

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ó

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

NYOLCZADIK KÖT.

1897. ÉVFOLYAM.

85—96. FÜZET.

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1897.

50025

T Á R G Y M U T A T Ó.

Ácsády Ignác, a Bükk-féle jutalom nyertese 247.

Ajándékkönyvek, lásd könyvtár.

Akadémia belső tagjai 1897. jan. 1-én 1.

„ halottjai 1896—97. 206, 528, 577, 578.

„ könyvkiadásai 1896. 216.

„ megbízásából és segélyezésével megjelent munkák s folyóiratok 219.

„ pénztárának állása 1896. 227.

„ költségelőirányzata 1897-re 98.

„ munkásságáról 1896-ban jelentés 201, 273.

Akadémiának elismerő oklevél a Milennárius kiállítás alkalmából 678.

Alany és állítmány című értekezés; lásd Kalmár Elek és Simonyi Zsigmond.

Alapítványok s hagyományok: Egyesült Budapest Fővárosi Takarékpénztár jubileumi alapítványa 53.

„ Margó Tivadar hagyománya 53.

„ Mechwart András alapítványa 679.

„ Palásty Géza hagyománya 53.

„ Kempné Jankó Katalin hagyománya 53.

„ Pászthy Károly hagyománya 146, 150.

„ Névtelen adományozó az Akadémia 1897. évi költségeire 147, 149.

„ Pannonhalmi főpát s Szent Benedek-rend alapítványa 319.

„ Taub Salamon hagyománya 531.

Alexander Bernát: Birálat a Lukács Krisztina-féle pályázatról 400.

Állami önkormányzat. Székf. Kuncz Ignácztól 69.

Államjogtudomány történetéről. Schvarcz Gyulától 343.

Gr. Andrássy Gyula „Az 1867-iki kiegyezésről” című munkájával Bródy-jutalmat nyer 238.

„ pályadíj-ajánlata „Deák Ferencz élet- és jellemrajza” cz. pályázatra 530.

Archaeologiai Értesítő 1896. decz. (XVI. k. 5. szám) tartalma 41; — 1897. I. sz. 135, II. és III. sz. 459, IV. 622.

Arczképek és szobrok: Pesty Frigyes arczképének a Képes Teremben felfüggesztése iránt a II. oszt. indítványa 315, 320.

„ Szemere Bertalan arczképét a Képes Terem számára följajánlja Szemere Attila 404.

„ Pulszky Ferencz arczképe a Képes Terem számára 577.

„ Volf György arczképe a Képes Terem számára 578.

Arnéth Alfréd kt. elhunytáról jelentés 578.

Árpád családjának genealogiájához adalék. Pecz Vilmostól 39.

Az ausztriai császári cím fölvételéről. Székf. Nagy Ernőtl 86, 533.

Athenaeum VI. évf. I. sz. tartalma 136, II. sz. 460, III. sz. 560.

Bacsányi János sírhelyének gondozásáról intézkedés 88.

Badics Ferencz: Birálat a Nádasdy-pályamunkákról 334.

Baksay Sándor: Birálat a Nádasdy-pályamunkákról 323.

Ballagi Aladár: Birálat a Péczely-díj pályamunkájáról 436.

Balassa Bálint sírhelyéről jelentést tesz Czobor Béla 530.

„ földi maradványai megvizsgálása tárgyában Pauler Gyula javaslata 530.

Barcsa János budapesti egyetemi hallgató jutalmat nyer 253.

Bárczay Oszkár választása a Hadtudományi bizottságba 530.

Barna Ignác lev. tagról emlékbeszédet tart Némethy Géza 54.

Barsi József emlékezete Vargha Gynlától 105, 146.

Bécsi cs. tud. Akadémia jubileumáról elnöki jelentés 403.

„ köszönő levele 529.

Becske Bálint számadása 1896. 148.

Beke Manó és a Tomori nyílt pályázat 678.

Bérház III. s IV. emeletének bérbeadása a Vallás és közokt. minisztérium részére 148.

Bevételek s kiadások állásáról előterjesztés 148.

Bevezető tanulmány az 1843-iki büntetőjogi javaslatához 5.

Bézsán-jutalomról jelentés 250.

Bírálatok : a Nádasdy-pályamunkákról : I. Baksay Sándortól ; II. Lévy Józseftől ; III. Badics Ferencztől 323—340

„ a Lukács Krisztina-féle pályázatról : I. Böhm Károlytól 368. — II. Alexander Bernáttól 400.

„ Acsády J. „Magyarország három részre osztásának történetéről“ Szilágyi Sándor- és Károlyi Árpádtól 427.

„ a Péczy-díj pályamunkáiról (Kassa ötvösművészete) : I. Hampel Józseftől ; II. Ballagi Aladártól ; III. Csánki Dezsőtől 432—447.

„ a Biztosító Társ. pályamunkáiról (A mezei munkás viszonyok) Földes Béla- és Láng Lajostól 447.

Bíráló bizottságok tagjai 88, 146

Bírálok kikiáltása az I. és II. osztály pályázataira 634, 635.

Bíró Lajos néprajzi gyűjteménye leírásának kiadására segély 230, 403.

Bittó Béla : Adatok az α -sulfonyl-capsronsav és sóinak megismeréséhez 528.

Bittó Béla, lásd Liebermann Leo.

Biztosító-társaság pályázatáról jelentés 248.

„ jutalmára szept. 30-ig beérkezett pályamunkák 580.

„ pályázatára bírálok 635.

Bogdánffy Ödön felolvasási engedélye 146.

„ Ombrometriai tanulmányok a magyar korona területén 190.

Bókay Árpád : Nehéz fémek hatása a harántcsontos izomzat szerkezetére. Székf. 468.

Bolyai „Tentamen“ ének új kiadása. König Gyulától 146, 412.

Böhm Károly : Bírálat a Lukács Krisztina-féle pályázatról 368.

Böles Leo császárnak a Hadi Taktikáról szóló munkája. Vári Rezsőtől 496.

Bösendorfer József zágrábi egyetemi hallgató jutalmat nyer 253.

Brassai emléke. Márki Sándortól 405.

Brassai-emléktábla leleplezéséről jelentés 634.

Brassai Samuel elhunytáról jelentés 528.

Bródy-féle publicistikai jutalom bíráló bizottságának tagjai 88, 146.

„ jutalomról 1897. jelentés Zichy Antaltól 233.

Budapest fővárosi takarékpénztár jubileumi alapítványa 53.

Budapesti Szemle 1896. nov. füzetének tartalma 43, decz. füz. 77. — 1897. jan. f. 137, febr. 178, márcz. 481, ápr. 482, máj. 518, jún. 562, júl. 564, aug. 565, szept. 567, okt. 628, nov. 665.

Bugarszky István : Adatok a szabad energia változásához chemiai reakcióknál 87.

Bulyovszky-jutalomra szept. 30-ig beérkezett pályamunkák 579.

Bulyovszky-pályázat bírálói 634.

Bükk László-féle pályázatról jelentés 249.

Büntetőjogi javaslatokhoz (1843.) bevezető tanulmány Fayer Lászlótól 5.

Cantu Caesar k. tagról emlékbeszédet tart Ováry Lipót 190.

„ nekrológja. Ováry Lipóttól. 552.

Carlyle társadalom-politikai rendszere. Székf. Gaal Jenőtől 52, 127.

A Cicero-cultus jellemzéséhez adalék Schvarcz Gyulától 633.

Csánki Dezső : Bírálat a Péczy-féle pályamunkákról 444.

Csérer Lajos a Lévy-pályázaton dícséretet nyert pályamunkája kiköcsönzését kéri 403.

Cserháti Sándor a Forster-féle mezőgazd. pályázaton jutalmat nyer 249.

Czobor Béla jelentése Balassa Bálint sírhelyéről 530.

Daday Jenő : Rotatóriák Új-Guineából 228.

Dankó József I. tagról emlékbeszédet tart Pór Antal 229.

„Dante Paradicsoma“ Szász Károlytól 468.

„Deák Ferencz élete és jellemrajza“ cz. pályázatra jutalomdíjat ajánl föl gróf Andrássy Gyula 530.

„ a pályázathirdetés szövege 530.

„ életrajzára hirdetett pályázat eredményét a II. osztály bírálja 678.

Demkó Kálmán „A szepesi szászok régi jogélete“ cz. munkájából 60 példányt küld be kiosztás végett 89.

Diakovári püspökség, lásd Hodinka.

Dobiecky Sándor a P. M. Kereskedelmibank pályázatán jutalmat nyer 249.

Dobos Kálmán honvédelezredes Kölcsey Ferencz kiadatlan levelét küldi be 88.

Doby Antal ajándéka az irattár számára 635.

Dubois-Reymond Emil kt. elhunytáról jelentés 88.

A „Dynamika“ első részének ismertetése Fröhlich Izidortól 416.

Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról jelentés 253.

Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás Volf Györgytől 67.

Egyiptomiak évformái és nagy periodikus időrendszerei Mahler Edétől 477.

Elhunyt tagok: Dubois-Reymond Emil 88; Engel Ernő 146; Jurányi Lajos, Torma Károly, Martin Lajos 191; Szilágyi István 229; Brassai Sámuel 528; Pulszky Ferencz 577; Jakab Elek, Volf György, Pólya Jakab, Kondor Gusztáv, Poór Imre, Arneth Alfréd 578.

Elnöki megnyitó beszéd az október 4-iki Összes ülésen 577.

Emlékbeszédek: Barna Ignácra 54. — Frivaldszky Jánosról 57, 87. — Barsi Józsefről 105, 146. — Cantu Caesárról 190, 552. — Péch Antaltól 191. — Dankó Józsefről 229. — Jedlik Ányosról 273. — Nagy Imréről 403. — Jurányi Lajosról 193. — Brassai Sámuelről 405. — Péch Antaltól 469. — Torma Károlyról 541. — Szarvas Gáborról 581, 633.

Emlékkérmek (akadémiai) küldése, tagok s középiskolák kívánatára 54.

Engel Ernő kt. elhunytáról jelentés 146.

„ nekrológja 422.

Entz Géza jelentése a hadházi Földi János-ünnepéről 229.

Br. Eötvös Loránd „Vizsgálatok a gravitatio és a mágnesség köréből“ cz. munkájával 1897. nagyjutalmat nyer 232.

„ Jedlik Ányos emlékezete 273.

Erdélyi Zoltán „Vesztett boldogság“ cz. művével gr. Nádasdy-jutalmat nyer 245.

Ernyei Ödön: A tellurhydrogenről 87. Ethnographia VII. évf. IV. füz. tartalma 45, V. füz. 78, VI. f. 79, VIII. évf. I—II. füz. 180, III. f. 520, IV. f. 568, V. f. 666.

Farkas Gyula: A Huygens-féle elvről 528.

Farkas Raskó-pályázatról 1896. jelentés Vadnay Károlytól 158, 191.

„ jutalomra szept. 30-ig beérkezett pályamunkák 579.

Farkas Raskó-pályázat bírálói 634.

Fayer László: Bevezető tanulmány az 1813-iki büntető-jogi javaslatokhoz 5.

A fejeér-hunok és rokon törzsek Stein Auréltól 468.

Fejérpataky László: Emlékbeszéd Nagy Imre t. tagról 403.

Ferencz József jubileum-díjak szakkbizottságaiban képviseltetés 403.

„ bizottsági tagok 529.

A finn irodalomról Szilasi Mórictól 145.

Fodor József és Rigler Gusztáv: Újabb vizsgálatok a vér lúgosságáról 52.

Folyóiratok szemléje 41, 77, 135, 178, 459, 518, 560, 622.

Forster-féle mezőgazd. jutalom bíráló bizottsága 88.

„ jutalom ügyrendi szövegének megváltoztatása 679.

„ jutalomról jelentés 249, (bizottsági): 504.

Főkönyvtárnoki jelentés 150.

Földi János emlékünnepe meghívó 191. ünnepéről jelentés Entz Gézától 229.

Földhitelintézet átiratai a talajjavítási záloglevelek vásárlásáról 149.

Fraknoi Vilmos „Mátyás király levelei“ s a „Kegyűri jog“ cz. munkáiról a „D. Lit. Zeitung“ 143.

Francé Rezső: A chlorogonium-félék szerkezete 52.

Frivaldszky János emlékezete Horváth Gézától 57, 87.

Fröhlich Izidor bemutatja „Elméleti physika“ cz. munkájának 2-ik kötetét 146.

„ A „Dynamika“ első részének ismertetése 416.

„ Gyűrűszerű inductio-mérték 528.

Gaál Jenő r. tagul választása a Nemzetgazd. Bizottságba 54.

„ Carlyle társadalom-politikai rendszere. Székl. 52, 127.

Gaál Jenő, Hegedűs Sándor és Nagy Ferencz: Jelentés a Pesti magyar kereskedelmi bank jutalma tárgyában 452.

M. Gazdaságtörténelmi Szemle IV. évf. I. füz. tartalma 182, II. füz. 464, III. füz. 523.

Goldziher Ignác jelentése az orientális-ták congressusáról 677.

Gombocz Zoltán budapesti egyetemi hallgató jutalmat nyer 253.

Gorove-pályázatról biz. jelentés 244, 367.

Guzmics Lajos ajándéka a Széchenyi-ereklje-múzeum számára 635.

Gyulai Pál a Nyelvtud. Biz. elnökévé választatik 678.

Hadtörténelmi Közlemények I. füz. tartalma 139, II. f. 522, III. f. 570, IV. f. 624.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1896. (Tábl. kimutatás.) 97. I. Alapítványok.

Hampel József: Birálat a Péczely-díj pályamunkájáról 432.

A hangképző központok kórtanáról. Székf. Ónodi Adolftól 633.

Hankó Vilmos és Gáspár János a Léva-féle jutalom nyertesei 252.

Határozott integrálok elméletéhez, lásd König Gyula.

Herman Ottó a magyarorsz. ösfoglalkozásokra vonatkozó ethnographiai tárgyak összegyűjtésének érdekében 192.

Heller Agost főkönyvtárnok jelentése a könyvtári bizottság 1896. decz. 7. iki ülésén 150.

Hegedűs István: Janus Pannonius mint epikus. Székf. 189.

„ Janus Pannonius dicsénete Jacobus Marcellusra 493.

Hodinka Antal felolvasási engedélye 635.

„ felolvassa „Tanulmányok a magyarországi bosnyák-diakóvári püspökség történetéről“ című értekezését 677.

Honfoglaló magyarok műveltsége Volf Györgytől 298.

Horváth Géza: Frivaldszky János emlékezete 57, 87.

Horváth Gyula és Verebély Tibor: Helybeli érzéstelenítő szerek hatása stb. 468.

Högyes Endre: A veszteségellenes védőoltások újabb gyakorlati eredményeiről 146.

Igazgató-tanács tagjai 1897. jan. 1-én 1. Indítványok: Hegedűs Sándor az érték-papírok convertálása iránt 147, 149.

„ Irodalomtörténeti Bizottság indítványa: régi magyar codexaink eredeti forrásainak összeszedése s közzététele tárgyában 517.

„ Pulszky Ferencz arcképének felfüggesztéséről a Képes Teremben 577.

„ Beöthy Zsolt indítv. Volf György arcképének a Képes Teremben felfüggesztése iránt 578.

„ III. oszt. a Math. és Term. tud. irodalom nemzetközi katalogusa tárgyában 635.

Integrálok (határozott) elméletéhez lásd König Gyula.

Ipari oktatásra szolgáló tankönyvek műnyelvének megírására kiküldött biz. tagok 403.

Irodalomtörténeti Közlemények I. füz. tartalma 139, II. f. 463, III. f. 522, IV. f. 625.

István Főherczeg nádor 12 levelét ajánldekozza a kézirattár számára özv. Rott Józsefné 192.

Jakab Elek elhunytáról jelentés 578.

Özv. Jakab Elekné s özv. Volf Györgyné köszönetüket fejezik ki a gyászuk iránt tanúsított részvétért 578.

Jacobson-féle szerv, lásd Mihalkovics.

Jánosí B. a Gorovo-pályázaton jutalmat nyer 245.

Janus Pannonius mint epikus. Székf. Hegedűs Istvántól 189.

„ dicsénete Jacobus Marcellusra Hegedűs Istvántól 493.

Jedlik Ányos emlékezete br. Eötvös Loránttól 273.

Jegyzőkönyvek 1896. decz. ülésekről 52. — 1897. jan.—nov. 86, 145, 189, 228, 315, 402, 468, 528, 577, 632.

Jegyzőkönyvi mellékletek 150, 193, 321, 367, 427, 504.

József Főherczeg Ö. Fenségének levele Rückert Mária magyar népköltészeti fordításainak érdekében 87.

Jurányi Lajos elhunytáról jelentés 191.

Jurányi Lajos ravatalánál Than Károlytól 193.

Jutalmakra (szept. 30-iki határidőre) beérkezett pályamunkák 578.

Jutalomtétélek: I. Az I. osztályból 255—258, 316; a II. osztályból 259—264, 317; a III. osztályból 264—266, 317, 318. — 2. Semsey Andor adományából (1—10) 267—272.

Kalmár Elek, lásd Simonyi Zsigmond. Karácsonyi János: A pusztaszeri monostor kegyurai. Székf. 145, 407.

Gr. Karátsonyi jutalomra (vigjáték) szept. 30-ig beérkezett pályamunkák 578.

„ pályázat bírálói 634.

Katalogus (nemzetközi) készítésével az Akadémia megbíztatik 678.

Katona Lajos: A magyar mythologia irodalma 86.

Kautz Gyula engedélyt kér Pauler Tivaddarról tartott emlékbeszébe külön füzetben kiadására 590.

Kazinczy Ferencz leveleinek VII. kötete Váczy Jánostól 165.

„ 83 levelét küldi be Bácske Bálint 192.

- Kempfné Jankó Katalin hagyománya 53.
Kereskedelmi bank (Pesti Magyar) jutalmáról jelentés 248, 458.
„ pályázata bíráló bizottságának tagjai 88.
M. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-jutalmára szept. 30-ig beérkezett pályamunkák 580.
„ pályázatának bírálói 633.
Keresztnevek (Nem magyar) jegyzékének kiegészítése 229.
Kerpely Antal: Emlékbeszéd Péch Antaltól 191, 469.
Kétly Károly I. taggá választása 254.
Kherndl Antal: A főbbtámaszú ívek és merev függőtartók graphikai elméletéről 52.
„ „A függőhidak merevítő gerendáinak graphikai elméletéről” cz. munkájával Marczibányi-mellék-jutalmat nyer 52, 232.
Kiadványok (akadémiai) jegyzéke 55, 89, 147, 193, 231, 404, 531, 636, 679.
Kiadványok a kir. testőrség könyvtára számára 403, 634.
Kiadványokat általán fejében kapó hazai intézetek 219:
„ hivatalból kapó hazai s külföldi intézetek 222.
A kísérleti chemia elemei Than Károlytól 87, 352.
Klug Nándor r. t. áthelyezése 192.
Koch Antal: Új ésmelés Erdély közepocén rétegeiből 229
Kóczán-pályázatról (1896.) jelentés Vadenay Károlytól 25.
Kóczán-jutalomra beérkezett pályaművek 530.
„ pályázat bírálói 530.
„ pályázatról jelentés 25, 638, 578.
Kondor Gusztáv elhunytáról jelentés 578.
Kont. I. irodalmi ismertetései 673.
Korda Dezső: Elektromágneshez való aczél mikroszkopi vizsgálata 52.
„ Új kísérletek elektromos légűres szerekkel 146.
Koronajáradék-kötvények (Magy. állami) eladása, illetőleg más kedvezőbb kamatozású értékpapírok vétele iránt javaslat 53.
Koronázó emlékszobor leleplezésére (Pozsonyban) meghívó 229.
„ leleplezési ünnepéről elnöki jelentés 403.
Kölcsy Ferencz kiadatlan levele 88.
„ emlékszoborra leleplezésére meghívó 191.
Költségvetés az Osztályok és bizottságaik részéről 98—103, 198.
Költségvetési előirányzat 1897-re 196.
„ előirányzat tárgyalása 147, 149.
König Gyula bemutatja Bolyai Farkas „Tentamen”-jének új kiadását 146, 412.
„ „A határozott integrálok elméletéhez” 678.
Könyv- és kéziratár számára nevezetesebb ajándékok 54, 89, 146, 192, 230, 404, 531, 635, 679.
Könyvtár állása 1896. 226.
Körlevél a tagajánlások tárgyában 104.
Köszönő levelek az új tagoktól megválasztatásukért 403.
„ gr. Andrássy Gyula-, Dobiecki Sándor- és Mechwart Andrástól a munkásságukat ért kitüntetésért 403.
Középkori nyelvemlékeink olvasása. Székf. Színnyei Józseftől 593, 632.
Közgazdasági Szemle 1896. decz. füzetének tartalma 81. — 1897. I. f. 140, II. f. 141, III. f. 184, IV. f. 464, V. f. 524, VI. f. 571, VII. f. 572, VIII. f. 626, IX. f. 669.
Közülés programja 315.
Krones Ferencz kt. ismerteti Fraknoi Vilmos „Mátyás király levelei” s a „Kegyűri jog” cz. munkáit a D. Lit. Zeitngban 143.
Kuncz Ignác: Állami önkormányzat. Székf. 69.
Kunos Ignác: A török nyelv magyar elemeiről 86, 341.
„ Az újabb török irdalom fejlődéséről 191.
Kürschák József: A másodrendű partialis differential-egyenletek egy osztályáról. Székf. 190.
László Géza kolozsvári egyetemi hallgató jutalmat nyer 253.
Lederer Ábrahám jubileumi aranytollát ajándékozza 192.
Lénárd Fülöp I. taggá választása 254.
Lenhossék Mihály I. taggá választása 254.
Lévay József: Bíralt a Nádasdy-pályamunkákról 330.
Lévay-jutalomról jelentés 251.
Lévay-pályázatról (Kisfaludy S.) jelentés 316.
„ pályázatról (búza sikértartalma) biz. jelentés 508.
Liebermann Leo: „A tömény-kénsav hatásáról a cholesterin chloroformos oldatára” 678
Lipthay Sándor: Jelentés a Wahrmann-jutalomról 315.
„ A Vasútépítéstan legújabb kötetéről. Székf. 633.
Londoni bibliographiai congressus jegyzőkönyve 229.
Lörenthey Imre: Adatok Magyarország harmadkori rákfaunájához 229.
„ „Két új rövidfarkú rák a harmadkori képződményből” 678.
Lukács Krisztina-pályázatról jelentés 246.

- Mágoesi-Dietz Sándor I. taggá választása 254.
 Magyar elemek a török nyelvben Kunos Ignácztól 86.
 Magyar irodalom ismertetése Franciaországban 673.
 A magyar mythologia irodalma Katona Lajostól 86.
 Magyar nyelvtan iratására jutalomtételt ajánl Petrovoszello község 578.
 Magyarország hymenopterái Mocsáry Sándortól 633.
 A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdete Munkácsi Bernáttól 145, 358.
 Mahler Ede felolvasási engedélye 146.
 „A régi egyiptomiak évformái stb. 191, 477.
 Marczibányi-pályázatról (Vörösmarty befolyása stb.) jelentés 316.
 Marczibányi-jutalomra (A magyar szórend) szept. 30. beérkezett pályamunkák 580.
 „ pályázat bírálói 635.
 Margó Tivadar hagyománya 53.
 Márki Sándor: Brassai emléke 405.
 Markovics Sándor levele Bacsányi János sírhelyének gondozása ügyében 88.
 Martin Lajos I. t. elhunytáról jelentés 191.
 Math. és Term. tud. irodalom nemzetközi katalógusa tárgyában fölterjesztés a minisztériumhoz 635.
 Mátyás Flórián: Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról 615, 633.
 Mechwart András alapítványa 679.
 „ 1897. Wahrmann-jutalmat nyer 243.
 Méhely Lajos Bézsán-féle jutalmat nyer 251.
 Melich János a Sámuel-díj pályázatán dícséretet nyer 244.
 „ segédtaggá választása a Nyelvtud. bizottságba 403.
 „ „Sarjút és családja” 402.
 Messinger Károly: a) Natrium-thiosele-nid; b) Selen-arsenatok 190.
 Mihalkovics Géza: A Jacobson-féle szervről 678.
 „Mikes Kelemen-emlék”-bizottság gyűjtő-íve 88.
 Milhoffer Sándor a Biztosító-társaság pályázatán (A mezői munkáskérdés) jutalmat nyer 248.
 Millennáris kiállítás elismerő oklevele 678.
 Mocsáry Sándor: Magyarország hymenopterái 633.
 Munkácsi Bernát: A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei 145, 358.
 Gr. Nádasdy-jutalomról jelentés 245.
 Nagy Ernő: Az ausztriai császári cím fölveteléről. Székf. 86, 533.
 Nagy Imre t. tagról emlékbeszédet tart Fejérpataky László 403.
 Nagygyűlés napjainak kitűzése 192.
 Nagyjutalomról s a Marczibányi mellék-jutalomról 1897. jelentés 232, 321.
 Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai. Kivonat Schönherr Gy. székf. 654.
 Négyesy László a Nyelvtud. Biz. tagjává választatik 678.
 Nehéz főmek hatása stb. Székf. Bókay Árpádtól 468.
 Négyesy László: A nyelvújításról 402.
 Nekrológok: XX. Engel Ernő kt. 422; XXI. Torma Károly 541; XXII. Cantu Caesar 552.
 Némethy Géza emlékbeszédet tart Barna Ignác lev. tagról 54.
 Nyelvőr 1896. XI. és XII. füz. tartalma 48. — 1897. I., II. és III. füz. 525, IV. f. 573, V. f. 574, VI. f. 575, VII. f. 628, VIII. f. 629, IX. f. 630, X. f. 670.
 Nyelvtud. Bizottság elnöke: Gyulai Pál, új tagjai: Négyesy László, Riedl Frigyes, Tóth Béla 678.
 Nyelvtudományi Közlemények XXVI. k. utolsó füz. tartalma 83. — 1897. I. füz. 186, II. f. 526, III. f. 671.
 Ónodi Adolf: A hangképző központok kórtanáról. Székf. 633.
 Orientálisták párizsi congressusára meghívó 54.
 „ congressusáról jelentés 677.
 Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésére meghívó 529.
 Ostwald Vilmos k. taggá választása 254.
 Óváry Lipót: Emlékbeszéd Cantu Caesar k. tagról 190, 552.
 Palásty Géza hagyománya 53.
 Pálffy Albert: „A régi Magyarország utolsó éveiben” cz. regényével Péczely-jutalmat nyer 146.
 Pályázási szabályok 266.
 Pályázatok (lejáró) 55, 104, 532, 680.
 „ (eldöntött) 1896. 214.
 „ eldöntéséről részletes jelentés 232.
 Párisi világkiállítás magyarországi nagy bizottságába képviselő kiküldése 146.
 Pászthy Károly hagyománya 146, 149.
 Pauler Akos a Lukács-Krisztina-pályázat nyertese 247.
 Péch Antal emlékezete Kerpely Antaltól 191, 469.
 Pecz Vilmos: Adalék Árpád családjának genealogiájához 39.

Péczezy-pályázatról jelentés 247.
 „ jutalom regénypályázatról jelentés Szász Károlytól 124, 146.
 „ jutalmat nyer Pálffy Albert „A régi Magyarország utolsó éveiben” cz. regénye 146.
 „ jutalomra (regény-pályázat) szept. 30-ig beérkezett pályamunkák 579.
 „ pályázat bírálói 634.
 Pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése 319.
 Petrovoszello község jutalomtétel-ajánlata magyar nyelvtan iratására 578.
 Petőfi-szobor és Honvéd-emlék leleplezéséről Segesvárt jelentés 634.
 Pfütger Ede k. taggá választása 254.
 Philologiai Közlöny 1896. X. füzet tartalma 49. — XXI. évfolyam I. füzet 84, II. füzet 188, III. f. 466, IV. f. 575, V. f. 631, VI. f. 672.
 Pogány szokások őseinknél stb. Mátyás Flóriántól 615, 633.
 Pólya Jakab millenniumi munkájának költségeire a Nemzetgazd. biz. rendelkezése 54.
 „ elhunytáról jelentés 578.
 Pór Antal: Emlékbeszéd Dankó József 1. tagról 229.
 Poór Imre elhunytáról jelentés 578.
 Prágai philos. egyesület meghívója Descartes születésének háromszázados évfordulójának ünnepére 51.
 Pulszky Ferenc elhunytáról elnöki jelentés a az Akadémia gyűlésének kifejezésére intézkedések 577.
 A püsztaszeri monostor kegyurai. Székf. Karácsonyi Jánostól 145, 407.

I. Rákóczy György udvari embereire vonatkozó pasquillus 192.
 Rákosi Jenő: Jelentés az 1896 évi Teleki-pályázatról 153, 190.
 Réthy László: A romanismus Illyricumban. Székf. 52.
 „ engedélyt kér „Romanismus Illyricumban” cz. munkájának fordításokban kiadhatására 88.
 Réthy Mór: Súlyos folyadék-sugarak 528.
 Revue Critique de l'histoire et de littérature cikkei a magyar irodalomról 673, 674, 675.
 Revue de Philologie cikkei a magyar irodalomról 675.
 Revue des Revues cikkei a magyar irodalomról 675.
 Revue internationale de l'enseignement a magyar irodalomról 676.
 Richter Aladár: A nilusi tündérrózsa a magyar flórában 52.

Riedl Frigyes: Torma Károly nekrológia 541.
 „ a Nyelvtud. Biz. tagjává választatik 678.
 Rigler Gusztáv, lásd Fodor József.
 Román Ferencz hagyatéka ügyében ügyész jelentése 54.
 A Román Ferencz-féle birtokrész bérhátraléka 319.
 A romanismus Illyricumban Réthy Lászlótól. Székf. 52.
 A Röntgen-sugarak láthatóságáról Strauss Arminiól 528.
 Br. Rudics József művészeti czélokra tett alapítványa kamatairól miniszteri értesítés 149.
 Rückert Mária kézirat 192.

Sámuel-díjról 1896. jelentés 244.
 Sarjú és családja Melich Jánostól 402
 Schmidt Sándor: Szalónak ásványairól 528.
 Schönherr Gyula: Nápolyi László trónköveteléséről. Székf. 228. Ennek kivonata 654.
 Schvarcz Gyula bemutatja Relim erlangeni egyet. tanár „Gesch. der Staatsrechtswissenschaft” cz. legújabb munkáját 86.
 „ Egy ml az államjogtudomány történetéről 343.
 „ Adalék a legújabb keletli Cicero-cultus jellemzéséhez 633.
 Semsey-pályázat 1—10. 267—271.
 „ pályázat szabályai 272.
 Setälä Emil kt. székfoglalója 65.
 Sickel Tivadar kt. köszönő levele az Akadémia üdvözléteért 88.
 Simonyi Zsigmond: Szarvas Gábor emlékezete 581, 633.
 „ felolvassa Kalmár Elek „Alany és állítmány” cz. értekezését 677.
 Sóbányi Gyula és a gr. Széchenyi Béla-féle nyílt pályázat 678.
 Sólyom Lajos kolozsvári egyetemi hallgató akadémiai jutalmat nyer 253.
 Spanyolország Archaeológiájának megírására pályázat hirdetés 634.
 Stein Aurél kt. „A fehér hunok és rokon törzsek” 468.
 Steiner Lajos: Az 1892-iki tisztok végleges pályaszámítása 87.
 Strauss Armin: A Röntgen-sugarak láthatóságáról 528.

Szabó István emlék leleplezési ünnepéről jelentés Hegedűs Istvántól 634.
 Szabó József-emlékalapítvány ügyrendje 403.

Számadások megvizsgálása 148.
 Szarvas Gábor emlékezete Simonyi Zsigmondtól 581, 633.
 Szarvasy Lure: Arsenmonoselenid 229.
 „ A methylalkohol hatása a magsium-nitridre 87.
 „ Két új methylmagnesium vegyület 528.
 Szász Károly „Dante Paradicsoma“ 468.
 „ Jelentés a Péczy-jutalom regény-pályázatáról 124, 146.
 Legifj. Szász Károly a gr. Teleki-pályázon jutalmat nyer 190.
 Gr. Széchenyi Béla családi ereklyéket adományoz a Széchenyi-múzeum számára 230, 402.
 Gr. Széchenyi Béla-féle jutalomra szept. 30-ig beérkezett pályamunka 580.
 Gr. Széchenyi Béla-féle jutalom és Sobányi Gyula megbízatása 678.
 Széchenyi-gyűjtemény felállítása tárgyában kiküldött bizottság javaslata 149.
 „ gyűjtemény emléktárgyai 230.
 „ múzeum létesítésére hozott határozatok 297.
 „ múzeum számára ajándékok 635.
 „ szobor leleplezésére (Sopronban) meghívó 229.
 „ szobor leleplezéséről jelentés 403, 634.
 „ szobor-érmet küld Sopron vármegye és városa s köszönétét nyilváníti az Akadémia képviselőtételeért 529.
 Székfoglaló értekezések: Réthy László 52; Gaál J. 52, 127; Setälä Emil 65; Kuncz Ignác 69; Nagy Ernő 85, 533; Bókay A. 463; Hegedűs István 189, 493; Kürschák J. 190; Schönherr Gyula 228, 634; Karácsonyi János 407; Szinnyi József 593, 632; Lipthay S. 633; Onody A. 633.
 Szemere Attila a Képes Terem számára adományozza atyjának Szemere Bertalannak arcképét 404.
 Szent Margit asszony szomorújáték a Kóczán-jutalom nyertese 638, 678.
 Szilády Áron ajándéka a Széchenyi-ereklye-múzeum számára 635.
 Szilágyi Dezső tisz. tagválasztása 254.
 Szilágyi István I. taghoz üdvözlő irat tagsága 50-ik évfordulója alkalmából 54.
 „ köszönő levele az Akadémia jubil üdvözlőteért 88.
 „ elhunytáról jelentés 229.
 Szilágyi Sándor 70-ik születése-napjának megünneplése 529.
 Szilasi Móricz: A finn irodalomról 145, 189.
 „ Sámuel-díjat nyer 244.
 Szili A.: A mozgás utóképeiről 468.
 Szily Kálmán: Az Akadémia 1896. évi munkásságáról 290.

Szinnyi József: Középkori nyelvemlékeink olvasása. Székf. 593, 632.
 Szolgák (akadémiai) kérvénye fizetés-javítás iránt 53.
 Szótári bizottság felállítása iránt a Válás és közokt. miniszter leirata 633.
 Szutsits Lajos pacséri birtokának eladása 53.

Tagányi Károly I. tagválasztása 254.
 „ választása a Történelmi bizottságba 530.
 Tagok (belső) 1897. jan. 1-én 1.
 Tagajánlások az Osztályok részéről 195, 318.
 Tagválasztásokról jelentés 254, 320.
 Tagok köszönő levelei megválasztásukért 403.
 Takarékpénztár (Egyesült Budapest-fővárosi) alapítványa 53.
 „ alapítványának ügyrendi szövegéhez 229, 635.
 Taub Salamon hagyománya 531.
 Teleki pályázat bíráló 634.
 „ pályázatból 1896. jelentés Rákosi Jenőtől 153, 190.
 „ pályázon jutalmat nyer legifj. Szász Károly 190.
 Gr. Teleki-jutalomra beérkezett pályamunkák (szom. ját. szept. 30.) 578.
 M. kir. Testőrség könyvtárának küldött akadémiai kiadványokért a Vall. és közokt. min. köszönő levele 634.
 Than Károly: A kísérleti chemia elemei 87, 352.
 „ Járányi Lajos ravatalánál 193.
 Tomory-jutalomra szept. 30-ig beérkezett pályamunkák 580.
 Tomory-jutalom és Beke Manó megbízatása 678.
 Torma Károly elhunytáról jelentés 191.
 „ nekrológia Riedl Frigyesztől 541.
 Tóth Béla a Nyolvtud. Biz. s. tagjává választatik 678.
 A török nyelv magyar elemeiről Kunos Ignácztól 341.
 Trebitsch Ignác tiszteletdíja 319.
 Tudományos nemzetközi katalogus 678.

Ügész 1896 ik évi számadása 148.
 „ jelentése a Szencsics, Román és Zsivora ügyekben 53.
 „ előterjesztése helyettesítési költségek czimén kiutalványozott tételek 150.
 „ évi jelentése 319.
 Ülések (akadémiai) I., II., III. Oszt. 1896. decz. 52. — 1897. 86, 145, 189, 191, 228, 315, 402, 468, 528, 577, 632, 677, 678.

- Ülések. Összes. 1896. decz. 21. 54. — 1897. jan. 25. 87, febr. 22. 146. márcz. 19. 190, márcz. 29. 191, ápr. 26. 229, máj. 31. 402, jún. 28. 528, okt. 4. 577, okt. 25. 633, 678.
- „ Igazgató Tanács 1896. decz. 20. ülése 53. — 1897. febr. 23. 148, máj. 6. 319.
- „ Naggyűlés napjai 192, 315.
- Üléssor 1897-ben 56.
- „ 1898-ra 679.
- Váczy János: Kazinczy Ferencz leveleinek VII. kötete 165.
- Vadnay Károly: Jelentés az 1896-iki Kóczán-pályázatról 25.
- „ Jelentés az 1896. évi Farkas-Raskó-pályázatról 158, 191.
- „ Jelentés az 1897. évi Kóczán-pályázatról 638, 678.
- Vagyonmérleg 1896. decz. 31. 90—96.
- Várady Antal a Kóczán-jutalom nyertese 678.
- Vargha Gyula: Barsi József emlékezete 105, 146.
- Vári Rezső: Bülcse Leo császárnak a Hadi Taktikáról szóló munkája 228, 496.
- „ felolvasási engedélye 192.
- A „ Vasúti ítéstan legújabb kötetéről. Székf. Lúphay Sándortól 633.
- Vigyázó-jutalomra szept. 30-ig beérkezett pályamunka 580.
- „ pályázat bírálói 635.
- Volf György: Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás 67.
- „ A honfoglaló magyarok műveltsége 298.
- „ elhunytáról jelentés 578.
- Vuk Stefanovity Karadsity hamvainak ünnepélyes eltemetésére meghívó 578.
- Wahrmann-féle jutalom bíráló bizottságának tagjai a II. s III. Oszt. részéről 88.
- „ jutalomról jelentés 1897. 238.
- Zichy Antal: Jelentés a Bródy-jutalomról 233.
- „ ajándéka a Széchenyi-ereklye-múzeum számára 635.
- Zipernowsky Károly letéteményezett levele 54.
- Zolnai Gyula I. taggá választása 254.
- Zsivora György hagyatéka ügyében (Márkus Ignác tartozása) ügyész jelentése 53.
- Zsivora Pál kérvénye 53.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai 1897. január 1-én.

Igazgató-tanács :

Gr. Apponyi György.	Gr. Apponyi Sándor.
Than Károly rt.	Semsey Andor.
Szász Károly rt.	Gr. Csáky Albin.
József főherczeg.	B. Radvánszky Béla tt.
Tisza Kálmán.	Fraknoi Vilmos rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Jókai Mór tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Hollán Ernő tt.
Gyulai Pál rt.	Beöthy Zsolt rt.
Zichy Antal tt.	Vaszary Kolos.
Gr. Dessewffy Aurél.	Gr. Andrássy Tivadar.
Szlávy József.	Vámbéry Ármin tt.
12. Kautz Gyula rt.	24 Császká György.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály :

Osztályelnök : Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár : Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok :

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
3. Jókai Mór ig. t.	6. Vámbéry Ármin ig. t.
A) Nyelvtudományi alosztály.	B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok :

Ponori Thewrewk Emil.	Gyulai Pál ig. t.
Goldziher Ignác.	Szász Károly ig. t.
Heinrich Gusztáv.	Szilády Áron.
Simonyi Zsigmond.	Imre Sándor.
Volf György.	Lévay József.
6. Szinnyi József.	6. Beöthy Zsolt ig. t.

Levelező tagok:

Szilágyi István.
 Télyf Iván.
 Bartal Antal.
 Bánóczy József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 15. Négyesy László.

Levelező tagok:

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Vadnay Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla.
 Baksay Sándor.
 Pálffy Albert.
 Bereczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 18. Riedl Frigyes.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.

Osztályelnök: Pauler Gyula rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok:

Pulszky Ferencz, másodelnök.	Tisza Kálmán ig. t.
Horvát Boldizsár.	B. Nyári Jenő.
Brassai Sámuel.	Kállay Béni.
4. B. Radvánszky Béla ig. t.	8. Knauz Nándor.
A) Bölcs. és társad. alosztály.	B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarev Gyula.
 Vécsey Tamás
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.

Rendes tagok:

Szilágyi Sándor.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 Nagy Iván.
 Pauler Gyula.
 Thaly Kálmán.
 Torma Károly.
 Jakab Elek.

Wlassics Gyula.
Láng Lajos.
Hegedűs Sándor.
Jekelfalussy József.
12. Plósz Sándor.

Károlyi Árpád.
Hampel József.
Pór Antal.
Fejérpataky László.
12. Thallóczy Lajos.

Levelező tagok :

Falk Miksa.
Matlekovits Sándor.
György Endre.
Kőrösi József.
Kozma Ferencz.
Kováts Gyula.
Concha Győző.
Pulszky Ágoston.
Medveczky Frigyes.
Ballagi Géza.
Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Vargha Gyula.
Kolosváry Sándor.
Asbóth János.
Földes Béla.
Farkas Lajos.
Nagy Ferencz.
Pólya Jakab.
Fayer László.
Ráth Zoltán.
Edvi Illés Károly.
Szathmáry György.
Nagy Ernő.
Böhm Károly.
Kunecz Ignác.
28. Gaál Jenő.

Levelező tagok :

Mátyás Flórián.
Finály Henrik Lajos.
Kerékgyártó Árpád.
Ortvay Tivadar.
Zsilinszky Mihály.
Myskovszky Viktor.
Majláth Béla.
Czobor Béla.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Pulszky Károly.
Kőváry László.
Ballagi Aladár.
Bunyitay Vince.
Csaplár Benedek.
Téglás Gábor.
Acsády Ignác.
Szűdeczky Lajos.
Csánki Dezső.
Nagy Gyula.
Óváry Lipót.
Márki Sándor.
Bubics Zsigmond.
Marezzali Henrik.
Komáromy András.
Béketi Remig.
Karácsonyi János.
28. Schönherr Gyula.

III.

Matematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök : Than Károly, ig. és rt.

Osztálytitkár : König Gyula rt.

Tiszteleti tagok :

Hollán Ernő, ig. t.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.
Semsey Andor, ig. t.
4. Konkoly-Thege Miklós.

B. Podmaniczky Géza.
Gr. Teleki Samu.
7. Fehér Ipoly.

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok:

Kruspér István.
 Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Loránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vince.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Heller Ágost, főkönyvtárnok.
 Lengyel Béla.
 Klug Nándor.
 12. Liphay Sándor.

Levelező tagok:

Kondor Gusztáv.
 Martin Lajos.
 Hollósy Jusztinián.
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Réthy Mór.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Kherndl Antal.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula
 Fabinyi Rezső.
 Ilosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 25. Winkler Lajos.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Jurányi Lajos.
 Fodor József.
 Mihalkovics Géza.
 Krenner József.
 Högyes Endre.
 Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.
 9. Koch Antal.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Poór Imre.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Klein Gyula.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Bielz Albert.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Brusina Spiridion.
 Lauénauer Károly.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókai Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 24. Ónodi Adolf.

Bevezető tanulmány az 1843-iki büntető-jogi javaslatokhoz.

Előadta *Fayer László* levelező tag a nov. 9-iki ülésen.

I.

A régi Magyarország bűnügyi igazságszolgáltatásában a központi vezetés úgyszólván teljesen hiányzott. A nem-nemesek ügyei a kir. curiához vagy a kir. táblához csak kivételesen kerültek föl s a mit a megye mint az úriszék felebbezési foruma kimondott, az volt a végleges döntés.

Ennek természetesen a biráskodásban a legnagyobb tarkaság lett a következménye. Minden megye a saját rendszerét követte, s minthogy egészben véve a megyét is az úriszékek tagjai alkották, az úriszékek meglehetősen önálló igazságszolgáltatást gyakoroltak.

A városokban ugyanez a kép jelentkezett. A török világ alatt e testületekben hathatósan kifejlődött az autonomikus önszegély s úgy rendezték be magokat, hogy ne is legyenek utalva a központi forumok igénybevételére. A városi tanács vezette a biráskodást, és ha másképp nem tudott segíteni, «fogott» bírákat vett igénybe.

A kormány már a mult század óta codificatióra törekedett. Az országgyűlés is támogatta e czélzatot, habár voltak mindig sokan, a kik az annyira félt központosítás előnyomulását látták e törekvésben.

A codificatióra az első komolyabb kísérlet 1791/92-ben történt, mikor II. József rendeleteinek visszavonása folytán, a rendszeres törvények hiányát jobban érezték mint azelőtt. Az országos bizottság munkálatai elkészültek és 1807-ben közzé is tétettek.

A nemesek és nem-nemesek jogegyenlősége tekintetében e munkálatok visszatükrözték a magyar közvéleményt, mely a francia események behatása alatt némi demokratikus fejleményeket mutatott. Azonban ezek az eszmék még nem hatották egészen át az emberek gondolkozását és lelkületét; a megyékben inkább csak platonikus vitatkozás folyt e kérdések fölött. S midőn 1807-ben az országgyűlésen Nagy Pál fölszólalt a nép állapotának javítása iránt, felbeszakították ezen szavakkal: Non stultiset. Jelentőséget a kérdésnek éppen nem tulajdonítottak és tovább nem is feszegették.

De midőn Nagy Pál az 1825-iki országgyűlésen ugyan-ezen kérdést hozta föl, már nem elégedtek meg a gúnyos közbeszólással, hanem fölháborodva elhagyták a termet.

Ez mutatja, hogy időközben az új eszmék közelebb férköztek az aktuális politikához és hódításuk nyugtalanította a kedélyeket.

Azok a csekély politikai concessiók, melyeket az 1792-iki munkálatok tettek, most már a veszélyesség színében tűntek föl s az ezen országgyűlés megbízásából készült újabb munkálatok határozottan a nivelláló irányzat ellenében foglaltak állást és kimondatott, hogy szükségesnek mutatkozik a rendi szerkezetet megerősíteni — *constitutionem obvallare* — s ennek egyik segédeszköze az volt, hogy a nemes és a jobbágy elleni bünvádi per külön szabályoztassék s a jobbágyoknak a személyes szabadság jogai meg ne adassanak. Az 1827. évi munkálatok politikai tekintetben visszalépést jelentenek.

E javaslatokat 1830-ban kinyomatták s a nádor, mintegy a közhangulat kikémlésére, szétküldette megbeszélés végett a megyéknek.

Mert a közhangulat sajátzerű symptomákat mutatott.

Időközben ugyanis megjelentek Széchenyi tollából a *Hitel* és a *Világ* s ezek teljesen új irányzatot adtak a magyar politikának.

Az lett a jelszó, hogy a jogegyenlőségi reformokat a *rendiség közjogi rendszerének megkerülésével* kell behozni.

Kitűzték többek közt programmul a magánjogi és a büntetőjogi codificatiót.

Az 1840-iki váltó-, kereskedelmi és csődjog közvetlenül Széchenyi izgatásának műve s a büntetőjognak ugyanily demokratikus alapon való codificatiójára is ő adta meg az első komoly impulsust.

Harmadik munkája ugyanis, az 1833-ban megjelent, de már azelőtt egy-két évig sokszorosítva közkezen forgott *Stadium* egész világosan formulázza a büntetőjogi codificatio főfeladatát.

Büntetőjogi részletes programját egy egész fejezetben tárgyalja. Kiinduló pontja a törvény előtti egyenlőség. De már a mi a testi büntetést illeti, ezt a jobbágyra nézve, ha belőle «minden becsület és nemes érzés már kihalt», igenis alkalmazhatónak véli. A halálbüntetés kérdését is fölveti és némi habozás után fentarthatónak mondja. Élesen kikel a kivallatás ellen. «Nálunk, mondja, a kilenczmillió irgalmatlanul bevolisáltatik s egy kis lopásért a kétségbeesésig kínoztatik, holott a privilegiumolt rendbontónak még emberi vérrrel fertőztetett kezét se szorítja békóba a törvény.»

Egyáltalán az 1832-iki országgyűlés vezérferfiái főfeladatuknak

azt tekintették, hogy a jobbágyok viszonyai a földesúrral szemben új alapokon szabályoztassanak. A humanizmus alatt akkoron ezt értette a magyar közvélemény.

Deák Ferencz volt az, a ki a követeléseket részletesen formulázta és kiterjeszkedett mindazon kérdésekre, melyek a jobbágyi ügygyel bármily tekintetben kapcsolatosak voltak. Ezek közt első sorban állott a botbüntetés megszüntetése, illetőleg megszorítása. Deák 1833. május 1-én jelent meg az országgyűlésen és már másnap felszólalt a botbüntetés tárgyában.

A mi magát a jobbágyi viszonyt illeti, a magánjogi rendezés megtörtént, az ellenzék és a conservativok közt létrejött *compromissum* alapján.

De már az ú. n. VIII. úrbéri cikket, mely kimondotta volna, hogy «a jobbágyokat, csak miután a törvények értelmében elítéltettek, szabad személyökben vagy birtokukban megtámadni, annál kevésbbé szabad őket előleges vizsgálat és ítélet nélkül elfogatni vagy testi büntetéssel terhelni»: a többség elvetette és a rendszeres munkák alkalmára halasztotta.

Igy jött előtérbe a büntetőjogi *codificatio*. Az ellenzék teljes tudatában volt annak, hogy a magánjogi viszonyok elrendezése alig bír értékkel, míg a földesúr elzárathatja a jobbágyot, mert ilykép kicsikarhat belőle minden magánjogi engedményt. Ha tehát azt akarták, hogy az *urbarium*nak legyen jelentősége és a jobbágyra haszna, úgy nem ejthették el a személyes szabadsági biztosítékok kérdését.

Böllöni Farkas Sándor 1834-ben bocsátotta közre «Utazás Északamerikában» című munkáját s ezen könyv volt az, mely a közvéleményt hathatósan figyelmeztette a börtönkérdés megoldásának égető voltára.

Kölcsey is élénk színekben festette a tarthatatlan állapotokat.

Borsodmegye elhatározta egy fegyház építését s felszólította Szemere Bertalant és Eötvös Józsefet, hogy adjanak véleményt a rendszer iránt, mely az építésnél követendő lesz.

Szemere, ki egész Európát beutazta és huszonnégy fegyházat megvizsgált, a megye bizottságához intézett emlék-iratában a magánrendszert ajánlotta. Legkényesebb volt természetesen az a kérdés, hogy kik viseljék a költségeket. Erről azt írja, hogy eddigelé minden munkára a nem-nemes adván pénz és erő, s csaknem egészen saját költségén építvén föl a pompás megyepalotát is, miben ülünk, ítélünk és vigadunk: igazság, emberiség és hazaszeretet úgy parancsolják, hogy a megye-palotával átellenben épülendő fogház homlokán, a nemesség neve ragyogna, mint építő és áldozóé.

Ezen szavak eléggé mutatják Szemerénél is a politikai mellékcélzatot.

Eötvös a hallgató rendszer alkalmazását ajánlotta a megyének.

Gömörmege a javítórendszer szerint tervezett fogházat épített. Komárom sorshúzás, táncmulatság és közadakozás útján létesített javítóházat. Más megyék dolgozóházakat építettek.

Hazánk börtönügyében rövid idő alatt oly nagy átalakulás nem történt, mint ezen évtized végén.

A testi büntetést illetőleg még alkalmasabb tér kínálkozott az igazgatásra, mivel egyrészt a nemesek kifejezetten ki voltak véve ezen büntetési nem alól, tehát a törvény előtti egyenlőség még szembetűnőbben mutatkozott, mint a szabadság-büntetésnél; másrészt pedig a reform keresztülvitele nem ütközött a költségkérdésbe, mint amott.

A hatás az volt, hogy a botbüntetés folyton ritkábbá lett. Ezen időből származik Békésmegye közgyűlési levelezőjének egyik hirlaphoz intézett tudósítása: «Ezúttal, 800 év óta először, botok nem osztogattak».

Az 1839—40-iki országgyűlésen már valamivel kedvezőbbek voltak a viszonyok a jobbágykérdés megoldására. A jobbágyok személyes szabadságáról szóló törvényjavaslatot elfogadták most már; de a kancellária ismét a rendszeres munkálatokra utasította a kérdést. Akarva, nem akarva, kénytelenek voltak a Rendek a codificatio munkájába fogni.

Nem kevésbé siettette a codificatio ügyét az is, hogy a Wesselényi Miklós ellen, továbbá az országgyűlési ifjak s végül a Kossuth Lajos ellen indított politikai perekben az ország régi törvényei nem adtak kellő oltalmat a vádlottaknak. Minthogy az ellenzék tagjai nagyon jól tudták, hogy a politikai delictumokat illető specialis törvények hozatalát a kormány és a conservativok meghiusítanák: ez egy okkal több volt arra, hogy belemenjenek a büntetőjog általános codificatiójába. Meg voltak győződve, hogy az új törvényekben, mind az anyagi jog, mind az eljárás tekintetében, a politikai perek számára is garantiák lesznek szereshetők.

Deák kifejezést ad ezen gondolatnak az 1840-iki követ-jelentésben.

II.

Még szentesítve sem volt az 1840: V. törvénycikk és már megjelent a Budapesti Szemle 1840. márcziusi füzetében Szalay László dolgozata a codificatióról; néhány hónappal később a Bünvádi Eljárás.

Szalay kezdeményező tehetség volt, de nem vezető. A reform útjait rendszerint ő állapította meg, de mire ezek közkeletűekké válva, érvényesülni kezdtek, ő már más téren foglalkoztatta termékeny elméjét. Így történt különösen az ú. n.

centralisatio rendszerével, melyet főleg Szalay vitt a vitatkozások terére, ő dolgozta ki részleteit és kiállotta az első küzdelem népszerűtlenségét; s a mikor ellenfelei a rendszert fölkarolták és 1848-ban életbe léptették, Szalay Lászlóról senki se beszélt; ő akkor az igazságügyminisztériumban is megelégedett nem egyszer a coulissák mögötti rendezéssel. Befolyása itt is sokkal nagyobb volt, mint a mennyi kívülről fölismerhető. Nevezetesen iratai lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy a részben politikai jelszavak alatt megindult codificationalis munka súlypontja lassanként átment a szakbeli térre.

A másik nagy tényező, mely az országos válaszmány megalakítása után azonnal érezttette hatását, a Pesti Hirlap volt. Kossuth Lajos 1841. január elején indította meg lapját és azonnal agitatori hévvel karolta föl a büntetőjog és a bűnvádi eljárás kérdéseit. A Pesti Hirlap lehámozza ezen kérdésekről a philantropikus és doctrinai burkolatot, melyben azok Szemere, Eötvös és Szalay munkáiban mutatkoztak, és olvasóinak képzelő-tehetségéhez fordul. Kossuth föllépése azonnal izzóvá tette a légkört.

Pestmegyében 1841. tavaszán Nyáry Pál főjegyző indítványt tett a bűnvádi eljárásnak a municipium körén belül újabb rendezése s különösen a jobbágyi bűnperekben védő kirendelése iránt. Az indítvány bizottsághoz utasítatván, ez a novemberi közgyűlésre beterjesztette javaslatát s ez egészben véve elfogadtatott.

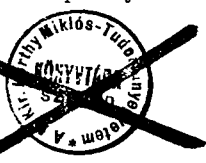
A helytartótanács értesülvén Pestmegye határozatáról, a megye rendei odautasítottak, hogy kimerítő jelentést tegyenek s további felsőbb utasításig intézkedések fogamatba vételétől tartózkodjanak.

Mire a megyei Rende felirtak a királyhoz. A többi megyében ugyanily conflictusok támadtak.

Kossuth vehemens modora és agitatójának a megyéknél elért sikerei nyugtalanították Széchenyit. Innen származott az a nagy politikai vita, melyet Széchenyi a Kelet Népe című könyvével indított meg és melyben akkori közéletünk számos tagja részt vett.

Széchenyi a legnagyobb bizalmatlansággal szemlélte különösen, hogy a megyék statutárius úton átalakítják a büntető igazságszolgáltatást. Ő e kérdésben helyeselte a kormány fölfogását. Innen magyarázható, hogy a negatio álláspontjára helyezkedett az egész bűnügyi reform tárgyában, melyet tíz évvel azelőtt ő maga hozott napirendre. (Széchenyi, mint már érintettük, a bűnügyi reformot különben sem egészen úgy értette, mint Deák, Szemere és Eötvös.)

Kiadta a Kelet Népeben a «túlzott philantropia» jelszavát

és kifejté, hogy a büntetőjogi reformnak előtérbe vonása az erzelmelek rabjává lett ingatag politikának legjobb bizonyítéka.

Ezeket nem hagyhatta szó nélkül Eötvös József. Széchenyi azon eszmét tette gúny tárgyává, melyet ő és barátai évek óta gondoztak. Kossuth talán nekik is túlhevés volt; de benne szövetségest láttak és remélték, hogy agitációja gyorsabb egymásutánt fog létesíteni a békés átalakításra nézve.

Főlszólalt pedig Eötvös külön röpiratban és a dolgozat legértelmesebb része éppen az, mely a büntetőjogi kérdéssel foglalkozik.

Kossuth szintén külön könyvben válaszolt. A büntetőjogi kérdéssel ő is hosszan foglalkozik.

Ez időben vette át gr. Dessewffy Aurél a Világ című conservatív lap szerkesztését oly kifejezett szándékkal, hogy Kossuth izgatásával szembeszálljon.

Dessewffy már a múlt országgyűlésen a conservatívak vezére volt. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a conservatívak sok kérdésben a kormánytól eltérő külön álláspontra helyezkedtek, s gyakran engedményeket eszközöltek ki.

Dessewffy Aurél a büntetőjogi bizottságnak is tagja lett és az országgyűlés berekesztése után külföldi útra indult; beutazta Német- és Franciaországot, továbbá Hollandiát, Belgiumot és Angliát. Főcélja volt a börtönök tanulmányozása, és e munkáját a bécsi kormány ajánló levelei nagyon megkönnyítették. Mire hazajött, már folyamatban volt a vita Széchenyi és Kossuth közt. Dessewffy Aurél egészben véve egyikhez sem csatlakozott; de a megyéknek a processualis reform tárgyában követelt statutarius jogát a legnagyobb eréllyel megtámadta.

A Magyar Tudományos Akadémia is belevonatott a mozgalomba. Már 1839-ben Szalay László indítványára az Akadémia a következő pályakérdést tűzte ki:

«Határoztassék meg a büntetés értelme és célja; adasanak elő annak biztos elvei, s ezekhez alkalmazható nemei; fejtsék meg, találhat-e köztök helyet a halálbüntetés, és mely esetekben, miképen, és mily sikerrel gyakoroltatott ez a régi és újabb népeknél, különösen hazánkban».

Hogy a kérdés mily nagy érdeklődést keltett, mutatja az, hogy tizenkét pályamunka érkezett be. A bírálók voltak Szalay László, Stettner György és Szlemenics Pál. A díjat az 1841-iki nagygyűlésen Szemere Bertalan munkájának ítélték oda, s megdicsérték Sárváry Jakab munkáját. (Mindkettő megjelent.)

Ezen kívül az Akadémiában 1841. júniusban Tóth Lőrincz felolvasást tartott a becstelenítő büntetésekről.

Pulszky Ferencz az országos választmány egyik legkiválóbb tagja volt. Már a váltótörvényi bizottságban mint jegyző működött

és most tájékozni kívánta magát a büntetőjogi codificatio iránt. Bécsbe utazott és ott Feuerbach, Mittermaier és Liwingston munkáit és a francia büntető-törvénykönyvet tanulmányozta. Bécsben elhatározá, hogy fölkeresi Heidelbergben Mittermaiert, (kinél azelőtt már Szalay is időzött), és megkéri őt a magyar büntető-jogi codificatio támogatására.

Mittermaier nagyon szívesen fogadta a szellemes fiatal embert és megígéré, hogy mindent megtesz, a mivel a bizottságnak szolgálatára lehet.

Megkérte Pulszkyt, fordítaná le számára annak idején a javaslatokat, ő szívesen megírja neki megjegyzéseit; s egyáltalán különösen érdeklődött a magyar büntető-törvénykönyv iránt s nagy reményeket fűzött hozzá, mikor megtudta, hogy azok közt, a kik kidolgozni fogják, nincs se bíró, se hivatalnok, se professor; ugyanezért eredetit várt tőlük

Mittermaiernek azon időben vezető állása volt a büntető-jogi szakma terén egész Európában, de még Amerikában is. Minden oldalról hozzáfordultak a codicatorok és a tudósok, hogy véleményyt mondjon a vitássá vált kérdésekben. Körülbelül olyan állást foglalt el, mint később Pisában Carrara. Pulszky tehát nagyon jól választott, mikor hozzáfordult. Mittermaier a legszélesebb látáskörű szakférfiú volt a német jogtudósok közt s elfogulatlan ítélete mértékadónak vétethetett a büntetőjogi dogmatika vagy codificatio bármely kérdésében.

A nádor 1841. november 28-ára hívta egybe az országos választmányt Pestre. A választmány tagjainak összegyülekezése eseményszerűleg hatott. A megelőző éles viták, a megyéknek ugyancsak a bűnügyi kérdésekből származó izgatottsága és a kormánynál kifejlődött conflictusai: mindmegannyi nevezetes tényezője volt a közfigyelemnek, melylyel a választmány munkájának megkezdését kísérték.

És itt emelkedik ki ismét Deák Ferencz alakja. A pesti irodalmi körök tagjai és az ifjúság Deák Ferenczet fáklyás zenével tisztelték meg. Deák a lakása erkélyén mindazok kíséretében jelent meg, kik még az imént egymással a legélesebb vitákat folytatták. Ott volt Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Dessewffy és mások. Deák személye egyesítő elemként hatott. Beszédében utalt arra, hogy eljött az átalakulás korszaka, még pedig azon legfontosabb idő, midőn nem lelkesedésre, hanem munkára lesz szükség. Nemzetünk hibája eddig az vala, hogy lelkesedésben bővelkedett, de a cselekvés órájában nélkülözte a hideg megfontolást, nélkülözte a csüggedhetlen fáradozást, mely nélkül sikert elérni nem lehet. Itt az idő e fogyatkozásból kitisztulni. A komoly megfontolás egyik legszükségesebb szövetségese a türelem egymás személye, egymás vélekedése iránt.

III.

Franciaország a múlt század végén — kiválólag Voltaire és Beccaria iratainak befolyása alatt — szakított a régi büntetőjoggal és oly rendszert állított fel, mely számos részében ellentéte a réginek. A francia büntetőjog, mely azóta ismét több fejlődési stádiumon ment át, anyajog lett Európában. A codificatiók, melyek azóta keletkeztek, a francziának követői. Ide tartoznak a német és a magyar büntető-törvénykönyvek is. Egyetlen egy büntető-törvénykönyv tudta magát a francia alól emancipálni, az olasz 1890-iki. Jelenleg tehát csak két teljesen önálló büntető codex van Európában: a francia és az olasz. A negyvenes években csak a francia volt.

A német büntetőjog azon időben ép a küzdelem kellő közepén állott. Uralkodott ugyan még a régi, de az észjog tételei segélyével letördelték egyes darabjait. Németországban ez volt a büntetőjognak *tanári* és *hegeli* korszaka. Mindkét elem inkább conservatív; a nagyobb szabású átalakításnak egyik se támogatója.

A partikuláris német törvények közt akkoron legjobbnak tartották a bajor 1813-iki büntető codexet, melyet Feuerbach szerkesztett tankönyvszerű alakban. Nem ezt követte az 1839-iki badeni javaslat, hanem visszament a Constitutio Criminalis Carolinára, V. Károly 1532-iki büntetőtörvényére, melyet németebbnak tartottak, mint Feuerbach munkáját. A jogtörténeti iskolának volt ez kihatása a büntetőjogra. A német büntetőjog ugyan sohasem fogadta el Savigny azon tételét, hogy a XIX. század nem képes codificálni, de mégis voltak a büntetőjog tanárai közt sokan, kik Savigny szellemében kiválólag a Carolina alapján kifejlődött «*Gemeines Recht*» rendszerét cultiválták.

A bajor büntető-törvénykönyvvel szemben a badeni javaslat — gyakorlati szempontból tekintve — különösen annyiban volt előnyben, hogy szerkezete valamivel egyszerűbb, s a törvényhozó intentiójának és indokainak codificatiójától tartózkodik. (Szalay is kiemelte ugyanezt.)

Minthogy pedig némely íróink azt terjesztették munkáikban, hogy a mi 1843-iki javaslatunkra a badeni javaslat túlnyomó nagy befolyást gyakorolt: ide kell igtatnunk a «minta» főbb tételeit, hogy azután a két javaslat egybevetéséből az olvasó következtetést vonhasson arra, hogy a terjesztett állítás mennyire felel meg a valóságnak.

Előrebocsáthatjuk: a főbb határozmányok tekintetében nem képzelhető két javaslat, mely ellentétesebb alapokon nyugszik, mint a badeni és a magyar; csak a jog-technikai kérdésekben követték a badenit. Ezek az elemek azonban a codexek karakterét sohasem képesek megállapítani. A jog-technikai határoz-

mányok akár így, akár amúgy dőlnek el, nem változtatnak lényegest a törvényen. Az igaz, hogy a dogmatikai iskola reájok nagy súlyt helyez, de éppen az a gyengéje a német és a magyar dogmatikának, hogy egyoldalú lett s hogy apróságokra pazarolja erejét. Ezzel elveszti érzékét a kérdések egésze iránt.

A badeni javaslatban a halálbüntetésnek, mint abszolút büntetésnek, *tizenhét* esete van.

Az időleges fegyház maximuma 20 év, minimuma 3 év. Halmazat esetében a maximum 30 év.

A fegyházra ítéltet kényszer útján súlyos munkára szoríttatnak; táplálékuk kevés eledel (Sie werden mit schmäler Kost genährt), vagyis éheztetéssel lassanként elpusztítják a szervezetet.

A ki fegyházra ítéltetett, az rendszerint elveszti minden polgári és politikai jogait. Különösen figyelemre méltó indokoknál fogva a bíróság ezen következményeket a büntetés kiállításától számított 5 év múlva kivételesen megszüntetheti.

A műveltebb osztályokból származó személyek számára a fegyházban, a dolgozóházban és a fogházban külön helyiség rendezendő be. Ha a műveltebb osztályhoz tartozó személy oly büntetett követett el, melynél sem vagyoni haszon, sem aljas érzület nem szolgált alapul, a büntetést várfogságban tölti ki.

A «műveltebb osztályok» számára tehát külön büntetési nemek vannak. Ha aljas indok nem forog fenn, a várfogság; ha fenforog, a fegyházi, dolgozóházi és fogházi külön helyiség.

Az időleges fegyháznál, a dolgozóháznál és a fogháznál a következő súlyosítások állhatnak be:

Magánelzárás, egyfolytában 2 hónapig terjedhetőleg.

Sötét zárka, egyfolytában 4 napig terjedhetőleg.

Éheztetés (a schmale Kost helyébe Hungerkost), mely víz és kenyérből, vagy víz és meleg levestől áll, 4 napig terjedhetőleg.

A fegyházra ítéltetnél lánczok alkalmazása, egyfolytában 4 hétre terjedhetőleg.

A súlyosítások összekötése, és pedig vagy a két utóbbi egymással, vagy ezek egyikének vagy mindkettőnek összekötése a két előbbi valamelyikével. Tehát lehet egyszerre lánczon tartani, éheztetni és sötét — vagy ha a bíró jobbnak találja — magánzárkában tartani. Ez az a bizonyos rendszer, mely a régibb német büntetőjogban a Gemeines Recht útján kiépült s melyről megemlékezünk alább is. A bíró hivatása a kínzási eszközök «tudományos» variációjában állott.

Végül mint mindezek koronáját hozzáteszi a javaslat, hogy mi a szabály a súlyosítások ismétlése tekintetében. A sötét zárka elrendelése három heti időközben ismételtethető, a magánzárka hónaponként, a többi súlyosítások pedig ugyanazon időközben, a meddig tartottak.

IV.

Nem lesz fölösleges, mielőtt áttérnénk az 1843-ik évi javaslat elemzésére, a két előző magyar javaslat büntetési határmánnyaiból néhány jellemzőbbet kiemelni.

Az 1792-iki javaslat előrebocsátja a bevezetésben (*prae-fatio*), hogy a munkálat, az ország törvényei és szokásjoga mellett, szem előtt tartja folytonosan «*modernae societatis civilis, singulorumve ejusdem civium securitatem*».

Megmondja, hogy az első rész az eljárást foglalja magában, melynek főcélját úgy írja körül, hogy a büntetetlennek biztos legyen a büntetés, az ártatlanoknak azonban segítségkre szolgáljon a törvény oltalma. A második rész a büntettekről és büntetéseikről szól. Előbb tárgyalja a közbiztonság elleni büntetteket, vagyis melyek a törvényhozó vagy a végrehajtó hatalom ellen intézvék, utána az ember élete, testi épsége, becsülete és a jó erkölcsök ellen intézetteket. Minthogy pedig a valódi szabadság és a polgári biztonság megköveteli, hogy a bírói arbitrium biztos és minden polgár által ismert határok közt mozogjon, lehetőleg pontosan körülírni a delictumot és annak törvényes büntetését.

Következik azután, mint a codex kiegészítő része, azon elvek (*Principia*) kifejtése, melyeken az egész munkálat alapul, huszonhárom számozott tételben. Ezeket érdekes eszmemenetöknél fogva röviden a következőkben vázoljuk:

I. Gondolatokat büntetni nem szabad, hanem csak cselekményeket; a cselekmény pedig csak annyiban kerülhet büntetés alá, a mennyiben szabadon hajtatik végre. Az *ignorantia juris* nem fogadja el mentő körülménynek; de a bíró dolga lesz latolni, hogy a positiv törvény nem tudása, különösen a műveletleneknél, hol volt legyőzhetlen. Nemcsak az állampolgárok (*cives ejusdem reipublicae*), hanem az itt tartózkodó idegenek is, kik immunitást nem élveznek, ezen törvény alá esnek.

II. Szól az *imputatio* szabályairól. Mennél nagyobb volt a büntettes intelligenciája, annál súlyosabb lesz a beszámítás.

III. A culpáról és a dolusról. *Culpa est: dum effectus praeter directam agentis intentionem evenit. Malitia, sive propositum, sive dolus adest, dum id reipsa accidit. quod intenditur.*

IV. Fölállítja a következő nevezetes tételt: *Pro delictis proinde actione publica vindicandis ea solum habenda sunt, quae per praesentem codicem pro talibus declarantur.*

V. A kísérletről ide igtatjuk matatványul a főtételt; *Conatus in indagatione; attentatum in praeparatione; inchoatum in mediorum applicatione constituitur.*

VI. A részességről.

VII. Kimondja azon nagyfontosságú elvet, hogy a bizo-

nyitás a legsúlyosabb delictumnál sem lehet más, mint a többinél. Ez szakítás a régi magyar joggal. Cum in omnibus delictis veritas iisdem modis exquiri debeat, media, quae in nullo casu ad veritatem eruendam apta sunt, nec in delictis atrocioribus, pro idoneis exquirendae veritatis mediis apta esse possunt. In reliquo norma procedurae *ac requisita defensae media* eo accuratius in criminalibus observari debent, quo gravius legum criminalium objectum est

VIII. A büntetés egyik céljául azt állítja föl, hogy a büntettes vagy megjavuljon, vagy ha ez nem lehetséges, az ártó képességtől megfosztassék; másik célja pedig az, hogy másokat elrettentsen. A bosszú semmi esetre sem lehet büntetés indoka s hozzá teszi: semperque legum sanctitatem dedecet.

A büntetés legyen gyors, biztos és alkalmas. Exemplum ad omnes, metus ad plurimos, poena ad paucissimos extendatur.

És ehhez járul még: cavendum autem praeprimis erit, ne poena deliquentem seu *sibi ipsi*, seu *publico* inutilem efficiat, aut nova plane e poenis delictorum occasio enascatur.

IX. Azon bűncselekményeket, melyek könnyebben titkolhatók, szigorúbban kívánja büntetni, hogy a szigorúbb büntetés elriaszsa azokat, a kiket a büntetlenség reménye csábít. Nem különben azon bűncselekményekre, melyek gyakrabban fordulnak elő, szigorúbb, de nem hosszú tartamú büntetés szabandó.

A kiknek nyilvános megbüntetése és a közzététel a jó erkölcsökre veszélylyel járna, magánúton büntetessenek, «admissis tamen delinquenti lege praescriptis defensae mediis».

X. A büntetéshez járuljon azon kár megtérítése, melyet a büntettes úgy a köznek, mint magánosoknak okozott. Valamint a büntetést az «*aequitas naturalis*» nem engedi a büntettesen túlterjesztetni, úgy a kárnak, valamint perköltségeknek megtérítése csak az örökség erejéig száll át az örökösökre.

XI. A büntetések arányosságáról. Ide igatjuk a vezéreszmét, melyből a kifejtés kiindul: Prout ad delicta genius populi, forma regiminis, ratio educationis, modus cogitandi, aliaeque tam morales, quam physicae circumstantiae influxum habent, ita in poenis quoque dictandis tam horum, quam sexus, aetatis et conditionis ratio semper habebitur.

XII. A halálbüntetést elfogadja és indokolásául az államra nézve az *önvédelmet* hozza föl. Hogy tényleg fenforog-e az önvédelem esete, azt a körülmények gondos latolásával kell eldönteni. A halálbüntetés súlyosítását az *élő büntettesen* kizárja. Kivételes esetekben megengedi a hullának bectelen helyre való kitételét, eldarabolását, megégetését, vagy pedig az ítélet közzétételét.

XIII. A halálbüntetésnek a halmazathoz való viszonyáról s ezzel kapcsolatban egyáltalán a halmazatról szól.

XIV. Mielőtt átmegy a büntetési rendszer részleteinek tárgyalására, a következő intelmet adja a bírónak: In regula quidem iudex lege non mitior nec severior esse potest; in casibus tamen, in quibus ipsi lex arbitrium detulerit, meminisse debet, absolutam ab hominibus perfectionem desiderari haud posse, ac delinquentem etiam *convivem* et *cohominem* suum esse.

XV—XVII. A halálbüntetést a lehető legszűkebb térre akarja szorítani. Kimondja, hogy: mortis poenam in nullo alio casu dictandam esse, quam malitia delinquentis gradum eum attingente, ut societatis civilis, singulorumve ejusdem civium securitas, publicusque poenarum omnium finis, sive exemplum non aliter, quam morte delinquentis obtineri possit. Ezen czélok elérése végett a halálbüntetés lehetőleg a büntett színhelyén hajtassék végre. A végrehajtás módja egyforma legyen. Modus vero poenam hanc infligendi uniformis erit, semperque gladius ratione tali adaptatus adhibebitur, ut ad mortem condemnatus quam celerrime et certissime eandem subeat. Ez — úgy látszik — semmi egyéb, mint a guillotine.

A súlyosabb carcercet közmunkában akarja töltetni; ilyen a csatornák ásása, utak készítése, folyók szabályozása stb. Az ifjúkorúakról és javíthatókról is gondoskodik. Pro junioribus, caeterisque, quorum emendatio facilius sperari potest, domus correctoria.

A testi büntetést illetőleg distingvál: viri baculis, foeminae scuticis ceduntur. Ha kétely van, hogy kiállja-e, orvosi vizsgálat tartandó; s azt is az orvos állapítja meg, hogy egyszerre hány ütés adható. Ha pedig a végrehajtás alatt tűnnék ki, hogy az elítélt nem képes egészségének háborítása nélkül kiállani a testi büntetést, jelentést kell tenni a bíróságnak. Száz ütest egy évi carcercel egyenlősit. A honoratiorokat kiveszi ezen büntetési nem alól. Honoratioroknak tekintti azon polgárokat is, a kik polgári jogaik teljes élvezetében vannak.

XVIII. és XIX. A büntetési rendszerre vonatkozó egyéb részleteket tartalmaz.

XX. A nyilvános bocsánatkérés, továbbá a mondottak és írottak visszavonása szintén helyt foglal a büntetések közt.

XVI. Az infamiáról rendelkezik.

XXII. A száműzést külföldiekre szorítja. De alkalmazza a bizonyos helységekből való kitiltást és a bizonyos helységbe való utalást, és pedig azokra: quorum in loco prioris habitationis permansio incolis ejusdem loci periculosa esse, aut vero delinquentum etiam emendatio facilius alibi sperari poterit.

XXIII. A pénzbüntetésről szól.

Az egész codex címekre és §-okra van osztva. Mindenik czímben a §-ok számozása újra kezdődik.

Az eljárási részben van szó a súlyosító, enyhítő és mentő körülményekről s itt összefoglalja mindazon tételeket, melyek a büntető-codex általános részébe tartoznak és melyeket a principiumok közt nem tárgyalt.

A részletekre e helyütt csak annyiban terjeszkedünk ki, hogy megállapítjuk: mely esetekben van halálbüntetés, és milyen a szabadságbüntetések tartama. Ezen kívül csak néhány kiemelkedő tételre utalunk.

A halálbüntetésnek *hat* esete van, és pedig:

Az életfogytig tartó elzáratást nem fogadja el; csak egyetlen esetben engedi meg, ha t. i. a pénzhamisító továbbra is veszélyezteti az államot.

Az időleges szabadságvesztés-büntetés maximuma tizenkét év.

Az 1827-iki javaslat határozományaiból kiemeljük, hogy a halálbüntetést vagy «gladio carnificis» vagy «laqueo» hajtja végre; a halálbüntetés súlyosítását kizárja. Kivételesen súlyos esetekben azonban megengedi, hogy expositio cadaveris vagy supplicio affecti divulgatio történjék meg.

A javaslat megkülönbözteti az «arestum» és a «carcer» szabadságbüntetéseit és hozzáteszi: quibus juxta gradum imputationis, et adjuncta per sententiam nectuntur: jejunium, ferramenta, et haec determinatis temporibus etiam cum constructione, compedes item, labores publici.

Ehhez járul: poena corporalis «scuticis vel baculo». Az egyszerre szenvedendő ütések maximumát ötvenben állapítja meg s hozzáteszi korlátozásként: ratae 50 ictuum nonnisi intra semestre, ratae vero 30 ictuum intra trimestre spatium infligi valebunt. Kiveszi természetesen a nemeseket és többek közt azokat, a kik Stallo Advocatiali provisi.

Fentartja e mellett az erkölcsi jellegű büntetésnemeket is, melyenek: actionis imputatio, reprehensio publica, palinodia, stb.

A halálbüntetésnek *kilencz* esete van:

Az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést a javaslat nem ismeri.

Az időleges szabadságvesztés-büntetés maximuma 10 év.

A minimumok többnyire igen alacsonyok. Gyakori az ilyen büntetési tétel: 1 naptól 3 évig, 1 hónaptól 6 évig, 1 hónaptól 8 évig, 1 hónaptól 10 évig.

V.

Két irányban világítottuk meg azon időszakot, melyben az 1843-iki magyar codificatio működött. Egyrészt jeleztük a nyugat büntetőjogi törvényhozásának állását: másrészt föltüntettük a magyar előzmények jellemző sajátságait.

Ezek alapján bizvást állítható, hogy a magyar szokásjog

és a két javaslat a legtöbb előítéletet, melyet az elrettentési elmélet Európa büntetőjogában táplált, már leküzdötte. Az 1792-iki javaslat e tekintetben megelőzte a jelen század első harmadának törvényhozásait. Az 1827-ikiről pedig némely tekintetben szintén ez állítható.

Technikájuk ugyan fejletlen, de a büntetőjogi problémákat bámulusos tisztasággal fogják föl.

Németországban nagy örömet okozott, ha Carpzow tanaiból egy-egy részletet le tudtak köszörülni; Franciaországban szintén csak részleges küzdelem folyt, hogy a napoleoni codexet kivetkőztessék egy-egy nagyon is kemény rendelkezéséből. Nálunk azonban a talaj annyira elő volt készítve, hogy mellőzték a részleges munkát és az egész vonalon egyszerre megindult az újjáépítés.

Innen az a jelenség, hogy az 1843-iki magyar javaslat eltér minden egykorú külföldi munkától s hogy csak az előző magyar javaslatokban találjuk meg igazában a vele rokon szellemet.

1. A javaslat a hármasszisztémát ignorálja.

A hármasszisztémát újabban elvetették a hollandi Btk. (1881.) és az olasz Btk. (1890.). A német Btk. (1870.) még egész mereven megtartja, de már a magyar Btk. a büntett és vétség elkülönítését áthidalja a correctionalisatio segítségével. A magyar Btk. álláspontja olyannak vehető, mint a mely előkészítőül szolgál a hármasszisztéma elejtésére. Pár évtized múlva előreláthatólag valamennyi európai törvényhozás azon állásponton lesz, melyet a mi törvényhozóink ötven évvel ezelőtt kifejezésre juttattak, hogy t. i. a hármasszisztéma több hátránnyal jár, mint haszonnal.

2. A halálbüntetés a múlt században néhány évig meg volt szüntetve Toscanában, Ausztriában és Magyarországon; később politikai változások folytán visszaállították mindenütt. Azon időtájt, midőn a magyar országos választmány dolgozott, egyetlen egy országban sem volt a halálbüntetés alkalmazása törvényileg hatályon kívül helyezve. Daczára ennek, az országos választmány a megszüntetést mondotta ki. (Az állítólagos minta, mint láttuk, tizenhét bűneset számára állapította meg a halálbüntetést.)

Az azóta lefolyt ötven év alatt számos országban megszüntették a halálbüntetést. Némely helyen törvényen kívül, oly módon, hogy az uralkodó minden halálra ítéltnek megkegyelmez. Ide tartozik többek közt Belgium, Svédország, Bajorország. Törvény útján megszüntették a halálbüntetést: Románia 1864-ben, Portugál 1867-ben, Hollandia 1881-ben, Olaszország 1890-ben (és helyébe szervezte az ergastolo-t), Svájc több kantona. A többi államban is évről évre kevesedik a kivégzések száma.

3. Minimumot a javaslat nem ismer. Ebben a pontban is

megegyez az 1843-iki javaslattal az 1880-iki hollandi törvény, mely szintén teljesen kiküszöbölte a minimumokat. Más törvény e térre eddig nem merte követni a magyar javaslatot. Csak az olasz büntető-törvénykönyv engedi meg, hogy bizonyos megnevezett enyhítő körülmények fenforgása esetén a minimum alatt állapítsa meg a bíró a büntetést.

4. A legnehezebb kérdések egyike a szabadságvesztés-büntetések végrehajtásának mikéntje. Abban egyetértettek törvényhozóink, hogy az addig fennállott közös elzáratással és henyéltetéssel szakítanak. És minthogy az akkor uralkodott két rendszer — a magán- és a hallgató-rendszer — egyikét kellett venniök, az előbbit választották.

Ma már mindenki tudja, hogy a pensylvániai rendszernek ez a mérséklése hiú törekvés, s a magyar Btk. által is elfogadott fokozatos rendszer éppen azon fölismerés folytán szorította ki, hogy részleges módosítása czéltalan. Törvényhozóink kivihetetlen dolgot ígáltak a javaslatba, de azon időben ez egész Európa tévedése volt. Csak Angliában kezdett már akkor a gyakorlati érzék érvényesülni.

Annyi bizonyos, hogy a javaslat készítői nem érdemelték meg Széchenyi azon vádját, hogy ők elkényeztetni akarják az elítélteket, mert az általuk elfogadott végrehajtási rendszer súlyosabb, mint bármelyike a többieknek.

5 Kiemeljük még a dorgálást.

Úgy látszik, az albizottság első javaslatának általános részében benne volt mint büntetési nem a régi magyar gyakorlatban honos megkövetés is. Ezt kell következtetnünk Mittermaier leveléből, mely szerint a megkövetés büntetésének fölvételét nem ajánlja, mert végrehajtása nagyon sok zavart okozhat és kemény szigorra vezetne az ellenében, a ki megkövetni nem akar. E szavak hatottak és kitörölték a büntetési nemet.

Megmaradt azonban a megkövetés a becsületsértésnél. (L. a javaslat 269. §-át.)

Végül fentart a javaslat a régi magyar jogélethől még egy intézményt, mely némi hasonlatosságot mutat a föltételes ítéletekkel. De ezt szintén nem illeszti bele a rendszer egészébe, hanem csak a bűncselekmények egy osztályánál, a tisztviselői bűncselekményeknél, alkalmazza.

6. A francia Code megtartotta a régi büntetőjogból a becstelenítő büntetéseket és a polgári halált. Némi enyhítés állott be később, a mennyiben hely adatott bizonyos esetekben a rehabilitációnak. De a rendszer lényegesen nem változott. A német fölfogást visszatükrözi a badeni javaslat, mely nem oly sújtó, mint a francia törvény, de még mindig a büntetések becstelenítő hatását veszi alapul.

Az a fölfogás, hogy a büntetés magával hozza a becselenséget, a magyar jogban nem volt meg. S ezen a nyomon indulva mondták ki az 1843-iki javaslat készítői a nagy elvű tételt, melyre minden codificatio törekszik ugyan, de a melynek megállapítását eddig egyikök sem merészelte még csak megközelelni sem. A tétel a javaslatban így hangzik:

«A büntetéseknek még magukban becstelenítő következményeik nincsenek, s törvényes hatásuk hosszabb időre nem terjedhet, mint a mennyire azt a bírói ítélet határozottan kimondotta». (14 §.)

7. A sértett fél kártalanítása tekintetében a javaslat a régi magyar jog alapján oly előrehaladott álláspontra helyezkedett, melyet eddig egyetlen egy törvényben sem találunk s csak a legújabb irodalmi mozgalmak útján jutott el a közfelfogás a kérdés kellő méltatására.

A javaslat azon bűncselekményeknél, melyek a személy elleni erőszakban állanak, kötelezővé teszi a bíróra nézve, hogy a büntetés mellett pénzbeli díjat is ítéljen meg.

A bűncselekmények a következők:

Gyilkosság. Szándékos emberölés. Gondatlanság által okozott emberölés. Súlyos testi sértés. Erőszakos kényszerítés. Törvénytelen letartóztatás. Emberrablás. Erőszakos nemi közösködés. Hamis feladás. Reális becsületsértés.

Látható a sorozatból, hogy körülbelül ugyanazon cselekmények ezek, melyek a magyar jogban a hatalmaskodási díjat vonták magok után és kétségtelennek is vehetjük, hogy codicatoraink a hatalmaskodási díjnak megfelelő intézményt akartak a pénzbeli díjjal behozni.

De mért nem nevezték el a kétségtelenül jobb és jellemzetesebb régi néven? Valószínűleg mivel ki akarták kerülni azon félremagyarázásokat, melyeknek az intézmény *rendi szempontból* ki lett volna téve, ha a régi elnevezést megtartják. Ők a meglevő intézményeket előszeretettel vették át, de kerültek mindent, a mi jogegyenlőségi tekintetben visszafejlesztésre vihetett.

8. Végül egy szót arról, hogy ki a javaslat szerzője.

Ebben, hogy perrendtartási nyelven beszéljünk, két klaszikus tanunk és egy beismerésünk van. A két tanú Pulszky Ferencz és Szalay László, a beismerést pedig maga Deák Ferencz tette 1861-ben az Országbírói Értekezleten.

De nem is szükséges a külső bizonyíték. A ki elolvassa az 1843-iki javaslatot és olvassa utána az 1867: XII. tv.-czikket, azon benyomást fogja nyerni, hogy ezt a két munkát ugyanazon egyén szövegezte. Több mint huszonöt évi időköz választja ugyan el egymástól a két munkát, de Deák Ferencz jellemző iránya mind a kettőben ugyanaz.

VI.

A javaslatok teljes elkészültével Pulszky és Szalay kiadták az anyagi jog és az eljárás német fordítását Lipcsében és ezen fordítás alapján írta Mittermaier az Archiv für Kriminalrecht című folyóiratban azt a bírálatot, mely a javaslatnak még ma is legnagyobb diadalma.

Mittermaier teljes elfogulatlansággal végzi a kritika munkáját. Nem a német dogmatikus professor beszél belőle, hanem a törvényhozói érzékkel bíró jogtudós. Látja, hogy mély állami-férőú bölcse és gyakorlatiasság beszél a javaslatból és egy percig sem kételkedik, hogy a javaslat a büntetőjogi törvényhozás jövődéli fejlődésének útvenalát jelöli meg.

Kétségkívl a magyar javaslat keltette föl benne azon gondolatot, melynek a megbeszélést tartalmazó kötet előszavában ad kifejezést, hogy t. i. a német büntetőjog reformerei csak fél-munkát végeznek. A gyakorlat férfiai — így szól az előszóban — mindenütt ugyanazon sérelmekkel állanak elé a büntető-törvény-könyvek ellen: fölpanaszolják a becstelenítő büntetések sokaságát, a büntethetőségi terület kiterjesztését, a bírói belátás czéltalan megszorítását, a magas minimumokat s a fölsleges szigort; ezek a panaszok azon kérdésre vezetnek, vajjon nem észlelhetők-e bizonyos közös alap-hibák, tévedések és előítéletek, melyek nyomást gyakorolnak az újabb büntetőtörvényekre; nem nehéz kimutatni, hogy oly igazságok, melyeket húsz év előtt még kí-gúnyoltak, legújabb időben győznek; codificatiók hibája abban rejlik, hogy csak fél lépéseket mer tenni s az újabb törvény-könyvek nem elégitik ki a jogos követelményeket.

Foglalkozott ezenkívl a javaslattal többször az augsburgi Allgemeine Zeitung. Ez a lap írt legtöbbet Magyarország viszo-nyairól. Rendes tudósítója Lukács Móricz volt.

Innen átmertek a tudósítások a többi külföldi lapba és a monografikus dolgozatokba is.

Mittermaier már 1843-ban azt írta Szalaynak, hogy a köz-figyelem a magyar javaslat felé fordul.

Hogy Belgiumban is mily éber szemmel kísérték ezen törvényhozási munka fejleményeit, mutatja az a jelentés, melyet 1849-ben Haus, a belgiumi nagyírv kriminalista, egy miniszteri szakbizottság nevében írt. A jelentés a büntető-törvénykönyv módo-sítását tárgyalja; foglalkozik többek közt a halálbüntetés meg-szüntetésének kérdésével s vázolja a fejlődés fázisait, melyek az egyes országokban mutatkoznak. Magyarországról lelkesedéssel szól. Ide iktatjuk a jelentés ezen fejezetét, mely méltán sorakozik Mittermaier nyilatkozatai mellé. A fejezet így szól:

«Azon országok között — mondja a jelentés — a hol a

halálbüntetés eltörlése tárgyalatott, Magyarország különösen megérdemli a kriminalista és a törvényhozó figyelmét.

A bizottság javaslata teljesen megszüntette a halálbüntetést, és egy tagja sem szólalt fel ezen megszüntetés ellen. A képviselőházban azonban néhány szónok által élénken megtámadtatott, de többek által annál élénkebben támogatott az eltörlés. És nevezetes dolog: a ház nagy többsége a halálbüntetés eltörlése mellett szavazott.

A tárgyalások, melyek ez alkalommal folytak, fölötté tanulásosak és nem kevésbé érdekesek, *mint azon viták, melyek ugyane kérdés fölött más országok törvényhozó kamaráiban folytak, még Angliát és Amerikát sem véve ki. Ezen tárgyalások magas fogalmat adnak azon tagok képességéről és széleskörű ismereteiről, a kik azokban részt vettek.* Sajnáljuk, hogy nem nyújthatjuk kivonatát ezen hosszú vitáknak, melyeknek olvasása — megvalljuk — reánk nagy benyomást gyakorolt.

Csak két ténynek jelzésére szorítkozunk.

Az első az, hogy valamennyi egyházi képviselő a halálbüntetés eltörlése mellett szavazott. Ugyanezen tünemény adta elő magát a württembergi kamarákban. A magyar clerus kijelenté, hogy ő papi működésénél fogva ellene van a halálbüntetésnek.

Mint ember, mint keresztény, mint a vallás szolgája — mondá a clerus egyik tagja — megemlékezvén a megváltó ezen szavairól: *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat*, kívánom, hogy a bűnös ne szenvedje a halálbüntetést, hanem hogy javuljon meg és váljék hasznos tagjává az emberiségnek. Önök a javító rendszert akarják elfogadni — úgymond egy másik egyházi férfiú — de akkor ne feledjék, hogy ezen rendszer elvei megállapítottak és gyakoroltattak az egyház által, a mely iszonyodik a vértől és legyenek következtetések önmagukkal, kitörülvén törvényeikből a halálbüntetést.

A másik tény a következő *Szemere* képviselő egy nevezetes beszédében hivatkozott Belgium példájára, annak bebizonyításául, hogy a halálbüntetés eltörölhető a közbiztonság veszélyeztetése nélkül, mert a tapasztalás megmutatta, hogy 1829-től 1834-ig, mely időszak alatt a halálbüntetés tényleg meg volt szüntetve, a súlyos bűntettek száma jelentékeny mértékben alábbszállt.

Bizonyos ezekből, hogy a nyugaton jól ismerték a magyar javaslatot és méltatták a benne kifejezett törekvéseket. S ha figyelembe vesszük, hogy e javaslat közrebocsátása után az addigi sötét államú codificatio Európában többé nem mutatkozott: bátran állíthatjuk, hogy a magyar javaslat fordulópont volt a büntetőjogi codificatióban s hogy befolyást gyakorolt a későbbi munkálatokra.

A negyvenes évek elejéig csak irodalmi munkák hangoz-

tatták Európában a büntetőjogi reform-eszméket; a codificatio körébe a magyar javaslattal jutottak, mely organikus egészszé tudta a formátlan anyagot alakítani.

Gyakran történik az, hogy egy bátor szó átváltoztatja egy kérdésben a helyzetet. A magyar javaslat is így hatott. Megmutatta, hogy lehetséges szervezni kellő szigorúságú büntetési rendszert a régi embertelen eszközök mellőzésével.

Még az 1843-iki porosz javaslat is, melyről fent szóltunk, a felismerhetetlenségig átalakult azon két év alatt, mely a legközelebbi (1845.) javaslat előterjesztéséig letelt. Ezen munkát az előbbinek 18 büntetési neme közül négyet megszüntet, ezek közt a minősített halálbüntetést és a testi büntetést; a halálbüntetés eseteit tízről nyolcra szállítja le; az időleges szabadságbüntetés maximumát pedig 25 év helyett 20 évben állapítja meg.

Hogy pedig az újabb fejlődés a magyar javaslattal teljesen azonos irányú, azt jól feltünteti a közel rokonság, melyet azzal Európa két legújabb codexe, az 1881-iki hollandi és az 1890-iki olasz mutat; és nem különben figyelemre méltó: hogy a magyar büntető-törvénykönyvnek tárgyalás alatt levő novellája is csak az 1843-iki javaslat szabványaihoz viszi közelebb a magyar büntető-igazságszolgáltatást.

Ha valaki egykor pártatlanul megírja a büntetőjogi codificatio fejlődésének történetét Európában, a jelenleg folyamatban levő reform-korszak kezdetét az 1843-iki magyar javaslat megjelenéséhez lesz kénytelen kötni.

VII.

Az előadottak fonalán az anyagi büntetőjog 1843-iki codificatiója egészen más színben mutatkozik, mint a hogy azt eddig rendszerint föltüntették. A főkérdésekben nem Németországból jött az impulsus. A német codificatio azon időben a criminalpolitika egészével behatóan és komolyan még nem foglalkozott. Maga Mittermaier is, ki pedig megelőzte korát, kételyeit fejezte ki a halálbüntetés megszüntetésének lehetősége fölött s a magyar javaslat többi reformjait is mint ideális magasságban levőket üdvözli. Hanem igenis mutatkozik a javaslatnál Beccariának és a mult század fölvilágosodási harczainak befolyása. De ez a befolyás éppen úgy érezhető már az 1792-iki és 1827-iki magyar javaslatokban. A rendi sajátságtól eltekintve, ezek sokkal inkább visszatükrözik Beccaria könyvének szellemét, mint az ugyanazon időből származó európai büntető-törvények vagy javaslatok bármelyike.

Csakis a testi büntetés tekintetében ragaszkodott a két javaslat a régihez. De nem szabad figyelmen kívül hagynunk,

hogy a testi büntetés nálunk több volt, mint büntetési nem. Használhatása a földesúr részéről általános fegyelmező eszközül szolgált a jobbágysággal szemben. Ezen földesúri jogosultságnak számos volt a hatása a patrimoniális rendszer minden viszonyaira, a magánjogiakra, mint érintettük, nem kevésbé mint a büntetőjogiakra; sőt legnagyobb hatása az volt, hogy a jobbágyok némán tűrték a maguk közjogi nullificatióját mindaddig, míg a nemesség nem adta ki a jelszót a jobbágyság fölszabadítására. Ily nagy tényezőt nem helyes csak a büntetőjog szempontjából megítélni. Míg a nemesség a rendi viszonyt fenn akarta tartani, a fenforgott körülmények közt nem vélt lemondhatni a testi büntetés alkalmazásának virtualis jogosultságáról. Az 1843-iki codificatio azért hagyta ki a büntetési nemek közül, mert az akkor irányadó államférfiaink részéről már elhatározott dolog volt a rendiség megszüntetése.

Ha tehát a testi büntetés az előző két javaslat büntetéseinek kiegészítő részét teszi, ez könnyen megmagyarázható a nélkül, hogy a javaslatokra egyedül e miatt reá kellene fognunk, hogy Beccaria-ellenesek. A magyar igazságszolgáltatásban évszázadok óta meg voltak csirái annak, a mit Beccaria és barátai tanítottak, s éppen ez az oka, hogy tanaik Magyarországon erősebb visszhangra találtak s hogy a gyakorlatba, valamint a codificatióba is átmentek.

Annyi kétségtelen, hogy az 1843-iki javaslat codificatorai meggyökeresedett magyar büntetőjogi tradícióval állottak szemben. Nagy tévedés hinni, hogy ők kezdték felkelteni a tisztultabb irányzatot. Meg volt az már akkoron érlelődve a magyar közélet legtöbb férfiában. A büntetőjogi kérdésekre nézve a conservativok körülbelül ugyanazt vallották, mit az ellenzékiek. A minimum eltörlését melegen támogatta Majláth György országbíró. A halálbüntetés megszüntetését megszavazták Majláth György, Vay Miklós, Teleki József, Zarka János. És itt ismételve utalnunk kell a papság magatartására. Mikor a halálbüntetés tárgyalásakor valaki szemére lobbantotta a katolikus clerusnak, hogy hallgatásával kétségben hagyja a házat, vajjon elfogadja-e e büntetés-nemet vagy nem: fölállott Lonovics József, a nagytudományú csanádi püspök és kijelenté, hogy az egyház ellene van a halálbüntetésnek és az egyház tagjai a jelen esetben is ellene fognak szavazni. Az esküdtszék behozataláról maga Szalay László is csak fentartással nyilatkozott; ebben a kérdésben tehát maguk az ellenzék tagjai sem voltak ugyanazon egy véleményen. Ellenben mikor a vádrendszer került szőnyegre, Majláth György az elnöki székből kijelenté, hogy ez nem szolgálhat vita tárgyául, minthogy Magyarországon más, mint a vádrendszer, a bűnvádi eljárásban nem is képzelhető.

Az élő magyar büntetőjogi tradíciónak Deák Ferencz az 1843-iki javaslat útján határozott alakot adott. Kimondja a javaslat a hármás főlosztásnak, a halálbüntetésnek, a testi büntetésnek, a minimumnak és a becsületbeli következményeknek eltörlését, a szabadságvesztés-büntetéseket egységessé teszi s a sértett félnek lehetőleg kártalanítást nyújt. Egyik tételben sem alkudozik, nem közvetít. S ez az, a miben az 1843-iki javaslat túlmegy az előbbi két javaslaton, melyek csak törekvéseket, néhol sejtelmeket fejeztek ki, de álláspontjukat nem jelölték meg határozott parancsokkal és tilalmakkal.

A javaslatához két oldalról jöttek hozzájáruló nyilatkozatok.

Egyrészt a megyék lelkesedve foglalták utasításaikba elveit, mivel kifejezésre juttatva látták benne a magyar jogot és a magyar politika vezéreszméjét. Másrészt Mittermaier szózata megerősíthette a javaslat barátait, hogy szakbeli és általános emberiességi szempontból a codex teljesen megállja helyét.

Úgy látszott, hogy a javaslat szerencsés csillagzat alatt született. És mégsem.

Deák Ferencz — az ismert zalamegyei zavarok miatt — nem ment fel az országgyűlésre, s az oly szép remények közt megindult vállalkozás zátonyra jutott.

Jelentés az 1896-iki Kóczán pályázatról.

(Fölvasta *Vadnay Károly* lt. a november 30-iki összes ülésen.)

A millennium esztendeje, melyben a magyar nemzet, koronás királyával együtt, főnkelt örömek és lelkesülések közt ünnepelte a honfoglalás ezredik évfordulóját, nagy mértékben megeleveníté a régi idők és a történeti emlékek iránti kegyeletet s fölfrissíté a letűnt századok dicsőségének és gyászának átérezését. E korszakias esztendő nagy vállalkozások, feledhetetlen ünnepek és sokféle alkotások emlékeit fogja az utókorra hagyni, olyan emlékeket, melyeknek létrehozásában nem csupán a nagyban kifejtett műszaki értelem és a szárnyat kapott műipari ízlés vettek részt, hanem plasztikai munkákkal a véső, történelmi képekkel az ecset, középületek, emlékoszlopok és hidak emelésével a körző s kisebb-nagyobb történelmi könyvekkel a tudástól mozgatott toll. De a föllendült esztendő bő termékenységeiben maradt egy sajnos hiány, mert az irodalomtörténet nem fog felmutathatni olyan hosszú időre írott költői művet, mely arról tehetne bizonyosságot, hogy a multak iránti fellángolás élénken áthatotta s megmaradó művek alkotására ihlette volna a költők képzelmét is, meg-

fényesítve bennök a történelmi érzéket, mely az utóbbi időkben világszerte elhomályosult s újjászülvé lelkökben a rég elmúlt idők visszaálmodásának képességét, melyet az újabb modern törekvések mindenütt háttérbe szorítottak.

A Kóczán Ferencz alapítványából kitűzött akadémiai pályázat idei eredménye sem válhatott oázissá a sivatagon; sőt a tudományos és művészeti munkásság ünnepi virulása mellett egy darab kopárságot mutat, mert termékei nem bírtak magasra nőni és izmos élőfák módjára gazdag koronát kapni.

Az Árpádkori dráma versenyének az évi termése ugyanis még gyöngébb, mint a minő némelyik elébbi esztendőé volt, midőn a termékekből egyet-egyet mégis csak élénkebb siker reményével lehetett az ország legelső drámai színpadjára vinni.

Sőt ezúttal a neki buzdulás, a versenyzési kedv is szűkebb körre szorult, mint máskor s az akadémiától kiküldött bizottság, mely *Berczik Árpád* és *Hegedűs István* levelező tagokból s e jelentés írójából alakult meg, bírálatra nem több, mint *hat pályaművet* vett át, annak bizonyosságául, hogy a történelmi dráma írójának kedve — szemben a mai színházak modern jellegű műsorával s a jobban jövedelmező, bár kisebb súlyú műfajtákkal — mindinkább csappan; de talán annak is bizonyosságául, hogy a tárgyválasztás szabadságának korlátozása nem hat üdvösen a drámaírási törekvések fokozására.

Az idei pályázat olyan színművet kívánt, melynek tárgya a *«II. Gejza vagy III. Béla»* korából veendő.

Az Árpád-ház uralkodásának ez a korszaka, események tekintetében, nem mondható egyhangúnak vagy éppen száraznak. Sok minden történt benne, olyan is bőven, a mi világtörténelmi törekvésekkel állott kapcsolatban. Az Árpád királyi sarjak egymás közti harczy viszállyain és a trónkövetelő Boris meg-megújított nyugtalanságain kívül, ez időszakban német és francia keresztes hadak tömegei vonultak át országunk földjén; egyik királyunk segélyhadai orosz földön orosz fejedelmek érdekében harcoltak, a másiknak meg Rótszakállú Friggyessel, a hatalmas német császárral, gyűlt meg a baja; míg Manuel görög császár, kit ama lelki erejét fölülmuló becsvágy sarkalt, hogy Konstantinápoly és Róma újolagos egyesítésével világuralomra jusson, hadakkal rontott hazánkba, úgy vélvé csak czélját elérhetni, ha a magyar királyt hűbéresévé teszi s legalább is Dalmátországot birtokába ejti. Elég jelentős események, melyeket a történetíró teljes kedvvel rajzolhat, jellemezhet, magyarázhat. Sőt a drámaíró is válogathat belőlük anyagot, kivált midőn a pályázat kitűzése az időkor megszabását azzal a tágitó föltétellel egyensúlyozza, hogy lehet pályázni mondai alapon épült vagy csupán történelmi háttérű színművel, sőt vígjátékkal is.

Csak hogy a kik a történeti dráma akadémiai pályázatainak évenként megújuló rendes jelenségeit ismerik, vagy azokat figyelemmel kísérik, jól tudják, hogy a mi pályázóink legtöbbször szörnyen conservatív drámaírók. A legtehetségesebb is dehogy merne mondai alapú színművel, vagy éppen árpád-kori vigjátékkal állani elő. Úgy vélik, hogy a történelminek lényege a való adatokban, nem pedig a korhű jellemek és erkölcsök festésében gyökeredzik. Ragaszkodnak tehát a megtörtént nevezetesebb eseményekhez s azokat a pathos verses dialógjaiba szedve, gyakran nem is drámát, hanem csupán történeti képeket nyújtanak, homályos egymásutánban.

Ilyen versenyzők számára a II. Gejza vagy III. Béla király kora nem tűnhetik fel hálás anyagforrásnak, mert az ez időszakban lefolyt sokféle esemény kiválóan politikai természetű, melybe a drámai lelket a saját képzelemből kellene önteni. S az események közt nincsen oly lelkesítően kiemelkedő csúcs, sem a szereplő személyek közt annyira kiváló alak, mely a teremtető erő nagyobb mértékével meg nem áldott tehetség képzelmet is magasb légkörbe ragadhatná. Lángeszű íróra, kinek alkotó kezében a porlandó anyag is fényes és tömör aranyná válik, a mi pályázatainkon nem számíthatunk. A kik részt vesznek bennök, azoknak drámai feldolgozásra könnyebb szerrel alakítható tárgy vagy alak szükséges, mint a minőket a II. Géza, III. Béla, és a két István (III. és IV-ik) korszaka nyújt.

Ebből magyarázható, hogy e pályázatra kevés mű érkezett s e kevés is csak kevés sikerrel. Van köztük kétségtelenül egy pár mű, melyeknek részletei, egyes jelenetei s verselési eleven-sége írói tehetséget bizonyítanak, alkalmasint olyan tehetséget is, mely máskor, midőn tárgya és hőse jobban áthevíté és megtermékenyítő képzelmet, értékesebb és színre is több reménnyel vihető drámát tudott írni, míg most, nem dolgozván elég kedvvel és műgonddal, egészen kerek, bensőleg jól összefüggő, cselekvényben és jellemzésben következetesen fejlődő s erős motivumokon haladó történelmi színművet létrehozni nem bírt.

A hat versenyző közül öt a tárgykör egy-ugyanazon oldalát választotta: a görög császári udvar mételyező befolyását, telve olyan fondorlatokkal, minők a francia hyperromantikus drámák idejében divatos mozgató elemekül szolgáltak; de ma már, midőn a színpad tükrében nem az ördögi, hanem az emberinek képét keressük; még régi leghíreseb példányaik föllevenítésekor sem gyakorolhatnak többé mély és komoly hatást, mert az emberi szenvedély hatalmas kitöréseit alacsony természetek embertelen imposztorságaival keverték össze, megzavarva a drámai költészet fenségét s törpítve hatásának erejét. Pedig eme leghíresebb példányok szerzői isten kegyelméből való költők voltak, erős képze-

lemmel és nyelvvel. kik a szertelen cselekmények elkövetőibe tudtak démoni vonásokat önteni. Mégis műveik hatását nem bírták maradandóvá tenni, mert midőn az emberi természet általánosságaitól elfordulva, a kivételességnek hódoltak: lábok alul elveszíték az élet és a lélektan igazát.

A jelenlegi pályázat versenyzői, erős képzelem és hatalmas nyelv híján, gyöngye alakokkal próbáltak szertelen bűnöket elkövettetni, véve a legszükségesebb összhang ellen. Természetes, ha művök így nagyobbára képtelen, laza, kapkodó kíséretté vált.

Három pályamű olyan gyarló, hogy tüzetesb elemzésüktől a bírálóat kénytelen fölmenteni magát. Nem szomorújátékok, hanem csak szomorú erőlködések lévén, röviden kell végeznünk velök.

Köztük a «Boris» című, I. számú, «Jog, jog! selyemkötés a nagy világ szemén» jeligéjű színmű a nyughatatlan trónkövetelőt, kit a magyar színpadról is hasonlíthatatlanul értékesebb alakban ismerünk, minden legkisebb drámaiság nélkül, nyomasztó sivársággal állítja elénk. Anyját, Euphemiát, visszataszító módon zaklatja annak bevallására, hogy vajjon ő a Kálmán király törvényes vére-e? s midőn az anya megmondja szégyenét, az igazat, hogy törvénytelen született, akkor Boris lelketlenül azt követeli tőle, hogy pártos magyar urak előtt esküdjék meg hamisan, őt törvényes születettnek nyilvánítva. E kicsikart hamis eskü aztán a törvényes király ellen haddal tör be a magyar földre, hol hitvány törekvései közben rémeket lát s holtra gyötört anyjának szellemével is küzd, míg nem holtan találják meg a temesi harczterén. Semmit mondólag halt meg, miután silányan élt. Nincs benne semmi erősb, kiválóbb vonás, mely által csak némi érdeket is kelthetne. És a dialógokban sincs egy sor sem, mely drámaírói hivatottságra mutathatna. Cselekvénye összevisszaság, személyei élettelenek, nyelve lapos, versei szintelen és súlytalan szófüzések.

Ép ily sivár és valószínűtlen kísérelt az «Eufrozina királyné» című, IV. számú, «Multunk egyik eleme hatalmunknak» jeligéjű pályamű, mely az anyakirályné, egy már koros özvegy asszony féktelen szerelmét választotta drámájának főindulatává, noha ilynemű szerelem inkább komikai, mint drámai mű keretébe való. Az anyakirályné bele bősztült a szép és fiatal görög herczegbe, Andronikusba. Kelletlen szerelem ez, bármint kelleti is. Andronikus a nádor lányát, Irént, szereti s akarná nőül venni. Ezt a lányt szereti a király is: III. István. Eufrozina ezért szigorú erkölcsi leczkéket tart a fiának, hogy saját magát, (ki nem szerepel a drámában s csak a színpalak közt szenved) elhanyagolja. Ez a szigorú leczke is komikai hatású, mert a ki tartja, maga meg korához és rangjához nem illő módon hajhászsa szerelmének

viszonzását s felsült szerelmes marad. Miután a magyar nádor, mintha szintén méregkeverő görög volna, halálos itallal pusztítja el királyát, hogy eltegye lánya, Irén útjából, kit ő az Andronikus nejenek s e frigy útján majdani görög császárnénak szeretne látni: ezt az Irént a hirtelenében fúriává dühödött Eufrozina gyilokkal döfi le, mivel ölelkezni látta Andronikussal. Egészen természetlen benne az anya is, mert minden ok nélkül gyűlöli s átkozza második fiát: a királyiá lett III. Bélát, ki átkozódásaiért kénytelen száműzni az udvartól. Eufrozina azonnal Konstantinápolyba siet, hogy ha nem élhet Andronikussal, legalább annak kezétől haljon meg. A görög herczeg akkor is ép az Irén nevét sóhajtja sovárgó szerelemmel, midőn hozzája Eufrozina belép s böszülten vallja be, hogy ő megölte Irént, tehát álljon érte bosszút s gyilkolja meg őt. Andronikus tétova nélkül teljesíti kívánságát s e szóval döfi le: «Szörnyeteg!» Bizonyos, hogy szörnyüket mivelt, de nem démoni erővel, hanem az elkésett szerelem háborodottságából. A pályamű, mely gyöngye prózában van papírra vetve, éppen úgy alól áll a kritikán, mint a «Boris». Előnye csupán annyi, hogy két felvonással rövidebb s így szerzője kevesebb íven dokumentálta azt, hogy nem termett drámaírónak.

A «III. Béla» czimű, V. számú «Jogát kiküzdi az erős» jeligéjű pályamű szintén csak három felvonásra van szabva. Szerzője mutatott annyi tudatosságot, hogy művét nem nevezte drámának, hanem csak «történeti színműnek», érezve, hogy csak egymást követő történeti jeleneteket nyújt, sőt éppen nem erős hőse sem olyan drámai alak, kit szenvedélye vétségbe és pusztulásba sodor; hanem ellenkezőleg egy alaptalanul gyanúsított ember és király, ki jónak bizonyul s ellenségein fölül kerekedik. Egy magyar párt, melylyel anyja is tart, azt hiszi róla, hogy a bizanczi udvarban elhazafiatlanodott magyar. E balhit alapján támadnak ellene. De ő legyőzi ellenségeit, utóljára a vele makacsan daczoló Vatha várurat is, de nem a maga vitézi emberségéből, hanem egy bosszúra gyúladt révészleány segítségével. E leány vőlegényét ugyanis a harcra lobbant Vatha megvakíttatá s ennek megtorlásául a leány megmutatja III. Béla hadainak a földalatti utat, mely a várba vezet. Így jutnak be könnyű szerrel a várba, hol a király szörnyű ítéletet mond Vathára s a «szemet szemért» barbár elv alapján kiszúrattja szemét. E tény lehetne egy dráma vagy tragédia kiinduló pontja, de ebből e színműben nem fejlődhetik már semmi, mert itt a győzelemre jutott király szerepe, sőt az egész «történeti színmű» véget ér. A mi addig benne volt, az a dráma és a drámai hősök természetével homlokegyenest ellenkezik. Úgy szólván az egész csak egy alaptalanul gyanúsított király igazolása. Jámbor szándék, minden erő, lélek és hatás nélkül.

Több méltányolható van a másik három pályaműben, bár — egészökből véve — ezekről sem lehet valami jelentős ismeréssel nyilatkozni; de annyi róluk bizvást kijelenthető, hogy részleteik és egyes jeleneteik élénkek, vagy legalább verses dialógjaik mutatnak méltányolható írói képességre. Gyökeres átdolgozás nélkül azonban ezek közül sem lehet egyet sem nagyobb igényű színpadra vinni.

Köztük a «III. István» című, VI. számú öt felvonásos tragédia szerzője jó úton kereste anyagát, de a jó úton nem tudott vele biztosan haladni. Sőt földre is tért. Jelígeje, melyet Pauler Gyula történelmi újabb könyvéből merített: «az élet kegyetlenül bánt vele, (III. Istvánnal) kényszeríté, hogy mindenféle eszközökhöz kapkodjon», eléggé tájékoz arról, hogy a szerző mit választott a zaklatott fiatal király drámai vétségeül. A harczban bátor, tanácsban eszes, ítélethozatalban igazságos fejedelmet oly éktelenül fölháborítja a legyőzött ellenkirály: IV. István gonosz-sága, midőn ez őt egy fölbérelt szolgájával meg akarja mérgeztetni, hogy ugyanezt a szolgát ő bérlí föl IV. Istvánnak méreggel való elpusztítására, a mi csakhamar meg is történik. Az van föltüntetve ebben, hogy a rossz képes a jót is magához hasonló rosszra tenni, sarkaiból, nyugalmából kiforgatva és önvészébe sodorva. Ez a sokszor felhasznált alapgondolat mindig alkalmas marad tragédiai alapok vetésére, mert a belőle fejleszthető változatok úgyszólván kimeríthetetlenek. De szerzőnk a jó magvat nem tudta tragikailag kifejleszteni. Még csak elég nagy benső küzdelmet sem rajzolt annak motiválására, hogy III. István ily magához nem méltó elhatározásra kényszeredett. Sőt elpusztulása sem ebből az elkövetett vétségből ered, hanem egy álnok görög külső parancsra azért mérgezi meg, mert III. István a királyi széken most már útjában áll a Manuel császár önző, nagyravágyó terveinek. Hol van így ebben a tragikum, a nemezis, az ok és okozat közti összefüggés? A méregkeverő görög: Malevon egy mindenre képes imposztor, ki nagy magyar-barátnak színli magát, holott a császár titkos kéme és engedelmes eszköze. Előbb a görögöket nem kedvelő II. László királyt mérgezi meg alattomosan, kívánatra, azután meg a görög császár hűbéresévé törpülni nem akaró III. Istvánt. Nála ez olyan könnyen megy, mint másnak az alkalmatlan legyek pusztítása: eltökéli s megvan. De ő sem ez orvgyilkolásokért lakol, hanem mert egyszersmind Don Juan is, ki egy magyar főúr szép hűgát: Herendy Ilonát elesábitotta, a miért azután e szerencsétlen lány nővére bosszúból leszúrta. Mivel a szerző nagyon száraznak találhatta olyan politikai dráma írását, melynek főszemélyei szerepébe szerelmet önteni nem tudott, a főtörténethez egy tisztán képzelemből merített másik történetet toldott, mely nélkül a főtörténet

bízzást el lehetett volna, mert csak végül s igen vézna szálon foly be a lényeges cselekmény fejlődésébe. Ime a mű másik nagy szervi hibája. Egymást gyöngítő két cselekmény került együvé, a szerkezet egységének és arányosságának kárára. A mi pedig III. István elpusztulása után, Béla herceg trónfoglalásával történik, drámailag csak tovább toldás, új személyekkel. Szóval a szerkezeti egybefüggés laza. Egyes jelenések és verses dialogok megírására a szerző gondot fordított; továbbá meséjének történeti anyagát s abban főkép a görög császár terveit s az ezekből eredő viszontagságokat igyekezett megvilágítani; de ezzel magával drámai sikert nem érhetett el, midőn egész művét belső forma, cselekmény és jellemzés tekintetében egyaránt elhibázta.

Külső formáját illetőleg okvetetlenül kerekébb, bár benső kapcsaiban szintén fogyatékos pályamű a *«Mária hercegnő»* című, II. számú, *«Graeca fides»* jeligéjű, három felvonásos történeti szomorújáték, melynek hősnője egy ravasz, fajtalan és szemérmetlen bizanci asszony, nőietlen nő, olyan egymást kizáró jellemvonásokkal, minőket alig lehetséges összhangba olvasztani. A szerző nem is törekedett erre, hanem e helyett hősnőjét úgy elszertelenítette, eltorzította, hogy sem elegendő motívumot, sem lélektani kulcsot nem kapván hozzá, teljességgel nem hihetünk életvalódiságában.

Ez az asszony mindent megtesz annak a kedvéért, a kin bosszút szeretne állani. Ez az asszony hő szerelmet táplál szívében — legalább úgy mondja — egy vitéz fogoly iránt s mégis könnyedén megy férjhez olyanhoz, a kit nem szeret.

A szép Comnen Mária hercegnő azért gyűlöli nagybátyját: Manuel görög császárt, mert ez megölte az ő atyját és börtönbe zárta szerelmének hőstét, Andronikust, a ki nem forog előttünk a színpadon, hogy látnók: mi és mint táplálja a mindenre kész hercegnő tartós lángját.

Mária titkon bosszút tervez a császár ellen, de olyan szövevényes módon cselekszik, hogy így egy kis észszel lehetetlen lett volna biznia bosszú-célja sikerében. Szemben kaczerkodva hizeleg a császárnak s készséggel egyez mindenbe, a mit ez tőle kíván. Többi közt kedvéért, a császár tervei érdekében férjhez megy István, magyar herceghez, kit — László árpádházi herceggel együtt — a császár azért tart bizanci udvarában, hogy a terveire alkalmasabbat a magyar trónra juttatva, Magyarországot a maga hűbérévé tehesse. Mária — valószínűleg azért, hogy erősb fegyvert kaphasson a bosszúállásra — királyné kíván lenni s nem gondol a fogolyra, a kit szeret. De mikor az István neje lesz, akkor már László a magyar király. Se baj! Mária görög asszony, kinek mindig keze ügyében van a hazudság és méreg. Férjét most hazudsággal teszi szerelemféltővé s ingerli

föl saját testvére: a király ellen, s odáig készti, hogy hogy ez beleegyezik a király megmérgezésébe. E bűntény miatt azonban a magyar urak föltámadnak ellene s úgy üldözik, hogy utóljára már csak Zimony vára van az István kezében, ki ott várja a Manuel hadait, hogy őt a trónra segítsék. De hiába várja, mert Manuel már nem bízik benne. Mi hasznát vehetné ő ilyen erőtlén embernek!

Titkon bizanczi hírnök érkezik Máriához a hiradással, hogy a bizanczi nép föllázadt, börtönéből kiszabadította Andronikust és császárrá kiáltotta ki. Jön is már Máriáért, hogy császárnévá tegye — csak ne legyen köztük akadály. A hercegnő vakon hiszi, a mit elérni óhajt, az akadály elhárítása pedig könnyű dolog, mert hisz az az akadály csak a férj. Keze ügyében van, mint a méreg, melylyel hamarjában megöli. S aztán tudja meg, hogy a csalfa hír a Manuel császár koholmánya volt, ki azt akarta ezzel elérni, a mit el is ért, hogy t. i. Mária a második férjét is pusztítsa el. Természetes, hogy az így elbolondított ádáz asszony még jobban szomjazza most a császár elleni bosszút. De e szomjat, mely nála eleitől fogva csak a vágyakozás meddő elmélete volt, most még kevésbbé elégitheti ki. Az ellene felháborodott Dénes magyar főúr, kit halálfélelmében szeretne, de nem bír behálózni, keresztül szúrja. Utolsó szavai ezek: «Mánuel! Ott a pokolban lenn várok reád!» Fenn a föld színén nem is bírt ellene tenni semmit.

E gonoszlelkű, mérgezésre hamar kész, de máskülönben akaraterő nélküli asszonyban abból, a mi egy dráma hőséneke vagy hősnőjének lelkét teszi: a kiválóságból nincs egy szemernyi sem; a mi rosszat mivel s a mi vele történik: az mind csak nyomasztó hatású. Csupán álnok színeskedőnek és minden belső küzdés nélküli méregkeverőnek látva, az a becestelen csel is, melylyel a görög császár rászedi, azt az éppen nem drámai benyomást teszi ránk: úgy kell neki! Résztvételünk nem kísérheti, mert sem eszével, sem szívével, sem bátorságával, sem szenvedélyével nem bírt maga iránt érdeket ébresztetni. Félelmes volta sem több, mint a madár-ijesztő, melytől bizony a madarak sem ijedeznének, ha a rárakott torzjárulékok alá nézhetnének s látnák, hogy nincs mitől félniök, mert hisz ebben a szörnyűre festett bábban nincs semmi élet. Az Árpád-sarjak is, kivált István, velőtlen, erőtlén színi figurák.

De a versek simán, bár áradozással folynak s pár jelenés olyan képességre mutat, melytől értékesebb dráma is telhetik, ha tárgyán kedvvel dolgozik s a tervezésre és kidolgozásra több idővel rendelkezik. A színpadi technikát illetőleg is, látható a műben bizonyos ügyesség. Kétséggkívül ezek miatt történt, hogy a bizottság három bírálója közül egy a «Mária hercegnő»-nek,

mint — nézete szerint — «még a legkevésbé gyöngé»-nek vélte az okvetlenül kiszolgáltatandó *versenydíjat* kiadhatni, noha a művet — elősorolt lényeges hibái miatt — *jutalomra* méltónak szintén nem tartotta.

E nézettel szemben két bíráló, tehát a többség, határozottan abban a véleményben volt, hogy részleteiben több elevenség, jeleneteiben és verselésében több képesség nyilvánul a «*IV. István*» című, III. számú, «By God» jeligéjű, három felvonásos drámában. Nagyobb a színszerúsége is, melyre e pályázatnál, az Ügyrend utasítása szerint: «súly fektetendő». Drámaiság tekintetében erős kifogásokat tehetünk e pályamű szerkezete, jellemfestése és cselekvénye ellen is; de e pályaművön — hibái igazításával és hiányai pótlásával — könnyebb volna jelentékenyen javítani, mint a «Mária hercegnő»-n, ha szerzője, a helyett, hogy — mint most — halmoz és zavar, a lényegest tömörítene és erősebben kidomborítaná. E pályaműben ugyanis, a hogyan írva van, a mellékes olykor nyakára nő a lényegesnek s az elsőrendű alkatrész kisebb tért kap, mint a másodrendű.

Az első felvonás sok mindent exponál. Kezdetén azt látjuk részletező rajzban, hogy IV. István székesfehérvári udvarának levegőjét mint mételyezik az ott dédelgetett s e miatt elbizakodott görögök léha erkölcei. Majd a még fiatal magyar főúri lányt: Chák Saroltát látjuk, kivel a király nem oly régen hit-szegő hűtlenséggel bánt s ki most mégis bizalommal járul az ő színe elé, kegyelmet kérve fivére számára, kit halálra ítélték, mivel a trónjáról erőszakosan elűzött törvényes királyhoz: III. Istvánhoz hű maradt. IV. István király azonban, kit nagyon felbőszített egy az ő élete ellen éppen az ímént intézett merénylet — melyről nem tudjuk meg biztosan, hogy a fondor görögök műve-e, vagy pedig a pártos magyarok összeesküvése — a kegyelmet kérő Saroltát kiméletlenül elutasítja, holott illetet volna szelidebben bánni vele. Bemutat a szerző egy másik szép fiatal lányt is: Eleonora karantáni hercegnőt, ki a királyba nagyon beleszeretett s útjain híven kíséri s bátorságával életét is megmentette a leshelyből intézett merényletnél. Egy szóvirágoktól áradó jelenetben megtudjuk azt is, hogy a király neje: a görög Mária és a király kegyencze: Andronikus görög csapatvezér, titkon szeretik egymást. De a hogy beszélnek, az inkább az epedés, sovárgás ábrándja, semmint vészjósló szenvedély lángja, mely rombolás félelmét kelthetné föl bennünk. A királyi férjre idegesen féltékeny udvarló és az őt csak tartózkodva biztató királyné tilos és sekély szeretkezése gyanánt tűnik fel az egész. Majd úgy látjuk Máriát, mint ki a királyt színes hizelgéssel tudja áltatni. A király a trónon erőszakos, lobbanékony, igazságtalanságra is hamar vetemedő fejedelemként van bemutatva, ki a

Manuel császár kedvét keresve, kész országának területét is megcsonkítani, sebtiben oda adva neki Szerémet, Zimony várával; ellenben mindjárt felbőszül a magyar urak ellen, mihelyt ez országcsorbításnak hazafiasan ellenmondanak. Különösen felháborodik pedig Esztergom agg érseke, az ő egykori tanítója, Lukács ellen, ki szemtől-szembe bitorklóan meri nevezni s nemcsak a Chákok számára kér kegyelmet, hanem a megtagadásra átkaival is fenyegetőzik. A király, ki csak az imént mondá magáról, hogy «galambnak indult és sas lett belőle» ugyancsak kinyújtja éles karmait. Az ellene lázadtakat keményen elítéli, a vele ellenkezőket száműzéssel fenyegeti, a nagyon is szókimondó agg érseket, ki nem akarja megkoronázni, bilincsre vereti. S azután — mint egy újabb időbeli autokrata cselekedte — a koronát maga teszi föl a saját fejére.

Az indulatosság e jelenetei szükségesek, mert magyarázatát adják annak, hogy a királytól mért pártolnak el sokan, s mért bukik meg a harcztéren. Ellenben a Chák Sarolta zord visszatartásától és az Eleonóra hercegnő áradó szerelméből nem fejlődik semmi drámai összeütközés. Sarolta, miután megmenti a király életét, a bántódásokért nagylelkűséggel fizetve, fölveszi az apáczafátyolt, Eleonora pedig, a harcztéren sebet kapva a király kíséretében, elnyeri, a mit haldokolva óhajt: IV. István bucsúcsókját és ölelését. E két nő sorsa és személye nem hat a katasztrófára, mely Istvánban inkább sújtja a férjet, mint a királyt. Pedig így tönkre megy a dráma logikája. IV. István, (II. Gejza elhunyt király testvére) ugyanis mint ellenkirály vétett a jog és igazság ellen, midőn III. Istvánt, (II. Gejza fiát) erőszakkal űzte el a trónról; mint férj ellenben kötelességtudó és bizva bizó ember volt, ki nem vétett a hűség ellen, sőt szigorúan erényes tudott lenni; ellene, a férj ellen, vétkeztek, még pedig azok, a kikben megbízott.

Nejének áruló, hűtlenségéből támad a katasztrófa, mely az első felvonásban kellőleg előkészítve nincs. Az expositióban sokkal inkább hihettük volna azt, hogy Sarolta bántódása, vagy Eleonóra szerelmi szenvedélye idézik elő az összeütközést és végromlást.

Midőn Eleonóra bevallja, sőt úgyszólván kellett is szerelmét a királynak, akkor tudja meg, hogy IV. István férji hűség dolgában valóságos puritán, ki csak hitvesét tudja szeretni s boldog tudatlanságban hordja a szarvakat. Bizonyára azért van ilyennek festve, hogy bizó és hű szívére annál megrendítőbben hasson a hűtlenség és árulás.

A második felvonásban Diósnál áll szemben — seregével — a két István: a nagybátya és az öcs. Ütközet előtt Belos bán, a királyi nagybátya, és Andronikus közt villongás tör ki. A görög

katonák ugyanis embertelenül pusztítják a magyar föld népének vetését, s az öreg bán — pártját fogva a panaszkodó népnek — keményen szidja a fosztogató idegeneket. A két vezér kardot ránt egymás ellen, midőn belép a király, Belos bánnak ad igazat s ingerülten mondja Andronikusnak, hogy menjenek vissza inkább Bizanczba, semhogy itt a magyar népet fosztogassák. Az elbizakodott görög vezért felháborítja, hogy így bánnak vele, s mivel császára úgyis azt írta neki, hogy hagyja magára IV. Istvánt, azonnal intézkedik, hogy serege szedje föl sátorfáit. Maga pedig egy dunai naszádra ül, de nem egyedül, hanem a hűtlen királynéval, ki most már a szenvedély fokozottabb hangján beszél, elszántan mondvá kegyencének: «Elkárhozom miattad!» Most látjuk csak, hogy mindenre kész. A kegyenc még ekkor is szóvirágokkal beszél hozzája, ígérve, hogy Zimony várában, mely az övé lett, «liliomkehelyből, rózsalevélből s Vénus hajából» vet neki nyughelyet. Szöknek, tán ép abban a pillanatban, midőn IV. István azt mondja a szerelmével nem bíró Eleonorának, hogy leány és legény szabadon szerethetnek,

«De mást szeretni férjnek, feleségnek
Halálos bűn. ocsmány eskütorés,
Gyötrő pokolláng ráj a büntetés!»

Az ütközet küszöbén a király elveszti vitéz vezérét, Belos bánt, ki a király sátorába szomjasan lépve, iszik a királynak szánt borból, nem sejtve, hogy azt Andronikus méreggel keverte. Véletlenségből ekkép nem a király, hanem a bán halt meg tőle, kinek karjára e harczban oly nagy szükség lett volna. IV. István bosszúval fenyegeti a gyilkos Andronikust, akkor még nem tudva róla, hogy az ő szívet is megmérgezte.

A diósi csata dönti el a két István sorsát. A fiatal III. István győz s megfutó bátyja a menekvés viharában el is pusztulna, ha Chák Sarolta nagylelkűleg el nem rejtene s ha a győztes király lovagiasan nem adná neki vissza szabadságát, lovát, fegyvereit. Legelőször is az villan föl elméjében, hogy Bizanczba megy s onnan sereggel térve vissza, megszerzi azt, a mit most elveszíte. Ekkor hallja meg a lesújtó hirt, hogy neje, kit mindenütt kerestetett, nincs sehol, megszökött Andronikussal, «szenynyel tetézve» az ő «férfibüszkeségét». E hirre szilaj indulatban tör ki s harsány hangon esküszik «véres, kegyetlen, irtózatoss bosszút» s többbe nem is annyira a trón vágya, mint a bosszú vágya ragadja. Király is azért szeretne lenni, hogy mentül előbb kitölthesse bosszúját. Összegyűjti híveit, serege maradványát s követeket küld segítségért idegen fejedelmekhez. Aztán Zimonynak tart, hogy a bűnösökhöz férhessen. Kap is ígéretet segélyhadak küldésére, de nagy összegek fejében — s neki nincs pénze.

A harmadik felvonásban, Zimony alatt hallja a hirt, hogy szerezhet pénzt, mert szerzetesek és bucsújáró nők nagy kincscsel ájtatos énekszóval közelednek, mivel egy apácza e kincsen és e környéken templomot akar emeltetni Mária tiszteletére. Az idegen kún és besenyő katonák nógatják a királyt, hogy vegye el a kincset és szerezzen rajta szövetségest. A magyar urak ennek azonnal ellenmondanak s eleintén maga a bukott király is visszariad ily szentségtelen erőszaktól. De bosszúsomja ingerli s beleegyezik a rút zsákmányolásba. Midőn azonban látja, hogy a kegyes apácza, ki templomot akar építtetni, nem más, mint a ki ellen ő nagyot vétett: Chák Sarolta, szégyenkezve hajol meg előtte s bűnbánólag adatja vissza kincseit. Zimony ellen így erőszakot nem használhatván, fortélylyal jut a várba főbb hívei kíséretében. Álrúhában, mint vándor dalnok lép az Andronikus buja termébe.

Látja ott egykor oly hön szeretett nejét, ki tobzódva, szemérmellenül adta át magát a gyönyöröknek s most is lenge ruhában, kibontott hajjal édeleg kedvesével, játszian szólva hozzá

— Csókot kértem!

— Csókot adtam!

— Hányat?

— Százat!

— Háromszázat ajkaimra, orczáimra!

István megborxad az élvhajhászó ledérségtől. Egyre zaklatóbban lobog benne a bosszúállás lángja s mihelyt egyedül maradhat Andronikussal, szilajan támadja meg az árulót, elébb szakgatott szavakkal, aztán gyilokkal. Ledöfi és holttestét bibor köpenynyel takarja el. Majd midőn görög udvaronczaival visszatér Mária, énekel neki s nyájas szóval és arcczal kínálja meg a boros serleggel, melybe — eltanulta a görögjeitől — mérget kevert. Tovább énekel, míg a méregtől szédülő Máriának karját nyújtja, hogy Andronikushoz vezesse. A bibor köpenyt lerántja a holttestről s Mária elrémül, ráismerve a megcsalt férjre, ki előtte áll. A méregtől gyötörve rogy össze és hal meg. És meghal IV. István is, ki szintén ivott a mérgezett serlegből. Bosszút állva, nincs többé miért élnie. Utolsó szavak ezek: «Megöltem őket és *elkárhozom!*» A függöny zarándokok künn hangzó karéneke közben gördül le.

A dráma — mint ezekből látszik — vége felé romantikai elemeket és melodramai hatásokat vesz igénybe. Ezzel kívánja enyhíteni a sivár öldöklés nyomasztó hatását. Valóban annyi a mérgezés, melytől a nézőt is méreg futhatná el.

A valószínűség kérdőjele fér bizonyára ahhoz a körülményhez, hogy noha a tobzódó pár nagyon jól ismeri IV. Istvánt, még sem ismer rá a dalnoki jelmezben. Igaz, hogy nem egyedül lépett a terembe s így a figyelem nem lehetett akkor rá köz-

pontosulva. De aztán, mikor előtérbe állt és énekelt, jól szemügyre vehették. A szerző itt mindenesetre a régi mesei hyperromantika kiváltságát használta. Különben Andronikus és Mária, ha rá ismernek, azonnal ártalmatlanná tehetik, mert hisz kíséret van velök. A nemezis csak úgy jöhet létre, hogy a bosszúszomjas alak ismeretlenül marad a legutolsó percekig.

Drámailag különben nagyobb baj, hogy a dráma voltaképp nem oda indult, a hová jutott. Az expositióban nem sejtettük, hogy a katasztrófa a férj bosszúállása lesz. Ez irányban a cselekvény csak a második felvonás vége felé kanyarodott, miáltal nem egy előzmény, ügyszólván, henye alkatrészszerű vagy legalább is fölöslegessé vált. Majdnem azt mondhatjuk, hogy Mária megszökése nemcsak a férjre meglepetés, hanem a mű olvasójára is, ki a titkos szeretők végsőre is kész szenvedélyét nem ismerte meg s a bevégzett tény hírével kell beérnie.

A drámában ekkép igen lényeges hibák és hiányok vannak a színpadi hatás jelentékeny kárára. Kitervezésében nincs meg a szükséges logika. De a kidolgozásban nem egy részlet kapott színszerű elevenséget. A szerző technikai képessége és verselési könnyűsége mindenesetre figyelemre méltó. Mer a versekkel játszián kockáztatni is. Például a két utolsó felvonásban gyakran tér el az öt lábú jambusok szokásos szélesb folyásától s lírai dalformákat használ néha kereszt-, néha páros rímekkel; négy-lábú, néha rövidebb trocheusokat. Olykor sikerül neki, de nem mindig. Arra ugyanis nem ügyelt eléggé, hogy a dialognak mily-nemű tartalma összhangzik a rövidsorú versek könnyű, majdnem pattogó gyors menetével. A «Szentivánéji álom» tünderei s a «Csongor és Tünde» manói az enyelgést, vidorságot és tréfálkozást beszélnek röpke versformákban; a «IV. István» őrt álló kún és besenyő katonái kissé nehézkes és prózai alakok ily villanó hangjátékokra. A mi tündéreknél, víglényeknél természetes, az mesterkéeltség színében tűnik föl zsoldért harczoló, zsákmányra vágyó fegyveresek ajkán. Eleonóra hercegnő is bizvást elábrándozhat sovárgó szerelméről rövid méretű rimes trocheusokban, ily módon:

„Álmomban virágra letem,
S hogy szakítani nyult kezem:
Tüske sebzé ujjamat meg,
Arezom tépdese vad ág
S hogy beléptem: vérvirág!”

De hogy atyja, a koros karantáni herczeg is dalszöveg formájában fejezi ki atyai aggodalmait, az már a lelki állapot festési igazságának rovására esik. S még inkább, midőn az áru-lásra készülő Andronikus szintén lírai dalalakban hangoztatja harczy intézkedéseit.

A főntebb idézett játszi dialog, melyben Mária vidor élvetegséggel háromezáz csókot követel, röpke voltával is jellemzi a kaczer, élvszomjas, ledér asszonyt; de az már disharmonia, midőn az elzordult lelkű IV. István is dalszövegi modorban üzi-füzi a politikát, így kérdezve követétől:

«Halljuk most, mit végezétek
Idegenben, érdekemben?
Megsegít-e Ausztia?

A bosszúra készülő dalnok változó lélegzetű énekei illenek a helyzethez és lelki állapothoz s mivel jellemeznek, szépek is, mert a drámában igazán szép csak az, a mi jellemez. De midőn szerzőnk a jó hosszú utolsó felvonáson — pár jelenet kivételével — személy-, helyzet-, és tárgy-különbség tekintetbe vétele nélkül folyvást dalformákban verseltet, az már olyan mesterkelt és zavaros hangverseny, melyben — ha külön véve jól foly is a vers — disharmonia kap lábra, mert a tartalom és kifejezési mód kirívólag meghasonlanak.

Valószínű, hogy e pályamű szerzője inkább termett játszi vers, mint komoly dráma írására; de minthogy e drámában verselési képességével visszaélt, oly helyzetekben is használva, hol a röpke versforma a komoly tárgyat és lelki állapotot csak elcizfrázta, megtarkította, egymagában véve előnyös képességgel történeti drámája számos jelenetének feltűnőleg ártott.

A bíráló bizottság, mindent összevéve és megvitatta, azt *egyértelműleg* kinyilvánította, hogy ezen a pályázaton nincs olyan pályamű, mely *drámai jutalomra* egészen méltó volna. Ily esetben, ha a pályadíjat mégis ki kell adni, még pedig osztatlanul, a kérdés csak az lehet, hogy melyik mű szerzője tanúsított viszonylag legtöbb, vagy legtöbbet biztató írói képességet?

E kérdésnél a vélemény elágazott. Egyik bíráló a «Mária hercegnő szerzőjét kívánta értékesb drámák írására buzdítani a pályadíj neki ítélésével. Kettő azonban, e szerint a bizottság többsége, a «IV. István» szerzőjét, több tekintetnél fogva méltóbbnak találta a pályadíjra s kéri is a m. tud. Akadémia összes ülését azon javaslatának megerősítésére, hogy a Kóczán Ferenczféle 1896-ik évi pályadíj a «*IV. István*» című, III. számú, «By God» jeligéjű pályamű szerzőjének adassék ki, műve pedig az alapítvánnyal kapcsolatos «Magyar Történelmi Színműtár»-ba vétessék föl, mert azt a nem valami magasan álló színvonalat, melyet a nemzeti színházban újabb időben bemutatott történeti drámák értéke szerint vonhatunk meg, «IV. István» is — hibái és hiányai daczára — több tekintetben eléri.

Adalék Árpád családjának genealogiájához.

(Kivonat *Pecz Vilmos* lt. november 23-án előterjesztett dolgozatából.)

Ismeretes dolog, hogy míg hazai történetünk forrásai Árpád fiai közül csak Zsoltot ismerik, Konstantinos Porphyrogennitos az egyedüli kútfő, ki De administrando imperio című munkája 40-ik fejezetének végén egész sorozatát adja Árpád fiainak és unokáinak. Szavai négy bekezdésben következőképen hangzanak.

«Tudni kell, hogy Arpades (Árpád), Turkia nagy fejedelme, négy fiút nemzett, először Tarkatzust (Tarkast), másodsor Jelechet (Jelehet), harmadsor Jutotzast (Jutost), negyedsor Zaltast (Zsoltot, Zoltánt) »

«Tudni kell, hogy Arpades első fia Tarkatzus nemzett egy Tebeles (Tevel) nevű fiút, második fia Jelech nemzett egy Ezelech (Ezeleh) nevű fiút, harmadik fia Jutotzas nemzett egy Phalitzis (Vál, Fál, Valis, Falis) nevű fiút, a mostani (t. i. Konstantinos idejében uralkodó) fejedelmet; a negyedik fiú Zaltas nemzett egy Taxis (Taks, Taksony) nevű fiút.»

«Tudni kell, hogy Arpades fiai mind meghaltak, hanem unokái Phales (Vál, Fál, Valis, Falis) és Tases (Tas) és unokatestvérük Taxis (a ki tehát szintén Árpád unokája, a mint ez különben az előbbi bekezdésből is látható) élnek».

«Tudni kell, hogy meghalt Tebeles és van egy Termatzus (Termás) nevű fia, ki mint vendégbarátunk a minap tért haza (t. i. Konstantinápolyból) Bultzusszal (Bulcszal) együtt».

E négy bekezdés közül az első, második és negyedik tartalma világos; csak a harmadiké szorul magyarázatra, mely szerint Árpád Konstantinos idejében élőknek mondott három unokájának a neve: Phales, Tases és Taxis, holott a második bekezdésben Árpád négy unokájának felsorolása közben csak a Taxis névvel találkozunk. Kérdés tehát, mi tevők legyünk a Phales és Tases nevű unokákkal, kik a második bekezdésben a négy unoka között nem említetnek? Én Phalesre nézve teljesen egyetértek Szabó Károlylyal, ki e nevet azonosnak tartja a második bekezdésben említett Phalitzisszel, mert miután Konstantinos a harmadik bekezdésben Árpád élő unokáinak felsorolása közben a már második bekezdésben említett Taxist mint élő újból megemlíti, ámde ugyancsak a második bekezdésben azt mondja Phalitzisről, hogy az ő idejében fejedelem volt, tehát élt: természetes, hogy újlag fel kellett említeni őt, éppen úgy, mint Taxist, a következő bekezdésben is az élő unokák között, s azt csakugyan meg is tette,

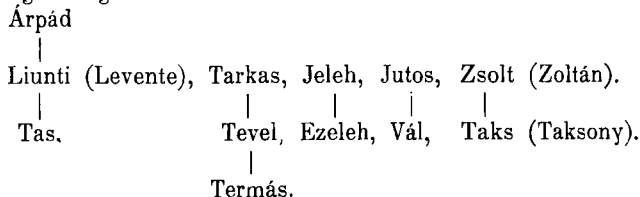
csak hogy másod ízben már Phalesnek írja Phalitzist. Szabó Károly a Phales alakot tartja eredetinek és helyesnek s Phalitzist a másolók tévedéséből hiszi származottnak. Tény, hogy a Phales alak közelebb áll az eredetihez, mint a Phalitzis, de azt hiszem, hogy mind a kettő egyaránt Konstantinostól származik, ki az idegen nevek átírásában megelégszik a gyökalak következetes írásával, míg a képzők, ragozási alakok és ékezet használata tekintetében szabadabban jár el, s így a jelen esetben is a Phales és Phalitzis alakoknál a Phal gyököt majd -es majd -itizis képzőbeli és ragozási végződésekkel látja el.

De ott van még a harmadik bekezdésben főlemlítve Árpádnak egy Tases nevű, élő unokája is, ki nem azonosítható a második bekezdésben említett négy unoka egyikével se, de nem is lehet fia az első bekezdésben említett négy Árpád-fiú egyikének sem, mert különben Konstantinos okvetlenül főlemlítette volna őt a második bekezdésben, hol Árpád négy fiának fiait sorolja fel. Szabó Károly nem kísérli meg ennek a kérdésnek megoldását, nekem azonban az a meggyőződése, hogy Taxes nem lehet más, mint Árpád egy ötödik, Liuntis (Liunti, Levente) nevű fiának a fia, kiről Konstantinos a 40-ik fejezet elején azt mondja, hogy a magyaroknak abban az időben (a mikor t. i. a magyarok Etelközben való tartózkodásuk idejében Bölcs Leó buzdítására a Dunán átkelvén, a bolgárok fejedelmét Symeont tönkre verték) Árpád fia Liuntis volt a vezérük».

Nagyon feltűnő, hogy Konstantinos a 40-ik fejezet végén Árpádnak csak négy fiáról tesz említést, holott ugyanezen fejezet elején még egy Liuntis nevű fiáról is megemlékezik. Én, minthogy Tases Liuntis fiának kell tartanom, Liuntis nevének a genealogikus összeállításból való kimaradását csak a császár feledékenységevel tudom magyarázni, kinek az idegen hangzású névadatok feldolgozása közben nem jutott eszébe a hosszabb 40-ik fejezet végén az, a mit ugyanezen fejezet elején mondott s a ki minden valószínűség szerint elmulasztotta munkáját az ellentmondások kikerülése és hézagok pótlása czéljából szorgosan átdolgozni. Könnyen megeshetett a császáron ez a feledékenység különösen abban az éppen nem valószínűtlen esetben, ha a 40-ik fejezetet, melynek első része történeti és geographiai, második része genealogiai tartalmú, nem egyfolytában dolgozta ki, hanem egyéb teendők közbejötté miatt a második részt csak bizonyos idő múlva csatolta hozzá az elsőhöz. Az első rész megírásánál ugyanis felhasználta a bolgár háborúban szereplő Liuntisra vonatkozó följegyzését, s a mikor később a második részben Árpád családjáról szólva, jegyzeteiben Árpádnak csak négy fiát látta följegyezve, megfeledkezvén arról, a mit talán csak pár nappal előbb írt, s azt állítja, hogy Árpád négy fiat nemzett. Ahhoz kétség nem férhet,

hogy Konstantinos fejezetvégi összeállításában Árpád négy fia születési időrendben van felsorolva, de Liuntis, tekintetbe véve, hogy már Etelközben szerepel, nézetem szerint legidősebb fia volt Árpádnak.

Mindezek alapján következőképen állítom össze Árpád családjának genealogiai táblázatát:

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ december havi (5-ik) számában dr. Józsa András «A bezdédi honfoglaláskori temetőt» írja le. Szabolcs vármegyének északkeleti zugában fekszik Cserepes-Kenez község, közvetlenül a Tisza mellett. A szeszélyes Tisza pár évtized alatt többször kiöntötte a kenézieket csendes otthonukból. Azért a kormány és törvényhatóság kitelepítette a falut egy homok-magaslatra, mely a keresztségben Új-Kenez nevet nyert. Itt került napfényre az elmúlt tavaszon egy La Tène-korszakbeli lelet, mely egyéb kevésbbé ritka tárgyakon kívül egy kis bronzból készült hosszú szarvú ökörrel, kurta lábú kutyával, kacsával, két mérlegserpenyővel és a hozzá való rúddal gazdagította a megyei múzeumot. E leletnek híre futamodott a vidéken; Vidovics László főszolgabíró felszólította járása községeinek előljáróit, hogy tudassák vele, akadtak-e valahol régészeti leletekre? E felhívásra a bezdédi körjegyző jelentette, hogy mintegy 8–10 év előtt, útegyengetés alkalmával, a községtől mintegy fél kilométer távolságra, a Záhony felé vezető út mentén egy lovas sírra bukkantak, melyben állítólag kardot, buzogányt és más tárgyakat találtak; de ezek elkallódtak. Vidovics 1896. április havában egymásután több sírt tárt föl, melyeknek száma 17-re növekedett. E sírokban az emberi csontvázak kivétel nélkül hanyatt fekve, kinyújtóztatva, fejfelé nyugatnak, lábbal keletnek voltak elhelyezve. Közülök 11 esetben az emberrel lovat is temettek el. A lovaknak törzse egy síkban volt az emberi csontvázakkal. A lovaknak feje vízszintesen, csekély eltéréssel állal lefelé, homlokukkal felfelé, minden esetben nagyjában az emberi koponya felé tekintve és az emberi csontváz felett 30–40 centiméter magasságban találtattak. Oldalt egy lónak feje sem feküdt, sem pedig a törzse az emberi csontvázat nem nyomta, hanem a legtöbb esetben a lónak törzse az ember talpa elé hajlított, vagy pedig baloldala mellé fektettetett. Úgy az ember-,

valamint a lócsontok többé-kevésbé annyira el voltak korhadva, hogy különösen a szivacsosabb csontokat egyáltalában nem, a szilárdabb csontokat pedig, ha a környező talajból kifaragni sikerült is, de kiemelni csak kivételképen lehetett; sőt a legtöbb esetben mind embernél, mind lónál, különösen az alvégtagoknak nyomát is csak itt-ott lehetett felismerni. Hogy a lovakat élve temették el a halottakkal, bizonyítja az, hogy a lónak feje mindig magasabban áll, mint törzse, és soha sem volt oldalt fektetve, mint az minden döglött lónál észlelhető. Egy esetben a négy láb patája együtt találtatott, a mi megkötözésre enged következtetni. Majd sorra ismerteti az értekező a sírokat, azon jegyzetek alapján, melyeket tett, és a melyek tőle nem függő okok miatt hiányosak ugyan, de mégis többet érnek, mintha semmi följegyzés sem történt volna. A sírokban általában kengyelek, lószerszám- és ruharészek, fegyverek stb. fordultak elő. A nyolczadik sírban az alkaron egy három bőrrétegre aklázott vékony tarsolyalakú, aranyozott lemez találtatott, mely a szolyvai, galgóczi és tarczali lemezekhez alakra, sőt diszítésre is hasonlított. A bezdédi lemez azonban mindegyiknél érdekesebb, a mennyiben a többieknél mindenütt ismétlődő növénydiszen kívül rajta egy kereszt s ez alatt jobbról-balról szárnyas, stilizált lófejű alakkal ékeskedik, melyeknek egyike kettős kunkorgó sárkányfarkkal végződik és homlokából könyökre hajtott szarv nyúlik ki, másika szarv nélkül van, és hátsó része madárfarkhoz hasonlít. Hogy milyen célra szolgált, tudni nem lehet. A szolyvai lemez, Lehoczky Tivadar állítása szerint, a homlok táján találtatott nemez-süveg darabjához volt erősítve. A galgóczi lemez elhelyezése ismeretlen, a tarczali az emberi csontváznak azon részén volt, mint a bezdédin. Ha tekintetbe vesszük, hogy a bezdédi koponya homlokán harántosan vékony lemezek voltak, valószínű, hogy azok a süveget diszítették. Ha ez igaz volna, akkor a lemeznek más rendeltetése volt, mint a süveg diszítése. Talán a puzdrának alsó végét diszítette, csak hogy e föltevésnek ellene szól az a körülmény, hogy egyenes széle nem a bal fül mellett elhelyezett nyilak felé irányul. Nyílt kérdés marad tehát, hogy tulajdonképen mire szolgált. Azonban a temetőt ez alapon bizvást honfoglaláskorinak kell tartanunk. — Cséplő Péter az «Ártándi sírleletet» ismerteti. A biharmegyei Ártándon állítólag árpádkori régiségekre találtak, melyeket a tulajdonos a biharmegyei múzeumnak ajándékozott. Értekező kirándult a helyszínére s a sírmellékleteknek a kunágotai és szentendrei VI—VII. századi sírleletekben előfordult némely tárgyakkal való megegyezése alapján az ártándi leletet a népvándorlás korszakába helyezi s az e századokban szereplő avaroknak tulajdonítja. — Stiassny Róbert «Két XV. századi festményt» mutat be. Az ezredéves kiállítás történeti főcsoportjának középkori épületében a tizenharmadik terem falán magasan függött két ó-német kép, melyet gr. Batthyány Iván küldött be német-újvári kastélyából. Az egyik kép Szűz Máriát mutatja a rokkánál s az annunciatio jelenetét ábrázolja; nehézkes idomaiban és mély színezésében az ó-cseh iskola hatása tűnik rajta szembe; de másfelől puhább, fejlettebb irányt is mutat

s ebben átmenetet alkot az ó-nürnbergi első iskoláról a másodikra. Az oltár tehát, melynek e kép egyik szárnyképe volt, a nürnbergi sz. Lőrincz-templomban álló Imhof-féle oltár és a Frauenkirche Tueher-féle képe között foglal helyet s 1430 körül keletkezhetett. A másik kép valószínűleg 1480 körül keletkezett; szent Katalin mystikus eljegyzését ábrázolja s valamely apáca-klastrom számára készült. Művészi becsben ugyan mögötte áll az előbbinek, de azért ennek is megvannak jeles oldalai. — Mihalik József «Régi bártfai ötvösök» névjegyzekét állítja össze, melyet a város számadáskönyveiből és halotti anyakönyvéből jegyzett ki. — A *Levelezés* rovatban Darnay Kálmán sümegvidéki leletekről, Téglás István torda-aranyosmegyei régiségekről, Fetzner János Ferencz a kisderszidai leletről, Dudás Gyula mohácsi emlékekről, Daróczy Zoltán a lussuniumi római útról és egy ismeretlen mérföldjelzőről közölnek tudósításokat. — Az *Irodalom* rovatban ismertetve vannak a következő munkák: Chlingensperg auf Berg, Die römischen Brandgräber bei Reichenhall in Oberbayern; «Tropaeum Trajani» dr. Finály Gábertől; E. Molinier, Histoire générale des arts — Irmei Ferencztől; Bock Ferencz füzeté a magyar szent koronáról; Guttgesell Dávid életrajzához — Mihalik Józseftől. — A *Múzeumok és Társulatok* rovata a következő közleményeket tartalmazza: Az országos régészeti és embertani társulat okt. 27-iki ülése Szendrei Jánostól; A nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodása 1896. harmadik negyedében; Aquincumi múzeum: Budapesti múzeum; Az országos iparművészeti múzeum új palotája; Pozsony városi múzeum. — A *Különfélék* tartalma: Bölönyi Sándor †, Az ezredéves kiállítás, A történeti kiállítás, «Kaptár-kövek» Budapest környékén Halaváts Gyulától; Kolozsvári régiségek Géber Antaltól; Római lelet Pécssett, dr. Gerecze Pétertől; Nagybecskereki éremlelet, Kuzsinszky Bálinttól. A füzethez vannak mellékelve az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

2. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Goldziher Ignác *A mahdi országából* című cikkében azon alkalmából, hogy Slatin pasa könyve Jankó Jánostól fordítva megjelent, az előző irodalom befoglalásával a szudáni mahdi-mozgalmat ismerteti. Külön foglalkozik cikkében a mahdi eszme eredetével az iszlámban; kimutatja a zsidó, keresztény és párszi elemeit és a különféle (dynastikus és valóságos) irányokat, melyekben az idegen elemekből összealkotott eszmét az iszlámban feldolgozták. A jelenkori mahdi-mozgalom hasonló célú előzményeit a multban a fátimida, valamint az almoravida birodalmak megalapítására vezető nagy politikai és vallásos mozgalmakban mutatja ki. E mozgalmak részint az iszlám siita árnyalatainak bite szerint bitorló dynastiák elűzését és a jogos uralom helyreállítását, részint a romlott közviszonyok, a sülyedésnek indult vallásos élet reformját tűzték ki célul. E reform célját mindenkor e jelszóval jelölték, hogy a *szunnát* akarják helyreállítani, az ősiszlám szokásaiban és intézményeiben gyökerező pu-

ritán vallásos tant és életmódot, kiküszöbölve egyúttal mindazon rontó hatásokat, melyek az iszlám meghamisítására vezettek. Az ily mozgalmak vezetője a *mahdi* (szó szerint: jó útra vezérelt) «ki a világot erkölcsi jósággal és igazsággal, a mint ő előtte rosszul és igazságtalansággal volt eltöltve». E törekvések kapcsolatában áll az Észak-Afrikából századunk elején kiindult sznusz-mozgalom is; csak hogy ebben a mahdi-jelszó még nem lépett elő teljes nyíltsággal. Történelmi előzményeiből magyarázza szerző a nyolczvanas évek elején a Szúdánban mahdi szereppel fellépő dervis működését is és azon mozgalmat, melyet az egyszerű dervis, Muhammed Ahmed, az afrikai iszlámban felidézett. Egy szegény dervis-congregatióból kiindulva, csakhamar Egyptom szúdáni országait elárasztotta és ritka hadi szerencsével oly birodalmat alkotott meg, mely mai kiterjedésében akkora mint a német birodalom, Franciaország és Spanyolország együttvéve. Khartum volt a terjeszkedés legdöntőbb mozzanata. E fényes sikerét azonban nem élte túl; alig vette a Gordon bukásának hírért, meghalt. Utóda, khalifája, a kegyetlen és önző Abdulláhi, ki — bár színleg a mahditól kitűzött czélok irányában halad — a theokratikus közügyet világi czélokkal kormányozza és a nagy barbár birodalom szétmállását készíti elő. A nemzetgazdasági tekintetben pusztulásnak induló, folytonos háborúktól kimerített, hitében és bizodalomban is ingadozó népek lelkese-dése mindinkább esökkenőben van és így könnyebb szerrel fognak az angolok a mahdi utódjával megbirkózni, mint egy évtizeddel ezelőtt a tömeg fanatizmusától támogatott Muhammed Ahmeddel. — Forster Gyula folytatja *«Fraknoi püspök műve a magyar királyi kegyúri jogról»* szóló tanulmányát. E közleményben előbb a káptalani választást, az egyház helyzetét, az exequaturt, a kegyuraságot Szieziliában ismerteti, azután visszatér Fraknoi művére s a kegyuraságnak az Árpádok alatt való nyilvánulására. Fraknoi mint megdönthetetlen tételt állítja fel, hogy az egyházak alapítása, adományozása, a püspökségek, apátságok, prépostságok élére a főpapok kinevezési joga csakis Istvánt és őt is csak mint személyi követségi jog illette meg, utódai azonban ily joggal nem bírtak. Szerző ennek ellenkezőjét igyekszik kimutatni. A legfőbb kegyúri jogot a pápákhoz való supplicatio és a királyi apátságoknál és prépostságoknál a bemutatás joga nem meríti ki. S ha a fejedelmek joga idővel változáson ment is át, azt az elvet, azt a szabályt azonban, hogy a királyokat a betöltésre vonatkozó jog minden körülmények közt megilleti, királyaink és az ország rendei sértetlenül fentartani s megőrizni soha el nem mulasztották. A káptalani választások mellett is teljesen meglehetett ez elvet őrizni. — Sebestyén Károly a *görög gondolkodás kezdetei* czímmel Gomperznek *«Griechische Denker»* czímű munkájáról írt tanulmányt. A most megjelent első kötet három könyvből áll és a kezdetektől Sokrates föllépéséig tárgyalja a görög philosophiát; tárgyalásának sorrendje és keretei egyképen eltérnek a hagyománytól. Nem ragaszkodik az időrendhez vagy az egymásután keletkezett iskolák sorrendjéhez. Nem iskolákat, hanem eszméket rajzol. És ez eszméket elkíséri keletkezősöktől egé-

szen látszó elenyészőtökig, hogy aztán új alakban, új korban, talán éppen korunkban ismét föléledni lássuk. — Ezután *Besant Walter A férfiak forradalma* című regénye következik Hegedűs Pál fordításában. — A költemények közt van *Kozma Andor Éji dal* című eredetije és *Heine Változás-a* Szontágh Pál fordításában. — *Joób Lajos Say a socialismus ellen* címmel tanulmányt írt Saynak hasonló című munkájáról, mely negyedév alatt három kiadást ért. A könyv tartalmának irányáról és keletkezéséről az előszó tájékoztat. 1895. nov. 30-án az erkölcsi és politikai tudományok akadémijának évi nyilvános ülésén általános jelentést tett az akadémianak 1895. évi pályázatáról, különösen azokkal foglalkozván, melyek a socialismus kérdését tárgyalták. Akadémiai jelentésének írása közben nov. 15-én, a mikor a képviselőházban a Bourgeois-kormány az örökségi adóról szóló törvényjavaslatát tárgyalták, szemben találta magát a mindenféle színezetű socialistákkal, kik a radikális kormány előzékenységére támaszkodva, a francia pénzügyi jogba a progressiv megadóztatás elvét igyekeztek behozni. Say, elvének tudományos vizsgálódásaival, a szónoki emelvényre lépett és a pénzügyi radicalismus meghonosítása ellen beszélt. A progressiót legbiztosabb módnak jelentette ki arra, hogy a földbirtok, a tőke és a munka eszközei, rövid idő alatt nationalizáltassanak és általa a magánszorgalom eredményei tönkre téssenek. Ez a szempont képezi Say könyvének a magvát, mely érdekes és változatos részletekkel teljes ugyan, de ósdi nézet folyamánya lévén, czélját téveszti. A progressiv megadóztatás elvét, mely hivatva van az adókiivetésben igazságosságot létesíteni, föltétlenül elítélni nem lehet, sőt kívánatos, hogy az a méltányos kiegyenlítés szempontjából következetes alkalmazást nyerjen. — Egy névtelen író *Margó Tivadar*-ról írt jellemző nekrológot. — Az *Értésítő*-ben Ferenczi Z.: Petőfi életrajza, Tóth B.: Mendemondák, Makai E. három kötet verse, Patzner J.; Ormós Zsigmond emlékezete, Hamsun Knut: Neue Erde és Pan című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az «ETHNOGRAPHIA» VII. évfolyamának negyedik füzeté bevezető közleményeiben a Magyar Néprajzi Társaság tavaly, július 7-én tartott millenniumi díszülésének felolvasását és beszédeit adja. *Kuun Géza* gróf *elnöki megnyitójában* visszapillantást vet az ókor népeire, vázolja, mint emelkedtek és buktak aránylag rövid időközökben a chaldeus, assyr, babyloni és méd világbirodalmak, mint tartották fenn erkölcsi jelességei az egyiptomit, s mint szolgált a rómainak hanyatlására az a sajnálatos körülmény, hogy benne az idealismus nem szívében élt az embereknek, hanem csupán hangzatos mondásokban és szónoklatokban. Kevés népnek jutott osztályrészül — úgymond — hogy hazája fennállásának ezer évét, mint a politika és kultura számottevő tényezője, nemzeti erejének csorbítatlan birtokában, hatalma s tekintélye teljességében úgy megünnepelelhetette, mint ahogy azt hazánk minden vidékén ünnepelhetnék. Nagy része van e dicső tényben azon következetességnek és szilárdságnak, melylyel a magyar nemzeti szelleméhez mindenkor híven ragaszkodott, s melynek

vonásai a vallásosság, a trónhoz való tántoríthatatlan hűség, haza- és szabadságszeretet, a nagylelkűség, bátorság és vendégszeretet. A magyar ethnikum tudományos kifejtése, a Γνωθι σεαυτὸν feladatának alkalmazása nemzetiségi mivoltunkra, ez a Magyar Néprajzi Társaság célja; e társaságnak bőven kijutott ugyan a kezdet nehézségeivel való küzdelemből, de legyen mégis jelszava: *spera et labora!* — K a t o n a L a j o s *«Ethnológiánk eredményei és feladatai»* felől értekezvén, kiemeli, hogy az ezredéves multunkra való kegyeletes visszapillantás ünnepeiben kétszeresen sürgősnek tűnhetik előttünk mindazon tudományos kérdések megoldása, melyek nemzetünk eredetére, őshazájára s a honfoglalás előtti vándorlásaira vonatkoznak. A magyarság ethnikai képének a jelent a multtal megvilágító teljes feltüntetése csak ezen kérdések tisztázásától várható. Óriási feladat ez, melynek legnagyobb részével még önmagunknak s az egész művelt világnak adósaí vagyunk. Tömeges megbecsülhetetlen kincse az ősi hagyománynak pusztult el szinte nyomtalanul az elemi erővel dúló rázkódtatások alatt, melyeknek elseje s a legnagyobbak egyike: nemzetünknek a nyugati kereszténységre való áttérítése volt. Majdnem gyökerestől kitépte ez népünk szívéből a *régi vallás* emlékezetét, melynek gyér nyomait csak nagy ügyvel-bajjal keresgélheti össze egy-egy babonás szokásból, vagy néhány szórónesből a nyelvész és folklorista fürkésző szeme. Közel jártunk a veszedelemhez, hogy a nagy átalakulásban a hajdani mythologia nyomán elenyészik vala *nyelvünk* is, e megbecsülhetetlen talizmánja nemzeti életünk folytonosságának s minden felszíni változás mellett is megrendíthetetlen szilárdságú alaprétege népünk-szellemének. Ily sorsra jutottak a hunnokok, avarok, kazarok, bolgárok s több más ural-altaji eredetű nép a nyugattal való érintkezés hatása alatt. Elégge meg nem becsülhető szerenése ránk nézve ősi nyelvünk *fő* fenmaradása, már csak azért is, mivel azon idők homályába, melyekbe a magyar nép eredete és első fejlődése vész, sem ezen, sem bárminő még várható historiai adatok nem világíthatnak be annyira, mint a *nyelv néplélektani bizonyosságai*. Ezeknek felkutatása és tüzetes átvizsgálása ethnológiánk elsőrendű feladata, mely még rengeteg sok földéríteni valóval biztat és serkent, lankadatlan munkára ösztönözve a bűvárkodókat. A sürgősen egybegyűjtendő emlékek sorában első helyen áll a *tárgyi néprajz* mindennemű eleme. E célra megvannak már nálunk egy *magyar néprajzi múzeum* szerény alapjai. Nem kevésbé fontos e tárgynál a még veszendőbb *szóbeli hagyomány* egybegyűjtése, mit eddigelé is igen szép eredménnyel gyakoroltak a Kisfaludy-Társaság s a Nyelvőr. Nagy anyagunk van már a népmesék, népdalok és babonák, a folklore e három legfontosabb kategóriájára nézve. Hogy ezek terén valóban tudományos eredményekhez jusson vizsgálódásunk, kiválóan szükséges a közöttünk élő nemzetiségek hasonló szempontú átkutatása; igen sok okulást remélhetünk különösen az orosz és bolgár nagybecsű anyaggyűjtések tanulmányából. — K o v á c s G y u l a a *néprajzi kiállítás* keletkezését, történetét és jövőjét tárgyaló bevezetéssel rendszeresen ismerteti a néprajzi falu egyes házi típusait, melyeket

nyolez igen szép kivitellő rajzzal illusztrál. — A folyóirat rendes rovataiban K a t o n a L a j o s befejezi *mythologiai irányok és módszerek* felől írt tanulmányát (I. VII. 605. l.). A mythologiai okfejtés sokkal világosabb és átlátszóbb a félvad embernél, mint azon magas fejlettségű népeknél, melyeknek hitregéi eddigelé leginkább alkották a tudós kutatás tárgyait. A mythosvizsgálat ezen *anthropologiainak* nevezett irányával szemben, hibás irányzatok a *rationalisták-* és *symbolikusoké*. Amazok papi csinálmánynak, illetőleg elhomályosult történelmi emlékek tekintik a hitregét; ezek az őskinyilatkoztatás elhomályosult jelképes burkolatainak. Hozzájuk képest, nagy tévedései mellett is, jelentékeny haladást jelez a *filologusok* iránya, mely a mythosvizsgálat eszközei közé belevette az *összehasonlítást* is. Ez iránynak két alaptévedése: 1. hogy a nyelvhasználat terén megszokott korlátozást átviszi a mythosok körére is, holott ezek minden nyelvi és faji rokonság, sőt minden történeti kölesönhatás nélkül is meglepő hasonlatosságot mutatnak a legkülönbözőbb népeknél; 2. hogy általában kevésbé óvatos a meteorologiai (kiváltképp «solaris») magyarázatainak alapjául szolgáló etymologiai egybevetésekben. Végül a szerző a mythologiai kutatás modern irányának forrásait és segédeszközeit (philologia, történet, régiségtan, folklóre) méltatja. — A néphit és szokások rovatában I s t v á n f f y Gyula a *borsodi matyó nép temetési szokásait* írja le, E l e k Z o l t á n *gömörmegyei babonákat* közöl, W l i s l o c k i H e n r i k pedig a *sokacz néphitre* vonatkozólag nyújt újabb adalékokat. — A történeti és összehasonlító néprajz rovatában M u n k á c s i B e r n á t bő anyagkészlettel a *régi magyar lovas temetkezés keleti változatait* ismerteti, kimutatván ezeket Herodotosnak a szkithákról, továbbá régi khinai évkönyveknek különféle mongol és török fajú népekről írott följegyzéseiből, úgyszintén Plan Carpin, Rubruquis, Marco Polo, Johannes de Montevilla és Jean Joinville középkori keleti utazóknak a mongolokra, tatárookra és kunokra vonatkozó leírásaiból. Maig is élnek e szokás többé-kevésbbé tökéletes maradványai a beltir-tatár, burjét-mongol, altaji tatár, kirgiz, jakut, telengut, kalmuk, khinai és kargin tatár, vogul, osztják, szamojéd, csukes, tunguz és lapp népeknél, melyeket egybevetvén a régi magyar temetkezésre vonatkozó adatokkal, kétségtelen világossággal kitetszik, hogy a magyaré legszorosabban a *hunhoz* s ezzel együtt a *török és mongol népek* ősi temetkezéséhez csatlakozik. Mindenesetre közös műveltségi állapot, illetőleg néprajzi hatás ténye ez, mely egybevág az összehasonlító nyelvtudomány azon fontos tanulságával, hogy műveltségszavaink sorában jelentékeny számban találkoznak különböző korszakbeli *török és mongol* elemek, köztük éppen a temetkezés körébe vágó *koprsó* és *tor* szavak is. — Ugyancsak e szerző *Őstörténeti csendélet* összefoglaló című alatt Fiók Károlylyal a bécsi képes krónika «terra *Evilath*» adatának eredete s Horváth Gézával a *honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei* tárgyában vitázik. — Az irodalom rovatában M e l i c h J á n o s a *Ceský Lid* cseh néprajzi folyóirat I—IV. kötetét, W l i s l o c k i H e n r i k pedig *Sismanov* bolgár író «*Der Leonorenstoff in der bulgarischen Volks poesie*» és Hein

Wilh. «Die geographische verbreitung der totenbretter» című művét ismerteti.

4. A MAGYAR NYELVŐR XI. füzetében Kicska Emil folytatja az „alany és állítmány” viszonyáról szóló fejtegetését. Megezőfolja Steinthalnak azt az állítását, hogy „a formális logika két fogalomnak bármely kapcsolatában ítéletet lát”, azaz hogy az efféle mondat: *a szürke ló vizet iszik* a logika előtt három ítélet volna, mert épen a logika az, a mely nem törődve a szók számával, minden mondatban csak egy ítéletet lát. A logika különbséget lát e két kifejezés közt: *deus aeternus* és *deus est aeternus*. Csak az utóbbit tartja ítéletnek, az előbbi pedig csak egy ítélet *eredményének*, vagy — Kicska szerint — fogalmak határozódásának. Oly értelemben tehát, mint Steinthal hiszi, nincs különbség a logikai és grammatikai alany között. — A már többször vitatott „ezim és rangsor” kérdéséhez is többen hozzászólnak. Kardos Albert helyesli a *herceg*, *gróf*, *doktor*, *polgár* szavaknak a tulajdonnév elé tételét, mint százados gyakorlaton alapuló szokást; Csapodi István az ellenkező hitet vallja, s egyúttal fölemlíti, hogy a *doktor* kitéltet ő ajánlotta a *tudor* helyettesül, s az egyetem el is fogadta; Vida Sándor a dunántúli vidékről közöl e nyelvhasználatra vonatkozó nyelvi adatokat, a melyek mind a czim hátratétele mellett tanúskodnak. — Tolnai Vilmos magyar szólásokat magyaráz, a melyek a német vagy a latin nyelvből kerültek a nyelvünkbe; pl. *áprilist járat*, *bakot lő*, *disznóban van*, *fügét mutat*, *jégre visz*, *mézes madzag*, *rókázik* sat. — Zolnai Gyula a *kótyavetye* szót a szerb *ko'tevet'e* kifejezésből származtatja és nem a székely *kótyavetető*ből, s állítását nyelvtörténeti adatokkal is támogatja. — Barcza József debreczeni diákszókat és szólásmódokat közöl; Kórányi György pedig az árvamegyei tótok nyelvében előforduló magyar szavakat állította össze. — A „Nyelvújítási adatok” rovatában szó van a *szivar*, *nyugta*, *üzem* keletkezéséről. — Az apróbb közlemények között Tóth Béla azt véli, hogy a *Herkópáter* mégis csak népetymologia a „*herr gott vater*” után, mert semmi személyi vonást nem tudunk a Herkópáter életéből; Zolnai Gyula az *Esküllő* és *Kolos* helynevek Karácsonyi J.-tól eredő magyarázatát ismerteti. *Esküllő* nem az *esküszik* igéből származik, hanem összetétel *Ös + küllő*, *Üst + küllő = szürkés + fecske*, a mit támogat a helység német neve: *Schwalbendorf*; *Kolos*, régenteen *Clus* a középkori olasz nyelvben „rekeszt, gyeptű” jelentet (lat. *clausum*); Pápay József az *ir lesz* időképzőt mondat-összevonásból keletkezteti: *ir*, (*ugy*) *lesz*, épúgy mint *kell* (*hogy*) *menjek*. Zolnai Gyula a *zavagy* szóra közöl Arany egyik költeményéből adatot. Idegen esemetének s fattyúhajtások: *tűzajtó*, *segél*, *víz hullajtó*, *jónapot*, *hőfehér*, *kifosztott pénzes levél*, *újabb öntetű szócsintan*. A szerkesztőség válaszol a hozzáintézett vitás nyelvi kérdésekre. Egyveleg: *öszöndíj* *nyelvjárási anyag gyűjtésére*. stb. Népnyelvhagyományok: Nyelvtani adatok a felnémeti dialektusból.

Ugyane folyóirat XII. füzetében a szerkesztő visszapillant a

Nyelvőr 25 éves pályafutására s vázolja röviden a folyóirat czélját, elveit és az elért eredményeket. Kicska Emil befejezi az alany és állítmány viszonyát fejtegető értekezését. E részben a logikai és grammatikai alany közti különbségről szól. A logikai alany és állítmány mindig nevezők, de mivel az egyik nevező mindig időre van vonatkoztatva, tehát: a logikai alany = nevező, a logikai állítmány = ige. A grammatikai alanynak és állítmánynak annyi formája lehet, a hány formája van valamely nyelvnek a nevezőn kívül. A hangsúly a legbiztosabb kalauz a grammatikai alany és állítmány keresésében; ha ezt figyelemmel kísérjük, meggyőződhetünk róla, hogy mind a mondatban, mind annak alsóbb rendű tagjaiban, a szólásokban és szókban a praedicativ értelmű tagot hangsúlyozzuk. — Nagyszigethi Kálmán az *írmag* és *pöre* szó etymológiáját fejt meg. Az *ír-mag* mellérendelő összetétel, előtagja az elavult „ír” = gyökér szó, a mely megvan a *likasír* növénynevében. A *pöre*, *perje*, régiesen *bërhe* német jövevényszó, a régibb bajor nyelvben: *brueche*, *brüech*, *prüeche*: femoralia. — Harmat Géza a magyar játékszín nyelvét ismertetvén, betűrendben sorolja fel a színészet műszavait. Sassi Nagy Lajos a „Jelenkor” három szópályázatának az eredményét vizsgálja. Kimutatja, hogy az idegen szavak magyarítása czélra nem vezető, inkább a magyartalanságok kiirtására gondoljunk. A német-magyar szótárhoz a következő kifejezéseket beszélük meg: *suggestion*, *hypnose*, *kongress*, *anpumpen*, *emporkömmüling*, *parvenu*, *stichprobe*, a *kuglizás* műszavai. Az Irodalom rovathban Csendes Aladár a Pekár Gyula novelláit, Simonyi Zs. Gerely József vallástani könyveit és Földes János erdészeti munkáját ismerteti. Az apróbb közlemények sorában Borbás Vince a *csabairem*, *csabaire* szóról kimutatja, hogy a Dunántúl általában ismert növénynév, tehát nem lehet az oláh *cebare* átvétele, a hogy Szarvas állította; Tóth Béla makaróni szavakat közöl, Mikó Pál a *vánnyad* szó családját állítja össze; Tolnai Vilmos a *Samu nadrágya* szólás anekdotáját közli; Zolnai Gyula a *Körös* folyó *Körözs* népies kiejtésű nevét ismerteti; Bartha József azt mondja, hogy Herkó páter Egerben élt, mint kolduló barát, s igen heves ellensége volt a református hit követőinek; Zolnai Gyula a *lámpa* szót a tótból kerültnek állítja. Idegen események. Fattyúhajtások: a *törvénykezés nyelvéből*; *mezitelen kard*; a *Budapesti Hírlap* orthológiája. Kérdések és feleletek: *ellenkező értelműség*; *Tihany eredete*; a *görögök játékaik*; *talóka*; *okol v. okoz*. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népryelv-hagyományok.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 1896-iki évfolyam 10. füzetében Illési János új adatok alapján Balassa Bálint lakodalmáról ír, illetőleg Balassa Bálint és Dobó Krisztina hűtlenségi perét tárgyalja. Kimutatja, hogy ez a botránynya kikiáltott házasság milyen nagy zajjal kezdődött és mily néma csendben végződött a nyomában indított per. Ez a befejezés csak bíróságunk józan felfogását dicséri. A dolgozatban a fölhasznált új oklevelek egész terjedelmökben vannak

közzétéve. — Utána Reményi Ede befejezi a Homeros anyai jellemeiről írt cikkét. Ezúttal az Odysseiában szereplő anyai jellemeket fejtegeti. Ezek: 1. Antikleia és Odysseus. 2. Penelope és Telemachos. Czikkei végén a Fick fölterését tárgyalja és czáfolja, hogy t. i. Kynaitos írta a Telemachiát és az Odysseia sokat vitatott utolsó énekét, melyeket azután szépen egybeforrasztott a „Nostos” második kiadásával. — Hasonlókép befejezi Bergmann Ágost Platen Ágost grófról írt értekezését, melynek végén összefoglalja a német költő jellemének fővonásait. Platen gazdag és mély, előkelő és büszke, férfias és szabad szellem. Nemesak nagy nyelvművész, hanem igazi költő is. Csekélyebb népszerűségének oka kétségtelenül első sorban műveinek magasabb színvonalában keresendő, de legjobb alkotásainak polemikus irányában is. Azonban kétségtelen tény az is, hogy Platen alaposan tévedett, mikor azt hitte, hogy a romantika elfajulásának legjobb ellenszere a classicismus, mert a német népköltésnek megfelelő költészet mégis csak a romantika, de a kinövésseitől és hibáitól megtisztult romantika. — Thewrewk Emil a Pajor István-féle pályázatról tesz jelentést. Pajor ugyanis 1895. június 5-én száz darab koronát tűzött ki Ovidius kesergései IV. könyve 10. elegiájának rimes hatos jámbusokban írt magyar fordítására. Három pályamunka érkezett be, melyek közül egyik sem felel meg tökéletesen a pályázat követeléseinek. De Thewrewk nem helyesli a pályázat alaki föltételét sem, mert a görög és római költők műveit akkor fordítjuk legmértőbben, ha nemesak tartalmukat, hanem formai művészetüket is másoljuk, annyiival is inkább, mert a magyar az egyedüli nyelv, mely a classikus versformákat legkételetesebben bírja utánozni s igazán élvezhetőkké is tenni. — Krausz Sámuel «Magyarország a Nagy Sándor-mondában» című cikkében ismerteti egy Izrael Lévi kiadta XIII. századi zsidó származású elbeszélést, melyben hazánk mint Hágár-ország szerepel. — Végül Tolnai Lajos adalékot közöl az ephesusi matrona irodalmához. Figyelmessé tesz, hogy Kis János is feldolgozta e tárgyat kis elbeszélő költeménynyé, mely Verseinek 1815-iki kiadásában (II. köt. 155. l.) olvasható. A költő szorosán ragaszkodik forrásához, Petronius Arbiter elbeszélésehez, és széles körülménységgel mondja el a régi mesét. — A hazai irodalom rovatában Dóczy Imre behatóan ismerteti Csengeri János latin nyelvtanát és olvasókönyvét, melyekről igen kedvezően nyilatkozik, bár egyes pontokra vonatkozólag eltérő véleményének is ad kifejezést. Szintén igen kedvező Kardos Albert bírálata Kalmár Elek magyar olvasókönyvének harmadik kötetéről, mely szerinte a legjobb magyar olvasókönyvek közé tartozik, mert helyes paedagogiai elveken nyugvó, a magyar nemzeti szellemtől áthatott és a magyar nemzeti szellem céljait követő kézikönyv. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Heinrich Gusztáv Dippe Oszkár jeles tanulmányát a frankok trójai származásáról. E monda legrégibb forrása Fredegar frank krónikájának 613-ban készült legrégibb része; de Fredegar nem találta ki ezt a mesét, hanem elbeszélése a gallus hagyományokon nyugszik, melyeket félreértések, azonosítások révén átvitt

a frankokra. Ugyanő ismerteti Bahlmann Pál munkáját az alsó-rajnai tartomány jezsuita drámáiról. Szerző e műben 502 darabnak czímét és 77-nek programját közli. Ez utóbbiak közül magyar szempontból a legérdekesebb egy 1689. szept. 1°-én Hildesheimban előadott ily czímű színmű: *Cupressus laureata sive Providentia divina Tragico-comica in Hunniade ejusque gemina sobole alternata ludis autumnalibus repraesentata*. E darab tárgya: Hunyadi János dicső halála, Hunyadi László kivégzése és Mátyás trónralépte. Programját Heinrich teljesen lefordítja. — Király Gábor ismerteti Kiepert és Huelsen művét: *Formae Urbis Romae Antiquae*, melyet igen megdicsér es melegen ajánl; Petz Vilmos pedig bemutatja Reinhardt Károly Latin mondattanát, mely talpraesett paedagogiai elveken nyugszik, de a kivitelben nem mindig kifogástalan, mert nem elég következetes. — A philologiai program-értekezések sorából Bódisz Jusztin kedvezően ismerteti Farkas Józsefnek az ifjabb Pliniusról írt szép dolgozatát, melyben igazi tévedésre egyre sem akadt; továbbá Bálinth György czikkét az ó-görög tanító költészetéről, melyben csupán a Hesiodosról szóló részt tartja sikerültnek, míg a többi dolgozatban sok a tárgyi hiba: végre Péter Mózes tanulmányát a tizenkét legfőbb olymposi istenségről, melyet igen alapos dolgozatnak mond. — Katona Lajos jeles munkának mutatja be Wittstock Oszkárnak ily czímű dolgozatát: *Beiträge zur siebenbürgisch-sächsischen Trachtenkunde*, melyben szerző kimutatja, hogy a mai erdélyi szász népviselet a XV. század közepéből való, mikor e viselet csak csekélységben tért el a Németországban azon idő táján divatozó viselettől. — Petz Gedeon bírálja Fetzér János Ferencz értekezését a nyelv eredetéről és különféleségéről, mely szerinte nem áll valami magas tudományos és irodalmi színvonalon, mert tele van elavult adatokkal és nézetekkel, módszer dolgában pedig nagyon kifogásos. Ugyanő ismerteti Schuster Alfréd dolgozatát a direct módszernek a gimnáziumi német nyelv oktatásban való alkalmazásáról, mely nem tartalmaz ugyan újabb fontos momentumot, de általában helyesen szól a nyelvtanítás reformjáról. — Vegyes közlemények, név és tárgymutató és a XX. kötet címlapja és tartalomjegyzéke zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1896. december 7-én.

PAULER GYULA r. tag s osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Hampel József, Hegedüs Sándor, Jakab Elek, Láng Lajos, Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt — Békefi Remig, Concha Győző, Csontos János, Fayer László, Földes Béla. Gaal Jenő, Matlekovics Sándor, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Réthy László. Zsilinszky Mihály l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. Heller Ágost, Kisfaludi Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Volf György r. tt. Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát l. tt. Jegyző Pauer Imre osztálytitkár.

234. RÉTHY LÁSZLÓ l. tag székfoglaló értekezése: A romanismus Illyricumban. — Akadémiai oklevelének kiadása határoztatik.

235. GAAL JENŐ l. tag székfoglalója „Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere. — Akadémiai oklevele ki fog szolgáltatni.

236. A jegyzőkönyvet hitelesítik: Concha Győző és Gaal Jenő lev. tagok.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az III. osztály kilencedik ülése.

1896. december 14-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő t. t.; Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt.; Bedő Albert, Daday Jenő, Franzenau Ágost, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Rádó, Kürschák József, Moesáry Sándor, R. Horváth Jenő, Schenek István, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t. — Jegyző König Gyula osztálytitkár.

237. KHERNDL ANTAL l. t.: «A többtámaszú ívek és merev függő-tartók graphikai elméletéről».

238. FODOR JÓZSEF r. t. és RIGLER GUSZTÁV: «Újabb vizsgálatok a vér lúgosságáról».

239. RICHTER ALADÁR: A nilusi tündérrózsa a magyar flórában; előterjeszti Klein Gyula l. t.

240. FRANCÉ REZSŐ: «A chlorogonium-félék szervezete»; előterjeszti ugyanaz.

241. KORDA DEZSŐ: «Elektromágneshez való aczél mikroskopi vizsgálata»; előterjeszti Szily Kálmán r. t.

242. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FODOR JÓZSEF és KHERNDL ANTAL l. t. urakat kéri föl.

HARMADIK IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1896. december 20-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : Pulszky Ferencz másodelnök ; Beöthy Zsolt, gr. Desseffy Aurél, Gyulai Pál, gr. Károlyi Sándor, Szlávay József, Tisza Kálmán, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző : Szily Kálmán főtitkár.

61. Elnök úr előadja, hogy Akadémiánknak egy a pénzügyekben igen jártas tagja, a főtitkárhoz intézett levelében azt a javaslatot tevén, hogy az Akadémia birtokában levő magyar állami koronajáradék-kötvények adótnának el s vétetnének helyettük Jelzálog- és Hitelbanki záloglevelek, melyek $\frac{1}{2}$ százalékkal nagyobb kamatot hoznak — szükségesnek tartotta az Igazgató-Tanácsot, jóllehet szokatlan időben, ülésre összehívni s e fontos ügyben határozat-hozatalra fölkérni. — Az Igazgató-Tanács, miután a jelenlevő tagok majdnem mindegyike hozzászólott a kérdéshez, egyhangúlag abban a határozatban állapodott meg, hogy tekintettel a Magyar Földhitelintézetnek az Akadémia pénzei kezelése körül tett nagy szolgálataira, nem lenne helyes, ha az Akadémia állampapírokon és a M. Földhitelintézet záloglevelein kívül más intézetek zálogleveleibe is fektetné a vagyonát.

Ezzel kapcsolatosan határoztatik, hogy a M. Földhitelintézet fölkérendő, hogy az Akadémia birtokában levő járadékkötvények és záloglevelek folytatlagos eladásával, lehetőség szerint, mielőbb szabályozási és talajjavítási zálogleveleket helyezzen az Akadémia letétebe, mint a melyek a mostani értékpapirjainknál kedvezőbb kamatozást biztosítanak.

62. Az Egyesült Budapest fővárosi Takarékpénztár, jubiléuma alkalmából a M. Tud. Akadémiánál 4000 frtos alapítványt tesz közgazdasági és pénzügyi munkák jutalmazására. — Köszönettel vétetik.

63. Néhai Margó Tivadar tt. 3000 frtot hagyományozott az Akadémiának állattani kutatások előmozdítására, s ez összeget a boldogult özvegye az Akadémia pénztáránál már be is fizette. — Köszönettel vétetik.

64. Palásty Géza végrendeletében 10.000 frtot hagyományozott az Akadémiának, különösen természettudományi munkák jutalmazására, — A hagyatéki ügy még le nem lévén bonyolítva egyelőre tudomásul vétetik.

65. Kempfné-Jankó Katalin 1000 frtos hagyománya a M. Tud. Akadémia pénztáránál befizettetett. — Köszönettel vétetik.

66. Az akadémiai szolgák kérvényt nyújtanak be fizetések javítása tárgyában. — Kiadatik a pénzügyi bizottságnak

67. Az Akadémia ügyésze néhai Zsivora György hagyatéka ügyében :

a) előadja Márkus Ignác kérvényét, ki a betáblázott adóssága utáni tetemes összegű kamathátralék rendezésére egy évi haladékot kér, az eddigi 6% kamatnak 4%-ra leendő leszállítása mellett.

A nevezett adósnak egy év helyett egy félévi halasztás engedélyeztetik azzal, hogy a mennyiben kamattartozásait legkésőbb 1897. évi július hó 1-ig teljesen ki nem egyenlíti, a tőke behajtása iránt is a törvényes lépések meg fognak indíttatni. Kamatleszállítás iránti kérelme pedig csakis azon esetben lesz tárgyalható, ha összes kamattartozásait 1897. július 1-ig lefizeti.

68. Ismerteti Zsivora Pál szegedi lakos kérvényét, ki rokonának, néhai Zsivora Györgynek hagyatékából magát részesíttetni kéri.

Az Igazgató-Tanács a kérelmet teljesíthetőnek nem találta.

69. A néhai Szutsits Lajos hagyatéki ügyében bejelenti, hogy a Pacséron még meglevő, eddig bérbeadott mintegy 26 kat. holdnyi ingatlan 10.000 frt vételárért Csernok András és neje Rasztig Borbála pacséri lakosoknak eladott.

Az adásvevési szerződés jóváhagyatik.

70. Bejelentí a néhai Román Ferencz hagyatéka ügyében, hogy Romocsaháza község az Akadémia tulajdonában levő Szernye moosárrész kataszteri holdja után 45 frt vétetárt ajánl.

Az ajánlat, a vételár csekélységénél fogva, el nem fogadtatott.

71. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr GR. DESSEWFFY AURÉL és Gr. KÁROLYI SÁNDOR ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l é s.

1896. december 21-én.

B. EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnökléte alatt jelen voltak; Zichy Antal t. t.; Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Pauler Gyula, Szász Károly, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Békefi Remig, Gaál Jenő, Hegedűs István, Kerpely Antal, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Öváry Lipót, Petz Gedeon, Riedl Frigyes l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtitkár.

244. NÉMETHY GÉZA l. t. emlékbészédet tart Barna Ignác lev. tagról. — Közzé fog tétetni.

245. A főtitkár jelentí, hogy Szilágyi István l. taghoz, ki e hó 18-án töltötte be akadémiai tagsága 50-ik évét, az összes ülé s mai határozatát előlegezve, elnök úr üdvözlő iratot intézett. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

246. A prágai philosophiai egyesület és a cseh mathematicai társulat e hó 6-án megünnepelte Descartes születésének haromszázados évfordulóját, s erre az Akadémiát meghívták. — Az ünneplő társulatokhoz üdvözlő sürgöny intéztetett.

247. Az Orientalisták 1897. szeptember havában Párisban tartandó congressusára meghívó érkezett. — Kiadatik, jelentéstétel végett, az I. osztálynak.

248. A főtitkár indítványozza, hogy az Akadémia házának fölépültére 1865-ben s a magyar nyelv szótárának elkészültére 1874-ben veretett emlékérmekből egy-egy példány a tagoknak és a középiskoláknak, ha kívánják, küldessék meg. — Elogadtatik.

249. A II. osztály GAÁL JENŐ l. tagot a Nemzetgazdasági Bizottság rendes tagjául megválasztotta s a választás megerősítését kéri. — Megerősítettik.

250. A II. osztály kéri, hogy a Nemzetgazdasági Bizottság a költségvetésbe «Régi Magyar Közgazdasági Írók Tára» czimén fölve tt összeget PÓLYA JAKAB l. tagnak a millenniumi irodalmat ismertető munkájának költségeire fordíthassa. — Az engedély megadatik.

251. ZIPERNOWSKY KÁROLY l. t., elsőbbsége megőrzése végett kéri, hogy egy lepecsételt levele letéteményképen elfogadtassék. — Az irattárba tétetik le.

252. A főtitkár felolvassa az utolsó ö s s z e s ü l é s óta beérkezett ajándékkönyvek jegyzékét.

1. BARTAL ANTAL ajándéka: Perotti: Rudimenta Grammatices. 2. A földmívelésügyi m. kir. minszteriumtól: «A földmívelésügyi m. kir. minszternek 1894. és 1895. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése». 3. A kereskedelemügyi m. kir. minsztertől: «A kereskedelemügyi miniszternek 1895. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése». 4. Högyes Endre r. tagtól: «Millenniumi Emlékkönyv a buda-

pesti kir. tudomány-egyetem orvosi karának multjából». 5. Frigyes és Jenő főherczeg ő fenségeik ajándéka: «Erzherzog Carl von Oesterreich als Feldherr und Heeresorganisator». III. Band. 6. Alvin Schulztól: «Kunstgeschichte». Az eddig megjelent 15 füzet. 7. Arnaudeaut-tól: «Tableau de triangulaires». 8. Schumacher Sándortól: Simon Zsuzsa dán fordítása. 9. Dudás Gyulától: «A bácskai és bánsági szerbek története a XVI. és XVII. században». 10. Tietz A. könyvkereskedőtől: «Kéziratok», melyeknek nagyobb része néhai Kubinyi Ágoston tiszt. t. könyvtárából való. — Köszönettel vétetnek.

253. Bemutatja a december hónapban megjelent **akadémiai kiadványok** jegyzékét, ú. m.:

Almanach 1897-re.

Értesítő. 84. füzet. (1896. 12. füzet.)

Kautz Gyula: Emlékbeszéd Roscher Vilmos külső tagról. (Emlékbeszédek. VIII. 12. sz.)

Irodalomtörténeti Közlemények. VI. évf. 4. füzet.

Nyelvtudományi Közlemények. XXVI. köt. 4. füzet.

Kazinczy Ferencz levelezése VII. kötet.

Dr. Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. kötet.

Acsády Ignác: A jobbágy-adózás 1577—97-ben. (Történettudományi Értekezések. XVI. 8.)

Veress Endre: Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez. (Történettudományi Értekezések. XVI. 9. szám.)

Dr. Békefi Remig: A ciszterciek középkori iskolázása Párisban. (Székfoglaló Értekezés. XVI. 11.)

Tudomásul szolgál.

254. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA és GAÁL JENŐ I. tagokat kéri föl.

Lejáró pályázatok.

Az 1896. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1890—1896. évkörben megjelent, a matematikai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitérendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1897. január végeig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sines az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

A M. Tud. Akadémia ülőssora 1897-ben.

Januárius	4-én	I. (nyelv- és széptudom.) osztály.
"	11-én	II. (philos., társad. és történettudományi) osztály.
"	18-án	III. (math. és természettudományi) osztály.
"	25-én	összes ülés. Az 1897. évi akadémiai költségvetés
Februárius	1-én	I. osztály.
"	8-án	II. osztály.
"	15-én	III. osztály.
"	22-én	összes ülés.
"	28-án	A tagajánlások benyújtásának határideje.
Márczius	1-én	I. osztály.
"	8-án	II. osztály.
"	15-én	III. osztály.
"	19-én	összes ülés. Jelentés a gróf Teleki- és Farkas-Raskó pályázatokról.
"	22-én	I. osztály.
"	29-én	összes ülés.
Április	5-én	II. osztály.
"	12-én	III. osztály.
"	26-án	összes ülés.
Május	3-án	I. osztály.
"	10-én	II. osztály.
"	17-én	III. osztály.
"	24-én	I. osztály.
"	31-én	összes ülés.
Június	14-én	II. osztály.
"	21-én	III. osztály.
"	28-án	összes ülés.

S z ü n e t.

Október	4-én	összes ülés és I. osztály
"	11-én	II. osztály.
"	18-án	III. osztály.
"	25-én	összes ülés.
November	8-án	I. osztály.
"	15-én	II. osztály.
"	22-én	III. osztály.
"	29-én	összes ülés. Jelentés a Kóczán-pályázatról.
Deczember	6-án	II. osztály.
"	13-án	III. osztály.
"	20-án	összes ülés.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Február 15.

2. FÜZET.

Frivaldszky János emlékezete.

1822—1895.

(Előadta *Horváth Géza* rt. a január 25-ikén tartott ülésen.)

Az állatvilág tudományos vizsgálata azon a rendszeres alapon, melyet Linné lángelméje a mult század közepe táján megvetett, hazánkban egyesek buzgólkodása folytán már a mult század utolsó negyedében kezdetét vette ugyan; de faunánk rendszeres és cél tudatos tanulmányozása mindamellett csak a jelen század 20-as éveiben indult meg.

A nemzeti szellem ébredése, melynek hatása ekkor minden téren mutatkozott és mely a többi között a Magyar Tudományos Akadémiát is megteremté, jelentékeny lökést adott a természet tudományoknak is. Az állattani szak terén fellépett Frivaldszky Imre és megnyitotta sorát azoknak a magyar zoologusoknak, a kik a kezdet nehézségei s a mostoha viszonyok daczára nemes buzgalommal és hazafias lelkesedéssel munkálkodtak Magyarország állatvilágának tanulmányozásán és tudományos ismertetésén. — A magyar állam történetében ezt a korszakot két legkimagaslóbb alakjáról, Frivaldszky Imréről és Petényi Salamon Jánosról, méltán a Frivaldszky-Petényi-korszaknak nevezhetjük.

E tiszteletreméltó korszak utolsó képviselője volt közöttünk az a férfiú, a kinek érdemei iránt ez alkalommal a kegyeletes megemlékezés kötelességét leróni szándékozom.

* * *

Frivaldszky János 1822 június 17-én született Rajeczen, Trencsén vármegyében. Gimnáziumi tanulmányait Trencsénben, Nagyszombatban, Léván és Vácztól elvégezván, 1840-ben Pestre került Frivaldszky Imréhez, a kivel távoli rokonságban állott, s a ki a szerény és szorgalmas fiatal embert házához vette. Beiratta a pesti egyetem bölcsészeti karánál akkor fennállott mérnöki tanulmányra s azt vele 1842-ben el is végeztette. Frivaldszky Imre,

a mellett, hogy a magyar nemzeti Múzeum tisztviselője volt, akkor itt már egész Európára kiterjedő virágzó kereskedést folytatott azokkal a természetrajzi tárgyakkal, nevezetesen rovarokkal, melyeket részint az országban, részint Törökországban és Kis-Ázsiában gyűjtött és gyűjtetett. Igen jó hasznát vette tehát fiatal rokonának e tárgyak kikészítésében, rendezésében, gondozásában és szétküldésében. Majd megismertette őt a rovargyűjtéssel és szorgalmasan gyűjtetett vele eleinte Budapest környékén, aztán a Bánságban és végre — két ízben — európai és ázsiai Törökország különböző részeiben.

Keletről hazatérve, Frivaldszky János 1847—48-ban letette a mérnöki szigorlatokat, ámbar nem volt szándékában, hogy valaha tényleg mérnöki praxissal foglalkozzék. Az alatt a nyolcz év alatt, melyet Frivaldszky Imre iskolájában töltött, annyira beleélte már magát az állattani munkálkodásba, hogy arról nem akart többé lemondani. Egyelőre megvolt a biztos kenyere Frivaldszky Imre oldalán, azontúl pedig ott kecsegtette őt a remény, hogy előbb-utóbb végleges álláshoz fog juthatni ő is a magyar nemzeti Múzeumnál.

Ez a reménye nemsokára csakugyan beteljesedett. Frivaldszky Imre, a ki a Múzeumot már 1822 óta szolgálta, hivatalos állásáról 1851 tavaszán lemondott. Helyére Frivaldszky János 1852 január 29-én a természetiek tárának segédörvé, még ugyanazon év december 18-án pedig rendes örvévé neveztetett ki. Ekkor jutott tehát Frivaldszky János végre független biztos álláshoz, olyanhoz, a mely csendes természetének és hajlamainak leginkább megfelelt s a melyen aztán élete fogytáig kitartott.

Kineveztetésével azonban nemcsak ő maga nyert, hanem — mint a következesek mutatták — sokat nyert a magyar nemzeti Múzeum is. Frivaldszky Imre talán több tudással, több tehetséggel és szélesebb látókörrel rendelkezett; de az a körülmény, hogy ő az állattannal inkább csak üzletszerűen foglalkozott, a múzeumi gyűjteményekre s fejlődésükre bizonyos mértékben bénítólag hatott. Nem akarom ezzel azt állítani (s legcsekélyebb jel sem mutat arra), mintha Frivaldszky Imre a múzeumi gyűjteményeket anyagilag megkárosította vagy megcsönkította volna. De egészen természetes és könnyen érthető dolog, hogy az olyan múzeumi tisztviselő, a ki a szakmájához tartozó tárgyakkal kereskedik, a legjobb akarat mellett sem fordíthatja minden figyelmét és igyekezetét a gondjaira bízott gyűjtemények fejlesztésére.

Frivaldszky János soha sem kereskedett zoológiai tárgyakkal, sőt magán-gyűjteménye sem volt soha. Ő minden igyekezetét, minden idejét és minden összeköttetését kizárólag csak arra használta fel, hogy a magyar nemzeti Múzeum állattani és kivált rovargyűjteményei mennél inkább gyarapodjanak.

Ezzel kapcsolatban feladatául tűzte ki Magyarország faunájának mennél tüzetesebb és behatóbb kutatását.

E kettős cél érdekében már 1850-ben megkezdte állattani kirándulásainak és gyűjtéseinek hosszú sorozatát, melyeket eleinte csak a főváros környékén, később aztán az ország különböző vidékein folytatott. Mint lokál-faunista, figyelmét kiterjesztette valamennyi állatkörre és pedig annál inkább, mert Petényi Salamon Jánosnak 1855-ben történt elhunytá után a Múzeumban a gerinces állatok szintén az ő gondozása alá kerültek.

A 40-es években s az 50-es évek elején nagy feltűnést keltettek az entomologus világban azok a vak bogarak, melyeket többen, de kivált a magyarországi származású Schmidt Ferdinánd a krajnai barlangokban felfedezett. A magyarországi barlangok tekintetben még teljesen ismeretlenek voltak s a két Frivaldszky kezdte azokat zoologiai szempontból bebatóbban vizsgálni. Legelőször 1853-ban az aggteleki barlangot látogatták meg és benne csakugyan több vak állatot találtak, de vak bogarat még egyet sem. Az első vak bogarat hazánkban Kovács János nevelő fedezte fel 1854-ben Biharmegyében, a fericsei barlangban, a másodikat pedig Bielz Albert hozta 1855-ben ugyancsak Biharból, az oncsászaai barlangból. E két felfedezés nyomán a két Frivaldszky sietett 1856-ban a bihari barlangokat alaposan átvizsgálni. Vizsgálataikat csakugyan siker, több érdekes barlangi vak bogár felfedezése koronázta.

Frivaldszky János aztán ismételve buvárkodott a hazai barlangokban és buvárlatainak eredményét 1865-ben egy tartalmas akadémiai értekezésben állította össze.

A barlangokon kívül nagy előszeretettel buvárkodott mindig a temesi Bánságban, nevezetesen Mehádia környékén, a melynek rendkívül gazdag, délkeleti faunája őt igen érdekelte. Különben alig volt év, hogy a hazai fauna kutatása érdekében az országnak egyik vagy másik vidékén meg ne fordult volna.

Mindezen kirándulásain az egész állatvilágra kiterjesztette figyelmét s az alsóbb rendű mikroszkópos állatokon kívül mindenféle állatot nagy buzgalommal gyűjtött. Főfigyelmét mindamellett leginkább a rovarokra fordította s ezeknek hazai képviselőit illetőleg rendkívül gazdag anyagot hordott össze.

Mint a legtöbb lokál-faunistának, ő neki is az volt az eltökélt szándéka, hogy mindent majd ő maga fog feldolgozni. Irodalmi munkássága csakugyan kiterjedt a leíró és systematikus zoologia legkülönbözőbb ágaira. Dolgozatai, kivéve azokat, a melyekben egy-egy vidéknek egész állatvilágát ismertette, legnagyobb részt mégis csak a rovarokra vonatkoznak. A legtökéletesebbnek mondható ezek közül a magyarországi Orthopterák monografiája, melylyel a m. t. Akadémiában mint levelező tag székét foglalt.

Irodalmi munkásságának javarésze azonban a fedeles-szárnyú rovarokra, a Coleopterákra esett. Ő volt az első magyar coleopterologus, a ki e téren kifejtett működése révén a külföldi szakkörök részéről is mindenfelé általános elismerésben és tiszteletben részesült. Legfőbb vágya és óhajta volt, hogy majd egyszer Magyarország Coleoptera-faunáját megírja. Ehhez gyűjtötte évek hosszú során át hangyaszorgalommal az adatokat, leírt sok új és érdekes fajt; de tovább nem juthatott, mint hogy megírta a magyarországi Coleopterák orismológiáját, a Carabidák rendszeres jegyzékét és az Eucnemida-család monografiáját.

Hogy e nagy művével nem juthatott az első kezdeten túl, annak több oka volt. Egyfelől állott az egész aprólékosságig menő, majdnem túlságos pontossága, a melylyel minden dolgot végezte és mely miatt vasszorgalma daczára is csak lassan haladhatott előre. Másfelől pedig nem csekély mértékben hátráltatta őt az, hogy nem bírt a többi állatsoportokkal való foglalkozásról egészen lemondani és kizárólag csak a Coleopterák tanulmányozására szorítkozni. De hozzájárult ehhez még egy harmadik, sokkal hatalmasabb külső körülmény, a mely miatt a magyarországi Coleopterák faunájával el nem készülhetett.

A magyar állattan történetének az a korszaka, mely a jelen század 20-as éveiben Frivaldszky Imre fellépésével kezdődött és Frivaldszky Jánossal végződött, a Frivaldszky-Petényi-korszak, a lokál-faunisták korszaka volt. Frivaldszky Imre, b. Ocskay Ferencz, Reisinger János, Gerenday József, Petényi Salamon János, az erdélyi szászok közül Bielz Albert és Fuss Károly, általában mindazok, a kik e korszakban hazánkban zoologiai kutatásokkal komolyabban foglalkoztak, minden tudásukat, minden tehetségüket majdnem kizárólag csak a hazai fauna kifürkészésére és összegyűjtésére fordították. A mi a külföldi állatvilágot illeti, Frivaldszky Imre s az ő példáját követve a magyar rovarkereskedők, a Kindermannok és Haberhauerek, kiterjesztették ugyan figyelmüket a Balkán félsziget és Kis-Ázsia állataira is, de inkább csak üzleti érdekből. Az általános systematikával és idegen világrészek állataival azonban a magyar zoologusok közül ez időszakban még senki sem foglalkozott.

Ily állapotban volt nálunk az állattani szak körülbelül 1870-ig. Ekkor a nemzeti szellem újjáébredésével s a magyar nemzeti Múzeum újjászervezésével a leíró állattan ügyében is nevezetes fordulat következett be. A magyar nemzeti Múzeumban az eddigi természetiek osztálya három részre osztatván, külön állattani osztály állíttatott fel, a melynek igazgató-őre Frivaldszky János lett s a melyhez kivüle aztán nemsokára még egy pár képzett fiatal szakértőt neveztek ki. A szakszemélyzetnek ez a szaporítása magával hozta a specialistaság kifejlődését, a mi nálunk

addig még szokatlan volt, mert régi zoologusaink többnyire sok-félével foglalkoztak vagy legalább akartak foglalkozni.

Nagy mértékben előmozdították továbbá a viszonyok új alakulását azok a gazdag zoologiai gyűjtemények, melyek az akkori magyar kormány áldozatkészsége és Xántus János szakavatott ügybuzgalma folytán, Kelet-Ázsiából a magyar nemzeti Múzeumba kerültek. Már az 50-es és 60-as években is gyakran kapott ugyan a Múzeum oly állattani tárgyakat, melyeket egyes hazánkfiak, kivált dr. Duka Tivadar és Xántus János, idegen világrészben számára gyűjtöttek és ajándékba küldtek. De ezek a hazafias ajándékok akkor itt inkább csak curiosum számba mentek. A magyar nemzeti Múzeum, legalább állattani részében, csak a hazai fauna ügyét szolgáló lokális múzeum volt és több nem is akart lenni. Most, midőn a Xántus-féle gazdag és nagybecsű kelet-ázsiai gyűjtések beérkeztek, nemzeti intézetünk kilépett addigi szerény lokális keretéből s a nagyobb európai múzeumok színvonalára igyekezett emelkedni. A lokálfauna művelése nem képezhette többé kizárólagos feladatát, hanem szükségképen ki kellett terejeszkednie a külföld, az idegen világrészek állatvilágának tanulmányozására s az általános systematika művelésére is.

Frivaldszky János megértette az új helyzet követelményeit. Passiv és conservatív természetét leküzdötte szigorú kötelességérzete. Nem maradt a hazai fauna kizárólagos tanulmányozása mellett, hanem kiterjesztette figyelmét azontúl az exotikus faunákra is. Nagy buzgalommal igyekezett a gondozására bízott gyűjteményeket most már idegen világrészek képviselőivel is mindinkább gyarapítani. Sőt a begyűlt külföldi anyag tudományos feldolgozásától sem riadt egészen vissza.

Frivaldszky János az önzetlenségig menő kötelességtudás embere volt, a kit minden tetteben, minden gondolatában csak a legszigorúbb kötelességérzet vezérelt. Ennek legszebb bizonyítéka az a munka, melyet az 1891-ben Budapesten tartott II-ik nemzetközi congressus alkalmából Magyarország madárfaunájáról írt. A congressust előkészítő magyar bizottság kebelében ugyanis felmerült az az eszme, hogy a congressus számára Magyarország madarainak teljes és hiteles katalógusát ki kellene adni. De ki írja ezt meg? A magyar ornithologusok akkor részint a congressus előkészítésével, részint a madárvonulás megfigyelésével valamennyien el voltak foglalva. Más valaki után kellett tehát nézni, a ki a tervezett munka megírására vállalkoznék. Frivaldszky János csupa merő hazafias kötelességérzetből az első szóra vállalkozott e feladatra és — noha nem volt ornithologus — három hónap alatt megírta az *«Aves Hungariae»* kötetét, mely az ornithologiai congressus tagjai között kiosztott legbecse-

sebb dolgozatok egyike volt s az ide sereglett első rangú külföldi ornithologusoktól is osztatlan elismerésben részesült.

Frivaldszky János működésének fősúlya a leíró állattanra, főleg az anyag- és adatgyűjtésre, ennek rendezésére és irodalmi biztosítására esett. Az előbbiről a magyar nemzeti Múzeum állattani osztályának gyűjteményei, az utóbbiról irodalmi dolgozatai tanúskodnak.

Dolgozatai, egy pár kisebb német czikk kivételével, mind magyar vagy latin nyelven jelentek meg.

Latin leírásai egyaránt kitűnnek mind a jellemző bélyegek kritikai megválasztása és éles megkülönböztetése, mind a nyelvezet korrektsége által.

Magyar doldozatainak stílusa kissé nehézkes, nyelvezete nem ritkán magyartalan. De ki vehetné ezt rossz néven oly írótól, a ki a tót felvidéken született, mint gyermek tót környezetben nőtt fel s a ki középiskolai tanulmányait latin nyelven végezte? Hiszen abban az időben egész a 70-es évekig, kivált természettudományi íróink, valamennyien oly rossz magyarsággal írtak. A tudomány és iskola akkori magyar nyelve megrontotta a helyes nyelvérzékét még annak is, a ki az anyatejjel szívta magába a romlatlan magyar nyelvet. Még most is vannak közöttünk többen, a kikkel ez megesett s a kik most bizony kissé pirulunk, ha első dolgozataink nyelvét a helyes magyarság mértékével mérjük.

Vajjon miért ütköznénk meg azon éppen Frivaldszky Jánosnál, hogy dolgozataiban a Bugát-féle szerencsétlen magyar terminológiát és nomenklaturát használta? Hiszen 1843 óta valamennyi magyar természettudományi író a Bugát-féle «Természettudományi Szóhalmaz»-ra esküdött; ezt követték még a legtösgyökeresebb magyarok is. Mindnyájan abban a bűnben szenvedtünk egész a 70-es évekig, a míg csak az egészséges reactio a nyelvrontás ellen a k. m. Természettudományi Társulat kebeléből meg nem indult.

Éppen azért kétszeres érdeméül tudhatjuk be Frivaldszky Jánosnak, hogy ő volt az, a ki a magyar rovarvartani műnyelv tisztázását és egészséges alapokra való fektetését napirendre hozta. Annak idején ugyanis éppen ő töle indult ki az eszme, hogy a magyar rovarvartani műszavak megrostáltassanak és jó magyarsággal megállapíttassanak. Abban a bizottságban, melyet a k. m. Természettudományi Társulat e czélból kiküldött, és mely működésének eredményét a társulat kiadásában megjelent «*Rovartani Műszótár*»-ban tette le, ő is mindig tevékeny részt vett és soha a legcsekélyebb ellenvetést sem tette, mikor a Bugát-féle mintára faragott korcs szavakat — részben az ő saját csinálmányát — egymásután mind halálra ítéltük.

Már többször említettem, hogy Frivaldszky János a példás kötelességérzet embere volt. Ez a kötelességérzet, nem a szerep-

lési viszketeg készítette a különben természetnél fogva szerény és visszahúzódó embert, hogy szorosan vett hivatalos és tudományos teendőin kívül tudományos és közmívelődési intézményeink működésében szintén tevékeny részt vegyen. Évek hosszú során át lankadatlan buzgalommal szolgálta a magyar kultúra ügyét a magy. tud. Akadémiában, a kir. magy. Természettudományi Társulat s a budapesti Állat- és Növényhonosító Társaság választmányában, nemkülönben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó központi választmányában.

Nevét nemcsak a hazában tisztelték, hanem tudományos munkássága révén ismerték és becsülték a külföldi szakkörökben is, a hol számos összeköttetése volt. Szakember tudományos érdemeit bizonyára azok a szakférfiak képesek legilletékesebben megítélni, a kik ugyanazt a tudományszakot művelik. Hogy a leíró zoologusok, úgy bel-, mint külföldiek, Frivaldszky János tudományos érdemeit mennyire elismerték és megbecsülték, annak egyik legjobb bizonyítéka az is, hogy nem kevesebb mint 32 új állatfajt és négy új fajváltozatot neveztek el az ő nevére, az ő tiszteletére.

Elismerte érdemeit a magyar tud. Akadémia is, midőn 1865-ben levelező, 1873-ban pedig rendes tagjává választotta. 1877-ben, midőn mint múzeumi tisztviselő 25 éves szolgálati jubileumát megérte, a kir. tanácsosi címet kapta. 1891-ben, midőn a kir. magy. Természettudományi Társulat kebelében az egyes szakosztályok megalakultak, a magyar zoologusok azzal fejezték ki iránta őszinte tiszteletüket és elismerésüket, hogy az állattani szakosztály elnökévé őt választották.

Frivaldszky János külső megjelenésében maga a megtetszést szerénység volt. Modora kissé nehézkes és tartózkodó, magatartása kissé szögletes és zárkózott volt; de ennek csak leküzdhetetlen szerénysége és félénksége volt az oka, mert bizalmas családi vagy baráti körben meleg kedélye megnyilatkozott és közlékenyebbé tette. Legfőbb élvezetét a munkában, a teljesített kötelesség édes öntudatában találta. Erélyes soha sem tudott lenni, szigorú csak önmaga iránt volt; készakarva soha sem vétett senkinek.

A sok kiránduláson megedzett szervezete sokáig igen jól daczolt a haladó korral. Én 1867 óta, midőn vele és Frivaldszky Imrével a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók rimaszombati vándorgyűlésén legelőször megismerkedtem, húsz éven át alig bírtam rajta valami korbelt változást észrevenni. Húsz év alatt, úgy szólván, semmit sem öregedett, ámbár koronként májbajban szenvedett. De az utóbbi években májbaja rendes életmódja daczára mindinkább zaklatta s az előbb mindig pirospozsgás ember, halála előtt mintegy két évvel, egyszerre csak szemlátomást öregedni kezdett. Baja mindinkább súlyosbodott és komoly fordulatot vett.

De ő mindamellettt törhetetlen kötelességérzettel, a míg csak bírta, mindig eljárt hivatalába, a magyar nemzeti Múzeum állattani osztályába és szokott odaadással végezte teendőit. Nagy szorgalommal és kितartással dolgozott a magyarországi Coleopterák rendszeres összeállításán a Magyar Fauna nagy katalógusa számára, a melynek kiadását a k. m. Természettudományi Társulat elhatározta. Ez volt utolsó munkája, melyet azonban már be nem fejezhetett. A gyilkos betegség rohamosan haladt előre és 1895 márczius 29-én 73 éves korában véget vetett munkás életének.

* * *

Tekintetes Akadémia! Frivaldszky János halálával oly férfiút veszítettünk el körünkől, a ki ernyedetlen buzgalommal, szívós kितartással és példás kötelességérzettel közel egy félszázadon át munkálkodott hazánkban a leiró zoologia és faunistika terén. Nevéhez nincsenek ugyan valami világra szóló felfedezések vagy valami epochális remekművek fűzve; de mindaz, a mit ő munkáiban úgy a szakirodalom terén, mint a magyar nemzeti Múzeum gyűjteményeiben reánk hagyott, a pontos és lelkiismeretes tudós szorgalmának maradandó értékű gyümölcse.

Ebbeli munkásságának értékét annál inkább megbecsülhetjük, ha meggondoljuk, hogy minő mostoha viszonyok között voltak még hazánkban 1870 előtt a tudományok, kivált a természettudományok és művelőik. Szegényesen felszerelt, szegényesen javadalmazott intézetek, néhány száz forintos fizetésekből tengődő szakemberek, a legszükségesebb irodalmi és más segédeszközöknek nélkülözése, a nagy közönség tudományos érdeklődésének csaknem teljes hiánya — és mindezek mellett és felett egy elleneséges indulatú idegen kormány, mely a magyarságot, a magyar kulturát, a magyar tudományt minden erejével megfojtani igyekezett. Íme, ily viszonyok voltak azok, a melyek között a Frivaldszky-Petényi-korszak zoologusainak szaktudományukat ápolni és fejleszteni kellett.

A ki ismeri azt a kort, mely hazánkban az 1848—49-iki szabadságharc leveretése után következett és egész 1867-ig tartott, az bizonyára ne... fogja az akkori magyar tudósok, kivált természettudósok működésére a mai mértéket alkalmazni.

Frivaldszky János a nemzeti elnyomatás szomorú éveiben is lelkiismeretesen gondozta és lankadatlanul gyarapította a magyar nemzeti Múzeum állattani gyűjteményeit. És ha egyéb érdeme sem volna, mint az, hogy ezen idő alatt e gyűjteményeket az osztrák hatóságok minden akadékoskodása, zaklatása és rossz akarata daczára hiven és becsületesen megőrizte, sőt fejlesztette, már ezzel is kiérdemelte volna őszinte hálánkat, igaz tiszteletünket.

Áldott legyen emlékezete!

Setälä Emil kt. székfoglalója.

(Bevezetés az 1896. nov. 3-án tartott előadáshoz.)

Tekintetes Akadémia!

A magyar nemzet és nyelve iránt való érdeklődésemnél fogva lelki szükségnek éreztem, hogy eljőjjek ide én is e Magyarországra nézve történelmi jelentőségű esztendőben. S ezen alkalmat egyúttal föl kívántam használni arra is, hogy megtartsam székfoglalómat a tek. Akadémiában, noha a szabályok a külső tagokat erre nem kötelezik.

Legyen szabad legmelegebb köszönetemet nyilvánítanom a tekintetes Akadémia iránt azért a nagy megtisztelésért, hogy most négy éve engem külső tagul méltóztatott választani. Finn nyelvészt nagyobb kitüntetés nem érhet annál, mint a beválasztás e testület tagjai közé, melynek díszei valának egykor a finn-ugor nyelvtudomány oly kitünőségei, mint Hunfalvy és Budenz, s a mely nem csupán a magyar nyelvészetért — melynek eredményei önként értődőleg a finn-ugor nyelvészet minden kutatóját szorosan érdeklik — hanem a többi finn-ugor nyelvek, sőt magának a finn nyelvnek buvárlatáért is oly fölötte sokat tett.

Nem is szükséges említenem, hogy a finn ember, de kivált a nyelvész, minden iránt, a mi magyar, meleg érdeklődést és rokonszenvet érez, már csak a nyelvrokonságnál fogva is. Magyarországon a finn-magyar rokonság vita tárgya volt, de ma már senki sem vonja kétségbe a nyelvrokonságot, a ki ezekkel a nyelvekkel tudományosan foglalkozott, vagy a ki legalább azt a tudományos munkát megbecsüli, a melyet a tudósok ezen a téren évtizedeken át folytattak. Ha pedig a finn és a magyar egymással rokon nyelvek, akkor kellett valaha oly népnek lennie, mely olyan nyelven beszélt, a melynek folytatásai most a magyar, a finn és a többi finn-ugor nyelvek. A népek mindenike roppant keveredésen ment keresztül, más-más földrajzi területekre jutván; oly nép, a mely keveretlen volna, aligha van a föld kerekiségén; de mindenesetre igaz, hogy «nyelvében él a nemzet», és mindenesetre a magyar nyelv az, mely a magyar nemzetre ütötte szellemi bélyegét, mely a magyar nemzetet magyarrá teszi, és így mégis a magyarságnak legjava a finnséggel rokon. De a nyelv nemcsak a nemzetiség ismertető jele, a nyelv egyszersmind történeti emlék, a mely sokkal messzebbre mutat vissza, mint a

legrégibb sirleletek fakult csontjai, vagy munka- és hadi eszközei. Az Önök fényes kiállítása szemléltető képekben mutatta be azt az óriási fejlődést, melyet a magyar nemzet az utóbbi ezer év alatt elért. Ámde mindenütt, a hol magyar szó hangzik, találunk olyan történelmi emléket, a mely nem csupán a legutóbbi ezer év fejlődéséről beszél, hanem mindenkre nézve, a ki ez emléken olvasni tud, még korábbi évezredek fejlődésének történeteibe enged bepillantást. A nyelv és a gondolat s a gondolatlan az emberi fejlődés egy úton járt s a ki forgatni tudja azon történelemnek lapjait, mely az emberi nyelvben van megírva, az ott találja a történetét annak, hogyan emelkedett az ő ember a maga természeti állapotából a művelt ember színvonalára, miként győzött az ember a természettel való harcban, megismeri a nép hajdankori lakóhelyeinek és érintkezéseinek nyomait. És az a fejlődés, azok a lépések, a melyeket egy nép tett arra, hogy gyermeki állapotából a művelődés első fokáig jusson, hogy megtanuljon a természetnek urává lenni, ezek a lépések, ha mindent kellő mértékben latba vetünk, nem kevésbbé óriásiak, mint azok, a melyeket egy kulturnép ezer éven át tett.

Bocsássák meg, hogy e díszes társaság előtt nem álltam ily eszmékkal előállani, a melyek talán nagyon is közönségesek. Legyen szabad már most rátérnem tulajdonképi tárgyamra, *egy történetelőtti magyar, illetőleg finn-ugor hangviszony* ismertetésére. S megjegyzem azok számára, kiket talán első sorban a nyelvnek műveltségtörténeti része vonz, hogy itt nem lesz szó semmi olyan nyelvtörténeti kérdéstről, a mely közvetlenül a művelődéstörténetet érdekelné; de nem szabad feledni, hogy a hangviszonyok vizsgálata e tekintetben is mellőzhetetlen föltétel, mert nincs egyéb mód, melynek segítségével konstatalhatnók a szóegyeztetések helytállóságát, már pedig a nyelvészeti palaeontologia ép a szóegyeztetéseken alapszik. Hozzá teszem egyúttal, hogy nem kívánom a tek. Akadémiát az egész kérdésnek tüzetes kifejtésével fárasztani, csak egy rövid kivonatot közlök idevágó tanulmányomból, mely a maga egészében a Nyelvtudományi Közlemények jövő füzetében fog megjelenni.

Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás.

(Kivonat *Volf György* rt. 1896. nov. 3-án és 23-án olvasott értekezéséből.)

Az értekezés bevezetése ismertetve az egyházi szláv nyelv hazájára vonatkozó kérdésnek történetét és mai állását, különösen kiemeli, mennyire szükséges, hogy magyar részről is hozzászóljunk, mikor e kérdés először is csak a mi nyelvünk segítségével fejthető meg, és másodszor szoros kapcsolatba jutott azzal, hogy a honfoglaló magyarok kiket találtak az országban, kiket nem. Az egyházi szláv vagy ó-szlovén nyelv, mely az összes ó-hittű és görög katolikus, sőt régi maradványkép kis területen még római katolikus szlávoknak is istentiszteleti nyelvkül szolgál, annyira elűt minden élő szláv nyelvtől, hogy egy élő szláv nép sem tarthatja a maga hajdani anyanyelvének. Kopitar Bertalan és Miklosich Ferencz abból indulva ki, hogy az egyházi szláv irodalom a marahán (hajdani morva) és pannon szlávoknál keletkezett, ez irodalom nyelvét is Pannóniából származtatták, beleértve ebbe az egykori Nagymorvaországot is. E nézet ellen leghevesebben küzdött Safarik Pál, de élte vége felé éppen ő lett legbuzgóbb védője. Az újabb szláv nyelvtudósok, különösen Jagić Vratisláv és tanítványai, visszafordultak ahhoz a régibb nézethez, mely szerint az ó-szlovén nyelvet a Szalonikiban született Cyrillus és Methodius szláv apostolok, a szláv liturgia és egyházi irodalom alapítói, Macedóniából hozták a marahán és pannon szlávokhoz. Jagić és követői ennek igazolására azt állítják, hogy a honfoglaló magyarok, kik Methodius halála után alig tíz esztendővel meghódították Pannoniát és csakhamar birtokukba vették Nagymorvaországot is, már itt találták a Dunán túl a vendeket és a felvidéken a tótokat, még pedig a mainál jóval nagyobb területen. Szerintök a pannon szlávok mai vendjeinknek és a marahánok mai tótjainknak az ősei, a kik tehát nem beszélhettek ó-szlovénul, minthogy a vend is, de kiváltképen a tót tetemesen különbözik az ó-szlovén nyelvtől. Így sem Pannóniában, sem a vele határos északi vidéken, a hajdani Nagymorvaország keleti részében, mikor az egész területet vendjeink és tótjaink őseivel töltik meg, nem találnak helyet olyan nép számára, mely az ó-szlovén nyelvet beszélte.

Az értekezés első része azzal a kérdéssel foglalkozik, lehet-e az ó-szlovén nyelv hazáját Macedóniában keresni. E célból a macedon szláv nyelvjárások sajátosságait tüzetes vizsgálat alá veti és ez alapon arra az eredményre jut, hogy Macedóniában egyáltalán nem beszélhették az ó-szlovén nyelvet. Döntő erre nézve, hogy

a maczedon szláv nyelvjárásoknak van névmutatójuk, de nincs declinációjuk és infinitivusuk, míg ellenben az ó-szlovénnek nincs névmutatója, de van declinációja és infinitivusa. A maczedon szláv nyelvjárásoknak e feltűnő sajátága pedig, melyekben nemcsak a bolgár, hanem az oláh és albán nyelvvel is osztoznak, nem lehet újkeltű, hanem szükségképen a balkáni nyelvek és nyelvjárások alakulása korából való, tehát oly időből származik, mikor az ó-szlovén még nem volt irodalmi nyelv. A maczedon szláv nyelvjárásoknak is a balkáni nyelvekkel egyetemben jóval a IX. század előtt kellett alakulniok és már alakulásukkor kellett ama föltűnő három sajátyságot kapniok, míg az ó-szlovén csak a IX. század második felében lett irodalmi nyelvvé. Ha tehát az ó-szlovén nyelv maczedon nyelvjárás volna, akkor neki is kellene bírnia névmutatót, ellenben nem lehetne sem declinációja, sem infinitivusa. Ennélfogva az ó-szlovén nyelv hazáját lehetetlen Macedóniában keresni.

A második rész behatóan czáfolja Jagiőnak és követőinek az ó-szlovén nyelv pannon eredete ellen vetett kifogásait és kimutatja Kopitar-Miklosich nézetének helyességét. A magyar nyelvben megőrzött régi szláv szók ugyanis jellemző ó-szlovén saját-ságaikkal kétségtelenné teszik, hogy a pannon és marahán szlávok, kiktől e szók a magyar nyelvbe kerültek, az ó-szlovént beszéltek anyanyelvökül. A pannon és marahán szlávoktól átvett szavaink részint közszók, részint helynevek. Ezek közül döntők a helynevek, mivel hazájuk és koruk pontosan meghatározható. Legrégibb szláv eredetű helyneveink pedig mind pannon, mind marahán területen a jellemző ó-szlovén sajátosságokat mutatják, a mivel teljesen összevágznak legrégebb szláv eredetű közszavaink is. A pannon és marahán szlávok honfoglalásunk után csakhamar beleolvadtak a magyarságba, áthozván a magyarba ó-szlovén anyanyelvök szókincsének jó nagy részét. E jelentékeny számú szláv jövevényszavaink nem válnak szégyenünkre, sőt éppen a magyar hódításnak diadaljelei. Az akadályul vetett vendekről és tótokról a helynevek azt bizonyítják, hogy csak jóval a magyar honfoglalás után költöztek az egykori Pannóniába és a hajdani Nyomorvaországnak magyar hatalom alá jutott részébe, mivel a vend és tót helynevek mind újabbak a magyar helyneveknél és legnagyobbrészt egyenesen a magyarból vannak vagy kölcsönözve vagy átalakítva vagy fordítva.

Az értekezés befejezése összefoglalva a fejtegetéseket, mint-hogy a mai nemzetiségek közül mostanig csak a vendekről és tótokról uralkodott még az a nézet, hogy a honfoglaló magyarok őket már itt találták, e nézetnek megdöntésével arra a végső eredményre jut, hogy *az összes ma élő nemzetiségek közt Magyarország legrégebb lakója maga a magyar.*

Az állami önkormányzat.

(Kivonat: *Kuncz Ignác* l. t. novemb. 9-én tartott székfoglalójából.)

Akár önmagáért műveljük a tudományt, hogy államtani rendszerünket a fogalmak tisztázása által tökéletesebbé tegyük, akár a modern államot sorvasztó burokratizmus ellen küzdve a gyakorlati életnek akarunk szolgálni, az állami önkormányzat mind a két szempontból első rangú fontossággal bíró kérdése a közjognak és a politikának. Az önkormányzatra vonatkozó nézeteknek újabb időben fölmerült sokasága is bizonyítja e tárgy fontosságának elismerését, de egyúttal az arra vonatkozó fogalomzavart.

Csak az államra vonatkozó elméletekkel s az ezeknek alapul szolgáló elvekkel kapcsolatban oldhatjuk meg e kérdést. Különböző államelméletek szükségképen különböző eredményre vezetnek az államnak önkormányzati szervezete tekintetében is. Mindegyik államfogalom saját képére teremti az állami önkormányzatot. Elég ennek igazolása végett Franciaország és Anglia önkormányzati rendszerének különbségére utalni. S ha elvi alap nélkül különböző rendszerekből állítjuk össze államelméletünket, akkor az önkormányzatra vonatkozó nézeteink is eklektikus homályba merülnek.

E dolgozat a tiszta *államuralom* elvét követi, a mint ez a nemzetállamban megvalósulva, kizár a közjogból minden magánuralmat, valamint a feudalizmusnak és patrimonialis elvnek, szintúgy a természetjogi iskola individualizmusának minden magánjogi maradványát. Az állami önkormányzat jogi szervezete teljesen kibontandó a *saját* jog, a *saját* érdek, a *saját* organum, stb. magánjogi bilincseiből.

Továbbá e munka az *ethikai* államfogalomból indul ki, melynek csak külső structuráját tünteti föl még a tiszta közjogi fölfogás is. Az állam lényegét ezen tan szerint erkölcsi erők személyes, öntudatos egysége teszi; tehát az önkormányzatét is nem jogi formák, hanem az ezeket betöltő erkölcsi tartalom.

Az egyszer elfogadott államtani elvet vaskövetkezetességgel keresztül kell vinni az önkormányzat egész rendszerében is. Ha mindenki ezt tenné, akkor az önkormányzatra vonatkozó fogalmak egy jó része eltűnnék, t. i. mindazok a felemás elméletekből alkotott fogalmak, a melyek elvi alap nélkül a levegőben úsznak.

Miként államot és társadalmat különböztetünk meg, úgy az önkormányzat is kétféle, *állami és társadalmi*. Ezeken kívül másforma önkormányzat nem gondolható, mert az állam és társadalom kimerítő kategóriák. De viszont csonka lesz az önkormányzat fogalma és rendszere, akár az állami, akár a társadalmi önkormányzatot hagyjuk tekinteten kívül. S ez mégis gyakran történik. Így némelyek egyoldalúan az önkormányzatnak csak állami oldalát emelik ki; mások viszont csak társadalmi jogot látnak az önkormányzatban; a legtöbben végül az önkormányzatot valami határozatlan ködös fogalommal teszik, a mely se nem állami, se nem társadalmi momentum, hanem valami közvetítő elem a kettő közt, s majd az egyikhez majd a másikhoz közelít inkább.

Ezen dolgozat tárgya az állami önkormányzat. Ennek megértése végett azonban a társadalmi önkormányzat is tisztába hozandó, mert az egész rendszerből árad világosság a részekre.

Az önkormányzatnak *tiszta alaki* fogalma az állami és társadalmi önkormányzatnak közös törzse, a mely tehát magában még se nem állami, se nem társadalmi. Ily alaki értelemben az önkormányzat azt jelenti, hogy egy alany a maga cselekvőségét kormányozza, azaz czéltudatosan intézi. A cselekvőségnek ily czéltudatos intézése nélkül egyáltalán nincs kormányzat sem állami, sem társadalmi téren, tehát önkormányzat sincs. A mennyiben pedig az egyik alanynak cselekvőségét másik alany-kormányozza, annyiban nincs önkormányzat, mert ez esetben a cselekvő alany kormányzati tárggyá lesz, pl. az alárendelt katona a gyakorlótéren.

Mindazáltal az, hogy más nem kormányoz engem, még nem maga az önkormányzat, hanem annak csak külső lehetősége. Tehát ily *negatív* definitio nem is foglalja magában az önkormányzat lényegét, sőt ezt még csak nem is érinti. Valamely dolognak lehetősége még nem maga a dolog. A lehetőség, hogy házat építhetnek, még se nem építés, se nem ház. Az önkormányzat negatív fogalma szerint egy magára hagyott kódarabnak is volna önkormányzata.

Az önkormányzat ily alaki értelemben egyszerűen a saját cselekvőség kormányzása. Annak fogalmához nem tartozik a cselekvő alanynak további meghatározása, pl. egy ember, testület, állam. Nem tartozik ezen alaki fogalom kellékei közé a cselekvőség tárgya sem, pl. államügy, magánügy, saját érdek, idegen érdek, mert mindezen tárgyak az önkormányzat anyagi, t. i. állami, vagy társadalmi alkalmazásának tartalmát képezik, de a fogalom alaki megalkotása szempontjából irrelevánsok. Nem vehető föl ezen alaki fogalomba a szervezet sem, pl. hivatalnokválasztás, nobile officium.

Az önkormányzat, állami és társadalmi alkalmazásában,

minden esetre jogi momentum; és pedig az állami önkormányzat nem alanyi jog ugyan az állammal szemben, de közjogi szervezet; viszont a társadalmi önkormányzat végelemzésben az egyénnek alanyi joga az állam irányában. Az állami és társadalmi önkormányzat tehát az emberi összélet jogi rendjéhez tartozik. De ez a jogi jelleg nem az önkormányzatnak, mint ilyennek, lényegéből származik, hanem az állam és társadalom eszméjéből; mert az önkormányzat, mint abstract alaki fogalom, nem jogi momentum, hanem pusztá tény, akár jogos e tény, akár jogtalan. A hol a saját cselekvőség kormányzásának ténye létezik, ott van önkormányzat. Egy rablóbanda kormányozza magát, tehát önkormányzatot gyakorol. Viszont a jognak és jogos szabadságnak nem minden nyilvánulása önkormányzat, ha t. i. hiányzik belőle a céltudatos tervszerűség.

Az önkormányzat ily alaki értelemben igen széles körű, de hisz minden alaki fogalom ilyen, s ezen nem változtat olyan gúnyolódás, hogy így pl. a szivarozás is önkormányzat lenne.

Már a fentiekben utaltam arra, hogy az önkormányzat alaki fogalma, az emberi összéletre alkalmazva, mint állami és társadalmi önkormányzat jelenik meg. Bár az alaki értelemben vett önkormányzat fogalmilag nem azonos az alaki értelemben vett szabadsággal, mégis igaz, hogy az állami és társadalmi szabadság rendszeres gyakorlása önkormányzati úton történik. Az állam alanya a nemzet. Tehát az állami önkormányzat a nemzet-szabadság rendszere. Tágabb értelemben az állami önkormányzat azt jelenti, hogy egy nemzet saját sorsát intézi. Ily értelemben tehát az önkormányzat egyértelmű az alkotmányos szabadsággal, és magában foglalja a parlamentet és a parlamenti kormány-rendszert is, valamint az esküdtszéket. Szorosabb értelemben az állami önkormányzat abban áll, hogy egy alkotmányosan szabad nemzet a maga sorsát *helyi szervezetekben* maga igazgatja, és pedig a helyi viszonyokat is tekintetbe véve, de nem helyi érdek végett, hanem mindig az egész állam érdekében. A nyelvszokás is ily értelemben veszi az önkormányzatot. Jelen dolgozatnak tárgyát is ez teszi. Az állami önkormányzat tehát particularismus, de állami particularismus, a mi össze nem zavarandó a helyi érdekek particularismusával. Ebből következik, hogy ezen szoros értelemben vett állami önkormányzat tárgya csak a közigazgatás lehet, beleértve ebbe a statutum-alkotó jogot is. Még a legeszményibb állami particularismus is csak a közigazgatásra alkalmazható. A modern törvényhozás lényegileg egyetemes országos szervezet. De a bíráskodás is, mert az egész országban jogegységnek kell lenni. Az angol esküdtszék történetileg is mint országos szervezet fejlődött ki.

Nemzetállam alatt értem az államot mint activ állam-alanyt.

Ez tehát sokkal több, mint a nemzeti állam, mert az utóbbi fogalmilag csak nemzeti jellegű intézmény, mely esetleg fejedelmi absolutismus is lehet, ha t. i. ez nemzeti irányt követ. Ellenben a nemzetállam szerint az állam maga a nemzet, tehát nem pusztán intézmény, hanem a maga sorsát souverain hatalommal intéző személyiség. A nemzet mind a monarchiában, mind a köztársaságban államilag activ absolutum (állami substantia) gondolatban, akaratban, tetteben.

A nemzetállamnak imént kifejtett fogalmából látható az állami önkormányzat közjogi és politikai fontossága. Ugyanis a nemzet activ állam-alanyná hármasszervezetben lesz: parlamenti, esküdszéki, önkormányzati szervezetben. Bármelyik hiányzik e három szervezethez, csönka lesz a nemzet activ állam-alanyisága. Bizonyítván sok bajt és veszélyt elhárít az önkormányzat; így a parlamenti kormányrendszer kinövéseit, az államcsíny, a forradalmat. De annak legfőbb érdeme nem abban van — mint a villámhárítóé — a mitől megóv, hanem abban, a mit alkot. Alkotja az államnak ethikai tartalmát és azt eszközli, hogy az állami gondolat, akarat és tett magának a nemzetnek gondolata, akarata és tette legyen.

Az önkormányzat semmiféle államban oly szerepet nem játszott soha, mint a modern nemzetállamban. Az állam: vagy az egyéni jogból összeállított s az egyénért létező pusztán jogi formalismus, vagy pedig önmagáért élő, személyes léttel bíró erkölcsi világrend.

Ezek közül az első helyen említett államfogalom, vagyis az egyénhalmaznak souverain egyetemességre emelkedett joga önkormányzati szervezetben is nyilvánulhat; de valamint az ilyen állam nem igazi állam, úgy annak önkormányzati szervezete sem igazi állami önkormányzat, mert ezen államfogalom mellett az állam csak hatványozott egyéni jog, s ilyen annak önkormányzati szervezete, mely az egymásra halmozott egyéni érdekkörök pyramisában a középfokon van. Így ezen elmélet szerint minden egyes polgár kormányozza a maga ügyeit. A polgárok helyi közönségei is maguk kormányozzák a saját helyi közös ügyeiket. És végül a polgárok országos egyetemessége is maga intézi az országosan közös egyéni érdekeket. Itt tehát az önkormányzat mint egyéni érdekek helyi közönsége jelenik meg egyfelől az egyenként vett egyéni érdekkör, másfelől az egyéni érdekek országos közönsége között. Nemzet az egyéni életkörök ezen fokozatos halmazában nincs sehol. Az atomizált államnak annyi alánya van, a hány activ polgára, de az állam, mint ilyen, e rendszerben nem alanya önmagának. A hol az állam fölöslött az egyénben, ott igazi állami önkormányzat sem gondolható.

Az állami önkormányzat csak mint az ethikai államfogalom

helyi élete lesz valósággá. E szerint az állam öntudatos, személyes erkölcsi világrénd, mely önmagának czélja. A személyiség, mint ösfogalom, a maga oszthatatlan teljességében nyilvánul az ily állam helyi szervezetében is. Tehát az utóbbi is tiszta állami momentum. Csakhogy nincs mindenütt tér annak kifejlődésére. A classicus világnak község-állama is ethikai államfogalom, de önkormányzat ebben nem volt lehetséges. Róma meghódította a világot, de község-állam maradt. A római birodalomba kebelezett városok önkormányzata nem volt a római államnak helyi élete, hanem külön államélet maradványa, tehát nem egységes állam-eszmének sokféle nyilvánulása, hanem hódító és hódoló politikai alanyoknak külső viszonya. De létezett a classicus államban *a polgároknak ingyenes állami munkája*, s midőn a népvándorlással a világtörténet színpadán községek helyett nemzetek kezdenek szerepelni, az ezek által alapított országállamban adva volt a tér, a melyen az alkotmányos állami munkának az országos szervezet mellett szükségképen helyi alakot is kellett öltetni. Ez legelőször bekövetkezett Magyar- és Angolországban, mint a melyekben megvolt a helyi önkormányzatot is államilag betöltő nemzeti egész. Ellenben a hűbérrendszer által szétfordelt országokban csak társadalmi önkormányzat volt.

A régi módszer definitiók, syllogismusok, szóval logikai formulák által vélte kimeríthetni az állam lényegét. Azonban bármennyire szükséges is logikai rendet és fogalmi tájékozottságot vinni az államtanba, mégis bizonyos, hogy az állami problémákat pusztán logikailag megoldani nem lehet, mert az államnak és intézményeinek ethikai tartalma *biologiai* törvények szerint fejlődik. Az önkormányzat szervezésének is ezen törvények szerint kell történni. A logikailag legkorrektaabb szervezet lélektani hatásaiban igen káros lehet. Nem mindent szabad a szervezetben elkülöníteni, a mit logikailag és fogalmilag meg kell különböztetnünk.

Az állami önkormányzat sokkal inkább összefügg a területtel, mint a társadalmi önkormányzat, s illetőleg az utóbbinak akár szellemi, akár gazdasági nyilvánulása. Az állami önkormányzat is lehet ügyi, de az állam önkormányzati szervezetének súlypontja mindig helyhatóságokban van, mint területi individualitásokban. És semmiesem veszélyesebb, mint ezen területi egyéniségeket az abstract logika ollójával geometriai arányosság szerint szétvagdalni. Ily módon szép politikai térképet készíthetünk, de az államban elpusztítunk mindent, a mi él és a miben vérkeringés van. Az abstract terület-beosztás már egymagában tátongó ürt létesít az állam és népelet között. vagyis bureaukratismusra vezet.

Lényegileg a modern nemzetállamban három igazgatási egység van: az állam, a megye és a község. Az utóbbi kettőben

valósul meg az állameszme önkormányzatilag. A megyén és községen kívül más önkormányzati terület rendszerint fölösleges, sőt esetleg káros.

Jogilag minden állami önkormányzati jog jognak és kötelességnek elválaszthatatlan egysége éppen úgy, mint a polgárok bármely más állami jogában is ugyanily egységét találjuk jognak és kötelességnek. De *politikailag* másként áll a dolog, mert a közjog tényleges gyakorlásánál majd a jogi, majd a kötelességi oldal domborodik ki inkább. Mig tehát *jogász*i szempontból minden közjog egészen jog és egyuttal egészen kötelesség és így mind a két minőséggel egyforma és teljes mértékben bír, addig *tényleg* majd mint jog, majd mint kötelesség jelenik meg az életben. S éppen e tényhez fűződik nagy politikai fontosság a népélet lélektani fejlődésében. Így az állami önkormányzat, mint ingyenes államhivatal, inkább kötelesség, mert teherrel, önföláldozással jár; viszont corporatív alakban (péld. megyegyűlés) túlnyomólag jog, mely rendszeres munka nélkül hatalommal jár. Igaz, hogy az önkormányzat e két szervezeti alakját hajszálnyi pontossággal elválasztani nem lehet, de nagyban és egészben azok nemcsak fogalmilag megkülömböztethetők, hanem igen különböző hatást is gyakorolnak. Az önkormányzat, mint kötelesség, az állam legmagasabb erkölcsi niveaujára emeli a polgárokat. Viszont az önkormányzat, mint jog, igen könnyen a helyi magánérdek ingoványába süllyed, mint ezt *fizetési*es hivatalok (kenyérpályák) választás útján való betöltésénél gyakran látjuk. Mindazáltal az önkormányzat corporatív alakja (az önkormányzat mint jog) szintén bele vonandó az önkormányzati szervezetbe, mert különben a polgárok nagy része kimaradna az önkormányzati szervezetről és nem részesülne annak államra nevelő hatásában; s maga az önkormányzati szervezet is sokkal gyöngébb lenne. A domináló állás azonban mindig az ingyenes államhivatalnak (az önkormányzat kötelességi alakjának) adandó.

Az önkormányzati ingyenes hivatalnokot a corporatív önkormányzat választja, hogy a két önkormányzati tényező között ethikai kapocs legyen. De azért e választott tiszteletbeli organumok nem a választó corporatív testület *saját* organumai, miként az országgyűlési képviselő sem lesz a választás ténye által a választókerület *saját* képviselője. Az állami önkormányzat tiszteletbeli hivatalnoka ugyan nem kormányhivatalnok, de igazi államhivatalnok és pedig nem közvetett, hanem közvetlen államhivatalnok, miként maga az állami önkormányzat is igazi és közvetlen államigazgatás. Logikailag helytelen tehát a tantétel, hogy az állami önkormányzat hivatalnokai ugyan közhivatalnokok, de nem államiak, mert a mi közigazgatás, az egyszersmind államigazgatás, a mi pedig nem államigazgatás, az nem is köz

— hanem magánigazgatás és ennek felel meg az állam — és magánhivatal megkülönböztetése is.

A nobile officium a földbirtok alapján fejlődött ki, de a mai fejlettebb gazdaság mellett a tőkét és munkát is bele kell abba vonni, mert az utóbbiak is szolgálhatnak az önkormányzati függetlenség gazdasági alapjául, és mert a népeletet a maga egészében és minden oldalú fejlődésében kell az államigazgatás activ tényezőjévé tenni.

Ma a közigazgatás szaktudomány Ennélfogva az állami önkormányzat ingyenes hivatalnoka mellé élethivatásos, fizetési hivatalnokokat kell adni, hogy ezek a közigazgatási ügyeket földolgozva, ők véleményökkel szakszerűen támogassák. A döntés mindig a néporganumnál legyen. A véleményadás a szakszerű, fizetési bureaui elem földadata. A végrehajtás ma túlnyomólag fizetési közegeket igényel, de kiegészítendő polgárokkal. Ezen fizetési bureaui elemnek országosan egységes igazgatása a kormány kezében összpontosítandó, hogy annak minden tagját a maga helyére állítsa kinevezés útján. Ezek tehát nem tartoznak az önkormányzati szervezethez, hanem azt csak szolgálják.

Az állami önkormányzat ingyenes organumai, mint közvetlen államhivatalnokok, nem a corporatív önkormányzat (megyei, községi közönség s illetve ennek képviselte) közegei, s így a kormány közvetlen rendelkezése alatt állva, kormányozzák az önkormányzati testet. Jogilag úgy alá vannak rendelve a kormánynak, mint akár a francia prefet, de tényleg sokkal függetlenebbek, mert ingyen szolgálnak, s éppen ez adja meg önkormányzati jellegüket.

Az állami önkormányzatnak most vázolt szervezete nem magában befejezett egész és megszűnnék annak állami jellege, ha ilyen befejezettséggel bírna. A társadalmi önkormányzatnak van ilyen önmagában megálló befejezett szervezete, mert ez önálló jogon alapszik az állami jogkörön kívül, s így szervezetének is, bár az állam főfelügyelete alatt, ki kell fejezni ezen önállóságot. «A szabad társadalom a szabad államban» elvéből folyik, hogy a társadalmi önkormányzat (pl. egy részvénytársaság) önmagában befejezett legyen. De az állami önkormányzat csak az állami hatáskör egyik nyilvánulása. Nem az államtól külön alany, hanem ennek egyik életformája, tehát annak két alakja (a tiszteletbeli hivatal és a corporatív szervezet) csak az állam *mint egész* által juthat befejezett egységre.

Az állami önkormányzat hatásköre is egészen más módon állapítandó meg, mint a társadalmi önkormányzaté. Egyfelől az állam, másfelől a társadalmi élet valamely önkormányzati alakja (pl. részvénytársaság) mint két jogalany és két jogkör állván szemközt, ezek közt a hatáskör az enyim és tied anyagi elve

szerint szabályozandó. Ellenben az állami önkormányzat hatáskörének megállapítása ugyanazon állami alany belső életének szervezése. Törvény anyagilag megállapíthatja a társadalmi önkormányzat valamely alakjának ügykörét, de állami önkormányzati ügyek nincsenek, hanem csak az államigazgatási ügyeknek önkormányzati oldaluk van; mert különben az önkormányzati test állam lenne az államban, a melylyel szemben az állam azon placetumszerű felügyeletre lenne szorítva, vajjon az önkormányzat nem lépte-e át törvényes hatáskörét. Szóval az állami önkormányzat nemcsak szervezete, hanem hatásköre sem lehet egy önmagában befejezett egész. Az állami önkormányzatnak nem az a célja, hogy az államigazgatás személyes egységét szétbontja, hanem inkább hogy azt helyi vonatkozások által gazdagabb kifejezésre hozza.

Formailag azonban az állami önkormányzatnak teljesnek kell lennie, azaz mind a consultativ, mind az activ közigazgatásra s a közigazgatási biráskodásra kiterjednie. Ez magának az államnak lesz teljes ethikai megvalósulása. Csonka önkormányzati hatáskör egyértelmű a csonka államszervezettel.

Végül az állami önkormányzat hatalmas alkotmánybiztosíték. Általa lett valósággá a törvényes engedelmesség. A közéletben mindenki feleljen önmagáért. Azon elv, hogy a felsőbb hatóság felelőssége absorbeálja az engedelmeskedő hivatalnok felelősségét, a bürokratizmusnak elve, mely a közigazgatási organumot géppé degradálja, az alkotmányos szabadságot pedig törékeny üveggé teszi. Önkormányzat nélkül a modern állam alkotmányosan szabad nem lehet.

Folyóiratok szemléje.

1. A «BUDAPESTI SZEMLE» deczemberi füzetében G a a l J e n ő a II. országos és egyetemes tanügyi congressuson tartott előadását közli «*University Extension*» *hasáinkban* czímmel, mely az egyetemi oktatás általánosításáról szól, s melyet Angolországban a cambridgei egyetem kezdeményezett, s a mely mozgalom rohamosan terjedt. A főczél az, hogy a kiket életkörülményeik távol tartanak az egyetemektől. de a kikben azok tanulmányai iránt megvan a határozott hajlam, alkalmat ad e mozgalom arra, hogy a felső oktatás minden áldásában hosszabb idő alatt ugyan, mint a kik az egyetemen kizárólag tanulással tölthetik éveiket. de megközelítő vagy éppen oly eredménnyel részesüljenek, mint ezek. Az *University Extension* közvetlen föladata a rohamosan fejlődő és erősülő angol demokratia nevelése. El akarják érni, hogy a termelő osztályok jobbmódú egyénei mélyebb belátást nyerjenek az ember, a társadalom, az állam természetébe, s a tudomány és a művészetek varázskönyve kitérüljön előttük. Meg akarják tanítani a nemzet nagy zömét arra, hogy az új-kor vívmányait miként kell fölhasználnia, hogy azok előnyeit által multhatatlanul jelentkező hátrányait ellensúlyozni képes legyen. Szerző ismertetvén az angol *University Extension* szervezetét, azon kérdéssel foglalkozik, hogy ez intézménnyel szemben minő álláspontot foglaljunk el? Van-e arra szükség nálunk, s ha igen, mily alakban lenne az hazánkban behozandó? És végül, megvan-e erre a lehetőség? Mily eszközök állanak e részben rendelkezésünkre, és minő eljárás volna meghonosításánál a legezélirányosabb? Szerző nézete az, hogy a felső oktatás lehető általánosítása a magyar politikai nemzeti öntudatot hatalmasan erősíteni s így ez államot egységesíteni, lakosságát tömöríteni, fajsúlyban és fajértékben pedig rendkívül gyarapítani fogja. A felső oktatás általánosítása azért is szükséges ez országban, mert annak közművelődése még korántsem elég belterjes. Szerző röviden elmondja, hogyan képzei e kérdés gyakorlati megoldását nálunk. — F o r s t e r G y u l a befejezi *Fraknoi püspök műve a magyar királyi kegyúri jogról* szóló tanulmányát. E közleményben különösen a nyugati nagy szakadással foglalkozik, melynek következtében mélyreható változások állottak elő az egyházi és világi hatalom viszonyában Magyarországon. Ismerteti Zsigmond tárgyalásait XXIII. Jánossal s e tárgyalások sikertelenségét. Az egyházi kinevezések tekintetében minden a régiben marad s a pápák és királyok úgy járnak el, mint eddig, csak a constanezi zsinat teremtett világos helyzetet a magyar királyok kegyúri jogának gyakorlására nézve. E zsinat Zsigmond kívánságait, felhozott indokai alapján, teljesítendőnek találta és bullával erősítette meg a magyar királyok kine-

vezési jogát, föntartotta azonban a szentszék részére a megerősítés jogát. E zsinat bulláját V. Márton is megerősítette. A constanci zsinat és V. Márton bullája adták meg a szilárdságot azon alapnak, melyre a magyar királyok az ő kegyúri jogaikat úgy megelőzőleg, mint később is fektették és a melyet részletesen kifejt Pázmány Péter azon emlékirataiban, melyeket 1665-ben II. Ferdinándnak a püspöki székek betöltése körül a magyar királyokat megillető befolyás tárgyában bemutatott. — *Lőrincz Béla az új gesta Dei per Francos* című tanulmányában ismerteti azon nagy francia művet, mely Baudrillart atya szerkesztésében jelent meg abból az alkalomból, hogy Franciaországban épen 1500 év óta uralkodik a keresztény vallás. — *Mandello Gyula* a természettudósok 1896-iki vándorgyűlésén *sociologia és természettudomány* címmel tartott felolvasását közli. A sociologia némiképp exact tudománynya lett, mindenekelőtt céljainak kitűzésében. Ez a cél: a társadalomra vonatkozó összes jelenségeknek megfigyelése, leírása, az e jelenségek közötti okozati kapcsolatok kutatása és törvényszerűségek alakjában való formulázása. A sociologia világfelfogásunkat a természettudományi világfelfogással egygyé tette; csak bővítette, kiterjesztette ezt, de meg nem változtatta. Szerző nézete szerint a sociologia, mint önálló, de a természettudományokhoz hasonló exact tudomány, kétségtelenül meg fogja állani helyét. — Ezután következik *Besant Walter a férfiak forradalma* című regényének fordítása Hegedűs Páltól. — A költemények között van *Vargha Gyula Csüggedés* című eredeti verse és *A király menyasszonya* című angol népballada Lévay József fordításában. — *Acsády Ignác Régi magyar családélet* címmel ismerteti Radvánszky Bélának e tárgyról írt munkáját, melyet szerző a mult évben fejezett be. Radvánszky munkája a bölcstől a sirig végig kíséri a török korszakbeli embert élete minden, nem közvetlenül a politikának, hadakozásnak vagy egyháznak szentelt mozzanataiban. Magánviszonyai, családi köre legrejtettebb zugaiba bevilágít s kedvteléseit, mulatozásait, előítéleteit, öröme és bánata nyilvánulásának módjait tárja föl. — *Téglás Gábor a vaskapu-szabályozás őskori előzményei* címmel azon föliratsorozatot mutatja be, melyekkel a régi rómaiak és úttörő munkálataikat megörökítették és röviden méltatja a dunai forgalom legrégibb történetének szempontjából. — *Bertha Sándor A magyar zenéről* írt cikkben végválaszt ad Érdy Lajosnak a Szeimle szeptemberi számában közölt cikkére. Erre Érdy is néhány sorban felel. — Az *Értesítőben* gr. Andrássy Gyula: az 1867-iki kiegyezésről; Faguet: Voltaire; Lenau's Briefe; Comenius Nagy Oktatástana, ford. Dezső L. című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. AZ ETHNOGRAPHIA ötödik füzetében *Krausz Sámuel dr. «A magyarok a bibliai néprajzi táblában»* ezim alatt röviden ismertetvén az e tárgyra vonatkozó keresztényen, mohammedán és zsidó forrásokat, az utóbbiak körében tüzetesen foglalkozik a XI. századbeli *Jószippón*, vagy mint másképp nevezték, *Gorionides* című munka tudósításával. E mű

szerzője, mint Trieber Konrád kimutatta, Synkellos bizancei krónikást írta ki; de tartalmaz más eredetű toldalékot is. Ez utóbbiak közé tartozik a szóban forgó néptábla, mely *Jáfet* hét fiának legidősbikétől *Gómer*-től, illetőleg ennek *Thógarma* fiától tíz törzset származtat, jelesül a következőket: *Kozár*, *Paczinakh*, *Aliknosz*, *Bulgár*, *Ranbina*, *Turki*, *Buz*, *Zabúkh*, *Ungár* és *Tilmacz*. «Mindezek északon tanyáznak, országaik nevei azonosak az ő neveikkel, és ők tanyáznak a *Hithel*, azaz *Atlákh* folyói mellett; csak Ungár, Bolgár és Paczinakh tanyáznak a nagy folyó mellett, melyet *Danubjá*-nak neveznek». Ez a népesoportosítás semmi esetre sem *ethnikai*, hanem *földrajzi*; Gómer. Mágóg, «Tógarma háza» bibliai kifejezések *északi* népeket jeleznek, különösen a szittyákat. A homályosabb népnevek közül szerző szerint *Aliknosz* = *alános*, *alán*; *Ranbina*, más kézirat szerint *Ragbina* = Βάρυγοι, *varaeg*; *Búz* =, 0%, *gúz* (kún); *Zabúkh* = Ἀβασχοι, *abchaz* (kaukázusi nép); *Tilmacz* = Τουλμάχοι (egy törzs a kazarak szomszédságában). A néptábla neveinek hangalakja kétségtelenül mutatja a görög eredetet. A magyarok neve *hungrá* alakkal előfordul már a Zsoltárok könyvének aram fordításában (83., 7.), mint a bibliai *Hagrim* megfelelője. Tudvalevőleg a szent-galleni évkönyvek is *agarenus*-oknak, *Hágár* fiainak nevezik a névhasonlóság és gyűlölet alapján a magyarokat. — A néphit és népszokások körébe tartozó munkálatok: Istvánffy Gyula tollából «A borsodi matyó nép hite és babonái», Székely Leótól «Gömörmezei babonák» s Elek Zoltántól «Gömörmezei népmondák» ezímmel. Böven ismerteti László Elek a *csiki székely népszokásokat*, melyeknek leírásában egy terjedelmes betlehemi játékszöveget is közöl. A hazai nemzetiségek leíró néprajzához való adalékok: Richter M. István közleménye a *német-prónai* (Nyitram.) *halotti szokásokról*, Melich Jánosé a «*birkász*»-sal való járás szarvasi népszokásáról, továbbá Strausz Adolfé a *bolgár ünnepi szokásokról*. — Az irodalom rovatában Melich János a *Český Lid* V. évfolyamát s a Szokolik András szerkesztésében Turóc-Szent-Mártonban megjelenő *Sborník museálnej slovenskej spoločnosti* (a múzeumi tót egyesület gyűjteménye) című folyóiratot ismerteti. — Az «Apróságok» közt Veress Endre újabb adalékot közöl a *Baba-Dokia monda ismeretéhez*, Melich János pedig a «*hajnal*»-lal való járás szász és tót népszokásaihoz fűz megjegyzéseket. — A «társulati ügyek» rovatában találjuk a Magyar Néprajzi Társaság *ez idei közgyűlésének* elnöki megnyitóját, titkári és pénztári jelentéseit. Előirányzat: 2922 frt. A szeptember 26-án tartott választmányi ülés Munkási Bernátot, a társaság ügyvivő alelnökét, további öt évre szerkesztőül választja.

Ugyanezen folyóirat VII. évfolyama utolsó füzetének bevezető közleménye Vikár Bélának tüzetesen megokolt fölhívása népköltési hagyományaink, különösen *népballadáink*, valamint *dallamaik rendszeres összegyűjtésére* és kritikai kiadására vonatkozólag. — A «Néphit és népszokások» rovatában Istvánffy Gyula befejezi a

borsodi matyó nép életéről való leírását ezúttal a vallás és erkölcs viszonyait s egyéb lelki jellemvonásokat, továbbá gyermekjátékokat tárgyalva. A *matyó* nevet magyarazza ezen palóczaainknak az a hagyománya, hogy ők *«Mátyás király fiai»*. E nagynevű királyunk ugyanis kegyének több jelével tüntette ki a matyók központi helységét, Mező-Kövesdet, azon érdekelt, hogy a cseh háború alkalmával husz saját költségükön fölszerelt katonával szaporították hadseregét s azonfelül 50 szekér búzát és zabot ajándékoztak ennek élelmezésére. A hálás nép ezóta újszülött gyermekeit örömet és minél sűrűbben keresztelte az általuk ma is kedvelt *Mátyás* névre, mit igazol az 1676-ból való legrégibb mező-kövesdi keresztelési anyakönyv is. A gyakori *Mátyás* névből fejlődött a *Matyi*-val egyértékű *matyó* (v. ö. Zsuzsi: Zsuzsó, Kati: Kató) ragadvány-név. — *Wlislocki Henrik* né ugyanitt a *nyúl és köpésre vonatkozó magyar néphit*et ismerteti; *Strausz Adolf* pedig a *bolgár ünnepi szokások* leírásának befejező részét adja. — Az *«Összehasonlító és történeti néprajz»* rovatban *Kún Géza* gróf a *besenyő népnévnek Kazvininál előforduló kétféle alakjáról* szól; ezeknek egyike *bežnák* a nyugati (etelközi) besenyőkre, másika a *bežne* minden valószínűség szerint a *volgavidéki bolgárok közelében maradt besenyő törzse*re vonatkozik. Ez az utóbbi alak egyezik a zalamegyei *Bessenye* helynévvel s a szövéző török *K*-nak elenyésztét mutatja épp úgy, mint a magyar nyelv török elemei (pl. *borsó* = tör. *burčak*), vagy a csuvas nyelv megfelelő alakjai. *Munkácsi Bernát* szerkesztő fölhasználja ez adatot ama régebb nézetének támogatására, hogy a Moesiát meghódító bolgárok nyelve azonos, vagy legalább is igen közelálló volt azon nyelvhez, melyből a magyar nyelv török elemei valók. Ugyanezt bizonyítja a *besenyő* népnévnek néhány bolgár földrajzi névben fönmaradt nyoma, (minő pl. *Pečenevka* falú, továbbá a *Pečensko Brdo* helynév), melyek t. i. a magy. *besenyő*, *besenye* alakhoz végzetükben hasonlatosak. — *Karácsonyi János* dr. a *honfoglaló magyarok hajviseletét illetőleg* három történeti adatot közöl, melyekből kitűnik, hogy nemzeti megkülönböztető sajátáguk volt a *kopaszra nyírott fej*. — *Hermann Antal* a *kigyók*-re s annak *fűvására* közlő érdekes adatokat a magyar, német, cseh és lapp népek hiedelmeiből. — Az *«Őstörténeti események»* című polémikus rovatban *Munkácsi Bernát* Horváth Gézának a *honfoglaló magyarok természetrajzi ismereteiről* szlő dolgozatával foglalkozik újlag. — Az irodalmi ismertetések között *Katona Lajos* dr., *Weinhold Károly* szerkesztésében megjelenő *«Zeitschrift des Vereins für Volkskunde»* folyóirat IV. és V. évfolyamának tartalmáról ad bő tájékoztatást. Ugyanitt *Munkácsi Bernát* *Lázár István «Alsó-Fehérvármegye magyar népe»* művét tárgyalja, kiemelve ebben egyebek közt azt, hogy egy közölt mondája feltűnően egyezik a Kalevala 47. és 49. runójának tartalmával, melyekben a *nap elrablása és kiszabadítása* van megénekelve. — A *«Társulati ügyek»* rovata közli a *«Magyar Néprajzi Társaság»* tagjegyzékét, melyből kitűnik, hogy a tagok összes száma 456, köztük 26

(részben már elhunyt) alapító. — Az «Apróságok» között Munkási Bernát Biborban született Konstantin *Atelkuzu* helynevét, mint a legrégebb magyar nyelvemléket igazolja, kimutatván, hogy ez tényleg nem más, mint *Etel-köz*, a mint eddig is gyanították. Megvan ugyanis e vidék nevének a IX. századbéli bizancezi íróknál Ὀγγλος, Ὀγαλος, Ογγλος írással szláv változata is s ez nem más, mint az ószlovén *Onglu* (orosz *ugol*) «szöveget», azaz folyóktól alkotott szöveget. folyóköz.» Ettől kapta nevét az itt lakott szláv *Ugliči* törzs is. Ugyane táj tatár *Bužak* neve is «szögletet» jelent. — Ugyan e szerző a régi magyar *Jenő* (Konstantinosznál: Τενάχ) személynév mását sejtí a vogul *Jānaχ*, valamint a *Solt*-ét a vogul *Solt* névben.

3 «A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» 1896. évi december havi füzetének élén Pólya Jakab dr. «Az ezredévi közgazdasági irodalom» című cikket találjuk. Az értekezés célja, ismertetni mindazokat a csak részben is közgazdasági műveket, a melyek a magyar nemzet ezeréves fennállásának ünnepére készültek azzal a czéllal, hogy megjelöljék a jövő gazdasági fejlődésnek útját vagy felderítsék gazdasági multunkat és jelenünket. Az első tulajdonképeni képviselője a magyar közgazdasági társaság ezredévi emlékkönyve, a melynek cikkei számos közgazdasági kérdésben tárgyalják a jövő feladatait. A jelent és multat tárgyzó művek közül mint általános jellegűek mindenekeelőtt a Jekelfalussy József által szerkesztett «Az ezredéves magyar állam és népe», valamint az Acsády Ignác által országos m. kir. statisztikai hivatal közreműködésével szerkesztett, «Magyarország népessége a pragmatica sanetio korában» című művek említendők. Az előbbi nemzeti életünk egész körét felöleli, közgazdaságunknak is tehát valamennyi főágát tárgyalja. A mű cikkei általában megfelelő tudományos színvonalon állanak és nemzeti életünk egyes ágairól pontos szakszerű tájékoztatást nyújtanak. Az utóbbi mű történetünk egy fontos korszakára vonatkozólag becses képet nyújt hazánk népességi és közgazdasági viszonyairól. A szűkebb körű, közgazdaságunk egy-egy főágába vágó művek közül kiválik a földművelésügyi miniszter által «Magyarország földművelése 1896.» czímen kiadott mű. Tulajdonképen egy nagy közgazdasági monografiát terveztek, a melynek azonban, sajnos, csak ez a része készült el. A mű földművelésünknek összes ágait ismerteti és egyes cikkei, minő különösen a sertésenyésztésre vonatkozó, valóban becsesek. Sajnos azonban, hogy oly fontos kérdés, minő a mezőgazdasági hitelügy, nem tárgyalatik a műben külön rendszerű cikkekben. Az erdészetet két nagy mű tárgyazza, a Bedő Albert tollából folyt «A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása» és a Tagányi Károly által szerkesztett «Magyar erdészeti oklevéltár». Az iparról szóló szorosban ezredévi kiadványok első sorban a kiállítási csoportok katalógusaihoz írt bevezetések, a melyek közül kiemelendők a vaskohászatról, a gépiparról és az agyag- és üvepiparról szóló cikkek. Ezeken kívül két mű jelent meg: Magyarország malomiparának statisztikája és Wiener Moszkónak «A magyar czukoripar története» című munkája. A

kereskedelmet nem kevesebb, mint 5 mű tárgyalja, köztük czikkírónak «A pesti polgári kereskedelmi terület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok története» című munkája. E munkák között első sorban áll azonban «A magyar kereskedelmi és iparkamarák története» című mű, a melynek eddigelé csak első, a kamarák keletkezését és fejlődését ismertető kötete jelent meg. A hitelügyről és hitelintézetekről 5 munka jelent meg, a melyek között azonban szorosán véve csak egy ezredévi dolgozat van, Vargha Gyulának gazdag anyagot gondos feldolgozásban nyújtó «A magyar hitelügy és hitelintézetek története» című műve. A mű egyik el nem hallgatható érdeme még a kiválóan szép, magyaros nyelvvezete. A biztosításügy terén csak egy önálló mű jelent meg, Gyulai Rudolfnak, a révkomáromi biztosító társaság történetét tárgyzó dolgozata. A közlekedésügyet illetőleg a kiállítás idevonatkozó 10-ik csoportjának (közlekedés, hajózás, tengerészet) katalogusa jóformán magában áll. E mű a közlekedés minden egyes ágáról külön ismertetést nyújt bő történeti visszatekintésekkel. — Következik N a v r a t i l Á k o s n a k «A sociologia és módszere» című értekezése. A mint a tudomány odáig fejlődött, hogy a természeti világról megállapíthatta, mikép annak jelenségei határozott törvények szerint mennek végbe, a vizsgálódás lassanként azon kérdés felé fordult, nem áll-e az ember is, mint a természeti világ egy része, a természeti jelenségeihez hasonló törvények uralma alatt? A vizsgálódás első sorban az ember egyéni életével foglalkozott. A fizikai téren a kérdést csakhamar tisztázta a kutatás és az emberi szervezetről ma már el van ismervé, hogy az a természeti világéihoz hasonló törvények szerint jó létre és végzi életműködését. A lelki élet törvényszerűsége azonban még nincs általánosan elismerve, mindazonáltal az egyéni cselekvés szabályszerűségének gondolata mindinkább tért hódít. Az ember egyéni életének elemzése mellett azonban újabban mind határozottabban fordul a vizsgálódás az ember társas élete felé, annak törvényeit kutatva. Befezett eredményekről ma még nem lehet szó; ellenkezőleg még a kutatásnak tere sincs tisztázva, a mennyiben a társadalom fogalma sincs szabatosan megállapítva. De nincsen tisztázva a kutatásnak módszere sem. Sőt úgy látszik, mintha azok a módszertani harcok, a melyek a közelmúltban annyi szenvedélyességgel folytak a közgazdasági írók között, a sociologia terén ma újból felelevenülnének. De ha a sociologiai kutatások ma még önálló tudományra nem vezettek is, kétségtávol biztató jelenség, hogy a régibb, részleges társadalomtudományok terén is részben sociologiai szellemenben folyik a vizsgálódás. Példák erre a német gazdaságtörténeti, valamint a mi jogtörténeti irodalmunk. — Az «Irodalmi Szemlében» F e n y v e s s y Adolf Bokor Gusztávnak «A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete» című munkáját ismerteti. — A «Külföldi folyóiratok Szemléjében» F e n y v e s s y J ó z s e f dr. Leroy-Beaulieu Pálnak az Economistben «La question de la population en France» czímen közölt cikkét mutatja be. — A «Statisztikai Értesítőben» H a j d ú L á s z l ó a német kikötők forgalmának fejlődését vázolja. — 6 oldalra terjedő

«Könyvszemle» után a füzet a Magyar közgazdasági társaság *Értesítőjével* zárul.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK XXVI. kötete utolsó füzetében Setälä Emil-nek «a finn-ugor δ és δ' hangokról» való nagyobb tanulmánya nyitja meg a közlemények sorát. Budenz «Über die verzweigung der ugrischen sprachen» című művében tárgyalja már azon hangjelenséget, hogy míg bizonyos esetekben a d (t) szóközépi explosiva valamennyi finn-ugor nyelvben megtartja ezen hangalkatát, illetőleg a magyarban z -vé változik (pl. finn *käte*-, lapp *gietta*, mord. *käd*, eserem. *kät*, vog. *kät*, osztj. *kēt*, magy. *kéz*): más esetekben a magyar, úgyszintén a vogul-osztják és zürjén-votják nyelvek a többiek d (t)-jével szemben l , illetőleg l , j hang-felelést mutatnak (pl. finn *ytine*-, lapp *aða*, mord. *udime*, votják *vijim*, vogul *valēm*, osztj. *vēlem*, magy. *velő*). Ő ezt az úgynevezett «éjszaki ugor» ág külön hangfejeményének tartja, melyben a «déli ugor» ágon (finn, mordvin, eseremisiz) kívül nem vett részt a lapp sem, mely tehát Budenz felfogása szerint az «éjszaki ugor» nyelvek közösségéből legkorábban vált ki. Setälä ezzel szemben azt bizonyítja, hogy a hang-megfelelések említett kétneműsége már a finn-ugor alapnyelvben gyökerezik; egyik fájának t. i. (melyben a d , t a magyarban z -vé változik, a többi nyelvben pedig megmaradt) t , a másiknak δ , illetőleg a mennyiben mai megfelelője l , \dagger a magyar stb. nyelvekben, δ' (jésített δ) az eredeti, alapnyelvi hangzása. Ez az ősi hangállapot még megvan a finnmarki lapban, hol mint a fentebbi két példában látható, az explosivából fejlett magy. z -nek *tt* (= ered. t), a dentalis eredetű l -nek pedig δ felel mg. Abból, hogy pl. a magyarban *fáz*- mellett *fagy*-, *víz*-mellett *vid*. (*vides*), *ügy* alakok is előfordulnak, az a következés, hogy a finn nyelvnek ismeretes $t-\delta$ (d) hangváltoztató hajlandósága, az ú. n. «mássalhangzó-gyöngülés» kiterjedt a finn-ugor nyelvek egész vonalára. — Második közlemény: K u n o s I g n á c z-nak értekezése az *oszmán-török nyelv idegen elemeiről* (l. Akad. Ért. mult évf. 85. l.). — További munkálatok: Á s b ó t h O s z k á r értekezése a *magyar és szláv nyelvek «ő» hangzójának megfeleléséről*, melyben arra az eredményre jut Szinnyeivel szemben (ki a magyar o -nak szláv u hang-megfelelését érintette), hogy a magyar o a szláv nyelvekben is rendszeren o marad s a hol eltérés van, ez az illető nyelvek sajátos hangfejlődési szabályaiból, vagy egyéb különös okokból érthető; de nem vall arra, hogy a szláv átvévo nép a magyar o -t u -féle hangnak hallotta. — M e l i c h J á n o s a «*követ fűjni*» szólásról értekezve kimutatja ennek másait, valamint az alapul szolgáló néphitét a tótban, németben és lappban s azt hiszi, hogy a magyar közvetlenül a tótból való. — Az «Irodalom» rovatában Szilasi Móricz ismerteti a finnnek újabb nyelvészeti irodalmát a votjakokat illetőleg, jelesen Aminoff és Wichmann ide tartozó munkáit. — Kisebb közlések: az *esperest*, *öspöröst* szó magyarázta, melyet Szinnyi József a *presbyter* (= ném. *priester*, angol-szász *preost*, angol *priest*, ófrancia *prestre*, spanyol *preste*) olasz *prete* alakja korábbi **prést* másának tart ugyanazon

jelző összetételével, mely az Érdy-codexben található *ös-fi* «frater, monachus» szóban is megvan. Ezen *ös* = *ös* «atya», úgy hogy *ös-perest* egyértelmű ezzel: «*atya-pap*». — Melich János a székely *füré* «baj, viszontagság, balsors» eredetijét a ném. *fahr* (középfém. *väre*), *gefahr* szóban mutatja ki. Ugyancsak ő a magy. *fene* szónak «nöstényeb» értelemben való használatát igazolja a morva-vlachoknál, melylyel egyszersmind az a régi sejtélem is be van bizonyítva, hogy a «*flas*, kölykes» jelzőkkel szereplő magy. *fene* tulajdonképpen valamely ebfajnak volt eredetileg jelzése.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 1896-iki XXI évfolyam első füzetében: Némethy Géza: De vestigiis doctrinae Euhemeræ in oraculis sibyllinis cz. latin czikkben összeállítja a sibyllai jóslatok azon helyeit, melyek Euhemerus tanainak többé-kevésbbé fölismerhető befolyását mutatják. — Pecz Vilmos adalékot közöl Árpád családjának genealogiájához. (L. Akad. Ért. VIII. 39.) — Radó Antal behatóan tárgyalja az ifjabb Michelangelo Buonarrotti életét és munkáit, E férfiú a XVII. század egyik érdekes olasz írója, de az irodalomtörténet eddig nem nagy figyelemben részesítette, úgy hogy életéről csak igen kevés nyomtatott forrásunk van, hisz egyetlen érdemesebb életrajza 1753-ban jelent meg. Annál becsesebbek és fontosabbak a költő hátrahagyott levelei és kézíratos munkái, melyeket a florenczi Archivio Buonarrotti őriz. Ezek alapján írta meg Radó e terjedelmes tanulmányát, melynek ezúttal csak első fele van közzé téve. — Bartha Placíd Arany János Aristophanes fordításának szójátékait tárgyalja. A vígjátékokban található összes szójátékok teljes összeállítása, az eredetieknek a fordítással való pontos összevetése alapján kimutatja, hogy Arany mily művészettel diadalmaskodott főleg a tárgyalt szempontból rendkívül nehéz földadatán. Mert szójátékot lefordítani rendszerint lehetetlen dolog, különösen oly nyelven, melynek géniusza homlokegyenest ellenkezik az eredeti szöveg nyelvével. Azért csekély számú Arany munkájában a szójátékok szó szerinti fordítása, melynek helyét az utánzás foglalja el. És Arany rendkívüli nyelvérzéke, finom szelleme és egészséges humora éppen ez utánzásokban nyilvánul legnagyobb sikerrel. — Réthei Prikkel Marián a *kocsi* szó eredetét fejtegeti és kimutatja, hogy e szónak magyar eredete történeti emlékeinkből minden kétséget kizáró bizonyossággal igazolható; sőt még az is kimutatható e források alapján, mily fejlődésen ment át a sokat tárgyalt szó jelentése. Eredetileg (1494 körül és még 1526-ban) a Kocsról származó híres fuvaros szekereseknek, valamint könnyű, fődött szekerseiknek jelzésére alkalmazták. Csak a XVI. században lett a «*currus*» fogalmának általános jelölőjévé és ez értelemben ment át az európai népek nyelvébe. — Binder Jenő tárgyalja «A magahitt kalmár» cz. költeményt, melyet legújabban Csokonainak tulajdonítottak. A költeményben földolgozott történet maga idegen. Először található az «Ezeregy éj» meséinek Scott Jonathan eszközölte angol fordításában (1811), Langlès franczia Sindbad-fordításában (1814), Gautier franczia Ezeregy éj-fordításában (1822—24) és az 1825-iki Habicht-féle német Ezeregy éjben.

Csokonai, a ki 1805-ben halt meg, nem ismerhette e fordításokat és így bajosan lehet a kérdéses költemény szerzője, ha csak nem merített a szó-hagyományból, melynek közvetítésével már régebben is juthattak keleti mesék hozzánk. De ez az utóbbi föltevés igen kétes természetű és csak az esetben érdemelne komolyabb vizsgálatot, ha kiderülne, hogy a kérdéses költeménynek karcazi kézírata valóban Csokonai kezétől származik. — A hazai irodalom rovatában *Pozder Károly* részletesen bírálja Kis Sándor Terentius fordítását, melyet számos kifogásolható, de nem nagy súlyú gyöngéje daczára, elismerésre méltó, érdemes munkának mond. — *Melich János* ismerteti *Szinnyei József* Magyar nyelvhasznítóját, melyet örömmel üdvözöl, mert a szerző nagy gondnal és helyes ítéllettel foglalta össze az összes eddigi tudományos eredményeket, úgy, hogy műve nemesak a tanulónak, hanem a szakférfiúnak is igen jó szolgálatot tesz. — *Hittrich Ödön* a legnagyobb elismeréssel szól *Kaeschovics Kálmán* magyar *Plutarchus*-fordításának II. kötetéről, mely az I. kötet méltó folytatása, mert híven adja vissza az eredetit és élvezetes stílusban van írva. *Ellenben Petz Gedeon* igen kifogásos könyvnek mutatja be *Demek Győző* rendszeres német nyelvtanát, mely ugyan minden részében tanúságot tesz szerzőnek komoly törekvéséről, de majd minden lapján többé-kevésbé lényeges javításokra szorul. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti *Havas Adolf* *Kont Ignác* Párisban élő hazánkfiának miilen-náris könyvét: *La Hongrie littéraire et scientifique*, mely számos kisebb-nagyobb tévedése és hiánya daczára, nyereség hazánkra nézve és bizonyára lényegesen hozzá fog járulni ahhoz, hogy a franczia tudományos világban a magyarság kulturális munkásságáról és hivatásáról valahára tisztább fogalmak képződjenek. — *Heinrich Gusztáv* ismerteti *Michels Victor* munkáját a legrégibb német farsangi játékokról, mely a dráma történetének egy eddigelé igen homályos szakaszát alaposan és érdekesen, csak egy kissé egyoldalúan tárgyalja. Legfontosabbak e mű azon részei, melyek az Ausztriában keletkezett darabokat jellemzik és *Rosenplüt János* sokoldalú, főleg művelődéstörténeti szempontból igen érdekes munkásságával foglalkozik. — A vegyes közlemények rovatában figyelmet érdemel *Katona Lajos* humoros czikke, mely egy legújabb javaslattal szemben kimutatja, hogy a magyar mythologia, a tudomány jelen színvonalán, egyáltalában nem alkalmas arra, hogy középiskolai tantárgyként szerepeljen. — Könyvészet zárja be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály első ülése.

1897. január 4-én.

ZICHY ANTAL t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György t. t.; Goldziher Ignác, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt.; Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Bogisich Mihály, Badies Ferencz, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Riedl Frigyes, Vadnay Károly l. tt. — Más osztályokból: Könyig Gyula, Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt.; Zsilinszky Mihály l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. Az osztályelnök megnyitja az ülést s erőt és sikeres munkaságot kíván az osztálynak a beköszöntött új évben.

2. KUNOS IGNÁCZ l. t. fölolvassa «Magyar elemek a török nyelvben» című értekezését.

3. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. bemutatja Katona Lajosnak mint vendégnek «A magyar mythologia irodalma» című értekezésének első részét.

4. Az osztály elnöke a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és KUNOS IGNÁCZ l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1897. január 11-én.

PAULER GYULA r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Jakab Elek, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Békefi Remig, Csánki Dezső, Gaal Jenő, Nagy Gyula, Nagy Ernő, Pólya Jakab, Schönherr Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t.; Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

5. NAGY ERNŐ l. tag: «Az ausztriai császári cím felvételéről» (Székfoglaló.)

6. SCHVARCZ GYULA r. tag bemutatja Rehm erlangeni egyetemi tanárnak «Geschichte der Staatsrechtswissenschaft» című legújabb munkáját.

7. A jegyzőkönyvet hitelesítik SCHVARCZ GYULA r. és NAGY ERNŐ lev. tagok.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1897. január 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, Semsey Andor t. tt.; Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Koeh Antal, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt.; Bedő Albert, Bókay Árpád, Daday Jenő, Franzenau Ágost, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t. — Jegyzette König Gyula r. t., osztálytitkár.

8. THAN KÁROLY r. t. bemutatja «A kísérleti chemia elemei» című munkáját.

9. BUGARSZKY ISTVÁN: «Adatok a szabad energia változásához chemiai reactióknál»; előterjeszti Than Károly r. t.

10. STEINER LAJOS: «Az 1892-iki üstökös végleges pályaszámítása»; előterjeszti Konkoly Miklós t. t.

11. ERNYEI ÖDÖN: «A tellurhydrogenről»; bemutatja Lengyel Béla r. t.

12. SZARVASY IMRE: «A methylalkohol hatása a magnesium-nitridre»; bemutatja Ilosvay Lajos l. t.

13. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY MIKLÓS t. és LENGYEL BÉLA r. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első ö s s z e s ü l é s .

1897. január 25-én.

EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Entz Géza Gyulai Pál, Fejérfpataky László, Fröhlich Izidor, Hampel József, Heller Ágost, Horváth Géza, Jakab Elek, König Gyula, Krenner József, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szász Károly, Szinnyei József, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt.; Acsády Ignác, Badics Ferencz, Bánóczy József, Bókay Árpád, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Klein Gyula, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Paszlavszky József, Rados Gusztáv, Réthy László, Schönherr Gyula, Schenek István, l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

14. HORVÁTH GÉZA r. t. emlékbeszédet tart Frivaldszky János rendes tagról. — Az emlékbeszéd az Akadémiai Értesítőben közre fog bocsáttatni.

15. Elnök úr fölolvassa József főherczeg ő Fenségének, Akadémiánk ig. és t. tagjának Fiuméből 1896. január 10-én hozza intézett következő levelét:

Méltóságos Elnök Uram!

Rückert Mária kisasszony, az ünnepekt Rückert Frigyes költő leánya, ritka, fáradszhatatlan szorgalommal és legnagyobb kitartással és csodálatos eréllyel elsajátította magyar nyelvünket azon czélból, hogy magyar népköltőink munkáit németre fordíthassa és ezáltal a német közönség elébe vezethesse. Sikerült ezen remek vállalatja több évi megfeszített munkásság után és sok helyett dicsérő elismerést aratott, számos tudósnál és tanárnál.

Azonban szegény leány létére súlyos nehézségekbe ütközik ezen mű kinyomtatása hathatós és befolyásos pártfogás nélkül.

Ezen körülmény birta Alexandra Koburgi hercegnőt arra, hogy hozzám, mint a Magyar Akadémia tagjához forduljon, ezen ügy előmozdítása végett.

Úgy vélem, reánk nézve is érdekes volna a munkát áttekintés és bírálás végett a szerkesztőnétől elkérni és ha megfelel a várakozásnak, azon módon tanácskozni, hogy lehetne annak világrabocsátását eszközölni.

Magamat kedves emlékébe ajánlva, maradok Méltóságodnak őszinte tisztelője

József főherczeg s. k.

Elnök úr indítványára az Összes Ülés ő Fenségének a magyar irodalom iránt érzett magas érdeklődésének ezen újabb tanújelét mély köszönettel tudomásul veszi s Elnök urat fölkéri, hogy eme köszönetének tolmácsolása mellett, batna oda, hogy a nevezett költőő kézírata az Akadémiához küldetnék be, az I. osztály véleményének meghallgatása végett, melynek alapján az Akadémia azután a szóban forgó fordítások kiadását szellemileg, esetleg anyagilag is támogathatná.

16. Főtítkárr bejelenti Dubois-Reymond Emil k. tagnak, a nagy-hírű physiologusnak és természettudományi írónak 1896. december 26-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal részvételt tudomásul e kittün tagjának halálát s a III. osztályt fölkéri, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

17. MARKOVICS SÁNDOR, főreáliskolai tanár Győrben, levelet intézett a főtítkárhoz, a melyben egy linezi rokonától vett értesülés alapján tudomására hozza, hogy **Bacsányi János** sírhelye a linezi régi temetőben, csekély díj lefizetése mellett, továbbra is fenttartható. — Az Akadémia megbízza a főtítkárt, hogy az illetékes linezi hatóságot a 10 évre szóló megváltási és sír-fentartási díjak lefizetése mellett kérné meg, hogy a sírnak építtartása és folytatólagos gondozása iránt intézkedni sziveskedjék.

18. **Szilágyi István**, Akadémiának jubilaris tagja, köszönetét fejezi ki az Akadémia nevében hozzá intézett elnöki üdvözlétért. — Örvendetes tudomásul szolgál.

19. **Sickel Tivadar** k. t. születése 70-ik évfordulója alkalmából az Elnök úrtól hozzá intézett üdvözlétért köszönetét fejezi ki. — Örvendetes tudomásul szolgál.

20. **Réthy László** l. t. engedélyt kér, hogy «Romanismus Illyricum-ban» című értekezése francia, német, román fordításban kiadathassék. — Az engedély megadatik.

21. A «**Mikes Kelemen-emlék**» bizottsága Zágonból gyűjtő-ívet küld a Zágonban fölláltató emlékmű költségeihez való hozzájárulásra. — A tagok között köröztetni fog.

22. A II. osztály jelenti, hogy a **Bródy-féle publicistikai jutalom** bíráló-bizottságába **KOVÁCS GYULA** és **PULSZKY ÁGOST** l. tagokat, a **Pesti Kereskedelmi Bank** pályázatához **KAUTZ GYULA**, **HEGEDŰS SÁNDOR** r. és **NAGY FERENCZ** l. tagot, a **Wahrmann-féle jutalom** bizottságába **MATLEKOVICS SÁNDOR** és **GAAL JENŐ** l. tagokat küldötte ki. — Tudomásul van.

23. A III. osztály jelenti, hogy a **Forster-féle mezőgazdasági jutalom** bíráló-bizottságába, a maga részéről **HORVÁTH GÉZA**, **SZILY KÁLMÁN** r. és **GALGÓCZY KÁROLY** l. tagot, az Országos Gazdasági Egyesület **KODOLÁNYI ANTAL** választmányi tagot, az Erdészeti Egyesület **BEDŐ ALBERT** alelnököt; ugyanelek a III. osztály a **Wahrmann-féle jutalom** bizottságába **KÖNIG GYULA** és **LIPHAY SÁNDOR** r. tagokat küldötte ki.

24. A főtítkárr jelenti, hogy **Dobos Kálmán** hondvéd-alezredes Debreczenből **Kölessey Ferencz**nek egy eddig kiadatlan levelét küldötte be a kézírattárnak örök letéteményképen. — Az Akadémia meleg köszönettel fogadja a becses ajándékot.

25. Demkó Kálmán főgymn. igazgató «A szepesi százszok régi jogélete» című munkájából 60 példányt küld az Akadémia közelebből érdekelt tagjai közt való kiosztásra. — Köszönettel vétetik s a kiosztás meg fog történni.

26. Ajándékkönyvek a könyvtár számára:

1. A bosznia-hercegovinai országos múzeumtól: «Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina». IV. kötet.

2. Várady Ferencztől: «Baranya multja és jelene».

3. Récsy Viktortól: «Brevis Historia archivi Archi-Abbatiae Ord. Sancti Benedicti de Monte Pannoniae».

4. Tagányi Károlytól: «Magyar Erdészeti Oklevéltár». 1., 2. és 3. kötet.

5. Teza Emilől: «Di un breviario glagolitico del Quattrocento prime osservazioni».

Köszönettel vétetnek.

27. Az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványok**: Akadémiai Értesítő. 85. füzet. (1897. 1. sz.)

Archaeologiai Értesítő. XVI. évf. 5. sz.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. XIV. évf. 5. füzet, Réthy László: «A romanismus Illyricumban». (Székfoglaló. Történettudományi Értekezések. XVI. kötet 12. sz.)

Kuncz Ignác: «Állami önkormányzat». (Székfoglaló. Társadalmi Értekezések. XI. kötet 12. sz.)

Munkácsi Bernát: «Vogul népköltési gyűjtemény.» IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. I. füzet: Vogul szövegek és fordításai.

Ortvay Tivadar: «Temesvármegye és Temesvár város története». I. kötet 1. könyv: Óskor. A vidék földtani alakulásától a kelta-vaskor végeig. IV. kötet: Oklevelek.

Dr. Kunos Ignác: «Kis-Ázsia török dialektusairól». Székfoglaló. Értekezés. (Nyelvtud. Értekezések. XVI. kötet 9. sz.)

Hadtörténelmi közlemények. IX. évf. 5. füzet.

Tudomásul szolgál.

28. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA és SCHVARCZ GYULA r. tagokat kéri fel.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Osztr. értékben			
		frt	kr	frt	kr
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 355,500 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os, 1,201.400 korona 4 $\frac{1}{2}$ %-os korona-értékű al pari és kama- tok 1896. december 31-ig	970584	—		
	b) 110,000 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os magyar aranyjáradék al pari és kamatok 1896. decz. 31-ig	112635	06		
	c) 797,600 korona 4 $\frac{1}{2}$ %-os magyar korona- járadék al pari és kamatok 1896. decz. 31-ig	400129	33		
	d) Sorsjegyek értéke	500	—		
	e) 30,850 frt italmérési jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1896. decz. 31-ig	31544	12		
	f) Kisbirtokosok országos földhitelintézeti alapítványi okmány	5000	—		
	g) Magyar országos központi takarékpénztári 4 $\frac{1}{2}$ %-os záloglevél 6.000 frt al pari és kamatok 1896. december 31-ig	6090	—	1526482	51
2	Az akadémia épületei, könyvtára, könyvkész- lete és egyéb felszereléseinek értéke			1000000	—
3	Külföldi alapítványok :				
	a) 6 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	22050	—		
	b) 5 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	29640	—		
	c) 4 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	84	—		
	d) kamatnélküli alapítványok : frt 26.972,33				
	aa) Kazinczy - alapítvány, széphalmi és felső-regmeczi ingatlanai	25.000	—		
	bb) Román Ferencz alapít- ványa, munkácsi és bereg- megyei ingatlanai	147.62			
	cc) pacséri birtok	10.988.70			
		63108	65	114882	65
4	Hátrálékos kamatok a fentebbi alapítványok után			1648	—
5	Követelések :				
	a) Magyar földhitelintézet	2766	29		
	b) többi követelések	83499	30	86265	59
6	Előre kifizetett, 1897. évre eső illetmények			3397	18
7	Künnlevő előlegek			1693	99
8	Házbér-hátrálék			261	04
				2734630	96

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr	frt	kr
1	a) Rendes tagok fizetése	925	—		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	9100	04		
	c) Többi tisztviselők fizetése	11800	01		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	5327	57		
	e) Nyugdíjak	4138	46		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	518	20	31809	28
2	Almanach és Értesítő kiadása			4958	73
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) Osztályi kiadások	1928	24		
	b) Nyelvtudományi bizottság	5597	31		
	c) Irodalomtörténeti bizottság	4242	—		
	d) Class.-philologiai bizottság	5101	76		
	Valóságos kiadás 1896. évben	16869	31		
	Ebből lejár az 1895. évről fenmaradt	2.122.51			
	melyből lejár: visszatérítés az osztályok részéről	220	—	1902	51
				14966	80
	Előirányzott összeg 1896. évre	15500	—	15500	—
	Marad az I. osztálynak 1897. évre	533	20		
4	A II. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadások	7307	48		
	b) Történelmi bizottság	11757	06		
	c) Archaeologiai bizottság	8620	36		
	d) Nemzetgazdasági bizottság	3660	—		
	Valóságos kiadás 1896. évben	31344	90		
	Ebből lejár az 1895. évről fenmaradt 13.383.03				
	melyből lejár: visszatérítés az osztályok részéről	2.760.30		10.622	73
				20722	17
	Előirányzott összeg 1896. évre	29000	—	29000	—
	Marad a II. osztálynak 1897. évre	8277	83		
5	A III. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra	5625	07		
	b) Természettudományi bizottság	6752	—		
	c) Hadtudományi bizottság	2800	—		
	Valóságos kiadás 1896. évben	15177	07		
	Ebből lejár az 1895. évről fenmaradt 5.835.93				
	melyből lejár: visszatérítés az osztályok részéről	669.70		5166	23
				10010	84
	Előirányzott összeg 1896. évre	16000	—	16000	—
	Marad a III. osztálynak 1897. évre	5989	16		
6	Könyvkiadó-bizottság, az Akad., Természettud. és Orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye	5000	—	5000	—
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a f. évben	10057	04		
	Átvitel	15057	04	102268	01

Bevételek állása 1896. deczember 31-én.

Költség-sz.		Mérleg száma	Bevételek 1896. évben		Költségvetés 1896. évre		Költségvet. 1897. évre	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1	Alapítványi kamatok	1 a)	3018	36	3000	—		
2	Kamatok követelések után	1 b)	3120	38	3300	—		
3	Értékpapírok	2	60994	64	62000	—		
4	Ingatlanokból	6	785	72	2500	—		
5	Házbér	3	41845	50	41000	—		
6	Könyvek eladásából	4	8378	36	9000	—		
7	Országos dotatio	5 a—f)	40000	—	40000	—		
8	Visszatérítés az osztályok részéről	12	5000	—	5000	—		
	Az 1896. évre készített előirányzatnak fősszege				165800	—		
	<i>Bevételezések 1896. évben</i>		163142	96				
	1896. évben <i>kevesebb</i> vétett be, szemben az előirányzott összeggel		2657	04				
			165800	—	165800	—		
	Bevételek, mint fent		163142	96				
	1896. évre előirányzott összeg mint fent				165800	—		
	Rudics hagyaték	9	4451	72				
	Magyar kereskedelmi csarnok: Széchenyi-díj	8	158	50				
	Hagyományok	7	4254	33				
	Opitzky-alapítvány	11	79	34				
	Árfolyamkülönbözlet az év folyamán vett értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyam szerint vétettek fel	10	200	—				
	Az Akadémia bevételei 1896-ban az előiránnyal szemben				163,142.96			
	kiadások				169,444.53			
	tehát több kiadás	13	6301	57				
	mely a jövő évek bevételeiből fedezendő							
	<i>Összes bevétel 1896. évben,</i> illetőleg a veszteség- és nyeményszámla fősszege		178588	42				
	több vétetett be				12788	42		
			178588	42	178588	42		

Budapesten, 1896. deczember 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magy. Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács.

Trebitsch.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1896. évben.

Folyósz.		Osztr. ért.	
		frt	kr
	Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:		
1	Néhai Ipolyi Arnold hagyatékából	4	33
2	Néhai Kovács János hagyománya	200	—
3	Néhai özv. Kempf Istvánné szül. Jankó Katalin tőke 1000.— kamat 50.—	1050	—
4	Néhai Margó Tivadar	3000	—
	összesen: . . .	4254	33
	<i>Befolyt még:</i>		
	Rudics hagyatékából 4451.72		
	Opitzky „ 79.34		

Budapesten, 1896. december 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője.

Lukács.

Trebitsch.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1897-re.

I. Az osztály munkálataira :

1. Nyelv- és széptudományi értekezések	800	frt	—	kr.
2. Simonyi Zsigm. «Tüzetes Magyar Nyelvtan» című munkája tiszteletdíjának utolsó részlete	410	»	—	»
3. A Néprajzi Társaság segélye	500	»	—	»
4. Margalits Ede «Magyar Közmondások Gyűjteménye» című munkája támogatására	200	»	—	»
5. A pályaművek bírálóinak	180	»	—	»
	2,090	frt	—	kr.
6. Ezen kívül Bayer Józsefnek a «Magyar Drámairodalom Története» cz. pályadíjat nyert, két-kötetes munkája kiadására, mely tiszteletdíjat és nyomdaköltséget összeszámlítva, mintegy 3000 frtba kerülne, kérendő az Akadémiától a történelmi és irodalomtörténeti munkák kiadására szánt országos adományból mint első részlet	1,000	frt	—	kr.
	3,090	frt	—	kr.

II. A Nyelvtudományi Bizottság :

7. Nyelvtudományi Közleményekre	2,600	frt	—	kr.
8. A «Vogul-gyűjtemény» nyomdai költségére és tiszteletdíjára	440	»	—	»
9. A «Votják Szótár» nyomdai költségére	560	»	—	»
10. A «Lapp Szótár» (már megjelent) nyomdai költségére	500	»	—	»
11. A «Tájszótár» három füzete tiszteletdíjára	800	»	—	»
12. Szamota hagyatékának (a legrégebbi oklevelekből kizsedett magyar szók gyűjteménye) szerkesztésére	500	»	—	»
13. «Nyelvőr» szerkesztésére	1,000	»	—	»
14. Előadó díja	400	»	—	*
	6,800	frt	—	kr.

Ezen kívül az 1897-re eső Röck Szilárd-féle kamatok (500) — úgy mint 1895-ben — a Vogul-gyűjteményre fordítandó. Továbbá a kereskedelmi miniszteriumtól várható 500 frttal a bizottság meg fogja indítani a török-magyar szótár nyomtatását.

III. Irodalomtörténeti Bizottság:

15. Az «Irodalomtörténeti Közlemények» VII. évfolyamára	2,208	frt — kr.
16. A Régi M. Könyvtár III. kötetére	700	» — »
17. Szenczi Molnár Albert élete és működése történetéhez (dr. Dézsi Lajosól. Napló, levelezés, jegyzetek). Első részletül	700	» — »
18. Régi magyar költők tára VII. kötetére, Péchy Simon psalteriumára, Sermones dominicalesre, Énekszótarra, Régi magyar könyvtár pótfüzetére, Zrinyiasz kiadására	480	» — »
19. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
		4,488
		frt — kr.

IV. A Classica-Philologiai Bizottság:

20. Propertius nyomdaköltsége és tiszteletdíja	560	frt — kr.
21. Svetonius nyomdaköltsége	500	» — »
22. Catullusra (hátralék-tiszteletdíj és nyomdaköltség)	580	» — »
23. Simon fordította Cato II. kötetére	694	» 49 »
24. Az «Egyet. Philol. Közlöny» segélyezésére	1,000	» — »
25. A magyarországi latinság szótárára	600	» — »
26. Festus II. kötetére	500	» — »
27. Bírálatok díjazására	100	» — *
28. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
		4,934
		frt 49 kr.
		Összesen : 19,312
		frt 49 kr.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1897-re.

I. Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre, emlékbeszédekre és bírálatokra	2,700	frt — kr.
2. Az «Athenaeum» kiadására	2,500	» — »
3. A «Hunyadiak kora» folytatására	1,000	» — »
4. A «Phil. Írók Tára» segélye	400	» — »
5. Posch Jenő: «Az idő elmélete» cz. műve II. kötetének segélyezésére	500	» — »
6. A «Corpus Nummorum» kiadására (folytatás)	400	» — »
7. Évközből benyújtott tud. művek segélyezésére	500	» — »
9. Hampel J. «A régibb középkor emlékei» cz. műve sajtó alatt levő II. kötetének kiadására (a múlt évi költségvetésből áthozva)	800	» — »
		Összesen : 8,800
		frt — kr.

Indokolás.

Az 5. ponthoz. Poseh Jenő e művének I. kötetét mult évben 400 frttal segélyezte az osztály: minthogy szerző nincs abban az anyagiilag kedvező helyzetben, hogy a II. kötetet, mely a műnek még értéke-
sebb része, a maga erejéből kiadhassa, újólág az osztályhoz folyamodott segélyért; melyet az osztály 500 frtban meg is szavazott.

A 7. ponthoz. E tétel beállításával főképen azt akarja elérni az osztály, hogy az osztályüléseken felolvasott vagy bemutatott olyan dolgozatok kiadását is lehetővé tegye, melyek az öt ívet meghaladják és így az érte-
kezések során nem jelenhetnek meg, vagy csak úgy, hogy a szerző tisz-
teletdíjának nagyobb részétől elesik. Az ilyen munkáknál a nyomdai
költség az értekezések rovatát terhelné, a tiszteletdíj pedig e felvett
rovatból fizettetnék.

A 8. ponthoz. Hampel J. munkája sajtó alatt van, a jövő év elején
okvetetlenül meg is jelenik, fedezetül tehát a mult évi költségvetésben
előirányzott összeget fel kellett venni.

II. A Történelmi Bizottság:

1. Szilágyi Sándor, Erdélyi ország- gyűlési emlékek XX. kötet. (1688— 1692.)	1,500	frt — kr.
2. Kolosvári és Óvári, Corpus statu- torum IV. kötet 2. fele	1,300	» — »
3. Csánki Dezső. Hunyadiak kora. Föld- rajzi rész III. kötete. (25—50. ívek nyomdai költsége, és 200 frt uta- zási átalány).	1,000	» — »
4. Bárczay Oszkár, A Heraldika Kézi- könyve	1,400	» — »
5. Barabás Samu, Zrínyi Miklós le- velei	1,200	» — »
6. Anjoukori Okmánytár VII. kötet előkészítése	300	» — »
7. Zsigmondkori Okmánytár előkészí- tése	300	» — »
8. A bizottság kéziratgyűjteményének folytatólagos rendezése és lajstro- mozása	300	» — »
9. Másolások	1,200	» — »
10. A Történelmi Tár 1897. évi folya- mának kiadása	1,000	» — »
11. A Történelmi Életrajzok 1897. évi segélye	500	» — »
12. A Gazdaságtörténelmi Szemle 1897. évi segélye	500	» — »
13. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
23. Bizottsági apróbb kiadások	100	» — »

Összesen: 11,000 frt — kr.

Indokolás.

1. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XX. kötete az 1688—1692. évi országgyűlések történetét foglalja magában. A befejezéshez közel álló sorozat érdekében kívánatos, hogy abból évről-évre egy kötet lásson nap-
világot.

2. A Corpus Statutorum IV. kötetének sajtó alatt lévő második fele a dunáninneni városi municipiumok jogszabályait foglalja magában. A jogtörténeti szempontból kiváló becsű gyűjtemény folytatását külön indokolni fölösleges.

3. A Hunyadiak korának sajtó alatt lévő kötete a Dunántúl megyéinek XV. századi topographiáját öleli föl. A kötet első feléről már az 1896. évi költségvetésben történt gondoskodás.

4. Bárczay Heraldikájának kiadásával a bizottság régóta érzett hiányt pótol. Eddig egyetlen magyar kiadványunk sincs, melyből a czímtan elemei elsajátíthatók. Nyáry Heraldikája nagy adatbősége mellett legkevesebbé sem alkalmas e czélra. Bárczay műve áttekinthető rendszerben adja elő a tudomány alapelveit, és fő érdeme az, hogy mindenben a magyar heraldika köréből veszi példáit és ezzel nagy szolgálatot tesz azoknak, kik e tudománynak és a magyar czímtannak sajátságaival és körével megismerkedni akarnak.

5. Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek, eddig ismeretlen levelei új világításban tüntetik föl nemzeti büszkeségünk életét és szereplését. Közélettelükkel a bizottság régi óhajtsáknak tesz eleget. A kiadvány évek hosszú során át folytatott gyűjtés eredményét foglalja magában.

6—8. E tételek részint folyó sorozat kiegészítését, részint évek óta folyó gyűjtések befejezését czélozván, indokolásukra kiterjeszkedni fölösleges. A Zsigmondkori Okmánytár gyűjtései az 1897. évben befejeztetvén, a 80-nál több levéltár kiválogatott anyaga a jövő esztendő folyamán sajtó alá kerül.

9. A másolásokra tetemesen nagyobb összeg irányoztatott elő. Ennek magyarázata: 1. hogy az 1896. év folyamán Thallóczy Lajos biz. tag által végzett spanyolországi levéltári kutatásokból a bizottság arról győződött meg, hogy a külföldi levéltáraknak a magyar történelem szempontjából leendő rendszeres átkutatása és belőlök másolatok készítése immár elodázhatatlan és 2. biztos kilátás nyilván arra, hogy a vörösvári levéltárból sikerülni fog a Vetéssy-Kökényesdy-féle nagyfotosszerű levelezéseket, a tulajdonos gr. Erdődy Gyula úr útján, lemásolás czéljából megkapadni: e tömeges másoltatásokra a rendesnél magasabb tétel volt a költségvetésbe beállítandó.

10—11. Évek óta szereplő tételek, melyek közül az első a M. Történelmi Társulattal kötött szerződésen alapul.

12. A Gazdaságtörténeti Szemlének, ezen minden tekintetben elismerésre és támogatásra méltó folyóiratnak évi segélye 100 frt többlettel irányoztatik elő. Ennek magyarázata, hogy a folyóirat jövő évtől kezdve havonként jóformán kétszeres terjedelemben fog megjelenni, a segélyezést pedig eddigi tudományos irányával teljes mértékben megérdemelte.

13—14. E tételek külön indokolásra nem szorulnak.

III. Archaeologiai Bizottság:

1. Az Archaeologiai Értesítő . . .	3,700 frt — kr.
2. Magyarországi műemlékekre és Archaeologiai Közleményekre . . .	2,300 » — »
3. Előadói és szerkesztői tiszteletdíj .	600 » — »
4. A képes ducok kezelőjének . . .	120 » — »
5. A kassai dom monographiájának rajzaira	1,000 » — »

7,720 frt — kr.

IV. Nemzetgazdasági Bizottság:

1. «Közgazdasági Szemle és megyei monografiák»	2,440	frt — kr.
2. «Magyar Közgazdasági Ismeretek Tára»	1,000	» — »
3. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
4. Kisebb vegyes kiadások	160	» — »
	<u>4,000</u>	frt — kr.
összesen:	31,520	frt — kr.

A bizottság egészen azt a keretet tartotta meg, a melyben már évek hosszú sora óta mozog, s melyet a tisztelt osztály is változás alá nem esőnek kívánt mindenkor tekinteni. A Közgazdasági Szemle és a megyei monografiák segélyezésére, valamint az előadó tiszteletdíjára előirányzott összegek teljesen azonosak lévén a megelőző évekkel, újabb indokolásra, nézetünk szerint, nem szorulnak. Egészen új tétel azonban a „Magyar Közgazdasági ismeretek tára“-nak segélyezésére fölvetett 1000 frt. A „Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv“, melyet a kereskedelmi miniszter úr jövőben teljesen hivatalos alakban fog kiadni, többé nem terheli a bizottság budgetjét, a régi magyar közgazdasági írók tárának tervbe vett kiadása pedig akadályokba ütközött és így a bizottságnak anyagi, erkölcsi és szellemi erejét más téren kell gyümöcsöztetnie a hazai közgazdasági tudomány érdekében. A közgazdasági ismeretek lexikonának hiányát a magyar közönség már régóta élénken érzi s minthogy jelenleg egy ily munkának szerkesztése és kiadása van tervbe véve, a bizottság készségesen ragadta meg az alkalmat, hogy némi kisebb segély biztosításával, a mű irányának és színvonalának megállapítására közvetlen befolyást nyerjen.

A mű kiadására a Pallas nyomda-részvénytársaság vállalkozott, mely a négy kötetben 100 iv terjedelemmel megjelenő munkának nemcsak összes kinyomatási költségeit viseli, hanem az írói tiszteletdíj jó részéről is hajlandó gondoskodni. Szerkesztőül a nyomda dr. Halász Sándor min. oszt.-tanácsost, a magyar közgazdasági bizottság buzgó igazgatóját nyerte meg, a nemzetgazdasági bizottság pedig saját kebeléből egy ellenőrző bizottságot küld ki Acsádi Ignác, Jekelfalussy József, Matlekovies Sándor és Vargha Gyula bizottsági tagokat. A bizottság határozata szerint a három éven keresztül 1000—1000 forintban megállapított segély csakis utólag, az egyes kötetek megjelenése után s csupán abban az esetben folyósíttatnék, ha a mű minden tekintetben megfelelne azoknak a feltételeknek, melyeket a bizottság a hazai közgazdasági irodalom érdekében a vállalattal szemben kikötött.

Minthogy egy aránylag csekély segélyezéssel igen fontos irodalmi vállalat létrejöttéhez nyújthat segédkezet, a bizottság tisztelettel kéri az egész költségvetési előiránnyal együtt, az új tétel jóváhagyását is.

A III. osztály és bizottságai költségvetése 1897-re.

I. Az osztály munkálataira:

1. «Mathematikai és Természettudományi Értesítő»-re és kisebb munkálatok segélyezésére	4,000	frt — kr.
2. Emlékbeszédekre és apró kiadásokra	200	» — »
3. Fröhlich «Dynamika»-l. kötet-kiadására 2. és utolsó részlet	1,600	» — »

4. Mihalkovics «A gerincek embryológiája» című munkának adandó segély 2. és utolsó részlete . . .	1,000	frt — kr.
5. Bolyai János «Appendix»-ének magyar kiadására	400	> — >
6. Matematikai és Fizikai Társulat segélyezésére	500	> — >
7. A nagyszombati Természettudományi Egylet segélye	200	> — >
8. Magyar Orvosi Archivum segélyezésére	600	> — >
9. Mult évi maradék	7,691	> 66 >
	16,191 frt 66 kr.	

II. Math. és Természettudom. Bizottság :

10. A mult évi túlkiadás fedezetére .	1,702	frt — kr.
11. Tudományos munkák segélyezésére	1,000	> — >
12. A Természettudományi Füzetek segélye	1,000	> — >
13. A Math. és Fizikai Társulatnak	500	> — >
14. Írói és nyomdai díjak	398	> — >
15. Előadó díja	400	> — >
	5,000	> — >
Ebből le a mult évben előlegezett kiadást levonva	1,702	> — >
	3,298 frt — kr.	

III. Hadtudományi Bizottság :

16. Hadtörténelmi Közlemények segélyezésére és munkák kiadására .	2,100	frt — kr.
17. Előadó tiszteletdíja	400	> — >
	2,500	frt — kr.
összesen :	21,989 frt 66 kr.	

Lejáró pályázat.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1897-ik évben 1000 forintot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a matematika vagy physika körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyanesak f. év márczius 31-ig a bizottság előadóájához dr. Lengyel Béla egyet. tanárhoz küldendők be.

KÖRLEVÉL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA T. TAGJAIHOZ.

Hivatkozva az Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1897. évi választásra a tagajánlások 1897. februárius 28-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz.

Tájékoztul megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében

az I. oszt. A) nyelvtudományi alosztályában: 3 lev. tag,

a II. oszt. 1 tiszteletbeli tag,

A) bölcs. és társadalmi alosztályában: 2 lev. tag,

B) történettud. alosztályában: 2 lev. tag,

a III. oszt. 2 tiszteleti tag,

A) matematikai és phys. alosztályában: 5 lev. tag.

B) természettud. alosztályában: 3 rendes és 6 lev. tag

választható legfőljebb.

Budapest, 1897. februárius 1-én.

Tisztelettel

Szily Kálmán,

főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Márczius 15.

3. FÜZET.

Barsi József emlékezete.

(1810—1893.)

(Előadta *Vargha Gyula* lev. tag a február 22-i összes ülésen.)

A férfiú, kinek emlékét ez órában megújítani kívánom, nem tartozik irodalmunk halhatatlanjai közé; egyszerű, szerény munkása volt a magyar tudományosságnak. De a kivételes nagy szellemek mellett nincs-e szüksége a nemzeti művelődésnek a hű és buzgó munkások soraira is, kik a közönségesnél nagyobb tehetséggel, nemesebb becsvágygyal, több idealismussal, mindig, mindenütt hiven, lelkesen betöltik helyöket s nemesebb tartalmat adnak közéletünknek?

E hű és igaz munkások egyike volt Barsi József. Lelkében a tudás kiolthatatlan szomja égett; tiszta, világos elméje mohón szívta magába az ismereteket, szívében pedig, erős magyar hazafissággal párosulva, a keresztyén hit hamisítatlan morálja, a bánatmakat is megbocsátani tudó emberszeretetet lakott.

Tehetségünket, hajlamainkat az alkotó kezéből ingyen ajándékol nyerjük; jellemünk alakításában, bár minmagunk is munkálhatunk rajta, nagy része van a nevelésnek, nagy részök van a körülményeknek. Barsi is a gondviseléstől nyerte harmonikus szép lelkét, tudványó elméjét s a gondos szülők szeretetteljes példája rakta le szívében a szilárd erkölcsi alapot. De hogyan szívta magába az erős magyar hazafisságot ő, ki származásra nem volt magyar, kit a körülmények inkább taszítottak, semmint vonzottak s kinek sokáig még a magyar nyelvet megtanulni sem nyílt alkalmá?

Hogy a besztercebányai egyházmegye német nevű, német ajkú kispapjából, kit magyar társai a pesti papnöveldeben németnek, tónak gúnyoltak, lelkes magyar író lett, ki a vérbiróság előtt tett hitvallást magyar hazafisságáról s Olmütz kazamátáiban hat hosszú évig csörgette a bilincset: abban az érdem egyedül az

ővé, s ezért az elporlott nemes szív kétszeresen megérdemli hálás kegyeletünket.

Barsi József Barsvármegyének egy német ajkú községében Janó-Lehotán született 1810. február 23-án. Atyja Neumann József Sziléziából szakadt oda iskolamesternek, magyarul nem tudott, bár ezt mindig fájalta. Józsefünk édes anyja sem beszélt nyelvünket, úgy hogy a gyermek a szülői háznál magyar szót egyáltalán nem hallott. Házonkívül sem sokat s ebben sem volt köszönet. «Az első magyar hangok, írja később, melyeket hallottam s gyermeki csacsкасággal utána mondtam, olyanok voltak, melyekért áldott jó anyám ismétlés esetében azzal fenyegetett, hogy égő parazsat rak nyelvemre, ocsmány káromkodás.»

A derék szülők nemcsak az istenfélelmet és a tiszta erkölcsöt igyekeztek gyermekeik szívébe csepegtetni, hanem áldozatot nem kímélve, anyagi erejük megfeszítésével taníttatásukról is gondoskodtak. Ez nem ment könnyen. A szerény iskolamesteri fizetésből csak szűkösen telt hét gyermek neveltetésére. A családot anyagi csapások is látogatták; a falu közepével együtt ők is leégtek, majd jött az 1816. és 1817-diki drágaság és inség.

Négy fiú testvér közt József volt a legidősebb. Atyja őt 1818-ban a körmöczbányai gymnasiumba adta, de onnan, már a következő évben, Selmezbányára vitte. Itt végezte a gyermek a második és harmadik osztályt, míg a negyediktől a hatodikig ismét a körmöczbányai gymnasiumot látogatta. E hat év alatt nem tanult egyebet a magyar nyelvből, mint olvasni, ragozni, igéket hajtogatni s egy kevés szót könyv nélkül.

Selmezbányáról a szülők magok megerőltetésével Esztergomba vitték. Az apának már ekkor az lebegett szeme előtt, hogy eszes, szorgalmas, jó erkölcsű fiából papot nevel. Minthogy a gyermek még csak 14 éves volt, ismételtették vele a hatodik osztályt.

Magyarul itt sem tanult meg. Magyar beszédet csak az utcán hallott a köznép ajkáról. Az intelligentia körében a férfiak latinul, a nők németül beszéltek; a tanulók pedig latinul írtak, tanultak, társalogtak s a fiatal Neumann József, ki leginkább csak az utóbbiak közt forgott, érteni ugyan megtanult magyarul, de sem írni sem beszélni nem.

Ez apró élet- és korrajzi adatokat saját följegyzéseiből merítettem; teljes bizonyítékul fogadhatjuk el, attól a férfitől, ki tiszta valóságnál mást sohasem mondott. Szomorú világot vet ez arra a korra. Csoda-e, hogy a nyelvhatárokon a tótság diadalmasan nyomult elő, midőn a katolikus egyház nagy metropolisában, a felvidékről a papi pályára tóduló ifjak közül még azok sem sajátíthatták el a magyar nyelvet, kikben megvolt a komoly törekvés és jóakarát.

Fiát a hatodik osztály végeztével a janó-lehotai iskolames-ter az esztergomi papnövendékek közé óhajtotta volna fölvetetni; de ez, pártfogás hiányában, nem sikerült. Üres biztatással bocsá- tották el a fiút, ki könnyű szívvvel vált meg Esztergomtól s bol- dogan sietett vissza szülőföldre. A szünidő után Belánszky besztercebányai püspök fölvette őt, minden külön vizsga nélkül, kispapjai közé; de oly föltétel alatt, hogy Nyitrán két évig philosophiát hallgasson saját költségén.

Súlyos áldozat volt ez a kis jövedelmű és sok gyerekes néptanítótól; de meghozta fia jövőjéért, s a besztercebányai kispap Nyitrán ismét teljes buzgósággal látott a tanulásnak, kitűnve társai közt különösen az ethikai és dialektikai tanszakban.

A nyitrai tartózkodás máskülönben is nagy hatással volt az ifjú szellemi fejlődésére. Eddig jobbára csak az iskolai tan- tárgyak tanulására szorítkozott; önképzése egy nagy akadályba ütközött, a könyvek hiányába. Sem a szegényes apai házban nem talált elég szellemi táplálékot, sem az iskolákban. Nyitrán egy új, rejtelmes világ nyílt meg előtte, a könyvek világa. Egy könyv- gyűjtő kanonok, halála után könyvtárát a szemináriumnak hagyta a kispapok használatára. Ezek a könyvtárát a studiorum praefectus felügyelete alatt használhatták, de az ellenőrzés nem volt valami szigorú s a tudvágyó ifjú mohón nekidőlt a könyveknek, olvasva mindent rendszer nélkül, Buchholtztól és Campéétól kezdve, Gellerten és Wielandon keresztül az Anekdoten-Schatzig. Társai — a mint maga írja — kártyáztak, társalogtak, vagy tót regé- nyeket olvastak, miket egy pozsonyi könyvtáros csempészett be hozzájuk koronként.

Nyitrai tartózkodása alatt — s ez ismét érdekes korrajzi adat — csak két magyar könyvet volt alkalma forgatni. Az egyik magyar olvasókönyv volt, melyből hetenként kétszer olvas- tak, a másik a «Hébe» szépirodalmi zsebkönyv. Ez utóbbihoz azon magyar érintkezései egyikének emléke fűződik, melyek az ifjú kedélyére erős hatással voltak.

Egyik szomszéd falu plébánosa ugyanis buzgó magyar ember volt, s a kispapokba, kiket vendégül szívesen látott magánál, igyekezett magyar érzést csepegtetni. A magyarul tudókat olykor a szószékbe is felbocsátotta. Az említett «Hébe» is a pap fiatal hugáé volt, tőle került olvasásra a szemináriumba s az ifjú Neumann József ebből kezdte ismerni a magyar szépirodalmat, melyről addig tudomása sem volt.

Nyitrán elvégezve a két évi philosophiai tanfolyamot, püspöke őt Pestre küldte theológiára. Egészen magában állt itt, társak és barátok nélkül, idegen viszonyok közt.

«Első, a mi itt visszatetszett, az volt — úgy mond föntebb említett följegyzéseiben, melyekben csak irodalmi munkásságát

szándékozott ugyan vázolni, de sok becses életrajzi adatot is közölt — hogy némely társaink par excellence magyaroknak tartották magokat, másokat hol németnek, hol tótnak csúfoltak s ezekkel aztán a világ minden kinciséért sem beszéltek volna magyarul, mindig csak latinul.»

A magyar kispapoknak minden idegen elemet eltaszító zárkózottsága másképen is nyilatkozott. Járatták Kulcsár István *Hazai és külföldi tudósításait* és a *Hasznos mulatságokat*, de a nem magyar ajkúakkal nem közölték sem szép szóért, sem pénzért, még hetek mulva sem, midőn már senki sem olvasta. A *Tudományos gyűjtemény* és melléklapja a *Koszorú* is megfordult nálók, de a nem magyar származású kispapok ahhoz sem juthattak.

A magyar természetnek régi szerencsétlensége ez a tapintatlan bánás az idegen ajkúakkal s nemzeti szempontból helyrehozhatatlan károknak lett okozója. A mint boldogult Königmayer Károly, szombathelyi kanonok és címzetes püspök, tisztelt társunknak, Beöthy Zsoltnak beszélte, Strossmayer, a nagytehetségű diakovári püspök szintén úgy vált nemzetünk engesztelhetetlen ellenségévé. A szlavoniai sváb fiú, mint jó hazafi, erős magyar rokonszenvvel jött fel a pesti papnövevény, de itt magyar társainak gúnyja, megvetése a gyűlölet magvát hintette el lelkében s ő, ki hivatva lett volna, hogy a Dráván túl a magyarság apostola legyen, a délszláv eszmének vált apostolává.

De a beszercezbányai papnövendék bántalmakat megbocsátni tudó s krisztusi szelídséggel teljes lelkében a méltatlan bánás nem keltett visszahatást. Megmaradt ő jó hazafinak s minden alkalmat felhasználva, szorgalmasan tanulta a magyar nyelvet. Úgy látszik, sikerült is lassanként eloszláttnia magyar társai bizalmatlanságát, sőt az egyetemi hallgatók közül több, világi társsal is megismerkedett, Szalay Lászlóval, Gaál Józseffel stb., kik olvasni valókat csempészték be a kispapoknak.

Volt ugyan könyvtár a szemináriumban is, de nem volt katalogusa. Ha valaki könyvet keresett, meg kellett mondani pontos címét. Hogy azonban a keresett könyvet, még ha megvolt is a könyvtárban, megkapta-e vagy sem, az tisztán a studiorum praefectus jó vagy rossz kedvétől függött. Szerencse, hogy a kispapok nem tisztán a szeminárium könyvtárára voltak utalva; a negyedévesek az egyházjogot hallgatni kijártak a jogi egyetemre s világi társaik útján ellátták magokat olvasni valókkal. Így jutottak a szeminárium falai közé s forogtak, habár csak titokban, közkezen Walter Scott regényei, Tiedge *Uraniája*, Goethe, Schiller munkái s Cervantes *Don Quijoteja*.

Első éves theologus korában a könyveken kívül, melyekbe oly szenvedélylyel temetkezett, hogy szemeit és egészségét is

megrontotta, különösen a zene vonzotta őt, bár egy pár ócska gitárnál egyéb hangszerek nem volt. Ha véletlenül zenedarabokhoz jutott, csakúgy nyelte a hangjegyeket s roppant türelemmel maga vonalozta papírra lemásolgatta, hogy majd ha szünidőre haza megy, apját és öcscsét megörvendeztesse velök. Otthon élő nőtestvéréről sem feledkezett meg, irodalmi olvasmányából kivonatokat készített számára.

Nyelvek tanulására nagy hajlama volt. A zsidó, arab, chaldeai és szyr nyelvekben, melyeket mind egy évben kellett tanulni, nem sok előmenetelt tett. Ideje sem volt rá, de meg tudta, hogy úgy is csak a felejtésnek tanul. A görög nyelv iránt azonban különös előszeretettel viseltetett. A szünidőre görög nyelvtant, szótárt és olvasókönyvet vitt magával s többre haladt, mint legjobb tanulótársai a másodév végéig. Midőn visszatért Pestre a másodévre, lassanként megszerezte a görög remekírókat. Nehezen ment ez a vagyontalan ifjúnak, de mégis módját ejtette. Bor helyett a semináriumtól borpénzt kapott, havonként 1 frt 30 krt váltóban; ezt fordította görög könyvek vételére s megszerezte Homert, Hesiodost, Xenophont, Thukydidest, Herodotot, Anakreont, Pindart. A görög nyelvben oly előhaladást tett, hogy a tudomány-egyetem Budára helyezettetésének 50 éves emlékünnepeére, melyet Stáhly Ignác, az egyetem akkori rektora rendezett, egy görög ódát írt, melyet a theologiai kar, Stáhly költségén, az egyetemi nyomdában, csinos kiállításban, de a szerző neve nélkül, kinyomatott. A fiatal papnövendék egy jó szót sem nyert érte, mi több, csak egy év múlva látta meg és jutott hozzá véletlenül.

«Ezen irodalmi zsemgém sorsa omenül szolgálhatott volna jövődömrre. Kevesen látták azt, még kevesebben értették s a szerzővel nem gondolt senki». Írja, nem minden keserűség nélkül, hosszú évtizedek múlva följegyzéseiben, melyekből ez életrajzi adatokat merítettem.

A következő szünidőt a francia nyelv elsajátítására fordította. Az iskolaév bezártával, míg a felvidéki vásárosokra várt, hogy velök szülőfalujába mehessen, egy hetet egy orvostanhallgató barátjának szállásán töltött s barátja révén bejutott több művelt, vagyonos polgárcsaládba. 1830-ban történt ez. A juliusi forradalom a pesti polgári körökben is élénk francia rokonszenvet ébresztett; nem maradt hatás nélkül ez a könnyen lelkesülő kispapra sem, ki francia nyelvtannal, szótárral és olvasókönyvvél fölfegyverkezve tért haza a nyári szünidőre.

Pestre visszatérve is folytatta francia tanulmányait. Kezére járt a véletlen is, mely őt kellő számú francia olvasmányokhoz juttatta. De azért a theologiai tárgyakat sem hanyagolta el. A kutató, kételkedő szellem azonban már ekkor nyilatkozott nála. A dogmatika tanárának az volt a szokása, hogy az egész studiumot

részekre osztotta. Mindenik hallgatónak egy rész jutott, melyet alaposan tanulmányoznia kellett s megvédeni minden, akár a tanár, akár a többi hallgatók részéről intézett támadás ellen. Az ifjú Neumann nagy kedvvel vett részt ezekben a vitatkozásokban, nem könyvből vett ellenvetésekkel, melyeket szintén könyvből könnyű volt megezáfolni, hanem a logika fegyvereivel, melyekkel nemcsak tanuló társait, hanem a tanárt is nem egyszer sarokba szorította. Csak azért nem lett ennek a merész ifjúra rossz következménye, mert saját thésisét, az *egyházat*, diadalmasan megvédte minden támadás ellen.

Ez év a nagy kolera éve volt. A tanuló ifjúságot már július elején szélnek eresztették, de már ekkor alig lehetett keresztül hatolni a felállított kordonokon. A beszterczebányai kispap is csak életveszélyek közt, nagy későn juthatott hagymázban fekvő atyjának betegágyához s alig maradt annyi idejük, hogy apa és fiú utolsó istenhozzádot mondjanak egymásnak. Édes anyja négy tanuló fiával és két kis leánykával özvegyen maradt; de a kispapnak, hogy pályáját bevégezze, vissza kellett térnie Pestre. Itt, atyja végakarására hivatkozva, elment a szeminárium igazgatójához bejelenteni, hogy le akarja tenni a bölcsészeti doktorátust s engedélyt kért, hogy téli estéken kilencz órán túl is fenmaradhasson, nyáron pedig négy órákor kelhessen. De az igazgató szigorúan megtiltotta a bölcsészeti doktorátusra való készülést s az erős elhatározású ifjú titokban készült el reá. Letette a szigorlatokat s fölavattatott a bölcsészet tudorává, a nélkül, hogy a ház igazgatója valaha megtudta volna.

Ekkor már a magyar nyelvben oly jártas volt, hogy próba-prédikációját magyar egyházi beszéddel tartotta meg. Ezzel magyar társai bizalmát annyira megnyerte, hogy felszólították munkatársnak egy német katechetikai munka lefordításánál, melyből az «Oltári szentségekről» és a «Poenitentia-tartásról» szóló fejezeteket csakugyan ő fordította le.

Elvégezve a szemináriumot, püspöke Belánszky, pappá szentelte őt, de csak káplánná, mert még csak 22 éves volt s Dobronára rendelte ki, egy olyan pap mellé, ki a tudvágyó ifjúnak merő ellentéte volt. «Csak két tárgyat olvasott — jegyzi meg tréfásan Barsink, majd négy évtized múlva — breviariumot és a pénzét». Ez utóbbit hoz, úgy látszik, nagyon ragaszkodott, mert káplánjának, bár tézzel végeztette a teendők nagy részét, még azt a havi öt váltó forint fizetést is szemére hánýta, melyet ez az ellátáson kívül kapott.

A fiatal káplánnak Dobronán a hivatalos foglalkozás minden idejét elrabolta; a szent szolgálatokat túlul kellett végeznie, ez pedig nehezen ment. Magyar könyveknek, hirlapoknak színét sem látta, csak karácsony táján sikerült a korponai piaristáktól a *Jelenkor* és *Társalkodó* egy csomó olvasott számát megszerezni.

Püspöke 1833 április 6-án misés pappá szentelte föl, de Dobronáról Jasztrabára helyezte át, mert az előbbi helyen jó viszonyban volt a lutheránus pappal. Jasztrabán csak fél évig maradt, innen Német-Prónára került. Itt lakott egyik férjhez ment nővére s nála legkisebb öcsce, kit ő készített elő a gymnasiális pályára. Ezzel visszatért rég elhanyagolt latin könyveihez s ezektől a görög könyvekhez. Herodotból négy könyvet le is fordított a maga mulatságára.

Német-Prónán néhány rokonlelkű fiatal pappal olvasó-egyletet alakított csupa magyar könyvekkel; de e körből is hamar meg kellett válnia: hangja az igen nagy templomhoz gyöngye volt, nem birta a szolgálatot s maga volt kénytelen kérni áthelyeztetését. 1834 szeptemberében Tajován találjuk; de már 1835 január havában nevelőnek hívják Besztercebányára Schweitzer Márton főbányagróf öt gyermeke mellé. Nagy meglepetésére kedves magyar családot talált itt, s a tizennégy hónap alatt, melyet a főbányagróf házában töltött, először nyílt alkalma szóban és írásban teljesen begyakorolni magát a magyar nyelvbe. Évtizedek múlva is kedvesen emlékezett vissza az itt töltött hónapokra.

De a püspök és a bányagróf között több kisebb érdeköszeütközés folytán viszálykodás tört ki s a püspök apostoli lelke — a mint Barsi mondá — azzal bosszulta meg magát, hogy papját rögtön visszahívta s udvarában kinevezte czeremóniásnak, könyvtárnoknak és kancelláriai segédnek.

A fiatal pap hazafias lelkét ekkor már teljesen kiforrva találjuk. Mint az olvasóegylet ügyvivője magyarul vezette ennek ügyeit, a püspök asztalánál házivá tette a magyar nyelvet, a gondviselésére bízott könyvtárba pedig magyar könyveket szerzett. Annyira el volt foglalva, hogy éjjel sokszor csak ruhástól dőlt rövid álmra.

Világismerete is gyarapszik. Püspöke oldala mellett megjelenik Pyrker udvarában az egri bazilika fölszentelési ünnepén, azután pedig elmegy Milánoba a 33. szerezredhez tábori papnak. Püspöke hasztalan marasztja, még szeretett édesanyja könyörgése sem tudja visszatartani. De megígéri, hogy nem marad soká, csak szétnéz a világban s püspöke hívására bármikor visszatér.

«Olaszországban — írja emlékezéseiben — az volt legfőbb büszkeségem, hogy magyar harczosainknak magyar egyházi beszédekert tarthattam a legelőkelőbb templomokban, pl. szt. Ambrus egyházában, ugyanazon szószékről, melyről, a hagyomány szerint, maga szt. Ambrus is tanított». Harmadfél évig maradt Olaszországban. Ezalatt megtanulta az olasz nyelvet s belemélyedt az olasz irodalomba és olasz történelembe. Új tanulmányai nagy hatással voltak lelki világának fejlődésére. 1840-ben püspöke öt visszahívta s titkárának akarta kinevezni; de

az olasz nyelv meglehetősen elfeledtette vele a latint, a magyar ügyvitelbe pedig a püspök nem akart beleegyezni. Nem hazafiatlanságból, hanem mert tudta, hogy megyés papságából mily kevesen értik a magyar nyelvet. Így tehát 1840 elején Korponára került segédlelkésznek. Itt saját szobájában magyar iskolát nyitott kis leánykák számára s magyarul tanította őket, mielőtt írni, olvasni tudtak volna. «Abból indultam ki — ugymond — hogy a fiúkat eléggé megtanítja magyarul az iskola és az élet, s hogy elvégre nem az atya nyelve a döntő, hanem az anyáé. Ezt — veti utána — sok más mellett Herodotból tanultam».

Korponán tartózkodása alatt egy hirlapi cikkével magára vonta a püspök haragját, ki büntetésül egy félreeső falucskába akarta küldeni, melyhez a legközelebbi posta fél napi járóföldre esett, de világi jóakarói kieszközölték, hogy nem ide, hanem Bajmócra, onnan pedig hat hét multán Privigyére helyeztetett át. Itt folytatni akarta a magyar nyelv oktatását; a műveltebb családok fiatalságának pedig, kik értettek magyarul, a jelesebb magyar írók műveiből felolvasásokat akart tartani, de néhány hónap mulva innen is eltételezt, ezuttal egy elhunyt plébános helyére helyettesnek és hagyatéka gondnokának.

Még Német-Prónán megismerkedett Ipolyi Arnold édes atyjával, ki a Pálffy grófok főtisztje volt. Ennek az ismeretségnek köszönhetette, hogy végre plébániához jutott. A bajmóczi uradalom főtisztje ugyanis s annak kértére Felsőbükki Nagy Pál, a grófi javak zárgondnoka, kieszközölték a gróftól a kinevezetési okmányt a koósi plébániára. De a püspök nem akarta megerősíteni. Ép ekkor folytak a szenvedélyes viták a vegyes házasságok kérdésében s a felvilágosult és erős hazafias érzésű koósi pap kéziratban egy kis értekezést bocsátott közkézre, melyben a bibliából, az egyháztörténelemből s Magyarország régi és újabb történetéből a vegyes házasságok kikerülhetetlenségét és jogosságát bizonyította. Ez eljutott a püspök kezébe is, ki ezért a megerősítést megtagadta. Csak 1843-ban a püspök halála után a püspökhelyettesről erőszakolta ki Nagy Pál az investitúrát.

Koóson ismét korábbi kedvencz eszméjének élt. A falusi gyermekek elméjébe a magyar nyelvet, szívökbe a magyar hazafiságot igyekszik csepegtetni. Házánál iskolát tart s oda már nem csak a leányokat járattja, hanem a fiúkat is, mert az iskola fala be akar dőlni, a tanító pedig alig tud egy pár szót magyarul.

Innen látogatott el egy alkalommal a fehérmegyei Bicskére, Antal nevű öccséhez, kit mint széptehetségű mérnököt Nagy Károly, gróf Batthyány Kázmér javainak rendezője és teljhatalmú kormányzója, a genialis matematikus és csillagász Altonában kiképeztetett a csillagászati szakból s a Bicskén felállított csillagászati observatoriumban alkalmazott. Nagy Károly megszerette

az eszes, tanult felvidéki papot s a mint a tekintélyes bicskei plébánia megüresedett, Batthyány Kázmérral, az egyház patronusával őt neveztetette ki, 1846 június 8-án.

A székesfehérvári püspöki megye papsága azonban rossz szemmel nézte, hogy a jövedelmes bicskei plébániát egy idegen megyebeli pap foglalta el. A szerintük betolakodott jövevényt tót papnak gúnyolták, áskálódtak ellene és folyvást gyűlölködtek vele. A püspök sem viseltetett iránta valami jó szívvvel, azt mondta, hogy nem ismeri, s az investitúrát csak 1847 októberben adta meg.

Barsink életének mégis ez a pár év volt talán legboldogabb korszaka, melyre mindig szeretettel emlékezett vissza. Kötelességét itt is buzgón teljesítette s nem csak a szent szolgálatokat végezte, hanem az iskolák ügyével is sokat foglalkozott. Három iskola volt gondjaira bízva s ő nem csak a felügyeletet gyakorolta, hanem egyben a sokat betegeskedő tanítót is gyakran helyettesítette. A társas élet nemes örömeiben is bő része volt. Ott volt mindenekelőtt Nagy Károly, ez a genális tudós, ki fölismerve benne a szép tehetséget és nemes szívet, barátságával tisztelte meg, ott volt a csillagászati observatoriumban alkalmazva, Nagy Károly öccse Mihály s Barsinak említett öccse Antal. Hazánk nagy emberei is megfordultak Nagy Károly vendégszerető házában, Vörösmarty, Deák, Kossuth, Klauzál Gábor, Batthyány Kázmér, s ilyenkor a bicskei plébános sem hiányzott a társaságból. A vendégek ajkáról annál követlenebbül szívta magába a kor mozgató eszméit s tollával ő maga is belevegyült a közélet küzdelmeibe.

De legnagyobb hatást maga Nagy Károly gyakorolt reá, egyéniségének varázsával s radikális gondolkozásával. A forradalmi szellemű, tiltott könyveknek is gazdag gyűjteményét találta Nagy Károly fali rejtekében. Így vált lassanként ő is radikálissá s forradalmi íróvá, mi oly végzetes fordulatot adott életpályájának.

Írói hajlamai, a mint már említettük, korán nyilvánultak, hiszen már 1830-ban görög ódát írt az egyetemi ünnepélyre, s szintén még kispap korában latin hexameteres idyllt szerzett, szeretett tanárának, Vass Lászlónak dicsőítésére. De már korábban is, 16 esztendő korától fogva, sokat verselgetett s egész rakás latin, német, görög sőt olasz és néhány francia verset írt. Erre czéloz a következő sorokban :

«Életemnek dalkorába'
Vizet hordtam a Dunába.»

Magyar versek írásával sokáig nem mert megpróbálkozni. Nem érezte magát elég erősnek a nyelvben. Magyar versgyűjteményében az első darab 1836-ból való. Olaszországból küldte be a *Jelenkor* szépirodalmi melléklapjának, a *Társalkodónak*

«Feleségem» című költeményét, melyet később Pákh is fölvelt a *Vasárnapi Ujság*-ba, s naptárak, anthológiák általánosan ismertté tettek. 1847-ben magyar verseiből egy jókora kötetet rendezett sajtó alá «Pacsirta, mezei zengemények» cím alatt. A gyűjteménynek már első darabjában «A Garamhoz» címűben megszólal a lelkes magyar hazafi. Köszönti a kelő napot, mely a haza egéről elüzi a borús felhőket s fiainak szeméből a százados álmod. Lefesti, hogy örvend a hon egész határa, csak a Garam siet magát a Duna habjai közé temetni. «Talán azt fájlalod — szólítja meg a költő — hogy magyar ének ritkán zeng partjaidon, hogy magyar lány nem jár fürdeni vizedbe, hogy tót lakja vidékeidet? Hazafias költeményeiben a kötet vége felé már a forradalmi lázt érezzük. «Állásunk» című versében azt hangoztatja, hogy ha üt az óra a háborúra, találjon készen Magyar-honban minden hű kebelt. A harc három százados, ideje véget vetni a szembekötősdinek, hadd szünjenek az álbarátság átkai. Fel harczra, miénk a győzelem! De csüggedten végzi: a nép, a nép még nincs velünk.

Még erősebb hurokat penget a «Haza» címűben. Ne tartóztasson bennünket kard, golyó, mert csak az omló vérpatak segíthet szegény hazánkon. Jobb meghalni a honért, mint zsarnok törvénye alatt élni. Költeményét így végzi:

«Ha egyszer a király maga
Ront népet és hazát:
A nép, mely rátör s elveri,
Csak védi önmagát.»

A «Harcz után» című vers már a reménytelenség szomorú hangján szól. Nincs reménye, hogy a haza élni fog, vesznie kell, mert népe gyáva, könnyen odaengedi szent jogát.

E három költeményt Reseta a kir. könyvbíráló kitörölte, a ki különben 1848 január 16-án a «Mezei pacsirta» kinyomtatására a következő sorokkal megadta az engedélyt: «Kihagyván a törlötteket és kijavítván a javítandókat, megengedtetik »

A kor jellemzésére nem érdektelen adat, hogy a kir. könyvbíráló a javítandókat maga kijavította és pedig tisztességes versekben. A «Kortes dal» egyik strófája így hangzott:

«Szabadság az élő szónak,
És szabadság a sajtónak,
Háború az elnyomónak,
És bitó az árulónak.»

Reseta ezt következőleg szelidítette:

«Bölcsesség az élő szónak,
Józan törvény a sajtónak,
Békesség a pártfogónak,
Háború az elnyomónak.»

Még érdekesebb a «Költő hattýúdala» című vers következő strófájának átdolgozása:

«A vallás fő ellensége
Önző papság hűtlensége,
És ez ellen kelt szavam;
Zsarnok trón hiú szentsége,
Mert a szabadságnak vége,
Megrázódik általam.»

A censor ezt így változtatta meg:

«A vallás fő ellensége
Tettetés rút mestersége
És ez ellen kelt szavam;
Népek önző részvsége,
Mert a szabadságnak vége
Meg lón róva általam.»

De lássunk olyan strófát is, melyet a könyvbíráló egészen újjal cserélt föl. Az *Estharang* című bölcselmi költemény eredetileg így végződött:

«Hiába! Itt az emberész
Kifárad és — haszontalan!
Haszontalan? Nem! Azt nyeré,
Nem hisz mindent, mi írva van!»

Ez a kételkedés lázadás a pozitív vallás ellen, Reseta tehát az utolsó strófát keresztülhúzta s a költeményt egészen más fordulattal fejezte be:

«Az ész kifárad s mint madár
Nyugodni vágy, leszáll, s pihen;
De újra felrepül. Repül:
Az út egekbe — végtelen.»

A gyűjtemény tartalmát hazafias verseken kívül dal- és románcszerű, valamint bölcselmi költemények teszik. Csöndes contemplatióra hajló, de azért mély és erős költői lélek szól belőlük, de szerző sem a nyelvnek, sem a verselésnek nincs annyira birtokában, hogy igazi hatást tehetne az olvasóra. Nem egyszer érezzük, hogy nem egészen biztos a magyar nyelv használatában. A hibákat azonban később hűségesen kijavította. Pl. a «Mezei elégület» című verseinek egyik strófája így kezdődött:

«Én szeretem a mezöket,
A veröfényt, az erdöket.»

Később észrevette, hogy a nem helyes szórend az értelemnek is más árnyalatot ad, s kijavította:

«Szeretem én a mezöket,
A veröfényt, az erdöket.»

Verseiben gyakran eltalálja a naiv hangot, pl. a «Szerelem okoskodása» címűben a költő nem akarja hinni, hogy tilos a szerelem. Ki tiltotta volna meg, mikor mindenki szeret. Az Isten szereti a világot, a jó pap szíve isteni szeretettel van tele, a király szereti népét, a szülő gyermekét; le is vonja a következtetést:

«Isten, pap, király, szülők
Mind szeretnek rendre őket,
Én tehát nem hihetem,
Hogy tilos a szerelem.»

A «Mezei pacsirta» azonban nem jelent meg. A szerény énekes gyöngye hangja beleveszett a forradalom zajába. A költő elhallgatott, de megszólalt a pap és publicista, bátor szavakkal küzdve a lét és nemlét harcát vivó nemzet igazai mellett.

Publicistikai pályája nem e végzetes napokban kezdődik. Már Olaszországból is irogatott a *Jelenkorba*, a negyvenes évek elején pedig Kossuth *Pesti Hírlapjába*, melynek legelső előfizetői közé tartozott. Írt a polgári elem emeléséről és magyarosításáról, némely visszaélésekről stb. A szerkesztő e cikkekre külön felhívta az olvasók figyelmét.

Közbevetőleg megemlítjük itt, hogy Barsi hivatalosan sohasem változtatta meg nevét. A Barsi nevet tulajdonképpen Kossuth, a szerkesztő adta neki. Ő ugyanis cikkeit, megkülönböztetésül a sok névrokontól, Barsi Neumann József név alatt küldte be. Kossuth kitörölte a Neumannt s cikkei ettől fogva Barsi József név alatt jelentek meg; a *Mezei pacsirtát* is e név alatt készítette sajtó alá 1847-ben. Másikülönben a Neumann nevet megtartotta egészen olmtüzi fogságából való kiszabadulásáig.

Visszatérve hírlapírói működésére, említettük, hogy a vegyes-házasságok kérdéséről írt cikke csak kéziratban forgott közkezen. Egyidőre fel is hagyott a hírlapokba való levelezéssel, mig nem 1848-ban, már a szabadsajtó korában Janisch József, a *Pest-Ofner Zeitung* szerkesztője, felkérte őt, hogy dolgozzék lapjába. Első cikkében «Ein katholischer Landgeistlicher» aláírással, a *zsidó üldözések szítoi* ellen fordult. Nagy és mély hatást keltett vele s ettől kezdve leveleivel gyakran fölkereste Janisch lapját. Egyik cikkét *Kossuth Hírlapja* is átvette, mi őt arra buzdította, hogy magyar cikkeikkel is megpróbálkozzék. Írt is annyit a legkülönbébb lapokba, hogy Kossalko vizsgálóbíró, ki elfogatása után vallatta, látva a bűnjelekül begyűjtött cikkek nagy csomagját, elbámult rajta, hogy tudott egy ember pár hónap alatt annyit összeírni.

Legfontosabbak és további sorsára legvégzetesebbek a *Kossuth Hírlapjában* megjelent cikkei voltak. 1848. október 5-én Magyarország főpapjaihoz intézett szózatot s Bajza, a szerkesztő, csillag alatt minden hazafias lap szerkesztőjét felkérte a cikk átvételére.

«Mire magyarázzuk, oh főpapok, némaságtokat? — kezdi a czikk. — Minek nézzük mély és makacs hallgatástokat az ítélet ezen napjaiban, hol a koczka Magyarország léte vagy nem léte, fölvirágzása vagy pusztulása fölött elvettetett?

«A nép tétováz, a nép ingadozik, a népet ezer ármány hálózza körül, ezer rém ijeszti, ezer álpróféta csábítja és pásztorai, atyái, őrei hallgatnak?

«Táborban áll két sereg szemközt egymással. A hazát, ha tábora legyőzetik, rabszolgaság és a nemzet enyészete fenyegeti, ha győz, még akkor is iszonyú inség és nyomorúság várja: és ti hallgattok? A béke apostolainak ajkait lakat zárja? Nincs egy árva szavatok sem királyhoz, sem néphez? Mikor akarjátok hangoztatni az igazság szent szavát, ha most nem szólaltok fel, midőn egy nemzet élete veszendőben van? Az elpusztult határok, az elhamvadt falvak, a temetetlen csontok számára tartogatjátok talán tanítástok ígeit?»

Nem valóságos drámai páthosz-e ez, erős, hatalmas, magával ragadó? Alább így folytatja:

«Ti majd csak a győztesnek diadalszekere előtt fogtok Te Deumot énekelni, legyen a győztes akár a jó ügy, akár az ármány.»

Keserű gúnynyal ítéli el a főpapok hallgatását, majd szenvedélyvel felkiált: «Nem szabad hallgatnom, én harsányan, hogy egész Magyarország hallhassa, kiáltom fületekbe: «ki nincs velem, ellenem van.»

Aztán a nemzethez fordul: «Te pedig, oh magyar nép, mit nem valál méltó hallani főpapjaid ajkairól, halljad az igazság és béke Istenének egy ismeretlen szolgáljától, testvéredtől.» És kezdi buzdítását a szent harcra, hévvel, erővel, szinte ódai szárnyalással.

A *Kossuth Hírlapjának* október 18-iki számában, a bécsi véres nap hatása alatt, az osztrák-szláv-olasz tartományok és Magyarország jövőjével foglalkozik. Alternative állítja fel a lehetőségeket, de erősen pengeti a detronisatio kérdését.

November 18-án V. Ferdinánd lemondásának kérdését tárgyalja. Hangsúlyozza, hogy a magyar nemzet már csak önfentartási ösztönétől vezettetve is, a lemondáshoz csak akkor adhatja sanctióját, ha előbb teljes biztosítékokat nyer. «E biztosítékok közt — úgymond — elengedhetetlenül benne kellene lenni azon törvénynek, hogy a király köteles az országban lakni, s hogy azon órában, melyben az országot elhagyja, minden joga a trónra megszűnt. Ennél kevesebb a háromszázhuszonegy év óta folytonosan sértegetésnek kitett magyar nemzetet ki nem elégítheti.»

De ez viszont az osztrák tartományok érdekeibe ütköznék, így tehát Barsi kiegyenlíthetetlen ellentétet lát s a közös uralkodó személyét lehetetlenségnek tartja.

1848. december 3-án már azt hangoztatja, hogy a dinastia nemcsak a magyarral, hanem a néemetséggel is ellentétbe jött s Oroszország karjai közé vetette magát. «Orosz pénz által megvesztegetett miniszterek — úgymond — régóta készítik elő a katasztrófát». «Kiket mi a kamarilla zsoldosainak tartunk, a kamarillával együtt nem egyebek, mint orosz eszközök a német és főképen a magyar elem leigázására.»

November végén egy kis körültekintés végett felrándult Pestre, de szomorúan látta, hogy «az események és az intézők között nincs meg a kellő arány.» Visszatérve Bicskére, Nagy Károlytól angol könyveket kért. «Mi végre?» kérdi az. «Előre gyanítom — válaszolt Barsi — hogy a magam fajta emberek számára nem lesz hely Magyarországon s ha már kiköltözünk, elmegyünk Amerikába.»

Az események azonban gyorsabban fejlődtek, semmint gondolta. Windischgrätz ellenállás nélkül nyomult fővárosunk felé s előcsapatai a bicskei plébánost, mint veszedelmes rebellist, 1849. január 2-án elfogták s egy győri gabonakereskedővel összelánczolva vitték Budára.

Fogsága történetét «Utazás ismeretlen állomás felé» című munkájában írta le, melyet először névtelenül tett közzé a Vasárnapi Újságban, utóbb pedig alatt az Olcsó könyvtárban.

E munka meglehetősen szegény mémoire-irodalmunknak egyik igen becses darabja. Írójának emlékezőtehetsége bámulatos. Visszaemlékezik minden legapróbb eseményre, minden névre, személyre, tárgyra. De még sem vész el a kicsinyességekben, ki tudja választani a jellemző vonásokat. Leírásai egyszerűek, természetesekek s oly elevenek, hogy szinte együtt élünk, mozgunk azokkal, kikről beszél. Műve, mint olvasmány, szinte érdekfeszítő s a mellett lélekneemesítő, mert egy, a gondviselés akaratában megnyugvós a balsorsot férfiasan tűrő lelket ismerünk meg belőle.

Főlöskéges volna életének e szakával hosszasabban foglalkoznunk; távolról sem akarjuk mellőzhetővé tenni azt az élvezetet, melyet visszaemlékezéseinek elolvasása nyújt. Csak röviden soroljuk fel az eseményeket.

Január 5-dikétől Budán tartották fogva az úgynevezett József-kaszárnyában. Folytonos bizonytalanságban teltek itt a hónapok s az udvaron nem egyszer hallotta a puskaropogást, a mint egy-egy fogolytársát kivégezték. Április 23-án a magyar hadak diadalmas előnyomulása folytán a foglyokat, köztük gróf Batthyány Lajost is, pomázi szekereken hosszú sorban megindították nyugat felé, a nélkül, hogy a szomorú karaván tudta volna, hová. Hosszantartó fáradságos utazás után végre megérkeztek a laibachi várba. Itt maradtak egész július 22-dikéig.

Ekkor Bécsen keresztül Pozsonyba vitettek, de itt csak egy éjet töltve, Olmützbe szállítottak.

Batthyány Lajos, Károlyi István és Zselénszky László grófok az ismeretlen vég felé ugyanazt az utat tették meg. Ítéletet még nem hoztak felettök. Senki sem tudta, mire virrad holnap. Végre ismét útban voltak haza felé s szeptember 12-én átlépték az *Újépület* kapuját, melyen keresztül Magyarország első felelős miniszterelnöke élve többé nem távozott.

Barsit a *Kossuth Hírlapjában* megjelent cikkeiért 20 évi várfogságra ítélték s Olmütz kazamátáiba hurczolták. Fogságát bilincsekben töltötte. «Vajmi kellemetlen volt — írja — a lánczok csörgése és bár mindent elkövettünk, hogy az a vas ne sirjon-rijjon, egészen elnémitani nem lehetett; még éjjel is minden mozdulásnál megesörrent.»

Olmützben együtt raboskodott Szlávy Józseffel, Szontágh Pállal, Römer Florissal, Könyves Tóth Mihálylyal s több más magyar hazafival s számos előkelő honvédtiszttel. Olvasmányokkal s társas szórakozásokkal igyekeztek az unalmat üzni s fenntartani lelkök egyensúlyát s lesték az európai események fordulatát, melytől szabadulásukat remélték. Végre 1856. július 12-én, közel hét évi raboskodás után, az uralkodó családban történt örven-detes esemény, Gizella főhercegnő születése, meghozta sok rabnak, köztük Barsinak is, a rég várt szabadulást.

Hazatérve, plébániáját a kánonjog ellenére betöltve találta; még könyvei s kézíratai is nagyrészt elkallódtak. Állás és vagyon nélkül állt a világban, kezddhetett új életet a semmiből. Először Kassára ment egykori rabtársához, Hammersberg Lászlóhoz, ki fogsága idején őt anyagilag is támogatta. Háláját lerovandó felajánlotta, hogy ingyen nevelőnek áll jóltevője négy gyermeke mellé. Hammersberg természetesen ezt a nagylelkű ajánlatot nem fogadta el, hanem báró Orczy Elek mellett szerzett neki nevelői állást.

Tanítványával hol Erdő-Kövesden, hol Pesten tartózkodott. Pesten állandóbban s a gróf Csekonics palotának a Magyar-utczára néző részében együtt lakott Gaál Józseffel, gróf Csekonics Endre nevelőjével. Külön szobájok volt itt, de közös szalonjok. Ez időben élénk társadalmi életet élt s barátjával, Gaál Józseffel, ki nagy világi volt, gyakran megfordult gróf Csekonicsné szalonjában.

Üres óráiban cikkeket írt a *Vasárnapi Újságba*, a *Politikai Újdonságokba* és más lapokba. 1859-ban a *Szegedi Híradó* által hirdetett pályázaton tíz arany díjat nyert *«Az iparosok vagy László mester»* című művével. A népies nyelven, egyszerűen, világosan írt kis munka azt a fontos kérdést tárgyalja, hogy lehet derék, életrevaló iparosokat nevelni.

A következő évben, szintén a *Szegedi Híradónál* ismét pályadíjat nyert a *Szerелеmről és házasságról* című kis mun-

kájával, mely a családi élet szeretetét akarja fölbresztetni s a nemzetet, a mint előszavában mondja, arra inteni, «hogy oly úton járjon, mely neki mennél hosszabb és boldogabb létet biztosítson a földön; mert a nemzetek, mint nemzetek, nem mennek be sem a mennyek országába, sem a pokolba, hanem itt a földön veszik el akár erényeik jutalmát, akár bűneik büntetését.»

E kis munkák külön kiadásban is megjelentek, sőt az elsőt, szerző tudta nélkül, mások is lenyomatták.

Barsi 1859-től fogva szorgalmas munkatársa volt a *Szegedi Híradónak*, irányczikket és leveleket írván bele; de az 1861. országgyűlés megnyíltával megszakadt köztük az összeköttetés. A *Kossuth Hírlapjának* radikális munkatársa s Olmütz börtönének egykori lakója, belátta, hogy Magyarország csak az uralkodóházzal való őszinte kibéküléstől várhatja sorsának jobbrafordulását. Ez a meggyőződés Deák Ferencz politikájához csatolta őt, melynek haláláig híve maradt. Így jutott ellentétbe a *Szegedi Híradóval*, melybe cikkeket többé nem írt.

Ez időben sorsa újabb fordulatot vett. Pest városa 1861. augusztus 3-án megválasztotta a városi reáliskolához a földrajz, valamint a német nyelv és irodalom tanárává. Nem soká maradhatott itt. A papságból még nem lépett ki, de a papi regulához sem alkalmazkodott. Már bicskei plébános korában szakált eresztett, úgy hogy nem egyszer összecserélték az odavaló református lelkészszel, ki viszont katolikus pap módjára borotválkozni szokott. Barsi, mint tanár is, szakálasan s polgári ruhában járt. Ez szemet szűrt az egyházi hatóságnál s ellenségei áskálódására a helytartótanács már december 3-án szigorú rendeletet intézett a városhoz, meghagyva, hogy Barsit a tanári székhelyen egy óráig se tűrjék. El is mozdították állásából, de minthogy hamarjában helyettest nem találtak, az a komikus eset történt, hogy Barsi december végéig magamagát helyettesítette.

A következő évben reformátussá lett s a pesti református főgymnásiumba választott meg tanárnak, hol a felsőbb osztályokban a latin és német nyelvet és irodalmat tanította.

Bár nagy műveltségénél s odaadó buzgóságánál fogva teljesen hivatva volt a tanári pályára, sikereket ezen nem aratott. Nagy jósága volt ennek az oka. Fegyelmet tartani nem tudott s a vásott rakoncátlan ifjak folyvást zavarták előadását s vele szemtől-szemben gúnyt űztek. De itt is kitűnt lelkének végtelenül nemes alapvonása. Azokon, kik életét megkeserítették, soha bosszút nem állt, sőt érettségi vizsgák alkalmával segíteni igyekezett rajtuk. Volt tanítványai most is sok szép példáját tudják Barsi nemeslelkűségének, melylyel olykor a legszilajabbakat is utólag könnyekre lágyította.

Mégis jótétemény volt, hogy 1867-ben, a reá nézve tövissel

párnázott tanári széket egy nyugalmasabb állással cserélhette föl. Gorove miniszter május 31-ikén kinevezte a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium keblében föllállított statisztikai hivatalba beltagnak. Irodalmi munkásságával szerzett nevének s ez úton a közélet embereivel, Deákkal, Lónyayval, Csengeryvel stb. kötött ismeretségének köszönhette ezt.

Ráth Mórnak már 1861-től kezdve dolgozott. Legelőször lefordította May Erskine «Az angol parlament és eljárása» című munkáját. A megnyílt országgyűlés ennek különös érdeket és alkalmosszerűséget adott; de a rövid alkotmányosságot csakhamar fölváltotta a provisorium s a mű első füzete iránt mutatkozott érdeklődés elaludt.

Barsi ezután is több munkát fordított Ráth Mór számára; de még többet dolgozott Csengery «Budapesti Szemlé»-jébe. Ezek a munkái is többnyire fordítások és átdolgozások angol és francia írók műveiből. Előszóerete a közoktatás ügye iránt, mely már segédlelkész korában nyilatkozott, e dolgozataiból is kitűnik. Elsőrendű szakemberek után érdekes cikksorozatban ismertette a közoktatás állapotát a különböző országokban; azután pedig eredeti értekezéseiben a magyar közoktatásügy ismertetésére tért át. Ez értekezéseiből is kitűnik az eszményekért hevülő lelkes magyar hazafi. Végigtekintve közoktatásunk elhanyagolt állapotán, a mulasztás mentségeül sem elnyomatásunkat, sem szegénységünket nem fogadja el. Meggyőződése az, hogy ha komolyan és rendszeresen fogtunk volna a dologhoz, habár lassan haladva, sokat tehetünk volna. A multat azonban jóvá nem tehetjük, a jövőhöz fordul intéseivel. «A mulasztásoknak s halasztgatásoknak — úgymond — lejárt az ideje. Ha historiai multunkhoz híven virágozó ország s nagy nemzet akarunk lenni, tanulunk s művelődnünk kell annyira, hogy polgári helyzetében mindenki képes legyen az általa elfoglalt állást betölteni.» Egyszerű szavak ezek s a mit mondanak, talán köznapi igazságnak tűnik fel, pedig mennyi életbölcsesség van bennük.

Nem említve a hirlapokban kifejtett nagy munkásságát, a Budapesti Szemlével egyidejűleg (1862-ben) kezdett írni a magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága által kiadott folyóiratba. Az egyes érseki és püspöki megyék adataiból hazánk népoktatási statisztikáját igyekezett összeállítani.

A közoktatásügyi statisztika készítése jutott feladatául az országos magyar kir. statisztikai hivatal keblében is, s közoktatásügyi miniszteriumunk első jelentését szintén ő állította össze. A statisztikai tanfolyamon, melyet a földmívelésügyi miniszter 1868-ban rendezett s melyen legkiválóbb szakembereink adták elő a statisztika egyes ágait, ő a népesedési mozgalomról tartott előadást, mely szintén megjelent ebben a mind maig érdekes és tanulságos kiadványsorozatban.

Akadémiánk Keleti Károly ajánlatára, különösen a statisztika terén kifejtett irodalmi munkásságáért, 1870-ben levelező tagjává választotta s ő ugyanebben az évben széket is foglalt *«Az emberi öntudat jelen fokáról»* szőlő értekezésével. Azon túl tevékenyen nem vett részt Akadémiánk működésében. Közte és azon férfiak közt, kik akkor az ő szakmájában irányadók voltak, elhidegülés állt be. Érezve a rokonszenv hiányát, félrevonult, nem daczos bosszúval szívében, hanem mint oly ember, kit a feltűnési vágy nem sarkal, s ki nem szereti előtérbe tolni magát. Legelső tudományos intézetünk működését azonban folyton nagy érdeklődéssel és szeretetteljes figyelemmel kísérte.

Irodalmi működése azontúl sokáig jobbára hivatalos működésére szorítkozott, csak öreg korában szánta rá magát fogsága történetének megírására. A statisztikai hivatalban ő szerkesztette mindvégig a közoktatásügy statisztikáját, mely a hetvenes évek közepéig nemcsak táblás alakban, hanem magyarázó szöveggel ellátva jelent meg, Barsi József tollából. Hivatalos munkaköre csöndes, mondhatni egyhangú volt, de ő, a kötelesség embere, nem lankadó buzgósággal töltötte azt be.

Pár hónap múlva huszonöt esztendeje lesz, hogy Barsi Józseffel megismerkedtem. Tizennyolcz éves koromban, mint első éves joghallgató kerültem a statisztikai hivatalhoz, hogy a szerény apai háztól nem a legbővebben telő segítséget egy kis mellékkeresettel pótoljam. A boldogult látva hajlamomat, szeretetemet az irodalom iránt, csakhamar rokonszenvével, sőt atyai barátságával tisztelt meg. Örült, midőn irodalmi kísérleteimmel először léptem a nyilvánosság elé s azontúl is a szerető szív gyöngéd figyelmével kísérte tétovázó irodalmi pályámat, mely meg-megindult, majd meg félénken, bizonytalanul el-elveszett, mint a sivatagban bujdosó patak.

Ismeretségünk nem szorítkozott a hivatalos érintkezésre. Meglátogattam házánál is s láttam a puritán egyszerűséget, a pontos szigorú rendet magánéletében, háztartásában.

Midőn a református vallásra tért, egyúttal megházasodott. Elvette Herczegh Friderikát, ki addig a hírneves Pólya doktor háztartását vezette. Felesége egykorú volt vele s midőn összekeltek, mindketten túl voltak az élet delén. Az ötven-ötvenkét éves szívben nem igen gyúl ki a szenvedélyes szerelem, de megmaradhat a szeretet szelíd fénye, nyájas sugárt hintve a szép derült őszi napokra. Volt összhangzó kedvtelésük is, mindketten nagyon szerették az irodalmat. A tisztas matrona — mert midőn megismertem, már az volt — épp oly szíves figyelemmel viseltetett irántam, mint férje, kivel barátságos összeköttetésem soha sem szakadt meg.

Föl-fölkeresett, midőn már saját tűzhelyet alapítottam. Győ-

nyörködve nézte növekedő családomat, a mint a bibliai olajvessző módjára sarjadtak, nőttek oldalam mellett a vidám csemeték, kikkel a gondviselés kegyelme megáldott. Még születése napját is tudta valamennyinek.

Csodálatos emlékezőtehetség volt. Említettem fogsága történeténél, hogy a legkisebb eseményre, minden névre visszaemlékezett még évtizedek múlva is. Emlékezetében számtalan családnak egész genealogiáját őrizte. Midőn a budai oldalra ment át lakni, sétái alkalmával megfigyelte az egyes házakat, eszében tartotta telekkönyvi számukat, megtanulta tulajdonosaik nevét, sőt lassan-lassan egész történetöket. A hivatalban a *Budapesti Közlönyt* minden reggel átnézte, hűségesen kijavította benne a sajtóhibákat, a tévedéseket pedig a lap szélén glossákkal kísért.

Az 1888. év őszéig maradt az országos statisztikai hivatalban, ekkor, 78 éves korában nyugalomba vonult. Nyugalomba, de nyugdíj nélkül. Állása, a statisztikai beltagság, nem volt nyugdíjképes, rendszeresített állás s huszonegy és fél évi szolgálat után az állam üres kézzel bocsátotta el.

De azért életének utolsó éveit anyagi gondok nem keserítették meg. Munkásságával s nagy takarékoságával szép vagyont gyűjtött. 1889-ben 54 ezer forintról tett végrendeletet, mely összeg különféle értékpapirokból, főleg magyar államadossági kötvényekből állt. Vagyonát ugyanakkor kezelés végett átadta a tanítók országos árvaházi egyesületének, s papirjai az osztrák-magyar banknál tétettek le. Végrendeletében kikötötte, hogy míg ő vagy felesége él, a tőke kamatait ők élvezik, kettejük halála után pedig 5.000 frt a tanítók árvaházának s ugyanannyi a Mária Dorottya egyletnek jusson, 44.000 forintot pedig a magyar iskolaegylet örököljön. Ez összeg kamatának egy részéből 25 éven keresztül különféle hagyományokat tett, részint társulatok javára (köztük Akadémiánknak és a Kisfaludy-Társaságnak is), részint magánosoknak, kik iránt szeretettel, jóindulattal viseltetett. A magyar iskolaegylet részére hagyományozott összeg tulajdonképen egy könyvtár létesítésére szolgált volna, melynek alapját saját szép könyvgyűjteményével akarta megvetni.

Egy vagy másfél év múlva azonban értékpapirjait kivette az osztrák-magyar bankból s ismét maga akarta kezelni. Ez a lépése okozta, hogy keservesen megkuporgatott tőkéje, melylyel — gyermekei nem lévén — jótékony alapítványokban akarta nevét megörökíteni, elpusztult, elveszett nyomtalanul.

Szemei ekkor már nagyon meggyöngyöltek; nemsokára pedig a világtalanság örök éjszakája borult rá. Ettől fogva remete-életet élt. Egy megható levelet mondott tollba s abban elbúcsúzott feleségétől, ki viszont teljesen süket s évek óta ágyban fekvő beteg volt. Külön szobába költöztek s többé e földi életben nem

érintkeztek. A nyolczvan éves vak aggastyán azontúl csak emlékeinek élt. Úgy látszik, a mult benyomásai, képei, csodás eleven-séggel újultak meg lelkében. Ismerőseinek, kik meglátogatták, nem egyszer mondta, hogy sohasem látott olyan tisztán, mint most, kialudt fényű szemeivel.

Folyvást a visszaálmódott világban élve, képzelődése lassanként betegessé vált s lelki egyensúlya is megzavarodott.

Ily állapotban a világtalan öreg ember hogy tudta volna vagyonát kezelni, megtartani? Kapzsi emberek, valami távoli rokonok, fölhasználták gyöngeségét s vagyona nyomtalanul elkal-lódott. Úgy, hogy midőn 1893. február 18-án örök-álmra hunyta szemeit, a jótékony és nemzeti czélokra, melyeknek tetemes anyagi támogatásával akarta föltenni munkás életére a koronát, már mi sem maradt.

Alapítványok nem őrzik emlékét, munkái nem adják át nevét a halhatatlanságnak; de azért nem érdemi-e meg hálás kegyeletünket a férfú, ki egy hosszú életen át oly hű és buzgó munkása volt a nemzeti művelődésnek. Nem a hír, nem a dicsőség vágya sarkalta őt. Életében sem kereste a kitüntetést, még kevésbé várta halála után s vétettem volna a halott ellen, ha túlzó magasztalásokkal igyekszem kiszínezni irodalmi pályá-ját. De a kegyeletes baráti visszaemlékezés, ha van a siron túl élet, tudom, jól esik neki, s e pillanatban, midőn a tollat lete-szem, úgy tetszik, hogy jóságos tekintete szeretettel pihen rajtam, kezemen pedig kezének meleg szorítását érzem.

Jelentés a Péczely-jutalom regény-pályázatáról.

(Előadta *Szász Károly* rt. a február 22-iki összes ülésen.)

E jutalomra az 1893. és 94. években megjelent, első sorban magyar történelmi tárgyú vagy háttérű, s ha ezek közt jutalomra érdemes munka nem találtatnék, másodsorban a ma-gyar társadalmi életből írt regények pályáztak (Ügyrend 140. §.), mire a pályázat 1895. május 8-án (a nagygyűlésen) azon évi június 15-ki határidővel hirdettetett ki; bírálókul pedig az I. osztály által június 24-én Gyulai Pál, Beöthy Zsolt és alulírt rendes tagok választattak.

Az Ügyrend előbb idézett szakasza szerint a bírálók jelen-tésének s a jutalom kiadásának az azt követő (1896.) év folya-mán kellett volna megtörténnie, de mivel az alapítványi szabály-zat szerint nemcsak a szerzők vagy kiadók által *beküldött*

művek, hanem a megjelölt két év alatt megjelent összes magyar történeti és társadalmi eredeti regények tekintendők pályázókként, a nagyszámú különböző kiadóknál megjelent munkák összeszedése s a három bíráló által elolvasása s alapos megvizsgálása sok nehézséggel s fáradságos munkával jár, a bírálók azzal a mult évben elkészülni nem voltak képesek s így csak most döntöttek, a miről a jelentés megtételével engem bíztak meg.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a pályázat és bírálát eredményéről a három bírálónak teljesen egyértelmű ítéletét s a jutalom kiadása iránti javaslatát terjeszthetem a tek. Akadémia elé.

A bírálók az 1893. és 94-ben megjelent s rendelkezésükre jutott összes eredeti magyar regényeket elolvasva, arra az eredményre jutottak, hogy a tisztán történeti regények közt egy sincs, melyet a jutalomra ajánlhatnának; egy részök semmi történeti jelentőséggel nem bíró, csekély érdekű s fontosság nélküli tárgyat ad elő s a melyiknek tárgya nagyobb történeti érdekekkel s a kor és a tárgy fontosságával bírna is, vagy a történeti hűség és igazság híjával, vagy a jellemek felületessége s következetlenségével, vagy a mese lazaságával s aránytalanságaival, vagy az előadás egyenetlenségével, majd fellengző, majd száraz voltával fárasztja s kedvetleníti az olvasót s állandó és valódi érdeklődést nem tud kelteni, ha egyes részletei bármily sikerültek és kiválóak is.

A történelmi tárgyúakkal egy osztályba sorozandó történeti háttérűek közt azonban egy, Pálffy Albertnek «A régi Magyarország, utolsó éveiben» czímű regénye (először a Budapesti Szemlében, első önálló kiadása pedig a Franklin-társulat kiadásában 1894-ben) vonta magára mindenik között s fölött a bírálók figyelmét. A kor, melyben mozog, a negyvenes évek közvetlenül a forradalom előtt, közelebb van még hozzánk, mintsem tisztán történeti regényre szolgálna alkalmas tárggyul. A kor nagyjai s kiváló alakjai névszerint fel-feltűnnek a regény meséjének keretét érintve, de nem szereplő vagy éppen döntő alkotó részei a regénynek; a kor rajzából azonban ki nem maradhattak s annak csak háttérül szolgálnak. A regény s annak meséje tulajdonkép társadalmi, de történeti háttérrel. S az a társadalom, melynek képe van rajzolva, igazán történeti hűséggel festi a kort, melyben játszik. Az akkori kortársak közül még sokan élünk; ha fiatalon is, részt vettünk annak mozgalmaiban s tanúi voltunk annak a lassan készülő, de rohamosan kitörő átalakulásnak, mely a Pálffy regényében oly eleven hűséggel van rajzolva, s a megnevezett notabilitásokon, mint mellékszemélyeken kívül a regény főszemélyei némelyikében, álneveik daczára, egy-egy ismert akkori alakra szinte ráismerni vélünk s az egészben az akkori

élet, politikai fejlemények s a hosszas elnyomatásból elemi erővel kitörő közszellem oly eleven, mint hű rajzára ismerünk.

A regény tulajdonképeni meséje, mint Pálffy előbbi regényeiben, egyszerű, jól átgondolt, természetesen fejlődő s következetesen keresztülvitt; cselszövények s azokból származó bonyodalmak s meglepő fejlemények nélkül is folyvást fentartja az érdeklődést s a jellemek igaz fejlődésével természetesen viszi előre a cselekvényt s adja meg az egyedül lehetséges megoldást, mely kikerülhetetlenül végzetes és tragikus. A regénynek talán egyedüli hibája, hogy a történetnek inkább derült s kedvező véget váró folyamata az olvasót erre a tragikus megoldásra nem készíti eléggé elő; bár annak magva el van vetve a cselekvény tulajdonképeni mozgatójának a nemes lelkű s szerető szívű vén kisasszony, Margit néni történetében és kitűnően rajzolt nemes, de kérlelhetetlen jellemében. A történet hősei a fiatal, lelkes és szeretetre méltó Zsadányi Pál, Margit néni becézett unokaöccse; és a bájos Frankenmarkt Róza grófleány, kinek apja — Frankenmarkt ezredes — a javíthatatlan kártyás, egykor jegyese volt az akkor még fiatal Margit néninek, de őt egy gazdagabb leányért cserben hagyta s a jegyese testvérét, a Pál apját, kártyaadósság miatt öngyilkos halálba kergette, e régi történet a fiatalok, Pál és Róza közti házasságot lehetetlenné tette s mikor ezt Margit néni, nem bosszúból, hanem erkölcsi érzetből a fiatalok tudomására juttatja, Róza a Dunában keres menedéket.

A cselekvény mellékalakjai közül Klobucsevich báró, helytartósági tanácsos, a csökönyös pecsovicz válik ki, a ki hogy nagyravágásának s előmenetelének valamely gazdag házassággal nyerjen szárnyakat, több helyen próbálkozik, de mindenütt kudarczott vall s a politikai fordulattal megadja magát; Czibakházy, ki feleségétől külön él, de mikor az Apponyi-aerában adminisztrátor lesz egy felvidéki vármegyében, a feleségét magához hívja, hogy az installáción vele parádézhassék; s neje, a Margit néni bizalmas barátnéja és segítő-társa a Pál czélba vett, de a nagy-néni által, a régi titok miatt végletekig ellenzett házasság megakadályozásában; a szép és kaczer, de jószívű Velejte grófné — s még Lizi a hű és ügyes szobalány, mind valódi kabinetképek, biztos kézzel rajzolt s jellemzett alakok, az akkori kor színét magukon viselő s így a történeti háttérbe mind beleillők s annak alapszínét kiegészítők.

Ez eredmény a tisztán társadalmi regények bírálatát már feleslegessé tette s azokra sor sem kerülhetett; de miután a bírálók, kötelességök szerint, ezeket is mind átolvasták, kimondhatják, hogy bár többé-kevésbé figyelemre méltókat is találtak közöttök, egyet sem, mely az előbbit felülmúlná vagy azzal párhuzamba állítható volna.

A bíráló bizottság ezek után a Péczeli-jutalom e regény-pályázatán versenyzett művek közül Pálffy Albert *A Régi Magyarország utolsó éveiben* című regényét ítéli az 1893-dik és 1894-dik években megjelent eredeti magyar regények közt legérde-mesebbnek s azzal a javaslattal járul a tekintetes Akadémia elé, hogy az 1000 arany frt jutalmat Pálffy Albert nevezett regényének adja ki, ezzel egyszersmind e jeles írónknak egész — több mint ötven évre terjedő irodalmi, elsősorban regényírói, egyszersmind publicistai munkássága iránti méltánylásának adva kifejezést.

Carlyle társadalom-politikai rendszere.

(Kivonat *Gaal Jenő* l. t. decz. 7-én tartott székfoglalójából.)

A társadalom haladása szerves processus. A kik annak életműködését fokozni és helyes irányba terelni képesek, voltaképp azok vezéreink. Valóban nagy dolgokat csak a nemzet és a nemzetek egyeteme vihet keresztül. Nincs nemes, nagy, szép vagy hasznos eszme, mely a névtelen hősök hosszú sorozata nélkül megvalósulhatott volna valaha. Két idegen gondolat egy harmadikat szül, mely sokszor nem is hasonlít azokhoz és ismét új eszmék sorozatát idézheti elő. De az az érdeme meg lehet az egyesnek is, hogy gondolatai által, melyek a közszükségnek megfelelően, közfigyelmet keltenek, új felfogást és új elhatározást tud felkölteni másokban, a kik után később számosan indulnak. Az ilyen ember a természet legnagyobb és megfejtve a leghasznosabb titkainak feltárása által a legnagyobb szolgálatot teheti fájának, mert archimedesi pontot teremt számára, melynek segítségével a tévedések egész világát lesz képes sarkaiból kiemelni. Ilyen férfiú volt Carlyle Tamás, a ki oly makacs tisztelője volt az igazságnak, hogy képesebb lett volna valamely nagyon kifogásolható gonosz tettet elkövetni, mint az általa netán véghezvittet eltagadni. Megtestesülése volt az igazmondásnak és szavahihetőségnek. Mindent, a mit irt, magasb rendű kötelesség-teljesítésnek tekintett s a legnagyobb áldozatra volt képes. csak hogy egy betűt se kelljen papírra tennie, a mi nem legmélyebb meggyőződését fejezte ki. A nagy erkölcsi ellenálló képességgel bíró, puritán skót fajból származott. Azon hivatás szempontjából, melyet magáénak vallott, szerencsésebb viszonyok közt nem nőhetett volna fel. 1795-ben született szegény, de rendkívül tehetséges, jellemes és valóságos szülőktől. Ifjú korában a kétkedés őt is meglepte és míg szellemi életének egységét képes volt újra helyreállítani, nagy lelki és testi küzdelmeken ment keresztül. Nagy hatással volt reá Goethe,

a kinek erkölcsi nagyságát nála senki sem méltányolta jobban. Tanulmányainak végeztével semmiféle hivatalt sem akart vállalni, hanem mint független író kívánta a közügyet szolgálni. Sokszor nagy nélkülözéseknek volt kitéve. Irodalmi munkássága nem sokat jövedelmezett, mert még irályának tetszetősbbe alakítása által sem akart engedményt tenni a közönség ízlésének. Okos és művelt nevével hat évig élt, e miatt távol a világ zajától teljes elszigeteltségben. De így tevékenységét nem folytathatván, 1834-ben Londonba költözött és ott élt 1881-ben bekövetkezett haláláig. Az egyetlen kitüntetés, melyben hazája részesítette, az volt, hogy Disraelivel szemben óriási szótöbbséggel az edinburgi egyetem lord kancellárává választott. Megkínálták ugyan nyugdíjjal és a Bath-rend szalagjával, de ő egyiket sem volt hajlandó elfogadni.

Carlyle Tamás tüneményszerű egyéniség volt. Származása, szervezete, neveltetése és hajlamai egyaránt képesítették őt arra, hogy hazájának és az emberiségnek szellemi és erkölcsi herosa legyen. A hit szükséges voltát átérezte, de nem volt fanatikus, sőt még felekezetiesen vallásos sem. Szerinte a keresztény vallásfelekezetek sem elégítik ki már korunk szükségait. A kereszténység alapeszméjét, az emberszeretetet, azonban fajunk legnagyobb vívmányának tekintette. A természet törvényeit az istenség szigorú parancsaiként félte és tisztelte. A természet parancsainak engedelmeskedve nem kell rettegni még a haláltól sem. Az örökös *nem* helvett örökké *igen*-t mond a természet összes tetteinkre, ha annak rendje szerint élünk egyenként és együttesen. Jellemző egyéniség volt, mivel lelkületében, mint mikrokosmosban, látható kora makrokosmosának nagyfokú vonaglása. John Stuart Mill szerint Carlyleban a XIX. század szelleme kelt tusára a XVIII. századéval. Az egyéniség túltengésével szemben Carlyle a társadalom álláspontjára helyezkedett és ezen álláspont logikájától nem riadt vissza. Ebbeli meggyőződése számára sokáig kereste a megfelelő kifejezést. A nélkül, hogy a kategorikus imperativus álláspontját Kanttól vette volna kölcsön, Bentham utilitarismusának hadat üzent. És Carlyle valamint életpályáján, úgy erkölcsi felfogásában is minden compromissumot visszautasított, a mi korának ellentétes felfogásával szemben eszméinek győzelmét Angliában végre is biztosította. Míg a kétély gyötörte, gyengének érezte magát. Már csaknem a pessimismus áldozata lón, de súlypont nélkül, vagy hamis súlyponttal lelkében nem tudván élni, eljutott lassanként arra a meggyőződésre, hogy az *én* nem lehet az emberi élet végcélja és központja. Belátta, hogy senkinek sincs szerzett joga a boldogságra, mert nincs, a kivel szemben e jogot érvényesíthetni lehetne. A fájdalom szent, mert megtanít bennünket arra, hogy szerényebbek és lemondók legyünk s csak kötelességünket teljesítve remélhetünk. A társadalmat a hit és a szeretet tartja

fenn. Az önmegtartózkodás a családi, polgári, és egyúttal a gazdasági erények szülőanyja, ellenben a ravaszul számítgató utilitarismus már csirájában rossz. A mai kor gyermekei még jobban egymásra vannak utalva, mint a régiek; visszas eljárás tehát, ha első sorban nem altruistikus indokok által vezetettjük magunkat. Az életben és tudományban azok a természetes vezérek, a kik az altruismus által leginkább vannak áthatva, az igazságot önmagáért kutatják és szeretik, s szolgálatot teljesítenek, nem pedig annak látszatát fitogtatják, hogy a valódi szolgálat jutalmát megkapják. Bízni kell a magasb erkölcsi törvényben s ez a bizalom a hit. Minden nagy emberi alkotás hívőknek a műve. Azonban a hit sem tarthat örökké. Annak nyilvánulási formái, mint a test ruházata, lassanként szintén elkopnak. Sokáig a hit látszatát még fenn akarják tartani: de e törekvés célra nem vezet. A kereszténység megújulásában bizott és társadalmi bajaink meggyógyulását attól remélte. Nem esett kétségbe a multaknál sok tekintetben rosszabb állapotok felett, mivel a hit és hitetlenség korszakainak váltakozását természetesnek találta. A létért folytatott küzdelemben voltaképp társadalom áll társadalommal szemben. A jobb, erősebb fajok kiválása természeti törvény. Az emberiség emelkedése mindig a társadalmak evolúciója útján ment végbe és másnemű igazi haladásra a jövőben sincsen kilátás. Természetellenes dolog tehát, hogy a létért folytatott harc az egyének közt menjen végbe, mert ez az ugyanazon szervezet sejtjei közötti tusához hasonlítván, az egész élet erejét teljesen aláássa. Carlyle a classikus nemzetgazdaságtani iskola alapelveivel tehát ellentétbe helyezkedett. Lehetetlennek tartotta, hogy az önzés egymagában, vagy csak annak túlsúlya is, rendet teremtsen. Történeti tapasztalat, hogy míg a kezdetleges társadalmakban az erőt csak az önzés vezette, addig az rendesen elpusztította ellenfelét. Később az erős hatalmának tetőpontján csak addig maradhat, míg bizonyos lemondással, ösztöneinek megfékezésével kezeli azt. A lemondási képesség az erő fenmaradásának is előfeltétele. A történeti igazsággal ellenkezik a társadalom szerződés alapján végbement keletkezésének felfogása. Az erős uralma a gyengék felett természeti törvény. Az első társadalmi munkafelosztás az uralkodásban és az uralásban nyilvánul. Az erős azonban, miután uralmát a gyengére erőltette volna, csakhamar kénytelen ennek hajlandóságát megszerezni és érdekeivel törődni. A gyenge pedig kezdi átérezni, hogy az ily hatalmas védelme és támogatása nélkül nem maradhat meg. Bizonyos fokú altruismus kell a tartósabb uralmi viszonyhoz, de így az természetünknek megfelel. Az ember vagy született jobbágya más embernek vagy született ura, akár elismeri ezt a tényt, akár nem. És szerencsétlenség, ha elismerni nem tudja, mert akkor

chaotikus állapotok keletkeznek. Az uralomhoz azonban első sorban a társas érzés fokozott mértéke, Carlyle szerint, a legnagyobb bölcsesség szükséges. A normannok nem azért hódították meg az angolszászokat, mintha testileg erősebbek lettek volna azoknál, hanem, mivel több volt a társas érzés, az összetartás és a szervezethez bennök. Ez érzést azonban el lehet terjeszteni és azért azt lehetőleg ápolni kell a népekben. Erre a nemzetek természetes vezérei, hősei vannak hivatva, azok, akikben a társas érzés nagyobb mértéke, tisztultabb nyilvánulási módja, a fenkölt érzés, az erény, az emberek és a hazának a többiekénél melegebb szeretete, mint a természet magasb adománya, jelentkezik. Az ilyeneket az őskorban mint isteneket, prófétákat, vallásalapítókat, később mint fejedelmeket, vezéreket, törvényhozókat, költőket vagy nagyhatású írókat tiszteli a nép. A vezetésre minden társadalom rá van utalva és a legkétségtelenebb jogok közé tartozik az, hogy a gyenge és a kevésbé okos az erős és a bölcs által vezetettessék. A társadalom addig küzd, vonaglik és szenved, míg a törvény nem valósul. A vezettetés jog, a vezetés pedig súlyos, felelősségteljes kötelesség. Az egyének keletkeznek és elmúlnak, a társadalom fejlődése független tőlük, de az egyének mindig nagyobb mértékben függenek a társadalomtól. Egész valójuk, annak minden mozzanata a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi munkájának eredménye. És a társadalom befolyása az egyénre mindig nagyobb lesz. Az egyes és az osztályok mind kevesebb önállósággal fognak bírni és hatáskörüket folyton inkább csak mint a társadalom közegei fogják betölteni. Semmi sem oly bizonyos tehát, minthogy az ember feladatának csak akkor felelhet meg, ha az egész iránti odaadása, az altruizmus szelleme, őt mindinkább áthatja. A társadalmi egyenletes és párhuzamos működés csak a közszellem nagyfokú elterjedése mellett remélhető. Ennek megfelelő közvélemény, szokások és intézmények fognak keletkezni, melyek azután a társadalom új rendjének benső szilárdságot lesznek képesek adni. A Carlyle kiinduló pontja tehát ellentétben a merev individualizmussal szemben. Nála az altruizmus felfogás lehető általánosítása és uralomra juttatása a helyzet javulásának nyitja. Ez a főelv. A többiek, melyeken rendszere még nyugszik, amannak csak logikai következményei.

Az embernek határozott czállal kell bírnia, hogy kötelességének teljesítésében kitartó lehessen. De ez nem lehet végtelen. A végtelennek valamely véges dologban megvalósulva kell jelentkezni, hogy azt az ember felfoghassa. Ezek a véges dolgok a jelvények. Ily jelvény a katonának a zászló, a polgárnak a haza fogalma. Nem egy bizonyos nagyságú terület vagy népsokaság az, a mi lelkesít bennünket, hanem az altruizmus. Legfontosabbak a vallásos jelképek, mert azok a legfelsőbb, legönzettelenebb hata-

lom symbolumai. Az istenség emberileg gondolt fogalma sem más, mint jelkép. A hit fogalma alá sorolja ezenkívül a haza, a család, szülők és gyermekek szeretetét is. Az önzés mindig ugyanaz, ellenben a szeretet tárgyához képest változó. Az idő azonban minden jelképet megfoszt érvényétől. Az emberiség haladásával az istenség fogalma folyton elvontabbá lesz. De a jelvények ezen szakadatlan változásában csak az eszme mulékony köntöse pusztul el, az örök igazság megmarad. A hit és hitelenség korszakai egymást követik. A pozitív, eredményes időket a hit jellemzi. Ezt a korszakot az emberek szocializálásának tartós folyamata, vagyis az jellemzi, hogy bennök a társas érzés mind tisztább alakban jelentkezik.

Az önzés az egyéni létre fekteti a súlyt és azzal szemben, ha ellentétbe jut vele, hajlandó az egész világot megtagadni. Viszont a hit a legnagyobb súlyt mindennek felett becsült tárgyára fekteti. A valódi munka a hitből fakadó tevékenység és önmagáért történik. Minden becsületes munkában van egy neve a hősiességnek. Laborare est orare. Minden valódi munka megbecsülhetetlen és sokkal többet ér, mint az érette adott munkabér. E korban az életcélok ki vannak tűzve, a hit a gyengébbek magatartását is szilárdá teszi, mert hiszen a többség az eszmények megvalósítására dolgozik. A cselekvés ugyanazon erkölcsi rugói egybevágó, párhuzamos tevékenységre sarkalják az embereket. Mindenki valamely kisebb vagy nagyobb közösség tagja, mely őt védi és melyért ő odaadással működik. Az áldozatkészség bizonyos foka a részek oldalán természetes fejlemény. Az ily társadalom határozottan felette áll a részeknek. A pozitív korszakban az igazság uralkodik s a munka sikeres, mert a munkás nemcsak a látszat kedvéért dolgozik.

A hit korszakára a hitelenség következik, midőn a tudomány a régibb hitre vonatkozó fogalmakat szétfosztotta már. Senki sem hiheti ugyanazt, a mit az apja hitt. A hitelenségnek két alakulata létezik. Az egyik, melyben a kétség a hitet csak meggyengíti és a másik, melyben azt már teljesen megölte. A vallásos felfogást kétféleképp lehet megsemmisíteni vagy úgy, hogy a reformátorok újat állítanak helyébe vagy pedig úgy, hogy a forradalmárok azt lerombolják, de pótolni nem képesek. A hittel az erkölcs is megrendül és az emberek cselekvésében nagy ingadozás észlelhető. Az önző indokok uralomra jutnak és a társadalom élete az egyéni erők változó esélyű játékának tűnik fel. Az ily korszakokban a régi intézmények tartalmuk elpárolgásával a cselekvést nem irányítják többé. A munka, odaadás nélkül teljesítetvén, nem igen sikeres. Az egyén az összes tevékenység központját képezi. A kormányzat már nem magasb kötelességteljesítés, hanem az egyéni előmenetel eszköze. A kor-

mányzók kiválasztása a választók saját szempontjából, többé-kevésbé leplezett vesztegetéssel megy végbe és így mindig méltatlanabbak kerülnek hatalomra. Az egyes szervek nem biztosítanak erőt az egésznek, tehát ez sem táplálhatja őket kellőleg. A szervezkedésre nincs hajlam, minél fogva az egyes a maga elszigeteltségében nem is segíthet magán. Az emberek nem úgy fogják fel a világot, a mint tényleg létezik. A kuruzsló vezérek munkájának eredménye a társadalom bomlása. Az adamitizmus vagy anarchizmus felüti fejét. Pedig nem az a baj, hogy haladunk, hanem, hogy rossz irányba jutott a társadalom s nem az a baj, hogy kormány van, hanem az, hogy álkormányzók vannak.

A hit elavult formáitól a forradalmon kívül a demokratikus elporladás útján szabadul meg a társadalom. De a demokratia nem végleges állapot, az semmiféle nagy alkotásra nem volt még képes. A radicalizmus csak ürességet hagy maga után, melyben a jövőendő alkotásai helyet kaphatnak. A francia társadalmat Carlyle ilyen tabula rasa készítésének tekintette és büntetésnek, mivel az azt megelőzőtt nemzedékek nem úgy fogták fel a világrendet, mint a minőnek a természet alkotta. Azonban utoljára a sok hazugságnak is vége szakad és a válság után a pozitív korszak következik ismét. Az elvont egyén helyét a valóban létező foglalja el s az önérdek anarchiája helyébe a párhuzamos cselekvés harmoniája lép ismét. A negatív idők vezérférfiai hitetlenek, míg az őszinte korszakok vezérei osztoznak annak hitében. Carlyle a hit és hitetlenség korának ezen váltakozásában a jónak végső győzelmét reméli. Az örök igazság érvényesül a történelemben. Ez különben a küzdelmek végtelen sorozata. Az erős győz a gyenge felett és a háború a nemzetek erőpróbája fog maradni mindig. Az a nép, mely nem tudja magát megvédeni, elvesztette jogát az önálló léthez. A hatalom a jog tartalma. Ha erő nem áll a jog megett, az végre tarthatatlanná válik. A hatalom alatt Carlyle az erkölcsi erőt érti. Csak az a nép hatalmas, mely összetart. A történet tanúsága szerint, ha altruistikus alapon álló és önzéssel telt népek ütköztek össze, mindig az előbbieket voltak a győztesek. De az egyének is csak akkor erősek, ha hittel keblökben fognak a munkához. Az embereket saját természetök kényszeríti arra, hogy a társadalomban sorakozzanak.

A mai társadalom mindinkább veszít hitéből. Hanyatlást mutat a magán-, a köz- és egyházi élet egyaránt. A hazugság az élet minden nyilvánulását megmételjezi. Anglia telve van gazdagsággal és mégis aléltan vonaglik. Élénk színekkel festi összes, de különösen társadalom-politikai tárgyú műveiben az ellentétet, mely a példátlan nyomor és eddig még sehol el nem ért nagy gazdagság között mutatkozik. E vagyon nem boldogít senkit. Mi haszna van a nagy bőségnek, ha a nemzet zöme

elpusztul mellette. Egész arany falak és telt csűrök birtokában senki sem érzi magát biztonságban, elégedettnek. Megvan a nemzet büvölve és átkozva, mint Midas király. Minő tanulság van e regében? A társadalom e baja félreértésen alapszik és állapotainak javítása első sorban attól függ, hogy a hamis vezetőktől megszabaduljon. Ha valamely ország szenved, kétségtelen, hogy azt félrevezették. Jobb vezetés kell: a tehetségek arisztokrátiája. A mindenség központi törvénye az igazság. A bölcsekre, a jobbakra, a régi értelemben vett «aristoi»-ra a társadalomnak nagy szüksége van. E szükség szempontjából tekintve a demokratia nem más, mint a kétségbeesés a felett, hogy a vezérletre alkalmas hősöket nem találhat magának a társadalom. A segítség csak úgy valószínű, ha a kormányzat nem marad a kuruzslók és dilettansok kezében, ha a társadalom megfelelő új arisztokrátiát tud teremteni magának és ha az állami és közgazdasági életben is megtudja, a mennyire emberileg lehetséges, valósítani az igazságot. A munka szervezése szükséges. Tisztességes bér a tisztességes munkának: ez az igazság. A vállalkozó nem tesz eleget kötelességének, ha munkásait egyszerűen készpénzzel kifizeti. A társadalom lényegének és az ember ahhoz való viszonyának helyes felismerése a fődolog. Nem egy eszme, nem egyes intézkedés, hanem csak az menthet meg bennünket, ha igen sok egyén individualistikus felfogását levetkezve, a társadalom megbízottjának, közegének vallja magát és annak is bizonyul. A javulás biztosítására más módot nem látott, minthogy az altruistikus irányban történt megindulás után azt egész a csúcsra való feljutásig lankadatlanul követni kell. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az emberek cselekvésök hibás indokait belátják.

Rendszernek neveztem társadalom-politikai eszméinek összességét, daczára annak, hogy ő maga azokat dogmatikusan sehol sem adta elő. De történeti műveit főleg azok megvilágításának és kidomborításának céljából írta. Ez volt a célja a francia forradalomról, Cromwellről, II. Frigyes életéről írt nagy műveinek. A «Sartor Resartus»-ban világnézete megalakulásának egész folyamatát láthatjuk, a «Past and present» a munka apologiája, a «Heroes hero-worship and heroic in history» a társadalmi egyenlőtlenség jogosultságát és a hivatott vezérek működésében rejlő nagy áldást ecseteli; vegyes tanulmányainak némelyike, továbbá a «Chartism» és a «Latterday-pamphlets» című alkalmi értekezései az angol közállapotokat bonczolják s azokra vonatkozó irányeszméit és javaslatait foglalják magukban. Szétszórva jelentkeznek társadalom-politikai gondolatai, de azokban zavartalan összhang van, mely Carlyle egész életét jellemezte. — Daczára irányja hibáinak és hiányainak, Carlyle az utolsó néhány évtized alatt úgy szólván az egész angol közvéleményt meghódította és

annak társadalmi felfogását képes volt legnagyobbbrészt már mostanáig is átalakítani, pedig hatása voltaképp csak ezután lesz nagy, midőn a jövő tanításainak helyessége számára a bizonyítékokat szolgáltatni fogja. Hódításai most már másutt is észlelhetők. Tanainak népszerűsítésére legtöbbet tett John Ruskin, de azok elterjedését természetesen a bennök rejlő igazság, erkölcsi öserő és jellemének kifogástalan önzetlensége biztosította. Tanítása leginkább hasonlít lényegre nézve a Comte Ágost positivismusához; várható fejlődési formájára, de nem kiindulási és végpontjára nézve a Herbert Spencéréhez és merő ellentéte a tudományos socialismusnak.

A Carlyle világnézete és társadalmi felfogása semmi más, mint a megtisztult erkölcsi törvény, az örök igazság hirdetése és megállapítása annak, hogy az ember világának a világegyetemmel elválhatlan kapcsolatban és teljes összhangban kell maradni. Mindez a történelem tanulságaként áll műveiben szemeink előtt s azokban a jövőnek valószínű kilátásait és feladatainkat világosan láthatjuk. Társadalom-politikai eszméi tehát, ha azok szorosan véve nem is képeznek tudományos rendszert, olyasmit adnak, melynél nagyobbat és becsesebbet semmiféle tudomány sem nyújthat nekünk.

És hogy Carlyle tanításai mennyire az emberiség életéből vannak merítve, arról saját történetünk is meggyőzhet bennünket. Az önzés korszaka mindig a hanyatlásé és csaknem a végzetes bukásé is volt egyúttal. A valódi hazafiságban jelentkező hit korszakai pedig mindig felvirágoztatták e nemzetet. Deák és Széchenyi példái mutatják, hogy a legújabb korban is mit tehet az altruistikus odaadás a vezetők és a nemzet részéről. Érdekes, hogy gróf Széchenyi István műveiben ugyanazon világnézetnek és társadalom-politikai felfogásnak ad kifejezést, mint Carlyle, csak hogy ennél sokkal korábban nyilatkozott. Széchenyi szerint is egyedül a gyenge szereti önmagát, míg az erős nemzeteket hordoz szívében. Összes műveiből vett idézetekkel bizonyítja, hogy a legnagyobb magyar teljesen megegyezett gondolkozásmódra nézve Carlyle-lal. Jellemzők is sok rokonvonást mutat fel. Végül megállapítja azt a kétségbe-vonhatatlan tény, hogy Carlyle Tamás ugyanazon eszmékkal regenerálta az angol társadalmat, a melyeket Széchenyi korábban vallott nála és a melyekkel korábban is ébresztette fel a már csaknem halálos lethargiába süllyedt magyar nemzetet. Erős meggyőződésem, hogy nemzetünknek nincs másképp jövője, mint úgy, ha az ő szellemétől áthatva, abban az irányban halad, illetve ahhoz tér vissza, melyet Goethe és Carlyle világnézetével teljes összhangban gróf Széchenyi István jelölt ki számára.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi február 15-iki (1-ső) számában Reinecke Pál «Magyarországi skytha régiségeket» mutat be. A skytha régiségek Magyarországnak csak bizonyos részeire szorítkoznak. Az eddigi tapasztalatok szerint a felső hegyes vidékeken hiányzanak, hasonlóképp túl a Dunán is csak egy emléket leltek és annak lelőhelye sem egészen bizonyos, ellenben előfordulnak Erdélyben és a Tisza-vidéken. Erdélyben, a honnan egy tuezatnál több lelőhelyet ismerünk, mégis arányilag szűk területen mutatkoznak; a legtöbb lelet Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő és Alsó-Fejér vármegyéből származik, az Olt, a Küküllő és Maros mellékeiről; csak másodsorban áll Kolos- és Maros-Tordamegye és a Kolozsvártól északra fekvő vidék a felső Maros táján. Az Alföldön szélesebb területre nyulnak; skytha régiségeket ki lehetett mutatni Bereg, Szabolcs, Hajdú, Borsod, Nógrád, Pest és Arad vármegyékben. Maguk a leletek jelzik az utat, melyen a skythák a Tisza-vidékre jutottak. A magyarországi skytha leletek archaeologiai jellege olyan, hogy valódi jelentőségük iránt már nem lehet kétség. Értekező azután részletesen bemutatja a skytha leleteket, melyekben legjellemzőbbek a nyílcsúcsok, fémüstök, bronzkúpok, tükrök, ékszerek stb. A skythák ittlakásának idejét a Kr. e. VII. századra teszi. — Téglás Gábor «Berzoviai emlékeket» ismertet. A római Berzovia a krassó-szörénymegyei Zsidovin (oláhul zidu = fal) helyén állott, hol eddig sok érdekes régiség került elő. Értekező bemutat egy bronzsisakot, mely a legio III. Flavia Firma legénységi sisakja lehetett és egy bronzszobrocskát, melynek külső kiállítása és választékos kidolgozása arra vall, hogy a jobb itáliai gyárak valamelyikéből kerülhetett ide. — Lehoczy Tivadar «A mezőkászonyi góth sírt» írja le. E beregmegyei városka mellett fibulák, esatok, ékszerek s mindennekefelett egy üveg billikom került felszínre, melyek mind az itt hajdan (a III—IV. században) tanyázó góth népek emlékmaradványai. — Kemény Lajos «A kassai sz. Erzsébet egyház történetéhez» közöl a városi levéltárból adatokat. — Gróh István «Hrisnyó róm. kath. templomának falképeit» mutatja be. A két kép, melyen szentek alakjai vannak feltüntetve, s melyeket a folyóirat fénynyomatú táblákban is bemutat, a XIV. század első felében készülhetett. — Nagy Géza «Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon» című folytatolagos közleményében ismerteti dr. Szendrei János e cím alatt megjelent munkáját. — A *Levelezés* rovatban tudósításokat közölnek: Mihalik Sándor a resiczai őskori telepről; Herepei Károly a nagyenyedi múzeum némely régiségeiről; Kárpáti Kelemen sabariai leletekről; Téglás István az Offenbányai régi templom maradványairól; Fetzner János Ferencz középkori taréjos sarkantyúról; Wagner István balassagyarmati leletről; Reinecke Pál egy sajtászerű magyarországi őskori kard-

idomról. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések találhatók: Kraus Franz Xavér «Geschichte der christlichen Kunst» című munkáját ismerteti dr. Kaufmann Dávid; Harster «Die Terrasigillata Gefässe des Speierer Museums», ism. Ziehen Gyula; Hampel József «A bronzkor emlékei Magyarhonban III.» ism. x. y.; «Zeitschrift für historische Waffenkunde» ism. a. b. — A *Múzeumok, Társulatok* rovatban az országos régészeti és embertani társulat 1896. decz. 29-iki ülését leírja dr. Szendrei János titkár; azután a nemzeti múzeumi régiség- és éremtár gyarapodásáról szóló közlemények, «Országos múzeumi és könyvtári tanács», «Az erdélyi múzeumegylet» s végül «A délmagyarországi múzeumegylet» című cikkek következnek. — A *Különlélek* tartalma: Schwerer János †, Szelle Zsigmond †, Dunaszekesői római sírok, «Vízvezető ólomcső Bregetióból», közli Darvay Kálmán s végül «Egy nap Aquincumban».

2. Az «ATHENAEUM» ez évi (hatodik évfolyamának) első számában a közlemények sorát dr. Rátvay Géznak: «A koronaári intézmény a magyar alkotmányban» című dolgozata nyitja meg. — Dr. Pekár Károly: «A nő társadalmi függetlenségének természetes jogcímzeiről» értekezik s arra a következtetésre jut, hogy a mai fejlődés haladásával, a nők egyenjogúsításának mindinkább érezhető szükségével szemben, a nőket is az élet küzdelmeire kell nevelni. — Dr. Gál Kelemen «Az érdeknélküli tetszés tana Kant előtt» című értekezésében e tan történelmi kifejlődését ismerteti és megállapítja, hogy annak csiráit az angol aesthetikusok között Burke és Home műveiben kell keresnünk; bár egyes nyomokat találunk Kant előtt a németeknél is, különösen Mendelsóhnál és Riedelnél. — Schneller István «Az egyetemi tanulmányozás feladata»-t tárgyalja. — Pekár Károly «Az aesthetikai érzések pszichológiájá»-ból a pszichometriai és psychomechanikai részt közli. — A következő cikk, Stromp Lászlónak «Apáczai Cseri János mint paedagogus» című nagyobb tanulmányából az első közlemény, mely az előkészülés korát öleli fel. Ismerteti az iskolai állapotokat Apáczai előtt; a Protzendorf-Sturm-fele rendszert és ennek hatását hazai iskoláinkra, végül a kor paedagogiai reformtörekvéseit és ezeknek nyomait hazánkban. — Kun Sámuel: «A sociologia (társadalom) cím alatt a socialis módszerről, a társadalmi szervezetről, a tulajdonról, a családról, a társadalmi egyensúlyról» értekezik a positivismus szellemében. Utolsó cikk, dr. Kosutány Ignác nagyobb tanulmányának: «Az egyházi vagyon tulajdonjogának alanyáról általában s különösen Magyarországon» első részlete, melyben az egyházi vagyon tulajdonjogának alanyára vonatkozó különböző elméletek ismertetvék. — Az «Irodalom» rovatban: a «Revue philosophique»; «Revue politique et parlementaire», a «Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft» egyes füzetei és cikkei; a «Vallásböleseleti szemle» s Bernardo Alimena büntetőjogi munkája: «A beszámíthatóság és határai» vannak ismertetve. A füzetet Brassai S. Nyílt levele dr. Concha Győzőhöz az «Igazi positiv Philosophia» ügyében zárja be.

3. BUDAPESTI SZEMLE januári füzetében Tiszta István tanulmányt ír *Barras emlékiratairól*, melyek a múlt évben jelentek meg. Dühös pasquillus e mű Barras ellenségei ellen s vakmerő és sokszor terjengő és unalmas dicsőítése önmagának. Ennek daczára sok tekintetben tanulságos olvasmányt nyújtanak ez emlékiratok. A directoriumnak classikus képviselője ő. Legbátrabb, legtevékenyebb, legügyesebb a kalandorok azon csoportjában, kik Robespierret megelőzték s vérpadra küldték. Az események szeszélyes játéka a francia nemzet sorsának intézését az ő kezeibe teszi le, sok tekintetben ő nyomja egyénisége bélyegét azon kormányrendszerre, mely négy éven át kormányozta Franciaországot. Művének e korszakra vonatkozó része nagy történelmi jelentőséggel bír, s valóban megdöbbentő világot vet azon férfiak szellemi és erkölcsi értékére, kik majdnem korlátlan hatalommal garázdálkodtak e nagy nemzet fölött. — Áldássy Antal a *konstanci zsinat előzményei új világításban* című cikkében Finkének «acta concilii Constantiensis» munkáját ismerteti. A konstanci zsinat nemcsak világtörténeti szempontból bír kiváló érdekekkel. Nemcsak hogy fordulópontot jelent a pápaság és az egyház történetében, véget vetve azon óriási fejtelenségnek és vizálynak, mely az egyházszakadás alatt elterjedt, hanem a pápai világi hatalom s Olaszország viszonyaira is nagy befolyással volt. Éppen úgy érdekli a zsinat hazánkat is, hiszen Magyarország királya, Zsigmond volt az, ki a zsinat létrejötté körül a legnagyobb tevékenységet fejtette ki, s kit az egyházszakadás megszüntetésében méltán az oroszánrészt illet meg. De nevezetes a zsinat Magyarország egyháztörténetében azért is, mert a királyi kegyúri jogot illetőleg éppen e zsinat hozott fontos határozatot. Míg a konstanci zsinatról szóló munkák egész könyvtárt képeznek, addig a zsinat előzményeinek történetéről jóformán alig tudunk valamit. Mint Fínke legújabb munkájából kitetszik, a konstanci zsinat előzményei egész 1410-ig nyulnak vissza. E nem rég megjelent első kötetben közölt okmányok 1410 től 1414-ik évig terjednek. Mint az okmányokból kitűnik az 1413. év fordulópontot alkot a nagy egyházszakadás történetében. Ez év folyamán kezdődtek meg ugyanis a tárgyalások Zsigmond és a három pápa között, melyek 1414 vége felé a konstanci zsinat megnyitására vezettek. Zsigmond szerepe a konstanci zsinaton és az azt megelőző tárgyalásokban fővonalaiban ismeretes volt. Nem lehet tagadni azonban, hogy a kép, melyet eddig Zsigmond tevékenységéről a zsinat előtt bírtunk, főleg a részletekben hiányos volt, mely hiányok az újabb kutatások által nagyjából ki vannak pótolva. Látjuk, hogy azon pillanatban, midőn a kiegyezési tárgyalások, melyeket a három pápa különféle megbízottak útján folytatott, megfeneklenek, Zsigmond megemlékezve arról, hogy ő az egyház legfőbb védura, maga veszi azokat kezébe. Az ő nevében folynak a tárgyalások a három pápával, a francia és angol királlyal, a párisi egyetemmel. Zsigmond politikájában tényleg ez a legfényesebb korszak, midőn egész Európa tárgyal egy, az egész művelt világot érdeklő kérdésben. — Csorba Ferencz *középkor*

tásunk gyökeres javításáról szóló cikkében a szerző a réal- és polgári iskoláknak együttes, gyökeres és sürgős reformálásáról szól. Statisztikai adatokkal igazolja azon állítását, mely szerint a reáliskoláinknak tantervi célja és gyakorlati szerepe közötti összhangnak hiánya miatt ez iskoláknak főtartása pazarlását jelenti azon nagy és becses tőkének, a mely ifjúságunk szellemi erejében rejlik, mert hisz e szellemi tőke oly iskolába van kényszerítve, a hol nem megfelelő táplálékot kap s azt szükségyszerűleg rosszul emészt meg. Szerző terve szerint a reáliskola helyébe és egyszersmind a polgári iskolák helyébe is más szervezett iskolának kell jönni, oly iskolának, a mely részint mint általános műveltséget adó, részint pedig mint szakképzésre előkészítő iskola, az egyetemi tanulmányokra nem való és nem törekvő, különböző elemek igényeit megfelelőleg is mindenesetre sokkal jobban elégítse ki, mint a mostani polgári és reáliskola. Ez új iskola létesítésénél legfőbb fontosságú az lenne, hogy a szervezetében és képesítő erejében biztosítandó vonzó hatalomnál fogva nemcsak a mostani reáliskola zömét és a mostani polgári iskolának egész népességét, hanem még a gymnasium azon elemeit is magához tudja ragadni, a mely elemek viszonyaik miatt kevésbé hivatottak arra, hogy egyetemi tanulmányok után törekedjenek. Szerző a classikus nyelvek tanulását merőben fölöslegesnek tartja, s azért a gymnasium tantervéből kihagyandók; s az így megmaradó anyag nyolcz év helyett hat év alatt elvégezendő. Ez ilyképen hat osztályal szerkesztett s a gymnasium megmaradó tananyagának leglényegesebb alkatelemeit magában foglaló iskola lenne az a tanintézet, a mely a minősítési törvénynek megfelelő megváltoztatása esetén a mellett, hogy a mostani polgári iskolát és reáliskolát helyettesíténé, a gymnasium hivatlan elemeit is magához vonzaná. Miután pedig ez új szervezett iskola a többször említett nyelveket leszámítva hat, illetőleg három év alatt biztos megadja azt a műveltséget, a mit a gymnasium nyolcz, illetve négy év alatt ad meg: ki lehetne és ki kellene mondani, hogy mindazon hivatali pályáknál, a melyek az egyetemi tanulmányokat és a classikus nyelvek ismeretét nem igénylik, az ifjúság az ez új szervezett iskolában töltendő hat, illetőleg három év alatt szerezheti meg azt a képesítést, a mit a classikus nyelvekkel terhelt gymnasiumban eddig is, ezután is nyolcz, illetőleg négy év alatt nyer meg. Hasonló indokból ki lehetne és ki kellene mondani azt is, hogy ez új szervezett tanintézet a különböző szakiskolákba való fölvételre is hasonló mértékben rövidebb idő alatt ad jogot, mint a gymnasium ezentúl adna. Neve ez új iskolának legcélszerűbben «reáliskola» lenne. — Ezután Petelei István *Menekvés* című beszélye következik. Váczai János Elliot György *A vízi malom* regényének fordításából az első közleményt adja. A *költemények* közt van Léva József *A völgyben maradtam* és gr. Zichy Géza *Tetétlen* című eredetije, továbbá Longfellow *Szent Ferencz prédikációja* költeménye Szász Béla fordításában. Marczali Henrik *Az osztrák örökösödési háború története* címmel a es. és k. hadi levéltár által kiadott hasonló című munkát ismerteti.

A jelen munka kiváló gondot szentel a háború előzményei, a résztvenni készülő államok törekvései és erői megismertetésének. Az egész első kötet mintegy csak bevezése a hadjáratoknak. Nagy kiterjedésben és széles apparátussal tárgyalja a monarchia belső alkotmányát és segédforrásait és legalább fő vonásaiban bemutatja a többi résztvevő államnak politikai és katonai szervezetét is. A hol Magyarországról van szó, ott a munka irányzatos. Egy névtelen író *Egy francia könyv a magyar irodalomról* címmel bírálja Kont I. La Hongrie littéraire et scientifique című munkáját, s kimutatván fogyatékoságait, nyugodtan mondja azon nézetet, hogy céljának s feladatának becsületesen megfelelt. Az *Értesítő*-ben Endrődi: Kurucznoták, Br. Nicolas de Vay: Halte! aux Anglais, Magyarország vármegyéi és városai, Huber Geschichte Oesterreichs, Bock Fr., Die ungar. Königskrone, Ratazzi—Rute Mária Leticia, Lettres d'une voyageuse, Sayous L'exposition du millénaire hongroise című munkák vannak ismertetve. Egy névtelen író *a horvát irodalom 1893—95. évi fejlődésének áttekintését* adja. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK februári (1-ső) füzetében Czimer Károly «A 899—900. évi brentai hadjáratot» ismerteti. Dr. Komáromy András Kállónak, mint végvárnak történetéhez közöl levéltári adatokat. Kropf Lajos «Nikápoly» ezímen kiegészíti Bárczay Oszkárnak egy 1894-ben megjelent dolgozatát. Gömör y Gusztáv «Az 1601—1602. évi erdélyi hadi eseményeket» állítja össze. Dr. Karácsonyi János békésvármegyei monographiájából mutatványul közli «A gyulai vár ostroma 1566-ban» című fejezetet. Matunák Mihály «Érsek-újvár második alapításának» történetét beszéli el. — A hadtörténelmi apróságok így következnek: «Újabb adat Szolnok 1552-iki ostromához» közli Illéssy János; «A koronaörség folyamódásai», «A mezei és várbeli katonaság költségei 1549-ben»; «Wesselényi két levele Sopronvármegyéhez» közli dr. Merényi Lajos; «Nádori rendelet a pápai végház erősítése ügyében» ugyanattól; «A kuruczok Lendván» ugyanattól; «Lázadás a varasdi katonai határőrvidéki kerületben 1755-ben»; «Egy harcintézkedés a sziléziai háborúk idejéből» közli Szilágyi István. — A könyvismertetések rovata dr. Karácsonyi János békésvármegyei monographiáját, a «Magyarország vármegyéi és városai» című vállalatot s végül a «Magyarország 1848—49-iki évi függetlenségi harcának katonai története» című munkát ismerteti. Irodalmi szemle és Hadtörténelmi oklevéltár rekesztik be a füzetet.

5. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetében a dolgozatok sorát dr. Badics Ferencz «Az első magyar irodalomtörténetíró (Pápay Sámuel élete és irodalmi működése)» című akadémiai székfoglaló értekezése nyitja meg. Pápay Sámuel 1770. márcz. 8-án született a zalavármegyei Felső-Örsön. 1796-ban egri tanár lett s itt írta «Magyar Literatura Esmérete» című munkáját, melyet 1808-ban nyomtatásban is kiadott. 1800-ban tanári állásáról lemondott s Pápára

költőzvé, ügyvédi gyakorlatot kezdett. — Tóth Rezső «Fazekas Mihályról» kezd meg egy hosszabb tanulmányt, melynek e füzet első közleményét tartalmazza. Részletesen ismerteti a «Ludas Matyi» szerzőjének életrajzát, mely szerint ez 1766. év első napjaiban Debreczenben született; eleinte katona volt, majd a város és collegium perceptora (pénztárnoka). Itt dolgoztatott Füvészkönyvén s írta meg Ludas Matyit. Meghalt 1828. febr. 23-án. Értekező ezután ismerteti verseit; az Arkádia pört és a Mondolatot s végül a Füvészkönyvet. — Sz. Á. «Pasquillus. Cantio Apologica» czímen egy XVII. századi verses emléket ismertet és magyaráz, melyet gr. Bethlen Pál főispán a beszterczei megyei levéltárból küldött fel az Akadémia főtítkárához. Ismerteti a XVI. és XVII. századi pasquillus-irodalmat s azután közli úgy a «Pasquillus ad proceres regni Hungariae» című verset, melyet valószínűleg Bethlen Istvánék megrendelésére Laskai János szerzett, mint a «Cantio Apologica magnifici domini Stephani Czyaki, in emissum contra se pasquillum» című verses választ. Ez utóbbi versfőiből ez az értelem olvasható: *Stephanus Chaki énekel.* — Egy névtelen czikk Petőfi «Ida» című költeményével foglalkozik. — Az *Adattár* rovatban dr. Dézsi Lajos «Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből (Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez), első közlemény; Ferenczi Zoltán «Adatok az iskolai színjáték és Felvinczi György életéhez»; dr. Récesey Viktor «Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz»; Léva József «Fábián Gábor levelei Édes Albrethez»; dr. Borovszky Samu «Kölcesey levele»; s végül Czékus László «Jászay Pál naplója» czímen közölnek irodalomtörténeti adalékokat. Ismertelve van Endrődy Sándor «Kurucz nóták» könyve s végül irodalomtörténeti repertorium zárja be a füzetet.

6. «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. 1897. évi január havi füze Pap Dávid dr. «A zárszámadás joga» című értekezésének első, Feller Frigyes dr. «Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz» című értekezésének második közleményét hozza. Mindkét dolgozatnak befejezésekor fogjuk kivonatát adni. Harmadik helyen Éber Antal dr.-nak «A záloglevelek biztosításáról» című s a közgazdasági társaságnak 1896. évi november hó 21-én tartott ülésében felolvasott értekezése áll. A jelzálogos hitelnek legmegfelelőbb alakja tudvalevőleg a záloglevél. A záloglevelek útján közvetítik a pénzintézetek a legalkalmasabb módon az ingatlan tulajdon hitelszükségletét és a tőkekinálatot. Az államhatalom feladata azonban az üzletvitelt jogilag szabályozni és különösen gondoskodni arról, hogy a tőkések követelései kellőleg biztosítva legyenek. Hazánkban az 1876. XXXVI. t.-cz. intézkedik ez irányban és részletesen sorolja fel a záloglevelek biztosításának feltételeit. A törvénynek intézkedései azonban sok tekintetben meg nem felelők, részben pedig az élet által meg vannak haladva. Így a törvénynek az az intézkedése, hogy az intézetek az ingatlan becsértékének csupán feléig adhatnak kölcsönöket, voltaképen illusorius, minthogy a becsérték megszabása egész szabatosan nem írható. elő A törvény második lényeges intézkedése a záloglevelek

biztosítása céljából egy külön biztosítási alap létesítésének elrendelése. Az eszme feltétlenül helyeslendő, a 200,000 frtnyi összeg azonban, a mennyiben a törvény ez alapnak minimumát megállapítja, kevés; e minimum legalább is 1 millió frtra volna meghatározandó, még pedig visszaható erővel, úgy hogy a régi intézetek is ez összegig tartoznának alapjaikat kiegészíteni. Egyenesen helytelenek azonban a törvénynek az alap elhelyezésére vonatkozó intézkedései; ez intézkedéseket okvetlenül szigorítani kellene. Nem szabad megengedni, hogy a biztosítási alap az intézet saját zálogleveleiben, vagy visszaélésekre alkalmas módon váltókban helyeztessék el, valamint nem szabad megengedni, hogy az intézet szükségvétel esetén az illető ingatlanra kibocsátott zálogleveleit forgalomban hagyhassa, vagy hogy az így vásárolt ingatlan az intézet követelése erejéig a biztosítási alapba beszámíttassék. A záloglevelek biztonságának legfőbb feltétele azonban, hogy a forgalomban ne legyen soha fedezetlen záloglevél. Pedig ennek éppen ellenkezője történik törvényünk intézkedéseinek hiányossága következtében. Az intézetek ugyanis nem esetről-esetre, hanem hosszabb időközökben, rendszerint fél évenként sorsolják ki a forgalomból kivonandó zálogleveleket. Időközben azonban a visszafizetés útján befolyt összegekből újabb kölcsönöket engedélyeznek és azokra újabb zálogleveleket bocsátanak ki, úgy hogy zálogleveleik egy része tényleg állandóan fedezet nélkül van forgalomban. Pedig a kérdés nagyon szerencsésen oldható meg, a mint azt Ausztria példája mutatja. A befolyó tőketörlesztésekből egy alapot kellene képezni, a melyből minden tőke-visszafizetésnél az intézet megfelelő összegért saját záloglevelet vásárolna vissza, a sorsolásnál azután az alap záloglevelei jelentetnének ki kisorsoltaknak. — Az *«Irodalmi Szemlé»*-ben Mandello Gyula Stammhammer József *«Bibliographie der Socialpolitik»* című munkája kapcsán ismerteti a társadalmi politika bibliográfiáját általában. — Az *«Irodalmi Szemlé»*-ben Fenyvessy József *«Le mécanisme naturel de la production et de la distribution des richesses»* és *«Les census des États-Unis d'Amérique»* című cikkeit ismerteti. — A *«Statistikai Értesítő»*-ben — r. a foglalkozást nem találók statisztikájáról ír. — A füzet végén hat oldalra terjedő *«Könyvszemlét»* és a Magyar Közgazdasági társaság *«Értesítő»*-jét találjuk.

6. A *«KÖZGAZDASÁGI SZEMLE»* f. évi február havi füzetében Vargha Gyula dr. első helyen Tisza Istvánnak a magyar agrárpolitikáról írt röpiratát ismerteti. A röpirat agráriusaink ellenében erős logikával bizonyítja, hogy tényleg a túltermelés idézte elő a gabonaárak hanyatlását és nem az ezüst demonetizálása folytán megrágtult pénz vagy a tőzsdei határidőüzlet elfajulása. A röpirat szerint ugyanis az európai gazda szempontjából nem az a kérdés, vajjon van-e az egész világon túltermelés, hanem az, hogy az olcsón termelő országok versenye nyomasztólag hat-e az európai piacon az árak képződésére? Már pedig — mint azt adataival igazolja — a nagy export országok búzakivítele évenként mintegy 50 m. hl-rel mulja felül a fontosabb búzafogyasztó európai

országok búzaszükségletét. E többlet azután csak az árak hanyatlása és a fogyasztásnak ezzel kapcsolatos emelkedése folytán található elhelyezést. A helyzet orvoslására csupán egy eszköz áll rendelkezésre: az agrárius védvámok rendszere. Minthogy azonban védvámról csak oly területnél lehet szó, a melynek határain belül a fogyasztás legalább is egyensúlyban van a termeléssel, hazánk pedig csupán Ausztriával együtt alkot ily területet, a vámszövetség fentartása saját parancsoló közgazdasági érdekünk.

— P a p D á v i d dr. befejezi a «zárszámadás joga» című tanulmányát. A törvényhozás budget-joga csak akkor teljes, ha a költségvetési törvény végrehajtása, az államháztartás vitele fölött a parlamentek ellenőrzést is gyakorolhatnak. A magyar országgyűlés budget-joga 1848-ig csupán az adó megajánlásában állott, az 1848-iki s ez alapon az 1867-iki törvényhozás parlamentünknek megadja a számonkérés, az ellenőrzés jogát is. E jog teljes tartalma szerint nem csupán az egy évi államháztartás eredményeinek, hanem az állam egész pénzügyi helyzetének pontos megállapításából és ennek alapján a kormány pénzügyi ténykedésének megvizsgálásából, ellenőrzéséből áll. Az ellenőrzés pedig nem szorítkozik a pénzügyi kezelés törvényességének számon tartására, hanem kiterjed a pénzügyi kezelés politikai eredményeinek elbírálására is. A zárszámadási jog legfőbb tényezője az országgyűlés, különösen pedig a képviselőház, a mely azt a korona hozzájárulása nélkül, országos határozatok alakjában gyakorolja. Minthogy azonban az országgyűlés az államháztartási eredmények részletes megállapítására és megvizsgálására egymagában nem képes, e czélra a többi alkotmányos államok példájára egy külön szerv állíttatott fel: az állami számvevőszék. E hatóság, mint a parlament felelős organuma működik s feladata az állami háztartás részletes nyilvántartása és a kormány pénzügyi ténykedéseinek úgy a számszerű helyesség, valamint a törvényszerűség szempontjából való megvizsgálása és ellenőrzése. És pedig feladata az állami számvevőszéknek a költségvetéssel összehasonlítva az évi állami zárszámadásokat elkészíteni, az államvagyon mérlegét felállítani és az államháztartás, államvagyon és államadósságok kezelése körül szerzett tapasztalatairól jelentést tenni. A parlament azután ez alapon bírálja felül a kormány pénzügyi kezelését. A parlamenti tárgyalást a zárszámadási bizottság készíti elő, a melynek feladata az állami számvevőszék működésének és a miniszterium kezelésének tüzetes fölülvizsgálata, e mellett azonban a zárszámadás eredményeinek politikai és az általános kormányzat szempontjából való elbírálása. A képviselőház azután a zárszámadások, a számszék, a miniszterium, valamint a bizottság jelentései alapján tárgyalja és bírálja el az évi államháztartás eredményeit. A zárszámadási jog gyakorlásának harmadik tényezője a kormány. A kormány kötelessége a zárszámadásait, alapjait, saját számviteli kimutatásait előadni és azokhoz szükség esetén mindennemű felvilágosítást megadni. A kormány és állami számvevőszék között e tekintetben valóságos contradictorius eljárás foglal helyet. A zárszámadási jog forrásai kisebb részben törvények, nagyobb részben ellenben a képviselőház, a számvevőszék és a

kormány megegyezései, legfőképp azonban a gyakorlat. A törvénybeli források között az 1870: 18. és az 1880: 66. t.-czikkek, a képviselőházi határozatok közül az 1872., 1880., 1883., 1885. és 1893. évi zárszámadások tárgyalása alkalmával hozott határozatok említendők. A gyakorlat szabatos körülírása tekintetében az 1889-iki országos határozatnak van legnagyobb fontossága. A szárszámadási jog tekintetében nagy fogyatkozás azonban a számviteli törvény hiánya. Törvényjavaslat két ízben is dolgoztak ugyan ki, törvényt is azonban egyik sem vált. Az alapelveket tekintve, a magyar szárszámadási jog rendszere az utólagos ellenőrzés elvére van fektetve. És ez nagyon helyesen van így, mivel gyakorlatilag csak ez lehetséges és csak ez felel meg a parlamentarismus kívánalmainak. Némi kevés nyoma azonban van az előzetes ellenőrzésnek, illetőleg korlátozásnak is. A czikk ezek után részletesen ismerteti a magyar zárszámadási jog gyakorlásának módját és eszközeit. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Fenyvessy József dr. a Félégyházy Ágost dr. és Lendvay Sándor által szerkesztett „Tőzsdei értékpapírok. A budapesti tőzsdén jegyzett értékpapírok ismertetése és magyarázata“ című kézikönyvet ismerteti. — A *«Statistikai Értesítőben»* r.-től *«Az alkoholismus Ausztriában»* című czikket találunk. — Hét oldalra terjedő *«Könyvszemle»* után, a mely a legújabb közgazdasági műveket és czikkeket ezúttal tárgy szerinti csoportosításban sorolja fel, a Magyar Közgazdasági társaság *«Értesítője»* fejezi be a füzetet.

A berlini DEUTSCHE LITTERATURZEITUNG ez évi január 23-iki számában Krones Ferencz, Akadémiánk külső tagja behatóan ismerteti Fraknoi Vilmosnak legutóbb megjelent két munkáját, a *«Mátyás király leveleit»* és a *«Kegyúri jogot»*. Elismerését fejezve ki azon buzgó munkásság fölött, melyet a M. Tud. Akadémia legújabb időben kifejt, Fraknoi két munkáját legbecsesebb kiadványainak tartja s oly műveknek, melyek a német olvasó érdeklődésére is számot tarthatnak. — Azóta, hogy a nagyszombati (1746) és kassai (1764) jezsuita iskolanyomdák *«Epistolae regis Mathiae Corvin»* czímen egy vékony kötetecskét kiadtak s a jezsuita Kaprinay *«Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad»* című érdemes munkája két kötetben Bécsben 1766—1771. megjelent, a Hunyadi-kor okleveles bűvárlata — hála a lajtántúli hazafias érületnek — nagy lendületet vett s gr. Teleki József nagyszabású, fájdalom bevégzetlenül maradt művében méltó kifejezésre talált. E mű három utolsó kötete gazdag oklevél-anyagot tartalmaz, jóllehet ez csak töredéke a kéziratban levőnek. A magyar akadémia fölismerete annak szükségét, hogy mindenekelőtt a Hunyadiak széleskörű politikájának aktái gyűjtendők össze; így jött létre a *«Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából»* című háromkötetes gyűjtemény, melyet Nagy Iván és br. Nyáry Albert szerkesztettek. E gazdag gyűjtemény 1488. nov. havával záródik. Csatlakozik hozzá a *«Mátyás király levelei»* című kiadvány, mely a külügyi részt foglalja magában. A hazai történetírás körül magának nagy érdemeket

biztosított szerző, ki néhány évvel ezelőtt Mátyás királyról magyar és német nyelven egy népszerű művet adott ki, de a melyet a szakférfiak is kedvesen fogadtak, már nevével kezeskedik a vállalat sikerére nézve s mint a tőle alapított római magyar történeti intézet vezetője leginkább módját tudta ejteni, hogy mennél nagyobb és sokoldalúbb levéltári kutatást végezzen s az eddigi összes eredményeket értékesítse. Az előző hosszú sorával számol be a Magyarországon és külföldön, jelesül Olaszországban, átkutatott levéltáraknak. Az 569 okirathól 245, tehát majdnem a fele itt jelenik meg először nyomtatásban. Legnagyobb része (440) természetesen latin, jelentékeny része (108) német nyelvű emlék. A kötet használatát nagyban elősegítik a jó tárgymutatók. A második kötethez bevezetésként «Mátyás király mint levéltár» című tanulmány csatolkozik, melyben a szerző a legnagyobb nemzeti király kormányzatának korszakait vázolja s a kir. kancellária főbb személyiségeit: Vitéz Jánost, Beckensloer Jánost, Hantó Györgyöt, Janus Pannoniust, Veronai Gábort, s kortársait: Bakócz Tamást, Várdai Pétert mutatja be nagy vonásokban. A hibátlan nyomdai kiállítást is dicsérettel emeli ki. — Nem kevésbé érdemes kiadvány a második, melyben Magyarország egyháztörténetéhez szolgáltat a tudós főpap nagybecsű adalékokat. Miután kiemeli Kollár Ádám 1764-ben megjelent «De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis» című munkáját, mely a leghatározottabban foglalt állást a korona jogai mellett, áttér a Fraknoi dolgozatára, melyet már terjedelménél fogva is többnek tart egyszerű «történeti tanulmánynál», mint a hogy maga a szerző nevezi. A mű hét könyvre oszlik. Az első a kegyúri jogot Szent István alapvető korától Zsigmond király idejéig tárgyalja, vagyis addig, a mikor megindul a harez IX. Bonifác pápai bullái ellen. A második könyv a Zsigmond és IX. Bonifác közt kitört szakadással foglalkozik s végződik Hunyadi János kormányzóságának leteltével. A harmadik posthumus László korát ismerteti s eljut a mohácsi vészig; a negyedik Forgách Ferenc sztergomi érsek koráig halad. Ennek és utódjának, Pázmán Péternek, a magyarországi katolikus ellenreformatio legfőbb alakjának (1606–1637) kora teszi ki az ötödik könyvet. Itt a tudós szerző már oly talajon mozog, melyet évek előtt megjelent «Pázmán Péter élete és kora» című háromkötetes nagy munkájával keresztül-kasul járt, s melyet Pázmán leveleinek közrebecsátásával is (1873) megvilágított; míg a Habsburg-ház korára «A magyar országgyűlések története» című nagy vállalatával (tíz kötet 1526–1604) derített új fényt. A hatodik könyv a Pázmán halálától a török kiűzetéséig s végre a hetedik a XVIII. század elejétől a jezsuita-rend eltörléséig, 1772-ig terjedő időket öleli fel. Kiváló érdekű az alapos és nyugodt tárgyalású műben az utolsó könyv hetedik fejezete, mely Kollárral és könyvével foglalkozik. Természetesen Fraknoi egészen más állásponton van, mint Kollár, az udvari könyvtár őre; ki-mutatja a történelmi tényekkel ellentétes irányzatosságát. Kollár művének jelentősége csakis abban áll, hogy ő az állameszme előhazerosa volt. Mint

függelék csatlakozik a második könyvhöz a magyarországi püspökök egymás után való követkekezése (1403—1452), melyet pótlások és igazítások, valamint pontos név- és tárgymutató egészítenek ki. Fraknói e művét, ha német kiadásban is megjelennék, szívesen fogadnák a külföldi szakemberek és történetkedvelők is.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1897. február 1-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Volf György r. tt.; Hegedűs István, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt.; Réthy László l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

29. MUNKÁCSI BERNÁT l. tag: «A magyar szláv ethnikai érintkezése kezdete».

30. SZILASI MÓRICZ «A finn irodalomról» felolvassa Szinnyei József r. tag.

31. A jegyzőkönyv hitelesítésére SZÁSZ KÁROLY és SZINNYEI JÓZSEF r. tt. kéretnek föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1897. február 8-án.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak a második osztályból: Pulszky Ferencz t. tag; Jakab Elek, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Csánki Dezső, Fayer László, Komáromy András, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pólya Jakab, Schönherr Gyula l. tagok. — Más osztályokból: Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán, Volf György r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

32. KARÁCSONYI JÁNOS l. tag székfoglaló értekezése «A pusztaszeri monostor kegyurai».

33. A jegyzőkönyvet hitelesítik VÉCSÉY TAMÁS r. és KARÁCSONYI JÁNOS l. tag.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1897. február 15.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós t. t.; b. Eötvös Loránd, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Daday Jenő, Franzénau Ágost, Galgóczy Károly, Illosvay Lajos,

Kherndt Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Moscsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Volf György r. t. — Jegyzette: König Gyula osztálytitkár.

34. KÖNIG GYULA r. t. bemutatja Bolyai Farkas «Tentamen»-jének új kiadását.

35. FRÖHLICH IZIDOR r. t. bemutatja «Elméleti physika» cz. művének második kötetét, a «*dynamika*» első részét.

36. HÖGYES ENDRE r. t. «A veszethegellenes védőoltások újabb gyakorlati eredményeiről».

37. SCHULLER ALAJOS r. t. előterjeszti Korda Dezső részéről «Új kísérletek elektromos légüres csövekkel». — Jegyzőkönyv-hitelesítők: FRÖHLICH IZIDOR és HÖGYES ENDRE r. tt.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ü l é s.

1897. február 22-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Zichy Antal t. t.; Beöthy Zsolt, Fejérfpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Jakab Elek, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarev Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szinnyi József, Than Károly, Vécsey Tamás, Volf György r. tagok; Acsády Ignác, Badics Ferencz, Concha Győző, Fayer László, Galgóczy Károly, R. Horváth Jenő, Koch Antal, Kerpely Antal, Komáromy András, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pecz Gedeon, Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Schönherr Gyula, Vadnay Károly, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

38. VARGHA GYULA l. t. emlékebeszédet tart Barsi József l. tagról. — Közzé fog tétetni.

39. SZÁSZ KÁROLY r. t, mint a Péczely-regény-pályázat bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1893/94. évi pályázatról, mely szerint Pálffy Albert «A Régi Magyarország utolsó éveiben» című regényének javasolja a jutalom kiadását. — A javaslat elfogadtatik.

40. Főtitkár bejelenti Engel Ernő k. tagnak, a tudományos statisztika nagyérdemű művelőjének 1896. december 8-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel vesz tudomást hírneves tagja haláláról s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékebeszéd tartása iránt határozzon.

41. A kereskedelemügyi miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy az 1900. évi párisi világkiállítás magyarországi nagy bizottságában magát egy tagja által képviseltesse. — Az Akadémia képviselével a a főtitkár bizatik meg.

42. Az I. osztály jelenti, hogy a Bródy-féle publicistikai jutalom bíráló bizottságába Zichy Antal t. és Beöthy Zsolt r. tagokat küldötte ki.

43. Az I. osztály Mahler Ede. a III. osztály pedig Bogdánffy Ödön részére személyes fölolvasási engedélyt kér. — Mind a két engedély megadatik.

44. Néh. Pászthory Károly végrendeletében az Akadémiának 500 frtot hagyományozott. — Hálás kegyelettel tudomásul vétetik.

45. Ajándékok a könyvtár számára:

1. A m. k. földművelésügyi minisztertől: «Vízügyi közlemények».

2. Stein Aurél k. tagtól: «The Panjab University Calendar for the year 1896—97».
3. Nagykőrös városától: «Nagykőrös város monographiája», írta Galgóczy Károly.
4. Reményi Antaltól: «Mr. Sergeant Stephens New Commentaries on the Laws of England». Négy kötet.
5. Sgalitzer Gyula és Szakolezai Árpád szerkesztőktől: «Zeitschrift für ungarisches öffentliches und Privatrecht» 1896. évi füzetek 3 db.
6. Kozáry Gyulától: «Descartes és Szent Tamás különös tekintettel az ismeret elméletére».
7. Balogh Flórián kanonoktól: «Aphorismák» latin nyelven.
8. Chernel Istvántól: «A lábszánkózás kézikönyve».
9. Bèlohoubek Antoniától: «M. Louis Pasteur, jeho život a působení».
10. Stossich Mihálytól: 1. «Il genere Ascaris Linné». 2. «Ricerche elmintologiche». 3. «Elminti trovati etc».
11. Gavrilovity Bogdántól: «Analitikai Geometria» (szerb nyelven) 1896.
12. Cenèk Zibrtól: «O Srovnacím studiu Lidoveho Podani».
13. Szumrák Páltól: «Dr. Henszlmann Imre tanár egyetemi előadásai». (Könyomat).
14. Helle Károlytól: «Megtartási jog».
15. Frederico d'Avilleytól: «Sur la géometrie des courbes transcendantes».
16. Endrődi Sándortól: «Általános mutató a magyar orsz. képviselőházának naplókönyveihez».
17. Leszlényi Imrétől: «A fizetési meghagyásról szóló törvény módosításának terve».
18. Stephen U. Emmerytől: «Some Remarks concerning Gravitation».
1. Bitto Bélától: «De universa. Historia Dominicae Passionis Meditationes Quinquaginta». Auctore R. P. Francisco Costaro. 1588. Köszönettel vétetnek s a könyvtárnak átadatnak.
46. Az utolsó összes ülés óta megjelent akad. kiadványok: Akadémiai Értesítő. 86. füzet. (1897. évf. 2. sz.) Athenaeum. VI. évf. 1. sz. Nyelvtud. Közlemények. XXVII. köt. 1. füz. Dr. Gaal Jenő l. t.: «Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere». (Székfoglaló értekezés. Társad. Értekez. XII. 1. sz.) Archaeologiai Értesítő. XVII. köt. 1. sz. Fröhlich Izidor: «Az elméleti physika kézikönyve» II. köt. Dynamika. Első rész. Alapfogalmak és az anyagi pont dinamikája. Történelmi tár. 1897-iki évf. 1—2 füz. Tudomásul szolgál.
47. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZÁSZ KÁROLY és VARGHA GYULA l. tagokat kéri föl.

Ezután az összes ülés zárttá alakul s tárgyalás alá veszi az 1897. évi költségelőirányzatot.

A bevételek tételénél Elnök úr előterjeszti, hogy egy névtelen adományozó 1000 frtot ajándékozott az Akadémia 1897-ik évi költségeire. — Hála köszönettel tudomásul vétetik.

Ugyane tételnél Hegedűs Sándor rt. indítványozza, hogy az Akadémia értékpapír-állománya, a mely jelenleg M. Földhitelintézeti záloglevelekből és korona-járadékokból áll, convertáltassék m. állami regale-kötvényekre és Budapest főváros 1890-ik évi kölesönének kötvényeire,

minthogy ezek fél százalékkal többet kamatoznak és a biztosság tekintetében semmi kifogás alá nem eshetnek. — Az indítvány az Igazgató-Tanács elé fog terjesztetni.

A kiadások tételénél Elnök úr előadja az elnökök és titkárok bizottságának február 18-án tartott üléséből a következő javaslatot: „A törvényhozástól az Akadémia részére Történelmi és Irodalomtörténeti czélokra megszavazott 15,000 frtnyi dotációból 1897., 1898. és 1899-ik évben az I. osztálynak, tekintettel Bayer József magy. drámairodalom-története kiadására, 5000 frt, a II. osztálynak pedig 10,000 frt adassék, amannak irodalomtörténeti, emennek történelmi czélokra“. — Elfogadtatik.

Elnök úr indítványozza, hogy 1897-ben az osztályoknak egyébként ugyanazon összegek bocsáttassanak rendelkezésükre, mint 1896-ban. — Hosszabb vita után a többség elnök úr indítványát elfogadja.

Ezzel kapcsolatban határozatik, hogy az osztályok részére juttatandó költségvetési összeg megállapítása ügyrendileg szabályoztassék s e végből az elnökök és titkárok bizottsága, melybe ad hoc mindenik osztály két-két tagját küldi ki, még ez év folyamán, az 1898-ik évi költségvetés tárgyalását megelőzőleg, javaslatot terjesztszen elő.

A költségvetés többi pontjai, Hegedűs Sándor r. tagnak az előirányzat technikai elrendezését illetőleg tett észrevételei után, vita nélkül elfogadtatnak.

A zárt ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére elnök úr SZÁSZ KÁROLY és HEGEDŰS SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1897. február 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, gr. Széchenyi Béla, Szilágyi József, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Ármin, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézetből 1896. december 31-én lezárt vagyonmérlegét, veszteség- és nyereségszámláját, értékpapírok kimutatását, bevételezések állását, költségzsámla állását, követelések és tartozások részletezését, a költségzsámlán előforduló vegyes költségek elemzését. — A számadások megvizsgálására gróf Széchenyi Béla elnöklete alatt Than Károly és a főtitkár kéretnek föl.

2. A főtitkár röviden egybefoglalja az 1896-ik évi bevételek és kiadások állását, s előadja, hogy az 1896-ik év 6301 frt 57 kr. túlkiadással végződött, s hogy e szerint az Akadémiának saját alaptőkéjétől fölvevtt kölcsöne ismét 15,494 frt 28 kr-ra emelkedett, a mely tartozás törlesztéséről a jövő évek költségvetésében kell gondoskodnunk. — Tudomásul vétetik s a föntebbi tartozás törlesztésére az 1897-ik évi költségvetésbe 3200 frt vétetik föl.

3. A bérház III. és IV. emeletének a Vallás- és Közoktatási Miniszterium részére, öt év tartamára, történt bérbeadása tudomásul vétetik.

4. Beeske Bálint úrnak, Széphalom buzgó felügyelőjének 1896-ik évi számadása — Zichy Antal ig. tag előzetes átvizsgálása után — az Akadémia köszönetének kifejezése mellett jóváhagyatik, a fölmentvény megadatik s a jelen évre vonatkozó javaslatok foganatosítására a költség megszavaztatik, megjegyeztetvén, hogy a mauzoleumra vonatkozó katalogus lemásolás, esetleges kinyomatás végett bekérendő.

5. Az Akadémia ügyészenek 1896-ra vonatkozó számadása szintén Zichy Antal ig. tagtól előzetesen átvizsgáltatván, jóváhagyatik;

s ezzel kapcsolatban Zichy Antal úrnak, szives fáradságáért, az Igazgató-Tanács köszönete jegyzőkönyvbe vétetik.

6. A vallás- és közoktatási Miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy néh. b. Rudics József művészeti czélokra tett alapítványa 50,300 frt névértékű 4%-os magyar földtehermentesítési kötvényekből áll, s hogy ezen alapítvány kamatai, a M. Tud. Akadémia Igazgató-Tanácsának javaslata értelmében, $\frac{3}{5}$ részben a m. képzőművészeti társulatot, $\frac{2}{5}$ részben a m. kir. opera- és nemzeti színházat illetik. — Tudomásul szolgál.

7. Olvastatik Hegedüs Sándor rt. indítványa, a melyet a február 22-ikén tartott zárt ülésen az Akadémia értékpapír-állományának conversiója iránt tett. Az Igazgató-Tanács több tag hozzászólása után egyhangúlag abban állapodik meg, hogy a M. Földhitelintézetől, mely az Akadémia vagyonának kezelése körül oly nagy érdemeket szerzett, a betétet sem visszavenni, sem pedig az esetleges $\frac{1}{2}$ százalék haszonért egy másik pénzkezelő intézet kiválasztásával járó esélyeknek az Akadémiát kitenni nem kívánja.

8. A főtítkárral jelenti, hogy az Akadémia 1896-ik év október 5-én tartott összes ülésén indítványt tett a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó művek, ereklyék stb. összegyűjtését és megőrzését illetőleg. Az indítványt az összes ülés általános helyesléssel fogadta s a gyűjtés és elhelyezés kérdésében javaslattételre Zichy Antal elnöklete alatt az I. osztály titkárat, a főkönyvtárnokot s a főtítkárt küldötte ki. E bizottság a következőket javasolja:

a) A felállítandó **Széchenyi-gyűjtemény** ez időszertint elhelyezésére legalkalmasabb a palota földszinti során, a Goethe szobával szomszédos kis terem, a mely eddig kisebb társulatok és bizottságok ülésterméül szolgált. Később, ha az Akadémia a palota I. emeletén több helyiséggel fog rendelkezhetni, díszesebb és megfelelőbb helyre szállíthatatja majd át.

b) A gyűjteményben elhelyezendő tárgyak: Széchenyi kéziratai, naplói, levelezése, jegyzetei; műveinek minden kiadása; a tőle létesített kulturális és közgazdasági mozgalmakra vonatkozó könyv- és hirlap-irodalom; a személyéhez fűződő ereklyék: óra, gyűrű, pecsétnyomó, pohár, toll, tintatartó; ifjúkori tárgyak: képek, rajzok, iskolai, gyermekkori írárok; arcképek róla s a környezetéhez tartozókról, szobrok, stb.

c) Felszólítás intézendő mindazokhoz, kik akár Széchenyi-iratoknak, akár ereklyéknek birtokában vannak, hogy azokat engedjék át az Akadémia Széchenyi-gyűjtemény számára, akár ajándék vagy vétel útján, akár a tulajdonjog föntartása mellett.

Az Igazgató-Tanács e javaslatot általánosságban egyhangúlag elfogadja s az ülésen jelen levő gr. Széchenyi Béla ig. és tiszteleti tagnak azon kijelentését, hogy a birtokában levő s boldogult atyjára vonatkozó ereklyéket a legnagyobb örömmel e gyűjteménynek ajándékozza, lelkes éljenzéssel és mély köszönettel tudomásul veszi, s fölkéri gr. Széchenyi Béla ig. tagot, hogy e bizottságot további működésében részvételével támogatni sziveskedjék.

9. A M. Földhitelintézet több rendbeli átiratai, a melyekben talajjavítási záloglevelek folytatólagos vásárlásáról tesz jelentést, tudomásul vétetnek.

10. Az **1897-re szóló előirányzat**, úgy, a miként azt az Akadémia február 22-én tartott zárt ülése javasolta, minden részletében egyhangúlag elfogadtatott, s Elnök úr fölkérte, hogy azon névtelen adományozónak, a ki 1897-re a bevételeket 1000 frttal gyarapította, sziveskedjék az Igazgató-Tanács köszönetét tolmácsolni.

11. Pászthory Károly végrendeletében 500 frtot hagyományozott az Akadémia alaptőkéjére. — Hálás kegyelettel tudomásul vették.

13. Ügyész úr előterjesztésére a Kazinczy-alapból Haas Bernát ügyvéd úrnak helyettesítési költségek czímén 89 frt, a Szuesics-hagyatékából pedig pacséri szabályozási költségek czímén 47 frt utalványoztatik.

14. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. Csáky Albin és gr. Széchenyi Béla ig. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Főkönyvtárnoki jelentés.

(Előterjesztette *Heller Agost* főkönyvtárnok a Könyvtári bizottság 1896. december 7-én tartott ülésén.) Midőn ez alkalommal másodizben van szerencsém jelentést tenni az akadémia könyvtárában a lefolyt évben előfordult fontosabb eseményekről és a könyvtár állapotáról, nagyobb kedvvel teszem ezt, mint a múlt évben, mert örömdetesebb képet nyújthatok.

A mit a múlt jelentésemben mint elkerülhetetlen szükségést jeleztem, hogy t. i. az új s ennél fogva leginkább keresett művek megérkezésük után azonnal lajstromoztassanak s ezáltal hozzáférhetővé váljanak, az jelenleg majdnem teljes mértékben foganatosítható, néhány osztály kivételével, melyek még egyáltalában lajstromozatlanok.

Különös nehézséget okoz az időhöz nem kötött folytatásokban megjelenő művek rendbentartása. Ezen célra egy alkalmas segédjegyzék szerkesztése és vezetése most van munkában.

Könyvtárunknak egyik fontos osztálya, a keleti irodalmak osztálya egy évvel ezelőtt, több mint kétharmad részében rendezetlenül hevert és lajstromozatlan volt. Goldziher és Vámbéry tanítványa, Máder Béla úr szabad délutánjain foglalkozott a katalógus revisiójával és kiegészítésével. Ez a munka majdnem egy évig tartó fáradozás után most már közel áll a befejezéshez.

Goldziher r. t. úr felette szükségesnek tartaná a keleti kéziratok rendezését és oly alakban való lajstromozását, hogy a kézirat tartalma röviden jelezve legyen benne. Ezen munkára Máder urat teljesen szakavatottnak tartja; esetleg előforduló kétes esetekben pedig szíves segítségét felajánlja. Ha a lajstrom ekként létrejönne, ezt nézetem szerint az Akadémiai Értesítőben és a könyvtárak nemzetközi központi folyóiratában, a «Centralblatt für Bibliothekwesen» czimű közleményekben kellene közzétenni.

A könyvtár mellé rendelt két osztály a kéziratár és a Goethe-gyűjtemény.

A kéziratárát illetőleg jelentem, hogy Kubinyi Ágoston könyvtárából és a Budapesten évek előtt felosztatott Hartleben-féle könyvkeres-

kedésből származó kéziratcsomó Tietz, budapesti antiquarius-könyvkereskedő ajándékaul került kéziratárunkba. Ezen kéziratok között van Bilszky János, agárdi lelkész mult századbeli följegyzéseiből négy hatalmas kötet, idősebb Kubinyi Ferencnek, Vas Gerebennek kéziratai stb.

A kéziratárt jelenleg sűrűbben veszik igénybe, különösen a magyar szépirodalomra vonatkozó osztályát.

A könyvtár második függelékéről: a Goethe-gyűjteményről külön jelentésben bővebben számoltam be. A nyár folyamán, midőn a millenáris ünnepek számos idegent csaltak városunkba, a gyűjtemény élénk látogatásban részesült. Számos külföldi, köztük a Goethe-irodalommal foglalkozó szaktudósok is meg fordultak benne. A gyűjtemény könyvtára a lefolyt évben néhány újabban megjelent munkával szaporodott.

Visszatérve magára a könyvtárra, különösen három dolog van, melyre az igen tisztelt bizottság figyelmét föl kell hívnom.

Az első a könyvtár térbeli viszonyaira vonatkozik. A könyvek a legtöbb osztályban kétsorosán, néhol háromsorosan állanak, sőt még a szekrények tetején is, a mi a könyvek kikeresését nagyban nehezíti és a bekötések nagyfokú rongálásával jár. Már évek óta mutatkozik szüksége annak, hogy a könyvtár udvari részében még elhelyezhető négy szekrény közül legalább kettő állíttassék fel. Okvetetlenül kívánja ezt a keleti osztály és az előbb rendezés alá nem fogható theologiai osztály. A helyhez szabott, háttal egymáshoz illesztett 3-6 méter magas, 2-9 méter hosszú két szekrény készítése 360 forintba kerülne.

A második, még fontosabb ügy a könyvtár évi dotációját illeti. Két évi tapasztalás arról győzött meg, hogy az évi dotációnak, habár csak mérsékelt emelése elkerülhetetlenül szükséges, ha nem akarjuk a folyóiratok tartását alaposan megszorítani és a megkezdett számos folytatásos munka kiegészítését megszakítani. Mind a kettő a könyvtár értékének súlyos megkárosítása volna. A következő összeállítás, mely két évi tapasztalásból van merítve, szolgáljon állításom támogatására.

Évi szükséglet.

Könyvvásárlásra és folytatásos művekre . . .	3000 frt
Folyóiratokra	1000 >
Könyvkötésre	1400 >
Irodai, nyomdai, postai és szállítási költség . .	350 >
Ruhatárnok fizetésére	108 >

Ez már magában véve 5858 forint, ehhez jön még régibb tartozás külföldi antiquariusoknál, s ide jön még a lajstromozási munka költsége, melyet okvetetlenül folytatni kell, midőn még egész osztályok várnak a lajstromozásra, és garmadában fekszenek a könyvtár megalapítása óta a lajstromozásra váró könyvek.

Nem hivatkozom arra, hogy az akadémia könyvtárára 1887-ben 7400, 1888 és 1889-ben 8000 és 1890 és 1891-ben 7000 frtot fordított,

mindössze arra kérem az igen tisztelt bizottságnak tekintélyével való támogatását, hogy a könyvtári dotáció 400—500 frttal emeltessék, hogy a lajstromozási munka befejezése lehetővé tétessék.

Hivatali elődömtől reám származott a megbízás egy megfelelő, részletes könyvtári szabályzat szerkesztését illetőleg, mely mint a könyvtári bizottság javaslata az akadémiától elfogadva, mind a könyvtár személyzetére, mind a könyvtárt igénybe vevőkre nézve kötelező erővel bírjon. Ezen «Könyvtárrend»-et illetőleg a különféle könyvtárakban elfogadott szabályzatokat tanulmányozva, gyűjtöttem a szükséges anyagot. Az ilyen könyvtárrend — egyszer behozva — egy könnyen meg nem változtatható, azért ma még nem is lépek kész szabályzattal a tisztelt bizottság elé, hanem arra szorítkozom, hogy a létesítendő — mint mondhatom — nagyon szükséges könyvtárrend főbb pontozatainak, mintegy vázát előadjam.

A főbb pontok a következők volnának: A könyvtár szervezete és kezelése. A könyvek osztályozása. A vezetett lajstromok és nyilvántartási könyvek. A könyvek lajstromozása, jelzése, bekötése. A folyóiratok, társulati kiadványok és a folytatásos művek elkönyvelése.

A könyvtár tisztviselőségének és szolgálóinak ügyköre, hivatalos órák. A könyvtári munkálatok szervezése. Könyvtári szünidők. A könyvtár használatát illető szabályok: a) Az olvasóterem szabályai. b) A könyvek kikölcsönzését illető szabályok. c) A kéziratok használatát illető szabályok.

Ez utóbbi három pontra nézve az Akadémia ügyrendének 28-ik fejezetében foglalt szabályok, némi kiegészítéssel, az új szabályzatba fel volnának veendőek. Különösen a könyvek visszakövetelésének szabályait szükséges megtoldani egy ponttal, mely módot nyújt a könyvtár igazgatóságának megóvni a könyvtárt megcsönkítéstől és megkárosítástól oly esetben, mikor a kikölcsönző, a rendes visszakövetelési eljárások daczára, a visszatartott, elvesztett könyvet visszaadni vagy megtéríteni vonakodnék.

A megelőzőkben iparkodtam röviden a könyvtár állapotát ecsetelni és kiemelni azokat a dolgokat, melyekre a könyvtárnak égető szüksége van. Kérem az igen tisztelt bizottságot és annak más intéző bizottságokban működő tagjait, hogy engemet törekvéseimben támogassanak.

Sajtóhiba.

A januári füzet 51. lapján Király Gábor helyett Finály Gábor olvasandó.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1896. évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Rákosi Jenő* lt. a márczius 19-iki összes ülésen.)

Nem irigylendő az idén azok sorsa, a kik hivatva voltak a most függőben levő Teleki-pályázatra beérkezett vigjátékok közül egyet kiválasztani, hogy a jutalomra ajánlják. E súlyosnak bizonyult feladatra az Akadémia *Zichy* Antalt, *Berczik* Árpádot és *Rákosi* Jenőt jelölte ki, a nemzeti színház *Bercsényi* Béla és *Vizvári* Gyula művész urakat, a kik tíz vigjátékot vettek át bírálat végett. E mérsékelt számban némi negatív kárpótlást talált a bírálat. Ha egy ily pályázatot eszébe jutna valakinek ebédhez hasonlítani s azt mondani, hogy szellemi lakoma volt, akkor az volna ezúttal a bírálatunk, hogy kevés volt ugyan, de rossz. Mert a fáradságtól elvégre nem riad vissza az ember. Szívesen elolvastunk 10, 20, sőt több darabot is. Óhajtásunk csak az, hogy találjunk benne egy-két derék írói munkát és a kezdők között, akármily gyarló is a kísérletők különben, kecsegtető írói tulajdonságokat. Valamely töredékét vagy nyomát a tehetségnek.

Az idén alig volt valami effélében részünk. Meg kell jutalmaznunk egy munkát, melyre másod-harmad helyen szívesen mond el az ember egy-két dicsérő szót; de mikor arról van szó, hogy erre kell rátenni az Akadémiának — igaz nem babérból, hanem csak aranyból font — koszorúját: akkor eltűnik az a kevés erény, a mi benne van és tódul belőle szemünk elé az, a mi kifogás alá esik.

Ez a munka az, a mely más pályázatokon más czímen megtisztelő figyelemhez jutott, itt ma *A botrány* czímén csak jutalmat nyer, megtiszteltetést keveset. Vannak a pályázatok históriájában ilyen darabok, a melyek nem annyira igazi tehetségükkel, hanem inkább tüdejükkel győzik, és ezzel aztán egyszer-egyszer győznek is. Addig futnak — közbe-közbe megostorozva a bírálók által — pályázatról pályázatra, a míg egyszer vélet-

lenül magokra maradnak a kezdőkkel és győznek. Inkább a ki-tartásuk nyer jutalmat s az valóban jutalomra méltó erény is. Hiszen, tekintetes Akadémia, megrettenve gondolok arra, mily botrány lenne még az, ha most *A botrány* sem volna itt, hogy megkoszorúzzuk!

A véletlen kedveli a szójátékot. Az a darab, mely *A botrány* mellett szóba került s egy bírálónk szavazatát is megnyerte, címével viseli azt, hogy *Katonadolog*. Ezen meg is vigasztalódhatunk, mondván — katonadolog! El végre mindenki olyan darabbal pályázik, a milyen kitelik tőle. A pályázó bizonyosan tudása javával jön. Tagadhatatlanul dolgozott és remélt. Gáncsoljuk-e álmaiért az álmodozót? És nincsen-e ötven évi bírálói keserv gazdagon megfizetve, ha ez idő alatt csak egy remekmunka kerül a pályázatok bő kapuján be irodalmunkba? Mért ne emelkednénk mi bírálók is a pályázók idealismusára, a kik nem szűnnek meg remélni a koszorút? Mért nem remélhetnők mi is a — remekművet?

Tehát keressünk, kutassunk, bíráljunk jó kedvvel tovább: Katonadolog! Hozzá van ebben egy érdekes és tanulságos rész is. Mikor a bíráló kifárad a közepes, a routine-os munkák chablon-ján és sikérségén, szinte megpihen a lelke a kezdetleges próbálkozások naiv kísérletein. Ki mondja, hogy nem telik több gyönyörűsége a dadogó gyermekben, a ki beszélni kezd, mint egy fecsegőnek tuczat-mondataiban? Minden gyermekkel szemben legalább van jogunk mondani: lehet belőle valami. A tuczat-ember-ről, ha még oly művelt is, tudjuk, hogy a mások szelleméből él, és soha sem lesz saját tőkéje. Két olyan nagyon rossz darab volt, ezen a pályázaton, a melyet kevesebb fáradsággal olvastam el mint bármelyiket versenytársai közül. Az 5. és 10. számú. Mind a kettő idegen tárgyú. *Don Pedronak* hívják az elsőt, *Ingeborg királynőnek* a másodikat. *Ingeborg* írójának gondolatai tiszták és sententiousok, nyelve világos és választékos, de tele van a tökéletlenségig való licentiákkal, története pedig az együgyűségig naiv. *Fülöp* király új házasság és szerelmes a feleségébe. A nagyravágó Bertold leszólja az ártatlan *Ingeborg* királynét és a bolond király az első szóra elhiszi a dolgot és számkiveti ártatlan királynéját, a ki klastromba megy. Viszont a király csalódása keservének első pillanatában szerelmet vall egy lánynak, a gaz Bertold lányának, a ki apja kitanítása szerint és parancsára kész a király szeretőjévé lenni. Bertoldot és lányát a becselenség megtöri, a király pedig, a klastromban meglátván Ingeborgot, beleszeret, utóbb felismeri és minden jó véget ér. Az ember eltűnődik egy naiv léleknek a kalandozásain. A beszéd érett sentenciái és a történet képtelenségei közt óriási az ellentét: vagy a népmese fenséges naivitása ez, vagy egy fiatal

lélek megtévedése — szinte azt mondtam meghibbanása — nagy írókon, a kiknek tehetsége ily végletek összekapcsolásában is remekel.

Ha az Ingeborgban a szertelenségek játéka vitte jégre a szerzőt, a *Don Pedro* íróját szelidebb érzületek vonzották. A spanyol romantikus vígjáték inspirálta ezt a műkedvelő munkát, a melybe itt-ott egy-egy poetikus vonás sugara hull bele, hogy kárpótoljon bennünket a többiért, a mi a színpad inventáriumából van összehordva diletans kézzel. Egészen operettes a bonyodalma, de dialogusa néhol kivág az operette-stílusból. Három fiatal spanyol nemesről szól az ének: az egyik a hiú és elbizott, a ki felsül a szerelmes vén udvarhölgygyel; a második az iszákos, a ki elnyeri a királyi pinczesterséget; a harmadik az érzékeny, a ki elnyeri a szép lányt. A három kalandort a király tréfálja meg, a ki száműzte flirteért királynéját s szórakozást keresni a városon kívüli csapszékbe téved, a hol velök találkozik.

Minthogy a sorrendet már megbontottam, itt most azon pályaművek csoportját foglalom össze, a melyek sem a jártasság erényeivel, sem a kezdőség naivitásaival nem vonzanak. Ezek szerzik a bírálónak legfáradtságosabb óráit.

A VI. számú, melynek czíme *Sikerült Tanács*, egy magát agyonírt, jókedv nélkül való mesterkéltségek elme munkája. A darab tárgya a fiatal özvegy kalandja a báróval, a ki azt hiszi, hogy szereti a szép asszonyt, a szép asszony hasonlót hisz magáról a báróval szemben, de óvatos, mert már csalatkozott. Megjelenik azonban a fürdőn, a hol a történet játszik, egy fiatal leány s a báró hamar belátja, hogy ezt szereti, nem az özvegyet. Az ügyvéd úr adja a jó tanácsot, hogy a báró tünjek el hirtelen, ők holt hírét fogják terjeszteni s ez alatt a báró úrnak egy jó barátja, a ki igazán szerelmes az özvegybe, lépjen fel vigasztalónak, aztán udvarlónak az özvegynél. És ezt az oktondi tervet, a mely a darab címében jó tanácsnak van elnevezve, sikerrel végre is hajtják, gondolom 24 órán belül.

Kimondhatatlan a VIII. számú pályamű czíme. Ez a legirtózatosabb verses vígjáték, a melyet valaha olvastam. Kimondhatatlan alatt nem valakinek a kimondhatatlan szerelmét, vagy valamely más ideális tulajdonságát kell benne érteni, hanem egy — ruhadarabot, a melyre a férfiembernek okvetetlen szüksége van, hogy emberek előtt megjelenhessék. A darab egyik hőse felvonásokon át abban a bajban van, hogy erre a ruhadarabra nem tud szert tenni, nem valami szegény faluban, hanem XIV. Lajos udvarán. A munka czíme is onnan van, hogy az udvaronczi-illedék, mely persze elragadt egész Párisra vagy Versaillesre, a kérdéses ruhadarabra illetlenségnek tartja azt mondani, hogy nadrág. Egy érdekes vonása van nem is a darabnak, hanem a szerzőjének: a mustra közepszerűség. Ha illenék,

hozzá és ellenmondás nem volna a jelzőben, azt mondhatnám: a geniális középszerűség. Mindenesetre a középszerűség ideálja. De tudni való, hogy a középszerű emberek rendszerint praktikusok is. Ez pedig éppen az ellenkezője. Teljesen impraktikus. Tele van a régi francia iskolák reminiscentiáival, Molièretől egész az e század első felében virágzott romantikusokig: a précieuse-ökkel, a tudálékosokkal és a hónapos szobában éhező diák-hősökkel és beszélteti őket és nem tud velők mit csinálni. Azt lehet mondani, hogy műve a jeles írók által vetett fénynek confusus visszaverődése, olyan reflexpoézis. Valami megzabolázhatatlanul rohanó verselés. Cseng-bong, bokázik és árad iszonyú szókészséggel előre. Csodálatosan tökéletes, és tökéletesen értéktelen szószaporítás. Csodálatosan czifra és rémületesen szürke.

A IX. számú mű czíme *Igy meg úgy*. Ez azt jelenti, hogy a sebzett szerelmes elment az Indiákra felejtteni s mikor visszajön, régi kedvesének mostoha lányába lesz szerelmes. Régi kedvese férje oktan bízalommal fogadja a visszatérésből eredhető veszedelmet, azután oktanul lesz féltékeny és ebből a bonyodalomból a legchablonosabb chablonnal, a boszantásig együgyűen bontakoznak ki. A munka oly harmad-negyedrangú színpadiassággal van írva.

A IV. számú: *Az ígéret* egy teljesen számbavehetetlen próbálkozás.

A nagyon jó ember (II. szám) egy jó vigjátéki gondolat; a problema a jó bolondról, a ki atyafiságát magához gyűjti, melynek tagjai azután ki-ki a maga módja szerint okvetetlenkedik rajta. A gondolat is jó, nem egy helyen ép komikummal kezeli is a szerző a tárgyat és alakjait is. Szerencsétlenségére — nem a darabnak, hanem a nagyon-jó-ember házi gazdának — a gazda felesége nagyon fiatal és az egyik atyafi is fiatal. Ezek egymásba szeretnek, de mert derék jó lelkek, nagyon megvannak akadva a dolgukkal. Szerencsétlenségére — most már nem a gazdának, hanem az írónak — ezzel aztán a szerző is megvan akadva. Ő sem tud vele hova lenni. Végre egészen komoly eljárással, gondolom a közjegyző közbejöttével, megindítja a válást, hadd vigye el a fiatal atyafi a fiatal asszonyt is. Ez már játéknak sem játék, vígnak még kevésbé vig. Végződhetik egy vigjáték valóperrel is, de annak a bontásnak boldogságot és erkölcsös köteléket kötnie, nem pedig bontani kell; bontania csak azt szabad, a mi bensőleg nem természetes és nem erkölcsös. E rút és silány megoldást még megtéti az, hogy a nagyon jó ember, a ki végül imádott feleségét is oda adja, nem természet szerint ilyen jó vagy bamba; hanem valamely végrendelet alapján követi el dőreségeit, különben pedig okos és szimpatikus ember és kitűnő férj.

Mielőtt még áttérnék arra a két pályamunkára, a melyből az egyik egy, a másik négy szavazatát nyerte meg a bírálóknak, be kell számolnom a *Katiczabogárral*, a III. számmal jegyzett művel. E darab szerzője futás közben megnevezte magát több bírálóknak és másként is nyilvánosságra hozta szerzőségét, a mért is szabályaink szerint a pályázatból ki kellett zárni.

Marad két munka: az I. számú, melynek címe *Katonadolog*, egy frissen induló katonatörténet, mely azonban az indítás frissességéből oly gyorsan zökken bele a legközönségebb színpadi chablonba, hogy elveszíti azonnal a csak némi-
leg iskolázott olvasó figyelmét. Egy krakéler hírben álló fiatal huszárhadnagyról szól a meséje, de ez a kis hadnagy, a kit krakélerségeiért helyeznek át egy szigorú, párbajgyűlölő ezredes keze alá, s a kinek csinyjeiről igen sokat hallunk, mielőtt még őt magát láttuk volna, attól a pillanattól fogva, hogy szemünk elé kerül, olyan sentimentális és ügyetlen szerelmessé alakul át, mint egy filozopter, az is csak első éves. A darab addig érdekes, a míg várjuk a hőst. Ha a szerző végig a színpalak mögött hagyná a hőst, tán végig érdekes maradna a műve. Sajnos a kis huszár nagyhamar beleelegyedik a darabba. Jó erős kihagyásokkal egy igénytelenebb színpadon tehet e darab némi szolgálatot; a komoly bírálatnak épp oly kevésbé tárgya mint azok a darabok, a melyekről eddig szóltam. Egy bíráló társunk szavazatát azért a komikus helyzetért kapta, a melybe a párbajellenző ezredes keveredik, a mikor egy konkrét esetben ő kívánja tán legjobban a párbajt.

A nyertes darab a VII. számú: *A botrány*. Spanyol trochaeusban könnyen gördülő versben van írva, közbe-közbe csengő rimmal fölpipezve. De a tárgya modern, ámbár nem új. Az ismert fiatal ember a hőse, ki mint boldogtalan szerelmes elutazik, tiz év múlva hazajön, imádottját egy boldog férj karjaiban találja, és a menyecske ellen intézett ostrom után kedvese hugának karjai közt ébred egy boldogabb valóra. Annyira ismert mese, hogy ime csak ma is másodszor mondom el. A spanyol vers nem takarja a párbeszédek banalitásait, conventionális elmésségeit, ismert fordulatait. De azért szokatlanabb elmésség híján sincsen a darab. Egy-két komikus helyzettel is szolgál. Mindvégig gyakorlott kéz írja, de a specifikus drámaírói talentum csak a munka megindításáig ér el és egy pár alak kirajzolásáig. Azontúl ellenben, a darab maga is fordulataiban erőtelen lesz, a hősök a véletlenre vannak bízva és a szerzőnek nem sok találékonysággal kieszelt önkényessége intézi természetes és megokolt fejlődés helyett a bonyodalmat is és a kifejlődést is.

Ezt az organikus betegségét a dialog sikerültebb tréfái, az előadó művész inspirációja a laikus közönség előtt eltakarhatják,

a mi valamely színpadi sikert jelenthet, de a darabnak értéke hiányos marad és ez a hiány érzékenyen érezteti magát már a második felvonásban és hova tovább mind érzékenyebben a harmadikban.

Minthogy azonban a mű bizonyos irodalmi becsvágygyal és tisztességes írói gyakorlottsággal van megírva, a mellett előadásra is alkalmasnak látszik, a bírálók közül négyen ezt, vagyis a VII. számmal és *respice finem* jelisével megjelölt, *A botrány* című pályaművet ajánlják jutalomra a tekintetes Akadémiának.

Jelentés az 1896-diki Farkas-Raskó-féle pályázatról.

(Felolvasta Vadnay Károly lt. a márczius 19-diki összes ülésen.)

A Farkas-Raskó alapítvány pályázataihoz ritkán szegődik örvendetes eredmény szerencséje. Eddigelé a bíráló bizottságok csak kevésszer jutottak abba a kedvező helyzetbe, hogy a versenyművek közt műbecscsel bíró s hazafias lyránk irodalmát gyarapító költeményt találhattak. Legtöbbször nem adhatták ki a jutalmat, mert egy pályamű sem felelt meg a mindig kikötött föltételnek, mely a jutalomra méltó műtől megköveteli, hogy műbecscsel jeleskedjék.

Pedig a feladat nem nehéz s ehhez mérve a pályadíj ösztönzőleg hathatna olyan hírnevesb tehetségekre is, kik költői érrel bírnak és műgonddal dolgoznak. Csakhogy az irodalmi pályázatok sokszor — néha huzamos időszakokon át — azt a helyesen hangoztatott igazságot erősítik meg újabb tényadatokkal, hogy a szépirodalomnak sokkal nagyobb szüksége van lélekre, mint pártfoglalásra.

Nagyon kedvezőtlen, szűkkeblű, anyagi jutalmat vagy pályadíjat nem ismerő idők voltak azok nálunk is, midőn a hazafiság lyrája már a régi korban, még Kölcsey és Vörösmarty előtt, gazdagodni kezdett, mert tüzes lelkek élénken érezték a szükségét, hogy költészetünk a tespedő nemzet serkentésére szolgáljon s a hazaszeretetnek olyan erős és általános hővezetője legyen, mely a magyar értelmiséget a közélet nagy reformjaira fogékonnyá, küzdelmeire elszánttá tegye. Külső buzdításra nem volt szükség, midőn a hivatottak szíve csordultig megtelt a benső hevülettel, melytől a hazafias lyra néhány évtized alatt költészetünknek olyan gazdagon virító ága lett, hogy azt csupán a szerelmi poézis dús termékenysége szárnyalja túl.

Ez a hevület ma sem veszett ki, de a legújabb időben

egyre inkább elbágyadt, úgy hogy a korunkban olykor megszülemelő legjobb hazafias költeményekből sem érzik eléggé a szív ama meleg dobbanása, mely gyorsan áthatja a közszellemet, mint érezhető volt régebbi költőink ama hevítő énekeiben, melyek nagybecsű örökségül maradtak ránk.

Rideglátás volna azonban e különbségből, valamint a szóban forgó pályázat legtöbbször meddő-voltából, azt következtetni, hogy tehát a mai nemzedékben a hazaszeretet termékenyítő ereje elapadt. Távolról sem. Nem egy nagy nemzet költői irodalmában látjuk, hogy az emberi szív legáltalánosb és leguralkodóbb szenvedélye: a szerelem sem bir maradandó műveket — néha huzamos ideig — létrehozni, a nélkül, hogy az emberek megszüntek volna szeretni. Csak ihletett dalnokok hiányzanak, kik megragadólag tudnák kifejezni, a mit ezerek és milliók érzének. S talán éppen azért hiányzanak, mert a megelőző idők gazdag aratásai mintegy kimerítették a talajt, melynek pihenésre van szüksége, hogy majdan újra bőven teremjen. Az irodalom nagy területén világszerte hol az egyik, hol a másik műfaj kap időnként virágzásra. Mindenesetre lényeges befolyása van erre az időnek és a nemzeti élet különféle törekvéseinek. A lyra különösen érzékeny az idő hőváltozásaira. Teljességgel nem tarthatjuk rossznak az olyan időt, melyben az elmék és kezek főleg a nemzet anyagi jólétének emelésére munkálnak s a gyakorlati tudományok segítségével támaszkodnak. Hasznos, szükséges, hazafias az ilyenmű törekvés; de prózaibb természeténél fogva nem idézhet elő olyan hangulatot, mely a szívek irodalmának: a költészetnek kedvezhetne. Ily időben, midőn nem annyira a lelkesedés, mint a szakmai értelem általánosodása vezet célhoz, az emberek különösen követelőkkel válnak a költők iránt, mert nem olvassák azokat nagy szeretettel, s követelésök sokszor csak palástolása annak, hogy nem nagyon tudják élvezni a szépet.

A költészet történetéből az a tény is levonható, hogy a nemzeti életnek nem is éppen legirigyelni-valóbb korszakai azok, melyek a hazafias költészet lelkesítő, közzenekekké vált, maradandó termékeit hozzák létre. A lyra ez ágára rendszeren akkor támadnak hatalmasabb költők, midőn a hazát féltetni kell a belső romlás, zsarnoki önkény vagy fegyveres ellenség fenyegető veszedelmeitől. A *«Romlásnak indult hajdan erős magyar»* bizonyára nem boldogságtól virító idő ódája. A *«Szózat»*-ot sem a közállapotokkal elégtűlt korszak szülte. S mikor veszély fenyegette a haza szabadságát: akkor termett francia földön a *«Marseillaise»* s nálunk a *«Talpra magyar»*. Valamint az elnyomtatás zord idejében keletkezett a nagy *«Széchényi»*-óda. Mert az ilyen időkben minden jó hazafi teljesen együttérz és ez együttérzés mélyéből tör ki aztán egy-egy nagyhatású költői buzdítás

hatalmas lángja. Békés, csöndes, biztos haladású korszakokban, midőn a hazafiak pártokra oszolva szolgálják a hazát: a hazafias lyra ereje rendesen veszteni szokott buzdító hevében és általános hatásában is.

Azt azonban minden időben meg kell e lyra termékeitől kívánni, hogy — ha nem is üthetik meg a legmagasb mértéket — a szó igaz értelmében *költemények* legyenek, tartalmukban szívhez szóló költészettel s kidolgozásukban formai és verselési művészettel.

Olyan mű, mely e természetes követelésnek nem felel meg: akadémiai jutalomra méltó nem lehet.

A tavalyi Farkas-Raskó pályázat bíráló bizottsága, mely *Szász Károly* rendes tag elnöklete alatt, *Arany László* levelező tagból és e jelentés előterjesztőjéből alakult meg, bírálatra *huszonhét pályaművet* vett át.

Szám szerint elég bő termés, de a bizottság nem ok nélkül kívánhatott volna hozzájuk még egy huszonnyolczadikat is, olyat, a melyre egyértelműleg mondhatta volna ki: ez derekabb dal a többinél.

Természetes, hogy a huszonhét pályamű nem mind egy húron pendül. Méltatlanság is volna: valamennyit röviden általános bírálat vagy jellemzés ugyanazon egy kalapja alá fogni. Nem csupán terjedelem, hanem műfaj tekintetében is jelentékenyen különböznek egymástól s feltűnőbb jelenséggül meg kell említeni, hogy a teljesen lyrai igyekezetű művekkel szemben ezúttal az elbeszélő válfajoknak jóval több terméke áll, mint az előbbeni pályázatokon. Mutatkozó képesség tekintetében is sok a különbség, úgy hogy a viszonylagos érték szempontjából mindenestre több fokú latorját lehetne fölállítani; de a mire ezúttal azért nincs szükség, mert a legfelső fokra helyezhető munka sem éri el a megjutalmazhatás színvonalát, még ha ezt nem is emeljük valami magasra.

Egy csomó éretlen, részben gyermekes kísérlet mellett, melyeknek egyikét tollpróbálgató szerzője, habár a hazaszeretetről nyújt csupán egy darab kezdetleges ömlengést, merő járatlanságból «balladá»-nak nevezi: találunk olyan műveket is, melyeknek részleteiben ízlést, gondolatot, nagyobbra való törekvést, vagy kifejezési és verselési könnyűdséget méltányolhatunk, csak hogy ez előnyök nem egyben együtt mutatkoznak, hanem a különféle termékekben elszórtan s még így is, nagyobbára a kidolgozásban ejtett lényeges csorbákkal. Egy-két mű eredhetett olyan képességtől is, ki ha egész lelkét jobban rá teszi a munkára, a gondolat megérlelésére, a tartalom és kifejezés összhangzatának foganatosítására, hibák kiküszöbölésére, hiányok pótlására vagy a verselés egyenletesb szabatosságára s bevárja a kedvezőbb hangulatot, midőn művéhez ihletből s nem csupán tintatartójából meríthet kedvet: valószínűleg úgy bocsáthatja azt versenyre, hogy

a bírálókat kitüntetésben is részesítheti. Míg némely pályamunkák, melyek önbírálat nélküli, vaktában szabadjára eresztett szárnypróbálgatások, tartalmi és kifejezési vérszegénységüknél fogva annyira élettelenek, hogy akkor sem nyomnának a latba, ha több technikai szabatossággal kerülnek elénk. Minden költői pályázatnak vannak ily halvaszülöttjei, melyekről a legjobb akaratnak sincs mondanivalója, mivelhogy halvaszülöttről nem lehet biográfiát írni.

Találunk királyhimnuszot, valószínűleg régi meddő pályázatok maradványát, melyben a jó indulat emberséges kívánságain kívül egyéb mi sincs, legkevesebb költői lendület. Van, a ki esdekelve fordul a magyarok istenéhez, hogy áraszszon minden áldást a nemzetre s elhunyt dicsőinek emlékezetére; de esdekélésében nyoma sincs emelkedettségnek, még kevésbé fenségnek. Van több mű az ezredéves ünnep alkalmából, de csak fenhangú szóvirágokkal, dagályos közhelyekkel, retorikai öblös, de tűz nélküli pathósszal, vagy pohárköszöntőbe való szólamokkal. Szerkezetök sincs igazi, mert részei nem arányosan, a gondolat emelkedése szerint vannak elhelyezve, hanem csak esetlegesen egymáshoz toldva, ekkép érzés és gondolat csak kereng és révedez bennök, a helyett hogy művészi fokozással jutnának magasabbra. Ódáknak voltak szánya, de szárnyat nem kaptak.

Egyik pályázó, még pedig a gyakorlottabb verselők közül, azzal bizonyította buzgóságát, hogy egyforma jelige alatt három különféle művel köszöntött be: életképpel, ünnepi ódával s hanglejtéssel; adott is mind a háromban figyelemreméltó verseket s gondja volt a sorok folyékony lejtésére; de mivel a szám nem egyenértékű a minőséggel, alkalmasint üdvösebb lett volna, ha csupán egy munkára összpontosítja képességét s azt az egyet elejétől végig erőteljesebben dolgozza és művészi kerekíti ki.

Egyik pályázó folyékony stanzákban, itt-ott csinos kifejezésekkel tanítja fiát arra, hogy mi a haza; de tanításába az elme okoskodása úgy vegyül, hogy didaktikai jellegével elhúsi az itt-ott felcsillant költői elemet. Másik apa húsz sorban töpreng újszülött fia bölcséjénél, aggódva, hogy ártatlan csecsemője nehézségre, gondra, küzdelemre született, míg végül az az epigrammatikusan felvilant ötlet vigasztalja meg, hogy több van egy magyarral! Becsületes, derék hazafi gondolkozása, de ki versét jelentőssé tenni nem bírta.

Legrövidebben bánt el a feladattal az a versenyző, ki egy lánnglelkű hazafi sírjára hat sornyi emlékverset írt. Hat sor is érhet igen sokat, ha a lélek magasztosat sugall bele. De ez a hat sor teljességgel nem méltó egy tüneményes lánnglelek emlékéhez. A ki írta, mindössze is egy pár morzsát szedett föl a sajtó asztaláról, a nekrologok alkalmi dicsőítésének versenyéből, s azt, a mit így másokról kölcsön vett, a magáéból teljességgel

nem bírta kiegészíteni. Pedig a nagyok iránti kegyelet költői adóját csak a szív igaz kincseiből lehet meríteni. A papírra érzés nélkül vetett pár színtelen sor nem egyéb, mint tiszteletlenség.

Az írói munka legtöbb fáradságával járult a pályázathoz az a szerző, ki a honfoglalás mondáit három képen foglalta versekbe, Árpád honszerzését úgy tüntetve föl, mint a nagyanya egykori büszke álmának teljesülését. A műhöz nemcsak jeligét vett Aranyból, hanem verselésén és kifejezésein is gyakran érezhető e nagy epikai költőnk tanulmányozása. A részletekben mindenesetre van is méltányolnivaló, de epikai erőre kapni a szerző nem bírt s csupán krónikás verset adott. Továbbá nem maradt meg folyvást a festés magasb stíljében, mert az erő el-elhagyta s egy-egy elég jól indult részlet után ellankadt, hanyatlott, bőbeszédűvé vált, vétve olykor a nyelv magyarossága ellen is. A mű homlokára írt czím: «ezer év előtt» is magyartalan, mert jól így hangzanék: ezer évvel ezelőtt. Magát véve ez még nem volna lényeges hiba, mivel egyetlen egy tollvonással is megigazítható. A lényeges baj egy gyakran érezhető hiány: az igazi epikai stíl fogvatéka.

Az Akadémia, nagyobb siker elérhetésének reményében, helyesen cselekedte, midőn e pályázatnál tágabb kört nyitott, úgy tűzve ki a föladatot, hogy «a hazafias költemény lehet himnusz, óda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, sőt tanköltemény és szatíra is».

Ez a kiterjesztés tévedésbe ejtett egy pár versenyzőt, kik úgy vélték, hogy ekkép a műveknek nem is kell éppen hazafias tartalommal vagy szellemmel bírniok, holott a főfeltétel e kiterjesztéssel mit sem változott.

Tévedés révén kerülhetett tehát a pályázatba egy Krisztusmonda, melynek főgondolata elég szerencsés lelemény, de részletei mesterkéltek s nem bírnak a legendai naivság találó vonásaival; verselése — főleg rímek tekintetében — pongyola, mert a sorvégek tán még többször distonálnak, mint összecsengenek; az egész tárgynak pedig semmi köze a hazafias költészethez. Épp úgy nincs, mint annak az ó-székely balladák modorában elég gonddal írt s jól utánzó elbeszélő költeménynek, melyben egy gazdagságra sovárgó anya a lányát szíve ellenére erőlteti férjhez s e miatt el is veszíti. A tárgy a színpadról és verses könyvekből eléggé ismeretes s a kidolgozásban el is van nyújtva, holott tömörítve és pár sajátosb vonással elevenítve, újabbnak tetsző néprománczczzá lehetett volna alakítani. De hazafias költemények pályázatán így sincs s úgy sem volna helye.

Említettem már, hogy a leíró műfajok termékei jelentékeny helyet foglalnak el a versenyben s hozzá kell tennem még, hogy egy vagy más tekintetben figyelemreméltóbbak is a lyrai pályaműveknél.

Mint verstárgy vagy terv, már csak eredetibb voltánál fogva is, számot tehet az a mű, melynek szerzője benső harczot választott rajzolási témául. Sebesülten kerül idegen fogásba a szabadságharcz egy bajnoka, ki pap volt s mint a béke és szeretet apostola tett fogadalmat, mígnem hazafisága embert öldöklő csatákba ragadta s most Istenéhez fordultan vívódik magában, a kétféle kötelesség összeütközésén töprengve, mígnem a hazafiúi érzés kerekedik fölül. Kidolgozásra méltó költői tárgy, kár azonban, hogy szerzője elébb fogott a kidolgozáshoz, sem-hogy a gondolat megérett, a forma kikerekült s a festés színezete biztossá vált volna benne. Ekkép az öntépelődés inkább zavaros hanyódás, mint megragadó lelki tusa kifejezése.

Az életképek közt találunk szatirát is, egy hetvenkedő politikus csizmadia monológját, de minden frissebb lelemény, igazi életelevenség nélkül; a gúnynak oly vézna erecskéje szívárogo benne, hogy az egész csupán köznapi csúfolkodás. Egy másik versenyző szintén életelevenség nélkül, szelíd, jámbor hangon és szintelenül állít élénk egy rég kivándorolt öreg magyart, kit egykor a kincsvágy csábított ki s a honvágy hozott haza megtörtén, mert a hazában meghalni is édes, míg künn élni keserves. Irányvers, melyben nincs egyéb jó, mint az irány.

Allegoria szintén van egy pár. Köztük egyik, a melynek szerzője azt óhajtja, hogy minden magyar ember gazda és ne szolga legyen, olyan zavaros érthetetlenség, melynek példázatát lehetetlen kivenni. Eléggé zavaros s egyszersmind éretlenül elcizfrázott az a példázgató, révedező vers is, mely egy rabköltőben Petőfit énekelgeti, a ki sohasem volt rab s kiben végül az «elveszített csalógiányt» siratja el. Olyan erőtlén, szenvedgő, meszterkélz dolgozat, hogy valóságos irodalmi felsegésztés a lyrai nagyköltő ellen, ki az őszinteség és természetesség virtuóza volt. Egy másik, még hosszabb pályamű szintén Petőfiről szól, az ő lánglelkéről és végzetes sorsáról, itt-ott csinnal irott részletekkel, de egészben kevés sajátosb vonással s a verselés művészete nélkül.

Ballada-szerű dolgozat négy van. Egyet közölök, mely kívül esik a hazafias költemények körén, már megemliték. A másik egy lázadásért börtönre vetett hazafiról szól, kit lánya a maga feláldozásával és elvesztésével szabadít ki. Tehát ócska tárgy, melyet azonban még sokféle változatban lehet megújítani, ha valaki új vonásokkal, kifejezésekkel tudja fölfrissíteni. Ily új vonások azonban e különben tömören és hangzatos verssorokban írt balladából teljesen hiányzanak. A harmadik mű a szabadságharcz két áldozatát énekle meg, élénk hangon, de alakító erő nélkül. A negyedik pedig, mely egy honvédnek ment és sebében meghaló vőlegényről nyújt vázlatos képet, a ki után menyasszonya is belehal bánatában, a bús sorsot fűrge sorokban, minden mé-

lyebb festés nélkül, úgyszólván fölületesen beszéli el. E három utóbbi művet gondosabb, részint gyökeresb átdolgozással, hibák javításával s hiányok pótlásával jelentékenyen jobbá lehetne tenni; de a pályázatok bírálói nem tekinthetik azt a bizonytalan lehetőséget, hogy miből mit lehetne több képzelemmel, izléssel és formaezérkékel csinálni; hanem csak azt, hogy a beküldött művek mint vannak megírva.

Tárgyáért még egyet említek meg, azt, a melyik az október 6-iki gyászcímle emlékezik. Sokat beszél, de keveset mond. Folyékony soraiban inkább nyilvánul az ünnepi alkalom szóöntő pose-a, mint a szív kegyeletének igaz heve. Némely részlete úgy van írva, mintha a szerző is abban a téves hitben élne, hogy a hiányzó erőt pótolni lehet túlzással, a lendületet pedig dagálylyal. Holott a költői lélek teszi és nem a szó. Hatást, hatalmat csupán szívének tiszta hevével gyakorolhat.

Ime a hiány, mellynél fogva e pályázat különféle képességektől eredt munkái egybefoglalhatók. Még a viszonylag figyelemreméltóbb művekben sincs költői lélek, erős szívdobbanás s kidolgozásukban kellő műgond. Egy sincs, melynek egésze ellen vagy a tartalom, vagy a belforma, vagy a kidolgozás szempontjából lényeges kifogást ne kellene tenni. Egyes részletek sikere pedig, ily könnyebb feladatú pályázatoknál, nem teheti a bírálót elnézővé, mint a drámák versenyein. Drámában egyetlenegy nagyobb jelenetet is jól megírni csak igazi tehetségtől és a képzelem erejétől telhetik. Hazafias költemény, mint a dal vagy románcz, csak akkor méltó a dicséret kitüntetésére s még inkább a jutalomra, ha teljes egészében jó, mert mennél kisebb a mű, annál könnyebb benne az összhang teljességét elérni. Ily kisebb műveknél a részletek jó sikere arra mutat, hogy szerzőjük nem fordított elegendő gondot és időt olyan egész mű alkotására, minő különben képességétől telhetett volna.

E szempontok vezették a bíráló bizottságot arra az egyértelmű megállapodásra, hogy e jelentés czím, sorszám és jelige szerint egy pályaművet se emeljen ki s a pályahirdetésben megkivánt indokolást csupán a tárgyak tartalmi jelzésével gyakorolja.

Bizonyára mindig nagyon sajnálható, ha ily pályázatok útján nem a hazai szépirodalom gyarapszik jeles művel, hanem csak az akadémiai alaptőke a meddőség miatt megmaradt alapítványi kamattal; de mivel a bíráló bizottságnak legkevésbbé szabad a megjutalmazhatóság színvonalát nagyon alantira sülyeszteni: azt az egyhangúlag hozott javaslatot kénytelen a m. tud. Akadémia összes ülése elé terjeszteni, hogy

az 1896-dik évi Farkas-Raskó-féle pályázat jutalomdíját ne adja ki.

Kazinczy Ferencz leveleinek VII. kötete.

(Bemutatta Váczy János az 1896. november 23-iki ülésen.)

A Kazinczy Ferencz Levelezésének hetedik kötete az eddigieknél is rövidebbre, mindössze csak kilencz hónapi (1809. okt. 1. — 1810. jún. 30.) időközre terjed s 236 levelet foglal magában, a melyek közül 114-et maga Kazinczy írt az előbbi kötetekből már ismert barátaihoz, íróársaihoz. Említésre érdemesebb új levelezői e kötetben ifj. b. Wesselényi Miklós, Balogh Sándor győri apát s a legnevezetesebb Horvát István, a kit Vitkovics Mihály és Szemere Pál ismertetnek meg vele, hogy küzdelmeinek osztályosa, céljainak elősegítője s a régi irodalomban való avatottságával a nyelvújítás egyik fő irányának kiváló munkása legyen.

Kazinczy sokra becsülte őt, főleg midőn Révainak Ürményi József országbíróhoz intézett ama levelét olvashatá, a melyben a betegeskedő Révai legkedvesebb tanítványát kérte helyetteseül. Azt ítélte e levélről, hogy van olyan erkölcsi értéke Horvát Istvánra, mintha valóban ő neveztetett volna ki akkor a magyar nyelv egyetemi tanszékére. S a mint a Czinke Ferencz (Révai utóda) Új-Holmijáról s gyarló előadásairól mind többet hallott: maga is készült síkra szállani ellene, annál is inkább, mert meggyőződése szerint a kormány készakarva, a nemzet szellemi fejlődésének ellensúlyozásául nevezett ki a magyar nyelv tanítására olyan tehetségtelen tanárokat, mint a milyenek Vályi András és Czinke Ferencz voltak, a kik «úgy vették körül Révait, mint Krisztust a két lator». Kazinczynál senki sem örült jobban a Szemere kritikájának, a mely Czinkét kegyetlenül pellengérre állította, s a melynek oly eleven hatása volt, hogy e «nyavalyás tanítót» hét hallgatója is odahagyta, még vizsgálatot sem tartatott. Ennek egyfelül örülni lehetett, mert a tanuló ifjak legalább a mételytől megszabadultak; de másfelől nem csekély kára volt működésének általános nemzeti szempontból, mivel «az ide mindenfelől tanulni jövő német, tót, rác, oláh ifjak nyelvünkben tanulatlanok maradtak; a magyar születésűek pedig, főkép a bársony ágyakból valók, elkedvetlenedtek nyelvünket tanulni». Vitkovics mély keserőséggel beszéli el mind ezeket s Isten előtt teszi felelőssé azt, a ki «Bécsben ily nem-éneklő madarakat ajánl azon fölül is szabadlásba vett literatúráknak». «Sir — úgy mond — a becsületes érzőnek szive és nyögtön-nyög, ilye-

seket tapasztalni kénytelenítettén.» Kazinczy jobb szerette volna, bár inkább semmiféle tanára ne lett volna nyelvünknek az egyetemen, semhogy ily izléstelen és önhitt ember úzzön csúfot nemzetünk legdrágább kincséből. De azt hitte, hogy ha a kritika máskor is oly erősen találja Czinkét: Archilochos Lykambesének példájára «szégyeltében kötelet hozat».

Több ily Czinkét látott Kazinczy az akkori magyar írók között, a kikre épp ez időtt kezdte szűrös nyilait lövöldözni s a kiket jobbára a német folyóiratokban érdemökhöz mértén szigorú bírálat alá vett. Fő szempontja a magyar nyelv kiművelése és csinosítása levén, epigrammaiban, bírálataiban s leveleiben egyaránt hangoztatta nyelvünknek az új idők követelményeihez mért átalakítása szükségét s lehetőségét, mivel az élő nyelvnek változnia kell. Bizonyos határig tiszteletben tartá a hagyományt, a régi írók (Szenczi Molnár, Pázmány, Károli, Káldy stb.) példait; de azt vitatta, hogy az új fogalmak s új ismeretek új kifejezőmódot kívánnak, s a látszólagos romlás is hasznára válik lassanként nyelvünknek. Csak a lelki szegények gyűlölik az újságot. A haladás folyama éppen úgy magával vonja a nyelv fejlesztését, mint az életmód, öltözet s társadalmi szokások változását. Itt és ott az «új idők tónusa és a szükség» az irányadók. S a kik a régi írókat nem ismerik, az ő és társai műveiben azt is kárhoztatják, a mi csak a régi szók és szóvonzatok fölelevenítése. «Rontsuk, édes barátom — így ír Szentgyörgyi Józsefnek — a nyelvet! rontsuk! sok rontani való van benne. Pázmány is rontotta azoknak ítélete szerint, a kik vele egy időben éltek; sőt talán te is *hamar mivél* rontásnak neveznéd, ha azt én mondanám annak, és nem ő mondta volna.» Elismeri, hogy az ő Marmontel-féle fordítása ellen nem egy gáncsot tehetni: de fordítsa hát gáncsolója «Pázmányosan» s hasonlítsa össze azt az övével és a Báróczyéval, meglátja, mi az, a mit a változott idők s a haladás követelnek.

A Marmontel fordításának ismeretlen bírálója megrója Kazinczyban azt a mesterkedést és keresettséget, a mely kifejezéseiben annyira szembeötlő, s felhossa, hogy Kazinczy még ott is, a hol az egyszerű és népies kifejezőmódokat használhatná, rendesen valami finomabb hangzásúval s gondolkozásra készítővel (Nachsinnen erfordernde Redensart) helyettesíti. Kazinczy szerint éppen ez teszi széppé s művészivé az írást. A szokatlan, ha szépen hangzik s az izlést nem sérti, előbb-utóbb szokottá válik. Példákkal mutogatja, mikép lehet a régi szókat új színezetűekké tenni versben vagy prózában. Egyszermind számos érvet gyűjt felfogásának támogatására. Midőn Klopstock «Gramatikai beszélgetéseit» s ennek bírálatát olvassa, újabb okokat talál régi véleménye erősítésére. «Higyj állításomnak —

írja gr. Dessewffy Józsefhez intézett levelében — nem fanfaronnád az bennem, nekem éppen az a gondolkozásom a magyar nyelvről, a mi a Klopstocké és Vossé a németről. Régebbi tervét, hogy ez alapon írjon grammatikát, megint előveszi, de azt most sem valósíthatja meg. Azonban fölkéri Rummy Károlyt, hogy mivel ő úgy is egy német stílistikán dolgozik, jegyezze ki számára a Goethe, Lessing, Wieland és Schiller műveiben található gallicismusokat, a Klopstocknál és Vossnál előforduló graecismusokat, hogy azokra hivatkozhassek. Rummy készséggel teljesítette kérélmét, számos xenologismust gyűjtött össze, a melyeket a széphalmi mester föl is használt alkalmilag.

A nevezett német írók sokkal nagyobb tekintélyek előtté, mint mind azon magyar írók, kik a szokást teszik a grammatikai senatusban a legelső helyre, s a kik, ha valamely új szó üti meg fülüket, legott azt kiáltják: ez nem magyar, ez nem szokás. Ámde — hangzott az ellenvetés — a nyelv szépségeit nem az idegen nyelvekből kell kifejteni, hanem önmagából. Aztán itt is meg kell tartani bizonyos határokat, a melyeket Kazinczy a köréje csoportosult írók, Dayka, Kis János, Berzsenyi és Virág s első sorban a maga műveiben látott megszabva. Ő sem mondja, hogy a nyelv-szokás nem az első helyre teendő a megindult mozgalomban, Révai is a legfőbb tekintéllyel ruhazza föl; de igen helyesen állítja, hogy «maga a szokás még nem minden s még egy felsőbb is van». A hol a szabályok szigora, a nyelvhasználat bizonytalansága (Vagitát) el nem igazítanak, ott az etymológiához, analogiához és jóhangzathoz kell folyamodnunk, *mindenek fölött pedig az izléshez*, a melyet oly kevesen ismernek, ámbár Adelung is nagyon ajánlja.

Éppen a művészi izlés nevében nézte kedvetlenül Kazinczy, mivé akarja tenni Horvát István a Révai nagy hagyományait. A régiség túlzó dicsérete, mondhatni, föltétlen cultusa, — a mely Kazinczy irányával rokon volt ugyan, de nyelvművelő munkásságának hírül sem volt oly mindent magábanfoglaló alapja, mint a Révai leglelkesebb tanítványa szerette volna — ha íróink között híveket tud toborzani, nem kevésbbé fenyegeti vala a megindult reform üdvös folyamát, mint az ósdiak legmakacsabb ellenállása. Horvát István már ekkor kimondotta — bár más szempontból, mint a mai nyelvtudomány tanítja — hogy Révainak csak rendszere hibátlan s nem egyszersmind annak kifejtése is. Dicsekszik, hogy Révai eszméibe ő hatolt be a legjobban, de a régi nyelvemlékek tanulságait «Révainál százszor messzebb vitte», noha még napfényre nem bocsáthatta s így nem tartja feltűnőnek, hogy Kazinczyt Révaitól is még számos köz választja el. De jöllehet el kellett ismerniök mindazoknak, a kik ez idét grammatikai kérdésekkel foglalkoztak, hogy Horvát István több

nyelvemléket felkutatót, mint bárki más a magyar tudósok között, különczségei legszorosabb barátait is csak gúnyos mosolyra fakasztották. Kazinczyt a «legtanultabb s legfinomabb ízlésű írónk»-nak hirdeti ugyan, de mivel a régi nyelv kincseit kevésbé aknáztá ki, kétségesnek tartja: helyes irányba tereli-e a megindult mozgalmat. Horvát István éppen az új idők követelményeit nem vette kellő figyelembe, a mi Kazinczy működésének egyik fő alapja volt. Amaz a középkori nyelvemlékek útmutatásait alkalmazta zsinórmértékül s úgy szólván figyelmen kívül hagyta a nyelvnek századokig tartó újabb fejlődését; emez a művészi ízlés iránytűje segítségével mert csak a régi irodalom adatai közt tarlózni s jobbára csupán a feledésbe jutott szók fölelevenítését hangoztatta, míg a szókötésben és a mondatszerkesztésben kevésbé bízta magát még a leghíresebb régi írókra is. Amaz e tekintetben is a multak tanulságainak alapján állott. Azért írta Szemere Pál gúnyosan, hogy ha Horvát Istvánra hallgatna, így kellene szólnia: «Hallgass te, ördögök ördögök!» Vagy: «Az elviseltetek köntösök ravvák szennyekkel; én pedig a szennyyel ravvás köntöst nem hordom».

Kazinczy több grammatikai kérdést vizsgálat alá vesz ekkor írt bírálatában, a melyekben a költészet és műpróza kifejezésbeli sajátosságait szintén a műizlés iratlan törvényei szerint kívánta meghatározni. A Pápay Sámuel derék munkájáról közölt bírálatában egyenesen a tisztai nyelvjárást védi a Dunán túli ellen s azért rója meg a -túl-túl, -búl-búl, -rúl-rúl-féle ragokat; az *y* és *j* közti harcban az etymologia útmutatása szerint határozottan emennek a részére áll s finomabb szóvonzati sajátságokat is szóvá tesz, a melyekben Pápay, szerinte, nagyon tévedt. Kritikája meggyőző érvekkel teljes, kiméletes hangú, csak a végső ítélet kimondásában szigorú, midőn azt mondja, hogy a Pápay művének grammatikai része majd minden érdem nélkül való, de a történeti rész annál több figyelmet érdemel. Utóbb maga is nagyon szigorúnak tartotta e véleményét, s mielőtt bírálatát megjelent volna, kérte Rummy Károlyt, szelídítsen élesebb kifejezésein itt-ott, főleg pedig az összefoglaló ítéleten úgy, hogy a mű grammatikai része *kevés* érdemmel dicsekedhetik. Rummy azonban nem igen változtatott a Kazinczy fogalmazványán, s így a Pápay, aztán a Kisfaludy Sándor és Verseggy műveinek bírálatát mind messzebbre távolította egymástól a Dunán túli írókat és Kazinczy híveit.

Kivált a *Himfy Szerelmei* és a *Regék* sok tekintetben igazságtalan kritikái gerjesztettek ellenszenvet a széphalmi mester iránt. Amabban még legszorosabb követőinek is feltűnt, hogy a második részt, a *Boldog szerelmet* ítélte sikerültebbnek; emebben pedig az általános aesthetikai szempontok alkalmazásának

hiánya csökkentette az egésznek értékét, mivel úgy tetszett, hogy Kazinczy csak állít valamit az idegen írók tanításai nyomán, de semmit sem bizonyít. E bírálatnak már bevezetése szemet szúrhatott. Kazinczy csodálkozik, hogy a regéket sokkal jobban megszerette a magyar közönség, mint a *Himfy Szerelmét*, s ő e jelenség okát a német lovagregények izlésrontó hatásában keresi. Kazinczy nem is tartja összehasonlíthatóknak a regéket a *Kesergő* és *Boldog szerelem* dalaival. Emezek a költőt halhatatlanná teszik, míg amazokat szinte fáradság végigolvasni. «A jó románczokat — mondja a németül írt bírálatban — szerencsésen kell kigondolni, helyesen szerkeszteni s eleven, a tárgy jelleméhez illő hangon, szép versekben énekelni, különben a jó románcz címéhez semmi közük.» E nagyon általános szabályt a részletekre nem alkalmazza Kazinczy, csupán a verselés egyhangúságát s «üres» zengését rója meg, a mely unalommal tölti el az olvasót.

Nemcsak Kisfaludy Sándor vette zokon e bírálatokat, hanem az egész Veszprémmegye, sőt mondhatni az egész Dunántúl. «Himfyt — írja Vitkovics — a recensio . . . földig leverte és benne a nagy embert kis emberré változtatta.» Kazinczynak két levelét válasz nélkül hagyta. A Dunán túli írástudóknak az nem tetszett kivált, hogy Kazinczy a Kisfaludy magyarságát is «bírálni merészelte». Ellenben a pesti trias annál inkább javalta e kritikákat, s Vitkovics ilyenektől várta irodalmunk fölszendülését. «En ugyanezt tartom — jegyzi meg erre Kazinczy — és ha az egész világ ellenem toldul is, ezt fogom cselekedni; s bár magyarra fordítva is mondhatnám.» Kazinczy azt hitte, hogy tiszteletének legigazibb jelétül fogadják kritikáit, meg sem álmodván, mily ellenkező hatással lesznek azok írókra és olvasókra egyformán. Hanem azért ez úton tovább haladni egy pillanatig sem késlekedett, mert úgy hitte, hogy érdeklődést kelt nemzetünkben az irodalmi mozgalom iránt.

Ebből a szempontból tüzei folyvást pesti barátait egy folyóirat kiadására. Szemere Pál és Vitkovics hajlandók is volnának ilyet szerkeszteni, ha kiadó találkoznék. Berzsényi első pesti útja alkalmával szintén erre ösztönzi a trias tagjait, de sikertelenül. Több reménnyel kecsegtetett a Döbrentei Gábor igyekezete, a ki, mióta a gr. Gyulay-családnál nevelősködött, folyvást iparkodott vagy egy zsebkönyvet, vagy egy folyóiratot kiadni, kérvén Kazinczyt, hogy verseivel, valamint bírálataival, különösen pedig tekintélyével támogassa.

Az 1810. évben határozottabb alakot öltött a Döbrentei terve. Ez év szeptemberében tanítványával, gr. Gyulai Lajossal Kolozsvárra volt menendő s itteni tartózkodását akarta felhasználni a folyóirat szellemi és anyagi oldalának rendezésére. A zseb-

könyv kiadásáról végleg lemondott s az összeszedett kéziratokat a folyóirat számára tartogatta, remélvén, hogy azt 1811. elején megindíthatja. Már 1809. decz. 13-ról így ír Kazinczyhoz: «Meg fogom próbálni azt a pályát, melyet a Tek. Úr elejbém mutat. Felvállalom a Literatur-Zeitung kiadását. Azok közül, kik segítem lesznek, a legérdemesebbek bé fogják takarni azt, a hol gyenge leszek». Azonban irodalmunk s egész szellemi életünk akkori ziláltsága új akadályt gördített a buzgó Döbrentei elé. Nyilván a felvilágosultabb eszméknek bár félénk hangú emlegetése már előre is némi megdöbbenést keltett azokban, a kik a folyóirat első füzetében megjelenendő darabokat censura alá vették. Legalább Döbrenteinek 1810. jan. 11-ki leveléből ezt következtetjük: «A Múzeum kijövése — írja — egy esztendővel tovább haladt. Prof. Szilágyi valami akadályokról ír, de nem írta ki egészen, mik azok. *A püspököknek néhány darabok nem tetszenek*, s prof. Szilágyi erre azt írja, hogy *némelyek nem akarnák az ilyen munkáknak megjelenését most*». Jól ismeri Kazinczy azt a sok akadályt, a mely az ő és íróársai igyekezetének szárnyát szegi, de azért csüggedetlenül tüzeli Döbrenteit, hogy csak készüljön a vállalat megindításához, mint ha az «bizonyosan meg fogna jelenni». A kezdet nehézségeit úgy lehet legyőzni, ha érdekessé tudja tenni a folyóiratot. Érdekes pedig «bátor csapkodás nélkül» nem lehet. Ezt tehát alkalmazni kell kétféle okból: 1. mert «a csapkodásnak *több spectatora* akad, mint a tömjénezésnek»; 2. mert «a csapkodást inkább érdemlik a magyar gondatlan és nem rettegő írók». «Hizelkedni — folytatja Kazinczy — nem kellene, sem nem gorombáskodni: de tömjént és korbácsot igen bátran osztogatni — azt igen igen kellene.» Ha más nem kezd egy zsebkönyv kiadásába: ő maga próbálkozik meg ilyennel, de tovább nem tűrheti, hogy kritika nélkül írjon boldog-boldogtalan s minden tanulmány és ízlés nélkül. «Recenziók nélkül — ismétli számtalanszor — nem fogunk haladni, s gyalázatjára van korunknak, hogy nemzetünk azt még a XIX. században sem olvas.» Szemerét különösen szeretné valamely időszaki vállalat megindítására bírni s azt hiszi, hogy a pesti triasnak többféle összeköttetése van, a mi a sikert inkább biztosíthatja. «Mit nem lehetne kezdeni — sóhajt fel — *csak kezdene valaha valaki!*»

De a Kazinczy buzgalma e téren még néhány évig eredménytelen maradt. Ő maga legkevésbé foghatott ily terv létesítéséhez. Más kínálkozó alkalmat kellett tehát megragadnia, hogy a szellemi munka iránt közönségünk érdeklődését ébresztgesse. A meghalt kiváló férfiak életrajzát használta most föl erre a célra, hogy azoknak működését úgy mutassa eléje, mint a mely az egyetemes nemzeti élet haladásához lényegesen hozzájárult,

sőt a nélkül emez egyetlen bátrabb lépéssel sem mehetett volna előbbre. Az id. báró Wesselényi Miklós és Báróczy Sándor életrajzait ebből a szempontból dolgozza ki. Látjuk, mily meleg vonzalommal kutat az adatok után; mily fáradhatatlan készséggel keresi föl a meghalt írók pályatársait s mily tüzzel buzdítja azokat is, hogy segítsék őt munkájában. A Wesselényire, Báróczyra és Fábchichra írt epigrammáit szerteküldi az egész hazában, s kivált a két elsőnek emlékét megörökíteni s dicsőségeket hirdetni mindennél szentebb kötelességének tartja. Kora legjobb költőit (csak Kisfaludy Sándort mellőzi) kéri föl a Wesselényi halálát kesergő elégia írására, s hogy szárnyat adjon költői hevülésöknek, elmondja, mit tett Wesselényi a nyomorral küzdő magyar színészet ügyében és hogy maga is írt vagy fordított két-három drámát.¹ Így keletkezett a Berzsenyi gyönyörű ódája, mint az egyetlen marandó emléke a Kazinczy ebbeli törekvésének. Bármennyire becsülte is Cserey Farkast, a kivel Wesselényi nem régiben hevesen összeszólalkozott; bármennyire tudta is, hogy a bárót heves vérmérséklete sokszor túlzásra ragadta: halála után hallani sem szeretett gyöngeségeiről, csak a nagy embert látta benne, s mélyen meghatották a kiengesztelődött Cserey szavai, hogy a halállal tusakodó férfiu «phantasiája mind a haza dolgait tárgyalta és phantasiájában is mondott sok olyast, a mi sok embernek eszébe sem jut, a ki magát okosnak és eszét helyén állónak gondolja». «Hazám! Nemzetem! — kiált föl Kazinczy — téged siratlak, hogy kidőlt egy nagy díszed, egy nagy védelmeződ». Utódjában, az ifjú báróban, szintén a jövő nagyra hivatott emberét sejtette, a ki fogadást is tett atyai barátja előtt, hogy az élet útain bármely küzdelmek várják, csak atyja nevét említsék előtte: ő azonnal tudni fogja hazafiúi kötelességét. Kazinczy oly tanácsokat ad az ifjú Wesselényinek, a melyek éppen úgy becsületére válnak hazafiságának, mint nagy műveltségének, s a melyekhez irodalmunkban alig lehetne mást hasonlítani, mint a Deák Ferencznek ismeretes két levelét. (Egyik, a melyet barátja fiához, s a másik, a melyet keresztleányához írt.)

Mélyen megütközik az elhunyt alacsony rágalmazóinak magatartásán, a kiknek gyűlölsége «még a sír szélénél sem állapodik meg» s valószínűleg nem igen tudja elhinni, hogy a *Szív-képző regék*nek azért nem akad vevője Erdélyben, mivel az Wesselényi képével jelent meg. Közép-Szolnok vármegye alispánja, a kit Wesselényi segített e tisztségre, nyíltan megmondá Csereynek, hogy «azon munkából senki sem fog csak egyet is venni,

¹ Ez utóbbi állítást Szilágyi Ferencz a Wesselényiről írt élet- és korrajzban „teljesen alaptalan állítás“-nak mondja. Budapest, 1876. 75—76. l.

mert Wesselényi képe van eleire függesztve». Még egyik legsikerültebb epigrammját, *A zsidói nagy megholt* címűt is e miatt nem szeretették. Cserey a hozzája küldött fordításból egyetlen egyet tudott eladni. Azonban másfelől annál örömebb hallja Kazinczy, hogy Pesten Kis István huszonöt példányt akar Erdélybe küldeni, mert sokan keresik. A Rochefoucauld maximáinak fordításából is, pedig 4 frt 40 kr. volt az ára. már szép számmal eladott, s általában «nagy a kelete». Ezért ajánlkozik a Dayka műveinek kiadására is, a melyet Kazinczy a fogságból való kiszabadulása után nem sokára sajtó alá készített, s mielőtt még iránta a felszólítás megjelent volna, Vitkovics több mint ötven előfizetőt gyűjtött. Egyszersmind a *Magyar régiségek és ritkaságok* további köteteinek anyagát is gyűjtögeti s fölkéri Horvát Istvánt, hogy Ferenczy Jánossal másoltassa le Bécsben a Pesti Gábor meséit. Szándékszik a *Szigeti veszedelmet* és Tinódi műveit is kiadni e gyűjteményben, annál is inkább, mert a Zrinyi eposzának közzétételére már régen, 1803-ban megkapta a censura engedélyét. Tudvalevő, hogy e vállalatot Kazinczy nem folytathatta, de az eposzt külön 1817-ben csakugyan kiadta. Legjobban örült a Rochefoucauld maximáinak megjelenésén, bár bosszankodott, hogy címét a bécsi kiadó, Geistinger József, tudta nélkül megváltoztatta, a mi ellen tiltakozott is a Kulcsár lapjában. Anyagilag e munkája elég tűrhetően sikerült, mivel írói tiszteletdíj fejében vagy ötven példányt kapott, a nyomtatót és rézmetszőt pedig a kiadó fizette. «Bár — írja Kazinczy — egyéb munkáimra találnók így nyomtatót, mert mind magam, mind feleségem osztozatlan levén, s rabságom engem adósságba merítvén, nagy erőltetés nélkül nem nyomtattathatok». Éppen e miatt bocsátotta árúba könyv- és régiség-gyűjteményének még megmaradt részét is, felajánlván azt Jankovich Miklósnak, a ki késznek is nyilatkozott a könyveket és rézmetszeteket illendő áron megszerezni.

Egyveleg írásainak kiadását a mostoha idők megakasztván, epigrammák és epistolák írásában talált kedvet és vigaszt. Ifjú korától késő öregségeig folyvást sovárgott a költői hírnév után: a classikai és újkori költők műveinek javarészét tanulmányozta s egyszersmind a Dayka, Virág, Berzsényi és Kis János koszorúja lelkesítette, a kiket mindig együtt emlegetett, noha közöttük tehetség és hatás tekintetében is nagy különbség volt. 1809-től kezdve néhány évig alig dolgozott mást, mint római epigrammákat, bölcselkedő s tanító epistolákat az ifj. b. Wesselényihez, Ráday Pál és Dessewffy József grófokhoz, Berzsényihez, Cserey Farkashoz, Vitkovicsához, stb. Mint mondja, a verselés lelke ekkoriban egészen megszállta, mert hiábavalónak tekintette pályája egész küzdelmét, ha arra legalább egy kötet verssel

föl nem teheti a koronát. «Az elme virága — írja — a poezis és rokon mesterségek. Mit ér minden dolgozásom, ha magam után egy kis kötet poezist nem hagyok.» Csak legalább annyit kívánna kiadni, mint a Berzsenyi első gyűjteménye. Régibb verseit, ha többször ismételt adatainak hihetünk, 1809. áprilisában elégette attól való féltében, hogy a pusztító háború őt is magával sodorhatja, s valaki avatatlan kézzel bocsátja nyilvánosság elé költői dolgozatait. Tettét megbánta, de már későn. Emlékezete nem tartotta meg híven a kész versszakokat, s midőn most egyiket-másikat újra akarta kidolgozni, csak a régi helyzet, a mely költeményeit sugalmazta, elevenült meg előtte, s így a régi dalszerű művekből epigrammák lettek, de olyanok, a melyek saját ítélete szerint méltók arra, hogy a görög anthologia epigrammaival egy rangban álljanak. Ilyenek *Az erdő*, *Könyörgés*, a Kis Jánoshoz intézett töredék epistola, stb. Az elsőt Kézy Mózes latinra fordította, s a műértők a legsikerültebb görögfajú epigrammának ítélték.

Kazinczy nehezen dolgozta verseit. Sokáig érlelte elméjében, mielőtt leírta volna: útközben vagy álmatlan éjjelein is szünet nélkül gyalulgatta a sorokat, s ha készen volt az egész, fölkel, meggyújtotta olajmécsét, vigyázva, hogy felesége észre ne vegye, s lejegyezte a tökéletesen kikerekített verset. Egyik-másik epigrammja gyorsabban készült, mintegy önmagától kialakult elméjében, így az Iphigenia halálára, az id. Wesselényi Miklósr, Báróczyra írt epigrammjai. Másokhoz egész tanulmányokat tett, mint a Fábchich Józsefre s kivált Napoleon menyegzőjére írt epigrammaíhoz.

E versek aesthetikai értéke nagyon különböző. A rövidebbek általában véve sikerültebbek, a hosszabbak nagyon mesterkélték, feszesek, s kevés bennök a költői hév. Gúnyos epigrammái sokszor kegyetlenül metszők, a legtöbbször fején találják a szeget, de néha még a görög fajúak tömörsége is homályt okoz. (Az erdő, A boldog alkony.) Némelyiknek korszerű értéke maig sem igen avult el.

Az akkori íróknak majdnem kivétel nélkül tetszették a Kazinczy epigrammjai, sonettjei és epistolái, a melyek kéziratban nagyon el voltak terjedve. Mindegyik barátja sietett a tömjénnel és magasztalással, s a német folyóiratok a *leg híresebb* magyar költőnek hirdették őt. Dessewffy József a hozzá intézett epistoláról azt ítélte, hogy «tele van sóval és flaccusi fűszerszámmal», csak az a kár, hogy kissé kimélve bánik a csillagért (érdemrend) kapaszkodókkal, holott «miattok vesztek el a sok tartományok, miattok pusztultunk és fogunk pusztulni»; bizony «ott nem érdemes a fényre vágyani, a hol a mocskot, a szennyet és a piszkot fényesítik». Berzsenyi szerint senki sem hatott oly mé-

lyen a régiség lelkébe, mint Kazinczy. Itéletet nem is mer mondani verseire, csak tömjénnel közeledik feléje. Mert — így ír — «a kinek az izlés és annak minden gratiái oly tulajdonai, mint neked; a kinek lelke a régiség legremekebb alakjaival úgy bujálkodott, mint a tiéd, nem lehet annak szüleménye nem szép; nem hagyják el annak szülöttjeit a kellem istennéi sem a parisi negligéében, sem a római vittában». Csehy József «megfoghatólan gyönyörűséggel» olvasta sonettjeit és epistoláit s nem tudott betelni szépségökkel. Kis János szerint «élet, a legelevenebb élet s attikai izlés van» minden sorában; versei «mindent betöltő tökéletességgel és érettséggel» diszeskednek; epigrammaiban «csupa concentrált ész és érzés a legszebb egyességben». A sárospataki poéták, Sipos és Kézy, a Napoleon menyegzőjére írt versét a legjobb magyar versnek tartották s azt ítélték róla, hogy többet ér mind annál, a mit nyelvünkön ismernek. Legtöbb dicséretet kapott *A zsidói nagy megholt* című epigrammjáért.

Prózai művei föltétlen dicsérettel találkoztak a köréje csoportosult íróknál. Ellenük nem hallatszott gáncs, még az idegen-szerűségeket sem vették észre. Legjellemzőbbek a Csehy szavai «Marmonteled — írja — úgy magához von, hogy alig fejtekezhetem el tőle. Ennél ékeesebben és correctebben még nem írt magyar toll. Ezt fogadom mátol fogva grammatikai példámnak, mert ez maga méltó, hogy tekintetével a grammatikusok különböző értelmeik közt határozást tégyen». A Rochefoucauld maximumának fordítását pedig herkulesi munkának mondá, mely «a külföldön is el fog terjedni». Kazinczy nem bánta, ha műveit bírálgatták, csak a bírálók tehetségéről és izléséről kívánt először meggyőződni. Hogy Horvát István megtámadni készült őt a Sylvesterről írt soraiért: előre örült, hogy «botlása új igazság kinyomozására ada alkalmatosságot». «Én nagyon óhajtanám, — írja — hogy minden barátom higgye, hogy engem refutációval (de ne à la Debrecin) s recensióval soha meg nem bánt. Én senkitől sem kívánhatom, hogy másként ne merjen látni, érezni, gondolkozni, mint én.»

De azért a verseire tett gáncsot ő sem tűrte oly békével, mint e szavaiból következtethetnők, a minek oka könnyen érthető. Hangjából könnyen kiérezzük a neheztelést, sőt a bosszankodást is, midőn «silány, nyavalyás megjegyzés»-nek mondja a pesti írók kritikáját, s midőn arra fakad hogy «valóban critico nihil infelicius».

Pedig különben a pesti trias felfogását, tanulmányait s iránta tanúsított barátságát igen nagyra becsülte; sőt azt fogadta, hogy a mit ezután versben vagy prózában ír, mind a trias bírálata alá bocsátja, noha el volt határozva, hogy a maga izlését s műősztnét fogja követni. E derék fiatal írók meg is érdemelték a Kazinczy ragaszkodását.

A Vitkovics körének Kazinczy művei terjesztésében a legnagyobb érdeme volt. Időt és fáradságot nem kímélve, tiszta meggyőződésből és hazafiságból, anyagi áldozattal is igyekezett a széphalmi mester törekvéseit gyámolítani, rögös pályája előtt az akadályokat elhárítani s dicsőségének útjait egyengetni. Berzsényinek fel is tűnt az a rendkívüli ragaszkodás, a melylyel a trias Kazinczyt környezte, s azért kérte fel őt, hogy szabjon irányt nekik és gyümölcsoztassa irodalmunk javára hozzá mutatott készségüket. Vitkovics világosan megírta a mesternek, hogy ők «a szépben, sőt mindenben közmeggyőződéssel azt imádkozzák: légyen a te akaratod», a mit Kazinczy annál bizonyosabban hihetett, mert ennek a nyilvánosság előtt is nem egy jelét láthatta.

Sajnos azonban, a lezajlott háború pusztításai s a szellemi törekvésekre vetett nyűg majd minden írói igyekezetet elnyomtak. Kazinczynak közvetlenül sem személyében, sem javaiban nem volt bántódása, de a háború inségeit ő is érezte. Rettegett is előre, midőn a nemesség általános fölkelésre készült, s nem tudta érteni, hogy még oly szelid lelkű ember is, mint Cserey Farkas, mily nagy tűzzel katonáskodik. A háború kilobbanásakor hetekig nem alhatott, sejtván, mi lesz a végkövetkezménye: hogy Napoleon a dynastiát el akarja törölni s hazánkat egyik testvérének vagy rokonának elfoglalni. Megmondá őszintén, hogy csak a «pillogás és feljebb-feljebbre vágyás» ad soknak kardot a kezébe, a mi nemzetünk elaljasodását mutatja. A megalázó béke bármily súlyos terhet rakott országunkra, mégis többet ér a háborúnál, mert nyilvánvalóvá tette, hogy újra már teljesen lehetetlen Napoleon ellen fegyvert fognunk. «Fejedelmünk — írja Csereynek — sokat veszte, sokat a magyar föld is a fejedelemmel együtt. Vedd hozzá ehhez fejedelmünknek s házának gondjait, bánatjait, futásait és azt a megalázást, hogy a békében semmit nem vesz, hanem mindent csak ad». Egy van csupán, a mi Kazinczyt örömmre deríti: a magyar nemzet hűsége megdicsőítetett, mert «nem egy egész corpus (vármegye), de csak egy privatus sem találkozott, a ki az ellenség ajánlását, biztatását elfogadta volna, s úgy állunk, a mint voltunk: fejedelmünk souverainitása, hazánknak autonómiaja megmaradt sérelem nélkül». A francziák — úgy hallotta Kazinczy — nagyon megütköztek azon, hogy Napoleon felhívása pusztába kiáltó szó maradt, a mire hazánk kétszeresen büszke lehet; mert egyrészt erkölcsstelen dolog lett volna a dynastiától elszakadni, másrészt pedig teljesen tönkretett volna bennünket.

Azonban a béke tartósságában való hit nagyon ingatag volt, Kazinczy szomorúan tapasztalta, hogy még mindig fogdossák a katonákat, az erdélyi fölkelő sereget fegyverben tartják, a szegénység óriási szenvedéseket áll ki. De megnyugszik az uralkodó

akarataiban, mert — úgy mond — Napoleon oly nagygyá lett, hogy az, ki előtte bukni nem akar, kénytelen vele szembeszállni. Aztán bármennyit is vesztettünk, még messze vagyunk attól, hogy «erőtlenneknek tartathassunk», noha nálunk a morális erőnek nagy hiánya érezhető, mivel a szellem működésének szabadságát százféle akadály nyűgözi. A rövid látás, szűk körű felfogás, a szabadságtól való félelem s az érdemrendekért való sóvárgás a végveszedelem szélére juttatták nemzetünket. «Nem volna — írja Dessewffy József bizonyos nyers őszinteséggel — egy-egy ember az egész hazámban, a ki jobban vágya a csilagra, ha azt az égről, nem pedig a szemetről kellene szedni». De még azok is, a kiknek hazafisága kétségtelen, a sült galambot várják szájukba. A belátóbb, a nemzeti ügyért buzgóbb hazafiaknak pedig tiltva van szólniok, a mi az idők legszomorúbb jeléül tetszett Kazinczy előtt. Ha a sok szenvedésnek meglenne az a következménye, mely szerint a gondolkodni tudó elmék beismernék, hogy «nem a tanulás hozza a veszélyt, hanem a nem tanulás»: elviselése tűrhetőbb volna. *«De az a legfatalisabb dolog, hogy a tanulást, látást, okoskodást veszedelmes újításra való hajlóságnak nézzük s azt tartjuk jó hazafinak, a ki vakon marad»*. Nem a fegyver győzte le seregeinket, hanem a haladástól való félelem s a makacs megátalkodottság. «Én — írja Kazinczy — kis teremtés vagyok, de ha a fejedellemmel szólhatnék, elég bátor volnék kimondani, hogy csak azt nézem hív jobbagynak s jó hazafinak, a ki azt óhajtja, hogy tanuljunk, lássunk s szabadon ne csak gondolkozzunk, de szóljunk is.» Ki kételkednék abban, hogy akármelyik nemzetől szabad tanulnunk, ha van tanulni valója? De a kik (mint Berzeviczy Gergely) tanulni nemzetiségünk árán akarnak, rosszabb hazafiak, mint a konok maradiak. A francziáknál «szabadon repdes az elme szárnya»: ezért van bennük sokkal nagyobb erkölcsi erő, mint nemzetünkben, hol az elmélkedés szabadsága «veszedelmesnek tartatik». Pedig «ott nem virágozhatnak a tudományok, a hol gondolkozni nem merünk». Lám Haller Albert is azt mondá II. József császárnak, midőn ez őt párisi útjában meglátogatta, hogy «elég lesz neki, ha majd thronusára léphet, a tudománynak csak szabadságot engedni, s az haladni fog».

Mert nem a háború pusztítása a legnagyobb csapás országunkon, hanem hogy a fejedelem és kormánya elvesztették nemzetünk iránti bizalmukat, a mire különben nem volt ok. Hazánk a külföldtől végkép elzáratott, könyveket onnan többé nem vehetünk. A rengeteg papírpénz elsüllyeszti minden hitelünket s «az ezüst eránt jött parancsolat az embert végképen elcsüggeszti». A só ára hét forintról tizenkettőfél forintra emeltetvén, a lakosság egy hónapig nem is kaphatott sót. Ez önkényes intézkedés mély aggodá-

lommal tölti el a nemzetet, a mely a legválságosabb idöket éli. A magyarság ereje folyton fogy, s még az erdélyi részek lakossága is egyre korcsosul. Cserey Farkas elkeseredett hangon panaszozza, hogy 1810. júniusában kolozsvári biztosának azt a rendelést adta, mely szerint az országgyűlés tartamára béreljen neki egy páholyt a nemzeti színházban; de biztosa azt felelte, hogy további rendelkezései nem bérel, mivel «az uraságok Kolozsvárt mind a német theatrumba járnak és a magyarra csak cselédjeiket küldik». Éppen a főúri rendnek a szellemi műveltség iránti vastag érzéketlensége teszi kétségessé hazánk jövőjét.

És mégis ily mostoha körülmények között is van valami, a mi a nemzeti életerő jeleit sejteti. Kazinczy a hozzá csatlakozó írók működésében látja e jeleket s bízva hirdeti, mennyire haladtunk az utolsó pár évtized alatt, mióta a magyar írók derekasabb munkához láttak. Írói buzgalmával s izgató hevével méltó pályabért remél arra a hirre, hogy Kis János a Horatius epistoláit fordítja s a Wieland jegyzeteivel együtt bocsátja a közönség elé. S mennyire fölkarolja az ifjú Kézy Mózes, midőn a Napoleon házasságára írt latin verse megnyeri tetszését. Kieszközli, hogy Esterházy József gróf, Zemplén vármegye főispánja, a maga költségén kinyomassa és a legmagasabb körökkel is megismertesse. Egyszersmind a német folyóiratokban is közlést tesz ennek a hírére, főtörekvése lévén, a legcsekélyebb szellemi munka iránt is a milyen olyan érdeklődést gerjeszteni. Rummy Károlyt, a kinek igyekezeit már régóta támogatta, az ő közbenjárására választják meg soproni tanárnak. Berzsenyi költeményeit lemásolva küldözteti az ország különféle részeiben lakó barátainak, s ha egy-egy értelmes ember vetődik hozzá, legott megismerteti vele a magasztalt ódákat.

A szép művekkel való foglalkozás lelki szüksége lévén, napjait a költészet és a képzőművészet varázsa édesítgette. Ezért kívánczozott most újra Bécsbe, hogy a műélvezet óráiban feledhesse egyéni és hazafiúi aggodalmait, a melyeket itthon csak családi örömei s az a meggyőződése enyhítettek, hogy irodalmunk lépésről-lépésre halad, bármit mondjának is az ósdiak.

Folyóiratok szemléje.

1. A «BUDAPESTI SZEMLE» februári füzetének tartalma. K r e s m á r i k J á n o s *Néhány szó a keleti kérdéshez* című cikkében röviden jellemezvén a társadalmi és politikai viszonyokat, azt találja, hogy az iszlám mindennemű, önmagából jövő haladásra föltétlenül képes ugyan, de társadalmi és politikai téren az európai eszmék nagy részének befogadására teljesen alkalmatlan. A török politika ennél fogva állandó ingadozás egyik oldalról a másikra. Az európai formákhoz való simulásra a külső nagyhatalmak biztatják vagy kényszerítik különféle okoknál fogva; a tőlök való eltávolodásra a belső nagyhatalom: az iszlám. Az európai diplomatiától sugalmazott reformok legnagyobbrészt balul ütöttek ki. Ez annak az oka, hogy a conservatív irányú új török párt, mely a reformokat az iszlámból kívánná megindítani, napról-napra növekszik, az európaiak oktroyálta újítások pártja pedig kisebbedik, vagy legalább kevésbé őszinte; nem mintha a reformoknak Törökországban barátjai nem volnának, de mert az ajánlott újítások és az intézmények a viszonyok fölületes ismeretére vallanak. A ki tehát a keleten sikeres politikát akar űzni, annak a keletet s ennek lényeges intézményei, melyek gyökeresen különböznek a megszokottaktól, ismernie kell. De nem ismerjük. Nagy hiba rejlik a bécsi keleti akadémiának szervezetében is, szerző szerint tehát a keleti akadémia ma, annak a célnak szolgálatában, melyre fölláttatták, csekély értékkel bír. Azt a jelszót, hogy «keletre magyar» így kell értelmeznünk, hogy keletet alaposan tanulmányozzuk, kelettel érintkezésre hivatott intézményeinket fejleszszük, mentül több magyar embernek alkalmat adván keletet megismerhetni, ott működhetni, mert a magyarok véralkata, természete simulekonyabb s a keletiek szemében az eddigi tapasztalatok után bizalomgerjesztőbb, mint a nyugati szolgálatra talán képesítettebb osztrák népeké. Ez s csakis ez úton lehet érdekeink hathatós megvédésére számítanunk. — A l e x a n d e r B e r n á t *az iskola belső élete* című cikkében egy gondolatot fejteget, melyet maga a kor hoz napirendre. Azt az egy kérdést veti föl, vajjon az iskola belső életének erkölcsi része rendben van-e? Egyéb kérdésekkel csak annyiban foglalkozik, a mennyiben ennek a megvilágítására szolgálnak. E végett, tudniillik, hogy e kérdésre feleletet adhasson, megvizsgálja a modern életnek az iskolával szemben támasztott követeléseit; azután, hogy e követelések, e tényezők hatása következtében mily alakot öltött iskolai életünk. Végül néhány pozitív reform-eszmére akar reámutatni. Szerző se az aesthetikai, se az irodalmi műveltség, de a természettudományi tanulmányok értékét sem akarja alászállítani a középiskolában. Általában nem a tanterv válto-

zásától várja az üdvösséget, hanem tanulás és az iskola szellemének folytonos átalakulásától. Az ifjút mindenekelőtt hazánk culturalis munkájának harcosává kell nevelnünk, ez a döntő pont. Ez megköveteli, hogy hazáját ismerje és szeresse, hogy nemzeti tudatát történeti alapon fejlesszük. Így fejlesztünk jellemet, akaratot, energiát, mely minden egyéb szellemi tevékenységet éltet. Ez az a kapcsolat iskola és élet közt, melynek hiányát évszázadok óta, teljes joggal panaszzák. Ez jelöli meg minden egyéb tanulmány mértékét és helyét. Az irodalmi oktatás is ezt a célt szolgálja, mert hiszen voltaképp csak a történeti fejlődésnek egyik ágazata. A grammatikai, poetikai, retorikai babonának pedig véget kell vetni. Ezek, a mint ma a legtöbb iskolában tanítják, élettelen maradékok, más kulturai korszak hasznavehetetlen romjai. Az aesthetikai ízlést fejlesztenünk kell, de nem egyoldalúlag s nem száraz szabályoknak egészen céltalan tanításaival. A classikus nyelveket egyelőre nem bírjuk pótolni, de tanításukat igazán historiai belátás elmélyítésére és az aesthetikai ízlés nevelésére kell fordítanunk. — *H a r a s z t i G y u l a* *Musset* és *Sand szerelmé*-ről írt tanulmányt francia források alapján. Rettenetes szerelmők, melynek lefolyása gazdag a hatásos mozzanatokban, egyaránt becses adalék általános lélektani, kortörténeti és irodalomtörténeti szempontból. — *W a l d a p f e l J á n o s* *közoktatásunk szervezetének reformja* czímmel megjegyzéseket tesz Csorba Ferencnek a Szemle 1896. februári és 1897. januári füzetében megjelent cikkekre. E megjegyzésekben Csorba cikkének bírálatát, illetőleg, kevés kivétellel czáfolatát akarja adni. A czáfolás negatív munkáján fölül több pontra nézve positiv javaslatok tevését is megkísérli. Szerző nézete szerint Csorba dolgozatában nélkülözzük az adatok pontos mérlegelését, a történeti tények kellő fölismerését, de mindenekelőtt a közoktatásnak, mint első sorban a nemzeti közműveltség átadójának és öregbítőjének megbecsülését. Helyette találunk megbízhatatlan állításokat minősítési törvényünkről és vele kapcsolatban polgáriskoláink helyzetéről, a tények által meczáfolt ítéleteket középiskoláink viszonyairól, és végre elhamarkodott, történetileg nem indokolt, és magasabb cultúrpolitikai szempontból helytelen tételeket az egyetemek hivatásáról általában és a mi egyetemi viszonyainkról különösen Szerző továbbá azt mondja, hogy a mai realiskola helyébe annak idején egy egyébiránt modern jellegű latin iskolának kellett volna jönnie, a mai, a görögpótló rendelet által eltorzított gymnasiumnak pedig tiszta, esetleg még a mai-nál jóval több görögöt nyújtó gymnasiumnak kellett volna maradnia, mely nemcsak a nemzeti mult megismerésére képesítene, hanem megadná az eszközöket a nemzeti multnak az emberiség multjában levő gyökerei föl-kutatására is. Egységes jogosítás, egységes műveltséganyagi törzsök, de egyébiránt legalább két főág, sőt alágak dolgában a legmesszebb menő liberalitás: — ezek azon elvszerű követelések, melyeket saját nemzeti multunkra és az európai iskolaügy történetére való tekintettel középiskoláink jövő szervezetére nézve szükségeseznek tart. — *V á c z i J á n o s* *Elliot György A vízi malom* regényének fordításából a második költeményt

adja. — A költemények közt van K o z m a A n d o r *Bölcső felett* című eredetije, tovább Musset Alfréd *Sápadt esti csillag* költeménye V a r g h a G y u l a fordításában. — K é g l S á n d o r Warren *A buddhismus*-ról írt munkáját ismerteti. — Az *Értesítő*ben Ruskin, Velence kövei, Pázmány összes munkái, Koschvitz E., Les parlars parisienses című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az «ETHNOGRAPHIA» ez idei 1—2. füzetében M u n k á s y B e r n á t n a k *a magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdeteiről* szóló akadémiai értekezése az első közlemény. (Bővebben fogjuk ismertetni). — Utána S e b e s t y é n G y u l a tanulmánya következik *a székelyek nevéről és eredetéről*, melynek ezúttal adott első része a kérdés történetével foglalkozik. A végnélkülinek látszó irodalom külön vélemények láncolatából keletkezett. Nézeteltérés csak arra nézve nem volt, hogy az eredet kérdésének fejtegetése és a székelyek *nevének* magyarázata összefügg. A két titokzatos holmit Árpád-kori krónikásaink bogozták össze s azóta senki sem tudta egymástól elválasztani. Tudósaink mérközéséből megtanulhattuk, hogy e téren csakis *filológiai módszer* alkalmazásával esikarható ki számba vehető eredmény. Anonymus krónikájában (1203 körül) van először megírva, hogy a honfoglalókhöz esatlakozó körösvidéki székelyek egykor Attila népei voltak. Ezen följegyzést a nemzeti krónika szerkesztője (1221 tájban) azzal egészíti ki, hogy a székelyek ama háromezer harezostól származnak, kik a Krimhild-esatából menekülve, *Csigle*-mezejére vonulnak s ott magukat nem hunnak, hanem más néven székelynek nevezték. Ez a XIII. század elején általánosan elterjedt népmonda volt. Thurócziig egyszerűen másolták a krónikát; ő azonban kiegészítette, hogy *siculus* helyett *scythulusokat*, azaz *hun-szkythákat* kell érteni, mely nézetét Bonfinius is elfogadja. Már a múlt század elején kapott föl a nézet, hogy a *szék* szóval megjelölt székelység teljes népet jelent. Stilling János jezsuita azt vitatja, hogy e telep tulajdonkép *besenyő*-törzsek, mely nézetnek Pray szerzett jelentőséget. Timon Sámuel volt az első, ki arra figyelmeztetett (1754-ben), hogy a *székely* szó minden régisége mellett sem nemzetet, hanem foglalkozást jelent, hivatkozván arra, hogy Abaúj-megyében az *erdőöröket* nevezik e néven. Különösen Hunfalvy Pál karolta föl újabban ez eszmét azt vitatva, hogy *székely*, úgy mint *Erdély* (Erdő-elve), annyi mint *szék-elve*, széken túli, értelme pedig a magyar bánság-ét és a német *mark*-ét fedezi, vagyis nem jelent külön népfajt, hanem *határ-örzöt*, ki bármilyen eredetű is lehetett. Nagy János és Szabó Károly támadtak e nézet ellen, védvén a *székely* szó valódi nemzetnévbeli eredetét. A kifejlődött vitában döntő jelentőségűek Szabó Károly fejtegetései a régi székely nemzetjogra és szervezetre vonatkozólag, valamint Hunfalvy oklevélbeli közlései, melyekből csakugyan kitűnik, hogy a székely «ör»-t jelentett régebben. Csetneki Elek, Edelsbacher Antal, Wolff János, Pauler Gyula, valamint a Néprajzi Társaság körében Réthy László, Nagy Géza, Tagányi Károly, és Balassa József, újabban pedig Borovszky Samu, Jakab Elek, és Meitzen porosz tudós fejlesztették tovább s világították meg

különböző szempontokból e kérdést, melyet azonban végleg megoldottnak s tisztázottnak mindezek mellett sem lehet tekinteni. — Ugyancsak összefoglaló, irodalomtörténeti tanulmány Katona Lajos-nak *«a magyar mythologia irodalma»* cz. közleménye, melynek itt adott első része bevezetésképp a Kisfaludy-Társaság 1846-ban kitűzött pályakérdésén kezdve jellemzi az e téren megkísérlett irányokat. Ezek többé-kevésbé mindig az illető kor tudományos divatjától függenek; eredményükben pedig azon czélhoz szabódnak, a mely felé a kutatókat rendszeren «praeconcepta opinio»-juk terelte. Történetírásunk naiv korától, a krónikák idejétől kezdve egész a jelenkor küszöbéig ér a nemzeti hiúság sugallta azon irányzat követése, a mely előtt czélul, még pedig sokszor egész őszintén bevallott czélul az lebeg, hogy a magyarság homályos őskorát minden kigondolható dicsőséggel töltsék meg. Azon föltevések közt, melyek ez irányzatnak köszönik létüket van egy, mely úgyszólván a nemzeti öntudatba és érzésbe gyökeresedett hagyomány erejével öröklődik évszázadokon át s újabban a módszeres kutatók között is nagy méltánylásban részesül, az t. i. mely a magyar ősvallás ismeretéhez számbaveendő forrásnak tekinti a régi görög írók, különösen Herodotos *szkitha* tárgyú följegyzéseit is. Ezzel szemben csekély értékű a magyar mythologia régibb irodalmának azon része, mely a bibliai tanulmányok törzse köré fonja levegőben gyökerező indáit. Otrokosi F. Ferenczel kezdődik azoknak az Ipolyival és a Nagy Szótár szerkesztőivel sem végződő sora, kik a magyar nyelv szavainak Némi gyökökből való származtatása révén nemzetünk törzsfáját s így eleink ősvallását is a bibliai paradicsomban keresik. Ezen általános jellemzés után a szerző *Cornides* «De religione Veterum Hungarorum» című igen érdemes művét, továbbá Engel Keresztélynek ehhez fűződő «Disquisitio critica» cím alatt adott megjegyzéseit ismerteti tüzetesebben. Egy nyomon halad ezekkel *Horváth János* is, mely mellett *Horvát István* «Rajzolatok»-ja nagy visszaesést jelez. Jelentékenyebb előmunkálatai a magyar mythológiának *Kállay* Ferencz értekezései a 40-es években, továbbá *Jerney* műve: «Abulfeda tanútétele a magyarokról». — A «Népköltés» rovatában *Alexics György* «Vadrózsapör» czímen oláh-magyar népköltészeti, különösen balladai párhuzamokat közöl. A hatvanas években ádáz pör támadt a magyar irodalomban; arról volt t. i. szó, hogy a Kriza János «Vadrózsák» cz. gyűjteményében közölt székely balladák sohasem is éltek a székely nép ajkán, hanem azokat a gyűjtő vagy maga, vagy pedig munkatársai románból fordították s aztán rájuk fogták, hogy a székelyektől gyűjtötték. Szerző újra beható kutatás alá vevén e tárgyat, arra az eredményre jut, hogy közös tárgyak a népköltés terén még nem jogosítanak mindenkor az átvétel magyarázatára; közös körülmények és a közös helyzet egyforma eszméket és érzelmeket szülhetnek, a mint ezt éppen az oláh és székely nép költői termékeiben láthatjuk. Különösen bajos még az átvétel esetén is az eredeti terület meghatározása, melynél a részleteknek egyik vagy másik irányban való jellemzetessége szolgáltatathat döntő bizonyítékokat. Az egyező tárgyú székely-oláh balladáknak csak egyetlen esetében véli a kutató az oláh részről való származást biztosan megállapít-

hatónak, ez t. i. a *Körmies Kelemenné* című népballada, melynek mása az oláhban *«Mánoli mester»*-ről szól. A kritérium t. i. ezekben a *befalazás* története, mely szokásnak maradványai a Balkán-népeknél találhatók. — A *«Tárgyi Néprajz»* rovatában Bellosics Bálint a *hetési falházról* értekezik nagy tüzetességgel és bő népnyelvi anyaggal. — A *«Néphit és Népszokások»* rovatában Richter M. István a Német-Prónán dívott *régi lakodalmi szokásokat* ismerteti bő tárgyalásban. — Az *«összehasonlító néprajz»* körébe vág Budenz József posthumus értekezése *«a bálvány és fejfa»*-ról. Az előbbi szónak a szlávságon kívül néhány rokon nyelvben is nyomára akadunk, melyek közt alakjánál és jelentésbeli nagyobb körénél fogva kitűnik a zürjén *bölban*, *böban* «götte; götzenbild; klotz, leisten, stiefelholz» szó. Arra nézve, hogy milyenfélék lehettek a régi magyarok bálványai, fontosnak látszik az újabb ethnographiai tapasztalás mellett egy X. századbéli arab utazónak *Ibn Fadlan*-nak közlése egy volgamelléki népről, a melyet *rusz*-nak nevez. Sztaszov orosz archaeologus kimutatta, hogy ez a «rusz» sem szláv, sem skandináv népnek nem tartható, hanem csakis «finn-ugor», vagy török-féle népnek tekintendő. Hihető, hogy a régi magyar pogányság korában a *bálvány* is olyféle istenképet jelentett, mint a minőkről Ibn-Fadlan ír a ruszokra vonatkozólag. Ennek t. i. képrése csak emberfej, illetőleg emberarc, a többije pedig egyszerű oszlop, vagy czölöp volt. Innen érthető a szónak későbbi alkalmazása is (pl. kapu-bálvány), a melyből végre a képrész egészen eltűnik épp úgy mint a zürjénben, hol már a *bolban* a «bálvány» jelentés alapján «kaptafa» értelművé is fejlődött. Ezeket tekintetbe véve a zürjén *bolban*, mint az oroszban is mutatkozó *baloban* (ószlovén *balovan* stb.) eredetije összetételnek magyarázható, melynek alkotó részei: zürjén *bola* «klotz, Holzform» és *ban* «wange, gesicht»; etymonja szerint tehát ezt tenné: *«fa-arcz, fa-kép»*. Megemlítenő, hogy a magyarban *bábány* alakja is van a *bálvány*-nak, mely *bálbány*-ra utal, úgy hogy itt a szláv eredet fölvétele sem szükséges. Talán a *fej-fa* is inkább fejalakú csúcsától, mint attól nyerte nevét, hogy a sír fejéhez szokták állítani. — Az *«Irodalom»* rovatban Balassa József öt *millenniumi monográfiát* ismertet néprajzi szempontból, Melich János pedig a túrócz-szentmártoni tót *Shornik* tavalyi második füzetéről számol be. — Társulati ügyek, apró közlemények és hírek a néprajz köréből egészítik ki a füzet tartalmát.

3. A *«MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE»* ez idei (IV.) évfolyamának első füzetében: Miavcz László *«Húsz év a magyar posta történetéből 1622—42-ig»* című értekezésének első közleményében történetünknek ezen eddig alig ismert ágát világítja meg, eredeti kútfők alapján. A tárgyalt húsz év a magyar posta önállóságáért vívott küzdelem korszaka, Bornemisza István magyar főpostamester vezetése alatt. Postánk I. Ferdinándtól 1613-ig a Paar-család birtokában volt, annak tagjai bírták mindig a pozsonyi főpostamesterséget, míg végre 1622-ben, midőn a soproni országgyűlés a közhivatalokban idegenek alkalmazását tiltotta, Bornemisza István kezére került, ki a bécsi igazgatástól függet-

lenül vezette a posta ügyeit. Midőn azonban 1624-ben a Paár-család az osztrák tartományokra örökös postahűbért nyert, azóta e jogát minden áron Magyarországra is ki akarta terjeszteni. Ennek a törekvésnek állta útját Bornemisza, segítve a nádor s a magyar kamara által. Az ő idejében jött létre a legelső postapátens is, melyet II. Ferdinánd 1626-ban adott ki, s mely Magyarországon először szabályozta a postaügyet. Ebből megtudjuk, hogy a posta akkor tulajdonképen az egyetlen közlekedési közintézmény volt, s amellett, hogy leveleket szállított, bizonyos díjért háts lovakat is bocsátott rendelkezésre, de csak azoknak, a kik a kir. udvartól vagy valamelyik főkapitánytól útlevelet tudtak fölmutatni. A levelek szállítása is csupán lóháton történt, s azért a «postá»-nak, a hogy a postásokat akkor nevezték, legföljebb 40—50 font súlyú terhet volt szabad magával vinnie. A szállítás éjjel-nappal s aránylag elég gyorsan folyt. Az egy irányba szóló leveleket már akkor is egy csomóba kötötték s mint csomagot továbbították, a postai óralevelek akkor «postaczedulák» kíséretében, a melyre az illető postamester mindig ráírta, hány órakerkezett meg a posta? hány? s hova szóló csomagokkal? s mikor s hová indíttatott tovább? stb. — Az *Adatok* rovatában Nagy Gyula a gabona-, méh-, bor- és bányatizedsedők részére adott kamarai utasításokat közli 1571—1605-ig, azoknak többi változataival egyetemben, melyek a tizedbehajtás technikáján kívül, az akkori parasztgazdálkodást sok érdekes vonással világítják meg. — Ezután a *kassai kereskedők 1686. évi céhszabályai* következnek, teljes képét nyújtva az e korbeli magyar kereskedelmi életnek. E szabályok főcélja: a kassai kereskedők érdekeinek hathatós megvédése az idegen kereskedők ellen. Azonkívül a legények és inasok jogait s kötelességeit, s végül a vásárokra járó kereskedők egymás közti viszonyát (hogy pl. a sátrak helyét mindig *nyíl* szerint, azaz sorshúzás útján állapítsák meg stb.) szabályozza. Külön kiemelendő még az is, hogy az *Adatok* rováta, rendszerint csupa magyar okiratokat közölván, régi magyar nyelvkincsünket is sok ismeretlen magyar szóval gazdagítja. — Az *Irodalom* rovatban Szávay Gyulának Győrről s Fenyvessy Józsefnek az egyes. fővárosi takarékpénztárról írt monografiája van ismertetve. — A *Vegyesek* rováta *Az uzsora történetéhez a középkorban* nyújt érdekes képet, mely szerint V. László 1453-ban Pozsony, Mátyás király pedig 1488-ban Nagyszombat város lakóit a zsidóknak, adóságaik után járó, minden kamat fizetésétől fölmenti; 1475-ben pedig Mátyás király a pozsonyi zsidókat ingatlanok zálogbavételétől s arra kölesönök adásától tiltja. — Végül 1780-ban a jobbágyság kezén Sopron, Vas, Zala és Veszprém vármegyékben levő szántóföldek, rétek és szőlők területe van kimutatva. — A füzetet egy curiosum zárja be a *jobbágyok házassági kényszeréről*, mely szerint a vajda-hunyadi uradalmi tiszteknek 1681-ben kötelességévé tették, hogy a jobbágylegényeket — ha kell tömlöczcel is — erőltessék házasságra, «melyet — így szól az utasítás — az özvegy asszonyok és a jól megnőtt leányok is, tudom, helybenhagynak».

4. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» folyó évi márczius havi füzetében Fellner Frigyes befejezi «Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz» című dolgozatát. A tanulmány czélja megjelölni a legközelebbi feladatokat mezőgazdasági hitelügyünk javítása terén és nevezetesen czélja kimutatni, hogy a járadékhitel intézményének meghonosítása szükséges hazánkban. E czélból azonban mindenekelőtt a tényleges viszonyok ismerete volna szükséges. Nevezetesen ismerni kell, milyen a magyar földbirtok megterhelhetésének mértéke és pedig mind a föld értékén alapuló jelzáloghitel, mint a tulajdonos személyéhez, munkaejéhez és gazdálkodási képességéhez fűződő személyi hitel révén. És ismerni kell a hiteltelher minőségét is: a földhitel igényeinek megfelelő alakban és föltételek mellett nyújthatnak-e a kölcsönök? Sajnos, e fontos kérdések szabatos tisztázására megfelelő tüzetes adatokkal nem rendelkezünk. A földbirtok megterhelésének mértéke és minősége tehát jórészen csak combinatív számítások alapján határozható meg. E számítások eredményeként kimutatja értekező, hogy a magyar földbirtok eladósodottsága összességében egyéb államok mellett nem kedvezőtlen ugyan, de kedvezőtlen összetételében, a mennyiben a jelzálogkölcsönök terén a magánkölcsönök, a melyek pedig felmondhatóságuknál fogva a földhitel igényeinek nem felelnek meg, jóval felülmulják a hitelintézetek nyújtotta kölcsönök állományát. Ámde intensív javulás észlelhető e téren, a mennyiben az intézeti kölcsönök egyre fokozódó mértékben záloglevelekben, másfelől pedig egyre kedvezőbb kamatláb mellett nyújthatnak. A földhitelpolitika terén tehát kétségtől az első feladat a jelzáloghitel körében mutatkozó kedvező fejlődés előmozdítása. Ez azonban nem lehet elég. A jelzáloghitel intézményének ugyanis, ha az egymagában áll fenn, nagy hátrányai vannak. Nevezetesen nagy hátránya, hogy vagyontalan, vagy csak kevés vagyonnal bíró egyének vagy egyáltalában nem, vagy csak aránylag nagy mellékes költségekkel szerezhetnek földtulajdont. De nagy hátránya a jelzáloghitelnek az is, hogy a jelzálogul leköötött birtok egyes részei nem idegeníthetők el. Igen hátrányos ez az adósra, a ki gyakran jól értékesíthetné birtoka egyes részeit és ezzel jelentékenyen könnyíthetné adósságain. A jelzáloghitel e szerint a föld czélszerű feldarabolását és forgalmát nagyban akadályozza. E hiányokon a járadékirtok intézménye volna hivatva segíteni. Ez intézmény létesítése esetén a birtok nem vételár fizetése, hanem járadék szolgáltatása ellenében is volna szereshető. Lehetségesse volna ezáltal téve, hogy «kis» emberek, a kikben egyébként a gazdaság helyes viteléhez az összes tulajdonságok megvannak, is szerezhessenek földtulajdont. Nyilvánvaló, hogy a járadékirtok ilykép hatalmas eszköz volna a belső telepítés és ezzel a társadalmi, sőt nemzeti politika kezében. A járadékirtok gyakorlati megvalósítása azonban bankszerű támogatásra szorul. A földbirtokos azért bocsátja ingatlanát járadékirtok alapítására, mert tőkére van szüksége. Ezt azonban a vevő a legtöbb esetben nem adhatná, szükség van tehát közvetítőre, a mely a birtokostól a birtokot készpénzen megveszi és a vevőnek járadékok ellenében eladja. Természetes, hogy e köz-

vetítő csak egy hatalmas tőkeerővel rendelkező pénzintézet lehet. A járadék-hitel céljaira legalkalmasabb eszköz a záloglevél mintájára alkotandó járadéklevél volna; ez értékpapírok útján vonná magához a bank a pénzpiacztól a járadékbirtokok megvédeléhez szükséges tőkéket. A járadékhitel meghonosításával kapcsolatban azonban lényeges reformok volnának a személyhitel terén is eszközözlendők. A reform leggyökeresebb módja itt is az egész országra kiterjedő hatáskörrel egy központi intézet létesítése volna, a melynek végrehajtó szervei lennének a községi szövetkezetek és a takarékpénztárak. A központi bank csupán ez intézetek közvetítése és felelőssége mellett adná kölcsöneit, a melyekhez szükséges tőkét a pénzpiaczon hitelkötvények útján szerezné be. — A következő cikkben Pólya Jakab Ausztria vámpolitikájáról értekezik. Az osztrák vámpolitika 1851-ig azokon a nyomokon haladt, a melyeken III. Károly uralkodása alatt megindult és a melyeket Mária Terézia uralkodása alatt is követett. Az ipar-cikkek behozatalát és nyers termények kivitelét gátló tilalmi rendszer uralkodó elv maradt Metternich herezeg, részben az állampénzügyekre való tekintettel, részben a porosz vámpolitika ellensúlyozására többször tett ugyan kísérletet szabadabb kereskedelmi politika megindítására, azonban sikertelenül. Hasonló eredménnyel jártak Kübecknek a 40-es évek folyamán tett kísérletei. Kübeck különben programjában nem annyira a német, mint az olasz, ezenkívül pedig a keleti és tengerentúli államokkal való forgalom megkönnyítésére helyezte a súlyt. Midőn azonban Bruck báró a vámreform kérdését újra fölveszi 1851-ben, ismét a német államokkal való vámegyesülés lesz a főcél. A vámreform: a tilalmi rendszer megszüntetése és helyettesítése magas védvámokkal, Ausztriában keresztül is vitetett; a főcél mindazonáltal: az osztrák-német vámegylet létesítése megghiúsult. Nem csekély szerepet játszott ebben Poroszország tartózkodó, sőt elutasító magatartása. Az osztrák kormány azonban nem mondott le terveiről és a kisebb német államokkal állandóan folytatott tárgyalásokat, hogy őket e célnak megnyerje. A porosz kormány ezzel szemben a porosz-német vámegyletet igyekezett fentartani és Ausztriával csupán kereskedelmi szerződést kívánt kötni. Midőn 1852-ben a porosz-német vámegylet lejár és megújítása jó napirendre, a helyzet igen kiélekedik a két kormány között. Végre azonban a két kormány közvetlen alkudozásba lép egymással, s miután a nehézségeket kölcsönös engedményekkel elhárította, 1853. február 19-én kereskedelmi és vámszerződést köt, a mely — Ausztria kívánsága szerint — a teljes vámegyesülésre volna hivatva átmenetül szolgálni. A szerződés jelentékeny vámentességeket és vámmérsékléseket, továbbá egyszerűbb és egyöntetűbb vámkezelést állapított meg, valamint a forgalmi intézményeknél díjmérsékléseket eszközölt és ezzel a kereskedelmet és forgalmat jelentékenyen megkönnyítette. Ausztria sürgetésére 1858-ban újabb tárgyalások indultak meg, hogy a szorosabb vámkapcsolat, illetőleg a vámegyesülés érdekében újabb intézkedések tétessenek; e tárgyalások azonban eredménytelenek maradtak. — Az *Ártdalmi Szemlé*-ben Bokor Gusztáv Budapest székesfőváros

statistikai évkönyvét, r. Kühler Vilmosnak «Gesindewesen und Gesinde-recht in Deutschland» című művét ismertetik bírálólág. — A «*Statistikai Értesítő*»-ben Herczeg Ferencz bő ismertetést ad Magyarország 1896. évi külkereskedelmi forgalmáról. — A füzet 5^{1/2} oldalra terjedő «*Könyvszemle*» után a magyar közgazdasági társaság «*Értesítőjé*»-vel zárul.

5. A «NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK» ez idei első füzetében Volf György «*Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás*» című értekezése nyitja meg a közlemények sorát (l. fönt 67. l.). — Ezután Kunos Ignác folytatja az ozmán-török nyelv idegen elemeiről való kimutatását (l. Akad. Ért. mult évf. 85. l.); Asbóth Oszkár pedig a magyar és szláv o hang viszonyáról való fejtegetését fejezi be, ezúttal az erdélyi szász és oláh nyelvbe átment magyar jövevényszavakat vizsgálván. Kutatásának végeredménye, hogy a hazai nemzetiségek nyelvében található magyar o-nak megfelelő u hangzók nem hozhatók fel bizonyságul a mellett, hogy az idegen fül a magyar o-t a magáénál zártabbnak, azaz az u-hoz közelebb állónak hallja: mert ezen u-k, csekély számú esetet kivéve, megmagyarázhatók az illető nyelvek saját hangváltoztató hajlandóságából, illetőleg egyéb okokból is. — Az «est» szó vitájához szólnak újabban Zolnai Gyula és Setälä Emil, az előbbi lerontani igyekezőn az *esik* igéből való származtatás ellen felhozott nehézségeket, az utóbbi pedig ismételten kiemelvén, hogy a finn *ehtoo* «est» szóval való egyeztetés biztos hangtani analógiákkal nem igazolható. Munkácsi Bernát «*Zárszó*»-ban felel e czikkekre, fentartván e tárgyra vonatkozó előbbi nézetét. — Utolsó nagyobb közlemény Asbóth Oszkár értekezése «*a glagolita é és az ószlovén nyelv hazája*» tárgyában, mely Volf György «*A tudomány szabadságáért*» című vitacikkének egyik részlete ellen fordul. Hogy az egyházi szláv nyelv hazája — írja Asbóth — «mindamelllett, hogy a magyar nyelvbe átment szók tanúsága szerint Magyarországon egy hozzá igen közel álló nyelvjárást beszéltek, nem lehetett Magyarország, azt a magyar *csép, déd, lép* (vogelleim), (anya-) *méh, néma, ebéd, aczél, répa, szomszéd, tészta* szók bizonyítják. A Cyrilltől összeállított glagolita írásban, a melyben a legrégibb ószlovén forrásokat leírták, a megfelelő szókban olyan jelt használnak, a mely kezdettől fogva egyszersmind a *ja* hang jelölésére volt használatos. Nem tehető fel, hogy Cyrill, a ki olyan finom különbségeket tesz írásában, mint a milyen a két irracionális hangzó más-más betűvel való jelölése, két annyira különböző hangot, mint a milyen az *é* meg a *ja*, egy jellel írt volna. Ha tehát a *dédü, obédü* s a többi efajta szókban szakasztott ugyanazt a jelt használta, mint a *éslü* (olv. *jasli*) «jászol», *Iëkovü* (olv. *Ijakov*) «Jakab» szókban, akkor jogunk van föltenni, hogy az ószlovénban az első és második csoporthoz tartozó szókban vagy szakasztott ugyanaz a hang csengett, vagy hogy a hasonlatosság olyan nagy volt, hogy a különben olyan finom hallású Cyrill a két hangot *egy* jellel tartotta kifejezhetőnek». Volfnak hivatkozása e kérdésben Leskien-re ez utóbbi megjegyzésének félreértésen alapul. A bolgár nyelv az *é*-ből *ea, ia, ja* hangokat fejlesztett,

«de éppen Cyrill szülővárosa, Szaloniki közelében még ma is találunk olyan bolgár nyelvjárást, a mely minden *ê* helyén *ja*-féle hangot tüntet föl. Minthogy most már a magyar nyelv fönt említett szavai a *csép*, *déd*-félék *é*-je semmikép sem magyarázható egy *ea*, *ia*, *ja*-féle hangból, a melyet a glagolita írás megértéséhez okvetetlenül föl kell tennünk e szókban, mint-hogy továbbá e hangot az illető szókban még ma is megtaláljuk Szaloniki közelében, természetes, hogy ott keressük az ószlovén nyelv hazáját, a hol a glagolita írás e föltűnő sajátságának keletkezését is lehet legkönnyebben meg lehet magyarázni». Volfnak azon ellenvetésére, hogy a bolgár földön alakult *cyrill*-írás mégis megkülönbözteti az *ê* és *ja* hangokat, Asbóth azzal válaszol, hogy míg Szaloniki környékén a következetes egynemű *ja* hangzás miatt nem volt szüksége a glagolita írásnak az *ê* és *ja* megkülönböztetésére, «északkeleti Bulgáriában, a hol csak a hangsúlyos *ê* s ez is csak bizonyos esetekben hangzik *ja*-nak, szükségét érezhették annak, hogy mikor amúgy is új írásjeleket kezdtek használni, a nálunk már csak bizonyos esetekben összeeső két hangot az írásban megkülönböztessék». Különben is igen kétséges, hogy a *cyrill ê* és *ja* megkülönböztetése egykorú a *cyrill*-írás *első* alkalmazásával, a legrégebb *cyrill*-iratokban e megkülönböztetés csak gyéren mutatkozik. — Volf György e czikkhez «befejező szót» csatol, főkép a vita hevében mindkét részről alkalmazott személyes természetű megjegyzésekkel foglalkozván. — Az ismertetések és bírálatok rovatában tárgyalt művek: Balassa Józseftől «*A magyar nyelvjárások újabb irodalma*», jelesen: Veress Ignácznak «a magyar nyelvjárásokról», Kolumbán Samunak «a lozsádi nyelvjárásról», Lázár Istvánnak «Alsó-Fehér vármegye magyar népéről» s Nógrádi Jenőnek «a sümegvidéki nyelvjárásról» szóló tanulmánya. Ugyane szerző Maurice Grammont «*La dissimilation consonantique dans les langues indo-européennes et dans les langues romanes*» című művét ismerteti. — Sz. J. «a finn Nyelvőr»-ről, a most megindult *Virittjå* folyóiratról, továbbá Paasonen H. «*Nyelvi adalékok a finnek művelődéstörténetéhez*» című művecskéjéről szól. — Pecz Vilmos Gustav Körting «*Neugriechisch und Romanisch*» művét, Asbóth Oszkár pedig az «*Archiv für slavische Philologie*» XVIII. kötetének 3. és 4. füzetait ismerteti bő tárgyalásban. — A Kisebb Közlések között Paasonen Henrik a *Volga folyó* legrégebb ismeretes mordvin nevének, a legelőbb Ptolemaeusnál található 'Pā-nak (= mordvin *Rav*, *Ravo* «Volga», moksa *rava* «folyó») finn-mordvin eredetét bizonyítja, szemben Schraderrel, ki e nevet a szanszkrit *srāva*, görög *ῥοή*, litván *rove* «folyó» szókkal veti egybe. — Asbóth Oszkár Melich Jánosnak az *iromba* szó szláv eredetéről való nézetét erősíti meg újabb bizonyítékokkal a szlávság teréről. — Barth József ugyancsak Melichnek egy másik szóról, a *fáré*-ről adott magyarázatára tesz megjegyzéseket. — Hézagtöltő apróságok vannak még e füzetben Melich Jánostól az *iszák* és *egres* szóknak erdélyi szász másairól, a *báhomos* «gazos» jelentésű tájszóról, melyet a ruthén-tót *bahno* «mocsár, sár» szóból származtat s a német eredetű kolozsvári *házsongárd* tájszó-

ról. Ugyanezek sorában Sz. I. a *tung* «podex» jelentésű szónak eredeti «hordó» jelentését mutatja ki; Setälä Emil pedig Genetz Arvidnak «a finn-ugor ð-ról» írott művéhez fűz néhány megjegyzést.

6. «EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY». A II. füzet első cikke Némethy Gézának a M. Tud. Akadémiában 1896. december 21-én Barna Ignác lev. tag fölött mondott emlékbeszéde, mely főleg Barna műfordítói munkáit és érdemeit méltatja. A fordítás hűségére nézve azt az elvet vallja Némethy, hogy az antik remekeket is modern alakokban kell átültetni. — A második cikkben befejezi Radó Antal az ifjabb Michelangelo Buonarottiról írt terjedelmes tanulmányát. E költő nem nagy író, de mindenesetre egyike a XVII. század legjelesebbjeinek, a ki legalább verses műveiben majdnem teljesen ment birt maradni e század irodalmi metelyétől. Drámái méltán sorakoznak a cinquecento legjobb productióihoz, mint a költői elbeszélés és a furcsa hősköltemény művelője is számot tarthat az elismerésre, mint lyrikusnak pedig a XVII. században alig van mása. — Azután folytatja Vári Rezső Nazianzi Gergely legjobb kéziratának, a medico-laurentianusnak ismertetését és a szöveg eltérő helyeinek pontos közlését. — Bleyer Jakab hosszabb tanulmányt kezd közölni a magyar vonatkozású német történeti népekekről 1551-ig. Az első reánk maradt ily népének 1396-ból való és a nikápolyi ütközetrel foglalkozik. A XVI. század közepéig a magyar vonatkozású népekek hangulata velünk szemben általában véve ellenséges és gyűlölködő. Csak mikor Budavár elestével Magyarország utolsó erőssége és Nyugat-Európa elővárának utolsó bástyája romba dőlt, akkor nyilatkozik meg a német nép szívében a részvétnek és együttérzésnek első föllobbanása. Ezóta tele vannak verses és prózai történeti termékei keresztény hőseink dicsőítésével. — A hazai irodalom rovatában Pecz Vilmos behatóan bírálja Schill Salamon görög irodalomtörténetének második kiadását, melyet tetemesen javítottnak mond, de most is vannak e könyv nyelvére és a görög tulajdonnevek átírásában követett helyesírássra vonatkozólag számos, bár nem nagyon lényeges kifogásai. — A *Külföldi irodalom* rovatában szintén Pecz Vilmos ismerteti Blass Frigyes legújabb művét, az új-testamentomi görög nyelv grammatikáját, melyet kiváló műnek mond, Wolanka József pedig bemutatja Koegel Rudolf könyvét, mely Goethének az első weimari években írt költeményeit eredeti alakjukban közlésezi. A kiadás érdekes és tanulságos munka, de bíráló nem osztozhatik Koegel azon felfogásában, hogy a nagy költőnek ez első weimari quinquenniumban létrejött költői művei értékre is, számra is kiállják az összehasonlítást a frankfurti korszak termékeivel. Egyébiránt az egyes költeményekhez csatolt jegyzetek hiányosak, a terjedelmes bevezetés pedig érdekes dolgozat ugyan, de alig érinti az egész könyv voltaképi tárgyát. — A philologiai programmértekezések közül Heinrich Gusztáv a Toldi-mondára vonatkozó két dolgozatot ismertet, nem nagy elismeréssel. Csallóközi János értekezése teljesen Szilády Áron tanulmányán alapszik, de azzal a különbséggel, hogy a Sziládytól némi összehasonlí-

tásul főlemlített idegen és magyar népmeséket komolyan azonosítja a Toldi-monda egyes részleteivel; a másik dolgozat szerzője ellenben, Győri Gyula, éppen teljesen elveti Szilády kutatásainak legbecsesebb eredményét és tagadja, hogy a történeti Toldi Miklós azonos volna a monda hősével, mert szerinte e monda kizárólag népmesei motívumokból alakult. Mind a két szerző tehát legújabb keletű, legnagyobbreszt idegen származású, de tartalmilag is rendkívül eltérő, alig egy-két mellékes vonásban a Toldi-mondával rokon termékekre építi egész okoskodását, a mely, már ezen módszerellenes eljárásnál fogva is, tudományos jellegre vagy értékre nem tarthat számot, de egyébként sem magyarázza meg sem az egész mondát, sem annak valamely részletét. — A *Vegyesek* rovatában ismerteti Heinrich Gusztáv a XVIII. századnak egyik figyelmet érdemlő német vígjátékát (Der Bookesbeutel, Borkenstein Henrikől. 1742.), melyben az úgynevezett gutavívről (ungarisches Wasser) történik említés; Szalánczi Gyula pedig kimutatja, hogy téves az az állítás (Philologiai Közöny 1896. 863. l.), hogy «Buda halálá»-ban sehol sincsen az írás megemlítése, mert Arany ez eposzában három helyen is történik említés az írásról. — A *Könyvészet* után következnek a Budapesti Philologiai Társaságnak 1897. január 13-án tartott közgyűlésének irományai: P. Thewrewk Emil elnöki beszéde, Finácz Ernő főtitkári jelentése, a pénztár-vizsgáló bizottság jelentése és a közgyűlés jegyzőkönyve.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1897. márczius 1-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Szász Károly, Szinnyi József, Volf György r. tt.; Bánóczy József, Hegedűs István, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Petz Gedeon l. tt. — Más osztályokból: Fejérváry László, König Gyula, Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás, Schvarcz Gyula r. tt.; Békefi Remig, Gaál Jenő, Nagy Ferencz l. tt. — Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

48. HEGEDŰS ISTVÁN l. t.: «Janus Pannonius mint epikus». (Székfoglaló.)

49. SZINNYEI JÓZSEF r. t. felolvassa SZILASI MÓRICZ vendégnek «A finn irodalom» cz. értekezését.

50. JegyzőkönyvHITELESÍTŐK: SZINNYEI JÓZSEF és P. THEWREWK EMIL r. tt.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1897. márczius 8-án.

PAULER GYULA r. t. és osztályelnök elnöklété alatt jelen voltak a második osztályból: Hajnik Imre, Jakab Elek, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Concha Győző, Fayer László, Gaál Jenő, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pólya Jakab l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt.; Beöthy Zsolt, Heller Ágost, Szász Károly, Szily Kálmán, Volf György r. tt.; Galgóczy Károly, Réthy Mór l. tt. — Jegyző Pauer Imre osztálytitkár.

51. ÓVÁRY LIPÓT l. t. emlékbeszéde Cantù Caesar kultagról.

52. A jegyzőkönyvet hitelesítik ÓVÁRY LIPÓT és Concha Győző l. tt.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIA ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1897. márczius 15.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklété alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós t. t.; Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, Lipthay Sándor, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt.; Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor l. tt. — Jegyző König Gyula osztálytitkár.

53. KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t. székfoglaló értekezése: «A másodrendű partiális differenciál-egyenletek egy osztályáról».

54. BOGDÁNFY ÖDÖN mint vendég: «Ombrometriai tanulmányok a magyar korona területén».

55. MESSINGER KÁROLY részéről: a) «Natriumthioselenid»; b) «Selenarsenatok». Előterjeszi ILOSVAY LAJOS l. t.

56. A jegyzőkönyvet hitelesítik ILOSVAY LAJOS és KÜRSCHÁK JÓZSEF lev. tagok.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1897. márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklété alatt jelen voltak: Zichy Antal t. t.; Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, Jakab Elek, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szász Károly, Szilády Áron, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Berczik Árpád, Kúnos Ignác, Lóczy Lajos, Némethy Géza, Óváry Lipót, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtktár.

57. RÁKOSI JENŐ l. t., mint a gr. Teleki vígjátéki pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1896. évi pályázatról, mely szerint a «Botrány» című, «Respicie finem» jellegű, öt felvonásos vígjátéknak javasolja a jutalom kiadását. — Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jeligés levélből legifjabb SZÁSZ KÁROLY neve tűnt ki, kinek is a jutalom kiadatik.

58. VÁDNAY KÁROLY l. t., mint a **Farkas-Raskó költeményi pályázat** bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1896. évi pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

59. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés levelkéinek elhamvasztására NÉMETHY GÉZA és KUNOS IGNÁ CZ l. tagokat kéri föl, kik is megbízatásukban azonnal eljárak.

60. A jegyzőkönyv hitelesítésére RÁKOSI JENŐ és VÁDNAY KÁROLY l. tagok kéretnek fel.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS

Az I. osztály n e g y e d i k ü l l e s e.

1897. márczius 22-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Szász Károly, Volf György r. tt.; Asbóth Oszkár, Hegedűs István, Némethy Géza, Munkácsi Bernát, Kúnos Ignác, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Riedl Frigyes l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt.; Szentklárai Jenő l. t. — Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

61. KUNOS IGNÁ CZ l. t.: «Az újabb török irodalom fejlődéséről».

62. GOLDZIHÉR IGNÁ CZ r. t. bemutatja MAHLER EDE vendégnek «A régi egyiptomiak évformái és nagy periodikus időrendszerei» című értekezését.

63. Jegyzőkönyvi hitelesítők: SZÁSZ KÁROLY r. és KUNOS IGNÁ CZ l. tt.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l e s.

1897. márczius 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Bárá Radvánszky Béla, Zichy Antal t. tt.; Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Pauer Gyula, Schvarev Gyula, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Vécsey Tamás r. tagok; Acsády Ignác, Asbóth János, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Csánky Dezső, Fayer László, Gaal Jenő, Galgóczy Károly, György Endre, Hegedűs István, Kerpely Antal, Klein Gyula, Komáromy András, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pólya Jakab, Réthy Mór, Riedl Frigyes, Sehenek István, Schönherr Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

64. KERPELY ANTAL l. t. emlékbeszédet tart Péch Antal l. tagról. — Közzé fog tétetni.

65. Főtitkár bejelenti Jurányi Lajos r. tagnak február 27-ikén, Torma Károly r. tagnak márczius 1-jén, Martin Lajos l. tagnak márczius 4-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia mély fájdalommal veszi tudomásul nagyérdemű három tagjának halálát s a II., illetőleg a III. osztályt felhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

66. Nagy-Károlyban április 4-én Kölcsy Ferencz emlékszóbra, H.-Hadházon pedig április 6-án Földi János emléktáblája és síremléke lepleztetvén le, az illető rendezőségektől meghívók érkeztek. — A nagy-

károlyi emlékünnepen az Akadémiát P. Thewrewk Emil r. t., a hadházin pedig Entz Géza r. tag fogják képviselni.

67. Az 1897-re szóló költségvetést, a februári összes ülés javaslata szerint, az Igazgató-Tanács helybenhagyta. — Tudomásul és zsinór-mértékül szolgál.

68. Az 1897. évi **nagygyűlés** idejét az Elnökség május 3—9 közti napokra tűzte ki. — Tudomásul szolgál.

69. Az I. osztály **Herman Ottó** kérelmét, — hívná föl az Akadémia a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter figyelmét a magyarországi ősfoglalkozásokra vonatkozó ethnographiai tárgyak összegyűjtésének fontos és sürgős voltára — a legmelegebb pártolásra ajánlja. — Az osztály javaslata és indoklása értelmében fölterjesztés fog tétetni a nm. Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úrhoz.

70. A II. osztály engedélyt kér **Vári Rezső** úr részére, hogy Böles Leó Taktikájáról szóló étekezését személyesen olvashassa föl. — Az engedély megadatik.

71. A III. osztály jelenti, hogy **Klug Nándor** r. tagot saját kérelmére az A) alosztályból a B) alosztályba helyezte át. — Tudomásul szolgál.

72. A besztercei régi megyei levéltárban dr. Berger Albert tanár úrtól fölfedezett **I. Rákóczy György** udvari embereire vonatkozó **pasquillus**-nak a kéziratár számára történt szives ide ajándékozását gróf Bethlen Pál főispán úr ő Méltóságának az összes ülés mély köszönetét fejezi ki.

73. Özv. Rott Józsefné úrnő **István főherceg**, Magyarország nádorának tizenkét levelét, melyeket a boldogult 1843—1866. években részint Rott Józsefhez, részint ennek testvérehez, dr. Rott Ignácához intézett, Hegedűs Sándor r. t. közbenjárásával, a kéziratárnak ajándékozta. — Mind az ajándékozó úrnőnek, mind Hegedűs Sándor r. tagnak az Akadémia köszönete külön levélben is ki fog fejeztetni.

74. Becske Bálint sátoralja-újhelyi pénzügyigazgató úr nagyatyjának, **Kazinczy Ferencznek** 83 levelét küldi be kiadás s azután a széphalmi mauzoleumban leendő elhelyezés végett. — Köszönettel vétetik.

75. **Lederer Ábrahám** székes-fővárosi nyug. tanár úr a fővárosi tanítóktól 25 éves tanári jubileuma alkalmából neki följajánlott aranytollat a kéziratárnak ajándékozta. — Köszönettel vétetik.

76. **Rückert Mária** úrnő a függelékét, melyet magyar népdalfordításaihoz csatolni kíván, megbirálás végett beküldötte. — Kiadatik az I. osztálynak.

77. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.:

1. Az olasz kir. kormánytól: «Opere di Galileo Galilei.» VI. kötet.

2. A R. Accademia della Cruscától: «Atti della R. Accademia della Crusca 1896.»

3. Az argentinai vasúti és távirdai vezérigazgatóságtól: «Az Argentinai köztársaság telegraph hálózatainak graphikus térképe».

4. A prágai Matice Českától: «Časopis Musea království Českého» 1896. évi 3 füzeté».

5. Baranya vármegye közönségétől: «Baranya multja és jelene. 1 kötet».

6. Békés vármegye közönségétől: «Békés vármegye története». 3 kötet.

7. Schmidt F.-től: «J. Bolyai Scientia Spatii absolute vera» cz. munkájának magyar fordítása.

8. Ambrozovics Bélától: «Országok gazdasági erejének összeméréséről».

9. Erdélyi Bélától: «Erdélyi Béla költeményei».

10. Galgóczy Károly 1. tagtól: *a)* «A Galgóczy család». *b)* «Emléklapok a magyar nemzet ezredéves ünnepére». 2. füzet.
11. Havass Rezsőtől: «A magyar biztosítási törvényjavaslat az életbiztosítás szempontjából».
12. Szentesy Bélától: «A gyermek szellemi megerőltetése».
13. W. Bangtól: «Notes d'épigraphie mongole-chinoise».
14. Ernest Chantretől: «Rapport sur une mission scientifique en Asie-Mineure» (1893—1894).
15. Dr. Antonio de Gordon y de Acosta: «Los Loros y la tuberculosis».
16. D. N. Richardsontól. «A Girdle Round the Earth».
17. Teza Emiltől: *a)* «Libri Vecchi o dimenticati». *b)* «Di un indice armeno dei nomi di piante». *c)* «Mescolanze critiche». *d)* «I soldati toscani ai soldati ungheresi nel quarantotto».
18. Wojciech Ketrzynskitől: «O kronice węgiersko-polskiej». köszönettel vétetnek és a könyvtárnak átadatnak.
78. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke:
 Akadémiai Értesítő. 1897-iki folyam, 3. sz. (87. füzet).
 Irodalomtörténeti Közlemények. VII. évfolyam. 1. füzet.
 Matematikai és Természettudományi Értesítő. XV. kötet. 1. füzet.
 Hadtörténelmi közlemények VII. évfolyam 1. füzet.
Dévai Mátvás. At tiz parancsolatnac ah hit agazatinac, am mi at'a'nenac, aes ah hit petsactinec, röviden valo mag'arazatt'a. (Régi magyar nyomtatványok.)
Bolyai. Tentamen. I. kötet. (Új kiadás). — Tudomásul vétetik.
79. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. RADVÁNSZKY BÉLA t. és KERPELY ANTAL 1. tagot kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **Jurányi Lajos** ravatalánál. (Búcsú-beszéd *Than Károly* r. tagtól, a M. tud. Akadémia és a Tud. Egyetem nevében.) — Kedves Kartársunk! Nehéz időkben, mikor még a szakképzettségen és a valódi tudományos egyéniségen kívül gyakran más melléktekintetek is döntők lehettek, ezelőtt 31 évvel szerencsés voltam, hogy téged az Alma mater kötelékébe vezesselek. Bevonulásod a tudományosság szellemének diadala volt egyetemünkön. Most e gyászos pillanatban is nekem jut a feladat, hogy két kulturintézetünk nevében a fájdalmas búcsúzás szavait intézzem hozzád.

Életed és erőd java részét a tudomány művelésének és terjesztésének szentelted. Számos nagyérdekű és fontos buvárkodásod közben, az élet elemi forrásait kerested fel, nyilvánulásának egyszerűbb alakjaiban kutattad fejlődésének törvényeit, és az élet nagy kérdésének számtalan sötét rejtekébe több ponton világosságot árasztottál. E munkássággal nagy szolgálatot tettél hazai művelődésünknek és növeltél a magyar tudomány megbecsülését az egész művelt világban. Ez érdemeid elismerésének örömmel adott a m. tud. Akadémia kifejezést, mikor tagjává válasz-

tott, mely testületnek egy negyed századon át tevékeny tagja voltál. Fogadd ezért e kimagasló tudományos intézetünk köszönetét.

Tevékenységed talaja: alapos tudásod sokoldalúsága volt, az ebbe ültetett mag: egyéniséged tiszta és tudományos jelleme, e mag csirája pedig az az isteni szikra, mely az új igazság kiderítésére képesít. E tényezők szerencsés összeműködéséből fejlődött ki 30 évi tanításod áldásos hatása egyetemünkön. Te tanítottál meg bennünket arra, hogy a növényvilágot bölcsészetiileg csak biológiai alapon lehet megérteni. Ennek tulajdonítjuk, hogy hazánkban a «scientia amabilis»-t a tudomány mai színvonalára emelted, annak egyedül helyes és valódi tudományos alapját meghonosítottad. Sokat tettél e téren, mert nemcsak azok ezreit tápláltad szaktudományoddal, kik azt a tudás és a gyakorlat szempontjából egyaránt értékesíthetik; de mert sok oly kiváló szaktudóst és tanárt is neveltél, a kik hazai kulturánk kimondhatatlan javára, művedet sikerrel folytatni és továbbfejleszteni fogják. Fogadd ezért egyetemünk és különösen bölcsészeti karának őszinte köszönetét, valamint azon tanártársaidét is, kik benned mindenkor karunk egyik díszét és büszkeségét tisztelték.

Zajtalan működésedet és annak nagy jelentőségét a távolabb állók kevésbé értékelték, sőt a rövidlátók illetéktelenül és néha talán gyöngédtelenül is érintették. De mi, a kik közvetlen tanúi voltunk tevékenységednek, méltányoltuk tudományos törekvéseidet és tudjuk, hogy mindig hű és erős öre voltál a tudomány tisztaságának és fenségének, minek megőrzésére nekünk magyaroknak sokkal nagyobb szükségünk van, mint másoknak, a miért neked ismét hálával tartozunk.

Ha rejtett ellenséged, a betegség, mely erélyedet az utóbbi években megtörte és életküzdemedet meghatóan tragikussá alakítva, meg is akadályozott abban, hogy nagyratörő ezéljaidat mind megvalósítsd, legyen vigasztalásod az, hogy mi, a kik téged megértettünk, nem csupán és nem annyira sikereidben, mint inkább törekvéseid helyes irányában látjuk áldásos működésed jóléteményeit. Számtalanszor volt alkalmunk arról meggyőződni, hogy szelíd szerénységedet és őszinte barátságodat csak jószívű becsületességed és a tudomány igazságaért való nemes lelkességed szárnyalta túl.

Azon változhatatlan törvények szerint, melyeket te legjobban ismertél, haláloddal csak porhüvelyed költözött el körünkől, de szellemed és áldásos műved közöttünk marad és élni fog mindaddig, míg a magyar kulturának tisztelői vannak, s ezért hitünk erős, hogy halhatatlan marad.

Most, midőn a nagy útra indulsz, mi őszinte barátaid, megrendítően szomorú küzdelmeidet siratva, fájó szívvel mondjuk utoljára: «Isten hozzád» és «maradjon emléked mindenkor áldott».

2. Tagsági kijelölések.

I.

Az I. osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (ZICHY ANTAL tt., THEWREWK EMIL és VOLF GYÖRGY r., MUNKÁCSI BERNÁT és NÉMETHY GÉZA l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján a megüresedett *három* levelező tagsági helyre betűrendben **BALASSA JÓZSEF**-et, a magyar nyelvészetnek, **SZILASI MÓRICZ**-ot, az ugor-magyar összehasonlító nyelvészetnek, **ZOLNAI GYULÁ**-t, a magyar nyelvészetnek művelőjét jelöli ki.

II.

A II. osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (HAJNIK IMRE, PAUER IMRE, LÁNG LAJOS r., CONCHA GYÖZÖ, GAÁL JENŐ l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján a megüresedett *két* levelező tagsági helyre betűrendben **BOKOR JÓZSEF**-et, philosophiai és neveléstudományi író s **MARISKA VILMOS** egyetemi tanárt, közgazdasági író jelöli ki.

A II. osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (SZILÁGYI SÁNDOR, PAUER GYULA, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r., CSÁNKY DEZSŐ és MARCZALI HENRIK l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján a megüresedett *két* tagsági helyre első helyen betűrendben **LÁNCZY GYULA** egyetemi tanárt, történettudományi író, **TAGÁNYI KÁROLY** orsz. allevéltárnokot, történettudom. író, másodsorban **SZENDREI JÁNOS** miniszteri titkárt, archaeologiai író jelöli ki.

III.

A III. osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (FRÖHLICH IZIDOR, KÖNIG GYULA, LIPTHAY SÁNDOR r., RADOS GUSZTÁV, KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagok) a hozzá áttett tagajánlás alapján **LÉNARD FÜLÖP** heidelbergi egyetemi tanárt, a kathódsugarak úttörő kutatóját jelöli ki.

A III. osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (SEMSEY ANDOR tt., HORVÁTH GÉZA, KLUG NÁNDOR r., KORÁNYI FRIGYES, SCHMIDT SÁNDOR l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján első helyen betűrendben: **KÉTTY KÁROLY** egyetemi tanárt, orvostudományi író, **LENHOSSÉK MIHÁLY** tübingai egyetemi tanárt, anatomust, — **MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR** egyet. magántanárt. botanikust, második helyen **CSAPODI ISTVÁN** egyetemi rk. tanárt, orvostudományi író, **TORMAY BÉLA** miniszteri tanácsost, mezőgazdasági író jelöli ki.

3. Előirányzat 1897-re.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	1896-ra:	1897-re:
I. Alapítványok kamatai	3.000 . . .	3 000 frt — kr.
II. Követelések	3.300 . . .	3.300 » — »
III. Értékpapírok kamataiból	62.000 . . .	63.200 » — »
IV. Ingatlanokból	2.500 . . .	500 » — »
V. Házbér	41.000 . . .	42.000 » — »
VI. Könyvek eladásából	9.000 . . .	9.000 » — »
VII. Országos dotatio:		
a) Történelmi és irodalomtört. czélokra	15.000 . . .	15.000 » — »
b) Műemlékek közzétételére	5.000 . . .	5.000 » — »
c) Természettud. kutatásokra	5.000 . . .	5.000 » — »
d) Classica-philologiai czélokra	1.500 . . .	1.500 » — »
e) Könyvtarra	5.000 . . .	5.000 » — »
f) Az Akad. szabad rendelkezésére	8.500 . . .	8.500 » — »
	<u>160.800 . . .</u>	<u>161.000 frt — kr.</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Visszatérítés az osztályok részéről	5.000 . . .	1.113 frt 49 kr.
Egy névtelen adománya	— . . .	1.000 » — »
Jekelfalussy-Vargha adománya	— . . .	500 » — »
Régészeti-Embertani társulat járuléka	— . . .	675 » — »
Az osztályok részére fentartott maradékok	— . . .	13.686 » 70 »
A Kazinczy-alapból	— . . .	1.600 » — »
	<u>5.000 . . .</u>	<u>18.575 frt 19 kr</u>
Összes bevétel	165.800 . . .	179.575 frt 19 kr.

Kiadás:

I Személyes járandóságok	30.965 . . .	31.439 frt 20 kr.
II. Általános kiadások:		
Értesítő		. 5.000 . . . 5.000 » — »
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke		
Helyesírási szabályok		
III. I. osztály és bizottságai	15.500 . . .	17.033 » 20 »
IV. II. » » »	29.000 . . .	36.339 » 34 »
V. III. » » »	16.000 . . .	21.989 » 16 »

VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:		
a) Az Akadémiai Vállalatra	2.000 . . .	2.000 frt — kr.
b) A Term.-tud.-társulat részére	2.000 . . .	2.000 » — »
c) Az orvosi vállalat részére	1.000 . . .	1.000 » — »
VII. Gr. Széchenyi Istv. munkáinak kiad.	1.500 . . .	1.000 » — »
VIIa. Kazinczy levelezése kiadására	— . . .	1.600 » — »
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajzára	1.200 . . .	1.200 » — »
VIII. Jutalmakra.	9.000 . . .	7.000 » — »
IX. Budapesti Szemle segélye	4.000 . . .	4.000 » — »
X. A magyar irodalom ismertetése külföldön	1.500 . . .	1.600 » — »
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichté-re	1.500 . . .	1.500 » — »
XII. Könyvtár:		
a) Vásárlásokra	6.000 . . .	6.500 » — »
b) Könyvkötésre		
c) Kisebb kiadások		
d) Szekrények készíttetésére		
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások:		
a) Fűtés	7.400 . . .	7.400 » — »
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysoprés, bádogosmun- kák, mesteremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások	2.600 . . .	1.600 » — »
f) Rendkívüli kiadások		
XIV. Vegyes kiadásokra:		
a) Akad. kiadványok expedíciója	6.000 . . .	6.000 » — »
b) A F. H. I. főkönyvvivőjének tisz- teletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj	13.000 . . .	13.000 » — »
XV. Adó		
XVI. Kamat az Akad. kezelte alapok után	3.600 . . .	2.400 » — »
XVII. Visszatérítés az alaptőkének	3.800 . . .	3.200 » — »
XVIII. Előre nem látott kiadásokra	3.000 . . .	3.000 » — »
	163.565 . . .	177.800 frt 90 kr
Az alaptőke szaporítására	2.235 . . .	1.774 » 29 »
	165.800 . . .	179.575 frt 19 kr.

Megjegyzés: A milleniumi kiadvány költségei az e célra, utólagos
budgetszerű elszámolás mellett megszavazott 8.000 frtból fedeztetnek.

4. Az osztályok és bizottságok végleges költségvetése 1897-re.

Az I. osztály munkálataira:

Nyelv- és széptudományi értekezésekre	800	frt	—	kr.
Simonyi Zsigm. «Tüzetes Magyar Nyelvtan» című munkája tiszteletdíjának utolsó részlete	410	»	—	»
A Néprajzi Társaság segélye	500	»	—	»
Margalits Ede «Magyar Közmondások Gyűjteménye» című munkája támogatására	200	»	—	»
A pályaművek bírálóinak	180	»	—	»
Bayer József «Magyar Drámairodalom Története» kiadására	1,000	»	—	»
				3,090

3,090

Nyelvtudományi Bizottság:

Nyelvtudományi Közleményekre	1,700	frt	—	kr.
A «Vogul-gyűjtemény» IV. kötet nyomdai költségére	625	»	—	»
A «Votják Szótár» nyomdai költségére	560	»	—	»
A «Lapp Gyűjtemény» utolsó köt. nyomdai költségére	515	»	—	»
A «Tájszótár» két füzeté tiszteletdíjára	500	»	—	»
Szamota hagyatékának szerkesztésére	500	»	—	»
«Nyelvőr» szerkesztésére	1,000	»	—	»
Előadó díja	400	»	—	»
				5,800

5,800

Irodalomtörténeti Bizottság:

Az «Irodalomtörténeti Közlemények» VII. évfolyamára	2,208	frt	—	kr.
A Régi M. Könyvtár III. kötetére	700	»	—	»
Régi magyar költők tára VII. kötetére. Péchy Simon psalteriumára, Sermones dominicalesre, Énekszótárra, Régi magyar könyvtár pótfüzetére, Zrinyiász kiadására	480	»	—	»
Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
				3,788

3,788

Classica-Philologiai Bizottság:

Propertius nyomdaköltsége és tiszteletdíja	560	frt	—	kr.
Svetonius nyomdaköltsége	500	»	—	»
Catullusra (hátralék-tiszteletdíj és nyomdaköltség)	500	»	—	»
Simon fordította Cato II. kötetére	964	»	49	»
Az «Egyet. Philol. Közlöny» segélyezésére	1,000	»		

A magyarországi latinság szótárára	400	frt	—	kr.
Bírálatok díjazására	30	>	71	>
Előadó tiszteletdíja	400	>	—	>

4,355 frt 20 kr.

A II. osztály munkálataira :

Értekezésekre, emlékbeszédekre és bírálatokra	2,700	frt	—	kr.
Az «Athenaeum» kiadására	2,500	>	—	>
A «Hunyadiak kora» folytatására	1,000	>	—	>
A «Phil. Irók Tára» segélye	400	>	—	>
Posch Jenő: «Az idő elmélete» cz. műve. II. kötetének segélyezésére	500	>	—	>
A «Corpus Nummorum» kiadására (folytatás)	400	>	—	>
Évközben benyújtott tud. művek segélyezésére	500	>	—	>
Hampel J. «A régibb középkor emlékei» cz. műve sajtó alatt levő II. kötetének kiadására	800	>	—	>

Összesen : 8,800 frt — kr.

Történelmi Bizottság :

Károlyi Árpád, M. Orsz. gyűl. emlékek	1,176	frt	34	kr.
Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek XX. köt. (1688—1692.)	1,400	>	—	>
Kolosvári és Óvári, Corpus statutorum IV. kötet 2. fele	1,300	>	—	>
Csánki Dezső, Hunyadiak kora. Földrajzi rész III. kötete. Nyomda és utazási átalány)	1,800	>	—	>
Thallóczy-Barabás, A Blagay-család oklevéltára	1,100	>	—	>
Schrauf, A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve	900	>	—	>
Bárczay Oszkár, A Heraldika Kézikönyve	1,300	>	—	>
Barabás Samu, Zrinyi Miklós levelei	1,200	>	—	>
Anjoukori Okmánytár VII. kötet előkészítése	300	>	—	>
Zsigmondkori Okmt. előkészítése	300	>	—	>
A bizottság kéziratgyűjteményének folytatólagos rendezése és lajstromozása	300	>	—	>
Másolások	1,000	>	—	>
A Történelmi Tár 1897. évi folyamának kiadása	1,000	>	—	>
A Tört. Életrajzok 1897. évi segélye	500	>	—	>
A Gazdaságtörténelmi Szemle 1897. évi segélye	500	>	—	>
Előadó tiszteletdíja	400	>	—	>
Bizottsági apróbb kiadások	100	>	—	>

Összesen : 14,576 frt 34 kr.

Archaeologiai Bizottság:

Az Archaeologiai Értesítő	3,700	frt — kr.
Magyarországi műemlékekre és Archaeologiai Közleményekre	2,300	» — »
Előadói és szerkesztői tiszteletdíj	600	» — »
A képes ducok kezelőjének	120	» — »
A kassai dom monographiájának rajzaira.	1.000	» — »

7,720 frt — kr.

Nemzetgazdasági Bizottság:

«Közgazdasági Szemle és megyei monografiák»	2,440	frt — kr.
«Magyar Közgazd. Ismeretek Tára»	1,000	» — »
Előadó tiszteletdíja	400	» — »
Kisebb vegyes kiadások	160	» — »
Mult évi maradék (már kifizetve).	988	» — »

4,988 frt — kr.

A III. osztály munkálataira:

«Mathematikai és Természettudományi Értesítő»-re és kisebb munkálatok segélyezésére	4,000	frt — kr.
Emlékbeszédekre és apró kiadásokra	200	» — »
Fröhlich «Dynamika» I. kötet kiadására 2. és utolsó részlet	1,600	— »
Mihalkovics «A gerinczesek embriológiája» cz. munkának adandó segély 2. és utolsó részlete	1,000	» — »
Bolyai János «Appendix»-ének magyar kiadására	400	» — »
Math. és Phys. Társulat segélye	500	» — »
A nagyszombati Természettudományi Egylet segélye	200	» — »
M. Orvosi Archivum segélyezésére	600	» — »
Mult évi maradék	7,691	» 16 »

16,191 frt 16 kr.

Math. és Természettudom. Bizottság:

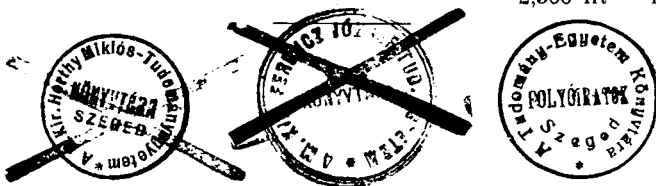
A mult évi túlkadás fedezetére	1,702	frt — kr.
Tudományos munkák segélyezésére	1,000	» — »
A Természettudom. Füzetek segélye	1,000	» — »
A Math. és Physikai Társulatnak	500	» — »
Írói és nyomdai díjak	398	» — »
Előadó díja	400	» — »
	5,000	» — »
Az előlegezett kiadást levonva	1,702	» — »

3,298 frt — kr.

Hadtudományi Bizottság:

Hadtörténelmi Közlemények segélyezésére és munkák kiadására	2,100	frt — kr.
Előadó tiszteletdíja	400	» — »

2,500 frt — kr.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés
a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1896-ban.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1896. januárius 7-étől december 21-ig bezárólag egy ünnepélyes ülése, 26 nyilvános osztályülése, 10 összes ülése és három igazgatósági ülése, tehát összesen 40 ülése volt.

* * *

Az I. vagyis Nyelv- és Széptudományi osztály kilencz nyilvános osztályülést és kilencz zárt ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 13 akadémiai tag és 4 vendég olvasott föl 19 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik 8, a nyelvtudományéba 11.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek februárius 2-án PASTEINER GYULA l. t. „XVIII. századbeli falfestmények Magyarországon“. (Megjelent kivonatban az Akad. Értesítő 1896. 198. l.) Márczius 2-án: ÁSBÓTH OSZKÁR l. t. „Egy glagolita ősnymtatvány a M. Nemzeti Múzeumban“ (Megjelent a Könyvszemle 1896. 2. és 3. füz.). Márczius 23-án HEGEDŰS ISTVÁN, mint vendég „Guarinus és Janus Pannonius“ (Megjelent a Nyelvtudományi Értekezések XVI. köt. 8. szám a.). Május 4-én SZINNYEI JÓZSEF l. t. bemutatta Rupp Kornél vendégnek „Az 1879-ben felfedezett krakkói töredék“-ről cz. értekezését (Megjelent az Akad. Értesítő 1896. 414. l.) Június 1-én TÉLFFY IVÁN l. t. „A Parthenon újra építéséről“ (Megjelent az Akad. Értesítő 1896. 460. l.) U. a. RADÓ ANTAL vendég „Az ifjabb Michel Angelo Buonarotti“ (Megjelent az Egyetemes Philologia Közlöny 1897. 1. és 2. füz.). Október 5-én BADICS FERENCZ l. t. „Az első magyar irodalomtörténet író“ (Megj. Irodalomtört. Közlemények 1897. I. s köv. füz.). November 23-án PECZ VILMOS l. t. „Adalék az Árpád-családjának genealógiájához“ (Megjelent a Philol. Közlöny 1897. 1. füz.). U. a. VACZY JÁNOS vendég, „Kazinczy Ferencz levelezése 1809—1810. között“. (Megjelent az Akad. Értesítő 1897. 165. l.)

A nyelvtudomány köréből értekeztek januárius 7-én KÜNOS IGNÁCZ l. t. „A török nyelv idegen elemei“ (Megjelent Nyelvtud. Közlemények 1896. 4. és 1897. 1. füzetében). U. a. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. „Az ugor népnevezet eredete“ (Megjelent az Ethnographia 1895. 5—6. füzetében). Februárius 3-án SZINNYEI JÓZSEF l. t. „Egy állítólagos összetételről“ (Megjelent a Nyelvtud. Közlemények 1897. 1. füzetében). Márczius 2-án SZILÁSI MÓRICZ, mint vendég „Vogul és magyar összetételek“ (Megjelent a Nyelvtud. Közlemények 1896. 2. és 3. füz.). Márczius 23-án PECZ VILMOS l. t. „A magyarok ősi nevééről Biborban született Constantinusnál“ (Megjelent a Philol. Közlöny 1896. 5. füzetében). U. a. SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatja Szilády Áron, Horváth Cyrill és Tóth Béla véleményét a Königsbergi Töredék egy érthetetlen helyéről (Megjelent az Akad. Értesítő 1896. 78. füzetében). Május 4-én PETZ GEDÉON l. t. „A hangsúly a germán nyelvekben“ (Megjelent az Akad. Értesítő 1896. 580. l. kivonatban; egész terjedelemben a Nyelvtudom. Közleményekben fog megjelenni). U. a. NÉMETHY GÉZA l. t. „Bartal Antal l. t. tanulmánya a magyarországi latinság különleges sajátosságairól“. (Megjelent Egyet. Philol. Közlöny 1896. 8. füz.). November 8-án SETÁLÁ EMIL k. t.: „Egy történetelőtti magyar, illetőleg finn-ugor hangviszony“ (Megjelent a Magyar Nyelvőr 1897. 1. és 2. füz.). U. a. VOLF GYÖRGY „Az egyházi szláv nyelv és a magyar honfoglalás“ (Megjelent a Nyelvtud. Közlemények 1897. 1. füzetében).

Az osztály részéről mint bíráló bizottsági előadók, jelentést tettek az összes üléseken: márczius 19-én RÁKOSI JENŐ l. t. mint a gróf Teleki vigjátéki pályázat bíráló bizottságának előadója (Jókai Mór elnöklété alatt, Bánóczi József és Rákosi Jenő. — Megjelent az Akad. Értesítő 76. füzetében). U. a. HEINRICH GUSZTAV r. t. mint a gróf Karácsonyi színmű pályázat bíráló bizottságának előadója (Zichy Antal t. t. elnöklété alatt, Badics Ferencz, Bereczik Árpád és Csengery János l. tagok. — Megjelent u. o.). U. a. NÉMETHY GÉZA l. t. mint a Farkas Raskó költeményi pályázat bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló Arany László és Lehr Albert l. tagok. — Megjelent u. o.). November 30-án VADNAY KAROLY l. t. mint a Koczán-pályázat bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló Bereczik Árpád és Hegedűs István. l. tagok. — Megjelent az Akad. Ért. 85. füzetében.)

* * *

A II-ik, azaz Philosophiai. Társadalmi és Történettudományi osztály nyolcz nyilvános osztályülést, kilencz zárt ülést, összesen 17 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 11 akadémiai tag és 2 vendég dolgozata került felolvasásra. E dolgozatokból 5 székefoglaló értekezés, 4 a társadalmi és 9 a történettudományok körébe esik.

A felolvasások következő sorrendben tartattak: Január 10-én HAMPEL JÓZSEF r. tag „A honfoglalási kor hazai emlékei“-ről érte-

kezett; SZILÁGYI SÁNDOR r. tag pedig Veress Endre vendég „Jelentését lengyelországi kutatásairól“ olvasta fel. (Megj. a *Tört. Ért.* során). Február 10-én GYÖRGY ENDRE lev. tag „Egy nemzeti küzdelem története“ című tanulmányát olvasta fel; PÓLYA JAKAB lev. tag pedig Pap Dávid vendég „A telepítés kérdése“ cz. dolgozatát mutatta be. (Megj. a *Közy. Szemlében*). Márczius 9-én KOMÁROMY ANDRÁS lev. tag tartotta székfoglalóját „Ugocea vármegye keletkezése“ cz. értekezésével. (Megj. a *Tört. Ért.* során); TÉGLÁS GÁBOR lev. tag „A Dáciaiba vezető útvonal hadi állásának stratégiai jelentősége s főleg Ahihis hollétének megállapítása“ czímen értekezett. Márczius 30-án ORTVAY TIVADAR lev. tag „Hazánk legrégibb művelődési viszonyai“-t ismertette. Május 11-én ACSÁDY IGNÁCZ l. tag „A jobbágy-adózás 1577—1596“ című nagyobb dolgozatából mutatott be egy részletet. (Megj. a *Tört. Ért.* során). Október 12-én BÉKEFI REMIG lev. tag foglalt széket „A cisterciák középkori iskolázása Párisban“ című értekezésével. (Megj. a *Tört. Ért.* során); MATYÁS FLÓRIÁN lev. tag „Történeti egyezések és tévedések“ című dolgozatát olvasta fel. (Megj. a *Tört. Ért.* során). November 9-én KUNCZ IGNÁCZ lev. tag tartotta székfoglaló értekezését: „Állami önkormányzat“. (Megj. a *Társ. Ért.* során); FAYER LÁSZLÓ lev. tag pedig „Bevezetés az 1843-iki büntetőjogi-javaslatok anyaggyűjteményéhez“ című tanulmányát mutatta be. (Megjelent önállóan). Deczember 6-án RÉTHY LÁSZLÓ lev. tag foglalt széket „A romanismus Illyrikumban“ című értekezésével (*Tört. Ért.*); és GAAL JENŐ lev. tag olvasta fel szintén székfoglaló értekezését: „Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere“. (Megj. a *Társ. Ért.* során).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek tárgyalásán és elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos dolgozatok megbirálásáról s a körébe tartozó pályázatok eldöntéséről. Új pályakérdéseket formulázott és intézkedett, hogy elhunyt tagjainak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére NAGY FERENCZ lev. tagot (*Karvasi Ágostról*) és JAKAB ELEK r. tagot (*Balássy Ferenczről*) kérte fel.

A III. vagyis Mathematikai és Természettudományi osztály nyolcz nyilvános osztályülést és hat zárt ülést, összesen 14 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 40 munkálatot terjesztettek elő, melyek közül 18-nak szerzője volt akadémiai tag, 22-é nem akadémikus.

Az értekezések sorrendje a következő volt: 1896. január 20-án: RADOS GUSZTÁV l. t. „Adjungált négyzetes alakok“. (M. és T. Ért. XIV. köt.). KURLÄNDER IGNÁCZ: „Földmágnességi fölmérések a magyar korona területén“. (Önálló füzet. A M. T. Akadémia segítségével kiadta a K. M. Természettud. Társ.). Február 17-én: HORVÁTH GÉZA r. t. „A jegenyefenyő új rovarellensége“. (Természettud. Társ. XIX. köt.). ÁBT ANTAL „A moraviczai vasércztelepen előforduló természetes mág-

nesekről". (M. és T. Ért. XIV. köt.). RIGLER GUSZTÁV: „A Duna vize-
 chemiai és bakteriologiai sajátosságai Budapest fölött, mellett és alatt,
 különös tekintettel a napfény és az ülepedés hatására a folyam tiszt-
 tulására". (M. és T. Ért. XIV. köt.). Márczius 16-án: MIHALKOVICS GÉZA
 r. t.: „Vizsgálatok az orrnak és járulékos üregeinek fejlődéséről". (M.
 és T. Ért. XIV. köt.). SCHULLER ALAJOS r. t. „A Röntgen-féle sugarak
 magyarázatáról". (M. és T. Ért. XIV. köt.). LENGYEL BÉLA r. t.: „Adatok
 a calcium chemiájához". (M. és T. Ért. XIV. köt.). KONEK FRIGYES
 „China alkaloidák hydroszármazékai". (M. és T. Ért. XIV. köt.).
 Április 20-án: B. EÖTVÖS LÓRÁND r. t.: „Vizsgálatok a gravitatio és
 mágnesség köréből". (M. és T. Ért. XIV. köt.). THAN KÁROLY r. t.
 „A kiegyenlítő gazometrikus módszerről". (M. és T. Ért. XIV. köt.).
 THANHOFFER LAJOS r. t. „Eszközök és módszerek". RÉTHY MÓR I. t.
 „A legkisebb actio elvéről és a Hamilton-féle elvről". (M. és T. Ért.
 XIV. köt.). RADOS GUSZTÁV I. t. „Az adjungált bilineár alakok elmé-
 letéhez". (M. és T. Ért. XIV. köt.). HEGYFOKY KABOS „Az alsó és
 felső légáramlatok a magyar alföld közepén". (M. és T. Ért. XIV. köt.).
 SZABÓ JÓZSEF „A tejmirigy nyugalom alatt és működés közben. (M. O.
 Arch. V. évf.). SCHOLCZ JÁNOS „A gyomor- és bélhám, mechanikai
 behatásokkal szemben". (M. O. Arch. V. évf.). FENYVESSY BÉLA „A
 diphtheria toxin és antitoxin hatása a békaszívre". (M. O. Arch. V. évf.).
 KORDA DEZSÓ „Egy elektromos fénytűneményről". (M. és T. Ért.
 XIV. köt.). STRAUSZ ÁRMIN „A ritkítás fokának befolyása a Röntgen-
 féle tűneményekre". (M. és T. Ért. XIV. köt.). Június 15-ikén:
 HERMAN OTTÓ „Petényi ornithologiai hagyatékáról". (Aquila III. évf.).
 CSÖRGEY TITUS „A pásztormadár (Pastor roseus)". (Aquila III. évf.).
 CSIKY JÁNOS „A sima izomsejtek idegvégződése" (M. és T. Ért. XIV. köt.).
 KORÁNYI SÁNDOR „A szervezet nedvének osmosis nyomására vonat-
 kozó vizsgálatok". (Melléklet a M. O. Arch. V. évf.-hoz). TERRAY PÁL
 „A levegő oxygen tartalmának befolyása az anyagcserére". (M. O.
 Arch. VI. évf.). HIRSCHLER ÁGOST és TERRAY PÁL „A bélrothadás és
 zsírfelszívódás viszonyai epe-sipolyos kutyán". (M. O. Arch. V. évf.).
 Október 19-én: DADAY JENŐ I. t. „A magyar fauna édesvízi fonál-
 férgerei". (M. és T. Ért. XIV. köt.). KÖVESLIGETHY RADÓ I. t. „Pertur-
 batiók többtagú bolygórendszerben". (M. és T. Ért. XIV. köt.).
 VÁLYI GYULA I. t. „Többszörös involutio". (M. és T. Ért. XIV. köt.).
 KOSUTÁNY TAMÁS I. t. „Súly- és térfogat-változás a szeszes erjedés-
 nél". (M. és T. Ért. XIV. köt.). November 16-án: DADAY JENŐ I. t.
 „Adatok a tátrai tavak mikrofaunájának ismeretéhez". (M. és T. Ért.
 XIV. köt.). KÖNIG GYULA r. t. „Az algebrai alakok elméletéhez"
 HERZFELDER ARMAND DEZSÓ „Cementes János, XVI. századi magyar
 chemikus". (M. és T. Ért. XIV. köt.). GEBHARDT FERENCZ „A táplálék
 egy- és többszöri fölvetelének befolyása az anyagforgalomra". (M. O.
 Arch. VI. évf.). IRSAI ARTHUR „Adatok a pajzsmirigy élettanához".
 December 14-én: KHERNDL ANTAL I. t. A többtámaszú ívek és merev

függőtartók graphikai elméletéről“. (M. és T. Ért. XV. köt.). FODOR JÓZSEF r. t. és RIGLER GUSZTÁV „Újabb vizsgálatok a vér lúgosságáról“. (M. és T. Ért. XV. köt.). RICHTER ALADAR „A nilusi tündérrózsza a magyar flórában“. (Természettud. Füzet. XX. köt.). FRANCÉ REZSŐ „A chlorogonium-félék szervezete“. (Természettud. Füzet. XX. köt.). KORDA DEZSŐ „Elektromágneshez való aczél mikroskopi vizsgálata“.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról, illetőleg kiadásáról. Intézkedett végre az osztály, hogy elhunyt tagjainak emléke jegyzőkönyvileg megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak.

E kegyeletes feladat teljesítésére fölkérte az osztály következő tagjait: B. EÖTVÖS LORÁND r. tagot (*Jedlik Ányosról*), R. HORVÁTH JENŐ l. tagot (*Kápolnai Pauer Istvánról*), ENTZ GÉZA r. tagot (*Margó Tivadarról*), KLEIN GYULA l. tagot (*Kanitz Ágostról*).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: 1896. január 27-én THANHOFFER LAJOS r. t. *Hyrtl József* k. tagról, február 24-én SZILÁGYI SÁNDOR r. t. *Szabó Károly* r. tagról, április 27-én HÓGYES ENDRE r. t. *Markusovszky Lajos* t. tagról, május 26-án KOCH ANTAL r. t. *Hantken Miksa* r. tagról, október 26-án KAUTZ GYULA r. t. *Roscher Vilmos* k. tagról, december 21-én NÉMETHY GÉZA l. t. *Barna Ignác* l. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: január 27-én: az I. osztály jelentése DR. RÉCSEY VIKTOR pannonhalmi könyvtárnok beadványáról, melyben néhai *Czuczor Gergely* pesti lakásának emléktáblával leendő megjelölését indítványozza. BRAZAY KÁLMÁN, azon budapesti ház tulajdonosa, a melyben Czuczor utolsó éveiben lakott és meghalt, kész ugyanis a táblát elkészíttetni. RÉCSEY kéri az I. osztályt a felirat szövegezésére és az ünnepély idejének és módjának megállapítására. — EGGENHOFFER TERÉZ úrhölgy, hazánk legmagasabb pontján, a *gerlachfalvi* csúcson saját költségén táblát állíttat; a feliratának szövegezésére P. THEWREWK EMIL r. tag kértetett föl. — Február 24-én: A földmivelésügyi m. k. minister úr fölkérte az Akadémiát, hogy a millennium alkalmából Budapesten tartandó *nemzetközi gazdasági congressuson* magát képviseltesse. — A vallás- és közoktatásügyi m. k. minister úr értesíti az Akadémiát, hogy a londoni *bibliographiai konferentián* magát az Akadémia küldöttei által fogja képviseltetni. — Márczius 19-én: Felolvastatt a vallás- és közoktatásügyi minister úr leirata, melyben az *egységes időszámítás* kérdésében folyt tárgyalások megszüntetéséről értesíti az Akadémiát. — Április 27-én: A főtitkár jelentést tett az Akadémia részvételéről az *ezredyes országos kiállításon*; u. a. Liptó vármegye alispánjának átírata olvastatott fel, melyben jelenti, hogy az Akadémia megkere-

sésére bizottságot küldött ki *Balassa Bálintnak*, a költőnek, Hybbe helységben gyanított sírja föl kutatására. — A nagygyűlés első napján, május 13-án, a főtitkár hivatalosan bejelenti, hogy *Ő császári és apostoli királyi Felsége* az Akadémia május 17-én tartandó ünnepélyes közülését jelenlétével meg fogja tisztelni, a mit az összes ülés lelkes éljenzéssel vett tudomásul. — Május 26-án felolvastatott Liptó vármegye alispánjának átirata, a melyben arról tudósít, hogy a kiküldött vármegyei bizottság *Balassa Bálintnak*, a költőnek sírját Hybbén megtalálta s kéri az Akadémiát, hogy a maga részéről szíveskednék szakértőt küldeni, mielőtt az emlék felállításának előkészületei megtétnének. — U. a. a főtitkár bejelentette, hogy a Goethe-gyűjtemény rendezve, felállítva s lajstromozva van és hogy május 31-én déli 12 órakor fog megnyitni. — Június 22-én olvastatott GR. SZÉCHENYI BELA ig. és t. tag levele, melyben értesíti az Akadémiát, hogy az ázsiai útvjáról irt munkájáért neki ítelt 200 arany jutalmat az Akadémia javára visszabocsátja s egy a természettudományok köréből kitzendő pályakérdés jutalmazására kéri fordíttatni; u. a. jelentetett, hogy a két *Balassa Bálint* arczképeit lemásolás végett RAGÁLYI FERENCZ úr beküldötte az Akadémiának; u. a. vétetett tudomásul, hogy ELISCHER GYULA úr a Goethe-gyűjtemény gyarapítására tett 2000 frtos alapítványát befizette. — Október 5-én jelentetett be néhai *Margó Tivadar*nak zoologiai kutatások előmozdítására tett 3000 frt hagyománya; u. a. FRÖHLICH IZIDOR r. t. a *glasgovi Lord Kelvin-ünnepéről*, HELLER ÁGOST r. t. pedig a *londoni bibliographiai konferentiáról* tettek jelentést. — Október 26-án bejelentetett a fővárosi takarékpénztárnak közzgazdasági és pénzügyi pályamunkák jutalmazására tett 4000 frtos alapítványa. — November 30-án bejelentetett, hogy B. BANFFY DEZSŐ miniszterelnök a millennium alkalmából veretett emlékérmek egy példányát küldte meg az Akadémiának. — Deczember 21-ikén határozatott, hogy az *Akadémia házának* fölépültére 1865-ben s a *magyar nyelv szótárának elkészültére* 1874-ben veretett emlékérmekből egy-egy példány a tagoknak és a középiskoláknak, ha kívánják, küldessék meg.

* * *

Az Akadémia halottai az 1896/97-ik esztendőben.

Tiszteleti tag:

MARGÓ TIVADAR. *Meghalt 1896. szeptember 5-én.*

Rendes tagok:

HAZSLINSZKY FRIGYES. *Meghalt 1896. november 19-én.*

JURÁNYI LAJOS. *Meghalt 1897. februárius 27-én.*

TORMA KÁROLY. *Meghalt 1897. márczius 1-én.*

Levelező tagok:

KANITZ ÁGOST. *Meghalt 1896. július 12-én.*

BALÁSSY FERENCZ. *Meghalt 1896. október 4-én.*

MARTIN LAJOS. *Meghalt 1897. márczius 4-én.*

SZILÁGYI ISTVÁN. *Meghalt 1897. április 12-én.*

Kültagok :

DUBOIS-REYMOND EMIL. *Meghalt 1896. december 26-án.*

ENGEL ERNŐ. *Meghalt 1896. december 8-án.*

* * *

Az Igazgató Tanács 1896-ban három ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 16-án a főtítkár bemutatta az Akadémiának a M. Földhitelintézetétől 1895. december 21-én lezárt vagyonnérlegét, veszteség- és nyereség-számláját, értékpapírok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételek állását, költség-számla állását, követelések és tartozások részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését. Ezek megvizsgálására GR. SZÉCHENYI BÉLA elnöklete alatt THAN KÁROLY és SZILY KÁLMÁN kérettek föl. — A főtítkár bemutatta BECSKE BÁLINT úrnak, a széphalmi birtok e. i. kezelőjének 1895. évre vonatkozó számadásait, a melyeket ZICHY ANTAL ig. tag előzetesen már átvizsgált és kifogástalanoknak talált. Az igazgatótanács a jelentést tudomásul véve, köszönetet szavaz BECSKE BÁLINT úrnak. — U. a. tudomásul vétetett RÁTH GYÖRGY nyug. kir. táblai tanácselnök és az Akadémia elnöke között, az előbbinek hungarica gyűjteménye tárgyában kötött szerződése. — Május 14-én a *b. Rudics-féle* művészeti czélokra rendelt hagyomány alapító-levele helybenhagyatik s a megerősítő záradék rájegyzésére a főtítkár felhatalmaztatik.

II. Állandó bizottságok.

1. A **Nyelvtudományi Bizottság** az elmúlt év elején befejezte a helyesírási szabályok átdolgozására irányult tárgyalásait, s munkálatait az I. osztály elé terjesztette. Az osztály most e munkálatot fölülvizsgálat céljából, egy külön e végre választott (nyelvészekből s írókból álló) vegyes bizottsághoz utasította.

A Ny. Bizottság megvásárolta SZAMOTA ISTVÁN hagyatékából az oklevelekben előforduló magyar szók gyűjteményét s ezt ki fogja adni a Nyelvtörténeti Szótár első pótlékául. A gyűjteménynek szerkesztését ZOLNAI GYULA biz. tagra bízta.

A bizottság kiadásában 1896-ban a következő kiadványok jelentek meg :

Nyelvtudományi Közlemények, szerk. SZINNYEI JÓZSEF (négy füzet, 32 iv). — Nagyobb közleményei Volf, Ásbóth, Munkácsi, Kúnos, Szilasi biz. tagoktól és Setälä Emil külső tagtól.

Magyar Nyelvőr, szerk. SIMONYI ZSIGMOND (12 füzet, 37 iv), huszonötödik évfolyam. A nagyobb dolgozatok szerzői: Balassa,

Munkácsi, Simonyi, Zolnai biz. tagok, továbbá Schuchardt Húgó külső tag, Kieska Emil, Nagyszigethi Kálmán, Tolnai Vilmos, Tóth Béla, Turesányi Andor, Zlinszky Aladár. — A M. Nyelvőr nagy hatását bizonyítja, hogy az 1896-iki dolgozótársak és gyűjtők jegyzéke 180 nevet tüntet föl.

Ugyanezen évben készült el három finn-ugor kiadvány:

Munkácsi Bernát: *Vogul népköltési gyűjtemény* IV. kötete.

Munkácsi Bernát: *Votják szótár* IV. (befejező) füzet.

HALÁSZ IGNÁCZ: *Lapp népköltési gyűjtemény* befejező kötete.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság 1896. évi működéséről.

A bizottság kiadásában megjelentek: 1. KAZINCZY FERENCZ összes műveiből *Kazinczy Ferencz levelezésének* VII. kötete, szerkesztette dr. VÁCZY JÁNOS. — 2. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái* 37—42. füzet. — 3. *Irodalomtörténeti Közlemények* VI. évfolyama. — 4. *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetének első fele néh. SZABÓ KÁROLY és HELLEBRANT ÁRPÁD által szerkesztve. — 5. DÉVAI MÁTYÁS magyar hittani könyve. *Atizparancsolatról* (hasonmászerű kiadás, jegyzetekkel).

3. A Classica-philologiai bizottság-nak a görög és latin remekírók című fordítási gyűjteményében elkészült: GYOMLAI GYULÁ-tól: *Demosthenes* II. kötetének kétnyelvű kiadása. — SZÉKELY ISTVÁN-tól *Suetonius* „Császárok életrajzai“ magyar kiadása. Sajtó alá került: Suetonius kétnyelvű kiadása. — CSENGERI JÁNOS *Propertiusa*. A gyűjtemény folytatásául elfogadtatott: CSENGERI JÁNOS-tól: *Catullus*. — SIMON JÓZSEF-től: *Platon* II. kötete. — SZÖLGYÉMY FERENCZ-től: *Tacitus* *Dialogusa*. Az *Editiones criticae* folytatásául elfogadtatott: a *Teureuck-féle Festus* II. kötete. A magyarországi latinság szótára annyira elkészült, hogy kiadása már a jövő évben megkezdhető. A bizottság támogatásával megjelent: *Egyetemes Philologiai Közlöny* XX. évfolyama.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben kilencz ülést tartott, úgy mint jan. 8., febr. 1., márcz. 21., ápr. 29., máj. 30., jún. 30., okt. 3., okt. 31. és nov. 28-án, melyekben programjának megvalósításán kívül figyelmét a hazai történelem minden korszakára és nagyobb tudományos kutatások és munkálatok előkészítésére is kiterjesztette.

Az elmúlt év alatt kiadásában, részben pedig közvetítésével tudományos munkák hosszú sora látott napvilágot, úgy hogy e tekintetben munkássága és a produkált eredmények felülmúlják a megelőző éveket.

Saját kiadásában megjelentek:

1. SZILÁGYI SANDOR r. tag szerkesztésében az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XIX. kötete, mely 33 $\frac{1}{2}$ nyomtatott ivnyi terjedelemben az 1686—1688. évek országgyűléseinek irományait, megfelelő bevezetések kíséretében, foglalja magában.

2. THÜRY JÓZSEF fordításában és magyarázó jegyzeteivel kísérvé a *Török Történetírók* II. kötete, mely 26 $\frac{1}{2}$ iven, öt XVI. századi török

történetíró munkájából tartalmazza a hazánkra vonatkozó fejezeteket és némely fontosabb török okleveleket.

3. A KOLOSVÁRY SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN lev. tagok szerkesztésében megjelenő *Magyar Törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteményéből* napvilágot látott a IV. kötetnek első fele, mely a dunán-inneni törvényhatóságok statútumaiból a vármegyeieket foglalja magában az 1559. évtől kezdve. A kötet terjedelme 62 $\frac{1}{2}$ nyomtatott iv.

4. NAGY GYULA lev. tag kiadásában megjelentek *Czegei Vass György és Vass László naplói*, az 1659—1739. évekből, melyek számos köztörténeti és művelődési érdekű adatot foglalnak magukban. A kiadvány terjedelme 40 $\frac{1}{2}$ nyomt. iv.

5. A Flór-féle alap két évi kamatjából és részben saját dotációjából a bizottság THALY KÁLMÁN r. tag közlésében kiadta *Thököly Imre fejedelem 1691—92. évi leveleskönyvé-t*, melynek 600-nál több darabja a kor történetére nézve elsőrangú forrás. Terjedelme 25 $\frac{1}{2}$ iv.

6. A bizottságnak a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett kiadott folyóirata: a *Történelmi Tár* minden korra kiterjedő változatos tartalommal a lefolyt évben 48 ivnyi terjedelemben látott napvilágot.

Ekképen történetírásunk felvirágztatásához a bizottság egy év alatt 216 $\frac{1}{2}$ nyomtatott ivnyi becses anyaggal járult (1895-ben kiadványai 171 nyomt. ivre terjedtek).

A bizottság nemcsak saját kiadványaival gazdagította történelmi forrásaink gyűjteményét, hanem közvetítette, elősegítette több történelmi monographia létrejöttét. Így a bizottság közbenjöttével jelent meg dr. BOROVSKY SAMU-tól Csanádmegye történetének első kötete, valamint Temesmegye monographiájának első kötetéből az első rész, mely a megye őskorát és a negyedik kötet, mely az oklevéltárat foglalja magában, mindkettő ORTVAY TIVADAR lev. tag szerkesztésében. Az utóbbi monographia létrejöttéhez a bizottság a költségeknek több mint harmadrésze erejéig anyagilag is hozzájárult.

A tényleg megjelent kiadványokon kívül a bizottság sajtó alá adatta még a munkaprogramjában szereplő következő munkákat:

1. THALLÓCZY LAJOS r. tag és BARABÁS SAMU szerkesztésében a *Blagaj család oklevéltárát*, melyből 33 $\frac{1}{2}$ ivnyi szöveg ki van nyomva és mely 11 ivnyi történelmi bevezetéssel és birtoktérképpel ellátva legközelebb elhagyja a sajtót.

2. A *Magyar Országgyűlési Emlékek*ből a XI. kötetnek 32 iva ki van nyomva, s csak a szerkesztő, KÁROLYI ÁRPÁD r. tag betegsége okozta, hogy a kötet az 1896. év folyamán nem láthatott napvilágot.

3. A Hunyadiak korából, a CSÁNKI DEZSŐ lev. tag által szerkesztett Földrajzi rész III-ik kötetének 25 iva ki van szedve (24 iv kinyomva) s így a kötet programmszerűleg az 1897. év első felében megjelenhet.

4. Sajtó alá adatott a *Corpus Statutorum* IV. kötetének második fele, mely a dunáninneni városok jogszabályait foglalja magában.

5. Végül SCHRAUF KÁROLY bécsi osztálytanácsos szerkesztésében a bécsi egyetemi magyar nemzet anyakönyve, e nagyérdékű művelődéstörténeti forrás, melyből 8 ív van kinyomva.

Ellenben közbejött akadályok, a szerzőknek másnemű elfoglaltatása miatt, sajtó alá adhatók nem voltak a következő munkák: THALLÓCZY LAJOS-tól *Bosnia története* és a *Bosniai Monumenták*, ACSÁDY IGNÁZ lev. tagtól a *Török hódoltság földrajza*; úgyszintén nem valósíthatta meg a bizottság Vetéssy László leveleinek kiadására vonatkozó tervét, mert e leveleket a vörösvári levéltárból többszörös utánjárás daczára, lemásolás czéljából megszerezni eddigelé nem sikerült.

Gazdag másolatgyűjteményét a milánói állami levéltárból és a bécsi volt Staatsrath levéltárából vett másolatokkal gyarapította. THALLÓCZY LAJOS r. tagot megbizta, hogy spanyolországi levéltárakban történelmi kutatásokat tegyen. E kutatások gazdag eredménye arra bírta a bizottságot, hogy külföldi levéltárak tervszerű átkutatására módozatot állapítson meg és jövőre a másolatok beszerzésében és a külföld átkutatásában programmszerűleg járjon el. Megtette a szükséges intézkedéseket, hogy az eddig hozzáférhetetlen gr. Harraach-féle levéltárból a magyar vonatkozású darabokat lemásoltassa. Másolatgyűjteményének rendezésére kellő gondot fordított, megbizván ÓVÁRY LIPÓT lev. tagot annak folytatólagos lajstromozásával.

Az *Anjoukori Okmánytár* folytatására, úgyszintén a *Zsigmondkori Okmánytár* megkezdésére megtette a szükséges intézkedéseket, és gondoskodott arról, hogy az Akadémia által reá bízott mű: „A honfoglalás történelmi kútfői“ sajtó alá adassék.

Miként évek óta teszi, az idén is segélyben részesítette a M. Történelmi Társulat és az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület pártolásra méltó vállalatait: A *Történelmi Életrajzokat* és a *Gazdaságtörténelmi Szemlét*; úgyszintén JEDLICKA PÁL „Adatok br. Pálffy Miklós életéhez“ című művét, történelmi adatainak becses voltánál fogva, segélyezte.

Az Akadémia felhívására a bizottság tett javaslatot a Gorove jutalomra beérkezett ajánlat, valamint a Büik László, Ipolyi Arnold, Lévy Henrik, Forster Gyula és Fáy-alapítványi jutalmak felől.

Az elmondottakkal a bizottság 1896. évi működése legfőbb vonásaiban fel lévén tüntetve, még csak az említendő meg, hogy tagjai sorában egyetlen változás történt az által, hogy SCHÖNHERR GYULA, a bizottságnak segédtagja, az Akadémia I. tagjává választván, a bizottságnak rendes tagjává lett.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** a Kassai dómról készülő monographia számára az elmúlt évben ismét kilencz nagyobb tollrajzi lapot készíttetett. A lapokat STEINDL tanár fölügyelete alatt, LANGE KERESZTÉLY műépítész rajzolta. A nagy műhöz a bizottság által elfogadott terv szerint még mintegy harmincz lap elkészítése van hátra.

Időhöz nem kötött kiadványai közül a bizottság a múlt évben az *Arch. Közlemények* XX. kötetét készítette sajtó alá, mely úgy az őskorba, valamint a római és a hazai középkorba vágó eredeti kutatásokról szóló terjedelmesebb értekezéseket fog tartalmazni. Sem a szedés, sem a rajzok és horganyedzések nagy száma nem készülhetett el az elmúlt évben és azért ezen gazdag tartalmú XX. kötet megjelenése csak az 1897-ik év első felében várható.

Rendes időközi kiadvány gyanánt megjelent a bizottság folyóirata, az *Arch. Értesítő*-ből az új folyam XVI. kötete öt füzetben, mindenkor hat ives tartalommal.

A folyóirat aránylag szűk terjedelme dacára hű képet nyújtott hazai archaeologiai irodalmunk örvendetes fejlődéséről és, mint eddig mindig, átölelte az őskortól a XVIII. századig terjedő hosszú időszakot. A folyóirat az archaeológián kívül a numismatikára és fölirattani szakra is terjeszkedik. Munkatársai száma múlt évben negyvenöt volt, kik közt néhány külföldi író is szerepelt.

Szerény eszközeihez mérten, a folyóirat gondos illusztrálására is tekintettel volt a bizottság, a szövegben kétszázhuszonhét ábra és azonfölül huszonhat képes tábla kísérte a szöveget.

A rajzok jelentékeny részét a bizottság ismét a nemzeti múzeum régiségosztályától kapta, a mi föladatát tetemesen könnyítette.

A bizottság képes dúczeit a múlt évben sokfelé vették igénybe, legtöbbet használtak a milleniumi év alkalmából készülő monographiák számára, így p. o. a *tolnamegyei díszes monographia* képes mellékletei túlnyomóan a bizottság dúcztárából valók, hasonlókép jelentek meg ábrák a *bácsbodrogmegyei és egyéb monographiákban*.

Ügyeit a bizottság két ülésben végezte. Egyik ülésében foglalkozott a Bézsán-alapítvány kamatjára kiírandó pályakérdés szövegzésével és az Akadémiának azt javasolta, kívánja a hazai építészeti történetének megíratását az Árpád-házi királyok korában: elhatározta továbbá, hogy rajzkészletéből veendő lapokkal hozzájárul az orsz. történeti kiállítás építészeti képsorozatához és fölemelte az *Arch. Értesítő* kiadását 950 példányról ezerre.

Második ülésén foglalkozott évi költségvetésének megállapításával és elintézte a hozzáérkezett ügyeket. Tagjai sorából az elmúlt évben elvesztett egy rendes tagot: BALÁSSY FERENCZ-ET.

6. A **Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottság** azon consultativ működésen kívül, melyet — mint közgazdasági és statisztikai szakkérdésekben a II. osztály véleményező organuma — kifejtett, ez évben is buzgón munkált szakirodalmunk fejlesztésén.

Tevékenységének súlypontja ezúttal is a *Közgazdasági Szemlére* esett. E folyóirat, mely a lefolyt évvel fennállásának második évtizedét töltötte be, ugyanazokat az elveket követi, melyeket jelenlegi szerkesztője 1889. év elején, midőn a szerkesztést átvette, programmul kitűzött. Objectív tudományos álláspontról méltatja a közgazdaság, pénzügy és statisztika körében felmerült kérdéseket; de kiváló gondot fordít a fontosabb napi kérdések alapos megvitatására is.

A *Közgazdasági Szemlével* kapcsolatos *megyei monografiák* sorában csak egy új füzet jelent meg: Nyitra vármegye monografiája, dr. THURÓCZY KÁROLY-tól. Az a megfeszített és sokfelé ágazó irodalmi munkásság, mely az ezredév megünneplése alkalmából írónknak jóformán minden munkaerejét lekötötte, megakasztotta a vállalat gyorsabb folytatását; remélhető azonban, hogy jövőre mi sem fogja gátolni az egyes füzetek gyorsabb megjelenését és az egész vállalat befejezését.

A bizottság kezdeményezésére és támogatásával jelent meg dr. RÁTH ZOLTÁN ny. rendkívüli egyetemi tanártól „Magyarország statisztikája“. E hézagpótló mű feladata volt: a művelt nagyközönségnek oly kézi könyvet nyújtani, mely míg egyrészről feltárja a statisztika nagy jelentőségét a mai társadalmi és állami élet szövevényes alakulatainak megvilágítása körül, másrészről megismertesse a közönséget a statisztikai kutatás módszerével, eszközeivel s eddig elért legfőbb eredményeivel.

Megjelent továbbá a „*Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv*“ 1894—95. évről szóló nyolczadik-kilenczedik kettős évfolyama, melyet a bizottság megbízásából és támogatásával 1887. óta JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA szerkesztettek. E munka, mely hazánk népességi, közgazdasági, állami és közművelődési állapotait, a rendelkezésre álló legújabb statisztikai adatok alapján, a külföldi megfelelő adatok párhuzamba állításával tárgyalja, csakhamar nélkülözhetetlen kézi könyvvé vált nemcsak a szakemberek előtt, hanem a nagyközönségnek közgazdasági kérdések iránt érdeklődő rétegeiben is. Hatása mély és maradandó; ez Évkönyvnek nem csekély érdeme van hazánkban a statisztika népszerűsítése körül. A most megjelent kettős évfolyam egyúttal befejezi a vállalatot, minthogy a kereskedelemügyi minister úr gondoskodott róla, hogy jövőre az országos statisztikai hivatal szerkesztszen és adjon ki hasonló célú és tartalmú kézi könyvet.

A „*Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv*“ segélyezésére fordított összeget jövőre a bizottság a szakirodalom másnemű támogatására fordíthatja. Ily támogatásban kívánja részesíteni a folyó évtől kezdve a „Magyar közgazdasági ismeretek tára“ című vállalatot, mely a *Magyar közgazdasági társaság* kebelében megpendítve s igazgatója által szerkesztve, lexicon-alakban a tudomány színvonalán álló, de gyakorlati célokat szolgáló összefoglalása leendő gazdasági életünk multjának és jelenének. A bizottság a szerkesztő mellé saját kebeléből egy ellenőrző bizottságot küldött ki, s ha a nagy három kötetes

mű úgy tudományos, mint gyakorlati, nem különben nyelvi tekintetben teljesen meg fog felelni a kívánalmaknak, a bizottság évenként 1000 forint segélylyel szándékozik támogatni.

A bizottság ugyancsak az 1896. évben PÓLYA JAKAB levelező tagot egy hosszabb tanulmány megírásával bizta meg *kereskedelmi politikáinkról*, ki ennek a megbízásnak meg is felelt s munkája jelenleg sajtó alatt van.

E munka díjazását és kiadását az tette lehetővé, hogy a tervbe vett „Régi magyar közgazdasági írók tára“ czimű vállalat a szakférfiak csekély érdeklődése folytán, kikre a munkát elkészítésénél a bizottság eleve számított, nem indulhatott meg. Az e czimen még rendelkezésre állott kisebb hitelmaradvánnyal a bizottság szintén PÓLYA JAKAB-nak a millenniumi irodalom ismertetéséről irt tanulmányát díjazta, mely a millennium alkalmából készült nagy terjedelmű közgazdasági irodalmat egy bíráló és tájékoztató ismertetés keretében mutatta be a nagyközönségnek.

7. A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** a lefolyt 1896-ik évben, úgy mint az előző években is nagyobb összeget fordított tudományos kutatások segélyezésére. Az 1896-ik évben nagyobb segélyezésben részesítendők voltak a chemia körébe vágó kutatások és a mennyiben ezen kívül a physika körébe tartozó, de egyúttal a chemiát is érdeklő kutatásokra ajánlkozások történtek, a bizottság ezeket is figyelembe vette. Az e czélra kiutalványozott segélyek együtt 1850 frtot tesznek ki.

Ezen kívül a bizottság még számos kisebb, részben utazási segélyt engedélyezett.

A „*Mathematikai és Természettudományi Közlemények*“ XXVI-ik kötete befejeztetett. E kötet 35³/₄ ivre terjed, öt litographiai, két színes tábla, egy nagy geologiai színes térkép és geologiai átmetszeteket ábrázoló négy tábla mellékletekkel. A kötet magában foglalja 1. „*Lethés faunája*“ FRANZENAU ÁGOSTON-tól, 2. „*Adatok a gége beidegzésének boncztanához, élettanához és kórtanához*“ ÓNODI ADOLF-tól, 3. „*Magyarhon és társországainak húsos gombái*“ HAZSLINSZKY FRIGYES-től, 4. „*Magyarország kurta kigyói*“ MEHELY LAJOS-tól, 5. „*A fruskgóra geológiája*“ KOCH ANTAL-tól. E nagyobb terjedelmű dolgozaton kívül, számos kisebb értekezés jelent meg részint a „*Mathematikai és Természettudományi Értesítőben*“, részint az osztály és bizottság támogatta folyóiratokban.

8. A **Hadtudományi Bizottság** irodalmi működése a lefolyt évben, egyrészt az ezredévi ünnepek és kiállítás miatt, mely a bizottsági tagokat sok irányban foglalkoztatta, másrészt azért, mivel a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezett, jóformán csak folyóiratának, a „*Hadtörténelmi Közlemények*“-nek kiadására szorítkozott, mely a lefolyt évben IX. évfolyamát fejezte be.

A folyóirat ez évben is két havonként jelent meg, a Magyar Hadi Krónikát is beszámítva 5 füzetben, összesen 50 nyomtatott ivnyi szöveggel, melyhez 18 szövegbeli rajz, 3 arczkép és 6 rajzmelléklet járult.

A vállalat anyagilag is teljesen biztosan áll, a mennyiben nemcsak a nyomtatás és kiadás költségeit fedezi, de még a Hadi Krónika kiadásához is jelentékeny összeggel járulhat.

A honvédelmi minister úr Ó Nagyméltósága és a honvéd tisztikar a folyóiratot állandóan támogatják.

A „*Magyar Hadi Krónika*“ II. részéből a folyó deczember hóban 16 $\frac{1}{4}$ ív került kiadásra s anyag szerint a mohácsi véstől Budavár visszavételéig terjedő időszakot foglalja magában, s hozzá öt szövegbeli rajz és egy melléklet (Budavár visszavétele) járul. A még hátralevő rész az 1897-ik év folyamán kerül kiadásra.

A bizottság tagjai különben tevékeny részt vettek az ezredévi kiállítás munkálataiban, támogatták dolgozataikkal a folyóiratot, közreműködtek a számadások átvizsgálásában, a bizottság tanácskozásai-
ban stb.

II. A bizottság jövő évi munkásságának terve.

1. A bizottság folytatja a „*Hadtörténelmi Közlemények*“-et, mely X. évfolyamába lép és a jövő évben is két havonként fog megjelenni.

2. Kiadja a „*Magyar Hadi Krónika*“ befejező részét és az ennek kiegészítő részét képező „*Hadtörténelmi Helységnévtár*“-t.

3. Támogatni óhajtja a bolognai egyetemi könyvtárban levő *Marsigli Iratok* történelmi kiaknázását, a történelmi bizottsággal egyetértőleg.

4. Kiadni óhajtja a THALLÓCZY által gyűjtött *Gabelman-féle jelentéseket* és tanulmányokat, melyek német eredetije már birtokában van.

5. Lépéseket tesz arra nézve, hogy a „*Magyar Hadtörténelmi Múzeum*“ eszméje újból fölvétessék és megvalósíttassék.

III. Az 1896-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték) 100 arany.

1895. szeptember 30. hatánapig 20 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1896. márczius 19-én tartott összes ülésén DÓCZI LAJOS „Ellinor királyleány“ című három felvonásos vigjátékának ítéltetett oda.

2. *Gróf Karácsonyi* (színmű) jutalom: 200 arany; ki nem adása határoztatott.

3. *Farkas-Raskó* (költemények) jutalom 100 frt; ki nem adása határoztatott.

3. *Nagyjutalom és a Marczibányi-féle mellékjutalom* (az 1889—

1895. évkörben megjelent természettudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1896. május 13-án tartott nagygyűlés a jutalmat gr. SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. tag kelet-ázsiai útja leírásának ítélte oda; a Marczibányi mellékjutalmat pedig THANHOFFER LAJOS r. tag „Szövektan“ című munkájának.

5. *Sámuel-díjjal* (1895. évi legjobb nyelvtudományi értekezés) 15. arannyal, MELICH JÁNOS „Német vendégzők“ című értekezése jutalmaztatott.

6. *Bulyovszky-jutalom* (ó dai költemény) 400 frt.

Az 1895. évi szept. 30. határnápig beérkezett 14 költemény. A jutalom ki nem adása határoztatott.

7. *Marczibányi-jutalom* 80 arany.

Az egyetlen pályázó PÓRA FERENCZ „Magyar Synonymika“ című munkájának adatott ki.

8. *Ullmann-jutalomra* (A munkás biztosítás ügye külföldön) két pályamunka érkezett be. A jutalmat egyik sem nyerte el.

9. *Gorove-féle nyílt pályázatra* beérkezett egyetlen pályamű nem volt figyelembe vehető.

10. *A pesti hazai első takarékpénztár Fáy-alapítványából* 2000 forinttal jutalmazandó munka (A magyar nemzet története a honfoglalástól Géza fejedelem haláláig) megírásával — mivel a határidőig pályázó nem jelentkezett — PAULER GYULA r. tag bízott meg.

11. *Ipolyi Arnold-alapítványból* jutalmazandó „Boeskey István élete“ című monographia megírásával KÁROLYI ÁRPÁD r. tag bízott meg.

12. *Bük-alapítványból* jutalmazandó „A protestantizmus története Magyarországon a szatmári békéig“ című munka megírásával ZSILINSZKY MIHÁLY l. tag bízott meg.

13. *A Lévy-díj* (a magyar erdőgazdaságban fekvő tőke és az ezután nyerhető kamatjövedelem közti viszony megállapítása) ki nem adása határoztatott.

14. *A Rózsay-alapítványból* jutalmazandó „Az epe elválasztását és szerepét az anyagforgalomban tárgyzó tanulmány“ megírásával LANDAUER ÁRMIN bízott meg.

15. *Semsey-féle történelmi jutalomra* egy pályamű érkezett be. A jutalom ki nem adása határoztatott.

16. *Semsey-féle földrajzi jutalomra* egy pályamű érkezett. — A jutalom ki nem adása határoztatott.

17. *Semsey-féle Archaeologiai másodjutalom* az egyetlen pályázónak, PULSZKY FERENCZ t. tagnak adatott ki.

18. *Kóczán-jutalom* 100 arany.

Az 1896. évi május 31-iki határnápig beérkezett hat pályamunka. A jutalom SOMLÓ SÁNDOR „IV. István“ című három felvonásos drámának ítéltetett oda.

IV. A M. Tud. Akadémia kiadásai 1896-ban.

* *A Magyar Tudományos Akadémia* kiadásában megjelent munkák és folyóiratok címjegyzéke 1831-től 1895. végeig. VIII. és 40 l.

* *Magyar Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1897-re. 247 lap. Ára 1 ft.

* *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 73—84. füz. (1896. évf. 1—12. füz.) 670 és I—XII. lap. Egy évfolyam ára 3 ft.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XVI. köt. (1896.) 1—5. sz. Szerkeszti Hampel József. I—XXXI. és 448 lap. 26 képes tábla és 227 ábrával. Egy évfolyam ára 6 ft.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre. V. (1896.) évf. 1—4. sz. I—IV és 716 lap. Egy évfolyam előfizetési ára 5 ft.

Hadtörténelmi Közlemények. Kéthavonként megjelenő folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő. IX. (1896.) évfolyam. 1—5. füz. 799 lap. Szövegbeli rajzok és mellékletekkel. Egy évfolyam előfizetési ára 4 ft.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Szilády Áron. VI. (1896.) évf. I—IV., 508 és I—XX. l. Előfizetési ára 4 ft.

* *Mathem. és Természettud. Értesítő*. Szerkeszti König Gyula. XIV. kötet. (1896. évf.) 1—5. füz. 440 lap. Egy évf. ára 5 ft.

* *Nyelvtudományi Közlemények*. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszt Szinnyei József. XXVI. köt. (1896. évf.) 1—4. füz. I—IV és 500 lap. Az évfolyam ára 3 ft.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerk. Szilágyi Sándor. 1896. évf. 1—4. füz. I—IV. és 768 lap. Egyes füzet ára 1 ft 30 kr.

* *Acsády Ignác*. A jobbágy-adózás, 1577—1597-ben. (Történettudományi Értekez. XVI. 8. sz.) 137 lap. Ára 1 ft 20 kr.

* *Asbóth János*. Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló. (Társad. Értekez. XI. 11. sz.) 24 lap. Ára 25 kr.

* *Békefi Kemig*. A ciszterciek középkori iskolázása Párisban. Székfoglaló. (Történettud. Értekez. XVI. köt. 11. sz.) 87 l. Ára 80 kr.

* *Brassai Sámuel*. Az igazi positiv philosophia. (Bölcsészettud. Értekez. III. köt. 3. sz.) 57 lap. Ára 50 kr.

* *Burckhardt Jakab*. A renaissancekori műveltség Olaszországban. II. köt. Fordította Bánóczy József. 387 lap. (A M. Tud. Akad. könyvkiadó-vállalat új foly. XXV. köt.)

* *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. XIX. köt. (1686—1688.) 534 lap. Ára 3 ft.

Fayer László. Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. köt. 1. rész. Bevezető tanulmány. 2. rész. Anyaggyűjtemény. 702 lap. Ára 4 ft.

* A *-gal jelölt munkákat az iskolák és intézetek az évi átalány fejében kapják.

Fröhlich Izidor Az elméleti physika kézikönyve. II. kötet. Dynamika I. rész. Alapfogalmak és az anyagi pont dynamikája. I—XXXV és 613 lap. Ára vászonkötésben 6 frt.

Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. VI. Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel. I—XLI és 204 lap. Ára 1 frt 60 kr.

Hampel József. A honfoglalási kor hazai emlékei. (Különnyomat „A honfoglalási kor történetének kútfoi“ czimű millenniumi munkából.) 224 lap. 80 képestáblával és 157 ábrával a szövegben.

* *Hegedűs István*. Guarinus és Janus Pannonius. (Nyelvtud. Értekez. XVI. 8. sz.) 87 lap. Ára 80 kr.

Heller Ágost. Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalogusa. 145 lap. Ára 30 kr.

* *Högyes Endre*. Emlékbeszéd Markusovszky Lajos r. tagról. (Emlékbeszédek. VIII. köt. 11. sz.) 47 lap. Ára 30 kr.

* *Kautz Gyula*. Emlékbeszéd Roscher Vilmos külső tagról. (Emlékbeszédek. VIII. köt. 12. sz.) 79 lap. Ára 75 kr.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzé teszi dr. Váczy János. VI. köt. 1808 júl. 1-től 1809 szept. 30-ig. I—XXIII. és 607 lap. Ára 5 frt. VII. köt. 1809 okt. 1. — 1810. jún. 30. I—XXIII. és 618 lap. Ára 5 frt.

* *Komáromy András*. Ugocea vármegye keletkezése. Székfoglaló. (Történetud. Értekez. XVI. köt. 7. sz.) 47 lap. Ára 45 kr.

* *Kuncz Ignác*. Állami önkormányzat. Székfoglaló. (Társad. Értekez. XI. 12. sz.) 70 lap. Ára 60 kr.

* *Kúnos Ignác*. Kis-Ázsia török dialektusairól. Székfoglaló. (Nyelvtud. Értekez. XVI. 9. sz.) 48 lap. Ára 45 kr.

Lipthay Sándor. Gr. Széchenyi István műszaki alkotásai. 178 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Magyar helyesírás elvei és szabályai. VI. változatlan kiadás. (Új lenyomat.) 30 lap. Ára 10 kr.

Magyar jogtörténeti Emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. köt. 1-ső fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték és jegyzetekkel ellátták dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen I—LXXXIII. és 916 lap. Ára 8 forint.

* *Magyar történelmi Emlékek*. Második osztály. Írók. XXXIV. köt. Thököly Imre fejedelem 1691—1692-i leveleskönyve. Az eredetiből közli Thaly Kálmán. I—IX. és 399 lap. Ára 2 frt. XXXV. köt. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. III. köt. Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659—1739. Közli Nagy Gyula. I—XIV. és 632 lap és egy genealogiai táblával. Ára 2 frt.

* *Mátyás Flórián*. Történeti egyezések és tévedések. (Történetud. Értekez. XVI. 10. sz.) 30 lap. Ára 30 kr.

Munkácsi Bernát. A votják nyelv szótára. IV. füzet, I—XVI. és 481—836 lap. Ára 3 frt 50 kr.

Munkácsi Bernát. Budenz József emlékezete. (Különnyomat.) 65 lap. Ára 60 kr.

Ortvay Tiadár. Temes vármegye és Temesvár város története. I. köt. 1-ső könyv. Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta-vaskor végeig. I—XVI. és 368 lap. Ára 2 frt. IV. köt. Oklevelek. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Egy köt. 1183—1430-ig. I—XXXIV. és 640 lap. Ára 4 frt.

* *Radó Antal.* Az olasz irodalom története. I. köt. 515 lap. II. köt. 552, lap. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalat új folyamának XXVI. és XXVII. kötetei.)

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1895. Présenté par le Secrétaire Général. C. Szily. 18 lap.

Régi magyar költők tára. VI. köt. 1545—1559. Közzé teszi Szilády Áron. I—VIII. és 403 lap. Ára 3 frt.

Régi magyar könyvtár. III. köt. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész. (1480—1670.) I—VIII. és 800 lap. Ára 5 frt.

* *Réthy László.* A romanismus Illyricumban. Székfoglaló. (Történettud. Értekez. XVI. 12. sz.) 27 lap. Ára 25 kr.

* *Ribot Th.* A lelki átöröklés. Az ötödik javított és bővített francia kiadás után fordította Holló István. I—XVI. és 474 lap. — (A M. Tud. Akad. könyvkiadó vállalat új folyamának XXVIII. kötete.)

* *Ruskin.* Velence kövei. I. köt. Angolból fordította Geöcze Sarolta. 510 lap. Szövegközti ábrák és képtáblákkal. (A M. T. Akad. könyvkiadó vállalat új folyamának XXIX. kötete.)

Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Összeállította, előszóval s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal t. tag. I—XXXIII. és 339 lap. Ára 3 frt.

* *Szilágyi Sándor.* Emlékbeszéd Szabó Károly l. tag felett. (Emlékbeszédek. VIII. köt. 10. sz.) 18 lap. Ára 15 kr.

Thuróczy Károly. Nyitra megye. (Külön füzet a Megyei monografiák III. kötetéből.) 74 lap. Ára 40 kr.

* *Török-magyarokori történelmi Emlékek.* II. oszt. Írók. Török történetírók. II. köt. 1521—1566. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thury József. 426 lap. Ára 4 frt.

Ugor füzetek. 12. sz. Déli osztják szójegyzék. Pápai Károly gyűjtései alapján összeállította Munkácsi Bernát l. tag. (Különnyomat a Nyelvtud. Közleményekből.) 58 lap. Ára 60 kr.

* *Veress Endre.* Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez. (Történettud. Értekez. XVI. 9. sz.) 48 lappal és egy képmelléklettel. Ára 45 kr.

Volf György. Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanubizonysága szerint. 109 lap. (Különnyomat.) Ára 1 frt 20 krajczár.

Összesen 50 mű 1060 iven.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok:

A) Megbízás:

a) *Munkák*: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, Id. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajzai és Munkái. b) *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Közgazdasági Szemle.

B) Segélyezés:

a) *Folyóiratok*: Ethnographia, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Paedagogia, Orvosi Archivum, Mathematikai és Physikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó vállalatok*: Nemzetgazdasági Írók Tára, Természettudományi könyvkiadó vállalat, Orvosi könyvkiadó vállalat, Philosophiai Írók Tára. c) *Munkák*: Magyar Tört. Életrajzok. d) POSCH JENŐ „Az idő elmélete“. e) JEDLICSKA PÁL „Pálffy Miklós élete“. f) RÁTH ZOLTAN „Magyar Statisztika kézikönyve“. g) MIHALKOVICS GÉZA „A gerinczesek embryológiája“. h) TÖRÖK AURÉL, „III. Béla testereklýéinek rajzaira“. i) HERMAN OTTÓ, PETÉNYI „Pastor Roseusának kiadására“. k) K. M. Term.-tud. Társulat „Földmágnesei mérések kiadására“.

VI Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják:

Arad, Kir. főgymnasium.	Bonyhád, Ev. algyrnasium.
„ Állami főreáliskola.	Brád, Görög-keleti román algyrn.
„ Kereskedelmi Akadémia.	Brassó, Evang. gymnasium.
„ Kölcsey-Egyesület	„ Gör. kel. rom. középisk.
Aszód, Gymn. könyvtár.	„ R. kath. főgymnasium.
Baja, Cist. rendű főgymnasium.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
„ Casino könyvtára.	„ Áll. kereskedelmi iskola.
Balázsfalva, Societatea de Innocentiu M. Clain.	Budapest, Fő- és székváros levélt.
Bánffy-Hunyad, Polgári iskola.	„ Tud. egyet. könyvtára.
Békés, Ev. ref. gymnasium.	„ Tud. egyet. philol. semin.
Békés-Csaba, ev. gymnasium.	„ Tud. egyet. tört. semin.
Bélnyes, Gör. kath. főgymnasium.	„ Tud. egyet. földr. semin.
Beregszász, Alreáliskola.	„ semin.
Besztercze, Főgymnasium.	„ Meteorologiai intézet.
Besztercebánya, Ág. h. ev. gymn.	„ Műegyetemi könyvtár.
„ Áll. fels. leányisk.	„ Ludovica-akadémia.
„ városipolg. fiúisk.	„ Állatorvosi akadémia.

<i>Budapest</i> , Minta-rajziskola.	<i>Fehértemplom</i> , Főgymnasium.
" Állami közép-ipariskola.	<i>Félegyháza</i> , Kath. gymnasium.
" M. kir. chemiai intézet.	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
" Ág. h. ev. főgymnasium.	<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgymnasium.
" Kegyesrendi főgymn.	" M. k. áll. keresk. Akadémia.
" I. ker. kir. áll. főgymn.	<i>Gyöng</i> , Ev. ref. gymnasium.
" II. ker. kir. kath. főgymn.	<i>Győr</i> , Kath. főgymnasium.
" V. ker. gymnasium.	" Állami főreáliskola.
" VII. ker. főgymnasium.	<i>Gyula-Fehérvár</i> , R. kath. főgymn.
" VIII. ker. főgymnasium.	<i>Hajdú-Nánás</i> , Gymnasium.
" Tanárképző-int. gymn.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Főgymn.
" Ref. főgymnasium.	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.
" II. ker. áll. főreálisk.	<i>Jászberény</i> , Közs. kath. főgymn.
" IV. ker. közs. főreálisk.	<i>Kalocsa</i> , Érseki főgymnasium.
" V. ker. áll. főreálisk.	<i>Kaposvár</i> , M. kir. állami főgymn.
" VI. ker. reáliskola.	<i>Karczag</i> , Ev. ref. gymnasium.
" VIII. ker. főreáliskola.	<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.
" Keresked. Akadémia.	" Kath. főgymnasium.
" M. k. áll. fels. leányisk.	" Állami főreáliskola.
" VI. ker. tanítónő-képző.	" M. kir. gazd. tanintézet.
" I. ker. Paedagogium.	<i>Kecskemét</i> , Ref. jogakadémia.
" II. ker. tanítónő-képző.	" Ref. főgymnasium.
" b. Eötvös-collegium.	" Állami főreáliskola.
" „Mi zászlónk“ szerkesztősége.	<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. lyceum.
<i>Csik-Somlyó</i> , Rom. kath. főgymnasium.	<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.
<i>Csurgó</i> , Ref. főgymnasium.	" Kir. kath. gymnasium.
<i>Debreczen</i> , Főiskolai könyvtár.	<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgymnasium.
" R. kath. gymnasium.	<i>Kisújszállás</i> , Ev. ref. gymnasium.
" Állami főreáliskola.	<i>Kolozs-Monostor</i> , Gazd. tanintézet.
" M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Kolozsvár</i> , Egyetemi könyvtár.
" Keresk. Akadémia.	" Ev. ref. theol. facultas.
<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.	" R. kath. főgymnasium.
<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.	" Ev. ref. kollégium.
" Kath. főgymnasium.	" Unitárius gymnasium.
" Érsekmegyei könyvtár.	" Keresk. Akadémia.
" Állami alreáliskola.	" Techn. iparmúzeum.
<i>Eperjes</i> , Ág. hitv. ev. Collegium.	" Városi polg. fiúiskola.
" Kir. kath. főgymnasium.	<i>Komárom</i> , Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.
<i>Érzsébetváros</i> , M. kir. áll. gymn.	<i>Körmöczbánya</i> , Áll. főreáliskola.
<i>Eger</i> , Szt. Benedek-rendi gymnasium.	<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.
<i>Eger</i> , Érsekmegyei könyvtár.	<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gymn.
<i>Eger</i> , Érsekmegyei könyvtár.	<i>Léva</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Eger</i> , Érsekmegyei könyvtár.	<i>Losoncz</i> , M. kir. állami főgymn.
<i>Eger</i> , Érsekmegyei könyvtár.	<i>Lőcse</i> , Kir. főgymnasium.

- Lőcse*, M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
 „ „ R. kath. gymn.
Máramaros-Sziget, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. gymn.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. gymn.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
 „ Kir. kath. gymnasium.
 „ Közép keresk. iskola.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa, Róm. kath. főgymn.
 „ „ Felső keresk. iskola.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
Nagy-Szalonta, Algymnasium.
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
 „ „ Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szöllős, Ugocsa-megyei tanító-egyesület.
Nagy-Szombat, Érseki gymnasium.
Nagy-Váradi, Kir. jogakadémia.
 „ „ Kath. főgymnasium.
 „ „ M. kir. áll. főreálisk.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium.
Pancsova, Főgymnasium.
Pannónhalm, Főapátsági lyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
 „ Szt. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
Pozsony, Kir. Jog-Akadémia.
 „ Ev. Theol. Akadémia.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
 „ Ág. h. ev. lyceum.
- Pozsony*, Állami főreáliskola.
 „ Keresk. Akadémia.
Pozsony-Szt.-György, Gymnasium.
Rimaszombat, Egyes. prot. gymn.
Rozsnyó, Ág. h. főgymnasium.
 „ Kath. főgymnasium.
Sárospatak, Ev. ref. Akadémia.
Segesvár, Gymnasium.
Selmeczbánya, Kir. kath. gymn.
 „ „ Ev. kerületi lyceum.
Sepsi-Sz.-György, Ev. ref. coll.
Siklós, Polgári iskola.
Sopron, Sz. Benedek-rendi főgymn.
 „ Ág. h. evang. lyceum.
 „ M. kir. állami főreáliskola.
 „ M. kir. áll. keresk. Akad.
 „ Állami fels. leányiskola.
Sümegh, Reáliskola.
Szabadka, Községi főgymnasium.
 „ Közkönyvtár.
Szakolcza, Kir. kath. gymnasium.
Szamos-Újvár, M. kir. áll. főgymnasium.
Szarvas, Ág. h. ev. főgymnasium.
Szász-Régen, Gymnasium.
Szászváros, Ev. ref. Kuun-tanoda.
Szathmár, Ev. ref. főgymnasium.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
Szeged, Kegyesrendi vár. főgymn.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Kereskedelmi felsőiskola.
 „ II. polg. fiúiskola.
Székely-Keresztúr, Unit. gym.
 „ „ Áll. tanítóképezde.
Székely-Udvarhely, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. főgymn.
 „ „ Állami főreálisk.
Székes-Fehérvár, Kath. főgymn.
 „ „ Főreáliskola.
 „ „ Keresk. Akad.
Szentes, Városi főgymnasium.
Szilágy-Somlyó, R. kath. algymn.
Tata, Kegyesrendi algymnasium.
Temesvár, Főgymnasium.
 „ M. kir. áll. főreáliskola.

<i>Temesvár</i> , Nyilv. elsőfokú iparisk.	<i>Vác</i> , Kaszinó.
„ M. kir. áll. fels. leányisk.	<i>Versecz</i> , Községi főreáliskola.
<i>Titel</i> , M. kir. áll. polgári iskola.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.	<i>Z.-Egerszeg</i> , Polg. és közép. ker. iskola.
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Új-Vidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Zombor</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Gör.-kel. szerb főgymn.	„ Felső Keresk. Iskola.
<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.	Összesen 225 intézet.
<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u Alterthum Schlesiens.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	„ Museum Schlesischer Alterthümer.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	<i>Brünn</i> , Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation. de l'Université.	„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein im Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.	<i>Bruxelles</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	„ Société Numismatique.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.
<i>Békes-Gyula</i> , Békésmegyei mívelődéstörténeti egyesület.	„ Vall. és közokt. miniszt.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	„ Képviselőh. Könyvtára.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	„ Egyetemi olvasókör.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	„ M. kir. földtani intézet.
„ Gesellschaft für Erdkunde.	„ Magyarhoni földt. társ.
„ K. preuss. Statist. Bureau.	„ K. m. természettudományi Társulat.
„ (Charlottenburg) Physikalisch-technische Reichsanstalt.	„ Magyar Nemz. Múzeum.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthumsfreunde in Rheinlande.	„ M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.
<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.	„ Műgyetemi olvasókör.
	„ Magy. Tört. Társulat.
	„ Nemz. színház könyvt.
	„ Orsz. m. iparegyesület.

- Budapest*, Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.
 „ M. kir. orsz. levéltár.
 „ Orsz. m. k. statiszt. hiv.
 „ Föv. statiszt. hivatal.
Bukarest, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
Cambridge(Angolorsz.), Cambridge Philosophical Society.
Catania, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
Cherbourg, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
Christiania, Société des Sciences.
 „ Univers R. de Norvége.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen.
Debreczen, Orsz. gazd. intézet.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és történ. egyesület.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles Lettres.
Dorpat, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
 „ Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 „ R. College of Physicians.
Erlangen, Physik. medicinische Societät.
Firenze, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nationale Centrale.
 „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 „ R. Istituto di Studi Superiori Storico-pratici di Firenze.
Frankfurt a'M., Physikalischer Verein.
Frankfurt a/O., Naturwissenschaftlicher Verein.
Genève, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Universitäts-Bibliothek.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Gratz, Hist. Verein f. Steiermark.
 „ Akademischer Leseverein.
 „ Hist. Sem. an d. k. k. Univ.
Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
 „ Alsóferm. tört. rég. és term. tud. egyesület.
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät d. Wissenschaften.
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Alterthums-gesellschaft.
 „ Suomalais Ugrilainen Seura.
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 „ Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathématique.

- Kassa*, Felső-magyarországi Múzeumegylet.
- Kiel*, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.
- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
- Kolozsvár*, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
- Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen*, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
- „ Société des Antiquaires du Nord.
- Krakó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandais d'Antiquités.
- Leipzig*, Museum f. Völkerkunde.
- „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
- „ Universitäts-Bibliothek.
- Liège*, Inst. Archéologique Liégeoise.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lisbonne*, Académie Reale des Sciences.
- London*, Society of Antiquaries.
- „ R. Institut. of Great-Britain.
- „ R. Astronomical Society.
- „ R. Asiatic Society.
- „ R. Geographical Society.
- „ Royal Society.
- „ Anthropological Institute.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Museum-Verein.
- Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.
- Madrid*, Acad. Reale des Ciencias exactas.
- Magyar-Óvár*, Moronymegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Marseilles*, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein f. Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
- Modena*, Archivio di Stato.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
- „ Numismatic and Antiquarian Society.
- Moscou*, Société d'Archéologie.
- „ Société des Naturalistes.
- „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université Impériale.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
- „ Hist. Ver. f. Oberbaiern.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
- „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
- „ „ Szász nemz. levéltár.
- „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
- Nagyvárad*, Biharm. rég. egylet.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
- Napoli*, Reale Accad. di Archeol.
- „ Grande Archivio di Stato.
- „ R. Accad. delle Scienze. Fisiche e Matematiche.
- „ R. Accad. delle Scienze. Morali e politiche.
- „ Biblioteca Nazionale.
- New-York*, Academy of Sciences.
- „ „ Amer. Geogr. Society.
- „ „ New-York St. Library.
- Nürnberg*, Germanisch. Museum.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Alterthumsverein.

- Puderborn*, Verein für Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
Paris, Annuaire Géolog. Universel.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Philadelphia, Amer. Philosophical Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egyl.
Prága, Museum d. königr. Böhmen.
 „ K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
Prága, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Ver. böhm. Mathematiker.
 „ Verein böhm. Philologen
 „ Český Lid.
 „ Český Akad. Cisare Fr. Joz.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia dei Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia. Patria.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences
 „ „ Missouri botan. Garden.
Sarajevo, Landesmuseum.
St. Petersburg, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Commission Imp. Archéologique.
 „ „ Observ. Phys. Central.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
Sepsi-Szt.-György, Székely Nemz. Múzeum.
Spalato, K. k. Archaeol. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vogensenclubs.
Stuttgart, Kön. öffentliche Biblioth.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
 „ Délm. tört. és régészeti társulat.
Texas (Austin), Academy of Sciences.
Tokyo, Imperial Univers of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Naturali.
Újvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst u. Alterthümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Venezia, Archivio Generale.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Washington, United States Geological Survey
 „ Departement of Agriculture of the United States of America.
 „ Smithsonian Institut.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Wien, Alterthumsverein.
 „ K. k. Hofbibliothek.
 „ K. k. Universitätsbibliothek.
 „ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.

Wien, K. u. k. Kriegsarchiv.	Wien, Pázmány-intézeti magyar
„ Semin. f. Oest. Geschichts-	irodalmi iskola.
forschung.	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	Wiesbaden, Verein f. Nassauische
„ Kais. Akademie d. Wissensch.	Alterthumskunde u. Geschichts-
„ Kais. kön. Geolog. Reichs-	forschung.
anstalt.	Zágráb, Akadémia könyvtára.
„ Centralkommission zur Erhal-	„ Egyetem könyvtára.
tung d. Baudenkmale.	„ Múzeum könyvtára.
„ Naturhist. Verein an d Univ.	„ Horvát arch. társaság.
„ Zoolog.-botanische Gesellsch.	„ Horvát-slavon-dalmát or-
„ Akadem. Verein der Natur-	szágos levéltár.
historiker.	Zombor, Bács-Bodrogm. tört. társ.
„ Ungarn-Verein.	Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudományszakok száma 52; ezek 53,799 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Bibliographia : 1116, Encyclopaedia : 139, Philosophia : 1307, Theologia : 900, Paedagogia : 1893, Széptudomány : 508, Anthropologia : 293, Jogtudomány : 1120, Magyar jogtudomány : 1474, Politika : 2308, Magyar politika : 1644, Történelem : 5665, Magyar történelem : 2838, Magyar országgyűlések : 95, Életírás : 2444, Földrajz : 1058, Magyar földrajz : 451, Térképek : 926, Utazások : 1191, Statistika : 682, Schematismusok : 114, Hadtudomány : 677, Régészet : 1360, Éremtudomány : 175, Mathematika és csillagászat : 1070, Természettudomány : 173, Természettan : 889, Vegytan : 414, Természetrajz : 128, Állattan : 486, Növénytan : 418, Ásvány- és földtan : 509, Gazdaságtan : 1670, Orvostudomány : 2395, Nyelvtudomány : 2034, Classica philologia : 704, Görög írók : 802, Latin írók : 872, Új-latin írók : 795, Magyar nyelvészet : 452, Régi magyar irodalom : 631, Magyar irodalom : 2641, Germán irodalmak : 1495, Francia irodalom : 644, Olasz és spanyol irodalmak : 245, Szláv irodalom : 406, Keleti irodalom : 1709, Incunabula : 355, Akadémiák, tudományos társulatok kiadványai : 533, Magyar Tudományos Akadémia kiadványai : 386, Külföldi folyóiratok : 193, Hazai újságok és folyóiratok : 372.

A betűrendes nagy czédulakatalógus jelenleg 53,282 czédulából áll. A folyóiratok és folytatásos művek állományának rendben tartására, jelenleg külön czédulakatalógus készül.

A szakkatalógus köteteinek száma : 100.

A könyvtár gyarapodása a járuléknapló kimutatása szerint a következő :

Vétel útján 319 mű, 501 kötet, 119 füzet.

Kiadványcsere és ajándék útján: 727 mű, 340 kötet, 434 füzet.

Magánosok ajándékából: 312 mű, 436 kötet, 95 füzet, 1 atlasz.

Nyomdák kötelespéldányai: 971 mű, 213 kötet, 758 füzet.

A magy. tud. akadémia kiadványa: 35 mű, 52 kötet, 29 füzet.

Iskolai Értesítő: 160 darab.

Térkép: 4 darab.

Újság: 41, azaz 39 kötet, 7 füzet.

Az összes gyarapodás 1896-ban 2364 mű, 1542 kötetben és 1435 füzetben, 1 atlasz, 160 iskolai értesítő, 4 térkép, 41 újság.

Ehhez járul 168 külföldi és hazai folyóirat.

Mint kiváló ajándékkönyv említendő Szvenigorodszkoi orosz államtanácsos ajándéka, az ő költségén kiadott s a byzancezi zománczokról szóló Kondakov-féle, gyönyörűen kiállított mű. Mint nagyobb vétel említendő a „Göttingische Gelehrte Anzeigen“ cz. folyóirat évfolyamainak kiegészítésére 1765-től, 1822-ig terjedő, k. b. 150 kötetből álló sorozata.

A könyvtár olvasótermében 1896-ban 7169 olvasó, 10,727 művet használt és 130 egyén, 409 művet kölcsönzött ki házi használatra.

A könyvtár külön osztályát alkotó Goethe-gyűjtemény állapotát a következő számok tüntetik fel.

Goethe művei összes kiadásainak száma: 20, első és külön kiadások, curiosák: 136 mű, disz- és képes kiadások: 13 mű, levelezés és beszélgetések: 65 mű, Goethe-biographia: 461 mű, Goethe műveire vonatkozó irodalom: 590 mű, folyóiratok, értekezések, bibliographia: 695 darab, A gyűjtemény többi részeiben az év folyamán változás nem állott be.

A Goethe-gyűjtemény megnyitásának napjától kezdve 849 látogató írta nevét a vendégeknyvbe. Legalább ép annyira tehető azok száma, kik nevüket nem írták be, úgy hogy a lefolyt kilencz hónap alatt a látogatók száma bátran tehető 1600—1700 személyre.

A kéziratár a lefolyt évben a következőkkel szaporodott: A Lázár Zelma-codex (Lázár Zelma úrhölgy adománya), Stephan Schulzer von Müggenburg: Schwämme und Pilze aus Ungarn und Slavonien (5 folio-kötet Hazslinszky hagyatékából), Bilszky János, agárdi lelkész naplói, idösb Kubinyi Ferencz és Vas Gereben néhány kézírata (Tietz A. ajándéka), Lenhossék József koponyamérései (Vétel), a Codice Messicano Vaticano 3373 hasonmása (Duc de Loubat ajándék).

IX. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1896-ban.

Az Akadémia vagyona az év elején 2.534,675 frt 18 krt tett, az év végén pedig 2.543,819 frt 7 krt. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 9143 frt 89 kr. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: a) Kazinczy-alap 25,000 frt.

b) Székely kivándorlási alap 11,719 frt 3 kr., c) a tisztviselők nyugdíjalapja 7125 frt 14 kr., d) herceg Czartoryski-alapítvány 1245 frt 96 kr., e) Reguly-alap 436 frt 97 kr., f) Udvardi Cherna János l. t. jubilaris alapítványa 357 frt 74 kr., g) Semsey-alapítvány 100,000 frt, h) Kovács Ferencz pályadij-alapítvány 3253 frt 9 kr., i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány 20,800 frt, k) a Goetheszobára tett alapítvány 2000 frt.

Bevétele volt az Akadémiának 163,142 frt 96 kr. (ebből országos dotáció 40,000 frt), kiadása pedig 169,444 frt 53 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 8785 frt 39 kr. Jutalmakra fordítottatott 6398 frt 50 kr.

Az 1897. évi előirányzat 179,575 frt 19 kr., bevétel és 177,800 frt 90 kr. kiadást tüntet föl.

Mindezekről részletes kimutatás az Értesítő 86. füzetének 90—103 lapján olvasható.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1897. április 5-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: b. Radvánszky Béla tt.; Fejérpataky László, Hampel József, Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Csánki Dezső, Gaál Jenő, Komáromy András, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pólya Jakab, Réthy László l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt.; Kövesligethy Radó, Négyesy László l. tt. — Jegyző: Coneha Győző helyettes osztálytitkár.

80. SCHÖNHERR GYULA l. t. székfoglaló értekezése: «Nápolyi László trónköveteléséről».

81. VÁRI REZSŐ vendég értekezése: «Böles Leó taktikájáról».

82. Jegyzőkönyv hitelesítők: CSÁNKI DEZSŐ és GAÁL JENŐ l. tt.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1897. április 12-én.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Heller Ágost, Koch Antal, Lengyel Béla, Szily Kálmán r. tt.; Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályból: Hegedűs Sándor rt. — Jegyző: Fröhlich Izidor rt., mint helyettes.

83. DADAY JENŐ l. t.: «Rotatoriák Új-Guineából».

84. KOCH ANTAL r. t.: «Új ősemlős Erdély közép-eoeen rétegeiből».
 85. LÖRENTHEY IMRE m. tanár részéről: «Adatok Magyarország harmadkori rákfaunájához», előterjeszti KOCH ANTAL r. t.
 86. ILOSVAY LAJOS bemutatja Szarvasy Imre «arsenmonoselenid» czimű dolgozatát.
 87. Jegyzőkönyv hitelesítők: KOCH ANTAL r. és DADAY JENŐ l. tt.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l é s.

1897. április 26-án.

ZICHY ANTAL osztályelnök és t. t. elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő t. t.; Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Heller Ágost, Horváth Géza, Jakab Elek, König Gyula, Klug Nándor, Liphay Sándor, Pauler Gyula, Pór Antal, Schvarcz Gyula, Szinnyi József, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsy Tamás r. tagok; Badies Ferencz, Békefi Remig, Bókay Árpád, Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, Gaal Jenő, Galgóczy Károly, R. Horváth Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Kovács Gyula, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Kürschák József, Matlekovich Sándor, Moesáry Sándor, Munkási Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Riedl Frigyes, Schenek István, Schmidt Sándor, Schönherr Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

88. PÓR ANTAL r. t. emlékbeszédet tart **Dankó József** l. tagról. — Kiadatik az Emlékbeszédek során.

89. Főtitkár bejelenti **Szilágyi István** jubiláris tagnak, a marmaros-szigeti hely. hitv. lyceum ny. igazgató tanárának április 12-ikén bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal részvételt veszi tudomásul nagyérdemű tagja elhunytát s az I. osztályt felhívja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

90. Pozsony sz. kir. város polgármestere meghívja az Akadémiát a **koronázó emlékszobornak** május 16-ikán, Ó es. és apost. kir. Felsége jelenlétében, végbemenendő ünnepélyes leleplezésére. — Az Akadémia képviselőjére és a jelentkező tagokból alakítandó küldöttség vezetésére Elnök úr Ó Exeja kéri föl.

91. Sopron vármegye alispánja és Sopron városa polgármestere meghívja az Akadémiát a **soproni Széchenyi-szobornak** május 23-án végbemenendő ünnepélyes leleplezésére. — Az Akadémia képviselőjére szintén Elnök úr Ó Exeja kéri föl.

92. A Vallás- és Közoktatásügyi Minister úr fölkéri az Akadémiát, a törvényhatóságoktól bekért adatok alapján, az 1893-ban «**Nem-magyar keresztnévek jegyzéke**» czim alatt kiadott füzet kiegészítésére. — Kiadatik az I. osztálynak.

93. A Vallás- és Közoktatásügyi Minister úr megküldi a londoni **bibliographiai congressuson** a ministerium képviseletében megjelent Heller Ágost r. és dr. Duka Tivadar l. tagok részére a congressus jegyzőkönyvét. — Át fog adatni.

94. ENTZ GÉZA r. t. jelentést tesz a Hajdu-Hadházon április 6-án végbement **Földi János-ünnepéről**. — Köszönettel vétetik.

95. A Budapest fővárosi takarékpénztár alapítványának ügyrendi szövegezését a Nemzetgazdasági Bizottság előterjeszti. — Kiadatik a II. osztálynak jelentésével végett.

96. A M. Nemzeti Múzeum Igazgatója 1360 frtnyi segélyt kér **Biró Lajos új-guineai néprajzi gyűjteményéről** készülő leírás kiadására. — Kiadatik jelentéstétel végett a III. osztálynak.

97. Főtítkár az Akadémia tudomására hozza, hogy a **gr. Széchenyi István** életére és működésére vonatkozó **emléktárgyak** összegyűjtését az Igazgató-Tanács helyeslőleg tudomásul vette, a szükséges költségeket megszavazta, s hogy gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag boldogult atyja után reámaradt ereklyéket a legnagyobb örömmel átengedi e gyűjteménynek s a következő emléktárgyakat a főtítkári hivatalnak már át is adta, ú. m.:

Gróf Széchenyi István jobb keze (gipszöntvény, levétetett halála után Döblingben. 1860. április 8-án).

Íróeszköz-tartó (az utoljára használt tollakkal és írónokkal, egy darab vörös spanyol viasz).

Pecsétnyomó (tokban)

Burnótszelence.

Bouquin (török pipára való).

Öt érdemjel.

Aranykulesos jelvény rojtja.

1848-ban viselt nemzeti színű kokárda

Gróf Széchenyi István gyászkardja.

Bot, arany gombbal (egész ezímerrel, előbb esernyő gombja volt).

Bot, ezüst gombbal (rajta kettős kereszt).

Bot, remek faragvány (Schiller munkáiból vett motívumokkal).

Raquette (pour le jeu de paumes).

Kő, ezüst lappal és angol fölirattal 1830. Vaskapu (Orsova).

A pesti lánczhíd alapkövének egy töredéke; (1842-ben rakta le Ő cs. és kir. Fensége Károly főherczeg).

A pesti lánczhíd agyagrétegének egy darabja, melyen a 3. pillér épült. (Fölásta gf. Széchenyi István).

A «Hitel» német fordításának egy példánya (melybe gf. Széchenyi Istvánné 1830-ban, akkor még gróf Zichy Károly felesége, gf. Széchenyi István kérelmére, sajátkezűleg írta be észrevételeit és megjegyzéseit).

1829. május 30-ikán Budán gf. Széchenyi Istvánné, akkor még gf. Zichy Károly hitvese elégetvén gf. Széchenyi István hozzá intézett leveleit, a hamut egy papírlapra lepecsételte, s aláírta nemeslelkű, magasztos s legtisztább erény sugalta érzelmeit.

Gf. Széchenyi István kis mellszobra, rézből, vörös márványtalapzaton (magassága 10¹/₂ centiméter).

Aquarel, gf. Széchenyi István görögországi útja alatt, 1818-ban festette kísérlője, Enders festőművész. (Nevaláírással és a következő mottóval: «Tâchez d'être heureux!»)

Schreiben des Grafen Steph. Széchenyi an die Ungar. Academie der Wissenschaften, am 20. Decb. 1858. Frei übersetzt aus dem Ungarischen. (2 pldban.)

Egy mahagóni függőszekrény, üvegajtókkal és oldalfalakkal, (készítette gf. Széchenyi Istvánné, két hónappal férje halála előtt).

A rendkívül becses emléktárgyak átengedéseért, a melylyel gf. Széchenyi Béla ig. és t. tag a Széchenyi-gyűjtemény alapjait megvetette s létrejöttét biztosította, az Akadémia a nemes gondolkodású adományozónak mély köszönetét fejezi ki.

98. A **könyvtár** részére érkezett ajándékok, ú. m.:

1. Frigyes és Jenő főherczeg Ő Fenségeik részéről: «Erzherzog Carl als Feldherr und Heeresorganisator». IV. kötet.

2. Cs. és kir. közös hadügyministertől: «Statistik der Sanitätsverhältnisse der Mannschaft des k. und k. Heeres». 1895.

3. Bosznia és Hercegovina országos kormánytól: «Ergebnisse der Meteorologischen Beobachtungen». 1895.

4. A németalföldi kir. kormánytól: «Die Triangulation von Java». V-te Abtheilung.

5. Vas vármegye közönségétől: «Vas vármegye Berzsényinek». Emléklap Berzsényi Dániel szobrának leleplezési ünnepére 1896. évi december 8.

6. A kharkovi egyetemtől: «Travaux de la société de médecine scientifique et d'hygiène annexée à l'Université de Kharkoff».

7. Bessenyei Széll Farkastól: «A becstelenítés és a bíróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban».

8. Fehér Jenőtől: «Szürkület».

Köszönettel vétetnek.

99. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke:

Akadémiai Értesítő. 1897-iki folyam, 4. sz. (88. füzet).

Archaeologiai Értesítő. XVII. évfolyam. 2. sz.

Karácsonyi János l. t. A pusztaszeri monostor kegyurai. (Székfoglaló.) (Történettudományi Értekezések XVII. kötet. 1. száma.)

Vargha Gyula. Barsi József emlékezete 1810—1893. (Különlenyomat.)

Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. Okmánytárak 28-ik kötete. (A Blagay-család oklevéltára. Szerkesztették *Thallóczy L.* és *Barabás Samu.*) Tudomásul vétetik.

100. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HOLLÁN ERNŐ t. és PÓR ANTAL r. tagot kéri föl.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra 1897-ben az 1890—1896-iki évkörben megjelent matematikai munkák pályáztak.

Legkitünőbbnek és a nagyjutalomra legérdemesebbnek báró EÖTVÖS LORÁND «Vizsgálatok a gravitatio és a mágnesség köréből» című értekezése találtatott. Ritkán nyerte ernyedetlenebb buzgalom a megérdemelt jutalmat, mint a jelen esetben. Nyolcz évi fáradhatatlan kutatás gyümölcseit tartalmazza e munka, mely a változó erőterre alkalmazott mechanikát tárgyalja. Az egész vizsgálat gondolatmenete egyszerű és átlátszó lánczolatával már matematikai szempontból is igen figyelemre méltó. A physika terén pedig a megállapított rendkívül érzékeny és szabatos mérési módszerek, melyeket a nehézség és a földi mágneserő térbeli változásainak mérése, továbbá a gravitatio állandójának meghatározására kifejt korszakot alkotnak s lehetővé teszik a foglalkozást oly feladatokkal, melyek eddig úgyszólván hozzáférhetetlenek voltak.

A Marczibányi-mellékjutalomra KHERNDL ANTAL értekezése «A függőhidak merevítő gerendáinak grafikai elméletéről» találtatott érdemesnek. E dolgozatában a szerző az újabb időben különösen fontossá vált nagy nyílású függőhidak merevítésének kérdését oldja meg azzal a módszerrel, melyet a statikailag határozatlan tartók tanulmányozására kitalált s melylyel új irányt mutatott a legbonyolalmasabb kérdések feloldására. A jutalomra ajánlott dolgozaton kívül Kherndl Antal a szóban forgó évkörben még több becses értekezéssel és egy terjedelmesebb munka első részével gazdagította irodalmunkat.

II.

Jelentés a Bródy-jutalomról.

(Előterjesztette Zichy Antal tt.)

A Bródy Zsigmond alapítványának publicistikai díjul kitűzött 3000 frtos pályadíja elbírálására, illetőleg ez iránti véleményadásra most másodikban kiküldött ötös bizottság, a II-ik osztály elnöke, Pauler Gyula r. t. elnöklése alatt, ugyanazon osztály I. tagjai, Pulszky Ágoston és Kovács Gyula, az I. osztály részéről pedig Zichy Antal t. t. és Beöthy Zsolt távollétében pótlólag megválasztott Gyulai Pál r. tagokból megalakulván, eljárásáról a következőkben teszi meg jelentését.

Összeállította a kitűzött szakmába vágó s ez alkalommal tekintetbe vehető, ú. m. az utóbbi három év alatt, 1894-től számítva, megjelent irodalmi termékek lehető pontos lajstromát. Ez szép számmal, mintegy 33 darabra ütött ki, melyből mindegyik esztendőre 11 darab esik.

Szem előtt tartva az alapítvány határozottan körülírt célját s az Akadémia erre vonatkozó alapszabályait és ügyrendét, ki kellett hagyni a statisztika, ethnografia, törvények elmélete és történelme, a magánjog, egyházi jog, jogtudomány s összehasonlító jogtudomány körébe tartozó, különben bár részben igen becses munkálatokat, melyeket olykor csak egy vékony vonal választ el p. o. az «Államtudományok s történelmők», a «Nemzetek joga» és «Közjog» első sorban ide tartozó irodalmától.

Ily kiindulással, előzetesen némely irányadó pontokban állapotunk meg. Ezek:

1. Publicistai műnél bizonyos actualitást tételezünk fel. Ilyennel nem bíró, p. o. tisztán elméleti vagy tan- és kézi könyveket, stb. mellőzünk.

2. Beszédék gyűjteményét, minők pedig ezúttal a legjavából állottak rendelkezésünkre, szintén nem tartottuk e sorozatba felveendőnek.

3. Az Akadémia, mint művelődési s nemzeti érdekeink egyik legfőbb őre, a politikai pártokon kívül állván, azzal, hogy az elismerés pálmáját valamely kitűnő műnek odanyújtja, még nem azonosítja magát az abban kifejtett, esetleg tán hibás elvekkel s bárminő irányzattal. A bizottság tehát tartózkodott az előtte fekvő műveknek ily szempontból való bírálgatásától s az Akadémia figyelmébe ajánlásától.

4. Idegen nyelven írt mű, habár behatóan foglalkozik is honi állapotainkkal s kiváló fontossággal bírhat, itt nem jó tekintetbe.

Áttérve már most a dolog érdemére, a bizottság a pályázók kellő megkritikálása után s figyelmet érdemlő művek (p. o. Forster, Szabó, Matlekovics s több mások munkálatai) mellőzésével is, csakhamar abban az örvendetes zavarban látta magát, mely három jeles versenyző között jóformán megnehezítette a választást.

Ismételt, beható megbeszélések után, végre arra kerülván a sor, hogy a tagok egyenként nyilatkozzanak s szavazataikat szabatosan indokolják, a sorrendben, a többiek közül kimagasló három mű közül, majd az egyik, majd a másik állott első, vagy második, illetőleg harmadik helyen. Így:

1. *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dákö-román törekvések. 1895.

2. *Beksics Gusztáv*: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti consolidatióánk. 1896.

3. *Gróf Andrássy Gyula*: Az 1867-diki kigyezésről. 1896. czímű műveik.

Vagy megfordítva: 1. Andrássy, 2. Beksics, 3. Jancsó stb.

Ha azt kérjük: melyikből tanulhat a magyar olvasó legtöbbet? Azt feleljük: a Jancsó könyvéből. Melyik írónak van a magyar publicistika terén legtöbb s legrégibb keltű érdeme? Beksicsnek. Melyik munka áll legmagasb színvonalon, s olvasható legnagyobb élvezettel? Az Andrássyé.

Mindegyik mellett, sőt részben ellene is, sokat lehet felhozni.

Az első a Jancsóé, meglep történelmi adatai érdekességével, újdonságával. Kiemelendő, magyar hazafias érzülete mellett, ritka tárgyilagossága, részrehajlatlansága. Érdemét nem csökkenti, ha eredetisége ellen, ismert források felhasználása, esetleg tán kiírása miatt, tétetik kifogás. Bö olvasottsága, s a kérdésben, mely nálunk még tisztázásra vár, teljes tájékozottsága mellett, finom tapintattal, s mélyebb történelmi bepillantással bír. Meglepő ügyességgel használja föl hajdani Zrinyi «Ne bánts d a magyart» mottóit; de inkább kitaláltatva, mint tisztán kifejezve czélzatait, tartózkodik minden ítélet mondásától, minden tanácsadástól. S éppen ez az, a mi megkülönbözteti a publicistát a történetirótól. A szerző, felette érdekes bevezetésében, előre jelzi, hogy legelső feladatnak tartja, s bizonynyal helyesen, a kérdés mibenlétét, a román nemzetiségi kérdés keletkezését tisztába hozni. «Meg leszek vele elégedve» úgymond, «ha sikerül nekem, azt, a mi ellen harcolok, székéből kiugrasztani, a nagy állapotú emberek (egy Bethlen Gábor idejébeli őse szavát használja!) a politikusok, az államférfiak aztán fogják meg.» A mi ellen «harcol», az a holdvilágos, ábrándok után kapkodó, minden szilárd alapot nélkülöző politika, itt és ott. Megelégedvén azzal, hogy a kijózanodásra szolgáló adatokat bőségesen kezükre szolgáltatja, azok felhasználását, talán túlszerényen, a politikusokra, kikhez magát nem

számítja, a politikusok nagyobb «eszére» s belátására bízta. Ezért kisebb, 319 lapra terjedő munkájának is, szorosan véve, alig néhány íve tartozik a mi feladatunk, a publicistikai irodalom körébe; a többi inkább történelem, noha mint ilyen igen tanulságos és becses. Nagyobb műve: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota I. k. 1896. már egészen az, s bár mint ilyen nem esett megbirálásunk alá, nem kerülheté el méltánylásunkat. Az előbbivel egybevetve is, kétségben hagy az iránt, vajjon a nemes törekvésű szerző, talentumát és hivatását követve, nem fog-e inkább azok táborában, kik a történetet megírják, semmint azokéban, a kik csinálják, díszesb helyet kivívni s elfoglalni magának?

A mi a másodikat, Beksicset illeti, e név mögött egy egész életpálya, s érdemes munkák hosszú sorozata áll; miért is a Bródy-pályázat első eldöntésénél, már ezelőtt három évvel, mikor az Akadémia egyik legrégibb tagjának, Pulszky Ferencznek, mint a magyar publicistika egyik első művelőjének fejezte ki nem egy különös művéért, hanem általános irodalmi működéseért rég kiérdemelt elismerését, — már akkor is e kitűnőségünk mellett, Beksicsre is fordult a figyelem s szinte kilátásba látszott néki helyezni, ugyanazon alapon, a legközelebbi koszorút; nem feledve ki számításból mindazonáltal a publicistika terén támadható s akkor is már emlegetve volt régibb és újabb versenytársakat.

Beksics legújabb munkája nemcsak egy színvonalon áll az ő előirataival, de azokat egy s más részben felül is mulja. De ha Jancsó adatai a román nemzetiségről gondolkodóvá tesznek s némi aggályokat is kelthetnek a magyar olvasóban, úgy viszont a Beksics statisztikai táblái, melyek könyvének nagyobb részét betöltik, veszélyes illúziókba ringathatják könnyebbvé politikusainkat és vérmesb chauvinistáinkat. E számadatokból ugyanis, daczára az utóbbi évek visszaesésének, az a merész következtetés vonható, hogy egynéhány évtized múlva hazánk földéről egészen kivész a román faj, felolvad a magyarságba, s nem lesz többé sem birtok, sem kultura terén egy irmag képviselője sem... Ily jóslatok nem szoktak teljesülni, s hatásukat is veszítették, mióta az újabb kor uralkodó eszméinek fontosságára nálunk, többek közt, egy b. Eötvös József is rámutatott.

Beksics könyvének egy igen okos alapeszméje van. Ez e kettőnek: a nyelvi assimilációnak és az állami consolidációnak éles megkülönböztetése. Néhány évtizeddel megelőzte ebben egykor volt híres nádorunk, József főherczeg, kinek magyar szíve volt, bár nyelvünket alig bírta. Egyik pozsonyi diétán, mikor a magyar nyelvnek régi jogaiba visszahelyezéséről volt szó, miben ő sohasem ellenkezett, úgy nyilatkozott, hogy a nyelv magában véve még nem képez nemzetiséget (államiságot

is értve e szó alatt) hanem képezi azt számos coefficientsek fonadéka, minők a történelmi jog, a jogfejlődés, institutiók, geográfiai határok, ethnikai kapcsolatok, közös érdekek, erkölcsök, emlékek, szokás hatalma, sat. sat. (Nov. 30. 1835.)

Jól teszi Beksics, hogy a nyelvi assimilatiót nem fogadja el a nemzeti és állami consolidatio alapjául, mindazonáltal bármily lelkiismeretesen egymás mellé állított számadataiból levont következtetései is ingatag lábon állanak. Szükséges lesz azokat Jancsó adataival s észleleteivel egybevetni, esetleg megigazítani.

Venio ad fortissimum virum.

Gróf Andrassy Gyula egy olyan adalékkal gazdagította, ne mondjam lepte meg, publicistikai irodalmunkat, mely ennek mind tartalom mind formára nézve díszét képezi s színvonalát emeli. Hogy ne említsem a nagy Széchenyi korszakos első műveit, a Hitelt, Stádiumot, — szinte évtizedekkel régebbi időkre a Dessewffyekre, Kemény Zsigmondra kell visszatérnem, hogy e műnek azok sorában méltó helyet jelöljek ki. Azt hiszem Deáknak, a Lustkandel-elméletek czáfolatára irt hires alkalmi, de örök becsű röpirata mellett sem vallhatunk szégyent vele. Az ismereteknek, kortörténelmi adatoknak, államférfiúi magas szempontoknak világtörténelmi, kritikával párosult, tájékozottságnak egész bősége, terjedelme tárul fel előttünk, s új világlátásban láttat velünk rég ismert, meghaladott dolgokat is. Nagynevű atyjának méltó örökösét ismerjük fel benne, azon Andrassy Gyuláét, kit nem csak Deák nevezett providentiális férfiúnak, de évek előtt még Széchenyi, mint ifjú embert ama kevesek közé sorolt, kik magasb szempontból fogják fel a magyar politikát. Helyenként, igazán mintha fiában újra megszólalna s intene bennünket a veszélyektől, melyekbe egy-egy hibás lépésünk sodorhat. Még hangja is, mintegy telefon öbléből visszaverődő, hasonlít. Ugyanazon elmésség, finom tapintat, találó hasonlatok, meglepő ötletek (aperçuek), melyek az atyjának társalgását, írott és mondott szavait minden ismerőse előtt oly élvezetessé, felejthetlenné tették.

Elvei szilárdak, mély meggyőződésben gyökerezők, tán túlságig is elmenők; de azért csálhatatlanságot nem követel s ellenfeleit megbecsüli.

A könyv (446 díszes nagy oldal) két részre oszlik. Az első nagyobbik, a függetlenségi párttal, illetőleg Kossuthal foglalkozik nyolcz fejezetben; a második, a kisebb, a nemzeti pártnak van szentelve négy fejezettel. Mindegyik szoros következetességgel levonja a megvilágított tételek logikai következményeit.

Kiinduló pontja, belemenve mindjárt in medias res, az hogy: «Magyarországnak szüksége van állandó szövetségre, még

pedig Ausztriával», (I. fej.) Mert: «a hiányzó erő» — úgymond e részben magára Kossuthra is hivatkozva — «szomszédaink adhatják meg, együtt elbirjuk, a mit külön nem bíránk el».

Míg Széchenyi olykor csak vegyes, vagy egyenellen házasságról beszélt, melybe úgy a hogy bele kell illeszkedni; Andrassy bátran idézi egy európai diplomata mondását, miszerint Ausztriát, ha nem létezne, meg kellene csinálni.

E nyomon haladva sorban tárgyalja: II. A megoldandó problema nehézségeit; III. A kiegyezés módosításának veszélyeit; IV. A kiegyezés eredményeit hatalmi érdekek, — és V. a magyar állam jogainak megóvása szempontjából; VI. e jogok végrehajtását (illetőleg érvényesítését); VII. a függetlenségi párt programját; s végül VIII. az ezekből levonandó conclusiót.

Legyen szabad egy jellemző idézettel kibővítenem ismertetésemet. Kossuthról, kinek ismeretes confoederalionalis tervét bőven tárgyalja, így nyilatkozik:

«Bűnnek tartom, szükség nélkül, egy nagy név emlékéhez nyúlni. Nemzetünk legdrágább kincse kiváló férfaink tekintélye. A nemzetek nagy férfiakban mutatják meg, hogy a gondviselés mennyi tehetséggel, mennyi nemes érzéssel áldotta meg őket. Nagy embereikben tündökölnék, érvényesülnek, tárják fel termelő képességüket a népek. Kossuth is e férfiak közül való. Ő is egyik dísze nemünknek. A világ szemében emeli hírünket, fokozza az értékünkbe vetett hitet. Ne rontsuk le tehát nimbusát magunk» stb.

Széchenyiről pedig, egy másik fejezetben így szól: «Történelmünk egy oly alakkal gazdagította az emberiséget, a kinek talán gondviselészerű hivatása volt, hogy keserves martyriuma révén megváltta a népeket és főleg a magyart, a melynek első sorban kell a túlzásoktól óvakodnia, az álpróféták varázshatalmától; a ki aggódó, tépelődő, utolérhetetlen hazafiságával élő czáfolata azon tannak, mintha a hazafiság s a nagy követelések, a chauvinista politika egymást föltételeznék; egymástól elválaszthatatlanok volnának» stb.

A második rész négy fejezete ennyiből áll: I. A nemzeti párt programja jogi szempontból; II. czélszerűség szempontjából; III. e program méltatásának eredménye; IV. s ebből levonva a követendő politika.

Polemiaja éles, beható, tárgyilagos.

A párt konkrét javaslatainak elfogadása, megengedi, jogi akadályokba nem ütközik; a kérdés csak az, czélszerűek-e azok? növelik-e vagy megbonthatják a harmóniát a közös intézmények s a magyar nemzet között, s erősítik-e véderőnket? Rámutat egy alkalmatlan időben előidézhető krízis veszélyeire. Nem pártolja egy sokáig többségben levő párt «monopoliumát», mely esetleg

az egészséges vérkeringést akadályozhatja; sőt a parlamenti rendszer, mihelyt ki van belőle zárva, úgy mondja, az egymást fölváltó pártok «váltogazdasága», nem is működhetik helyesen.

Nem feladatunk e részletekbe ereszkedve, szerző mellett vagy ellene mintegy állást foglalni; csak jelezni kívánjuk, hogy azon ellenvetés, mintha csupa polemia volna, vagy éppen egy tárva levő ajtónak betörése, illetőleg meghaladott álláspontok vitatása, nem csökkentheti munkája érdemét. Sőt a mennyiben ily kifogásnak helye volna, az csak jobban kidomborítaná azt a jellegét, melyet itt első sorban keresünk, t. i. a publicistikait; megkülönböztetőjét mind tudományos elméletekből, mind actualitással nem bíró úttörő kísérletektől. Az, hogy egy-egy párt, vagy árnyalat ma kisebbségben van, hogy elvet cserél vagy következtetésbe esik, nem menti fel a publicistikai irodalmat a felette gyakorolt kritika, ellenőrzés kötelessége alól. Főleg, ha e tisztben oly nemesen, s a szenvedélyeknek nem elmérgesítésével, hanem engesztelésével jár el, úgy mint szerző teszi.

A bizottság örömmel vett tudomást e műről, s pályatársai iránti minden elismerése mellett is, *az 1867-diki kiegyezésről* című könyvet, nem annyira tartalma, mint tartalmasságáért, mint újabbkori politikai irodalmunk egyik legkitűnőbb termékét ajánlja a t. Akadémia figyelmébe, s szótöbbséggel az idén esedékes Brody-féle pályadíjnak számára kiadását indítványozza.

A bizottság javaslata elfogadtatik s a jutalom GR. ANDRÁSSY GYULÁNAK kiadatik.

III.

Jelentés a Wahrmann-jutalomról.

(Than Károly osztályelnök elnöklete alatt König Gyula, Liphay Sándor r., Matlekovich Sándor, Gaál Jenő 1. tagokból álló bizottság jelentése. Előadó Liphay Sándor r. tag.)

A M. T. Akadémia az idei nagygyűlésen adományozza első ízben, néhai Wahrmann Mór alapítványa kamataiból, az ipari és kereskedelmi haladás kitüntetésére szánt 1000 forintos jutalmat; az idén azon magyar állampolgárnak, a ki az ipar terén, akár a tudomány előbbre vitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása körül a megelőző hat év alatt a legnagyobb érdemeket szerezte.

Az alapító levél szövege előírja, hogy a jutalom okvetetlenül kiadandó és hogy a díjra pályázók a megelőző évi nagygyűlésen előterjesztéseik benyújtására figyelmeztetendők, a mi azonban

korántsem zárja ki azt, hogy oly érdemek megjutalmazhatók ne volnának, a melyekről a kiküldött bizottságnak, ily előterjesztés nélkül is, tudomása van.

E határozatok elseje, a mely a jutalom kiadását kötelezővé teszi, az ipari kitüntetések dolgában kiküldendő bizottságok ítéletét előre láthatólag még évek hosszú során át nem fogja befolyásolni. Mindaddig, a míg nem sikerül saját fogyasztásunk javarészt saját termelésünkkel fedezni és ezzel kedvező arányra leszállítani azt az óriási disparitást, a melyet áruforgalmi statisztikánk, közgazdasági mérlegünk rovására, az ipari tárgyak behozatala és kivitele között megállapít: mindaddig nem szabad csökkennie és bizonyára nem is fog csökkenni az a hathatós ösztön, a mely az egyént, a társadalmat és a kormányt az ipari haladásra vezető pályán előre hajtja. Ezért egyhamar nem az igazán érdemesek hiánya fogja a bizottságok feladatát megnehezíteni, hanem sokkal inkább az a tudat, hogy ítéletével számos méltó honfia közül csak egynek nyújthatja az elismerés pálmáját.

Ez a tudat egyúttal magasra emeli azt a mértéket, a melyet a bizottságnak eljárásában alkalmaznia kell. Csak oly ipari jelenségekkel foglalkozhatik, a melyek vagy közgazdasági jelentőségüknél vagy tudományos értékük, illetőleg művészeti becsüknél fogva valóban kiválnak a rokon törekvések sorából és a melyek már kiállották a gyakorlati élet tűzpróbáját is.

A bizottság ennek hangsúlyozását különösen a jövőendő pályázatok komolysága érdekében tartja szükségesnek, mert a mult évi nagygyűlésen kihirdetett felhívás eredménye arról tanúskodik, hogy a jelentkezők e pályadíj belső értelmét teljesen félreértették.

A beérkezett előterjesztések egynémelyike ugyanis egyáltalában nem vonatkozik szorosabb értelemben vett ipari dolgokra, hanem építés-szerkezzetani, illetőleg vasút-biztonsági kérdésekkel foglalkozik. Másik részük viszont újabb találmányokkal, illetőleg szabadalmakkal pályázik, a melyek gyakorlati érvényesülésükhöz az Akadémia tekintélyének támogatását keresik és már jelentőségüknél fogva is messze azon a színvonalon alól maradnak, a melyet a szóban forgó kitüntetés nagysága megszab.

A bizottság ezért egyhangulag azt határozta, hogy a pályázók mellőzésével azzal a joggal él, a melyet részére az alapító levél bölcs előrelátással biztosít és hogy javaslatát saját legjobb tudásából fogja meríteni.

A gyáriparnak a közelmúlt években történt nagy arányú fejlődése ismeretes, sőt a mult évi kiállítás óta, a mely a haladást ország-világ színe előtt bemutatta, e fejlődés magasztalása szinte közhelylyé vált.

Azon súlyos gazdasági helyzet daczára, a melylyel ipari

vállalataink, a kormány minden jóakaró támogatása mellett is küzködnek, iparunk technikai fejlődése csakugyan nagyot haladt.

Nemcsak a már régóta számot tevő iparágak izmosodtak, de eddig nem képviselt szakmaköröknek is számos új fészkei keletkeztek, úgy hogy ma már a chemiai és a mechanikai technologia tágas mezején alig van az ipari tevékenységnek nevezetesebb válfaja, a mely hazánkban kisebb-nagyobb telepeken ne üzetnék.

Régi gyáriparunk gyarapodása főleg munkaképességének fokozásában és tömegesebb termelésének kereskedelmi terjesztésében nyilvánul; műszaki fejlődése jobbra a már korábban teremtetett technikai alapokon és a nemzetközi műszaki haladás szemmel-tartásával történt. De azért helyenként a külföldtől egészen önálló műszaki haladás is tapasztalható és egyúttal régi gyáraink legtöbbjében a nemzeti elem térfoglalása is örvendetesen haladt.

Újabb ipari telepeinknek mind szellemi vezetése, mind anyagi eszközei jobbra idegenből vannak hozzánk átlántálva, ezek jelenleg még csak annyiban magyarok, a mennyiben hazánk földjén van tevékenységük színhelye: a természetes fejlődése sorrendje szerint ezek inkább csak előőrsei a nyomukban idővel keletkező magyar iparnak.

Mindamellettt már ez újabb alakulások köréből is egész névsorát állíthatnók össze azon derék hazánkfiaiainak, a kik ez ipari szervezetek és intézmények fejlesztésével és felvirágoztatásával igazán elismerendő érdemeket szereztek: de a M. T. Akadémia nemzeti hivatásához képest és az alapítvány szellemében is, első sorban mégis a már meghonosodott ipart tartjuk figyelembe veendőnek, kivált azokat az ágazatait, a melyekben az intézmények fejlesztésének és kereskedelmi biztosításának munkája a hazánkban fogamzott technikai haladással együtt járt.

Az ebbe a körbe tartozó iparágak közül, a vas- és a gépgyártás művelésében, a mely a motorok, munkagépek és eszközök czimén minden más irányú ipari tevékenységnek is törzsöke és erőforrása, a magánvállalkozással karöltve az állam is tevékenyen közreműködik.

Az állam, a bizottság közfelfogása szerint, ezen a téren nagy eredményeket ért el, de minthogy ezek azonos mértékkel nem mérhetők, a bizottság megbízatása értelmében vélt eljárni, a mikor versenyen kívül állónak tekintve az állam ipari tevékenységét, figyelmét különösen a nagyobb nehézségekkel küzködő magánvállalkozásra fordította.

A bizottság az előadott elvek szemmel-tartásával figyelte meg ipari haladásunkat.

Nehogy a különböző ipari szakmákból vett nevek megemlítésével esetleg felkeltse a rokon téren működő többi jeleseink

jogos érzékenységet, a bizottság körütekintése eredményeül csak három férfiúnak a megnevezésére szorítkozik, a kik véleménye szerint, a legszigorúbb mértékkel is mérve, kimagasló érdemeket szereztek a magyar ipar körül, ezek *Borbély Lajos*, *Mechwart András* és *Zsolnay Vilmos* urak.

Borbély Lajos, a rimamurány-salgótarjáni vasművek műszaki vezérigazgatója, a ki szervező tehetségével és gazdag műszaki tudásával e vasművek körül fényes eredményeket ért el.

Csak az utolsó hat év alatti tevékenységének főbb mozzanataira szorítkozva: 1890-ben a salgótarjáni Bessemer aczélművet, 1893-ban Likéren a harmadik kokszkohót és 1896-ban az ózdi Martin aczélművet helyezte forgalomba. Ezek segítségével az 1890-től bezárólag 1896-ig terjedő időközben valósággal megkétszerezte a vezetése alatti vasművek termelő képességét, a mely a lefolyt évben nyers és hengerelt vasat együttvéve, már meghaladta a két millió métermázsát, kerekszámban 15 millió forint értékkel. Ez ipari telepek technikai elrendezésével és felszerelésével egyúttal valóban mintaszerű alkotásokat teremtett, a melyek a külföld legelső vasgyáraival való összehasonlítást is méltóan kiállják.

Különösen áll ez az évenkénti 500,000 métermázsza Martin-aczél gyártására berendezett ózdi vasműről, a melyhez hasonló berendezés jelenleg még egész Európában nem létezik.

Sajátossága abban áll, hogy a hengerlés a gyár saját szabadalma szerinti, — elektromosan hajtott — mechanikus hengerlőkkel történik és hogy egyúttal az összes segítő gépezeteket is elektromos erőátvitellel hajtják.

Mechwart András a *Ganz*-gyár részvénytársulatának igazgatója, a kinek vezetése alatt ez a gyár hazánk legtekintélyesebb ipari telepévé fejlődött.

Mechwartban az adminisztratív és a kereskedelmi tehetség kiváló szakértelemmel egyesül; — e mellett éles megfigyelő, a ki nemcsak a jelen szükségleteinek a fedezésére törekszik, hanem a nagy többségtől alig észrevett jelekből világosan előrelátja a bekövetkező alakulásokat, ezekhez képest idején szabja meg előkészületeit, úgy hogy a szükségletekre már készen áll, mihelyt aktuálisakká válnak. Ezekkel a személyes tulajdonságaival nemcsak a közvetlen vezetése alatti gépgyárat fejlesztette óriási arányokban, de ipari felvirágzásunknak általában véve is egyik leg-erősebb tényezőjévé vált.

Első nagy sikere a nevét viselő hengerszékek feltalálása volt, a melyekkel a *Ganz*-gyárnak már régebben világhírű kemény kérges öntvényeit aczélos búzáknak őrlésére értékesítette és ezzel malomiparunk technikai tökéletességének alapját vetette meg, de egyúttal gyárat az ezen a czímen biztosított munkával megmen-

tette attól a veszedelemtől is, a melylyel a hetvenes évek gazdasági válsága a vas- és gépipart sújtotta.

A tengődő pesti waggon-gyár megszerzése után, azt csakhamar új életre keltette és a magyar államvasutak növekedő kocsiszükségletéhez képest annyira fejlesztette, hogy az ma már sürgős munka idején 4000 munkást foglalkoztathat és munkáóránként egy-egy vasúti kocsit bír előállítani. E mellett gyártmányainak minőségét oly tökéletességre emelte, hogy azok a külföldi gyártmányokhoz képest is első helyen állanak, a miről például legújabb személykocsijai és a közelmúltban nagy fényűzéssel épült udvari vonat kocsijai élénken tanúskodnak.

Az elektrotechnika nagy jövőjét már 1879-ben felismerve, megalakította a gyár elektromos osztályát, a melyben *Zipernovszky, Déri, Bláthy* s más hazánkfiainak személyében csakhamar kiváló munkatársai fejlődtek, a kikkel vállvetve gyárát a szakmának egyik legelső képviselőjévé fejlesztette, a mely az elektromos világítás és erőátvitel terén a nemzetközi versenyben egyik diadalt a másik után aratja.

A turbinák gyártásával is már évekkel ezelőtt kezdett foglalkozni és ma, a mikor a vízi erő felhasználása mindinkább a felszínre kerül, a gyár ezek szerkezetét kitűnő surlódás-csökkentő elrendezésekkel és pontos fordulat-szabályozókkal már annyira tökéletesítette, hogy velük is az első helyre jutott.

Újabbán a gáz- és petroleum-motorokkal foglalkozik, — felkarolva, a *Csonka-Bánki*-féle magyar szerkezetet. Ez erőgépeknek a kisipar és a mezőgazdaság részéről nagy jövője ígérkezik.

Az új gyártások megalapítása közben, a melynek legfontosabb fejleményei a legutóbbi hatéves időközbe esnek, nem hanyagolta el a gyár régi különlegességét sem, a melylyel világhírét megalapította és az északamerikai *Griffin*-féle gyártást nagy áldozatok árán hazánkban is meghonosította. Ezért a Ganz-gyár a vasúti kerekek gyártása körül ma is az első helyet foglalja el a kontinens összes vasöntő művei között.

Zsolnay Vilmos a magyar keramikának mestere, a ki pécsi gyárában nagy tökéletességgel és tömegesen gyártja ez iparágunk rendes használati czikkeit; azonkívül ú. n. pyrogranit majolika díszítéseivel a magyar építészetnek nagy fejlődést ígérő új irányt mutatott; továbbá porcellán-fayence dísz tárgyait szinte fölülmulthatatlan technikájával és művészeti értékével nevét távoli országokban ismertté tette és a magyar művészeti iparnak az egész művelt világban becsületet szerzett.

A legutóbbi hatéves időszakba esik ú. n. *eosin*-műtárgyai gyártásának a megkezdése, a melylyel nagyiparilag megvalósította *dr. Wartha* Vincze műegyetemi tanárnak szigorú tudományos alapon végzett vizsgálatainak és kísérleteinek eredményeit.

Ez eosin-műtárgyak a régi híres Gubbio-lustret is felülmúló káprázatos színpompájukkal világszerte feltűnést keltettek és máris igen számbavehető kiviteli cikké váltak.

A kiküldött bizottság e három kiváló szakférfiú közül választott, a kik közül mindegyik saját szakmájának egyik legkiválóbb művelője és a kik mindhárman méltóak volnának az Akadémia kitüntető elismerésére.

Szakmájának közgazdasági jelentőségénél és azon messzeható befolyásánál fogva, a melyet működésével hazánk általános ipari fejlődésére gyakorolt, a bizottság véleménye szerint a három között is első helyen áll *Mechwart* András.

Mechwart idegen föld szülötte. Mint egészen fiatal gépészmérnök származott hazánkba, a mikor a Ganz-gyár szolgálatába lépett, a melylyel életsorsa oly szoros összefüggésbe hozta.

Megtanulta nyelvünket, magyar honpolgárrá lett, magyar családot alapított és nemzeti érzelmeink osztályosává vált.

A magyar gépipar felvirágoztatása körül közvetlenül szerzett érdemeinél nem kisebbek azok, a melyeket a magyar gépészmérnöki kar keletkezése körül szerzett. A vezetése alatti Ganz-gyárban a budapesti műegyetemet végzett fiatal gépészmérnökök mindenkor meleg otthonra találtak, azokban a nem nagyon régen elmúlt években is, a mikor a magyar államvasútak gépgyárának kapui még feltékenyen bezáródtak a magyar műszaki intelligencia előtt. A ma már számra és súlyra egyaránt tekintélyes magyar gépészmérnöki kar nagy részének tényleg a Ganz-gyár volt gyakorlati iskolája és nevesebb gépészmérnökeink közül kevesen vannak, a kiknek képződésére *Mechwart* szelleme közvetlenül vagy közvetve befolyást ne gyakorolt volna.

E hazafias érdemeivel reá szolgált arra, hogy necsak a törvény értelmében tekintessék magyar honosnak, hanem a szó legnemesebb értelmezésében is eleget tesz az alapító levél ama rendelkezésének, a mely szerint ez aranyérem csak magyar honpolgárnak adományozható.

Az előadottak alapján a kiküldött bizottság egyhangúlag azt ajánlja, hogy a tekintetes nagygyűlés *Wahrman Mór* alapítványából 1000 forintos aranyérmet, a magyar ipar terén szerzett elévülhetetlen érdemeinek elismerésül, *Mechwart Andrásnak adományozza*.

A bizottság javaslata elfogadtatik s a jutalom *MECHWART ANDRÁS*nak kiadatik.

IV.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1896-ban megjelent nyelvészeti értekezések közül Szilasi Móricznak *A finn-ugor névszói összetételek. I. Névszói összetételek a vogulban* (Nyelvtudományi közlemények 1896.) találtatott a Sámuel-díjra legérdemesebbnek. Igen érdekes s a legpontosabb forrástanulmányon alapuló kísérlet ez annak megállapítására, hogy a magyar nyelvrokonság körében s így magában a magyar nyelvben is melyek az összetételek legősibb módjai. A szerző nem a megszokott nyelvtani rájárára húzza az összetételeket, hanem azt vitatja, hogy az ősi összetételek bizonyos tárgyi csoportokra szorítkoznak, s hogy innen lélektani úton magyarázandó a szóösszetételnek további fejlődése. E munkát alapossága és fölfogásának eredetisége egyaránt érdemessé teszik a jutalomra.

E mellett dicsérettel említhető Melich Jánosnak *Vatálé* című (Nyelvőr 1896.) kis szófejtő értekezése, melyben figyelmet érdemel a módszer biztossága s a sok különféle nyelvben való tájékozottság.

A javaslat elfogadtatott.

V.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

Az újkori aesthetika története Kant fölléptéig című egyetlen pályamű szerzője terjedelmesen és behatóan tárgyalja a kérdést, melyet világosan s az egész anyag kellő ismeretét tanúsító módon fejteget. Elrendezésében nem az egy nemzethez tartozó írók csoportosítása az uralkodó szempont, hanem ezen belül az elvek vagy vélemények azonsága vagy harcza. Nem is egy eleve elfogadott rendszer álláspontjából bírálja az író, a szerint osztván dicséretet vagy gáncsot, a mennyiben saját rendszereihez közelebb vagy távolabb esik, hanem igyekszik a különböző nézeteket tárgyilagosan előadni s róluk higgadtan ítélni. Bíráló mértéke abban is kiérdemli helyeslésünket, hogy az angol, francia és olasz aesthetikusokat bővebben tárgyalja, mint az e nemű német művek, s nem igyekszik őket, ezek módjára, tisztán a német aesthetika előfutárjainak tekinteni. Szerző továbbá közvetlenül magokból a forrásokból merít, melyeket jól ismer és szakértelemmel tárgyal. A kor vagy egy iskola aesthetikai nézeteit, a melybe esetleg tartoznak: a philosophiai rendszerek egészébe kellően illeszteni kevésbbé tudja s még Descartes és Leibniz

bölcsészetének ismertetése is másodkézből való s a mi nagyobb baj, nem forr az oda tartozó aesthetikai tanok előadásával belső egészszé. Általában nem mindenütt van elég érzéke a tudományos keret és műveltségtörténeti háttér iránt, a mit még a renaissance tárgyalásánál is mellőz, a miért egységes kép helyett itt is, egyebütt is, egy kissé széthulló mozaikot nyerünk. Szerző általában sehol sem mélyre ható, de fejtegetéseiben mindenütt világos és biztos kritikájában mértéktartó és józan, előadásában folyékony és egyenletes. Aránylag kevés és ritka művében a szerzőknek egymással való összehasonlítása, a mi pedig előadását elevenebbé tette volna. A hol ilyen is van, például Burke, Hume, Voltaire tárgyalásánál, azok a munka legsikerültebb részei. Szerdahelyi részletes tárgyalása és bírálata magyar ember munkájában el nem maradhatott ugyan, de mégis érdemül tudhatni be a szerzőnek, hogy e kor egyetlen kiválóbb magyar aesthetikusát, a mire rá is szolgált, többi társával egy sorba állítja.

A bírálók egyhangú véleménye alapján a jutalom kiadása javasoltatik, mint oly munkának, mely tudományos irodalmunk egyik érezhető hiányát jól fogja pótolni.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből DR. JÁNOSI BÉLA neve tűnt elő.

VI.

Jelentés a gr. Nádasdy-jutalomról.

A gr. Nádasdy Tamás nevét viselő jutalomra, melyért két évenként történeti, mondai vagy a jelen életből vett elbeszélő-költemények versenyeznek s a jutalmat csak oly mű nyerheti, melyet a bíráló bizottság irodalmunkra nyereségnek tart, ez évben tizennyolcz pályamű érkezett. Azonban csak kettő volt olyan, a mely némi figyelmet érdemelt: a XII. sz. *Az utolsó Lánghy* s a XIV. sz. *A hajótörött*; és csak egy a IX. sz. *Vesztett boldogság*, mely mint jutalmazható szóba jöhetett.

A *Vesztett boldogság* verses regény, mely tárgyát az életből vette. Egyszerű, mondhatni mindennapi történet minden érték- és idegfeszítő fordulatok nélkül, de a melynek mozzanatait a szerző meghatókká tudja tenni. Bár a cselekvény fejlesztésében lényeges hiba is mutatkozik, de a szerkezet és előadás sikerültnek mondható. Alakjai nem képzeletiek, hanem az életből vannak véve, de nem azon nyers vonásokkal, hanem a költészet tisztító tüzén át megfinomítva. Itt-ott vannak benne felesleges, vagy bágyadt részletek is, de érdekek kísérhetni a cselekvény fejlődését, mely csakhamar gyorsan halad a tragikus vég felé s

fordulataiban nem hiányzik a szellem és elevenség. Az út, a melyen a szerző vezeti hőseit épen oly biztos, mint az erkölcsi alap, melyre építi a mű szervezetét. Nyelvbeli előadása méltó a tartalomhoz, választékos, telve szép hasonlatokkal, különösen szépek a természet képeinek a szívéletre vonatkozó átvitelei. Megakad ugyan itt-ott egy pár hibás hasonlítás, továbbá néhány nem egészen szabatos kifejezés, sőt germanismus is, de ezek a mű egyéb szépségeihez mérve csekély s könnyen javítható hibák.

A bírálók többségének véleménye alapján, a IX. sz. pályaműnek a jutalom kiadása javasoltatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből ERDÉLYI ZOLTÁN neve tűnt elő.

VII.

Jelentés a «Lukács Krisztina-féle» pályázatról.

A «Lukács Krisztina-féle» következő pályakérdésre: «kivánnatik az újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetése Kanttól kezdve», két pályamunka pályázott. Az I. számú, melynek jelígeje: *Primus est Sapientiae gradus stb* két részből áll. Az egyikben szerző az ismerettan feladatát, főproblemáit és a maga álláspontját jelzi; a másikban ezen álláspontból bírálja az egyes elméleteket. Fejtegetéseiben mindenütt őszinte és komoly buzgalom és igyekezet látható, hogy az ellentétes álláspontokkal szemben igazságos legyen, s a maga tanát mentől világosabban ki-domborítsa; de kellő eredményre nem vezetett, főkép a sok ellentmondás miatt, a melybe szerző gondolkodása keveredik és álláspontjának lehetetlenségénél fogva, mely még a philos. kérdéseket megfélemltetlenekké, sőt jogalap nélküliekké teszi, a philos. tudás végső feladatául a pusztá tények rendezését kénytelen elfogadni. Minthogy a pályadíj csak abszolút becsű munkának adható ki, e mű nem jutalmazható, hanem a szorgalom, igazságszeretet, a tanok áttekinthető összeállítása, általában az elismerésre méltó komoly törekvés s a tagadhatatlanul nagy gondolati energia, mely a munkában észlelhető, feltétlenül megérdemlik a méltány-lást. — A II. számú s «az érzeteknek ontologiai, metaphysikai jelentésök van» jelígével ellátott pályamunka feladatát egészen új, a philosophia történelmében fordulatot jelentő álláspontról iparkodik megoldani. Csakhogy ez az álláspont annyira kúszt, ellentmondásos, s a természettudomány legprimitív tanaival annyira ellentétben áll, hogy szerző phrasisaival és erőszakos hypothesisaival semmikép sem indokolható, s bármennyit beszél is szerző a «csödöt hirdető physiologiai meggyőződésről»; bár-

menyire leczkérteti Helmholtzot, Du Bois Reymondot, Lotzét, Wundtot, Baint, Spencert, álláspontját a komoly gondolkodás előtt semmiképen sem tudja igazolni. Az osztály a jutalom ki nem adását javasolja; azonban az I. számú «Primus ect Sapientiae gradus» jeligéjű dolgozatot dicséretre méltónak itéli.

Az osztály javaslata elfogadtatott s az I. számú pályamunkának, szerzőjétől beküldött felhatalmazás alapján, jeligés levele felbontatván, belőle PAULER AKOS III. éves bölcsészethallgató neve tűnt elő.

VIII.

Jelentés a Bükk László-féle pályázatról.

A m. tud. Akadémia 1890-ben megbízást adott ACSÁDY IGNÁCZ lev. tagnak, hogy a Bükk László-féle alapítványról kihirdetett, de eredménytelenül maradt pályakérdést: «Magyarország három részre osztásának történetét» írja meg. Szerző alaposan megfelelt feladatának s a pályakérdést teljes sikerrel oldotta meg. Műve compositiójában az események és viszonyok mindig a program szerinti döntő momentumok körül csoportosulnak s az expositio szabatosan és tudatosan fejtegetvén és bonyolítván le a történeteket és viszonyokat, minden letérés és botorkálás nélkül halad a kitűzött cél felé. A műhöz felhasznált kútfőket és irodalmat illetőleg: sok egészen új és nagybecsű levéltári anyagot látunk itt először és jól feldolgozva, úgy hogy e tekintetben a mű kidolgozása minden jogosan támasztható igényt határozottan és teljesen kielégít. Mindezek alapján az osztály dr. Acsády Ignác lev. tagnak a jutalmat kiadni kéri.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

IX.

Jelentés a Péczely-féle pályázatról.

A Péczely-pályázatra — valamely hazai város ötvösségének története — egyetlen pályamű érkezett, ennek sem sikerült feladatát megoldania. A mellett, hogy a dolgozat egy része egyszerűen ki van írva egyes munkákból a mű idézése nélkül, szerző annyiban sem tett eleget a pályázat követelményeinek, a mennyiben pusztán csak a Kassa város ötvösségére vonatkozó levéltári stb. adatokat gyűjtötte össze és terjesztette elő, holott a pályázat ez adatok alapján az illető város ötvösség-történetének megírását kívánta. Tagadhatatlan ugyan, hogy a levéltári anyag, mely e

munkában össze van gyűjtve és csoportosítva is van, igen értékes, de feldolgozatlanul, nem tekinthető a kérdés megoldásának. Az osztály a jutalmat nem tartja kiadhatónak.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél elhamvasztatott.

X.

Jelentés az Első M. Ált. Biztosító-társaság pályázatáról.

Az Első M. Ált. Biztosító-társaság pályázatára — «A mezei munkáskérdés hazánkban» — két pályamunka érkezett. Az I-ső számú s «A munkának gazdasági jelentősége stb.» jeligével ellátott dolgozat négy fejezetben tárgyalja a kérdést. A II. sz. jeligéje: *Parva sapientia regitur mundus*. Lényegileg különböznek egymástól már módszer tekintetében is. Az egyik inductív, a másik inkább deductív úton halad. Az egyik (I.) inkább statisztikus jellegű, mely a viszonyoknak a számokban való visszatükrözését keresi. A másik (II.) munka inkább közgazdasági természetű, szerző szándékosan kerüli — mint mondja — a statiszt. adatokat és csak itt-ott használja magyarázatul. Ez a munka azon fogyatkozásban szenved, hogy rövid, sokat mozog általánosságban a kellő mélység nélkül, gyakran nagyon is laikus módon tárgyalja a kérdést. Ellenben az I. számú sok becses anyagot gyűjt össze; ezeket ügyesen csoportosítja s a munkáviszonyokat hazánkban alaposan tárgyalja. Az osztály a jutalmat az I. számú «A munkának közgazdasági jelentősége van» jeligéjű dolgozatnak kiadatui javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván a felbontott jeligés levélből MILHOFFER SÁNDOR neve tűnt elő.

XI.

Jelentés a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalmáról.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalmára az utolsó öt év alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent, a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gaztálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyaló — vagy ily mű hiányában a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbre viteleiben számot tevő irodalmi termékek pályáztak. A bíráló bizottság, mely az osztálytól javaslattétel végett küldetett ki, lelkiismeretesen átvizsgálta az 1892—1896. évek alatt megjelent, összes ide tartozó műveket, gondosan és alaposan méltatja vala-

mennyit és végeredményképen azon javaslattal járult az osztály elé, hogy a kérdéses 1000 frtnyi jutalmat: DOBIECKY SÁNDOR «Helyi érdekű vasutaink alapítása, építése és üzlete» című jelentékeny munkájának szavazza meg, mint a mely nemcsak nagy tudományos készséggel, gyakorlati tapasztalattal és tapintattal, beható, széles körű, nagyrészt önálló adatgyűjtés alapján készült, de a pályázati feltételeknek is leginkább megfelel. Az osztály a jutalmat: Dobiecky Sándor említett munkájának kéri kiadatni.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XII.

Jelentés a Forster-féle mezőgazdasági jutalomról.

A bizottság sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy az Ügyrendben nincs gondoskodva arról, hogy e pályadíj egyes oly kiváló egyéneknek a mezőgazdaság egyik-másik terén olynemű sikeres működéséért is odaítélhető lenne, a mely működésnek eredményét sem nyomtatásban bemutatni, sem számokban kifejezni nem lehet ugyan, de a melyeket az ország gazdaközönségének köztudata mégis korszakot alkotó működésnek ismer el, a milyen pl. volt bold. KOZMA FERENCZ miniszteri tanácsosnak a lótenyésztés fejlesztése körüli működése, melylyel a hazai lótenyésztést az ideig fel nem mutatható virágzásra emelte; a milyen volt BEDŐ ALBERT nyug. államtitkárnak a magyar erdészet megeremtése körüli munkássága; s a milyen a legújabb időben gróf KÁROLYI SÁNDOR-nak a gazdasági szövetkezetek megalkotása érdekében kifejtett fáradozása, kiknek eredményes működését tehát, ha az már ez alkalommal a pályadíj odaítélésénél szóba nem jöhet is, legalább az osztály jelentésében óhajtaná megörökítve látni.

Az alapítványi levél szerint világosan ki lévén kötve, hogy a be nem küldött munkák, vagy be nem jelentett találmányok vagy felfedezések is, melyekről a tagoknak tudomásuk van, a pályázaton tekintetbe veendő, a bíráló-bizottság figyelmét ezekre is kiterjesztette, s beható megrostálás után azon meggyőződésre jutott, hogy a beküldött, valamint a be nem küldött munkák között csupán egy van, mely mind elméleti, mind gyakorlati irányban is valóban önálló becsű, s mely a mezőgazdaság terén határozott jelentőségű haladást foglal magában, mely tehát a bíráló-bizottság véleménye szerint a pályadíj feltételeinek teljesen megfelel, és ez CSERHÁTI SÁNDOR-nak a Növénytermelési Kísérleti Állomás évi jelentésében kifejtett s igazolt működése.

A Növénytermelési Kísérleti Állomás működéséről évenként

jelentést szokott kiadni, a mely a végzett munkálatokat és eredményeiket tartalmazza. Ez a jelentés az első évben egy vékony kis füzetet képezett s néhány száz példányban látott napvilágot, az 5-ik évről szóló már egy erős kötet, a melyet az állomás a mutatkozó érdeklődésnek megfelelőleg több ezer példányban volt kénytelen kinyomatni, hogy az Orsz. M. Gazd. Egyesület tagjainak, s ha kívánják, a többi gazdáknak is megküldhesse.

Kétségtelen, hogy Cserhádi a mezőgazdasági növénytermelési kísérletezés megalkotása körül mind a mezőgazdasági tudomány, mind a gyakorlat szempontjából önálló beccsel bíró és határozott jelentőségű haladást feltüntető munkásságot fejtett ki s különösen újabb gazdasági növények meghonosítása és tenyésztése, valamint a földmívelés terén s a szakismeretek terjesztése körül el nem vitatható érdemei vannak s az általa a növénytermelési kísérletezés útján 10 év alatt elért eredmények a magyar mezőgazdaság terén határozott haladást jelentenek, a mely az egész ország mezőgazdáinak hasznára válik. Ezért működése a pályázati feltételeknek mindenben megfelelően, a Forster János-féle pályadíjat Cserhádi Sándor, magyaróvári gazdasági akadémiai tanárnak és a magyar királyi Növénytermelési Kísérleti Állomás vezetőjének javasoljuk odaítélni.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés a Bézsán-jutalomról.

Az e pályázatra «Hass, alkoss s a haza áldani fog» jelígével beküldött pályamű két ívrét kötetből áll. A mű szövegének címe: *«Herpetologia hungarica A magyarországi csúszómászók (Reptilia) monographiája»*, az illusztrációkat tartalmazó kötete pedig: *«A magyar királyság csúszómászói. 1896»*; amaz 666 ívrét lapra terjed, ez 29 festett lapot tartalmaz. A műhöz tárgymutató nincs mellékelve, a mi a terjedelmes kézirat kezelését, a leírt fajok áttekintését s a hivatkozások felkeresését tetemesen megnehezíti s kinyomatás esetében minden esetre pótlendő.

A pályamű voltaképen többet nyújt, mint a mennyit ígér, a mennyiben nem szorítkozik kizárólag a magyar királyság csúszómászóinak leírására, hanem a rendszertani keret teljessége kedvéért rendszertani átpillantást ad az összes ismert, jelenleg élő csúszómászókról, a mi a pályaművet kissé bővíti ugyan, de hasznavehetőségét csak emeli.

A pályaműből világosan kivehető, hogy szerzője évek során át ritka odaadással és vasszorgalommal foglalkozott a csúszó-

mászók tanulmányozásával általában s a hazaiakkal különösen. Ez utóbbi irányban tett épp oly terjedelmes, mint beható s épp annyi szellemmel, mint szorgalommal végzett tanulmányai a hazai csúszó-mászók föld- és helyrajzi elterjedésének, a fajoknak és variétásoknak pontos ismeretét nagy mértékben tisztázták és gyarapították s ezen felül a herpetológiának nem egy vitás vagy homályos kérdését részint megoldják, részint a megoldáshoz közelebb viszik, részint megvilágítják, a további bűvárkodásra itt-ott irányt jelölnek ki s a herpetológiát — melynek irodalmát a szerző alaposan áttanulmányozta, teljesen ismeri, kellően méltatja és felhasználja, — előbbre viszik. A szerző leírásai mind szabatosak, mind önálló pontos megfigyelésen alapulnak s csaknem pedans gondossággal vannak kidolgozva. Túlzott dicséret nélkül mondható, hogy a herpetologiai irodalomnak e pályaművel versenyezhető terméke ez idő szerint nincsen s hogy e mű a herpetológiára általában s nem csupán a hazai irodalomra nyereség.

A mi a munka kiegészítő részét tevő természet után festett táblákat illeti, ezekről túlzás nélkül mondható, hogy mindegyike valóságos műremek, melyen a tudományos pontosság aesthetikai szépséggel s mesteri kivitellel egyesül.

A pályamű minden részében alapos tanulmányozás és vas-szorgalom érett gyümölcse. Az osztály a jutalom kiadását javasolja.

A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből MÉHELY LAJOS neve tűnt elő.

XIV.

Jelentés a Lévay-jutalomról.

A M. T. Akadémia a Lévay Henrik-alapból már másodszor tűzte ki a következő pályakérdést:

«Fogyott-e búzáknak sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mely vidékeken s mely művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?»

E pályázatra négy pályamű érkezett be, melyek közül az 1-ső és 2-ik számúnak a szerzője csaknem ugyanazon elvek szerint dolgozta fel mások adatait; a 3-ik sz. pályamű szerzője maga végzett önálló vizsgálatokat, a 4-iké pedig inkább csak elmélkedett a kérdés felett, a nélkül, hogy az ügy mibenlétének kiderítése érdekében maga állapított volna meg új adatokat, vagy a másokét felhasználni megkísérelte volna.

A 4. sz. pályamű szerzője tévedett, midőn azt gondolta, hogy e kérdést chemiai vizsgálatok nélkül is meg lehet oldani. E tévedésének következménye, hogy bizonyítás nélkül mondja ki, hogy búzánk sikértartalma határozottan fogyott. E kijelenté-

sével maga is ellentétbe jut, midőn önérettel hangoztatja, hogy «a magyar búza jellegében nem változott, s nem is fog változni soha, míg élni fog a magyar». Különben ezt az állítást épp oly kevésbé bizonyítja, mint az előbbi. Szerző általában sok jó szándékkal, de nem elégséges készültséggel fogott a kérdés megoldásához s ezért fáradozása eredménytelen maradt.

A 4-ik sz. pályamű szerzőjétől eltérőleg a többi háromé kimutatja, hogy a magyar búza sikértartalma az utóbbi évtizedekben nem fogyott, sőt általában növekedett.

Habár egyik mű szerzőjének sem sikerült a szó szigorú értelmében minden kérdést felölelő abszolút becsű munkát létesíteni; mindazáltal az eredmény sokkal több, hogysem a pályázatot meddőnek lehetne mondani, mert a beadott munkálatokban legalább egy kérdésre abszolút tudományos becsű feleletet találunk.

Tekintve a feladat nagyságát s ezzel szembeállítva a megoldásra adott idő rövidségét, mindenik szerző legjobb tehetsége szerint igyekezett a kérdés tisztázásához járulni.

Társai közül azonban első helyen méltó az említésre a 3-ik sz. pályamű, melynek szerzője 61, teljesen ismert körülmények közt termelt hazai búzának elemzésével gazdagította búzáink összetételére vonatkozó irodalmunkat. Azt a kérdést: fogyott-e búzáink sikértartalma az utolsó évtizedekben, 30 évi időközben történt termelésre nézve túlzástól mentesen döntötte el. Módszerei ellenőrizhetők: a megvizsgált búza-mintáknak megválasztásában éppen olyan óvatos volt, mint a milyen szigorú magával szemben akkor, a midőn a régi hazai adatokat összehasonlításra használta, és nem elégedett meg azzal, hogy csak a hazai búzákról mondjon saját tapasztalatai alapján véleményt, hanem a magyar búzának számba vehető versenytársai közül is 10 külföldi búzát megvizsgált, hogy a magyar búza kereskedelmi értékéről annál tárgyilagosabban nyilatkozhassék.

Az 1-ső és 2-ik számú művek szerzői is általában figyelemre méltó munkát végeztek; minthogy azonban az 1-ső sz. munka szerzője állítását új adatokkal nem támogatja, a statisztikai adatokat nem elég megválogatással értékesíti; a 2-ik sz. munka szerzője pedig a 3-ikénál kevesebb számú új adatot közöl, azok értékeért felelősséget nem vállalhat, mert az elemzéseket nem maga végezte, továbbá az ország búzatermő vidékeit sem részletezte egyenlő figyelemben: a bizottság a pályadíjat a 3-ik számú, «A tanyáknál szellők lágy ölében» jeligéjű munka szerzőjének ítéli oda, s javasolja, hogy a t. Akadémia az 1-ső és 2. sz. pályaművet is dicséretben részesítse.

Az osztály a 3. számú pályamunkának a jutalmat kiadni kéri.

A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből HANKÓ VILMOS és GÁSPÁR JÁNOS neve tűnt elő.

XV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. T. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A két egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1897-ben.

Gombocz Zoltán, a budapesti egyetem II-od éves bölcsészeti hallgatója,

László Géza, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «*Monumenta Hungariae Historica*»-nak minden évben egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1897-ben

Barcsa János, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Sólyom Lajos, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Bösendorfer József, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1897. május 5-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtítkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Az I. osztályba:

Levelező tagnak:

az A) alosztályba: *Zolnai Gyula*, magyar nyelvész.

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke.

Levelező tagnak:

a B) alosztályba: *Tagányi Károly*, történetbúvár.

A III. osztályba:

Levelező tagnak:

az A) alosztályba: *Lenárd Fülöp*, physikus.

a B) alosztályba: *Mágocsi-Dietz Sándor*, botanikus.
Kétli Károly, orvostudományi író.
Lenhossék Mihály, anatomus.

Külső tagnak:

Pflüger Ede, physiologus Bonnban.

Ostwald Vilmos, chemikus Lipsében.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1897. május
6-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétélei.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtétélek.

1.

A *Gróf Teleki József-jutalomért* 1899-ben szomorújátékok pályáznak, a középfajok kizárásával. A verses forma okvetlen megkívántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

A *Gróf Karátsanyi-jutalomért* 1899-ben komoly drámai művek pályáznak, a melyek alatt nemcsak szomorújátékok, hanem másnemű, úgymint történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok stb. is értetnek. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találhatik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

3.

Kívántatik *elbeszélő költemény*, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló-bizottság irodalmunkra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a *gróf Nádasdy* Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik *ódai költemény*, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzellem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a *Bulyovszky Gyula* nevére tett alapítványból 200 frt.
Határnap 1897. szeptember 30.

5.

A *Farkas-Raskó* alapítványból 100 frt hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elegia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satira.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki, a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt kiadni tartozik. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1899. szeptember 30

Jutalma a Lévy-alap 1894—95. évek egyesített kamataiból 1000 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

A *Péczely-regény-pályadíjra* 1895—96. évkörben megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másod sorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy satirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden 1895—96. években nyomtatásban akár önállóan, akár folyóiratban vagy hirlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Azonban a folyóiratban vagy hirlapban megjelent regények csak akkor tekintetnek pályaműveknek, ha az Akadémiához beküldetnek; a míg az önállóan megjelentek beküldés nélkül is pályaművek. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek mely

első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hirlap) czímlapján áll. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

Pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatlak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1897. szeptember 30-dikáig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha az önállóan megjelent s be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván. A csak folyóiratokban és hirlapokban megjelent munkák azonban beküldendőek.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

9.

A gróf Teleki József jutalomért 1898-ban szomorújátékok pályáznak a középfajok kizárásával. A verses forma okvetlen megkivántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

10.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1897-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találják.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

11.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Imre, II. Endre vagy IV. Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek épen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tüzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1897. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

Szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a «Magyar történeti színműtár a Kőczán-alapítványból» című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

12.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története 1867-ig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványtól 1000 forint.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles ezt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik a magyar szórend történeti változásait tárgyzó munka. E feladat megoldásában, ha nem is kizáróan, első sorban azok a nyelvelmékek veendőek alapul, melyek prózában vannak írva s ezenfelül eredetiek (nem latinból való fordítások).

Jutalma a Marczibányi-alap 1898-ra szóló kamataiból 40 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Kivántatik egy a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munka.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítvány 1897. kamataiból 1000 forint.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-Történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1897. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1891—1897. évkörben megjelent, a philosophiai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1898. január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

Kivántatik magyar történelmi korrajz, melynek tárgyát szerző a XVI. vagy XVII. századból szabadon választhatja. A munka a kiszemelt korszak társadalmi és politikai állapotait tüntesse föl mintegy 10 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 400 frt.

Határnap 1898. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik a magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda. A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő Erdély historiája a nemzeti fejedelmek alatt, tekintettel a művelődés történetére.

Jutalma a Bükk László-féle alapítványból 1000 frt.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1897. december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

6.

A Scitovszky János hercegprimás emlékére Forster Gyulától tett alapítvány kamataiban a Történelmi Bizottság *Beke Antal* gyulafehérvári kanonokot javasolja részesíteni, feladatává tévén, hogy az erdélyi egyház történetére vonatkozólag a római levéltárakban kutatásokat eszközöljön és az eredményről annak idején a M. T. Akadémiának jelentést tegyen.

7.

Fejtse ki pályázó, mily társadalmi és gazdasági okok idézték elő hazánk Duna-jobbparti részének némely vidékén a születések feltűnő csökkenését, s mely intézkedésekkel lehetne a bajt megorvosolni?

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 frt.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalom csak önálló tudományos becsessel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Fejtse ki pályázó, alkalmazható-e sikerrel a járadék-birtokok rendszere hazai viszonyaink között?

Jutalma az Ullman-féle alapítványból 360 frt aranyban.

Határnap 1898. szeptember 30.

A pályadíj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

9.

Írja meg pályázó valamely fontosabb városunk kereskedelmének történetét a szatmári békétől 1867-ig.

Jutalma a Dóra Szilárd-féle alapítványból 100 darab arany.

Határnap 1897. évi szeptember hó 30.

A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni, ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Fejtsenek ki a jövedelem megoszlásának általános törvényei.

Jutalma az Első Magyar Biztosító Társaság alapítványából 500 ft.
Határnap 1897. évi szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló tudományos becsesel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti étellel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fő-súly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a «Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület» Fáy András nevére tett alapítványából 3000 ft.

Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a «Pesti hazai első takarékpénztárnak» díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

12.

Kivántatik a XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméletének kritikai ismertetése, eredeti források alapján. (Másodszor.)

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

13.

Kivántatik az építészet története Magyarországon az Árpád-házi királyok korában, a fenmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával.

Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatok az építészet külföldi analógiáival és fürkészszse a hazai építkezés

összefüggését politikai és culturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók.

Jutalma a Bézsán-alapból 1200 frt aranyban.

Határnap 1898. december 31.

A jutalom csak absolut becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év alatt nem tenné, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

«Fejtessek ki, mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog egyik alaptörvényévé.»

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt o. é.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

A Sztrokay-alapítványból 100 arany fordítatik a jog- és államtudományi szakban 1896. és 1897. évek alatt megjelent legkitűnőbb munka jutalmazására. A díj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. Felhívatnak mindazok, a kiknek a jog- és államtudományi körbe eső munkájuk 1896. és 1897. évek alatt megjelent, hogy azt 1897. december 31-ig az Akadémia főtítkárához küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson.

16.

Adassék elő kiadott és kiadatlan források nyomán a királyi kancellária fejlődése és története, kiváló tekintettel működésére az oklevelek írása terén, a vegyes házbeli királyok korában; állapíttassék meg ezzel kapcsolatban a kancelláriai alkalmazottak kritikai névsora.

Határidő: 1898. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alapból 1000 arany forint.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

17.

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy árúraktárak, kis üzletek, hálózat — versenye egymás-

közt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és socialpolitikai következménye.

Jutalma: A Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

18.

Fejtsék ki a befolyás, melyet a hetvenes évek óta jelentkezett világgazdasági viszonyok a mezőgazdaság jövedelmezőségének, különösen pedig a földjáradéknak alakulására eddig gyakoroltak s a közel jövőben előreláthatólag gyakorolni fognak, különös tekintettel hazánkra.

Jutalma: Léray Henrik alapítványából 500 forint.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

19.

Fejtsék ki a demographia feladata, szervezete és módszere a modern állami és társadalmi kérdések szempontjából.

Jutalma: a Pollák Henrik nevére tett alapítványból 750 forint.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda és csakis azon esetben adható ki, ha szerző igazolja, hogy a munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

20.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságának hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen feltételek teljesítése után fizetetik ki.

21.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «*Monumenta Hungariae Historica*»-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Kivántatik a magyarországi Dunaszakaszból balparti nagyobb mellékfolyóinak geographiai leírása, különös tekintettel a terasseképződményekre.

Jutalma *gróf Széchenyi Béla* ig. és t. tag adományából 200 arany.

Felhivatnak a pályázni kívánók, hogy kimerítő munkatervüket í. év szeptember 30-ikáig a Magyar Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldjék be.

A munka elkészítésére a megbízást a III. osztály javaslata alapján az 1898. januári összes ülés adja meg s ugyanekkor a tanulmányhoz szükséges utazások költségeire a pályadíj fele előlegül kiutalványozható.

A munka benyújtásának határideje 1899. december 31-ike.

2.

Az analysis azon fontos ágát, mely az analitikai függvények elméletével foglalkozik, hazai irodalmunkban ez ideig csak szórványosan — egyes értekezésekben — tárgyalták. Oly munka, a mely akár az analitikai függvények általános elméletét, akár pedig az egyes fontosabb, speciális függvényosztályokat rendszeresen és kimerítően tárgyalná, mindez ideig hiányzik. Ez okból a M. T. Akadémia a jelen alkalommal a következő pályakérdést tűzi ki:

Kivántatik egy oly munka, mely körülbelül 25 nyomtatott ívnyi terjedelemben a függvénytani szakirodalom gondos és rend-

szeres felhasználásával az analitikai függvények általános elméletének alapelveit tárgyalja és e mellett annak alkalmazását valamely fontosabb speciális függvényosztály elméletének kifejtésére bemutatja. E speciális függvényosztály lehetne az algebrai, az elliptikus, illetőleg Abel-féle függvények osztálya, vagy pedig bemutathatná a munka az n -edrendű lineár differenciál-egyenlet függvénytani elméletét és az ezáltal defineált függvényosztályokat.

Az Akadémia ezúttal önálló bűvárlaton alapuló új eredményeket nem kíván, és inkább arra helyez súlyt, hogy a benyújtandó munka általános függvénytani bevezetésével együtt a választott speciális függvényosztály tanulmányozására alkalmas, jól áttekinthető kézikönyv legyen. »

Jutalma a Tomori-alapból 1000 frt.

Pályázni kívánók felhivatnak, hogy a munka tervezetét 1897. szeptember 30-áig a főtitkári hivatalnál nyujtsák be.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt köteles kiadni; ha ezt nem teszi a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czimlapján kiteendő, hogy a Tomori-alapból, a M. Tud. Akadémia részéről nyert megbízással készült.

II.

Már hirdetett jutalomtétélek.

3.

Kivántatik annak kimutatása, hogy Magyarország egyes erdős vidékein és általában az egész országban az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez után nyerhető kamat-jövedelem mily viszonyban állanak egymáshoz?

Az erdőmivelés útján hasznosított tőke és az ennek jövedelme között lévő viszony alapján megállapítandó a magyar erdőgazdaságnak az a jövedelmezőségi aránya, melyben ez az ország más földmivelési ágazataihoz, nevezetesen a gabonatermeléshez s a legelő-mivelési ághoz az egész országban és az egyes erdős vidékek szerint áll.

A megállapított jövedelmezőségi aránynak kedvező vagy kedvezőtlen volta azoknak a közgazdasági és földmivelési tényezőknek méltatásával bírálendő, melyek az erdőgazdasági művelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételezik.

Jutalma a Léway-alapítványból 500 frt, külön adományból 500 frt, összesen 1000 forint.

Határidő 1898. szeptember 30.

A jutalom, csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik valamely kisebb hazai állatcsoport önálló vizsgálatokon alapuló s a tudomány mai állásának megfelelő földolgozása.

Jutalma a Vitéz-alapítványból negyven arany.

Határidő 1898. szept. 30.

A jutalom, csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* «az Akadémia *főtitkári hivatalához*» czimezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczyán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1897. május 13-án.

Szily Kálmán.

főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik **tudományos magyar nyelvtan**, mely tárgyról a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli; a felveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és a régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kívántatik) főszó helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanulások is fölhasználandók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan*, *Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak nevei szerint: független és kapcsolatheli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó, s mely a jelentéstant is, akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva, magában foglalja; *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján: a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat eseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtanirodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés, czéljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül — mint gyakorlati célú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. — *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzés-tanban a nyelvújításra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számbaveheti a művelt nagy közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legföljebb 120 nyomtatott ív.*

2.

Kivántatik a **magyar irodalom története** a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudo-

mány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózaírók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudomány-szakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikaírók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálандók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalандók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalандók. Az egész munkához részletes és pontos index esatolандó. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatottir.*

3.

Adassék elő **Magyarország archaéológiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissance-ig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen esatolандók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme*, az Archaéologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt *legfőljebb 150 nyomtatott iv.*

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehető-

séghez képest, kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt, *Terjedelme 120—150. iv.*

5.

Kivántatik a **Szent István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgálta a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarországról régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodésiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfölbbe 150 nyomtatott iv.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejtett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magántevékenység irányában és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesítésére, és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadsor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotoknak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem a *tanulások irányadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott iv.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geológiájának leírása**, és pedig:
1. A Magyar birodalom geológiai ismereteinek fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közettani összetétele, áttekin-

tést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kövületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geológiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely chemiai, pl. a Duna-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországon talált ásványfajok (hozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátzerűségei a chemiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a régén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik Magyarország flórájának megírása. — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, neveinek és fajainak meg-

határozására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morphológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kíváncs, hogy a munka tartalmát pontosan előtűntető indexzel legyen ellátva. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik a **Magyar birodalom faunáját** jellemző állatoknak oly összefoglaló munkában való feldolgozása, mely az állattan minden irányú művelőinek kézikönyvül szolgálhasson. A munka keittős feladatának megfelelően rendszertani leíró részében a hazai faunát az egész állatországgal összefüggésben tárgyalja, de a fősúlyt a hazai állatfajoknak könnyen felismerhető jegyek szerint való rövid leírására s máig ismert hazai elterjedéseknek megjelölésére fektesse.

Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővitené, a ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kíváncs. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy feltűnőbb, valamint s hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz, (illetőleg a más munkákból veendő rajzok megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000. azaz tízezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1901. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélén ugyanazon jellege álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztály-elnök és a három osztálytitkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrendje a következő:

A bizottság szövegezi és az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra, ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formáság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jelíges leveleit — egy-egy közös horitékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és minderről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot köldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánlottassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dícsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdícsérése ajánlottassék a nagygyűlésnek s egyszersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1897. május 5-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Június 15.

6. FÜZET.

Jedlik Ányos emlékezete.

B. Eötvös Loránd r. tagtól.

(Előadta a május hó 9-ikén tartott közülésen.)

Jedlik Ányosról, az ő csendes mederben lefolyt majdnem száz éves életéről és a magyar tudományosság szolgálatában kifejtett munkásságáról, az ő fényes tulajdonságairól és gyengéiről fogok itt megemlékezni, nem magasztaló, de meggyőződéseim szerint igazságos szavakban. hogy kegyeletes tiszteletünknek iránta kifejezést adjunk és hogy az ő életének példájából mi is okulást merítsünk.

Nem tartozott ő a nemzet nagyjai közé, mint a legtöbben, a kikiről akadémiaink ünnepélyes ülésein eddig megemlékeztünk, legalább nem abban az értelemben, melyben ezt a jelzőt rendszeresen használni szoktuk. Az államférfi, ki egy nemzet sorsát viszontagságok között jóra vezérli, a költő, ki dalával majd vigasztalja, majd önfeláldozó tettekre lelkesíti, a történetíró, ki neki multjáról beszél, és az alkotó művész, ki dicsőségének szobrot emel, mind, mind közelebb állanak a nemzet szívéhez és inkább számíthatnak elismerésére, mint a tudós, ki reá közvetlen befolyást nem gyakorol, kinek hazafiaságát különös tettekben kimutatni legtöbbször még alkalma sincs, és a ki, ha bűvarkodása közben gyöngyöt talál, még azzal is nem kizárólag csak az ő, hanem az egész világnak szellemi kincsét gazdagítja.

Kimagasló hazafias tettek által Jedlik valóban nem fordíthatta magára kortársainak figyelmét, az ő hazafisága nem volt kivételes, csak olyan, mint Istennek hála! e nemzet fiainak millióié. Feltűnő tettekben, hangos szavakban nem nyilatkozott meg, ott volt elrejtve szíve mélyében, mint a természet rendje szerint anyjától öröklött adomány, de a mikor kellett, a nagy és nehéz időkben. látszólagos álmából mégis öntudatra és tetterre ébredt.

Jedlik élete folyamában is volt idő, melyben a nemzet

sorsa iránti aggodalom minden más gondolatot, a hazafi kötelessége minden más munkásságot háttérbe szorított.

Akkor volt az, a mikor 1848 márczius 15-ikén, mint a pesti egyetem bölcsészeti karának dékánja, ezeket írta be a kar naplójába: «Mindenki érzi, hogy ily mozgalmak között valamint az egyetemi tanárok, úgy az egyetemi ifjúság közönyös állapotban nem maradhat», és más helyen: «Azon fontos és Magyarország történetében időszakot alkotó események tekintetéből, melyek e folyó hó 15-ik és következő napjaiban fejlődtek ki, ezen napló is ennekutána magyar nyelven vezetetik».

Később a tudós tanár és szerzetes beállott nemzetőrnek, és még később, az elnyomatás idejében, a mikor azt nem jó szemmel nézték, módot talált arra, hogy a magyar fiúkat magyarul tanítsa.

A veszély múltán azonban visszatért, saját szavai szerint, megint a «közönyös állapotba» s újra napról-napra rendesen és odaadással végezte a maga dolgát.

Ilyen egyszerű mint ő maga, volt az ő hazafisága is, nem különös jutalomra jogosító érdem, hanem csak kötelesség teljesítése és mégis sokszorozva milliók szívében egy nemzet életének és felvirágozásának legszilárdabb biztosítóka.

Kiváló érdemeit más téren, a tudományos munkásság terén kell keresnünk.

* * *

Maholnap annak a századnak végére érünk, melynek első napjaiban Jedlik született. Az emberiség művelődéstörténetében jelentőségteljes század volt ez, melyben a mult századok küzdelmei után végre felszabadult gondolkozás minden irányban kifejtette erejét, és különösen a természettudományokban nagyobb haladást tett, mint előbb évezredek folyamában.

Tréfának megjárja, ha egyszer-másszor a «fin de siècle» jelszavával gúnyolódunk e teremő korszaknak némely túlhajtott korcs kinövésén, de ha komoly ítéletet akarunk hozni s a század elejét annak végével összehasonlítani, akkor a haladáson örvendező bámulattal fogunk meggyőződni arról, hogy az emberiség e néhány emberöltő alatt mi mindennel gazdagodott. Ez a nagy haladás nem egyes kiváltságos nemzeteknek, hanem a nemzetek összességének műve: a verseny közöttük, melynek végén mindegyik féltékenyen követeli az őt megillető babért. Be kell vallanunk, hogy nekünk e babérokból csak igen kevés követelni valónk van.

A magyar történet és nyelvtudomány, a jogi és államtudományok, melyek a nemzeti élethez közelebb vonatkozásban állanak, nálunk is már régebben nyertek polgárjogot, de a ter-

mészettudomány, legalább még e század első felében, alig bírt művelődésünk talajában gyökeret verni, s a kevesen, kik azt mégis művelték, távol a külföld éltető tudományos légkörétől, segítség nélkül környezőik részéről, valóban az úttörők nehéz munkáját végezték. Jedlik is így magára hagyatva járt öncsinálta útján és mégis nem egyszer azon nagy felfedezések nyomán haladt, melyek e századnak dicsőségét teszik. Ő sokat keresett és sokat talált, de mert maga nem hirdette, honfitársai nem vették észre, a külföld nem látta az ő találmányait, azért a világ tudományos irodalmában az ő neve alig fordul elő a XIX-ik század felfedezőinek sorában.

A mit, mert nem tudott róla, nem tehetett meg a világ, tegyük azt meg legalább mi. Írjuk oda nevét alkotásaihoz.

* * *

Életéről nem sok mondani valóm van, mit is beszélhetnék a szerzetes viselt dolgairól, a ki egész hosszú életében mindig csak rendjének jelszavát követte: «*praedicate et docete*» és a kinek minden gondolatát Isten és tudománya foglalta el. A keveset, a mit mégis elmondhatok, leginkább Szinnyei kérésére írt önéletrajzából tudom.

Jedlik 1800-ik évi január hó 11-én Szimő helységben, Komárom megyében, mint földműves szülők gyermeke született. A keresetségből az István nevet nyerte. Az írást, olvasást falujának iskolájában tanulta s azután tanulmányait a nagyszombati s utóbb a pozsonyi gymnasiumban folytatta. Az akkori gymnasium hat osztályának bevégezte után, 1817-ben, a Szent Benedek-rend növendékei közé lépett és mint újoncz Anianus, magyarosan mondva Ányos névvel jelölve az 1818-ik évet már Pannonhalmán töltötte.

Ez volt a döntő lépés életében.

Kezdeté nemcsak tudományos pályájának, hanem egyénisége alakulásának, jelleme fejlődésének is. Mert bár nem vonhatjuk kétségbe, hogy a szülői ház szokásai s az otthon töltött gyermekévek apró eseményei még öreg korában is visszatükrözödhettek némely egyéni sajátságain, mégis jellemének azon lényeges tulajdonságai, melyek őt az utódok megemlékezésére méltóvá tették, az általa önelhatározásával választott családnak, a magyar benzés rendnek családi vonásait mutatják. A rendíthetetlen hit Istenben, a tudományszeretet, a tanítónak soha nem lankadó szorgalma, az embertársainak bajai iránt fogékony jó szív, az önzetlen hazaszeretet, mind olyan vonások, melyek Jedlik jellemében rendjének hagyományos szokásai nyomán indultak fejlődésnek és erősödtek meg. Szerzetesi életéből származott

azonban egy nagy hibája is, a félénk elzárkozottság, a mely akadályozta abban, hogy másokkal való érintkezése által tudományos látóköre kibővüljön, és hogy viszont ő tudományával másokra éltető hatást gyakoroljon.

A benzések rendjébe belépése óta nem fordult elő Jedlik életében olyan esemény, mely életfolyamának új irányt adhatott volna. Előbb rendjének iskoláiban tanult, azután azokban tanított, majd 1840-ben elfoglalta a pesti egyetemen a physika tanszékét, melyre természetét, az akkori szokás szerint, előbb versenyző vizsgán kellett kimutatni.

E tanszéken működött 1878-ig, s akkor nyugalomba vonulván, visszatért a győri házba.

E rendes életpálya folyamán nem maradhattak el a rendesen szokásos kitüntetések sem. A pesti egyetem bölcsészeti kara 1848-ban dékánjává, az egyetem 1863-ban rektorává választotta, ő Felsége 1867-ben a királyi tanácsosi czímmel, 1879-ben nyugalmaztatása alkalmából a III-ad osztályú vaskorona-renddel tüntette ki. A m. t. Akadémia 1858-ban levelező, 1873-ban pedig tiszteleti tagjainak sorába választotta.

Életviszonyairól nincs több mondani valóm, ízléstelenség volna részemről, ha annak leírását e helyen az adatok részletezésével hosszúra nyujtanám, hamisítás, ha ezen, a kötelesség teljesítése közben napról-napra egyformán lefolyó élet egyes jelentéktelen eseményeit, mint érdekes bonyodalmakat tüntetném elő. A festő, ki a csendes tó sima tükrét akarja vásznára varázsolni, ne vegyen tarka színeket ecsetjére.

A mint viharok nélkül, békés egyformaságban vonultak el egymásután életének külső eseményei, úgy béke és egyensúly honolt az ő keble mélyében is. Azok a redők, melyeket mi az ő gyermekes ártatlanságot és kíváncsiságot sugárzó arczán évről-évre mélyebben bevésődni láttunk, nem a szenvedélyek és gondok, hanem a folytonosan kereső, megfeszített gondolkozásnak redői voltak.

Az ilyen egyszerű, változatosság nélküli s a mellett oly igen hosszú életet sokan talán unalmasnak tartanák, Jedlik azonban soha sem unatkozott.

Egy rendtársa életének utolsó éveiben azt kérdezte tőle, «miért választotta tanulmánya tárgyául éppen a physikát, miért nem például a theológiát, mely a legmagasztosabb dolgokkal foglalkozik?» Erre ő így felelt: «Látja, minden tudományágban tanulhattam volna eleget és szépet, de a physikában tanulok és egyszersmind mulatok, gyönyörködöm is».

Nem a physikát, mely csak annyira gyönyörködteti a vele foglalkozót, mint bármely más tudomány, hanem magát jelle-

mezte ezzel az akkor már közel száz éves tudós, ki tudományában még mindig mulatságot és gyönyörűséget talált.

E saját vallomása nyomán kísértünk meg mi is jellemezni az ő tudományos egyéniségét, azért, hogy törekvéseit és sikereit jobban megérteni tudjuk.

Jedlik a benzézsrend iskoláiban végezte felsőbb tanulmányait, azoknak rendeltetése szerint, és a kor követelményeinek megfelelőleg tanult sok theológiát, s a mellett valami kevés physikát is. A theológiából eleget arra, hogy hitének tételeiben megerősödjék, a physikából eleget arra, hogy fölébredjen benne a vágy még többet tudni. Ez a tudásvágy azonban nem indította őt a végső okok kutatására, melyekre nézve hitében teljes megnyugvást talált, hanem csak arra, hogy a természet jelenségeinek részletes megismerésében keressen kielégítést. Az ő philosophiája nagyon egyszerű volt.

Isten teremtette ezt a világot a maga gazdag változatosságával és bámulatos rendjével, és mert ez a világ szép és szépsége annál elragadóbb képekben tárul fel szemeink előtt, mennél behatóbban vizsgáljuk részleteiben, azért az emberi észnek nem lehet nagyobb gyönyörűsége e földön, mint a természet jelenségeinek ez a részletes kutatása. Ez volt a multság, ez volt a gyönyörűség, melyet neki a physika szerzett. A forgó mágnesrudat, a rezgő fémrugót, a higany felületén végig sikamló hullámokat, a lepke szárnyainak csillogásával vetekedő karczolt üvegrácsot, a hatalmas elektromos szikrát órákon, napokon, évtizedeken át gyönyörködve figyelte meg. Csak másodsorban érdekelte az a kérdés, miért? tudta, hogy a felelet, melyet e földön arra nyerhet, megint csak újabb «miért»-re vezet, s erősen bízva hitében, ezt az utolsó kérdést jobb időkre halasztotta, akkorára, mikor a mennyekben Istennel egyesülve lesz. Életének utolsó napjaiban nehezen várta a percet, a melyben égbe szálló szelleme végre meg fogja érteni mindazt, a mit e földön szemével látott, fülével hallott, gondolkozásában összegyűjteni és csoportosítani tudott. de a minék végső okát véges észszel még keresni sem merte.

Ez a tudományos hitvallása értetheti meg velünk tudományos munkásságát is.

Kutatásainak kezdete rendesen a gyönyörködés volt egy vagy más olyan egyszerű jelenségben, melyet laboratoriumában, néha régi könyvek máskor frissen érkezett folyóiratok utasítása nyomán létesíteni tudott. Törekvése azután az volt, hogy a jelenséget szebben, feltűnőbben és újabb változatokban állítsa elő, nem is nyugodott meg addig, a míg tárgyát nem meritette ki, vagy nem jutott el valami olyanhoz, a mi előtte új volt s ez által neki még fokozott örömet szerzett. Azzal, hogy a mi

neki új, másoknak is az, és a tudomány haladására fontos lehet, nem sokat törődött.

A XIX-ik század gazdag volt tudományos meglepetésekben. Az elektromosság, a fény, a hang jelenségeinek részletes kísérleti kutatása nem ritkán csoda számba menő új dolgok hírért küldte a világba s e hírek szárnyra kelve, mindenütt újabb kutatásokat eredményeztek, s így a mint elterjedtek, egyszersmind tartalmukban is gazdagodtak. A hír, mely az igaz, sokszor csak elkésve kopogtatott Jedlik félreeső labororiumának ajtaján. ritkán került ki onnét újabb ékesség nélkül.

De ez a század nemcsak az új kísérleti tények felismerésében, hanem az elméleti összefoglalás tekintetében is nagy dolgokat végzett. Ez igtatta be a természettudományok épületének alapkövei közé, az anyag megmaradásának tétele mellé az erély megmaradásának tételét, ebben a században fejlődött ki a fénynek rezgési elmélete, ebben jutott diadalra az atomok ősrégi föltevése, leginkább a gázelmélet következtetéseiben. Be kell valanunk, hogy mindezek az elméletek s az ellenőrzésükre irányult kísérleti vizsgálatok soha sem kötötték le Jedlikünk érdeklődését annyira, hogy fejlesztésükhöz maga is hozzá járulhatott volna. Lehet, hogy matematikai iskolázottságának hiányossága akadályozta ebben, de én alig hiszem, hogy még ha azt pótolta volna is, a felvett nyomon fürkészve, az ő, mindig tovább és tovább haladó gondolatmenete örömet főlemelkedett volna az elmélet magaslataira, a honnan körültekintve, szélesebb lesz a látkör, de a részletek eltörpülnek. Olyan volt ő, mint a bányász, a ki ha gazdag eret talált, nem tud megválni az abban csillogó arany varázsától s annak nyomán tör előre addig, míg azt ki nem meríti, vagy a míg az áttörhetlen közet erejét el nem bénítja.

Lássuk már most, mit is hozott ő ki a tudomány aranytermő aknáiból. Azon kezdem, a mi neki a legkedvesebb volt, az elektromosságon.

A legmagasztosabb, a leginkább megrendítő elektromos jelenség kétségtelenül a villám, a haragos Zeus hatalmának megnyilatkozása, az Isten nyila, a physikus műhelyében az elektromos szikra.

Guericke Ottó, a légszivattyúnak és az elektromozó gépnek felfedezője, a dörzsölt kengolyót még csak szerzeni hallotta és a sötétben gyengén világítani látta, az angol Wall azonban a XVII-ik század végén már szikrát csalt ki a borostyánkőből s azt a villámhoz, recsegő hangját pedig a mennydörgéshez hasonlította. Ettől fogva physikus physikussal azon versenyzett, ki tud hosszabb, fényesebb, csattogóbb, szóval a villámot jobban megközelítő szikrát létre hozni. Az elektromos gépek, melyekben a kengolyót csakhamar üvegkorong váltotta fel, e versengés folya-

mán mind nagyobb és nagyobb méreteket öltöttek s végre létrejött a mult század csodagépe, Van Marum gépe, a leydeni Teyler múzeumban, mely bámulóit két láb hosszú szikrákkal lepte meg. Jedliknek ez nem volt elég, túl akart tenni még ezen is. Azok a gépek, melyeket ő a pesti egyetem szertárában talált, nevezetes eszközök voltak ugyan, a mennyiben egy félszázaddal azelőtt a tudós jezsuita atya, *Domin Ferencz* elektromos gyógykezeléseinél tettek szolgálatot, Van Marum gépét azonban hatásképességben el nem érték. Ennél nagyobb új gépek beszerzésére nem gondolhatott, mert hogy is versenyzett volna a szerény pesti egyetemi szertár a dúsgazdag Teyler múzeummal. Jedlik azonban mégis elérte célját, bár más utat választott, s éppen ez az érdekes. Ő a szikra hosszát leydeni palaczkok sorozatának különös kisütési módja által növelte nagyra. Ugyanis négy, egész nyolcz palaczkból álló telepét egy sűrítővé foglalva össze töltötte meg s azután gyorsan lánczolatossorozatba állítva sűrítette ki. Sokféleképen módosított eszközei között a legjobb az volt, melyet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálóknak Pesten 1863-ban tartott gyűlésén mutatott be s annak munkálatai sorában leírt. A 90 centiméter hosszú szikra, melyet azzal létrehozott, felülmulta mindaz addig ez irányban tett kísérleteket. Eszközének egy másik módosítását, az ú. n. csöves villamszedőt az 1873-iki bécsi kiállításon is bemutatta és 1882-ben Carl Repertoriumában a nagyvilággal német nyelven is megismertette. Addig az igaz, már Mach, Holtz és Planté is megtalálták a sűrítők kisütésének ezen módját, Jedlik felfedezésének prioritását azonban magyar nyelvű értekezései kétségbevonhatatlanul bizonyítják.

E század első felében az elektromos szikra mellett talán a mágnes vonzása volt a legnépszerűbb laboratoriumi jelenség. Jedlik, hogy mennél erősebb mágnezt készíthessen, egy elektromágneses delejező gépet gondolt ki, mely a k. m. Természetudományi Társulat Értesítőjének IV. kötetében van leírva. De nem volna helyén, hogy itt aprólékoságokba bocsátkozzam már azért sem, mert nagyobb dolgokról szólhatok.

Két nagy felfedezésről akarok említést tenni, az elektromágneses motorról és az elektromos dynamogépről, a mely Jedlik magányos dolgozószobájában látott napvilágot, de sajnos ott rejtve is maradt. Sem ő maga, sem azok, a kik nehezen hozzáférhető műhelyébe bepillanthattak, nem ismerték fel idejekorán e felfedezések jelentőségét s az őt gyönyörködtető experimentum csak olyan kezdet maradt, a melynek nem lett folytatása. Mások később találták meg ugyan ezen felfedezések magvát, de azt termékeny talajba tudták elvetni, hol az nagyra nőtt s ültetőinek babérkoszorút hajtott.

Maga Jedlik e felfedezéséről sem folyóiratokban, sem könyvekben nem tett nyilvános jelentést, az elsőről, az elektromágneses forgó készülékről azonban szeretett beszélgetni. Mikor esmilyen okoskodások alapján sikerült neki először erre vonatkozó kísérlete, azt elmondta többek között nekem is, le is írta Heller Ágost tudós társunkhoz. a physika avatott történetírójához, 1886-ban Győrből intézett levelében.

E forrásokból tudom, hogy a mint ő 1825. őszén a benzézésrend győri lyceumában a physika tanításához hozzáfogott, figyelmét azonnal lekötötték az akkor még az újdonság varázsával is ható elektromágneses jelenségek. Ismételte ő is *Ørsted* kísérletét, élénk érdeklődéssel figyelve meg a mágnesű áramokozta kitérését. Készített magának csakhamar egy Schweigger-féle multiplikátort is abban, talán a hatás növelése végett a mágnesűt elektromágnessel cserélte fel. A mikor látta azután, hogy az áramtekercs az elektromágnes nagy erővel kilöki, eszébe jutott, nem lehetne-e azt folytonosan egyirányú forgásba is hozni. Egy kis módosítás az eszközön, melylyel az elektromágnes gerjesztő áram irányát a mozgás kellő pillanatában meg tudta változtatni. a kívánt eredményre vezetett. Mint ő mondja ez 1827- vagy 1828-ban történt.

Éppen az előadásra ütött az óra, a mikor első ilyenmű gépecskéjének egybeállításával elkészült és azt megindíthatta. Kötelességet mulasztani nem tudott, bement hallgatói közé, megtartotta előadását, de gondolata ez alatt is csak elektromágnesese körül járt, a mely nem csalta meg, hanem a mikor vége lett az órának és megalkotója ismét előtte állott, még mindig vigan folytatta szakadatlan körmozgását. Még kilenczvenéves korában is bizonyos meghatottsággal és gyermekes örömmel emlékezett vissza életének e dicsőséges pillanatára.

Vajha ő e dicsőségnek igazán öntudatára jutott volna. De ő maga nem tudta hinni, hogy nagy felfedezést tett, csak azért sem. mert az tőle származott.

Hellerhez így ír:

«Midőn ez imént tárgyalt villamdelejes forgásokra való készüléket 1827. és 1828. évek előtt jó eredménynyel létrehoztam, akkor még nem lehetett hasonlóknak leírását a kezemenél létezett folyóiratokban vagy munkákban találni és olvasni. Ezen körülménynél fogva részemről azon véleményben voltam. hogy a leírt villamdelejes készülékeknek és alkalmazási módjuknak én volnék a feltalálója, de csak a magam egyéniségére nézve. mert mint kezdő természettani tanárnak többször volt alkalmam azt tapasztalni, hogy némely természettani tünemények, melyekre csak saját belátásom és kutatásom útján jöttem, másoknál már jóval előbb ismeretesek voltak. E vélemény mellett még továbbra

is megmaradtam. 1829-ben vagy 1830-ban valamely könyvben, valószínűleg «Dingler Polytechnisches Journal» egy kötetében találtam egy ábrát, mely az általam itt leírt gépekre vonatkozó ábrával annyira megegyezett, hogyha én az általam létrehozott villamdelejes készülékeket előbb közzétettem volna, azt kellett volna gyanítanom, hogy az illető írónak az általam közzétett leírás szolgálhatott alkalmul. De mivel én a villamdelejes forgásokról akkor semmit sem tettem közzé, meg kell azon nyugodnom, hogy azokat Ørsted, Ampère, Schweigger és mások felfedezése nyomán saját iparkodásomnak köszönhetem. Jelenleg már bajos volna a prioritás miatt bárkivel vitatkozni.»

Nem tudom, bámuljam-e. vagy hibáztassam ezt a majdnem páratlan szerénységet? De mind ennek dacára az idők folyamában ide-oda mégis csak eljutott Jedliknek, mint az elektromágneses gép felfedezőjének híre és oklevélszerű bizonyítékok nélkül is hitekre talált.

Leginkább azon személyes érintkezés útján történhetett ez, melyre a Német Orvosok és Természetvizsgálóknak 1856-ban Bécsben tartott ülése szolgáltatott alkalmat, a melyen ama kor kiváló tudósainak társaságában 91 magyar és közöttük Jedlik is megjelent. E tudós forum előtt két előadást tartott, az egyik «az elektromágnes alkalmazását az elektromágneses forgásoknál», a másik a Grove- és Bunsen-féle elemek egy új módosításáról szolt. Ez értekezéseknek a gyűlésről kiadott jelentések során megjelent szövegében egy szó sem fordul ugyan elő az ő 1830. előtti rokontárgyú kísérleteiről, lehetséges azonban, hogy ez alkalommal élőszóval között egyet-mást a régi dolgokról.

Tény az, hogy egyes tekintélyes tudósok még ma is megemlítik könyveikben az ő nevét, mint az első elektromágneses forgókészülék alkotóját. Így *Guillemin*, *Daguin*, *Pfaundler* physikai kézi könyveikben, *Ferrini* elektromossági technológiájában, *Reitlinger* az 1873-iki bécsi kiállításról szóló s *Exner*-től szerkesztett jelentésben.

Jedliknek egy másik szép felfedezése az elektromos dynamogépre, illetőleg annak alapelvére vonatkozik, de erről a világ már igazán semmit sem tudott; ő maga sem tett róla soha említést. Vessünk egy futó pillantást a dynamogép történetére.

A mióta *Faraday* nagy felfedezései által e század harminczas éveiben megmutatta, hogy a mágnes-erő terében mozgatott vezetékben elektromos áram keletkezik, azóta ki volt jelölve az irány, melyen haladva az áramok gyakorlati értékesítése megvalósulhatott.

Gépet szerkesztettek gép után, de e próbálgatások sokáig nem vezettek kielégítő gyakorlati sikerre, különösen azért nem, mert mindig csak úgynevezett állandó mágnesek erejét használ-

ták fel bennök. Nagyobb hatások elérésére pedig nagy és nagyszámú ilyen mágnesekre lévén szükség, ezek a gépek méreteit aránytalanul növelték, s előállításukat költségessé tették.

Igazán nagy haladás, mondhatnám rohanás, e téren csak az 1867-ik év óta történt, a mikor *Siemens* a berlini akadémia előtt kimondotta az ezután dynamo-elektromosoknak nevezett gépek elvét, a mely szerint az indukált áram elektromágnesek útján maga erősítheti meg majdnem határtalanul a létesítésére szükséges erőteret s ez viszont az áramot, a nélkül, hogy állandó mágnesekre szükség volna.

Ladd gépe, mely az 1867-iki párisi kiállításon méltó csodálkozást keltett, volt az első, mely ezen elvnek életrevalóságát a tudományos világnak bemutatta.

Ténynyé vált ezután nemsokára a jóslat, melylyel Siemens fentidézett közleményét bevégezte:

„A technikának most már módjában áll határtalan erősségű elektromos áramokat előállítani mindenütt, a hol munkaerő áll rendelkezésére s ez a tény sokféle alkalmazásaiban nagy-jelentőségű lesz“.

Úgy lett. Alig három évtized mult el azóta s ma már városszerre jár az elektromos kocszi és világít az elektromos lámpa varázsfénye.

Az elektromos dynamogép eredetének ezen általánosan elfogadott történetével szemben vakmerőnek tűnhetik fel az az állításom, hogy Jedlik már évekkel Siemens előtt felismerte az ettől kimondott elvet, s arra alapítva előbb készített tényleg működő gépet is, mint az angol *Ladd*.

A budapesti egyetem fizikai szertárában van egy elektromos motor, és elektromos áramkeltő gyanánt használható gép, mely az intézet leltárába Jedlik kezeírásával a következő módon van bevezetve:

„Egy sarki villámindító (Unipolar-inductor).....
Czélyszerű használhatás végett az eszköz rövid leírása és kezelési módja az alapdeszka alá csatolt írásban olvasható. Kigondolva lőn Jedlik Ányos által, elkészítve pedig Nuss pesti gépész műhelyében. Beszerzési ideje 1861. Ára 114 frt 94 kr.“

A használati utasításban pedig, melynek első három pontja a gépnek motor gyanánt való használatára vonatkozik, a negyedik pont így szól:

„4. Ha *a* és *c* szorítók egymásközt rézhuzallal összekötetnek, *b* és *d* szorítók közé pedig Bunsen-féle elemek helyett egy Galvanometer vagy érintő tájoló foglaltatik, akkor a delej forgatása folytán a sokszorozó huzalban villamfolyam indíttatik, mely a forgatott delej tekercsén átmenvén, a delejt erősebb teszi, az pedig ismét erősebb villamfolyamot indít stb.“

Ime a dynamogép elve tisztán és világosan kifejezve.

A leltár adata oklevélszerűen bizonyítja, hogy Jedlik Siemenst legalább is hat évvel előzte meg, de az ő saját visszaemlékezései és a mechanikusnak állítása szerint valószínű, hogy a gép sokkal előbb, már az ötvenes évek elején munkában volt, és csak teljes befejezése és kipróbáltatása után iktattatott a leltárba.

Jedlik e gépét másoknak nem igen mutatta, arról nyilvános közlést nem tett, még önéletrajzában sem említi, megelégedett azzal, hogy maga megfigyelhette, hogyan növekszik gyorsuló forgása közben az áramot jelző mágnesű kitérése és később befogta mint hajtó művet abba az osztályozó gépbe, melylyel finom optikai rácsokat készített.

Elrejtett felfedezése nem szerezhett neki hírnevet és nem is csodálkozhatunk azon, hogy a tudomány története inkább azoknak neveit örökíti meg, a kik nemcsak maguk haladtak, hanem haladva az egész emberiség haladásának is új utakat nyitottak.

E helyen meg kell még említenem, hogy Siemensnek felfedezésében volt még egy megelőzője, a dán *Soren Hjorth*, a kiről tudjuk, hogy 1854-ben készített egy a dynamogéphez közel álló gépet, de az ő felfedezése is a nagy tudományos középponttól bár csak kissé félreeső Dániában, éppen úgy hatás nélkül maradt az elektrotechnika fejlődésére, mint a Jedlik felfedezése messze Magyarországon. Ez a kisebb nemzetek közös sorsa!

Más úton-módon, mint az elektromosság tana, haladt előre e század első felében az optika. Ebben a *Young* és különösen *Fresnel* lángszével érvényre jutott elméleté lett a vezérszerep, s a kísérletezőnek alig volt más feladata, mint az elmélet jóslatainak igazolása. Jedlik, a ki tudományában inkább poeta volt, mint a számítás embere, ezen a téren nem tudta oly könnyen megtalálni az előre vezető fonalat, mint az elektromosság tanának néha még a terv nélkül barangolót is gazdag gyümölcsökkel jutalmazó mezején. De azért nem maradt közönyös az optika haladásai iránt s érdeklődését különösen az interferentiának tarka-barka jelenségei hosszú időre lekötötték. Ezekről értekezett a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1845-iki s utóbb 1865-iki vándorgyűlésein. Törekvése megint leginkább az volt, hogy újat, az ismert szépnél még szebbet lásson, s ezért nem elégedve meg Schwerdtnek az elmélet nyomán haladó gyönyörködtető kísérleteivel sem, készített magának egy eszközt, melylyel a diffractio jelenségeit újabb és újabb változatokban figyelhette meg.

A diffractiót létesítő, átluggatott ernyő és az észlelő okulárja közé helyezett gyűjtőlencsét majdnem négy méter hosszú

vályú mentén, az észlelő ülőhelyéből kezelhető fogantyúval, folytonosan eltolhatóvá tette s óra hosszat el tudta nézni, hogyan változnak át a diffractio-képek a lencse illetén eltolódása közben. Valóságos kaleidoskop, mely éppen úgy mint ez, ezer és ezer változatos képével mindig csak egy törvényt bizonyít be.

Ezen, majdnem csak játékszer számba menő eszközénél komolyabb méltatást érdemel Jedlik fáradozása finom optikai rácsok előállításában. Az ilyen rácsok e század ötvenes éveiben még a ritkaságok közé tartoztak, körrácsok, minőket ő készített, előtte úgy hiszem, egyáltalában ismeretlenek voltak. Jedlik maga szerkesztette ezt a rendkívül finom mechanikai műveletre szolgáló gépet, a mely avatott kezekben még ma is jó szolgálatot tesz Pannonhalmán, a hol a nyugalomba vonuló tudós, mint féltett kincsét, elhelyezte.

A hatvanas évek végével Jedlik figyelme az akustika felé fordult.

*Helmholtz*nak az idevágó ismereteket egy egészszé össze-foglaló könyve és népszerű előadásai ez időben nemcsak a a physikusok és physiologusok, hanem a nyelvészek és zenészek, sőt az egész művelt világ körében érdeklődést keltettek a tudománynak ezen, előbb inkább csak egyes specialisták által művelt ága iránt. Mondhatnám, hogy az akustikával foglalkozás ez időben divattá vált s ezt nem kis mértékben segítette elő az a kedvező körülmény, hogy csakhamar akadt egy mechanikus, König Párisban, ki az e tanulmányokhoz szükséges eszközöket gondos és tetszetős kivitelben a tudományos piacra hozta. Jedlik is meghozatta ez eszközöket, próbálgatta őket s miután egy ideig szokása szerint zsémbelt a mechanikus munkájának tökéletlensége miatt, javítgatni kezdte őket, fűrt és faragott rajtok, később azonban, a mikor még így sem elégedett meg velük, neki állott a dolognak s újakat csinált.

Az akustikai kísérletek közül Lissajousnak a lengések összetételét előttüntető alakjai gyönyörködtették őt leginkább. Főtörekvése az lett, hogy e mulékony alakokat papírra vagy üvegtáblára írva, mintegy megörökíteni tudja. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1872., 1874. és 1876. évi vándorgyűlésein új meg új erre szolgáló eszközöket mutatott be. Az utolsót, a legtökéletesebbet idevágó értekezésének czímében így nevezi: «Két vagy három rezgésszerű és egy haladó mozgás összetételéből eredő mozgás útjának papírra vagy füstkorommal bevont üveglapra szalag alakban való leírására szolgáló készülék és annak használati módja».

Nem közönséges elmésséggel kigondolt eszköz ez, mely mint segéd a tanításban jó szolgálatot tehet.

A végére hagytam, mint a többitől különállót Jedliknek

időben első dolgozatát a mesterséges savanyúvizek készítéséről, a melyet 1829-ben Ettingshausen physikai folyóiratában is közzétett. Ő maga írja ez értekezéséről önéletrajzában, hogy «érdemes volt azt németre fordítani és közzétenni, mert annak utasítása szerint minden savanyúvizet lehet mesterségesen utánozni és olcsón készíteni, sőt tetszésszerű szénsavtartalmúvá tenni, a mi akkor, midőn az úgynevezett szódavíz még nem készítettett, elég érdekes vala».

Gilbert Annalesiből értesült ő arról, hogy *Paul* és *Goffe* gyógyszerész Genfben már a múlt század végén készítették mesterséges savanyúvizeket oly módon, hogy a szénsavat nyomással préselték a vízbe. A nevezettek azonban titokban tartották erre szolgáló gépezetük berendezését. Jedlik azért a maga terve szerint készített erre való gépet s azt teljes megelégedésére használta is. «Ne gondolja valaki» mondja értekezésének végén, «hogy az előállítási költségek nagyok, s ezért e felfedezés, mint sok más, a gyakorlatban kivihetetlen volna. Ötven palaczk Rohitsi víz (az üveget és fáradságomat nem számítva) nekem bécsi értékben 10 frtomba került, tehát egy palaczk 12 krajczárba, egy palaczk Egeri víz pedig csak 3 krajczárba, holott nálunk az elsőt 48 krajczárért, a másodikat pedig 36 krajczárért árulják».

De azért bármily jövedelmező üzletnek mutatkozott a savanyúvizek mesterséges gyártása, Jedlikből még sem lett szódavízgyáros, figyelmét, gondolkozását már ekkor lekötötte a mágnesű, az elektromos áram s rejtélyes kölcsönhatásuk, a mint arról már előbb beszéltem.

* * *

«A tudós életrajzának tárgyát leginkább irodalmi munkálatai teszik» így szól maga Jedlik már említett önéletrajzi vázlatában. Ne alkalmazzuk ezt a tételt egész szigorúságában éppen ő reá, mert irodalmi hagyatéka alig fedi az ő tudományos munkásságát. Arra, hogy őt érdeme szerint méltányolni tudjuk, nem íróasztala mellett, hanem műhelyében kellett felkeresnünk, a honnét sok arra érdemes dolog soha napfényre sem került.

Maga az írás nem okozhatott neki nehézséget, legalább tiszta, majdnem javítás nélküli kéziratai, szabatos és világos mondatai ezt tanúsítják, de bizalmatlansága a maga erejében sokszor visszariaszthatta attól, hogy gondolkozásának szülőtteit a nyilvános kritika szigorának tegye ki. Ha valami bemutatni vagy közölni valója volt, azt legszívesebben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésére vitte. Ennek ülésein érezte ő magát legotthonosabban, ennek évkönyveiben jelent meg értekezéseinek legnagyobb része.

Akadémiánkban 1859-ben tartott székfoglaló értekezése után csak még egyszer tartott előadást a «Rumpelles Mihály kőbányai pinczéjének beomlása által megsűrített légnek nevezetes hatásáról». Azóta itt elhallgatott, elriasztották őt a matematikai formulák, melyek a jelenkor physikájában mindinkább tért foglalván, az Akadémia fekete tábláján is megjelentek. E formulák nyelvét ő nem tudta már megtanulni és félt, hogy azok, a kiket ő meg nem ért, őt sem fogják megérteni. Így bár az Akadémia megadta neki a tiszteletnek minden jelét, melyet tagjának adhat s ő is üléseinkben részt vevén, az Akadémia iránt mindvégig érdeklődést tanúsított, mégis nem fejlődhetett ki közte és e tudományos testület között olyan bizalmas viszony, mely a kölcsönös támogatás által a tudományra nézve gyümölcsözővé válhatott volna.

Jedlik csak egy nagyobb munkát írt és adott ki 1850-ben, a «Súlyos testek természettanát», mint a természettan elemeinek első kötetét.

Azelőtt még ősdi felfogású, többnyire latin nyelvű tankönyvek forogtak a magyar tanulók kezében, olyanok a melyekre jól ráillett az, a mit Göthe a Johannes Baptista Horvát physikájáról mondott: «Die alte Leyer». Jedlik könyvét a dogmatikus hangra oly könnyen ráhajló latin helyett magyar nyelven írta, mert a mint maga mondja: «A magyar nyelvnek gyorsan terjeszkedő használata és azon mindinkább nyilvánuló közkívárat mellett, hogy az a holt latin nyelv helyett az oktatás terén is alkalmaztassék, egy latin szövegű tankönyv többé korszerű nem lehet». Munkája csonka maradt, sajnáljuk, hogy azt be nem fejezte, mert annak különösen az elektromosságra vonatkozó szakaszaiból bizonyára sok érdekeset tanulhattunk volna.

Mint népszerűsítő író, ki a nagy olvasó közönséghez fordul, Jedlik csak egy ízben vette kezébe a tollat, 1853-ban a mikor az asztaljártatás kérdéséről, ezen akkor az egész világot lázas izgatottságban tartó kérdésről a «Pesti Napló»-ban közölt néhány cikket.

Ezekben leírja ide vágó, az angol kisasszonyok pesti nevelő intézetében végzett kísérleteit, s a jelenség okát keresvén, azt a kezek reszketésében s a reszketés folytán összetevés útján fokozódó mozgásokban találja. Olvasóitól néhány szóval vesz búcsút, melyben a természettudós feladatáról szól s a mit itt mond, az a mennyiben különös felfogását jellemzi, érdemes a feljegyzésre.

„Most már csak attól tartok, netalán valaki abban akadjon fel, hogy ezen a közönségnek játékul vált tüneményt oly komoly és részletes értelmezésre méltattam. Annak egyedüli oka, mivel az asztalmozgás is tünemény, s mi több oly tüne-

mény, melynek oka nemcsak a nem tudósok, hanem a tudósok előtt is igen rejtélyesnek látszik. Az asztalmozgás tehát, mint tünemény bármely tudósra vagy természetvizsgálóra nézve nem lehet lealacsonyító tárgy, ha annak létrehozásával és létrehozására befolyó kutatásával a végből foglalkozott vagy foglalkozandik, miként ezen meglepő tünemények valódi okát minél határozotabban megismerje s másokkal is megismertethesse, mert tudvalevő dolog, hogy minden természettudós kitűzött főczélja egyedül csak abban áll, miként minden előforduló tüneménynek, tehát az asztalmozgásnak is valódi okát lehetőleg felfedezhesse, mi kutatás nélkül vajmi ritkán sikerül.⁴

Jedlikről, a tanárról kell még szólanom. Ötvenhárom éven át tanította ő a physikát, előbb a benczésrend győri lyceumában, utóbb a pozsonyi akadémián s végre 1840-től 1878-ig a pesti egyetemen. Előadása a kutató tudós előadása volt, ki hallgatóihoz úgy beszél, mint tudós társakhoz, kik előtt nem rejt el titkot, hanem felhívja leplezetlenül a maga gondolatmenetét. Az előadását élénkítő kísérleteket nem szokta volt előre elkészíteni. Behozatta az eszközt, egybeállította, működésbe hozta hallgatóságának szemeláttára, úgy hogy a kísérlet nekik nemcsak mutatványul, hanem igazi tanulságul is szolgált.

Ez előadási módorának megvolt a maga jó oldala, de voltak hiányai is. Jó volt benne különösen az, hogy valóban kísérleti előadásokat tartott már olyan időben, a mikor még többnyire csak a kréta és spongya járta, kétségtelenül rossz azonban az, hogy kedvencz tárgyainak apró részletezése mellett elmulasztotta az egész tananyagának áttekintő összefoglalását.

Ma a mikor már több főiskolánk van s azokon egy-egy tudományszakot több tanár is tanít, az ő módorában tartott előadás gyümölcsözővé válhatik, de nem lehetett az az ő korában, a mikor sokáig széles e hazában ő egymaga volt hivatva arra, hogy szakját tudományosan tanítsa.

Nem rajta mult azért, a ki megtett minden tőle kitelhetőt arra, hogy feladatának megfeleljen, hanem viszonyaink kedvezőtlenége okozta, hogy tudományos iskolát teremteni nem tudott, s hazánkban a tudományos fellendülés az általa művelt tudományszakban, úgy mint másokban is, csak akkor indult meg igazán, a mikor a hatvanas évek végén tanulni vágyó ifjainknak megadatott a lehetőség arra, hogy a külföld egyetemeit nagyobb számban felkeressék.

* * *

A kinek munkásságával oly hosszasan foglalkoztunk, keressük fel őt pihenési helyén is.

1878-ban tanártársainak, régi tanítványainak tisztelete és

szeretetétől kísérve, királyi kitüntetéssel vonult nyugalomba. Visszatért a győri házba, honnét majdnem egy félszázaddal előbb indult el, hogy tanítói tisztét a zárda falain kívül is teljesítse. Tétlenül azonban ezután sem hevert. Egy rendtársa írja:

«Az öreg úr soha sem pihent, mindig tanulmányozott valamely eszközt vagy olvasott tudományos munkát, mindaddig, míg ágyba nem dőlt. A könyvkereskedők küldték neki az újonnan megjelent physikai műveket s ő, minthogy ekkor már lassabban haladt az olvasásban, elkésereedve szokta mondani e könyvekre mutatva: «Csak időt is küldenének mindegyikkel». Szíves udvarias modora daczára megtörtént nem egyszer, hogyha valamely rendtársa, neki szórakozást szerzendő, egymásután többször is elment hozzá beszélgetni, a látogatás ismétlésekor az öreg úr már türelmetlenül kérdezte: «hát az úrnak soha sincsen dolga? Nekem sok dolgom van».

Nagygyűléseinkre mindvégig eljárt s ilyenkor meglátogatta az egyetem physikai intézetét is. Régi barátait, az ő kedves eszközeit nézegette meg, később már alig ismerte meg a legtöbbet, csak egy érdekelte mindvégig, a csöves villamszedő. Ezzel bajlódott ő legtöbbször, ez volt legkedvesebb gyermeke.

Részt vett rendszeren nagygyűlési lakomáinkon is, a hol tudós társunk György Endre szokott az öregekre s közöttük reá pohárköszöntőt mondani. Kedélyesen mulatott ilyenkor közöttünk, csak egy panasza volt, hogy a mai fiatalok nem tudnak már fennhangon beszélni és hogy a szakácsok nem tudják már puhára főzni a húst. Egyébként meg volt elégedve a világ folyásával.

1895-iki nagygyűlésünk alkalmával már nem jelent meg közöttünk, otthon tartotta kilenczvenöt évének súlya, s 1896-ban, a mikor a sor a György Endre pohárköszöntőjére került, nem hangzott többé fel az ő neve azoknak sorában, a kiknek még e földön jót kívánhattunk volna.

Az öreg úr 1895. december 15-ikén örökre elszenderült. A halál neki nem lehetett nehéz tusa, erős hite szerint csak átköltözés földi boldogságból mennyei boldogságba.

Közöttünk már csak emléke él tovább, nem mint szellemóriásé, a kit csak bámulni tudnánk, hanem mint úttörő munkásé, a kit követhetünk.

Kellő iskolai előképzettség, vele együtt haladók támogatása és útbaigazító tanácsa nélkül, egyedül a maga erejéből, lan-kadatlan tudományszeretete által serkentve, küzdötte ő fel magát e század felfedezőinek sorába.

Ma mégis már kedvezőbbek tudományos viszonyaink, többen vagyunk, jobb iskolákban jobban készülhetünk elő, segéd-eszközökben gazdagabbak lettünk s a nagy világ tudományos

intézményeivel is szorosabb kapcsolatba jutottunk, nekünk már könnyebb lehetne a haladás. De mindeennek daczára ezzel megelégedve még sem lehetünk.

Jóakaraton nem múlik, de hiányzik nekünk egy, a mi meg volt Jedliknek és kortársainak, az idő, melyet zavartalanul fordíthatnánk tudományos munkásságunkra.

Társadalmi életünknek az a sokféle követelése, mely a tudóst szobájának csendjében megzavarja és őt akarva, nem akarva, nyilvános szereplésre készíti, és ehhez az az áldástalan szokásunk, hogy a reformok czímén a munka elvégzéséhez mindig új meg új módon rendezkedünk, a helyett, hogy komolyan neki fognánk, szétforgácsolja képességünket, idő előtt kifárasztja erőnket.

Pedig a tudomány, mint féltékeny kedves, csak annak homlokára nyomja csókját, ki minden percét neki szenteli. Azért, ha komolyan akarjuk, hogy a tudományban valamikor a magyarok tudománya is számot tegyen, úgy kövessük Jedlik példáját s utasítsuk el a csábítót, ki mellékes foglalkozások útján könnyebben elérhető babérlevélkékkal kecsegtet az ő szavaival: „hát az úrnak nincsen dolga? nekünk sok dolgunk van“.

Használja fel mindegyikünk azt az időt, melyet neki a mindenható e földi életútjára kimért, a maga elvállalt feladatának teljesítésére olyan kitartással és olyan takarékosan, mint a hogy felhasználta Jedlik azt a közel száz évet, a mely Isten külföldi kegyelméből neki jutott.

Örizzük meg az ő emlékezetét!

Jelentés

a M. Tud. Akadémia 1896. évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Előadta a május 9-én tartott közülésen.)

A M. Tud. Akadémia mult évi ünnepélyes közülése méltóan illeszkedett az ezredév nagy ünnepei sorába s emlékezetes marad az Akadémia történetében.

Akadémiánk nem úgy, mint az európai monarchikus államok nagy akadémiáinak legtöbbje, nem viseli czímében a fejedelmi jelzőt. A nemzet alapította, a nemzet emelt számára palotát s a nemzet adta össze s gyarapítja folyvást alaptökéjét. De mint-hogy «Ő cs. és apostoli királyi Felsége különös oltalma alatt áll», Akadémiánk egyik legnemesebb jelképe a nemzeti létérdek s a királyi oltalom egybeforradásának. Mikor az Akadémia 1832. szeptember 8-ikán első ünnepélyes közülését tartotta, s a nemzeti himnusz költője a magyar nyelv reformátora felett mondott emlékbeszédet, az áldott emlékezetű József nádor, az Akadémia pártfogója, ült az elnöki székben; s mikor ötven évvel utóbb az Akadémia félszázados jubileumát ünnepelte, s a díszülésen Gyulai Pál r. tag tartotta emlékbeszédét Csengery Antal, a kiegyezési nagy mű egyik tevékeny munkása felett, az ünnepélyen megjelent az, kihez a nemzet leghőbb reményei fűződtek: Rudolf trónörökös, hogy «kifejezhesse nagyrabecsülését a kulturai törekvések iránt, melyeket a magyar nemzet buzgón ápol», s kíséretében megjelent József főherczeg Ő fensége, a nagy nádor fia s a nemzet iránti szeretetének örököse. És mikor 1896-ban a magyar állam ezeréves fennállása ünnepét ülte s a nemzet az országos kiállításra egybehordta ezer év küzdelmének emlékeit s munkájának gyümölcseit, Felséges Urunk, Királyunk, a Budapesten időző kir. herczegek kíséretében, megjelent az Akadémia ünnepén is, hogy meghallgassa Kállay Béni t. tag emlékbeszédét a dicső elődökről, az Árpádház királyairól. Íme Akadémiánk, mint a nemzeti irodalom s a királyi oltalom egybeforradásának jelképe. S maradjon is az időtlen időkig!

Az ezredéves országos kiállításon a M. Tud. Akadémia is kiállította eddigi munkássága gyümölcseit. Kötelességének tartotta, hogy a nemzetnek beszámoljon, mi az és mennyi, a mivel a

magyar irodalmat gyarapította. Az ugyanekkor kiadott és szétosztott Címjegyzék tanúsága szerint, 1831-től 1895 végeig, a M. Tud. Akadémia saját kiadásában, tehát bele nem számítva a segélyezésével megjelenteket, 1083 kötet látott napvilágot, még pedig 256 kötet az I., 538 kötet a II., 140 kötet a III. osztály köréből, 149 kötet pedig az összes Akadémiára tartozó. Az eredeti munkákból több mint 90% kizárólag magyarországi dolgokra: a magyar nyelvre s irodalomra, Magyarország történetére, társadalmi s természeti viszonyaira vonatkozik s nem is egészen 10% az, a mi az általános nemzetközi tudomány kérdéseivel foglalkozik.

Áttérve tulajdonképeni tárgyamra, az 1896. évi munkásság rövid vázolására, jelentésemet szokás szerint az I. osztálylyal s annak szótári munkásságával kezdem. A *Tájszótár* második kiadásából Szinnyi József rt. szerkesztésében az I. kötet már megjelent, nyelvünknek sok ismeretlen, vagy eddigelé csak nehezen hozzáférhető kincsét gyűjtve össze az irodalom használatára; az *Oklevél-szótár*, melyhez a nem kevesebb mint 20,000 magyar szóra rügő anyagot a korán elhunyt Szamota István bámulatos szorgalommal s reményleni sem mert, nagy sikerrel jegyzette ki, Zolnai Gyula feldolgozásában már az idén sajtó alá kerül s nélkülözhetetlen pótléka lesz a Nyelvtörténeti Szótárnak; ugyanily előre haladott stádiumban van a *Magyarországi Latinság szótára*, melyen Bartal Antal lt. törhetetlen munkakedvvel dolgozik s a 60,000 szóra rügő anyagot most rendezi sajtó alá. Ezeket fogja követni a *magyar irodalmi nyelv szótára*, melynek tervezetét a Nyelvtudományi Bizottság most veszi tárgyalás alá. Nyelvészeink serény munkásságáról tanúskodik az I. osztály üléseinek mult évi napirendje is, a melyen többnyire nyelvtudományi fölolvadások állottak. *Munkácsi Bernát* lt., *Szilasi Móricz* és *Setälä Emil* kt. — ki az ezredéves kiállítást meglátogatván, a november 3-iki ülésen székfoglaló előadást is tartott — a magyar nyelvnek az ugor nyelvekhez való viszonyáról értekeztek; *Volf György* rt. «az egyházi szláv nyelv és a honfoglalás» című nagyobb tanulmányát terjesztette elő; *Pecz Vilmos* lt. a magyarok ősi nevét fejtegette s adalékot szolgáltatott Árpád családjának genealogiájához; *Szilády Áron* rt., *Horváth Cyrill* és *Tóth Béla* a Königsbergi Töredéket magyarázták; *Szinnyi József* rt. pedig az eszmélő szó eredetét fejtegette; s végül nekem jutott a szerencse, hogy bemutatthassam azt a mohácsi vész előtti imakönyvet, melyet az I. osztály, az adományozó úrhölgy tiszteletére, *Lázár Zelma-codex*nek nevezett el. — Nem a magyar nyelvet illető tanulmány csak kettő volt, ú. m. a *Kúnos Ignác* z I. tagé, ki a török nyelv idegen elemeivel foglalkozott s *Petz Gedeon* lt. székfoglalója a germán nyelvekbeli hangsúlyról.

Nem kevésbbé gazdag volt a mult évi termés irodalom-

történeti munkákban s értekezésekben. Megjelent a kiváló gonddal szerkesztett *Régi Magyar Költők Tárának* nemcsak szövege, hanem különösen a hozzácsatolt jegyzetek miatt is nagyérdékű VI. kötete; továbbá *Kazinczy Ferencz levelezésének* VI. és VII. kötete Váczy János szerkesztésében; a Szabó Károlytól megindított s Hellebrant Árpádtól folytatott *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetének első fele; s végre az irodalomtörténeti értekezések egész sora, ú. m. *Badics Ferencztől*: Pápay Sámuelnek, az első magyar irodalom-történetírónak életrajza; *Hegedűs Istvántól* Guarinus és Janus Pannonius viszonya; *Rupp Kornél*től: A Krakkói Töredék kérdésének megfejtése; *Asbóth Oszkár*tól: egy glagolita ősnymtatvány; *Radó Antal*tól: Az ifjabb Michel Angelo Buonarrotti, s ugyan ő tőle egy önálló munka is: Az olasz irodalom története, mely egy régi hézagot töltött be irodalmunkban.

Az irodalomtörténet ily intensiv művelése mellett teljesen eltörpül Akadémiánk munkássága a műtörténet terén. Sokszor évek mulnak el, anélkül, hogy ez irányban csak egy két dolgozatra is utalhatnánk. Pedig az Ügyrend szerint a műtörténet ápolása két osztály programjába is föl van véve; vagy talán éppen ezért nincs is igazi jó talaja. A lefolyt évből is csak egy, vagy legföljebb két értekezésre hivatkozhatom. Az egyik *Pasteiner Gyula* I. tagé: «A XVIII. századbeli falfestményekről Magyarországon»; a másik, a mit még talán ide sorozhatok, *Télffy Iván* I. tagé: «A Parthenon kijavításáról». Nézetem szerint, már elérkezett volna az ideje, hogy az I. osztály kebelében 10—12 taggal külön képzőművészeti alosztály szerveztessék. Ez, azt hiszem, nemcsak alkalom lenne a képzőművészeti érdemek kitüntetésére, hanem egyszersmind hathatós eszköz műtörténeti irodalmunk föllendítésére is.

A II. osztályba tartozó tudományok között legélénkebb a munkásság a történettudomány terén. A honfoglalás történetének kútfői, az ú. n. millenniumi kiadvány még nem jelent ugyan meg, azon különnyomat kivételével, mely a mult évi díszülésen osztatott szét s *Hampel József* r. tagnak «A honfoglalás korabeli hazai emlékekről» írt tanulmányát foglalta magában, de a millenniumi év egyébként, mint előre várhattuk, felette gazdag volt történeti kiadványokban. *Szilágyi Sándor* r. tagtól megjelent az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIX. kötete; *Thaly Kálmán* r. tagtól Thököly Imre fejedelem 1691—92-iki leveles könyve; *Nagy Gyula* I. tagtól Czegei Vass György és Vass László naplói a XVII. és XVIII. századból; *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen* I. tagoktól: A Magyar Jogtörténeti emlékek IV. kötetének első fele; *Ortvay Tivadar* I. tagtól Temesvármegye és Temesvár városa történetéből két kötet; *Thury Józseftől* a magyar vonatkozású Török Történetírók művei fordításából a II. kötet; továbbá a Történettudományi

Értekezések során, *Acsády Ignác*z l. tagtól: A jobbágy-adózás a XVI. század végén; *Békefi Remig* l. tagtól: A cziszterciek középkori iskolázása Párisban; *György Endre* l. tagtól: Egy nemzeti küzdelem története; *Komáromi András* l. tagtól: Ugocsa Vármegye keletkezése; *Mátyás Flórián* l. tagtól: Történeti egyezések és tévedések; *Réthy László* l. tagtól: A románság Illyricumbeli származása; *Téglás Gábor* l. tagtól: A Dáciába vezető útvonal stratégiai jelentősége; *Veress Endrétől*: Lengyelországi adalékok hazánk XVI—XVIII. századi történetéhez.

A társadalomtudományi értekezések során három székfoglalót hallottunk: *Asbóth János* l. tagtól: Korunk uralkodó eszméiről; *Gaal Jenő* lev. tagtól: Carlyle társadalompolitikai rendszeréről, és *Kuncz Ignác*z l. tagtól: Az állami önkormányzatról; továbbá két vendég-előadást *Pap Dávid*től: A telepítés kérdéséről és *Thuróczy Károly*tól: Nyitra megye közgazdasági és egészségügyi viszonyairól. De mindenek felett kiváló értékű s fontosságú volt az 1843-iki büntetőjogi javaslatoknak s a reájok vonatkozó teljes anyag-gyűjteménynek kiadása, *Fayer László* l. tag bevezető tanulmányával, a mely kiadásra a Képviselőház határozatából az Igazságügy-miniszteri tárca költségvetésébe 5,000 forintnyi államsegély vétetett föl. Meg is illette, mert annak a munkája ez, a kit fiatalabb éveiben a kortársak megtestesült igazságnak, élte végén pedig a haza bölcsének neveztek.

Akadémiánk munkássága a philosophia terén, az ötvenes évekéhez képest, mikor Hetényi János, Horváth Cyrill, Szontágh Gusztáv az ő (igaz, hogy meddő) nagy harczaikat vívták, legalább a mi az elevenebb érdeklődést illeti, határozottan hanyatlásra mutat. Pedig Akadémiánk mindent elkövet: philosophiai folyóiratot ad ki, pályakérdéseket hirdet, a Philosophiai Írók Tárat évi segélyben részesíti, de a várt föllendülés nem következik be. A lefolyt évben is csupán csak egy philosophiai értekezés jelent meg, a mely azonban esemény számba ment, mert az Akadémia általánosan tisztelt nesztorának, *Brassai Sámuel*nek változatlan szellemi frissességéről és mély gondolkodása erejéről tett örvendetes tanúságot.

A matematikai és természeti tudományok osztályának ülésein, mint mindig, a lefolyt évben is, sokkal gazdagabb volt a napirend, hogy sem az egyes előadásokról, a melyek különben az Értesítő szétosztott füzetében részletesen föl vannak sorolva, még csak címök szerint is meg lehetne emlékezni. De nemcsak kisebb értekezésekben, hanem nagyobb tanulmányokban és önálló munkákban is feltűnő gazdag volt a lefolyt év, s ebben a szerencsés véletlen is közreműködött. Munkák, a melyekre Akadémiánk különböző időkben, sőt némelyikére évtizedek előtt adott megbízást, s a melyeket, noha tudtuk, hogy igazi jó munkára

idő kell, már türelmetlenül vártunk, mintha 1896-ra légyottot adtak volna egymásnak, mind a múlt év folyamán vagy legvégén láttak napvilágot. Több mint húsz évvel ezelőtt kérte föl Akadémiánk *Than Károly* r. tagot a Kísérleti Chemia kézi könyvének megírására; tisztelt társunk a megbízást elfogadta, kijelentvén, hogy határidőt nem ígérhet, s hogy munkájával a III. osztály különben is szűkre mért budgetjének nem fog terhére válni. A múlt év végén jelent meg e munka első része: egy hosszú tudományos pálya tanulmányainak s tanári tapasztalatainak eredménye, mely minden nemzet tudományos irodalmában diszes helyet foglalna el. Nem ily hosszú, de mégis majd egy évtizedre visszanyúló, önálló bűvárkodás eredményét hozza nyilvánosságra az a nagybecsű értekezés, a melyet *b. Eötvös Loránd* rt. «Jelentés a gravitációra és mágnességre vonatkozó vizsgálatokról» czím alatt a múlt évi áprilisi osztályülésen terjesztett elő Rendkívül finom vizsgálati módszerrel gazdagította ez értekezés a physikát, mely módszer akár a nehézségi, akár a mágnességi erőnek legcsekélyebb, eddigelé teljességgel hozzáférhetetlennek vélt változásait bámulatos érzékenységgel tünteti elő. A lefolyt évben látott napvilágot a *M. Korona területének* újabban végzett *földmágnességi fölvétele*, melylyel hozzájárultunk az európai hálózat kiegészítéséhez; továbbá *Fröhlich Izidor* rt. nagy terjedelmű Elméleti physikájának *II. kötete*, mely a dynamikát foglalja magában. S ugyancsak a múlt év végén jelent meg *Bolyai* világhírű *Tentamenének* második kiadásából az első kötet, melyben König Gyula és Réthy Mór társaink hazánk eme nagy matematikai lángelméjének munkáját hozza méltó formában mutatják be a világnak. «Adjon Isten mind jobbakat nálamnál — mondja Bolyai önmagáról írt megható gyászjelentésében — hogy midőn kevesünket is mind külföldről vettük, adhassunk vissza is valaha valamit!» Íme e kívánsága teljesül; idei jelentésem is bizonyítja, hogy már nemcsak átveszünk, hanem vissza is adunk valamit.

A millenniumi év országos nagy ünnepei mellett, több vidéki város helyi érdekű irodalmi ünnepeket is tartott, egy-egy régi jelesük emlékezetére. Visk városa Marmarosban e város derék szülöttének, Lassú Istvánnak emlékezetét újította fel, Sárospatak Tompa emlékezetének áldozott, Losonc Kármánnak, Szombathely Berzsényinek állított emléket. Budapesten pedig egy telkes és áldozatra kész háziúr, Brázay Kálmán, múzeum-körúti házáat, melyben harmincz év előtt Czuczor lakott, diszes emléktáblával jelölte meg, követésre méltó példát adván arra, miként tehetnék vagyonosabb polgáraink házukat nemcsak telekkönyvileg, hanem irodalomtörténetileg is emlékezetessé. Akadémiánk mindenkor hazafias örömmel fogadta el ez ünnepekre a szives meghívást,

mert magának az irodalomnak megbecsülését látta bennök. Itt emlitem meg, hogy a londoni bibliographiai congressuson Heller Ágost és Duka Tivadar társaink, Lord Kelvin k. tag ötven éves tanársága jubileumán pedig Fröhlich Izidor rt. jelentek meg Magyarországon, illetőleg az Akadémia képviselőjében.

Vajmi ritka s a M. Tud. Akadémia tagjai között eddigelé páratlan évfordulót értek meg, a gondviselés különös kedvezéséből, Tóth Lőrincz és Barabás Miklós tisztelt társaink is, a kik 1896. szeptember 8-ikán töltötték be Akadémiai tagságuk hatvanadik évét. Az Akadémia megleghangú üdvözlő iratban méltányolta nagy érdemeiket s fejezte ki őszinte örömet. Ugyanily üdvözlő iratot intézett Szilágyi István k. taghoz is, ki 1896. december 18-án érte meg tagsága ötvenedik évét.

Neki is még hosszú életet kívántunk, de e kérésünk nem hallgattatott meg: Akadémiánk legutóbbi összes ülésen már halálát kellett bejelentenem. Ily szomorú tisztelet, a legutóbbi nagygyűlés óta is, fájdalom, sokszor kellett teljesítenem. Nagyobb nemzetek könnyebben elviselhetik egy-egy szaktudósuk elhunytát, mint a mienk; nálunk egy halál nem ritkán egy tudomány szak teljes elárvulását jelenti. Július 12-én hunyt el *Kanitz Ágost* lt., a kolozsvári egyetemen a növénytan tanára, ki a rengeteg terjedelmű botanikai világirodalomnak a legkisebb részletekig behatoló ismeretével szerzett magának európai hírnevet; szeptember 5-ikén *Margó Tivadar*, t. tag, a budapesti egyetemen a zoologia tanára s a bölcsészeti kar seniora, az állati szövettan jeles bűvára, ki Akadémiánkról végakaratóban is szeretettel emlékezett meg; október 4-ikén *Balássy Ferencz* lt. esperes-plebános, Hevesvármegye monographusa s több történettudományi értekezés szerzője; november 17-ikén *Hazslinszky Frigyes* rt., az eperjesi kollégium nyugalmazott tanára s a magyar florisztika nagyérdemű ősz vezére; december 8-án *Engel Ernő* kt., a tudományos statisztika hírneves művelője; december 26-án *Dubois-Reymond Emil* kt., a berlini Akadémia örökös titkára, a mai physiologia egyik vezérférfia s a természettudományok kitűnő népszerűsítője; február 27-ikén *Jurányi Lajos* rt., a budapesti egyetemen a növénytan tanára, a botanika exact irányának hazánkban meghonosítója s a budapesti növénykertnek tudományos intézet rangjára emelője; márczius 1-én *Torma Károly* rt., a budapesti egyetem nyugalmazott tanára, a római régiségtan bűvára, ki Aquincum föltárásával Budapest nevezetességeit egy ritka történeti emlékekkel gyarapította; márczius 4-ikén *Martin Lajos* lt., a kolozsvári egyetemen a felső mennyiségtan tanára s a gépészet egyik legingerlőbb, de mindekkoráig leg is hálátlanabb problémájának kutatója; április 12-én *Szilágyi István* jubiláris tag, a marmaros-szigeti kollégium nyugalmazott tanára, a nyelvtudomá-

nyi osztálynak két ízben is — 1842 és 1846-ban — koszorúzottja. Legtöbb veszteség érte a III. osztályt s különösen a botanikai szakot, mely egyszerre három képviselőjétől fosztatott meg, hézagot hagyván maga után, melyet nehéz lesz betöltenünk.

Elhunyt tagjai emlékezetét Akadémiánk kezdettől fogva, híven megőrzi, nemcsak az Almanachban, halottainak már oly hosszú során, hanem az összes üléseken tartott emlékbeszédek által is. Ezen kívül az irodalom s a tudomány terén kiváló érdemeket szerzett, vagy az Akadémiának fontos szolgálatokat tett tagjai arcképét képcsarnokába helyezi. A kegyelet eme nyilvánulásaiban Akadémiánkat egy nemzet akadémiaja sem múlja felül; s nincs is akadémia, még a berlint sem véve ki, mely alapítója dicső emlékezetét annyira tisztelné, mint a mi Akadémiánk. Igaz, hogy nincs is egyiknek sem annyi oka reá, mint a mienknek. Gr. Széchenyi István nemcsak az Akadémia alapítója, hanem a magyar nemzet legnagyobb lángelméje s Magyarország egyik legnagyobb jótevője is. Már életében föl akarta az Akadémia Széchenyi arcképét az ülésteremben függeszteni s ettől, csakis az ő egyenes tiltakozására, állott el. A szobor az Akadémia homlokzata előtt, az emléktábla a palota oldalfalán, s a mi mindeniknél szebb, Arany János gyászünnepi ódája, az Akadémia kezdeményezésére vagy megbízásából készültek. — S a mióta Akadémiánk Széchenyi hű titkára örököseitől az ő naplót s némely más iratait megszerezte s a mióta gr. Széchenyi Béla tisztelt társunk atyjának a czenki levéltárban őrzött irományait, levelezéseit az Akadémiának ajándékozta, a Széchenyire vonatkozó publicatióknak hosszú sora indult meg, melynek a mult évben megjelent VIII. kötete a Szülőihöz intézett ifjúkori leveleket tartalmazza, Zichy Antal t. tag szerkesztésében. — A Széchenyi emlékezetére tartatni szokott ünnepélyes közüléseken, az osztályok sorrendjében váltakozva, fölkért szakférfiak ünnepi beszédben méltányolják Széchenyi működését, és hatását az irodalom s közélet különféle ágaira. Ide tartozik Liphay Sándor r. tagnak «Széchenyi műszaki alkotásairól» tartott ünnepi előadása, mely szintén a mult évben látott napvilágot. — Széchenyi születésének századik évfordulója alkalmából, 1891-ben az Akadémia 2000 frtos pályadíjat tűzött ki Széchenyi életrajzára, s midőn e pályázat eredménytelen maradt, elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtatni, ennek íróját 2000 frt jutalomban részesíti. — S ugyancsak a mult évben hozott az Akadémia egy nagy fontosságú határozatot, mely, ha a remélt kiterjedésben valósulhat meg, a nagy közönség körében is folyvást ébren fogja tartani a Széchenyi neve és működése iránti hálás kegyeletet.

Egy nagybecsű gyűjtemény példa-adása érlelte meg e határozatot. A mikor t. i. dr. Elischer Gyula egyetemi tanár úr a néhai Elischer Boldizsártól több mint negyven éven át sok költséggel és kitartó buzgalommal összeállított Goethe-gyűjteményt a m. tud. Akadémiának ajándékozta s a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr az ú. n. Goethe-szobát m. évi május hó 31-én az Akadémia palotájában megnyitotta, többünkben megvillant a gondolat, hogy ha egyes ember, csupán a kedvelt költője iránti lelkesedésből, nem is itthonról, hanem külföldről ily remek gyűjteményt állíthatott össze itt Budapesten, a milyennel — az irodalmi szempontot értem — Weimar és Frankfurt sem igen dicsekedhetik, mennyivel könnyebben és mennyivel rövidebb idő alatt állíthatna össze a M. Tud. Akadémia gr. Széchenyi István emlékezetére egy hasonló gyűjteményt. Naplói, iratainak és levelezésének jó nagy része már is az Akadémia birtokában van, s ha e tervet megpendítjük, bizton számíthatunk az összegyűjtésben az egész hazai közönség támogatására. A múlt év nyarán amerikai magyarokból egy nagyobb társaság meglátogatván a kedves szülőföldet, Széchenyi, Deák szobrára és Kossuth sírjára remek koszorúkat helyezett, s míg a Deák- és Kossuth koszorúk megőrzését a székes főváros gondjaira bízta, a Széchenyi-koszorút az Akadémiának adta át, jelölve annak, hogy a Széchenyi Istvánra vonatkozó emléktárgyak megőrzését a közönség is az Akadémia feladatának tekinti. Ez indította az Akadémiát múlt évi október 5-én hozott határozatára, mely szerint:

1. Az Akadémia a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó irodalmi művekből, ereklyékből a palota erre alkalmas termében múzeumot létesít.

2. E múzeumba fölveszi: Széchenyi naplóit, kéziratait, levelezését, jegyzeteit, művének minden kiadását; az életére és működésére vonatkozó könyv- és hirlap-irodalmat; a személyéhez fűződő ereklyéket; ifjúkori tárgyakat; arcképeket, szobrokat róla s a környezetéhez tartozókról stb.

3. Felszólítást intéz mindazokhoz, kik akár Széchenyi-iratoknak, akár ereklyéknek birtokában vannak, engedjék át ezeket az Akadémia Széchenyi-múzeuma számára akár ajándék vagy vétel útján, akár a tulajdonjog föntartása mellett.

Ugyanazon az ülésen, a melyen Akadémiánk Igazgató-Tanácsa e határozatot magáévá tette s a gyűjtemény létesítésére szükséges költségeket megszavazta, gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag kijelentette, hogy a birtokában levő s boldogult atyjára vonatkozó ereklyéket a legnagyobb örömmel az Akadémiának ajándékozza.

Ezzel a gyűjtemény alapja meg van vetve, s a Széchenyi-múzeum létrejövetele biztosítva van.

A honfoglaló magyarok műveltsége.

Volf György rendes tagtól.

(Előadta a május hó 9-én tartott közülésen.)

I.

Milyen lehetett a lelki tartalma, értelmi ereje és erkölcsi tudata annak a hős fajnak, mely győzelmes fegyverével megszerezve ez országot, maradandó hazát teremtett késő ivadékaiknak is? E kérdésre most ezer év múlva nem könnyű a válasz. Magok honfoglalóink nem hagytak reánk írott emléket, mely műveltségök fokáról és irányáról kellő fölvilágosítást adna. Csak néhány velök érintkező népnél találunk egy-két egykorú vagy közel egykorú följegyzést. És e kevés is mily ellenmondó! A magyarnak, első föltüntétől egész történeti pályafutásán át a mai napig, mindenha az volt a sorsa, hogy szomszédjai, fejlettségök és elfoglaltságuk különböző mértéke szerint, a legelterőbben ítélték róla. Míg a byzantiumiak és keletiek tudósításaiból honfoglalóinknak az akkori időkhöz és népekhez képest elég jelentékeny műveltségére következtethetünk, addig a nyugatiak krónikáiból általában csak a legnagyobb vadság képét kapjuk rólok. Így a különböző források homlokegyenest ellenkeznek. Mi itt tehat az igazság?

Kegyeletünk csak a kedvezőbbet hiheti. De hogy e hite helyes-e, azt a források természete dönti el. Azért vegyük szemügyre a forrásokat. A byzantiumi és keleti írók személyes tapasztalatukból vagy hiteles tanuk tudósításaiból meritenek és elfoglaltanul, ellenséges indulat nélkül szólnak eleinkről. *Bölcs Leó*, ki 886-tól 912-ig volt a keletrómai birodalom császára, kijelenti *A hadi taktikáról* írott munkájában¹, hogy «ismételve volt alkalma kellő megfigyeléseket tenni, midőn a magyarokat» Etelközben laktukkor «szövetségesekül használta a bolgárok ellen». *Bíborban született Constantinus* császár is, ki 912-től 959-ig uralkodott, élénk összeköttetésben volt akkor már Pannoniában és Nagymoraviában lakó őseinkkel és nem egy előkelő magyart

¹ XVIII. fejr. 41. p. (*A magyar honfoglalás kútfoi*. I. Byzanci kútfoi. Böles Leó hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. *Vári Rezső*. Sajtó alatt.)

fogadott udvaránál, így Árpád egyik unokáját,¹ kit vendégbarátjának (φιλος) nevez, valamint Bulcsut és Gyulát, kiket hasonlóképen kiváló kitüntetésekben részesített és a keresztség fölvételeire birt.² *Dsaihâni* perzsa író, ki a 892-től 907-ig uralkodó I. Iszmáil és a 914-től 943-ig uralkodó II. Naszr szamanida emírek vezírje volt, utazók hiteles tudósításai alapján ismertette őseink etelközi tartózkodását. Műve elveszett, de szerencsére bővebben merítettek belőle a perzsa származású arabok *Ibn Rosz-teh* (még 913 vagy 914 előtt) és a perzsa *Gurdézi* (1051-ben vagy 1052-ben), míg az arabok *Al-Bekri* (meghalt 1094-ben) rövidebb kivonatát adta.³ Mindezek eleinket vitéz, szabad, nem pedig vad, zabolátlan népnek ismerik. Kiválóan fontos itt a bizantiumiak tanúsága, a kik annyira büszkéek voltak műveltségükre, hogy még a nyugatrómaiakat is barbároknak tekintették.

A nyugatiak krónikaiban alig akadunk eredeti tudósításra. A kolostorok falai közé zárkozott szerzetes compilerok soha színről-színre magyart nem láttak. Azért pusztá hallomásból, rémüldöző mendemondákból merítették híreiket és nagy tudákosan a magyarokra alkalmazták, a mi rettentőt más népekről találtak följegyezve. Nincs az a képtelen mese, melyet el ne hinnének és irtózva ne közölnének. Természetes is; a magyart ők csak ellenségnek ismerték és így készségesen föltettek róla minden borzasztóságot láthatatlanban is. Nem találnak elég gyalázó jelzőket, hogy vak gyűlöletüket megfelelő módon kifejezzék. A ki összeszedi nyilatkozataikat, a legundorítóbb képet festheti a magyarokról. Ezt nemzetünknek némely jóakarói meg is tették. Csak nem régen hirdette még egy nevesebb német történetbúvár, hogy a honfoglaló magyarok «a műveltségnek igen alacsony fokán állottak, mivel a húst csaknem nyersen falták és vadállatok módjára vért ittak».⁴ Ki ne szörnyűködnék el ezen és mégis ki merne benne kételkedni, mikor jegyzetben ott látja pontosan elősorolva a forrásokat, melyekből a komoly képű tudós az ő nagy történeti igazságát merítette!

Akad azonban a nyugatiak közt is kivétel, a ki ugyan magyart bizonyára szintén nem látott, de legalább hitelt érdemlő szem- és fülutanutól származó, egykorú följegyzésekből vagy száj-

¹ *De administrando imperio*, cap. 40. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Constantinus Porphyrogenitus. Vol. III. Bonnae 1840, pag. 175.)

² *Georgii Cedreni Compendium historiarum*, pars II. (Parisiis 1647. Tom. II. pag. 636.)

³ Gr. *Kun Géza*: *Gurdézi szövege a magyarokról* (kivonat az *Akadémiai Értesítő* 1894. évi folyamában, V. köt. 223–224. l.)

⁴ *Ernst Dümmler*: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, 2-ik kiad. III. köt. (Leipzig 1888) 447. l.

hagyományból vett tudósítást őrzött meg. Ez IV. *Ekkehard* szentgalleni szerzetes, kinek életét 980 és 1060 közé teszik. A mennyivel jobban értesült *Ekkehard* valamennyi nyugati krónikaszerkesztőnél, élénk elbeszélésében¹ önkénytelenül is annyival jobb színben tünteti föl azokat a magyarokat, a kik 926. május 2-án a szentgalleni monostorban tanyáztak. Mint ellenség, zsákmányolni jártak ott és így nem volna csoda, ha erkölcseiknek csak nyersségét látnók; mind a mellett jó szívűeknek és vidám kedvűeknek tapasztaljuk. A monostorban maradt félkegyelmű Heribald szerzetes egészen megszerette őket és midőn elvonulásuk után egyszer csak híre futott, hogy visszatértek, kérve-kérte társait, hogy ereszszék ki őt az ő kedves magyarjaihoz. Ez együgyű ember szeretetében több okosság és igazság rejlik, mint az összes nyugati krónikátákolók tudákosságában és gyűlöletében.

A mi tehát a kérdésünkre adandó választ nehezíti, az nem a történeti adatok ellenmondó volta. Ezzel szemben meg tudjuk állapítani a valót, ha azoknak a forrásoknak adunk hitelt, melyek az igazságot tudhatják is, meg akarják is. A nehézséget inkább az adatok elégtelensége okozza. A műveltség rendkívül sok szálból szövődik és így csak némileg is megfelelő képéhez igen sok vonásra van szükségünk. De honnan vegyük ezeket ennyi idő mulva? Egy mindennél biztosabb, mindennél becsesebb forrásunk van, őseinknek legnemesebb hagyománya, a minket, késő ivadékokat ős eleinkkel, az egész multtal összefűző kapocs: a reánk szállott nemzeti nyelv, melyben magok eleink szólnak hozzáink, melyben magok eleink felelnek kérdésünkre. Mert nyelvünkben ma is eltörölhetetlen nyomait találjuk mind annak, a mit eleink gondoltak és éreztek, tapasztaltak és szenvedtek, óhajtottak és elértek, kitéztek és kivívtak. A nyelv elválhatatlanul kíséri a népeket fejlődésöknök egész útján és művelődésöknök minden lépése, minden foka, minden állapota tükröződik benne. A népnek egész lelke, értelmi és erkölcsi műveltsége legeggyetemesbben, legteljesebben és leghívebben nyelvében nyilvánul. A hol tehát minden más hagyomány cserben hágy, a hol a történelem fonala megszakad, ott még nyelvünktől remélhetünk fölvilágosítást.

II.

Ma már különben mind gyakrabban hangoztatják, hogy a történelmi kutatás rászorul a nyelvtudomány támogatására, hogy különösen minél régibb korról foglalkozik, annál kevésbé lehet el e becses segítség nélkül. Ennek azonban természetes föltétele

¹ *Casus S. Galli*, cap. 3. (*Pertz: Monumenta Germaniae historica. Scriptorum* tom. II. pag. 104–110.)

van, a melyről a nyelvbuvárok, sőt szorultságukban még a történetnyomozók is, nem egyszer megfélemedeznek. A nyelvtudomány szolgáltatta adatoknak ugyanis ép úgy meg kell állaniok a történelmi tanulmányok bírálatát, mint az oklevelekből vagy kútfőkből merített adatoknak. E nélkül könnyen a képzelet orszá-gába tévedünk, a hol a tudás megszűnik és a mese kezdődik. Itt vannak fölvilágosító példákul a *vár* és *város* főnevek. A nyelvtudomány ki tudja mutatni, hogy e két szót a honfoglaló magyarok már magokkal hozták. Tehát voltak váraik és városaik. Mily becses és fontos műveltségtörténeti adatok! Bizonyára azok; de azért ne gondoljuk, hogy honfoglalóinknak már ép olyan váraik és városaik voltak mint nekünk vagy legalább az akkori nyugati népeknek. *Bölcs Leó* császárnak csak rövid idővel a honfoglalás előtt írott taktikájából¹ kitűnik, hogy az etelközi magyarok még nem értettek a várostromhoz. Ha pedig várat nem tudtak ostromolni, akkor bizonyára építeni sem tudtak. És a nyelv alapján honfoglalóinknak mégis várakat vagyunk kénytelenek tulajdonítani. Csakhogy a *vár* szó így magában pusztá név, mely a tárgynak egykori képét nem árulja el. Annyit azonban mégis mutat, hogy annak, a mit a honfoglaló magyarok, mielőtt a nyugatiak váraival megismerkedtek, várnak neveztek, ezekhez valamiben hasonlítani kellett, mert különben nem alkalmazták volna a magok várainak nevét utóbb a nyugatiak váaira is. Hogy miben állott a hasonlóság és miben a különbség, azt ez esetben a műveltségtörténeti adatok egybevetésén kívül ismét nyelvünk deríti ki. A magyarhoz hasonló népeknél, a kazároknál, bolgároknál, avaroknál, mindenütt árokkal, földsánczczal, sövénynyel, gypűvel kerített várakat találunk. Nyelvünk pedig a honfoglalás után, mint máig fenmaradt sok helynevünk tanúsítja, különbséget tett tökéletlenebb és tökéletesebb, azaz régibb és újabb fajta vár között, amazt *földvár*, emezt *kővár* névvel jelölve. A hasonlóság tehát abban állott, hogy a honfoglalók várai szintén bekerített helyek voltak és ép úgy oltalmul szolgáltak mint a nyugatiak várai, melyek abban az időben még szintén csak menedékek voltak, mivel stratégiai fontosságra csak később emelkedtek. A különbséget egyedül a kerítés módja tette. A honfoglalók földhányással, sövénynyel, gypűvel, a nyugatiak pedig kőfallal kerítették váraikat. Igen természetes, hogy e szerint a honfoglaláskori *város* sem volt egészen olyan, a milyen városok már akkor a nyugatiaknál virágoztak. A műveltségtörténeti nyomok szerint honfoglalóink városai csak közös kerítéssel védett tanyacsoportok lehettek.

E két példa sok száz helyett is mutatja, hogy a nyelv-

¹ XVIII. fejr. 59. és 67. p.

tudomány, helyes eljárást alkalmazva, mily becses fölvilágosító-sokkal szolgálhat a történelemnek. Hozzájárul még, hogy igen bőven is telik tőle, mert a nyelvben oly gazdag bányát bír, mely csaknem kiaknázhatatlan. Azért mind jobban gyérülnek azok a történetbuvárok, a kik a nyelvtudomány segítségével illetéktelen beavatkozást látnak. Lehet-e ilyenről szó, mikor a nyelvtudomány, egyik fő kötelességét teljesítve, azt kutatja, hogy minden szónak, minden nyelvbeli adatnak koronként milyen értelem, milyen fogalom felelt meg, és mikor ennek megállapítása czéljából nem mellőzi szüksége szerint sem a történelmi tanulmányokat, sem a többi útbaigazító tudományt? Kétségkívül hibás, ha e részben mulasztást követ el; de akkor is nem egyedül és nem főkép a történelem vagy más tudomány ellen vét, hanem még inkább maga magát károsítja. A mely állításaiért nem nyerhet igazolást a történelem ítélőszékétől, azokért még kevésbbé állhat meg saját bírása előtt. Mert egyszer-másszor eszközeinek elégtelensége vagy tökéletlensége szerint eredményei is hézagosak vagy bizonytalanok lehetnek; de eljárásának soha sem valójában, sem alkalmazásában nem szabad hibásnak lennie.

III.

Mily sajtáságos ellentét! Mi a honfoglaló magyarok műveltségére jó okkal ép abból akarjuk meríteni a bizonyító adatokat, a mi egész ártatlanul nyilván fő forrása volt műveletlenségek hírének. Mert az kétségtelen, hogy a magyar nyelv, valaminek ma, úgy a honfoglalás korában is, nagyon különösnek hangzott a nyugati népeknek. Teljesen elütő szerkezete, egészen ismeretlen szókincese tökéletesen idegenné, mindenkép érthetetlené tette előttök. Honnan tudhatták volna tehát, hogy az a hirtelen megjelent nép, mely azt a különös nyelvet beszélte és még azonfölül ellenségül száguldott végig országaikon, hogyan gondolkodik, hogyan érez vagy hogy egyáltalában gondolkodik-e, érez-e emberek módjára? Így hamar megvolt róla az ítélet: az a nép, melylyel senki sem tud beszélni, melynek életmódja, szokásai ép oly idegenek mint érthetetlen nyelve, csak a legműveletlenebb gyülevész lehet. És édes szép nyelvünk, mely remeke a világosságnak, szabályosságnak, észszerűségnek, elevenségnek és hajlékonyságnak, csak azért, mert másoknak érthetetlen, nem ma is fő oka-e, hogy Európa nagy kegyesen legfeljebb félművelteknek tart bennünket?

Pedig a magyar nyelv sem a honfoglalás korában nem adott, sem ma nem ad okot arra, hogy a nyugati népeknek különösnek vagy éppen nagyon különösnek hangozzék, hacsak ritka zengzetessége miatt nem. Mert kevés nyelv van, mely hangza-

tosságban csak meg is közelítse, és még kevesebb, mely fölül-mulja. Az egyes hangok, hangkapcsolatok, szótagok és egész szók tiszta ejtésében meg épen páratlan. És hangzatossága a mult felé csak fokozódik. Visszamenve azt találjuk, hogy a honfoglalás korában a mássalhangzók számához képest a magánhangzók még gyakoribbak voltak mint ma. A mássalhangzók változatossága, a lágyak és kemények, gyöngék és erők fokozata pedig akkor is megvolt és nehezebben ejthető mássalhangzók a honfoglalók nyelvét ép oly kevéssé terheltek mint késő utódaikét. Különösen az olyan nyelvficzamító mássalhangzó-torlódások, a milyenek a szláv nyelvek hangzását éktelenítik és a milyenek a német *strampfst, sprengst, sprichst, schreibst, Strang, Schmerz, Pflicht, Pfropf, Angstschweiss, Holzpflock, Kopfkampf, Sumpfpflanze* alakok kiejtését is fölötte rúttá teszik, nálunk mindenkor lehetetlenek voltak. Ezekhez képest nem mennyei zengzet-e a mi *embertelenségében és halhatatlanságának* kivételes alakjaink hosszadalmas egyhangúsága? Így nyelvünk már külső megjelenésében is valósággal szép volt. És mit szóljak még belső alakjáról, kristálytisztaság szerkezetéről, példás rendszeréről, duzzadó termékenységéről és számos más tökéletességéről? Mind ezt teljes érdeme, egész szépsége szerint úgyis csak mink tudjuk méltatni; nem mert az édes magunkéban természet szerint csak gyönyörködhetünk, hanem mert sajátságos helyzetünkben igen sok más nyelvet is kell ismernünk és így az összevetés helyes mértéket szolgáltat kezünkbe. E tökéletességeit pedig nyelvünk nem itt szerezte, nem azóta fejlesztette vagy kölcsönözte, hanem már honfoglaló őseink ajkán bírta. Mai hazánkban csak külsőképen, szókincsében és szólásmódjaiban gyarapodott; minden fontos belső tulajdonsága meg volt alapítva már a honfoglalás idején is. Nyelvünk alaki szépsége és fejlettsége tehát a nyugati népeknek, ha szörnyű rettegés és borzasztó gyűlölet nem tompítja hallásukat és elméjüket, már honfoglalóink beszédében föltűnhetett volna. Akkor bizonyára egy kicsit másképp is ítélték volna rólok.

Igaz ugyan, hogy a nyelv alaki szépsége és fejlettsége tapasztalat szerint nem mindig kétségtelen jele valamely nép nagyobb fokú műveltségének. De vajjon megfordítva nem még kevésbé kétségtelen bizonyítéka-e a kisebb fokú műveltségnek vagy épen műveletlenségnek? Rendszerint az alakilag szebb és fejlettebb nyelv bizonyára műveltségi tekintetben is inkább kedvező mint nem kedvező ítéletre szolgáltat természetes alapot. De mi nem vagyunk csak erre utalva. Szerencsére azt, a mit nyelvünk alaki állapotából legalább is szabad következtetnünk, anyagi állapota fényesen igazolja. Szókincsünkben annyi ékesen szóló igaz tanúságot találunk, hogy a honfoglaló magyarok szörnyű műveletlenségéről terjesztett hír, melyet külföldi jóakaróink a legtisztátala-

nabb és leghitványabb források alapján mindenkor kárörvendve emlegettek és belföldi jámboraink a nyomtatott betű iránt érzett félenk tiszteletökben ellenőrző kutatás nélkül mindig nagy röstelkedve hittek, a legesetlenebb és legoktalanabb koholmányoknak bizonyul. Ha mind azt kirekesztjük, a miről vagy egészen világos vagy némileg valószínű vagy pusztán csak lehetséges is, hogy akár kölcsönvétel, akár fejlődés útján itt nyugaton járult szókincsünkhöz, akkor tisztán olyan marad hátra, a mit a honfoglalók kétségtelenül magokkal hoztak. Azért válaszszuk ki először is mindazokat az idegen eredetű szavakat, melyekről csak sejtjük is, hogy az új hazában kerültek nyelvünkbe. Nem kell mondanom, hogy ez osztályba esnek összes latin, olasz, német, szláv, újabkori török és a honfoglalás óta általában bárholonnan szerzett jövevényszavaink. Azután hárítsuk félre valamennyi olyan eredeti szavunkat is, melyeken nincs meg az ősrégiségnek kétségtelen bélyege. Ilyenek természetesen az összes új szók és a régiebbek közül az összes könnyen alkotható képzések és összetételek, hacsak határozott adatunk nincs valamelyikökre, mivel ezekről semmi biztosítékunk, hogy már a honfoglalás előtt megvoltak és nem azóta alakultak. Így kellően megrostálva az anyagot, nem hagyunk meg egyebet, mint eredeti szókincsünkéből pusztán törzsszavainkat, hozzájuk foglalva ősrégi bélyegű képzéseinket és összetételeinket is, idegen szerzeményünkből pedig e haza határáig vándorútunkon fölszedett jövevényszavainkat. Ily módon, ha a kiválasztást teljes biztosság kedvéért a legszigorúbban végezzük, habozás nélkül elejtve mindent, a mi csak a legcsekélyebb mértékben is kétes, megkapjuk azt a szókincset és ebben azt a fogalomkészletet, melyet őseinknek már a honfoglalás előtt kellett bírniok.

Lehet azonban, a ki ezt kevesli, és lehet viszont, a ki sokalja. Egyik oldalról azt mondhatja valaki, hogy legalább szláv jövevényszavaink közt lappanghat olyan is, melyet nem itt, hanem már Lebediában vagy Etelközben szereztünk. Ez csakugyan nem volna lehetetlen. De ki tud ez idő szerint csak egyetlen egy ilyen szláv jövevényszót is biztosan megállapítani? Azt is mondhatja valaki, hogy honfoglalóink sok olyan szót hozhattak magokkal, melynek itt többé nem vehették hasznát vagy melyet itt idegen szóval helyettesítettek és így mind a kétféle eredeti szót veszni bocsátották. Ebben semmi kétség. De vajjon melyek azok a kiveszett szók? Mi biztosan csak arra építhetünk, a mit határozottan ismerünk. Más oldalról meg valakinek az az ellenvetése lehet, hogy nyelvtudományunknak még nem sikerült minden szavunk eredetét kimutatni és így véletlenül eredetinek nézhetünk olyan szót is, a mely talán jövevény, és megfordítva jövevénynek, a mely talán eredeti. Itt azonban kettő biztosít a

tévedés ellen. Először az, hogy fölvelt tárgyunk céljára nem ősidei, hanem csak honfoglaláskori szavainkat keressük. Akárhány szavunkról kitünhetik még jövőre, hogy iráni vagy török vagy akármilyen eredetű; ha honfoglalás előtti, akkor fogalma már honfoglalóink műveltségéhez tartozott. Másodszor biztosít az, hogy a honfoglalás után beszivárgott jövevényszavaink nem simultak oly erősen eredeti szavainkhoz mint a régiebbek és így idegen származásuk sokkal könnyebben fölismerhető, minden esetre pedig legalább is gyanítható. Az meg természetes, hogy minden legkevesebb is gyanús szót elejtsünk. De azt az ellenvetést is lehetne tenni, hogy már ez országban elsajátított idegen dolognak némelykor magyar nevet adhattunk. Ez ugyan csak a legritkább esetek közé tartozhatik, mert a régi görögökön kívül nem ismerünk népet, mely az idegen dologgal rendszerint ne vette volna át az idegen nevet is; de azért kétségkívül számbaveendő. Eredményünkön azonban ez sem változtat. Mert az idegen dolognak magyar elnevezése hogyan történhetett? Új törzsökszót egész a nyelvújítás koráig nem alkottunk, sőt tulajdonképen a nyelvújítók sem teremtettek egészen újat, hanem csak meglevő szókat csonkítottak látszatos törzsökszókká. Tehát vagy úgy járhattunk el, hogy az idegen dologra régi magyar törzsökszót alkalmaztunk, vagy azt tehetjük, hogy a nyelvünkben megszabott módon képzett vagy összetett új szóval jelöltük az idegen dolgot. Se így, se úgy nem esik baj. Az utóbbiakat az összes könnyen alkotható képzések és összetételek közt már eleve kirekesztettük; az előbbiekről pedig a *vár* és *város* nevekről szólva azt mondtunk, hogy a nyelvésznek kötelessége minden lehető eszközzel megállapítani, mikor mit jelentettek.

Így alapunk legalább abban az egy, azt hiszem, legfontosabb tekintetben teljesen biztos, hogy honfoglalóinknak nem tulajdonít semmi olyat, a mi őket igazság szerint meg ne illelné. Azért igaz meggyőződéssel mondhatjuk, hogy ez alapra építve, kegyeletünkben őseink műveltségét épenséggel nem nagyítjuk, hanem minden bizonytalant, minden még oly jó okkal föltehetőt mellőzve, a valónál inkább valamivel vagy talán jóval is kisebbnek látatjuk. Nyelvünk története számos adatot szolgáltat arra, hogy a honfoglalás óta, már állandó itt laktunkban igen sok eredeti szavunkat vagy a dologgal együtt elhagytuk vagy idegen kifejezéssel cseréltük föl. Régi okleveleinkből és más forrásainkból az ilyen szavainknak, melyek honfoglalóink nyelvében még megvoltak, tekintélyes gyűjteménye kerül ki. Annál inkább föl szabad tennünk, hogy magok őseink is, mikor keletről ide költözve, új viszonyok közé jutottak, új életet kezdtek, új hazát alapítottak, sokat elveszthettek magokkal hozott szókinszökből, nem egy eredeti szavokat idegennel pótolva. Hány becses művelt-

ségi nyom tűnhetett el így örökre vagy rejtőzhetik kiáshatatlanul idegen szóban! Mert nagyon téved, a ki azt hiszi, hogy a mire világosan idegen szavunk van, azt szükségképen idegenektől is kellett tanulnunk. Ez sokszor igaz, de éppen nem mindig, mert számos bizonyíték mutatja az ellenkezőt is. A mit tehát kijelölt alapunk szolgáltat, az a valón nemhogy túlmenne, hanem bizonyára még elég messze innen marad. De azért örömmel megelégedhetünk ennyivel is, mert honfoglaló őseinknek oly nagyfokú értelmi és erkölcsi erejéről és fejlettségéről tanuskodik, a milyen-nel nemcsak abban a korban, hanem általában is nem föltötte sok nép dicsekedhetett.

IV.

Talán nagyon is részletesen ismertettem az utakat és módokat, melyeken kérdésünk megfejtéséhez nézetem szerint legbiztosabban férünk. Szolgáljon mentégemül az a meggyőződés, hogy nem valami képzelt, hanem a való igazságot keresve, előre meg kell szerezniünk minden biztosítékot, előre elkerülhetővé vagy helyreigazíthatóvá kell tennünk minden tévedést. Így megnyugvással nyulhatunk végre magához az anyaghoz, mely azonban, örömmel mondhatom, minden szigorú megszorítás mellett is oly tetemes, hogy ezúttal, midőn az alkalom illő rövidsége kötelez, csak némi teljességgel sem terjeszthetem elő. Egybeszedtem nyelvünkünkől, a mennyire eddig ismeretes, minden adatot, mely a honfoglalókra visszavihető és műveltségökre világosságot deríthet. Ha Isten erőmnek és egészségemnek kedvez, hazám és tudományom iránti kötelességemnek fogom ismerni, hogy az egész nagy anyagot beható munkában teljesen földolgozzam. Akkor lesz módom kellően méltatni azokat is, a kik e téren úttörők voltak és dicséretes szándékkal szintén nyelvünkön keresztül iparkodtak őseink lelki világába pillantani. Nem csorbitja fáradozásuk érdemét, hogy mindnyájan csak mellékesen vagy szűk határok közt, az eljárásnak pontos megállapítása és az egésznek tüzetes megvizsgálása nélkül tettek sokszor sikertelen vagy csekély eredményű kísérletet; mert még a mit balul végeztek is, nagy okulásunkra lehet.

Ha anyagunkból tanulást akarunk nyerni, rendszeres csoportokba kell szednünk. Valamely nép műveltségének fokrője lehet, hogy mit tud: 1. a természeti, 2. a gazdasági, 3. a társadalmi és 4. a lelki élet köréből. Azonban a természeti és gazdasági élet műveltségi tekintetben sokkal alább áll a társadalmi és lelki életnél. Szoros és igaz értelemben a műveltség csak ott kezdődik, a hol az ember a természetieken és anyagiakon már fölülemelkedik, a hol ezeket alárendelve már erkölcsi célokat ismer. Azért honfoglaló őseink műveltségére nézve csekély

fontosságúnak tartom, hogy pl. mit és mennyit ismertek az őket körülvevő természetből, hogyan s mivel táplálkoztak, hogyan s mivel ruházkodtak, hogyan s miben laktak, vagy hogy szükségleteiket mi módon szerezték meg. Mindez legnagyobb részt a természeti és helyi viszonyoktól függ és ezekkel együtt változik. Nem tekinthetem főnek, a miben még az ösztön és szükségesség uralkodik, hanem annak adok elsőséget, a miben eszméletesség és tudatosság nyilatkozik. Hogyan gondolkodtak, hogyan érezték, milyen kötelességeket ismertek önmagok, egymás és a köz iránt, ez mutatja nekünk honfoglaló ősünk igazi műveltségét.

Nem azért állítom előtérbe a lelki műveltséget, mintha honfoglalóink valami csekély anyagi műveltséggel rendelkeztek volna. Mert e részben is tisztességgel megállják a vizsgálatot. Szókészletük tanúsága szerint bő ismereteik voltak a mindenségről, a természeti jelenségekről, a földről, a természet három országáról, saját magokról, táplálkozásukról, ruházatukról és lakásukról. Ennek föltüntetésére egész kis szótárt iktathatnék ide, mely méltó bámulatot keltene. Csak mellékesen említem, hogy az emberi test minden tagjának, minden részének, minden porcikájának megvolt már a neve. Hogy honfoglalóinknak tömördek sok szavok volt a halászat, vadászat és állattenyésztés köréből, azt mindenki természetesnek fogja találni. Föltünőbb, mennyi más foglalkozást, mennyi mesterséget, munkát és szerszámot ismertek. Legfeltünőbb azonban, mily sokat tudtak a földművelésről. Nem a termékek, mint *búza, árpa, borsó, köles* stb., fontosak itt, mert ezeket még nem kellett magoknak termesztetniök, hanem csereberén másoktól is szerezhették. De minek voltak nekik olyan szavaik, mint: *szántani, vetni, aratni, sarló, tarló, széri, pallani, bujtani, homlítani, oltani, szüret, sajtó* stb., ha közülök senki sem foglalkozott földműveléssel? Honnan tudták a gabonatermesztésnek és szőlőművelésnek annyi csinját-binját? *Ibn Roszteh* szerint ugyan Etelközben «sok szántóföldjük» volt; de az nem magyarázza szavaikat, ha nem akadt köztök, a ki az eke szarvát fogta. A földművelésre vonatkozó szavaink közt sok a szláv. De mért nem mind az és mért nem éppen a legfontosabbak, hogy úgy mondjam az alapvetők? A földművelés sehol sem volt a gazdag ember dolga, sőt eleinte még férfifoglalkozás sem volt. Hogy a magyar harcos nem végzett mezei munkát, az kétségtelen. De a harcosnak már jómódúnak kellett lennie. Lova, szerszáma, fegyverzete, ruházata, fűlszerelése, élelme, a sok takarmány, abrak, tartalékló, tehervonó és vágómarha, miről a maga költségén kellett gondoskodnia, nem kevésbe került. Szegény embertől ez nem telt; az pedig hihetetlen, hogy szegény magyar is ne lett volna, mikor a legfejletlenebb vándornépeknél is van már vagyontalan, a ki a vagyonosnak szegődik szolgálá-

tába. Szavaink tanúsága szerint már a honfoglalás előtt kellett magyar szántóvetőnek lenni, a ki azonban aligha a maga, hanem mint szegény ember bizonyára a jómódú harczosok földjét művelte. A gazdaság vezetője pedig, minthogy a harczos nem gondolhatott vele, kétségkívül az asszony volt. Vajjon nem ez magyarázza-e, hogy a magyar asszony mindenkor oly tisztelt állást foglalt el a családban, hogy a legrégibb időkben is egyenlő társa és nem rabszolgája volt férjének? De nem ereszkedem találgatásokba; annyi bizonyos, hogy szavaink teljesen megdöntik azt a véle-
ményt, mintha a földművelést csak ebben az országban és szlávoktól tanultuk volna.

Ennyiből is látni, hogy honfoglalóink anyagi műveltsége általában véve épen nem volt csekély. De hátha talán aránylag volt az? Más népek honfoglalói nem voltak-e talán több ismerettel megrakodva? Tegyük egy kis összehasonlítást. Ugyanaz a neves történetbuvár, a ki honfoglalóinkat «a műveltségnek igen alacsony fokára» vetette, a régi germánokról bizonyára jóval kedvezőbben ítél. De mit szólnak e kétféle mértékhez az adatok? Nagyon különös, hogy a német történettudomány szerint épen a mi őseinknek kellett nagy barbárul «csaknem nyersen falniok a húst», mikor nemcsak sütni, hanem egy másik magokkal hozott igéjök bizonyosága szerint kétségtelenül főzni is tudtak, a mi pedig a németek őseiről épen nem bizonyos, minthogy a német *kochen* nem más mint a rómaiaktól elsajátított *coquere*. De hosszas tárgyalás helyett ime egy kis mutatóvány. A magyar *vaj, sajt, bor, körte, birs, hagyma, bors, szurok, talp, tál, tölcser, sajto, tükör, öszvér, réz, vásár, vám, bér, orvos* honfoglalóinkkal jött; ellenben a német *Butter, Käse, Wein, Birne, Quitte, Zwiebel, Pfeffer, Pech, Sohle, Schlüssel, Trichter, Presse, Spiegel, Maulthier, Kupfer, Markt, Zoll, Pacht, Arzt* mind nem germán, hanem a római *butyrum, caseus, vinum, pirum, cotonea, cepula, piper, pix, solea, scutula, tractarius, pressa, speculum, mulus, cuprum, mercatus, telonium, pactum, archiater* szavakból alakult. Ebből könnyű kivonni a tanulságot. Pedig még jó ideig folytathatnám az összehasonlítást, válogatva a német nyelv kelta, szláv és más elemeiből is, a miből csak még világosabban kitűnnék, hogy a németek ősei jóval kisebb ismeretökével telepedtek Germániába, mint a mi őseink Pannoniába, és hogy a kétféle kor európai műveltségéhez képest is amazok sokkal fejletlenebbek voltak, mint emezek. Hogy a mi honfoglalóink már külsőképen mennyire haladtak, arról tanúságot tesz *Constantinus* császár, a ki elrendelte, hogy az udvari ebédén a többi közt a testőrségében szolgáló magyar tisztek is a magok nemzeti öltözetében jelenjenek meg, valamint hogy a görög tábori szertartó (μυστογράφος) a

császár számára bőr medenczés magyar fürdőt vigyen magával.¹ A kényes byzantiumi udvar méltónak találta még udvari ebédre is a magyar öltözetet és még a biborban született császár számára is a magyar fürdőt. *Leó* császár is² a magyaroknak egyenesen fényűzését és gazdagságát emeli ki. Hol van ilyes a németek őseiről feljegyezve? De azért sem *Julius Caesar* sem *Tacitus* nem mondja a germánokról, hogy «vadállatok módjára vért ittak». Van-e tehát józan emberi észszel gondolható ok a mi sokkal pallérozottabb honfoglalóinkról hinni ilyet?

V.

A művelődés alapvető munkáján a magyar már beköltözése előtt túl volt. Mikor nyugaton megjelent, mindennel föl volt ruházva, a mi nemcsak honfoglalásra, hanem az elfoglaltnak megtartására is képesítette. E nélkül itt, a hová idegenül idegenek, ellenségül ellenségek közé jutott, a hol előtte már hun és avar megsemmisült, nem tudott volna állandó államot alkotni, nem bírta volna nemzeti létét biztosítani. Kitűnő hadviselése, melynek bámulatos sikere *Bölcs Leó* császár okos leírását oly fényesen igazolja, nem volt minden, a mit magával hozott. Az csupán szerencsés hódítóvá tette volna, de nem egyszersmind országának és nemzetének fentartójává. A társadalmi és lelki élet terén általában is már jelentékeny magasságig kellett emelkednie, hogy itt nyugaton meg birjon állani. A családi élet fejlettségét, tisztaságát mutatja, hogy a magyarnak két legjobb és legműveltebb ismerője, *Bölcs Leó* és *Constantinus Porphyrogenitus*, nem tulajdonít neki sem többnejűséget sem fajtalanságot. Mily élénken érezte a családi, nemzetségi és nemzeti kötelékek szentségét, arról ismét *Leó* császár tesz tanuságot,³ mikor kétszer is kiemeli, hogy a magyarok «neheztelnek azokra, a kik tőlök elpártolnak» és hogy «nagyon búsulnak, ha valamelyikök a görögökhöz szökkik át». Az írónak hibás magyarozatán keresztül is meglátszik, hogy ők az ilyen elszakadásban «az atyafiság és egymás iránt való érzelmeknek» megsértését, a nemzet iránt tartozó hűség és kötelesség megszegését fájlalták. Ugyanaz már «egyetlen főnek uralma alatt álló», szigorúan fegyelmezett, nagy és független népnek ismerte a magyart.⁴ A mit e nemzet erkölcsi

¹ *De cerimoniis aulae Byzantinae*, lib. II. cap. 52 és appendix ad lib. I. (Corpus script. hist. Byzant. Constant. Porphy. Vol. I. Bonnae 1829, pag. 772. és 466.)

² XVIII. fej. 44. p.

³ XVIII. fej. 66. és 65. p.

⁴ XVIII. fej. 45. és 44. p.

tulajdonságairól mond, az csaknem mind a hadviselésben tanusított magaviseletét illeti, a hol eddig a világ minden népe sok olyat tartott megengedettnek, sőt dicséretesnek, a mit különben nem helyeselt volna. Említi egy helyen a magyarok «telhetetlen kincsvágyát» is,¹ de világosan arra érti, hogy a békének és barátságuknak vagy segítségöknek mennél nagyobb árát szabták. Más helyen épen arról dicséri őket,² még pedig saját népe és a többiek rovására, hogy a harczban nem fő nekik a zsákmány, midőn így szól: «Ha ellenfelőket egyszer megszalasztani sikerült, kiméletlenül szorítják és minden egyebet mellékesnek tekintve, az üldözésen kívül másra sincs gondjuk. Mert nem elégszenek meg, miként a görögök és a többi népek, a mérsékelt üldözéssel s az ingó jószág rablásával, hanem minden utat-módot fölhasználva addig-addig üldözik az ellenséget, míg csak teljességgel meg nem bomlasztották». Mily szép vonás ez, ha pusztán csak vitézség és okosság rejlik is mögötte, «a görögök és a többi népek» mohó kapzsiságával szemben, melylyel vakon azonnal a prédára rohantak! Írónk a magyar népet általában úgy jellemzi,³ hogy a munkát és fáradságot nemesen viseli, a hideget és meleget egyaránt tűri és az eshető szükségét fel sem veszi. A bőség, mert hisz a császár különben gazdagnak és pompakedvelőnek mondja, nem bírta elpuhítani.

Ha tehát *Leó* császár leírásából összeszedjük a vonásokat, a nyugatra induló magyarban egy családját szerető, fájához ragaszkodó, a köznek engedelmeskedni tudó, e mellett szabadság-szerető és vitéz, fegyvelmezett és edzett, szerencséjében el nem bizakodó, bajban el nem csüggedő, nagy okosságú és erős akaratú nép áll előttünk. Csoda-e, ha e nép, melyet írónk még azonfölül számra is erősnek (πολύανδρον) ismer,⁴ jól kormányozva és jól vezetve, hódítani és alkotni tudott. E képet igazolja és kiegészíti honfoglalóinknak a társadalmi és lelki élet köréből magokkal hozott nagy jelentőségű és rendkívül gazdag szókincse, melynek azonban ez alkalommal még egyszerű felsorolásába sem erészkedhetem. Azért csak érintem, hogy e szókincsből bőven jut a családnak, községnek, társaságnak, közrendnek, hadviselésnek, a lelki jelenségeknek, elvont fogalmaknak és lelki szükségeknek. Különösen ki kell emelnem az értelemre, érzelemre és akaratra vonatkozó szavaknak nagy gazdagságát. Az akaratnál nagy tér jut az erkölcsnek, ellenben az értelemnél igen csekély szóképlet tanúskodik a képzeletről. Nem igen akadunk a többi közt képzeleti teremtményeket jelölő nevekre. A *sarkány*, *manó*, *tün-*

¹ XVIII. fej. 46. p.

² XVIII. fej. 58. p.

³ XVIII. fej. 45. p.

⁴ XVIII. fej. 44. p.

dér, boszorkány, táltos csaknem teljesen kimeríti a sort. Ezzel kapcsolatban van a magyar mythosok hiánya is. Arra szoktunk vetni, hogy a kereszténység kiirtotta mythosainkat. De aligha nagy okkal; mert hiszen a kereszténység más népeknél sem ápolta a pogány hagyományokat és mégis mindenütt hagyott legalább mutatót. Nálunk nyilván nem igen talált irtani valót. A magyar ebben hasonlított a rómaihoz, ki mythosokban szintén föltűnő szegény volt. Erős faj, melyben két uralkodó sajátsága, az értelem és akarat vezette az érzelmet és nem fejlesztette a képzeletet. Nem hiába egy töből való *érezni az érteni* igével és nem ok nélkül alapja a *képzeln* igének a testi szemmel láthatót kifejező *kép* szó.

A magyar vallás sem mutat képzeleti elemeket. Az *isten* és *ördög* helyébe a kereszténység nem volt kénytelen más nevet tenni. Velejében amaz a jónak, emez a rossznak kútfejét jelentette. Egyikök sem volt tulajdonnév és így egyikökhöz sem tapadt oly kirekesztő pogány fogalom, mely a kereszténységben tűrhetetlen lett volna. Általában a magyar vallás alkalmasint jóval közelebb járt a kereszténységhez, mintsem gondoljuk. Minden jel arra mutat, hogy valami elvont, valami észbeli lehetett. Így könnyen egyezkedett a kereszténységgel, mely azt tanította, hogy lélek az isten és hogy lélekben kell hozzá felemelkedni. A magyar józan volt a vallásban is, de nem érzéketlen iránta. E részben két példánk van etelközi eleinkről. Midőn Constantinus, a szávok későbbi nagy apostola, 856 körül a görög császár parancsára a magyar földön keresztül a kazárokhoz utazott, hogy fejedelmöket maga kértére az igaz hitre oktassa, a magyarok «farkasok módjára üvöltve» megrohanták, hogy megöljék; de imádsága lecsillapította és megszelidítette őket.¹ Később Constantinus bátyja, Methodius pannoniai érsek, életének utolsó éveiben, 885 előtt, Basilius császár meghívására még egyszer meglátogatta Konstantinápolyt. Midőn pedig ez útjában a magyarok földjére jutott, nagyfejedelmök magához kérette, szívesen fogadta, figyelmesen meghallgatta és gazdagon megajándékozta.²

Annyi bizonyos, hogy a kereszténység a magyaroknál jóval könnyebben terjedt, mint bárhol. Nem volt vérengzés, részben talán azért, mivel az új hit nem ütött el teljesen a régítől, minden esetre pedig azért, mivel a magyar józan volt és sohasem hajlott a fanatismusra. Magyarától alig szenvedett valaki vértanuságot. Értelmének és akaratának ereje féken tartotta érzelmeit. E két

¹ *Vita s. Constantini*, cap. 8. (Dümmmler és Miklosich: *Die Legende vom heiligen Cyrillus*. Denkschriften der kais. Akademie. Philos.-hist. Cl. Bd. XIX. Wien 1870; 230—236. l.)

² *Vita s. Methodii*, cap. 16. (Miklosich kiadása, Bécs 1870; 23. l.)

fő tulajdonsága rányomta bélyegét erkölcsére is. Az *erkölcs* szót már magával hozta, ismerte az ellentétet *jó* és *rossz*, *igaz* és *hazug*, *szép* és *rút*, *bátor* és *gyáva*, *szelíd* és *vad*, *jámbor* és *szilaj*, *haszon* és *ártalom* között, sőt finoman elválasztotta egymástól a rokon fogalmakat is, különbséget téve *vétek* és *bűn*, *szánni* és *bánni*, valamint sok más között, mire a legjellemzőbb példa *henye*, *hanyag*, *rest*, *lusta*, *renyhe*, *tunya*. mintha edzett voltában és cselekvésre termettségében nem győzte volna elég megvető szóval kárhozatni a tétlenséget.

VI.

Nem nagy száma, melyről *Leó* császár ugyan szintén emlékezik, hanem nagy értelmi és erkölcsi ereje tette a magyart államalkotóvá. Oly földön alapított immár ezeréves országot, a hol előtte nem bírt maradandót teremteni se római, se hun, se avar, se germán, se szláv. Legyen szabad itt ismételnem, a mit e tárgyról nemrég más helyen mondtam¹ «A honfoglaló magyar sok tekintetben jobb volt nemcsak a hirénél, hanem azoknál is, a kik rossz hírét költötték. A legyőzöttet, ki hogy érdemelte, vagy megvetette vagy megszánta. A meghódított nemcsak megkímélte, hanem oltalmába fogadta és magához emelte. Más hódítók csakhamar leszállottak az uralomról és elvegyültek a meghódítottak közt. A magyart ellenben okos és emberséges bánása megőrizte; nem ő merült el a meghódított népekben, hanem megfordítva ezek ő benne. Fölszitta a honfoglalás után a pannon és marahán szlávokat, az avar maradványokat és más néptörödékeket, mint fölszitta későbbben a besenyőket, kúnokat és törököket; maga pedig megmaradt magyarnak ezer év múlva is. Van-e sok ehhez fogható példa a világtörténetben?» Ezt nem magyarázza semmiféle számbeli vagy természeti súly adta hatalom; csak nagy értelmi és erkölcsi erő teszi megfejthetővé.

Mint az anyagi műveltségnél, úgy itt is nagyon tanulságos az összehasonlítás. A honfoglaláskori szókincsből kitűnik, hogy a magyar már korán fölülemelkedve az anyagon és jelenségeken, régtől fogva abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre hajlott. Nevezetes, hogy az indogermán nyelvekben rendszerint a főnév, a fogalom jelölője, képzett szó és az ige, a cselekvés kifejezője, pusztá tő, míg a magyarban megfordítva inkább az ige képzett és a főnév tőszó. Azt hiszem, nem téved, a ki ebből azt olvassa ki, hogy a magyar nyelv jobban kedveli az abstractiót mint az

¹ Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás. (Különnyomat a *Nyelvtudományi Közlemények* XXVII. kötetéből, Budapest 1897; 95—96. l.)

indogermán nyelvek. Ennek megfelel, hogy a magyar szókincs különösen lelkiekben jóval gazdagabb mint akármelyik más nyelv szókincese. Az indogermán nyelveknek talán együtt véve sincs annyi tisztán lelki jelentésű szavak mint a magyarnak egymagában. A hányat fel tudnak mutatni, csaknem valamennyi vagy képzett alakjával vagy összetett voltával vagy megmaradt érzéki jelentésével világosan bizonyítja, hogy nem tulajdonképen, hanem csak átvitt értelemben lelki jelentésű szó. A német *Verstand*, *Vernunft*, *Gefühl*, *Empfindung*, *Aufmerksamkeit* vagy *verstehen*, *vernehmen*, *fühlen*, *empfinden*, *aufmerken* egytől egyig elárulja, hogy alapja *stehen* (állani), *nehmen* (venni), *fühlen* (tapintani), *finden* (találni), *Marke* (jegy) és így valamennyi ma is hordozza az érzéki jelentés tojáshéját. Hasonló eredményre jutnánk a latin, görög és minden más indogermán nyelvénél is. A lelkiekből mindenütt kiötlök az érzéki eredet.

Ellenben a mi nyelvünkben alig van logikai vagy pszichológiai vagy ethikai alapszó, mely az érzéki jelentés salakjától tiszta ne volna és a lelki dolgot minden érzéki vonatkozás nélkül ne fejezné ki. Ez pedig, a mi különösen figyelemre méltó, a mennyire nyelvünk történetében csak vissza tudunk menni, mindig így volt. A legszükségesebb, hogy úgy mondjam alapvető lelkiek közt még legérzékibb szavunk maga a *lélek*, mely a belőle képezett *lélekzeni* és *lelkendezni*, valamint a vele egy tőből származó *lehelni* és *lehegni* igék tanúsága szerint eredetileg a lélekzetet, leheletet jelentette. De még ez is kezdettől fogva legalább elvont szó volt. Már *ész*, *elme*, *gond* (gondolkodás), *ügy* (figyelem), *bölcs*, *eszmélni*, *érteni*, *okni* (okulni), *ítélni*, valamint az érzelmi és erkölcsi fogalmak számtalan kifejezője, mindig tisztán lelki dolgot jelentett. A magyar nyelv ismerői felvilágosításom nélkül is tudják, hogy az elsoroltak közül eredetileg *gond* csakugyan gondolkodás, *ügy* csakugyan figyelem és *okni* csakugyan okulni. Hiszen bizonyosságul szolgálnak a *gondolni*, *ügyelni* és *oktatni* képzések, valamint *gond nem játék* (ha valaki játék közben sokáig gondolkodik), *valamire ügyet vet és valamibe beleoklik* szólásmódjaink. A *gond*, melyhez idővel a «cura», «Sorge» jelentés járult, egyszersmind érdekes példája annak, hogy a magyar a lelkiek terén még átvitelkor is inkább más lelki mint valami érzéki jelentésű szót alkalmazott, valamint annak is, hogy értelmi szót avatva érzelmivé, értelmét tette érzelmei urává. De mi a tanulság mind ebből? Nyelvünk magában is, másokkal összevetve is arról tanuskodik, hogy a magyar már korán és jóval inkább hajlott abstrakcióra, gondolkodásra, elmélkedésre, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép. Ezt pedig, ismételve állíthatom, nemcsak mai fejlett nyelvünk bizonyítja, hanem bizonyította már honfoglalóink szókincese is.

Az eddigi fejtegetésekből, úgy hiszem, eléggé kitűnt, hogy honfoglaló őseink, ha egyben-másban hátrább állottak, viszont sokban, még pedig nem jelentéktelen dolgokban előbbre is voltak másoknál. Így műveltségök kétségkívül más volt, de azért nem kisebb, mint akkor akárhány, sőt mondhatni legtöbb európai népé. Szorosabb és tágabb értelemben vett rokonaikat pedig mindenesetre tetemesen felülmúlták. Messze túl voltak már mind az ugor mind a török népek műveltségi fokán. Nem voltak már sem tengődő halászok vagy szűkölködő vadászok, sem bolyongó pásztorok vagy kalandozó beduinok, hanem az állattenyésztés mellett már fejlesztették a földmívelést is. *Leó* császár határozottan magasabbra helyezi őket valamennyi szittya népnél, különösen kiemelve nemcsak azt, hogy e nomádoktól eltérően egy főnek vezérlete alatt harcolnak, hanem azt is, hogy egy főnek uralma alatt állanak.¹ Műveltségökben már odáig emelkedtek, hogy államalkotásra gondolhattak, sőt arra ösztönt és hivatást is érezhettek. A magyar nép, még mielőtt e hazába telepedett, különféle műveltségi hatásokon ment keresztül. Nyelvünkől igen régi iráni és igen régi török hatást tudunk kimutatni, a történelem meg azt bizonyítja, hogy etelközi őseink elég közel érintkezésbe jutottak az akkori legfinomabb műveltséggel, a bizantiumival. Honfoglalóink tengert, népeket, világot láttak. Mi ehhez képest az itt talált szlávoknak földhöz ragadt műveltsége, fogyasztékos kereszténysége, mely különben is már akkor mind a pannon szlávoknál Koczel elhunytával, mind a marahánoknál Szvatopluk halála után nem emelkedőben, hanem hanyatlóban volt?

Azok a különféle műveltségi hatások teszik megérthetővé, hogy a magyar oly gyorsan és könnyen tudott illeszkedni a nyugati népekhez, megőrizve a mellett nemzeti nyelvét, fentartva azért nemzeti létét, melyet más népek beolvasztásával is sikerült neki biztosítania. Már a honfoglalás előtt sokféle külső és belső érintkezésbe jutva különböző műveltségű és különböző természetű népekkel, kiváló asszimiláló képességre tett szert. Megtanulta szellemi téren is a hódítást, mely nélkül a legnagyobb harcezi dicsőség is hiábavaló és mulandó ragyogás. A nagyobb hatalmú műveltséggel, melynek körébe jut, minden népnek le kell számolnia. Ha elutasítja, eltiporhatja; ha befogadja, elsodorhatja. Így tiporta el a nyugati műveltség az avarokat, a kik századokig ellene szegültek. Így sodorta el a római műveltség az Italiába, Galliába, Hispaniába szakadt germánokat. A honfoglaló magyar le tudott számolni az őt körülfogó műveltséggel. Átlátta, hogy be kell ugyan fogadnia, de hogy ennél nemzeti létének veszélyeztetése nélkül meg nem szabad állania. Azért nem elégedett meg sem

¹ XVIII. fejr. 42. és 45. p.

a gondolatok, sem az emberek egyszerű befogadásával, hanem teljesen meg iparkodott őket hódítani. Rányomta azokra is ezekre is nemzeti bélyegét. Így az idegen műveltség és az idegen népek sem el nem tiporták, sem el nem sodorták, hanem inkább edzették, erősítették és gyarapították. Áldott legyen őseinknek e magasztos példája! Buzdítsa legkésőbb ivadékaikat is győzelmes művek méltó folytatására és dicsőséges befejezésére!

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

LVII. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

1897. május 5-én.

ZICHY ANTAL ig. és t. t., majd b. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Stein Aurél k. tag; Jókai Mór, b. Nyáry Jenő, Tisza Kálmán, t. tagok; Beöthy Zsolt, Fraknói Vilmos, Fejérváthy László, Gyulai Pál, Heller Ágost, Högyes Endre, Kautz Gyula, Lengyel Béla, Lévy József, Liphay Sándor, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Schvarcz Gyula, Szász Károly, Than Károly, Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, r. tagok; Badics Ferencz, Békefi Remig, Czobor Béla, Fayer László, Gaál Jenő, György Endre, Halász Ignác, Hankó Vilmos, Karácsonyi János, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kunos Ignác, Kürschák József, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Pez Vilmos, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Schenek István, Schönherr Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

1. Bemutattatik a május 9-én tartandó ünnepies közülés programja, mely a következő módon állapított meg:

- a) Elnöki megnyitó, HOLLÁN ERNŐ t. tag, helyettes elnöktől.
- b) Emlékezés Jedlik Ányos t. tag felett, b. EÖTVÖS LORÁND r. tagtól.

c) Jelentés a M. Tud. Akadémia 1896. évi munkásságáról, SZILY KÁLMÁN főtítkártól.

d) A honfoglaló magyarok műveltsége, VOLF GYÖRGY r. tagtól.

2. Olvassatik a III. osztály jelentése, mely szerint az **akadémiai nagyjutalomra** az osztály az 1890—1896. évkörben megjelent matematikai munkák közül b. EÖTVÖS LORÁND «Vizsgálatok a gravitatio és a mágnesség köréből» című értekezése, a **Marczibányi-mellékjutalomra** pedig KHERNDL ANTAL «A függőhidak merevítő gerendáinak grafikai elméletéről» írt dolgozata találtatott legérdemesebbnek. — A nagyjutalmat b. Eötvös Lorándnak, a Marczibányi-jutalmat pedig Kherndl Antalnak odaítéli.

3. ZICHY ANTAL t. t., mint a Brödy-jutalom ügyében kiküldött bizottság előadója, felolvassa jelentését, mely szerint e jutalmat gróf ANDRÁSSY GYULA «Az 1867-iki kiegyezésről» írt munkájának ajánlja kiadni. — Elfogadjatik.

4. LIPHAY SÁNDOR r. t., mint a Wahrmann-jutalom ügyében kiküldött bizottság előadója, felolvassa jelentését, mely szerint az aranyérmét MECHWART ANDRÁS-nak ajánlja kiadni. — Elfogadjatik.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1896-ra szóló **Sámuel-díjra** SZILASI MÓRICZ-nak «A finn-ugor névszói összetételek» című értekezését (Nyelvtudományi Közlemények 1896.) ajánlja. — Elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Gorove-pályázatról**, melyben a jutalmat az (Es) mag die empirische Exposition stb. jeligéjű pályamunkának kiadatni javasolja. A javaslat elfogadtatván, a jeligés jevéből dr. JÁNOSI BÉLA neve tűnt elő.

7. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Nádasdy-pályázatról**, melyben a jutalmat a «Vesztett boldogság» című elbeszélő költeménynek kiadatni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a jeligés levélből ERDELYI ZOLTÁN neve tűnt elő.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a **Lévay-pályázat** (Kisfaludy Sándor élete és munkái) és a **Marczibányi-pályázat** (Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére) meddő maradt. — Tudomásul szolgál.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok újra kihirdetendők. — Meg fog történni.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki-jutalomért** 1899-ben szomorújátékok pályáznak 1898. szept. 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Karácsonyi-jutalomért** 1899-ben komoly drámai művek pályáznak 1899. szept. 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy-alapból** 1898. szept. 30. határidővel elbeszélő költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-alapból** 1897. szept. 30-ki határidővel ódai költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-alapból** 1897. szept. 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

15. Az I. osztály kéri, hogy a **Lévay-alap** 1894. és 1898. évi kamatainak egyesítésével «Kisfaludy Sándor életére és munkáira» hirdetések pályázat 1899. szept. 30. határidővel. — Jóvá hagyatik.

16. Az I. osztály javasolja, hogy a **Gorove-alapból** «A művészet és erkölcs viszonyára» hirdetések pályázat 1898. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály kéri, hogy a **Péczy-féle regény-pályadíjat** 1895/96-ra némileg módosított feltételekkel tűzhesse ki. — A módosítások helyben hagynak. (L. Akad. Ért. 89. füz. 256. l.)

18. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-féle** pályázatról, mely szerint a jutalom nem adható ki, azonban a «Primus est Sapientiae gradus» jeligéjű dolgozat dicséretben részesítendő. — A javaslat elfogadtatván s a megdicsért pályamunka jeligés levele a szerzőtől beküldött fölhatalmazás alapján felbontatván, belőle PAULER ÁKOS III. éves bölcsezhallgató neve tűnt elő.

19. Olvastatik a II. osztály jelentése az 1890. évi **Bükk-jutalomra** Acsády Ignácztól egyenes megbízás útján készített munkájáról (Magyarország három részre osztásának története). Az osztály kéri a jutalom kiadását. — A jutalom ACSÁDY IGNÁCZ-nak kiadatik.

20. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Péczy-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

21. Olvastatik a II. osztály jelentése az **Első Magyar Általános Biztosító-Társaság** pályázatáról, mely szerint a jutalmat «A munkának közgazdasági jelentősége van» jeligéjű pályamunkának kiadatni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből MILHOPFER SÁNDOR neve tűnt elő.

22. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Pesti Magyar Kereskedelmi Bank** jutalmáról, melyben a jutalmat DOBIECKI SÁNDOR «Helyi érdekű vasútaink alapítása, építése és üzlete» című munkájának ítéli oda. — A jutalom Dobiecki Sándornak kiadatik.

23. A II. osztály jelenti, hogy a **Lévay-pályázat** (Hunyady János élet- és jellemrajza), az **Oltványi-pályázat** (A Szt. Ferenczrend története hazánkban), a **Gorove-pályázat** (Az angol moral-philosophia története) meddő maradt. — Tudomásul szolgál.

24. A II. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok újra kihirdetendők. — Meg fog történni.

25. A II. osztály jelenti, hogy az **1897. évi nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom** az 1898. évi nagygyűlésen az 1891—1897. évkörben megjelent philosophiai munkák legjobbjainak lesz odaítélendő. — Tudomásul szolgál.

26. A II. osztály javasolja, hogy a **Kanizsay-alapból** «XVI. vagy XVII. századi magyar történelmi korrajzra» hirdetessék pályázat, 1898. deczemb. 31. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy az **ifj. bojári Vigyázó Sándor-alapból** «A magyar jobbágytság történetére» hirdetessék pályázat 1899. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály javasolja, hogy a **Vitéz-alapból** «Az állandó magyar hadsereg felállításának történetére» hirdetessék pályázat, 1899. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy a **Bükk-alapból** «Erdély történeti-jára a nemzeti fejedelmek alatt» nyílt pályázat hirdetessék, a tervrajznak ez év végeig beküldésével. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy a **Forster-Scitovszky** alapból **BEKE ANTAL** küldendő ki Rómába levéltári tanulmányok végett. — Elfogadtatik.

31. A II. osztály javasolja, hogy az **Első Magyar Általános Biztosító-Társaság** jutalmából pályázat hirdetendő «A duna-jobbparti részekben a születesek feltűnő csökkenésének okaira», 1898. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

32. A II. osztály javasolja, hogy az **Ullmann-alapból** «A járadék-birtokok kérdésére» hirdetessék pályázat, 1898. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

33. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Forster János-féle pályázatról**, mely szerint a jutalmat CSERHÁTI SÁNDOR-nak a Növénytermelési Kísérleti Állomás évi jelentéseiben kifejtett munkásságáért odaítéli. — Elfogadtatik.

34. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Bézsán-pályázatról**, mely szerint a jutalmat a «Hass, alkoss etc.» jeligéjű pályamunkának kiadni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből MÉHÉLY LAJOS neve tűnt elő.

35. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Lévay-jutalomról**, mely szerint a jutalmat «A tanyáknál szellők lágy ölében stb.» jeligéjű pályamunkának kiadni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből HANKÓ VILMOS és GÁSPÁR JÁNOS neve tűnt elő.

36. A III. osztály jelenti, hogy a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-pályázata** (Közlekedési utak hatása a közgazdaságra) meddő maradt. — Tudomásul szolgál.

37. A III. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok újra kihirdetendők. — Tudomásul szolgál.

38. A III. osztály javasolja, hogy **gr. Széchenyi Béla** ig. és tt. adományából a Dunaszakaszból balparti mellékfolyóinak geographiai leírására

hirdetessék pályázat, a munkaterv beküldésére f. évi szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

39. A III. osztály javasolja, hogy a **Tomory-alapból** az «Analitikai függvények elméletére» hirdetessék pályázat, a munkaterv beküldésére f. évi szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

40. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dekanai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat **GOMBOCZ ZOLTÁN** budapesti és **LÁSZLÓ GÉZA** kolozsvári egyetemi hallgatónak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

41. Ugyanő jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészeti dekanai az egyetemi hallgatók részére kitűzött történettudományi jutalmat **BARCSA JÁNOS** budapesti, **SÓLYOM LAJOS** kolozsvári és **BÖSENDORFER JÓZSEF** zágrábi egyetemi hallgatónak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

42. Ugyanő jelenti, hogy az egyetemi hallgatók részére mind a két jutalom újra hirdetendő.

43. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elégetésére **HELLER ÁGOST** r. és **NÉMETHY GÉZA** l. tagot kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak.

44. Olvassatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály részéről:

Az A) alosztályba levelező tagul:

Zolnay Gyula . .	18 szavazattal	4 ellen.
Szilasi Móricz . .	17	5

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagul:

Szilágyi Dezső . .	31 szavazattal	8 ellen.

Az A) alosztályba levelező tagul:

Mariska Vilmos . .	33	6

A B) alosztályba levelező tagul:

Tagányi Károly . .	26	10

A III. osztály részéről:

Tiszteleti tagul:

Korányi Frigyes . .	25 szavazattal	8 ellen.

Az A) alosztályba levelező tagul:

Lénárd Fülöp . . .	30	3

A B) alosztályba levelező tagul:

Mágocsy-Dietz Sándor	31	2
Kétly Károly	27	6
Lenhossék Mihály . .	26	7

Külső tagul:

Pflüger Ede	30	3
Ostwald Vilmos . . .	28	5

45. Olvassatnak a II. osztály 1896. évi márczius 29-én tartott zárt osztályülésének indítványa néhai **Pesty Frigyes** osztálytitkár és r. arczképének a Képes-teremben leendő feltűggesztése iránt. — A titkos szavazás kitűzetik a Nagygyűlés második napjának napirendjére.

46. A mai ülés napirendje ki lévén merítve, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **ZICHY ANTAL** és **LIPTHAY SÁNDOR** r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés második napja.

1897. május 6-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Andrássy Tivadar, gr. Apponyi Sándor, Császka György, Fraknói Vilmos, Hollán Ernő, Kautz Gyula, Szász Károly, Than Károly, Tisza Kálmán ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

47. Bemutattatik a f. hó 9-ikén tartandó ünnepélyes közülés programja. — Tudomásul szolgál. (Lásd nagygyűlés első nap. 1. pont alatt.)

48. A **pénztár és számadások** megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1896. évi számadások pontosan vezetettek, melyeknek egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen meg egyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel veszi tudomásul; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1896. évi számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Trebitsch Ignác földhitelintézeti főkönyveszető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

49. A **pozsonyi koronázási emlékszóbor és a soproni Széchenyi-szóbor** leleplezésére érkezett meghívók és az Akadémia képviselése eme szép ünnepeken örvendetes tudomásul vétettek.

50. Főtitkár bejelenti gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag ajándékait az Akadémia palotájában fölállítandó **Széchenyi-múzeum** számára. — A nagybecsű ajándékért, a melylyel gr. Széchenyi Béla e múzeum alapjait megvetette és létrejövetelét biztosította, az Igazgató-Tanács hálás köszönetét fejezi ki.

51. Ugyanő jelenti, hogy Fehér Ipoly t. tag. pannonhalmi főpát és a kormányzata alatt álló **Szent Benedek-rend** az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására, öt évi részletben befizetendő 5000 frtos **alapítványt** tett. — Hálás köszönettel örvendetes tudomásul vétetik.

52. Az ügyész úr évi jelentése, mely az Igazgató-Tanács tagjainak előzetesen nyomtatásban megküldetett, az adott szóbeli fölvilágosítások után, jóváhagyólag tudomásul vétetett.

53. A néhai **Román Ferencz** hagyatékához tartozó Szernye-mocsár rész bérlői beperesített bérhátralékukból 30 frt elengedését kérik azon a czímen, mert a bérelt terület víz alatt volt és azt kellőn nem használhatták. — A 30 frt elengedetett.

54. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **Császka György** és gr. **Andrássy Tivadar** ig. tagokat kéri föl.

LVII. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1897. május 6-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, báró Nyáry Jenő, Semsey Andor, Tisza Kálmán t. tagok: Beöthy Zsolt, Fejérfpataky László, Fodor József, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Horváth Géza, Jekelfalussy József, Kautz Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lévy József, Mihalkovics Géza, Nagy Iván, Pauer

Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt.; Alexander Bernát, Csánki Dezső, Czobor Béla, Karácsonyi János, Kherndl Antal, Klein Gyula, Komáromy András, Kürschák József, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Réthy Mór, Schönherr Gyula, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

55. Olvastatik a II. osztály 1897. márczius 29-én tartott ülésének indítványa néhai Pesty Frigyes osztálytitkár és rt. arczképének a Képes-teremben leendő felfüggesztése iránt. Az indítvány titkos szavazással (35 szóval 6 ellen) elfogadtatik.

56. A tagválasztásoknál követendő sorrend sorshúzás útján megállapítván, megválasztottak:

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Szilágyi Dezső 39 szóval 3 ellen.

Levelező tagnak B) alosztályba:

Tagányi Károly 33 „ 9 „

Az I. osztályba:

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Zolnai Gyula 28 szóval 14 ellen.

A III. osztályba:

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Lénárd Fülöp 32 szóval 4 ellen.

Levelező tagoknak a B) alosztályba:

Mágócsy-Dietz Sándor 32 „ 4 „

Lenhossék Mihály 32 „ 5 „

Kétly Károly 27 „ 8 „

Külső tagoknak:

Pflüger Ede 24 „ 9 „

Ostwald Vilmos 28 „ 4 „

57. Az eredmény kihirdettetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF SÁNDOR r. és CZOBOR BÉLA l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bizottsági jelentés az 1897. évi akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom ez évben az 1890—1896-iki évkörben megjelent legkiválóbb matematikai munkáknak lévén odaítélendőek, a III. osztály f. é. márczius hó 15-iki zárt üléséből a következő bizottságot küldte ki, hogy a jutalmazandó munkákra vonatkozólag javaslatot tegyen: báró Eötvös Loránd. König Gyula és Liphay Sándor rendes tagokat, Kövesligethy Radó és Kürschák József lev. tagokat.

A főtítkári hivatalhoz egyetlen egy munka küldetett be, mint a jutalomra pályázó: Schlesinger L., Handbuch der Theorie der linearen Differentialgleichungen, I. köt. Lipcse 1895., II. köt. ugyanott 1897. E német nyelvű munka azonban, bár hazánkfiától származik, éppen nyelvé-nél fogva, az Akadémia alapszabályainak már 1. §-a értelmében, nem volt tekintetbe vehető.

A bizottság e szerint teljesen maga gyűjtötte össze az utolsó hét évben megjelent matematikai és rokon műveket.

Az összegyűjtött anyag bírálata előtt még azt az elvi kérdést kellett eldönteni, hogy mily munkák esnek mint matematikaik a jelen cyklus körébe. Az ügyrendi szabályok nem adnak erre nézve felvilágosítást, vajjon csak az oly munkák vehetnek-e részt a versenyben, melyekben a matematikai módszerek a döntők és túlnyomók, avagy mathematicainak tekintendő egyáltalában minden munka, mely mathematicai segédeszközöket használ.

A bizottság egyhangúlag az utóbbi álláspontra helyezkedett s tekintetbe vett minden munkát, mely matematikát alkalmaz. A bizottság ezt nem azért tette, mert már ismételtlen nyertek matematikai nagyjutalmat vagy mellékjutalmat oly művek, melyekben a matematika csak igen alárendelt segédeszköz szerepét játszza; hanem inkább a következő méltányossági okok indították elhatározásában. Ha a matematikai munkák fogalmát szűkebbre szabjuk, akkor a III. osztályban képviselt tudományoknak aránytalanul nagy többsége a természettudományi pályázatra volna utalva s csak elenyésző kisebbségük pályázna matematikai jutalomra; sőt a technikai és rokon tudományok teljesen ki volnának zárva a nagyjutalomból. A bizottság sem ily aránytalanságot, sem az örvendetesen fejlődő technikai irodalmunk kizárását nem tartja igazságosnak s azért, addig, míg az ügyrend változtatása nem gondoskodik a tudománykörök igazságosabb beosztásáról, a matematikai munkák fogalmát a mondott tágabb értelemben tartotta veendőnek.

Midőn e kérdés ily értelemben el volt döntve, báró Eötvös Loránd a többi bizottsági tag egyhangú kívánságára a bizottságból kilépett.

Ezután a bizottság az utolsó hét évben megjelent művek közül legkitünőbbnek báró Eötvös Loránd: «Vizsgálatok a gravitatio és a mágnesség köréből» (Mathematikai és természettudományi Értesítő, 14. köt. 221—266. lap; 1896.) czimű értekezését találta és egyhangúlag ezt ajánlja a nagyjutalomra. E dolgozat a változó erőterre alkalmazott mechanikát tárgyalja. Az egész vizsgálat gondolatmenete egyszerű és átlátszó láncolatával már matematikai szempontból is igen figyelemre méltó. A physika terén pedig azok a rendkívül érzékeny és szabatos módszerek, melyek itt a nehézség és a földi mágnességi erő térbeli változásainak mérésére, továbbá a gravitatio állandójának meghatározására ki vannak fejtve, korszakot alkotnak és lehetővé teszik a foglalkozást oly feladatokkal, melyek eddig úgyszólván hozzáférhetetlenek voltak. Az eredmények újságát és fontosságát tekintve egy munka sem vetekedik ezen értekezéssel.

A Marczibányi jutalomra a bizottság szintén egyhangúlag Kherndl Antal értekezését ajánlja: «A függőhidak merevítő gerendáinak grafikai elméletéről». (Mathematikai és természettudományi Értesítő, 13. köt. 1895.) Szerző e dolgozatban az újabb időben különösen fontossá vált nagy nyílású függőhidak merevítésének kérdését oldja meg. Módszere, melyet a probléma megoldására alkalmaz, s melyet már 1880 óta használ a statikailag határozatlan tartók tanulmányozása körül, új irányt mutatott a legbonyodalmasabb kérdések feloldására s azóta a külföldi szakférfiak is felhasználják kutatásaikra.

Nem az osztályt, nem is az Akadémia plenumát, de talán némely laikust meg fog lepni, hogy terjedelmesebb munkák helyett néhány ívre terjedő értekezéseket ajánlunk a jutalomra. Ezzel szemben kötelességünk kiemelni, hogy a bizottság ugyan tisztán az elért tudományos eredmények jelentőségét tartotta irányadónak, mégis ritkán nyerte ernyedetlenebb buzgalom a megérdemelt pálmát, mint éppen a jelen esetekben. A nagyjutalomra ajánlott értekezés nyolcz évi fáradhatatlan kutatás gyümölcseit tartalmazza, a mellékjutalomra ajánlott értekezés szerzője pedig ezen értekezésen kívül a szóban forgó évkörben is több becses értekezéssel s egy terjedelmesebb munka első füzetével gazdagította irodalmunkat.

A jutalmakra ajánlott értekezéseken kívül a befolyt hét évi időközben számos becses és részben nagyszabású munka jelent meg. Legnagyobb részük természetesen olyanoktól ered, kik már más alkalommal nyertek nagyjutalmat, mellékjutalmat vagy dícséretet. A bizottság ezeket az írókat, valamint azokat is, kik már egyes pályakérdések megoldásáért koszorút nyertek, legjobban azzal véli megtisztelni, ha nevöket külön felemlítés nélkül is ismereteseznek tekinti. Azért csak azok felsorolására szorítkozom, kiket még ezeken kívül a bizottság különösen méltánylandóknak tart.

Nagy buzgalmat fejtett ki a geometria terén Vályi Gyula a harmad-

és negyedrendű térgörbék, továbbá a többszörös involutióra vonatkozó vizsgálataival a Matematikai és Természettudományi Értesítőben.

Réthy Mór figyelemre méltó geometriai és mechanikai vizsgálatokat közölt ugyanott és előbb meg az akadémiai Értekezésekben.

A technikai irodalom terén pedig Rejtő Sándor műve válik ki: «Az elméleti mech. technologia néhány alaptétele». (Budapest, 1896.)

Budapest, 1897. április hó 10. napján.

König Gyula, *Lipthay Sándor,* *Kövesligethy Radó,*
r. t. bizottsági elnök. r. t. biz. tag. l. t. biz. tag.

Kürschák József,
l. t., bizottsági előadó.

2. Birálatok a Nádasy-díjért versenyző pályamunkákról.

I.

A bíráltnak, hogy könnyebben mozogjon, első dolga a selejtezés. Eltisztítani, a mi aggat vagy éppen boszant.

A kéz alatt levő 18 pályamunkának nagyrésze silányság, másik nagyrésze gyenge talentumok becsületes, de meddő erőfeszítése.

Az egészben csak két darab van, melyet méltó kétszer is elolvasni.

a) Selejtbe valók:

I. *Az ellopott.* Jel.: *Komoly lesz.* Torz oedipodia.

II. *Két testvér.* Jel.: *Édesanyjuk.*

XI. *Ábránd és való.* Jel.: *Nő és a szerelem* } Íróknak fogalmuk

sines a költői beszélyről. A mondatról sines; a színről sines. Sőt még a tőről és ezernéről sines, melylyel a tanulók össze szokták varrni papírjaikat.

V. 1867. Jel.: *Lantom neked.* Dagályos, Pistol-káplárféle szitkozódások. Erő kell hozzá végig olvasni.

VIII. *Mese.* Jelige nélkül. — Deliriumban írva.

XIII. *Napló töredék.* Jel.: *Nem úgy van.* Izetlen nyavalygás.

XIV. *Igaz való.* Jel.: *Kifáradtam.* Érthetetlen zagyvaság. Alig képzelhető olyan türelem, a mely végig olvassa.

b) Kezdők szerencse próbálgatásai:

III. *Kálmán sirja.* Jel.: *Cserlomb.* Mesételen és tartalmatlan kisérlet.

IV. *Hilda és Ella.* Jel.: *Páros csillag.* Elnyűtt novella tárgy, rossz versekbe szedve.

VI. *Etele és Csaba.* Jel.: *Régi dicsőségünk.* A mit Arany nem bírt elmondani, ígérkezik befejezni teljes dicsőséggel és éktelen rímekkel; elnyújtott beszédben, bele csenve holmit a trilogia tört darabjaiból, a Nibelungokból pl. Arany Marcellusa.

VII. *A betyár hálája.* Jel.: *Kezdő poéta.* A darab, úgylátszik, első alakjában népies beszély, majd népszinmű volt, s miután két vásáron nem volt kelete, lett belőle pályamű eposz. Ponyva-historia, némi épületes tanúsággal s gyengélkedő rímekkel.

XVIII. *Hasszán*. Jel.: *Ha férfi volnál*. Eunuch-történet; eunuch-pulyasággal összetakolva.

c) *Érettebb dolgok:*

XV. *Roland éneke*. Jel.: *Egyszerű az ének*. Mint szerzője maga is vallja, a kéziratához is csatolt ó-francia eredetinek kivonatos és színtelen utánzása vagy másolása. Tehát nem eredeti s mint ilyen, tekintetbe sem jöhet. Egyébként gyenge verselés. Beszédmenete egészen közönséges. Sem naiv, sem ódon.

XVII. *Pethő Róza*. Jel.: *Régi dal*. A XV-ik darabbal egy tekintet alá esik. Elvértve néhány csinos vonás és kép találkozik benne; de csak másolás Kisfaludy után.

X. *Moriamur*. Jel.: *Multon okulva*. Szépen, szabályosan, csínnal versel, van benne erő, vannak gondolatai, szépen öltöztetve. De hát egy röpke jelenet még nem alkotás, legalább nem epikus alkotás.

XIV. *A hajótörött*. Jel.: *A remény is eltört*. Több rajta a munka, mint az ügyesség. Kevés élet és sok mesterkélttség. Itt-ott némi halvány másolata a Bolond Istók humorának, de e humornak csak fanyarsága és cynismusa van, ereje semmi. Egy fiatal Jenő, tehetséges és ambíciózus fiú, legalább is 25 éves lehet, felnőtt olyan ártatlanságban, hogy még csak sejtelve sincs ekkor születése titkáról. Bendeffi Clarisseba kell bele szeretnie, s ennek atyjától, tisztán csak homályban rejlő bölcsője miatt elutasíttatnia, hogy valamit sejtсен. A leány is, a ki szerette, azontúl kevélyen hajtat el mellette. Jenő, a kinek kétségkívül sohasem volt kezébe a keresztelő levele, sem gymnasiumba felvételekor, sem az érettségi vizsgájakor, kérdőre vonja anyját; ekkor az anya vall töredelmesen. «Mi tagadás benne édes fiam, a te édes apádat bizony leütötte a hajókötél.» Mire Jenő anyját megátkozva, világgá megy, világba merül, honnét csak anyja koporsója hívja vissza, melynél meghocsát anyjának, önmagát ellenben könyörületlenségéért elítéli örökös világfájdalomra. Ezt a világfájdalmat affektálja a jourokon is, melyekre eljár, ott találkozik egy gyanus multú és jellemű fiatal leánynyal, a kit, elmélkedvén előtte szerelemről, erkölsről, kiragad a sikamlós útról. Beleszeretnek egymásba. Mikor Jenő erről már bizonyos, akkor ismét eszébe jut, hogy ő koczagyerek, a kisasszony pedig Galanthafalvi Mátray Mária, ugyanazon osztályból való, s kétségkívül olyan rátartó mint a néhai Bendeffy család. Itt van a drámai csomó, melyet Jenő úgy old meg, hogy inkább, mintsem anyja botlását elárulná, elmondja a leánynak, milyen bús az ő élete tehát: Jobb, ha elvállik életüknek útja. A leány nem kérdi, mitől van az a bú, hanem egy hétre rá levelet ír neki, hogy ő mármost *fájó sebére* balzsamot a lemondásban lel, de azért Jenő járhat hozzája bizvást, mint jó barát, a nélkül, hogy szerelemre gondolnának. De Jenő, konstatálván, hogy anyja békében nyughatik, mert titka végkép el lesz temetve, egy levélbeli válaszszal végét szakítja a barátságnak is. A leány ezen is megnyugszik, «mert ő mondta, és ha ő akarja, jól van». El kezd hervadni majd sorvadni, utazgat, Párisba jut. Jenő is ott hágy hazát, hivatalt;

nyugalmat, más úton szintén Párisba kerül, újra kezdi a régit, dözsöl, sülyed, utoléri a delirium. Ilyen állapotban elvetődik a Notre-Dameba, ott találkozik Máriával, a lány néhány szóban vigasztalja őt a tőle hallott bölcsekedéssel; Jenő pedig a Morgue mellett elhaladva megy a Szajnához és a Hídatásból vett reminiscenciák után bele öli magát a Szajnába. Mária hazatér, felteszi magának a kérdést: *Mik* lehettek, a *mik* arra bírták Jenőt, hogy nem volt hozzá igaz, őszinte? Azután megnyugszik, hogy «ő akarta, jól van!» és meghal szép esendesen: *Nem fáj anyám már semmi.*

Jenőt az ő koczagyerek-voltának tudata üldözi: ez bizony úgy is van. Akadályozza... miben? Vagyon szerzésben, anyagi jóllétben? De hiszen Svájcban és Párisban utazgat és dözsöl, a mi üres erszénnyel nem igen történhetik. Emelkedésben? Ügylátszik abban sem. Hivatala van, melyen emelkedhetik, s melyet könnyű szerrel odahagyhat. Tehát egyedül szerelmében, házasságában. Úgy látszik hamar szerelmes lesz a kibe belebotlik és pedig mindkét esetben nagy nevekbe botlik. Bendeffy és Galanthai. A mi miatt az előbbi kiád rajta, ugyanazt a másíknak már nem meri megvallani, a kinek pedig ő a megmentője, a ki őtet szereti. hívogatta s rabszolgái alázatossággal megnyugszik mindenben, a *mit ő akar, mert az jól van.* És miért nem meri? Csak azért, hogy anyja, a kit egykor megátkozott. nyugodtan alhassék, mert titka megvan mentve. Bizony jó, hogy valamikor az édes anyját is ez a szégyen annak idejében nem környékezte. Jenőnk könnyen anyjalesináló kézre juthatott volna.

Ennek a mesének megalkotásához a két leány közül az egyik, Clarisse vagy Mária szükségtelen volt. Az égető szerelem olthatatlan szenvedélye nem igen pusztított az ifjú lelkében (ez nincs is bemutatva), különben már Clarisse elvágtatása után kellett volna a Szajnának mennie. Annyi józanság után pedig, a mennyivel Máriát böles tanácsokkal ellátja, egyszersmind magát is, a lányt is megnyugtatta, ha már csakugyan nem akar anyja árulója lenni s nem bízik annak elnézésében, a ki őt igazán szereti, nem a Szajnának, hanem egy feledést parancsoló munkakörnek kellene a háttérben mutatkoznia. Semmi esetre sem a dözsölő elvetemültségnek. Így a mint be van mutatva Jenő, nem az a megsíratásra méltó alak, kinek tragédiájának indoka törvénytelen születésében van foglalva, hanem egy erkölcsi nyomorék, a ki bűjút. mely csak képzelt, szégyenét, mely nem az ő szégyene, csalódását, mely nem is csalódás, szedi elő ürügyül, hogy ihassék és elaljasulhasson.

Sok munka, mely jutalmat nem érdemel.

d) *A java.*

A sort bezáró két darab, mint a közelebb ismertetett XIV-ik sz. alatti is, vulgáris nyelven szólva, a századvégi darabokhoz tartozik. Egyik sem azon kezdi, a mit az ember epedve várna: *Örömben éneklek*, hanem *csüggetegségemben sirok.* Az egyik egy életkép, a másik egy verses regény. Mindkettő nagyon szép.

XII. *Az utolsó Lángly.* Jel.: *Egy kincses bánya a tapasztalás.*

Egy pessimista lélek remekbe indult darabja. Egyszerű tiszta beszéd, kedves, könnyen folyó sorok. Napfényben ragyogó jégesűcs, melynek gerincein fagyasztó árban szakad alá a gletscher.

Egy temetési szertartás végső jelenetével kezdődik, a mint a hatalmas Lánghy, a dúsgazdag, de jó szíve, adakozó keze miatt koldusbotra jutott Lánghy özvegye és fia koldusan mennek a fővárosba. Kétezer forintcskájuk van s ehhez Endrének jogi képzettsége, műveltsége, munkareje és kedve, melyben bízva alkalmazást keresni indul. De nincs szerencse; az úrfi, nagy neve miatt sehol sem kap alkalmazást, a hol kap, csak becsülete árán kaphatni. Mindenből kipusztulnak és éhen halnak.

Szép tiszta nyelvért a darabnak választékos rimek, szép hasonlatok ékesítik. Leszámitva az 59/61. lapon elnyújtott, tagjaival egymásra halmozódott nehézkes allegoriát, van egy pár szép új hasonlata, természetes, minden nagyzás és mesterkedés nélküli, mondhatni homeri hasonlatok, a gyümölcsfáról 9-ik lap és az örvényről a 27-ik lapon, és egy szép okos imádság, az özvegy asszony mély hitére valló:

«Mert jók leszünk mi s igazak,
Bizonynyal megsegít az Isten».

ezek mellett majd minden lapon egy-egy szóban, mint egy ecsetvonással oda vetett képek.

Fél útjáig kísérve a szerzőt, úgy tetszik, mintha templomba járna, s az ihlet róla ránk is átragad. De ott egyszerre megnyit egy ajtót, a honnét vásárba lép, s a honnét mi megrettenve hőkölünk vissza. Nem azért, mintha szokatlan lenne templom mellett a vásár, hanem azért; mert úgy érezzük, hogy az író most érzi magát igazi elemében. A Mufti és a bankár jelenetnél már nem fest, hanem színez, sőt mázol. Igaz, hogy híven, de mégis csak mázol. Ott már nem az életet festi szeretettel vagy jogosult gyűlölettel, hanem úgy érezzük, élő alakot huzol meg kajánsággal. Nem az embert jó vagy rossz voltában, hanem Kis János ő méltóságát és Nagy János bankár úr ő nagyságát és a családjában előfordult chronique scandaleuset. Egy szóval a stílus és penicizus mellett egy kis revolver. Ennek a modornak irodalmunkban is van egy-két repraesentansa, de a genrenek nincs jogosultsága a jutalomhoz.

A rövid életképszerű mese, tartalmánál fogva, mint látnivaló, távol áll attól, hogy az *elbeszélő költemény* megfelelő rangjára jogot tarthasson, s ha bírálat mégis foglalkozik vele, ezt szép nyelvének, alakjának s a kivitelbeli ügyességnak köszönheti.

Mert a mit elmond, olyan szépen mondja, hogy az ember szinte elhiszi. Pedig utójára is valótlan.

Egy olyan ember mint Lánghy Endre, becsületes, ügyes, tanult, diplomás, munkás, kitartó ember, minden nagy utánjárás nélkül megkeres naponként egy forintot, s ha még 2000 frt tőkéje is van hozzá, abból meg lehet élni. Ezt nem a bírálat mondja, hanem az ügyvédi irodák és azok a cancellariák, melyek napidíjasokkal vannak tele.

Hiába vadítják el az ilyen embertől — mint a hogy szerző tette a maga céljaira, hogy hősét annál biztosabban kergethesse éhhalálba — hiába vadítják el a rokonokat és a jó barátokat, akadhat közöttük háládatlan tányérnyaló, de mindig több marad a kényes érzékű nagybácsi és nagynéni, kik bizonytságot tehetnek, hogy Lánghy Endre, oly tulajdonokkal, mint a mi hősünk, egy se halt éhen. És ha meghalt, nem azt mondjuk rá, a mit az igazi nagy lelkekre, úttörőkre, eszmehősökre (is) szokott mondani koruk: bolond volt, hanem élihetetlen volt.

Új vonás, de hamis vonás az, hogy a név és származás előkelősége akadályai volnának a kenyérhez jutásnak. Még ha az volna is, ez a hősnek nem a maga hibája s alig külön motivum, mint egy véletlenül lezuhanó kő, mely agyonüti.

Már most, főkép a jelzett imádsággal a végkifejldést összevetve, a morált, melyet szerző összegezni elfelejtett: ilyenformán lehet megalkotni: Akár hogyan imádkozol, az Isten nem hallgatja azt meg. Jól hangzó névvel és becsületes jellemmel ne kösd össze a diplomádat, mert éhen halsz. Hittél az Istenben, az emberekben, becsületedben, diplomádban, munkaerődben: ez volt a fátumod. Már most átkozd meg az Istent, az embereket és magadat és halj meg.

Én ilyen morált nem vagyok hajlandó honorálni.

IX. *Vesztett boldogság.* Jel.: *A mi szép van e kis könyvben.*
Szeretném hozzá tenni: *Mind szépen van az megírva.*

Radó egy nagy családból származott, de tönkrement ember, a mint szükséges rövidséggel vázolt előéletét megismerjük, szegénységre jutva megküzd az élettel, előbb igen alárendelt helyzetéből lasanként kiküzdve magát, bérló majd gazdatiszt lesz Petény Oszkár birtokán. Felesége egy angol nő, már korábban meghalt, meghalt két szép fia is s most két leányával, a házvezető korosabb Adéllal és a szép szőke serdülő Larával együtt él az uradalmi sárgaházban. Van még egy *Jenő* nevű tagja is a családnak, kiről kétszer is az van mondva, hogy Larának *gyámfivére*. Rosszul választott szó, nem azt jelenti a mit akar. Valami nevelt fia lehetett az öregnek. De igyekező tanult. Szép jövődjű. Kicsiny korától fogva kényeztetője a kis Larának s mikor ez felcseperedik, a nélkül, hogy erről szó lett volna közöttük, egymásnak vannak szánva. Adél is tudja ezt és az atya is.

A földesúr, Petény Oszkár, egy világba únt gavallér, haza megy, fásult nyugalomban örli napjait, egy napon bele botlik a kis Larába, hazáig kíséri, ott tudja meg, hogy Lara az ő gazdatisztjének a leánya; megszereti és egyre sürűbben keresi fel a kedves családot. Lara iránt is érdeklődik, de csak érdeklődik egész addig, míg egyszer Adél felmutatja Jenő levelét, melyben az ifjú karácsonyra haza ígérkezik. Adél nem csinál belőle titkot, hogy Jenő kedves vendég, kiváltképen Larának. Lara sem titkolja, sőt tetszik neki, hogy nyilatkozatra kényszerítik. No s hát

Szigorló ügyvéd, gyámfivérem,
És hogy leírni megkísértem
Termetre nézve . . . nem magas.

Jenő meg is érkezett. Alig hogy kiörvendik magukat, Oszkár is ott terem. Asztalhoz ülnek. A két ifjú tekintete

egybe mélyed
S midőn a két szem összetéved,
Önkéntelen is lángra gyúl,
Jenő csupán kíváncsisággal,
Az félve, ez gyanútlanul.

Mikor Jenő magára marad, az öreg dajka ujságol neki egyetmást, hogy
A földes úr szemét a télen
Sokat felejté ott Larán,
S hogy ez Radónak jól esett.

Ez a hír törként járt a Jenő szívébe. Másfelől Oszkár, ki eddig azt hitte, hogy csak a nyájas családi kör vonzotta, arra ébred, hogy szerelmes Larába igazán és mélyen.

Most következik a bonyodalom. Radó beteg lesz. Haldoklik. Egy óhaja van. Tudja, hogy Oszkár szerelmes Larába: mért nem nyilatkozik? Ez is teljesül. Oszkár jön, megkéri Larát; az atya, bár tudja, hogy Lara és Jenő egymásnak vannak szerelemmel szánva, szívrehatón kéri Larát, adja *igen* szavát Oszkárnak.

Gyönyörűen van festve Lara helyzete.

Imádta apját, kész volt érte
Mindent elrabló veszteségre,
Csak őt ne érje fájdalom.
Aztán jöhet, mi sorsa néki,
A mit feláldoz meg se méri,
Majd él hát — boldogtalanon.

Következik a temetés. Adél sikolt, Lara meg se rezzen. Szétnéz a soka-ságban. Szemei Jenőt keresik. (A koporsóra hull a hant)

(Egy halvány rózsza még kilátszik
Fölébe most húznak röögöt)
Szeme a népet végigjárja
Közöttük hátha ott találja
Jenőt, de minden hasztalan.
(A rózsza is már földbe rejtve)
S ő érzi fájón megremegve
Hogy elhagyott, vigasztalan

Levelet ír Jenőnek. Olvasni kell e levél szépséget.

Vádolni fogsz . . . vond vissza vádad . . .
Hazugnak mond bár esküvésem
Apámra kérek, hidd el nekem,
Szívem csupán téged szeret.
Apám akarta. Gyöngye voltam
Óldj föl vagy átkozz.

Légy te boldogabb, stb.

Jenő nem válaszolt.

Oszkár és Lara, férj és feleség, Olaszországba mennek. Onnét a fővárosba térnek. Oszkár csakhamar unni kezdi otthonát. Régi társaságát keresi fel, s hogy szabadabban mozoghasson, feleségét is át szeretné alakítani a maga világához. Udvarlókat is talán . . . kényszeríti az asszonyt

egy bálban való megjelenésre. Lara megy, ott találkozik Jenővel. Vallanak. Lara egyre drámaibb . . .

Megírtam néked hogy mi készül.
S megírtam: lelkem gyöngé, szédül,
S jól tudtad azt, mi volt az ok.
S te gyáva voltál, nemesak gyöngé,
Erőd befúlt sírásba könnybe,
S nem mondtad azt hogy: *itt vagyok*.
Nem mondtad azt élénk toppanva:
E lányhoz nékem van jogom,
Ha férfi tudtál volna lenni,
Meg sem próbáltál vón' feledni stb.
Pardon! ha tán zavarnám édes.

Szól közbe a férj, ki imént még másfelé flyrtezett.

Párbaj lesz belőle, melyben Oszkár elesik.

Jenő a párbaj után hosszan elmélkedik. Érzi, hogy végzetlenül szereti Larát, de tudja, hogy lehetetlen neki felkeresni. Lara Adéllal együtt várja napokig, hónapokig, éven át, de Jenőt nem látja többé. Oszkár vagyonát természetesen elveti magától s Adéllal együtt egy szegényes szálláson megvonulva, csendben gyászban éldegélnek.

Ez a *Vesztett boldogság* története. Egy verses regény. Egyszerű, mondhatni mindennapi történet, minden érdek és idegbeszítő fordulatok nélkül, de a melynek minden mozzanatát az író ereje meghatóvá tudja tenni. Egy tökéletes pontossággal szépen keresztül vitt egész. Attólfogva, a mint Lara, atyja kívánatára és megnyugtatóására, Oszkárnak nyújtja kezét, látjuk, hogy mindennek úgy kellett történnie, a mint történt.

De a csomóban mégis van hiba. Nem igaz motívum Radónál, ki írnok, árendás és gazdatiszt tudott lenni ősi nevével, hogy most az ősi név gloriájának kész feláldozni . . . leányát. Tehát nem is fiát. Egy ilyen motívum helyén volna, ha *fiú* kényszerítettnek házasságra valami uzsorás leányával, kinek hozománya, mint mondani szokás, a czimer rozsdafoltjait megaranyozza. De a Radó név gloriája bizony elenyészik a szegény Larával a Peténdi névbe csak úgy, mint a Kovács Jenőébe.

Megengedem továbbá, hogy az elbeszélésbe szőtt románcz, kisszebb értékű, mint a darabnak bármely részlete, noha szükséges, mert mintegy kar, a következőket készíti elő, s megengedem, hogy a VII-ik szakasz első strophái homályosak; és sem erőben, sem világosságban nem érnek föl a többi hasonnemű részletekkel, s e homályosság okát abban találom, hogy az *ambiczió*nak, mely ott apostrophálva van, nem megfelelő magyarázata a *vágy*.

Megengedem, sőt bizonyosnak tartom, hogy egyes kifejezései s rímei kifogás alá esnek, s javítandók is: de ezen fogyatkozások elenyésznek a mű egyéb nagy és általános szépségei: az évszakok, a tél, a tavasz, az őszt festései, Lara levele Jenőhöz; Oszkár lakása; Lara és Jenő utolsó találkozása; Lara a katastropha után:

Nem átkoz senkit, nem kutatja
Mit vétett, s így mért büntetik . . .

végre a kiengesztelődés, a lemondásban

A gyász színét úgy megszerették,
Többé soha le nem vetették
Így éltek ketten, csöndesen

és a tanúság az egészről:

«A boldogság szelíd madárka, mely mindenkinek kezére száll egyszer, akkor kell megmarasztani. De ők nem fogták meg akkor s azóta minden kísérlet hasztalan.

Egy volt szívüknek dobbanása,
De azt a perczet elhibázva
Most mindkettő boldogtalan.»

Rímeken, szőlőmokon itt-ott sokat lehet benne s kell is igazítani, de szép darab, nyeresége irodalmunknak, s a Nádasdy-díjjal jutalmazandónak itélem.

Kun-Szt-Miklós, 1897. jan. 16.

Baksay Sándor,
l. t.

II.

A Nádasdy-pályaművek egyik bírálójának engemet méltóztatván kijelölni, azokról véleményes jelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

A pályázat eredménye, a mint ez már legtöbbször lenni szokott, a számot tekintve, eléggé gazdagnak mondható, mert tizennyolcz mű versenyez a jutalomért, ha ugyan *műnek* nevezhetnének valamennyit. De már a minőséget, a belső értéket véve figyelembe, nincs miért örülnünk a számbeli gazdagságnak. Én legalább a darabok figyelmes átolvasása után, egyet sem találtam köztök, melyekről megnyugvással állíthatnám, hogy «irodalmunkra nézve valódi nyereség».

A legtöbb versenyző két kézzel ragadta meg azt a szabadságot, mely szerint a pályázó «elbeszélő költemény tárgya lehet a jelen életből vett». A jelen élet bő köpenye alá elférőnek és beillőnek tartották a képzelet minden csapongó, vagy idéltlen játékát. Alig van itt-ott annak nyoma, hogy a jelen élet keretébe iparkodtak volna beilleszteni és mintegy annak részévé tenni a többé-kevésbbé gyarló mesét, melyben ügyes, érdekes szövést, kidomborodó egyénítést vagy jellemzést különben is hiában keresünk. A tizennyolcz pályamű közt tizenhat van ilyen. Mondaféle tárggyal csak kettő foglalkozik: a 6. számú *Etele és Csaba* elbeszélő költemény, mely, mint említi, Arany János tervvázlata alapján tesz kísérletet és a 15. számú *Roland éneke*, mely a kézírathoz mellélt «La chanson de Roland» franczia eredeti után van felette gyarlón szövegezve. Nem tartom történeti tárgynak a 3. számú *Kálmán sírját*, mely a mohi pusztán a mongolok elől menekülő Kálmánról, Béla király öcséséről, az író saját képzeletéből alkotott laza összevisszaság.

Ha egyenként veszem közelebbi szemle alá a pályaműveket, hetet talállok olyat, melyekről részletesen szólni nem érdemes. Ezek komoly

birálat tárgyai nem lehetnek s mindjárt első tekintetre elárulják gyarlóságukat. Ilyenek a következők.

2. sz. *Két testvér*. Levélborítékba zárt öt lapnyi papir, melyen nem tudni, mit akar az a hűsz strófányi verselmény. Nemcsak a költészettel, de az érthetőséggel, sőt itt-ott a helyesírással is rossz lábon áll. 3. szám *Kálmán sirja*. 4. szám *Hilda és Ella* 11. szám *Ábránd és való*. 13. szám *Napló-töredék*. 16. szám *Igaz — való*. 17. szám *Pethő Róza*, «költői elbeszélés Kisfaludy Sándor Kemendje után». Többé-kevésbbé mind egy törül fakadt tökéletlen hajtások. Köztök csak a gyengeség fokozataira nézve tehetünk valami megkülönböztetést. Egyik-másik valósággal olyan, mint a «láz-beteg álmodozása».

Bizonnyal a «jelen életből vettnek» gondolták az 5. számú 1867. című és a 10. számú *Moriamur* című versek szerzői is. Azt hitték talán, hogy midőn saját érzelmeiket, szenvedélyeiket vagy reflexióikat a jelen politikai viszonyokra vonatkoztatva versben elbeszélik, az már «elbeszélő költemény» lesz s ennyiben megfelel a pályázat egyik kívánatának. Vagy csak az alkalmat akarták felhasználni arra, hogy az Akadémia színe előtt hangot adjanak annak a felindulásnak és ellenszenvnek, mely a jelen közviszonyokkal szemben szívöket eltölti?

Az 1867. című vers legsötétebb, leglángolóbb kifejezője ennek az ellenszenvnek. Olyan Petúrbáni harag, mely dühében se látni, se hallani nem akar. Bármennyire méltánylandó benne a hazafiúi tűz, az ügyes verselés, a nem alant járó nyelvezet: mégis inkább versebe szedett politikai vezérezikkné, mint valódi költeménynek mondhatjuk ezt a 21 lapra terjedő dolgozatot, melynek az elbeszélő költeményhez semmi köze s melynek magva eme strófiában nyer kifejezést:

Oh! e hatvanhét-szülte rendszer
Gonoszabb a multnál ezerszer,
Az csak testünkre verte lánczát,
Ez szellemünknek szegte szárnyát.

Rokon ezzel, mintha csak ugyanazon kézből került volna a *Moriamur*. Stílje, hangja, ezélja amazzal csaknem egy. Nincs minden emelkedés nélkül; nem üres, van benne erő s némi érték s a verselésben gyakorlottság. A vége abban a keserves panaszban hanyatlik el, hogy «a magyar (Mária Terézia mellett) hiában tépte a babért, hiában ontott annyi vért: jogos reménye elhervadt; az a kiért vérünk hullott, nem váltotta be ígérését s a Duna mellett hirdeti egy lakatlan palota, hogy itt valaha hiába dörgött a *Moriamur*». Feltűnő, hogy ez önmagában különben tiszteletre méltó kesergés után egy más tollal írott végstrófa jóvá akarja tenni, vagy legalább szelídíteni az előző panaszt, felkiáltván, hogy «ime százhatvan évre, való lesz a magyar reménye, hogy Mátyás dicső lakába s a nemzet hű szívébe beszáll a hon felkent királya». Ez a jámbor toldalék azonban kirívóan elüt a költemény egészének hangjától és szellemétől.

A többi pályaművek több-kevesebb törekvést mutatnak bizonyos

képzelt történetecskék szövésére és elbeszélésére. De sokszor a képzelet szegénysége, vagy bizar játéka, sokszor a feldolgozás gyöngesége állja útját a sikernek. Így mindjárt az 1. számú *Az ellopott* című, azt az idétlen gondolatot vagy leleményt húzza-vonja alantjáró prózai nyelven, mely szerint özvegy Kelecsényi Pálné csecsemő fiát, Palit, oláh cigányokkal lopatja el Kovács Sára leány, meg akarván magát bosszulni azért, hogy Kelecsényi nem őt vette nőül. A gyereket titokban felnevelteti, aztán eselédnek szegődtetni az édes anyjához s ezt véteti vele feleségül, a mi aztán kiderül és nagy pusztítást okoz a verszetet végén.

Nem sokkal különb, bár nem ilyen görög mythologiai színű, a 7. számú, *A betyár hálája*. Jeligeje: «Kezdő poéta». A dolgozat mivolta megfelel a jeligének. Az üldözött betyár a mezei kerülő ruhájába bújlik s abban fogják el a pandurok; de a csendbiztos megsajnálja s szabadon bocsátja. Majd mint kuruczharcos, megsebesült hadnagy a öltönyét veszi fel s abban menti meg a hadnagyot, a ki nem más, mint az a bizonyos csendbiztos. Ez megmenekül, de őt elfogják. Egy fára felkötik. Ebben tükröződik a betyár hálája, de a melynek valamint meséje, úgy feldolgozása is egészen kezdetleges próbálkozás.

A *Mese* című (8. szám.) «Költői elbeszélés» szenvelgő modorban, kuszált versekben rajzol némi vékony, alig érthető történetecskét valamely rejtélyes Diánáról, a ki Nizzában, a Rivierán sok férjet vadász magának s midőn megtalálta, és az kalandvadásszá és hűtlenné lett, mellette aztán a mi Diánánkat is «a szíve bűnre csábító untalan». Szerzőnk szerint «a haute-volée azt beszélte, hogy nymphomániája van». Ezen érdekes diagnosis után újra férjhez ment «a genfi esplanádon». Ennyi a vázlat. Ez sincs kitöltve bennünket érdeklő eseményekkel, melyek szemünk előtt, emberileg érző és gondolkozó alakokhoz természetesen fűződnenek. Feltűnő, és ez nem egy pályaműben kedvelt segédeszköz gyanánt fordul elő, hogy az író a maga hőst vagy hősnőjét, minden igaz ok nélkül távol idegen vidékeken hurczolja meg. Járatja (legalább elmondja, hogy járt) az Alpeselek közt, Svájcban, Alsó-Felső-Ausztriában, a Rax-alptól a Matterhornig, sőt a Jungfrau is. Az ily utaztatás, midőn sem a történet előbbvitelére, sem a jellemek rajzolására nem szolgál, alig tekinthető egyébnek, mint az író saját félre szökellő vesszőparipájának, melylyel a maga utazási jártasságát fitogtatja.

Figyelemre méltóbb, terjedelmesebb, 153 lapra terjedő, pályamű «*A hajótörött*» (14. sz.) regény versekben. Az ifjú Szendrei Jenő sorsát festi, a ki sem szerelmében, sem életpályáján nem bír boldogulni, a mint sejtethető, a miatt, mert véletlenül korábban született, mint törvényes apja lett volna. De úgy látszik, hogy viszontagságain keresztül inkább maga az író erőszakolja őt, mint a viszonyok egybe függő természetes láncolata, vagy a jellembeli indokok szükség. Könnyen megszereti Clarisset, de könnyen fel is hagy vele s szívében Marienak könnyen enged helyet. Mind a kettővel egyformán beteges, érzelgős és gyökeretlen az ő szerelme. — Habár a mű nyelve és verselése némi

méltánylást érdemel, de előadását unalmassá teszi a szerfölkötti terjengés, a minduntalan közbe-közbe szöött közönséges reflexiók, lapos, szintelen és szükségtelen leírások, az évszakok és vidékek mindennapi rajza. Csak a IV. fejezetre utalok, melyben egy szerelmi levélváltásnak se hossza, se vége. — Azt a stereotyp külföldi utaztatást vesszük itt is mindjárt a II. fejezetben. Szerepel Svájcz, bérezeivel, tavaival, vízéseivel; Augsburg Strassburg, Nürnberg stb., melyeket akarva nem akarva meg kell látogatnia Jenőnek, hogy feledjen s melyeket alkalmasint maga a szerző is fölkeresett, mert így szól a 4-ik versszak: «Be vándoroltam én is a világot.» — Jenőt csakugyan Párisban éri utól végzete. Mikor már mindenképen tönkretette magát a nélkül, hogy sorsával küzdött, vagy igazán küzdeni akart volna: a Szajnába ugrik, Marie pedig itthon sorvad el. Nyavalogni születtek, nem küzdeni és áldozni. Oly kevésse érdekel bennünket életök, mint halálok.

Megemlítenő a szerző nyelvismeretének feltüntetése végett (gondolom magának is ez volt a célja), hogy a mű egyes fejezetei előtt angol, francia és latin költőkből vannak véve a jelmondatok.

Az *utolsó Lánghy* című (12. sz.) pályamű azt az igen egyszerű történetet ecseteli, hogy az ős Lánghy család árván maradt utolsó fi-sarja, özvegy édes anyjával együtt mint küzd a nyomorral s daczára képességeinek és tanultságának, mint nem talál a társadalombn megölhetési módot, s anyjával együtt mint esik áldozatul az inségnek, a miről bennünket a mű végsorai így értesítenek:

Elült a kín, a sorsüzött
Anyát s fiát nem gyötri már,
Eljött a megváltó halál.

Ügyszólván meséje sincsen. Nem lehet annak nevezni a fiatal ember elbeszölt vergődését, melyet részint a viszonyok mostohasága, részint saját érzékenysége idéz elő. Az elbeszélés eléggé értelmes, könnyen folyó, de sok szóval jár. Az anya intései és sötét okoskodásai túlterjengők. Verseleése laza, prózai, rend és rhythmus nélkül. Ha a sorokat egyfolytában, az értelem szerint egybe foglalva olvassuk: sivár próza hangzik a fülünkbe.

Legtöbbit erő darabja a pályázatnak a 9. számú «*Vesztett boldogság*» című «költői elbeszélés». Előnye, hogy a többieknel érdekesebb benne a lelemény, a mese szövése, hogy helylyel-közzel sikeresen törekszik a helyzetből folyó jellemzésre, hogy nyelvezete stílje irodalmi színvonalon álló, emelkedett, verselése könnyen folyó.

A hét lapot elfoglaló prolog két nőtestvért (Adélt és Larát) mutat be az olvasónak, a kik a fővárosban «két szűk szobás kicsiny lakásban» szegényesen élnek. Lara, vagy Laura lesz a regény hősnője, a kit mint Radó uradalmi tisztartó ifjabb leányát megszeret és nőül vesz az ifjú földesúr, Peténdi Oszkár. De szövetségök nem lesz boldog. Oszkár élvhajhászszá, szívtelemné válik. Előkerül a nő lánykori szerelmes barátja Kovács Jenő. Párbajban megöli Oszkárt, de Larához, a nőhöz, a kit mint leányt szeretett, nem tér többé vissza, mert, mint szerzőnk mondja,

szerelmének varázsa a Lara asszonynya létével megszűnt. «Elszállt a mámor hirtelen, most józanon már tudja, látja, Oda a lány s a szerelem. . . . Szereti most is azt a régit, hő szenvedély forralja vérit, de az asszonyhoz nincs köze.» Így a boldogságot mind a ketten elvesztették, melyet annak idejében elérhettek volna. De miként érthették volna el? Ugy-e, ha Lara, apjának rábeszélése folytán férjhez nem megy Oszkárhoz? Ugy-e, ha Jenő korábban kéri a leány kezét, mint Oszkár? Magok akarták így s nem panaszkodhatnak miatta.

Előadásában sok az oda nem tartozó, lényegtelen részlet, aprólékos körülményeknek nagy szóúradattal, terjengős elbeszélése. Így a teázás és a pletykázás bőséges rajza és magyarázata a 41. és 42. lapon; a 46. lap románcza, a mire semmi szükség; Oszkár hosszú lére föleresztett szerelmi gyötrődése (50–56 l.); a tavasz hosszadalmas, henye leírása (76. l.); a haldokló apának unalmas prédikációja (86–87. l.); az ősznek szükségtelen, elnyújtott szintelen rajza (93. l.). És végre itt is hozzád kellett folyamodniok a regény hőseinek: «Itália! narancs hazája!» és Adria, melyen a szerzőnek is «ringott néhányszor csolnaka» és Velenceze, Flórencz, Róma, Nápoly. Ez a külföldi utazás az elbeszélő költeménnyel pályázóknál. úgy látszik. csakugyan valami kedvelt, ragadós baj.

Számos fogyatkozása daczára *A vesztt boldogságot* társai közül dicsérettel kell kiemelnem.

Etele és Csaba, elbeszélő költemény (6. sz.), továbbá *Roland éneke* (15. sz.), valamint *Hasszán*. Költői beszély (18. sz.) nem elég értékesek arra, hogy részletesebben foglalkozunk velök.

A jutalom kiadását nem javasolhatom.

Miskolcz, 1896. november 19.

Lévay József.

III.

A pálya-kérdés nagyon tág teret engedett a versenyzőknek. midőn olyan elbeszélő költeményt kívánt, — «melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett». Ezt a szabadságot fel is használják a pályázók: bekalandozzák tárgyért a multat és jelent, meghordozzák hősiüket a hazában és a külföldön, sőt némelyiknek a föld sem elég, az eget is megostromolja. Hanem ennek a kalandozásnak eredménye a beküldött költemények legtöbbjében szomorú bizonyosságot tesz szerzőiknek kiképzetlen ízléséről vagy éppen ízléstelenségéről és az anyag feldolgozásában meg a verselésben való gyakorlatlanságáról. Egy csomó kezdő — úgy látszik — évről-évre az Akadémiától várja annak kijelentését, hogy kísérletük csak költői «akarnokság».

A nélkül, hogy egymáshoz viszonyítva classifikálni akarnám, csak egy-pár szó kíséretében sorolom fel a 18 pályamunka közül azokat, melyek részletesebb bírálatot nem érdemelnek. Ilyenek:

1. sz. *Az ellopott*. — Oedipus-féle történet modern kiadásban. Egy-két lap a való életnek — nem festése, csak — durva mázolósa, a

többi képtelen helyzet, nagyon kezdetleges szerkesztésben, prózai, sokszor hibás, értelmetlen nyelven.

2. sz. *Két testvér*. Öt lapnyi vázlat; meséje nincs is, csak némi zavaros vonatkozás sejtet valami történetet. Nyelve, verselése egyaránt kezdetleges.

3. sz. *Kálmán sirja*. A mohi pusztáról futó herceznek megmenekülése, halála, nem történeti, hanem romantikus rajz keretében. Versei közt akad egy-két hangzatosabb sor, de általában nehézkes folyású, nyelve is az s nem elég költői.

4. sz. *Hilda és Ella*. Mindketten ugyanegy ifjúba szeretnek, de egy cigányasszony rég megjövedölte, hogy a mitől az egyik csillagnak szebb lesz a ragyogása, a másiknak attól lesz az elmulása. Míg az ifjú Boszniában harcol, a szende Hilda meghal bánatában, s bár az ifjú megrendül ezen, mert inkább őt szerette, Ella karjaiban is megtalálja a boldogságot. Ez a meséje — sok fölösleges beszéddel (különösen hosszadalmas a cigányasszony szereplése). Egy-egy részlet, (mint: a lányok aggódó fájdalma, a boszniai katonáskodás néhány helye) — elég könnyeden van írva; de a cselekvényben fogyatékos a megokolás; nyelve, verselése egyszer könnyed, másszor döcögős; a versforma is minduntalan változik.

5. sz. 1867. — Az elbeszéléshez csak annyi köze van, hogy a szerző visszatekint az olasz-magyar küzdelemre s 1867. előzményeire; különben az a kibékíthetetlen elégtelenség szólal meg benne, mely nem tud feledni s rémeket lát ott is, a hol nincs; gyűlöl, gyaláz — elvakultan; az osztrák előtte — hóhér, a Burg — boszorkány-konyha, a magyar kormány — «mihaszna». Elkeseredése helyenként egész káromkodássá fajul! Nyelve egy-két kifejezésben éreztet némi erőt, de nem költői, néha éppen érthetetlen.

6. sz. *Etele és Csaba*. Mint a szerző maga mondja: «Arany J. tervvázlata alapján» készítette; voltakép pedig krónikás modorban gyarló prózai versekbe szedte a tervezetet, melynek feldolgozásához se költői képzelete, se a cselekvényszövéshöz és jellemrajzoláshoz elég érzéke.

7. sz. *A betyár halála*. Úgy látszik, iker-testvére a 3. számúnak; legalább a mesének egy-két motivuma (az üldözés, menekvés, az elhagyott rom stb.) valamint a stílus és a verselés is nagyon hasonló. Egyébként korlátolt világ- és emberismerettel készült érzékeny betyárhistória. A költemény hőse hálából lett betyár, midőn a nevelőapja bűnét magára vállalta s aztán megszökött; de mikor elfogják, a csendbiztost úgy elérzékenyíti élettörténete elbeszélésével, hogy az szabadon ereszti. Ezért aztán hálából megmenti a csendbiztosnak, már ekkor mint kurucz hadnagynak életét, magát pedig elfogják és felakasztják.

8. sz. *Mese*. Szemérmetlen cynismussal beszéli el egy hiú, kalandokra vágyó nő viselt dolgait, kotyvalék nyelven, boltos-legényi szellemeskedéssel s olyan helyesírással, mely az iskolázottságot is kétségbevonatja.

10. sz. *Moriamur*. Az ismeretes történet előzményei és következményei — alakatlan szerkesztésben, egyenetlen nyelven és verseléssel.

11. sz. *Ábránd és való*. A nő jellemzése (?) vagy jobban mondva; egy csalódott szív gyűlölete a nő iránt. A nőt a teremtés koronájával alkotta az Isten, oly szépnek, hogy maga is beleszeret, szerelmet is vall neki, de csalódik benne s így tovább — hőbortos képzelemmel szöve. S minő nyelv, minő rímek! íme egy-pár: féltett — letett, álmodok — imádok, fohászkodok — imádlak, lehetsz — szív lesz stb.

13. *Naplótöredékek*. Egy ifjúkori szerelem történetének elmondása, teljes érzéketlenséggel a szerkesztés, versírás legelemibb követelményei iránt is.

15. sz. *Roland éneke*. Mint a szerző maga mondja: «Az ó-franciaia eredetinek kivonatos utánezata az ifjúság számára», mely ennél fogva nem jöhet számba,

16. *Igaz — való*. Saját szavaiként: «bohó eszmék meg badar bajok» — láz-álomban, bizarr képzelettel szöve, zavarosan, érthetetlenül előadva.

17. sz. *Pethő Róza*. Stílyakorlat. Kisfaludy S. «*Kemend*»-je után írta a szerző, de mint mondja: «ezéjjai szerint változtatott azon». Nincs köszönet a változtatásban!

18. sz. *Hasszán*. Tárgya: egy eunuch hűtlen hűsége, képtelen érzékisége, úrhatnámsága, gögje s végül bukása. Íme «a tündér, hűtlen szerencse állhatatlansága» — mondja a szerző. De mi felemelő van ebben? Hol a költészet bája, varázsa? Elég-e ide a keleti derült ég, a fűszeres levegő, a hárem titokzatossága? Akad itt-ott néhány versszak, mely egy-egy helyzetet jól fest; verselése nem ügyetlen tollra vall, de ez sem hibátlan, s ha az volna, sem menti meg a silány tárgyat.

A nagy garmadából csak hármát veszek ki: kettőt mint figyelemreméltót, s egyet mint igazi költői alkotást, melyek bővebb méltatást érdemelnek.

Tárgya mindháromnak a jelen életből van véve.

A 12. sz. *Az utolsó Lánghy*. Éppen eltemették az apát, ki dús vagyonából még bőven élt, szegényt, árvát készségesen segített, jó férj, jó apa és jó barát volt. Jó emléket, de rongált vagyoni állapotot hagyott özvegyére és egyetlen fiára. Ez a fiú azonban szorgalmasan tanul, elvégzi a jogot, tanul nyelveket, s mindenkép méltó anyjára, ki nemes érzelmeiket olt szívébe. A fiút nemes becsvágy sarkalja, hogy a saját munkájából megéljen; de hiába kopogtat mindenütt: a neve, születése iránti előítélet miatt nem kaphat foglalkozást. Itt udvariasan, amott durvábban, de elutasítják. Egy bankár, hogy leánya szegényét eltakarja, felajánlja neki leánya kezét 200 ezer forinttal; de az utolsó Lánghy visszaborzad attól, hogy ősei tiszta nevét bemoeskolja. Végre boltoslegénynek áll be, de itt sem boldogul, nem bírja belátni, hogy csak rossz mértéket használva élhet a gazda. Visszatér hát anyjához; napról-napra fölélik a kevés tőkét, aztán sorra elvándorol a bútör, az ékszer, végre egymást

vigasztalva *éhen halnak*. A mese nem új: az élet többféle változatban, minden nap szolgáltat rá példát, novellákban, versekben is gyakran találkozzunk vele. A költeményen meg is látszik az élettapasztalás közvetlensége; sőt keserűs humora azt sejteti, hogy az előadottak egy részét talán maga a költő is átélte vagy legalább közelről látta. De ez még csak maga az élet — küzdelmeivel, csalódásaival, de még nem költészet! Egy nemes gondolkodású anya s egy tanult, becsúzó fiatal ember, ki tudna is, akarna is dolgozni — elpusztul, éhen hal! Egyetlen hibájuk, hogy neves ősoktól születtek, s hogy büszkék, féltékenyek az ősi név tisztaságára. De vajjon hiba-e ez? Őseik könnyelmű költekezéseiről ők, az ártatlanok esnek áldozatul. A világ nem bocsátja meg nekik, hogy urak voltak, nem hiszi el nekik, hogy dolgozni tudnak. S ezért kell elbukniok. De ez a bukás semmikép sincs megokolva; küzdelmükben nincs semmi fölemelő, a nemes törekvések romlása kibékítetlen hangulatot kelt és nem nyugtat meg. Verselése elég gördülékeny, de nem hibátlan, sokhelyt éppen erőltetett.

Csaknem ugyanezeket mondhatom a 14. számúró, melynek czíme: *A hajótörött*. Itt is egy özvegyasszony meg a fia szerepel; itt is az apák bűnének, az ádáz sorsnak áldozatja mindegyik, de különben egészen más a két költemény. Jenő nem ismerte az apját, ki törvényes nevet sem hagyott rá, de ő erről semmit sem tud, nem is sejtí (?) születése homályát, anyja szégyenét. Egyszer egy előkelő ház estélyén beleszeret a gazdag és büszke házikisasszonyba, s ez viszonzozza is érzelmeit (de ezt csak a szerző mondja). A lány apja azonban, ki rendkívül hiú a származása s neve tisztaságára durván a szemére veti Jenőnek a róla s anyjáról szárnyaló hírt, s a leány is (?) azt mondja neki, hogy ha a hír való, mondjon le róla. Feldúlt kedéllyel megy anyjához, hogy számon kérje tőle a multat — s anyja nem tagadja botlását, de óvja a fiút vétkes apja megítélésétől. Jenő anyját okolja vesztett boldogságáért, de az olvasó sehogys sem látja azt a képzelt boldogságot. Az a Clarisse, a ki még nem is tudhatja biztosan a hír valódiságát, elfordítja fejét, midőn az utcán találkozik Jenővel. Az ilyen szerelem nem teremtett volna számára boldogságot. Mindegy, Jenőnek bánkódnia kell s hogy bánatát elfelejtse, az Alpesek vidékein mindazt a helyet be kell járnia, a hol a szerző járt (mint ezt jegyzeteiben igyekszik is bebizonyítani). Fájó emlékei azonban mindenütt kísérik. Végre Párizsba megy s fenékgig őríti az örömöök serlegét. Megutálja az embert s így tér haza — a hűtlenül elhagyott, elátkozott édesanya koporsójához. Nem ő, hanem egy barátja fogta be a szemeit, annak az anyának, a kit ő — a szerző szerint — imádoott! Most a munkában keres enyhülést. Egyszer — két év múlva — újra társaságba kerül, olyan léha körbe, hol gúnyt űznek mindemből, a mi szent. Jenő a szép Marienak panaszoja el, mint erényhős, kifogásait; addig böleselkedik, ingerkedik, gúnyolódik vele, míg részvétet érez iránta, ki áldozata e léha mulatozásnak, majd beleszeret. Arra nincs ereje, hogy sorsához kösse a lányt, mert ott kísért — szüle-

tésének titka, árnya. Pedig a lány már kigyógyult a mulatozásból, szereti is Jenőt, s meg is írja neki (roppant hosszú, de önmagát legalább jól jellemző levélben); de Jenő, hogy titkait ne kelljen fölfednie, inkább lemond. Most aztán a lányra kerül az utaztatás; anyjával együtt eljut végre Párizsba, s megúlván a küzködést, oda menekül Jenő is, s ott végkép elzüllik a kéjek fertőjében. Egyszer betéved a templomba, ott látja meg Mariet, ki meg is szólítja, békítőleg, bocsánatok közt; de Jenő önmagától megundorodva rohan tovább — a Szajna hajjai közé. Marie pedig haza jön s itthon hervad el — Jenő nevével ajkain. — De vajjon megérdemli-e ez a léha, elaljasodott ember, ki előbb érthetetlenül fut olyan szekér után, mely nem akarja fölvenni, elhagyja, halálba taszítja jószívű anyját, a ki örökké böcselkedik s e közben nem találja meg az élet igazi útját; áldozatja lesz születése szegényének, de ő is magával ránt egy kaczer, de különben jószívű s jókor megtért leányt, kit semmikép sem érdemel meg. Jenőnek alakja ekkép nem tud rokonszenvenessé válni, jelleme, küzdelme sokszor érthetetlen, bukása nem részvételtől. Van egy-két jól rajzolt helye (pl. az anya küzdelme, önvallomása), néhány — az életből ellesett vonása; de egészben sivár küzdelem hatásával van az olvasóra. Nyelve, verselése is egyenetlen; egyszer neki-lendül s pár lapon szépen halad, aztán döcög, fészes, nehézkes kifejezésekkel terhelve.

Külső tekintetében a 9. számú s *«Vesztett boldogság»* című sem egészen kifogástalan, de annál magasabban áll valamennyi fölött jól átgondolt, szinte átlátszóan egyszerű meséje, természetesen fejlesztett cselekvénye, szabatos jellemzése s mindenek fölött az alapeszme tisztasága, az egésznek költészettől illatos levegője.

Petény Oszkár, mikor beleún a fővárosi élvezetekbe, falusi jószágára megy, merő unalomból kijavíttatja, újra bútoroztatja az ódi kastélyt. Egyik barátja esküvőre hívja. Ez fölkelti benne is a családi boldogság vágyát. «Bizonytalan vágy ejti foglyul, sovárogo, búsul. eped.» Volt már sok kalandja nőekkel, de más az ő ideálja, a kit egy őszi vadászsétáján föl is talál, tisztartójának, az öreg Radónak ifjabb lányában. Radó neves ősök ivadéka, de vagyonának csak romjait örökölte, aztán bérlő lett, majd gazdatiszt. Sok csapás érte családjában is, s most csak két szép lánya maradt: Adél az idősb komolyabb, övé a házi gond, pártában is asszony, okos és higgadt; az ifjabb: Lara pajkos gyermek még, de nem libácska, hanem elmés, virgoney s feltűnő szépségű lányka, annyi természetes bájjal, naiv kedvességgel, mely a világhi Oszkárt első találkozásakor már elbűvöli. Aztán a téli estéken eljár hozzájuk theázni s akkor irodalom-művészet, szellemes társalgás mulattatják. Egyszer aztán levelet kap Lara, mely Kovács Jenő jöttét jelenti, ki «gyámfivére», együtt nőttek fel; Adél és Jenő mindig a kis Larát becézték, mulattatták, s ifjúvá serdülve, szótlan vallomással szőtték a boldog jövőt. Az a levél azonban Oszkárból is kipattantja a szerelmet, előbb nyugtalan, féltékeny, majd csillapodik, mert győztes, úgy hiszi, csak ő lehet. A két ifjú szeme — az első találkozón — vésztojáslólag villan össze; de ezt csak az okos

Adél veszi észre. Jenőt hiszi győztesnek, de mégis nyugtalan. Lara vidámabb mint bármikor, de Jenő szíve eltelik bús gyanúval, főképp midőn az öreg cseléd lány is elkottyantja, hogy baj ugyan még nincs, de úgy látja, hogy az öreg Radónak jól esik Oszkár udvarlása. Úgy is volt. Tavaszra kelve Radó nagy beteg; fölébred régi büszkesége, — kihal ősi családja; egyetlen vigasztalása az volna, ha Oszkár elvenné Larát. Türelmetlenül várja, s midőn az megkéri a lány kezét, túlradó örömmel beszéli rá Larát, azt hívén, hogy a gyermek-szövetséget majd elfelejti. És Lara, ki imádja apját, nem mer, nem akar a haldoklónak ellenmondani, inkább lemond a boldogságról. S ez a pillanat lesz végzetessé egész életére. Radó, mintha csak ez a vágy tartotta volna benne az életet, áldását adja rájuk s meghal. Oszkár siet karjára fűzni a szép Larát s Italia derült ege alatt látjuk őket nászúton. De Lara szótlan, bús; lelke ott jár a multakon, előveszi a levelet, a mit Jenőnek akkor írt: árvaságát s szabadsága elvesztét egyszerre tudatva, de az nem felelt s nem jött — megmenteni. Oszkár fenéig élvezi boldogságát, hogy annál hamarabb ráunjon. S aztán sietve visszatér a fővárosba — fényes lakásba, víg czimborák közé. Eleinté még el-eltréfál Larával, de ennek Madonna-arczát nem bírja földeríteni; egyre többet maradoz el. Majd hogy szórakoztassa nejét, látogatába viszi, s ennek szépsége mindenütt hódít. Czimborái egyre ostromlják, hogy mutassa be őket nejének. Megigéri, hogy majd elviszi a bálba. Lara nem akar menni. — gyászol még szívelelke ott jár a peténdi sárga házban, régi emlékei közt, de férje kényszeríti, mennie kell. Oszkár eléje hordja czimboráit, kik sokat összevissza beszélnek Larának, de ennek márvány-arcza nem hevül, s ezért lassanként elpárolognak. A mint magára maradva elmereng, szíve egyszerre elszorul — Jenő áll előtte. Mentegeti magát s kéri Larát, feledje el. De ebben a rég elfojtott fájdalom kitör, szemére veti gyávaságát, hogy el nem jött érte, jogát követelni, s így ő lett oka boldogtalanságának. Az önfeledt társalgásban Oszkár lepi meg őket, durván megsérti mindkettőt, s egy kis botránnyal elsietnek a bálból. — A párbajban Jenő pisztolya ráhibáz Oszkára s agyon lövi. Lara csak akkor ébred fel fásultságából, mikor megtudja, hogy özvegy és — szabad. Szabad, de a boldogság örökre oda van. Jenő óráig, napokig elmereng Lara lánykori képei előtt, imádja most is — a lányt, de az asszony, az özvegy felé nem mehet többé, bár tudja, érzi, hogy az várja. Valóban várja . . . soká . . . mindörökké. Minden neszre megrezzen, de hiába. Férje vagyontát visszaadja a rokonoknak, maga Adállal együtt elvonultan él. A mult édes emlékein, s így hervad el. A boldogságot eljátszották mindketten.

Ez — rövidre fogva — a cselekvény. Bár iparkodtam ennek fejlődését jelezni, nem tüntethettem föl a lépésről-lépésre előkészítve haladót, megokoltan fejlődő cselekvénynek minden jellemző vonalát. Alakjai nem képzeletiek, hanem az életből vannak véve, de nem azon nyers vonásokkal, hanem a költészet tisztító tüzen át megfinomítva. Természetesen halad a cselekvény, de nem közönségesen; ismerősek a helyzetek, mégis újak

a kapcsolatban; a szereplők nem chablonos alakok, hanem egyének, kik helyzetükből folyólag kifogástalanul cselekesznek, mégis hibáznak. Csak egy lépést hibáznak el, s ez dönt — egész életük felett. A tragikus összeütközésben csak az lakol halállal, a ki világi-tapasztaltságával, vagyona hatalmával vésszen csap le az ártatlan boldogságra; de elbuknak ezek is, mert oly könnyen vásárra eresztették biztosnak hitt boldogságukat. A két utolsó versszak igen szépen fejezi ki azt az alapeszmét, hogy «A boldogság szelíd madárka, Kezünkre száll egy szép napon», de ha a kedvező alkalmat elszalasztjuk, aztán hiába vetjük a tört után.

A költeménynek szerkesztése, előadása is gyakorlott kéz munkájára vall. Itt-ott van néhány felesleges részlet (pl. a theázó jelenetnél a pletykázásról, vagy a báli jelenet előzménye — az élet vásári mutatóványairól), de különben — kivált a mű második felében — gyorsan halad a cselekvény — a tragikus vég felé. S mennyi báj, mennyi elevenség, mennyi szellem van a részletek finom hajlásaiban! Milyen biztos az út, melyen hőseit vezeti. az erkölcsi alap, melyre a mű szerkesztét építi!

Nyelvbeli előadása méltó a tartalomhoz, telve szebbnél-szebb hasonlatokkal (különösen szépek a természet képeinek a szívéletre vonatkozó átvitelei!) Akad ugyan több nem egészen szabatos kifejezés, sőt egy-pár közkeletű germanizmus is. Szintűgy versei, bár könnyedén és művészi formában ömlenek, néha sánta sort is hömpölygetnek. De ezek csekély hibák a mű egyéb nagy szépségei mellett; a szerzőnek figyelemztetésül elég a könyvében megjelölt vagy éppen kijavított helyekre rámutatni, s könnyen ki fogja — műve érdekében — valamennyit javítani. Azért mint költői irodalmunknak nyereség-számba vehető alkotását. *jutalmazásra ajánlom!*

Budapest 1897. április 4.

Badits Ferencz l. t.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Július 15.

7. FÜZET.

A török nyelv magyar elemeiről.

(Kivonat *Kunos Ignác* lt. január 4-én olvasott értekezéséből.)

A török nyelvnek az a jelentékeny hatása, mely a magyar nyelv szókinéséből, sőt szerkezetéből is kimutatható, főbb vonásaiban már nem ismeretlen előttünk. Tudjuk, hogy a századokon át tartott hódoltsági viszony mily nyomokat hagyott hátra nyelvünkön és e nyelvhez fűződő emlékeken. A hatás kölcsönös voltát azonban még nem ismerjük eléggé. Nem tudjuk, hogy a századokon át tartó török-magyar érintkezésben volt-e a magyar-
nak is némi hatása a török nyelv szókinésére, hogy akkor, mikor a spáhik és bégek közül is többen tanulták meg nyelvünket, és hivatalos irataik egy részét magyarul szerkesztették meg, nem tévedt-e a török szókinésbe egy-egy magyar szó vagy kifejezés. Hisz a kölcsönös érintkezésben egy-két kifejezésre rászorulhattak ők is. Ezt a kérdést bolygatja ez értekezés, melynek főbb eredményei a következők.

A magyar átvételek közt nagy szerepet játszanak a fogalmat kifejező szókön kívül a hely- és személynevek átvétele. A magyar nyelv hatásának kell több oly török kifejezés keletkeztét tulajdonítanunk, mint a milyen az *uds* szó a vég, confinium kifejezésére. Már régibb török történetírók is használják az *udslar* (végek), *uds bégler* (végek bejei) kitételeket, melyek csak a magyar kifejezés hatása alatt keletkezhettek. Arra is több esetet tudunk, hogy török források helyneveinknek ma már ismeretlen vagy feledésbe ment eredetijét őrizték meg. A defterekben nemcsak kiveszett helyneveket találunk, hanem egyes városoknak ma már jobbára ismeretlen városrész és utcza elnevezéseit. Legfontosabban azonban a fogalmat kifejező szók átvételei. Már annak az alárendeltségi viszonyoknak a természete is érthetővé teszi, hogy az átvételek nagyjából olyan fogalmakat fejeznek ki, melyek a magyar jobbágy és török földesúr közt leggyakrabban felmerül-

hettek. Mint földművelő nép elég sok kifejezéssel rendelkezhetett a török, hogy ezen a téren nem szorult rá idegen kifejezésekre. Mint hadakozó és harczias nép három világrésznek ismerte már harczolása módját és eszközeit. Különösen a támadásra és várostromlásokra oly bővében voltak a különféle fegyvernemeknek és hadieszközöknek, hogy ebből a fogalomkörből sem maradt sok új tanulni valója. A különféle mesterségekhez és iparágakhoz ők magok is értettek. Ha egy-egy helységben és vár körül letelepedtek, legott boltot nyitott a különféle portékákkal kereskedő *tüdsár*, a sok kitanult mesterember az *esznát*, a kik megannyian a hadseregből teltek ki. A defterek jegyzékei tanúságot tesznek róla, hogy nagyobb kényelemhez voltak szokva, mint a bennszülöttek, és többet kívántak a megélhetésükhöz, mint a mennyit az új hódoltság nyújthatott volna nekik. Mindennapi szükségletük beszerzéséről ők magok gondoskodtak. Saját szabóik varrták a ruháikat, saját szakácsaik főzték nemzeti eledeleiket és saját építőik készítették el mindenféle felszereléseiket. Nem esoda, ha mindeme fogalomkörökhöz nem kellett nekik semmi újat hozzátanulniok. A mi kevés új fogalmakkal mégis megismerkedtek, azok főleg a keresztény államháztartás, közigazgatás, világi és egyházi méltóságok elnevezésére vonatkozó kifejezések voltak. Ilyen új fogalmakkal ismerkedtek meg a *császár*, *király*, *korona*, *herczeg*, *nádorispán*, *palatinus*, *nemes*, *bán*, *vezér*, *ispán* és *biró* szókban. Találkozunk is különféle irataikban ez átvett és használatba jött szókkal. Ugyanesak új volt előttük a *megye* mint közigazgatási terület, továbbá a vár nevéhez fűződő *város*, a határain levő *sorompó*, a hozzáfűződő jogi fogalomnál fogva a *vám*, melynek hivatalnoka törökösen *vámcsi* volt, nemkülönben a *törvény* és *pandur* szók, mint az akkori megyei élet nevezetes faktorai. Hadi és ezzel rokon fogalmak közül szintén átvettek egy-két kifejezést. A *katona* mint általános kifejezés, a *huszár* és *hajdu* mint előttük eddigelé ismeretlen fogalom került a nyelvékbe. Ugyanesak dunamenti szerzemény a *príbék* és *martalócz* kifejezések, mely szókkal saját, de idegenben szerzett zsoldosait nevezték el, kiket többnyire kémkedésekre és rabló kirohanásokra használtak. A *tábor* szó kétes eredetű; lehet, hogy a török hozta már magával. A *szálás* és *palánk* szót ellenben, talán a *porkolábot* is, tőlünk tanulták el. A különféle fegyvernemekben igen gazdag a török nyelv. Egy pár támadó és védő eszközzel azonban nálunk is megismerkedtek. Ilyenek a *balta*, *bárd*, *dsida*, *kópja*, *mécs* (kard jelentéssel), *pala*, *pallos*, *pisztoly*, továbbá a *sajka* nevű ágyú és a *szakállas* nevű köszörő fegyver, mely *csakalosz* alakot öltött nálok. A *dolmány* és *köponyeg* talán mint idegen ruha-elnevezés honosodhatott meg nálok, a *naszád* pedig dunai hajót jelentett, és mint ilyen szintén új lehetett előttük.

Hadi műszó volt a *párkány* is, melyet a várak megerősítése céljából készítettek.

Egy-két egyházi kifejezéssel is megismerkedtek, főleg a tisztség viselője révén, a kinek inkább a címét mint a nevét emlegették sűrűen. Ilyen a *barát* szó, melyet majd Martinuzzira, majd Tomorira vonatkoztattak, továbbá a gyakran emlegetett *érsek* nevű pap, t. i. Várdai Pál, és végül a *püspök*. A *pünkösöd* és *diák* szók szintén ezen fogalomkörbe tartoznak. A különféle pénznemek és mértékek közül a következők honosodtak meg a törököknél: *forint*, egész az újabb időkig használatos szó, *máriás*, továbbá *körmöczi* (törökösen: kirmizi) mint a magyar arany neve, *babka* (lengyel pénz, batka?) és végül a *pénz* szó. A mértékek közül átvették az *akó*, *pint*, *kupa* és *rőf* szókat. A házi eszközök közül használták az *asztal*, *kanta*, *patka* szókat, tőlünk tanulták el a *hintó*, *kocsi* és *taliga* kifejezéseket; itt ismerkedtek meg a *pajtával*, a *majorral*, és a fürdőnek *bánya* nevével. Az ipar és kereskedés terén keveset tanultak el tőlünk. Használják a *kalmár* és *varga* szókat. Ételnemük közül a *kalács*, *pite*, *kumpir* kerülhetett át tőlünk. Használták még itt-ott a *tolvaj*, *koma*, *sánta* szókat is, de nagyon elvétve, és inkább személynevekkel kapcsolatban.

Íme az adatok összesége, mely nyelvünkől és művelődésünkől a törökökhöz el tudott férközni. Nem nagy a száma ezen adatoknak és nem is eléggé jelentékeny, de mint nyelvünk külső történetének egyik adatát, érdemesnek tartottam, ha utólagos pótolhatások reményében is, kidolgozni és írásba foglalni.

Egy mű az államjogtudomány történetéről.

(Könyvismertetésképen előadta *Schvarcz Gyula* r. tag a január 11-iki ülésen.)

A külföldi szaktudományos irodalom legújabb keletű termékeit rövid ismertetésben bemutatni: ez szintén oly feladat, melyet Akadémiánk alapszabályai és ügyrendje az osztályülések tárgyai közé utasítanak.

Vajmi ritkán használjuk föl e jogcímeket; pedig szolgáltat tennénk akadémiai hivatásunknak, ha időről-időre eleget tennénk a fentjelzett §-ok idéztem rendelkezéseinek.

Jelenlegi rövid fölszólalásom tárgyául egy a múlt év folyamában megjelent nevezetes munka bemutatása szolgál, a mely iránt bizonyára közelebbről fognak érdeklődni mindazok, a kik

az államtudományi szakirodalom időről-időre haladását, küzdelmeit folytonos figyelemmel óhajtják kíséрни.

A mű, melyről szólni óhajtok, *Rehm* erlangeni egyetemi tanárnak a múlt évben, 1896-ban megjelent műve, a „*Geschichte der Staatsrechtswissenschaft*“, a melynek az a hivatása, hogy bevezetés legyen a nagyhirű *Marquardsen*-féle „*Handbuch des öffentlichen Rechts*“ című gyűjtemény már eddig megjelent és még ezentúl megjelenendő köteteihez.¹

Már maga a cím mutatja, hogy a tudós szerző a tudományos irodalmat olyasmivel akarja gazdagítani, a mi legalább formailag új kategóriát alkotson a modern államtudományi irodalomban. Maga a fogalom „államtudomány“ — „*Staatsrechtswissenschaft*“ éppen nem új ugyan, de új igenis a kezdeményezés: az összehasonlító államjogtudomány fejlődését kritikai alapon, mint külön tudományágat mutatni be a kortársaknak és az utókorak. Már ezért is tehát a legnagyobb mértékben lekötheti a figyelmünket a *Rehm* munkája; még inkább fog azonban érdekelni bennünket, ha megtudjuk, hogy a tudós szerző a *görögökkel* kezdi az *államtudományt*, még pedig közvetlen forrástanulmányok alapján, mint oly buvár, a ki nemesak államtudós, de egyúttal a görög irodalomnak is közelebbi ismerője s valódi reálphilológ, mint az ilyent a németek szokták nevezni.

Hisz eddigelé éppen az volt a baj, hogy a görögök államtudományáról, illetőleg államjogáról túlnyomólag oly philológok írtak, a kik nagyon kitünőleg tudtak ugyan görögül, ismerték a görög szövegeket, scholionjaikat, commentárjaikat, sőt még nem ritkán a szövegek régibb és legrégebb kézíratait is, de csak nagyon kevésé voltak jártasak az államtudományban; még azok is e philológok közül, a kik a jogtudománnyal is foglalkoztak egyúttal, legtöbbnyire csakis egyoldalú magánjogi szaktudósok vagy büntetőjogi, perjogi juristák voltak legfőljebb, a nélkül, hogy kellő mértékben kivették volna az ő tanulmányaikkal a maguk osztályrészét az államjogi elméletekből s egyáltalán az államtudományból is.

Másfelől meg azon államtudósok, a kik irodalmi tevékenységeket a görög államtudománynak, illetőleg államjognak szenteltek, rendszerint laikusok, vagy legfőlebb dilettánsok voltak a görög irodalomban, sőt szigorúan szólva, a görög nyelvben is.

Ez okból azután éppen nem csoda, ha éppen oly kevésé vált be az, a mit *e téren* az államtudományi képzettség nélküli egyoldalú philológok produkáltak, mint az, a mit a görögben járatlan államtudósok, illetve juristák hoztak létre. Az igaz, hogy

¹ Freiburg i. B. und Leipzig. Mohr. (Paul Siebeck). 1896. VI. és 286. l. Lexik. f.

ez utóbbiakban, már nagyobb fokú általános műveltségüknél fogva, megvolt nem ritkán az a belátás, hogy nem érezték magukat arra följogosítva, miszerint közvetlen az ősforrásokból, magukból a görög szövegekből igyekezzenek meríteni, s ennél fogva legtöbbször a philológok útbaigazítását vették igénybe. Mint-hogy azonban e philológok viszont legtöbbször nem bírtak államtudományi, illetőleg államjogi képzettséggel: tehát az az informatio sem lehetett a tudományos álláspontoknak, a szakkritika követelményeinek komolyabb mértékben megfelelő, a mely informatiót államtudósaink, juristáink ily úton szereztek be maguknak a görög államtudomány s a görög államjog felől.

Példa erre a néhai nagyérdemű államtudós és jogtudós, *Bluntschli*, a ki éppen azért, mert nem bírt egyúttal philologiai képzettséggel is, egészen sajnálatra méltólag félre engedte magát vezetetni *Aristotelesre* nézve *Schleiermacher* és ennek *philológ* követői által.

Annyival értékesebb leendett az olyan munka, melyet oly szerző fogott létrehozni, a ki philológ és államtudós is egyúttal. *Rehm* ismeretköre megfelelne e részben a kettős követelménynek, a mennyiben *Rehm* philológ is, meg államtudós is egyúttal; de hozzá kell tennem már most, hogy az ő államtudományi ismeretköre jóval korlátozottabb, mint philologiai ismeretköre, az államtudományban éppen nem lévén alaposan tájékozva a tudomány legújabb eredményei felől.

Rehm munkája valóban egy nagyon sajátos mű. Az államjogtudomány, mint ilyen, bizonyára a legújabb emberöltők tudományos haladásának a vívmánya, ha azt úgy értjük, a hogy azt értenünk kell, s a mint ő maga, *Rehm* is érti, t. i. az egyes államok pozitív államjogából elvont, összehasonlító alapon fölépített tudományt.

Ehhez képest *Rehmtől* méltán azt várhattuk volna, hogy történelmi tagozatban tárgyalván az ő tárgyát, kiváló súlyt fektessen a legújabb kor, illetőleg a jelenkor összehasonlító államjogtudományára; ő azonban éppen ellenkezőleg cselekszik. 139 lapot szentel a görögöknek, 12 oldalt Rómának, 16 oldalt a középkornak, mindössze 51 oldalt az újkornak a XVIII. század végéig és a XIX. századdal mindössze 2 1/2 oldalon végez.

Már ebből is láthatni, hogy *Rehm* műve egyáltalán nem felel meg azon czímnnek, a mely alatt a művét közrebocsátotta. Inkább az lett volna helyén, hogy munkáját ekként czímezze: „Bevezetés az államjogtudomány történelméhez“.

Valóban oly munka, mely e tárgyban túlnyomólag a görögökkel foglalkozik, már a dolog természeténél fogva sem foglalhatja magában az államjogtudomány történelmét, hanem csakis első sorban az államjogtudomány *prae-historikumának* a történetét.

Hisz a görögök nem üztek államjogtudományt; az ő elméleteik az egyes államok államjoga, illetőleg annak egyes mozzanatai fölött annyira belemosódott még a politikába, már t. i. az alkotmánypolitikába, hogy náluk külön államjogtudományról még szó sem igen lehetett, a mint azt a szakértő kritika már akkor megjegyezte volt, midőn *Perrot* a „*Droit public d'Athènes*“ czimű művével és később s még inkább *Dareste* a „*La Science de droit en Grèce*“ czimű, különben igen becses munkájával ez irányban tért igyekezett foglalni.

De térjünk rá *Rehm* munkájának egyes szakaszaira.

A görögökkel *Rehm*, miként már említém, nagy körülményességgel foglalkozik.

Az első szakaszban a *Sophistikával* és *Sokratessal* kezdi. *Beloch*, *Gomperz*, *Eduard Meyer* és *Pöhlmann* történelmi tanulmányaira támaszkodva, tárgyalja a sophisták tanait, különösen az abderai *Protagorasét*, a kiről azt állítja, hogy ő, már t. i. ez a *Protagoras*, az ösatyja, a tulajdonképeni megalapítója az államjogtudománynak (*Rehm*, 11. l.), a mi méltán komikus színben tűnik föl előttünk, miután *Protagoras* művei elvesztek és töredékeiből sem lehet semmi olyast kiolvasni, a mi *Rehm* állítását csak a legtávolabbról is beigazolhatná.

Hanem hát azt mondják, hogy *Platon* tulajdonkép *Protagoras* elveszett politikai műveit plagizálta meg. Igen ám, de mások az ó-korban meg azt állították, hogy *Platon* nem *Protagoras*, de *Antisthenes* politikai műveit plagizálta meg. Ki tudná ezt ma már bebizonyítani, miután *Antisthenes* elveszett összes műveiből is csak csekély töredékek maradtak fenn, a melyekből a *Platon* állítólagos plagiumainak kimutatására nézve semmiféle támaszpont nem mutatkozik?

Úgyde föltéve, hogy *Platon* csakugyan *Protagoras* elveszett műveiből plagizált volna is eszméket, sőt egész fejtegetéseket: ugyan hogy lehetne ezért *Protagorast* úgy tüntetni föl, mint az államtudomány megalapítóját? Hisz *Rehm*, ámbár bőségesen foglalkozik *Platon* elméleteivel, egyáltalán nem képes egyetlen oly mozzanatot sem kiolvasni belőlök, hogy *Platon* már csakugyan az államjogtudománynak, mint ilyennek, állott szolgálatában. *Rehm* idézi az én művem is a görögök *Platon* előtti irodalmáról. (*Rehm*, 9. l.) Idézi, mondom az én művem is, de csakis a *Demokritos*ra vonatkozó adataimat használja föl; a többit csak egy általánosságokban mozgó megjegyzésbe szorítja össze, a mivel egyáltalán semmiféle szolgálatot nem tesz a tudománynak; pedig ha az általam kidomborított többi görög író is épp oly alapos tanulmány tárgyává tette volna, mint a hogy tette *Demokritost*: úgy bizonyára nagyobb világosságot lett volna képes vetni a tárgyra, mint a minőt azon szakasza által vet, a melyet tényleg írt a

Sophistákról és Sokratesről. Megjegyzem, hogy *Rehm* nem fogja föl kellőleg a *Sokrates* politikáját sem, azt, hogy *Sokrates* az ἀρετή-ben nem az ethikai erény szürke fogalmát, de tényleg az állam kormányzására kellő állampolgári szellemi és erkölcsi qualificatiót keresi.

Nem nyert kifejezést *Rehm* fejtegetéseiben, jóllehet a 29. és 30. lapon ugyancsak elárulja, hogy meggyőző hatással voltak rája az én műveim is, úgy a „*Demokratie*“, mint a „*Kritik der Staatsformen des Aristoteles*“. *Rehm* azonban jónak látja nem idézni az én műveimet, mint a hogy nem idézi a *Döring* legújabb munkáját, a „*Lehre des Sokrates*“-t, sem, a mely műben pedig a *Sokrates* politikai tanát elemző kritika azonos álláspontot foglal el az én említett műveimmel.

Aránylag a legönállóbb álláspontot *Rehm* a hírneves bölcsészszel, *Demokritos*s-sal szemben foglalja el. Legalább tovább igyekszik fejleszteni azt, a mit az én tanulmányomból — „*Die Anfänge einer politischen Litteratur der Griechen*“ — meritett. Elmegy ő egész odáig, hogy *Demokritos*t mint az egyéni szabadságot biztosító demokratia előharczosát tünteti föl, szemben az eudaimonistikus rendőrállam híveivel (53. l.); e részbeli fejtegetései nagyon érdekesek, részben újak is, és a kritikával szemben is megállják a sarat; nem lehet ezt oly határozottan állítani azon fejtegetéseiről, a melyekben *Demokritos* hatását *Platon*ra akarja kiszínezni; midőn pedig *Demokritos* elméleteit nemcsak *Solon*ra, de a valóságos junker-költőre, a vérgőgös *Theognis*ra véli visszavezethetni: no ekkor már csakugyan nem érthetünk vele egyet (22. l.).

A mit *Platon*ról mond *Rehm*, az rendkívüli elmeéllé van ugyan kieszelve, de legtöbbnyire nem egyéb philológ-szakismertekkel fölfegyverzett szörszálhasogatásoknál, a melyek azonban éppen nem hatnak túl a *Zeller*-től megállapított kereteken.

Ugyancsak rendkívüli elmeéllé, sőt mondhatni tündöklő dialektikával, még pedig nyomról nyomra szemkápráztató philologiai apparatussal támogatott dialektikával megy neki *Aristoteles politikájának* is. A mit azonban *Aristoteles* államforma-elméletéről mond: az már aligha fogja előbbre vinni a tudományt. Nem egyéb ez, mint leplezett polemia az én *Aristoteles*-kritikám ellen. E részben *Rehm*, mintha csak *Wilamovitz Möllendorf* példáját akarná követni, a ki „*Athen und Aristoteles*“ című kétkötetes munkájában egész sereg szerző ellen polemizál, a nélkül azonban, hogy csak egyetlenegy szerzőt, vagy csak egyetlenegy munkát is megnevezne. Ez nagyon kényelmes eljárás, mondta rá *Eduard Meyer*, de nem célravezető, mert már néhány év múlva nem fogják tudni még a legsaktudományosabb olvasók sem, hogy ki ellen polemizál a *Wilamovitz* collega. Én azonban tudom, hogy ellenem

polemizál a *Rehm* tanár úr, de egyáltalán nem érezhetem magamat meggyőzve, annál kevésbbé legyőzve az ő fejtegetései által.

Rehm nagyon furfangosan vélte kieszelhetni ezt a leplezett polemiciát. Ő ugyanis azáltal véli útját állhatni azon kritikámnak, a melylyel *Aristoteles* államforma-elméletének tarthatatlanságát igyekeztem kimutatni a mai tudomány szempontjából, — mondom, azáltal véli útját állhatni *Rehm* az én kritikámnak, hogy *elvi különböztetést* akar fölismerni *Aristoteles* államformai definitióiban egyfelől a politikai, azaz *alkotmányjogi*, másfelől pedig a *socialpolitikai* mozzanatok közt.

Igen ám, de ez teljességgel nem egyéb holmi szörszálhasogató alaptalankodásnál. Mert mi jögon nevezi *socialpolitikai* meghatározásnak *Rehm* *Aristoteles* államformatani meghatározásaiban, fejtegetéseiben azt, midőn *Aristoteles* a *demokrátiát* a többségben levő *szegények* uralmául tünteti föl? Mi jögon akarja *Rehm* velünk elhitetni, hogy ebben nincs semmi része az *államjogi* tekintetnek? Hisz valahányszor válaszfalat alkotott a vagyonfok pl. az athenei államban az egyes állampolgári kategóriák, vagy ha úgy tetszik, az egyes társadalmi osztályok közt: mindannyiszor alkotmánytörvény vagy alkotmányjog, nem írott jog, állapította meg ezen kategóriákat. Így volt ez a *Solon*-féle timokratia pentakosiohedimmosaira, hippéuseire, zeugitáira és theteseire vonatkozólag; így volt ez 322-ben Kr. e. *Antipatros* alkotmánya szerint, a mely kimondotta, hogy csak oly szabad athenei honosok gyakorolhatják a *πολίτης*, az állampolgár jogait, a kik legalább 2000 drachmányi tőke értékkel bírnak; a mint hogy így volt ez *Demetrios Phalereus* epistasiája alatt is 317—307-ig Kr. e., midőn csak azok gyakorolhattak állampolgári jogot, a kiknek a tőkeértéke megütötte az 1000 drachmát. Szemben a pozitív államjoggal tehát merőben a dialektika taktika műfogásává törpül alá mindazon megkülönböztetés, a mit e részben *Rehm* kieszelhetni vél.

Mindezen fejtegetései közben *Rehm* csak egyetlenegyszer látja czélszerűnek az én művemet is idézni, jöllehet egész államformatani fejtegetése elejétől fogva mindvégig — miként már egy német tudós is figyelmeztetett engemet — nagyon is rávall arra, hogy éppen az én „*Kritik der Staatsformen des Aristoteles*“ czímű munkám tanulmányozásából termékenyült meg *Rehm* oly irányban, hogy azután létrehozhatta az ő állam-morphologiai fejtegetéseit. Erre vallanak az ő álláspontjai, sőt egyes kifejezései is. Ezt azonban bölesen elhallgatja; hanem azután ugyancsak belém köt egy idézet alkalmából.

A 97. lapon, ott, hol a *δημος* kettős fogalmáról beszél, egyszerre eszébe jut az én munkám — mintha nem is ebből merítette volna különben az ő fejtegetéseikhez a kiindulási pontokat, sőt a fejtegetési támpontokat is, — azt mondja, hogy az én mun-

kám — a „*Kritik der Staatsformen des Aristoteles*“ — két főhibában szenved, először abban, hogy érvelgetéseim közben megfedkezem arról, hogy *Aristoteles* „*Politikája*“ korántsem egy általános államtan akar lenni, hanem hogy az csakis „*eine Sammlung politischer Vorträge ist*“, és azután, hogy én abból indulok ki, „dass die in „*Politik*“ III., 1279. 6 von *Aristoteles* mitgetheilte *Staateneintheilung* (sic) in drei gute und drei verfehlte Verfassungen sei die des *Stagiriten*“. Hát a mi az első megrovó megjegyzést illeti, e fölött csak mosolyoghat az ember, miután akár előadásokra volt szánva a „*Politika*“ nyolcz könyve, akár nem, tárgyául mégis az szolgálhatott, a mit a német államtudósok „*Allgemeine Staatslehre*“-nek szoktak nevezni; azt pedig, hogy a „*Politika*“ tényleg nem ilyen tartalmú volt, ezt *Rehm* kimutatni komolyan még csak meg sem is kísérelte. A mi pedig a második megjegyzést illeti, ez nagyon is naiv természetű. *Rehm* ugyanis itt saját magamagának mond ellent, még pedig a legmulatságosabb módon, a nélkül, hogy a kötekedésének ezen mulatságos voltát észrevenné. A 107. lapon ugyanis saját maga *Rehm* nyilatkozik félreérthetetlenül a következő módon. „*Aristoteles* bezeichnet diese Lehre als die gewöhnliche und macht sie sich zu eigen“. No hát ha *Aristoteles* a magáévá teszi ezt a tant: hát akkor minő jögezímen köt *Rehm* csak azért belém, mert hát én ezt a tant, mint *Aristoteles* tanát, mertem kritika alá vonni?

Minden elfogulatlan, hozzáértő gondolkodó be fogja látni, hogy ez oly kötekedés, a melynek semmi tudományos, semmi kritikai alapja nincs, hanem hogy ez a kötekedés csak olyan sophistikai műfogás, a melynek a célja nem lehet egyéb, mint megtéveszteni az olvasót és legalább első pillanatra fölismerhetlenné tenni azon eszméleti kölesönvételeket, melyeket *Rehm* az én munkámból magának megengedett, a nélkül, hogy, mint illetet volna, az illető helyeken is nyíltan az én munkámra hivatkozott volna!

Sovány az anyag, a melyet *Rehm* az *Aristotelesre* következő időkből az ő fejtegetései tárgyává tesz. *Demetrios Phalereus* műveinek csakis éppen a címeit közli, jöllehet ha nem én tölem, hát *von Scalától* megtanulhatta, hogy mekkora hatással volt éppen ez a *Demetrios Phalereus* a *Polybios* politikai elméletére nézve.

A rómaiak államtudományi elméleteivel nagyon kurtán bántak el (141—155. l.); a középkor államtudományi elméleteiről, másodkézből főleg *Gierke* korszakos jelentőségű buvárlatai révén mond ugyan érdekes dolgokat is, de az újkor idevágó elméleteit oly gyarlóan, oly fölületesen tárgyalja, hogy esodálkozni lehet fölötté, miszerint *Marquardsen*, ez a nagyérdemű államjogtudós, elfogadta bevezetésül ezt a munkát, illetőleg ezen munkának idevágó szakaszát az ő valóban nagyértékű gyűjteményes munkájához. Hogy

csak egy példát hozzak föl ennek a gyarlóságnak illusztrálására. *Rehm* legfőleg *Rousseau* elméletével foglalkozik egy kissé, bizonyos tekintetben; *Montesquieu*t azonban a szövegben alig említi, hanem a jegyzetben mint tekintélyre, már t. i. *Montesquieu* illetőleg, *Albert Sorel*nek éppen nem tudományos, hanem nagyon is ezéltudatosan tendentiosus iratára hivatkozik (257. l.). És ez igen jellemző. *Sorel* kétségenkívül érdemes történetíró, tagadhatlanul higgyadtabb, kevésbé chauvinista, mint a hogy rendszerint szoktak lenni a modern francia történetírók. Ámde azon mű, melyet *Sorel* a „nagy francia írók“ czímű gyűjteményes vállalatba írt, éppen úgy, mint e vállalat egyéb kiegészítő művei, szemmelláthatólag a francia nemzeti dicsőség irodalmi cultusának van szentelve. El is követ e művében *Sorel* mindent, hogy *Montesquieu* főbb munkáinak fogyatékoságát, fölületességét és tévedéseit, szóval árnyoldalait lehetőleg leplezgesse, és ott, hol ezt némi plausibilitással tenni többé, a tudományos kritika mai eredményeivel szemben, nem lehet, hát azokat lehetőleg szépitgetőleg mentegethesse. Nem én magam vagyok ma már az egyedüli, a ki ekként gondolkodik *Sorel* e munkájáról. Egy hírneves svéd politikai író, *Hedix* következőleg nyilatkozik róla pár év előtt Stockholmból hozzám írt leveleiben: „Vous avez parfaitement raison, lorsqu'on voit un homme de la valeur de M. *Albert Sorel* épuiser toutes les ressources de l'éloge au lieu de dire la vérité sur les erreurs de fait, les contre-sens, les boutades, les obscurités et amphigonies qui fourmillent dans l'„Esprit des Lois“, je ne puis vraiment pas m'empêcher d'exsécrer cette servitude sous le joug d'une renommée surfaite“.

És így, miként ez az élelmű svéd tudós, nem kevesen gondolkoznak ma már a *Sorel* könyvéről, Európaszerte a tudományos körökben, Németországon is.

Minő különös eljárás tehát a tudós erlangeni tanár részéről, hogy ő éppen a *Sorel* munkáját állítja föl magának tekintélyül *Montesquieu* tárgyában.

Valóban szerfölött gyenge dolog az, a mivel olvasóinak *Rehm* a XVIII. század úgynevezett „államjogtudományáról“ beszámol; ámde jóval gyengébb, még ennél is gyengébb, mert még ennél is fölületesebb, hiányosabb és egyoldalúbb az, a mit nekünk művében a XIX. század államjogtudományáról mondani tud. Mindössze csak azt az eredményt vonja ki idevonatkozó tanulmányaiból, hogy az államjogtudomány tulajdonkép csakis *Gerber* és *Laband* ez iránybeli szakirodalmi működésével kezdődik, miután szerinte, már t. i. *Rehm* szerint csakis a rendszeres alkotmányjogi alaptörvények, vagyis az ú. n. alkotmánylevelek behozatala óta vált lehetségessé: függetlenné tenni az államjogtudományt, a „*Staatsrechtswissenschaft*“-ot, egyfelől az államjogi politikától, másfelől pedig

az államjogi bölesészettől, a „*Naturrecht*“-re alapított „*Staatsrechtsphilosophie*“-tól.

Hát ebben *Rehm*nek bizonyos fokig igaza van; de hát akkor miért, minő jogcímen tárgyalta ő mindazt, a mit a görögöktől kezdve le egész *Gerberig* és *Labandig* e cím alatt, hogy „*Staatswissenschaft*“, 259 oldalon, és miért szorítkozik mindössze az egész XIX. század már kétségbevonhatlanul *államjogtudománynak* nevezhető új tudománya bemutatásában mindössze csak *harmadfél* oldalra? Hisz miként már jelen fölszólalásom elején mondtam, éppen a XIX. század államjogtudományát kellett volna az ő művének címéhez képest lehetőleg kimerítően tárgyalnia, mert hisz éppen erre a XIX. század államjogtudományára kellett volna a főszólyt fektetnie.

Rehm maga is érzi művének ezen nagy hiányosságát; de az a néhány szó, melyet műve szerfölött rövid bevezetésében odavet, ép oly kevésbé mentheti ki a kritika előtt azt, hogy a XIX. század államjogtudományával nem foglalkozik komolyabban, mint a hogy nem helyeselheti az államtudományi kritika azt sem, hogy a XIX. század összes államjogtudományi szerzői közül csak *Gerbertet* és *Labandot* tartja érdemesnek a fölemlítésre, a midőn egyéb német szakírók mellett, még a franczia, olasz, angol, észak-amerikai, sőt a spanyol irodalom is nagyszámmal mutathat föl oly szakírókat, a kiknek szintén megvolt a maguk érdeme abban, hogy az államjogtudomány a szónak föntjelzett független értelmében, rendszeres alapon létrejöhetett, sőt már tényleg a jelen színvonalára emelkedhetett.

Bizonyára jobban megfelelt volna a tudomány méltóságának, ha nem vesz a tudós szerző igénybe a műve számára oly címet, oly keretet, a melyeket azután valószínűleg már csak a gyűjteményes kiadás szabta *idő rövidsége* miatt nem volt képes kellő részarányossággal betölteni.

Mindent egybevetve, azonban még a jelen alakjában sem lehet megtagadni a *Rehm* munkájától a jelentőséget. Valódi nyereség lesz a tudományra nézve, ha majd valaki a hivatottak közül a XIX. századbeli *államjogtudomány* fejlődését épp oly részletekbe mélyedéssel és épp oly buzgó forráskutatással fogja földolgozni, mint a hogy *Rehm* földolgozta az államjogtudomány görög előzményeit.

„A kísérleti chemia elemei” első könyvének bemutatása.

(Előterjesztette *Than Károly* rt. január 18-ikán.)

A M. Tud. Akadémia már 1872-ben és azóta ismételtelen megisztelő felszólítást intézett hozzám a kísérleti chemia megírására. E kitüntető buzdítás tette főképen lehetővé, hogy túlságos elfoglaltságom mellett, ily nehéz munkára vállalkozni mertem, és hogy annak egyik része, hosszú idő multán, megjelenhetett. De éppen ezért kedves kötelességemnek tartom e buzdítás viszonzásául, hogy a tekintetes Akadémiának, köszönetem kifejezésével, a munka megjelent részéről beszámoljak.

Mindenek előtt azt kell megokolnom, miért tartott e könyv megírása oly hosszú ideig. Mivel a munkát új és nem a szokásos *conceptio* szerint írtam, a „*nonum prematur in annum*” elvét sokszorosan igénybe kellett vennem, főképen azért, mert a tanítás szempontjából a chemiával eddig nagyon mostohán bántak el. E végből az alapfogalmak, tételek és törvények új formulázásával és ezeknek anyanyelvünkön való helyes és jól érthető kifejezésével sokáig kellett foglalkoznom, míg a kielégítő alakot megtaláltam. Ezen kívül saját felfogásom tanítási sikerét magamnak kellett évek során át hosszas tapasztalás útján ellenőrizni, több új tanúságos kísérletet kieszelni és czélszerű didaktikai alakjukat megtalálni. Nehezítette a munka megírását az is, hogy noha főképen az egyetemi hallgatók igényeit vettem tekintetbe, mégis egészen különféle készülségű olvasókra kellett figyelemmel lennem. A különben rám nehezedő teendők mellett, lehetetlen volt összefüggésben huzamosabb időszakokat e munkának szentelnem. De az ilyen irodalmi tevékenységnek óriási baja, hogy az egyes részek elavulnak és egymással nincsenek összhangban, ennek pedig a következménye, a chemia rohamos fejlődése mellett, hogy a befejezés 4—5-ször annyi munkát kíván, mint kedvezőbb viszonyok között. A föntebbi *classikus* mondás tehát hazai viszonyaink mellett a kísérleti tanítással foglalkozónak áldozatába kerül, melyet csaknem az életről való lemondás árán lehet megszerezni.

Ez szolgáljon mentségeül annak, hogy a munka oly sokáig készült és hogy e miatt nem egy tekintetben fogyatékos.

A munka megírásában az irányadó szempontok között első volt: a tanítás igénye.

Lehető egyszerű eszközökkel kivihető új kísérleteket állapítottam meg, melyeknek nagyobb része mennyiségi természetű és tanulságos.

A számadatokat az áttekintés és általánosítás kedvéért gyakran táblákba állítottam össze. Közlöm a szabatos értékeket, de a szövegben többnyire a kikerekített értékeket használom.

Elméleti fejtegetésekben a megértés könnyítésére néha eszményi kísérletek leírását alkalmaztam. A matematikai levezetésekben lehetőleg az elemi mennyiségtanra szorítkoztam, 1—2 esetben, a hol elkerülhető nem volt, a differentialis és integralis számítás legegyszerűbb műveleteit csillag alatt iparkodtam az e téren nem gyakorlottakkal megértetni. Ez eljárás, úgy hiszem, alkalmas arra, hogy a kezdő chemikust a matematika fontosságáról a chemiában meggyőzze. Ez esetekben egyébiránt többnyire eszményi kísérletek leírásával, vagy diagramokkal világosítottam fel a tárgyat.

A rajzok mind vázlatos átmetszetek, melyekben a lényegtelen külsőségeket a világosság kedvéért mindenütt mellőztem. E rajzokat természet után való fotografiák alapján dr. Neumann Zsigmond úr készítette és Morelli tanár úr metszette fára.

A stílusban arra törekedtem, hogy magyaros, érthető és világos legyen. A tudományos műnyelv tekintetében sokat köszönök Szily Kálmán barátom szíves tanácsainak. A sajtói elrendezésben és a nyomdai javításokban dr. Winkler L. úr igen nagy segítségemre volt, miért e helyen is köszönetemet fejezem ki. Hivatkozás főképen a magyar tudományos dolgozatokra történt, a külföldi szerzőktől származó fontos eredmények közlésekor a szerző neve meg van említve. Az utolsó fejezetben áttekintést adtam a nemzetközi irodalomról, és itt utasítást közöltem arra nézve, hogy találhatók meg a fontosabb eredeti dolgozatok. Ugyan e helyen csillaggal vannak megjelölve azon könyvek, melyeket e munka kidolgozásakor használtam. Könnyen érthető okokból nagyobb részt a nemzetközi nomenclaturát használtam, és pedig hogy az czéljának valóban megfeleljen, nem phonetikus, hanem etymologiai helyesírással.

A munka nyomdai részét a Franklin-társulat a szokott csinnal és ízléssel állította ki. Úgy hiszem a kiállítás a hygiene igényeit is kielégíti.

A munka I. könyve az általános chemiát XVII fejezetben tárgyalja. E fejezetek közül az első a physikai alapfogalmakat vázolja, a második „általános energetika“ czímmel, az energia megmaradása törvényét és az energia-átváltozás törvényeit fejtegeti, különös súlyt fektetve a thermo-dynamika megértésére, tekintettel a nem matematikus olvasóra. Mind a két fejezet a a bevezetéshez tartozik. A szorosabb értelemben vett általános chemia két főrésze oszlik. Az első rész czíme: „A testek chemiai szerkezete“ 8 fejezetben. A második rész czíme: „A testek chemiai átváltozása“, mely 5 fejezetre terjed. Végül a

XVI-ik fejezet a chemia történetének vázlatát, a XVII-ik A chemiai irodalom áttekintését foglalja magában.

A testek chemiai szerkezetéről szóló I. rész nyolcz fejezetének rövid összefoglalása a 271. lapon van, míg a testek chemiai átváltozására vonatkozó II. rész öt fejezetének összefoglalása a 451. lapon található.

Van szerencsém ezen rövid összefoglalásokat felolvasni, melyek a munka két főrészének tartalmáról világos áttekintést adnak.

„A testek chemiai szerkezetére vonatkozó, eddig tárgyalt ismereteinket röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Azt tapasztaltuk, hogy a vegyületekben az elemi alkatrészek nem tetszés szerinti, hanem csak határozott mennyiségek viszonya szerint lehetnek egyesülve; ez az állandó súlyviszonyok törvényében (Proust törvénye) nyert kifejezést. Ez állandó mennyiségek minden elemi alkatrésze nézve jellemző számoknak, az atom-súlyoknak, egész számú sokszorosai, mint azt a sokszoros súlyviszonyok törvényéből (Dalton törvénye) tudjuk. Tapasztaltuk továbbá, hogy mikor homogen testek egymásra hatnak vagy egymásból keletkeznek, ez is egészen határozott mennyiségek sokszorosai szerint történik, mint az a Richter-féle törvényben van kimondva. E mennyiségeket a testek molekulasúlyának neveztük; a molekulasúly a homogen testet alkotó elemi alkatrészek atom-súlyainak összegével egyenlő (Dalton II. törvénye). A molekulasúlynyi mennyiségek ugyanazon hőmérséken és nyomáson gáz alakban vagy híg oldatokban egyenlő tért töltenek be. Gázalakú testekre nézve ez összefüggést a Gay-Lussac és Avogadro-féle törvény, híg oldatokra nézve a Van t'Hoff-féle törvény fejezi ki. A vegyületek alkatrészeinek minősége és mennyiségük viszonya, valamint a molekulasúlynyi mennyiségtől betöltött tér közötti összefüggés áttekinthető symbolikus kifejezést nyer a vegyületek tapasztalati képletében.

Az alkatrészek azonosságának és különféleségének tanulmányában tapasztaltuk, hogy az alkatrészek, minőségük és tömegük megmaradásával, változatlanul vihetők át chemiai átalakuláskor egyik vegyületből a másikba. Ezzel felismertük az alkatrészek megmaradásának tételét, melynek alapján a gyök fogalmát általános érvényű alakban állapítottuk meg. Az egyenérték és a gyöksúly összehasonlításából eljutottunk a vegyérték fogalmára és azt mint az osztatlan gyök egyenértékeinek számát fejeztük ki. E fogalmak definitiójának folyamánya volt a vegyértékek tétele, a mely szerint minden jól ismert valódi vegyületben a gyökök egyenlő számú vegyértékek szerint vannak egymással közvetlenül egyesülve. A vegyérték tétele korlátozza a sokszoros súlyviszonyok törvényét és szabatosabban állapítja

meg, hogy a valódi vegyületek közül, melyek létezhetnek. E tétel a valódi vegyületek áttekintését nagy mértékben megkönnyíti. A különféle gyökök ugyanazon másik gyökkel való vegyületeinek sajátságait összehasonlítva, e sajátságok eltéréséből megállapítottuk a különféle gyökök jellemét. Az alkatrészek megmaradásának tétele s a vegyértékek tétele alapján, a testek kémiai átalakulásainak kísérleti tanulmányozásával, eljutottunk a testek kémiai szerkezetének ismeretéhez, mely felvilágosítást nyújt arról, miféle egyszerű és összetett alkatrészekből áll a vegyület és hogy kémiai átalakuláskor miféle részekre hasad szét, továbbá milyenképp tehető össze. Ugyane tanulmányok alapján ismertük fel az isomeria fogalmát. Mindezek a tételek tapasztalati kifejezést nyernek a vegyületek szerkezeti képletében, melyek első sorban vannak hivatva arra, hogy a testek kémiai lényegéről felvilágosítást adjanak.

A különféle elemek atomsúlyának növekedését egybevetve vegyértékükkel és jellemükkel, megismertük a periodusos rendszer lényegét, mely a kémiai systematika alapjául szolgál. Kimutattuk, hogy a hasonló jellemű gyökök megfelelő szerkezetű vegyületei hasonló kémiai magaviseletűek. Ennek alapján a vegyületeket fontosabb fajaik szerint osztályoztuk.

Tanulmányaink folyamán felismertük a különbséget a homogen testek vagy vegyületek és az elegyek s keverékek között. Ezekből folyólag ismeretlen összetett testek kémiai vizsgálatában első feladatunk, hogy az elegyekből és keverékekből homogen vegyületeket állítsunk elő. A gázelegyekben az egyes alkatrészeket alkalmas kémszerekkel lehet elnyeletni és így őket elválasztani. Illékony folyadékoknál a szagztatott destillatio, kristályos testeknél az oldékonyság különfélesége és az ezen alapuló ismételt átkristályosítás alkalmazható az elegyrészek elválasztására. A homogen testek sűrűsége, oldékonysága, forráspontja és olvadáspontja állandó lévén, e sajátságok felhasználásával ellenőrizhetjük, hogy az elválasztott elegyrészek homogenek-e vagy nem.

Ha homogen testet állítottunk elő, további feladatunk elemi alkatrészeinek minőségét az elemzés módszereivel megállapítani. Ebből megítélhetjük, vajjon egyszerű vagy összetett testtel van-e dolgunk. Ennek kiderítése után meg kell határoznunk az elemi alkatrészek viszonyos mennyiségét. E mennyiségeket az illető atom-súlyokkal osztván, a hányadosok adják az atom-mennyiségek viszonyos számát, melyet a kísérletileg meghatározott molekulasúlylal egybevetve, levezethetjük a vegyület tapasztalati képletét. A test kémiai átalakulásának föntjelzett kísérleti tanulmányából pedig megállapíthatjuk szerkezeti képletét. A gyökök jelleméből és a vegyület szerkezeti képletéből meghatározzuk a

vegyület chemiai jellemét, és ez alapon megállapítjuk, hogy a vegyületek melyik fájához sorozhatjuk. Ekkép a chemiai búvárkodásnak egyik legfontosabb feladatát, a chemiai szerkezet ki-puhatolását, befejezettnek tekinthetjük.

Az általános chemia II. részében először is a chemiai átváltozás egyszerű alakjait tanulmányozván, azokat közös alapra vezettük vissza. Ez alapon a chemiai átváltozás szabályait állapítottuk meg. Ugyanitt ismertettük a chemiai átváltozás feltételeit.

A termochemiai módszerekkel megismerkedvén, tapasztalati alapon levezettük a thermochemia főtételét, mely szerint a valódi reactio-hő csupán a kezdet- és végállapottól függ. Megállapítván a vegyületek képződési hőjének fogalmát, kimutattuk, hogy ez adatokból bármely reactio-hő értéke kiszámítható. A thermochemiai energetika című szakaszban kifejtettük, hogy a thermochemiai főtétel az energia megmaradása törvényének közvetlen folyománya.

Elektrochemiai tanulmányaink alapján tudjuk, hogy az ionok chemiai jellemükkel ellentétes elektródon válnak ki. Megismertük azután Faraday törvényeit, melyek szerint az áramkörben kiváltott ionok abszolút mennyisége az áram erősségével, relativ mennyiségük pedig chemiai aequivalenceikkal arányos. Az electrolysis törvényeiből következtettük, hogy a folyós elektrolytokban különvált ionok vannak, miből megállapítottuk az elektrolytos dissociatio fogalmát és törvényeit. Az elektrochemia fejezetben végül a vegyületek újabb elektrochemiai elméletét vázoltuk.

Ezután áttértünk a chemiai mechanika alaptörvényeinek ismertetésére. E törvények közül a reactio-sebesség törvénye megszabja, hogy bármely reactio sebessége minden pillanatban a vegyülő testek concentrációjával arányos. Megállapítottuk, hogy egyensúlykor ugyanazon rendszerben az összetartozó concentrációk szorzatának viszonya ugyanazon hőfokon állandó. Az előbbi törvény a reactiók időbeli lefolyását, az utóbbi pedig a vegyületek mennyiségi megoszlását szabja meg egyensúlykor. A chemiai mechanika törvényeit a tömeghatás törvénye egyesíti. E törvényt egyes tanúságos esetekre alkalmaztuk és helyességét kísérleti adatokkal ellenőriztük, továbbá vele a fontosabb reactiók teljességének feltételeit értelmeztük. A tömeghatás törvényének felhasználásával kimutattuk, hogy a vegyületek reactió-képessége dissociatiójuk fokával arányos és így a reactió-képesség valódi mértéke: a dissociatio egyensúlyi állandója; ez állandó összefügg a vegyületek chemiai szerkezetével.

Az utolsó fejezetben megismerkedtünk a szabad és kötött energia fogalmával. Igazoltuk, hogy önként csak oly folyamatok mennek végbe, melyek értékesíthető munka csökkenésével járnak.

Miután a thermodynamika második főtételét a szabad energia fogalmával új alakban formuláztuk, a chemia mechanikára alkalmaztuk. Ilyen módon elméleti úton is a tömeghatás törvényére jutottunk és azt energetikai alapon megokoltuk. Kimutattuk az összefüggést az egyensúlyi állandónak a hőfokkal való változása és a reactio-hő között, melyből Van't Hoff egyenlete szerint a reactio-hőt kiszámíthatjuk. Végül az előzmények alapján meghatároztuk a chemiai rokonság fogalmát.

A mondottakból kiviláglik, hogy a vegyületek chemiai összetételének és szerkezetének megállapítása után, mily irányban foglalkozik a buvárkodás manapság, a végből, hogy a tesztek chemiai átváltozásainak törvényeit földerítse.“

Ez összefoglalások számot adnak a most megjelent általános rész tartalmáról. Nem lehet e helyen hivatásom, a munka előnyeit kiemelni, de legyen szabad azt megjegyezni, hogy benne a chemia alapfogalmai és tételei szabatosabban vannak kifejezve, mint eddig szokásos volt. Úgy hiszem továbbá, hogy a didaktikai felfogás és kidolgozás tekintetében is a munka egészen új álláspontot foglal el, mely céljának jól megfelel.

Hogy e munkának fogyatkozásai és gyenge oldalai is vannak alig szükséges mondanom, ezek nélkül a chemia mostani fejlettségén ilyenmü munkát megírni alig lehetséges. Ilyenek például a következők.

Az energetikát tárgyaló szakaszok (a II., XII. és XV. fejezetekben) néha kissé hosszadalmasak, de ezt indokolja egyrészt a tárgy fontossága, másrészt az a körülmény, hogy e részek nem matematikusok számára vannak írva.

A chemia összetétel tanában (III. fejezet), melylyel a szorosabb értelemben vett általános chemia kezdődik, a dolog természetéből és az elfogadott didaktikai elvekből folyólag, nagyobb számú kísérlet leírását voltam kénytelen fölvenni. Ez az előadások hallgatása nélkül, e fejezet áttekintését kissé nehézkessé teszi. De úgy hiszem az a jó oldala megvan, hogy a kezdő a chemia alapfogalmainak és alaptörvényeinek nem dogmaszerűleg sajátítja el, hanem a tények és a közöttük fennálló összefüggés megismerése alapján érti meg. E módszer egyszersmind jó alkalmat nyújt arra, hogy a tanuló már kezdetben chemiai gondolkodásra szokjék.

A vegyérték tétele (VII. fejj.), valamint a gyökök chemiai jelleme és a velök összefüggő fogalmak és szabályok új, de bizonyos tekintetben conservatív alakban vannak formulázva. Didaktikai tekintetből itt, mint sok más helyen is, a kritikai tárgyalást, a mennyire lehetett mellőztem, nehogy zavart okozzak vele. Az eltérő felfogások megvilágosítása inkább a részletes chemiába tartozik, a hol a fontosabbakat tekintetbe fogom venni.

A testek chemiai átváltozását tartalmazó fejezetek, nem szigorúan, olyan modorban vannak tárgyalva, mint az első fejezetek. Ezt egyrészt a tárgy természete követelte, másrészt az előzmények után ez már kevésbbé is volt szükséges.

Kiemeltem bemutatott munkámnak némely gyengéit, a mennyire azt magam megítélhetem. Ezek nagyobb része a didaktikai szempont előtérbe helyezésére vezethetők vissza. Tudom, hogy ezeken kívül a nagyon szigorú kritika sokkal többet is találhat, de azt hiszem, hogy a munkában sok eredeti és jó van, azt pedig határozottan állíthatom, hogy szándékom és törekvésem a legjobb volt. A sok gondot és fáradságot igénylő munka legszebb jutalmazásának tekinteném, ha törekvéseimmel a hazai cultura érdekeit sikerülne előmozdítanom és ha ennek megfelelően szerencsés voltam kartársaim helyeslését kiérdemelni, különösen pedig a tekintetes Akadémia intentiójának és megtisztelő felszólításának eleget tenni.

A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei.

(Kivonat *Munkácsi Bernát* 1. t. február 1-én felolvasott értekezéséből.)

A mióta a magyar nyelvnek szláv elemei módszeres vizsgálat tárgyai, általánosan elfogadott nézete a szakértőknek, hogy azok főtömegükben egy, az élő szláv nyelvek egyikével sem azonosítható s nyelvemlékek híján biztossággal meg nem határozható szláv nyelvből valók, melynek azonban sajátosságaira mégis van módunkban megközelítőleg következtetni azon vele szoros rokonságban álló nyelv révén, melyet a szláv népek régi egyházi irodalma őrizett meg s a tudomány „*óbolgár*“, „*ószlovén*“ nevezeten ismer. Közfelfogás szerint ezen az ószlovénnal rokon nyelven beszéltek a honfoglalás idején hazánk területének szlávjai, kik mindjárt állami létünk első századaiban az utolsó nyomig beleolvadtak a magyarságba, csupán nyelvünk szláv elemeiben s talán még néhány helynévben hagyván meg emlékét egykori létezésüknek. Szláv jövevényszavaink kora e nézetnek megfelelőleg legfeljebb a X. századig terjedhet s átvételüknek színhelye mai hazánk területe volt.

A mily teljes bizonyossággal elfogadhatjuk e tételek elsejét, mely szláv jövevényszavaink legközelebbi rokonságát határozza meg, oly erős kétségek merülnek föl a legkülönbébb irányokban az e szláv jövevényszók hozzánk való származása módját, helyét és idejét magyarázó utóbbi tétel tudományos értékének

mérlegelésében. Nyelvtudomány, néprajz és történet az ősi ethnikai alakulások vizsgálatának eme legfőbb forrásai, egyaránt szolgáltatnak bőséggel ellene bizonyságokat s azon fölvételre utalnak, hogy a magyar-szláv ethnikai, illetőleg nyelvi érintkezés kezdeteit a honfoglalásénál valamivel régebb korban s következkészképen színterüket is nem Pannoniában, hanem a magyarok előbbi lakóhelyein keressük.

Ilyen, hogy mindjárt a *nyelvi tényeken* kezdjük, *szláv jövevényyszavainak következtetes alaki egyenmősége*, vagyis hogy leszámítva az egyes magyar nyelvjárásokat jellemző s az egész szókinestet átható hangtani változásokat, valamint egyes szórványos, világosan újabb keletű eltéréseket, közkeletű szláv eredetű szavaink általában egy és ugyanazon alakkal jelentkeznek Lajttól Szeretig, Karpátoktól Adriáig mindenütt. Így látjuk példaképen, hogy *medve* és *jegenye* szavaink egybehasonlítva szláv eredetijökökkel (ószlov. or. *medvěď* és ószlov. *jagnędz*) végzetükben fogyatékosabb hangtestűek: méltán várhatnók, hogy az itt elenyészett *-d*, *-nd* mássalhangzónak nyelvmélekekben vagy nyelvjárásokban valami nyoma maradt légyen, mégis nincs a magyar nyelvterületnek egyetlen zugocskája sem, honnan efféléről tudomásunk volna. E példákkal szemben viszont a magy. *kormány* szó a szláv *kŭrma* alakhoz képest végzetében bővülést mutat: az újabb kelet fölvételével itt is az volna rendén, hogy legalább nyelvjárásilag az eredeti rövidebb alakot is előtaláljuk; ezt bárhonnán is igazolni azonban még sincs módunkban. Mindaz ilyen jelenségekből nyíltan következik, hogy a *szláv hatás a magyar nyelvben régebb ennek nyelvjárásokra való oszlásánál*; ez utóbbi azonban szorosan összefügg a magyarság leteleplésével és területi elhelyezkedésével, sőt bizonyára már a magyarság régi törzs- és nemzetiségi rendszerében gyökerezik.

Egy másik számba jövő nyelvi körülmény kérdésünkben, hogy szláv jövevényyszavainak rendkívül nagy számának tetemes része *közkincsét alkotja az egész magyar nyelvnek*, ismeretes ennek összes területén, minden nyelvjárásában, még pedig a nélkül, hogy ez általános elterjedtségét a fogalom természete tenné önként érthetővé. Ezt a tényt még csak a magyar nyelv ősrégi, jelesen *iráni* és *török* átvételei körében tapasztaljuk; de csak néhány esetre szorítkozva, pl. *németből* átvett szavainknál. Ha a szláv nyelvi hatás egykorú lett volna a németével, merőben érthetetlen közkeletű szavaik mennyiségének oly feltűnő különbsége, melyet csak az magyaráz meg, hogy míg a szláv nyelvi hatás a magyarságot valamely kisebb területen s valószínűleg kisebb számban való együttélés idején érte, a német azt már nagy területre szétszórva, egymással nem sűrű közlekedésű telepeken találta: más szóval, hogy amaz a nemzeti alakulás valamely fejletlenebb

korszakában, a déloroszországi haza földjén, ez ellenben a honfoglalás után a mai államunk területén való állandó elhelyezkedéssel ment végbe.

Ugyancsak erre vall az a jelenség is, hogy szláv jövevényszavaink sorában jó számmal fordulnak elő olyan kezdetleges műveltségi fogalmakat jelölők, melyek mellett a korábban kétségtelenül létezettnek fölvehető eredeti, illetőleg régibb (iráni, vagy török) átvételek körébe tartozó nevezet nyelvjárásokban és nyelvmlékekben található minden nyom nélkül végképen eltiúnt. Hogy csak némely természetrajzi névre utaljunk, lehetetlen elképzelnünk, hogy a honfoglaló magyarok, kiknek a halászat és vadászat ösfoglalatosságai közé tartozott, kik jól ismerték s megnevezni tudták saját szavukkal a *rókát, borzot, nyusztot, nyestet, evetet, hiúzt, hölgymenyétet, cziczkányt, hódót, nyulat, egeret* ne ismerték s valami módon megnevezni ne tudták volna az erdő legelölkelőbb vadját, a nyelvrokonaiknál maig is isteni tiszteletben részesülő *medvét*; nem gondolhatjuk, hogy a *holló, varjú, sas, sólyom, keselyű, ölyű, harkály, rigó, lúd, gólya, czakó, gém, daru, fagd, tyúk* stb. szárnyasé mellett hibázott volna nyelvükből a *veréb, récze, galamb* nevezete. Pedig *medve, récze, galamb* mind olyan szláv szók, melyeknek eredeti kifejezését hiába keressük összes nyelvforrásainkban, mi annál feltűnőbb, minthogy az *oroszlán* és *tere* maig is közfelül ősi szók, noha ez állatok közel másfél évezrede hiányzanak népünk mindennapos szemköréből. E rejtelmes ténynek is legalkalmasabban az adhatja megfejtését, hogy az említett szláv szók átvételét és meghonosodását a honfoglalásnál régibb korba helyezzük, melynek távolából — úgy mint több őseredeti finn-magyar kifejezés helyébe lépett iráni és török átvételnél is tapasztaljuk — az eredeti fogalomjelölés kiszorulása és végleges elveszte könnyebben érthető.

Bár nem tartjuk döntő jelentőségű bizonyítéknak kérdésünkben, megemlítjük, hogy már legrégibb okirataink magyar szavai is föltűntetik a szláv jövevényszók általános elterjedtségét. A honfoglalás után csak másfél századdal, 1055-ben kelt tihanyi alapító oklevé is tartalmaz öt közismeretes szláv szót.

Áttérvén a nyelvi tények vizsgálatáról a *néprajzi* viszonyokéra, mindenekelőtt föltetszik, hogy a honfoglalás idején az ószlovénnaal rokon nyelven beszélő szlávság ama nagy tömege, melynek külső érintkezéséből vagy beolvadásából az előbbieken vázolt rendkívül nagy s a magyar nyelv egész területén szerfölötti gyorsasággal érvényesült szláv nyelvi hatás magyarázható volna, *hazánk területén sehol sem található*. Eleve is igen különös, hogy miként veszhettett el minden történeti nyom nélkül egy ilyen nagytömegű, a műveltség fejlettebb fokán álló szlávság a magyarságban, miként nem maradt fenn belőle, ha nem is mai napig, de

legalább a magyar krónikák koráig, afféle töredék, vagy önálló apró nemzettest, minők pl. a besenyők, jászok, kúnok, szászok, hienczek voltak, nem szólván az ország határszéleit környező nemzetiségekről. Nem is tudnak a magyarság legfőbb települő helyén, az Alföldön ilyen szlávságról az egykorú külföldi följegyzések. Regino a „pannoniak és avarok *pusztaságai*“-nak nevezi azt a földet, melyen keresztülhatolva a magyarok 889-ben nyugaton megjelentek s Nagy Alfréd földrajzi jegyzékéből is az tűnik ki, hogy Karinthiától keletre pusztaság következik, mely Bulgáriáig terjed. Ezt igazolja a honfoglalás előtt alapított Sopron német nevének (*Oeden-burg*) „pusztai vár“ jelentése is. A Duna és Tisza között, valamint Tiszántúl, történetíróink általános nézete szerint különösen gyér és politikailag szervezetlen volt a népség, melyel a magyaroknak komoly küzdelmük alig is lehetett.

Ama felülő ténynyel szemben, hogy a magyarságtól megszállott területen nem ismerik sem a honfoglalás idejébeli, sem a későbbi történeti kútfók akkora tömegét a szlávságnak, mely a szláv nyelvi hatást a magyarban kielégítőleg megmagyarázhatná, rendszeren arra szoktak hivatkozni, hogy a magyar vidékek *ősi helynevei* bőséggel tanúsítják mindenfelé a szláv eredetet, hogy ilyenek: *Pest, Debreczen, Szoboszló, Szolnok, Csongrád, Visegrád, Kanizsa, Pusztaszer* s még sok más, melyekből tehát az következnék, hogy a beköltöző magyarság az illető telepeken szláv lakosságot talált. Különösen fontosnak tekintik a *Pest* helynevet, mely szóvégső *št* hangsoportjával, egyszersmind azt igazolná, hogy az illető szlávság tényleg az ószlovénhoz szított nyelvében. De vajjon megvan-e valóságban a bizonyító ereje e helyneveknek? Ha igen, akkor bátran azt gondolhatnók, hogy az említett helységeket ma is szlávok népesítik, a mint nevük ma is éppen úgy magán viseli a szláv származás bélyegét, mint a honfoglalás idején. Azonban valamint *Nápoly* nem görög város, noha neve *Neo-poli* („Új-Város“) görög szóból alakult, *Boroszló* nem szláv, noha *Vratizslav* nevét viseli s a *Duna* sem kelta vidékek folyója, bár valószínűleg kelták voltak névadói: úgy nem következik föltétlenül a *Pest, Szolnok* és *Debreczen* szláv eredetű nevekből sem, hogy helyükön a magyarok bejövetelükkor szláv lakosságot találtak; hanem legfeljebb csak az, hogy szlávok voltak az elsők, kik az illető helyeket e nevekkal jelölték. Általános nézet szerint a hunn uralom megdőlte után a germánok alatt, tehát az V. és VI. században kezdődött a szlávok észrevétlen behúzódása hazánk területére. Ha föltesszük, hogy e szlávságot legfeljebb másfél század alatt beolvaszthatta magába a nagy területre elszórt, aránylag kisszámú és a folytonos háborúktól is megfogyatkozott magyarság: ki biztosíthat bennünket arról, hogy nem történt-e meg ugyanez már az avarok részéről, kik három századig laktak e

földön mint hatalmas uralkodók, úgy hogy a magyarok *Debreczen*, *Szolnok*, *Csongrád* stb. szlávoktól alapított helyeken többé nem szlávokat, hanem *avarokat* találtak, kik lehetnek szelíd foglalkozású letelepültek, vagy a magyarokhoz szivesen csatlakozó szilaj nomádok is. *Pest* és talán még egy-két más, ezután fölfedezhető hasonló hangalkatú helynévre nézve megjegyezhetjük, hogy egyike lehetett ama gyér telepeknek, melyeket a IX. században a morva birodalomtól keletre terjeszkedő *bolgárok* alapítottak.

Értékes tanulsággal járul a szláv nyelvi hatás színterének és korának meghatározásához a *székely kérdés* is. Kétségtelen, hogy a székelység a jelen haza földjén mindenkor külön elszigetelt s ezen különállását, mint legfőbb létérdekét, mindenha teljes erélylyel védelmező nemzettel volt a magyarság kebelében, melynek közös nyelvi fejlődése a magyarsággal csak a déloroszországi haza vidékeire tehető. De ezen közös nyelvi fejlődés tényei közé tartoznak a székely és magyar nyelv teljesen egynemű s egyazon szláv elemei is, melyeknek átvétele tehát szintén csak a korábbi hazában történhetett.

S a mit a nyelvi és néprajzi körülmények ily nyomatékosan igazolnak, világos bizonyítékokkal erősíti a *positiv történet* is. Klasszikus tanúk a magyarok és szlávok régebbi ethnikai s ebből kifolyólag nyelvi érintkezésére *Ibn-Roszteh* és *Gurdézi*, kiknek a szláv és turk népekre vonatkozó tudósításaihoz a 892—943 között működött *Dsaihâni* nagy műve szolgált forrásmunka gyanánt. Közöljük itt kiváló fontosságuknál fogva a tárgyunkra vonatkozó részleteket Kuun Géza fordításában szószerint:

1. *Ibn-Roszteh*: „*(A magyarok) a velük szomszédos szláv-fajú népek felett uralkodnak s őket nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kértették, rabszolgaiknak tekintik. . . . A szlávokat meg-megtámadják s foglyaikkal a tengerparton a római birodalom egyik kikötőhelyére mennek, mely Karkh-nak (Kuun szerint: a mai Kercs, Marczali szerint: Cherson) mondatik. . . . A midőn a magyarok rabszolgaikkal Karkh elé érkeznek, a rómaiak elejükbe jönnek s vásárt csinálnak velük. A magyarok rabszolgaikat nekik áltadják s cserében római aranyszöveteket, színes gyapjú-szöveteket és más római árukat kapnak.*” — *Gurdézi*: „*A szlávok felett fenhatóságot gyakorolnak, reájok szüntelenül terményadókat rónak ki s őket rabszolgaiknak tartják. . . . A ghuzokat, szlávokat és oroszokat meg-megrohanják s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket aztán a római birodalom területére hurczolnak s ott eladják. . . . Gyakran rontanak a szlávokra. A magyaroktól a szlávokig tíz napi járóföld van.*”

2. *Gurdézi* a szlávokról szólva: „*Szokásban van náluk várakat építeni. Vitézeik azért építenek várakat, mert a magyarok folytonosan reájok támadnak s őket nyugtalanítják.*”

A Don és Dnjeper közt szállásozó feketetenger-vidéki magyaroknak a tőlük nyugatra, tehát a mai Besszarábia és Havasalföld területén, valamint innen északabbra lakó szlávok közé intézett kalandos hadjáratairól bizanci és orosz források is tanúskodnak. Georgius Monachus 839 táján az *ungrok* egy csapatát a Duna alvidékén tudja, mely ott Krum bolgár fejedelem macedóniai foglyaival kemény esatát vív. Ismeretes a Nesztornak nevezett régi orosz krónikás tudósítása a magyarok kijovi hadjáratáról (körülbelül 885 táján), melynek hazai emlékét is fentartotta Név-telen jegyzőnk krónikája. Szláv területen kellett áthatolnia azon merész magyar seregnek is, mely 862-ben a frank birodalom határán megjelent. Az a körülmény, hogy a Biborban-született császár a szláv néven *Ongl*z (görögösen átírva: Ὠγγλος) „szögelet” szóval nevezett tartomány tiszta magyar *Etel-köz* nevéről is tudomást szerezhetett, szintén azt bizonyítja, hogy e tartomány nemcsak azon igen rövid idő alatt volt ismeretes a magyarok előtt, melyben Konstantinos őket e tájon lakatja, hanem a kalandok révén sokkal, talán egész századdal előbb is.

Abból, hogy a magyarok és szlávok honfoglaláselőtti érintkezéseiről reánk maradt gyér és szűkszavú történeti tudósítások csak háborút és ádáz ellenségeskedést említenek, korántsem szabad azt következtetnünk, hogy a két népfaj közötti viszony mindenkor és mindenütt csak ilyen természetű volt. Különös számbavételt érdemelnek e pont megítélésében a keleti kútfők azon tudósításai, hogy a magyarok a legyőzött szlávokat *rabszolgákkul* alkalmazták, hogy döntövi hazájokban *sok szántóföldjeik és szénatermő helyeik* vannak, s hogy szláv alattvalóiktól *terményadókat* követelnek. Úgyis tudjuk, hogy a magyarok ama korban első sorban *baromtenyésztő nomádok* voltak, kiknek összes vagyonuk tömérdek marhájokból állott. E mellett azt sem szabad képzelnünk, hogy életmódjuk a legegyszerűbb volt; ismerték a *kenyeret, lisztet, bort, búzát*, melyek mind keletről hozott ősi szavak, úgy-mint az *örlení, szórni, gyúrni* igék s az *eke, szérű* és több más, a földművelés fogalomkörébe tartozó kifejezések. A fejlettebb életmód némi ipart is megkövetel, s hogy ennek is megvoltak legalább elemei a magyaroknál, kétségtelenné tesszik az *ötvös, varga, szabó, ács* ősi szavak s a *jártó, gyártó* mindenféle összetételei. Midőn a folytonos háborúk és kalandok annyi kitűnő alkalmat adtak a személyi jelességek kifejtésére, a vitézség és bátorság gyakorlására s ezek útján az úri életre, semmikép sem gondolhatjuk, hogy a szabadságszerető, erejére büszke s méltóságában öntudatos magyar a baromtenyésztéssel, földműveléssel, nehezebb iparral, valamint általában a házi élet alantas dolgaival személyesen foglalkozott, vagy arra családjának tagjait alkalmazta volna. Kétségtelen, hogy mint minden vele egyvívású nomád nép, minde

czélokra idegen, különösen szláv rabszolgáit alkalmazta, kiknek száma annál inkább gyarapodott, mennél nagyobb volt a vagyon s mennél sikeresebbek a kalandozó vállalatok. Nem merő véletlen, hogy a magyarnak szava a *szolgára* éppen szláv eredetű (ószlov. *sluga*), s hogy a *cseléd* is szláv (ószlov. *čeljadъ*); mert ha voltak is törzsökös szavai az effélére, pl. *őr, ín, inas*, ezeknek értelme sokkal szelidebb, enyhébb volt. De az sem merő véletlen, hogy a *cseléd* csak változata a *család*-nak, s egy és ugyanazon szláv *čeljadъ* „familia“ jelentésű szónak kétféle alakja, melyeket a népies nyelvhasználat ma is fölcserél (*cselédség* = *család*). A foglyul vitt szláv népség idővel ura házához alkalmazkodva és magát vele azonosítva, cselédből családtaggá lett. Kiváló hatással kellett természetesen lenni az ily intensív egybekeveredésnek a magyarság ethnikai és nyelvi alakulatára is. A szlávokkal való egybekeveredés közös sorsa a népvándorlás valamennyi ural-altaji népének; számos történeti bizonyítékkal lehet ezt igazolni a hunoknál, avaroknál, kazaroknál és bolgároknál, kiknek maradványai mind a szlávságban enyésztek el: benne volt ezen amalgama folyamában a magyar is, midőn világtörténeti szerepét megkezdette.

De vajjon igazolhatjuk-e, hogy azok a szlávok, kik az oroszoktól nyugatra a Dnjeper és Duna közt, az úgynevezett „Etelköz“-ben laktak, ugyanolyan ószlovén-fajta nyelvet beszéltek, minő a magyar nyelv szláv elemeiben mutatkozik? Ennek tudvalevőleg a többi szlávsággal szemben három jellemző tulajdonsága van, ú. m.: 1. az eredeti orrhang megőrzése a *galamb, gomba, korong, abroncs, rend*-féle szavakban; 2. az *št, žd* mássalhangzó-csoport szereplése a *pest, mostoha, rozsdá, mesgye* megfelelőiben a többi szláv nyelvek *č, č, c*, illetőleg *ž, dj, z, dz* hangalakjával szemben; 3. a két irrationalis hangzó *z (ü)* és *z (i)* megkülönböztetése, mely megvan pl. a magy. *moh* és *eczet* szónak megfelelő ószlovén *mъhъ, ocъtъ* alakokban s szabályos elváltozásokkal mutatkozik az orosz *mohъ, ocet* másokban is; ellenben egyneművé változott a szerb *mah, ocat*, az újszlovén *meh, očet* és a cseh *mech, ocet* szavakban. Mind e három jellemző vonás megtalálható éppen úgy, mint a magyarban, az *oláh nyelv szláv elemeiben* is, miből kétségtelenül látnivaló, hogy az *oláh nyelv szláv elemeinek forrását is ugyanolyan, ha nem éppen ugyanaz az ószlovén-fajta nyelv alkotta, minőből a magyar nyelvvé válók; pedig ennek területe nem lehetett más, mint az Alduna vidéke*. Ilyen szláv nyelvre vall magának Etelköznek bizanci íróktól Ὀγγλος, Ὀγυλος, Ὀγλος (= ószlov. *uglъ*, orosz *ugol* „szöveget“) írással fentartott ősi szláv elve is. Bőséggel tájékoztat bennünket a történetírás ezen szlávok elhelyezkedésére és régibb történetére nézve. Jordanes (VI. sz.) szerint a sclavinok egész a Dnjeszterig és észak felé a Visztuláig laknak. . . . Az antok pedig, kik közöttük a legvitézebbek ott, hol

a Fekete-tenger görbül, a Dnejsztértől a Dnjeperig terjeszkednek“. A régi területen, a mai Havasalföldön maradt szlávokat még igen jól ismeri és részletesen elősorolja a régi orosz krónika is, kik között legdélibbek a Dnjepertől nyugatra lakó *Ugliči* („folyószögletlakók“, azaz „etelköziek“), vagy *Uliči*, melyet a IX. századbeli bajor földrajzíró *Uulizi* (e h. *Unglizi*) néven 318 várossal bíró „populus multus“-nak jelez. Gyors időközökben egymásután változtatják e szlávok uraikat: egy ideig a bolgárok, majd a magyarok, besenyők, oroszok és kúnok hatalmi körébe esnek, míg végre körülbelül a XIII. században az oláhságban enyésznek el.

Így állván a dolog, szinte érthetetlen az a könnyedség, melylyel hazai nyelvészeink a szláv-magyar jövevényszók honfoglaláselőtti, illetőleg más, mint pannoniai eredetének még lehetőségét is elvetették, rövidesen „merész hypothesis“-nek jelezvén ezt a felfogást, melyet „Pest városának neve egymagában halomra dönthet“. ¹ Efféle kérdések megítélésében sohasem czélszerű pusztán azon szűk látókörrrel megelégednünk, melyet számunkra a nyelvi tények kizárólagosan egyoldalú s hozzá nem egészen beható vizsgálata nyújthat; hanem körül kell tekintenünk legalább a történet és néprajz mezején is s az itten szerezhető tanulságokkal mintegy ellenpróbáját tenni meg vizsgálataink eredményének. Azok, kik nyelvünk szláv átvételeit történeti tanulmányok kapcsán figyelték meg, nem egyszer adtak már kifejezést a tőlünk itt tüzetesebben megokolt nézetnek. Több mint félszázada, hogy tudtommal *Schafarik* ez irányban nyilatkozott. „A magyarok — mondja ő „Slawische Altertümer“ (1844) cz. nagybecsű művének II. kötetében (235. l.) — szláv szavaik nagy tömegének jelentékeny részét már ősi hazájokban, nem pedig Pannoniában sajátították el. Tudvalevőleg ők vándorlásuk alatt egy ideig Lebediász földjén a felső Don és Volga között tanyáztak, a hol egy részük *meščerjak* név alatt vissza is maradt. Ezen a magyarba behatolt szavak részben a déli dunai szlávok, részben az ész északkeleti vagy nagy-orosz szlávok nyelvének bélyegét viselik magukon.“ *Grot* is többször hangoztatja e nézetet 1881-ben megjelent könyvében. „A kazar befolyás mellett — így szól a lebediai események fejtegetésében — nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a másikat sem, a melynek a maga nemében szintén nem kevésbé erősnek kellett lenni, értjük t. i. a szláv hatást. A magyarok olyan vidéken telepedtek le, melynek jelentékeny számú szláv lakossága volt, s mely egyik oldalról a tiszta szlovén, azaz *dnyepermelleki* tájat érintette. Következésképp az első nép, melylyel a magyaroknak a déli pusztákra való megérkezésük után dolguk akadt s

¹ L. Ásbóth Oszkár: „Szláv szók a magyar nyelvben“ (5—6. l.) és Volf György: „Az ószlovén nyelv hazája“; Nyelvtudom. Közlem. XXVI., 81. l.

melylyel ilyen vagy amolyan irányban érintkezésbe kellett lépniök, nem számítva a kazarokat, az orosz szlávok voltak. — Hazai tudósaink közül ugyane nézetten van *Tagányi Károly*, ki a „Honfoglalás és Erdély“ című értekezésében tárgyunkra vonatkozólag így ír: „Alig lehet kétség, hogy a székelyek az ősi szláv hatáson már a volgamenti őshazában a magyarokkal közösen átmentek, hiszen Ibn-Dasza szerint szláv rabszolgákat tartottak a magyarok s mint eselédjeikkel éppen a legközvetlenebb érintkezésben voltak.“ *Marczali* is úgy hiszi, hogy Etelközben „erős érintkezése“ volt a magyaroknak a szlávokkal. „Ott közvetlen közelükben voltak a kisoroszkok, kiknek nyelve a magyarra szintén nem maradt hatás nélkül.“

Midőn az összes körülmények egybehangzó tanúsága a szláv ethnikai és nyelvi hatás kezdeteit, valamint főrészt a magyarok honfoglalás előtti történetébe helyezi, méltán várható, hogy találkozzék nyelvi adataink közt, ha a dolog természetéhez képest nem is valami nagy számmal, de egy-két olyan is, melyen a keleti eredet bélyege nemcsak mint lehető és valószínű, hanem az ellenkező esetet kizáró biztossággal fölismerhető legyen. Ilyen bélyeg gyanánt nem tekinthető az ószlovén hangzás, mert e nyelvnek nem ismerjük északnyugati határait, s éppen vitás kérdés, vajjon nem nyúltak-e be azok mai hazánk területére is. Joggal vehetjük azonban a keresett vonásnak esetleg azt, midőn valamely szláv eredetű szavunk régi török közvetés jegyét viseli, vagy különös oroszossággal tűnik ki; a mennyiben t. i. török és orosz hatás a honfoglalást követő két században itt nem képzelhető. Hasonlóképen láthatunk keletre valló sajátyságot abban, midőn valamely szláv szó a magyarban eltérve az ószlovén hangalaktól, ezen eltérésében az oláh nyelv szláv szavainak eltéréseivel, vagy a volgavidéki rokon nyelvekével egyezik. Szerencsére van néhány adatunk ezen fajtákból is. (V. ö. Ethnographia, VIII. évf I. sz.)

Mindezek alapján kutatásunk végeredményei a következők:

1. *A magyarok és szlávok ethnikai, valamint nyelvi érintkezésének kezdetei tetemesen régiebbek a honfoglalásnál s a magyarok feketetenger-melléki tartózkodásának korszakába teendők.*

2. *Különösen a nyelvi hatás terén ezen korból valóknak kell tekintenünk — hacsak határozott történeti, vagy nyelvészeti körülmények az ellenkezőt nem bizonyítják — közkeletű, valamint ószlovén, oláh-szláv és orosz hangalkotású szláv jövevényszavainkat.*

3. *Mai hazánk területén a honfoglaló magyarok a jelenleg és élő szláv nemzetektől különböző, velük nem azonosítható szláv népséget legfeljebb csak igen jelentéktelen, az ethnikai és nyelvi hatás szempontjából tekintetbe alig vehető számban találhattak.*

4. *A magyar nyelv szláv elemeiből levonható műveltség- és őstörténeti következtetések tehát* (pl. a házi életre, földművelésre, iparra és a keresztyénséggel való első megismerkedésre vonatkozólag) *szintén régiebb, a honfoglalást megelőző korban gondolandók.*

5. *Szemben a szláv ethnikai és nyelvi hatás ezen ősibb rétegével, van egy újabbkori, a jelen haza területén történt érintkezésből származott rétege is, mely főképp délszláv jellegű.* Ilyen legrégebbi állami intézményeink egyik legfontosabb szava *megye*, régi *megya* is (- horvát, szerb *medja*), mely ha hazánk szláv lakosságának főtömege ószlovén-fajta nyelvet beszélt volna, mindenetre *mesgyé*-nek (ószlov. *mežda*) hangzanék.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a Gorove-pályázatról.

„Az újkori aesthetika története Kant felléptéig“ cz. pályamű szerzője igen terjedelmesen és behatóan tárgyalja a kérdést, melyet világosan s az egész anyag kellő ismeretére valló módon fejteget. Elrendezésében nem az egy nemzethez tartozó írók csoportosítása az uralkodó szempont, hanem ezen belül az elvek vagy vélemények azonossága vagy harca. Nem is egy eleve elfogadott rendszer álláspontjából bírálja az író, a szerint osztván dicséretet vagy gáncsot, a mennyiben a saját rendszeréhez közelebb vagy távolabb esik, hanem igyekszik a különböző nézeteket tárgyilagosan előadni s rólok higgadtan ítélni. Bíráló mértéke annyiban is kiérdemli helyeslésünket, hogy az angol, francia és olasz aesthetikusokat bővebben tárgyalja, mint az e nemű német művek s nem igyekszik őket, ezek utódjára, tisztán a német aesthetika előfutárjaiul tekinteni. Szerző továbbá közvetlenül magukból a forrásokból merít, melyeket jól ismer, ügyesen felhasznál és szakértelemmel tárgyal. A kor vagy iskola aesthetikai nézeteit, a melybe esetleg tartoznak: a philosophiai rendszernek egészébe kellően illeszteni kevésbé tudja, s még Descartes és Leibnitz bölcészetének ismertetése is másodkézből való s a mi nagyobb baj: nem forr az odatartható aesthetikai tanok előadásával belső egészszé. Általában nem mindenütt van elég érzéke a tudományos keret és kulturtörténeti háttér iránt, a mit még a renaissance tárgyalásában is elmellőz, a miért is egységes kép helyett itt is, egybegyűtt is, kevésbé széthulló mozaikot nyerünk. Szerző egyáltalán sehol sem mélyreható, de fejtegetésében mindenütt világos és biztos, kritikájában mértéktartó és józan, előadásában folyékony és egyenletes. A bőbeszédűség az egész munkának általános, de még sem annyira szervi hibája, hogy kellő energiával róla tenni ne lehetne. Aránylag kevés és ritka a szerzők egy-

mással való összehasonlítása, a mi pedig előadását színesebbé és elevenebbé tenné. A hol ilyen van, p. o. Burke, Hume, Voltaire tárgyalásában, azok tényleg a munka legsikerültebb részletei. Szerdahelyi részletes tárgyalása és leírása magyar ember munkájában el nem maradhatott ugyan, de mégis érdemül tudjuk be szerzőnknek, hogy e kor egyetlen kiválóbb magyar aesthetikusát, a mire rá is szolgált, többi társaival egy sorba állítja. Apróságokra nem akarunk különös súlyt helyezni, így, hogy az ízlés a priori feltételeinek vizsgálói közül kifelejtí az angol intellectualistákat; hogy Scaliger nagy jelentőségét nem tünteti föl; Shaftesburynél a szépség fokainak megkülönböztetését mellőzi stb.

Ezek után a: „Mag die empirische Exposition“ stb. Kantból vett jelíggel ellátott pályaművet, mint érett és művelt főnek nagy olvasottságra és tudásra valló művét, mely tudományos irodalmunknak érezhető hiányát jól fogja pótolni, a pályadíj kiadására egyhangúlag melegen ajánljuk.

Budapest, 1897. május 4-én,

Bánóczy József lt.

Négyesy László lt.
Beöthy Zsolt rt.

2. Jelentés a „Lukács Krisztina-féle“ pályázatról.

I.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya alólirottat azzal méltóztatott megtisztelni, hogy a Lukács Krisztina-féle pályadíjra beérkezett pályaművek megbirálására felszólította. Hozzám két pályamunka tétetett át, úgymint:

I. sz. Jelige: „Primus est sapientiae gradus falsa intelligere, secundus vera cognoscere.“ 664 lap.

II. sz. Jelige: „Az érzeteknek ontologiai, metafizikai jelentésök van. L. Feuerbach.“ 531 lap.

*

*

*

Az I. sz. pályamű két részből áll. Az egyikben szerző az ismeretlen feladatát, főproblemáit és a maga álláspontját jelzi (Bevezetés és Befejezés): a másodikban ezen álláspontjól bírálja az egyes elméleteket. Szükséges azért, hogy az első részt tüzetes bírálat alá vegyük; mert ettől függ a szerző tulajdonképeni munkájának értéke.

1. A szerző álláspontja.

Szerző szerint az ismeretlen célja: „az ismerés mibenlétét kutatni“ (11. l.). Minthogy pedig az ismerés lehet: érzéki észreveszés és gondolkodás, — azért az ismeretlen alapkérdése két kérdéssé válik: „a konkrét megismerés“ problemájára, mely az érzéki megismerés mibenlétére — és „a discursiv ismerés“ kérdésére, mely a gondolkodási functio mibenlétére vonatkozik (12. l.).

Az első kérdésre szerző szerint három felelet adható: vagy az alanyból hozom le a tárgyat — *idealismus*; vagy a tárgyból az alanyt — *realismus*; vagy mindkettőt egy rajtuk kívül álló harmadikból — *ideal-realismus*. Szerző ezen három magyarázat egyikében sem találja a „concret megismerés“ megfejtését: ezen kérdést egyáltalában tudományosan megoldhatónak nem tartja. — A discursiv ismerés kérdését pedig két problémára osztja: az *immanens problema* azzal foglalkozik, hogy a gondolkodás mily szerepet játszik a tapasztalati világban?, — a *transcendens problema* azzal: mily szerepe van a gondolkodásnak a tapasztalatot meghaladó, érzékfeletti ismerésben? Szerző ezen kérdésekre nézve azon álláspontra helyezkedik: hogy a gondolkodás nem „öntermékenyít ő functio“, hogy az ismerés csak a tapasztalatot belüli lehetséges s így minden „ontologia“ lehetetlen — mert ellenmondó. Mégis van gondolatunk az absolutumról is, de ez nem egy *létezőnek*l gondolata, nem *fogalom*, melynek tartalmát bírniánk adni, hanem csak „regulativ elv“, „heuristikus értékű“ (585. l.), vagy *eszme*.

De sarkalatos kérdésnek a „concret megismerést“ tekinti s ennek eldöntésétől függ a discursiv ismerésnek sorsa is (53., 652. ll.).

Szerző szerint a Kant utáni ismerettanok egy része abban tévedt, hogy a két főproblemát *megfejtetni* akarja; másik része abban, hogy erről ugyan lemond, de lemondását igazolni nem bírja. Az első hibába esik az idealismus, a realismus és a positiv idealrealismus; a másodikba a negatív realidealismus vagy positivismus. Az ő nézete szerint az egyedüli megoldás csak a kriticismus alapján lehetséges, mely „az egyoldalúságot (alany-tárgy) egyszer s mindenkorra túlhaladta s azért a positivismus mindaddig nem találhat filozófiai alapot tanainak, a míg Kant tanával nem egyesül“ (556. l.). Kant tanából azonban ekkor okvetetlenül elhagyandó az a priori transcendentalismus, mely annak ellenmondásait okozza.

A kriticismus és positivismus egyesítését próbálta pl. Böhm Károly, de sikertelenül (646. l.), mert ezen egyesülés csak akkor lehetséges, ha a kriticismus azon sarkalatos tételének szerzünk érvényt, hogy „a tudat már *subjectum* és *objectum* *egysége*“ (173. l.) s épp azért: „a tudat nem képes belátni az egyesítés titkába, mert épp az egyesülés *productuma*“ (174. l.). A kriticismus alaptana „az *alany és tárgy viszonyossága*“, relativitása (176. l.). Nem lehet ennél fogva sem az alanyt, sem a tárgyat a másiktól levezetni: „a valódi tudomány a már *adott világra* vagyis a *tények rendszerére* épít, melyek épp azért ránk nézve már feloldhatatlanok, mert tudatunk egész tartalma ő rajtok épül fel, s így az ismerés nem magyarázhatja meg az adott létező tudatát, a concret ismerés problémáját“ (175. l.). Az idealismus pedig éppen ezt az egységet akarja megérteni, mint az alany *productumát* (884. l.); s épp azért az idealismus épp oly kevésbé magyarázat, mint nem az a realismus.

Szerző szerint ezek után csak a „tudategység“ van adva, mint

alany és tárgy *productuma*; s épp azért sem az alanyról, sem a tárgyról, nézete szerint, *külön* nem beszélhetünk, mert külön *adva* egyikük sincsen. Ha mégis koezkáztatunk róluk valami állítást, akkor visszaesünk az ontologia álláspontjára. Csak ha szigorúan ahhoz tartjuk magunkat, hogy egyedüli ismereti tárgyunk a tünemény, akkor jutunk el a kritikai positivismus biztos révébe. Fájdalom, szerzőnk ezen töle megvont körben maga sem bírta magát tartani s nekem úgy látszik, hogy azon küzdelméből, melyet az idealismus ellen folytat, csak súlyos sebekkel borítva, de egyáltalában nem mint győztes kerülhet ki. Megtörtént ez már Wundttal is, a kire szerző támaszkodik, meg *Laas Ernővel*, a kinek alaptanaival szerzőnk nézetei feltűnően egyeznek. Mert ama kritérium követelése ellenére a kivitelben ő is különféléket tud az alanyról mondani, úgy hogy *tényleg az ő álláspontja is 1. subjectivistikus, 2. idealistikus, 3. transcendentalis, sőt még ontologusnak is lehetne mondani*. Ezen tétel bizonyítására szolgálnak a következők:

1. Szerző szerint „az a körülmény az én tudatom az én világom”: e világ pedig *subjectiv és objectiv elemek összehatásából áll, képezi magyarázatát a tapasztalat lehetőségének*“ (178. l.). És még világosabban (439. l.): „minden érzet, minden qualitas subj. tudatmozzanat, mert *hisz végelemzésben nem vehetők tudomásul, mint a mi az én tudatom mozzanata*“. Ez nyilván subjectivismus és pedig czáfolhatatlan igazság.

2. Szerző szerint „a természeti tárgyak végelemzésben mind érzetcomplexiók”; „a természet törvényei az én tárgyas világom törvényei s ép úgy mint a *tárgyas világ* az én subjectiv tudatfunktión által van feltételezve, *mely functiotól függetlenül az semmi*, — épp úgy e törvények e léte és érvénye is csak viszonylagos“ (419. l.). Ha tehát a tárgyak = érzetcomplexiók, a tárgyas világ pedig tudatfunktióntól függetlenül semmi, — akkor nem látom át, hogyan lehetne szerző más, mint idealista? Igaz, hogy nem metaphysikus, hanem positiv idealista, kritikai idealista; mert a positívum, az adott: az érzetcomplexio; nincs *adva*: „lelki és testi ünemények“ (mint szerző 651. l. egész kritikátlanul mondja), hanem *adva* vannak kizárólag lelki tünemények; a test is csak mint lelki tünemény (= érzetcomplexio) van *adva*. De ha így áll a dolog, akkor szerzőnek nem kell az idealista nevet elutasítani: jó és szép név az és szerzőre teljesen ráillik.

3. De szerző még *transcendentalista* is. Szerző elismeri, hogy a tapasztalat a tárgy és alany egysége. Az 543. l.-on szerző Mill ellenében ezt jegyzi meg (helyesen): „az elme (a gondolkodás = a priori tudatfunktio) belülről (lehet-e „kivülről“ is?) fejlődő energia, mely bár az érzékek anyaga nélkül nem fejlődhet, de azért *több* mint az impressiók pusztá felvevője, mert lényegileg *sine qua non tényezője* a tudatvilágnak“. Az elme ezen működése „*relative el is válhat (!) a concret érzékeléstől*; az ismerés egy kifejtett concentrikus munka, melynek *aktivitását nem lehet objectiv érzéki benyomásokból levezetni* épp oly

kevessé, mint a tüdő lélegzését az arra ható levegőből“ (ugyanott). Ebből világos, hogy az elme külön valóság, melynek a priori funkciója van, s ezt nem lehet a külső benyomásokból levezetni.

Már most azt hinnők, hogy szerzőnek fent jelzett álláspontjáról az elme természetéről semmit sem tudhatunk, — mert hiszen adva csak „az alany-tárgy egysége“ (passio) van. De szerző egy alkalommal nagyon merész combinációkba ereszkedik. Azt mondja (352. l.): „tér idő és logikai rvények a tapasztalást megelőzőleg nem inhaereálnak az elmében; mert az elme semmi egyéb, mint a tudatfunkciók összessége, e funkciók pedig az érzékelést megelőzőleg *semmik*“. Ha ugyanis szavánál vennők a szerzőt, akkor ezt a furcsa egyenletet kapnók: elme = tudatfunkciók = semmi. Azonban szerző sokkal őszintébb (vagy talán következetlenebb?), semhogy ezt az eredményt megvonná. „Az érzékelést és az inductiót az elme a priori (tárgyból le nem vezethető) *activitásának mechanismusa* végzi“, folytatja szerző. Tehát az elmének van *mechanismusa* (legyen szabad ebben Böhm K. „ismerési mechanismusára“ ráismernem s mint ilyent üdvözölnöm!). Ennek a mechanismusnak abban áll természete, hogy bizonyos „*dispositiók*“ vannak az „*ember logikai szervezetében*“ (nem az *elmében* inkább?), melyek pl. az absolutum „eszmének megalkotására valók“ (568. l.).

Ámde szerző még többet is tesz fel ezen „logikai szervezetben“. Ismerésünknek kell bizonyos *változhatatlan alaptételekkel* birnia, ha bárminek fölismerését is vitatjuk“ (571. l.). Ezek nem lehetnek inductiók, mert ezekre *épül* az inductio (u. o.). „Ezen *változhatatlan tételek* ismerettani filozofia igazságokon alapulnak.“ Sőt ezen tételek természetét is ismeri szerzőnk: „nem a tudás anyagára, hanem *annak formájára* vonatkoznak“, még tovább: „a mi világunk az ismerési mechanismus (lám, lám!) által van formailag feltételezve, éppen úgy, mint e mechanismus a tárgyas világ anyagától van feltételezve“ (az összehasonlított második tag érthetetlen és lehetetlen). Ebből következik végre: „a kérdéses változhatatlan tételek az *ismerés e formális mechanismusára* vagyis a gondolkodás és ismerés benső törvényeire vonatkoznak“ (571. l.).

Ha szabad folytatnom: „ezen törvények a funkciók synthesisére vonatkoznak, tehát tapasztalat előtti szervezetben rejlenek, — azaz a priori synthetikus ítéletek“. Szerzőnek végszava tehát csak az, a mivel Kant kritikáját kezdi; ugyanaz, a mit Böhm K.-nál Fichte-féle álláspontnak és dogmatikus elemnek nevez. Ha például (972. l.) azt mondja: „bizonyos változhatatlan elemeket fel kell vennünk a tudatban, mint annak legáltalánosabb törvényeit“, — akkor úgy veszem észre, hogy az ontologia csapására tértünk; csak az a különbség szerző és az igazi ontologusok között, hogy ezek a tételeket meg akarják állapítani, szerző pedig ismereteinek jelen fejlődési fokán még nem bírja.

Úgy vélem, hogy szerző saját mondásaiból kimutattam, hogy 1. subjectivista, 2. idealista és 3. transcendentalista.

2. Az álláspont folyományai.

Alaptétel tehát: az alany-tárgy relativitása; a tudategység a kiindulási pont, s ezen tudategység elemzése az egyedüli tudományos feladat. Ebből szerzőnk öt következményt von le: 1. a gondolkodás csak analitikus művelet; 2. az álláspontnak psicológiaiainak kell lennie; 3. az egyedüli módszer az inductio; 4. az általános tételek inductio eredményei; 5. az absolutum nem fogalom, hanem „eszme“. Hogy szerző bíráló megjegyzéseinek értékét megbecsülhessük, okvetlenül kell ezen pontokkal foglalkoznunk.

1. Szerző számos helyen sürgeti, hogy a gondolkodás nem synthetikus, hanem analitikus művelet (különösen 148., 149. ll.); s nézete támogatásául az „újabb logikára“ (Wundt) hivatkozik, a mely ezt az ítéletre nézve állítólag ki is mutatta. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy az ítélés tényében, akármilyennek gondoljuk is, az alany mégis szemben áll a tárgyával — hogy ennél fogva mégis van lehetőség arra, hogy a kettőt külön gondoljuk, s hogy a kettő külön van is. De ebből az az ítézés természetére semmi sem következik. Nem fogunk szavak felett disputálni; az igaz, hogy az ítézés egy synthesis (ott van a kapocs is!), de e synthesisist analysisnak kell megelőznie. Azonban az analysis újra már csak egy synthetikus egységet bont fel. Mondhatjuk ennél fogva, hogy *a gondolkodás éppen úgy synthesis, mint analysis*, s azért önkényes Wundtnak azon tétele, hogy az ítézés analysis; — ha azonban a gondolkodást ezen *egy* stadiumra akarjuk érteni, akkor analysisnak nevezhetjük, bár, mondom, ezen megszorítás önkényes. Abban igaza van szerzőnek, hogy az ítézés nem mindig „subsumtio“, — de viszont nincs igaza, hogy az ítéletben nem kapcsolom az „arany“ fogalmát a „sárga“ fogalmához. Mert tényleg ennek a kapcsolatnak kifejezése az ítélet. Szerző tana az ítélestről tehát nem kifejtett, ingatag; azért kriteriumul nem fogadjuk el.

2. Az ismereti álláspont *a lélektani*. „Igaza van Friesnek; az ismerettan semmi egyéb, mint philosophiai anthropologia, ismerésünk természetének lélektani alapon való megismerése. A criticismus nem beszélhet a priori kritikáról“ (345. l.). Szerző álláspontjának ez az egyik főgyengéje, hogy az ismerettani módszert a lélektanival azonosítja; és semmivel sem bizonyította az általa több helyen magasztalt Fries belátásának kurtaságát jobban, mint azzal, hogy lélektani kutatással akarta Kantot megecorigálni.

A dolog nézetem szerint, így áll. Arról, hogy valamit ismerünk, természetesen csak a belső megfigyelés (reflection Lockenál) által értesülünk; ebben van Friesnek egész igazsága. „Inductiv psicológiai alap nélkül nincs sem logika, sem ethika, sem ismerettan“, mondja szerző és ezt nevezi a „Friestől feltárt nagy igazság kiaknázzhatatlan tárházának“ (349. l.). Ezt azonban nemcsak Fries tudta, hanem Kant is tudta s általában a mi ellen szerző (350. l.) küzd, az csak

a saját tévedése; Locke óta nagyon világos a reflexio szükséges szereplése. Ez tehát nem elég ok arra, hogy Fries „éppen oly halhatatlan legyen, mint Kant“ (352. l.); ámbár én kívánom neki, mert derék, józan ember volt.

Azonban más a tények constataálása, s más az értéküknek, érvényességüknek megbecsülése. Az első a lélektan dolga, — csak a másik az ismerettané. Ezt minden Kant *értő* tudja s ez a különbség a Kanti és a Locke-féle criticismus között (*Riehl L. 8.*). A tényeket Kant is ismerte, hisz elmélkedett rólok; de a tényekben nem látta az általánosság garantiaját, s azért a *tényekben* keresett valamit, a mi ez általánosságot megadná. Ezt az ismereti feltételt találta az a priori szemléletekben és fogalmakban. Ezt különben szerző, a ki Kant tanát elég világosan állította össze, bizonyosan maga is belátja.

S mégis Friesben találja a criticismus kijózanítóját: jele annak, hogy a psychologia és az ismerettan különböző feladatát tisztán nem fogja fel s azért a kettőnek módszerét sem. *Kant módszere*, a mint a problémáját ő állítja, *minden inductiót kizár elvileg*; a lélektan pedig elvileg követelő. De azért nem a priori volt az eljárása, a mint szerző neki imputálja. Az a hely, melyre szerző hivatkozik, csak helytelen grammatikai interpretációval szól szerző mellett. Ezen pont (*Kr. d. r. Vft. 25 l. III. kiad.*) a következő: „Ich nenne alle Erkenntnisse *transcendental*, die sich nicht so wohl mit Gegenständen, als mit unserer Erkenntnis von Gegenständen *sofern diese a priori möglich sein soll*, überhaupt beschäftigt“. Ezt szerző (65. l.) így fordítja: Ez ismerés szerinte a tárgyakról való ismerésünkkel foglalkozik, „*a mennyiben ez a priori lehetséges*“. „Kant tehát“, folytatja szerző, „nyilván *a priori ismerésnek* tartja, mely minden tapasztalattól függetlenül hirdeti elveit“. Ez azonban a szövegnek egyszerű félreértése. Kant szerint a *transcendentalis* ismerés azon ismerés, mely az *állítólag a priori lehetséges* tárgyi ismeretre vonatkozik; tehát nem a *transcendentalis* ismerés a priori, hanem a tárgyak ismerése állítólag a priori van, — mert „*sofern diese*“ nem a „*transcendentalis Erkenntnis*“-re, hanem az „*Erkenntnis von Gegenständen*“-re vonatkozik. Szerző pedig „*a mennyiben ez a priori lehetséges*“ --- mondatában az „*ez*“ szót a criticismus tanára érti. Vajjon milyen úton nyerjük ezt a „*transcendentalis ismeret*“-et, azt Kant a kritikákban világosan kimutatta; az adothoz keresi a feltételeket. Ezen pedig Fries sem reparált.

Azért tehát, hogy valaminek *megeleltére* lélektani úton jutunk, annak *érvényessége* felett nem a lélektan ítél. Nyilvános példa rá az erkölcsi ítélet.

3. Éppen azért nem lehet igaza szerzőnek azon tétellel, hogy az ismeret alaptételeinek felkeresésére az egyedüli módszer az *inductio*. „Ugyanez inductiót“, úgymond, „alkalmazhatjuk a belső tapasztalás, a psychologiai észlelés területére és ily módon kapjuk a belvilág folyamatainak törvényeit csakúgy“, mint a természettudományban (347. l.).

Igaz, hogy szerző szerint „ez inductiv eljárás csak *alapja* az ismeret-tannak, de *nem egészen tartalma*. . . . Az ismerettan oly szerepet játszik szemben a psychológiával és logikával, mint a természet-bőlcsészet a természettudomány eredményeinek felhasználása tekintetében. „Az ismerettan az idevágó psychikai tünemények *speculativ feldolgozása*“ (348. l.). De hiszen éppen ez a criticismus munkája! s éppen az a kérdés, hogy ezen „feldolgozáshoz“ is az inductio vezérfonala eleget-e? Kár Wundtnak mindent elhinni!

4. A mit pedig az *ítéletek általánosságáról* mond, megerősít azon gyanúmban, hogy az inductióval akarja az ismerés törvényeit megállapítani. „Ismeretes“, úgymond (125. l.), „hogy minden általános ítéletünk csak a tapasztalat hosszú sora által keletkezik, sőt hogy az inductio csak a causalitas alkalmazásával válik általában általánossá“. Tulajdonkép tehát minden inductiónak alapja az októrvény, mint J. St. Mill tanítja. De honnan ezen októrvény? Csakis a tapasztalatból; sőt Mill szerint az októrvény általánosságban nem is érvényes. Szerző nagyon jól érzi azon circulust, melyben Mill e helyt forog; mert ha a tapasztalat általánossága az októrvénytől függ, az októrvény pedig, mely viszont a tapasztalattól függ, maga sem általános — akkor micsoda általánosság lehet a tapasztalaté? Szerző azért (549. l.) azt mondja, hogy: „az ismerés természetének megismerésére czélzó inductio is csak úgy *válhat* világossá és tudományos eredménynyé, ha azt ismerésünk természetéből *sikerült megértenünk*, azon pontból, mely ismerésünk legjellegzetesebb momentumát képezi“. Ámde hogyan vezessük le „az ismerés természetéből“ — ha ezt ismét maga szerző sem tartja megismerhetőnek? Hiszen a tudattartalom csak „alany-tárgy egysége“, sem az egyiket sem a másikat, szerző szerint, külön nem érthetjük: honnan nyerjük az ismerés természetét? Szerző itt Kantra utal, ki ezt megcselekedte (550. l.); de hiszen szerző szerint éppen ezen a priori szemléletek és kategoriák képezik Kantnak föltévedését, mint később látni fogjuk!

Így tehát szerzőnknek az „általánosság“ felderítésére nincs más módja, mint az ismerés természetébe hatolnia. Ezzel azonban bevalotta, hogy az inductio nem ad általánosságot; bár nem tudja, hogy már most honnan szerezze? ha az alany is ismeretlen. Itt csak az alterniva egyik ágát fogadhatja el: vagy inductio és akkor nincs általánosság; vagy van általánosság s akkor nem az inductióból ered. S ezzel ott állunk, a hol Kant volt a Kritik der reinen Vernunft elején!

Hogy szerző ezen tétovázásának mi volt eredménye ott, a hol a kriteriumot alkalmazni akarta, már most is világos s maga helyén tüzetesebben fogjuk kimutatni.

5. Múltó megrovásban részesül Kantnak noumenonja is. Szerző szerint „a noumenon kérdése“ Kantnál tisztázatlan és befejezetlen (156. l.); szerző szerint a noumenon metaphysikai schema s nála nem szükséges. „Ha egyszer felfogtuk, hogy a tudatnak föltétele már a

tárgy, vagyis az objectív tünemény, akkor a noumenon kérdésének nincs értelme.“ Mert „minden tárgyat csak annyiban ismerhetek meg, a mennyiben az hozzám viszonyban van“ (158. l.), azaz a mint „*relativ tünemény*“ [talán a „relativ“ el is maradhatna?]. Éppen azért a noumenonnak „*csak gondolata is ellenmondó ránk nézve*“ (158. l.).

S mégis „tőle elvonatkozni nem lehet“ (160. l.); már az, hogy a tárgyakat úgy ismerjük, a mint reánk *hatnak*, „supponálja az absolutum, a noumenon fogalmát“. Ez egy „*oly fogalom-constructio*, mely bár önmagában ellenmondó, de azért arra, hogy *helyesen ismerjünk*, kell hogy aegise alatt dolgozzunk“. Kant hibája tehát az volt, hogy nem ismerte fel, hogy a noumenon nem *fogalom*, hanem *eszme*“ (161. l.). Ilyen eszme csak *egy* van, az absolutum; a Kant-féle három eszme ennek csak „különböző szempontja“ (161. l.).

Szerző ismételten visszatér ezen „eszmére“ és sokat vél vele (úgy mint Laas is) javíthatni. Már fentebb láttuk, hogy az eszme azon dispositiókból ered, melyek az ember logikai szervezetében vannak. Felhánnya Friesnek, hogy az absolutumot hit tárgyává tette, „holott az absolutumot mint *létezőt* nem tudjuk gondolni, mert ennek fogalma tele van ellenmondásokkal“ (354. l.); Lotzenál is helyteleníti, hogy valóságnak veszi. „Ez absolutumot fel kell tennünk, hogy az adott világot jellemezhezzük (!), de ebből nem következik, hogy az absolutum bármely távolról is ismereti tárgy volna“. Az absolutum csak egy *szükséges*, de *realisálhatatlan* . . . eszme“ (420. l.). A positiv ideal-realismusnál újra fejtegeti; ép úgy Spencernél is rosszalja, hogy létezőnek mondja (564. l.); ugyanazt teszi Dühringnél (584. l.) és Wundtnál. Egyszer maga is türelmetlenné lesz s így kiált fel (304. l.): „Próza nyelven szólva: az absolutum a tudomány és élet szükséges hazugsága, mely a mi elménk előtt mindig a *valótlan*ság, *képtelenség* színében jelenik meg, a nélkül azonban, hogy e valótlan, e képtelen álomról le tudnánk mondani“.

Szándékosan terjeszkedtem ki szerzőnek ezen előtte nagy becsben álló fejtegetésére. Ha most összegezek, akkor furcsa képet nyerek az „eszméről“. Ezen eszme nem egyéb, mint a Kant-féle „határfogalom“; az eszme azért nem realisálható, mert nincs számára érzéki tartalmunk, mely fogalommá tenné, az eszme szükségképeni folyománya logikai dispositióinknak; az eszméről nem lehet a létet sem állítani, sem tagadni; ezen eszme nélkülözhetetlen „regulativ elv“, ha „helyesen ismerni akarunk“, az „ő aegise alatt“ kell megtennünk; s mégis ez eszme „hazugság“ — „ellenmondás“ — de azért „élteti az embert elméjében úgy, mint szívében: amott mint a tudás absolut teljessége, melyre törekednünk kell az elérhetés reménye nélkül“ (304. l.).

Azt hiszem, mindenki előtt világos ebből, hogy a szerző ezen „eszmével“ nem tud mit kezdeni. Az „eszméből“ semmit sem lehet érteni. Az „eszme“ = ellenmondás = hazugság = regulativ elv = nem valóság = folyománya a logikai szervezetnek. Mit akarunk ezen

ellenmondásos, realisálhatatlan hazugsággal regulázni? micsoda „logikai szervezet“ volna az, melynek szükségszerű kifolyása az ellenmondás! logika — melynek lényege az ellenmondás! És ha „valótlanság“, akkor hogyan lehet mondani, hogy az absolutumról sem a lét, sem a nemlét nem mondható? hiszen már a „valótlanság“ döntött benne! Az „eszme“ csak szó, melyhez semmi concret gondolat nem fűzhető.

3. A bírálat egyes részletei.

Az első és második alatt mondottakból világos a szerző álláspontja. Adva van szerinte a tudattartalom, mint alany és tárgy egysége; e kellő egyesülésének titka azért meg nem érthető s az absolutum fogalma üres és ellenmondás. Mind a mellett ő is kénytelen alany és tárgy közt különbséget tenni, a mennyiben amaz az „a priori tudatfunctio“, emez pedig az érzéki „adott“. A tudatfunctio pedig valóságos „ismerési mechanizmus“ vagy „logikai szervezet“, spontán tevékenység. De csak formai; alakot ad az adottnak. Fakad azonban belőle más is; a spontán functióból ered az inductio, mely általános tételeket nyújt, az eszme, melynek „regulativ elve“ szerint és „aegise alatt“ kell haladnunk, ha „helyesen“ ismerni akarunk. Fájdalom azonban ezen eszme „hazugság és ellenmondás“ s így az egész logikai szervezet felesleges, csak az érzéki adottnál, a tudattartalomnál kell maradni, azaz a tüneménynél. Nyilvánvaló, hogy szerzőnél sensualismus és transcendentalismus, psychologia és ismerettan egymásba csapnak át s azért az inductiót a transcendentalisra építi, viszont ezt amabból akarja érteni.

Nem lehet, hogy ilyen ingatag álláspontról helyes kritikát gyakoroljunk; etaláljuk nagyjából a helyeset, inkább ösztönszerűleg, mint módszeres tudatossággal; de a mélyebbre fekvő kérdéseknél meg kell tévednünk. Ezen állításomat azon részletes feldolgozás igazolja, melyben az egyes philosophusok idevágó tanait részesíti. Ezeknek megítélésében kettőt kell elválasztanunk: 1. az elméletek *positiv előadását* és 2. azoknak bírálatát.

A mi az elsőt illeti, szerző a pályakérdést úgy fogta fel, hogy a kritika mellett lehetőleg a történelmi fonalat is meg kell tartania. De szorosan nem tartotta magát a chronologiai rendhez, a mi különben felesleges is lett volna. Tárgyalását négy részbe foglalja össze: úgymint:

1. az idealismus története Kanttól Hegelig;
2. az idealismus története Friestől napjainkig;
3. a realismus története Herbarttól napjainkig;

4. Az ideal-realismus, a hová a positivismust is számítja. Alig van számba vehető német gondolkodó, kit ezen útjában nem érintene; ellenben a francia bölcselekedők közül csak Comte-ot és Taine-t említi s az angolok közül is J. St. Millre és Spencerre szorítkozik. Nem levén

azonban feladata, az ismeretten történelmét részletezni, hanem csak a főirányokat birálatilag elősorolni — ezt hiányul éppenséggel nem akarom betudni.

Ezen kereten belül úgy jár el, hogy előbb a tant positive összeállítja s ehhez azután megjegyzéseit fűzi. Az elsőt illetőleg a szerző munkája elég áttekinthető képét adja a szellemi küzdelemnek. Helyesen tartja magát a kimagasló alakokhoz, legfőképen Kanthoz, kinek tanát világosan állította össze. Vannak részletek, melyekhez feltétlenül hozzájárulok; ilyen Fichte, Schelling és Hegel tanainak ismertetése, bár Schellingnél a tan áttekinthetőség szempontjából sok kívánni valót hagy — talpra esett Schopenhauer tanának előadása és kritikája is, valamint a Lotzeről mondottak. Fries is helyesen lett a feledés homályából kiaknázva, mely tanaira az idealismus virágkorában borult. Hozzá szerző világosan, minden czikornya nélkül beszél s a földolgot a művekből vett citatumokkal biztosítja. Híggadt minden részben s a hol sikerült, teljesen érthető.

Másképp kell a dolog természete szerint a birálatról nyilatkoznom. Birálataiból nem domborodik ki eléggé a főhiányok és előnyök képe, bár többnyire összegezi az eredményeket. Ennek okát abban keresem, hogy szerző a maga álláspontját a bevezetésben kellő részletességgel nem adta elő. Ez arra kényszeríti, hogy ezen homályosan érzett fogyatkozásokon segítsen, a minek megint az a következménye, hogy némely tanokat, különösen az „eszméről“ szólót újra meg újra fejtegeti (Kant, Spencer, Dühring, Wundt, Ulrici s másoknál) s ezen tanok ellen támadható kétélyek ellen előre védekezni igyekszik. Azért ismételtlen fejtegeti álláspontját, Herbarttól kezdve mindinkább elveszíti a még meglevő szabadságot, terjengőssé lesz ott is (pl. az isten fogalmánál), a hol a dolog nem kívánja s ez által hosszú excursusaival (pl. a materialismus ellen) elborítja az egészen átvonuló fonálát. Éppen ezen fejtegetések csábították arra is, hogy a részletekben saját jobb belátásával ellenkező nézeteket sürgessen, melyek az olvasóra azon benyomást teszik, hogy szerző álláspontja nem megállapodott s azért consistentia nélkül szűkölködik. Ítéleteiben azért nem mindig megbízható s mindaddig nem lesz, míg az alap felfogásához tapadó fogyatkozástól (ha szabad mondanom: ki nem forrottságtól) meg nem szabadul.

Ezen ingatagság kimutatására hadd álljanak a következő részletek. Mellőzőm a 66. lapon található Kanti fejtegetést a „közvetlen ismeretről“ s a szemlélet és érzékelés azonosításáról — bár nézetem szerint Kant nézetét nem fejezi ki pontosan. Nem tartom helyesnek azon Kanti kifejezésnek „*Metaphysik als Naturanlage*“ (metaphysika naturalis)“ ilyen fordítását: „*Metaphysika mint természeti hajlandóság*“. Nagyobb baj az, a mit Kanttal szemben *kritikája* követ el.

Minthogy ugyanis szerző maga transcendentalis idealista (bár akaratlanul) s így az ítéletek általánosságáról s az inductio szerepéről

az ismeretben csak következtetlenséget tanúsít, azért minden bírálata Kanttal szemben csak *követelődzés*. Az inductio varázssvesszeje Kanttal szemben közönséges sítapálczáznak bizonyul, melyet betykén forgat a vasárnap kiránduló ifjú, de lelkek vezetésére Hermes psychopompós nem használja. Pedig ilyenforma követelésekkel lép fel szerző Kanttal szemben.

Először is ellenmondást lát abban, hogy Kant minden ismeretet tapasztalatnak mond s mégis az észtt akarja kritizálni; azután megtámadja az analitikus és synthetikus ítéletek Kanti distinctióját; associatióból akarja a tért és időt megérteni (129. l.); a matematikai axiómákra rámondja, hogy inductio eredményei (136. 141. l.), feleslegesen találja a kategoriákat (146. l.), melyek szintén csak tapasztalati elvonások s az ismerésben közre nem működnek (147. l.), szóval: mindenütt Kanttal szemben állítja a maga „inductióját“, a mi nem egyéb, mint nem eléggé indokolt és megfontolt követelés, postulatum. Itt azonban a követelés nem ér semmit: itt csak a *bizonyítás* érvényes — ezt pedig szerzőnél nem találom.

A mi legelőször azt illeti, hogy szerző Kantnál ellenmondást lát, a mennyiben minden ismeretet tapasztalatnak mond és mégis az észtt akarja kritizálni, erre a következőket jegyzem meg. „Honnan veszi Kant az észnek ismeretét, holott ez *tapasztalásban nem fordul elő*“, kérdi (121. l.) szerző, úgy látszik, elfelejtette, hogy Lockenál két forrása van a tapasztalatnak: az érzékek és az önmegfigyelés (*Essay conc. II. 1. §. 2—4*); s hogy ennél fogva Kant, ki szerző szerint „teljesen Locke alapján áll“ (121. l.), igenis a tapasztalatból merithette az észtt. Tehát vagy nem áll Kant Locke alapján, vagy szerzőnek nincs gaza, mikor az észtt a tapasztalatban nem látja. És úgy vélem, az utóbbi az igaz. Csak szerző távozik el Locketól és Kanttól, mikor azt állítja, hogy „új tartalmat csak érzékelés által kaphatunk a tudatba“ (653. l.): ez megszorítása a tapasztalatnak, de ez sem Locke s következképpen nem Kant tana, ha „Locke alapján áll teljesen“.

Szerző továbbá az analitikus és synthetikus ítéletek felosztását támadja meg s azt akarja kimutatni, hogy ezek csak „*rám nézve*“ azok, vagyis hogy a különbözés csak lélektani. „Volt idő“, úgymond, (126 l.), „mikor ezen ítélet („a test kiterjedt“) nekünk synthetikus volt, midőn a test képzetét külön birtuk, csak mint érzéki impressiót“. Azt hiszem, szerzőt ezen lélektani megkülönböztetésre (127. l.) csak empirismusa vezette, mert az saját tana szerint sem tartható. Mihelyest nem a lélektani *eredetét*, hanem a logikai *értéket* nézi az ítéletekben, belátja, hogy a Kant-féle felosztásnak igaza van.

Általában szerző polemiája Kant ellen csakis akkor érthető, ha egészen tabula rasát csinál a lélekből; akkor (nagy nehezen) pusztán inductio útján eljuthatunk az általános tétélekre. De a ki, mint szerző logikai szervezetet keres a tudatfunktcióban, — annál következtetlenség, mely megvakított gondolkodásból folyik, a polemia éppen ezen szer-

vezet ellen. Pedig éppen ezen álláspontról kifogásolja Kant tanait a *tér és idő*ről. Szerző szerint „mindazt, a mit Kant csak merev a priorismusnak vél magyarázhatni, könnyen érthetővé teszi az associatio“ (129. l.). Nagyon lekötelenne, ha kimutatná, hogy az associatio, melyből a tér képe keletkezik, vajjon *hol* megy végbe? Mert akkor látná, hogy minden ilyen constructio már post festa történik. Ezért Kant ellenében egyszerűen az associatióra hivatkozni — csak követelődés, szerzőnél még éppen következetlen követelés.

Ugyanilyen értéke van szerző polemiájának, a mely a matematikai axiómákra vonatkozik; egyszerűen állítja, hogy „az axiómák empirikus általános ítéletek“ (141. l.), a mit Kanttal szemben nem állítani, hanem *bizonyítani* kellene. Azzal a tétellel azonban (142. l.), hogy „Kantnak igaza volt, midőn azt mondotta, hogy az általánosságot *mi* vizsgáljuk a tárgyakba“ — bevallotta, hogy másutt van a forrása, mint az inductióban. Ha bevizsgáljuk, akkor már talán előre birtuk? Ha pedig előre birtuk a „tudatfunctióban“, minek akkor Kant ellen polemizálni!

Szerző szerint a kategoriák „velünk született fogalmak“ chimae-rája (148. l.). Szerző remélhetőleg nem tulajdonítja Kantnak az ideainnatát? Hisz Kant maga azt mondja: „Die Kritik erlaubt schlechterdings keine anerschaffenen oder angeborene Vorstellungen: alle insgesamt, sie mögen zur Anschauung oder zu Verstandesbegriffen gehören, nimmt sie als erworben an“.

Ha azonban szerző azt állítja (147. l.), hogy a „kategoriák épp oly kevésbé dolgoznak, mint benső erők az ítélési functióban, mint a hogy tér és idő nem dolgoznak az érzékelésben“, — akkor ez megint saját magának desavouálása. Mert akár kategoriának nevezem, akár másnak (én éppen nem védem Kant categoria-tábláját!), ha az „elme (a gondolkodás = a priori tudatfunctio) belülről fejlődő energia“ (543. l.) — akkor abban kell valaminek lennie, a mi fejlődik s éppen ezen végső csirái az „ismerési mechanismusnak“ fogják azt képezni, a mit Kant kategoriának nevezett.

És ugyanerre vezet szerző tana az *oktörvényről* is (154., 155. l.). Itt is elhagyja az inductiót s a transcendentalismusba menekül, mihegyest a dolgot *érteni* akarja. Elfogadja pl. Hume tanát, hogy az okviszony lélektanilag a szokásból származik; de hogy én ezt a világban *érvényesnek* mondom, az „kétséget nem szenved, hogy *ennek alapja* abban van, hogy az én tudatfunctióm tényezője az én világomnak: az én gondolkodásom állítja elém az én világomat. . . . Végelemzésben tehát az oktörvény teszi lehetővé számomra a valóságot“. De ha ez így van, akkor az oktörvénynek benne kell lennie a tudatfunctióban és szerző csak abban különbözik Kanttól s másoktól, hogy ezek az oktörvény ezen alanyi megvoltáról valami véleményyt koezkrátatnak, szerzőnk pedig ezen véleményével most még nincs rendben. Mert, a mint fentebb kimutattuk, a tapasztalatot, az inductiót az oktörvényre

fektetni, magát az oktörvényt pedig az inductióból levezetni, másnak nem tekinthető, mint orbsinak, petitio principii-nek.

Nagyon messzire vezetne, ha szerző munkájában mindazokat a helyeket fel akarnám sorolni, a hol szerinte ellenmondás van azért, mert transcendentalismust gyanít, — s a hol az ő saját tana éppen ezen transcendentalismust feltételezi. Kantnál talán sikerült ezt kimutatnom. Még egy ironál akarom a főpontokban jelezni.

Fichte, a szerző szerint, Kant tanából az alany superioritását fogadta el s „eltüntetett minden positiv elemet a criticismusból” (213. l.). Bizonyos, hogy Fichte az érzéki tartalmat is az Énből származtatja s ez tanának legvakmerőbb oldala. De nem lehetne-e igaza Fichtének, ha a tudás tartalmát általában csak mint tudást tekinti? Lehet-e a tudás tartalmát minőségileg is másból érteni, mint az alanyból? lehet-e szó színekről, hangokról, alakokról, ha az Éntől eltekinünk? Nem az alanynak modificatiói-e ezek? És ha az alanyt nemcsak az öntudat szoros tényével (Én = Én) azonosítjuk, hanem az Ént és Nemént egy felbonthatatlan egységnek tekintjük — nem jutunk-e akkor az érzéki adatokhoz is mint az alany modificatióihoz? Én legalább Fichte tanát így értelmezném; esze ágában sem volt a való, absolute létező világot az Énből construálni, hiszen ehhez ő az „Anstoss“-t tette fel. De hogy az egész tudás világa, mindaz, a mi az Énnel szemben terjeszkedik és fejlődik, csak az én explicatiója, azt, úgy hiszem tagadni nem lehet. És Fichte csak annyiban tévedt, hogy az Én = Én üres azonosságából vélte a Nemén változatosságát megérthetni.

De in ultima analysi szerző is ott áll, a hol Fichte — az álláspontot tekintve. A 218. l. ezt írja: „van egy neme az egységnek a tudományban, melyet nem lehet ilynemű inductióból kimagyarázni, mert ez inkább amazt lehetővé teszi: *a tudategység*, melynél fogva világunk nekünk mint egység jelenik meg . . . a hol gondolkodásunk mint spontán functio (ez éppen Fichte „Én“-je!) és az érzéki tartalom között harmonia áll fenn. . . . A priori és a posteriori, alanyi és tárgyi gondolati s érzéki elemek *egysége* a mi világunk”. Szerző, a kiről elején kimutattam, hogy subjectivista, a tudás tekintetében tehát szinte subjectivista; ama „tudategység” csak óvatosabb kifejezés, mint a Fichte Énje — de voltaképen szintén csak az Én és Nemén egysége.

Csakhogy Fichte következetesebb, mint a szerző. Fichte tudta, hogy ezen egységhez az Én *tevékenysége* kívántatik (s ezt fejezi ki a szerző „tudatfunctiója” is); helytelenül állapítja meg világunkhoz nyújtott járulékát — de realis tényezőnek veszi helyesen. Szerző azonban (222. l.) azt mondja, hogy Én és Nemén „*egymagában* egyik sem realis, mert csak *egységük* adja a létezés képzetét”. E szerint csak a tudategység — realis; ez egységnek alkotó tényezői nem realisak. Valóban érthetetlen, hogyan legyen az *egység realis* „*mikor alkotó tényezői „egymagában egyik sem realis*”. Teljesen igaz (222 l.), hogy egyiket a másikra nem lehet visszavezetni s ez Fichtenél nagy tévedés;

de azért realitásukat tagadni nem szabad. Az Én éppen oly realis, mint a Nemén; csak realitásokból keletkezhetik realis tudategység. Szerző tehát túllő Fiechtén, mikor az Énnek realitását tagadja; ha jobban végére megy gondolatainak, ott találta volna az Ént, mint legbiztosabb adatot, azaz realitást.

Szerző már most, mihtha az Én irrealtitását sikerült volna kimutatnia, kissé felbiztat, hogy „azért ne veszítsük el bátorságunkat“; ő meg fogja nekiunk az Ént magyarázni. És azután hozzá fog e nevezetes petitióhoz, a melyben az Én az Énnek eredetét Én nélkül akarja megfejtetni. Az önálló Én szerinte „egy elvonás, még pedig oly elvonás, melyet, ha hypostatálunk, ha önállósítjuk, vele a legveszedelmesebb tévedéseknek vagyunk kitéve“ (224 l. így akar ránk ijesztetni!) „Az Én valósággal nem egyéb mint összefoglaló kifejezése a benső psychikai mozzanatoknak, épp úgy mint a Nemén is csak ily téves fogalom, mely viszont a physikai tüneményeknek legfelsőbb kategóriája“ (225 l.). És „a ki azt hiszi“, hogy az Ént, a „szellemet“ külön gondolhatja, szemben a Neménnel, az „anyaggal“, az a legszánandóbb (!) önámítást végzi (!), mert valójában az Én fogalmában nem képes egyebet gondolni, mint relativ psychikai tünemények összességét, mint érzés, akarás, gondolkodás stb. (225 l.).

Én pedig azt hiszem, hogy szerző itt megint megállott a gondolatsor közepén; és a felhozott fogalmaknak a jelentését sem bírja tisztán. Először is az Én nem = szellem általában, sem a Nemén nem = anyag általában. Az Én nem fejez ki egyebet, mint Ént; a lét közvetetlen tudomása ez, melyet szerző minden pillanathan tapasztal magában (minden önámítás nélkül); azért az Én ezen tudomása épp oly *adott*, mint az érzés, akarat, gondolkodás; azaz az Én nem = akarat, gondolkodás, hanem az Én = Én, semmi egyéb. Ezen fundamentalis belátás nélkül sem érzésnek, sem akaratnak, sem más lelki állapotnak nincsen értelme. Épp úgy a Nemén nem = anyag; szellemi állapotaim sem = Én, s így a Neménnek csak egyik részét nevezzük anyagnak, nem az egészet; a Nemén csak az, a mi nem = Én, ilyen pedig van sok.

Ha pedig az így van, akkor az Én nem lehet „összefoglaló kifejezése a psychikai tüneményeknek“, mint szerző kívánja. Már az, hogy „összefoglaló“, annak jele és bevallása, hogy van, a ki ezen összefoglalást végzi, van a ki ez összefoglalást felfogja, — szóval van az Én, mint realitas. Azt nem tudom, hogy ezen kívül micsoda, mert a *tények* kérdése megoldhatatlan: de azt tudom, hogy valami, különben magam semmi sem volnék, a mi a legnagyobb absurdum. Azon „összefoglaló kifejezés semmi egyéb, mint a Herbarti „üres helynek“ helytelen reminiscenciája: de Herbart ezen elkövetelése ma már a lélektanból eltűnhetnék valahára. Az Ént nem lehet construálni, mert a construatitót már is az Énnek kell végeznie.

Ezen hosszabb kitéréssel azt akartam kimutatni, hogy szerző a

maga gondolatait feltétlenül biztosakul tekinti, holott befejezetlen, csonka gondolatok. Mert azzal, hogy „Én és Nemén csupán focus imaginariusok, eszmék“ (226 l.), a kérdés megfejtve nincs. Először az, hogy Én vagyok Én, az nem *eszme*, hanem a legbiztosabb valóság; másodszer pedig az eszme maga egy ellenmondás, — azt pedig szerző sem rólunk nem állíthatja, sem magáról nem engedheti meg, hogy „realisálhatatlan gondolat“.

4. Összefoglalás. Nyelvezet. Befejezés.

Mindezekből a következő összeredményt nyertem. Szerző ingadozik a sensualismus és transcendentalismus között. Majd azt mondja hogy minden tudattartalom csak az érzékek által nyerhető; majd viszont a tudatban változatlan elemeket, philosophiai igazságokat tesz fel. Azt a kétségtelen tényt, hogy mindenről csak önmegfigyelés útján nyerünk tudomást, azzal zavarja össze, hogy mindenről csak inductio útján nyerhetünk általános ítéleteket. Pedig ez csak az igazság tudomásul vételének az empirikus útja; maga az igazság ezen tudomásvétel menetétől független s maga saját criteriumait bírja.

A sensualismust játssza ki az idealismus ellen; az idealismust a sensualismus ellen. A mikor Kant á priori szemléleteket, kategóriákat, ítéleteket kíván, azzal áll elő szerző, hogy az alanyt nem ismerhetjük, a szemléleteket associatióból, a kategóriákat evolutióból, az á priori ítéleteket inductióból eredőknek állítja s Kant főhibáját a transcendentális elem megőrzésében találja. A mikor Fichte, Schelling, Hegel á priori kezdenek construálni, akkor tagadja „concret ismerés“ (szerencsétlen szó!) lehetőségét, mert a gondolat nem „öntermékenyítő“, — s maga arról beszél, hogy „megismerni s létezőnek felismerni“ azonos fogalmak, a mi ontológiai tétel. Fichte ellenében állítja az úgynevezett „tudategységet“ s az Ént és Nemént „eszmék“ czimén derengő lélektani homályba burkolja. Lélektani úton akarja az Én eredetét levezetni és nem veszi észre, hogy csak az „Én“ szót magyarázza. Erősen gáncsolja Spencert, hogy az „absolutumos“ valónak, de „Unknowable“-nek tanítja, — mert erről semmi létezési tételt nem mondhatunk; — s maga „valótlanságnak“ nevezi az absolutumot. Pedig szerinte való csak a tudattartalom s miután az absolutum ezen tudattartalomnak része ugyanazon valósággal kell bírnia, mint a többi tudatténynek. Annál inkább, mert „ismerni = létezőnek felismerni“.

Viszont a sensualismussal szemben „a tudat változhatatlan elemeire“ hivatkozik. Herbarttal szemben tagadja, hogy az érzetek alakja *adva* volna; azt mi teszszük hozzá. Mill ellenében az inductiót a „spontan tudatfunctióból“ származtatja; az októrvényt, mint minden tudás alapját, homályos „ismerési mechanismusba“ meríti s általában a „tudatfunctióról“, sokkal többet tud és mond, mint a mennyit az ő álláspontjáról tudni és mondani szabad volna.

Csak Fries talál kegyelmet szeme előtt; ő az, a ki Kant transcendentalizmusát helyesen térítette pozitív útra. Fries főtévéde, hogy az ismeret határait lélektani analysissal akarta megszabni, szerző előtt oly „halhatatlanná teszi“, milyen Kant. Fries „inductió ismerése“, mely az öntudattól eltekintve lehetetlenség, megrovásban nem részesül; megkülönböztetése „külső“ és „belső érzék“ között (a mely egészen Lockeé) Friesnél nem rossz, ellenben Kantnál helytelenség, a mikor belső tapasztalatunkban az „ész“ is megtalálja; Kant „fejletlen lélektannal“ bírt, ellenben a Fries-féle (productió képzelő erő, — „az értelem“, „ítélés“. „ész“ (mint reflexiv tevékenységek) részletesen fejtegettetnek és megrovásban nem részesülnek az „újabb lélektan“ részéről még azon „apodiktikus tételek“ sem, melyek „öntudatlanul vannak a lélekben“ s a melyeket a „tapasztalat csak feléleszt“ (332 l.).

Ezen fejtegetésekben azonban mindenütt szinte és komoly buzgalom és igyekezet látható, hogy az ellentétes álláspontokkal szemben igazságos legyen s maga tanát mennél világosabban kidomborítsa. S ezen őszinte igazság-keresés, mint örvendetes jel, teljes elismerésünket érdemli meg: hogy kellő eredményre nem vezetett, annak oka, nézetem szerint, szerző álláspontjának lehetetlenségében rejlik, mely míg a philosophiai kérdéseket megfejthetetlenké, sőt jogalap nélküliekké teszi, a philosophiai tudás végső feladatául a pusztá tények rendezését kénytelen elfogadni. S ezen rendezés sem kecsegtet sikerrel, mert hiszen oly „regulativ elv“ „aegise alatt“ kell végbemennie, melynek természete az „ellenmondás“, jelleme a „hazugság“.

Legyen szabad végre még a nyelvezetre néhány megjegyzést tennem. A kifejezés általában könnyen érthető. Ilyen terminusok, mint „tanfoglalom“ (98. l.), „istenbizonyíték“ (100. l.), „syllogismus-lánc“ (34. l.), „ítéleterő“ (80. l.), — nem fordulnak sűrűn elő. A Herbarti „Bearbeitung der Begriffe“ helyesebben „feldolgozás“, mint „kidolgozás“ (433. l.). — Grammatikai tekintetben azonban rosszul hangzik a névelőnek kerülése pl. „valamint szellemi és anyagi világ rejtélyes egységét úgy akarja“ stb. (e helyett: „a szellemi és anyagi . . .“); így több helyen 53., 69., 23., 179., 300., 333. s más lapokon. Épp oly rosszul esik az ikes igék következetes kerülése pl. kerekedhet felül (48), származhat (60), vonatkozhat (579), zárkózhat (567), realizálódhat (296. l.).

Helytelenül alkalmazza sokszor a tárgyas ragozást. Ilyeneket kockáztat: „melyet tartják“ (6. és 656. l.); „mást meg nem ismerhetjük“ (456. l.); „megközelítheti érzékfeletti világot“ (394. l.); „melyeket állíthatjuk fel“ (362.). Változatosság kedvéért így is: „ismereteinket megkülönböztethetünk“ (60. l.); „azon eszméket . . . mond“ (68. l.); — aztán: „vizsgálódásainkat . . . uralgja“ (650. l.); „meg-e felel?“ „meg-e vannak?“ (50. l.) stb.

Minthogya a pályadíj csak „absolut becsű“ munkának adható ki, annak pedig ezen művet nem ismerhetem el a sok ellenmondás miatt,

melybe szerző gondolkodása keveredik, a díj kiadását nem ajánlom. Hanem a szorgalmat, igazságszeretetet, a tanok áttekinthető összeállítását, általában az elismerésre méltó törekvést s a philosophia iránti komoly lelkesedést s a tagadhatatlanul nagy gondolati energiát tekintve, mely a munkában észlelhető, a munkát dicséretes jelenségnek tekintem.

* * *

A 2. számú pályaművel szemben, melynek jeligéje: *„Az érzeteknek ontologiai, metafizikai jelentésök van.* Feuerbach L. (531. lap) nehezebb a bírálat helyzete. Ezen nehézségnek különösen három oka van. Az első az a körülmény, hogy a mű szerzője állítólag egészen új, a philosophia történelmében fordulatot jelentő álláspontból bírálja a tanokat: de sem a maga álláspontját, sem a bírált tanokat kidomborítani nem bírja. A 2-dik ok a szerző nehézkes nyelvezete. A 3-dik azon önhitt, lenéző modor, melyben szerző Kanttól kezdve minden philosophusról beszélni jónak látta, s melylyel szemben valóban nehéz a higgadtságot megőrizni. A mennyire lehet, iparkodni fogok először a szerző álláspontját kifejteni s azon módot megvilágítani, melylyel ő a legfőbb problémákat megfejthetni véli: azután áttérek az ismerettnok felosztására s a tárgyalás főbb momentumaira; végül kisebb tévedéseit és nyelvezetét fogom bemutatni.

1. A szerző álláspontja.

Szerző szerint minden lelki állapot az „érzéklethől” formálódik; „ebben van a való, külső, objectív lét közvetlenül adva számunkra; csak ő van minékünk és rajta kívül semmi más; csak amnyi a miénk, a mennyit ő belőle magunknak combinálunk és variálunk, összerakunk és szétbontunk” (4. l.). „Egyedül csak ő a való, objectív, nemtudatos és általunk örökre megsemmisíthetetlen létvilág az ő igazi mibenlétében” (5. l.). „Az én philosophiai álláspontom sarkatétele: *csak érzéklet van és semmi más*” (6. l.).

És mi már most ezen érzéklet „a maga igazi valóságában?” „Semmi más, mint a létnek, az önjelentkezésnek relativitása és kölcsönössége; az önmagában és másra való hatás és visszahatás, az az életeleven tevékenység — együttesség, az a jelentkezés — közösség, a mely minden létezésnek, önjelentkezésnek és önnylvánulásnak megsemmisíthetetlen alapja és feltétele” (6. l.). Az egyedüli létező tehát az érzéklet; az érzéklet pedig az egyedüli létezőnek „megsemmisíthetetlen alapja és feltétele”.

Hogy mi ezen önjelentkezésnek, önnylvánulásnak, önérvényszerülésnek stb. alapja, mi létesíti ez actusokat, arra több helyen kapunk felvilágosítást. A 165. l. ezt mondja: „Az atom-önérvényesülésnek, az *atomfeszültség-átmenetnek* adott tényéből, mint az életeleven kosmosnak a physikai és physiologiai természetfolyamatnak legegyszerűbb jelenségéből szükségképen megviláglanak a képzetnek, a

gondolatnak s ezzel és ebben az ismeretnek valamennyi problémái“. E szerint az érzéklet voltaképen „*kosmosbeli, physikai és physiologiai természet-folyamat, atomfeszültség-átmenet*“; — ebből kell az ismeret valamennyi problémáit megérteni. „Ezen érzéklet maga minden, a mi eredetileg adva van és létezik, ő maga az egész jelen-ség, a mely subjective magával az objectiv valósággal egy és ugyanaz“ (8. l.).

Ebben az érzékletben pedig minden rejlik. A 24. l. szerint „így alkotja közvetetlen érzéki valóságnak önnylvánulási módozatait, a *térnek, időnek, az okságnak, a subjectiv — objectivnek, a substratumnak, a substantiának* a jelensége. Valamennyi csak egy és ugyanazon tény. És 515. l. „*a mi elemi, legegyszerűbb, tudattalan érzéki feszültség-állapotaink tehát az őseredeti külső, tudatlan valóság maga*“. Ezt az alaplétezőt 522. l. így írja le: „Az egy momentumu, egy mozzanatu, egyirányú, egy térbeliségű terjeszkedés — haladás, feszültség — mozgás, térbeliség — átmenet, ő a megtestesült erőmozzanat vagy az előreterjeszkedő anyagi pont, tehát az élet-elevenen kifeszülő vonal maga“.

A mennyire én képes vagyok ezeket érteni, a szerző érzéklet alatt oly kosmikus valóságot ért, a milyent pl. az ellenállás érzetében ismerünk. Az egész mindenség ilyen „*érzékleti*“ valóság. És *csakis ezen érzéklet van és semmi más*.

A további lépés már most az, hogy ezen érzékletből (mely az egyedüli) *képzet* keletkezik. Ennek meghatározása imez: „az érzékletek közös ténye“ (14. l.); „ezen érzékletnek a többi más érzékletek egyediségére vonatkoztatott, velük tényleges együtteségben levő közös egyedisége t. i. a *képzet maga*“ (13. l.). A képzet tehát másodrendű s míg az érzékletben van a való külső tárgy, „a képzetben viszont az objectivitás áll a háttérben s a kapott tárgy az *énnel* (!) szemben álló és második“ (15. l.).

Az ismeret az érzéklet és képzet viszonya. „Az ismeret tulajdonképen az érzéklettárgynak megfelelő képzettárgyban (!) keresendő (27. l.). „Az érzéklettárgy a nemtudatos és objectiv, nemszemléleti és *nemismereti*; a képzettárgy édes a miénk, szemléleti és *ismereti*“ (u. o.). „Az érzéklet tehát a tőlünk független, *nemtudatos*, őseredetileg adott jelenség, mely a subjectivnek és objectivnek egymásra vonatkoztaott önérvényesülését a maga tiszta egyediségében mutatja; a képzet ellenben a *tőlünk többé-kevésbbé módosított, tudatos, utánképzelt* jelenség, a mely az objectivet már egy subjectivnek *átalakító*... egyediségében tünteti fel“ (15. l.). — „Hogy ismeret keletkezzék, arra a kettejök szerves (!) viszonya szükséges; a belső képzetnek teljesen lepnie kell a külső érzékletet“ (21. l.).

Az ismeretelméletnek ennélfogva a főkérdése: *mikor lepi a képzet az érzékletet?* Ezt megfejtí az abszolút realizmus, vagyis tiszta objectivismus, mely „azonosítja a nemtudatos érzetet magával a tuda-

tos képzzettel, egyesíti tapasztalata tárgyait az ő gondolataival“ (529. l.). *És ez a szerző álláspontja.*

Jó lesz már most kissé tisztáznunk a helyzetet. Eddig a szerzőt beszélni hagytuk; most kérdezzünk tőle némelyeket!

Mindenek előtt feltűnik szerzőnél a tudatosság szándékos mellőzése, — bár nélküle sehova sem mozdulhat. Szerinte pl. az ismerés igazsága az érzéklet és képzet lépésében áll, természetesen, hogy ezen lépésről nekünk tudomással kell birtokunk; tehát van az érzékleten kívül még valaki, a ki érzékeli — az Én, és így nem igaz szerző alap-tétele, hogy „az érzéklet van és semmi más“. Már a képzet meghatározásánál feltételezte („az *én*nel szemben álló és második“), ugyanígy a 15. lapon, hol a képzet a „tőlünk (azaz Én) többé kevésbé módosított jelenség“.

Hogy azonban honnan áll elő az Én, azt szerző magyarázatra szorulóknak nem tartja; — pedig e nélkül állítása érthetetlen. Mert ha az érzéklet azonos ama „kosmosbeli, physikai és physiologiai természetfolyamattal“, akkor a képzet tudatos soha sem lehet. Minthogy ugyanis szerinte a képzet csak az érzékletek combinatiója és variatiója, az érzéklet pedig = nemtudatos, — hogy lehet a képzet magától tudatossá? már a pusztá combinatio által? Ebből látható, hogy a szerző az ismeret fundamentalis kérdésén túltette magát, s így az ismerés processusának valódi alapjáig elő nem hatolt.

És most nézzük azt a „kosmosbeli stb. stb. természetfolyamatot“. Milyen joggal mondja szerző, hogy az ellenállás érzetéhez hasonló valami egy „kosmosbeli“ folyamat? Honnan ismeri ezt az adatot? Az öntudatból, a közvetlen érzésből; máshonnan nem ismerheti. *Amde milyen joggal azonosítja ezen tiszta öntudati adatot a külső valósággal?* Erre azt mondja szerző: „hisz ez maga a külső valóság!“ Erre azonban azt feleljük, hogy az „érzet“ csakis lélektani kategória; a ki ezt a világegyetem lényegévé teszi, annak kötelessége ezt bizonyítani. Minthogy azonban szerző ezt nem teszi, és nem teheti, — *álláspontja egy követelés, fictio — és nem tudományos igazság.*

Azonban ama „kosmosbeli stb. stb. természetfolyamat“ hadd legyen = érzéklet; legyen még ezenfelül = tér, idő, ok, substantia. Azt mégis meg fogja engedni a szerző, hogy ezen objectumok *ismeretünk* tárgyai? De ha ismeretünk tárgyai, akkor a miénk is. Ott állunk *mi* az ismereti tárgy előtt, legyen az nemtudatos vagy tudatos, külső vagy belső érzéklet! És ha még azt is megengedi szerző, hogy „tőlünk módosítható“ — hogyan lehet az ismeret a külső tárgynak megfelelő vagy azt lepő? Itt kellett volna a szerzőnek *kezdenie*! Kétségtelen tény az, hogy a tárgy más, mint az Én; a külső tárgyat én érzékeimmel fogom fel; hogyan lehet ezen felfogásom a tárgynak megfelelő, azt lepő? ez az ismerettani alapkérdés.

Szerző erre nagy mérgesen azt szokta kérdezni: „hol keresitek azt a külső tárgyat ez érzékleten kívül?“ Pedig szerző szerint az érzék-

let = külső tárgy; azaz a külső tárgyak érzékletekből állanak s mint ilyenek az *idegeken túl* is vannak. De hogyan jutnak onnan tudatunkba? Egyszerűen így: „az érzéki készülékek éppenséggel *nem módosító*, hanem igenis maguknak a *külső tárgyak*-nak teljesen a húsába és vérébe ható s őket az ő életeleven, önterjeszkedő átmeneti *hatékony-létükben teljesen átvevő csatornák*“ (529. l.).

Ime! ez a megfejtése! Tehát nincsen külső tárgy, csak az érzéklet van; tehát az érzékletek = külső tárgy. Ámde ezen érzékletek mégis külsők; mert az idegkészülék „átvevő csatorna“, még pedig „éppenséggel nem módosító“. A készülék tehát a nemlétező külső tárgyat átveszi, mint a csatorna: éppenséggel nem módosít rajta semmit. Tehát egy triviális példával, ha egy ökröt látok, akkor a szemem éppenséggel nem módosít a tárgyon, szőröstül-bőröstül átvesz a csatornába. Mert hiszen azon külső ökör csak érzéklet! De hát minek kell azt akkor „átvenni“? Hisz az érzéklet a tudatnak egy factora: ha már egyszer benne van az ökör a tudatban, minek azt még egyszer átvenni? és hozzá még módosítatlanul!

Ilyen kuszált, minden ízben ellenmondásos, a természettudomány legprimitívebb tanaival ellenkező szöcsinálás mellett mer szerző beszélni a „csödöt hirdető physiologiai meggyőződésről“ (353. l.); ilyen gondolkodással leczkézteti Helmholtzt, Du Bois Reymondot, Lotzét, Wundtot, Baint, Spencert! Az embernek valóban megáll az esze ennyi bátorság láttára! A külső tárgy = érzéklet; az érzékek nem módosító közegek! Micsoda hajmeresztő eredményekre kell ebből eljutni.

Hogy ezen előzmények után mi a megismerés, az valóban érthetetlen. A ki ismeretről beszélni akar, annak tudnia kell, hogy az ismeréshez kettő kell: tárgy és alany. Szerző egész fejtegetésében pedig az alanyról sehol sincs szó; felteszi az Ént, de dem tisztázza viszonyát a Neménhez. Tudnia kellene, hogy csak oly térről szólhatunk, mely reánk hatott — s hogy ezen hatásra okvetlenül visszahatás áll be, mely más mint a hatás. E helyett beszél külső tárgyról, mely érzéklet (azaz a higgadt ember számára = belső állapot); tagadja a külső tárgy lételet s mégis szól bebocsáttatásáról az idegkészüléken át: tagadja a készülék módosító hatását (sőt azt hiszi, hogy a tudat közvetlenül ismeri a tárgyat, l. később 3. a.) s vakmerően sikra száll Helmholtz és Spencer argumentumaival s hetykén ítél ott, a hol jobban tette volna, ha Spencer lélektanából legalább azon fejezetet olvasta volna el nyugodtan, mely „az érzetek relativitásáról“ szól. Valóban ráillik Hartman kemény mondása; „A ki még olyan mélyen eshetik vissza az annyira nehezen lerázható naiv realismusba, hogy a létezőnek a gondolatnal való közvetlen érintkezéséről álmodozik, az éppen ezzel bizonyítja, hogy a XIX. század filozófiájának színvonala alatt oly mélyen fekvő álláspontot foglal el, hogy semmiképen sem igényelheti jogosan, hogy ismeret-elméleti kérdésekben szavára hallgas-

sunk“. E sorokat szerző fordításában idézem, mert szerző elég naiv, hogy ezt az idézetet maga hozza elő (114. l.); igaz, hogy ezért Hartmann s más helyen (181. l.) a hasonlóképp nyilatkozó Herbertot hetykén meglecckézteti, a dolog azonban mégis úgyáll, mint Hartmann mondja; szerző tényleg járatlan az ismerettan első elemeiben.

Mindezek után szerző álláspontját metaphysikainak kell tekinteni, még pedig azon fajtából, mely az ismerést a valóságból eredőnek s lehozhatónak hiszi. Ennyiben realismus, még pedig, a mint egy fenhangzó szóval nevezi: „*absolut realismus vagy tiszta objectivismus*“. Ezen álláspont mivoltát később jobban fogom kifejthetni; szerző szerint „legmagasabb fejlettségi fokán nem más, mint a tudományos gondolkodás által minden oldalról érzékeltetett és igazolt „*naiv realismus*“ (528. l.). Ezen állásponton a külső tárgy és az alanyi világ azonos lényegű (szerző szerint „érzéklet“); a „lét maga a jelenség és a jelenség maga lét. *Innen már nem haladhat tovább az emberi tudatosság.* Minden ismeretelmélet a kritikai álláspont legtökéletesebb fokozatán szükségképpen phaenomenalistikus“ (512. l.). Ez tehát az emberi elme non plus ultrá-ja.

2., A szerző álláspontjának magyarázó ereje. Miután így a szerző álláspontjával megismerkedtünk, üdvös lesz „immár“ azzal is megismerkedni, hogy mekkora kincs ez a „tiszta objectivismus“. Mert ebből az „absolut realismusból“ mindent meg lehet érteni; szegény ember vízzel főz, a mi „realismusunk“ azonban étellixirrel!

Ennek nagyszerű példáját adta szerző, mintegy izlettetőül, *Dubois Reymond hét világrejtvényének fejtegetésénél*. „Az atom-feszültség-átmenettel szemben ninesenek . . . világrejtvények többé, hanem eltagadhatatlanul és kétségtelenül adott tény“ (mintha a rejtvény nem lehetne szinte tény!), „csak belőle (at.-f.-átm.) megszerkesztendő feladatok“ (162. l.). Ime a szerző megszerkesztése!

„Vele szemben üres és semmitmondó az *első* világnehezség: az anyagnak és erőnek kérdése (azaz mibenléte). *Ő az érzeti ellentétök.* Ő benne feloszlik az első mozgásnak eredete is, az úgynevezett *2-dik* nehezség. Mert hiszen ő éppen maga a végtelen önfeszültség-átmenet, az örök idő maga“. „Az *anyag* . . . az önfeszülés ténye maga. Az *idő* maga ez az önfeszülés-átmenet. A *tér* maga az önterjeszkedés, az öntérbeliség jelensége átmenet nélküli egyediségében“. (159. l.). Azaz a mozgás (s ezzel együtt tér és idő) örökkévalóknak vétetnek s az atomok örökkévalók szinte. Mert „*elosztani* (atomokra) annyi, mint *egymásba átfeszülni*“ (163. l.). Valóban csodálatos: hogyan lehet *egy-másba átfeszülni*, ha előbb nem voltak „*eloszolva*“!

Azonban folytassuk a világrejtvények „megérzékeltetését“!

„És mit jelent“, kérdi szerző ereje érzetében a 163. lapon „a *4-dik* nehezség, t. i. a természetnek *látszólag* szántszándékkal *célszerű* berendezése?.... Semmi egyebet, mint az önérvényesülésnek közösséget és kölesönösséget. A tevékenységnek oly együttességében . . . , a

hol magát minden egyediség hatékonyan érvényesíti, kétségtelenül (!) látható a *szándékosság* (!). „Az *életnek* első keletkezési titokzatossága“ mint *3-dik* rejtvény „megsemmisül az átmeneti atomfeszültségekre nézve“. „Az önyilvánulásnak, önterjeszkedésnek eleve adottságával ugyanis adva van szükségképen az életnek, mint mozgékony és tevékeny alakulásnak, vagyis önfeszültség-variaciónak a ténye is egyszerűsmind“ (163. l.). „Az *5-dik* világrejtvény t. i. az érzéki érzetnek keletkezése is csak az *anyag*nak és erőnek álláspontjáról megoldhatatlan“. „Rejt-e valóban nehézséget ez a kérdés az életeleven és tevékeny terjeszkedés-átmenetnek, mint őseredeti és elsőrendű, adott ténynek álláspontjáról.“ Dehogyan rejt; ha az atom = érzéklet, hogy is rejthetne! csak az a bökkenő, hogy így meg az anyag rejt más ember számára nehézséget magában. Szerzőnkre nézve azonban ez már az 1. világrejtvéynél *superált* dolog!

Éppen oly egyszerű a *6-dik* világrejtvény megfejtése, t. i. az „okos gondolkodás“ kérdése. „A ki a gondolatban csak azt a *sajátságos* (mégis!) hatalmas összmfiködést szemléli, a melyen belül a létnyilvánulásnak, a létérvényülésnek sorozatai és csoportjai érvényesülnek egymással szemben . . . az a tudatnak, az emberi gondolkodás mibenlétének lehetséges megoldásán tényleg egy pillanatig sem esik majd kétségbe“ (164. l.). Szerző, látszik, nem esett kétségbe: de csak azért, mert a gondolkodást nem érti. Minden más philosophus aggódva nyult a kérdéshez: „S ugyanez“, folytatja 165. l., „sejteni fogja a *7-dik* világrejtvénynek, t. i. az akarati szabadságunk megoldását is“ (Óh! azzal tisztába vagyunk előre is! ha az egész gondolkodás csak „érzéklet-társulás“, akkor ismerjük a „szabadság kaliberét! „A hol valamely adott tevékenység számtalan más tevékenységgel, valamely *önérvényesülés-pálya* számtalan más önérvényesülés-pályával áll összekötötésben, minden esetre megvan a lehetősége annak, hogy a tevékenység *ilyen* vagy *amolyan* alakot öltön. S ebben már az úgynevezett (!) akarati tevékenységnek variációja, azaz *látszólagos* (!) *szabadsága* rejlik“ (165. l.). Mondtam, hogy előre volt látható a kalibere!

És már most így örvend szerzőnk. „Ez a minden ízében nyüzsgő-pezső, minden rétegében egymásba életeleven átmenő *érzetvilág*, ez az örökké tevékeny kosmos, a physikai s physiologiai természetfolyamatoknak ez a kereszttül-kasul mozgékony és hatékony világa nem *világ-problema*, nem *világrejtvény* többé, hanem . . . tény. Ott van a kész *tudatban*. Ott van az alakuló *tudaton kívül*. Ő minden valóság, mert neki ellentéte nincs (nem jobb volna megfordítva az indokolás?). Ő a *lét*, mert nemcsak ő nyilvánítja és érvényesíti magát. Ő a *nemlét*, mert csak ő fojtja el és semmisíti meg a gondolatban magát! Ő az *egyedüli, kizárólagos, egyetlen-egy, a Subjectív-objectív, a tudatos-nemtudatos, a képzeti-érzéki, a képzet-érzet és érzet-képzet: a legegységibb atom-feszültség-átmenet*“ (162. l.). Szinte kimerülten rogy össze szerzőnk ezen bacchantikus kitérés után! s magam is egy kissé meg

vagyok bódulva ezen csodavilágtól. Mintha a Schelling-Hegel bacchanaliából tértem volna haza!

De térjünk magunkhoz! Nem oly veszedelmes az egész; csak szóáradat ez, melynek értelme nincs. Az a „legelemibb atom-feszültség-átmenet“ csak egy üres térbeli kép, pókháló, melyet nem is Hab királynő szőtt rózsás újjaival, hanem csak egészen közönséges „Triume eines Geistersehers“. Ha jobban nézek ezen „kosmosbeli stb. stb.“ természetfolyamatnak a szemébe, csak Schelling-féle unalmas „absolute Indifferenz“ mered felém, melyről Hegel metsző gúnnyal azt mondta (Phaenom. des Geistes p. 14.): „Diese Eine Wissen dass im Absoluten Alles gleich ist, der unterscheidenden und erfüllten oder Erfüllung suchenden und fordernden Erkenntniss entgegensetzen, oder sein Absolutes für die Nacht auszugeben, worin, wie man zu sagen pflegt, alle Kühe schwarz sind, ist die Naivität der Lehre an Erkenntniss“. Éjszaka az, melyben minden téhen fekete. Lehet abba a „legelemibb atom-feszültség-átmenetbe“ mindent tömni, lehet azt időnek, térnek, anyagnak, erőnek, célnek, szellemnek, sőt agyrémnek is nevezni, azért az mégis csak szemléleti, nem szemlélhető kép, mankó, üres szó. Az atomfeszültség — csak *feszültség*. Hogy lehetne abból valaha szín, hang, öröm, kin, szeretet és fogcsikorgató gyűlölet! Ezek mondások, melyek semmit sem tartalmaznak! Lehet egy ilyen feszültség-átmenetre ráfogni, hogy ez „fogalom“ pl. béka, emez „érzés“ pl. harag; egy harmadik „érzéklet“ pl. hang — de azért mégis csak „atom-feszültség-átmenet“ lesz az; éppen a specifikus tartalom, az „életeleven“ valóság nincs benne.

Így néz ki szerző „igazolt naiv realismusa“. Ezen mértéket alkalmazza azon kérdésekre, melyeket Kant gyémántos esze felvetett és sok helyen meg is oldott. Ezzel a kurta röffel akarja Shopenhauer, Hegel, Herbart, Spencer, Dühring, Hamilton, J. St. Mill és mások értékét mérni.

3. Szerző eljárása az elméletek csoportosítása és bírálata körül.

Minthogy szerző szerint az ismeretelméletnek netovábbja az ő „absolut realismusa (mely a jövő ismerettanának realis létalapját“, „a jövő philosophiájának kiindulása pontját“ fogja képezni 53. l.), azért természetes, hogy minden elődje és kortása csak előkészítő, kezdő pontocska, és valamennyinek csakis egy chablonszerű tévedése lehet. Hogy ezt az alapos bírálatát végezhesse, szerző bizonyos kategoriák szerint csoportosítja áldozatait s a mint az egyiknek „szép tulipántos szűfűt“ kiporolta, előkapja a másikat s ugyanazt a műtétet végzi vele. Ezen sorozatot ekkép állítja össze. Először is a bevezetésben Locke, Berkeley, Hume, Wolff és Kant volna tárgyalandó; de beleveszi Descartes-ot, Bacon-t és Spinosát is mellékesen; ellenben Wolff valami véletlen folytán ez alkalommal kimenekült, pedig az legjobban érdekelte volna valamennyiök között a porolást. Azután beosztja a Kant

utáni elméleteket. Osztási alapul az érzéklet és képzet quantitativ túlsúlyát veszi s így négy csoportot nyer (54. l.); még pedig:

1., a képzetet veszi *eredetinek* (s ezzel szemben „*háttérbe szorítja*“ az érzékletet) a *relativ idealismus* vagy: az egyoldalú subjectivismus.

2. a képzetet veszi *eredetinek* (s az érzékletet teljesen *feloszlátja*) az *absolut idealismus* vagy a tiszta subjectivismus.

3. az *érzetet* veszi elsőrendűnek (s a képzelet háttérbe szorítja) a *relativ realismus* vagy egyoldalú objectivismus.

4. az *érzékletet* veszi elsőrendűnek (s a képzelet oszlatja fel teljesen) az *absolut realismus* vagy tiszta objectivismus.

Azon egyetemes kifogás pedig, melyet szerző az egyesekkel szemben emel, abban áll, hogy: „magát az *érzékletet ketté robbantotta*; felét a képzetel azonosította, másik felét pedig mint *magánvalót* vele szembe és ellentétbe állította“ (97. l.), különféle variációkban. Mert szerző szerint csak az érzet van; a hol az érzet és képzet különbözőnek vétetik s az érzeten túl egy tárgy is állittatik, ott már ezen tárgy a képzet hypostasisa, és az egységes érzéklet, mely maga = tárgy, ketté van „robbantva“. Ilyen robbantások sorozatát látja szerző az egész Kant utáni evolúcióban; ennek kimutatására fordítja nem csekély gondolkodási energiáját s szörszálhasogatással keresi minden más tanban ennek *eme* tévedését és a *maga* igazságát. Hogy ebből milyen sivár, szellemtelen sorozatnak kell előállania, azt csak az képes megérzeni teljes visszasságában, a ki a nagy gondolkodók egyes kiszakított tagjait látja szerző fakése alatt vonaglani. Mert szerzőnek ez a speciálitása, hogy az egyes írónak tanait organice összegezni nem tudja; tárgyalása úgy halad, hogy az illető írónak illető nézeteit szó szerint idézi, elszakítva gondolkodásuk többi részleteitől és éltető törzsétől; azután belevágja a kését egyik tételbe, s addig forgatja míg kimetszi belőle a „robbantás“ halálos bűnét, mire a maga privát álláspontjából megigazítja („*érezékelteti*“) a dolgot és irgalom nélkül áttér a másik elmélethez.

Én a magam és T. Szakosztály iránti köteles kiméletből nem vállalkozom arra, hogy ezen műtétet részletesen állítsam szeme elé; mert nem akarok ezen sanyargatattáson magam sem újra átmenni. Én csak a felosztást elvileg megvilágítom s azután néhány feltűnő példán „*érezékeltetem*“ szerzőnk „*methodusát*“.

Szerzőnk szerint az érzékletnek és képzeletnek viszonya a szemléletben dönti el szükségképen minden ismeretelméletnek alapbeáll. meghatározódását és rendszeres kialakulását“ (5. l.). A szerint, a mint a képzet áll előtérben, lesznek idealistikus ismeret-elméletek; a szerint, a mint az érzékletek, lesznek realistikusak. És ha a képzet egészen elnyeli az érzékletet, lesz absolut ideal; ha pedig az érzéklet nyeli el a képzeletet, lesz absolut realismus. Ennek az egész chablonnak „*Achilles-sarka*“ az, hogy az ismeretelmélet fogalmának, a mint a szerző adja, ellenmond. Ha ugyanis az ismeret az érzéklet

és kép viszonya, akkor az ismeret egy fokán sem tűnhetik el egészen sem az egyik, sem a másik; ha pedig eltűnik, mint szerző szerint az abszolút idealizmusban és abszolút realizmusban, akkor ismeretről szó sem lehet s így ismeretelméletéről sem.

De a relatív idealizmus és relatív realizmus sem választható el mereven; a realista annyiban idealista, a mennyiben az idealista realista. Helmholtz annyira realista, a mennyire idealista Kirchmann. Helmholtz számára a dolgok lényege ismeretlen; Kirchmann szerint soha sem lehet megfejtetni, mikép lesz a létező tartalma képzetté („a létnek a tudásba és a tudásnak a létbe való átváltoztatására még a legvadabb phantasta sem képes megoldást kigondolni“ 388. l. Szerző megezáfolta Kirchmann nézetét!). Hogy már most Helmholtzt idealistának nevezi, Kirchmannat pedig realistának, az irreleváns dolog s csak azt bizonyítja, hogy a kettő közt vont határ nem tartható.

És most nézzük a *tárgyalás főbb csoportjait*.

A *relatív idealizmus*hoz számítja szerző „Kant epigonjait“. Ilyenek: Schopenhauer, Hartmann, Spir, Helmholtz, Du Bois R., Lotze, Wiedemann (!), Herbart, Wundt, J. St. Mill, Spencer, Bain, Lewes, Cousin, Bärenbach, Pickler és Böhm Károly. Ezeknél „nincs új alap-gondolat többé“ Többé-kevésbé ügyes összeállítása Kant gondolatainak, itt-ott egy-két önállónak tetsző (!) gondolat, melyekkel a való világ felfoghatatlansága az ő hitők szerint még erősebben bebizonyítottának mutatkozik — ez minden, a mit ez az iskola a maga ephemer érdemének tulajdoníthat. És ha az ismeret-elméleti kritika (! értsd: szerző!) velők Kant után még behatóbban foglalkozik, teszi ezt *csupán azért*, hogy fejtegetése teljesebb, az ő álláspontjuk tartatlansága pedig annál kétségtelenebb legyen“ (64. l.). Mindenesetre nagy kitüntetés ezen „epigonokra“, hogy az „ismeretelméleti kritika“ ő nagysága méltóztatott egy Schopenhauer, Herbart, J. St. Mill, Spencer Herbert nevű „atomfeszültség-átmeneti“ alakzatokat kegyes megfeszítésre méltatni. A három kitüntetett magyar szintén nagyon megtisztelve érezheti magát. Minthogy azonban magam érdekelt fél vagyok, én minden ellenszegülésről lemondok. Ha szerző annyira leereszkednék, hogy Spencer lélektanában „az érzetek relativitásáról“ szóló fejezeteket elolvassa, megértse és tényekkel megezáfolja (de nem szavakkal, hanem pozitív megfigyelésekkel!), s ha szerző még Kantot is megezáfolja, akkor meg kellene adnunk magunkat. Addig azonban kár volna szerző szavai ellen polemizálni.

Átme gyünk tehát a relatív realistákra *vagy egyoldalú objektivistákra*. Kicsoda a realista? „A ki a világot és valóságot érzékleteiben készen kapottnak (!) és őseredetileg adotttnak nézi, veszi az érzékek működését a maga igazi valóságában, csakis az hiszi az *érzetet* magát *elsőrendűnek* és *függetlennek* (!) vagyis, csak ő a realista“. (351. l.). — Ezen meghatározáshoz ugyan sok szó férne, de mellőzzük.

Kik voltak már most ennek az álláspontnak a képviselői? Pesch,

Isenkrahe, Kirchmann, Riehl, Hamilton. Valamennyien abban egyeznek, hogy „az érzékek szolgáltatta világ minden“, hogy „az érzékműködés kizárólagos és csalhatatlan“ (!) és a realizmus előtt „kiterjedés, tér, szín, keménység . . . *komoly és szent valóság*, a dolgoknak realis megnyilatkozási módjai“ (351., 352. l.). Hozzá veendő, hogy a realizmus különbséget tesz, *külső tárgy* és ismereti *képmás* között.

A kérdés már most az: *az ismeret megfelel-e a külső tárgynak?* Pesch szerint igen; és szerző is elfogadja. Szerinte a realistának „közvetlen tudása van“ az érzékletben (391. l.); a realizmus a dolgoknak „egyenes megismerése“ (369. l.). És „minden objectiv ismeretelméleti kritikának igazat kell adnia a Pesch realizmusának“ (364. l.) és „határozottan megerősíti és hangsúlyozza a Pesch-féle sholastikus realizmus sarkalatos tényeit“ (364. l.) Ezen tények pedig: 1., hogy az érzékletben a valóságos külvilág jut tudatunkba, 2., hogy kiterjedés, fekvés stb. „ismeretem tényétől egészen függetlenül (!) sajátja a dolgoknak“ és 3., hogy a dolgok színesek, átlátszók, világosak stb. (364. l.).

Nem szükséges ismételnem, hogy szerző objectiv ismeretelméleti kritikája „ezt mind elismeri; hiszen fentebb láttuk, hogy ő tumultuáris modorában mindezeket már az „atom-feszültség-átmenetbe“ beleképzelte. De hogy más „objectiv ismeretelméleti kritikának“ is el kellene ismernie, azt éppen nem látom bizonyítva. Mihelyt a tárgy egyik oldalon s a kép a másikon áll (és ez Peschnek tana!) — azonnal kell valaki, a ki abban döntsön, hogy a tárgy = kép-e? Ezt pedig mi nem tehetjük; mert miénk csak a kép, nem a tárgy is. És ha szerző ezt kérdi (398. l.): „igazolta-e az idealismus, hogy az érzékletben nem maga az életeleven és öntevékeny, physikai és mechanikai (már nem is „physiologiai“ !): természetfolyamattal van dolgunk?“ — akkor ez csak e téren való járatlanságának bizonyítéka. Hogy a tárgy más, mint a kép, azt az idealismus igenis igazolta: mert azért, hogy az emeletes háznak képe a szerző *fejében* van, talán csak nem fogja fejét is emeletesnek tekinteni? Tehát a kép lehet teljesen megfelelő (ámhár az éppen a kérdés!), s még sem kell ama „physikai stb. természetfolyamattal azonosnak lennie. *Ennek az azonosságnak állítása csak vakmerő subreptio*; ezt igazolni kell előbb, mielőtt érvül engednők meg.

Mind a mellett szerző a relativ realizmust nem találja egészen igazoltnak. Mert még mindig az érzékleten kívül keresi a tárgyat; már pedig kérdi szerző elsodálkozva: „hol vannak akkor érzékleteink mögött maguk a dolgok?“ (365. l.). Hát biz azok ott vannak Pesch-nél és a realistáknál általában az érzékletek *mögött*; senki sem akar emeletes fejjel járni. Szerző azonban erre nagyon haragszik; neki emeletes fej kell. Abból a megrögzött tételtől indul ki újra, hogy az érzéklet = maga a tárgy *számunkra* („érzékleteink maguk az adott külvilági dolgok a mi számunkra“, 365. l.), s abban látja a relativ realizmus tévedését, hogy a tárgyakat az érzékleten túl keresi, vagy

mint ő mondja (366. l.): „Pesch... az adott érzéklet-szemléletet nyomban *ketté robbantja* s csakis az egyik felét hagyja meg az *okozat* képében, míg a másikat egészen eldobja tudatából“. Én ugyan Pesch-nek ezen egész „robbantását“ nem látom be: minthogy azonban szerző minduntalan ezen kifogással áll elő, nézzünk mégis egyszer alaposan szemébe.

Tehát: szerző szerint az érzéklet = külső tárgy. Ennek két értelme lehet: 1. az érzéklet *komolyan* az egyedüli tárgy és 2. az érzéklet csak „számunkra“ (a mint szerző többször óvatosan meg-szorítja) a külső tárgy. Ha már most 1. az érzéklet komolyan a külső tárgy, akkor a) szerzőnek feje, mikor emeletes házat lát s „a tudatba átbocsát“, tényleg emeletes, b) ha pedig azt akarja megmondani, hogy a külső tárgy is atom-feszültség-átmenetekből áll és az érzéklet is azokból s így a kettő ezen alapon azonos — akkor ez merő fictio, a melyet sehol sem bizonyított be s a realismus természeté szerint soha be nem bizonyíthat. Mert ahhoz, hogy trivialiter szóljak, saját bőrünkől kellene kiugranunk. Ennélfogva, ha az érzéklet = külső tárgy, akkor vagy emeletes fejjel kell járnunk vagy szerényen bevallanunk, hogy egy fictióból indultunk ki és akkor lejjebb kell kissé szállítanunk a nagy hangot. — Ha pedig 2. az érzéklet a külső tárgy csak *számunkra*, akkor ismét több dolgot kell eltűnünk. Még pedig a) az a „számunkra“ azt jelenti, hogy van oly tárgy is a mely „nem számunkra“ van, azaz ez csak *relatív* tárgy. Ez azonban nem realismus, hanem phaenomenalismus; b) ha az érzéklet külső tárgy „számunkra“, akkor távol állunk az igazi tárgy (a „nem számunkra“ vagy a „magánlét“, An sich) megismerésétől, és egészen értéktelen subjectivismusban keringünk. És c) ha az érzéklet = külső tárgy „számunkra“, akkor ez nem is igaz; mert a külső tárgy nem csak piros, kemény, illatos — hanem pl. alma! Azaz az érzékleten kívül még jelent is valamit. De ha az így van, akkor d) az ismeret kérdése nem az, hogy az érzéklet legyen = képzet, hanem az, hogy (érzéklet + képzet) = külső tárgy legyen. S ekkor szerzőnek egész kardforгатása legalább is czéltalan; egész felosztása és csoportosítása, mely az ismeret-elmélet főkérdését az (érzéklet: képzet) viszonyában keresi, a problémát nem is érinti, hanem tiszta fictio.

Nem tartom ezek után szükségesnek, hogy szerző „kritikáját“ a többi relativ realistákkal szemben részletezzem: mert valamint az ő chabloneja *egy*, úgy az ő tévedése is *egy* s ha e chablone tévességét és jogosulatlanságát kimutattam, akkor minden további bírálatra nézve is mutattam ki.

Átmenyünk már most az *abszolút idealistákra* vagy a tiszta subjectivistákra, azaz Fichte, Schelling, Hegelre. Ezek már nem „robbantanak“, hanem egyszerűen elnyelik az érzékletet s csak a tiszta képzetet (ők Begriffnek nevezik) hagyják meg. Hiszem, hogy mind a hárman egyhangúlag tiltakoznának ezen czím ellen, hogy „tiszta sub-

jectivisták“; mert róluk így beszélni csak akkor lehet, ha a terminusnak, mint szerző, egészen más értelmet adunk. Felesleges volna, szerzőt itt csak oly terjedelemben is követni, mint eddig tettem. Mert szerző mind a háromban azt keresi, a mi bennök elvileg nem lehet, — s a mit ennél fogva náluk nem is találhat. Így pl. Fichtenek „abban van halhatatlan érdeme, hogy a létnek, a magánvalónak, a neménnek az emberi tudaton *kívül* minden realitását megtagadja s az ő Kant szerint összeférhetetlen kettősségüket megsemmisítvén, elválaszthatatlan (!) azonosságukat hangsúlyozta“ (433. l.). Természetesen a Fichte Énje szerzőnk híres „kosmosbeli stb.“ természetfolyamatával azonos; hanem Fichtenél ez még a „minden izében realis észre támaszkodó; az érzéki alapokon nyugvó gondolkodás napjának még csak kibontakozni kezdő derengése“ (440. l.).

Schellingnél is nagy mondásokban kéjeleg a szerző. „Íme a minden létet alkotó abszoltnak s benne a jövő ellentét nélküli filozófiájának igazi prófétája!“ kiált fel (463. l.); és pedig azért, mert Schelling az „absolute Indifferenz“-ből indult ki! Pedig a 447. lapon idézetekből láthatta volna szerző, hogy Schellinggel ezen tárgy felett okosan beszélni nem lehet („a mennyiségi különbözőség csak az abszolút azonosságon és az *abszolút egészen kívül* lehetséges“ — hát lehet józan ész számára az „abszolút egészen kívül“ valami?). Ép oly naivul hiszi el Schellingnek, hogy „megsemmisíti a Kant-féle tőlünk teljesen független *magánvaló* létét és érvényességét“ (447. l.), — és pedig azért, mert azt mondja Schelling: „az abszolút azonosság ugyanis maga az *universum*“. Hisz ez csak mondás volt Schellingtől; de mondások mégsem igazságok. Legszebb azonban szerző azon megható felfedezése, hogy „Schelling filozófiája . . . az öntudat létjelenség világának ezen legegyszerűbb *érzéki lételemét* kutatja“ (441. l.). És lelkesedéssel kérdi: „láthat-e valaha ebben a pontban filozofia (!) mélyebben az objectív ismeretnek való mibenlétébe?“ (447. l.), — azért, mert Schelling egy másik nagy mondása szerint „az ismeret és lét sehol sem alkot valódi ellentétet egymással, hanem közvetlenül magánlétében, magasabb köteték nélkül *egy és ugyanaz*, a tudás ép maga a lét“. Hisz ez csak mondás megint; — de hol a bizonyíték?

Nem akarom megszólalni azért, hogy a Schelling-féle „intellektuelle Anschauung“-ot legmélyebb gondolatnak nevezi „melyen túl semminemű filozofia többé nem hatolhat“ (446. l.). Ezt annak idején már Kant és Hegel kivégezték. Ép oly kevéssé lehet szándékom azon tételt bírálni, hogy Hegel „a gondolkodásnak, mint másodrendűnek, származottnak és abstractnak az ő elsőrendű, öneredeti és konkrét elemeire való visszavezetését tűzte ki filozófiája végcéljául és feladatául“ (454. l.). Azt hittem, a ki Hegel rendszerét csak a főpontokban is megértette, unatkozva fog elfordulni a történelmi tényállás ellen irányuló ezen szánalmas vállalkozástól. Szerző maga is hosszú kör-

forgás után rájut arra a szomorú tapasztalatra, hogy Hegel ezt nem teljesítette — a mit keringés nélkül is tudhatott volna.

„*Íme legvégső feladatunkhoz érkeztünk*“, mondja szerző megkönnyebülve (478. l.). „Eljutottunk a *filozofia ígéretföldjére*; a gondolkodás Hegeli csúcsán álló L. Feuerbach“-hoz! Ez az *abszolút realizmus vagy tiszta objectivismus magaslata*! Itt kezdődik „az egységes, ellentét nélküli ismeretlan útja a legélénkebb megvilágításban!“ (491. l.). S ezt akkor mondja szerző, mikor Feuerbachból ezt idézte: „*az ember az ész mértéke*“.

Sehol sem látszik oly világosan szerzőnek tehetetlensége objectiv előadásra, a történelem tiszta felfogására s megfontolt ítélésre (bár sok helyen volt már alkalmam rámutatni), mint itt. A helyett, hogy Feuerbach tanát, a lényegest a feleslegestől elválasztva, röviden összefoglalná, válogatás nélkül idéz 14 lapot Feuerbach „*Grundsätze der Philos. der Zukunft*“-jából, a melynek szenvedélyes tumultusát az első olvasásra észreveszi mindenki. Roppant lelkesedéssel üdvözli Feuerbachot, mint a jövő philosophia egyedüli forrását, üdvözli Feuerbach-ot a philosophia terén, kinek elve volt: „*keine Religion — ist meine Religion*; *keine Philosophie — ist meine Philosophie*“.

Itt találja szerző a philosophia világfordulását. „Új világ nyílik az emberi gondolkodás előtt: a *nouocentrikus* (!) gondolkodás helyett az *aisthesiocentrikus* gondolkodás világa!“ Mekkora együgyűség (bocsánat a szóért!) rejlik ezen exclamatióban („gondolkodás világa, melynek centruma az érzés“ és mekkora barbárság a görög szavak összerakásában! sóhajтана fel a philologus. Többé nem az lesz az új philosophia sarkpontja: „*cogito, ergo sum*“, — hanem „*sentio, ergo sum*“, mondja túláradó hamis pathosszal az „*aisthesiocentrikus*“ jövőlátó! Pedig az olesó lelkesedés helyett jó lett volna Descartesnál (*Principia philos.* I. §. 9.) ezt a helyet elolvasni; „*atque ita non modo intelligere, velle, imaginari, sed etiam sentire idem est hic quod cogitare*.“ Ebből tanulta volna szerző, hogy az öreg Descartes már harmadfél századdal látta szerzőnknek új eszméjét, de nem fogadta el alapul, nézetem szerint helyesen.

Ha Feuerbachnál volna még valami rokonság a szerző abszolút realizmusával, Dühringnél, kit ezután „*per apices*“ kivonatoz (logikai főműveire ügyet sem vetve), már csakugyan sarokba szorul szerző a maga abszolút realizmusával. Olyan jugum Caudinumot még kevés embernek állítottak, mint neki Dühring. Dühringnél igaz, hogy a lét materialis és mechanikus, de azt határozottan állítja, hogy; „*die Bewusstseinsphaenomene weder Stoffe, noch mechanische Kräfte sind*“. Igaz, hogy a valóság nála is érzéki; de Dühring „*énenkívüli elemeket*“ is ismer s azt mondja, hogy „a legnagyobb képtelenségekhez kell az embernek jutnia, ha az érzeteknek nem-érezett s ezzel objectiv okait szinte érzeteknek nevezi,“ pedig azt teszi szerző. Azt is idézi (Dühring. *Cursus* p. 129.) „*Wer jedoch irgendeinmal des gewaltigen Unterschiedes inne geworden ist,*

der zwischen dem Bewusstlosen und dem Bewussten eine *durch keine quantitative Allmähigkeit zu verwischende Grenze zieht*, der wird es sich nicht mehr einfallen lassen, *die völlige Ungleichartigkeit der beiden Seinsformen in den Nebeln* eines zweideutigen Sprachgebrauches und einer *unexakten Denkweise* verhüllen zu wollen“. Szerzőnk pedig éppen ezt teszi, sőt ennél még rosszabbat, mert rosszul teszi. — Dühring az érzetek számára „*producirende Factoren*“-t keres s azt mondja: „*die grösste Thorheit* würde darin bestehen, die Empfindung bereits vor ihrer *subjectiv* gefühlten Wirklichkeit als Empfindung denken zu wollen“ (*Cursus* 132. l.), — pedig szerző szerint „csak érzéklet van, semmi más“, sőt az érzéklet = külső tárgy („számunkra“). — Dühring azt mondja: „aus dem Reiche der Empfindungslosigkeit tritt man in dasjenige der Empfindung, trotz aller quantitativen Allmähigkeit, nur mit einem *qualitativen Sprunge* ein“ (*Cursus* 132. l.) és „die Empfindung entsteht, . . . aus unempfundenen Productionsfactoren“ (*Cursus* 143. l.), szerző szerint pedig: „hol vannak a külső tárgyak az érzeten kívül?“

Szóval: Dühring mint óvatos gondolkodó, mindenütt ellenmond szerző tumultuaris „lendületének“ és szerző elég naiv saját maga fejére idézni azon vastag gorombaságokat, melyeket Dühring az ily kaliberfi gondolkodókra hajgál! Végre azonban mégis észreveszi, hogy a dolog még nincs rendben. De most ő neki áll feljebb! „Dühring fejtegetéseit . . . ellenmondást rejtő homály (!) takarja“ (már t. i. a *tiszta értelmű* Dühringét!). Ezen ellenmondás „erőszakolt szóhasználatból ered“ (499. l.). Dühringnél „szakadék van az érzés és nem érzés között“ (500. l.); ráfogja azonban, hogy ő is „tudatos“ és „tudattalan“ érzetet különböztet meg (v. ö. *Dühring. Cursus*, 129. l. „wie es die beliebten *empfindungslosen* Empfindungen unvorgestellter Vorstellungen u. *ähnliche, von einer sogenannten Wissenschaft ausgeborne Ungeheuer sind*“); hogy a szakadékot maga is „minőségi folytonossággal“ áthidalta (hogy lehet Dühring nyílt szavai ellen így csavarni!); — s végre gorombasággal üti el az egészet: „valóban bújósdít játszik a saját érzetével és szemléletével“ (500. l.), azaz Dühring maga sem tudja, mit beszél! De miután mégis érzi, hogy minden csúfítás csavarással Dühring correct kifejezéseivel szemben hiába való, újra megveregeti Dühring vállát s egész szerényen meglapulva így szól: „Ime így vázolja félremagyarázhatatlanul és eltagadhatatlanul (ezek nála stereotyp bizonygató formulák!) Dühring a *külső* természetnek és ami érzetvilágunknak elválaszthatatlan egységét“ (504. l.). Hisz ez igaz; Dühring ezt teszi. De szerző szerint nem „egységről“ volt eddig szó, hanem „azonosságról“; szerzőnél „csak érzéklet van és semmi más“. És újra egy furfangos kanyarulattal ráfogja, hogy „Dühring ismeretlenségében minden tárgy . . . *mechanikai érzetvékenység*“, — a mely fordulatnak elnevezését Dühringre kell bíznom.

Az alapos lecke után, melyhez Dühring tárgyalásánál jutott,

szerző ezen „absolut realismusnak“ még két magyar „lelkes követő-jét, sőt nem egy pontban tovább fejlesztőjét“ tárgyalja szokott módorában. Minthogy azonban szerző ismeretelméleti álláspontja ugyanaz, csak hogy sokkal „tisztább és ellenmondás nélküli“, a philosophia jövő-jének ezen két „tovafejlesztőjével“ nem szükséges foglalkoznunk.

4. Tarlózás. Nyelvezet.

A mit most még tehetnék, az csak amolyan tarlózás (spicilegium) lehetne. Csak néhány kisebb „hüvelyre“ (silica arida, mint Bacon nevezi) szorítokozom az unalomig felturkált pusztáról.

28. I. azt mondja, hogy Baconnál van már az érzéklet és képzet ellenhelyezkedése. Látszik, hogy soha sem tanulmányozta: az összes művekben sines ismeretelméleti értelemben. Ugyanott Hobbesnál már „csiráit“ látja „az ismeret való mibenlétének“; pedig Hobbesnál egészen kifejtett ismeretelméletet talál, ha keres.

29. I. kifigurázza Descartesot, azt állítván róla, hogy nála „az érzéklet maga a substantia“ és hogy „érzékletnek lényeges attributumai a kiterjedés és gondolás“. Ugyan olvasott-e valaha Descartestól vagy legalább Descartesról valamit figyelmesen?

75. I. „sokkal élesebben látott Schopenhauer, mint, Kant“ mikor t. i. az „akaratot“ megpillantotta.

167. I. „Hermann Lotze a német filozofiának meglehetősen hírnévre jutott *műkedvelője*“, a kinek tárgyalásánál úgy veszem észre, hogy a mit Lotze „phaenomenologiai fejlődésnek ad elő, azt szerző annyi ellenmondásnak veszi Lotze tanában.

364. I. „Kant maga . . . az idealismus . . . legfőbb követelője (Hauptförderer).“ És ezt még naive zárjelbe teszi a szerző, hogy mindenki világosan lássa, hogy a szót nem érti.

453. I. Schelling „Ein-Bildung“-ját „egy alakulat“-nak fordítja.

457. I. Hegelnél „Schluss“, nála „befejezés“, pedig itt is, meg a 471. lapon is: „Schluss - következtetés.“

475. I. „das Unwesen des Absoluten“, nála „az absolutum lényegtelen-sége“. pedig ez Feuerbachnál oly értelmű, mint az „unwesen treiben“ kifejezésnél, tehát annyi mint rém (Gespenst, Spuck.)

Ezen tárgyalási módnak tökéletesen megfelel szerző *stílusa* is. A terminologia hosszú szavai megfelelő hosszúságú mondatösszegekké rakdónak össze. Legkedvesebb terminusa a „kozmoszbeli, fizikai és fiziológiai természetfolyamat“; az „életeleven feszültség-átmenet“, „atom-fesz-állapot“, „atomfesz-átmenet“, „önfeszültség-hullámozás“, „ön-érvényesülés-egyedek“, „önérvényesülés-pálya“ (164. l.), és mások.

A mondatok szerkesztésére elég lesz egy-két példát izleltetőül felhoznom.

„Más részről azonban, mivel az érzéklet-tárgynak, mint magának a létjelenségnek, az önnylvánulásnak, öntevékenységeknek, önfe-

szülésnek, önterjeszkedésnek, vagyis terjeszkedő térbeliségnek jelenség-módozatai ép az érzéki térben és időben, a tevékenység relativitásában, az okságban, a subjectiv-objectív-ségben, az ellentétnélküli tényadottságban, a substratumban, substantiában és anyagban valósulnak meg: éppen azért az ismereti képzet-tárgy létnyilvánulását is a térnek időnek, okságnak, subjectiv-objectív-ségnek, substratumnak, substantiának és anyagnak szemléleteiben kell keresnünk“ (28. lap.).

„A mi *anyagunk* az életeleven és tevékeny érzékletek-önérvényesülésének prezens egymásba átmenetele, a hatékony kozmoszbeliségnek, a fizikai és fiziologiai természetfolyamatnak egybefonódása, azaz ép a bizonyos középpontból kiinduló terjeszkedés-összefüggésnek lánczolatos önnyilvánulása“ (250. l.). Ez az *anyag*!

„Íme az alpha és omega, a kezdet és a vég, a mint egy hatalmas körforgás után újra ölelkeznek egymással(!). A filozofia megkapta immár a maga igazi tartalmát: a képzetnek érzetté való átalakítását (— ez tehát a filozofia „igazi“ tartalma!), a gondolatnak valóságba való fordítását és a képnek tárgyában való megtestesítését. Mind ennek ősalapja a *léttel azonos jelenség* most már: az *öntevékeny feszültség-átmenet a maga igazi valóságában. S ennek legelemibb mozzanata a felbonthatatlan, egy-terjeszkedésű, egy-térbeliségű feszültség-átmenet, az egy irányban tovafeszülő pont, a vonal mint életeleven feszültség-átmenetirány*“ (530. l.). Ez a philosophia tartalma és ősalapja.

„S viszont ezen őseredeti *egyedi* érzékletnek *több, végtelen számú* más egyedi érzéklettel való nagy közösségben, tehát egy ilykép *összealakult* egységes tényben mutatkozó jelenségénél már az ő s többi más érzéklet által előidézett állásténybeli módosíthatóságát, más szóval, az ő úgynevezett *tudatossá* alakulását a *képzetben* kétségtelenül tapasztalhatjuk“ (15. l.). Ez meg a tudatosság.

Alyenformán megy az végig 531 nagy lapon!

Nem akarom végre szerző modorát szová tenni, mert az utoljára is magánizlés dolga. De az igazság érdekében bevallom, hogy sok igen heves és kiméletlen polemiát és kritikát olvastam, de soha oly leczkértető, lenéző, sőt megvető viselkedéssel nem találkoztam, mint a milyent szerző, a haragra való minden ok nélkül, megenged magának egy Kant, Schopenhauer, Hegel, Spencer, Herbart, Lotze ellenében, a kisebbeket nem is említve. Ezen haragos nagy hangot még ott sem engednök meg, a hol egy hallatlanul új igazság kénytelen volna küzdeni gonosz szándékú, ellenséges áramlatokkal — hisz az igazi nagyság igen szerény, pl. Kant; — itt azonban, a hol csak a régi sensualismus lép fel végig nem gondolt, zavaros hylozoistikus köntösben és indokolatlan praetensióval, annak a nagy hangnak sem okát, sem jogát el nem ismerhetem. A T. Szakosztály a felhozott példákbl meggyőződhetett állításom igazságáról; és én abba hagyom a tárgyat, mert hiszem, hogy szerzőnk csak ritka kivételt képez az

igazi philosophusok mellett, kik meg nem feledkeznek a köteles háláról és tiszteletéről azon férfiakkal szemben, kiknek fáradságos munkája lehetségessé tette az ő haladásukat.

Így levén meggyőződve a II. számú munkának sem tartom kiadhatónak a pályadíjat.

Kolozsvár, 1897. Jan. 10.

Böhm Károly lt.

II.

A 2. számú pályamű [*A Kant utáni ismeret-elméletek kritikája*; jelige: „Az érzeteknek ontologiai, metaphysikai jelentésük van“. L. Feurbach] némileg eltér a kitűzött feladattól, mert Kant ismerettanát csak a bevezetésben, sommásan, tárgyalja és mint a mű címe is mutatja, csak a Kant utániakkal foglalkozik behatóan. De nem ez a főhibája e műnek. Majdnem minden tudományos értéktől megfosztja az a körülmény, hogy a szerző álláspontja — legalább én előttem — érthetetlen. Abból indul ki ugyanis, hogy tudatunk egész világa érzékletekből áll; tehát szerző, úgy látszik, sensualista, a mi egy történetileg elég gazdag fejlődésű álláspont volna. De alapfogalmát, az érzékletet, oly csodálatos módon magyarázza, hogy ahhoz semmiféle határozott gondolatot kötni nem tudok. Az érzéklet ugyanis szerinte — nem merek egy szót se változtatni szavain, mert nem értem őket — a maga igaz valóságában semmi mást nem fejez ki, mint éppen a létnek, az önjelentkezésnek, az önn nyilvánulásnak, a tevékeny érvényesülésnek *relativitását és kölcsönösségét*, az önmagában és a másra való *hatást és visszahatást*, azt az életeleven *tevékenység-együttességet*, azt a *jelentkezés-közösséget*, a mely minden létezésnek, önjelentkezésnek és önn nyilvánulásnak megsemmisíthetetlen alapja és föltétele. [Az aláhúzott szók a kéziratban is alá vannak húzva.] Mindez már a mű hatodik lapján áll, minden előző magyarázat nélkül, minden bizonyító, fejtegető magyarázat mellőzésével, és számtalanszor ismétlődik a mű folyamán még vadabb szóáradat formájában. Az érzékletet eddig a tudomány lelki jelenségnek, a tudat állapotának, vagy jelenségének tartotta; a szerző valami mystikus jelentést ad neki, hogy az maga a világ, a nagy universumnak közös absolut *létjelensége*, vagyis tiszta és zavartalan *természet-nyilvánulás* (136. l.). Más helyen: „Az érzéklet és érzet maga az adott lét, maga a közös, kosmosbeli, physikai és physiologiai természetfolyamat“ (391). Ezt magamra nézve érthetetlennek kell kijelentenem. A ki ily különös állásponton áll, annak feladata volna vagy ezt az álláspontját bőven megokolni, mert más halandó soha ezen az állásponton nem állt, Feurbach, Dühring, Schmitt Jenő is, mint a szerző maga mondja, csak megközelítették, tehát nem kívánható, hogy járatosak legyünk benne; vagy pedig a történeti jelenségek objektív vizsgálata útján kimutatni, hogy mind a philosophusok eddig tévelyegtek és a szerző álláspontja szükséges folyománya a történeti

fejlődésnek. A szerző sorra is veszi az egyes philosophusokat, de a mily homályos az álláspontja, oly homályos a történeti előadása és bírálata is; csak egy világos, hogy nagyon goromba majdnem az összes eddigi philosophusokkal [Lotze: műkedvelő!] s a kiket megdicsér, többnyire olyanokért dicséri meg, miket inkább ő magyaráz bele rendszerükbe. E mű nézetem szerint egy zavaros főnek a terméke, ki egy bizarr ötletbe beleszeretett, a mely őt megfosztja nagy szorgalmának és igyekezetének minden gyümölcsétől. Egész nagy munkássága kárba veszett. A helyett, hogy tanult volna azoktól, kiknek műveit ismerteti és bírálja, felesel velük. A műnek se historiai, se kritikai, se philosophiai értéke nincsen. Se az írókat nem ismerteti igazán, se bírálata nem találó, se a saját álláspontját nem magyarázza. Fáj az embernek a szíve, hogy ennyi munka, ennyi erő és igyekezet ily keveset érő eredményt termett.

Az I. számú munka czíme: *Az ismerettan kritikai története Kanttól napjainkig* (Jelige: Primus est sapientiae gradus falsa intelligere, secundum vera cognoscere). E művel rövidebben végezhetek. Igen érdemes munkának tartom, melynek nem tartom ugyan a díjat kiadhatónak, de a mely mindenképen dicséretet és elismerést érdemel. A díjat nem azért tagadom meg tőle, mert sok pontra nézve más nézeteket vallok, mint a szerző, és sok positiv hibát, botlást találtam benne. A philosophia terén hozzászoktunk következetesen keresztülvitt eltérő álláspontokat respektálni, és a mi a botlásokat illeti, nem szabad megfélemlenünk róla, hogy a szerző közel harmincz philosophusi rendszert, művet ismertet, bírál; mindenütt magukhoz a forrásokhoz ment vissza, és ehhez az óriási munkához képest aránylag kevés mulasztást vagy botlást követett el. Ha a szerző buzdítására, bátorítására szolgálhatna a díj, kiadását indítványoznám. De így a mint van, a mű nincsen megérve, nem áll azon a színvonalon, hogy a közönség elé bocsáttassék, se formai, se tartalmi tekintetben. Formai tekintetben nem, mert historiai előadása gyöngé, a szerző inkább olvasmányainak jegyzeteit adja, mint igazi földolgozást, az egész nagyon nyers. A szerző tud írni; ezt a fejezetek végén néha bizonyítja; de bent a fejezetekben ez nem tűnik ki; többnyire terjengős, nem tudja a földolgozat összesűríteni és izléssel előadni. Így a munka olvasása oly fárasztó, hogy elijesztené az olvasót. Ez nem pusztán stílusbeli hiba, hanem előadásbeli; az előadás hibája pedig mélyebb hibára utal, a földolgozás hiányosságára. Még súlyosabbak a tartalomra vonatkozó kifogásaim. A szerző Kant álláspontjára áll; Kant gondolatainak néhány főpontját helyesen átértette. De nézetem szerint itt is több hibába esett. Midőn formulazza álláspontját, igen szegényes, semmitmondó gondolatból indul ki (Más alany tárgy és tárgy alany nélkül, a mi igaz, de a mivel nem megyünk sokra, akár csak azt mondanók $A = A$); olyanokat kifogásol Kantban, miket Kant sohasem állított, és olyanokkal akarja kiegészíteni, javítani, mik saját nézeteivel ellenkeznek.

Egy fontos kérdésben, hogy mikép juthatunk az a priori ismeretére, teljesen megbotlott, a mint általában Kant Kritik der reinen Vernunft-jának néhány fontos részét veszedelmesen félreértette. Más nézetek megbírálásában ő is kissé nagy hangon szól; hogy ennek vagy annak a philosophusnak „sejtelve sem volt“ róla, mit akart Kant vagy más mondani, nála is sürűn fordul elő, pedig munkájának kritikai része, melyre pedig nagyobb súlyt helyez, mint a történetire, alapvető nézeteinek némely zavaros pontjánál fogva, sok helyütt gyöngö. Ezeknél fogva, a forma pongyolaságánál, az előadás gyöngeségénél és az alapfelfogás zavarosságánál fogva nem javasolhattam, hogy a díj e munkának kiadásáék, mert maga e munka ebben a formában nem jelenhetnék meg mint az Akadémiától jutalmazott mű. De üdvözlöm a szerzőt philosophiai irodalmunk terén; munkája azt a reményt kelti, hogy hivatva van a philosophia ügyének Magyarországon szolgálatokat tenni.

Budapest, 1897. ápril 2.

Alexander Bernát lt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1897. május 3-án.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt. Bánóczy József, Badics Ferencz, Munkácsi Bernát, Négyessy László, Némethy Géza, Kumos Ignác, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Riedl Frigyes l. tt. más osztályokból: König Gyula, Heller Ágoston, Pauler Gyula, Pauer Imre, Liphay Sándor, Szily Kálmán r. tt. Nagy Gyula l. t. Jegyző GYULAI PÁL osztály titkár.

101. NÉGYESSY LÁSZLÓ l. t. „A nyelvújításról“.

102. VOLF GYÖRGY, r. t. bemutatja Melich János vendégnek „Sarjú és családja“ című értekezését.

103. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VOLF GYÖRGY r. és NÉGYESSY LÁSZLÓ l. tag urakat kérte föl.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1897. május 31-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt. Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, König Gyula, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Szász Károly, Than Károly r. tt., Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, György

Endre, Hegedűs Sándor, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Onodi Adolf, Óváry Lipót, Réthy Mór, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zolnai Gyula l. tt. jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

111. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tag emlékbeszédet tart Nagy Imre t. tagról — Ki fog adatni.

112. Az ülés áttérvén a folyó ügyek tárgyalására, elnök úr bejelenti, hogy Pozsony városa meghívására f. hó 16-án a koronázó emlékszobor leleplezése ünnepén, Sopronmegye és városa meghívására, folyó hó 23-án gr. Széchenyi István szobra leleplezése ünnepén és a bécsi cs. tud. akadémia elnökének meghívására f. hó 30-án ezen akadémia 50 éves jubileumán, a M. Tud. Akadémia képviselőtében, megjelent s az első két alkalommal az Akadémia küldöttségét vezette, az utóbbin pedig az Akadémia nevében üdvözlő iratot nyújtott át. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

113. Főtitkár jelenti, hogy Kéti Károly, Lenárd Fülöp, Lenhossék Mihály, Mágócsy-Dietz Sándor, Tagányi Károly, Zolnai Gyula l. tagok és Pflüger Eduárd, Ostwald Vilmos k. tagok megválasztásukért az Akadémiának köszönetüket nyilvánítják. — Örvendetes tudomásul vétetik.

114. Olvastatnak gr. Andrássy Gyula, Dobiecki Sándor és Mechwart András levelei, melyekben az utolsó nagygyűlésen munkásságukat ért kitüntetésért köszönetüket nyilvánítják. — Örvendetes tudomásul szolgál.

115. A Kereskedelemügyi m. kir. minister fölkéri az Akadémiát, hogy az ipari oktatásra szolgáló tankönyvek műnyelvének megbirálásában, kiküldöttei által, működnek közre. — A Nyelvtudományi Bizottság és az I. osztály ajánlatára Zolnai Gyula és Frecskay János biz. tagok fölkérnek, hogy a minister úrtól alakított szakbizottságban vegyenek részt.

116. A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy a kir. testőrség könyvtárát kiadványaival gyarapítani sziveskedjék. — Kiadatik a könyvtári bizottságnak.

117. A székesfőváros fölkéri az Akadémiát, hogy a Ferencz József jubileum-díjak odaítélésére alakított szakbizottságokban magát három tagja által képviseltetni sziveskedjék. — Felkértnek az osztályok egy-egy tag kijelölésére.

118. Az I. osztály ajánlja, hogy Zolnai Gyula, a Nyelvtudományi Bizottság eddigi segédtagja, akadémiai taggá választván, a bizottság rendes tagjának jelentessék ki; dr. Melich Jánosnak pedig a bizottság segédtagjává történt megválasztása erősíttessék meg. — Elfogadtatik.

119. A Magyarhoni Földtani Társulat közli az Akadémiával tudomásvétel végett, a Szabó József emlék-alapítvány Ügyrendjét. — Tudomásul szolgál.

120. A III. osztály jelenti, hogy költségvetési előirányzatától eltérve, Biró Lajos Új-Guineai néprajzi gyűjtéseinek kiadására a Magyar Nemzeti Múzeumot 1300 frttal kívánja segélyezni. — Jóváhagyatik.

121. CSÉRER LAJOS úr kéri, hogy a Lévay-pályázatra „A kié a föld, azé az ország” jeligével beküldött s dícséretet nyert pályamunkáját visszakaphatná. — Kivételesen megengedtetik, hogy a pályamunka kikölcsonőztessék.

122. GR. SZÉCHENYI BÉLA ig. és t. tag május 31-én a Széchenyi-múzeum számára a következő családi ereklyét engedte át:

a) Egy vízfestésű képet (Gr. Széchenyi Ferencz és neje) 1780-ból.

b) Egy vízfestési képet (Gróf Széchenyi Ferencz és családja 1795-ből.

c) Egy vízfestési kép (Gr. Széchenyi István katona korában) valószínűleg Endertől.

d) GR. SZÉCHENYI ISTVÁN és B. WESSELÉNYI MIKLÓS közti fogadás szövege 1826. július 10-ikéről, sajátkezű aláírásaikkal.

A nagybecsű ereklyéket az Akadémia hálás köszönettel veszi át és elrendeli, hogy az ereklyetárba helyeztessenek

123. SZEMERE ATTILA úr felajánlja az Akadémia arczkép-csar-nok számára bold. atyjának, SZEMERE BERTALAN I. tagnak, STETTKA GYULÁTÓL festett arczképét. — Köszönettel fogadtatik s az 1896. május 13-án hozott határozat értelmében SZEMERE BERTALAN arczképe a Képes Teremben felfüggesztetik.

124. A könyvtár részére érkezett ajándékokat. ú. m.:

1. Kereskedelmi minisztériumtól:

a) Az iparoktatás Magyarországon	} Szterényi Józseftől.
b) Az iparoktatás külföldön	
c) Iparosok olvasótára I., II., III. évfolyam 1895., 1896. és 1897.	

2. Societa Reale di Napoli:

a) Atti della reale accademia di Scienze Morali e Politiche volume 28.

b) Rendiconto dell' Accademia di Scienze Morali e Politiche,

3. Korányi Frigyes I. tagtól.

a) Zoonosen, I. Abth. 1897. (Specielle Pathologie und Therapie, herausgegeben von Prof. Nothnagel)

b) A Belgyógyászat kézikönyve (külön lenyomat).

4. Volf György r. tagtól, „Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás”.

5. Schuchardt H. k. tagtól: „Zur Geographie und Statistik der Kharthwelischen Sprachen. Abdruck aus der Petermanns Geogr. Mittheilungen 1897. Heft III.

6. J. Quigstadtól: a) Veiledning til Undersgelse af Lappernes Forhold.

b) Norsk Finne-Mission.

8. Löcherer Andortól: „Gazdasági válság és a búza árhanyatlása Magyarországon.

9. Zarándy A. Gáspár: „Való és mese”.

10. Az olasz kormánytól: „Indici e Cataloghi etc. XIII. della Biblioteca Nazionale di Milano“ — Köszönettel vétetnek.

125. Bemutattatik az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke:

„Akadémiai Értesítő“, 89. k.

„Athenaeum“, VI. évf. 2. füz.

„Irodalomtörténeti közlemények“, VII. évf. 2. füz.

„Nyelvtudom. közlemények“, XVII. 2.

„Mathem. és természettud. Értesítő“ XV. 2.

Óváry Lipót, Emlékbeszéd Cantu Caesar külső tagról. (Emlékbeszédek IX. kötet, 1. sz.) — Tudomásul szolgál.

126. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FERÉRPATAKY LÁSZLÓ r. és ÓNODI ADOLF I. tagot kéri föl.

(A tizenkilencedik és huszadik ülés jegyzőkönyvét tér szűke miatt, a jövő füzetben adjuk. Szerk.)

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Augusztus 15.

8. FÜZET.

Brassai Emléke.

Márki Sándor lev. tagnak a M. Tud. Akadémia nevében Toroczkó-Szentgyörgyön júl. 18-án mondott beszéde

Kegyelttel állunk meg e ház előtt, melyben *Brassai Sámuel* született. Egy egész század siketítő lármáján keresztül is hallani véljük az édes anyai csók gyöngéd csattanását, mely az újszülöttet üdvözölte. Ez a csók oltotta a gyermek szívébe a szeretetet, mely hathatóssá tette a férfiú munkáját, s derültté rózsákkal teleszórt koporsójában az aggnak arcát.

S az édes anyának rácsos, kiesi virágos kertjében, vagy odabenn, a barátságos szobákban, látni véljük a gyermeket, a mint édes atyjának, a papnak, útmutatása szerint, kielégíthetetlen tudásvágygyal bújja a könyveket, hogy megszerezze az ismeretek elemeit, magát a tudományt, melynek az oly kritikus század végén Nestora lett. Ebben a házban kezdődött az az út, melyre a rózsás arcú gyermek édes szüleinek gügyögtető szavai közt lépett s a melyet a görnyedt agg egy ország gyásza közt ott fejezett be Kolozsvárt, a házsongárdi temetőben, valahol az Apáczai Cseri János sirja mellett.

Apáczai és Brassai Magyarország legnagyobb két encyklopaedistája. Kétszáz esztendő választja el működésüket, talán csak arasznyi köz sirjaikat, egy pókháló szála sem földadataik tömegét. Szívökben a többfelé szakadt hazát, hatalmas agyukban a tudományok összességét kellett egyesíteniök.

Brassai oly korban született, midőn Kazinczy egymaga végezte egy magyar tudományos akadémia munkáját; s oly korban hunyt el, midőn a Magyar Tudományos Akadémia úgy gyászolta őt, mint hatvan esztendőtlől fogva lankadatlan buzgóságú tagját. Akkor egyetlenegy tudós társasága sem volt az országnak, ma minden valamire való városnak megvan a maga tudományos irodalmi vagy közművelődési egyesülete.

Manap, midőn a szakszerűség túlságokba téved, alig érhetők azok az *egyetemes* ismeretek, a mik Brassainak világhírt szereztek s alakját a nagy közönség szemében a múlt századbeli Hatvani professzoréhoz hasonló bűbajos ködbe burkolták. Minden téren kirívó hiányokkal találkozván, annak a kornak *általánosságra* kellett törekednie s tartózkodnia a mostaninak szédítő egyoldalúságától. Mentől inkább fejlődött a szakszerűség, az encyklopaedistáknak annál keserűbben kellett fogadniok a bírálatot, mely tudásuk hézagait olykor kiméletlenül tárta fel. De tévednek, a kik azt hiszik, hogy mindez csökkentette a kölesönös megbecsülést s hogy az Akadémia régibb tagjainak mulasztását az újabbak kegyeletének kellene jóvátennie.

Brassai az Akadémiának csaknem kezdettől fogva tagja volt; a Magyar Tudós Társaság az idén, szeptember 7-én ülte volna meg levelező-taggyá választásának *hatvanadik* évfordulóját. Azt a koszorút, melyet most hatvan éve nyújtott, időnként újjal cserélte föl az Akadémia, rendes, majd tiszteleti tagjainak sorába emelvén őt. Milyen ünnepe lett volna az a magyar tudományosságnak, midőn pár hét múlva hatvanéves tagját, a magyar tudósok Nestorát kell vala üdvözölnie!

Az isteni gondviselés másképen végezett. Mi fiatalabbak, a régiek nyomdokába lépve, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kegyelettel veszünk most részt azon az ünnepen, melyen nagy fiának szülőházát Toroczkó-Szent-György községe emléktáblával jelöli meg. Ez a tábla, egy munkában töltött század tanulságaira hivatkozva, fogja hirdetni a hazának, hogy „nagygyá csak fiai szent akarátja telheti“. Legyen ez a ház szentély, hová e kies vidék lakói a *cselekedni* tudó hazaszeretetet megtanulására járjanak. És áldja meg az Isten ezt a házat, ezt a földet, ezt a hazát!

A pusztaszeri monostor kegyurai.

(Kivonat *Karácsonyi János* lev. tagnak február 8-án tartott székfoglalójából.)

Mikor a szeri monostort alapították, Magyarországon még nem voltak családnevek, hanem nemzetségnevek. Régen ismertes, hogy a szeri monostort a Kalán nemzetség alapítá, de ezt a tudást ma már ki kell bővíteni azzal, hogy az alapító a Bár-Kalán nemzetség vala.

A Bár név ugyanazt a nemet jelzi, melyet a régi történetírók Bór vagy Bor nemzetség néven ismertek. De végig vizsgálván e nemzetség nevének régi kiírásait, kitűnik, hogy azt több ízben nem egyszerűen Bor-nak, hanem Boornak írták. Éppen így Boornak írták a régi oklevelek egy kis, dunamenti, Mohács és Szekeső közt eső falu nevét. E helynév lassanként Baarra, utóbb pedig a két *a* hang összevonásával Bárra változott. Tehát valamilyen a helynév, akként a Boornak írt nemzetségnév is, a magyar nyelv fejlődése s mai hangtörvényei szerint, Bárnak ejtendő ki.

Bár-Kalánnak pedig azért nevezendő a szeri monostor alapító-nemzetsége, mert eme régen két különböző néven ismert nemzetség egy. Bizonyítja ezt, 1. hogy azon a területen, melyet a Névtelen jegyző szerint a Kalán nemzetség kapott, 1306. és 1326-iki oklevelek szerint a Bár nemzetség monostora állott, 2. hogy az esztergommegyei Nagy-Sáp birtokosait, még pedig ugyanazon személyeket, 1248-ban Kalán — 1281-ben Bár nembelieknek nevezik, 3. hogy a kétségtelenül Kalán nembeli II. Nána comest másutt a Bár nembeli Ag comes nemzetségbeliének írták, 4. hogy a Kalán nembeli II. Nána comes szeri monostorát 1388-ban a Bár nemzetségből kiágazó Szentszálvátory, Ellősy és Szeri Pósa családok ősi monostoruknak, magát II. Nánát pedig osztályos atyafiuknak (congenerationalis et condivisionalis) mondják.

A Bár-Kalán legrégibb ismert tagjai a Névtelen jegyzőtől honfoglaló vezérként szerepeltetett Ond vagy And, továbbá ennek fia Ete és ez Etétől származó unokája Eöd vagy End. Etét a Névtelen jegyző a honfoglaló magyarokhoz csatlakozott kúnok egyik vezérévé teszi, de, hogy ez az Ete Ondfia Etével egy személy a Bár-Kalán nemzetség birtokviszonyai mutatják. Azon Szekeső, melyet a Névtelen a kún vezér Ete fiának ajándékozott, éppen olyan ősi vagyona volt a Bár-Kalán nemzetségnek, mint a hét vezér közt említett Ondnak ajándékozott és az Ond fiától Etétől szintén bírt Szer. Ha tehát egy nemzetség volt a két hely tulajdonosa, egy személy is volt azon Ete, ki mind a kettőt bírta.

A XIII. századbeli oklevelek folyton emlegetik, hogy akkoriban a Bár-Kalán nemzetség ősi jószágai már öt részre voltak fűlösztvá. Ebből következik, hogy a nemzetség maga is öt ágra szakadt. Ugyanezen oklevelekből meg lehet azt is állapítani, hogyan hívták a Bár-Kalán nemzetség azon, a XII. század végén élő hat tagját, kiktől az öt ág eredt. Ha már most ezen öt ágat alapító hat férfi édes testvér volt, akkor a közös ős az 1140—70. években, ha unokatestvér volt, akkor az 1110—40. években élt.

A közös ős életkora fényt vet a (puszta)-szeri monostor alapításának idejére is. E szerint ez legfeljebb az 1110—40. évek közt keletkezett. Kiváló monostor volt, mert II. Endre király 1000 darab kőszót engedett át neki saját használatára. A tatárjárás alatt nem pusztult el, 1266-ban még volt birtoka a baranyamegyei Cselén; 1318-ban I. Károly királyunk meglátogatta; 1388-ban is fennállott.

Hogy a XII. század végén élő hat, Bár-Kalán nembeli férfiú miért alapított csak öt ágat? annak az a nyitja, hogy egyik közülök, Kalán, a papi pályára lépett s előbb (1181—83) királyi kancellár s aztán 1187—1218 pécsi püspök vala. 1193-ban egyúttal Horvát-, Dalmát- és Tótországot is kormányozta és saját személyére érseki palástot nyert. Imre királyunkkal azonban összeveszett úgy, hogy ez öt dühében vérfertőztetéssel vádolta a pápa előtt, s noha a vád nem volt igaz, Kalán mégsem nyerte el miatta az esztergomi érseki széket.

Az öt ág alapítói közül első a Névteletől Colsoynak írt, ma Kalocsának ejtendő férfi. Tőle alig eredhetett más, mint Petus fia Jób. Ennek az esztergommegyei Nagy-Sápon és az erdélyi Radnóton voltak birtokai. A második, a Nána-ágból származó Pósa, 1222-ben királyi udvarbíró volt; II. Nána lovag pedig gyermektelenül élt s összes vagyonát a margitszigeti apácza-kolostorra hagyta. Birtokainak túlnyomó része Baranya- és Csongrádmegyében terült el. Baranyamegyében Cselén lakott. A harmadik Gyurkó-ág hamar elszegényedett és az esztergommegyei Nagy-Sápon (régén Űr-Sáp vagy Or-Sáp) lakott. A negyedik ág alapítója, I. Bár, a maga idejében híres ember vala, úgy, hogy róla neveztek el az egész nemzetséget. Izsó fiától származó unokája, és szép unokája Baranyamegyében a régi Émen-ben (ma Vémend) lakott s nemzetségi jogukat erősen védte. I. Bárnak I. István nevű fiától származó unokája I. Izsép Valkómegyében a mai Bršadin és Nustár környékén lakott. 1265-ben megölte ez I. Izsépet Csaba fia Csépán s e miatt ennek birtokát I. Izsép fiai, I. Bár szép-unokái nyerték el. Az utolsó-ág alapítója I. Marján az ősi birtokokon kívül Szerém- és Valkómegyékben szerzett ingatlanokat, de fiában ez ág kihalt. Fia vagyonát szintén a margitszigeti

apáca-kolostorra hagyta. Özvegye is ide lépett be. A nemzetség ősi birtokai voltak : Szekeső, Csele, Bár, Émen, Tótfalu (Baranyam.) Alpár, Ellösmonostora, Fel-Győ, Szer, Ányás (Csongrádm.) Nagy-Sáp (Esztergomm.).

A Képes Krónika szerzője és követői a Bár (Bor, Boor) nemzetség tagjának mondják Bánk bánt is, de ezt az újabb kutatások, különösen Bánk birtokainak holléte, nem igazolják. Most már biztos, hogy Gertrud királynét nem ő vágta le, azonban az erre irányult összeesküvésben részes volt. Némely oklevelek szerint Bánk, még Gertrud királyné megöletése előtt, elvesztette nádori hivatalát, s ez az ő részvételét Gertrud megöletésében a bukott hivatalnok bosszújaként tünteti föl. Birtokai voltak Geremla Zágráb közelében, Zsurk és Lónya a felső Tisza mentén, Csoma és Gortva a mai Gömörmegyében és Szinnye Sárosmegyében. Biztos az is, hogy Bánk bánt II. Endre nem bántotta, sőt újra bánná és udvarbírájává tette s csak IV. Béla fosztotta meg jószágaitól.

A családnevek megállapodtával a XIV. század elején a Bár-Kalán nemzetség is több családra, nevezetesen az Émeni, Ellösy, Szentszálvátory, Báry vagy Bár és Szeri Pósa családokra oszlott.

Az Émeni család lakhelyét egy már elpusztult baranyamegyei helység, Karakó hollétének kimutatásával lehet meghatározni. E Karakó a mai Bozsok és Feked közt esett. Ezzel tőzsomszéd volt a XIV. század elején nagybörbész „Emul“ s „Emel“-nek írt és Émölynek vagy Émelynek mondott helység. Később ez „Emul“-t vagy „Emel“-t „Émen“-nek kezdik írni, s így a régi név idővel Émen-re változott. A régi Karakó közvetlen szomszédságában ott van ma is Vémend s a fekvés, meg a régi Émen névvel való hasonlatosság azonnal elárulja, hogy a régi Émen a mai Vémenddel egy. Az Émeni család másik faluja is csak változott alakban maradt fenn. Ezt régen Személynek, utóbb Szeménynek, ma pedig Szebénynek hívják. A két falut éppen elválasztotta Karakó s az Émeni család ennek megszerzésére törekedett. E végből tagjai Karakóért és 700 márka ezüstért odaadták Erdőszád nevű valkómegyei hatalmas terjedelmű, de idegen kézen levő birtokukat a Báthmonostori Töttös családnak s kötelezték magukat, hogy, ha Erdőszádot vissza nem tudják szerezni, a 700 márkaért Ément és Tótfalut a Töttös családnak adják.

E szerződés sok bajnak lön forrása. Erdőszádat az Émeniek nem tudták visszaszerezni, de azért Ément és Tótfalut sem adták oda. Sőt az Émeni család utolsó tagja, hogy mind a Töttös családot, mind az ő atyafiat kijátszsza, még életében lemondott birtokairól a király javára. A király pedig cserében oda aján-

dékozta birtokait Mezölaki Zámbó Miklósnak, ez meg utóbb a Szuharékay vagy Gorbonyak családnak; végül pedig az Órévy család kezére kerültek. Az Émeniekkel osztályos atyafi-családok ú. m. a Szentszálvátoryak, Ellösyek és Szeri Pósák csak nagynehezen 1410—13 táján tudták visszaperelni az Émeni-örökséget, a Töttös-család pedig még 1430-ban sem kapta meg Ément és Tótfalut, sőt a 700 márkát sem.

Az Ellösy család a csongrádmegyei, tiszaparti Ellös (Achilleus, Ehelleus, Elleus, Ellös, Ellés) faluban telepedett meg. II. Sándorról sokszor hívták őket Szandrinyf-aknak is. Első tagjai Kopasz nádorral kaptak össze, de aztán abbahagyták a nyilvános szereplést. A család utolsó férfitagjai II. Márk és II. István, az 1420—26. években Ozoray Pipó temesi főispán seregében küzdöttek a törökök ellen. Ugyanők sokat pereskedtek az Émeni-örökség megszerzéséért és megvédéséért. Mind II. Márknak, mind Istvánnak leányait fiúsította a király s azok mind előkelő férfiakhoz mentek férjhez, s így az Ellösy-vagyon a Zeréndi Buda, Gyulay, Zeleméry, Ramocsa és Vasky családok kezére került. E vagyon Ellös, Mára, Szelevény, Töke, (Pusztaszer), Pétermonostora (ma Péteri), Szentandrás (ma Dócz), Ányás, Sód, Körtvélyes, Szeg (ma Szegvár) és Szentes falvakból vagy ezek részeiből állott. A család lakóhelyére ma csak az ellési pusztá emlékeztet.

A Szentszálvátory család lenn Valkó vármegyében lakott. Itt a mai Cserics és Nustár szomszédságában volt azon Ujlak nevű helység, melyet utóbb egyházáról Szentszálvátornak neveztek el. E körül aztán a Szentszálvátory család 11—12 faluból álló uradalmat alkotott. A család tagjai mindig mint előkelő, délvidéki nemesek szerepelnek. Közülök Simon fia II. János iskolákat is végzett, s anyai örökségéért, Vásáros- és Liget-Pacsinta (ma Pacsetin) falvak egy részéért sikeres pert folytatott. A család utolsó tagját, Albertet, az Émeni örökségért folytatott pörben sokat emlegetik, de 1420. táján örökös nélkül halt el s benne a Szentszálvátory családnak magva szakadt.

A Báry vagy Bár család 1344-ig a baranyamegyei Báron lakott. Közvetlenül őse II. Bár volt. 1344-ben bárri birtokukat eladták a székesfehérvári káptalannak, s ettől kezdve biztos nyomuk elvész. A XV. században Csongrádmegyében Fel-Gyón laknak Bor-nak vagy Bar-nak írt vezetéknevű családok s birtokviszonyaik arra mutatnak, hogy ezek II. Bárnak ivadéakai vagyis a Báry család folytatói.

Legifjabb, de egyszersmind legerősebb hajtása a Bár-Kalán nemzetségnek a Szeri Pósa (Pósafy) család. Nevét a XIV. század első felében élt Pósatól, II. Izsepfától vette. E Pósa I. Károly királynak egyik kedves embere lön. 1325-ben karán-sebesi és illyédi

várnagy, 1330-ban harami ispán, később krassómegyei főispán s egyszersmint érdsomlyai várnagy vala. Birtokokat szerzett a Maros-mentén Aradtól keletre és erősen védte szeri s tömörkényi ősi javait a garam-szentbenedeki apátsággal szemben. Fiai mint királyi testőrök és jeles lovagok nagy kegyben állottak I. Lajos király előtt, s ez közben is járt érettük, midőn I. Miklósnak erőszakoskodása miatt (egy mártélyi jobbágyot ölt meg), bajba keveredtek. Pósa másik fia, István, 1373 előtt Krassómegye főispánja volt, 1368-ban részt vett a Vajk oláhországi vajda ellen indított háborúban s ez év előtt valamelyik testvérével együtt a zsidóvári várnagyságot is bírta. I. István fiai közt legjelesebb volt Péter. 1416-ban a magyar főurak őt küldötték követül a maros-temesmenti nyolcz vármegyéhez, hogy a doboji ütközetben fogságba jutott magyar urak kiváltására pénzt gyűjtsön. Ugyancsak e Péter szerezte vagy legalább is már bírta a Lugastól délnyugatra eső hodosi kastélyt s a hozzátartozó hatalmas uradalmat s annak érdekében hosszas pereket folytatott a Remetei Himfy és a Bésán meg a Nekszefy családokkal. Szer körül eső birtokainak védelmében a garam-szentbenedeki apát ellenében esküt is tett az aradi káptalan egyházában.

Péter halála után a Szeri Pósa család legkivább tagja, mintegy feje Gáborkó lőn. Ez a Gáborkó és unokaöcsese II. György 1420-ban István rácz deszpota szolgálatába léptek mint katonatisztek s a rájuk bízott csapatokkal Morva-Csehországban a hussziták ellen harczoltak. 1423-ban pedig a törökök ellen Albánia felé indultak. 1428-ban Gáborkó a Galambóc ellen induló király előtt Illyéden jelent meg, hogy hodosi jobbágyság számára a lugasi vámosok ellen ótalom-levelet kérjen, 1439-ben pedig jelen volt a titeli táborban. 1440-ben ő is I. Ulászló pártjára állott s jutalmul a királytól Zsidóvárt kapta, de ezt állandóan megszerezni nem bírta.

Gáborkó letünése után fia, III. János, másodunokaöcsese, IV. István segítségével, hosszas és erőszakos pert folytatott anyai örökségéért, a mai Bruckenau (Temesm.) közelében eső Simánd faluért, de 1448. őszén fiörökös nélkül hunyt el. Utolsó tagja maradt ekként a családnak IV. István. Ez már 1439. és 1441-ben vítézkedett Gáborkó mellett. 1444-ben jelen volt, midőn a világosvári uradalmat Hunyady Jánosnak átadták, 1446-ban pedig részt vett a Frigyes császár ellen indított háborúban. Mindezek a Hunyady-házhoz való barátságát mutatják, s mégis 1457-ben a Hunyadyak ellen fordult, Garay László pártjához csatlakozott, de 1458. elején Szilágyi Mihálytól kegyelmet nyert. Sokat perelt óriási birtokainak védelméért az Ellösy-örökösökkel, a Fehéregyházy családdal s a garam-szentbenedeki apátsággal s e perek kapzsi embernek tüntetik őt fel. 1471-ben, élte utolsó évében

végre pontosabban kijelöltette az ő és a garamszentbenedeki apátság birtokai közt a határvonalat (itt említik Elődegyházát is), de nemsokára meghalt s benne a Szeri Pósa család kifogyott.

A Szeri Pósa család nagyterjedelmű jószágai Csongrád, Arad, Temes, Krassó és Keve megyékben terültek el. Csongrád-megyében IV. Istvánéi voltak: Szer város (most Pusztaszer), Fel-Győ, Tömörkény, Mágócs, Szentandrás (ma Dócz), Szentés, Szentgyörgy, Ányás és Körtvélyes községeknek fele, továbbá Derekegyház, Geredkuta, Bere és Korhány. Aradmegyei birtoka volt a zódi uradalom. Ez a mai csicséri szigeten álló zódi kastélyból, Zódi (ma Szépfalu Temesm.), Szentpál és Mácsalaka (ma Más-lak) városokból, Háromfülü, Deszk, Gyelid, Kölp, Ménesi, Bike, Bodorlaka, Ötvenablakú, Kasza, Ároki, Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kis-Hodos, Cserfalva, Hidegfű és Kér falvakból állott. Temesmegyei (ma inkább krassó-szörénymegyei) uradalma a hodosi kastélyból és tartozékaiból állott. A 30 faluból ma csak hat van meg, ezek közül is kettőnek neve el van ferdtítve. Krassómegyébe estek IV. István birtokai közül: Agyagos, Milos, Szerenes és Péterfalva városok tartozékaikkal együtt, de ezek annyira elpusztultak, hogy csak hozzávetőleg határozható meg hollétük; a család kevemegyei birtokának, Barlad városának és tartozékainak holléte pedig még hozzávetőleg sem.

Bolyai „Tentamen“-ének új kiadása.

(Előterjesztette *König Gyula* rt. a február 15-i ülésen.)

Régen elvállalt kötelességnek tesztek eleget ezen előterjesztésben, Réthy Mór collegám és a magam nevében, midőn Bolyai „Tentamen“-ének új kiadásából az első kötetet, a mely az arithmetikára vonatkozó fejezeteket egyesíti, az első kész példányban a tekintetes Akadémiának bemutatom.

Ez a munka már az ő szegényes és a szerző részéről sem kész első alakjában is eltörülhetetlen nyomot hagyott a mathematikai tudományok történetében.

Az eszmék hosszú sorát veti föl, a melyekkel a tudományos világ ma is foglalkozik. Nemcsak a geometriai elvekre gondolok, a melyek körül a Bolyaiak érdemei általánosan ismeretesek. Ez az első kötet szomorú bizonyítéka annak a vádnak, hogy a „Tentamen“-t eredeti alakjában mily kevesen és mily kevésbé tanulmányozták. Pedig az arithmetika alapjainak tárgyalásában, úgy az irrationalis, mint a képzetes számok bevezetésében, valamint a végtelen kicsiny elméletében is egészen új, mélyre ható

és mélyen rejlő módszereket tartalmaz, a melyekben Bolyai már azon szigorú feltételeknek is eleget kíván tenni, melyek a mai matematika jellemző vonásai.

A magunk részéről nemcsak hogy minden erőnket kívántuk a munka definitív kiadására áldozni, hanem segítségül hívtuk — a hol ez szükségesnek mutatkozott — más szakférfiak közreműködését is. A typographiának minden segédeszközével készült e munka, úgy hogy diszkiadásnak szabad nevezni és teljes meggyőződésem, hogy a munka ezen „édition definitive“-je a tudomány történetének mindenkor egyik becses nemzetközi ereklyéje lesz, melylyel a Magyar Tudományos Akadémia egykori nagynevű tagtársának emlékét tiszteli.

Nem Bolyai emléke a mai ülés tárgya, de mégis lehetetlen e pillanatban meg nem emlékeznünk tudományos életének valóban tragikai vonásáról, a melynek borús árnyéka ma is reánk nehezedik.

Nem az emberi élet szomorú mozzanataira gondolok; — ő is kivette az élet örömeit és fájdalmait, úgy mint más. De nem valóban tragikus-e Bolyai Farkas küzdelme a magyar tudományosság állapotával, a mely megakasztja fejlődése javában, legnemesebb törekvéseiben, a mely küzdelem fölemészti java részét annak, a mit e nagy lángelme nekünk és a tudománynak adhatott volna. Annál nagyobb e tragikum, mert nemcsak Bolyai Farkas életének, hanem az egész magyar tudományosságnak is fájdalmas vonása ez, hisz íróink és tudósaink igen kevés kivétellel nem fejlődnek oda, a hová máshol fejlődhettek volna. Nem a kis nemzet oka ennek, van elég kis nemzet sok és nagy tudóssal, hanem — hogy erősebb kifejezéseket ne használjak — az a leküzdhetetlen közöny, a mely fullasztó légkörrel veszi körül a tudóst, és a melyet társadalmunk vezérférfiai ma sem ismernek föl eléggé, és melynek gyógyításával nem törődnek.

Ennek esett áldozatul Bolyai lángelméje is, de büszkék lehetünk arra a kevésre is, a mit alkotott.

Engedje meg a tekintetes Akadémia, hogy röviden a kiadásnak létrejöttéről jelentést tegyek.

A kiadás nehézségei mások voltak, mint a mikor modern tudós munkájáról van szó. A munka a marosvásárhelyi nyomda szegényes berendezésével készülvén el, külsőleg is olyan volt, hogy olvasása nagy nehézséggel járt. Nem sértem meg Bolyai emlékét, ha hozzátésem, hogy a munka nem kész alakjában látott napvilágot. Legjobban bizonyítja ezt, hogy folytonosan, szegényes körülményei mellett is, pótlékokat nyomtatott, melyek több mint 200 oldalra terjednek, és szerkesztésük több mint 12 esztendőre oszlik szét.

Bolyai individualitásából nem szívesen hagynók el azokat

a különöz vonásokat, melyek benne voltak és melyeknek egyik kifejezése az a matematikai jelzési rendszer is, a melyet használ. Ezt egyszerűen kitörölni, helyébe a mi jelzéseinket írni, bűn és a boldogult emlékének mély megsértése lett volna. *Olvasható* munkát kívántunk adni, de a melynek minden oldalán mégis az első bepillantás is mutassa, hogy ez Bolyai Farkas műve.

Hosszas megfontolások előzték meg az e kiadásban alkalmazott jelzési rendszer elvét: megtartani mindent, a mi Bolyai jelzéséhez valóban hozzá tartozik, de megváltoztatni azt, a mire őt csak sanyarú körülményei kényszerítették.

Igen előrehaladt stadiumában a szerkesztésnek Réthy társunk, Koncz József tanár úr szivességéből, megkapta Bolyai Farkasnak egy recensióját saját munkájáról, mely a II. kötetben lesz közze- teendő. Ez utólag nagy meglegedésünkre szolgált, mert Bolyai munkájának egy esetleges második kiadására nézve éppen azon elveket jelölte ki, a melyeket kiadásunkra nézve mi előzetesen megállapítottunk.

Ezek közül a fődolgokkal kissé részletesebben kívánok foglalkozni.

Egyik speciális jelzése Bolyainak a $+$ és $-$ jeleknek, egy másik alakja a \vdash és \dashv , ép így $>$ és $<$ más alakja \succ és \prec . A mai szokásos

$$|a| > |b|$$

jelzésnek megfelel Bolyai

$$a \succ b$$

jelzése.

Ezt a jelzést ő a nyomda hiányos felszerelése miatt nem vihette keresztül következetesen. Mi teljesen egyöntetűen alkalmaztuk.

Egy másik eltérésünk az eredeti jelzéstől — és ez az egyetlen lényeges — a képzetes mennyiségek jelzése. Bolyai t. i. a szokásos ai jelzés helyett $a-t$ ír.

Ez, más hasonló jelzések mellett, typographiai tekinteteből kerülendő volt. Ezért megengedtük magunknak az „ i ” használatát, a mit Bolyai maga is megtett volna a második kiadásban, tekintettel Gauss-sal való viszonyára. Bolyai *eszméjét* azonban föntartottuk az által, hogy az i -t csakis indexnek vettük és így következetesen „ $1i$ ” írtunk. Nála ugyan is a képzeletes számok egyszerűen oly számok, melyeknél más a *szorzási szabály* (multiplicatio quoad minus). Bolyai ezen eszméje ismét előérzete a mostani matematikai felfogásnak.

Bolyai kívánságával megegyezőleg a kis köröket és más ily függvény-jelzéseket kihagytuk.

Ezzel felsoroltam minden eltérést. Meghagytuk, mint egyik

legszerencésebb alkotását, a lim. jelzését (—) és meghagytuk a differentiálhoz közel álló \dot{x} -et, azonkívül a differentiólok, differentiálhányadosok kottaszerű jelölését. Elhagyása ennek nem volt indokolható, mert a közönséges jelzés, a melyet mi használunk, a vásárhelyi nyomdában is meg lett volna és így bizonyára direct kívánsága Bolyainak, hogy ezen operciónak külön, önálló jele legyen.

Mindezekről részletesen be kellett számolni, mint oly változtatásokról, melyeket a szövegen tettünk. De gondoskodni kellett arról is, hogy a hol egyes részleteken változtattunk, még ha egészen hibásak voltak is, a második kiadás olvasója mindenkor maga végezhesse az összehasonlítást.

Nem szükséges eltagadni, hogy ilyen részletek vannak, így p. a legrövidebb vonal tárgyalása a térben. Ezt a szövegből kihagytuk, de a függelékbe jegyzeteink közé fölvtettük.

A munkát a jegyzetek hosszú sora kíséri, mely első pillanatra commentárnak látszhatik. De nines így. A munka csak oly ember kezébe való, a ki a matematikában már otthonos. Az elvi nehézségeken tehát nem segítettünk, de kötelességünk volt, a hol az olvasást némi utalással könnyíthettük, hogy azt megtegyük.

Számot adtunk azonkívül minden változtatásról, a mit a szövegen tettünk, hogy minden olvasó képet alkothasson magának arról, hogy helyesen jártunk-e el.

E tekintetben esetünk ugyanaz volt, mint mikor egy régi klasszikus írónak kiadásáról van szó. A tudományos világ van hivatva véleményt alkotni, hogy a kritikai apparatus megfelelően kezeltetett-e.

Kötelességemnek tartom végre, hogy megemlékezzem itt azon urakról, a kik a munka létesítését nagy részben elő segítették és a kik nélkül földatunknak alig lettünk volna képesek eleget tenni.

Így Bolyai arczképét, mely a munka czímlapját díszíti, az Akadémia birtokában levő kép után, Thanhoffer collegánk festette.

Kötelességünk továbbá megemlékezni egy munkatársunkról, ki a czímlapon nines kitéve, de szolgálatát nem lehetett eléggé méltatni. T. i. a szöveghez tartozó ábrák Bolyainál még a szövegénél is rosszabb kivitelűek és gyakran épp az ellenkezőt bizonyítják annak, a mit a szerző velük el akart érni. Ezen ábrákat a legnagyobb gonddal és majdnem túlságig menő lelkiismeretességgel Töttössy Béla tanártársunk volt szíves lerajzolni, a miért neki ez alkalommal is legmelegebben mondok köszönetet.

Utolsó helyre hagytam azon akadémiai collegánkat, a ki nek segítsége nélkül egyáltalán nem boldogulhattunk volna. A latin nyelv sem nekem, sem Réthy collegámnak nem volt any-

nyira birtokában, hogy a kötet ezen oldalról is kifogástalan lett volna. E nyelvi ismeretek hiánya már a szöveg-kritikánál is érezhető volt, de teljesen megakasztotta volna munkánkat a jegyzetek szerkesztésében. Természetes, hogy közönséges értelemben vett fordítással nagy kudarczot vallottunk volna. Oly erőre volt szükségünk, a kiben a megfelelő tárgyi ismereteket is megtaláljuk és a ki, a munka nem nagyon jutalmazó volta mellett is, igaz lelkesedéssel vállalkozik e szolgálatra. Akadt collegánk, a ki a matematikában is járatos és a klasszikus latin nyelvnek első rangú kezelője. Ez Finály Henrik akadémiai tag úr, a ki a jegyzeteket dolgozta át úgy, hogy ezek kész alakjukban nem is éreztetik azt, hogy fordítással van dolgunk.

Van szerencsém ismételtén köszönetet mondani az Akadémiának megtisztelő megbízásáért, melynek nagyobb felében a mai napon eleget tettünk.

A „Dynamika” első részének ismertetése.

(Előadta *Fröhlich Izidor* rt. a február 15-i összes ülésen.)

Körülbelül nyolcz évvel ezelőtt tüntetett ki a Magyar Tudományos Akadémia bizalmának reám nézve azon legbecsesebb jelével, hogy egy nagyobb szabású elméleti physikai kézikönyv megírásának munkájával tisztelt meg. E mű bevezető része „Mathematikai Repertorium physikusok számára” czimén, körülbelül kétszáz oldalnyi terjedelemben már 1890-ben látott napvilágot; két évvel később a tulajdonképeni kézikönyv, első, közel kétszáz oldalra terjedő, háromszázöt ábrát tartalmazó kötete, a „Kinematika”.

Ennek (az 1892. január hó 1-jétől keltezett) előszavában részletesen fejtettem volt ki azokat a megfontolásokat, melyeket a reám bízott munka megírása közben szem előtt tartani törekedtem.

Azóta az általánosabb értelemben vett matematikai tudományok állása és kézikönyveinek irodalma hazánkban lényeges változást nem mutatott és így nem találtam okot arra nézve, hogy a munka folytatása közben az akkor körvonalozott elvektől lényegesen eltérjek.

De méltán adhatna megjegyzésekre okot e munka egyes részei megjelenésének lassúsága és e tekintetben valóban a Tek. Akadémia elnézését kell kérnem, bár részemről mulasztás vagy szándékos halogatás nem történt.

Mentségül szolgáljon a tervbe vett mű megírásával járó

munka nagysága. Illetékes körökben jól ismert tapasztalás,¹ hogy különösen a mechanika teljes kézikönyvének olyatén megalkotása, hogy ez úgy a kezdőnek bevezetésül e tudományba szolgálja, mint az összes lényeges eredmények felölelésével a tudomány jelenlegi színvonalán állva, a megérthetőség tekintetében is kielégítő volna és a benne megállapított valamennyi tételes igazságoknak alkalmazását is nyújtaná: nem csekély feladat. Legyen szabad itt megjegyezni, hogy ilyenmű teljes mű a világirodalomban alig van.

Van szerencsém a jelen alkalommal a Tekintetes Akadémiának munkámnak e napokban a sajtó alól kikerült új kötetét, a „Dynamika” első részét bemutatni; ez a dinamikai alapfogalmakat és az anyagi pont dinamikáját tartalmazza, úgy gondolom eléggé kimerítő tárgyalásban, miként ez a részletes tartalomjegyzékből is kitetszik.

De engedje meg a Tekintetes Akadémia, hogy a nevezett fontos tudományszaknak mikénti felfogásáról, elrendezéséről és feldolgozásáról már e helyen és pedig azon oknál fogva is röviden említést tehessek, mivel munkám e tekintetben lényegesen eltér az általánosabban elterjedt kézikönyvektől.

1. Tárgyalva a kötet bevezető részében a kinematikának a dinamikához való viszonyát, legnagyobb gondot fordítottam azon *alaptapasztalatok és alapfeltevések* tüzetes kifejtésére, melyek közül az elsők közvetlenül magukban, az utóbbiak pedig összes következményeikben mechanikai ismereteinkkel teljes megegyezésben állanak és ezért jogosan e tudomány alapjául tekintendők.

Közelebbről az első főfejezet általánosságban az anyaggal és a mechanikai erővel foglalkozik; azután következik az ú. n. „*dinamikai elvek*” rövid áttekintése.

2. Szabadjon ezen elvekhez egy általánosabb jellegű megjegyzést fűznöm. Meglepő ugyanis, de mindazonáltal tény, hogy az oly exact tudományban, milyen a mechanika, az ú. n. dinamikai elvek definitiója és *különösen jelentésüknek* megállapítása körül a legnagyobb eltérések, következtelenségek, sőt sok esetben téves felfogások merültek fel, melyek csak lassan látszanak helyes irányba terelődni.

Munkámban az általános mechanikai alapelv (principium) elnevezést megtartom ugyan, de ezen elvek igazi mechanikai jelentését töreksem adni s ezért megkülönböztetek független és nem független elveket.

Függetleneknek nevezem az olyanokat, melyek más elvek-

¹ V. ö. pl. O. Rausenberger-nek L. Königsberger sugalmazásával keletkezett művét: Lehrbuch der analytischen Mechanik, I. kötete előszava harmadik kikezdését, Leipzig, 1888.

ből le nem származtathatók, hanem *független tapasztalati alaptényt fejeznek ki*. Ezekhez tartoznak: Newton három tapasztalati axiómája és a mechanikai energia megmaradásának tapasztalati tétele, mely utóbbi egy mechanikai erőfüggvény létezésével egyenértékű. Ezek a független elvek szükségesek és elegendők a dinamikai egyenletek előállítására, melyek által az anyagi testek mozgása meg van határozva.

Nem független elvek az olyanok, melyek az előbbiektől matematikai műveletek segítségével állíthatók elő és ezek folyamatainak tekintendők: ilyennek a tömegközéppont mozgása megtartásának elve, a területi nyomatékok elve és végre az eleven erő közönséges elve, összesen hét összefüggés, melyet *mozgás-egyenletek hét integráljának* szokás nevezni. Ehhez a conservatív anyagi rendszereknél egy nyolczadik integrál járul, mely az energia elvét fejezi ki; de ez a fentemlített független elvek negyediké lévén, a nem független elvek között nem foglalhat helyet. De nem ezek a tételek szokták az előbb említett fogalomzavart létesíteni, hanem inkább azok a matematikai eljárások, helyesen mondva *a dinamika módszertani elvei*, melyek mechanikai értelmezéssel is bírnak ugyan, de a melyek tulajdonképen vagy a dinamika egyenleteinek, más-más analitikai műveletek segítségével való előállítását czélozzák, vagy ezen egyenleteknek, további megfejtésükre alkalmasabb formában való transzformációját adják, vagy végre az integrálásukra szolgáló módszerekből állanak.

Számos szerző ezen módszertani elveknek nagyobb jelentőséget látszik tulajdonítani, mint az előbb érintett független alapelveknek, a mit a tulajdonképeni mechanika szempontjából nem lehet indokoltnak tekinteni, bár matematikai tekintetben a differenciálegyenletek bizonyos osztályának tárgyalására igen alkalmas substratumot nyújtanak, mint ezt *Jacobi*¹ dynamikája igen jellemzően mutatja, mely azonban sokkal inkább differenciálegyenletek elmélete, mint mechanika.

Munkámban az érintett eljárásokat a „dynamika módszertani elvei“ elnevezése alatt foglalom össze; kisebb jelentőséget tulajdonítok nekik, mint a független alapelveknek, bár kifejtésük emezeknél jóval nagyobb tért vesz igénybe.

Valószínű, hogy a nemzetközi irodalomban is nemsokára be fog következni az ezen elvekre vonatkozó felfogás általános megváltozása; első hírnökként látszott jelentkezni a múlt évben *Painlevé*-nek ide tartozó műve,² mely a „mechanika differenciál-

¹ *C. G. J. Jacobi*: Vorlesungen über Dynamik. Herausgegeben von A. Clebsch. Berlin, 1866.

² *P. Painlevé*: Intrégration des Équations différentielles de la Mécanique. Könyomatos kiadás. Páris, 1895.

egyenletei integrálása“ czíme alatt tárgyalja az előbb említett elveket.

II. A könyv következő, nagyobb főrésze az anyagi pont általános és részletes dynamikáját dolgozza fel.

1. Első, általános főfejezete a pont statikáját és kinetikáját tartalmazza, a szükséges fogalmak kifejtésével, úgy a szabad, mint a kényszernek alávetett pontra nézve; értve ezen utóbbi alatt még azon eseteket is, mikor a pont előírt változó alakú és mozgó, sima vagy érdes pályán vagy felületen egyensúlyban vagy mozgásban van.

A statikai rész és a kinetikai rész ezen vonatkozásai itt a most említett független dynamikai elvek segélyével vannak előállítva.

Ezután kifejtettem az érintett módszertani elveket egy pontra nézve; tettem azt nemcsak azért, hogy a pont teljes dynamikáját adjam, hanem mert úgy véltem, hogy könnyebben érthetővé tehetem ezeket, az értelmük szerint különösen a kezdőre nézve oly nehezen felfogható eljárásokat, ha először az anyagi pont mozgására nézve állapítom meg.

Hogy miként szokás ezen elveket a nemzetközi irodalomban tárgyalni, erre nézve *Jacobi* dynamikájában érdekes és jellemző megjegyzést tesz,¹ mikor a legkisebb működés elvéről szólva, mondja, hogy ezen elv majdnem minden tankönyvben, még a legjobbokban is, mint *Poisson*, *Lagrange* és *Laplace* műveiben, úgy van tárgyalva, hogy az ő (*Jacobi*) véleménye szerint ezt nem lehet megérteni. Igénytelen tapasztalataim alapján bátorodom állítani, hogy *Jacobi*nak ezen észrevétele a jelenlegi kézikönyvek és az elvek nagy részére nézve még ma is változatlanul helyesnek tekinthető.

Ezért legnagyobb gondot fordítottam a felőlelt ily elvek lehetőleg egyszerű és szabatos előállítására, valamint mechanikai jelentésük kifejtésére; ekként tárgyaltam a virtuális elmozdulások elvét, *d'Alembert* elvét, *Lagrange* mozgásegyenletei első alakját és multiplicátorait, *Fourier* elvét, a legkisebb kényszer *Gauss*-féle elvét. Továbbá a legkisebb működés *Maupertius*-féle elvét, a stationárius működés és a variáló működés *Hamilton*-féle elvét, *Jacobi* eljárását, *König* energéma elvét; mindezeket az utolsó kivételével nemcsak derékszögű, hanem általános koordinátákban is.

Végre ugyanígy tárgyaltam a *Lagrange*-féle mozgás-egyenletek második alakját, *Hamilton* kánon-alakjait, *Jacobi* utolsó multiplicátora elvét, *Lagrange* integráló módszerét.

Befejezi ezen általános részt az anyagi pont *relativ* mozgása dynamikájának tárgyalása.

¹ *Jacobi*. Dynamik. 44. l.

2. A kötet részletes része az anyagi pont egyensúlyának és mozgásának általános és speciális problémáival foglalkozik és az éppen ismertetett általános rész elkerülhetetlenül szükséges kiegészítője.

Először is a szabad és a kényszernek alávetett anyagi pont statikája többrendbeli példájának részletes kifejtése után megoldással és az ehhez vezető út rövid megjelölésével ellátott ötven feladat következik.

Az anyagi pont mozgásának problémái közül mindazok ki vannak zárva, melyek egyszerűen kinematikaiakra vezethetők vissza, azaz a szabad pont mozgásáéi; kivételt alkot egy igen fontos főcset: ugyanis az általános gravitatio, a két test problémája, *Kepler* feladata, melyek jelentőségükhöz képest elég kimerítő tárgyalásban részesülnek.

A többi problémák első főcsoportja meghatározott szilárd vagy változó és mozgó, sima vagy érdes pályákon vagy felületeken végbemenő mozgásra vonatkozik, különös tekintettel a fizikai tekintetben vagy a tudomány fejlődése szempontjából fontos esetekre, melynek az ideális, sík és gömbi inga, a tau-tochrón és a brachystochron görbék, *Foucault* ingakísérlete, s i. t.

Egy következő főcsoport tárgyalja a pontmozgást ellenálló közegben. Fejezetei: a pontballistika általános és részletes problémája; a harmonikus mozgásoknak és a centrális mozgásoknak megzavarása ellenálló közegben.

Ezt követi egy főfejezet, mely az általános részben tárgyalt, fentemlített dynamikai elveket tényleges mozgásproblémákra alkalmazza és az analitikai nehézségek elől ki nem tér; benne egy külön fejezet tárgyalja az elliptikus koordináták rendszereit és értékesítéseket mechanikai problémákra.

Az utolsó főfejezet tartalmazza az előbbieken alkalmazott valamennyi eljárásra, mozgásfajra és elvre nézve gondosan kiválasztott, megoldással s az ehhez vezető eljárás rövid körvonalozásával ellátott feladatokat, számszerint százhetvenet.

III. A könyv tartalmának itt adott áttekintéséhez legyen szabad még megjegyezni, hogy nemcsak e könyv elvi részét kellett ismételve átdolgoznom és elrendeznem, de ugyanezt kellett tennem a benne előforduló összes mozgás-problémákra nézve, melyek közül számos egészen új van. Ez az utóbbi megjegyzés a feladatokra nézve is áll, melyek legnagyobb részének megoldásait szintén többszörös átszámítással törekedtem ellenőrizni.

A kéziratot több mint két évvel ezelőtt adtam a nyomdába, de a szedés fárasztó volta, a tartalomnak gondos ellenőrzése és a számos correctura pontos elintézése késleltették a munkát; ezek és a fentemlített körülmények magyarázzák a Kinematika s a jelen kötet megjelenése közötti majdnem öt évi időközt.

Miután a felölelt anyag lényeges részeiben teljességre és

a tudomány jelenlegi színvonalának elérésére törekedtem, várható volt, hogy munkám ezen kötetének terjedelme majdnem túl fogja haladni a hasoncélú nemzetközi legnagyobb irodalmi termékek keretét; s hogy berendezésére nézve emezektől lényegesen el fog térni; de a jelzett célnak sem az áttekinthetőséget, még kevésbé a megérthetést nem áldoztam fel. Sőt, hogy miként a Kinematikát, úgy e kötetet a kezdő is használhassa, a tartalomjegyzéket követő XXVII. lapon soroltam fel a neki szánt paragraphusokat és szakaszokat, melyek önmagukban összefüggő kis vezérfonalat képezve, e tudományba való bevezetésre alkalmasak.

IV. Nem hagyhatok egészen érintetlenül egy alárendeltnek látszó, de még sem teljesen jelentéktelen kérdést: a *tudományos műnyelv* kérdését. A műnyelv maga az idővel változó műszavak összessége, mely a legtöbb esetben az irodalomban és az élő nyelvben nem egységes s mely bővítésre szorul, mihelyt új fogalmakra vonatkozó kifejezések képzése és ezeknek a nyelvbe olvasztása szükséges. Az európai nagy művelt nemzeteknél az ily folyamatok önként, minden nehézség nélkül mennek végbe, mert rendesen a latin, ritkábban a görög nyelv szókincse szolgál e bővítések forrásául, a mi még azzal a rendkívüli előnnyel is jár, hogy az így keletkezett terminologia nemzetközi. Sajnos, hogy a magyar tudományos műnyelv nagyrésztében nem simult a nemzetközihez; a purismus korában keletkezett, jelenleg feleslegesnek felismert számos tudományos magyarosítást most alig lehetséges a nemzetközi kifejezésekkel helyettesíteni, mely körülmény a magyar tudományos irodalom elszigeteltségét nem csökkentheti.

Munkám megírása közben a magyar irodalomban eddig még föl nem merült többrendbeli fogalomra kifejezéseket kellett alkotnom; magyarításokat a szükséges esetekben alkalmaztam; de nagyobbára a nemzetközi terminológiával éltem és bár nem állíthatom, hogy használt műszavaim ingadozásoktól mentek, vagy kifogástalanok volnának, mégis ahhoz az elterjedt tapasztaláshoz hajlok, hogy általában véve a magyar nyelvérzéklet legjobban elégíti ki az idegen műnyelvi fő- és melléknevek latinos képzése s hogy nyelvünk ezeket fogadja be legszívesebben.¹

V. Hátra van, hogy a Tekintetes Akadémiának mélyen érzett hálámat fejezem ki a jelen kötet kiadásával tanúsított jelentékeny áldozatkészségeért; köszönetet mondok továbbá Csüllag Vilmos műegyetemi tanársegéd úrnak, aki rajzaim szerint a kötet ábráit geometriailag helyes vetítésben készítette el; elis-

¹ Különösen az idesen származású főnevekből készült melléknevekben mutatkozik nagy eltérés; így pl. az ellipsis-ből keletkeztek az irodalmilag használt elliptikus, elliptikai, ellipsises, ellipsisi melléknevek.

merést érdemel még a Franklin-Társulat nyomdája is, mely a könyv technikai kiállításával a jogosan emelhető igényeknek eleget tenni törekedett.

Ezzel elbocsátom e könyvet hazai irodalmunk mezejére, hogy a benne hirdetett igazságoknak irodalmi úton való meghonosításához és terjesztéséhez érdeme szerint hozzájárulhasson; kívánom, hogy e munka az említett célra, ha bármily csekély mértékben is, alkalmasnak találtassék!

Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XX.

Engel Ernő kt.

(1821—1896.)

A mult 1896. év deczember 8-án hunyt el Engel Ernő, nyugalmazott porosz titkos főkörmánytanácsos, Akadémiának 1869 óta külső tagja.

Engel Ernő a hivatalos statisztikának szentelte munkás életét, annak tényleges vezetésében és irányzásában töltött lelkes, mondhatni lázas tevékenységgel telt három évtizedet. A hézag, melyet elköltözése sorainkban hagy, jelentékeny és egyelőre nincs remény, hogy pótolható lesz. Pedig csaknem másfél évtizede, hogy Engel nyugalomba vonult arról a helyről, melyen működése Poroszországra nézve a szó legnemesebb értelmében hasznót hajtó, német hazájára nézve dicsőséges, a statisztika nemzetközi és tudományos művelésére nézve pedig beláthatatlan időkre emlékezetes és maradandó hatású volt.

1821. évi márczius 26-án született Drezdában, egyszerű polgári szülőktől. Ezek mesterségre adták, kádárlegény lett. Magasabbra törő szelleme azonban csakhamar mutatkozott és felsőbb tanulmányokra vitte. 1842-től 1845-ig a freibergi bányász-akadémián tanult, a hol mérnöki oklevelet is szerzett. Ismereteinek tökéletesbitésére két évig tartó tanulmányutat tett Németországban, Belgiumban, Angliában és Franciaországban. Párisban különösen technológiai és közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott, itt szívta magába a politikai szabadságnak Németországból akkor számkivetett eszméit, melyek Engelt mindenkor jellemezték. A fiatal technikus külföldön kiváló férfiak ismeret-ségebe jutott, Brüsszelben különösen Quetelet volt későbbi pályájára maradandó hatással. Hazájába visszatérve, 1848-ban és

1849-ben egy a szászországi ipar- és munkaviszonyokkal foglalkozó ministeri bizottság tagja, majd elnöke lett, 1850-ben pedig a Lipcsében tartott általános iparkiállítás szervezte és igazgatta, kiváló sikerrel. Emez épenséggel nem akadémikus, lényegükben gyakorlati jellegű előtanulmányok után még ugyanabban az évben titkári ranggal a szász belügyministerium statisztikai hivatalának élére nevezték ki.

Akkortájt a hivatalos statisztika Németországban még nagyon gyöngye lábon állott. A politikai szakadozottság következményeképp egységes birodalmi statisztika nem fejlődhetett; a század harminczas éveivel kezdődő német vámegegylet hasonló munkálatai csupán az e kötelékben részes államokra és a vámegegylet céljaival kapcsolatos tárgyakra terjedtek. Statisztikai táblázatokat valamely konkrét célból gyűjteni és összeállítani a felvilágosodott absolutismus és az állami gyámkodás politikájának szülőhazájában ugyan már korábban kezdtek, de leginkább csak a hatósági levéltárak számára. Külön statisztikai hivatala a század első felében csak Porosz- és Bajorországnak volt, azok is inkább igazgatói — egyetemi tanárok — személyes szolgálatára, tudományos kutatásaik előmozdítására voltak. Kevés, legtöbbször csak számszerű eredményeket tartalmazó száraz táblázat került e bürokratikus működésből nyilvánosságra. Másutt, így pl. Szászországban, még nem is az állami közigazgatás dolgozta fel a statisztikai számadatokat; egy kiterjedt, az állam erkölcsi és anyagi pártfogásában részesülő egyleti szervezetnek volt ez feladata.

Engel a szászországi statisztikai egylet államosításával egyidejűleg vette át szűkebb hazája hivatalos statisztikájának vezetését. Névlegesen ugyan az 1857. év derekáig Weinlig titkos tanácsos, a 48-as minister volt — egyéb foglalatossága mellett — a hivatal igazgatója, tényleg azonban Engelre hárult a szakszerű vezetés és irányítás feladata. És az a rövid nyolcz esztendő, a melyet Engel az említett állásban töltött, Szászország hivatalos statisztikája egész fejlődésében korszakot alkotott. Előtte a szász statisztikának nem voltak kiadványai. Ő alkotta meg az ily fajta közleményeknek később szelvében elfogadott, sőt ma is általában divó hármass: forrásszerű monografiákon, tudományos folyóiraton és összefoglaló kézikönyvön felépülő rendszerét. Életet öntött a holt számokba, midőn tudományosan tárgyalta az adatgyűjtés és feldolgozás hosszas processusából nyert eredményeket. Így akarta a statisztikát, a legújabb kor gazdasági, társadalmi és állami haladásának, mozgalmának és állapotának e nevezetes mérőeszközét, a népek közkinsévé, a nemzetek vezetőinek megbízható útmutatójává fejleszteni.

„Das befruchtende Element der Statistik ist die Öffent-

lichkeit“ — ezzel a később elhíresült, ma már szálló igévé vált mondatlall kezdte meg Engel 1855. február 1-én az előbb említett „Zeitschrift“ legelső számát. A statisztika akkor fogja feladatát betölteni — így magyarázza később e tételt — ha az eredmények közzétételében teljes nyilvánosságot ér el és akkor fogja azt betölthetni, ha a nyilvánosság érdekében viszont mindenki híven és készséggel szolgáltatja a tőle kért adatokat.

Ha mindeme nézetek a maguk lapidáris modorában a statisztikának a legutóbbi évtizedekben valóra vált haladását fejezik ki, sokkal inkább eget ostromlók valának azok, mintsem azt a kicsiny Szászország földi hatalmasai jónak vélték. Így Engel, a kinek tevékenységét és „a mindenbe beavatkozni akaró statisztikát“ a képviselőház is megtámadta, 1858-ban lemondott állásáról.

Hírét-nevét azonban ekkor már megalapította. Tudományos dolgozataiért a tübingai egyetem már 1853-ban a közgazdaság doktorátusával tüntette ki, a szász államszolgálatból való kilépését követő rövid másfél év mulva pedig — közben, ugyancsak úttörő nyomon, Drezdában a szász jelzőbiztosítóintézetet alapította és vezette — a porosz statisztikai hivatal élére hívták meg. 1860. április 1-én vette át annak igazgatását, hogy azt teljes 22 éven át kezében tartva, „fáradhatatlan, gyakran lázas buzgalommal, gyökeresen újjászervezte. Mindenütt újat alkotva és új eszméket keltve, szintoly jártas lévén az elméletben, mint a gyakorlatban, mindig magasan tartva vagy követve a tudomány zászlaját, a statisztikai congressusokon mindvégig a legelső egyike: rövid néhány év alatt vezérszerepet vívott ki a statisztika tág térségén a porosz statisztikai hivatalnak“.¹

Sokkal szűkebbek e vázlatos sorok keretei, mintsem, hogy e helyütt részleteiben előadva Engel hivatalos, irodalmi és nemzetközi működését, kritikailag igazolható, tehát teljesen megérdemelt tudományos ítéletképen mutatható ki a hivatali utód tollából származó ez elismerést. Statisztikai hivatalok tudományos működése mindenkor nagy mértékben függ vezetőik egyéniségétől és viszont; Engel Ernő java munkássága elválaszthatlanul kapcsolatos a szent buzgósággal szolgált ügy és intézmény ama csaknem negyedszázados fejlődésével. Engel a berlini Lindenstrasseban is a publicistikai termelés átalakításán kezdte. Megalapította a „Preussische Statistika“ czím alatt megjelenő statisztikai forrásmunkák sorozatát, melyből igazgatósága alatt 62 kötet látott napvilágot, továbbá a hivatalnak a statisztika egye-

¹ Így nyilatkozik róla utódja, Blenck a porosz stat. hivatal jelenlegi igazgatója „Das kgl. preuss. stat. Bureau b. Eintritte in sein 9-tes Jahrzehnt“. 1885., 3. lap.

temes irodalmában is kitűnő „Zeitschrift“-jét, melyet mindvégig szerető gondossággal szerkesztett és saját tollából folyt számos, becsebbnél becsebb tanulmányaival egyszersmind műveinek legteljesebb gyűjteményévé is avatott. Az akkoriban mintaszerű belga statisztika példájára központi statisztikai bizottságot, consultativ szaktanácsot szervezett, így akarván biztosítani az állam összes statisztikai adatgyűjtéseinek egységes elvek szerint való rendszeres berendezését és végrehajtását. A statisztika tanításában úttörő, sőt az egyetemi oktatásra is befolyó hatással volt az Engeltől 1862-ben szervezett statisztikai seminárium, mely jelenleg is fennálló tanfolyam alapos statisztikai képzettséget ad a közigazgatási szakra készülő felsőbb hivatalnokoknak. Engel kiváló tanárokat tudott e seminárium köré gyűjteni, melynek lelke azonban éppen ő volt. Kevés számú, de válogatott hallgatói, kik ma különféle statisztikai hivatalokban, tanári katedrákon, stb. kiváló állásokat töltenek be, nem telnek be dicséretével, Engel mesteri, minden skolasztikus rendszerességtől ment, valóban zseniális szellemű előadásainak.¹

A mi azokat a reformokat illeti, melyeket Engel a statisztika különböző ágaiban megvalósított, e helyen még csak elő sem sorolhatjuk őket. Leggyökeresebb és nemzetközi értékű újítása e tekintetben mindenesetre a töle következetesen szem előtt tartott és lépésről-lépésre megvalósított az az elv, a mely a statisztikai adatoknak a statisztikai hivatalban való központi feldolgozását célozza, a hol lehetséges, számlálólapok alkalmazásával. E rendszer méltatásául csak azt jegyezzük meg, hogy innen kezdődik a statisztikai hivatalok modern technikája.

Engelnek kiváló része volt a német *birodalmi* statisztika megalkotásában és fejlesztésében is. Tagja volt a császári statisztikai hivatal szervezését előkészítő 1870—71-ben működött bizottságnak és — hivatalánál fogva — a nagyobb felvételek előtt koronként összeült későbbi értekezleteknek. Az ő ajánlatára nevezték ki a német birodalmi statisztika első igazgatóját: a néhány hónappal Engel előtt elhunyt Beckert. Sokkal tágabb körű volt azonban Engelnek a nemzetközi statisztika terén való működése. 1853-tól 1878-ig mind a kilencz nemzetközi congressuson és az utóbbinak állandó bizottságaiban részt vett, szóval, tettel, eszmékkel szolgálva a statisztika nemzetközi összehasonlíthatóságának mind máig csak megközelített ideálját. E congressusok útján jutott Engel a különböző országok szakférfiaival személyes érintkezésbe; nevének világhírét nem csakély részben ennek köszönheti. Az üléseken majd németül, majd fran-

¹ V. ö. Knapp² strassburgi egyetemi tanár, az ismert statisztikus érdekes emlékezéseit a müncheni Allgemeine mellékletében (1896. 594).

ciaúl beszélt, szónokolt, elnökölt, a hagyományos bankettekén mindig szellemesen, gyakran valóságos bravuros felköszöntőket mondott: úgyszólván requisitumai közé tartozott a statisztikusok nemzetközi tanácskozásainak.

E mozgékonyság és szeretetreméltóság azonban egy erős, erélyes és tudományos meggyőződésében hajthatatlan jellemnek volt udvariassága. Soha nem volt nagyobb statisztikus, a ki az igazságért és egyedül az igazságért oly fáradhatatlanul küzdött és a mit annak felismert, azt oly leplezetlenül „avec une certaine raideur géométrique“ — mint most halála után egy szellemes francia író megjegyezte — írta és vallotta volna, mint Engel Ernő. Szépen, az őt jellemző, találó szellemességgel formulázta e hitvallását 1871-ben *System der Demologie* című értekezése¹ végén. „Wer nicht — úgymond — von rückhaltlosem und unerschrockenem Streben nach Wahrheit beseelt ist, . . . der lasse ab von dem Studium der . . . Statistik.“

Engel e meggyőződése azonban — sajnos — nem maradtott csupán nyomtatott papíron. . . . Valami sajátos rossz csillagzat alatt lebeg az a viszony, a mely a nemzeti élet számadóit, annak tényleges intézőihez fűzi. Ellentétek merültek fel Berlinben és 1882-ben Engel, a kit régi szív baja is mindinkább megtámadott, nyugalomba ment.

Ott élt azután az újkor legnagyobb hivatalos statisztikusa a Drezda melletti kis Serkowitzban, egy csendes kis lakban — procul numeris, mint egyszer megjegyzé. Valóban azonban — bár a betegség testét, szeretett nejének 1890. elején történt elhunytá pedig lelkét nagyon megkínózta — csaknem holtá napjáig dolgozott. A közigazdaság és statisztika nagy problémáival, mint a munkásosztalék, a családi és nemzeti vagyon mérésének és a szociális statisztikában oly főfontosságú háztartási budgetek² kérdésével foglalkozott. Az utóbbi két tárgyról egy nagy, három kötetes munkát tervezett *Demos* cím alatt, melyből azonban csak egy csekély töredék jelent meg. E körbe vágó, nagy számmal hátrahagyott kéziratai valószínűleg megtalálандják a szerzőjükhöz méltó kegyeletes kezét, mely őket avatottan összegyűjti és kiadja.

¹ Zeitschrift des kgl. preuss. stat. Bureau's 1871. évf. 198. s. k. II.

² V. ö. Engel utolsó, 1895-ben megjelent munkáját: Die Lebenskosten belgischer Arbeiter-Familien einst und jetzt.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Birálat Magyarország három részre osztása történetéről.

Jól méltóztatnak tudni, hogy Acsády Ignác tagtársunk 1890-ben illetőleg 1892-ben megbízást vőn a Bükk László-féle alapítványból kihirdetett, de eredménytelenül maradt pályakérdésnek „*Magyarország három részre osztása történetének*“ megírására.

A Történelmi Bizottsághoz benyújtott és itt jóváhagyott programja alapján feladatává lőn tagtársunknak munkájában előadni azt, „hogyan szakadt az egységes magyar államterület három külön, nemzetközi és közjogi tekintetben nagyon eltérő részre, vagyis hogyan alakult meg a három úgynevezett „*ditió*“; földeríteni „azon katonai, politikai vagy más természetű okokat, melyek a magyar állam e földarabolására vezettek“; föltüntetni „ezen processus menetét kezdetétől, tehát 1526-tól mindaddig, míg ez a szétdaraboltság nemcsak tényleges, hanem jogi szentesítést nyert, vagyis ama békekötésekig, melyek Miksa király, János Zsigmond fejedelem és a porta közt kötöttek, tehát 1568-ig, mint a mely időtől fogva a magyar állam három része a török uralom megdőlteig végképen különvált“.

Az előttünk fekvő munka, mely az említett pályakérdésre válaszol, és a melynek megbirálása alólirottakra bízott, ezen a programmon épült föl, ehhez simul hozzá a maga teljes egészében.

Compositiójában az események és viszonyok mindig a program szerinti döntő momentumok körül csoportosulnak. Így vezet el bennünket az Első Könyv a magyar állam ketté-osztásához, így ismerkedünk meg a Második Könyvben a nemzeti étellel, a minő ez a ketté-osztás korában volt; így tárgyalja a Harmadik Könyv azon eseményeket, melyek az országnak első, még nem állandó háromfelé való válását okozták, s így adja elő végül a Negyedik Könyv a közjogi és nemzetközi végleges különválás okait s körülményeit.

Ezen az egész szorosan körülhatárolt kereten belől az expositio szabatosan és tudatosan fejtegetvén és bonyolítgatván le a történeteket és viszonyokat, világosan, minden letérés és botorkálás nélkül, hogy úgy mondjam: egyfolytában halad a kitűzött cél felé.

Erthető e szerint, tisztelt Osztály, ha azt állítjuk, hogy a pályamunka a kitűzött program kívánalmainak a lehető legszigorúbban és legpontosabban, a szó teljes értelmében *becsülettel megfelel*.

Bármily nagy előny és dicséret azonban, tisztelt Osztály, a mű expositiójának és compositiójának illetén programszerű, harmonikus

egybevágása: nem hallgathatjuk el azt sem, hogy belőle és miatta néha, bár csekély visszásságok is támadnak.

Ilyen például az a körülmény, hogy Miksa király uralmának kezdete mint valami mellékes s az elérendő czél szempontjából fontosb szempontoknak alárendelt dolog gyanánt tűnik föl; ha szabad egy trivialis kifejezést használnom, mintegy suttyomban van beszöve a történetek szövetébe. Ennek a programm miatt kellett így lennie; mert szerző nemcsak tisztában van Miksa trónralépésének nagy jelentőségével, hanem igen szellemesen fejtegeti azt a kiáltó ellentétet is, mely abban nyilvánul, hogy Ferdinánd és Miksa más-más szemmel nézték Magyarország helyzetét és értékét. Míg Ferdinánd előtt mindig ott lebeg az egykoron európai szereplésű Magyarország képe, a mely országra ő még föltekintett és a mely csak ő előtt omlott össze, mintha rossz álmok úznének lidércz-játékot lelkével és így méltányolja vagy legalább megérti a nemzet politikai törekvéseit; addig Miksa a magyar nemzetben már csak az elbukott nagyságot, vagy (bocsánat a banális hasonlatért) a végzett földesurat látja, a kinek törekvései őt már meg nem illető *követelések!*

Ugyancsak az expositióból folyik és így a program, vagy ha úgy tetszik a pályakérdés rovására irandó az a gyorsaság, melylyel a szerző a stagnáló, a czél elérését megakasztó események fölött néha mintegy elsurran; noha ezeknek is megvolna a magok helye a historiában.

Ebből következik aztán, hogy az effajta események idejének fixirozásán is át-átsiklik az író, a minek eredményekép munkája a szakember kezében ugynevezett: „*Nachschlage-Buch*“ gyanánt nem olyan mértékben alkalmas, mint azzal a tudással és becsléssel fáradozással lehetne, a melyet tényleg rája fordított.

Ismétlem azonban, hogy e figyelemre alig méltó hiányok oka nem a szerző maga, hanem az az oeconomia, a melyet a pályakérdés megoldásánál akarva-nemakarva szem előtt kellett tartania.

Ha már most ezen, a mű oeconomiájára vonatkozó észleléseket figyelmen kívül hagyván, a műnek ettől független értékét vesszük vizsgálat alá: kétségtelen, hogy a fényoldalak itt is sokszorosán fölülmulják a tapasztalható, jelentéktelen fogyatkozásokat.

Első sorban a mi a műhöz fölhasznált kútfőket és irodalmat illeti: sok egészen új és nagybecsű levéltári anyagot látunk itt először és jól földolgozva. Nem hiszszük, hogy egykönnyen akadhatna bárki a legújabb idevágó szakirodalomban oly számottevő termékekre, melyet Acsády ki nem aknázott volna. Sőt munkája e jó oldalával mintha kissé hivatkozna is az idézeteknél, melyek közt régebbi munkát csak elvétele találunk: noha — természetesen — a legelső alapot neki is a régebbi irodalom eredményei szolgáltatták. E hivatkozásfélélt csak egyetlen egy esetben lehet különben megróni; ott, a hol Szigetvár ostromához mint „*legalaposabb*“ munkát Stefanie értekezését, e jóakaró, de teljesen a mások lábán álló compendiumot idézi, azért, mert a legújabb.

A kútfolk fölhazsnálása és ezen az alapon a mű kidolgozása minden jogosan támasztható igényt határozottan és teljesen kielégít. Legföljebb azon lehetne talán vitatkozni, vajjon a politikai történetre nem kellett volna-e valamiskével több tekintettel lennie a szerzőnek?

Ezzel a kérdéses kifogással szemben azonban oly előnyöket nyújtanak — éppen az eddigelé leginkább elhanyagolt terrenumon — a mű más részei, a melyek a legkövetelőbb igényeket is lefegyverzik.

Ilyenekül legyen szabad megemlítenem a II. Könyv három első fejezetét: a területi viszonyokról, a két ország kormányzatáról s a nemzet társadalmi szervezetéről. Továbbá azokat a fejtegetéseket és fejezeteket a III. Könyvben, melyek a török hódítás következtében beállott közgazdasági viszonyokról, a hódoltság kétlaki intézményéről, a végvárrendszerről s arról a jelenségről szólnak, mint szorul apródonként az ország kormányzatában minden magyar intézmény háttérbe a megalkotott udvari hatóságok mögött, nem Magyarország iránti rossz indulatból, hanem a czélszerűség szempontjából. Különösen becses azonban a mondott II. könyvnek a nemzet társadalmi szervezetét tárgyaló harmadik fejezete, mely rendszeresebben is van pertractálva, mint az előző két, különben szintén jeles fejezet.

Hozzájárulnak a mű értékének emeléséhez azok az egészséges, tájékoztató és fölvilágosító észrevételek, melyekkel lépten-nyomon találkozunk. A sok közül legyen szabad néhány példát idéznünk. Helyes annak világos és félre nem érthető constatalása, hogy Zápolya János nagy serege, melynek élén ő a mohácsi ütközet kimenetelét leste volna, a rosszakarattal költött mesék országába való; hogy Zápolya 1527. vége előtt semminemű összeköttetésben nem állott a törökkel, sőt mint a „régí világ embere“, nevelésénél, világnézeténél és ösztöneinél fogva egyaránt irtózott a töröktől. Helyesen emeli ki világtörténeti fontosságát az V. Károly és I. Ferdinánd 1521-diki megosztozásának; találóan jegyzi meg, hogy a XVI. század első felében a német-francia ellentétből a török ép úgy húzott hasznót, mint most az orosz. Jól hangoztatja, hogy az 1531-diki fegyverszünet „*uti possidetis*“ elve az ország ketté-osztásának első közjogi jelensége. Űgyesen adja elő Ferdinánd diplomáciai sikerét 1532-ben, midőn a szultán őt is elismeri magyar királyul. Talpraesett megjegyzés, hogy Ferdinánd Magyarország foszlányait nem önczél gyanánt tekinté, hanem egyedül örökös tartományai védelme szempontjából — s ennek pendantja az a helyes megfigyelés, hogy az 1566-diki győri német tábor tétlenségének igazi oka nem a jó vezér vagy a bátorság hiányában, mint inkább abban rejlett, hogy a németeknek komoly akarata nem is volt szembeszállni a törökkel, s midőn célját, a veszélynek Németországtól való elhárítását elérte, szétozlott, mert a dicsőséggel vagy Magyarországgal éppen oly kevésé törődött, mint a hogy nem érdekelte a Habsburgház hatalma emelése, birtokainak Magyarország elveszett részei visszaszerzésével való növelése. Érdekes és igaz az

a megfigyelés is, hogy a Habsburgok hatalma megszilárdulásától kezdve féktelen főuraink is kezdik érezni a XVI. század közepén, hogy mégis csak van királyi hatalom, mely előtt fejet kell hajtani, hogy vannak az állam-életben bizonyos korlátok, melyeket büntetlenül senki nem léphet át — s hogy e belátásnak az eddig nagyon is elnyomott kismemesség kezdi jótékony hatását érezni. Helyes végül, hogy többet ne emlitsek, az a nyomaték, melylyel a magyar nyelv fölülkerekedését, a nemzeti irodalom megszületését, mint e gyászos kor legjelentősebb eseményét hangoztatja; ez utóbbi ötletből azonban, nézetem szerint, a magyar nemzeti érzés hihetetlen föllendülését is erősebben méltathatta volna.

Mindezek, tisztelt Osztály, nem valami ismeretlen igazságok és új bölcseségek s fölemlítésükkel nem is akarunk pávatollakat rakni a szerzőre. Csupán azt volt szándékunk ezzel kimutatni, hogy a historiai kutatás eme régebben vagy újabban kihalszott gyöngyeivel nem fedte el munkája értékét többíteni, melyen keveset ront néhány nézetünk szerint helytelen megjegyzése. A minő pl. az, mikor Ferdinándról azt állítja, hogy a magyarok 1526-ban csak annyit tudtak róla, mint bármely más idegen uralkodó család akármely tagjáról, és így elfeledi azt, hogy az 1492-diki pactum, melyhez beleegyezésével az ország rendjeinek nagy többsége (persze nem az országgyűlés) hozzájárult, hogy az 1515-diki szerződés, a magyar kir. ház kettős sógorsága Ferdinánddal s végre Ferdinándnak 1526. előtti egyenes és sokágú összeköttései a horvát-szlavon vidékkel mégis csak sokkal közelebb hozták őt a nemzethez, mint bárki mást a nem-magyarok közül.

Elismerést érdemel szerző, továbbá, azokért a találó, hosszabb vagy rövidebb jellemzésekért, a melyekkel a megrajzolt korelőbbkelő szereplőit lelki szemeink elé állítja. E jellemzések egyáltalán sikerültek, még akkor is, ha mint Fráter Györgynél az események előadása közben elszórt vonásokat az olvasónak kell egy egészszé összefoglalnia. Annál feltűnőbb azért az az ellentét, melylyel Jánosnál is és Ferdinándnál is, különösen pedig ez utóbbinál, azon jellemzés közt találkozunk, a melyet róluk az események folyamán, különösen a mohácsi katasztrófát követő első időkből ad, meg a közt, a mivel őket haláluk után mintegy elparentálja. Semmi kétség, hogy az utóbbiak a helyesek, az igazak és igazságosak, kivéve azt az egyetlen egy mondást, hogy János király „méltóságosan képviselte az állami önállóságot és a függetlenség nagy eszményeit“. Ezt a gyöngé, a csaknem bárgyú Jánosról, a „*Katalin-királyról*“ ép úgy nem lehet mondani, mint a hogy nem egészen helyes János „becsületes“ lelkét hangoztatni a mű elején bemutatott „gonosz“ és „fondorkodó“ Ferdinánddal szemben. Azt hiszszük egyáltalán, hogy szerző fölfogása a János és Ferdinánd közötti viszonyról tiszteletreméltó ugyan, de érzelmi alapon áll. S mikor oda concludál, hogy Magyarország üdveért az egyiknek a másik javára le kellett volna mondania a koronáról, és pedig,

természetesen, Ferdinándnak János részére: két dolgot feled el. Az egyik az, hogy Ferdinándtól a magyar állam üdvének előmozdítását csak addig követelhetjük, míg magyar király; a mint lemond a magyar trónról, minden kötelessége megszűnik a mondott irányban. A másik pedig az a parancsoló szükség, mely Ferdinándot a saját dynastiája és a saját öröke veszedelmére való tekintettel arra kényszeríti, hogy foszlányaihoz is ragaszkodjék az országnak, ha már az egészet nem kaphatja meg. Ez a szomorú, de igaz valóság s éppen ezért nem ártott volna erős vonásokkal esetelni azt a nemzet életében nem mindennapi indolentiát is, mely a magyar nemzetet, sajnos, Mohácshoz vezette.

A mi a munka irányát illeti: az világos, könnyen folyó, kellemesen élvezhető, főleg a mű első nagyobb felében, melynek olvasásától alig tud a belemélyedő olvasó megválni. Tán az a könnyűség, a melylyel szerző a tollat kezeli, oka annak a már kevésbbé dicsérendő körülménynek, hogy néha-néha hirtelen fordulattal csap át az elbeszélés, egy ugyanazon kikezdésben, egészen másnemű tárgyra. Ez persze csak technikai okból nincs egészen helyén, a mennyiben az áttekintést, az „utánlapozgatás“-t gátolja. Gyakran kevés szóval is igen hatásosan tud szerző festeni, pl. a hol elmondja, mint bocsátott meg Zápolya a pártitűt s bűnbánó Balassa Imrének.

Kifejezései — ha még ily apróságokra is szabad kiterjeszkednünk — correctek. Csak egyetlen egy ellen van kifogásunk; az ellen, a hol a *zabi* Grittit emlegeti. Tán nincs igazunk, de azt véljük, hogy a *fattyának* igen, de a *zabi gyerekek* még nem sikerült polgárjogot szerezni a historia-írás nyelvében.

A munkához, a pályázat föltételei szerint, *térképet* is, még pedig rendkívül becseset csatolt a szerző. E térkép nem ugyan az 1568-diki esztendő álláspontjából, hanem a XVII. század legeslegejéről tünteti föl a három részre szakadt országot. Kifogás az ellen annál kevésbbé emelhető, mert a szerző 1608-ig folytatja a pályamunkát s a térképhez az 1606—1607-diki nagy dicalis összeírás hivatalos, sok értékű adatait használhatta föl, melyek alapján azután módjában állott a legutolsó községig megjelölni — a királyi és a török ditióra vonatkozólag — a hódítás és a hódoltság területét. Az pedig, vajjon nem jobb volt volna-e a térképnek „Magyarország a bécsi béke korában“ czíme helyett „Magyarország a bécsi és zsitvatoroki békekötések korában“ czímet adni: mellékes, formai dolog.

Mind ezek után összegezve a mondottakat, bírálók azt vélik, hogy Acsády Ignác munkájának, mely a pályakérdést teljes sikerrel oldotta meg s Magyarország történetének illető szakaszára vonatkozóan historiografiánkban határozott és örvendetes haladást jelent, a jutalom kiadandó.

Kelt Budapesten, 1897. ápril havában.

Szilágyi Sándor rt.

Károlyi Árpád rt.

2. Birálatok a Péczely-díjért versenyző pályamunkáról.

I.

A Péczely-alapítványból kitűzött pályakérdésre, melynek határideje folyó 1896. évi szeptember 30-ikán járt le, csak egy pályamunka érkezett, jelígeje „a munka története az, melyből legtöbbet tanulunk“.

A kitűzött kérdésben az Akadémia valamely fontosabb magyarországi góczpont és vidéke ötvösművességének történetét kívánta kezdeteitől fogva századunk végéig.

A beérkezett pályamű szerzője Kassa városa és környékének ötvösművessége történetét a rendelkezésre álló irott és emlékszerű kútfők alapján tárgyalja; a mű terjedelme 917 quart oldal.

Felső vidékünk ezen főhelye, jelentős közművelődési szerepének megfelelőleg, multjából bőséges följegyzéseket őrzött meg, melyek a hangyaszorgalmú szerzőnek a maga tárgyára is gazdag aratást engedtek; ez magyarázza a kötet vastag terjedelmét.

Régóta tudtuk, hogy a kassavárosi levéltár az ország leggazdagabb városi levéltárai közé tartozik és azért sejtethő volt, hogy négyszáz esztendőnél hosszabb időszakra terjedő anyaga az ötvösökre és az ő művességükre is sok világosságot fog terjesztetni, tudván azt, hogy a városi polgárságnak az ötvösök mindig jó módú és előkelő elemét alkották.

Hogy várákozásunkban nem csalatkoztunk, azt tapasztaljuk, a mikor az előttünk fekvő több ezernyi levéltári adatból összeállított kötet tartalmán végig megyünk.

A városi levéltáron kívül hiteles és bő kútfőnek kínálkozott a kassai ötvösczéih több századra terjedő pontos naplója, melyet a Felsőmagyarországi Muzeumegyesület őriz.

A mit szerző e két gazdag forrásból tárgyára merithetett, azt gondosan kijegyezte és kellő formában összeállította, úgy hogy az utóbbi öt száz esztendőből a legcsekélyebb oly adat sem került ki figyelmét, melyről azt vélhette, hogy vagy az ötvösművességre általában, vagy az egyes mesterek egyéniségére, nyilvános szereplésükre, vagy családi viszonyaikra nézve jelentőséggel bír.

Ilyformán a jelen mű második részében („különös rész“) a kassai ötvösök korrendje szerint csoportosított oly terjedelmes okmánytárt nyerünk (317—917. ll.), a minővel eddig semmiféle hazai város ötvösczéhe nem dicsekedhetik és a milyennek a külföldi irodalomban is csak néhány német (Strassburg, Nürnberg), olasz és francia város ötvössége bír.

E kassai okmánytárban ugyanis az 1394-ik évtől az 1862-ik évig terjedő időszakból nem kevesebb, mint 339 ötvös mester szerepel.

Igaz, hogy ez életrajzi adatoknak majdnem túlnyomó száma az ötvösök vagyoni viszonyaira, legtöbbször peres ügyeire vonatkozik. Ezt azonban a városi protocollumok természete hozza magával; mert

a városi tanács jegyzőkönyvei és egyéb aktái leginkább akkor foglalkoztak az emberekkel, a mikor adóról, örökségről vagy egyéb oly ügyes-bajos dolgaikról volt szó, melyek a tanács elé kerültek. A czéh regestruma pedig leginkább arra van ügyelettel, hogy az újonnan befogadott mesterek vagy a fölszabadított legények valamint birságra köteles társak, leróvták e tartozásukat a czéh iránt.

Azonban a följegyzések arról is sűrűn tanúskodnak, hogy az ötvösök viseltek közhivatalokat a városnál, előkelő szerepük jutott a városi ügyek intézésében.

Ezzel szemben másfelől nagyon gyakoriak a sikkasztások és foglalások (Verbot), mire leginkább a reájuk bízott drága fémek, melyeket a megrendelők szolgáltatnak kezükre, adtak alkalmat. Ilyenkor végnélküli pertárgyalások folynak és fölvett tanúvallomási jegyzőkönyveknek se végük se hosszuk.

Szívesen megengedem, hogy e pertárgyalások gyakran dramatikus közvetlenséggel állítják elénk a mindennapi való életet és művelődéstörténeti szempontból becsesek, de másrészt kétségtelen, hogy azok az adatok birnak a művészet és művészi történetére legtöbb becszel, melyek szorosabban a mesterekre és foglalkozásuk körére deritenek világosságot. Ezekre fektetjük a legnagyobb súlyt.

Szerencsére ily természetű adatokban is bővelkedik az „általános rész”.

Szerző kutatásának köszönhetjük, hogy ismerjük Kassa városának hitelesítő bélyegét, melylyel az ott készült ötvösműveket jelölték. Továbbá megállapította szerzőnk tizenhárom kassai ötvös bélyegző jegyét, melylyel műveiket jelölték és a fönmaradt emlékek egész sorozatán meglehetett a megelt bélyegek alapján a mestert, a ki készítette, kimutatni. A következő mesterek bélyegeit ismerjük meg szerző kutatásaiból: Erdélyi Ötvös Miklós (1545—1563), Herstein Kristóf (1557—1563), Szegedi Tamás (1586), Bonezidai Ötvös István (1587—1609), Gyulai Rác Ötvös Ambrus (1589—1622); 1606-ból való egyik művét gr. Andrássy Géza gyűjteményében állapította meg a szerző (681. l.), Váradi Ötvös János (1595—1687), Becskereki Ötvös Ferencz (1622), Kállai Ötvös Mihály (1639—1662). Ettől a mestertől a miskolczi ev. templom készletében lelt szerző egy munkát (783. l.), Gönczi Ötvös István mesternek a kassai ref. egyháznál constatlhatta szerző egyik művét 1650-ből (818. l.), Bithe Ötvös Mihálynak 1681-ből való munkáját a gönczi ref. egyháznál lelte (843. l.), Nonnert Pálnak 1662-ből származó művét a kassai ev. ref. egyháznál constatlta (847. l.), Kecs-keméti Péternek munkájára utalhatott, egyik 1664-ből, a másik valószínűleg 1667-ből ered. Végül Grün Ötvös András mester egyik munkáját a kassai ev. tót egyháznál lelte.

E hiteles megállapításokat a jelen mű jelentékeny eredményeiként üdvözljük, mert biztos alapul szolgálhatnak további kutatásokra. Ezután az országban és azon kívül még fönlévő régi ötvös-

művek nagy tömegében fel fogjuk ismerhetni a kassai eredetű műveket, ha megvan rajtuk a kassai lilium, az ismert jegyű mesterek munkáit megtoldhatjuk és a kassai mesterek hosszú névlajstroma hasznos támaszul fog szolgálni, mikor az ötvös mesterek vagy műhelyek érintkezéseit és összefüggését országszerte fogják a kutatók fölkeresni.

Az okmánytári résznek ezekben látom fontos és legközvetlenebb jelentőségét az ötvösművesség történetét fürkésző szakirodalomra.

Az első (vagy „átalános“) rész hat fejezetben csoportosítja a kassai ötvösség történetét (1—317. ll.). A város 1249-ben még falu (villa); 1242-ben már van városi hatósága, 1347-ben fontos kereskedelmi góczpont, czéhei már 1307-ben voltak és 1376-ban az ötvösczéh már különvált a többiektől, 1476-ból való a legrégebb ismert pecsétje. A város vagyonosságát tanúsítja, hogy Zsigmond alatt 4600 frtnyi adót fizet és hogy a polgárság *fekvőségei* után fizet sok adót.

A legrégebb ötvös, kit szerző fölkatott 1394-ben van említve; ez időponttól 1400-ig 14 működő ötvösről van tudomása; 1404-től 1460-ig 38 ötvösnek maradt meg az emléke; a XVI-ik században 118, a XVII-ben 114 ötvös, a XVIII. században 42 ötvös neve ismeretes. A korábbi századokban német volt az ötvösség, a XVI. század elején kezd magyarosodni, 1510-ben fordul elő legelőbb az „ötvös“ szó, a XVII. század vége felé, 1681 óta, mikor a reformátusokat a városi hivatalokból kizárják, kezdődik az eltótosodás. Az ötvösök már a XIII. században dolgoztak a templomaik számára, a következő századokban épülő Szent Erzsébet-egyház valóságos kincsestárrá válik, meg van e kincstár lajstroma 1516-ból, melyet szerző egész terjedelmében közöl. Ez fölötte gazdag, az 1552-ik évi leltár idején már megcsapant volt, az 1604-ik évi leltár a tömérdek kincsből már csak 19 tárgyat sorol föl. Érdekes lett volna tudni, mennyi és mi maradt meg mai napig? A templom számára dolgozó ötvösök közül Lörincz mesterről van hír 1476. és 1477-ből; szerző azt véli, hogy ő a főtemplom oltárképeinek is volt a festője; ez még újabb megfontolást igénylő föltevésnek látszik. A legrégebb czéhszabály 1610-ből való, ekkor a magyar mesterek még többségben lévén, a czéhszabály is magyar. A czéh registroma 1600-tól 1786-ig terjed, ezt szerző derekasan fölhasználja az egykorú czéhállapotok festésére. Az ötvösművek áráról 1580-ból birunk érdekes becslevéllel és más árlimitatio 1608-ban mutatja a különféle ötvösárúk minemiségét és árát. Szeretetteljes részletességgel festi szerző az ötvösök magánéletét, az ötvösasszonyok pompaszereztétét, gazdasági foglalkozásukat: számot ad a szokásjog különféle nyilvánulásairól; böven tárgyalja perlekedéseiket, melyekben a XVI. század óta az alchimia is bejátszik.

1666-ban Ungvárral confoederatiót kötnek, mely a két város ötvöseinek elengedi a mesterművet és megengedi a szabad vásártartást.

A legszebb munka, melyet szerző a czéh XVI. századi virágzó korából idéz, Antal mester műve, a város 1504-ik évi pecsétlője.

A XV. századból maradtak Kassán és a környékén jeles egyházi ötvösművek, de azok kassai származása még nem volt bizonyos megállapítható, mert nélkülözik a városi bélyeget és a mester jegyét.

Hiteles kassai ötvösműveket az Antal mester pecsétlőjén kívül csak a XVII. századból ismerünk; pusztá véletlenségnek hiszszük, hogy azok mind csak közepes művészi értékkel bírnak. Nem tartanók indokoltak, hogy ezek mértékéhez mérjük a kassai ötvösök képességét, kik java munkájukat bizonyosan nem szerény és szegény ref. templomoknak szentelték, melyeknek hívei sokszor oly sanyarú üldözéseknek voltak kitéve. Katholikus templomokban és régi családi kincsek között remélhetünk még kassai mesterműveket.

A kassai ötvösség izléséről és iskolai stílusáról szerző némi pessimismussal látszik ítélni, melyet nem oszthatok.

Abból, hogy a XVI. és XVII. században jóformán az egész országból sereglettek Kassára az ötvösök, nem következtethetem azt, hogy az ősrégi kassai ötvösségnek nem lehetett sajátos izlése és nem lehettek nemzedékről nemzedékre szálló tradíciói.

A lelkiismeretesen kidolgozott pályamű utolsó fejezetében láttam csak oly fölfogást, melylyel nem bírok egyetérteni, mert úgy vélem, hogy negatív irányban túlhalt a kellő határon. Az ötvösök óriási számában, melyet éppen ő mutatott ki, a fekvősséggel bíró bennszülött mesterek mindig túlsúlyban vannak, a XVII. század végéig, a mikor jó részük utódait másfelé küldi, oly helyekre, hol vallásuk nem akadály emelkedésükben, e patricius családokban az ötvösség örökletesége többször bizony kimutatható és gyakran sejtethetjük; a székes templom szükségletei, a szomszédos gazdag birtokos családok pompaszeretete, magának a városnak vagyonossága, ez csupa oly előfeltétel, mely városi művész-iskola kifejlődésének kedvezett.

Igaz, hogy még nem ismerjük a felföldi stílust, melynek egyik gócpontjául képzeljük Kassát, úgy, mint ismerjük némely irányzatában, p. o. a királyföldit.

De e jelen munka az ő óriási okmánytári anyagával igen hasznos alap a régi hazai ötvösség további kutatására. Majd ha a többi főbb város régi ötvösségéről lesznek ily alapvető munkálataink, bizonyára mi is képesek leszünk majd idővel az egyes helyi iskolák stílusát és az iskolák egymáshoz való stílistikus viszonyát megállapítani.

A jelen pályázat helyes mérséklettel egy-egy főbb gócpontra szorította a kutatók igyekezetét; sajnálnunk kell, hogy nem több pályamunka érkezett, de örvendenünk lehet, hogy ez az egy, a lehetőség körében, oly derekasan megfelelt a kitűzött föladatnak, a miért neki a jutalmat odaitélandónak vélem.

A jelen mű szakirodalmunk igazi nyeresége és kíváncsok, hogy

megjelenjék. Óhajtandó, hogy megjelenésekor név- és tárgymutatóval bővítse ki szerzője, viszont tanácsos, hogy az okmánytári kivonatok helylyel-közzel rövidebbre vonja.

Budapest, 1896. december 1.

Hampel József r. t.

II.

A Péczely-dijra beérkezett egyetlen pályamunka „Kassa sz. k. város és környéke ötvösművességének történetéről“ szól „levéltári kutatások s a fenmaradt emlékek tanulmányozása alapján.“ Jeligióje: „A munka története az, melyből legtöbbet tanulhatunk.“ Két részre. t. i. általános és különös részre oszlik. Terjedelme 917. nagy 4r. lap.

I. fejezete: „A magyar kézműipar s a czéhek történetének rövid vázlata“, a forrás megnevezése nélkül elkövetett plagium egyetlen újabb munkából. A szerző elővette *dr. Szádeczky Lajos művét*: „*A czéhek történetéről Magyarországon*“ (Megjelent az Akad. Értekezések a Történeti tudományok köréből“. XIV. 7. sz.) s annak „történeti áttekintését“ elejétől végig (az 5-ik laptól a 17-ig) csaknem szóról szóra, a sorrenden sem változtatva, függesztette munkája legeslegelejére. Ezen kivonatoló átvétele közben egy-egy kikezdést elhagyott, de a mit fölvelt, azon jóformán egy szót sem változtatott. Az eredeti kézirat szélein megjelöltem az átvett helyeket. 44 ténybeli adat van kiírva Szádeczky művéből, a sorrend teljes megtartásával, lapról-lapra haladva. Kivétel e tekintetben a pályamű 6. és 7. lapja, hol a szerző Szádeczky műve 12. s illetőleg 13. lapjáról egyszerre a 15-ikre ugrik, s a szöveg közé iktat 6 szót Szádeczky értekezésének 10-ik lapjáról következőképen:

Szádeczky 12. l. Zsigmond alatt, a ki egyszerűsmind német császár volt, még élénkebb összeköttetés létesült a művelt nyugattal, a mi az iparra fejlesztően hatott. Zsigmond... az olygarchia hatalmának korlátozása czéljából, mindenképen kedvezett a városi polgárságnak.

1402-ben az országos rendek sorába iktatta őket, jogot adván nekik, követeik által az országgyűlésen való megjelenésre... hosszantartó uralkodása kiválóan kedvezett az iparos testületek kifejlődésének. Budaváros az ő idejében szerkesztett törvénykönyvéből érdekes képet nyerünk az akkor virágzott mesterségek üzéséről. Ekkor már a szoros munkafelosztás és czéh szerinti

Pályamű 6. l. Zsigmond alatt, a ki egyszerűsmind német császár is volt, csak élénkült a nyugattal való érintkezés, a mi fejlesztőleg hatott az iparra, s miután az uralkodó az oligarchia hatalmának korlátozása végett mindenképen kedvezni kívánt a városi polgárságnak s iparosoknak, 1402-ben az országos rendek sorába igtatta őket, jogot adván nekik, követeik által az országgyűlésen való megjelenésre. Hosszantartó uralkodása kiválóan kedvezett az iparos testületek kifejlődésének s Budavárosnak az ő idejében szerkesztett törvénykönyvéből a míg egyrészt érdekes képet nyerünk az akkor üzőtt mesterségekről, másrészt nyilvánvalóvá leszen

elkülönzés elve uralkodott. Senkinek sem szabad a más mesterségbe vágni, mindenkinek csak egy mesterséget szabad űzni, így szól a kereskedésről és mesterségekről szóló jogszabály első szakasza. Az ötvösök czéhmesterének minden héten egyszer vagy kétszer meg kellett vizsgálni minden ötvösmunkát.

15. l. A XV. század második feléből még sürűbben maradtak ránk czéhlevelek Mátyás királytól és az ő, az iparra jótékony hatású uralkodásának idejéből... Az ő céhszabadalmi sokszor szolgáltak mintául a XVI és XVII. századbeli czéhek alakulásánál, s így Mátyás... alkotásai e téren kihatottak a további évszázadok folyamára is. A XVI. században... visszaesést tapasztalunk a XV. század virágzó s élénk fejlődésnek indult iparával szemben... megmagyarázza ezt az ország politikai helyzete stb. stb.

ebből, hogy nálunk ekkor érvényesült intenzívebben a munkafelosztás és czéh szerinti elkülönítés elve. A jogszabály első szakasza t. i. újra hangsúlyozza

(Százdeczky, 10. lap-járól) a mit már Nagy Lajos 1376. kimondott, hogy mindenkinek csak egy mesterséget szabad űznie és senkinek sem szabad a más mesterségbe vágni. Az öt-

7. l. vösrénézve, mi bennünket első sorban érdekel, elrendeli, hogy ezek czéhmesterének minden héten egyszer vagy kétszer meg kellett vizsgálnia minden ötvösmunkát.

A XV. században Mátyás királynak az iparra jótékony hatású uralkodása válik ki s az ő czéhszabadalmi sokszor és sok ideig szolgáltak mintául a későbbi czéhek alakulásánál, s így Mátyás alkotásai e téren is kihatottak a későbbi évszázadokra. A XVI. század folyamán visszaesést tapasztalunk az előbbi századok virágzó s élénk fejlődésnek indult ipárral szemben. Megmagyarázza ezt a politikai helyzet stb. stb.

Párhuzamos közlésünk tiszta képét adja a pályázó dolgozások módjának, mit súlyosbít még az a körülmény, hogy ebben az egész fejezetben Százdeczkynek — kitől az egészet vette — még a nevét sem említi. Eredetisége itt az első kikezdés ezen passzusában merül ki: „az ötvösség termékeit ott találjuk a csontvázak mellett mindenütt“ (ld. 1. l.). Mindössze két idézet fordul elő benne, melyek szintén igen tanulságosak:

- Százdeczky, 10. l. 1) Kassa városa levéltárából a Tört. Tár. számára lemásolta ifj. Kemény Lajos.
11. l. 2) *Willkür der Sachsen in dem Zips*. Ofner Stadtrecht, Beilage 233. l.

- Pályá- 1) Ifj. Kemény Lajos egész termé-
mű, jelelmében közölte a Tört.
5. l. Tárbán.
5. l. 2) *Willkür der Sachsen in der Zips*. Ofner Stadtrecht. Beilage 233. l.

Az utóbbi idézetből konstatálható, hogy a pályázó kezébe se vette az Ofner Stadtrechtet, mert különben nem igazította volna ki „in der Zips“-re a mai nyelvhasználatnak megfelelőleg, a czimben foglalt „in dem Zips“-et. Tájékozta volna e részben nemcsak a czim („Willkür der Sachsen in dem Zips“), hanem az 1. § szövege is, hol „der burggrof in dem Zips“ áll, valamint ugyanezen §. utolsó sora, hol

„der Zips“ áll nominativusban. S midőn *Willkür*-t ír *Willkür* helyett még a sajtóhibát is átveszi Szádeczkytól.

A pályamű II. fejezete: „Kassa város rövid története a XV. század végeig. Kassa iparának s kereskedelmének fejlődése a XIV—XV. században. Kassa árumegállító joga s szerepe a hazai kereskedelem terén.“ Ennek a fejezetnek első fele *Ifj. Kemény Lajos: Száz év Kassa legrégibb történetéből* című, Kassán 1893-ban megjelent füzetkéjének 3., 4., 5., 7., 8., 9., 11., 12., 13., 15., 16. lapjairól van kiírva, úgy azonban, hogy egyéb forrásművek köztnégy helyen ezt is idézi. A közbeszúrt részletek *dr. Farkas Róbert: Kassa árumegállító joga* (Kassa, 1893); *Thallóczy Lajos: A kamara haszna* (Budapest, 1879) és *Wenzel Gusztáv: Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén* (Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből. 1870. 3. sz.) ez. itt-ott idézett műveiből vannak kompilálva. Kemény Lajos művéből, szintén lapról-lapra menve, némi kihagyásokkal, ilyenformán vesz át, idézet nélkül egyes részleteket:

Kemény, 12. l. Ez hatott közre Kassa emelkedésére. Már 1249. előtt vannak bizonyos privilegiumai. Melyek... nem maradtak korunkra. El kell fogadnunk tehát, hogy hasonlóak voltak azokhoz, melyekkel más felvidéki városkák, például Kézmárk vagy Gölniczbánya birtak. Kassa autonomia után való törekvésében 1290-ben kivonja magát az abaujvármegyei esperes lelki fenhatósága alól s megszabadul attól az... adótól, hogy az esperesnek minden határai között meggyilkolt ember után egy márka ezüstöt tartozott fizetni.

Pályamű, 12. l. Ez hatott közre Kassa emelkedésében. Már 1249 előtt voltak bizonyos privilegiumai, de ezek nem maradtak korunkra, valószínű azonban, hogy hasonlóak voltak azokhoz, melyekkel más felvidéki városkák, például Kézmárk vagy Gölniczbánya birtak. Autonomia után való törekvésében már 1290-ben kivonja magát az abaujvármegyei esperes lelki fenhatósága alól s megszabadul azon adótól, hogy az esperesnek a határai között meggyilkolt minden egyes ember után egy márka ezüstöt tartozott fizetni.

Tovább lapozva a pályamunkát, úgy találjuk, hogy a 24-ik lap-tól kezdve ismét egy más szerző művét dicsmálja meg a pályázó. *Tutkó József: Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve* című, Kassán, 1861-ben megjelent művéből egyvégtében veszi át a maga szövegét, a mint ez azon mód olvasható Tutkónál a 28 31. 33. 28. 30. 31. 32. 33. 40. 63. 75. 32. 75. 76. 81. 82. 75. lapokon. Nem akarjuk ez eljárásra az egyetlen találó kifejezést alkalmazni, mert az igen-igen erős lenne, még pedig két okból:

1., mert a pályázó Tutkó Józsefről, kinek művéből egymásután 17 passust vesz át, egész munkájában egyszer sem emlékszik meg;

2., mert ezen hallgatását azzal a rosszhiszeműséggel tetézi, hogy a Tutkótól szorgalmasan felhasznált és idézett forrásműveket, a megfelelő szöveggel együtt pontosan átveszi, s úgy idézi, mintha ő maga

fáradozott volna összegyűjtésükben. Mely súlyos vádam igazolása szükségesnek látom az érdekelt felek forrásait szembesíteni, hadd tegyenek maguk mellett tanúbizonyságot:

Tutkó.

28. l. 1374: 5) Katona X. 565. l.
 30. l. 1383: 1) Engel II. 159. l.
 „ 1383: 2) Palma II. 141. l.
 32. l. 1412: 1) Dlugoss libr. XI. Vagner Anal. scep. I. 7. l.
 Palma, II. 193. l. Engel
 II. 269. l.

Pályamű.

25. l. 1374: 1) Katona: Hist. Crit. X
 565. l.
 „ 1383: 2) Engel: II. 159. l.
 „ 1383: 3) Palma: II. 141. l.
 26. l. 1419: 1) Dlugoss: XI. — Wagne-
 ner: Anal. Scep. I. 7. l.
 — Palma: II. 193. l. —
 Engel: 260. l.

Meg kell jegyezmem, hogy itt a szerzőt az a malheur éri, hogy midőn átollózza Tutkónak 32-ik lapjáról egy 1419-ki adatát, annak a sor alatt megjelölt forrásműve, Engel (II. 294. l.) helyett, tévedésből egy 1412-ki adatához tartozó s ugyanazon 32-ik lapon idézett fentebbi négy kútfőjét citálja! Ezen sajnós intermezzo után, menjünk csak tovább:

Tutkó.

40. l. 1449: 7) Engel III. 146., 147. l.
 63. l. 1460: 1) Engel III. 239. l.
 „ 1460: 3) Katona VII. 376. l.
 75. l. 1478: 5) Bonfin Dec. IV. libr.
 V. 436. l.
 75. l. (a szövegben). 1478: „Mátyás magá-
 ról saját kezével irt kötelezvényt is adott.
 Ez... a városi levéltárban őriztetett, de e század IV-dik tizedében az... végkép elveszett“.
 80. l. 1491: 3) Istvánti libr. I. 8. l.
 „ 1491: 4) Budai polg. lex. III.
 548. l.
 81. l. 1491: 3) Prot. Civ. Tom. I. libr.
 B. Privilegia Nr. 43.
 82. l. 1494: 1) Bonfin Dec. V. libr. IV.
 718. l.

Pályamű.

26. l. 1449: 2) Engel: III. 146., 147. l.
 „ 1460: 3) U. ott. III. 239. l.
 „ 1460: 4) Katona: VII. 376. l.
 „ 1478: 5) Bonfin: Dec. libr. V.
 436. l.
 27. l. 1478: 1) Mátyásnak erre vonat-
 kozó, sajátkezű kötelez-
 vénye e század elején még
 megvolt a kassai levéltár-
 ban, a honnét az a 40-es
 években elveszett.
 „ 1491: 2) Istvánffy: I. 8. l.
 „ 1491: 3) Budai polg. lexicon. III.
 548.
 „ 1491: 4) A város levéltárában.
 Prot. Civ. Tom. I. libr. B.
 Privilegia No. 43.
 „ 1494: 5) Bonfin: Dec. V. libr.
 IV. 718. l.

E szemfényvesztő miveletek mellett, a mű ezen I. része semmit sem tud Kassa emelkedésének és hanyatlásának, magyarságának és idegen jellegének valódi okairól.

Nem veszi észre, hogy Kassa városa az Anjouk és Hunyadiak alatt osztozott a közjólétben, s árúmegállítási joga a lengyel kereskedelem minden előnyében részesíté; midőn azonban köznyomor árad az országra, Kassa a boldogabb időkben elért színvonalat nemcsak megtartotta, hanem aránylag még egyre emelkedett. Úgy hogy, tétel gyanánt mondható ki, hogy e város emelkedése az utóbbi három

században éppen úgy összefügg az ország szerencsétlen helyzetével, mint hanyatlása Magyarország anyagi boldogulásával. E ferde viszony magyarázatát abban látom, hogy a török hódításig az északot kelettel összekötő kereskedelem Kassát elkerülte, ellenben a török hódítás idején, s éppen e miatt, Kassa volt a gőczpontja ugyanazon kereskedelemnek. Az 1560-as évekig a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig menő kereskedelem Danczkából indult ki, s Thorn, Varsó, Lublin, Lemberg, Szucsán át Brailáig haladt, mely akkor — Kogalnitchan és Gerebztsoff tanúsága szerint — a fekete-tengeri kereskedelem végső városa volt, s a hol most is meg van a karaván-han. A mint azonban a XVI. század folyamán török fenhatóság alá kerül Moldva, s a Krimben megtelepedett tatárság átjáróul használja e vidéket, mind a magyar, mind a lengyel területre való becsapásoknál: lehetetlenné válik a kereskedelmi forgalom a Sereth és Pruth tájain. A török terjeszkedésének ekkép Kassára az a hatása, hogy a XVI. századtól kezdve egyfelől a duklai, másfelől Szandecen át, a szepesófalusi szoroson ide terelődött az egész északi kereskedelem, s innét a moldvai út helyett, Kolozsváron át, Szebennek s Brassónak tartott, melynek bazáraiban s hanjaiban az északi árúk keletiekért kicseréltettek s átvétettek. Kassának árumegállító joga, mindkét világtáj áruinak nagy depótjává tette a várost, s ez a magyarázata, hogy ez időtájban a Vág völgyétől a Szamos vonaláig, becsesebb bevásárlásokért Kassára igyekezett az ország népe.

Ily állapotok forrása a török hódítás lévén, mihelyt ez megszűnt, a város rohamos hanyatlásnak indul. A török kiveretésével, 1694-ben árumegállítási jogát is elvesztvén, szükségkép vesztene kellett jelentőségéből is.

Ugyanigy áll a dolog a város magyar és idegen jellege kérdésében. Szerzünk bizonyítgatja, hogy míg a XVI. századig a külföldi ötvösök voltak számosabban Kassán, a XVI. századtól fogva „a magyarországi ötvösök túlsúlya észlelhető a külföldiek rovására“. (80. l.) Számos adatot hord fel állítása támogatására: de — módszeréhez híven — e jelenség oka nem érdekli. Vagyis tényeket ad, értelmezés nélkül, megfosztván ezzel művét minden eszmei tartalomtól. A török hódítás miatt menekvő ötvösök és más iparosok, kereskedők, nemes emberek tették túlnyomóan magyarrá Kassa városát.

Immáron odasorolhatjuk az eredetiség hiányához szerzőnknel az oknyomozás iránti érzéketlenséget. Sőt még annyi elismeréssel sem lehetünk iránta, hogy átvételeiben legalább szakértelemről vagy ízlésről tesz tanúbizonyságot. Mind ennek nyoma sincs munkájában. Vannak részletek, melyeket *kétszer, sőt háromszor* is áttollóz idegen művekből. Így vesz át hét 7 ténybeli adatot a 39—41. lapon Szádeczky műve 11., 9., 8., 10. és 11. lapjáról, például:

Szádeczky, 6. l.

Pályamű, 2. l.

Pályamű, 30. l.

Németországban már a Németországban az ipar- A külföldről hozott társu-
XII. század második felében ros czéhek keletkezése a lási szellem mintájára bizo-

kezdődnek a czéhek, s a XIII. század folyamán már széltiben megalakulnak az iparos testületek (Eynung, Innung, Fraternitás, Gild és más nevek alatt).

XII. század második felére tehető. A következő évszázad folyamán már széltében megalakulnak itt e testületek, melyek Eynung, Fraternitas, Innung, Gild stb. nevek alatt említetnek.

nyára alkottak már valamilyen társaságot, oly Eynung, Innung, Gild vagy Fraternitást, a minők a szomszédos Németországban épen a XIII. század folyamán már is széltében divatoztak.

A kassai legrégibb czéhszabályt, a szűcsökét nem kevesebb mint három izben veszi át, t. i. az 5., 13. és 45. lapokon, Szádeczky értekezése 10. lapjáról; ugyanígy jár el a szepesi szászok ötvös szabályzatával:

Szádeczky, 11. l.

Pályamű, 5. l.

Pályamű, 32. l.

Pályamű, 39. l.

A szepesi szászok 1370-ben keltezett, de legrégibb jogokra hivatkozó statutu- maiban .. az ötvösökre nézve meg van határozva, hogy egy márká ezüsthöz több rezet, mint egy latot, nem *vegyíthetnek*, s hogy művére mindenki ráüssé mesterjegyét.

A szepesi szászok- nak 1370-ben keltezett, de legrégibb jogokra hivatkozó statutu- maiban .. az ötvösökre nézve meg említés határozva, hogy egy márká ezüsthöz több rezet, mint egy latot nem *vegyíthetnek*, s hogy művére minden ötvös ráüssé mesterjegyét.

A szepesi szászok- Ha a szepesi szászokra már 1370-ben kötelezők voltak bizonyos statutumok, már joggal feltehetjük, hogy itt is hasonló tételik az hogy itt is hasonló szabályok voltak kötelezők s különösen ki- telezők s különösen mondják azt is, hogy az ötvösökre nézve, egy márká ezüsthöz ... meg volt határozva, hogy egy latot nem *vegyíthetnek*, s hogy művére lat réznél többet minden ötvös ráüssé nem *vegyíthetnek* s a mesterjegyét. hogy minden mester művére ráüssé mesterjegyét.

Ime, valóságos szinpadi hadsereg gyanánt vonulnak fel szerzőnk compilált adatai! Így és szó szerinti okmányközléssel, dagad munkája vaskos kötetté. Mintha egyéb célja sem volna, mint hogy vaskos könyvet írjon! De hát miről jó ez a pongyola szószaporítás? Hadd mondja meg helyettem az a világhírű „skót öreg béres“, ki imígyen elmélkedik Walter Scottról szóló essayjében: „Rád nézve (ha könyvgyártók közé tartozol) jótétemény és haszon; de rám nézve egyenes veszteség. „Könnyű írás — mondá Sheridan — néha átkozottul nehéz olvasmány.“ Néha; s bizonyára haszontalan olvasmány mindig, a mi egy szegény halandóra nézve, a kinek csak néhány esztendeje és sok tennivalója van, a legfontosabb dolog.“

Szerzőnk sokszoros átvételei nemcsak arról tanúskodnak, hogy eszmétlenül, tervtelenül látott feladata megoldásához, hanem szakértelmének hiányait is feltárják. Hogy ő a fentebbiekben háromszor *vegyít* rezet az ezüsthöz, mert forrása is úgy írja — az nem igen vall tárgyának művészeti és technikai ismeretére, a mi nélkül efféle munká-

hoz nem szabad hozzáfogni. Ugyanigy van a magyar zománcz kérdésével, melyet *világhírűnek* tart (6. l.), mert Szádeczky annak tartja.

Szádeczky, 12. l.

Ez a XIV. és még inkább a XV. században páratlan virágzásnak indult nálunk, úgy hogy pl. a zománczozott ötvösművek *világhírre* tettek szert.

Pályamű, 6. l.

E művészet a XIV., méginkább a XV. században páratlan virágzásnak indult nálunk, ... a magyar zománczozott ötvösművek valósággal *világhírre* tettek szert.

Pályamű, 54. l.

A hazai ötvösség a XV. század folyamán nagy lendületnek örvendett. A XV. századbeli magyar ötvöskészítmények közöttük különösen a sodronyzománczos munkák *világhírre* tettek szert.

Szerencsétlenebb jelzőt a „világhírűnél“, kivált a multa vonatkoztatva, keresve sem találhatott volna. A byzanci rekeszes zománcz igenis előfordul széltére „opere Byzantino“ „more Byzantinorum“ kitéttel, a raguzai „modo Raguseo“, a velencei „opus Veneticum“ néven; de a magyar zománczot, tudomásom szerint, legelőször csak 1859-ben említik (Bock a Jahrbuch der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, III. kötet), nálunk pedig csak 1863 óta, Ipolyi Arnold közleménye révén (Archaeologiai Közlemények, III. kötet) irányult rá a tudós világ érdeklődése. Arra nézve pedig, hogy – a mint a szerző mondja – „a sodronyzománcz, mely kifejlesztésében specialisan magyar eredetű lévén, e hazában műveltetett legelőször“ (304. l.) – a pályázó, szokása szerint, adós marad az argumentumokkal. Hasonló műtörténelmi jártasságra vall szerzőnek az a nézete, hogy az „ötvösség művészetében legalább a részletek egy bizonyos időponttól kezdve a változó izlés által nem érintettek, úgyszólván megkövesedtek“. Semmitmondó, nem igazolt állítások, melyektől vaskos kötetünk valósággal hemzseg.

A pályamű kétszer is (30. és 55. l.) emlegeti „a kor ama szokását, mely tőkepenzек gyűjtése helyett az arany és ezüst készletek összehalmozásában leli szenvedélyét“, ebben keresvén az ötvösség föllendülésének okát. Csak az a baj, hogy itt nem szenvedélyről van szó, hanem kényszerhelyzetről, melynek eszmei oka van. Míg ugyanis napjainkban a pénz kamatozása egyik legfőbb gazdasági tényező s hatalmas ösztönzője a takarékoságnak: addig a XV., XVI. században a kamatvétel meg lévén bélyegezve, legfőbb elősegítője volt a fényűzési váagnak; mert a takarékoság csupán csak a fényűzési cikkek garmadába gyűjtése alakjában valósulhatott meg. A pápaság elkárhoztatta a kamatvételt mint ördögtől valót, a főnemes megvetette, mint nemtelent, mint uzsorát (usura). S midőn ez iránt 1677-ben megkérdézték a Sorbonne-t, a nagynevű intézet így ejtő salamoni ítéletét: „tout profit et tout gain tiré du prêt, si petit qu'il pnisse être, fait l'usure. L'Ezéchiel au chapitre XVIII. ne fait point de distinction du plus ou du moins“. Ily viszonyok közt egy-egy klastrom vagy székesegyház, vagy főúr kinstára olybá veendő, mint az illető intézet vagy

család takarékpénztára, melynek gyarapítása, megannyi haszon és előmenetel volt az ötvös műiparra nézve.

Nem folytatom tovább, szinte kimeríthetetlen themámat. Sokkal többre becsülöm társaim ítéletét s a magam idejét, hogysem még több szót vesztegessek annak bizonyítására, a mi az eddigieknél úgyis bizonyos.

De tartozom azzal a kijelentéssel, hogy e műben rendkívül sok érdekes műtörténelmi anyag van, melynek összeállítása nagy szorgalomról és komoly igyekezetről tanúskodik. E körülmény azonban egyáltalán nem változtathat ítéletünkön, a következő okoknál fogva.

1. A történelmi anyag a kassai ötvös cézhládjában együttlévő irathalmazból s a kassai városi jegyzőkönyvekből van másolva és kivonatolva. A *másolást* a szerző eo ipso nem végezhetette, mert idegen kéz írásával kellett beadnia munkáját. E tekintetben tehát csak az az érdeme lehet, hogy felügyelt a pontos másolásra. Ámde ezen egyetlen feladatát is igen gyengén teljesítette, ismét szakbeli járatlanság miatt. Nem a következetesen hibás „municipiális, olygarchia“-féle helyesírást értem ez alatt; hanem azt, hogy szerzőnk nem utasította másolóját a történelmi irodalomban általánosan elfogadott szabály megtartására, mely szerint 1601-től fogva minden okirat a hangoztatási módszer szerint irandó át. Szerzőnk művében ez csak néha, tehát következetlenül fordul elő. Ellenben gyakoriak az effélék: „rolios (?) ariany giüür“ 1631-ből (196. l.); vagy: „csak sirját sopiak“, csak zsirját szopják helyett, 1690-ből (198. l.). — A *kivonatolást* pedig úgy végezte, hogy mindent leírt, válogatás nélkül, a mit az ötvösökre vonatkozólag talált, minél fogva a sok becses adat közt, még több teljesen haszontalan, főkép magánjogi, adóügyi stb. följegyzés. Mit tanulunk pl. abból, hogy Kolozsvári Ötvös Ferencznél évről előadja, hogy:

„1571. évben van nála kassai bor 14 kupával, vidéki bor 21 kupával, búza 40 köböllel.

1573. jan. 4-én összeíratott nála: vidéki bor 28 kupával, kassai bor 15 kupával, szemes élet 50 köböllel.

1574. április 4-én van vidéki bora 16 kupa, kassai bora 5 kupa, szemes élete 20 köböl“ (513. l.) stb. stb.

Látuivaló, hogy a szerző a legkezdetlegesebb írói munkát végezte. Adatokat gereblyézett össze, úgy a mint jött, válogatás nélkül. Gyűjteményének feldolgozásához, fájdalom, nem volt neki sem íre, sem szelenczéje.

2. A szerző itt sem tagadja meg már föntebb bemutatott természetét. Régi ismerősünk, az a Gil Blas-féle „Des ciseaux . . . pour écrire“ — itt is nyájasan integet felénk. Az egyes kassai ötvösök életrajzában éppen a két legjobban sikerült, mely kiválik a többi közül t. i. Nonnert Pál és Kecskeméti V. Péter életrajza, jobbára ama két-ágú szerszám révén került e munkába. *Mihalik Józsefnek az Archaeo-*

logiai Értesítő 1894-ki folyamaiban közölt csinos kis értekezéseiből. Nonnertről pl. ezeket olvassuk :

Mihalik, A. É. 234. l.

... neve az egykorú okmányokon több változatban fordul elő; hol Nonner, Nunner, Numert, vagy Numernek, hol Nunert, Nunnerth s Nonnertnek nevezik. Igazi helyes neve Nonnert volt, mit egy sajátkezü vésete igazol. Hogy hol tanult, merre bujdosott s mikor állott be a kassai polgárok közé, azt idáig nem sikerült megállapítanom; a kassai ötvös czéh 1656-ban veszi mesterül kebelébe s erről a kassai czéhregestromban e följegyzés foglaltatik: stb. stb.

Pályamű, 846. l.

Neve az egykorú okmányokon több változatban fordul elő, hol Nouner, Nunner, Nondert, Numert, vagy Numernek, hol Nunert, Nunnerth s Nonnertnek nevezik. Igazi s helyes neve Nonnert volt, mit egyik munkáján sajátkezü vésete igazol. Hogy hol tanult, merre bujdosott s mikor vétetett be a kassai polgárok sorába az nem tudható. A kassa czéh 1656-ban veszi mesterül kebelébe, miről a czéhregestrom e szavakkal ír: stb. stb.

A Péczely-alapítvány 4. pontjának cz., kikezdése szerint, a Péczely-jutalom „csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki“. Ennélfogva jelen pályaművet, az előadottakra s az akadémiai általános pályázati szabályok 174. §-ára hivatkozva — nem tartom jutalomra méltónak.

Ballagi Aladár l. t..

III.

Két kiváló szaktudós bíráló mellett, a kik ugyanarra a műre nézve merőben ellenkező nézetet vallanak, utólag harmadiknak lenni, s ezenkívül irodalmi lopás vádjában ítélkezni, — kétségkívül kényes feladat. Még kényesebbnek érzem én, a ki csak nemrég, a Semsey-féle pályázatnál voltam kénytelen plágiumnak ítélni egy terjedelmes pályamunkát.

Annál jobban meg kellett tehát fontolnom mostani ítéletemet.

Átolvastam e művet, a mennyiben t. i. el lehet olvasni ilyen dolgozatot, melynek több mint fele nyers anyag; kötelességemnek tartottam összevetni igen tisztelt bíráló-társaim jelentésével, illetve bírálatával, s ez alapon van szerencsém, megbízatásomhoz képest inkább az alakiságokra nézve, következőkben kifejezni nézetemet.

Bármit tartunk a kérdéses munkálat egyes részeiről, világos, hogy legelőbb a plágium vádjával kell tisztába jönnünk, mert hiszen Ügyrendünk 74. és 174. §-a megszabja, hogy „ha valamely kézirat eredeti gyanánt adatik be, s a vizsgálatból kitetszik, hogy fordítás vagy plágium, egyszerűen mellőzendő“.

Sajnálattal kell jelentenem, hogy a pályaműnek különösen első az Általános részben levő 40—45. lapja, valamint a Különös részben a Kecskeméti Péterre (786—792. l.) és Nonnert Pálra vonatkozó (846—849.) hosszabb részek, a melyekre nézve t. bíráló-társam : Ballagi Aladár úr oly részletes és beható vizsgálatot teljesített, csakugyan nem egyebek egyszerű plágiumnál, mert különféle munkákból vannak

kiírva és összeróva, pongyolán, e műveknek legtöbb helyen idézése, avagy minden idézőjel nélkül, átvéve még az illető művek jegyzet-szerű idézeteit is, a melyeknek eredetijét tehát a szerző egyáltalán nem olvashatta. Bizonyos, hogy e részeket a szerző, holott nem az övéi, a magáé gyanánt adja ki.

Iskolai vagy önképzőköri dolgozatokban, midőn tudományos kérdéseknél a kérdés irodalmában való jártasságot akarják a pályázótól kitudni, az e fajta összeállítás még tán megjárhatja, de még a „több könyvből egy könyv“ készítésének emez írói kísérleteinél is elvárható, hogy a szerző, anyagának forrását szorgalmasan jelezzé, s szóról-szóra sor- vagy éppen lapszámra mondatokat ne vegyen át.

Akadémiai pályakérdésnél pedig, a hol (Ügyrend 70. §-a) a *közepest felülmúló, sőt az illető irodalom díszére és előmenetelére szolgáló, előadás tekintetében is kifogástalan művek kívántatnak*, s különösen a Péczely-féle pályázatnál, mely *abszolút tudományos becsű pályaművet* követel, még kevésbbé lehet efféle elnézést gyakorolni. S ezért részemről szintén ellenezni vagyok kénytelen a pályadíj kiadását, habár a plágium bebizonyíthatólag s úgy látszik: valósággal is a kéziratnak csak egy kis, mintegy 1/20-ad részére terjed, ellenezni még abban az esetben is, ha a többi, tehát aránytalanul nagyobb rész megfelelne a pályakérdés feltételeinek.

Ámde, hogy áll e tekintetben — nézetem szerint — a dolog.

A pályamunka, miután az I. fejezetben a hazai s a kassai ipar és kereskedés és Kassa város fejlődését oly szerencsétlenül vázolta, a 29-ik laptól kezdve (II. fejezet) áttér a kassai ötvösség történetére s (a 315-ik lapig) századról-századra igyekszik azt kifejteni, sok helyütt beleszöve a város, cézhek, az ötvösök, a kassai ipar, kereskedés és magán élet történetére vonatkozó többé-kevésbbé érdekes adatot, hol nyersen, hol pedig feldolgozva; a II-ik, ú. n. Különös részben pedig (316—916. l.) a kassai ötvösök életrajzát, illetve a rájuk vonatkozó levéltári anyagot adja, a XIV. század végétől korunkig

Semmi kétség, hogy a levéltári anyag, melyet az Általános, de főleg a Különös részben a szövegbe ékel, habár sok, bizvást, elhagyható, értéktelen kivonat is van közte, a mellett, hogy mint kultur-historiai kútfő, nagy értékkel bír, egyszersmind tanúságot tesz a szerzőnek rendkívüli szorgalmáról és tárgyszeretetről. S e tekintetben nem érthetek egyet nagyrabecsült kiváló társammal: Ballagi Aladár úrral, a ki szerint szerző a másolást eo ipso nem végezhetette, mert idegen kéz írásával kellett beadni munkáját*. Hiszen lehetetlen még csak elgondolni is, hogy a szerző egyenesen az előttünk levő könyv lapjaira kivonatoztatta volna valakivel a kassai oklevelek és jegyző-könyvek tartalmát.

Ellenkezőleg fel kell legalább annyit tennünk, hogy a kivonatokat legnagyobbbrészt maga a szerző készítette, s úgy másol-

tatta be munkájába, a mint hogy már ez a másolás is pénzébe került s oly tenger kivonat készíttetését anyagilag igen kevés ember bírná meg.

De ezt csak mellékesen jegyzem meg, nem akarnám a szerző baját még a levéltári kútfők közvetlen feldolgozásának kétségbevonásával is szaporítani.

A mi lényeges és a mi baj, az, hogy az Akadémia, midőn a pályázatot kihirdette, nem az illető város ötvösségére vonatkozó levéltári sat. adatok összegyűjtését és előterjesztését kívánta, hanem ez alapon az illető város ötvösség-történetének megírását. E jegyzetek és kivonatok tehát, a melyekhez, elismerem, itt-ott rövidebb vagy hosszabb feldolgozás is járul, de a melyek mégis a munka legnagyobb részét teszik: sajnos, nem tekinthetők a pályakérdés megoldásának.

Azt hiszem, tekintetes Osztály, a fentebbiekben, habár röviden is, sikerült kellőkép megokolnom abbéli nézetemet, hogy az előttünk levő pályamű, mint a melynek, bár csak kis része, ismeretes más munkákból és értekezésekből merész kölcsönzésekkel van átvéve és pongyolán összefércelve, nagyobb része pedig, habár értékes, de még feldolgozásra váró adat-tömeg, szinte maga-magát zárja ki az abszolút becsű műre hirdetett jutalomból.

Lelkiismeretem azonban tiltakozik, hogy itt megállapodjam.

Tartozom még úgy a t. Osztálynak, mint önnönmagának is azzal a kijelentéssel, hogy rendkívül sajnálnám, és semmikép sem tartanám igazoltnak, ha e terjedelmes, bizonyára hosszú időbe és fáradságba került munkát ezért, *mintegy megbélyegezve*, végkép letűnnék napirendről és veszendőbe menne.

Ha ugyanis a főt kifejtett tények igazak, viszont két más körülmény szintén kétségtelen.

Először is, hogy a merész, szolgai kölcsönzés aránylag csekély és nem is mindig lényeges része a munkának: a többi szöveg s a fel nem dolgozott gazdag levéltári adat-tömeg pedig, ha itt-ott nem is szabatos és válogatott, mégis immár végzett és csoportosított munka, a melynek feltétlenül értéke van, a mint az Hampel József igen tisztelt bíráló-társam szakvéleményéből is kitűnik. Hiszem tehát, hogy *az a szolgai kölcsönzés még megjavítható, az a becses levéltári rész pedig teljesen feldolgozható*. S ha ez megtörténik, a kész kútfő-anyag természeténél fogva is becses munkát nyerhet kulturtörténeti szegényes irodalmunk.

A másik körülmény az, hogy legalább én, a helytelen útra tévedt, ismeretlen szerzőt képesnek tartom arra, hogy ezt az átdolgozást végezze. Nagyobb szabású írói képességeket, ú. m. bő inventiót, széles látókört és legelőkelőbb mintákon művelt alkotó és írói képességeket ugyan én sem látok benne, de meg vagyok győződve, hogy az az írói érzék és gyakorlottság, mely eme, szerintem inkább elsieltett (a mi pályázatoknál nem ritka) munkálatban sok helyütt feltűnik, mégis elegendő lenne arra, hogy a bírálatok nyomán, önkritika és

további írói tanulmányok alapján, idővel abszolút becsú művet alkotson. Annál is inkább, mert a keretet alapjában helyesen választotta meg.

E kettős körülmény constatacióját az ügy érdekében mellőzhetetlennek tartottam. Mert részéről a plágium egyszerű megállapítása által nem akarnám előre és örökre útját vágni annak, hogy a szerző, ha kedve és érkezése lesz, művét átdolgozza, s valamikor eshetőleg még az Akadémiának is benyújthassa.

Szerettem volna arra nézve tenni indítványt, hogy a t. osztály e pályaművet a bírálatok alapján leendő átdolgozás végett adja vissza a szerzőnek, ilyenmű indítványnak azonban előre is útjában áll a Péczely-féle alapítvány szabályzata, a mely szerint (Ügyrend, 130. l.): „*b) a pályamunkák elkészítésére két esztendő engedtetik*“ (holott a két év, a pályakérdés 1894-ben hirdettetvén ki, már letelt), és „*d) a ki nem adott jutalom nem tűzhető ki újra, az összeg az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik*“.

Budapesten, 1897. április 15-én.

Csánki Dezső l. t.

3. Bírálat az I. M. Ált. Biztosító Társaság díjáért versenyző pályamunkákról.

Beérkezett két pályamunka:

1) A mezei munkásviszonyok hazánkban. Jelige: A munkának gazdasági jelentősége stb.

2) A mezei munkáskérdés hazánkban. Jelige: Parva sapientia regitur mundus.

A két munka vázlatos tartalma a következő:

Az 1. szerzője régebben foglalkozik már a mezei munkások viszonyainak tanulmányozásával és szélesebb alapokra öhajtottta tanulmányát fektetni. A pályázat érdekében azonban már most lezárta, bár tulajdonkép még nem kész. Innét származnak tökéletlenségei. Mint a gyakorlat embere gyakorlati munkát akar adni, mi alkalmasint a pályázat intentiójának is megfelel. Munkáját négy fejezetre osztja.

I. fejezet. *A munkásviszonyok általában.* Néhány általános megjegyzés után rátér azon körülmények vizsgálatára, melyek a munkakereslet hullámlását okozzák. Munkáshiány szerinte tulajdonkép nincs, ha megfelelő bérek fizettetnek, de ép ezt a gazdaság jelenlegi helyzete lehetetlenné teszi. Áttér a munka-közvetítésre és kívánja, hogy azt a földmívelési ministerium vegye kezébe. A relativ munkáshiány arányait és az azzal járó bajokat ecseteli. Nálunk ez okból aránytalan nagy a különbség a rendes és aratási munkabér között, 400%-ig is emelkedik. Általában azonban a munkabér alacsony, mit csak az ipar terjesztése változtathatna meg, ezt ismét a magyar paraszt ragaszkodása a mezőgazdasághoz teszi lehetetlenné. Ebből a szempontból kell fel fogni az agrársocialismust, melyen iparral nem lehet segíteni, mert

az alföldi paraszt a mezőgazdaságnál akar maradni. Áttérvén az alacsony munkabér okaira, ezért a munkahiányt okolja. A munkás keresménye főleg annak folytán kevesbedett, hogy feles földet most már általában nem kaphat, harmados földet is csak nagy megszorításokkal (robot), sőt sok helyen ilyen sem. Ez is a gazdasági helyzetnek következménye, mely a gazdát szigorú számításra és takarékosagra kényszeríti, holott azelőtt bőkezűbb volt. Csak így tud a gazda a hatforintos búzák mellett megküzdeni a helyzettel. A hol feles földek előfordulnak, nagyobbára a gazda kedvezőtlen helyzetére vezetendő vissza. Orvosolható e baj azáltal, hogy a munkás birtokhoz vagy legalább bérlethez jut. A földnélküli napszámosok hazája az agrár-socialismus tanyája; így a napszámosok

országos átlaga	17·33%
Békésmegyében	45·50%
Csanád „	40·29%
Csongrád „	39·48%

A napszámos pedig ma nem talál annyi munkát, mint azelőtt.

Tárgyalja azután az úgynevezett uzsorának az újabb agrár-irodalomból eléggé ismert bajait. Áttér végül a munkás helyzetének általános jellemzésére. Általában azt találja, hogy a munkás helyzete az egész országban rosszabbodott, kivételt talán a Dunántúl tesz, de nem annyira, mint azt szeretik elhitetni. A munkások nagyobbodó szükségletei nem állanak arányban a keresettel; a gazda kénytelen a legmesszebb menő, talán túlhajtott takarékoságnak hódolni. Czáfolja azok nézetét, kik különösen a bérlőosztályt teszik felelőssé; a bérlők nem fizetik rosszabbul munkásaikat, mint a birtokosok. Tárgyalja még a gabona-illetményre nézve előforduló panaszokat, a munkásokra kivetett bírságok kérdését és az állattartás nagyfontosságú ügyét.

II. fejezet. *Állandó munkások vagy cselédek.* A cselédek száma a belterjességtől függ. A gazdasági üzem változása nélkül számuk nem változhatik. Az újabban tapasztalt csökkenés főleg annak tulajdonítandó, hogy nem kapni elegendő cselédet. Ez nagy baj, mely elszórtan az egész országban előfordul; Torontálban, pl. napirenden van. Tavasszal rendszerint nagy cselédváltozás van, mert ilyenkor, mint mondják, „minden bokor szállást ad”. Az új cseléd törvény hivatva volna e bajon segíteni. Példákat hoz fel, mikép akadályozzák meg egyes birtokosok a bajt. Böven tárgyalja a gazdasági cselédekre vonatkozó törvényjavaslatot és több rendbeli fontos javaslatokat tesz. Kimerítően szól azon intézkedésekről, melyek a cselédeknek kellő lakással való ellátásáról gondoskodnak. A lakások tekintetében általában rosszak a viszonyok, de egyes helyeken már mutatkozik javulás. Behatóan tárgyalja az aggkorra való gondoskodás kérdését; egyes birtokosoknak eziránt tett intézkedéseit ismerteti. Következik a munkások és cselédek sorsának betegség, baleset, rokkantság és aggkor esetére való biztosításáról szóló törvényjavaslat ismertetése.

III. fejezet. *Időszaki munkások helyzete.* A belterjes gazdálkodás mellett a gépek fokozottabb használata által ugyan sok munkáskéz feleslegessé válik, mégis ott szükséglik a legtöbb munkást, a hol a gazdálkodás a belterjesség felé közeledik. Viszont az is igaz, hogy a gazdálkodás belterjessége mellett harmados vagy feles földeket nem igen adnak a munkásnak, és így helyzete nyomasztóvá válik. De ezen segíteni nem lehet, mert a gazda azért van a belterjességre utalva, hogy a gazdasági válsággal megküzdhesen. Még inkább áll ez a bér-lőre nézve. Nagyon hasznosnak mondja az O. M. G. E. azon indítványát, miszerint a napszámbekek egyes vármegyékben szükség szerint szabályrendeletileg szabályoztassanak. A kis gazda a napszám egyen-értéke gyanánt sokszor oly szolgáltatásokat teljesít, melyek a kézi-munkával nem állanak arányban, pl. egy hold tengeri-termés haza-szállításáért 3—4 napi napszámot követel. A hónapszámok sok helyen szükségesek és noha az alkalmazásuk hátrányokkal jár, de előnyöket is nyújt. A szakmáymunka, főleg ha részért, nem előre megállapított díjért történik, a legtöbbkétesebb. Igaz, sok elégtelenséget is okoz, mert a rész megállapítása oly időben történik, midőn még a termés nagysága ismeretlen. Ez a baj legjobban elkerülhető, ha előre megállapítattik, hogy a részben való dolgozás helyett milyen egységárakat követelhet az arató. Említi az e tárgyban felmerült javaslatokat. Áttérve a munkabérekre vonatkozó adatok ismertetésére, a hol a hivatalos adatokat önálló adatgyűjtéssel kiegészíti, s különösen arra figyelmeztet, hogy különböző körülményeket kell szem előtt tartani, és hogy a napszámot nem szabad az egész évre kiszámítani. Az ilyen adatok tévútra vezetnek. Következik most a munka legterjedelmesebb része (209—489. l), melyben egyenként minden egyes megyére külön a munkabér-adatok tárgyaltnak, bő magyarázatokkal kísérve, tekintettel a munka nemeire, a munkások ellátására, mely irányban igen részletes és felette becses adatok közöltnak, persze az adatok helyességét feltéve. Tekintetbe veszi a munkabérek megítélésénél a vidék átlagos termését a productiv és improductiv terület közötti arányt, a birtok-megoszlást, mint a mely tényezők mind nagy befolyást gyakorolnak a munkabérekre. Ily módon mély betekintést enged azon okokra, melyek a munkabérnél számba veendőek. Így pl. Árva megyében, igaz, a munkás helyzete igen rossz, de a holdankénti átlagos hozadék csak 15 frt 74 kr., a szántóföld és rét az egész területnek csak 50-30%! Az itt közölt adatok gazdagsága és részletessége annyira meglepő, hogy magángyűjtés útján való összeállításra teljes elismerést érdemel. Eredménye e fejezetnek, hogy ott legalacsonyabb a munkabér, hol a föld jövedelmezősége a legkisebb. Az eredményeket végül csoportosítva igen jó összeállításba mutatja be, mely világos tájékoztatást nyújt arról, hogy minden egyes megyében milyenek a munkásviszonyok. E fejezet végén említetik kuriózum gyanánt egy magyarországi communistikus község, Csiesmán, melyben azonban lé-

nyegileg csak házközösség létezik, a milyen tudtunkkal a felvidéken több is van.

IV. fejezet. *A munkás mozgalmakról.* Ezen fejezetben újat nem igen találtunk, sőt úgy látszott nekünk, mintha szerző az e körül támadó irodalomnak néhány fontossabb jelenségét nem ismerné. Nagyon jellemző adatokat közül itt arra nézve, mennyire emeli a földbirtok helytelen megoszlása a haszonbér roppant emelkedését. Követeli a földbirtok helyesebb megoszlását első sorban, hogy a paraszt földet vásárolhasson.

A függelékben az 1850-diki munkabérek áttekintése nyújtatik megynként Galgóczy Mezőgazdasági statisztikájából, a mely azonban idézve nincs.

A 2. pályamű szerint a mezei munkáskérdés az agrár-socialismus fellépéséig csak az aratómunkás hiányának kérdése volt. A jelenlegi munkáskérdés két főtünetre vezetendő vissza: a munkáshiányra és a munkának a termények hanyatló értékével arányban nem álló drágulására vezethető vissza. Az agrár-socialismusnak nagyobb jelentőséget nem tulajdonít; sem a magyar, sem a tót, sem az oláh népességben nagyobb hódítást az nem tehet. A tárgyat ekkép az agrár-socialismus kérdésétől elválasztván, szerző abból indul ki, hogy Magyarországon tulajdonkép mezei munkáskérdés nem létezik. Nálunk csak egy általános közgazdasági mizériáról lehet szó, melynek okát sem a munkában, sem a tőkében nem találhatni, mert a tulajdonképeni tőke kevés, a munkás meg szervezve nincs, ellentállási képessége nincs. Tehát csak munkáshiány és munka-drágaság az, miről szó lehet. A munkáshiány okai: 1. a gyér népesség; 2. a kivándorlás; 3. az állandó hadsereg. A gyér népességhez járul még a népesség egyenetlen megoszlása és a városi centralisatio. A gyér népességen egy nevelési járulék (a hatodik gyermekedtől számítva) segíthetne, továbbá külön járulék a hadköteles fiúk után (az elsőt kivéve). A népesség egyenetlen megoszlásából származó baj a kereslet és kínálat összhangba hozatala által szüntethető meg; ez a kormány feladata volna. A városi centralisatio a munkáskérdésre annyira ki nem hat, itt közvetlenül intézkedni nem lehet, de a gazdasági helyzet javulásával úgy is csökken. Bővebben fejtegeti a kivándorlás baját, de annak orvoslását nem várja ministeri rendeletektől. Ugyanazzal a szerrel kell dolgozni, melylyel a népet elkábítják: élő szóval. Ez annál több sikert ígér, mert csak el kell mondani a népnek a magyar kivándorló szomorú sorsát Amerikában. A ponyvát és hírlapirodalmat is fel kell használni. Egy felügyelői állás szervezése is sokat lendítene. Következnek több rendbeli javaslatok, hogy lehetne a katonai erőt az aratási munkáknál felhasználni. Áttérve a munka drágaságának kérdésére, bizonyítja, hogy a munka sem nem drága, sem nem drágult meg, a szó logikai és nemzet gazd. értelmében. Drágának nevezvén azon bért, mely a munkás szükségleteit meghaladja, a munkabér hazánkban nem drága. De bár a ténnyel látszólag

ellenkezik, nem is drágult meg, ha a pénz vásárlási képességét szem előtt tartjuk. De ha ennek tekintetével valami emelkedés mutatkoznék is, az csak jogos. De ha a munka absolute nem is drága, drága viszonylagos értelemben, t. i. összehasonlítva a termelt értékkel. Ennek oka pedig abban áll, hogy a földtőke értékét a vétel-ár alapján számítják, a mi szerző szerint helytelen, minthogy ezt a termelvény árából a termelési költségek levonása után fönmaradó összeg alapján kell számítani. Túláságos nagy továbbá nálunk — főleg gondatlanság következtében — az instructióban fekvő tőkének kopási százaléka. Viszont a többi termelési költségeknél túláságos a takarékosság, pedig a termelési költségek rationális szaporítása a jövedelem szaporítását vonja maga után. De a munkabér is — és azért tekinthető az drágának — túláságos nagy százalékát teszi a hozadéknak; ennek oka első sorban hibás cselédtartási rendszerünkben, továbbá egész gazdálkodási rendszerünk hibásságában rejlik. Túláságos sok cselédet, túláságos sok munkást, túláságos kevés gépet tartanak és a mi gép van, főleg a közép- és kis birtoknál, az nagyobbára meg nem felelő. Egy másik oka a munka viszonylagos drágaságának a mezei munkás tudatlansága; továbbá a munkásokban rejlő munkaerőnek — helytelen beosztás folytán — nem kellő kihasználása: utolsó ok pedig, a díjazási rendszernek idejét mult és hibás volta, a mi különösen a conventiók és feles földre, valamint a részes munkára vonatkozólag áll.

Bőven ismertettem a két pályamunka tartalmát. Egymástól lényegileg különböznek már a módszer tekintetében is. Ez egyik inductiv, a másik inkább deductiv úton halad. Ez egyik inkább statisztikai jellegű, mely a viszonyoknak a számokban való visszatükrözését keresi. Szerző „a munkáviszonyokat hazánkban“ írja meg, nem a „mezei munkáskérdést“. Azonban mint bő ismertetése a hazai viszonyoknak egyúttal érinti a fenforgó kérdéseket is. A másik munka inkább közgazdasági természetű; a szerző szándékosan kerül, mint mondja a statisztikai adatokat és csak itt-ott használja magyarázatát. Ezen munka azon fogyatkozásban szenved, hogy rövid, sokat mozog általánoságokban a kellő mélység nélkül, gyakran nagyon is laikus módon tárgyalja a kérdést. Érdekes, a mit földbirtok kezeléséről mond, de eszméje gyakorlatilag, a birtok mai rendszere mellett nem értékesíthető.

Ezek után véleményem oda irányul, hogy mind a két munka dicséretet érdemel, a pályadíj pedig az „a munkának gazdasági jelentősége, stb. féle jelisével ellátott munkának kiadható, említett fogyatkozásai mellett is.

Földes Béla l. t.

Láng Lajos r. t.

4. Jelentés a „Pesti magyar kereskedelmi bank“ jutalma tárgyában.

A Magyar Tudományos Akadémiának az idén először nyílik alkalma, hogy a Pesti Kereskedelmi bank jutalmát kiadja. A második osztály által véleményadás és javaslattétel végett kiküldött bíráló bizottság tehát mindenek előtt a jutalom rendeltetésével kívánt tisztába jönni és a mértéket akarta megállapítani, melyet a jutalmazandó műre alkalmaznia kellett. Az Akadémia Ügyrendének XXXIV. fejezetében a 18. pont erre vonatkozólag a következő rendelkezést tartalmazza: „A Magyar Tudományos Akadémia öt-öt évenként a „Pesti Magyar Kereskedelmi bank jutalma“ czimén 1000 forinttal jutalmazza azt a közgazdasági művet, a mely az utóbbi öt év alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent, a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal, vagy ily mű nem léteben a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbre vitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el. A jutalom az öt éven belől megjelent viszonylag legjobbnak ítélt műnek minden esetben kiadandó.

A tisztelettel alulírt bíráló bizottság tehát első sorban is azt ismerte feladatának, hogy az 1892—1896. évek alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent közgazdasági és pénzügyi művek felett beható szemlét tartván, úgy a gyakorlati, valamint az elméleti tartalmú dolgozatok közül azokat, melyek a többiek felett határozottan kitűnnek, kiválasztja. A pályázat czélzatát ugyanis a bíráló bizottság úgy szabatosította, hogy a jutalom első sorban a tudományos készültséggel gyakorlati kérdést tárgyaló munkát illeti ugyan meg, de ha az ily művek általában gyengéknek bizonyulnának, s azok közül valamelyik csak viszonylag volna jobb a többinél, ellenben az elméleti tartalmú közgazdasági vagy pénzügyi dolgozatok között kitűnő mű is találtatnék, a díj és kitüntetés nagysága által megszabott mértéken alul maradó gyakorlati irányú munkák mellőzésével, a jelentékenyebb s a jelzett mértéket megítő vagy megközelítő elméleti művek közül a viszonylag legjobbnak ítélandó oda a jutalom.

A bíráló bizottság az 1892—1896 évek alatt megjelent közgazdasági magyar művek felett tartott szemléje során arra a meggyőződésre jutott, hogy az említett időszak alatt közgazdasági és pénzügyi irodalmunk, ha nem is a kívánatos mértékben, de általában véve mégis figyelemre méltó módon gyarapodott és főleg a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbre vitelében számottevő irodalmi terméknek elismert művek közül néhány különösen magára vonta a bizottság figyelmét.

Mielőtt azonban ezekről megemlékeznénk, szólanunk kell azon dolgozatokról, melyek a pályázati szabályzat értelmében a múlt évi nagygyűlésen közzétett figyelmeztetés folytán a kitűzött határidőig az Akadémia főttkári hivatalához beérkeztek. Ezekkel első sorban

kell foglalkoznunk, habár a szabályzat nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, melyről a bírálóknak tudomásuk van, ne pályázhassék.

Összesen öt szerző jelentkezett, a kik közül négy egy-egy munkáját küldte be, egy pedig három be nem küldött dolgozatára hívta fel a bíráló bizottság figyelmét.

Az első *Weisz Ármán*, a ki „*A mezőgazdasági hitel*“ czímű 37 lapra terjedő füzetével pályázik. A szerző művecskéjében a czimben jelzett kérdés elméletének legnagyobb részt elemi fejtegetésével foglalkozik, gyakorlati szempontból azt voltaképp nem is tárgyalja, csupán másfél lapra terjedő utolsó fejezetében említ fel néhány újabbban megjelent hasontárgyú és gyakorlati irányú röpiratot, melyek tartalmát, nagy általánosságokban mozogva, sommásan a magáévá teszi. Minthogy e füzet sem kellő tudományos készültséggel nincs írva, sem tárgyát behatóbban nem dolgozza fel, a jutalom odaítélésénél egyáltalán szóba sem jöhet.

A jelentkezett második szerző *dr. Molnár István* királyi főgymnasiumi tanár, okleveles állam-számvevő, a ki „*Magyar államszámvitel*“ czímű és mint a czímlapon olvasható „élő gyakorlatból“ írt két kötetes művét küldötte be. Mivel a szerzőnek előszavában bevallott czélja munkájával nem volt egyéb, minthogy „az államszámvitelni vizsgálatra készülőknek átnézetes és módszeres kézikönyvet szolgáltatasson“, csak a jelen pályázat természetének alapos föltreértése magyarázza meg, hogy ő ennek daczára a jutalom elnyerését remélhette.

A harmadik pályamunkát *Walther Rezső* bankhivatalnok küldte be. Ennek czíme: „*Bankügyletek*, gyakorlati kézikönyv“. Mint ilyen csakugyan hasznos munka és hézagot pótol. Az összes bankügyletek megértéséhez és lebonyolításához szükséges tudnivalókat, a reájok vonatkozó gyakorlati adatokat, a tőzsdei szokásjogokat, a különféle bankszámítások képleteit, példákkal bőven megvilágítva, foglalja magában. A jelen esetben mindazáltal nagyon kár, hogy tisztán empirikus ismeretek alapján s a tudományos készültség teljes hiányával van írva. Sem a bankirodalmat nem ismeri, sem a nemzetgazdaságtan alapfogalmaival nincs tisztában. Előszavában maga bevallja, hogy csupán Courcelle-Seneuilnek bankügyi, főleg szintén gyakorlati tartalmú, munkáját használta. Mindent annak szemüvegén át tekint és lát. Így például James Gilbertet, a london- and westminster-banknak előbb manager-jét, később igazgatóját, a ki prototypusa volt a felvilágosult angol bankárnak, s a kinek művei czélszerű feldolgozásban még ma is közkezen forognak az angol nyelv minden országában, mivel Courcelle-Seneuil fordításban idézi tőle a bankár jellemzését, hírneves francia írónak nevezi. Elméleti ismereteit pedig eléggé jellemzi e két mondat, mely munkájának 9. lapján részben dőlt betűkkel olvasható: „a bank oly hely, a hol a javak kieseréltetnek, javak alatt pedig azon felesleget értjük, mely a termelés és fogyasztás közt létezik“. Walther Rezső ezeknél fogva a pályázat egyik lényeges követelményének, a

tudományos készséggel való írásnak, nem tehetvén eleget, munkájának mellőzését vagyunk kénytelenek ajánlani.

A negyedik jelentkezett szerző *Ambrozovics Béla* nyugalmazott ministeri tanácsos, a ki mult évi december hó 29-én kelt s az Akadémia főtítkárához intézett levelében három füzetére hívja fel a bíráló bizottság figyelmét. Ezek czímei: „A magyar zónadijszabás és elméletem“, „Az ár és fogyasztás, illetőleg termelés közötti viszony“, „A vasutakból eredő közgazdasági haszon és kiszámítása“. A szerző értekezéseit nem küldte be, de a bizottság az általa már korábban is ismert dolgozatokat megszerezvén, arról győződött meg, hogy a felvetett kérdéseket főleg, csaknem kizárólag, elvontan matematikai módszerrel elméleti irányban tárgyalja. Így tehát mint gyakorlati munkák nem jöhetnek figyelembe: mint elméleti dolgozatok pedig az alább megnevezendő művek egyikével sem állják ki a versenyt. Megjegyzendő még, hogy a harmadik értekezés, melyre a szerző a legnagyobb súlyt látszik fektetni, nem a tekintetbe veendő időszak terméke, hanem 1887-ben jelent meg.

Végül dr. *Pólya Jakab* akadémiai levelező tag küldte be a határidő letelte után néhány nap mulva „A biztosítási vállalatok“ czimű munkáját, melyet annak idején, 1892-ben, a Magyar Tudományos Akadémia a Dóra-díjjal jutalmazott. E munka a pályázat feltételeinek szigorúan véve megfelel, mert tudományos készséggel gyakorlati irányban tárgyalja a biztosítás kérdését. Annak, hogy a szerző kellő elméleti és gyakorlati ismeretekkel felszerelve foglalkozik tárgyával, már maga az a tény, hogy az Akadémia öt jutalommal tüntette ki, elég világos és nyomatékos bizonyítékát képezi. E körülményt az általános pályázati szabályok mint olyant, mely a pályázatra való ismételt jelentkezésnél egy vagy más tekintetben figyelembe veendő, nem említik ugyan, de az alulírt bíráló bizottság úgy vélekedik, hogy nem téved, midőn hasonló esetekben megkívánandónak tartja, hogy az ismételve pályadíjjal kitüntetendő munkának a fokozottabb tudományos és irodalmi igényeknek is eleget kell tenni és hogy az valóban elsőrendű, kitűnő dolgozat legyen. A szóban forgó műről ezt mondani nem lehet. Tárgyát nem meríti ki, azt minden oldalról nem világítja meg, az arra vonatkozó tudományos irodalmat sem használta fel kellőleg s valóban nyomatékos dolgozatnak a biztosítási irodalom terén már azért sem tekinthető, mert mindössze 93 lapra terjedvén, oly szűk keretben mozog, melyben a felvetett kérdés a maga egész nagyságában még akkor sem férne el, ha e munka nem a szerző különben világos, de kissé terjengő, mondhatni mesélő hangulatú irányánál sokkal tömörebb stílusban volna is írva. Ily körülmények közt a bíráló bizottság e dolgozatot, ha más annál érdemesebb gyakorlati munkát nem is tudna felmutatni, nem tartja olyannak, mely miatt a már jelzett elméleti tartalmú kiváló munkákat mellőzni indokolt volna.

Ez utóbbi művek közül csak hármat emel ki a bíráló bizott-

ság, mint a melyek közgazdasági elméleti irodalmunkban még jó ideig a jövőben is kétségkívül számot fognak tenni.

Ezek elseje dr. *Földes Béla* budapesti egyetemi tanár és akadémiai I. tag két kötetes „Társadalmi gazdasági tana“, dr. *Matlekovits Sándor* valóságos belső titkos tanácsos [és akadémiai lev. tag három kötetben megírt nagy műve: „Magyarország államháztartásának története 1867—1893-ig“. Két kötet a szöveget, a harmadik pedig a részletes számszerű adatokat foglalja magában.

A harmadik munka dr. *Mariska Vilmos*nak, budapesti egyetemi ny. r. tanárnak 1895-ben harmadik teljesen átdolgozott kiadásban megjelent „Államgazdaságtani kézikönyve“. Mind a három olyan munka, mely nyereség irodalmunkra nézve. A dr. *Földes Béla* „Társadalmi gazdaságtana“ a nemzetgazdaságtant mai színvonalán, magas ethikai szempontból kiindulva, a világirodalom és a hazai közgazdasági viszonyok kellő figyelembe vétele mellett, sok tekintetben eredeti buvárkodás eredményével bővítve mutatja be. A dr. *Matlekovits Sándor* magyar pénzügyi történeti munkája a száz és száz kötetet képző országgyűlési irományokban, naplókban és más kormányi előterjesztésekben elszórtan található államháztartási adatokat és mai pénzügyi viszonyaink alakulásának mozzanatait átnézetes képben foglalja össze. Igen hasznos segédkönyvül szolgál az államháztartás ügyeivel foglalkozó államférfiak, törvényhozók és írók számára, s rendkívül becses előmunkálatot szolgáltat azoknak is, a kik a jövőben hazánk közgazdasági életének, különösen pedig pénzügyeinek, oknyomozó, bírálatos történetét lesznek hivatva megírni.

Végül pedig dr. *Mariska Vilmos* „Államgazdaságtani kézikönyve“ a legnagyobb (572 lapra terjedő) pénzügytani elméleti mű irodalmunkban, melyben sok eredetiség nincs ugyan, de e tudományt legújabb fejlődéséhez képest alaposan, kellő tekintettel a külföldi és hazai pénzügyi jogra tárgyalja, a mit annál kielégítőbb módon tehet, mivel e szaknak első hivatott rendszeres művelője hazánkban.

Az eddig felemlített gyakorlati irányú munkák mellett a most idézett elméleti természetűek közül kellene a jutalmazandót kiválasztani és e végből behatóbb összehasonlítást kellene közzétűk tenni, ha nem léteznék egy oly tudományos készséggel fontos gyakorlati közgazdasági kérdést tárgyzó mű, melynek a pályázati szabályok értelmében minden elméleti vagy nem szigorúan vett gyakorlati tartalmú bármily kitűnő munka felett is elsőséget kell adnunk, mivel az a pályázat által kitűzött feltételeknek minden tekintetben megfelel. E mű *Dobiecki Sándor* okleveles mérnök, azelőtt m. kir. vasúti és hajózási főfelügyelőnek, most pedig a magyar királyi államvaspályák debreczeni üzletvezetőjének „Helyi érdekű vasútaink alapítása, építése és üzlete“ című jelentékeny, szükséges és nem közkézen forgó mellékleteivel együtt 356, azok nélkül pedig 274 nagy nyolczadrétben sűrűn nyomtatott pályamunkája, melyet „a Magyar Mérnök és Építész-

egylet" 1892-ben arany érmével tüntetett ki és a melyet az említett egylet könyvkiadó-vállalata 1893-ban tett nyomtatásban közzé. Dobiecki Sándornak idézett munkája oly alapos dolgozat, annyi tudományos szakérettiséggel, gyakorlati tapasztalattal és tapintattal, beható lelkiismeretes tanulmányon, széleskörű, nagyrészt önálló adatgyűjtés alapján van írva, hogy benne a helyi érdekű vasutak kérdése azok ez idő szerinti fejlődését és a reájok vonatkozó mai technikai és közgazdasági ismereteket tekintve, csaknem teljesen kimerítettnek tűnik fel előttünk. A mi e téren 1893. óta történt, azt a szerző pótlólag abba a 74. lapra terjedő előadásába vette fel, melyet a múlt év szeptember havának 6., 7. és 8. napjain rendezett „első magyar országos technikus congressuson" általános elismerés mellett tartott. Aziránt, hogy a szóban levő kérdés technikai oldalát helyesen fogta fel és a közgazdasági okoskodásoknak e részben szilárd alapot teremtett, biztosítékot nyújt nemcsak az a tény, hogy e művét a hazai első technikai társadalmi szaktestület kitüntetésre érdemesítette, hanem az a körülmény is, hogy arról a műszaki körökben állandóan igen kedvező közvélemény uralkodik, a miről a bíráló bizottságnak nem egy esetben volt alkalma meggyőződni.

A mű közgazdasági alapgondolata pedig a következő: A helyi érdekű vaspályák az egyes vidékek gazdasági autonóm fejlődésének úgyszólván tengelyét kell, hogy képezzék. A vidék közönsége ne csak a vasutak létesítésének eszméjeért lelkesüljön, hanem azok építésénél, pénzügyei rendezésénél és üzemének folytatásánál állandóan működ-jék közre. Érdeklődésének ki kell terjedni azok alakulására és folytonos fejlesztésére. A helyi érdekű vaspálya nem egyszerű vállalat, melynek alakításáról az alapítóknak egyoldalúan nyereszkedni is szabad, hanem vállalati alakban az egyes vidékek gazdasági életének egyik legfőbb közintézménye. Az szoktatja a lakosságot az újabb-kori szabatosabb, számítóbb s a legnagyobb hasznot a legkisebb áldozattal biztosítani törekvő gazdálkodáshoz. A vidék tehát építse a helyi érdekű vaspályát maga, s a technikai tökélynek ne áldozza fel a vasút függetlenségét. A meglevő saját tőke-erőhöz kell mérni a technikai eszközöket, és nem megfordítva. A helyi érdekű vasút úgyszólván a javult közlekedés folytán fejlődött vidék emelkedésével épüljön folyton szilárdabbá és alakuljon át műszakilag is kifogástalan alkotássá. A vidék közgazdasága és a vaspálya folytonos kölcsönhatásban fejleszszék egymást. Az ily vasút azután hatalmas emeltyűjévé válik a vidék összes gazdasági viszonyainak. Rendeltetése nemcsak a létező forgalom lebonyolítása, hanem a forgalom teremtése, sőt ha kell, az ennek előmozdítására alkalmas vállalkozási mozgalmak megindítása és előmozdítása is. Nemcsak az egyszerű vasúti, hanem a messzebb látó közgazdasági politika szellemében kell azt kezelni. A mezőgazdaság belterjesebb folytathatása, az ipar erősítése vagy megteremtése érdekében némi arányos áldozatoktól sem szabad visszariadnia. Mindebből azonban világosan foly, hogy a vidék érdekeltsége a vas

utat lehetőleg a helyi viszonyoknak megfelelően úgy építse, hogy az a feletti rendelkezésről ne kelljen lemondania.

Az állam támogassa e végből az egyes vidékeket és sem a műszaki nehézségek, sem a helyi érdekű vasútak természetével meg nem egyeztethető másnemű kikötések vagy követelések által már csirájában ne veszélyeztesse egészséges fejlődésüket. Sőt az állam feladata hitelével, lehetőleg nagyobb tényleges áldozatok nélkül, támogatni az egyes, vasútra már megérett, vidékek közönségét, hogy az az elsőbbségi részvények elvesztegetése által ne legyen kénytelen gazdasági függetlenségéről már kezdetben beláthatatlan időkre előzetesen lemondani. A szerző kimutatja, hogy ez alapelvet nálunk is sikerült nem egy helyen több-kevesebb teljességgel megvalósítani. Az aradi és csanádi egyesült vaspálya történetével vezeti be művét és annak tanulságaira hivatkozva gyakorlatilag is kipróbált és fényesen bevált irányának általános követését javasolja. Kimutatja, hogy a nevezett vaspálya üzleti viszonyainak szerencsés alakulását nem a véletlen idézte elő, hanem az az intézők meggondolt és kezdettől fogva következetesen, czéltudatos, odaadó és a közérdeket első sorban szem előtt tartó működésének köszönhető. A többi hazai helyi érdekű vasutakkal foglalkozva, kellően feltűnteti azt aényt, hogy a hol csak az arad-csanádi vaspályatársaság példáját követték, ott nagyobb bajok a helyi érdekű vasutaknál sehol sincsenek. A helyi érdekű vaspályák építésénél első rendű fontossággal bír, hogy azok a lehető leggazdaságosabb módon és a létező viszonyokhoz való simulékony alkalmazkodással építtessenek és kezeltessenek. Tervezésüknél és létesítésüknél nem szabad szabványok szerint eljárni, hanem az általa szolgáltató forgalom természetét, a szállítandó árúk faji értékét és mennyiségét kell folyton szem előtt tartani. A gazdasági czélt még a heterogén természetű hadászati követelményeknek sem és még kevésbé szabad a vidék érdekeltségének közönye mellett előtérbe tolakodó idegen üzemek haszonvágyának feláldozni. Hogy e kívánság jogosult voltát kidomboríthassa, behatóan foglalkozik a helyi érdekű vasutak létesítésének Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Olasz- és Németországban, végül pedig Ausztriában divó módozataival. Ezek tanulságaként megállapítja, hogy a helyi érdekű vasutakban csak a termelni kívánó solid és nem az üzérkedő tőkét lehet czél-szerűen alkalmazni. Behatóan ismerteti ezután a viczinális vasutak létesítésénél nálunk követett eljárást és annak minden mozzanatát tüzetesen bírálva, megteszi azokra vonatkozó részletes javaslatait. Az eddig e téren szerzett tapasztalatokra hivatkozva, megokolt tanácsokat ad a vidék érdekeltségének. Minden kis vasút külön beható műszaki és gazdasági tanulmány eredménye legyen, a mi nemcsak technikai alkalmazkodási képzettségünket fogja fejleszteni, hanem megmenteni a nemzeti vagyont is attól, hogy a meggondolatlan, meddő befektetések folytán beálló nagy veszteségek évek hosszú

során át nyomást gyakoroljanak reá. Igen becses e munkának csaknem 50 lapra terjedő pénzügyi része, mely a helyi érdekű vasutak finanziaálásánál nálunk szokásos, másutt példátlan, gondatlanságot, az ebből keletkezett s a jövőt is veszélyeztető roppant veszteségeket nagy szorgalommal gyűjtött hiteles adatok alapján élénk színekkel ecseteli. Számos táblázat és ügyesen szerkesztett graphiconok segítségével az e részben létező és sok tekintetben sajnos állapotokat szemléltetően tünteti fel. Ez adatainak keretében az összes magyar helyi érdekű vasutak minden fontosabb viszonyát felöleli és ez irányban oly monographiát szolgáltat, mely nemcsak napjainkban becses, hanem a technikusoknak és közgazdáknak a jövőben is mindig tanulságos olvasmánya fog maradni. Ugyanez áll mindarról, a mit az építés és üzlet egészéről és részleteiről mond. E fejezeteknél mélyen belehatol tárgyába, a kisebb jelentőségű apróbb kérdésekről sem feledkezvén meg, a nélkül, hogy a sok technikai szakszerűség a művet közgazdasági szempontból tanulmányozó nem technikusra nézve érthetlenné vagy csak fárasztóvá is tenné. A forgalomról és kereskedelmi szolgálatról szóló részekben megvilágítja a művelt nyugati államoknak a helyi érdekű vasutak kezelésénél szerzett tapasztalatait, s az egyes kezelési módokat részletesen ismerteti és bírálja. Az államnak a szerző a szóban levő vasutak pénzügyeinek rendezésénél nagyobb szerepet szánt, mint a minőt az eddig igénybe vett és különösen congressusi előadása e részben könyvénel tovább megy, s a kellő határokon talán már túl is lépett. De az a törekvése, hogy a lábra kapott vicinális üzérkedést lehetőleg megszüntesse, továbbá a buzgó és alapos kutatás, melylyel ennek orvos-szereit keresi s azokat szabatosan megállapítani kívánja, s végül az az eljárás, hogy a külföld tudományos eredményeit és gyakorlati tapasztalatait hazai viszonyaink tárgyalásánál következetesen értékesíti, csak dícséretet érdemel és művének becsét csak fokozni alkalmas.

Midőn a bíráló bizottság e munkát ilyformán méltatja, az nem azt jelenti, hogy a szerző minden követelését és minden egyes tanácsát az utolsó betűig magáévá teszi, de irányát és a szellemet, melyben a közlekedés e fontos eszközének ügyét tárgyalja, feltétlenül helyesnek kénytelen kijelenteni. Mindezek alapján a tisztelettel alulírt bíráló bizottság Dobiecki Sándornak „Helyi érdekű vasutaink alapítása, építése és üzlete” czímű munkáját, mint tudományos készültséggel, sok gyakorlati tapasztalattal, nagy szorgalommal, alaposan és helyes közgazdasági érzékkel irt művet, a Pesti Kereskedelmi bank jutalmára érdemesnek jelenti ki és egyhangúlag javasolja, hogy mivel a pályázati feltételeknek az 1892—1896. évek alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent művek közül leginkább megfelel, az 1000 frtos díj szerzőjének adassék ki.

Budapest, 1897. ápril hó 12-én.

Gaal Jenő lt.,
biz. előadó.

Hegedűs Sándor rt.,
biz. elnök.

Nagy Ferencz lt.,
biz. tag.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ második számában Temesváry János „Szolnok-dobokamegyei leleteket“ ismertet. E közleményében a szent-egyedi, nagy-iklódi, felső-szőcsi, vasas-szent-iváni, leményi és szamosújvári újabban felszínre került régiségeket írja le. — Téglás Gábor arra a kérdésre: „kik építették a székelyudvarhelyi Budvárat?“ akként felel, hogy e sziklavár a hún-székely korszakot jóval megelőző idők alkotása. Az itt található fazekaskészítmények technikája, a felmerült kő- és rézeszközök alakbeli jellege mind a rómaiak foglalását megelőző időkre utalnak. Darnay Kálmán a zalavármegyei „Kisapáti bronzkincset“ mutatja be és írja le részletesen. A lelet egy öntőműhely maradványa s azért is figyelemre méltó, mert ez az első nagyobb bronzkincs, mely a Balaton vidékén napfényre került. — Ziehen Gyula „Pannoniai domborműveket“ ismertet. A bemutatott s férfialakokat ábrázoló domborművek két ködűzot ékitenek, melyek 1882-ben Alsó-Dörgicséről kerültek a nemz. múzeumba. — Dr. Fischbach Ottó: „Újabb leletek Hohenbergéről és Krunglról“, Grác vidékéről. — Horváth Viktor „A szepes-csüttörtőkhelyi kápolnát“ írja le, melyet valószínűleg a Szapolyai-család építtetett a XVI. század elején. — Mihalik József „A kassai dóm régi siremlékeit ismerteti. — Az *irodalom* rovat a következő könyvismertetések tartalmazza: dr. Czobor Béla „A magyar koronázási jelvények“, „Tropaeum Traiani“ ism. dr. Finály Gábor; Helfert, „Denkmalflege“, ism. dr. Récei Viktor. — A *különfélék* tartalma: Torma Károly †, dr. Fischbach Ottó †, XVII. századbeli sírbolt, Öreg Rákóczy György pohara, Kassai porcellán, „Assarlik in Jonien“ dr. Réceitől, A nagyszebeni ötvösök czéhpecsétje Mihalik Józseftől, Ipolykeszi őssir Wagner Istvántól, Lussuniumi mértföldjelzők.

Ugyane folyóirat 3-ik számában dr. Récei Viktor „Pannonhalma tövében elterülő Pannonia nevű római község és legújabb ásatásain összefüggése“ czímen ismerteti a Pannonhalmán eddig előkerült régiségeket. Az árpádházi királyok korában még megvolt a Pannonia nevű helység, de a XV. század óta Alsók, a XVI. század óta pedig Győr-Szent-Márton nevet visel. Vannak érmeek, melyeken mint pénzverő hely Pannonia civitas szerepel; az értekező úgy véli, hogy e várost Pannonhalma alatt kell keresni. — Hpl. „Az aracsai dombornú“ készítési korát nyomozza, A dombornú papi alakot ábrázol s rajta e rosszul rimelő leoninus vers is kivehető:

Literulas cumque legunt
Deum omnipotentem rogent.

Értekező a szalagfonadékos és szalaghálós diszítésből azt következteti, hogy az aracsi kő sokkal régibb, mint eddig hitték; az analógiák a VIII. vagy IX. századba utalnak. Az alakon látható kúpos sapka talán avar viseletre mutat. — Ráth György „Az esztergomi Szaurotheke“ nevű ereklyetartót írja le, iparkodván korát is megállapítani. Szerinte e nagybeesű emléket az Árpád-korból hazánkban fenmaradt bizanci zománczművek között a szent korona és Constantinus koronája mellé harmadik helyre sorozhatjuk. — Kövér Béla szolgált az ezután „Újabb adatokat az ötvösség történetéhez hazánkban“. A népvándorláskori ékszereket tárgyalván, főfeladatul nem a különválasztást, hanem inkább a formák hasonlatosságában a közös történeti fonál megállapítását tekinti. A végeredmény az, hogy e fonál szláv vidékről (Oroszországból) hazánk déli vidékére, a honnan ékszereleteink majdnem kivétel nélkül származnak és azon túl a Balkán felé vezet. — Mihalik József „Az ungvári úrmutatót“ ismerteti, mely a XV. századból való s a tiszta, érintetlen csúcsíves művészet szülötte. Alighanem kassai ötvös készítette. — A *levelezés* rovatban a következő tudósítások olvashatók: Vásárhelyi Géza, Hamvudrekről az ócsai (Pestmegye) úrnatemetőből; br. Miske Kálmán, A nemesesói neolithkori telepről; Dömötör László. Őskori leletekről Arad- és Temesmegyében. — Az *irodalom* rovatban a következő könyvismertetések vannak: „Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája“; „Az iparművészet 1896-ban“; Cichorius: „Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi“; Dr. Hennecke Edgar: „Altehrchristliche Malerei und altkirchliche Litteratur“, ism. dr. Kauffmann Dávid; „Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon“; Pintér Sándor, „Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban“; „Zeitschrift für historische Waffenkunde“; „Akadémiai pályakérdés a műtörténetből“; „Semsey pályázat“; Kröhnke, „Chemische Untersuchungen an vorgeschichtlichen Bronzen Schleswig-Holsteins“. — A *különfélék* tartalma: Gróf Ziehy Jenő újabb expedíciója, a Vall. és Közokt. minisztérium XXVI. jelentése, A szabolesi földvár, Lehel kürtje és a jászok, Lajtapordányi római síremlék, Kosseá érmei, Középkori feliratos eszerép, Apatini lelet, Muhoray Alfonztól, Római sírok Pécsen, Dolyánvidéki aranylelet, A régészet ügye Barsban és Ugozásban, Vásárhelyi fibula.

2. Az ATHENAEUM második számában Rátvay Géza befejezi „A koronaári intézmény a magyar alkotmányban“ című tanulmányát: A koronaári hivatal betöltéséről szóló czikkével. Gál Kelemen: „Az indoknélküli tetszés tana Kant előtt“ című értekezésének második és befejező közleményében Mendelsohn és Riedel dolgozataival foglalkozik. — Schneller István folytatja „Az egyetemi tanulmányozás feladatá“-ra vonatkozó tanulmányát. — —r: Melanchton Fülöp mint bölcse és paedagogus czim alatt, Melanchton emlékét, születése négyszázados emléke alkalmából, eleveníti föl. — Kosu-

tány Ignác: Az egyházi vagyon tulajdonjogának állásáról általában és különösen Magyarországon“ cz. nagyobb tanulmányát folytatja. Stromp László folytatja: „Apáczai Cseri János mint paedagogus“ czimű nagyobb tanulmányát. Bemutatja Apáczait az előkészület útján — itthon. Aztán a holland egyetemeken töltött évekről számol be. Az „Irodalom“ rovatban a következő művek és folyóiratok ismertetése foglaltatik: *Histoire de la philosophie atomistique*; Höfding: *Gesch. der neueren Philosophie*; Schubert-Scholdern: *Das menschliche Glück und die sociale Frage*; Kozáry Gyula: *Descartes és Szent Tamás böleselete*; A „*Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft*“, A „*Revue philosophique*“, „A böleseleti folyóirat“ (ism. n—r.). Végül dr. Pekár Gyula kezdi ismertetni Notovics Miklós művét „*La vie inconnue de Jesus-Christ*“ *Indus evangelium* czimen.

3. A BUDAPESTI SZEMLE márciusi füzetének tartalma. P a p D á v i d a horvát pénzügyi kiegyezés-ről irt tanulmányt. Szerző törteneti tényekkel igazolja, miért szükséges oly nagy rigorositással körülírni a horvát pénzügyi kiegyezés kereteit. A tapasztalatok, a melyeket a mult feltüntet, éppen nem biztatók arra, hogy a horvát pénzügyi problémát engedékenyen fogjuk föl. A szerkesztő a cikkhez megjegyzéseket flúz, melyekben a tanulmány hangjával és végkövetkeztéseivel egyet nem ért. — Waldapfel János befejezi *közüktatásunk szervezetének reformjára* tanulmányát. Csorba két cikkének kritikája után hat pontban foglalja össze javaslatait, melyek a következők: 1. Közüktatás ügyünk legsürgetőbb feladata egyetemi oktatásunk reformja. 2. Mindjárt egyetemi oktatásunk reformja után következik sürgősség dolgában a népiskolai szervezet átalakítása, oly módon, hogy a mai rendes hat osztálylyal és három évi ismétlő oktatással ellátott népiskolát teljes kilencz osztályú népiskolává építenők ki. 3. E kilencz osztályú népiskola teljesen pótolná a mai polgári iskolát. 4. Legkevésbbé sürgős középiskolánk reformja, minthogy összes iskola-nemünk között ez a legmodernebb szerkezetű és egyszersmind az, mely leginkább épült fel elvszerű alapon. De az előbb említett reformok véghezvitelével ennek szervezeti átalakítása szintén nem késhezik sokáig. 5. Közüktatásunk szervezetének átalakítása maga után vonná egyfelől a mai szakiskolák, másfelől a minősítési törvények átalakítását is. 6. Az összes közüktatásügyi szervezetre vonatkozó reformokat, melyek között némelyik már is ügyszólván napirenden van, egységes törvényhozási actio végezné, mely egyetemi törvény létesítésén kezdené a maga nagyszabású munkásságát és gyors egymásutánban végig menne az összes iskola-nemek szervezetének legislativ szabályozás. — Herman Ottó az *ösfoglalkozások kérdéséről* értekezik. A közlekedési eszközök tökéletesedésével és terjedésével benyomul a kereskedés gyári czikkeivel mindenüvé és kiszorítja mindazt, a mit a kezdetleges állapotból folyó elszigeteltség magából a nép lelkiületéből kiteremtett, fakasztott. és úgy a mint ez a tárgyi rész

a művelettel, a hozzáforrott szókincscsel elenyészik, elvész minden tanúság és kapcsolat a múlttal is. A pusztulás olyan, mint az, a mely a történeti korszakot akkor éri, a midőn a tűzvész levél-tárákat hamvaszt el. Ezt saját érdekünkben és a tudomány érdekében sem akarhatjuk. Itt tehát tenni kell. Véleménye és indítványa tehát ez: indítson Magyarországnak mostani közoktatásügyi kormányzata kellő anyagi erővel oly műveletet, mely öt-hat év alatt összeszedi mind azt az ethnographiai, különösen ösfoglalkozási anyagot, mely rohanva pusztul akkor, a midőn megmentése tagadhatatlanul nagy jelentőséggel bír a nemzet tudományosságára és az egyetemes tudományosság legfőbb érdekeire nézve. — A szépirodalmi rész következőkből áll: Berczik Árpád *a miniszterjelölt* humoreszkje, Elliot György *a vízi malom* című regényének harmadik közleménye, Váczi János fordításában. A versek közt a Léva y Józsefnek *a két öreg* és Endrődi Sándor *Nansen* című eredetije. Gyulai Pál *költői nyelvünk és szépprózánk* címmel a Kisfaludy-társaság ez évi ünnepélyes közülésén felolvasott elnöki megnyitóbeszédét közli. Az *Értesítő*-ben Ribot: A lelki átöröklés, Burekhardt J.: A renaissancekori műveltség, Reviczky Gy.: Auswahl von Gedichten című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat áprilisi füzetének tartalma: Beöthy Zsolt a Kisfaludy-társaság ez évi közgyűlésén fölolvasott értekezését *Erdélyi János műbölcsélete* címmel közli. — Salgó Ernő az 1830-ban elhunyt híres francia íróról *Constant Benjámin*-ről írt tanulmányt nemrég megjelent naplója alapján, mely egy nagyesszű ember szenvedélyes szívének tükré. — Leopold Samu *Bezerédi István*-ról szóló tanulmányának első közleményét adja. Bezerédi, kit kortársai az „örök igazság“ névvel koszorúztak meg, mint szónok, ember és törvényhozó, egyike újabb kori történelmünk legkiválóbb alakjainak. Nagysága abban van, hogy lelke nem a pillanat sikerét, hanem csupán az igazságot kereste, s az igazság diadaláért küzdött akkor is, mikor a többség az ügyet még csekélynek tartotta. Kiváló tehetségével szövetkezett szíve jósága — innét támadt akarata, a mely nem maradt csupán a szónál, hanem a szót mindig követte nála a tett; lelkesedése, mely minden igaz ügyért föllobbant, bámulatos hatást tudott elérni, mint szónok s mint író egyaránt; mint szónokot megtisztelték a magyar Demosthenes elnevezéssel, czikkeit pedig várva várták, s egy-gondolata hónapokig tartó polemiaira adott alkalmat. Az egykorú írók el vannak ragadtatva Bezerédi szónok képességétől. Szónoklatát éppen úgy, mint egész tevékenységét az a logikai törvény jellemzi, hogy minden tettét, minden gondolatát jól megfontolja, de ha megfontolta, szívének egész melegével, lelkesedésének határtalan csapongásával száll érte síkra. Szerző e közleményében részletesen írja le azon hatalmas szerepet, melyet Bezerédi István az 1843—44-iki országgyűlésen játszott, mely politikai szereplésének zenitjét képezi. Azok a beszédek, melyeket ez évek-

ben a magyar nemzetiség ügyéért, a népszabadságért, a szabadelvű haladásért tartott, hymnusai a haza- és emberszeretetnek. A nemes hév, a melyvel beszédeit előadta, a lángoló lelkesedés, mely ilyenkor nagy szívét betölté, kifejezést talált hallgatóiban is, kik visszafojtott lélekzettel, a csodálat némaságával várták ajkairól a szót. V a r g h a G y u l a *A bosszuló kard* című regényes dalművét közli, melyvel a Kisfaludy-társaság pályázatán jutalmat nyert. E l l i o t G y ö r g y *a vízi malom* regényéből a negyedik közlemény V á c z y J á n o s fordításában. A költemények közt van S z á s z K á r o l y *Hálátlanság* című eredetije és *Két holló* angol népballada L é v a y J ó z s e f fordításában. G r o s z E m i l *a budapesti egyetem orvosi karának multja és jelene* című czikkében ismerteti azon emlékkönyvet, melyet Magyarország ezredéves fönnállásának ünneplése alkalmával Högyes Endre szerkesztett. I l o s v a y L a j o s *Than Károly chemiájáról* írt ismertetést. Az *Értesítő*-ben Baksay S. az Iliász első hat éneke, Kraus Fr. Essays, Szana T.: Izsó M. élete, Kunos I. Turkish fairy tales című munkák vannak ismertetve.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK második füzetében Badics Ferencz folytatja Pápay Sámuel életének és irodalmi működésének tárgyalását „Az első magyar irodalomtörténetíró” czimen. — S z é c h y K á r o l y „Pécsvári vagy Farnádi?” című czikkében egy régi irodalmi eltulajdonítás ügyét tisztázza. Ismeretes dolog, hogy a szent föld első leírása a hazai irodalomban latin nyelven e két ember neve alatt jutott reánk; hogy Pécsvári vagy Farnádi, egyik a másikon, szinte négyszáz esztendővel ezelőtt lopást követett el: de még a mai napig eldöntetlen, hogy melyik hát az eredeti tulajdonos és melyik az igazi tolvaj, a hazai irodalom első „híres-neves és nevezetes” nagy tolvaja? Az értekezőnek a mű belső érveiből meritett bizonyossága szerint Pécsvári az eredeti tulajdonos és Farnádi az első nagy tolvaj a hazai irodalomban. — Dr. K ö r ö s E n d r e „Hugo Károly magyar drámáját”, az *Egy magyar királyt*, melynek főhőse Hunyadi Mátyás, fejtegeti. E dráma szoros kapcsolatban áll azzal a Shakespere cultussal, mely a jelen század elején a német drámaírókat utánzásra készítette. Mátyás jelleme is sokban emlékeztet a Brutuséra. — T ó t h R e z s ő folytatja „Fazekas Mihály” irodalmi méltatását. E közleményben különösen fűvészkönyvét és Ludas Matyi-ját tárgyalja. — Az *Adattár* tartalma: „Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből”, adalék Sylvester János irodalmi működéséhez, közli dr. Dézsi Lajos. — „Fábián Gábor levelei Édes Alberthez”, közli L é v a y J ó z s e f. — „Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz”. közli dr. Récsy Viktor. — „Jászai Pál naplója” (XIV.), közli C z é k u s L á s z l ó. — Az *Ad vocem* című czikk a körmöczbányai virágének *Supra agnő* kezdő szavaiban a *supra* szót egy XVII. századi hegedűs ének segítségével fejti meg. Ebben egy ilyen makkaroni stropha van:

Surge supra frater, abeamus inde,
 Non est hic becusile, si non scis mentire,
 Cum mendatione solent hic vivere,
 Si quid aufurasti, ad canistrum pone.

A virágéneken használt *supra* szónak tehát szinte lehetetlen egyéb értelmet tulajdonítanunk, mint a mit itt a *Surge supra* kifejez. — A *Könyvismertetések* rovatában Korda Imre ismerteti Váczy János „Berzsenyi Dániel életrajza“ című munkáját. — Végül *Repertorium* következik Hellebrant Árpád összeállításában.

5. A „MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE“ ez idei 2. füzetében Miavcz László folytatja és befejezi „Húsz év a magyar posta történetéből 1622—1642-ig“ című értekezését. Szerző ebben Bornemisza István magyar főpostamester bukásának történetét írja le. Oka emek az a folytonos feszült viszony volt, mely a magyar posták rendetlen fizetése miatt, a kamara s a főpostamester közt fennállott. A kamara vádjai kiesínyes haszontalanságokból állottak, de mivel Bécsben sem nézték jó szemmel, Bornemisza a magyar posta önállósítására célzó törekvéseit, ez elég ürügy volt arra, hogy állásáról elmozdítsák. Utódjai jelentéktelen emberek, kik teljesen a kamara hatalmában állottak, s a kik alatt a Bornemisza postaügyi vívmányai lassanként tönkre mentek. — Az *Adatok* rovatában közölve vannak: a *brassai posttőkéskészítés és kereskedés szabályozására* vonatkozó érdekes magyar egyezség, mely az ottani posttőcsinálók és szabók közt 1651-ben jött létre. — II. Rákóczy Ferencz 1704-iki utasítása a mármarosai jószágigazgató részére, mely különösen az akkori *sóbányászat* és kereskedés állapotát jellemzi. — Utasítás a szepesi kamara részére 1608-ból s végül Csanád és Kál falu egyezsége a köztük lévő s közösen fentartandó határgyepű felül, mely a falu-gazdaságnak egyik régi korba visszanyúló intézményével ismertet meg közelebbről. Az *Irodalom*-rovat Dr. Vargha Gyula millenáris művét ismerteti a magyar hitelügy történetéről, és Wiener Moszkó úttörő munkáját, a magyar czukoripar történetéről. A *Egyesek* érdekes apróságokat hoz a vizaknai sóbányászat, a hernádi hídvármok és a szerémi bor történetéhez; végül T. K. a gömörmegyei kiváltságos juhászok régi szabadalmait s azoknak sorsát fejtegeti.

6. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ áprilishavi füzetében Pólya Jakab „Külkereskedelmi politika“ cím alatt taglalja a kormányzati tevékenység feladatait és eszközeit. — Horn Antal „Az orosz bank története“ czímen ismerteti az orosz pénz- és valutaügy fejlődését. Körülbelül a XVII. század közepéig Oroszországban nem létezett rézpénz, a poul nevű váltópénzen kívül. Külföldön készült arany- és ezüstpénz és belföldi ezüstpénz volt forgalomban. A kormány árucikkeit a külföldieknek arany- és ezüstérmekért adta el és ez utóbbiakat orosz pénzzé alakította át nagy nyereséggel. Több századon

át úgyszólván abból állt az orosz pénzügyi politika — a pénz megrentéséből teremteni elő a kincstár szükségleteit. Beszélük, hogy Nagy Péter összes háborúinak költségeit ez úton teremtette elő. A pénz elértéktelenedése végre oly mértéket öltött, hogy a kormány 1746-ban kényszerítve érezte magát az első rendezést véghez vinni. A forgalomban levő pénz — tetemesen leszállított értéken — bevonatott, (1746-tól 1754-ig) és helyébe csaknem teljes értékű új pénz hozatott forgalomba. Nem sokkal azután 1768-ban II. Katalin császárnő megteremtette az orosz papírpénzt, Szent-Pétervárott és Moszkvában egy-egy bankintézetet létesítvén, melyeknek joga vagy inkább kötelessége volt banko-assignatákat kibocsátani. Ki volt mondva, hogy ez utalványok kívánatra bármikor beváltandók. Jó ideig az utalványokat tényleg mérsékelt mennyiségben bocsátottak ki, beválthatóságuk tehát biztosítva maradt, az európai és keleti háborúk hatása alatt azonban a papírpénzkibocsátások oly mértéket öltöttek (1817-ig 800 m. rubelre emelkedett a forgalomban levő utalványok összege, mely még 1793-ban 124 m. rubelt tett), hogy az utalványok beválthatósága megszünt és előbb leplezett, majd nyílt kényszerfolyam állt be. A kormány minden lehetőt megtett ugyan egyfelől a papírpénzkibocsátások megszorítására, másfelől az inflatio következményeinek: az ércpénz eltűnésének és az ágióknak megakadályozására, de mindkét irányban hasztalanul. 1793 óta 1817-ig a papírpénz az ércpénzzel szemben értékének egy negyedrésszére hanyatlott alá. Hiába való volt a kormány két további kísérlete is (1817-ben és 1820-ban), hogy az assignaták névértékét helyreállítsa; a veszteséget helyrehozni nem lehetett, viselte az a nemzedék, mely annak áldozata volt. A tartós béke hatása alatt azután a gazdasági helyzet lassanként megjavult és megjavultak az állam pénzügyi viszonyai is. 1830-ban meg lehetett szüntetni az ércpénz-kiviteli tilalmat, az ércpénz ismét bejött az országba és az assignaták disziója is esökkenni kezdett. A helyzet tehát alkalmassá vált a valutaviszonyok rendezésére, a mit egy új pénznemnek: a hitel- vagy ezüst rubelnek megteremtésével eszközöltek, a melyet az assignaták helyébe állítottak. A beváltás, mely az 1839-ben megállapított arány alapján (1 hitelrubel = $3\frac{1}{2}$ assignata) történt, 1843-ban kezdetet meg és 1848 elején fejeztetett be. A reformművelet jelentékeny javulást eredményezett, a mennyiben eltüntetett egy teljesen elértéktelenedett forgalmi eszközt, rendezett valutára azonban nem vezetett. Az állam ugyanis szükségletei fedezésére ismét csak a papírpénzben kínálkozó olcsó hitelhez fordult, minek következtében a papírpénzforgalom ismét óriási nagyságra emelkedett (1853-ban 300, 1857-ben a krími háború után 935 m.-ra) és ismét kényszerfolyam állt be. II. Sándor trónraléptével a nagy reformok egész sora indult meg, és ezek között a hitel- és valutaügy reformjához is erélyesen hozzáfogtak. Mindenekelőtt azt a bonyolult és legnagyobb mértékben visszás kapcsolatot kellett megszüntetni, a mely az állam és a magán

hitelügy között fennállott. Midőn ez nagy erőfeszítések árán úgyszólván el volt érve, következett 1860-ban az orosz bank alapítása. A bank csakhamar azt a feladatot kapta, hogy a valuta rendezését s a kényszerfolyamnak megszüntetését és az ércpénz-forgalom helyreállítását keresztülvigye. A művelet, melynek czéljaira, némi egyéb dotatio mellett, egy 15 m. font sterlinges kölcsönt volt hivatva szolgálni. 1862. május 1-ével indított meg. Eleinte jól ment a művelet; utóbb azonban a lengyel forradalom és külpolitikai bonyodalmak hatása alatt oly arányokat öltött a beváltás, hogy a rendelkezésre álló érckészlet kimerült és a beváltást be kellett szüntetni. Kétségtelen, hogy a kísérlet szerencsétlen kimenetelében (a tényleges veszteség 62 m. rubelre rúgott) jelentékeny része volt az eszközök elégtelenségének, a melylyel a műveletet megindították. Ezért kellő érckészlet gyűjtése állandó törekvésévé vált az orosz pénzügyi politikának. Először a vasúti járadékkölcsönöket használták fel e czélra és e révén 1875 végeig 229 4 m. rubelnyi hatalmas érckészletet sikerült felgyűjteni. S minthogy másfelől a közgazdasági helyzet kedvezőre fordult, a deficit eltűnt és az állam hitele megszilárdult, már 1875-ben újból alkalmasnak látszott a helyzet a műveletek újból való foganatosítására. De bekövetkezett a szerbiai forradalom, a boszniai háború, és végre 1877—78-ban az orosz-török hadjárat és az események újból felforgatták az állam pénzügyeit. A háború végével a bank érckészlete 120 millió rubelre szállt alá, a papirforgalom ellenben 417 millióval emelkedett és (700 m. összegben) három új nagy kölcsön terhelte a birodalmat. Hosszú idő telt el, míg végre a külpolitikai helyzet megjavulásának, a világpiaczen beállott pénzbőségnek, jó terméseknek és szerencsés pénzügyi műveleteknek hatása alatt a birodalom pénzügyei újra megszilárdultak és ezzel kapcsolatban teljesen elő lehetett készíteni, 1895-ben pedig megkezdeni a valuta rendezését. — Az „Irodalmi Szemlé”-ben“ r. Rost Bernhardnak „Der achtstündige Normal-Arbeitstag“ és Rae Johnnak „Der Achtstunden-Arbeitstag“ című művét ismerteti. — A „Statistikai Értesítőben“ ugyancsak r. „A női munka verseny“ cím alatt Collet adatai nyomán bizonyítja, hogy a női munka nem fenyegeti a férfi munkát.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A III. füzet első czikke az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ története, melyet Finácsy Ernő az ezredéves kiállítás számára készített s mely külön füzetben is megjelent. E folyóiratnak, mely 1877 elején indult meg, húsz évfolyamában és két pótkötetében 849 önálló dolgozat jelent meg 340 író tollából. Ez értekezések közül 366 tartozik a classica-philologia és 483 a modern philologia vagy összehasonlító nyelvészet körébe. E húsz év alatt a Közlöny még 1029 hazai (469 classica-philologiai és 560 modern-philologiai, köztük 429 programokban megjelent) és 1147 külföldi művet ismertetett. Ezekhez járulnak nagyszámú vegyes közlemények, a rendes könyvészeti rovat és 1886 óta a magyar philolo-

giai irodalomnak évi kimutatása, mely minden egyes kérdésben a további kutatásnak biztos alapot szolgáltat. Az első évfolyam 32 nyomtatott ivvel indult meg, a XX. kötet már 60 ivvel zárult, de volt 72^{1/2} íves kötet is és azonfelül adott a philologiai társaság tagjainak két pótkötetet 26 és 33 ivnyi terjedelemben. Rendszeres írói díjat csak 1883 óta fizethet a folyóirat. — A második cikkben folytatja Hegedűs István az Aristophanes Madarairól írt terjedelmes dolgozatát. — Utána tárgyalja Sebestyén Károly a görög gondolkodás kezdeteit. Ez értekezés voltaképp bevezetés a szerzőnek hasonló című könyvéhez, mely a Philologiai Írók Táranak egyik kötete lesz. — Azután Bleyer Jakab folytatja a legrégibb magyar vonatkozású német történeti népénekek ismertetését és kritikai méltatását. Együttal Albert királyra vonatkozó két és V. László korát érintő négy költeményt tárgyal. — Kardos Albert Balassa Bálint és Dobó Krisztina viszonyát tárgyalva, Illésy János felfogásával szemben (Könyv XX. 841. l.) vitatja, hogy Balassa és Krisztina közt, egybekelésök előtt, nem szabad bűnös szerelmi viszonyt föltételeznünk. — Végül Kropf Lajos újra tárgyalja a „kocsi” szó eredetét és kifejti, hogy a kocsi alig találatotott fel Kocs komárommegyei helységben és nem e helységről viseli nevét. A legkülönbözőbb forrásokból összehordott adatok alapján kimutatja, hogy még sok anyagot kell gyűjtelnünk, mielőtt a kocsi- és szekér-fajták történelmét megírhatnók és a „kocsi” eredetét is véglegesen tisztázhatnók. Mindenesetre feltűnő a Dainero Tamás ferrarai követ jelentésében említett „carro da cocia”, melyet a követ nem tart szükségesnek megmagyarázni. — A hazai irodalom rovatában Hittrich Ödön nagy elismeréssel ismerteti Cserép József dolgozatát a Sallustius életére és munkáira vonatkozó függő kérdésekről, melyben szerző Sallustius életrajzát sok új adattal gyarapította és több homályos pontját felderítette. Szintén igen kedvezően ítél Pozder Károly Radó Antal Firdussi-fordításáról (Sziyavus), melyre ugyan sok a philologiai megjegyzése, azonban költői szempontból igen sikerültnek mondja az átdolgozást. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Losonczy Lajos Sophokles Elektrájának legújabb kiváló kiadását Kaibel Györgytől. Igen ajánlatos, figyelemre méltó dolgozatnak mutatja be Reisner Márton Cauer Pálnak „Die Kunst der Übersetzens” cz. dolgozatát, mely a fordítás művészetének, nehézségeinek és segéd-eszközeinek tárgyalásánál első sorban az iskolát tartja szem előtt és igen gazdag finom stilistikai megfigyelésekben. Végre Timár Pál behatóan ismerteti Müller Ernő könyvét Schiller ifjúkori költészetéről és életéről. Legérdekesebbek Müller könyvében a Schiller ifjúkori társaival és az „Ármány és Szerem” cz. darabnak szerkezetével foglalkozó fejezetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1897. május 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós t. t., Entz Géza, b. Eötvös Loránd: Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, Koeh Antal, Krenner József, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, r. tt. Bókai Árpád, Daday Jenő, Genersich Antal, Illosvay Lajos, Kétly Károly, Klein Gyula, Kürschák József, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályokból: b. Nyáry Jenő t. t. Pauer Imre, Vécsy Tamás r. tt. Jegyző Kónig Gyula osztálytitkár.

104. BÓKAY ÁRPÁD l. t. székfoglaló értekezése: „Nehéz fémek hatása a harántesikós izomzat szerkezetére.

105. HORVÁTH GYULA és VEREBÉLY TIBOR részéről: „Helybeli érzéstelenítő szerek hatása az érző idegvégződések görösös szerkezetére, bemutatja Bókay Árpád l. t.

106. SZILI A. részéről: A mozgás utóképeről* bemutatja Klug Nándor r. t.

107. Jegyzőkönyv hitelesítők: Entz Géza r. és Bókay Árpád l. tt.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1897. május 24-én.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt. Asbóth Oszkár, Badies Ferencz, Kúnos Ignác, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Vadnai Károly, Zolnai Gyula l. tt. Más osztályokból: Heller Ágoston, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. Nagy Géza, Óváry Lipót l. tt. — Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

108. GYULAI PÁL osztálytitkár jelenti, hogy Szász Károly r. t. akadályozva van a megjelenésben s őt bízta meg azzal, hogy bemutassa „Dante Paradicsoma“ fordítását s egyszersmind kéri az osztályt, hogy gondoskodjék megbirálásáról és kiadásáról: — Az osztály örömmel értesül, hogy immár az egész Dantét bírjuk magyar nyelven s legközelebbi zárt ülésén gondoskodni fog a mű megbirálásáról és kiadásáról.

109. STEIN AURÉL k. t. fölolvassa „A fejér-hunok és rokon törzsek“ szerepléséről című értekezését. — Az osztályelnök néhány meleg szóval üdvözi a felolvasót — a ki hazáját meglátogatva, mintegy kötelességnek tartotta akadémiánkban beköszöntő értekezést olvasni föl, a mivel a külső tagok nem tartoznak.

101. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Asbóth Oszkár és Vadnai Károly l. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Szeptember 15.

9. FÜZET.

Péchy Antal emlékezete.

(1822—1895)

(Előadta Kerpely Antal lt. a márczius 29-i összes ülésen.)

A bányászat alaptudományainak magyar művelőiről eddig-
elé csak ritkán hangzott el e tudós gyülekezetben a munkássá-
gukat méltató, gyászos megemlékezés szózata. Pedig hazánk bá-
nyászata mindig tudományos alapokra volt fektetve és a gyakorlat
férfiai a tudományos vizsgálódás terén is élénk tevékenységet
tanusítottak mindenkor.

Csakhogy a bányászat Magyarországon kevés évtizeddel
ezelőtt még nem volt magyar és a tudományos megfigyelések
eredményei naggyobbára idegen nyelven gyarapították a báryá-
szati szaktudományokat.

Hogy most rövid pár év lefolyása alatt a bányászok több
jeleseiről emlékeztünk meg e palota falai közt, annak az örven-
detes ténynek a jele, hogy immár magyarrá vált bányászatunk,
mind lényegében, mind egész szervezetében.

Hazánkban a bányászat ős időktől fogva idegen volt; ez
az oka, hogy csak kevesen sejtették és ma sem sokan ismerik
a bányászat befolyását, szerepét közgazdasági és közművelődési
haladásunkra. Pedig a bányászat 900 éven át, mondhatni, egye-
dül nagy ipara volt hazánkban. Termékei a honfoglalás befe-
jeztétől fogva a mai napig jelentős szerepet vittek a nemzet
közéletében, munkálkodásában, küzdelmeiben és sikereiben.

A természettudományoknak világra szóló vívmányai közül
nem egy, még pedig régebben szintűgy mint most, a bányász
verejtékes munkájából fakadt. Ennek háladatos talajául szolgál-
tak hazánkban délkelettől éjszaknyugat felé vonuló, hatalmas és
gazdag érczű hegységeinek kincses telepei.

Ezen érezen sziklatalajnak egyik buzgó kutatója és meg-
művelője volt boldogult tagtársunk Péchy Antal, a magyar tudo-

mányos Akadémia I. tagja, a magyar bányászat legmagyarabb, leghivatottabb művelője, ki hazáját és szakmáját egyaránt a rajongásig szerette és önfeláldozással szolgálta.

E kettős nemes érzés töltötte be egész valóját; egész életében ez volt az irányadó. És a mi az ügybuzgó, céltudatos és jó bányászt egyáltalában jellemzi: az a sarkalló, a csüggedés ellen óvó, a legfárasztóbb, de sikertelen munka után is új erőt adó vérmes reménykedés benne is meg volt, nem csekély mértékben.

Vérmessé tette pedig a lázas igyekvés: a haza bányászatát nem csak lelkiismeretesen és minden tudásával szolgálni, hanem azt közhasznossá tenni és diadalról diadalra vinni. A bárczes szikláinkban rejlő minden kincset, a széntől az aranyig, mind a felszínre szerette volna hozni, iparunk gazdagítására és hogy szakmája diadalaiban gyönyörködhesse.

Törekvését nem mindig kísérte az a szerencse, melyet a bányász vezérlő és lelkesítő varázsaként ismerünk és mely a bányász köszöntésében is ki van fejezve. „Jó szerencsét!” mondta Péchy Antal a német „Glück auf” helyett, s a magyar bányásznak most ez a köszöntője.

Hanem az a „Jó szerencse” Péchy Antalt gyakran kerülte küzdelmes életében. Mindazonáltal a sorsnak érzékeny csapásai sem voltak képesek elterelni őt egy hajszálnyira sem azon útról, melyet hazafiságával és kötelességérzetével maga elé szabott.

* * *

Péchy Antal 1822. évi június hó 13-án született Nagyváradon, hol atyja, szintén Péchy Antal, mint ácsmester működött és fiának nevelésére, neje Walter Francziskának buzgó közreműködése mellett, kiváló gondot fordított. A legszebb polgári erényeket ültették át a fogékony ifjú lelkébe: hazaszeretetet, jellemsszilárdságot, felebaráti szeretetet, munkakedvet és kötelességtudást.

Ezek vezérelték teljes életében is és megtanították az élet csalódásainak férfias elviselésére.

Iskoláit Nagyváradon és Temesvárott, a bölcsészetet szintén Nagyváradon végezte 1838-ban, 16 éves korában. Négy év múlva, 1842-ben, fejezte be kitünő eredménnyel tanulmányait a selmeczi bányászati akadémián, és a mint akkoriban kevés kivétellel történt, legott mint gyakornok kincstári szolgálatba lépett, 30 pengő krajczárnyi napi fizetéssel.

Szülei akkor már annyira elszegényedtek, hogy József fiukat nem bírták tovább iskoláztatni; Antal vette tehát magához öcsését és további neveltetéséről ő gondoskodott. Ritka jószívűségénél fogva örömet osztotta meg csekély fizetését öcsésével

mindaddig, míg ez is megbirta keresni mindennapi kenyerét. De ez még be sem következett, a midőn elszegényedett öreg szüleit és két leánytestvérét is magához vette; sőt később két elárult bányászfiút is fölfogadott, kiknek egyike nemsokára meghalt ugyan, de a másik életben maradt és becsületes, ügyes gépész lett belőle.

Péchy Antal öt évig gyakornokoskodott Selmeczbányán, majd a bányáknál, majd a zuzóknál. A zuzóműveletekben éppen akkor voltak nagy reformok készülöben. *Rittinger* Péter, később cs. és kir. ministeri tanácsos, a zuzóműveletek nagymestere, azon nagyszabású reconstructiót kezdte meg, melyekkel később az ércz-előkészítés rendszerét teljesen átalakította. Ezen elsörendű szakférfiútól szerezte Péchy Antal az ércz-előkészítés elméleti és gyakorlati ismereteit, melyeknek értékesítése végett 1847-ben Csehországba küldetett azzal a megbízással, hogy Joachimsthalban és Schlackenwaldon zuzóműveket rendezzen be.

Az 1848. évi események öt is visszaszólították hazájába. Elsöbben Körmöczbányára került mint bányatiszt; kevéssel azután pedig mint fogalmazó kapott meghívást az első magyar pénzügyministeriumba Budára. Ennek megbízásából pénzverőgépeket szállított 1849. január hó elején Körmöczbányáról Debreczenbe és onnan Nagybányára. Azután a világosi fegyverletételig a pénzügyminister mellett maradt; csak a szabadságharcz utolsó két hetét töltötte Nagy Sándor táborában, és a mikor Görgei fegyverletételének híre a világosi táborban elterjedt, buzdítani kezdte az ott lézengő honvédeket, hogy ne adják meg magukat mindhalálig, hanem tartsanak össze és vágják magukat keresztül az ellenségén. Szó és bor tüzelt, de midőn az utóbbi elfogyott, csökkent a bátorság és Péchy csakhamar egyedül maradt, eltelve szívében a legmélyebb keserőséggel, hogy nem képes honvédtársait egy utolsó elszánt tetre buzdítani.

Magányosan kereste azután a megszabadulás útját és sok viszontagságon átesve, sikerült neki végre hazajutni Budára. Itt azonban hazafias érzülete újabb megpróbáltatásnak volt kitéve.

A szabadságharcz megszüntével ugyanis tisztázni kellett volna magát, hogy az absolut kormány alatt előbbi állását az állami bányászatnál ismét elfoglalhassa. Erre kéz alatt fel is szólították azzal a biztatással, hogy folyamodványa kedvező elintézészt nyerend. A folyamodványba azonban azt is ki kellett volna tennie, hogy a magyar fölkelésbe mások által sodortatott és hogy e cselekedetét megbánja.

Péchy Antal ilyen nyilatkozatra semmi módon sem volt rábírható, mert — mint mondá — a mit tettem, azt meggyöződésből tettem és soha meg nem bántam. Nem is folyamodott.

De ekkor igen nagy inségbe jutott szüleiével és testvéreivel

együtt, és csak abból a rendkívül csekély keresetből tengették életüket, melyet kis gyermekek számára készült képes könyvek kifestésével szereztek.

Ez a súlyos állapotuk mindaddig tartott, míg végre 1850-ben Csehországban, a klostergraben-i magánbányánál, Tep-litz mellett, alkalmazást nem kapott.

Ez évbe esik családalapítása is. 1850-ben kelt egybe Szájbély István rézbányai bányamérnök Emma nevű leányával, ki hű és odaadó társa lett sokat hányatott életének következő éveiben. A külföldön született több gyermeküket magyar szellemben nevelték, úgy hogy a mikor haza tértek, mind magyarul beszéltek és magyaroknak tudták magukat.

1851-ben a Klein testvérek osztraii köszénbányáinál találjuk Péchy Antalt, mint bányaigazgatót.

1853-ban ismét hazájába kíváncszott vissza. Ott hagyta szép állását és hazajött.

Azt hitte, hogy itthon most már szép tapasztalataival könnyen fog alkalmazást kapni: de bizony csalatkozott reményeiben és hogy megélhessen, a Tiszaszabályozásnál dolgozott mint napi-dijas mérnök, míg 1855 végén ismét Csehországban talált alkalmazást mint igazgató a schatzlári köszénbányánál. 1858-ban meghívást kapott Poroszországba a Bochum melletti „Zeche Vereinigte Präsident“ nevű köszénbányához. Öt évig volt e nagy-terjedelmű bányamű igazgatója.

Hanem a honvágy megint csak erőt vett rajta. Haza kíváncszott és végre sikerült is 1863-ban mint műigazgató a mátrai bányaegyesületnél alkalmazást kapnia.

Ezen állásáról 1865-ben lemondott, hogy kibérelje a Nógrád vármegyei nemti határban fekvő gróf Károlyi-féle barna szénbányát és e bérletben meg is maradt a magyar ministeriumnak az alkotmány helyreállításával bekövetkezett megalakulásáig.

1867-ben titkár, 1868-ban osztálytanácsos a magyar pénzügyministeriumban. Tehát végre azon hatáskörbe jutott, melyben legkedvesebb terveit: a bányászat megmagyarosítását — bő tapasztalásainak érvényesítése mellett — megvalósíthatta.

Az állami bányaművek rendezésében és igazgatásában tevékeny részt vevén, elsőbben is azon fáradozott, hogy a bányászati tárgyalásoknál a magyar nyelvet meghonosítsa. E törekvése előmozdítására mindennek előtt magyar műkifejezésekről és ezeknek terjesztéséről kellett gondoskodnia. E célból saját költségén szaklapot indított „Bányászati és kohászati lapok“ czím alatt, mely egy-egy ívnyi terjedelemben havonként kétszer jelent meg Budapesten. E szaklapnak nem csak szerkesztője, hanem főmunkatársa is volt három évig, 1870-ig. Ekkor a megmagyarosításra előkészített selmeczbányai bányászati és kohászati akadémiának

engedte át a lap szerkesztését és kiadását, mely e célra állami segélyben is részesült.

Időközben 1869-ben írta meg Péchy „Az érczek előkészítésének elvei és gyakorlati szabályai“ című kézi könyvét, melyvel a sok kételkedőt csakhamar meggyőzte arról, hogy a bányászati ügyeknek magyar nyelven való tárgyalásánál és fejtegetéseinél nincsenek oly nehézségek melyeket őszinte igyekezettel és kitartással leküzdeni nem lehetne.

Hivatalos működését ez idő szerint, az akkori államtitkár Gräbenstein Gusztáv hathatós és jóindulatú támogatása mellett, egyrészt a zsilvölgyi és a diósgyőri kőszénbányák korszerű berendezésére, másrészt a diósgyőri vasgyári telep megalapítására terjesztette ki.

Az ő praktikus érzéke nem csalta meg, midőn e telepekben a magyar vas- és szénipar irányadó tényezőit ismerte fel és létesítésükért küzdve, áldozatok meghozatalára bírta a hazai kormányt.

Ez időben, egyik hivatalos körútja alkalmával, a Zsil völgyében járván, az ottani hegységek alakulásából és a kőzetek minőségéből azt következtette, hogy azon a vidéken, a művelés alatt álló telepeken kívül, még más kőszéntelepeknek is kell előfordulniok. Miután erre nézve elegendő meggyőző adatokat gyűjtött, örömmel sietett vissza Budára, hogy a milliókat érő telep felfedezéséről a pénzügyministernek jelentést tegyen és azt az állam részére lefoglaltassa. Budán nagy meglepetésére levelet talált, melyben negyvenezer forintnyi honoráriumot ígértek neki, ha a kőszéntelep felfedezését az államnak be nem jelenti és megengedi, hogy a telep műveltetési jogát magánosok szerezzék meg.

Péchy Antal pillanatig sem habozott; az ajánlatot elvetette, tapasztalatairól beszámolt. A milliókat érő kincstári új telep nemsokára élénk bányászkodásnak vált színhelyévé.

1870-ben Ő Felsége jó szolgálataiért, üdvös és hazafias munkálkodásáért: a III-ad osztályú vaskorona rend adományozásával jutalmazta meg.

A selmeczbányai bányászakadémia magyarosodását sok hivatalos teendője mellett is éber szemmel kísérte és nagy volt öröme, midőn 1872-ben az első évfolyam tantárgyai, a matematika és a vegytan, először adattak elő magyar nyelven.

Az állami bányászat és kohászat beható tanulmányozásának eredményét ily című munkában ismertette: „Jelentés a selmeczi és diósgyőri kerületben és Rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról.“ Budapest 1873.

1873-ban a selmeczi bányakerület utolsó kamaragrófja megválván e hivatalától, Péchy Antal mint m. k. ministeri tanácsos lett ezen nagy terjedelmű bányakerületnek igazgatója, s

így alkalma nyílt, a tanulmányaiban vázolt állapotok megváltoztatásában közvetlenül közreműködni, a mit ismert munkaszere-tével és ember feletti kitartás mellett meg is kísérelt.

Mint fölöttébb gyakorlott bányamérnök nagy jelentőségű ja-vítást tett a bányatérképezés terén a töle felállított „névtelen bánya“ című mintakules alkalmazásával.

Az ő eljárása szerint Selmeczbányán most is készülő tér-képek minden részleteikben feltüntetik a telepek pásztáit és fejtő-helyeit, az érzelerakodás minőségét és kiterjedését, a keletkező üregek biztosítási és betömési módját.

Előmozdította a kohósítás műfolyamatainak tökéletesbítését és minden erejét megfeszítve azon iparkodott, hogy a hanyatló bányászatot új életre keltse és az abszolút kormány alatt gyako-rolt „rabló bányászat“-ból eredő tátongó sebeket, a mennyire lehet, behegeszsze.

Nagy figyelmet fordított a selmeczi és körmöczi altárók munkálatainak gyorsítására; mert hiszen e tárók elkészültétől függött a nemes érczekhez való hozzáférhetés és feltárásuk a legmélyebb szintekben.

E fontos feladatot sürített levegővel hajtott furógépek al-kalmazásával oldotta meg oly kedvező eredménnyel, hogy a selmeczi altárót, melynek első munkálatai 1782-ből datálódtak, 1878-ban átadhatta fontos rendeltetésének, közelebb hozván azzal a selmeczi bányászat iránt közel száz éven át táplált reménye-ket a megvalósulásukhoz.

A selmeczi altáró befejezése alkalmából Ő Felsége Péchy Antalt a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

A milyen szigorú volt Péchy kötelességeinek teljesítésében saját maga iránt, épp úgy megkívánta ezt alantas tisztviselőitől. Nem egyszer történt, hogy daczára előhaladt korának, reggeli 4 órakor a távol eső bányák egyikénél vagy másikánál termett, meggyőződést szerzendő a bányamunkásoknak ily időben végbe-menő felváltásánál követett eljárás szigorú megtartásáról és az ügyeletes bányatiszt jelenlétéről.

És az a férfiú, a ki nappal-éjjel, ha a kötelesség szólí-totta, résen volt, tudott időt szakítani arra is, hogy egy, a bá-nyászat magyarosodásának előmozdítását célzó magyar-német bányászati szótárt szerkesztszen.

E műszótára, mely egy eddig minden lépten-nyomon érzett nagy hiányt volt hivatva pótolni, 1869-ben jelent meg Selmecz-bányán, a hazai szakközönség nagy örömére.

Hazafias és tudományos munkálkodásával magára vona a tudományos akadémia figyelmét is, mely méltányolva hasznos és üdvös tevékenységét a bányászati szaktudomány terén, 1869. évi május hó 22-én levelező tagjává választotta.

Nem hagyhatom említés nélkül nagy olvasottságát, és hogy folyton lépést tartott a technika és különösen a bányászat fejlődésével. Nagy érdeklődéssel kísérte az elektrotechnika újabb vívmányait és mint bányaaigazgató egyet-mást alkalmazott is belőle a gyakorlat terén. Nagy segítségére volt e tekintetben kiváló ügyessége a rajzolásban, melylyel még öregebb korában is fölülmúlta legtöbb fiatal rajzolóját.

1880-ban lőn szeretett nejét vesztette el, ki addig élete pályáján serkentő, szerető őrangyala volt. Harmincz évi boldog házassága kilencz gyermekkel volt megáldva. Ezek közül négyen vannak még életben. Gyermekében és ernyedetlen munkában keresett és talált vigasztalást.

1881-ben ismét fényes feltételek mellett (15,000 tallér évi fizetés és $\frac{1}{2}$ száztőli jutalék) kapott meghívást a poroszországi bochumi szénbányákhoz, de hazafiságával összeegyeztethetőnek nem találta a távozást oly időben, midőn a bányászatot itthon szervezni és fejleszteni ismerte kötelességének.

1881-ben „A tudományok haladásának befolyása a selmeczvidéki bányaművelésre“ című, szakkörökben méltán nagy érdeklődést keltett munkája jelent meg.

Ennek előzményei, ugyanis az érveléseire használt adatok felkutatása, érlelte meg benne kétségkívül azt az tervet, hogy a selmeczi bányavállalatoknak és az alsó magyarországi bányaművelésnek a történetét megírja, és most már a hivatalos teendői mellett megmaradt üdülési idejének legnagyobb részét az irattárak poros, penészes csomagainak átkutatásával töltötte.

E serény kutatások eredményeit 1884-ben vette először a szakközönség. „A selmeczi bányavállalatok története 1650-ig“ című munka, érdekes bő tartalommal, 1884-ben jelent meg Selmeczban.

Ezt nyomban követte „Alsó Magyarország bányaművelésének története“, I. kötet, 1600-ig. Budapest 1884.

E munkának II. kötete, mely az 1600—1650. évi eseményeket kimerítően tárgyalja, 1887-ben jelent meg, mint a Magyar Tudományos Akadémia kiadványa.

Közben 1885-ben „A selmeczvidéki tellérek“ című dolgozatát adta ki Selmeczban.

Kisebb, a bányász szempontjából nem kevésbé érdekes dolgozatai közül kiemelendők: „Egy magyar bányász véleménye 1664-ben a bányarobbanásokról.“ (Bányászati és kohászati lapok, 1887).

„A földkéreg mozgásának megfigyelésére bányászati célokból tett legújabb kísérletekről“ (Földtani Közlöny, 1887).

„A selmeczi bányászat múltja, jelene és jövője.“ (Bányászati és kohászati lapok, 1888).

Nem ismerek bányavidéket, melynek fényes és változatos eseményekben gazdag múltját, a fénykora romjain küzködő utódoknak olyan beható és lelkes tanulmányokkal mutatták volna be, mint Péchy Antal a Selmeczbánya és vidéke érdekes bányászataival tette.

A bányaváros közönsége keresett és talált is módot reá, hogy a polgári erényekben is oly gazdag szakférfitől iránt érzett háladatosságának kifejezést adjon. 1878. évi november 5-én tartott törvényhatósági közgyűlésen díszpolgárnak, 1889. évi január 28-án pedig a selmecz-bélabányai választó kerület országos képviselőjévé választotta; tehát a legnagyobb kitüntetésekben részesítette, melyekkel polgár polgártársát megtisztelheti.

1889-ben, márczius havában, hagyta jóvá Ő Felsége, hogy hivatalát letegye és nyugalomba lépjen.

A selmeczi választó közönség jelentékeny része 1875-ben is Péchy Antal népszerűségével biztosította Zsigmondy Vilmos megválasztását olyképen, hogy utolsó pillanatban Péchy Antal jelölésével lepte meg az ellenpártot és nagy szótöbbséggel győzött felette.

Péchy a törvényszabta időn belül lemondott képviselői mandátumáról, melyet aztán Zsigmondy Vilmos, ki időközben a jelöltsége ellen támasztott akadályokat elhárította, könnyen megszerezett.

A munkásnép a „mi apánk“-nak hívta Péchy Antalt s mint olyat szerette és tisztelte is. Atyailag gondoskodott is róluk olcsó elméleti szerek biztosításával és gyermekeiknek ingyenes, hazafias felnevelésének előmozdításával.

A szegény nép nem tudván jóltevője iránt érzett háláját miként rója le, elhatározta, hogy szent mise szolgáltatásával az Istent fogják kérni, hogy áldja meg őt ezerszeresen mindazon jószágáért, melyet irántuk mindenkor tanúsított. És Péchy Antal még életében jelen volt azon szent misén, melyet a szegény bányásznép hálából, földi boldogságáért és lelki üdvösségeért mondatott.

Mint képviselő leginkább a bányászat érdekeit szolgálta s ennek nyilvánosan 1889. évi május hó 15-én a házban tartott beszédében is kifejezést adott.

Három évig volt képviselő. Hetvenéves kora és folyton fokozódó nehéz hallása, mely a bizottságokban és vitákban való részvételét akadályozta, kényszerítette a teljes visszavonulásra.

Most már minden idejét történelmi kutatásainak szentelhetette. Mielőtt azonban történelmi munkájának III. kötetét befejezhette volna, a halál 1895. évi szeptember 18-án, 73 éves korában, kiragadta az élők sorából.

Benne a bányászat legtevékenyebb tagját, hazánk leglelkesebb bányásztát veszítette el, kinek nemes eszméi mindig élni fognak kartársaiban és örökre fogják hirdetni egy igazi magyar tudós bányász emlékét.

A régi egyiptomiak évformái és nagy periodikus időrendszerei.

(Mahler Ede márczius 22-én előterjesztett értekezése.)

A régi kor irodalmi maradványai közt a legnagyobb kincsnek képezik reánk nézve azon szövegek, melyek az ókoriak csillagászati és naptári berendezéseiről nyújtanak felvilágosítást. Csofalkozásra ragad a tény, hogy a régieknek a hold forgására nézve épp oly pontos számításaik voltak mint nekünk, sőt némi szégyenérzettel kell bevallanunk, hogy a hold gyorsulását manap sem tudjuk jobban meghatározni, a mint azt a chaldeusok (a régi Babylon ilykép elnevezett csillagásza) meghatározni tudták. Nap- és holdfogyatkozásokat a legnagyobb pontossággal tudtak kiszámítani, s nem csekély azon irodalmi anyag, melyben előre kiszámított fogyatkozásokról van szó, úgy hogy ezen adatokban még most is kitünő eszközt bírunk arra nézve, mikép kell — a holdforgó teljes ismerete hiányában — a hold pályáját illetőleg empirikus úton correctiókat eszközölni.

Az ékiratok jegyeit ez idő szerint már minden kétséget kizáró módon ismerjük, épp úgy ahogy *Mercur*, *Venus*, *Mars*, *Jupiter*, *Saturnus* bolygóknak hieroglyph jegyeit ismerjük, s tudjuk, hogy a zodiakusi képek eredete babyloni. Még más kiválóbb csillagesoportokat is találunk ékiratokkal följegyezve, s az utolsó években Kr. e. 11. századból való agyagtáblákat találtak, melyek a régi népek csillagászatának ismeretére nézve óriási fontosságúak. Találtak a csillagzatok pályájáról szóló jegyzékeket, de nemcsak olyanokat, minőket megfigyelések nyomán összeállítani szokás, hanem még különféle csillagfölfedezéseknek előre kiszámítását is, úgy a mint azt a mostani csillagászati évkönyvekben szokták végezni. Természetes, hogy az egyes csillagesoportoknak identificálása nem volt könnyű munka. Csak a philologiai vitákra akarok utalni, melyek *Misri* csillag identificálása tárgyában folytak. *Oppert* és *Sayce* benne a sarkesillagot vélték felismerni: *Jensen* az *Antares*-nek, *Halévy* megint a *Sirius*-nak nézte. Ezen eltérő magyarázatok csak úgy támadhattak, hogy „napahu“ assyr szó különféleképen volt értelmezhető, míg a csillagászati számítás be nem bizonyította, hogy rajta csakis a *Sirius* érthető; ezzel együtt a „napahu“ assyr szót egyszersmind „*heliakus felkelés*“-fogalommal azonosítottuk.

Ily módon manap a tudományos kutatás két ága fedezi, illetve kiegészíti egymást, mely pár évtizeddel ezelőtt egymástól

teljesen különvált és egymástól teljesen idegen volt; ezek: a *philologiai kutatás* és a *csillagászat*.

Az éles határ, mely eddig a philologiai kutatás és a csillagászat között fennállott, e téren ma már nem létezik, s a keletkezett összhangból legtöbb hasznot a chronologia húzott.

Ha például egy történelmi tény nap- vagy holdfogyatkozással, vagy pedig valamely más égi tűneménynyel volt összefüggésbe hozva, úgy az illető csillagászati jelenség számítás útján való rekonstruálásával egész joggal lehetett ama történelmi tény időszakára következtetni, illetve annak keltét legpontosabban megállapítani. Így pl. az assyr chronológiát csakis a Kr. e. 763. évi június 15-én történt napfogyatkozásból kiindulva rendezhettük és szabályozhattuk; a régi fáraói birodalom néhány dinastiájának korát csakis asztronómiai adatok segélyével hozhatták rendbe.

De nemcsak a történelmi, hanem még a műszaki chronologia is sokat köszönhet a nyelvészek és csillagászok együttes működésének. Ilyformán csak az utolsó esztendőben sikerült a régi babyloniaiak naptárát megállapítani. Míg, néhány évvel ezelőtt is Ptolomäus Canonjára való tekintettel, általában azon nézetten voltunk, hogy a babyloniaiak a mozgó napévet használták s a napot a nap keltével kezdték meg, ma már egész határozottsággal tudjuk, hogy nekik — úgy mint a görögöknek és hébereknél — holdévük volt, s hogy a napot a nap nyugtával kezdték meg.

A bécsi tudományos akadémia emlékirataiban megjelent „Zur Chronologie der Babylonier“ című értekezésemben régi feliratok alapján bebizonyítottam, hogy a babyloniaiak egy 19 éves szökő-cyklust alkalmaztak, melyben minden III., VI., VIII., XI., XIV., XVI. és XIX. esztendő szökő-év volt. Továbbá bebizonyítottam ugyanott azt, hogy *Meton* és szintúgy a régi hébernek naptára a babyloninak hű másolata.

S most, miután az eddig közzétett ékiratok alapján a régi babyloniaiak kalendáriumának helyreigazítása sikerült, bátorkodtam az egyiptomi chronológiát is közelebbi vizsgálat tárgyává tenni. Habár *Brugsch*, *Chabas*, *Dümichen*, *Ebers*, *Lepsius*, *Liéblein* és más nagyhírű tudós csupán philologiai módszerrel sikeres eredményeket voltak képesek felmutatni: nem tagadhatni, hogy utánuk elég oly kérdés maradt fenn, melynek megoldását még csak keresnünk kell. Minthogy az utolsó évtizedekben előtűnt leletekkel az összegyűjtött anyag annyira gyarapodott, hogy ez már sokkal nagyobb, mint a milyen *Lepsius* idejében volt és sokkal terjedelmesebb, mint a mikor *Brugsch*-basa a „Materiaux pour servir à la reconstruction du calendrier des anciens Égyptiens“ című művét írta, nem lesz érdektelen oly kérdéseket tárgyalni, melyeknek megoldása ezentúl a legnagyobb fontossággal bír.

I. Az év a régi egyiptomiaknál.

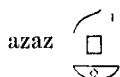
Minden kétséget kizár az a körülmény, hogy a régi egyiptomiak — hasonlóan mint az ókor többi népei — a holdévet ismerték és használták, de csakhamar eltértek a holdév használatától, s naptáruk alapjául a nap járását választották, mert észrevették, hogy a természetben mutatkozó évszakok a holddal semmiféle összefüggést nem mutatnak, holott a nappal szorosan összefüggnek. Ők tehát birodalmuk történetének első szakaszában is már a napesztendő szerint kelteztek, de emellett soha nem mulasztották el a hold phásisait is különös figyelemre méltatni, és ebben találni magyarázatát annak, hogy a naptári keltezesek mellett oly gyakran találjuk a hold korát is fölemlítve. A holdhónap minden napja, a hold korának megfelelőleg, kapott elnevezést.

A holdnapoknak és a róluk elnevezett istenek név-lajstromának nyomait még *I. Seti* sírjában, továbbá a *II. Ramses* idejéből való thebaei Ramesseumban találni. *Brugsch-basa* ezeket „Thesaurus“-ában és „Aegyptologia“-jában összeállította.

A Ramesseumban például egy Sothis-korszak megújulását a holdphásissal találjuk kapcsolatba hozva, mely holdphásis

anep signaturával van jelölve. E jel pedig teljesen meg-
egyezik a holdnapok lajsromában feljegyzett 20. holdnapünnep-,

azaz *hib anep*-pel.

Brugsch-basa, ki e tényt legelőször felismerte, erre vonatkozólag a következő találó megjegyzést teszi (lásd: *Brugsch* „Thesaurus“ astronom. Inschriften pag. 115.): „Azon feltevés-sel, hogy a Ramesseum mennyezetén talált astronomiai kép a *II. Ramses* uralkodása alatti-Sothis-korszak megújulására (a mit feltételezni chronologiailag megengedhető) vonatkozik — a melyben a *Sirius* kelte a folyó év *Thoth*-hó elsejére esett — az *anep* holdphásis csak annyit jelenthetne, hogy e napon a hold a holdhónap 20. állásában volt“. S tényleg ezen gyanításunkat astronomiai számításokkal bizonyítva találjuk. A kérdésben levő Sothis-korszak kezdete, — *Op-polzer* fejtegetése nyomán (lásd: *Sitzungsber. der kais. Akad. d. Wiss.* Bd. XC. pag. 578.) — 1317-ik évre, azaz Kr. e 1318-iki esztendőre esik. Az ő fejtegetése szerint a 30. szélességi fok alatti országokra nézve a *Sirius* heliakus keltének júliusi dátumát ekkép találjuk:

$$\begin{aligned} \text{július } 19\cdot8529 + \frac{1}{4} \left[\left(\frac{t}{4} \right)_r + 4 \right] + 0\cdot001\,0284\,(t-139) + \\ + 0\cdot000\,000\,2069\,(t-139)^2 + \\ + 0\cdot000\,000\,000\,0107\,(t-139)^3 \end{aligned}$$

a hol a látszóg, azaz a napok a horizont alatti állása akkor, a mikor a Sirius heliakus kelete beáll, *Ptolemaeus* adatai szerint 11 foknak vétetik; t — a megfelelő Kr. előtti évszám; $(\frac{t}{4})_r$ = a maradék, a mely t -nek 4-gyel való osztása által keletkezik. A mi esetünkben lesz:

$$t = -1317$$

$$\frac{t}{4} = -329 - \frac{1}{4}$$

$$(\frac{t}{4})_r = -1, \text{ és így:}$$

$$\frac{1}{4} [(\frac{t}{4})_r + 1] = 0.75$$

$$t - 139 = -1456$$

$$(t - 139)^2 = +211\,9936, (t - 139)^3 = -308\,662\,6816.$$

Ezek után tehát lesz:

$$0.001\,0284 (t - 139) = -1.4974$$

$$0.000\,000\,2069 (t - 139)^2 = +0.4386$$

$$0.000\,000\,000\,0107 (t - 139)^3 = -0.0330.$$

E számítás azt adja, hogy [a földrajzi szélesség 30. foka alatt] a Sirius Kr. e. 1318-ik évben történt heliakus keltének júliusi dátuma a következő:

$$\text{július } 19.8529$$

$$+ 0.7500$$

$$- 1.4974$$

$$+ 0.4386$$

$$- 0.0330$$

$$= \text{július } 19.5111 = \text{július } 20\text{-án.}$$

A számítás még azt is mutatja, hogy ez évben még a következő újholdak voltak:

Júliusi év	Az újholdnak kelte és közép polgári greenwichi ideje			
-1317	I 5, 12 ^h 57.6 ^m	II 4, 7 ^h 12.0 ^m	III 6, 0 ^h 0.0 ^m	IV 4, 14 ^h 9.6 ^m
	V 4, 1 ^h 40.8 ^m	VI 2, 10 ^h 48.0 ^m	VII 1, 18 ^h 28.0 ^m	VII 31, 2 ^h 24.0 ^m
	VIII 29, 10 ^h 48.0 ^m	IX 27, 20 ^h 38.4 ^m	X 27, 8 ^h 24.0 ^m	XI 25, 22 ^h 19.2 ^m
	XII 25, 14 ^h 9.6 ^m			

Kr. e. 1318-iki július 1-én tehát újhold volt, s július 20-ika volt a Sirius heliakus keltének napja, a mi teljesen megegyez a holdhónap 20. napjával.

A keletkezéseknél különös figyelemre méltatták az újholdat, mert ezzel egy ünnep volt kapcsolatban, mely a legrégibb időktől fogva a rómaiak uralmáig fentartotta magát.

A királyok — azaz *Re* isten földi képviselőinek — megkoronáztatása mindig a tavaszi újholdnapon történt, azaz a tavaszi aequinoctiumhoz legközelebbi újholdnapon. S vannak felirataink, melyek egyrészt *III. Dhutmes* király XXIII. uralkodási évének *Pachon*-hó 21-ikét, s másrészt XXIV. uralkodási évének *Mechir*-hó 30-ikát hozzák az újholdünneppe l szoros kapcsolatba. Olvassuk a következőket (lásd a *Karnaki* statisztikai táblákat):

1. „XXIII. év *Pachon*-hó 21-ike, napja az újholdünnepnek“ ;
2. „XXIV. év *Mechir*-hó 30-ika, napja az újholdünnepnek“.

Hogy az egyiptomiak a holdévtől eltértek s naptárukat teljesen a napévvvel hozták kapcsolatba, ez a természet adta körülményekből magyarázható. Országuk hárm as physiognomája, legelőször a Nilus áradása, mely az országot egy nagykiterjedésű tóvá változtatja, azután a buja természet, mely az országot úgyszólván kertté varázsolja, és utóljára a szárazság és forróság évszaka: mind eme körülmények azt okozták, hogy az esztendő t három évszakra oszszák. Ez évszakokat hieroglyphákkal *ša*-korszaknak (a buja természet szaka), *pére*-évszaknak

(a gazdag aratás évszaka) és *šmw*-évszaknak (a Nilus áradása évszaka) jelölték meg.

Némely egyptologus a *ša*-évszakban a Nilus áradása évszakát akarja látni azért, mert ezen évszak első hónapja a Sirius heliakus keltével veszi kezdetét, a melylyel a Nilus áradása is beállt ; a *pére*-évszakot ennekfolytán a télle l és a *šmw*-szakot pedig a nyárral azonosítják. Bármikép értelmezzék azonban a hieroglypheket, mindenesetre tagadhatatlan, hogy az említett körülmények szolgáltatták a naptárnak három évszakba való beosztásának okát. A Nilus áradása mindenkor oly nagy hatással volt, hogy beálltát a legéberebb figyelemmel kísérték és várták. Az egyiptomiak egész története alatt a Nilus áradása pedig mindig egybeesett a Sirius heliakus keltével. És minthogy a legrégibb időktől fogva sohase mulasztották el az eget s különösen pedig a csillagoknak heliakus keltét és nyugtát megfigyelni, valószínűleg igen gyorsan észrevették eme különös összefüggést. S tényleg azt találjuk, hogy már a legrégibb emlékeken is, a Nilus áradása által jellemzett évszak első hónapját tényleg a naptári évszak első hónapjának, és e hó első napját a Sirius keltével kapcsolatba hozva, újév

napjának jelölték. Így keletkezett a végleges év, az úgynevezett Sirius-év; ez mindig a Sirius heliakus keltével vette kezdetét, s alig különbözik észrevehetően a tiszta, vagyis valódi napévtől.

A Sirius-év terjedelme t. i. napokban kifejezve, egyenlő:

$$365 \cdot 2510284 + 0 \cdot 000\ 000\ 4137\ (t-139) \\ + 0 \cdot 000\ 000\ 000\ 0322\ (t-139)^2$$

Lesz tehát:

Julian. év	t—139	(t—139) ²	A Sirius-év hossza	A julian. év és Sirius- év közti különbség
—3000	—3139	985 3321	365·250 0471	^d 0·000 0471 = 4·07 mp.
—2000	—2139	457 5321	365·250 2908	0·000 2908 = 25·13 „
—1000	—1139	129 7321	365·250 5990	0·000 5990 = 51·75 „
0	— 139	1 9321	365·250 9715	0·000 9715 = 83·94 „

Az állandó Sirius-esztendő általánosan ismeretes volt, és ez szabályozta az egyiptomiak naptárát, a miért egész joggal normálévnak is mondató; a földművelés és az áldozati cultus hozzá alkalmazkodtak. Találunk is elég feliratot, melyek a Sirius heliakus keltét az év kezdetével és a Nilus beálló áradásával hozzák összefüggésbe. Sőt elég szöveg hozható fel arra is, hogy a *ša*-évszak első hónapja első napját, az úgynevezett *Thoth* elsejét, a Sirius heliakus keltének, vagyis újév napjának mondták.

Így olvassuk a thebaei Ramesseum csillagászati termében fenmaradt szövegben:

„Éppen úgy mint az Isis-Sothist, hogy Ő téged tündökölve felkelni újév napja reggelének égboltozatán“.

A denderai templom egyik szövege így nevezi a Sothist:

„A szép, mely az égen megjelenik, az igazság, mely a nap bárkájának csúcsán szabályozza a világot“.

Ugyanott egy másik hely így hangzik:

„Az esztendőket az ő kelte után számlálják“.

Más helyütt olvasni megint:

1. „Mikor a napkorong az újévi ünnep reggelén születik, az ő sugaraí a tündöklő isten sugaraival egyesülnek“.

2. „Az újév szép ünnepnapján eljön ő, hogy az égen egyesíthesse nagyságát az atyjáéval“.

3. Az év kezdetén, *Thoth* elsején, egyesül a jobbszem (Sirius) a ballal (nap)“.

4. Házában tündököl ő (a *Sothis-Isis*) az újév napján, s a fény-sphérában egyesül az ő apja sugaraival“.

Egy másik hely így nevezi őt :

5. „Isis, a Nagy, az isten anyja, az aduti úrnő Anetben, az évkezdet úrnője, ki az újév napján kel, hogy szerencsés esztendőt kezdjen“.

A Nilus áradására való vonatkozására találjuk :

„Isis, a Nagy, a mely, a mikor ő az év kezdetén az égen tündököl, a Nilus áradását okozza“.

Elnevezték azért még így is :

1. „Az év kezdetének úrnője, a ki a Nilust forrása gödréből kicsalja“.

2. „Az isteni Sothis, az évkezdet úrnője, ki a Nilust kellő időben áradni engedi“.

3. „Az égen tündöklő Sothis az év elején hozza a Nilust“.

4. „A nagy Sothis megjelenik az égen és a Nilus kilép mindkét forrásgödréből“ stb.

A Sirius-év mellett, mely — mint előbb mondtam — 365^{1/4} napi átlag-tartamú, ismerték és használták az egyiptomiak még a 365 napos tartamú napesztendőt. Belátható, hogy ez utóbbi alak a régibb. Már az egyiptomi naptár egész berendezése, mely szerint az év 12 harmincznapos hóból és öt toldaléknaphból áll, arra tanít, hogy az első időkben, midőn az évfordulat behozatalának szükségét belátták, azt leginkább a 12 harmincznapos szakaszokkal vélték elérni, s így joggal mondhatjuk, hogy a 360 napos esztendő legrégebb formája a napévnek. Csak később, mikor észrevették, hogy ezáltal az évszakoknak a nap által való szabályozása nem sokkal tökéletesebb a 354 napos holdév használatánál, hozzáfűzték az évtartamához az öt toldaléknapot, és ekkép keletkezett tehát a 365 napos esztendő. Az égnek folytonos tanulmányozása s különösen az éjszakáknak éber megfigyelése nemsokára egynémely csillagzatnak a naphoz való vonatkozását mutatta ki a napnak különböző évszakokban való állása mellett; s mikor észrevették, hogy a Sothis-csillagzat a Nilus áradásával bizonyos összefüggésben áll, és midőn e csillagzat heliakus kelteit, a mondott oknál fogva, a legnagyobb gonddal megfigyelték, azt a tapasztalatot is tették, hogy a 365 napos napév 4—4 év leforgása után 1—1 nappal hátrálékban van, s most keletkezett a normálév.

A polgári életben azonban megmaradtak a régi 365 napos esztendőnél, s az életviszonyok is ehhez alkalmazkodtak; a dolog körülbelül úgy volt, mint napjainkban, a midőn mi — sohasem a 365^{1/4} napos esztendőt — rendszeren a 356, sőt, mint azt a kereskedelmi világban tapasztalni, még a 360 napos esztendőt használjuk. De azért nem fogja senki sem mondani, hogy nekünk a 365/66 napos esztendő mellett naptárunkban még egy 360

napos évalakunk volna. Ugyanaz áll a régi Egyiptom évalakjáról azon időre nézve, midőn a Sirius-esztendő tartamát felismerték. A közönséges életben az esztendőt, épp úgy mint addig, 365 naposnak vették, de a földművelést és a Re istennek, mint minden élet ősforrásának, szentelt ünnepélyeket a $365\frac{1}{4}$ napos normálesztendő szerint szabályozták. E normálév, mely mindig a Sirius heliakus keltével vette kezdetét, olykép volt berendezve, hogy négy év közül három 365 és egy 366 napos év volt. A királyok uralkodási idejét rendszeren Sirius-évekkel fejezték ki, a miért nem ritkák az ehhez hasonló megjegyzések:

„Az égi Sothis királyságát fiának (t. i. az uralkodó királynak) adja“;

vagy mint fent:

„Az esztendőket az ő kelte után számlálják“.

Hogy a királyok uralkodása tartamát tényleg a normálév segélyével keltezték, azt bizonyíthatni már *III. Thutmosisnál* (lásd a szerzőnek a „Zeitschrift für ägyptische Sprache u. Alterthümer“ című folyóiratban közzétett értekezését az 1889-ben megjelent füzetben).

Ezen évalak használatáról még a *Karnaki Bubastidák* csarnokában levő felirat is tanúskodik. E felirat *II. Thakelat* király uralkodása XV. esztendejében beállt holdfogyatkozásról szól. Minden kísérlet, e holdfogyatkozást — a 365 napos esztendőt véve a számítás alapjául — rekonstruálni, meddő maradt. Ha azonban a fogyatkozás keltét, azaz *II. Thakelat* király uralkodása XV. esztendejének mesori hó 25-ikét a $365\frac{1}{4}$ napos normálévre vonatkoztatjuk, úgy a következő fogyatkozást nyerjük:

Julian. dátuma	A legnagyobb phásis ideje	Nagysága	Tartama
—828, július 9.	1 ^h 18' közép. polg. gr. idő	15·1 ^h _{11v.}	3 ^h 32 ^{perc} és pedig 1 ^h 12' total.

Az állandó normálév (Sirius-év) használatát minden kétséget kizáró módon bizonyítja a *Tell-bast-i* templomfelirat, mely a XXII. dynastiából származó *I. Osorkon* király idejéből való. A felirat azt mondja, hogy *I. Osorkon* király uralkodása első esztendejének *pachon*-hó 7-ikétől, ugyane király uralkodása első esztendejének *mesori*-hó 25-ikéig 3 év 3 hó és 16 nap telt el.

Az I. esztendő *pachon*-hó 7-ikétől a IV. év *mesori*-hó 25-ig a következő számú napok vannak:

az I. év <i>pachon</i> havában van . . .	23 nap,
" " " <i>payni</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>epiphi</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>mesori</i> " " " . . .	30 "
hozzá jön még " " " . . .	5 toldaléknapp
" " " a II. év . . .	365 nappal,
" " " a III. " . . .	365 "
Továbbá hozzá veendő még :	
a IV. év <i>thoth</i> havában . . .	30 nap,
" " " <i>paophi</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>athyr</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>chojak</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>tybi</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>mechir</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>phamenothe</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>pharmuti</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>pachon</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>payni</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>epiphi</i> " " " . . .	30 "
" " " <i>mesori</i> " " " . . .	24 "
Összesen . . .	1202 nap.

Ezen összeg, 1202, osztva 365-tel, ad 3-at és marad 107 ; e maradék osztva 30-czal, ad 3-at és marad 17. Ez tehát azt mondja, hogy az 1202 nap, mely az első év *pachon* 7-ike és a IV. év *mesori* 25-ike közt fekszik, 3 esztendőt, 3 hónapot és 17 napot ad, ha az esztendőt 365 naposnak vesszük. Ez tehát a felirattal nem vág ; de egyezni fog, ha az esztendőt $365\frac{1}{4}$ naposnak vesszük, vagyis ha a három közül egy esztendőt 366 naposnak vesszük. Így véve marad nekünk 16 nap, a mint ezt a Tell-basti felirat mondja.

A legrégebb időktől fogva, a midőn az egyiptomiak az esztendőt pontosan megismerték, a $365\frac{1}{4}$ napos Sirius-esztendő adta polgári naptárunk alapját.

Egy quadrienniumban volt három esztendő 365 nappal (12 harmincznapos hónappal és öt toldaléknappal) és egy esztendő 366 nappal (12 harmincznapos hónappal és hat toldaléknappal). A szökő-szabály azonban nem volt valami egyszerű. A Sirius-év, azt a Sirius egyik heliakus keltétől a következőig számítva, szigorúan véve nem $365\frac{1}{4} = 365.25$ napos volt, hanem :

$$365.2510284 + 0.000\ 000\ 4137 (t-139) \\ + 0.000\ 000\ 000\ 0322 (t-139)^2$$

napos volt, és így a Sirius heliakus keltének júliusi dátuma nem mindig július 20-ika volt.

A 30. szélességi és Páristól számítandó 29. hosszúsági pontra nézve a Sirius heliakus keltének adatai a következők:

A felsorolt júliusi évben:		A Sirius heliakus kelte a júliusi naptár szerint
I.	—1400	18-7212
	—1300	18-7659
	—1200	18-8212
	—1100	18-8760
	—1000	18-9342
II.	—900	18-9958
	—800	19-0608
	—700	19-1295
III.	—600	19-2016
	—500	19-2775
	—400	19-3570
IV.	—300	19-4404
	—200	19-5277
	—100	19-6188
V.	0	19-7140
	+100	19-8131
	+200	19-9164

Látjuk tehát, hogy a —1317 vagyis a K. e. 1318 évtől kezdődő Sothiskorszakra nézve (azaz K. e. 1318-tól 139 K. u.-ig) öt naptárt kell tekintetbe vennünk és pedig:

I.

—1317-től bezárólag —893-ig

Melyik évben	Heliakus kelte a Siriusnak a júliusi napár szerint	Neme a kezdődő Sirius-évnek
—4n	július 19	közönséges év
—(4n+3)	„ 19	közönséges év
—(4n+2)	„ 19	szökő-év
—(4n+1)	„ 20	közönséges év

II.

—892-től bezárólag —537-ig

—4n	július 19	közönséges év
—(4n+3)	„ 19	szökő-év
—(4n+2)	„ 20	közönséges év
—(4n+1)	„ 20	közönséges év

III.

—536-tól bezárólag —236-ig

Melyik évben	Heliakus kelte a Siríusnak a júliusi naptár szerint	Neme a kezdődő Sirius-évnek
—4n	július 19	szökő-év
—(4n + 3)	„ 20	közönséges év
—(4n + 2)	„ 20	közönséges év
—(4n + 1)	„ 20	közönséges év

IV.

—235-től bezárólag +36-ig

—4n és 4n	július 20	közönséges év
—(4n + 3) és (4n + 1)	„ 20	közönséges év
—(4n + 2) és (4n + 2)	„ 20	közönséges év
—(4n + 1) és (4n + 3)	„ 20	szökő-év

V.

+36-tól bezárólag +139-ig

4n	július 20	közönséges év
4n + 1	„ 20	közönséges év
4n + 2	„ 20	szökő-év
4n + 3	„ 21	közönséges év

Az egyes naptári táblácskák alatt adott határok nem tetszés-szerintiek, hanem pontos számítások eredményei.

A szökő-szabály tehát nem volt egyszerű, s így valószínűleg gyakrabban fordultak elő esetek, midőn a szökő-esztendőt rosszul használták vagy teljesen el is hagyták.

A Ptolemäusok idejében, a midőn a hellenismus Egyiptomban tért hódított, a görög naptár részben kiszorította a régi egyiptomi naptárt. Ennek az alapja azonban a hold-év volt; s a mikor felismerték, hogy 25×365 nap után a holdpházisok ugyanazon napon ugyanazon módon visszatérnek, elhanyagolták a szökő-esztendőt s a napesztendőt 365 naposnak vették fel. Csak *I. Ptolemaeus Euergetes* kelt ki ez ellen. Ő a régi $365 \frac{1}{4}$ napos esztendőt akarta eredeti jelentőségébe visszahelyezni; tette ő azt talán azért, mert attól félt, hogy a görögökkel való szorosabb érintkezés folytán, a szent évalak teljesen feledésbe megy s hogy ezáltal a Nilus áradását előidéző *Isis-Sothis* istennőnek haragját magára vonja — kiadta tehát uralkodásának IX. esztendejében, *kanopusi decretum* neve alatt, nevezetes rendeletét.

E királyi rendelet keltezve van „IX. uralkodási év apelläos-hó 7-én, azaz tybi-hó 17-én“, s tartalmazza a parancsot, hogy „ezen évtől kezdve a felső és alsó országban, tehát egész Egyiptomban, az isteni Sothis felkelése napján, melyet a szent templomi iratokban újévnek neveznek, az ő nevével fényes ünnep rendeztessék, mely ünnepi nap a király uralkodásának IX. esztendejében a payni hónap újholdnapjára esik, s jövőben mindenkor a Sothis keltének napján tartandó.

Figyelemreméltó mindenestre az a körülmény, hogy abba az időbe, a melyből eme rendelet való, a naptárnak egy reformációja esett. A Kr. e. 6. századtól kezdve ugyanis a —4n alakú esztendőkben (tehát a Kr. előtti júliusi szökő-években) a Sirius-évi thoth-hó elseje mindig július-hó 19-ikére esett; a kezdődő egyiptomi év tehát 366 napos szökő-év volt; a többi júliusi esztendőkben, tehát —(4n+3), —(4n+2) és —(4n+1) alakú esztendőkben a Sirius-évi thoth elseje mindig július hó 20-ára esett. *I. Ptolemaeus Evergetes* uralkodása alatt változásnak kellett beállania, a mit a Sirius-év természeténél fogva könnyen belátni. Mert a thoth elseje, azaz a Sirius heliakus keltének napja, mostantól fogva mindig július 20-ára esett, s szökő-évek voltak mindazon egyiptomi esztendők, melyek a —(4n+1) alakú júliusi évek júliusának 20-ikával kezdődtek. Valószínű, hogy ez is volt ama naptárváltoztatás egyik oka, melyről a kanopusi rendelet szól.

Mint említettem, használták a régi egyiptomiak, a normálév mellett, még a közönséges 365 napos esztendőt is. És nemcsak a polgárok és kereskedők, hanem még a hierogrammaták (írás-tudók) és az astronomiában jártas papok is kiváló tekintettel voltak a 365 napos évre. Tették azt már azért is, mert ezáltal idő- és ünnepszámításukhoz kitűnő ellenőrzést nyertek. Mindenekelőtt főgondot fordítottak a holdtölte beálltára, sőt e napra még ünnep is volt rendelve. Az ápis-bikának az apieum-ba való bevezetése, vagyis e szent állat megkoronáztatása mindig holdtölte napján történt. Igen természetes, hogy óhajuk volt a hold keringését a napéhoz bizonyos vonatkozásba hozni; legyen itt megjegyezve — a mit könnyen kiszámítani is lehet — hogy 25 mozgó év, azaz 25×365 nap, vagyis 9125 nap, az alig észrevehető különbséget mellőzve, egyenlő a holdnak 309 synodikus keringésével; mert:

$$365 \times 25 = 9125 \text{ és } 309 \times 29 \cdot 53059 = 9124 \cdot 95$$

A különbség tehát 25 év múlva csak $0 \cdot 05 = \frac{1}{20}$ napot, vagyis $20 \times 25 = 500$ esztendő múlva egy napot tesz.

Az esztendőnek neve — az alakjára való minden tekintet nélkül — *ronpit* volt; bevéssett pálmaággal ábrázolták és pedig $\left\{ \begin{smallmatrix} \odot \\ \Delta \end{smallmatrix} \right\}_1$ vagy $\left\{ \begin{smallmatrix} \Delta \\ \odot \end{smallmatrix} \right\}_1$ jelekkel. A Ptolemaeusok korszakában a 365 napos mozgó esztendőt egy csoporttal jelölték, a melyben a nap jele mellett a pálmaág helyett egy keselyű áll, míg az állandó napesztendőt egy pihenő oroszlánnal, vagy pedig egy futó sakállal ábrázolták.

Minden hónap három tizedre, s ezáltal az egész napév 36, illetve 37 tizedre osztatott. Ezen tizedekkel szoros kapcsolatban voltak az úgynevezett dekán-csillagzatok. Ezek ama tíznapi időközökben az égen megjelenő csillagok, melyek felváltva az egyik évben minden hó 1-sőjére, 11-ikére és 21-ikére, míg a követő év minden hó 6., 16. és 26. napjára esnek. Ezen csillagokat különböző elnevezésekkel jelölték. Közöséges nevük: „*sibu*” = csillagok, vagyis „*sibu šepesu*” - remekcsillagok. De még „felkelő-” és „oltalmi”-csillagoknak is hívják.

Igen természetes, hogy minden dekán-csillag az idő folyamán a mozgó esztendő összes hónapjainak tizedeit befutja. Így például kel a Sothis, ha valamely mozgó év *thoth* elsején heliakusilag kelt, 120 év múlva *paophi* elsején. IV. Ramses sirjában e csillagokat ezen oknál fogva „vándorcsillagok”-nak találjuk elnevezve. 1461 mozgó esztendő forgása alatt minden dekán-csillagnak egyszer kellett *thoth* elsején egy négy évi korszak tartamára kelnie.

A csillagok keltéről szóló adatok Egyiptom chronológiájára nézve óriási fontossággal bírnak. Mert ezek egyike azon eszközeinknek, melyek segítségével sikerül a történelmi tényeknek, a mennyiben azokat rendesen valamely égi tüneménynyel találjuk keltezve, chronologialag helyes megállapítása.

II. Az egyiptomiak nagy periodikus időrendszerei.

A régi egyiptomi naptár lényegével szorosan összefüggő tény az, hogy az egyiptomiak még az évnél is nagyobb visszatérő időkorzakokat ismertek. Többszörösen említettem, hogy az egyiptomiak a csillagzatok heliakus keltére a legnagyobb gondot fordították. Különösen nagy örömmel várták a Sirius heliakus keltét, mert vele a Nilus rendszeren áradni kezdett. Némi figyelem mellett észre kellett venniük, hogy a Sirius, mely négy évvel ezelőtt, például a mozgó (azaz 365 napos) év *thoth* elsején kelt, mostan csak *thoth* 2-án kel. További négy esztendő múlva a Sirius heliakus kelte *thoth* 3-ikára, s még további négy év múlva pedig *thoth* 4-ikére esik, s így tovább, míg egy bizonyos időszak múlva megint *thoth* elsején lesz az égen látható. Azon időszakot, mely

eltelik, míg a Sirius heliakus kelte megint a számító astronomiában használt mozgó év thoth elsejére esik, vagy más szóval, azon időszakot, mely elmúlik, míg a mozgó év thoth elseje az állandó Sirius-év thoth elsejével egybeesik, *Sothis-korszaknak* mondják.

Ha a Sirius-év a júliusi évvel egyenlő volna, azaz, ha a Sirius-év 365·25 napos volna, úgy lenne :

$$\begin{array}{rclcl}
 1 & \text{Sirius-év} & = & 1 & \text{mozgó évvel} + \frac{1}{4} \text{ nappal,} \\
 \text{tehát } 4 & " & = & 4 & " + 1 " \\
 \text{vagy } 4 \times 365 & " & = & 4 \times 365 & " + 365 " \\
 \text{azaz } 1460 & " & = & 1460 & " + 1 \text{ mozgó évvel,} \\
 \text{vagyis } 1460 \text{ Sirius-év} & = & 1461 \text{ mozgó évvel.}
 \end{array}$$

Ez annyit tesz, hogy 1461 mozgó esztendő után a thoth elseje megint összeesik az állandó Sirius-év thoth elsejével. De a Sirius-év nem 365·25 napi tartamú, hanem hossza következőkép fejezhető ki :

$$\begin{array}{l}
 365\cdot2510284 + 0\cdot000\ 000\ 4137\ (t-139) \\
 + 0\cdot000\ 000\ 000\ 032\ (t-139)^2.
 \end{array}$$

A Sothis-korszak tehát nem állandó 1460 évvel, hanem az idő folyásával változik. *Censorinus* egy jelentése szerint Kr. u. 139. évben ünnepelték egy ilyen korszak kezdetét. A Sirius heliakus kelte napjául az „*ante diem XII kal. Aug.*“, azaz július hó 21-ike van adva. Némely chronologus, *Scaliger* példáját követve, „*ante diem XIII kal. Aug.*“-t, azaz július 20-ikát veszi, mert a thoth elseje akkor e napra esett; de ez korántsem indokolt. Mert nem szabad felednünk, hogy Egyiptom földrajzi szélességi viszonya mellett a Sirius heliakus kelte tulajdonképen csak relativ fogalom, tudván azt, hogy 2 különböző s egymástól csak 1 földrajzi szélességi fokkal eltérő helyre nézve e dátum már egy nappal fog eltérni. Így például *Memphis*-ben a Sirius heliakus keltét már július 20-án lehet megfigyelni, míg ellenben egy másik, *Alexandria* szélességével bíró helységben csak július 21-én figyelhető meg, épp úgy, a mint a *Memphistől* 1 szélességi fokkal délre fekvő helyen már július 19-én látható. E körülmény, a 365 napos mozgó évvel kapcsolatba hozva, okozza azt, hogy mi egy oly eseményt, mely az emlékeken a Sirius egyik heliakus keltével van összefüggésbe hozva, chronologiallag csak megközelítőleg tudjuk megállapítani, hacsak más körülmények (péld. a hold kora) nincsenek fölemlítve.

Így például az elephantinei naptár-kőfelirat, mely epiphi-hó 28-ikát mondja a Sothis kelti ünnepnapjának, csak arra szolgál, hogy *III. Thutmosis* király uralkodási idejét megközelítőleg határozhassuk meg, míg azt az újholdadatokkal véglegesen meg nem állapítjuk :

XXIII. év pachon-hó 21-ikén újhold.

XXIV. év mechir-hó 30-ikán újhold.

XXIII. év pachon-hó 4-én a koronázási ünnepély.

Hasonlóképp áll ez eset *II. Ramses*-nél. Mindkét kutatásnál egészen közömbös, vajjon a Sothis-korszak kezdetét illetőleg az egyik vagy másik város volt a megfigyelési hely. Annyi bizonyos, hogy a Ramesseumban említett Sothis-korszak megújulása a júliusi naptár szerint Kr. e. 1318-iki július 20-ikára esett. Vajjon Memphist fogadjuk-e el irányadónak, s eszerint a Censorinus adatát, mely szerint Kr. u. 139. évben volt Sothis-ünnepély, Oppolzer indítványa szerint helyesbítjük, vagy pedig az alsóbb Nilus-delta egyik városának papi-collegiumát fogadjuk el döntőnek s ez esetben „a. d. XII kal. Aug.“ régi szövegét vesszük, ez tényleg egy utóbbi kutatás tárgyául marad. Egyébiránt nincs ok a régi szövegtől eltérni, és a legegyszerűbb feltevés mindenestre az, hogy Censorinus az 139-iki július 21-én beállott Sothis-korszak újulásának adatát alexandriai megfigyeléseknek köszönheti. Ha meggondoljuk még azt, hogy ilyféle megfigyelések — a heliakus kelteknek a földrajzi szélességektől való függését mellőzve — némileg bizonytalanok, úgy leginkább elfogadhatjuk Oppolzer adatait, melyek szerint a Sothis-korszak megújulásai a következő júliusi esztendőkhöz ünnepeltettek :

Kr. e. 4236

időköz : 1460 esztendő.

Kr. e. 2776

„ 1458 „

Kr. e. 1318

„ 1457 „

Kr. u. 139

A Kr. előtti 1318-ik évszám helyessége kitünő támaszponttra talál egy régi felirat szövegében. A Ramesseum mennyezetén találni utalást egy ilyen korszak megújulására és az itt használt jel a holdhónap 20-ik napjára mutat. S láttuk is, hogy a Kr. előtti 1318-ik évben a Sothis kelte tényleg e holdphásisra esik.

Ha a Kr. előtti 2776-ik évben történt Sirius keltét közelebbről megvizsgáljuk s ama júliusi dátummal összehasonlítjuk, a melyen a napnak a Rák csillagzatába való belépése történt, úgy látni, hogy

a napnak a Rákba való belépése történt :

Kr. előtti 2776-ik július 17-én 7^h 59^m-kor,

a Siriusnak thoth 1-én történt heliakus kelte, azaz a Sothis-korszak kezdete volt :

Kr. előtti 2776-iki július-hó 18-án.

Kr. előtti 2776-ik július 17-én beállott tehát a napfordulat, és egy nappal később a Sirius heliakus kelte s ezzel együtt a Sirius-év újnapja. A napfordulattal beállott a Nilus áradása, a miből annak összefüggése a Siriussal eléggé világos. Innét van az, hogy oly gyakran olvasunk „a *Sothis-csillagzatról, mely hozza a Nilust*“, s innét ered Isis istennőnek, mint áradást keltőnek. ősrégi fogalma.

A napfordulat pedig függ a tropikus esztendőtlől, mely 365·2422 nappal egyenlő; míg a Sirius-év ezen korszakra nézve a júliusi évvel, azaz 365·25 nappal egyenlő. Ez okozza azt, hogy ezen két esemény idővel mindinkább távolodik egymástól. Kr. e. 3276. évben a napfordulat július 21-ikére, a Sirius heliakus kelte pedig július 18-ikára (= a mozgó évi *pachon* elsejére) esett; Kr. előtti 2776. évben a napfordulat és a Sirius heliakus kelte közti különbség alig egy napot tett ki, míg 100 évvel ezelőtt, azaz Kr. e. 2876-ban mindkét tünemény egy napra esett. Kr. előtti 14. században a Sirius heliakus kelte július 19/20-ikára, míg a napfordulat július 6-ikára esett. De azért a napfordulat és a Sirius kelte közti különbség az egyiptomiak történelmi korszakában korántsem volt olyan nagy, hogy ne lehetne mind a kettőt a Nilus áradásával összefüggésbe hozni.

Az egyiptomiak egy másik korszaka, mely a chronologusok véleménye szerint szintén nagyfontosságú, a *phönix-korszak*. *Ideler* benne a nagy Canis-csillagzat korszakának jelképét vélte, míg *Lepsius* a nevezett korszakot a tropikus napév és a mozgó év közti kiegyenlítési korszaknak magyarázza. Míg a *Sothis-korszak* az állandó Sirius- és a mozgó év közti kiegyenlítést okozta, úgy ez a tropikus és mozgó év közti kiegyenlítést képezte. Tény az, hogy a phönix-madárrol szóló regében, mely szerint 500 esztendő múlva a messze keletről a Re istennek szentelt *Heliopolis* városába repült, hogy ott elégjen és a hamuból megifjodva keljen, mást nem láthatunk, mint egy astronomiai allegóriát. Vajjon eme 500 esztendő egy magába visszatérő időszakot jelent-e, az csak behatóbb kutatások tárgyát képezheti, jöllehet a rendelkezésünkre álló hiányos és csekély anyag mindenkor csak hypothesiseket fog szolgáltatni.

Azt hiszem, hogy a phönix-korszak, ha neki egyáltalában valami chronologiai jelentőség tulajdonítható, nem volt más, mint egy holdkorszak, a melynek segítségével a holdnak synodikus keltét kapcsolatba akarták hozni a 365 napos csillagászati esztendővel. Már előbb láttuk, hogy 25 mozgó napév, egy napnak 0·05-nyi törtrésztől eltekintve, 309 synodikus hónappal egyenlő, úgy hogy csak 20 ilyen 25 esztendős korszak, azaz 500 év múlva a különbség egy napot tesz ki. Ezen egynapi különbséget természetesen rectificálni kellett, mert különben elveszett volna a napév

és a synodikus holdforgás közti összhangzat; s ez vezethetett a 25 évi *apis-* és 500 esztendő *phönix-korszak* használatára.

A régibb chronologusoktól teljesen mellőzött korszak az úgynevezett *Set-korszak*. Ez ősrégi berendezésű s számos régi feliratokon található. Megújulását több napig tartó ünnepélyekkel tartották meg. S a mint nálunk szokás 25—50 vagy 100 éves jubileumokat tartani, úgy szokásos volt a régi egyiptomiaknál a 30-ik évfordulót fényesen megülni.

Janus Pannonius dicséneke Jacobus Maecellusra.

(Kivonat Hegedüs István lt. márczius 1-én tartott székfoglalójából.)

Szerző értekezése bevezetésül szolgál az elsőrangú humanista költő nagyszabású epikus költeményéhez, melynek műfordítását szintén bemutatja.

E bevezetésben előadja azt a jellemző tényt, hogy a magyarországi latin epika a maga tárgyait a hazai történetből szereti meríteni. Így mindjárt az első latin költemény, mely Nagy Lajos korában keletkezett, melynek czíme *chronicon rhythmicum* (kiadta Engel a Monumenta Ungricában, Bécs 1809.). A bécsi krónikát nyomon követve a meistersünger-i verses formában — ha ugyan itt a forma szó nem volna *lucus a non lucendo* — magyar történetet ad, a magyarok történetét tárgyalja egész Salamon király uralkodásának kezdetéig; Stieroechl-nek 1519-ben megjelent *Stauromachiája*, melyet szintén Engel tett közzé, a paraszt lázadás történetét tartalmazza. Az egész XVI. század latin költészete az egykorú eseményeket dolgozza fel, így az aránylag legtehetségesebb Schesaeus Keresztély: *Ruinae Pannoniaeje*, *Sziget ostromáról* cz. művei, hasonlóképp Csabai, Gabelmann, Thuri György, Sommer Czernovich, Uncius, Lebel és mások honi eseményeket tárgyalnak. Ide sorolhatók a XVI. és XVII. század elegiái, epigrammjai (Filiczki, Bocatius). Mind a magyar föld légkörében érezzük magunkat, ha e költeményeket olvassuk. Csak a classikus formák, az utánczó költészet eszmetársítása, gyakran a cento-készítésig süllyedő önállótansága, a tisztán latin irodalmi emlékek ellenállhatatlan befolyása, a többé-kevésbbé zengzetes latin nyelv tanúskodnak a mellett, hogy a renaissance hatását hazánkban is teljes erővel megéreztek: nemzetünk az európai kultúra áramlatába került; de azért hazai tárgyat választott a latin költő is. És a hang is hazafias. Nem jut eszébe a német ajkú latin költőnek más, mint hogy Zrínyi nagyságát magasztalja, a török

kiüzése mellett izgasson. A szász Schesaeus és Lebel a magyar dicsőségért lelkesednek.

Mindig a közérzület ereje, a közszellem ihlete, lelke hatja át a latin költőket is. Bennök Magyarország jó szelleme beszél hozzánk. Mégis Janus Pannonius egy pár hazafias elegiáján, főként a Mátyás király bosnyák hadjáratáról szóló elegián kívül, melyet költőnk Mátyás király nevében és megbízásából Antonius Constantinus olasz költőhöz intéz, nagyszabású epikus műveiben, melyeket a *Silva panegyricabon* találunk, csak igérkezik, hogy majd Hunyadi János tetteit fogja magasztalni, tényleg idegen légkörben mozog. Idegen a tárgya annak a nagy terjedelmű (a bevezetéssel együtt 2923 sor) epikus művének is, melyet szerző fordításban bemutat. Fölveti a kérdést: mi vezette a költőt tárgya választására, minő felfogással dolgozta ki?

Széles alapon az egykorú történeti források és az újabb pragmatikus történetek alapján kutatta fel az értekező mindazt, mit az eposz hősére, Marcellusra, vonatkozólag talált. Minthogy a költemény tárgyát Velence és Milano közt több ízben kiújult és a *terra ferma* birtokáért folytatott változatos, de minden magasabb történeti eszmét nélkülöző háború alkotja, az értekező az egykorú naplók, emlékbeszédek, életrajzok: Poggio, Pier Candido Decembrio, Soldo, Porcellius, Polismagna munkái alapján igyekezett azt a hagyományt felépíteni, mint egy epikai situációt megrajzolni, mely Janus Pannoniust epikus költeményének megírására ihlette, a részletekre nézve informálta. Lépésről-lépésre mutatja ki, hogy mily apró részletekig egyezik a Janus Pannoniustól megénekelte események rajza a Guarinus irodalmi köréhez tartozott Decembrio két művének illető passusaival és Poggio történeti művével. De úgy ez egykorú művek, valamint Daru gróf, Romanin, Le Bret, Leo pragmatikus történeteikben a költemény főhősét: Jacobus Antonius Marcellust korántsem ruházzák fel oly hatáskörrel, hogy mintegy a velencei hadvezérlés és politika középpontja, főrugója, intézője, vezérlő szelleme lett volna. Sőt a költemény legmegragadóbb és legesodálatra méltóbb mozzanatait (a Pó szigetén vívott csata, Brescia hősi fölmentése, a hajóknak a havasakon át a Garda vizére bocsátása) mind mások tényeiül tüntetik föl mindeme források.

Piccininóval, Milano főhősével, voltaképp Sforza, Velence condottiere vezére mérkőzik meg. Mi oka, hogy Janus Pannonius mégis Jacobus Antonius Marcellust teszi valóban epikus hőssé az események koncentrációja útján? Értekező épp e ponton mutatja ki Janus Pannonius epikus tehetségét.

Az ok: 1. mert nem egy bérbefogadott vezérre, de Velence őspatricius családjából, nagy hagyományok örökébe lépett hősré akarta visszavinni az események összes szárait.

2. Mert *római*vá akarta tenni. A Marcellus *név* véletlen találkozása (nomen et omen) a Claudius Marcellusával, a ki legelőször verte meg a punokat, ki Sziaciliát meghódítá, nagyon alkalmassá tette Marcellust, hogy ő legyen a nagy jóslatnak való-sítója, betöltője, melyet Claudius Marcellus Sziaciliában a *Pa-líci*-tó ikergeniusától hallott, kik előre megjósolják Claudius Mar-cellusnak Carthago bukását, Róma emelkedését, világ-uralmát, e világoralom bukását és ennek átöröklődését Velenczére és a velencei ösesaládok közt épp a Marcellusokra száll a nagy hagyomány hitbizományba.

Ime, mint teremtet a sok tekintetben köznapi érdekharczról epikus jellemű cselekvényt.

Értekező itt nem állott meg. Kutatta a formát, kutatta a hangulatot is, mely döntött a tárgyválasztásnál és lelkesített a kidolgozásnál.

A formát a panegyricusokban találta meg. Mintegy a *mi-lieut* képezte Guarinus iskolája, melyben épp ekkor azokat a mű-veket olvasták és tárgyalták, melyek az ujság ingerével hatottak. E munkák az újonnan felfedezett codexek voltak. Ezek közt volt a *XII. panegyrici*, mely Mainz-ból került elé és *Aurispa* másola-ta nyomán jutott a Guarinus könyvtárába. Az értekező e panegyricusok élén álló Plinius-féle panegyricus stilszerű saját-ságait jellemezte egy pár vonással és kimutatta a Guarinus iskolájához tartozó írónál, főként Decembrionál és Porcellius poetánál ugyanezt a hangot, felfogást és compositiót. Ekkor minden történet csupa *laudatió*vá változott, mint a hogy a Tacitus-féle *Agricola* életrajz is voltaképp a rhetorika e műfajához tar-tozik. Festette értekező ez irány kártékony hatását a valódi köl-tészetre és épp azon hibákat mutatta ki, Janus Pannonius művé-ben, melyek Krisztus utáni *első* század költői irodalmának sajátja. Janus Pannonius éppen e légkörbe lép, ez hatja át a gyermeki szívet és ez impregnálja költői egyéniségét.

A másik kérdés a *hangulatra* vonatkozott. Itt Janus Pan-nonius több epigrammjából, melyeket fordításban közöl, kimu-tatja, hogy mint lép Janus Pannonius összeköttetésbe a költe-mény hősével, mily meleg hála-érzettel csüng rajta és mint őrzi meg e hálát élete végeig. Maga Jacobus Antonius Marcellus is költői természet volt, a költőt támogatta. Ez az oka a költemény elragadtatott hangulatának, ama remek párhuzamra ez ihlette a költőt, mely nemcsak e panegyricus végén, de egy epigrammban is előfordul. Mindent egybefoglalva, szerző ez értekezésében arra a következtetésre jut, hogy eredeti felfogásnak tekinthető az epikus conceptio, mely hősét nemzeti és egyszersmind római hőssé avatta és így világtörténeti eszme hordozójává, miáltal a Velence és Milano közti bonyolult és sok tekintetben kisszerű

érdeklarczokból Velence világhatalmi küzdelmét tudta megalkotni és így szilárd alapot vetett egy valódi eposznak.

Értekező előadja, hogy ő látta Velenczében Marcellus síremlékét. Meghatottan konstatálja, hogy a költő sírja maig névtelen. Ha volt is síremléke, mint némelyek a Guarinus Baptista készítette sírversből következtették, a török hódoltság idején elveszett, s a pécsi székesegyház restaurációja alkalmával azok, kik közvetlen szemlélői voltak az építésnek és tüzetesen ismerték a székesegyház összes emlékeit, síremlék nyomára nem akadtak. „Eljött az ideje — végzi Hegedüs felolvasását — hogy a nagynevű püspök, a lánglelkű költő emléke látható jelben is megörökíttessék. Legszebb emléket pedig összes műveinek új kiadásával lehetne állítani.“

Bölcs Leo császárnak a Hadi Taktikáról szóló munkája.

(Kivonat dr. *Vári Rezső* április 5. tartott felolvasásából).¹

Értekező megköszönvén az Akadémiának, hogy az elmúlt években módot adott neki Leo Taktikája új, kritikai, kiadásának előkészítésére, összefoglalja tanulmánya eredményeit, s iparkodik megfelelni monographiájában azokra a kérdésekre, melyeknek megfejtését a Taktika olvasásakor a historikus és hadtudományi író a philologustól várja. Mivel a Taktika szerzőségét is kétségbe vonták, előrebozsátja Bölc Leo életrajzát, adja a munka tartalmát, viszonyát forrásaihoz, bebizonyítja, hogy egységes szerkezetű mű, s megismertet kézírataival, kiadásával és fordításaival.

I.

Leo atyja I. Basileios császár volt (867—886.) az ú. n. macedon dinasztia alapítója, anyja Eudocia Ingerina, kitől 866. szeptember 1-én született. Leo nem bírta atyja rokonérzését, a ki minden szeretetét első házasságából származott Constantinus nevű fiára pazarolta. Basileios császár gyermekeinek (Constantinus, Leo, Alexander és Stephanusnak) nevelését korának legmíveltebb, legolvasottabb férfiára, Photius konstantinápolyi patriarchára bízta. E kiváló mester, a kinek a görög irodalomtörténet és nyelvészet oly rendkívül sokat köszönhet, Leót a tudományokkal, de különösen a klasszikus írók munkáival ismertette meg, a miről a Taktika stílusa is sok helyen tesz tanúságot. A bizánczi történetírók *σοφώτατος* és *φιλόσοφος* jelzőt adnak Leónak, egyesek kiemelik nagy körültekintését és vallásosságát. Basileios még

870-ben tette Constantinus és Leo fiait társcsászárokká, kiknek uralkodói hatalma azonban, nagy fiatalságuknál fogva, természetesen csak névleges lehetett. Már társcsászár korában fordult Leo ellen az ármány, melynek majdnem áldozatul esett. Atyja ugyanis egy meghitt emberének, Santabarenus nevű szerzetesnek besúgásai és fondorlatai folytán, Leónak mind a két szemét ki akarta tolatni, de a szenátus közbenjárására börtönné változtatta büntetését és csak kevéssel halála előtt adta neki vissza szabadságát. Atyja elhunytá után, ki előtt bátyja már sirba szállt, 886. aug. 29-én lett a bizáncziak fejedelme. Társa a trónon, öcsese, Alexander jóval fiatalabb lévén nála, az uralkodás minden gondja Leo vállaira nehezült. Ha nem is dicsőségesen, de okosan és ügyesen kormányzott. Trónja-élete ellen szőtt összeesküvések, a papsággal való viszálya; feszült viszonya öcsesével, Alexanderrel, birodalma ellen intézett támadások meg nem akadályozhatták őt abban, hogy fia részére a trónt biztosítsa.

Mindjárt uralkodása elején újra Santabarenus szőtt ellene összeesküvést, melyben állítólag Photius is részt vett. Talán nem is volt nagy a veszedelem, de az alkalom kedvező volt, hogy magát Santabarenuson megboszulja s Photius helyébe, kit számkivetésbe küldött, öcsesét ültesse a konstantinápolyi patriarchatusi székbe. Ez volt az önállóan uralkodó fejedelemnek első tette, mely arról tanúskodik, hogy a tanítvány nem érzett mestere iránt melegebb ragaszkodást. Komolyabb összeesküvésekre maga Leo szolgáltatott okot azzal, hogy még első felesége, Theophano életében, Zautzas Stylianos magister leányával, Zoe-val kezdett viszonyt s férjét megmérgeztette. Két ízben törtek Zoe férjének rokonai a császár élete ellen, a ki azonban szerencsésen elkerülte a veszélyt. Majd 902-ben egy körmenet alkalmával kis hía, hogy egy merénylő támadásának áldozatul nem esett. A kínpadra vont merénylő ugyan nem vallott semmit, de az emberek rebesgették, hogy Alexander keze működhetett a dologban.

Leo kezdettől fogva gyanakvó szemmel nézte öcsesét, a mi kétségkívül egyik oka volt annak, hogy ez mit sem törődve az uralkodással, kicsapongó életet élt. Bizalmatlansága daczára Leo, halála előtt, mégis öcsese gyámsága alá helyezte kiskorú fiát, Constantinust, de egyúttal megnyerte fia és neje részére a szenátust, kinek tagjait birtokok adományozásával és ajándékokkal iparkodott magának lekötelezni. A hadügy felvirágoztatására célzó törekvéseivel pedig tekintélyre tett szert a hadsereg előtt.

Birodalma egyik fontos tényezőjével, a papsággal, házasságai miatt élete vége felé viszályba elegyedett. Már Zoeval való házasságát nem áldotta meg a patriarcha. Zoe halála után Eudociát, s újra özvegységre jutván, Zoe Karbonopsinát vette nőül. De már a harmadszori házasságot is tiltotta a törvény s bár a

pápa, kihez Leo fordult, az ő javára döntött, mégis holtá után a görög egyház érvénytelennek nyilvánította a római doctrinát.

A belügyi kormányzás terén oly ügyes Leo, kifelé nem tudott országának hirt, nevének becsületet szerezni. Szomszédai között, kik birodalma békéje ellen törtek, ott voltak északnyugaton a bolgárok, kiknek harcziás és kegyetlen csárja, 888-ban történt trónra lépése után, bolgár kereskedelmi érdekek állítólagos megsértése miatt, nemsokára háborúba elegyedett Bizánczczal. Crenetes, görög hadvezér vereséget szenvedvén, Leo a harcziás híru turkok fővezéreivel, Árpád és Kurzánnal szövetséget köt a bolgárok ellen, kiket a magyar vezérek, Nicephorus Phocas, Leo e legszerencsésebb hadvezére támogatásával, három csatában tökéletesen megvertek. A békekötés után az álnok Symeon a besenyők segítségével felgyújtja és feldúlja a távol hadakozó turkok atelközi szállásait, s Leo újabb hadait visszavervén, hatalmát Bizánczczal szemben végkép megszilárdítja.

Még 888-ban a fellázadt longobardok verték meg Leo hadait, majd a szaraczenokkal, a keletrómai birodalom ez ádáz ellenségeivel gyűlt meg a baja. Ezek sorra elfoglalták 894-ben Samost, a Kyklasok és Sporasok szigeteinek nagy részét, 895-ben Corumot, Cappadocia e végvárát, 903-ban Lemnost; közben feldúlták a virágzó Demetriast és 904-ben Szalonikit, a birodalomnak Bizáncz után legnépesebb városát; 902-ben Taormina gyáva földadásával veszendőbe mentek a sziciliiai birtokok, melyeket az afrikai arabok ragadtak el a bizáncziaktól. E rendkívüli veszteségeket vezérei hiányos katonai képzettségének s a hadtudományok elhanyagolásának tulajdonította Leo. Ez okból áttanulmányozta a régi hadügyi írók műveit, célja lévén, hogy „alvezérei számára és azoknak, kikre a hadi ügyek bízva vannak“, „bevezetést“ adjon a hadi taktikába. Képzett vezérekkel remélte a Kelet felől fenyegető veszedelmet, a szaraczenok hódító előrenyomulását feltartóztathatni.

Irodalmi működése mind az ideig, bár nem volt határozott irányú, mégis messze járt a hadtudományi iratok tartalmától. Hajolva kissé a mysticismus felé s mint Photius tanítványa, a hitvitázás mezejére lépett, de homiliái, panegrikus beszédei, liturgikus imádságai az e téren gyakorlatlan író mutatják. Érdemesebb törvényhozói működése. Hatvan könyvre terjedő nagy gyűjteményes munkában kiadta rostált alakban a már atyja idejében átdolgozott és bővített Justianianus-féle törvénytárat, mely kiadás, bár csonkán jutott ránk, a római és bizánczi jognak monumentális kútforrása. Kiadott továbbá a kánoni jogra vonatkozó novellákat is, és összeállította a patriárkaszékek lajstromát. Fennmaradtak tőle jambusos versek és epigrammák, meg jövődömondások is, melyekben a bizánczi költők ismeretes darabos és

homályos nyelvén megjósolja a birodalmat majdan érő eseményeket.

912. május hó 11-én vetett véget a halál Leo császár mozgalmas és tevékeny életének. Egyes gyöngéitől eltekintve, humanus fejedelem volt, mely tulajdonsága kivált élete vége felé bizonyos szelid, de kitartó erélyességgel párosult. A hadtudomány terén kifejtett tevékenységéről még nem állítottak oda eléggé kidomborodó képet. Ezt forrástanulmányokon alapuló monographiámban kíséreltem meg. Az eddig ismert két arckép közé, melyet a politikai és irodalomtörténet állít elénk, egy harmadikat igyekeztem illeszteni, melyben talán mind az irodalomtörténész, mind a historikus rá fog ismerhetni Böles Leo alakjának praegnansabb vonásaira.

II.

A mi már most Böles Leo császárnak Hadi Taktikáját illeti, mondhatni, hogy fontos e munka már csak nagy terjedelménél fogva is. Áll t. i. egy előljáró beszédből, 20 különböző nagyságú és különböző tárgyú fejezetből és egy összefoglalásból. A mű tartalmát mindjárt az Előljáró beszédben közli a szerző. Nem tisztán taktikus kérdésekre felel meg benne, hanem logisztikai, polioszetikai, strategikai utasításoknak is tára műve. Nem olyan értelemben vett taktikus munka tehát, minő pld. az *Aelianusé*, s így nem is illetné meg az a cím Hadi Taktika, hanem tán inkább az, melyet az egyes fejezetek élén olvasunk, t. i. *Előkészületek a háborúra*.

Mert mit értett maga a szerző ezen a fogalmon Taktika? Meghatározását megadja ő maga az I. fejezet kétféleképen, mondván: „Taktikán értjük a háborúban való mozgások tanát” és „Taktikán értjük azt a hadvezéri tudományt, mely csatarendbe állítással, felfegyverezéssel és katonai mozdulatokkal foglalkozik.” Vagyis azt akarja mondani, Taktika annyi, mint a háborúban való mozgások tana, de annyi is, mint az e tannal való foglalkozás; hiszen mi is kettős értelemben használjuk a taktika szót. De nem szem előtt tartva e meghatározásokat, és olvasva a fent közlött idézetet, legott látjuk, hogy Leo nemcsak taktikai utasításokat ad. Ha mégis ezt a főcímet adta munkájának, arra az az elv vihette rá, hogy „A potiori fit denominatio”.

Hiszen szorosabb értelemben vett taktikát nem is volt számdékában adni. A császárt Taktikájának megírására az a tapasztalat vitte rá, hogy a hadügy iránt való érdeklődés, a harczi érzés, a katonai írók ismerete igen alacsony fokon áll birodalmában. Célját világosan nevezi meg munkája Előljáró beszédben: régi érvényére emelni a hadtudományt. Be is vallja nyíltan, hogy nem restelt korábban élt írókból összeböngészni azt, a mit

említésre méltónak és a korabeli viszonyokkal megegyeztethetőnek tartott. Nem plagiátor ő, mert igen sok helyen őszintén és egyenesen megnevezi forrásait, de igen lelkiismeretes kompilátor vagy jobban mondva átdolgozó, a mint az igen sok görög író volt. Viszonyítva munkáját az ő kora és még inkább a későbbinek irodalmi termékeihez, kétség kívül arra a következtetésre fogunk jutni, hogy világosságra, stilisztikus szerkezetre vonatkozólag — egyes helyeket nem számítva — eléggé kidolgozott műhatását teszi az olvasóra. Olyan mindent összefoglaló és mégis mindent apróra részletező taktikus munka sem a görög, sem a római iradalomból nem jutott reánk.

Pedig a taktikus irodalomnak jeles munkásai voltak a görögök között. Már a nagy történeti és hadtudományi író meg hadvezér, a Kr. e. az V. és IV. évszázadban élt Xenophon mondja egyik munkájában: „Bizony szép tudomány a taktika. A rendezett hadsereg rendkívül különbözik a rendezetlentől, s valamint kövek és vályog, fa és cserép rendezetlen halmazatban mire sem jők, de mihelyt alul, illetőleg felül elrendeztettek a se nem rothadékonys, se nem oldódó anyagok, a kövek, illetőleg a cserép, közbül pedig a vályog és a fa, ez az építő-anyag legott nagyon becses birtokká válik“. És sok-sok száz évvel később Michael Psellos, a bizánczi polihisztor is, ki 1020—1105-ig élt, a tudományok tudományának nevezi a taktikát. Képzeltető tehát, hogy kiváló gondot fordítottak arra, hogy a sereg harcza állításának kérdéseit tudományosan is megvittassák. A Trajanus császár (98—117. Kr. sz. u.) uralkodása idejében élt görög író Aelianus ránk maradt Taktikájában elősorolja azokat a taktikus munkákat, melyeket, állítása szerint felhasznált, s szószerint ezt mondja: „A homerosi taktika Stratoklesben, Hermeiasben és kortársunkban, Fronto volt konzulban (ki azonban talán latin nyelven írt) talált feldolgozókra. De elméleti részét a taktikának bővebben dolgozta ki Aeneas, ki ezéljünknek megfelelő sztratégikus könyveket is szerkesztett, melyekből kivonatot készít a thessaliai Kineas: nemkülönben az epirusi Pyrrhos is szerkesztett egy Taktikát (ez a rómaiaknak ismeretes, félelmetes ellensége volt) és fia Alexandros, azután meg Klearchos. Folytatólag Pausanias (természetesen nem a híres földrajzi író), Euangelos és a megalopoliszi származású Polybios, egy soktudományú férfiú, ki Scipióval érintkezett volt, Eupolymos és Iphikrates. Írt egy taktika-tant a stoa híve, Poseidonios is, és még több más, kik Vezérfonalakat írtak, mint például Bryon, míg mások speciális iratokat is tettek közzé e tárgyról“. Ezek közül az itt említett Taktikák közül csak a Poseidoniosé maradt ránk tanítványának, Asklepiodotosnak neve alatt. Aelianus Taktikáját átdolgozta a Hadrianus császár uralkodása idejében élt nikomediai Flavios Arrianos s nem

lehetetlen, hogy még mások is. Justinianus császár (527—565.) uralkodása idejéből fennmaradt egy bizánczi névtelennek hadtudományi munkája, melynek nagyobbik felében taktikus kérdésekre felel meg. Talán vagy egy évszázzal Leo császár előtt (ki határozottan mondja „a kevéssel előttünk élt fiatalabb írók“) szerkesztett egy taktiko-stratégikus munkát valami Urbikios, kinek e művét a legtöbben nem elég okkal a VI. évszázban élt Maurikios császárnak (582—605) szeretnék tulajdonítani. Ez az Urbikios emlékszik meg először munkája XI. fejezetében az avarokkal egyetemben a turkokról is. Időrendben erre következik Leo császár Taktikája, azután pedig egy Nikephoros Phokas császárnak (963—969) tulajdonított, nagyobb részében még kiadatlan és ismeretlen Taktika, melynek eddig hibásan azt a címet adták: „Hogyan kell tábort ütni?“ Egy évszázzal rá a bizánczi főrend Kekaumenos is írt egy ethnográfiai megfigyelésekkel tarkított taktikus könyvecskét, s befejezi a görög taktikus irodalom termékeinek sorát VIII. Konstantinos császárnak (1025—1028), II. Romanos fiának, csonkán ránk jutott Taktikája, mely azonban nem más, mint Bölcs Leo császár művének, különösen a hadi terminus technicusokra való tekintettel átdolgozott kiadása.

A görög irodalomnak e taktikus termékeit azért soroltuk elő, hogy az olvasó ne csak Leónak Taktikájáról, hanem forrásairól is tudomást szerezzen. Mint már mondtuk, Leo többeket ezen elősorolt elődeiből nagy mértékben kiírt, illetőleg átdolgozott. Tette pedig ezt a legnagyobb mértékben Urbikios munkájával, kinek úgyszólván egész művét átvette. De Aelianusból és Arrianusból is vett át egész részeket, sőt úgy látszik, Polybiost is forgatta. Hogy munkája nem volt egészen taktikus munka, annak oka nagy részben az, hogy más segédforrásokat is keresett művéhez. Így ő maga felemlíti a Kr. sz. u. az I. évszázban élt Onesandrost, kinek a hadvezéri tisztségről szóló értekezését úgyszólván egészében átvette.

A taktika bécsi kéziratának egy oldaljegyzete Leo császár forrásaiul megnevezi még ezeket: Arrianos, Aelianus (ezekről fentebb volt szó) Pelopsot (kiről nem tudunk semmit; talán Polybiost akarja mondani), Onesandrost, Minast (erről sem tudunk semmit) Polyainost (kiről tudjuk, hogy egy taktikát írt három könyvben), Syrianost, (talán az ismeretes új-platonikus) és Plutarchost (nem a chaeroneai, hanem a Syrianos tanítványa); Urbikios azonban, Leo főforrását nem említi meg.

A Taktikának a forrásaival való összevetése mindenesetre arra az eredményre vezet bennünket, hogy Leo a taktikus irodalom legnevezetesebb termékeiből compilálta művét. Ezt Urbikios munkájára nem foghatni rá. Az Urbikios munkája értékes, szakszerű munka. A Konstantinos Taktikája egyenesen a Leo

császár művének átdolgozása; a VII. Konstantinos (Porphyrogeneta)-nak tulajdonított kis Strategikon című munka nem egyéb, mint Urbikios említett műve XI. fejezete 1—3. szakaszának átdolgozása,

Nem áll tehát *Salamon Ferencz* hírneves történetíróknak az az elmélete, hogy Urbikios (illetőleg nála Maurikios), Leo és Konstantinos taktikus munkái egy közös forrásba mennek vissza.

De nemcsak *Salamon Ferencz*nek a véleménye dől így meg, hanem a német *Zachariae v. Lingenthal*-nak a véleménye is, ki azt állította, hogy a Taktika nem lehet a szelidlelkű Bölcs Leo császárnak a műve, hanem bizonyára a jóval harcziásabb lelkületű III. Leo-é, ki 717—741-ig uralkodott Kr. e. Ha nem említené is Bölcs Leo művében atyját, Basileioszt, ha nem volnának is egyéb történelmi vonatkozások a Taktikában, maga az a tény, hogy nagy mértékű compilatio, érthetővé teszi Bölcs Leo szerzőségét, melyet elvitatni a német tudósok egy része hiába kísért meg.

III.

Miután így kivonatossan megismertettük az olvasóval tudományos vizsgálódásainknak eredményét, végezetül a teljesség kedvéért hadd szenteljünk néhány sort a Taktika kézirati hagyománya, kiadása és fordításai ismertetésének.

Mint már állítottuk, e kézikönyv utasításai igen nagy tekintélyre tettek szert a középkorban. Erről ama másolatok sokasága tanúskodik, melyeket az európai könyvtárakban őriznek. E másolatok között leghitelesebb értékű a firenzei Laurentiana-könyvtárban megtekinthető kézirat, melynek jelzete LV. 4 és a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban őrzött Philologicus gr. 275-ös jelzésű hártyakódex. Mindakettőt a X. évszázad végén írták. De Milanóban, El Escorialban (Spanyolországban) és Rómában is vannak e műnek fontos másolatai, melyek a XI. és XII. évszázadban keletkeztek. Belőlük származtak le a XV. és XVI. évszázadnak értéktelen másolatai; ilyeneknek felhasználásával készült a műnek nyomtatásban való kiadása Leydában 1612-ben, a nagytudományú Jan Meurs tollából; ez Leo editio princeps, és két nyelvű kiadás.

A lapszéli hasábon Checus János latin fordítását, a belsőn a görög szöveget a XV. évszázadbéli ismeretes rövidítésekkel, illetőleg összevonásokkal közli. Tudományos célját tekintve, e kiadást teljesen hasznavehetetlennek állíthatni: először, mert a szöveget három, a munkát csak töredékesen adó kézirat után nyomatta le, illetőleg fákolta össze a kiadó; másodsor, mert a szöveg tele a legbosszantóbb sajtóhibákkal, s harmadszor azért, mert a Checus-féle fordítás más, és pedig jobb szöveg alapján készül-

vén, ez a kétféle szöveg a kutatót könnyen megtéveszti. Meurs (v. latinos nevén Meursius) kiadását a firenzei kézirat eltérő olvasásainak felhasználásával az olasz Lami (1745-ben) tökéletesbítette. Mindazonáltal ez a kiadás is hemzseg a sajtóhibáktól; de ez csak kisebb baja a műnek: nagyobb fogyatékosága az, hogy az említett firenzei kéziratnak olvasásait csak igen hanyagul és felületesen aknáztta ki Lami. A Meurs-Lami-féle szöveget lenyomatta a francia Migne „Patrologiae cursus completus“ című hatalmas vállalkozása görög sorozatának 107. kötetében, mely Párisban 1863-ban került ki a sajtó alól. Mivel e kiadások egyike sem ad hiteles és tudományos vizsgálódásokhoz alapot nyújtó szöveget, a Magyar Tud. Akadémia 1891-ben a sorok íróját bízta meg a kézirati anyag összegyűjtésével és egy új, kritikai kiadás készítésével.

Nem lévén a görög eredetinek hiteles források ismeretén alapuló szövege, természetesen az eddig megjelent fordításokra sem támaszkodhatott elég alappal a tudományos kutatás. Pedig, míg a másolatok arról tanúskodnak, hogy a könyvnyomtatás felfedezése előtt, illetőleg a középkor utolsó századaiban Bölc Leo munkája „A hadi taktikáról“ mily becses és fontos műnek tarták: addig a fordítások arról tesznek tanúságot, hogy az újkorban is becses útmutatások gyűjteményének tekintették e művet. A fordítások közül a viszonylag leghívebb a John Cheke (Joannes Checus) latin nyelvű fordítása, mely Baselben 1554-ben jelent meg, tehát fél száz évvel az eredetinek megjelentése előtt; egy azóta — úgy látszik — elkallódott jó angol kézirat után készült, s jobb ez eddig megjelent görög szövegeknél. Olaszra fordították Philippus Pigafetta (Velence, 1541.; Leyda 1586.; 1602) és Andvea (Nápoly 1612.); francziára Joly de Maizeroy (Páris 1771. 2: köt.), németre az eredetinek teljes meghamisításával, a tudománynak százados és nem eléggé szigorúan megróható félrevezetésével. J. W. von Bourscheidt (Bécs, 1771—1781. 5 kötetben). Magyarra csak egyes részeket fordítottak eddig, főként a XVIII. fejezetnek a turkok hadakozó módjára vonatkozó paragrafusait.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a Forster-féle mezőgazdasági jutalomról.

A bizottságba kiküldött tagok közül a márczius 8-án tartott ülésen jelen voltak: Galgóczy Károly lt., Horváth Géza, Szily Kálmán r. tagok, s Kodolányi Antal mint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület kiküldötte.

A bizottság elnökül Galgóczy Károly, s a jelentés elkészítésére Kodolányi Antal felkérte, felolvastatni a pályadij-szabályzat ügyrendi szövegezését, melyre nézve a bizottság elnöke sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy azokban nincs gondoskodva arról, hogy a pályadij egyes oly kiváló egyéneknek a mezőgazdaság egyik-másik terén olynemű eredményes működéséért is odaítélhető lenne, a mely működésnek eredményét sem nyomtatásban bemutatni, sem számokban kifejezni nem lehet ugyan, de a melyeket az ország gazdaközöniségének köztudata mégis korszakot alkotó működésnek ismer el, a milyen pl. volt bold. Kozma Ferencz miniszteri tanácsosnak a lótenyésztés fejlesztése körüli működése, melylyel a hazai lótenyésztést az ideig fel nem mutatható virágzásra emelte; a milyen volt Bedő Albert nyug. államtitkárnak a magyar erdészet megteremtése körüli munkássága; s a milyen a legújabb időben gróf Károlyi Sándornak a gazdasági szövetkezetek megalkotása érdekében kifejtett fáradozása, kiknek eredményes működését tehát, ha már az ez alkalommal a pályadij odaítélésénél szóba nem jöhet is, legalább a bíráló-bizottság jelentésében óhajtaná megörökítve látni. Ehhez, teljesen osztozva az elnök véleményében, a bíráló-bizottság is egyhangúlag hozzájárult.

A Forster-féle pályadijra 5 pályamű érkezett be és pedig 4 pályamű és 1 találmány; a pályaművek: Szalay János: Seprő czirok termelése, Rovara Frigyes: Répabogár pusztítása, Kossutány Tamás: Szőlő és bor czímű műve és Cserháti Sándor-tól a Növénytermelési kísérleti állomás 1894—96. évi jelentése. A találmány: egy gyomláló-készülék, mely jeliges levél kíséretében küldetett be.

Az alapítványi levél szerint világosan ki lévén kötve, hogy a be nem küldött munkák, vagy be nem jelentett találmányok vagy felfedezések is, melyekről a bíráló-bizottsági tagoknak tudomásuk van, a pályázaton tekintetbe veendő, a bíráló-bizottság figyelmét ezekre is kiterjesztette, s beható megrostálás után azon meggyőződésre jutott, hogy a beküldött, valamint a be nem küldött munkák között csupán egy van, mely mind elméleti mind gyakorlati irányban s valóban önálló becsű, s mely a mezőgazdaság terén határozott

jelentőségű haladást foglal magában, mely tehát a bíráló-bizottság véleménye szerint a pályadíj feltételeinek teljesen megfelel, és ez: Cserháti Sándornak a Növénytermelési kísérleti állomás évi jelentéseiben kifejtett s igazolt működése.

E véleményt következő indokolással van szerencséje a bíráló-bizottságnak az osztály elé terjeszteni.

Az a válság, a melyben a mezőgazdaság, a terményárak általános csökkenése következtében, világszerte sanyalódik, a magyar mezőgazdaságra kétszeres súlylyal nehezedik. Egyrészt az általános mezőgazdasági helyzet folytán, másrészt termelésünk fejletlensége következtében. Mezőgazdaságunk ugyanis csak alig egy évtizede kezdett kibontakozni a fejlődésének abból a kezdetleges állapotából, a melyben, a jobbágyi gazdálkodás abbahagyása után, a modern gazdálkodásra való átmenettel küzdve, a kedvezőtlen viszonyok között oly aránytalanul hosszú ideig vergődni volt kénytelen. Hazai mezőgazdaságunkat a válság tehát nagyon is erőtlen állapotban találta, vagyis még mindig oly időben, a midőn a gazdálkodás technikája egyáltalában nem fejlődhetett arra a fokra, a melyen a termények árának esése folytán bekövetkezett jövedelemcsökkenést a belterjes mezőgazdasági kezelés által előállított nagyobb mennyiségű terményekkel némileg ellensúlyozhatta volna. Mi annál kevésbbé volt lehetséges hazánkban, mert csaknem teljesen hiányoztak azok az intézmények, a melyek a mezőgazdasági termelés technikájának fejlesztésére, tudományos és gyakorlati kutatások alapján, a szükséges útbaigazításokat a gazdáknak megadhatták volna; miért is e téren jóformán csak a külföldön évtizedek óta rendszeresen működő gazdasági kísérleti állomások tapasztalatait és útbaigazításait voltunk kénytelenek többé-kevésbbé hazai viszonyainkhoz alakítva, felhasználni.

Ezek a külföldi tapasztalatok is azonban éppen az ottani fejlettebb gazdálkodási viszonyok és a mienktől eltérő állapotok miatt általában is csak nagyon csekély mértékben voltak hasznosíthatók, míg a növénytermelés terén a mi sajátos éghajlati és talajviszonyaink miatt pedig hasznukat éppenséggel nem vehettük. Ez képezi azután okát első sorban annak, hogy egész a legutóbbi időkig csak kevés számú mezőgazdasági növényfajt és ezeknek is csak már évszázadok óta termelt ugyanazon válfajtáit termelte a magyar gazda, a legtöbb esetben tudomással is alig bírván az újabb, jobb, megfelelőbb, bővebben termő, nemesebb fajtákról; valamint ez volt az oka annak is, hogy a termelés maga is évszázadokon át szokásos, sokszor nagyon is kezdetleges módon gyakoroltatott. Nemkülönben ebben kell keresnünk okát, hogy a műtrágyák használata is oly lassan terjedt s terjed még ma is a gazdák között.

Mindezekben minden országban, a mezőgazdaság sajátos tulajdonainál fogva, csakis az által lehet segíteni, ha a mezőgazdaság előhaladása követelte kísérletezéseket a hazai földön hajtják végre s

ha ezen tudományos alapokon végrehajtott mentől számosabb gyakorlati kísérletek nem egy-két helyen központosítva, hanem az ország minden egyes különböző éghajlati, domborzati, hydographia- és talajviszonyai között kipróbáltatnék. De még az ily kísérletek eredményei is csakis az illető gazdaság viszonyaira bírván értékkel, általános értékű tapasztalatokká nem fejlődhetnek, általános elterjedést nem nyerhetnek, ha hiányzik azon összekötő szervezet, mely a jól bevált tapasztalatokat máshol is felhasználhatókká tegye. Nemcsak kísérletezésekre van tehát a mezőgazdaság előhaladása érdekében szükség, hanem arra is, hogy azok tervszerű, tudományos alapon történjenek és hogy létesíttessék egy oly intézmény is, mely által a jól bevált tapasztalatok mindenki által használhatókká tétessenek.

Az első férfiú Magyarországon, a ki a tervszerű tudományos alapokon nyugvó mezőgazdasági kísérleteket kezdeményezte és ezek által immár tekintélyes eredményt is ért el, Cserhádi Sándor a magyar-óvári m. kir. gazd. akadémia rendes tanára volt. Ő mint a növénytermelési tanszék tanára és egyúttal a „Mezőgazdasági Szemle“ folyóirat szerkesztője lépten-nyomon tapasztalni volt kénytelen, hogy a mezőgazdasági növények termelésének szükséges fejlődése egyáltalában nem tart lépést a kor haladásával, mert hiányzanak azok a tudományos és gyakorlati adatok, a melyekre támaszkodva a növénytermelés fejlesztése — az új és jobb növényfajták meghonosításával, czélszerű művelési módok bevezetésével, az okszerű műtrágyázás alkalmazásával — szélesebb körben előmozdítható volna. És hiányzik főképen egy oly szervezet, a mely tudományos és gyakorlati kutatásai alapján a kísérletezésekre a gazdákat necsak ösztönözze, hanem útmutatásával, tanácsával a kísérleteket irányítsa is, nem különben mely azok ellenőrzésével a kísérletek megbízhatóságát emelje, az adatok összegyűjtésével és közrebocsátásával pedig a nyert kedvező eredményeket a közérdek javára általánosítsa.

Így kezdette ő meg, tanszékének a kísérletezés céljaira rendelkezésére álló igen szerény költségadományával, egyelőre csak az akadémia kísérleti terén a növénytermelési kísérleteket. Lassanként azonban összeköttetéseket szerzett a gazdák körében is, a kik közül az elért kedvező eredmények folytán mind nagyobb számban csatlakoztak hozzá, hogy az ő útmutatásai szerint, az ő ellenőrzése mellett mezőgazdasági növénytermelési kísérleteket végezzenek; és Cserhádinak e téren folytatott működése a növénytermelési kísérletek által a megfelelőbb növények kipuhatolása és elterjesztése, a műtrágyázás megismertetése és felkarolása és a czélszerűbb művelési módok tanulmányozása körül nemcsak határozott eredményeket mutatott fel, hanem bebizonyította azt is, hogy a magyar gazda megfelelő vezetés, irányítás, ellenőrzés és buzdítás mellett maga is képes és hajlandó használható növénytermelési kísérleteket tenni. Ez okból a földművelésügyi ministeriumhoz már 1891. évben részletes terveze-

tet nyújtott be egy állami növénytermelési kísérleti állomás létesítésére. Szerény körben addig is felmutatott sikerei a jövő fejlődés zálogát mutatván, a ministerium el is fogadta a tervezetet és az intézetet már 1892-ben a Cserháti vezetése alatt eleinte szerény keretben, a következő években azonban évről-évre növekedő arányokban és működési körben a megfelelő szellemi és anyagi eszközök biztosításával életbe is léptették. A magyaróvári növénytermelési kísérleti állomás nem valamely külföldi intézménynek másolata, hanem egészen speciális magyar alkotás. Szervezetének és működési körének lényege: hogy maga az állomás a maga laboratoriumában és kísérleti telepén csakis a növénytermelés fejlesztésének tudományos alapjait kutatja s kísérleti termeléseket végez, és csak ezek sikerülte esetén az így előzetesen kipróbált növényeket, művelési módokat, trágyázási anyagokat viszi ki a gyakorlati életbe további szélesebb körű kipróbálás végett.

Mivel pedig a növénytermelési kísérletek eredménye a legtöbb esetben csak helyi értékkel bír, általános következtetést azokból csak az esetben lehet levonni, ha mennél több helyen, mennél eltérőbb viszonyok között tételnek — az állomás a gazdák közreműködését is bevont munkálatai körébe olyformán, hogy az állomás munkálatait tulajdonképpen az állomástól nyert anyagokkal a tőle kapott útmutatás szerint az állomás ellenőrzése mellett maguk a gazdák végzik, a mi által az állomás nemcsak a növénytermelés fejlesztését közvetve előmozdítja, hanem a kísérletek tétele által haladásra is ösztönzi a gazdákat, s ez tulajdonképpen azon sajátosság, a miben a külföldi kísérleti állomásoktól eltér.

Hogy az állomás fennállása óta mily jelentékeny eredményt ért el, mutatja az, hogy míg 1891-ben 81 gazda tett kísérletet az állomás részére, 1892-ben 240, 1893-ban 319, 1894-ben már 645 és 1895-ben 1806, vagyis 5 év alatt összesen 3091 gazda tett kísérletet. Ezen kísérletek az egész ország területén hajtottak végre, ú. m. 1894-ben Abauj-Tornában 14 helyen, Alsó-Fehér 3, Arad 5, Bács-Bodrog 16, Baranya 10, Bars 12, Békés 25, Bereg 3, Bihar 19, Borsod 15, Csanád 6, Csik 1, Csongrád 9, Esztergom 4, Fejér 26, Gömör 7, Győr 13, Hajdú 7, Háromszék 10, Heves 18, Hont 11, Hunyad 5, Jász-Nagy-Kun-Szolnok 20, Kolozs 8, Komárom 24, Krassó-Szörény 1, Liptó 1, Maros-Torda 5, Mosony 16, Nagy-Küküllő 6, Nógrád 26, Nyitra 16, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun 53, Pozsony 13, Somogy 28, Sopron 14, Sáros 2, Szabolcs 14, Szatmár 9, Szepes 8, Szilágys 5, Szolnok-Doboka 1, Temes 15, Tolna 25, Torda-Aranyos 4, Torontál 13, Trencsén 5, Ugocsa 4, Ung 1, Vas 14, Veszprém 19, Zala 25, Zemplén 5, Zólyomban 3 helyen, úgy hogy a kísérleti állomás működése valóban országos jellegűnek mondható. Maga ezen egy adat is mutatja azt, hogy az állomás milyen közszükségletet képezett, mert megalakulása után a gazdák önként tömegesen vállalkoztak működését eredményessé tenni.

De haladást mutat az állomás a tekintetben is, hogy életbeléptetése óta a gazdák számára egy oly szakintézményt is képez, a melyhez a növénytermelésre vonatkozó minden szakkérdésben felvilágosításért bizton fordulhatnak és a mint a gyakorlat mutatja az állomás ebben az irányban is évről-évre növekedő működési tért foglal el.

A Növénytermelési kísérleti állomás működéséről évenként jelentést szokott kiadni, a melyek a végzett munkálatokat és eredményeket tartalmazzák. Ez a jelentés az első évben egy kis füzetet képezett s néhány száz példányban látott napvilágot, az 5-ik évről szóló már egy erős kötet, a melyet az állomás a mutatkozó érdeklődésnek megfelelőleg több ezer példányban volt kénytelen kinyomtatni, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagjainak, s ha kívánják, a többi gazdáknak is megküldhesse.

Kétségtelen tehát, hogy Cserhádi a mezőgazdasági növénytermelési kísérletezés megalkotása körül mind a mezőgazdasági tudomány, mind a gyakorlat szempontjából önálló becsesel bíró és határozott jelentőségű haladást képező munkásságot fejtett ki s különösen újabb gazdasági növények meghonosítása és tenyésztése, valamint a földmivelés terén s a szakismeretek terjesztése körül el nem vitatható érdemei vannak s az általa a növénytermelési kísérletezés útján 10 év alatt elért eredmények a magyar mezőgazdaság terén határozott haladást jelentenek, a mely az egész ország mezőgazdái-nak hasznára válik. Ezért működése a pályázati feltételeknek mindenben megfelelően, a Forster-János-féle akadémiai pályadíjat Cserhádi Sándor magyaróvári gazdasági akadémiai tanárnak és a magyar királyi Növénytermelési kísérleti vezetőjének javasoljuk odaítélni.

Budapest, 1897. április 3-án.

Horváth Géza, Galgóczy Károly, Kodolányi Antal,
Szily Kálmán
biz. tagok.

2. Jelentés a Lévay-alapból hirdetett pályázatról.

A M. T. Akademiának III-ik osztálya a Lévay Henrik alaphól már másodszor a következő pályakérdést tűzte ki: Fogyott-e búzáknak sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mely vidékeken s mely mívelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

E pályázatra négy pályamű érkezett be. Az I-ső számú pályamű jeligeje: „*A magyar buza törése nem üveges*“. Szerzője 141 ivlapon X. fejezetben foglalkozik a feladattal.

Az I-ső fejezetben a magyar és külföldi búza és búzaliszt elemzési adatai alapján tájékoztat a búza chemiai összetételéről; vizs-

gálja, hogy a hazai és a külföldi búzák hány százaléka értékesíthető, továbbá, hogy miként fejlődött malomiparunk és növekedett lisztkivitelünk, s az 1882—1894-ig összeállított statisztikai adatokból megállapítván, hogy a forgalom megkétszereződött, alaptalannak tartja a búzáink minőségének hanyatlásáról terjesztett hirt.

A II-ik fejezetben a búzaár alakulással foglalkozik s az árak csökkenését nem a minőség gyengébb voltával, hanem a megváltozott kereskedelmi és gazdasági viszonyokkal kapcsolja össze.

Az árcsökkenés hasznos következményeiként tekinti egyrésről a termőterület gyarapítását, másrésről a gazdaság okszerűbb berendezését. A talajművelés javulásának tulajdonítja, hogy a phosphortartalom a hazai búzában nagyobb mint a külföldiekben, s 1845-től 1889-ig talált adatokat egybevetve a nitrogén és sikértartalomra vonatkozólag is ugyanilyen következtetésre jut.

A III-ik fejezetben megismerteti búzatermő vidékeinket, a sikértartalom szerint osztályozva. Kutatja, hogy a búzaárak és a sikértartalom között milyen összefüggés van? A szántóföldekből mennyi az ugar? Holdanként mekkora a jövedelem? Megyénként milyen viszonyban van az összes területhez a szántó és a rét? Milyen viszony van a hektolitersúly és a jövedelem között?

A IV-ik fejezetben a magyar búza, víz, zsír, farost és nitrogéntől mentes alkatrészek mennyiségét 1889 és 1896-ban közölt adatok alapján összehasonlítván kimutatja, hogy a víz- és farosttartalom növekedett ugyan, de kevesebb mint a külföldiekben; ellenben a zsírtartalom csökkent, valamint a nitrogéntől mentes alkatrészek százaléka is, mely utóbbi szintén kevesebb a hazai mint a külföldi búzában.

Az V-ik fejezetben a búza hamutartalmával foglalkozik s arra a következtetésre jut, hogy búzáink hamutartalma kisebb mint a külföldieké, de az 1896-iki terméséké nagyobb mint az 1889-ikieké volt.

A VI-ik fejezetben a hektoliter- és a szemsúlyával foglalkozik s kimondja, hogy búzáink hektolitersúlya növekedett.

A VII-ik fejezetben lisztünk kiviteli képességének okát keresi s ezt a magyar búzaliszt nagyobb sikértartalmában ismeri fel.

A VIII-ik fejezetben a rozs- és búzaliszt közötti különbséget tárgyalja, hogy megérthesse: miért változik meg a búzaliszt sütőképessége, ha rozsliszttel keverik. Tárgyalja a rozsliszt felismerésének módját, továbbá okadatulja, hogy miért kellett a fogós- és kétszerfogós lisztek őrlését meghonosítani.

A IX-ik fejezetben szemügyre veszi a búzaliszt tápláló alkatrészeit s hazai és külföldi búzalisztek analysiseiből azt következteti, hogy búzáink beltartalma lényegesen nem változott, sőt mind fehérje-, mind zsírtartalomban, nemkülönben nitrogéntől mentes alkatrészek tekintetében a külföldi búzákat felülmulja.

És végre a X-ik fejezetben azokat a módokat tárgyalja, melyek alkalmasak, hogy a búzának tápláló alkatrészeit fentartsák és fokozzák.

A 2-ik számú pályamű jeligéje: „*Akié a föld, azé az ország*“.

Előszava az irodalom felsorolásával együtt 3 ivlapot tölt be, a többi a bevezetéssel együtt 71 lap.

A „Bevezetésben“ 1—8 lapig gazdasági viszonyainkkal, búza-kivitelünkkel foglalkozik s midőn kimutatja, hogy 1895-ben búzakivitelünk sokkal nagyobb volt, mint tiz más búzatermelés tekintetében számot tevő államé, egyúttal megczáfolva látja azt az állítást is, hogy a magyar búza értéke utóbbi időben fokozatosan csökkenne.

A 8-ik laptól kezdve, az I-ső fejezetben, leírja a búzaszem szerkezetét, chemiai összetételét. Táblázatokkal közöl a búza nitrogén-, siker-, keményítő- és hamutartalmáról s tárgyalja a hektolitersúly és nedves sikértartalom egymáshoz való viszonyát.

A II-ik fejezetben a 19-ik laptól kezdve, azzal a kérdéssel foglalkozik: fogyott-e a magyar búza sikértartalma? 1880—1890-ig megállapított adatokat grafikus táblázatban bemutatván, azt következteti, hogy a magyar búza proteintartalma határozottan javult és pedig országos átlagban 2·3%-kal. Lisztünkre nézve is arra a következtetésre jut, hogy azokban a siker ma több, mint régen volt.

Egy grafikus táblázatban megyék szerint mutatja be, hogy mekkora volt a búza proteintartalma 1880-ban s mekkora 1896-ban, és a 41-ik lapon néhány nevezetesebb külföldi búza proteintartalmát is megismertetvén, bebizonyítja, hogy egy déloroszországi búzát kivéve, a többinek proteintartalma a magyarországi búzáké alatt marad.

A magyar búza jóságának mértékéül tartja azt a körülményt is, hogy hektáronként termelésünk átlag nem fogyott, hanem növekedett.

A III-ik fejezetben a 44-ik laptól a 60-ig arról szól: miként kell termelni a búzát, hogy sikértartalma meg ne fogyjon, sőt lehetőségig emelkedjék. Ebben a fejezetben tárgyalja az éghajlatot, talajt, trágyázást, vetésfogást, vetőmagot, vetésidejét, vetésápolást és aratást.

Végre a 70. és 71-ik lapon beszámol arról a nehézségről, a melylyel minden felé az anyaggyűjtés alkalmával találkozott.

A 3-ik számú pályamű jeligéje:

„A tanyáknál szellők lágy ölében
Ringatozik a kalászos búza“.

Petőfi.

A mű 62 ívféloldalra terjed.

A szerző 2 lapra terjedő bevezetőjében előadja, hogy a kérdés eldöntéséhez elemzési adatokkal kívánt hozzájárulni s e végett 61 hazai, 4 román, 1 cseh és 5 amerikai — összesen 71 búzamintát elemzett meg.

A 3-ik laptól a 14-ig megismerteti a búzáék termőhelyét s a termelési viszonyokat.

A 14-ik laptól a 28-ig leírja az elemzésnél követett módszereket s azt a módot, mely szerint a siker nyújthatóságát és szakíthatóságát határozta meg.

A 29-ik laptól az 55-ig 4 táblában közli az adatokat még pedig:

az I-ső táblában össze van foglalva a 71, levegőn szárított búza nitrogén- és proteintartalma;

a II-ik táblában a 71 búza víz-, nitrogén-, protein-, zsír-, rost-hamu-, nitrogéntől mentes alkatrész, — továbbá a száraz búza nitrogén- és proteinszázáléka;

a III-ikban közli a magyar búzák rostszázálékát; és

a IV-ikben az 1866. óta itthon végzett — és a hely — továbbá a termelési év megnevezése folytán értékesíthető elemzések eredményét saját adataival hasonlítja össze.

Az 55-ik laptól kezdve beszámol az 1845-től maig ismeretes adatokról s eredményképpen kimondja, hogy a magyar búza sikértartalma az utóbbi időben nemcsak nem fogyott, de határozottan növekedett.

A 4-ik számú pályamű jeligéje: „Labor omnia vincit“. Negyed-rétben 187 lap. 4 táblával.

Az 1-ső laptól a 13-ig „Sikér“ czim alatt szerző a búza bonecz- és szövettanát, a sikért, a búza és a búzahamu összetételét ismerteti.

A 14-ik laptól a 28-ig arra a kérdésre igyekszik megfelelni: miben nyilvánul a magyar búza sikértartalma? Két táblában közli 23 magyar, 15 külföldi búza és búzaliszt fehérje-tartalmát százalékokban. Az adatokat a milleniumi kiállítás Malomipar csarnokában szerezte be.

A 30-ik laptól a 62-ig azzal a kérdéssel foglalkozik: fogyott-e a magyar búza sikértartalma az utolsó évtizedekben?

A III-ik táblában 14 külföldi és egy hazai búza örlési eredményét közli, számot ad 100 g. búzalisztból előállítható nedves sikértartalomról. E kérdésre vonatkozó tárgyalása közben míg egyrészről — minden bizonyítás mellőzésével — kimondja, hogy búzánk sikértartalma fogyott, másrészről azt a következtetést vonja le, hogy nálunk talaj-kimerülésről szó sem lehet.

A 62. laptól a 70-ig azt a kérdést tárgyalja, hogy: ha fogyott a magyar búza sikértartalma, mely vidékeken s mely művelés mellett mennyire? Szerző teljes lehetetlenségnek tartja erre a kérdésre határozott feleletet adni, mert sem ideje, sem alkalmja nem volt adatot gyűjteni; mindazáltal állíthatja, hogy a Tiszamentén és a Bánságban a búza sikértartalma nem fogyott, ellenben fogyott oly vidékeken és helyeken, melyeknek talaja homokos, agyagos és meszes, továbbá fogyott lejtős vidékeken, a hol azelőtt kapás- és takarmánynövényeket termesztettek.

A IV-ik és V-ik táblában közli hazánk különböző talajneveinek chemiai összetételét, kötöttségét, a homoknak és agyagnak egymáshoz

való viszonyát. Ezek a táblák a milleniumi kiállítás malomipar csarnokában kiállított táblázatos kimutatások másolatai.

A 72-ik laptól a 117-ig felelni törekszik arra a kérdésre, hogy: ha fogyott a magyar búza sikértartalma, minő eszközökkel lehetne ismét régi értékére emelni? Első helyre teszi a gazdasági szakoktatás emelését, azután következnek: a gazdasági egyesületek és gazdasági kiállítások egészségesebb alapon való szervezése, mezőgazdasági muzeum felállítása, talajjavítás, helyes gazdasági üzemterv, országos gazdasági felügyelőség szervezése, állattenyésztés, a trágyázás különféle nemei, a művelési módok okszerű alkalmazása.

A 119-ik laptól a 126-ig „Hazánk klímája s a búzatermelés“ című fejezetben az éghajlati körülményekből magyarázza hazánk földjének búzatermő képességét s végre a 127-ik laptól a 137-ig „Hazánk geológiája s a termőföld“ című fejezetben hazánk talajának képződését vázolván, következteti, hogy hazánk földjét már a geológiai alakulás földmivelésre szánta s nekünk csak arra kell törekednünk, hogy egyoldalú és okszerűtlen gazdálkodással a talajt ki ne merítsük, meddővé ne tegyük.

Röviden vázoltuk a négy pályamű tartalmát, hogy a szerzők gondolatmenetét, tárgyalását megismertethessük. E dolgozatokból megítélhetjük, hogy az I-ső és a II-ik mű szerzője csaknem ugyanazon elvek szerint dolgozta fel mások adatait; a III-ik pályamű szerzője maga végzett önálló vizsgálatokat; a IV-iké pedig úgyszólván csak elmélgedés útján kísérlette meg az ügy mibenlétét tisztázni.

Először a 4-ik sz. pályaművel végezzünk. Szerzője sokat olvasott, még többet gondolkozott; de sem az olvasottakat nem mindig alkalmazta helyesen, sem gondolatával nem hatott a dolgok érdeméig.

Teljesen téves az a felfogása, hogy ezt a kérdést a chemia segítségével nélkül (5 l.) tapasztalati tényekből levont következtetésekből meg lehet oldani. Maga a szerző is sokszor fordul elemzési adatokhoz, csak nem olyanokhoz, a melyek a felvetett kérdésekkel szorosabb összefüggésben állanak. Egyetlen forrás, a melyet ismer, Pekár munkája. Megemlékszik alkalomadtán Dempwolf, Liebig, Say, Bibra, Krockner, Hersford és mások elemzési adatairól is, de olyanokról sohasem, melyekkel a magyar búza sikértartalmának megváltozását akarná igazolni. Chemiai dolgokban többször követ el olyan hibát, melyet véletlenségnek tulajdonítani nem lehet.

Az első kérdésre t. i. arra: fogyott-e a magyar búzának sikértartalma? igazolás nélkül veti oda, hogy „határozottan igen“ (30. l.). Ezzel a kijelentésével semmiképpen sem egyeztethető össze következő nyilatkozata, melyet a 117-ik lapon olvashatunk: „Ezredéves multunk a kellő garancia arra nézve, hogy a magyar földön termett magyar búza jellegében nem változott s nem is fog változni soha, míg élni fog a magyar. Különben a szerző maga is tudja, hogy a Tiszamentén és a Bánságban a búza sikértartalma nem fogyott; csakhogyz az

állítását egyébbel nem bírja igazolni, mint azzal a ténnyel, hogy a gabonapiaczi árfolyam a tiszavidéki és bánsági búzának mindig elsőbbséget ad. (66. l.).

A nélkül, hogy e pályaművel tovább foglalkoznánk s a szerző chemiai ismereteinek hiányosságát bizonyítgatnók, kijelentjük, hogy szerző a pályakérdés első tételére sem adott elfogadható feleletet s művét már e miatt sem tartjuk a versenyzésre alkalmasnak.

A 4-ik sz. pályamű szerzőjével ellentétben a többi három kimutatja, hogy a magyar búza sikértartalma az utóbbi évtizedekben nem fogyott, de sőt átlagban növekedett.

Az 1-ső sz. pályamű szerzője szorgalmasan összegyűjtötte mindazokat, a melyek akár a chemiai elemzés, akár az áralakulás szempontjából a kérdésre vonatkoztak. Tanulmánya kiterjedt nemcsak a búzára, hanem a lisztre is, és bizonyos tekintetben a sütésre is. Rengeteg adatkészlettel, a legapróbb részletekre kiterjedő figyelemmel, mondhatni szükségtelen lelkiismeretességgel törekedett a feladatot megoldani. Mig egyrészről helyeselni lehet, hogy szerző a lehető-legtöbb oldalról kívánta a kérdést megvilágosítani, másrészről munkájának káros oldala, hogy néha a feladattal összefüggésben nem álló részletekre is kiterjeszkedvén, műve nehezen áttekinthető.

Táblázataiban sok számérték van javítva, s éppen azért, mert belölők sokat közöl, nem mindég olvasható ki a bebizonyítandó tétel igazsága. Nem domborítja ki, hogy a sikértartalom növekedése vagy csökkenése hazánk mely vidékén, milyen termelés mellett, milyen mértékben következett be.

A búzatermesztésről írott, általános természetű utasításaiban mind a búza előrusítását, mind a vetőmag biztosítását szemmel tartja, azonban e fejezetben tanácsainak jogosultságát kevésbé sikerülten támogatja.

A 2-ik sz. pályamű szerzőjét alapjában véve ugyanazon felfogás vezérelte, mint az 1-ső számúét, azonban a feladat megoldásához új adatokkal is kívánt hozzájárulni s ezért több búza- és lisztpróbát vizsgáltatott meg a debreczeni gazdasági akademián. Az elemzéseket Vedródi Victor tanár végezte.

Kedvetlenséggel emlékezik meg arról a közönyösségről, a melylyel az anyaggyűjtés alkalmával találkozott s 125 eset közül 66-ban, megkeresése eredménytelen volt. Különösen a nagyforgalmú malmok tagadták meg a próbaadást. Kevesebb nyugodtsággal tárgyal mint az 1-ső sz. munka szerzője; némely helyen idegességgel nyilatkozik a nagy kereskedelem viselkedéséről, de magát a pályakérdést tárgyalással igyekszik megoldani. Nem terjeszkedik ki többre, mint a mennyire a tárgy természete szerint szüksége van, ezért előadása világosabb mint az 1-sz. pályamű szerzőjéé, azonban kifogásolható, hogy kevés adatra támaszkodik s főleg a Királyhágón túl eső részszelet mostohán bánik el.

Minthogy az elemzéseket nem a szerző maga végezte, az adatokért a felelősség nem is terhelheti.

25 különböző helyen termelt búzapróbának 1873-tól 1896-ig különböző években megállapított adatait összehasonlítván, csak két helyen nem észlelt javulást, nevezetesen: a debreczeni kisbirtokosoktól művelt területen és a herényi uradalomban termett búzáknál. A zsombolyai uradalom televényes agyagföldjén termelt búzára nézve csak két egymásutáni év adatát ismervén, a második évben észlelt tetemes javulást következtetéseinek támogatására nem használta fel.

A többi esetekből megállapítja, hogy a felföld búzájának fehérjetartalma átlag 2·2, a közép tiszavidéké 1·6, az Alföldé 3·3, a dunántúlé 4⁹/₁₀-al jobb, jobb 1896-ban mint 1889-ben. Ily módon az országos átlagos javulást 2·3⁹/₁₀-ra becsüli.

Összes vizsgálatának 13·8⁹/₁₀-ban fogyást tapasztalt; míg azonban a fogyás csak 1—3⁹/₁₀, között ingadozott, addig a növekedés 7⁹/₁₀-ot is elért.

A különféle örlemények minősége is javult s úgy találta, hogy a nedves sikértartalom 1896-iki vizsgálatok szerint 6·7-al magasabb, mint 15 évvel azelőtt volt. Majd kimutatja, hogy lisztermelésünk utóbbi időben kedvezőbb kihasználással történik, továbbá, hogy a magyar búzák sikértartalma, egy déli oroszországi búzát kivéve, nagyobb, mint azoké a külföldi búzáké, melyek minket a verseny miatt jobban érdekelhetnek.

Szerzőnek az a véleménye, hogy búzánk javulását már az a körülmény is bizonyítja, hogy a termelés mennyisége évről-évre növekedik.

Azon tényezők közül, melyektől a sikértartalomban gazdagabb búza termelése függ, első helyen az éghajlatot tárgyalja. Közelítőleg kitűzi azokat a vonalakat, melyek a legmagasabb sikértartalmú búzát termő területeket határolják. Egyébként meglehetősen dagályos, sokszor a kifejezésekkel küzdő, de nagyobb botlástól mentes tárgyalását nagyon rontja a 49-ik lapon, az időjárásra vonatkozó megjegyzése: „Vetés után oly idők járjanak, hogy a vetés szépen belepje a földet, a hótakaró ne hiányozzék, de ne legyen túl magas se. Tavaszi bokrosodáskor a talaj nedves, a levegő meleg legyen, míg kalászhányáskor, viritáskor a talaj legyen meleg és nedves, éréskor a talaj üde s a levegő szelid meleg“. Ezek olyan feltételek, melyeket a termelő nem valósíthat meg.

A búza megdőlésének, megszorulásának okait előadván, beszámol a következményekről; ugyanis az ilyen búza hektolitersúlya és emészthető proteintartalma csökken. A talaj minősége és a búza proteintartalma közötti összefüggésről rátér a trágyázásra, és a hazai vizsgálóktól származó adatokkal világosítja meg, hogy különféle trágya az ugyanazon talajon termelt búza proteintartalmát miként változtatja meg. A vetésforgó, vetésmag is kielégítő tárgyalást talál munkájában

és saját megrendelésére készült adatokkal is igazolja, hogy az érés milyen állapotában végzett aratás adja a legjobb vetőmagvat.

A vetés idejére, módjára, ápolására, utasításokat adván, arra tér át, hogy a kéréket a behordás idejéig miként kell eltartani s most ismét Debreczenben végzett elemzések adataival bizonyítja, hogy a kéréknek keresztkben vagy asztagban tartása szerint miként változik a búza proteintartalma.

A 3-ik sz. pályamű szerzője saját elemzési adataival járul a kérdés tisztázásához. Megnevezett helyen és időben, ismeretes körülmények között termelt búzákat elemzéséből megállapított adatait csak olyan szerzők adataival hasonlítja össze, a kik a termőhelyet és a termelés évét is megnevezték.

Az a 61 magyar búza, melyet megelemezett, az ország nevezetesebb búzatermő vidékein termelt s az idegen termékek közül azokat választotta ki, a melyek a mi búzáinknak versenytársai. Az elemzésnél követett módszereket pontosan leírta. A nitrogéntől mentes alkatrészeket közvetett módon határozta meg. A siker vizsgálatakor végzett szakítási próbái jól összehasonlítható adatokat eredményeztek.

Adataiból kiderül, hogy a székes-fehérvári búzát kivéve minden búzaminta elemzéséből a sikértartalom emelkedésére lehet következtetni. Következtetéseinek jogosultságát támogatja az a körülmény, hogy egy közepes termésű év termékeit vizsgálta meg s nem a legjelesebb búzafajok vizsgálatára szorítkozott, mint 30 évvel előbb Say és Lengyel tették. Szerző általában arra törekedett, hogy a kereskedelmi búza minőségéről tájékoztasson s megnyugtatónak találja, hogy a külföldi, ugyanazon évi búzatermésekkel szemben sem marad el a magyar búza sikértartalma.

Szerző azt hiszi, hogy „az olcsó, vámmentes romániai búza behozatalára való spekulációból a pesti kartelmalmok konyhájából, III-ad rendű merkantilbúza elemzéséből süttették ki, hogy megfogott a magyar búza sikértartalma, nem alkalmas többé a liszt előállítására, ha román búza, őrlés előtt, vegyítés céljából hozzá nem kevertetik“. Egyébiránt ezt a felfogást kifejezi a többi szerző is.

A 3-ik sz. pályamű szerzője nem foglalkozott annak kiderítésével, hogy országunk egyes búzatermő vidékein a javulás átlaga mekkora, sem a búza termesztésre nem ad részletes gyakorlati utasításokat, hanem a pályázat első és mindenesetre feleletre legalkalmasabb tételére igyekezvén megfelelni, megnyugtató tanúsággul kimondja:

1-ször, hogy Magyarország gazdái a minőség emelésén is fáradoznak ;

A békési, torontáli, kolozsvári, kalocsai, tordai stb. búza szemei súlyra, összetételre kiállják a versenyt a külföld legkitünőbb terméseivel ;

2-szor, hogy a magyar búzákat összetétele általában nem változott ; nem különösen azon helyeken, a hol a termelő öntudatosan foglalkozik a búza-termeléssel ;

3-szor, hogy búzáink nedvességtartalma igen csekély, nagy a zsirtartalma, csekély a korpát adó rost;

4-szer, hogy nagy zsirtartalommal nagy nitrogén- és kis hamutartalom jár és megfordítva.

Az elmondottak után véleményünket a következőkben összegezzük.

A pályázókkal teljesen egyetértünk arra nézve, hogy a pályakérdésnek minden pontjára abszolút becslő feleletet adni már az idő rövidsége miatt is lehetetlen volt.

Elismerjük, hogy az 1-ső és 2-ik számú pályamű is figyelemre méltó, de mégis első helyre a 3-ik számút tesszük, mert ennek szerzője ellenőrizhető módon 61, ismertetett körülmények között termelt hazai búzának elemzésével gazdagította búzáink összetételére vonatkozó irodalmunkat.

Mint hogy pedig véleményünk szerint ezek az adatok alkalmassak arra, hogy kísérleti alapon, az első — és szerintünk legfontosabb — kérdést, legalább 30 évi időközben történt termelésre nézve, túlzástól mentesen eldöntsük: ámbár, hogy még két kérdésre a pályaműben feleletet nem találunk s ebből a szempontból abszolút becslőnek nem mondhatjuk, mindazáltal ezt, mint önálló s tudományos becslő munkát, a pályadíj odaitélésére érdemesnek találjuk.

Miként már érintettük, az 1-ső és 2-ik számú pályaművet is figyelemre s ennél fogva dicséretre méltónak találjuk.

A 2-ik számúnak értéket kölcsönöz, hogy a szerző benne 25 új búza-elemzést közöl, ezekből állapítja meg, hogy egyes vidékeink búzájának sikértartalma növekedett, továbbá adatokat szerzett be annak eldöntése végett is, hogy a trágyázásnak s egyéb körülményeknek a búza sikértartalmára milyen hasznos vagy káros hatása van.

Az 1-ső számú pályaműnek szerzője pedig sok megszívlelendő részletre irányítja figyelmünket, a kérdést széles látókörrrel tárgyalja s szép példáját adta annak, hogy e kérdést miként lehetett statisztikai alapon helyesen feldolgozni.

Kelt Budapesten, 1897. márczius 9-én.

Lengyel Béla,
elnök.

Schenek István,
bizottsági tag.

Ilosvay Lajos,
bizottsági tag és előadó.

3. Az Irodalomtörténeti bizottság f. évi márczius 20-ikán tartott ülésében oly értelmű indítvány tétetett, hogy régi magyar codexeink szövegeinek eredeti latin vagy más nyelvű forrásai — ide nem értve a bibliai könyveket — szedessenek össze s a legczélyszerűbbnek látszó módon szerkesztetvén, egy vagy két kötetben tétessenek közzé, mivel mind irodalomtörténeti, mind nyelvtudományi tekintetből kívánatos, hogy azok az eredeti művek, codexeink tartalmához való viszonyukban, mindenki által könnyen feltalálhatók s használhatók legyenek.

A bizottság az indítványt helyeselte, mert irodalomtörténeti szempontból nemesak azt tartja nevezetes jelenségnek, hogy irodalmunk mely időben mely eszméknek hódolt, milyenek termékenyítették meg, miféle érintkezése volt a külföldi irodalmakkal; hanem minden egyre nézve azt is, vajjon magyar író eredeti művével van-e dolgunk vagy fordítással s ebben az utóbbi esetben azt, hogy a mű — akár a stílt, akár a szerkezetet tekintjük, miféle eredeti műből s hogyan van fordítva vagy átdolgozva? Nyelvtudományi szempontból tekintve az indítványt, szintén nem tulajdoníthatott neki csekélyebb fontosságot, mivel codexeink tartalma, nyelvkincsünk egyik s a régiségre nézve kétségtelen hitelességű bányája, melynek minden szava helyesen értelmezendő. Ezek értelmezése körül a tudományos combinationának megint legbiztosabb alapja az, ha a szónak, fogalomnak valamely korbeli értelme, használata teljes szabadsággal s mennél több példával bizonyítható. Codexeink fordított darabjai legtöbbnyire olyanok, hogy a fordításbeli hűség, az eredetihez szó szerint való ragaszkodás, sokszor annak félreértése, igen sok esetben nemcsak egyes szónak, hanem mondatnak is homályossá teszi valódi értelmét. A *Nyelvtörténeti szótár* anyagának összegyűjtése sok kéz munkája által történvén, a szótár egyszer-másszor hiányosnak tapasztalható. Sok oly régi szó kimaradt belőle, a melyet a gyűjtő vagy hibás leírásnak tekintett, vagy abban a hiszemben, hogy más gyűjtő világosabb példát fog rá találni s a mi neki nem sikerült — helyes értelemmel fogja feltüntetni — egyszerűen mellőzött. Ily esetekben, ha tudjuk, hogy a fordító mit fordított, vagy egészen értjük a szót és mondatot, vagy legalább biztos irányban indulhat meg a combinatio. A bizottság azt hiszi, hogy a codexek fordított tartalmának eredeti szövegei alapján a *Nyelvtörténeti szótár* hiányainak nagy része pótolható lenne, ha előbb nem, akkor midőn az Akadémia ennek újabb kiadását határozza el.

A mi az eredeti szövegek közzétételét illeti, arra nézve azt véli a bizottság, hogy mivel codexeink teljes kiadása a *Nyelvemléktárban*, melynek utolsó kötete még sajtó alatt van, helyesebb lenne a megfelelő latin vagy más nyelvű szövegeket a *Nyelvemléktár* befejező egy vagy két köteteképen tenni közzé.

Az irodalomtörténeti bizottság indítványa minden pontjában helyeseltetvén, elfogadtatott. A *Nyelvemléktár* szerkesztője Volf György

r. tag kijelentette, hogy a sajtó alatt levő utolsó kötetet még ez év folytán kinyomatja, azonban a tervezett befejező egy vagy két kötet szerkesztését nem vállalhatja el. Az osztály e kötetek szerkesztésével Szilárdy Áron r. tagot bízta meg s a rájuk fordítandó költség annak idejében az osztály költségvetésébe fog felvétetni, mint a *Nyelvemléktár* eddig megjelent köteteié.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLÉ májusi füzetének tartalma Réthy László *az oláhok itáliai eredetéről* értekezik. Szerző nézete az, hogy a románok elei nem egyebek, mint egy középolaszországi hegyvidéki pásztornép, mely Friaulon át húzódott északkelet felé, nem hódítani, de nyájainak keresve friss legelőket. Mint ilyenek nem czél-tudatosan választották meg az utat, de mentek arra, s meg-megállapodtak ott, a hol ellenállásra nem találtak. Úgy látszik, hogy vándorlásaikban a Dráváig, talán a Balatonig is fölhatoltak s a dunántúli vidékeken, a magyar honfoglalást megelőzőleg ott lakó szlávok, avarok ismerték ezen, Olaszország felől nomadizáló román pásztorokat. — Leopold Samu befejezi *Bezerédj István*-ról szóló tanulmányát. E közleményében tárgyalja azon fáradhatatlan ostromot, a melylyel Bezerédj a nemesi előjogokat támadta, s azt a diadalt, a melyet az örök igazság bajnoka az emberi szabadság küzdelmében kivívott, Bezerédj István nevét örök emlékezetessé teszi első sorban az a tény, hogy ő volt az első nemes Magyarországon, ki osztályának százado-kon keresztül élvezett előjogairól lemondott; lemondott önkéntesen, csupán szívének belső szózatát követve, mely azt súgta neki, hogy az emberi jogok egyenlősége lehet csak alapja nemzetünk boldogságának; hogy milliók szolgasága néhány százezer nemes kiváltságának föntartása ellenkezik az örök igazság elvével. És nemesak az önadózásnak volt lelkes szószólója, hanem az örökváltság mellett is fáradhatatlan küzdött, melyeknek siettetésére emberbaráti szempontokon kívül fontos nemzetgazdasági okok is ösztönözték Bezerédjt. Bölesen mutatott arra, hogy a szabadság és tulajdon az emberi tevékenység fürugója. Az 1847—48-iki évek végre megérielték azokat a magvakat, melyeket Magyarország közvéleményébe Bezerédj és társai vetettek. A megyék, a melyek ekkor még minden mozgalom kiinduló pontjai voltak, mind hevesebben és izgatottabban tárgyalták a modern eszméket. Bezerédj István az országgyűlésen akkor lépett főleg a sorompóba, ha a nép érdekéről volt szó. Az örökváltságról folyt vitákban, még Debreczenben is folyton hangsúlyozta a nép sorsának javítását. Bámulatra ragadnak bennünket azok a szavai, a melyeket az adózás tárgyalásakor a socialismusról mondott. Bezerédj már 1848-ban úgy akarta állam-

életünket berendezni, hogy az államhatalom lehetőleg kimélje a szegényeket a gazdagabb osztály rovására. E helyes cél elérésére Bezerédj már 1848-ban a progressiv adó behozatalának üdvös voltát hirdette. Gondját viselte ő a népnek mindig. Reggelenként fölült paripájára, betekintett a Szedres nevű telepítésén minden házba, kérdezte, hogy öreg-fiatal mit csinál, tanácsokat adott, gyógyszereket osztogatott, s ha bármelyik házban valami baj történt, rögtön jelentést kellett tenniök. Így folytak le több-kevesebb változatossággal Bezerédj István utolsó évei, míg 1856-ban május 6-án le nem hunyta örök nyugalomra szemeit, gyászt hozván nejére, gyászt barátaira, gyászt a hazára. — V a d n a y K á r o l y *Degré Alajos*-ról a Kisfaludy-társaságban felolvasott emlékezését közli. Degré a maga korának hű és igaz fia volt, kit események hevítettek, s ki minden téren buzgón, becsülettel teljesítő kötelességeit. Egyike volt a „tizek“-nek, melynek kebléből részint tartós dicsőség, részint általános stiljavítás és a jó ízlés fejlődése keletkezett. A francia ízlés hívei voltak, de egészen magyar szellemben. A Degré tolla képviselte köztük a társaséleti rövid, vidám beszélyt, melynek tárgya egy-egy csattanós adoma, tréfás kaland, eleven ötlet vagy valami leleményes fordulat. A társalgás röpke nyelvén igyekezett ő elbeszélni s olykor a könnyedséget egész a pongyolaságig vitte. Mint elbeszélő hódolt ugyan a romantikának, de csak annyiban, hogy szeretett néha kivételes lovagiasságú és merész kalandú ifjakat rajzolni és személyeinek föllállításában az éles ellentét hatásait kereste. Ő nemcsak elbeszélő, hanem színműíró is volt, mely munkásságáról ő maga az idő távolában nagyon szerényen vélekedett. — H e i m P é t e r a *posta-takarékpénztár és a posta közreműködése a közadók beszedése körül* című cikkében az adóbefizetés könnyítésére vonatkozó tervet közöl. Szerinte az adófizető tartozásának összegeit három különféle módon juttathatná az adóhivatalhoz. Az első mód az volna, hogy adóösszegét valamelyik postahivatalnál közönséges, de díjmentes postautalvánnyal adja föl. A második mód a postatakarékpénztár útján való befizetés volna, mely azonban a postatakarékpénztár-számlatulajdonosok adótartozására szorítkoznék, a harmadik mód közvetlenül az adóhivatalnál teljesítendő lerovás volna. Minden befizetésről, bármely úton történt legyen is, az adóhivatal az adófizetőnek értesítést állít ki, mely egyúttal nyugtául is szolgál. — A szépirodalmi részben következők vannak: Elliot György *A vízi malom* regényéből Váczy János fordításában az ötödik közlemény. — K o z m a A n d o r t ó l *Tavaszi szellő* című eredeti költeménye. — Gautier Theofil költeményeiből *a karaván és a galambok* címűek V a r g h a G y u l a fordításában. — Egy névtelen cikkkiró *Pásztor-tüzek* címmel Jakab Ödön hasonló című költeményeiről irt elismerő bírálatot. — Szabó Jenő *Tisza István agrárpolitikájá*-ról irt ismertetést. Az Értesítőben Dedek: Kolostorból kolostorba, Péterfy J. Gyomlai Gy: Pláton válogatott művei; Cserhalmi I.: Un-

rischer Dichterwald (Erdélyi Károlytól); Meyer E.: Machiavelli (Kropf Lajostól); Chrouot A.: Ábrahám v. Dohna című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. Az ETHNOGRAPHIA ez idei évfolyamának III. füzetében dr. Sebestyén Gyula folytatja. „A székelyek neve és eredete” című tanulmányát, az előbbi közlemény történelmi bevezetése után immár a *székely* név elő- és alaprészével, a *szék* szóval foglalkozva. Ez szerinte csak alakí változata a „gázló” jelentésű *cseke* s a *csekély*, *sekély* szavaknak, melyeknek másai találkoznak a finn-magyar és török nyelvekben. Igen nagy alakí és jelentésbeli változatosságban jelentkezik az itt kifejlő alapszó nyelvünk köz-, hely- és személynévei sorában. A „sekély víz”, „gázló” értelemről csak egy lépésnyire áll a „vizrekesz”-é, mivel a folyók mentében barangoló nép műveltségének ősi fokán a gázlót nemcsak átkelésre, de rekesztő halfogók építésére is használhatta. Idővel a rekeszek száraz átkelőkké fejlődtek, a gázló forgalmi vonalakat, őrségeket, telepeket stb. teremtett s eredeti kifejezése ily jelentésbeli árnyéklatokat vett föl. Kresznerics egy 1261-iki oklevélből világosan igazolja, hogy a *cseké*-vel azonos *csege* latinul „clausura”-t, azaz vizrekesztést, száraz átkelőt jelöl. Ez magyarázza meg a mai *czége* „halfogó vizrekesz” változatot s régi *ceghe*, *zegye*, *szegye* alakjait, melynek XIII. századbeli oklevelekben *Chege*, *Zeege* s később *Zege*, *Zeyge*, *Zegge* stb. írással helynevek gyanánt ismeretesek. Csak továbbképzése e szónak a *csekle*, *cekle*, mely Comenius „Orbis pictus”-ában „vizrekesz” („az víznek csekléje, lábboló, gázoltató helye vagyon”) értelmű, de nyelvészeti munkáiban „madárfogó tör, háló” (laqueus, tendiculus) jelentéssel is előkerül. A Táj szótárból ide tartozó adatok: *csekle*, *csikle*, *cökle* „madárfogó hurok”, *székely szejke* „poshadt, fakadékos nyirkos hely, lapály” stb. Mint „fogók” (halászok és madarászok), később mint az e célra szolgáló rekeszek őrei fejthetők meg, az oklevelek gyakori *Cheke*, *Chekes*, *Cheken*, *Chekud*, *Syke*, *Sicula*, *Cegen*, *Zeke*, *Zeken*, *Ciquilon*, *Cygonon* stb. személynévei. A pozsonymegyei *Cseklész* helység 1324-ben „locus telonialis” volt s ezt igazolja mai német *Laanschütz* (Landschütz) neve is. Rendkívül nagy az ily alakú helynevek száma (pl. *Chege*, *Chegle*, *Chek*, *Cheka*, *Ceged*, *Seck*, *Seka*, *Syke*, *Zek*, *Zeck*, *Zyk*), melyek mindig vízvidékekre, forgalmi vonalakra kelők, gázlók tájára esnek, miből azt lehet következtetnünk, hogy a székes, sekély vizes helyek mellett főleg a fontos gázlók adták a nevet. De az átkelő helyeknek nagy jelentőségük volt a régi korban a közigazgatás szempontjából, mi már abból is kitetszik, hogy az ily értelmű helynevek legnagyobb része olyan területeket jelöl, melyek a XIV.—XV. században a megyék *határaival*, *örhelyeivel* és *vámszedő helyeivel* összeesnek. A megyének rendszerint természetes határai is voltak s a megyei vámszedő helyek a természetes, vagy mesterséges átjárók mellett keletkeztek. Ebből kifolyólag idővel ter-

mészetesen olyan *székek* és *csekek* is keletkeztek, melyekben e névvel már nem is annyira az átjárót, mint a vámszedést, illetőleg határt, véget akarták kifejezni. Szorosan összefügg e fogalmi körrel a sóbányák *szék* neve is, mivel a sóbányászat megvámolása, mint a Gellért-legendából kitűnik, már a XI. század legelején ismert dolog volt a letelepült magyarság előtt. A sóbányászat eleitől fogva szigorú hatósági felügyelet alatt állott s gyakran erősített helylyel (*castrum*) volt megvédve. Világosan tanúskodik erről az 1222-iki aranybulla, melynek 25. §-a úgy intézkedik, hogy a só az ország közepében ne tartassék, hanem csak Szalókon, Szegeden és a *határokon*“, mely utóbbi megállapításnak alig lehet más oka, mint az, hogy a hol a határt forgalmi vonalak, átjárók szelték, mindenütt erősségek voltak, a milyen volt *Sóvár* is Sárosmegyében, vagy *Deeswara*, a mai Dézs. Ugyanilyen erőd volt az a többi határszéli sókamra is, melyeknek helyét a későbbi harminczadok jelölik. És ugyanez a körülmény érteti meg velünk, hogy ezek a helyek miért esnek össze az ország legrégebb, belső határaival még akkor is, midőn a tulajdonképeni vég már a jelenkori szélekkel volt azonos. *Szék-akna* (a későbbi *szék*), *Róna-szék* ezek szerint alapjában ezt jelentik: „vég-akna, szélen levő sóbánya“, melyeknél alkalmasint határgyepű, sövényerősítés is lehetett, a mint *Kolozs*-nak 1358-iki *Kulus-akna* neve is mutatja (*Kulus*, vagy más írás szerint *Clus* – középkori olasz *clusa* „gát, torlasz, határgyepű“). Ugyanerről tanúskodik a mármarosi *Baranya* helynév, mely *Sugatag* és *Róna-szék* mellett ismeretes sótelep. *Brana* ugyanis az éjszaki szláv nyelvekben „kapu“-t jelent, nyilván valami erősítés kapuját. Ilyen erősítések nyomát sejtetik még: *Branyiszko* a szoros, *Baranya-vár* Baranya-megyében, *Alsó- és Felső-Baranya* Ung-megyében, *Brancs*, vagy *Berencs* Nyitrában stb. A *kapu* (v. ö. *Kapus*, *Kapud*, *Kapos-vár* stb.), *vár*, *Kolozs*, *Baranya*-féle erősített véget, határt“ jelölő kifejezésekhez csatlakozik, „gázló, átjáró“ alapfogalmából fejlődött „vég“ jelentésű *szék*, a *szék-ly* alapszava is. — A második közleményben *Katona Lajos* tüzetesen méltatja Munkácsi Bernát „Vogul Népköltési Gyűjteménye“ IV. kötetének a *vogul* „Életképek“-nek folkloristikus becsét. — *Alexics György* „Vadrózsapör“ cím alatt magyar-oláh népköltési párhuzamait folytatja. — A „Néphit és Népszokások“ rovatában *Richter M. István* folytatólag ismerteti a *német-prónai régi lakodalmi szokásokat*; *Téglás Gábor* pedig az oláh *Jorgován-monda* két változatát közli. — Az „összehasonlító és történeti néprajz“ rovatban *Lehoczky Tivadar* okiratok alapján számos újabb adatot közöl a *székely* név eredeti ör értelméhez; *Krausz Sámuel* és *Rechnitz Ignác* pedig a *kozárok, hunnok és magyarok* régi történeteikhez közölnek *zsidó források* nyomán újabb érdekes adalékokat. — Az „Irodalom“ rovatában *Munkácsi Bernát* bőven méltatja *Thury József*. „A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai“ című tanulmányát, kiemelve ennek

szakszerűségét, de nem értve egyet végkövetkeztetéseivel. Ugyanitt Balassa József, *Hankó Vilmos* „Székelyföld“ könyvét, Munkácsi Bernát, *Lakatos Károly* „Vadászhit“ művét, Melich János, *Gustav Schuller*. „Der siebenbürgisch-sächsische Bauernhof u. seine Bewohner“ és *Kristof Chorvát* „Slovenská svadba“ című értekezését ismerteti, végül dr. Herrmann Antal néhány újabb néprajzi folyóirat tartalmát mutatja be. — „Apróságok“-at közölnek Tolnai Vilmos a „faképnél hagyni“ kifejezésről és Munkácsi Bernát a *Dnjeper folyónak hunn vár nevééről* úgyszintén egyes régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezésekről. Társulati ügyek és néprajzi hírek egészítik ki a füzet tartalmát

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi áprilisi (2-ik) füzetében Thaly Kálmán közöl új adatokat „Az 1708. trencsényi csatáról“. Az 1708. aug 3-ika a kuruczvilág legszerencsétlenebb napja; ekkor ért fordulóponthoz a szabadságharcz, elveszett a hit az ügy győzedelmében, csüggedés szállotta meg a szíveket. A közlött adatok e csata lefolyására egészen új világosságot derítenek. — Éble Gábor ismerteti ezután „Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben“ ezim alatt a dynastia történetének egyik legválságosabb korszakát. Adatait a gróf Károlyi család budapesti levéltárából meríti s ennél fogva dolgozata telve van merőben ismeretlen részletekkel. A füzet ezúttal az első közleményt tartalmazza. — Kropf Lajos „Lippa 1551-iki ostromát“ írja meg új szempontok és adatok alapján. — Ezután Gömöry Gusztáv folytatja az „Adalékokat az 1601—1602. évi erdélyi hadi események történetéhez“. Ez itt a második és befejező közlemény. — Dr. Merényi Lajos „A kanizsai végek történetéhez“ közöl a kismartoni levéltárból néhány egykorú levelet. — Matunák Mihály „Veszprém ostromát és visszafoglalását 1566. jún. 30-án“ mondja el. — A *Hadtörténelmi Apróságok* tartalma: „Báthory István király magyar hadserege“; „Két egri vitézről“, közli dr. Illéssy János: „Adatok Szigetvár (1566) elestének történetéhez“, közli Matunák Mihály; „Heves vármegye panasza a török ellen 1629“, közli dr. Merényi Lajos; „Szunyogh Gáspár levele a nádorhoz 1643. márcz. 21.“; „Adalékok I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Péter mozgalmaihoz 1670-ben“, közli Konecz József: „Az erdélyi országos fölkelés elrendelése 1690-ben“, közli K. J. — Végül „A máramarosmegyei 1744-ik évi magyar nemzeti fölkelés számára kiadott utasítás“ szövegét közli Szilágyi István.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 3. füzetében dr. Badics Ferencz folytatja Pápay Sámuel életrajzát. — Thury József „Krónikáink és a nemzeti hagyomány“ cz. tanulmányában azt igyekszik bebizonyítani, hogy Hunfalvy Pál teljesen, minden ízében és iránylatában magáévá tette és egyszerűen átültette irodalmunkba a német történeti iskolának azon nézeteit, melyeket Roesler Róbert foglalt tudományos színezetű rendszerbe. — Bayer József „Molière L'avare-jának

első magyarosítóit“ ismerteti. Ezek Simai Kristóf és Döbrentei Gábor voltak. — Tóth Rezső befejezi tanulmányát Fazekas Mihályról Ebben kijelöli a helyet, mely őt irodalomtörténetünkben megilleti s végül összeállítja a rá vonatkozó életrajzi adatokat. — Az *Adattárban*: dr. Dézsi Lajos folytatja és befejezi Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövegét, dr. Komáromy András Listi László életéhez közöl ismeretlen adatokat, Léva József folytatja Fábián Gábor leveleinek közlését Édes Alberthez, dr. Récssey Viktor pedig Révai Miklós leveleinek közlését Paintner Mihályhoz. Végül Czékus László fejezi be Jászai Pál naplójának közlését. Az *Ad vocem* című czikkben a szerkesztő a hirlapíróknak a M. Tud. Akadémia ellen intézett támadásait gúnyolja ki; Balassa arcképek cím alatt pedig a két Balassa Bálintnak legújabbban fölfedezett arcképeiről ad hírt. — Egy czikk „Codexeink forrásait“ kutatja, Dézsi L. pedig Szamota István „A Murnelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból“ című művét ismerteti. A füzetet Helibrant Árpád *Repertoriuma* zárja be.

5. A M. GAZDASÁGTÖRT. SZEMLE 3. füzetében: Éble Gábor „Károlyi Ferencz gróf gazd. tevékenységéből“ első közleményül a híres *ecsedí uradalom* megszerzésének történetét írta meg. Ezen eredetileg Báthory, utóbb Rákóczy-uradalom, II. Rákóczy Ferencz után felelőrszben az Aspremont grófi családé, felében pedig a fiscusé lett, de annyira el volt akkor pusztulva, hogy mindkét fél váltig kínálta megvételre Károlyi Ferencznek. A dolog azonban daczára hogy közel 400,000 frtjukba került a Károlyiaknak, rendkívül sok bajjal és pörrel járt, úgy hogy a megvett uradalomra a királyi adománylevelet már csak Károlyi Ferencznek fia, Antal gróf szerezhette meg. Szerző, a családi levelezés nyomán, sok érdekes vonással gazdagítja e kor ismeretét, de egyszersmind kegyeletos dolgot is művel, midőn czikkével, minden kétséget kizáró módon megegyeztet az az otromba mende-mondát, mintha az ecsedi uradalmat Károlyi Sándor, a híres kurucz generális, a szathmári béke megszerzésének jutalmául kapta volna. — Az *Adatok* közt olvashatók: II. Rákóczy Ferencz utasítása az 1705-ben föllállított *országos gazdasági tanács* részére, mely e nagyföntosságú, hazánkban az első centralistikus közgazdasági intézmény szervezetével ismert meg. A galgóczi uradalom tizedszedőinek utasítása 1607-ből; II. Apaffy Mihály herezegnek a csernabányai *vashámor* kezeléséről 1710-ben kelt utasítása, telve a vasgyártás technikáját érdeklő érdekes magyar műszavakkal. Ezután a maros-váradjai, szászvárosi, brádi és dévai főharminczados 1695-iki utasítása következik, a mely ismét Erdély ki- és beviteli kereskedelmének szervezetét tárja elénk. Az *Irodalom* rovata lelkesen üdvözlözi az „Erdélyi Gazda“ folyóiratnak, az erdélyi gazdaság-történelem részére ettől az évtől nyitott állandó rovatát; majd dr. Karácsonyi János, Békésmegyéről írt monografiája II. és

III. kötetének gazdaságtörténeti részeit emeli ki. A *Vegyesekben*: a mármarosí sóbányászatról II. Lajos alatt; egy 1562-iki dalmáciai erdőbérletről, s végül Dobó István, az egri hős havasalföldi lóvásárlásairól van szó. A füzetet Barcza Imre bibliográfiája zárja be a középiskolai értesítőkből 1850-től megjelent gazdaságtörténeti értekezésekről.

6. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE május havi füzetében br. Rosner Ervin „Magyar agrárpolitika és a magyar gazdaszövevény nézetei a buzaárak hanyatlásáról“ című tanulmányát, Potsa Ferencz „A szeszadó fejlődése Magyarországon“ című értekezését kezdi meg. Mindkét dolgozatról befejezésekor fogunk beszámolni. György Aladár „A sweating rendszer“ cím alatt társadalmi életünk egy sajnálatos bajával: a nevezetlenül élő munkások nyomorúságos helyzetével foglalkozik. A kor egyik legjelesebb írója, Kingsley Henrik, egyik regényében megható képet rajzolt e nyomorultakról, kik izzadva (sweating) keresik kenyerüket. E kifejezés nyomán vált szokássá e szegény munkások sorsát és általában a kiszípolozó munkarendszert sweating-rendszernek nevezni. Még általánosabb elterjedést vett a baj Angliában a 80-as évek eleje óta, az orosz-lengyel zsidók beözönlésével. A közfigyelem ismét a szerencsétlenek felé fordult: ismételten tartattak kutatások első sorban Londonban és a ruhakészítő iparban, hol a legnagyobb számmal találtattak ily munkások, utóbb egyéb angol városokban és különböző iparágakat illetőleg. E kutatások megdöbbentő képet tártak fel. A viszonyok felismerése kapcsán természetszerűen az orvoslás módjait kezdték keresni. A legelső és legtermészetesebb gyógymódnak látszott, hogy a munkások védelmére szolgáló intézkedések a kisiparra és a háziiparra is kiterjesztessenek. Anglia és több más állam tényleg megtette ezt, szomorú tény azonban, hogy ez intézkedésnek nem volt meg a kellő sikere, a hatályos felügyelet és ellenőrzés lehetetlensége folytán. A másik gyógyszer volna a hivatalos óvó intézkedések, ezeknek azonban még kevesebb hatásuk van. Legnagyobb sikert e téren még az angol kormány ért el, arra kötelezván az állami vállalkozókat, hogy vagy egyáltalában nem adnak ki házon kívül munkát, vagy ha adnak, a rendes munkabéreket fizetik érte. Az orvoslás harmadik módja a munkaszervezés megkísérlése volna a munkások vagy a munkaadók részéről. Erre is történtek kísérletek, mindeddig azonban csupán részleges sikerrel. Kétségtelen azonban, hogy csakis a szervezkedés előhaladásától lehet a baj gyökeres orvoslását várni. Csakis szervezkedés útján fogja az ötödik rend: a nem képzett és a családi munkások rendje elérni, hogy méltó föltételek mellett értékesíthesse munkaerejét. — Az „Irodalmi Szemlében“ G. Paul Schmidtnek „Die Gesetze zum Schutz des gewerblichen Eigenthums. Die Entwicklung des gewerblichen Rechtsschutzes in Deutschland“ című művéről számol be, r. Sztérényi Józsefnek „Az iparoktatás Magyarországon“ című művét ismerteti. — A „Statisztikai Értesítőben“ r. „A munkáslakások számbavétele Svájcban“ cím alatt bemutatja a

Svájczban 1895. június 5-ikén eszközölt iparstatisztikai fölvétel idevonatkozó főbb eredményeit. Hat oldalra terjedő „Könyvszemle“ után a füzet a magyar közgazdasági társaság május havi „Értesítő“-jével zárul.

7. A MAGYAR NYELVŐR I. füzetében a szerkesztő egy száz koronás és egy ötven koronás díjat tűz ki valamely helyi nyelvjárás leírására. — Setülü Emil „Egy történetelőtti hangviszony“ czímű értekezéséből, P. Thewrenk Emil az udvariasság nyelvéről, Melich János Szarvas Gábor hagyatékából „A német jövevényszókról“ az első közleményt adja. Lehr Albert védi Petőfi e sorát; „Magannak is ugyan kutyául lett dolga“. Joánovics György a „föltételez“ szóban az igekötő hátratételét támadja meg. Volf György a Hivatalos Helységnévtár megbízhatatlanságát mutatja ki; Kalmár Elek a Tájszótár új kiadását ismerteti. — Sok érdekes apróság rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat II. füzetében Setülü Emil folytatja az egy történelemelőtti hangviszonyról szóló értekezését. Tóth Béla szólásokat magyaráz; *felhúzni az órát*, ez a szólás a németből való: *die Uhr aufziehen*; az *alkalmatosság* kifejezést Arany J. ajánlotta a *jármű* helyett, ez meg az osztrák-németiségből való, a *hol gelegenheit* annyit jelent, mint *seitefuhrwerk*. Széll Farkas kimutatja, hogy a mai *szavatos* kifejezés egy *szavaty* szó származéka, a mely régi oklevelekben még meg is van *rágalom* jelentéssel. A szerkesztő ezt a *szavaty* szót a székely *zuvatból* eredezteti, a mely ismét a szerbhorvát *svadja* szóra utal. Ásbóth Oszkár a Nyelvőr januáriusi füzetében Melich tárgyalta német jövevényszókra bíráló megjegyzéseket tesz, s kimutatja egyes szavak másféle eredetét; ezek *cséza*, *czérna*, *bonta*, *kolompár*. R. Prikel Marián a *dugába dől* szólást nem az olasz *doga* - „árok“ szóból keletkezteti, mint Szarvas G., hanem szláv *duga* = *donga* szótól, s így *dugába dül* = *összecomlik*. Wolf Béla újabb adalékokat szolgáltat a magyar játékszín nyelvéhez. Az Irodalom rovatban Sebestyén Károly két fiatal tárczairó: Móra István és Gárdonyi Géza magyaros zamatos nyelvét dicséri meg. A német-magyar szótárhoz a köv. kifejezések magyar egyértékeseit beszélik meg: *katzelmacher*, *der erbförster*, *schneidig*, *jänsemarsch*, *musse*, *anpumpen*, a *kuglizás műszavai*. Az apróbb közlemények sorában Tolnai Vilmos a *káposzta* szó eredetét mutatja ki, stb. *kapista*, a mely a klt. *caputium* származéka; Ribianszky József a *labancot* a régi *lanc*, *laanc* szóra viszi vissza; Zolnai Gyula azt vitatja, hogy a *belépő díj* és *belépti díj* kifejezés egyformán helyes és elfogadható. Idegen csemeték: *kötőszók helytelen használata*, *morganatikus*, *szöghaj*, *német-francia szók*, *ellenszenv*, *-ván*, *-vén* sat. Kérdések és feleletek. (*Ada város v. Ada várossa*; *lejtő*, *lanka le vess*). Egyveleg. A szerkesztőség kérdései. Népnyelvhagyományok.

Ugyane folyóirat III. füzetében Riedl Frigyes a magyarban utánzott német nyelvhibákról értekezik. Olyan esetek ezek, midőn

egy hibás szerkezetű német szólást ültettek át a magyarba szóról-szóra való fordítással pl. *zur kenntniss bringen: tudomására hozni, in vorschlag gebracht: javaslatba hoz, es wird benöthigt: szükségeltetik* (e h. *szükséges*) stb. P. Thewrewk Emil az udvariasság nyelvének syntaxisát ismerteti. Föltűnő a névmások használata. Így pl. az I. személyt „én” lehetőleg kerüljük vagy pedig a plur. reverentialissal helyettesítjük („mi”). A „te” helyett egyes nyelvek a „ti”, „ő”, „ők” névmásokat használják stb. Ezt a szokást Ihering „a személy magakerülésének” nevezi. Schmidt Mariska adalékokat közöl irodalmi nyelvünk fejlődéséhez az utolsó félszázadban. Ásbóth Oszkár kritikai észrevételekkel kíséri a Melich összeállította német jövevényszókat: *köböl, láda, bibic, csiz, egres*. Bartha József összeállította a Jelenkor cz. hetilap nyelvújító szavait. Az Irodalom rovatában Kerekes György az elhunyt Vajda János könyvét ismerteti: *Magyar-ság és nemzeti önérzet*: Trenesény Károly a Regőei Győző költeményeinek nyelvét méltatja. Az idegenszerűségek között Joannovics György azt vitatja, hogy mindenképen helytelen a *föltételez* kifejezésben az igekötő eltávolítása — így: *nem tételez föl* — míg Simonyi az ellenkezőt bizonyítja. Zolnai Gy. megrója az *üggyeléség* kifejezést *kollegiálitás* értelmében. Kérdések és feleletek: A helység-nevek raghasználata; a relativ névmás. Egyveleg: csöbörből vederbe; a Magyar Állam logikája. A szerkesztőség kérdései. Népnyelvhasznymányok.

8. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei második füzetében Munkácsy Bernát értekezése a „*finn-magyar döl és döz hangmegfelcélésekről*” nyitja meg a közlemények sorát. — Második nagyobb közlemény Volf György „*Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás*” című értekezésének folytatása (I. fönt 67. l.). — További munkálatok Mistelli Ferencz megjegyzései „A magyar nyelv néhány szerkezetéről” válaszképen Balassa bírálatára, melyet ő Mistelli „Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues” című művére irt. — Kunos Ignác folytatja az *ozmán-török nyelv idegen elemeiről* való kimutatását — Szófejtő közlés dr. Melich Jánostól a *geréb* című, mely szónak kétféle jelentése van nyelvünkben, t. i. „meier, villicus”, a régi nyelvben a „*falnagy és biró*” egyértékese, továbbá „part, töltés, malom, kikötőhely”. Az első egyazon eredetű a *gróf*, német *graf* szóval, melynek hesseni változata *grèbe* (= középfehn. *gràve*, ófelném. *gràvo*) „die benennung des vorstandes der dorfgemeinde;” az erdélyi szászban is van: *gréf*, a többesben: *gréb'n* „dorfrichter”, úgy hogy a gyakori *Geréb*, ném. *Gref, Graff*, tót *Gráfyk* családnév voltaképen egyértelmű a *Biró, Fónagy*-félékkel. A másik *geréb* szó eredetileg *gereb* lehetett s a dél szláv *grb* „gibbus”, szlovén *grbe* (plur.) „bodenerhebungen” szóval látszik egybefüggőnek. Ugyancsak ez a szerző magyarázza a következő szavakat: *rajnol*, mely abaujmegyei tájszó „nagyobb

fazekat“ jelent és azonos a német *rainel, reinel* „irdeness gefäss“ és irdene, dreifüssige pfanne“, *lafancz, labancz*, melyet a német *lantz* „landsknecht“ szóval vet egybe utalva a *kudarcz, kuarcz, kuvarcz* = ném. *kurz, suarcz* = ném. *schurz* analogiákra, továbbá arra, hogy az osztrák nyelvjárásban a *lantz*-nak* *laünz* ejtése lehetett, úgy mint ez igazolható a *tanz, Hans* osztrák *taünz, Haünds* változataiban, | *iromba*, melynek eddig közlött szláv másaihoz, most még a nasalist és szókezdő *i*-t mutató maczedon-bolgár *irimica* változatot csatolja, *färe* = ném. *väre* a szóvégi hangzónak olyan alakulatával, mint ebben: *käre* „kocsi, taliga“ = ném. *karre*. — Szinnyei József szófejtései: *orcza* = *orr* + *szá* (száj), mint a zürj. *nŕ-vom* és vog. *ŕol-tus* „orcza“ jelentésű szók is tulajdonképen „orr-száj“-at jelentenek, | *taval*, melynek utórészsére nézve fenntartja régi nézetét, hogy az a finn *vuote*- (nom. *vuosi*) „év“ mása, utalván arra, hogy az esetben, ha a *-val* rag, a szó alakja ez volna: *tá-val* (mint *fű-val, almá-val*). — Az „Ismertetések és bírálatok“ rovatában Balassa József az *ujabb phonetikai irodalom* néhány kiválóbb termékével, Ásbóth Oszkár pedig az „Archiv für slavische Philologie“ XVIII. évfolyama 3. és 4. füzetével foglalkozik. Ismertető ezikk még Szinnyei József-é az *ezüst* szóról, melyről Wichmann J. irt a „Virittijä“ című finn nyelvészeti folyóiratban, azt fejtegetve róla, hogy zürj. *ezšs*, votj. *azves* „ezüst“ stb. másaival egyetemben eredeti finn-magyar szó s nem az összet. *avzist*, *avzeste* „ezüst“ átvétele olykép, hogy az *az-ves* előrésze „fehéret“, utórésze pedig „vasat, rezet“ jelentene, s azonos is volna a magy. *vas* szóval. — Apróbb közlések vannak még Veress Ignácztól a *magyar nyelvjárásokról* és Sz. J.-tól a „finn-ugor v. finn-magyar“ nevezetről. — Ugyancsak e füzetben adja Hellebrant Árpád az 1896-iki *könyvészetet* a nyelvtudomány különböző ágait illetőleg.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1897. június 21-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Semsey Andor tt., Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Koch Antal, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vinceze rtt., Franzenau Ágoston, Kürschák József, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. Más osztályból Gyulai Pál r. tt. Jegyzette König Gyula osztálytitkár.

127. FRÖHLICH IZIDOR r. t. „Gyűrűszerű inductió mérték“.

128. SCHMIDT SANDOR l. t. „Szalónak ásványairól“.

129. RÉTHY MÓR l. t. „Súlyos folyadéksugarak“.

130. FARKAS GYULA részéről: „A Huyghens-féle elvről“, előterjeszti Réthy Mór l. t.

131. SZARVASY IMRE részéről: „Két új methylnagnésium vegyület“, előterjeszti Wartha Vinceze r. t.

132. BITTÓ BÉLA részéről: „Adatok az α -sulfonormalcapronsav és sóinak megismeréséhez“, előterjeszti Wartha Vinceze r. t.

133. STRAUSS ÁRMÁN részéről: „A Röntgen-sugarak láthatóságáról“, előterjeszti Schuller Alajos r. t.

134. Jegyzőkönyvet hitelesítik FRÖHLICH IZIDOR r. és SCHMIDT SÁNDOR l. t. t.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1897. június 28-án.

THAN KÁROLY r. tag, legidősebb osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Joannovits György, Semsey Andor, Szilágyi Dezső, Zichy Antal t. tt., Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Heller Ágost, König Gyula, Lengyel Béla, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Szász Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Volf György, r. tt. Czobor Béla, György Endre, Kürschák József, Nagy Gyula, Némethy Géza l. tt. Jegyző: Gyulai Pál h. főtítkár.

135. Helyettes főtítkár a következő szavakkal jelentette be Brassai Sámuel t. tag elhunytát:

Tekintetes Akadémia! Gyászhirrel kell megkezdenem jelentéseimet. Brassai Sámuel t. tag e hó 24-én reggel hét órakor Kolozsvárott száz éves korában elhalálozott. Alig néhány napja, hogy az Akadémia elnöksége a boldogult születése századik évfordulóján a következő sürgőnnyel üdvözölte: „A ritka évfordulóhoz a M. Tud. Akadémia örömeinek és szerenese kívánatainak kifejezését küldi“.

S ime válasz helyett halála hírét vettük.

Brassai pályája nemcsak időben volt hosszú, hanem munkásságban és sikerekben is gazdag. Egész életén át tanított szóval és írással. Ha volt valaha akadémiai tag, a kinek halála minden osztályra nézve veszteség, az bizonyára Brassai, a ki az Akadémia három osztályának majd minden tudományágát művelte; a matematikai, philosophiai és természettudományokat, a classica philológiát, a magyar nyelvészetet az irodalmi s különösen a zenekritikát. Pályája elején

tankönyvekkel lépett föl s egy valódi ismeretterjesztő néplapot szerkesztett tizennégy évig. Nagyobb munkái mellett folyvást irt polémiai czikkeket is. Ha valami sértette erkölcsi vagy aesthetikai érzületét vagy éppen tudományos elveit, hamar kész volt kiállani a sikra teljes fegyverzetben. Az, hogy sokféle tudományt művelt, részint lelki szükségéből folyt, részint pedig viszonyaiból, mert sokfelét kellvén tanítania, kénytelen volt sokféle tudománnyal foglalkozni. Ha egy szakra összpontosítja erejét, talán nagyobb sikereket vív ki, de így is jótékonyan hatott tudományos fejlődésünkre s egy pár szakban mélyebb nyomokat is hagyott hátra, különösen a magyar nyelvészetben. A negyvenes években kezdett foglalkozni nyelvészetünkkel. Egy terjedelmesebb német nyelvtant írván, élesen megjelölte a két nyelv különböző sajátágait s először mutatott rá alaposabban az irodalmi nyelvünkbe becsúszott germanismusokra. S ekkor a magyar mondatan műveléséhez fogott, melyet nyelvészeink meglehetősen elhanyagoltak. A *magyar mondat* című munkája, mely akadémiai jutalomban is részesült, alapvető munka, mely a mondatbeli hangsúly és élő beszéd alapján fejt ki a szórend szabályait és az igekötők használatát s örökre emlékezetes marad nyelvészetünk történetében.

De nekem itt nem lehet czélom részletesen rajzolni az elhunyt érdemeit. Azt a hivatott emlékszőnok fogja teljesíteni. Eppen azért kérem a t. Akadémiát, méltóztassék felszólítani a II. osztályt, melynek Brassai t. tagja volt, hogy gondoskodjék a felette tartandó emlékbeszédről: egyszerűsrimind indítványozom, hogy halálán érzett fájdalomkát jegyzőkönyvünkben is fejezzük ki, végül jelentem, hogy az Akadémia elnöksége a boldogult koporsójára diszes koszorút küldött s a temetésen az Akadémia képviselőire Finály Henrik és Kövály László I. tagokat kérte föl.

Az összes ülés fájdalmas részvétellel veszi tudomásul a jelentést s a tett és elfogadott indítványhoz képest az Akadémia e kitünő tagjának halálán érzett fájdalmát jegyzőkönyvileg is kifejezi s egyben fölkéri a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedjék.

136. Fölolvastatik az Akadémia elnöke levelének szövege, melyet a Történelmi Társulat elnökéhez intézett azon alkalmából, hogy ez a társulat Szilágyi Sándor akadémiai r. tag 70-ik születése napján rendezett ünnepélyre az Akadémiát meghívta. E levélben az elnök sajnálatát fejezi ki, hogy az ünnepélyen meg nem jelenhet és értesíti a társulatot, hogy az Akadémiát Szily Kálmán főtitkár fogja képviselni. Ennek kapcsán a helyettes főtitkár jelenti, hogy Szily Kálmán r. tag az ünnepélyen az Akadémia nevében beszédet intézett az ünnepelthez. — Tudomásul vétetett.

137. Olvassatik a bécsi császári tud. Akadémia levele, melyben köszönetet mond az Akadémiának, hogy magát az 50 éves jubilauma ünnepén képviseltette. — Tudomásul vétetik.

138. Sopron vármegye és városa egy érmet küld azok közül, a melyeket a Széchenyi-szobor leleplezése emlékére veretett és köszönetét nyilvánítja az Akadémiának, a miért magát ez ünnepélyen képviseltette. — Az érem köszönettel vétetett s elhatároztatott, hogy a Széchenyi-ereklyék közé helyeztessék.

139. Bemutatott az Orvosok és Természetvizsgálók f. évi augusztus 22—25-én tartandó XXIX. vándorgyűlésére szóló meghívója. — Az összes ülés felkéri az Akadémia azon tagjait, a kik e gyűlésen jelen lesznek, hogy a M. Tud. Akadémiát képviseljék, miről a gyűlés rendező-bizottsága értesítendő.

140. Felolvastatt az I., II. és III. osztály jelentése, a mely szerint a székes-főváros általalapított Ferencz József jubilaumdíj javaslattevő bizottságaiba Zichy Antal tiszteleti, Pauler Gyula és Than

Károly r. tag osztályelnökök választattak meg, olyformán, hogy az elsőnek nevezett a szépirodalmi, a két utóbbi pedig a tudományos bizottság tanácskozáiban való részvételre küldettek ki. — Jóváhagyólag tudomásul vétetett s elhatároztatott, hogy a székes főváros tanácsa és a megválasztottak erről értesíttessenek.

141. Fölölvastatott a II. osztály jegyzőkönyvének azon pontja, melyben Tagányi Károly l. tag a Történelmi Bizottság tagjául ajánlta. — Tagányi Károly l. tag e bizottság tagjául megválasztott.

142. Fölölvastatott a III. osztály 1897. június hó 21-én tartott ülése jegyzőkönyvéből az a pont, melyben Bárczay Oszkár a Hadtudományi Bizottság segédtagjául ajánlja. — Bárczay Oszkár a Hadtudományi bizottság segédtagjának megválasztott.

143. A Kőczán-jutalomra a május 31. hatánapig tizenegy pályamű érkezett be és pedig:

1. IV. Béla. Dráma 3 felv. Jelige: „Il nostro esser insieme e raro e corto“.

2. Szent Margit asszony. Szomorújáték 3 felv. Jelige: „Zent Margit Achsin“.

3. Beatrix. Tragoedia 5 felv. Jelige: „Thereby hangs a tale“.

4. IV. Béla király. Szomorújáték 5 felv. Jelige: „... megbüntetem az atyáknak vétkeket stb.“.

5. Endre herceg. Szomorújáték 5 felv. Jelige: „Egy régi levélen ezt írva találtam“.

6. Endre király. Tragoedia 4 felv. Jelige: „Így büntet Isten stb.“

7. A vas vitéz. Tragoedia 3 felv. Jelige: „Jön a tatár“.

8. Király leány. Színmű 3 felv. Jelige: „Regina coeli“.

9. Béla ifjabb király. Szomorújáték 5 felv. Jelige: „A nagyok stb.“

10. Szent a király. Színmű 3 felv. Jelige: „IV. Béla“.

11. Szent a király. Színmű 3. felv. Jelige: „Emlékezzünk regiekről“.

A 11. szám alatti már 1893-ban beküldetett, de mert akkor nem ez az időszak volt soron, félretétetett.

Megbírálásukra az I. osztály május 29-iki üléséből Heinrich Guztáv r. t. Bánóczy József és Vadnay Károly l. tagokat küldte ki. — Tudomásul vétetett.

144. CZOBOR BÉLA l. tag Balassa Bálint sirhelyéről tett jelentést, melynek megállapítása végett Liptó vármegye fölhívására az Akadémia megbízásából Hibben járt. — Pauler Gyula r. tag fölszólalására — a ki a tartozó kegyelet megsértésének tartja az elhunyt nagy költő csontjainak megvizsgálás végett az anthropologiai intézetbe való szállítását s a jelentést tevővel szemben azt javasolja, hogy a szóban forgó csontok megvizsgálására Török Aurél tanár és akadémiai tag utazzék Hibbére — határoztatott, hogy az Akadémia irjon át Liptó vármegyéhez és fejezze ki azon óhaját, hogy Balassa Bálint földi maradványai Hibben vizsgáltassanak meg.

145. Fölölvastatott gróf Andrassy Gyula 1897. június hó 16-án kelt levele, melyben 4000 frtot ajánl föl az Akadémiának Deák Ferencz élete és jellemrajza című pályamű megjutalmazására, és kéri az Akadémiát, hogy a pályázat a szünet előtt hirdettessék ki. A levélben kifejezett óhajtnak megfelelőleg a Pályázathirdetés szövege következőleg állapítatott meg:

„Kívántatik „Deák Ferencz élet- és jellemrajza“.

Fölvívatnak a pályázni kívánók, hogy munkájok tervezetét és egy kidolgozott fejezetet jeligés levélke mellett 1898. december 31-ikéig küldjék be a M. Tud. Akadémia fűtőkárai hivatalához.

A munka elkészítésére — a bírálatok alapján — a megbízást az Akadémia 1899. évi nagygyűlése adja meg.

A kész munka beküldésének határideje 1900 deczember 31-ke.
Jutalma gróf Andrássy Gyula adományából 4000 frt.

A jutalom csakis önálló becsű munkának adatik ki.

Ennek a szokott módon való közzététele elrendeltetett és határoztatott, hogy gróf Andrássy Gyulához köszönő levél intéztessek.

146. Bejelentetett Taub Salamon 2000 frtról szóló hagyománya, mely az örökhagyó kívánságára az Akadémia alaptőkéjéhez csatolandó. — Köszönnettel tudomásul vétetett s az Akadémia ügyészével leendő közlése elrendeltetett.

147. A könyvtár számára érkezett ajándékok:

1. A kereskedelmi ministeriumtól: „L'industrie, l'enseignement professionnel et commercial en Hongrie par Joseph Szerényi“ 1 térképpel.

2. Az 1900. párisi nemzetközi kiállítás kormánybiztosától: „A világiállítás szervezeti szabályzata“.

3. Alsó-Fehérvármegye alispánjától: „Alsó-Fejérvármegye Monographiája“ I. kötet

4. Budapest székesfőváros tanácsától: „Deák Ferencz szobrának leírása és története“.

5. A cs. k. központi statisztikai bizottságtól: „Statistik der Banken für die Jahre 1894—1895“.

6. Korányi Frigyes l. t.-tól: „Die Krankheiten der Lunge“.

7. Ráth György úrtól: „Az iparművészet 1896-ban“.

8. Özv. Greguss Ágostnétől. Greguss Ágost kézirati hagyatékából:

a) Költői művek, kísérletek és töredékek.

b) Töredékek (prózai művek).

c) Molière-jegyzetek.

d) Shakespeare-jegyzetek.

e) Szójárások gyűjteménye (magyar és francia nyelven).

f) Madách-jegyzetek.

g) Arany-ra vonatkozó jegyzetek.

h) Farkas András emlékkönyve (fautoribus necnon amicis) 1787.

9. *Szumrák Páltól*. Venere e Adone, Cantata nel teatro di sua altezza il principe d'Esterhazy de Galanta. Vienna, 1791.

Állandó országház Budapestén. Budapest, 1896.

Le nouveau palais du Parlement de Budapest. Budapest, 1896.

Das ständige Parlamentshaus zu Budapest. Budapest, 1896.

10. Papp György úrtól: „Különféle katonai könyvek“.

Köszönnettel vétetnek és a könyvtárnak leendő átadásuk elrendeltetett.

148. Az utolsó összes ülés óta megjelent *Akadémiai kiadványok* jegyzéke.

A M. Tud. Akadémia Értesítője. 1897: 6. füz. (90.)

Irodalomtörténeti közlemények. VII. 3.

Archaeologiai Értesítő. XVII. 3.

Hadtörténelmi közlemények. X. évf. 3. füz. bemutatván. — Tudomásul vétetett

149. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szász Károly r. és Czobor Béla l. tagokat kérte föl.

Lejáró pályázatok.

A M. Tud. Akadémiának következő pályázatai járnak le 1897. szeptember 30-án:

1. A Bulyovszky-alapítványból 200 frt. Ódai költemény.
2. A Farkas-Raskó-alapítványból 100 frt. Hazafias költemény.
3. A Péczely-alapból 160 arany frt. Történelmi tárgyú vagy háttérű 1895—96 évkörben megjelent regény.
4. A gróf Teleki-alapból 100 arany. Szomorújáték a kö-zépfajok kizárásával.
5. A gróf Karátsonyi-alapból 200 arany. Vigjáték.
6. A Marezibányi-alapból 40 arany. A magyar szőrend tör-téneti változásai.
7. A Dora-alapból 100 arany. Valamely hazai városunk kereskedelmének története 1711—1867 között.
8. Az Első Magyar Biztosító Társaság alapítványából 500 frt. A jövedelem megoszlásának általános törvényei.
9. A Vigyázó-alapítványból 600 frt. Mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog alaptörvényévé.
10. A Magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi adományá-ból 1000 magyar frank. A detail-kereskedés különböző alakjai-nak versenye egymásközt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s ennek közgazdasági és socialpolitikai következménye.
11. A Lévy-alapítványból 500 frt. A világgazdasági viszonyoknak a mezőgazdaság jövedelmezőségére való hatása a hetvenes évek óta.
12. A Pollák-alapítványból 750 frt. A demographia föl-adata, szervezete és módszere.
13. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt. Magyarország története 1301-től I. Mátyás haláláig önálló kutatások alapján.
14. Gróf Széchenyi Béla adományából 200 arany. Munka-terv a Duna balparti mellékfolyóinak geogr. leírására.
15. A Tomori-alapból 1000 frt. Az analitikai függvények általános elméletének alapelvei.

Minden rendű pályáirat a fön-n kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához czimezve küldendő be. Részletes felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő ez idei májusi füzete.

Budapest, 1897. szeptember 10-én.

A M. Tud. Akadémia
Főtitkári Hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Október 15.

10. FÜZET.

Az ausztriai császári czim fölvételéről.

(Kivonat Nagy Ernő lt. január 11-én olvasott értekezéséből. *)

Az ausztriai császári czim fölvételének jogi jelentőségét méltatandó, szükséges némely közismeretű tényt, habár csak röviden is, fölemlitenünk.

A császári czim már az ókorban a legmagasabb világi hatalmat jelenti. A középkorban a császár a keresztény világ feje. Megmarad, sőt megerősödik az a fölfogás, hogy birodalma „Imperium mundi.“ Később is az „Imperium romanum Germanicae nationis“ rangi elsőbbségét vitatlanul elismerik. Már léteznek ugyan mellette önálló és független államok, a melyeknek uralkodói, a hatalom souverain voltát illetőleg, a császárral egyenlők, de ez őket rangban mindig megelőzi. Sőt, midőn Nagy Péter, a nystadti béke után (1721), mint a keleti császárok utódja és női ágon rokona, szintén fölvette a császári czímet, a római császár elsőségét elismeri és ez azután a nemzetközi életben, a diplomatiái érintkezéseknél, változatlanul megmarad.

Ebből érthető, hogy a „felség“, „felséges“ legmagasabb világi címzések hosszú időn keresztül csak a császárt illeték meg. Midőn pedig később, úgy a XV. századtól, a királyokkal szemben is használják már, a császár ellentmond, és a királyokat illetőleg is, általában elfogadottnak, csak a westphaliai béke óta tekintik.

A mult század végén és századunk első éveiben tehát a császári címhez, majdnem kétezer év hatalmának és dicsőségének emléke fűződik. Így volt elég ok reá, hogy becsesnek tartsák és pedig annál inkább, mert még mindig a legmagasabb uralkodói rang és tekintély jelzésére szolgál. Megérthető az is, hogy dynastiánk, mely e czímet, habár választás útján nyerte is el, de tényleg háromszáz év óta bírta, ragaszkodott hozzá.

* Utólag érkezett be.

Szerk.

A napoleoni háborúk következtében a római-német birodalom alapjában ingadozott. De azért még sem mondhatnók, hogy az ausztriai császári cím fölvételére közvetlen okot ez szolgáltatott volna, mint a hogy néha olvashatjuk és igen valószínűnek is látszik ma, miután már a később bekövetkezett eseményeket ismerjük. Nem. Az osztrák államférfiak, a lunévillei béke után, a birodalom és ezzel a római császári cím fönnállását még lehetőknek ítélik.

A bécsi házi, udvari és állami levéltárakban őrzött okmányokból a legvilágosabban kitűnik, hogy az ausztriai császári cím fölvételére közvetlen okot Napoleon szolgáltatott azon tervével, hogy Franciaországban a monarchiát a császársággal állítja vissza. Midőn e tervnek híre Bécsbe érkezik, majd pedig a bécsi kormány hozzájárulását diplomatiái úton kikéri és a választ sürgetik, akkor jön hivatalosan szóba az örökös császári cím fölvétele.

Az ügy mibenlétének megvilágítására, az elintézésre vonatkozó javaslattal egyetemben, gr. Colloredo német birodalmi alkanczellár és gr. Cobenzl titkos udvari állami kanczellár egy memorandumot terjesztenek a Felség elé, a mely azután a továbbiaknak is alapul szolgál.

Az, hogy a monarchiai alkatot Franciaországban visszaállítani törekeshetnek, természetesen a bécsi udvar előtt ellenszenves nem lehetett. Mert egyrészt az csak betetőzése volt az első consultól eddig is követett politikai iránynak, és mert tőle a monarchikus államok megerősödése, ezzel talán az általános béke is inkább várható volt.

De már az a terv, hogy Napoleon a monarchiát a császári címmel akarja visszaállítani, a bécsi kormánynak nagy gondokat okozott.

Ez a fönnhíjázás, mondja a memorandum, már azért is komoly megfontolást igényel, mert a császári magasabb címmel hódítási vágyak lehetnek összekötve; továbbá kétség merült föl a tekintetben is, vajjon a francia császár hajlandó lesz-e a római császár elsőségét elismerni?

De a legnagyobb aggályt az a kérdés keltette, hogy milyen lesz uralkodóknak és házának, valamint a monarchiának, tehát a Felség jogára alatt élő, egyrészt a trónörökösödési országos törvények értelmében, másrészt a hűbéri patrimonialis jog alapján örökös országainak és tartományainak viszonya az új császársághoz? Mert igaz ugyan, hogy a dynastia háromszáz év óta bírta a római császári címet, de minden egyes esetben választás útján nyerte el és így nem volt kizárva annak lehetősége, hogy esetleg másra szálljon át; különösen most, az új francia császársággal a rang elsőbségéért beállható küzdelem-

ben, talán éppen a francia befolyás fog odahatni, hogy valamely engedékenyebb német fejedelem nyerje azt el.

A multból egy praecedens kinálkozott a kérdés elvi megoldására. Mária Terézia nem viselte a császári koronát, de azért, mint magyar király és mint a német örökös tartományok uralkodója, az európai nagyhatalmakkal és így a francia uralkodóval, teljesen egyenrangúnak tekintetett.

A francia kormány a jelen esetben is hajlandónak mutatkozott az egyenlőség elismerésére, de jogosult volt az aggodalom, hogy megmarad-e ez állásponton a jövőre akkor, a midőn már a francia uralkodó a császári címmel olyan címnek a birtokosa leend, mely a közfelfogás szerint magasabb rangot, elsőbbséget jelent és ez okból nem fogják-e mások is elsőbbségre való törekvését igazoltnak tekinteni?

A bécsi udvar tehát nem láthatta szívesen az új francia császárság keletkezését, de nem volt abban a helyzetben, hogy ellentmondjon, vagy kitérő választ adjon. Ezért a kancellári javaslat oda irányult, hogy Ferencz császár és király a francia első consulnak a császári cím fölvételére vonatkozó tervét a kedvetlenség minden jele nélkül, sőt barátsággal fogadja, de azt is mindjárt tudomására hozza, hogy, mint Magyarország királya és a német örökös tartományok uralkodója, az eddig élvezett rang egyenlőségének föntartására a francia kormánnyal bizalmas természetű tárgyalásokba óhajt bocsátkozni és ezek folyamán jöhetne szóba, hogy uralkodónk a rang egyenlőségét maga számára, csakis az örökös császári cím fölvételével látja valóban biztosítottnak, már akár úgy, hogy a római császári cím a dynastiát illetőleg örökkössé tétessék, akár pedig más alakban a Felség uralkodása alatt élő országokra és királyságokra gyökerezítve. De egyszersmind kifejezendő lenne az is: ha az első consul eláll tervétől, uralkodónk is lemond az örökös császári cím fölvételéről, minthogy ezzel csak a rang egyenlőségét óhajtja föntartani.

A párisi és bécsi kormányok között a bizalmas tárgyalások hosszabbra nyúlnak, de végre is a francia kormány a bécsi udvar javaslatait elfogadja, hogy ez meg a francia császárságot ismerje el. És miután I. Napoleon 1804. évi május hóban a császári címet fölveszi, a bécsi udvar is terveinek megvalósításához fog.

A kivitel módozataira vonatkozó kancellári előterjesztés (1804. augusztus 8.) abból indul ki, hogy Magyarország és az örökös királyságok és tartományok fejedelmét a francia uralkodókkal szemben már a multban is elismert, a campoformiói és a lunévillei békében kifejezett egyenlősége a rangnak illeti meg. Ez pedig nemcsak a külső ceremonialis eljárásban, a követek

és meghatalmazottak egyenlő jogaiban nyilatkozik, hanem abban is, hogy egyik sem viselhet magasabb souverain címet a másikonál, vagy ha az egyik ilyet mégis fölvenne, a másik is jogosított hasonlóan cselekedni és azok a hatalmak, melyek az elsőknek e rangban való emelkedését elismerik, az utóbbtól sem tagadhatják meg hozzájárulásokat, mert nem függhet egy harmadiknak önkényétől az, hogy a nemzetközi szerződéseken és megállapodásokon nyugvó egyenlőség rövidséget szenvedjen. — Másrészt meg a Felség, mint örökös királyságainak és országainak souverainje, a császári címhez minden előfeltétellel rendelkezik. Így monarchiája több egymástól független országokból és királyságokból áll; ez alapon a hatalomnak és tekintélynek azon fokával bír, mely már régi időktől az első európai államokkal egyenlővé tette.

De a cím fölvételénél, folytatja a memorandum, figyelem fordítandó arra, hogy a monarchia sajátos közviszonyai sérelmet ne szenvedjenek. És ezt úgy véli elérhetőnek, hogyha a császári cím nem az egyik, vagy másik ország címével jut kapcsolatba, hanem a Felség uralkodása alatt álló királyságok és országok összeségére gyökeresittetik.

Ez azután számos félreértésre vezetett és talán vezet ma is, pedig a memorandum megmagyarázza, hogy miként értendő.

A császári cím a fejedelem személyére vonatkozzék, a ki több ország fölött uralkodik. De ez országok alkotmánya, eddigi jogaik, egyezővel egész politikai alakulata változatlan marad, habár az uralkodó az örökös császári címet is viselni fogja. Az uralkodó a római császári címet századokon keresztül birta, a monarchia különböző államainak sérelme nélkül: így nem lehet sérelmes az sem, ha most mellé még fölveszi az örökös császári címet, csak ez a monarchiát alkotó országok alkotmányának és jogainak tiszteletével történjék. Azért is a kancellár javaslata oda irányul, hogy a császári cím az uralkodóház nevéhez (ausztriai) kapcsolassék, mert így elejét vehetni azon kifogásoknak, a melyeket esetleg különösen Magyarország emelhetne. A Felség továbbra is megmarad magyar királynak és a német örökös tartományok urának... A Felség „teljes függetlenséggel bírja örökös királyságait és országait, a mi az által ninesen megsértve vagy gyengítve, hogy a római-német birodalomhoz tartozó országok fölött is uralkodik, mint a hogy az angol királynak, svéd királynak, dán királynak független souverainitásán nem ejtett csorbát az, hogy egyszersmind a római-német birodalomhoz tartozó részeket is birták“. A Felség uralkodása alatt élő független ország és királyság pedig első sorban a magyar királyság, tehát a fentebbi kijelentés nem kevesebbet ismer el, mint hogy a magyar királyság olyan független és souverain a német örökös tartomá-

nyokkal szemben, mint a milyen független volt Anglia, Svédország és Dánia, uralkodóinak német birtokaitól.

Ferenecz császár és király a memorandumot elfogadja és akként rendelkezik, hogy a császári cím fölvétele ennek értelmében és indokai alapján történjék; arról mind a külhatalmak, mind a Felső uralkodása alatt álló országok és hatóságok értesítsenek, a mi azután az 1804. évi augusztus 11-én kelt ismeretes pátenssal meg is történik. Magyarország pedig, mint tudjuk, augusztus 17-én kelt külön királyi leirattal nyer értesítést, melyhez a patens mellékelve sem volt, és ámbár a leirat, a patens szövegét, vagyis az utóbb említett memorandum fölveit tartalmazza, de egy külön pontban még Magyarország alkotmányos jogállását és függetlenségét újra is biztosítja.

Érdekes, hogy mind a patens, mind a Magyarországhoz intézett leirat háromszor is hangsúlyozza, hogy a czimnek fölvétele azon az alapon történt, hogy a Felső több egymástól független országoknak az uralkodója. Így mindjárt a bevezetésben: „tekintettel az uralkodóház ősi fényére és az uralkodása alatt élő, független fejedelemségeket magába foglaló államainak nagy terjedelmére és népeességére“; továbbá „az uralkodó jogosítva érzi magát, hogy e czimet az uralkodóház és a monarchia fényének emelésére fölvegye, tekintettel annak független államaira“; végre „az uralkodó maga és utódai számára, független államainak osztatlan birtokában, az ausztriai örökös császári czimet és méltóságot a főhercegi ház neveként fölveszi, de úgy, hogy az összes királyságok, fejedelemségek, tartományok eddigi czímeiket, alkotmányukat, jogaikat változatlanul megtartandják; különösen áll pedig ez a magyar királyságra és a vele egyesített országokra.“ A Magyarországhoz intézett leirat utolsó pontjában pedig még egyszer előfordul: „Megemlékezvén a koronázási hitlevélben kiadott biztosításról, ő Felsege figyelmét arra fordította, hogy a mit az egész monarchia fényének emelésére és méltóságára tenni határozott, az Magyarország alkotmányának, jogainak épségben tartásával történjék“.

De mielőtt a császári czimnek az uralkodóház nevéhez történő kapcsolása elhatározottat volna, többféle terv merült föl, melyek ismét bizonyosságot tesznek arról, hogy csakis a császári czimnek valamely alakban fölvétele volt a cél. Az első, hogy a római császári cím az uralkodóházat illetőleg örökössé tételék. Ez felelt volna meg leginkább, mert legteljesebben bírta a történelmi tradíciókat. Csakhogy ez nem történhetett volna egyoldalúan, uralkodói rendelettel, hanem csak a birodalmi gyűlés hozzájárulásával, a mi pedig biztosítottnak éppen nem volt tekinthető. Egy másik terv volt, ugyancsak régi történelmi emlékek fölidézésével, a „Pannonia császára“ czímét fölvenni; egy

harmadik szerint a „magyar és cseh császár“ cím lett volna fölveendő, a császári címet, a felség két legtekintélyesebb királyi címéhez csatolva. Elfogadásra azonban egyik sem talált.

Kérdésünkre érdekesek már most a külhatalmak válaszai, melyek egyszersmind arra is világot vetnek, hogy a császári cím fölvételét a hivatalos Európa miként magyarázta. A bécsi állami levéltárnak ide vonatkozó adatai között néhány magánlevél is van az idegen uralkodóktól, de legnagyobb része hivatalos átirat. Mindezek csak örvendetes tudomásvételtől szólnak, a mennyiben a császári cím és méltóság az uralkodóház rangja emelésére szolgál, megfelelőnek mondják egyesek azon bölcseségnek, a melylyel a felség háza tekintélyét föntartani mindig törekedett; hogy az ausztriai házra új fényt hoz, a midőn Európa legelső hatalmasságaival a rangegyenlőséget czímben is megóvjá; tudják, hogy a címet az uralkodó, mint több független állam regense veszi föl, független királyságainak és államainak osztatlan birtokában; hogy ezzel a főhercegi házat császári rangra emelik. Sőt felemlítik azt is, hogy a címnek fölvétele alkotmányi, vagyis jogi változás nélkül jött létre, a felség uralkodása alatt élő államokat illetőleg.

Nagyobb eltéréseket csak Anglia és Svédország válaszaiban találunk.

Anglia ugyan kész az örökös császári címet elismerni, de megjegyzi, hogy az esetben, ha valaha a római császári korona az ausztriai császári címétől külön válna, akkor az angol király uralkodónknak nem adhatna más rangi elsőbbséget, mint a mely a magyar királyt és a cseh királyt, vagyis a német örökös tartományok uralkodóját megilleti. E válaszban tehát a dualismus mintegy nemzetközi elismerést nyer.

De már a svéd királynak nagy aggodalmai vannak és az ausztriai császári címet egyelőre nem is hajlandó elismerni. Szerinte az egész ügy a birodalmi gyűlés elé tartozik és abban Ferencz császárnak és királynak önhatalmulag intézkedni nincsen joga.

E nyilatkozat a bécsi kormánynál olyan visszatetszést keltett, hogy Svédországot a diplomatiái viszony megszakításával fenyegeti; az ottani követünkhöz, gr. Lodronhoz küldött utasításban pedig ismét kiemeli, hogy a császári cím nincs valamely országhoz fűzve és nem a Felség német örökös tartományaira gyökeresíttetik.

A mondottak után könnyen megérthető, hogy a császári cím fölvétele miért nem keltett ellenmondást Magyarországon. A mellett ugyanis, hogy a magyar alkotmány, az állam függetlensége a Felség német örökös tartományaival szemben, országos törvényeken és nemzetközi természetű kötésekben nyugszik, azt a

kir. hitlevél és eskü biztosítja: a jelen esetben még a czimnek fölvételére vonatkozó határozatok és okiratok a magyar állam önállóságát és függetlenségét újra és újra megerősítik, úgyhogy az utóbbiak egyenesen a magyar alkotmányt biztosító okiratoknak is tekinthetők, mint a hogy nálunk tekintették is.

Ennek felel meg, hogy a helytartótanács útján értesített magyar törvényhatóságok a császári cím fölvételét örvendezéssel fogadták, mint a mely az uralkodóház fényét fokozza; mely által rangban és méltóságban emelkedik, a magyar alkotmányt pedig nem sérti.

De a magyar álláspont még erősebben jut kifejezésre az országgyűlésen. Már 1805-ben a rendek a fölött tanácskoztak, hogy e tekintetben nem kellene-e törvényt alkotni; majd az 1807. országgyűlésen ismét szóba jön. Ekkor is többen kívánják a külön törvény alkotását és indokolásuk fölötté érdekes: „Ő Felségének kegyelmes leirata ugyan egészen bizonyossá teszi, hogy a császári cím fölvételéből Magyarországnak semmi sérelme nincsen, mindazonáltal a kegyelmes királyi levelet el is lehet felejtetni és azért csak biztosabb volna, ha törvény intézkednék. A való az, hogy Felséged, mint ausztriai császár, Magyarországon nem uralkodik. De mégis az elnevezés, a titulázás idővel a maradékoknál kétségeket, kérdéseket támaszthat és végre is, a midőn az ország jogairól van szó, semmi törvényes óvást fölöslegesnek mondani nem lehet.“

Mások ellenben a külön törvény alkotását fölöslegesnek tartják, „miután a királyi leirat Magyarország jogait teljesen biztosította és mert a császári cím Magyarországra egyáltalán nem is vonatkozhatik; a mi országunkhoz és alkotmányunkhoz az ausztriai császárságnak nincsen semmi köze, nálunk az ausztriai császárnak nincsenek jogai. Az ország szabadságait és jogait a koronázási hitlevél és eskü biztosítja; ezeken a császári cím és méltóság, melyet ő szent Felsége, házának nagyobb diszére fölvett, semmiféle változást nem idézhet elő“. Így azután a törvénybe iktatás el is maradt.

Később pedig, az 1832—36. országgyűlésen, ő Felsége nevénel használandó sorszám ismeretes vitájánál a rendek következőleg nyilatkoznak a császári czimről: „hálát adólag tisztelik az isteni gondviselést, mely a Felségnek több más nemzetek és államok koronáit is viselni engedi, de miután a dicsőséges uralkodóház és a magyar nemzet között készült szent kötésekben, az ország önállósága és függetlensége föntartatik, s így bár Magyarország ugyanazon fejedelemnek hódol, a kit az ausztriai császárságban is megillet a főhatalom, azért Magyarország mind uralkodási formájára, törvényeire és egész alakjára az ausztriai császárságtól független.“

Összegezve már most az elmondottakat, azt hisszük, világosan kitűnik, hogy az ausztriai császári cím eredetileg mit jelentett.

Ez jogi természetére egy tiszteleti cím, tiszteleti jogokkal és főképp nemzetközi jelentőséggel. Az uralkodóház rangját, méltóságát, hatalmi tekintélyét biztosítja a bekövetkezett változásokkal szemben. Rendeltetése, hogy a Felség monarchiája, vagyis, mint többször hangsúlyozzák, az uralkodása alatt élő független államok és az akkor még a német birodalomhoz tartozó örökös tartományok rangegyenlőségének megóvására szolgáljon, az európai legelső hatalmasságokkal vagyis államokkal szemben. A több állam uralkodója, éppen ez alapon, hogy t. i. természeti személyében több államhatalom találkozik össze, magára és az uralkodói házra fölveszi a kor fölfogása szerint a legmagasabb világi címet is, de e címnek az országok államjogi életére nincsen vonatkozása. A Felség uralkodása alatt élő államok egymáshoz való viszonyán nem változtat, sőt az eddig főnnállottat újra és újra megerősíti. Épp azért esatolták az uralkodóház nevéhez, hogy még azon gondolatnak is eleje vétessék, mintha államjogi változtatást tartalmazna. És így ebből nem is következhetik Magyarországnak az ú. n. német vagy osztrák örökös tartományokkal való szorosabb egyesülése. Ellenkezőleg 1804-ben, mint láttuk, ezek egymástól való függetlensége vagyis a souverain országok birtoka képezi a cím fölvételének alapját. Minthogy pedig a császári cím ez időben csak tiszteleti cím volt, az ausztriai császárság sem lehetett más, mint eszmei fogalom, a melynek teljesen hiányzott a reális közjogi tartalma.

Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XXI.

Torma Károly rt.

(1829—1897).

Elhalt barátaink alakja képzeletünkben gyakran bizonyos maradandó helyzetben, bizonyos testtartástól és taglejtéstől kísérve, él. Tormát is úgy látom folyton magam előtt, a mint tavaly tavasszal utoljára láttam e világi életben. Classicus talajon álltunk: Nero villájának romjai közt, a császár régi kikötőjének egyik földalatti rakodó barlangjában, mely közvetlenül a tengerre nyílik. Szemünk előtt elragadó szépségében terült el a délszaki tenger napsütötte, végtelen kékje; a melegtől rezgő levegőben violaszín reflexek játszadoztak az öböl partján, a ciprusok alatt, a melyek közül kaczerán kandikáltak ki Porto d'Anzio fehér villái. A legtávolban pedig, a látóhatár végén emelkedett mint valami *verde antico*-ból, zöld márványból készült korsó a bolyongó Odysseus kikötő-helye a Monte Circe, Kirke hegyfoka. A hullámok zajongása a grottában, a melyben Tormával álltunk, zengő mormogássá lágyult, a tenger tükréről visszaverődő napfény a barlang sziklafalain rezgő fény-gyűrűket festett. Elkábulva a naptól, a színek ragyogásától, a tenger sós fuvalmától álltunk utitársam: Péterfy Jenő meg én, kik husvétii szokásunk szerint éjszaki vidékről néhány rövid napra ide déli ég alá szakadtunk Torma mellett, ki a lelkesedéstől kigyúlt arczczal, izgatott hangon olvasott fel nekünk egy olasz levelet. E levél bizonyosságot tesz Torma legislegutolsó archaeologiai működéséről: az olasz közoktatási miniszter értesíti e levélben Tormát, hogy helyt ad Torma archaeologiai okokkal támogatott kérésének, és nem engedi meg, hogy Nero eme villájának területén vágóhidat építsenek. Ez az építkezés ugyanis elzárta volna a régi maradványokban oly gazdag földet a régiség kutatás elől. Torma föllépésének köszönhető, hogy e talajon jövőre is régészeti kutatások történhetnek. És a művészetnek mily örökké csodált remekei kerülhetnek ki Nero villájának romjai közül, a hol — hogy csak egyet említsek — egy tengeremelletti fülkében állva, kétezzer éves sértetlen szépségében a belvederei Apollót találták!

Ez az *actio* volt Torma utolsó fellobbanása. Már azelőtt is két-három éven át néma tétlenségbe sülyedt anziói remeteségé-

ben. Néhány hónappal később a halál vetett véget e nemes élet utolsó tragikus vergődésének.

Legyen szabad e helyen, mielőtt még hivatott toll méltá-nyolja Torma Károly tudományos érdemeit, néhány futó pillantást vetnem Torma működésére és sajtóságos egyéniségére.¹

I.

Torma Károly főleg két irányban működött: a magyar politikában és a magyar régészetben. Mind a két irányba környezete terelte: a *milieu*, fejlődésének helye és ideje, tette őt politikussá és régiségtudóssá.

A politikai foglalkozás hagyomány volt családjában: apja is több ízben országgyűlési követ volt. Károly már mint 18 éves jogász országgyűlési pótkövet volt; egy évvel később 1848-ban mint követi irnok jelent meg apja oldalán a pesti országgyűlésen. Azokban az években, a melyekbe Torma férfikorának java része esik, a hatvanas években, a nemzet szellemi érdeklődése majdnem kizárólag a politikára, az országgyűlésre irányult, mely Magyarországot alkotmányának nagy kérdésével, az új Magyarország megalapításával foglalkozott. Nem természetes-e, hogy Torma apjának példáját, a korszak lázas ösztönzését követve politikai pályára lép?

Édes apjának példája és az erdélyi környezet azonban a régészeti pályára is terelte. Torma József több országgyűlésen Belső-Szolnok megye követe volt, de a mellett szenvedélyvel foglalkozott történettel és régészettel. Torma Károly legkorábbi gyermekkorának emlékeihez tartozott, hogy egyszer egész lakásukat tele hordták kövekkel, téglákkal, cserepekkel: a közeli alsó-ilosvai római tábor egyes maradványaival, melyeket édes apja saját költségén ásott ki. A gyermek Torma gyakran nézegette a birtokukon levő római falmaradványokat és ezek szemlélése adta neki az első buzdítást az archaeológiára.²

Igenis, az erdélyi talaj könnyen ihleti a tudóst is, a műkedvelőt is. Erdélyben lépten-nyomon ráakadnak a római világ, a régi Dacia nyomaira. Egész nagy városok aluszszák ott világ-

¹ Egyes életrajzi adatokat Torma Károly tudós nővérének: Torma Zsófiának és Pap Károly úrnak Rómában köszönök. Szilágyi Sándor szokott szíveséggel megnyitotta előttem gazdag levélgyűjteményét. Torma irodalmi működését Horváth Ignác állította egybe: *A budapesti egyetem bölcsészeti karának irodalmi működése*. 435. l.

² Torma József irt is egy cikket ezekről az ásatásokról 1831-ben a következő, kissé sallangos czímen: *A rómaiaknak a tudós világ előtt eddigelé ismeretlen nyomdokaik nemes Belső-Szolnok vármegyében.* (Nemzeti Társalkodó.)

történeti álmukat a föld, az önalkotta törmelék alatt. Az emberek elhallgattak, de a kövek még beszélnek Róma nagyságáról. A szántó ekevasa már többször római épület-maradványokat szántott felszínre e classikus talajon. A főurak, a művelt polgárok közt sok régiséggyűjtő van. Nem egy erdélyi földbirtokos kertjében feliratos követ, szobortöredéket, téglákat, cserépdarabokat, viasztáblákat találhatni, melyek a római civilisatio kétezer éves maradványai. Akárhány udvarházban római kő a kemence alja, a melyen egy-egy imperator nagy neve olvasható. Némely helyen csak el kellett kaparni a homokot és római mozaikok tűntek elő, melyek az Ilias jeleneteit illusztrálják görög magyarázó föliratokkal. Mindez elég ösztönzés a tanult embernek, a fogékony kedélynek!

Követve édes apjának, több rokonának és szomszédjának példáját, Torma csakhamar régiségeket kezdett gyűjteni. A ki feliratokat gyűjt, az vagy megúnja vagy kénytelen belémélyedni a feliratok olvasásába, értelmébe és jelentőségébe. Így volt ez Tormával is. A szenvedélyes gyűjtő szenvedélyes tudós lett.

Torma, mint tudós, különösen a feliratos kövek megfejtésében és a régi Dacia topographiájának megvilágításában tűnt ki. Később élete végén Rómában a német archaeologiai intézet vezetői nagy elismeréssel szóltak Torma epigraphikus ügyességéről: gyorsan és biztosan olvasta a régi köveket, mint mi egy modern történeti könyvet.

A feliratos kövekben, a melyek az óvilág mind ama tartományain találhatók, a hova a győzedelmes római légiók sasa elrepült, a római történet egy jó része meg van írva. Még pedig — a mi oly rendkívül becsessé teszi e köveket — bennök meg vannak írva a római történet oly részei, melyekről a többi írott forrás hallgat. A római császárok korát, a provinciák állapotát jórészt ezekből a feliratokból kell megírni, melyek mint a nagy római hajótörés szétszórt roncsai helylyel-közzel zúzva-törve a földben vagy a föld színe alatt véletlenségből megmaradtak. Hogy a mai Ó-Buda területén épült római város neve Aquincum volt, azt néhány téglatöredék föliratából állapította meg a mult század végén Schönwiesner. A feliratos kövek nélkül Mommsen nem írhatta volna meg Római Történetének ötödik kötetét. (A római provinciák történetét.)

A feliratok egyaránt fényt derítenek a provinciák nevére, felosztására, birtokviszonyaira, a vámrendszerre, a közlekedő utakra, a kereskedelesre; a legiók elhelyezésére — az egész római közigazgatásra és katonai rendszerre, szóval az egész római életre. Nincs olyan jelentéktelen felirat, mely valami tanulsággal nem járna. Néha egy cserép két-három betűvel is értékes adatot tartalmaz. Megtörtént, hogy egy Carthago környékén talált

feliratos ködarab világot vetett az óbudai (aquincumi) légiók elhelyezésére.

Torma első sorban epigraphus volt: legtöbb munkájában egy-egy felirat az ő kiinduló pontja, melyre aztán okoskodásának alkotmányát építi. 1862-ben Kolozsvár közelében Kara nevű helységbe rándult, hogy ott római tárgyakat keressen. Karában egykor szép park volt, benne a mult század park-stílusának megfelelően remete-lak és mesterséges rom is volt, melyeket a birtokosnéja, Kendeffy Elek grófné, a régi Sarmizegetusának, a régi Dacia fővárosának egyes romtöredékeivel díszített. A mesterséges kerti rom idővel már valóságos rommá vált és kövei közt talált Torma egy feliratosat a 241. évből. E márványfeliratot vette Torma alapul a *Dacia felosztása a rómaiak alatt* (1863) című kis művéhez, melyben e kö révén iparkodik kimutatni, hogy Dacia valóban három részre oszlott és hogy e részek bizonyos egyesületi jogokban osztozkodtak s közös conciliumokat tartottak.

Római felirat a kiinduló pontja Tormának a *Limes Dacicus Felső Része* című nagyfotosszerű művében. (1880) Torma Kapjonban Szolnok megyében egy várkastély körfalába befalazva egy követ talált, mely egy régi votivum-oltárból való. E kö — Torma olvasása szerint — Dacia határtöltéseit (vallumát) és Dacia határvidékét említi, melyről mind a történetírók, mind a feliratok különben hallgatnak. Torma életének egyik céljául tekintette, hogy e felirat-említette római határsáncz-lánczolatot fölfedezze, a mi hosszas kutatás után 1862-ben sikerült is.

Az epigraphia volt, mint említettem, Torma alaptudománya: a feliratos kőből indult ki vizsgálódásainál, de azért nem állapodott meg a feliratnál. A felirat megfejtése csak eszköz volt a régi Róma megismerésére: városainak, állami szervezetének, katonaságának, építésének, egész műveltségének földterítésére. A feliratok tudománya, az epigraphia, száraznak látszik: Torma a legnagyobb lelkesedés eszközévé tudta tenni. Régészeti működésének főforrása a lelkesedés volt. Eszményi célja volt a római szellem megismerése különböző (különösen látható) kifejezésében. Látni kellett Tormát például a Tivoli, a római Tibur mellett levő Hadrianus-villában, hogy lelkesedésének tüzét még élete alkonyán is, önkéntes száműzetésében is, megértsük. Ez a *villa Adriana* legkedveltebb helye volt; több héten át tartózkodott közelében és vissza-vissza tért ehhez a csodálatos palotákkal megrakott öskert maradványaihoz. Szerinte ez a villa a római világ legnagyobb szerű régisége és a római művészet legfinomabb virága.¹

¹ Nem hiszem, melleleg mondván, hogy Tormának e nézetét teljesen el lehetne fogadni. Hadrian császár villája csupa híres hely és híres épület hí utánpótlása volt és minden nagyszertisége mellett is

Ő volt vezetőm, midőn a nagy római császár óriás villájának romjai közt először jártam: ekkor mutatkozott a valódi Torma. Már aznap reggel nem engedte volt, hogy elutazzam Rómából anélkül, hogy Hadrian tiburii villáját láttam volna. A vasúthoz induló kocsimból leszedte podgyászomat és arra kényszerített rábeszélésével, hogy késésemet mentő sürgőnyt küldjék Budapestre, csak hogy vele kirándulhassak Tiburba. Künn a fa- és cserjeborította római romok közt minden követ ismert: mindent a legnagyobb pontossággal és részletességgel meg tudott magyarázni. A nevezetesebb márványtöredékeket szeretettel megsimogatta: helylyel-közzel archaeologiai áhítattal letérdepelt, hogy a római mozaikokat takaró földréteget lekaparja. A hivatalos kalauzok szégyenkezve visszavonultak: ily behatóan senki sem ismerte ezt a mér földnyi romsorozatot, mint Torma. Arcza kigyúlt, hangja reszketett: az évezredek óta letűnt római szellem nagysága szállotta meg. Fokozódó lelkesedéssel vezetett a számtalan épületmaradványon át, föl Hadrianus császári palotájának dísztermének romjai közé és fent a dombon, a letűnt dicsőség és szépség maradványainak legközepén, lemutatott a Tempe völgyére, az olajfáktól és ciprusoktól benőtt óriási villa-város romjaira és lelkesedéstől elragadva, elkiáltotta magát: *Tessék élni!*

II.

Torma életének főkorszakai három helyen folytak le: Belső Szolnok megyében, hol mint földesúr, mint tiszti főjegyző és mint főispán nem nagy félbeszakításokkal tartózkodott (1877-ig); Budapesten, hol több éven át mint országgyűlési képviselő időzött és hol 1879 óta állandóan megtelepedett mint egyetemi tanár; végül Olaszországban, hol 1890 óta magános exiliumban élt.

Si fueris Romae, romano vivito more. Torma is, mielőtt római feliratokat gyűjtött és a római régiségekbe merült volna, római módra fegyverrel védte hazáját. 1849-ben, midőn a harcztrombitája átzengte Erdély hegyeit, húsz éves korában honvédnek állott. A világosi fegyverletételt nem hitte el, hanem temperamentumának tüzetől hevítve, elszánta magát, hogy addig megy, míg magyar táborra nem talál. Hegyen-völgyön kóborolt életveszedelemben, az ellenség őrszeitől úzva. Szatmárt tudta meg, hogy a világosi kapituláció híre való. Innen falura ment egyik rokonához, kinél néhány hetet töltött. Végül sok hányatás után hazakerült Deésre, szüleihez, kik már-már elveszettnek hitték

kellemetlenül emlékezteti a nézőt a most divatban levő kulissza- vagy gipsz városi-imitációkra. Igaz, hogy az építő anyag értékére nézve a Hadrian utánzatai felülmúlták az utánzott eredeti épületeket.

fiukat. A következő évtizedet Deés közelében csicsókeresztúri birtokán töltötte gazdálkodva, mindinkább az archaeológiával foglalkozva. 1855-ben megnősült. Csicsói birtokán látogatta meg 1857-ben Tormát Mommsen is, ki ekkor a berlini Akadémia megbízásából a római feliratok nagy gyűjteménye kedvéért betazta Erdélyt. E látogatás nagy hatással volt Tormára: Mommsen további rendszeres kutatásokra buzdította Tormát. „Sok kutatni való van e téren — így szölt hozzá — és kevés a kutató. Önnek kedve és tehetsége is van az epigraphiához: nagy szolgáltatokat tehet a tudománynak.“ Torma szolgáltatta Mommsennek később a dácia feliratok jórészét, a feliratok nagy *Corpusa* számára. A nagy német tudós, ki még egy évtizeddel később ismét meglátogatta Tormát, igen elismerően nyilatkozik róla.¹ 1858-ban kezdte Torma, Mommsen ösztönzésére, a birtoka közelében levő alsó-ilosvai római táborn (castrum stativum-ot) kiásatni és nem nyugodott elébb, míg az egész nagy táborhely több évi munka után felszínre nem került. Ugyancsak ekkor fedezte föl Torma egy alsó-kosályi római tábor maradványait. Ez éveken át folyó nagy ásatás költségei csaknem felülmúlták Torma vagyoni erejét. Ebben az időben sokat áldozott az emigráció politikai céljainak előmozdítására is.

Míg egyrészt ily szenvedélyesen foglalkozott Torma a régészettel, másrészt a politikai viszonyok is mindinkább nagyobb szerepkörbe vonták. 1861-ben megyéjének tiszti főjegyzője lett, két évvel reá erdélyi országgyűlési követ a szebeni országgyűlésen, később meg a kolozsvári országgyűlésen, 1866-ban pedig megyéje Pestre küldi követnek. Mint követ később Deáknak bizalmasabb embereihez tartozott, éveken át Deákkal egy házban (az Angol királynéban) lakott is. A kiegyezés után 1868-ban Belső-Szolnok megyének főispánja lett és Deésen lakott. Négy évvel később azonban megint képviselő és mint ilyen a ház alelnöke lesz.

A politikai pálya Tormára nézve nem bizonyult háladatosnak. Lamartine híres mondása: „A politika megfosztott engem jó kedvemtől, szabad időmtől, irodalmi tanulmányaimtól, családi életemtől, vagyonomtól — sőt majdnem becsületemtől is“ — e mondás első felét Torma magára is alkalmazhatta volna. A politikának és a tudománynak kombinálása egyáltalán veszedelmes vállalkozás. Veszedelmes, mért? Meglehet azért, mert mindegyik pálya, a politikai is, a tudományos is egész embert kíván vagy meglehet azért, mert mindegyikük más-más, tán némileg ellentétes tehetségeket tesz fel. Tormát a politikai szereplés elvonta egy időre tudományától, a pártharcz izgalmainak tette ki és

¹ *Corpus Inscriptionum lat.* III. (I.) 159.

vagyonának java részét fölemésztette. 1877-ben meginog lába alatt őseinek talaja: elveszíti Csicsó-Keresztúrt és „testileg-lelkileg megtörve“ (mint egy meghitt barátja írja) egy nővéréhez Pestesre költözik, hol két hónapig nagy betegem élet-halál közt feküdt. A mint felépül, csakhamar összeszedi magát és hozzálát, hogy a romokon tovább induljon. Ekkor kezdődik életének második virágkorszaka, mely öt-hat évet, ernyedetlen, gyümölcsöző munka éveit foglalja magában, méltó párja az első korszaknak (1857—65). Egy évig mint egyetemi tanár Kolozsvárt működött Torma. A következő évben, 1879 elején már a fővárosban találjuk az archaeologia tanszékén, mint Rómer Flóris utódját. Több évi hallgatás után ismét sűrűen jelennek meg tőle tudományába vágó czikkek az *Archaeologiai Értesítőben* és az *Archaeologisch-Epigraphische Mittheilungen* című folyóiratban. 1880-ban, több kisebb czikk mellett, megjelenik nagy *Repertoriuma* Dácia régiség- és felirattani irodalmához. E könyv kimerítő bibliographiája a rómaiak alapította *provincia Dacia* területére vonatkozó egész régiségtani irodalomnak. Torma eredetileg csak önmagának állította össze e repertoriumot; a mint azonban két évtized alatt mindinkább megnőtt a repertorium, a mint a lajstromozott források száma meghaladta az ezret (köztük száznál több kézirat), elhatározta, hogy nyomtatásban is kiadja.

Tudományos tevékenysége ekkor mindinkább fokozódik. 1879-ben kezdődtek az aquincumi ásások, melyeknek Torma kezdettől 1887-ig egyik vezetője volt. Ó-Buda északi határán, a hol római vízvezetéki pillérek romjait látja az ember meredezni, a szentendrei országút mentén a Kreml-malom közelében egyes leletek, valamint a talaj alakulata egyaránt arra vallottak, hogy ott római épületek vannak betemetve. 1879-ben kezdték Torma vezetése alatt az úgynevezett Csigadombot kikutatni, mely az aquincumi amphitheatrum óriás méreteit fedte. Az ásás megindultakor Torma azt hitte, hogy a Csigadomb alatt valamely vízvezetéki építkezés vagy templom romjai vannak eltemetve; a mint azonban a domb közepén, a katlanszerű mélyedésbe behatolt és ott földeserép töredéket és porondozott agyagréteget, de épületet nem talált, az a sejtése támadt, hogy vagy római színházzal vagy amphitheatrummal van dolga.

A mint aztán Torma a Csigadomb oldalszélét meginkább kikezdté, látta, hogy sejtése helyes: tojásdad alakú hatalmas római épület, az aquincumi amphitheatrum substructioni voltak előtte. Az ásások tudományos eredményéről, melyek az egész világon feltűnést keltek, Torma 1880-ban decemberben, midőn az amphitheatrum északi fele már egészen ki volt ásva, kimerítő jelentést adott be a M. Tudományos Akadémiának. 1882-ben az amphitheatrum teljes kiásatása után a voltaképeni római város

kiásatását vezette a Csigadomb közelében, a Papföldön. Itt aztán előtűntek a régi római utcák, melyeknek köveiben még meglátszik (úgy mint Pompejiben) a kerékvágás nyoma: előtűntek a nagy közfürdők, a sétat-szlopcsarnokok, előtűnt a római játékok és testedzés színhelye: a palestra, a padozatfűtővel (hypocaustummal) ellátott nagy lakóházak maradványai: egy rég elmúlt bámulatos kultúra alkotása és színhelye.

Ugyanabban az évben, a melyben Torma az aquincumi amphitheatrumi ásátásáról számolt be a Tud. Akadémia előtt, még egy nagyobb dolgozatát is bemutatta, mely hosszú éveken át folyó kutatásoknak eredménye: Dacia határsánczolatairól. (*A Limes Dacicus felső része.*) A rómaiak nemcsak meghódították és kiművelték a tartományokat, hanem meg is akarták védeni mindennemű barbár betörés ellen és e célból óriás védő-művet építettek, melyek hol töltésből, hol sánczokból, őrházakból, táborhelyekből, erősségekből, hol pedig a határ mentén vezető katonai utakból állottak. Némely helyütt két, sőt háromszoros megerősített védő-vonalat is építettek a rómaiak. A németek ellen a *limes germanicus*-t emelték déli és nyugati Németországban, melynek 600 kilométernyi vonalát egy külön erre alakult német tudós társaság évek óta a legnagyobb buzgalommal kutatja. Torma egy általa 1858-ban talált felirat alapján egy erdélyi *limes* létezését tette föl és ennek nyomait a Meszes hegységben 1862-ben valóban meg is találta és nyolcz addig ismeretlen római táborhelyet nyomozott ki. (*Adalékok észak-nyugati Dácia föld- és helyiratához.* 1864) 1879-ben Torma újra bejárta a Körös-Szamos-közt és pontosan s részletesen kimutatta: hol és miképp vonult el e vidéken a *limes dacicus* Körösmenti felső része Kis-Sebestől egészen a Nagy-Szamos közelében épült Tihóig. E határtöltés azelőtt éppenséggel ismeretlen volt; Torma a *limes dacicus*, az erdélyi védősánczok északi vonalának fölfedezésével a világ legnagyobb római építkezésének egyikét mutatta ki. „Erős, fáradságos munkát végeztem — írja Torma, ki különben nem szokott érdemeiről megemlékezni — sudavi et alsí.“

A dácziai *limes* alsó részének kikutatását Torma csak tervezte, de nem vihette véghez. Több éven át az alsó Duna mentén is járt, hogy az ottani *limes*-maradványokat tanulmányozza. 1883-ban még inscriptiókat közöl a bécsi *Epigraphische Mittheilungen*-ekben, a római cserépedények bélyegeiről ír az *Archaeologiai Értesítőben*, Dacia¹ hadi útjairól tart fölolvast a Tudományos Akadémiában, de lassanként visszavonul a nyilvános tudományos pályáról: 1886-ban írja utolsó tudományos cikkét

¹ Újabban Téglás Gábor nyomozta ki a dácziai védővonal székelýföldi ívrészét.

(a mezőkeresztúri katonai elbocsátó levélről), 1887-ben elhagyja egyetemi tanszékét és az aquincumi ásatások vezetését. Vagyonából nem bírt semmit sem megmenteni, egészségét megrendültnek érezte. 1890 tavaszával elhagyta hazáját, melybe sohasem tért többé vissza és Rómába költözött.

III.

Mikor Torma az örök városba érkezett, nem akarta életének végét mint *civis romanus* tölteni: ő úgy tervezte, hogy egy-két évig marad Rómában. Két cél lebegett előtte. Első: megismerni szemről-szemre a római műveltség központját; második: anyagot gyűjteni egy nagy munkához, mely az ókori Daciát, főleg a feliratok és ásatások alapján, festette volna. De azért nem akar Rómában állandóan letelepedni. „Még Pompéjít, Sici-liát, Veronát és Aostát kell *Corpus*-om befejezése végett látnom“, írja 1890 májusban. Római tartózkodásának első évét egészen lefoglalta a római régiségek tanulmányozása. „Bár csak előbb jöttém volna ide, — így szólt egyszer hozzám — tán egész másképp fordult volna életem.“ Vérmes természetének végletei azonban csakhamar mutatkoznak: lassanként erőt vesz rajta az elesüggedés; munkája nem halad, a mint óhajtja. Visszatérni Magyarországra, szegényes jelent élni ott, a hol fényes multja volt — az ellen ismét büszkesége tiltakozik. „Ó Istenem — írja egy évvel később egy meghitt barátjának — mért, hogy nem érdemlem a boldogságot, pedig senki ellen sem vétettem! Látom a Pincio pálmáit, magnoliáit, cyprusait, arranciáit, halom susogásukat, bennök a fülemile csattogását és mégis szerencsétlen vagyok, kedélyem oda van!“ És ismét néhány héttel később 1891 júniusában így ír: „Megtanultam öregségemre és szerencsétlen elhagyott állapotomban, hogy a hallgatás is — ékesszólás. De mégis, ha az égiek úgy akarják, nem voltam hiába Rómában, bár elhagyottan, szegényen csudálni a Caesarok dús Rómáját — ha nem kinos, hát nevétséges“.

Ismernünk kell jellemét és általán egyéniségét, hogy római magatartását és általán élete sorsát megértsük. Torma finom, érzékeny természetű volt; energiája és gyakorlati érzéke azonban nem volt nagy. Ő mindig impulsusra szorult, a körülmények, az emberek ösztönzése nélkül könnyen ellankadt. Annál inkább szorult ösztönzésre, mert oly tulajdonsága is volt, mely szintén hátrányos a létért való küzdelemben, melynek mindannyian önkénytelen katonái vagyunk: szerény volt. Az emberek pedig általán nem igen hajlandók embertársuknak hinni: a mit azonban valaki szerénységből tulajdon érdeméből levon, azt mindjárt elhiszik. Tormában tudományos és társadalmi nagy műveltsége mellett

bizonyos naivitás volt, a nagy kereskedelmi centrumokon kívül élt vidéki nemes embernek és a könyvekbe mélyedő tudósnak kettős naivitása. Egyénisége teljesen őszinte, fátyol nélkül való, kitörő, szeretetreméltó, impulsív volt, a mi sok barátot szerzett neki: az élet gyakorlati körülményeinek mérlegelésében azonban vérmesnek és naivnak mutatkozott, úgy, hogy rajongónak hitték az emberek és ismét elidegenedtek tőle.

Rómában mindinkább két baj hatott nyomasztólag lelkére s éreztette szibbasztó súlyát: vagyonának elvesztése és hanyatló kora. Ehhez járult még egy más körülmény, mely őt nagy művének kidolgozásától elvonta: Róma a régi művészetnek folyton gyarapodó, kifogyhatatlan, óriási muzeuma. Torma pedig voltaképp nem volt műrégész, és most itt a classikus műkincsek közepett be kellett magát élnie a classikus műarchaeológiába is. Maga mondta: Sokat kell itt még tanulnom. Régi szívbajának is — úgy gondolta — jót tesz az olasz éghajlat, az élet Olaszországban pedig úgys is ocsó — mind e körülmények arra birták, hogy Olaszországban maradjon. 1892-ben nyáron a Rómától 60 kilométernyire eső, kies Porto d'Anzióba (az antik Antiumba) Coriolanus városába rándult ki. E tengeri fürdő-hely nagyon megtetszett neki; elhatározta, hogy ott is marad egészen. Az idegent, a ki a Campagna és a marennák szomorú, fakó pusztaságán át órahosszat utazott, rendkívül meglepi az antiói öböl, a mely dús növényzetével, tengerének mély kékjével, lágy félkör-alakulatával Nápolyra emlékezteti. Anzióban is classikus talajon járt Torma, a természet bájába itt is a világtörténet mély melancholiája vegyül: a tenger vizében még kéklenek Nero villája alapfalainak óriási idomai, a parton járva a fű közt antik mozaiktablákat lehet találni, a régi kikötőben az *Arco muto*-nak a rómaiaktól áttört szirtje még büszke ívezetben hajlik, dombaljában sötétzöld cziprusok alatt még mutatják a nagy száműzöttnek Coriolanusnak „sírját“. E kis halászvárosban idegenek közt ütötte fel Torma utolsó tanyáját: itt élte önkénytes száműzetésben életének utolsó öt évét. *J'en ai assez* írta fel egy franczia nemes kastélyának kapujára, melyet befalaztatott, hogy többé látogatója ne legyen. *Elég volt* — ezt írhatta volna fel Torma is a tengermenti vendégfogadójában, a *Gran Turco*-ban bérelt szerény havi szobájának ajtajára. Eleinte még azt remélte, hogy e magányos helyen kidolgozhatja nagy művét; 1893-ban még egy levelében fölfejtette előttem azon ásatások tervét, melyet a dús eredményekkel kecsegtető antiumi talajban akar eszközölni. Itt találták a belvederei Apollót! Mi lehet még a föld alatt! De az öreg kincsásónak nem adatott, hogy nemes mesterségét még egyszer üzze. Az a szép vagyon, mely megengedte neki, hogy az egész alsó-illosvai római tábornak kiássa, már rég elfogyott. Aztán ismét csak

bús tétlenségbe süllyedt. „Örömtelen napjaim — írja nekem 1894-ben télen — polyp-csápokkal fogtak körül. Szívják élet- s tetterőmet, jobb valómat, dühhel, rettenetes dühhel. Egykor s tán nem régen azt hívém, hogy *Eiche die dem Sturme steht* vagyok. Vagyok, az istennyilát! Nem dolgozhatom, csak vegetálok per mancanza di soffio. (Czélzás asthmájára) Pedig néha-néha úgy érzem, hogy jobbra is volnék való: hogy képes volnék még dolgozni. De hát hol a *fiato*?!“

Így fejezte be eredményekben és csalódásokban gazdag életét, mint ő maga idézni szerette egy kedvelt költeményéből:

Haupt gelehnt am Meeresstrande
Fremder Mann im fremden Lande.

Az egész városban ismerték és szerették az *il professore*-t nyájassága és szivessége miatt, csak azt nem értették, mért él Anzióban?

Az utolsó időben keveset járt ki: a napot nagyobbbrészt a vendéglő földszinti éttermében töltötte, egy sarokba ült és elmerülve írt, folyton írt a körülötte nyüzsgő halászok és matrózok nagy csodálkozására. De már nem archaeologiai dolgokat, hanem kis szeletekre egyes töredékes reflexiókat az emberi életéről, önmagáról, az olasz nyelvről és sok egyébéről. Ezeket a feljegyzés napjai szerint rendezte és nagy csomókban eltette.

A napot, melyet először 1829-ben a kudui hegyek közt pillantott meg, fáradt szeme utoljára 1879 február 28-án látta a tyrrheni tengerbe merülni. A halál éjjel az álomban lepte meg. Temetésén Fraknoi püspök, ki Kollányi préposttal Anzióba sietett, mondott magyar miatyánkot. Ott a kék tenger és a kék égbolt végtelenje közt nyugszik az idegen, kinek a sors oly sokat adott és kitől oly sokat megtagadott.

Riedl Frigyes.

XXII.

Cantù Caesar.

(1804—1895).

Cantù Caesar 1804. december 8-án, szegény szülöktől született Brivióban, a festői Brianza egyik félreeső városkájában. Már kora gyermekségétől fogva magára vonta élénkségével, eszes-ségével és bámulatos emlékezőtehetségével a helyi értelmiség, különösen az ottani pap figyelmét, kitől első oktatását nyerte s ki papnöveldei ösztöndíjat eszközölvén ki számára, a kis fiú középiskolai tanulmányait papi ruhában előbb Sondrióban, majd Milanóban végezte, de már tizenhét éves korában árvaságra jutván, kénytelen volt lemondani a papi pályáról, hogy mint a család legidősebb fia, özvegy anyja s nyolcz kisdud testvére eltartása érdekében azonnal kereset után láthasson. A tanári pályára lépett s előbb Sondrióban, majd Comóban s végül Milanóban az ottani középiskolákban a nyelvészet tanára volt, minden szabad idejét önképzésére fordítván. Ekkor adta ki 21 éves korában, 1825-ben első verses költeményét: „*Algisio e la Lega Lombarda*“ czím alatt, melyet az olasz ifjúságnak ajánlott (melynek kebelében a haza szeretete honol). Cantù e művében Tommaso Grossi-nak akkor divatban volt novelláit választotta mintául. Ezt követték rövid időközökben egymásután „*Como története*“ 10 kötetben; „*Elmélkedések Lombardia XVII. századbéli történetéről*“, magyarázatul Manzoni „*Jegyzetei*“-hez, mely mű az „*Indicatore Lombardo*“ czímű milanói folyóiratban is megjelent, Lord Byron, Victor Hugo s a német irodalomról írt nagybeesű tanulmányaival. 1833-ban ugyane folyóiratban kezdte meg nagyszabású monográfiáját: „*L'abbate Parini ed il suo secolo*“ (Parini apát és kora). Cantù ifjú lelkére az 1821-iki olasz forradalmi kísérletek benyomásai még nagy hatással voltak, különösen a carbonarik szövetekezete, kiknek a későbbi években egész könyvet szentelt. 1833-ban Cantù a *Giovine Italia* szervezetnek is tagja volt. Annyi bizonyos, hogy a milanói osztrák rendőrség gyanús szemmel kísérte működését és sietett is, hogy e veszedelmes fiatal író felségsértési vád alatt ártalmatlanná tegye. Cantù 1833 vége felé börtönbe vetetett s itt maradt 1834. októberig. Fogsága alatt, bár minden írószerétől megfosztva, gyertyakoromból tintát és fogpiszkálóból tollat készítve, apró papírdarabkákon írta meg „*Margherita Pusterla*“ czímű érdekfeszítő regényét. A börtönből való kiszabadulása után eltüntetván a tanítástól, kizárólag tollára volt utalva. Ekkor adta ki paedagogiai műveinek első sorozatát: *Il buon fanciullo*, *Il Giovinetto*, *Il Galantuomo*,

Il Bambino s a *Fior di Memoria* című műveit, melyekre alább visszatérek. Ekkor tervezte óriási Világtörténetét is, melynek első füzetei 1838-ban jelentek meg, s néhány év alatt teljesen befejezve került a közönség elé.

A 40-es évek elején Cantù több olasz városban tartott tudományos congressus alkalmával, lelkesítő beszédeivel a 'szó szoros értelmében fölvillanyozta a hazafias kebleket. Legemlékezetesebb 1847-ben a velencei vasúti congressuson mondott beszéde, melyben IX. Pius pápát s az olasz függetlenséget dicsőítette s melylyel annyira maga ellen zúdította az osztrák hatóság haragját, hogy kénytelen volt Piemontba menekülni. Csakhamar azonban az 1848-as események bekövetkeztével ismét Milanóban találjuk mint a „*Guardia Nazionale*“ című hazafias lap szerkesztőjét. E lap tárczájában kezdte meg „*Carlabrogio da Montevecchia*“ című nagyhírű népies munkáját, mely befejezése után számtalan kiadást ért s oly népszerűvé lőn, hogy címe alatt egy hetilapot alapítottak, mely maig is kedvencz lapja Lombardia földművelő népének. A milánói eseményekben tevékeny részt vett s Litta, Fanti és Anelli társaságában tagja volt az ideiglenes kormánynak; s midőn Károly Albert piemonti király vert hadaival Milanóig volt kénytelen visszavonulni, mindent elkövetett a milánói ifjúság felbuzdítására, hogy hátvédül szolgáljon a piemonti hadseregnek.

Cantúnak az olasz forradalom balsikerei s saját ideális terveiben szenvedett csalódásai nagy levertséget okoztak. Kibujdosott Svájcba, Franciaországba, honnét csak egy év mulva, a nyert amnestia folytán, tért vissza Milanóba, s ez időtől fogva 1859-ig teljes visszavonultságban kizárólag az irodalomnak szentelte életét, s befejezván Pariniról írt munkáját, melyben a XVII. századbéli Milano történetét illusztrálja, kiadta a gvelf szellemtől áthatott „*Ezzelino da Romano*“, „*La Letteratura Italiana*“, „*La Letteratura latina*“, „*La Storia degli Italiani*“, „*Storia di Cento anni*“, „*La scorsa di un Lombardo negli archivi di Venezia*“ című nagyszabású műveit.

Ez időben Cantù a lombardiai „*Conciliatori*“-k pártjához tartozott, melyet a milánói hazafiak az *addormentatori*-k pártjának gúnyolt, mely nem kívánt egyebet, mint egy közigazgatásilag autonóm Lombardiát, osztrák fenhatóság alatt. E pártnak lelke volt a boldogult Miksa főherczeg, Lombardia akkori kormányzója, de a nagy többség részéről csak gyanút s ellenszenvet keltett maga iránt.

Az olasz írók igen sokat foglalkoztak mindenha Cantúval, mint politikussal, holott e minőségében Cantù nagyobbára csak negativ szerepet játszott és a nagy tömeg részéről sem bámulokat, sem követőket nem talált. A liberálisok reactionariusnak, a klerikálisok forradalmárnak tartották, s így önhibáján kívül azok közé

soroztatott, kikről Dante azt mondja: „*A Dio spiacente ed a' nimici sui*“. A dolog azonban nem úgy áll. Cantù korának gyermeke volt. Ő is szenvedélyvel szerette hazáját. Az olasz függetlenségi mozgalmakban neki is része volt; Berchet dalai, Mazzini hazafias szözei őt is lelkesítették, az olasz függetlenségi mozgalmakban neki is jelentékeny része volt; 1848-ig, tehát addig, míg az olasz hazafiak IX. Pius pápa auspiciuma alatt kizárólag egy conföderált szabad Itália megalkotását célozták. De midőn IX. Piusnak Gaetába futása után Rómában a köztársaság kikiáltott, Cantù meggyőztetve látván gvelvi álmait, a pápa fenhatósága alatti szabad olasz confederatio megalakulását, nem követte ezelőtti elvtársait, hanem soha meg nem tagadott gvelv érzelmeihez híven, végképen visszavonult a tettek mezejéről. Tapasztalt csalódásai fájdalmasan érintették s e fölötti keserűségének az 50-es években kiadott munkáiban kifejezést is adott.

Mint láttuk, Cantù a lombardiai mérsékelt párthoz csatlakozott s Miksa főhercegnek, kit sokszor utazásaiban is elkísért, bizalmas embere volt.

A dolgok rohamos fejlődése azonban halomra döntötte a *Conciliatori*-k terveit és Itália egygyé lőn az Alpesektől Siciliáig. Cantù pedig megmaradt liberális pápai foederalistának. Kezdetben tagja volt a turini parlamentnek is, hol azonban mint hal a szárazon, teljesen elemén kívül találta magát. Míg az akkori klerikális párt híres matadorjai: D'Ondes, Reggio és Crotti di Costigliolo is elfordultak tőle. Lemondva tehát ifjúkori álmairól, elkeseredett lélekkel végkép visszavonult a politikai pályáról s az „*Eretici Italiani*“ s a „*Cronistoria dell' indipendenza Italiana*“ című nagy zajt okozott műveivel még a hidat is lerombolta, melyen oda visszatérhetett volna; különösen utóbbi művével szinte keresve kereste a népszerűtlenséget, maga ellen zúdítván az egész olasz közvéleményt. Mint utolsó maradéka a 40 év előtti neogvelfeknek, megrögzötten ragaszkodik régi elveihez s nem békül ki soha a pápát detronizált egységes Itáliával. Ezért nem jutott be soha az olasz senatusba.

Volt egy pillanat, 1883-ban, midőn úgy látszott, mintha közte s a hivatalos Italia közt némi megértés jöhetne létre, a midőn ugyanis egy nemzetközi bizottság óriási aranyéremmel tüntette ki az agg tudóst, s az olasz kormány egyidejűleg mellszobrát állította fel a milánói állami levéltár lépcsőcsarnokában. De Cantù ekkor már politikai asketává vált.

De elszigetelten bár s félreismeretve kortársaitól, saját hitfeleitől, Cantù, szinte óhajtván az egymagában való független működést, lankadatlan buzgalommal folytatta munkálkodását, s miután megírta „*Antologia Militare*“, „*I caratteri storici*“, „*Gli Illustri Italiani*“, „*I diplomatici della Repubblica Cisalpina e*

del Regno d'Italia“ című műveit, mintegy pihenőre vonulva, egy derültebb légkörbe, a munkásosztály felé fordult, ennek érdekeit igyekeztén előmozdítani, „*Il portafoglio d'un operaio*“, „*Buon Senso e buon cuore*“, „*Attenzione*“ című műveivel egy egészen új népies irodalmat teremtve, melylyel minden oldalról, pártkülönb-ség nélkül óriási népszerűséget vívott ki magának.

* * *

Az irodalomban Cantù a romanticismus híve volt s nem mulasztott el soha alkalmat sikra szállani mellette, a classikusok támadásai és gúnyolódásai ellen, midőn a többi közt egy Carlo Botta, egy Emiliani Giudici, egy Luigi Settembrini gyerkőczöknek, hazaárulóknak nevezék a romantikusokat. A romanticismusnak Cantù szerint Itáliában más volt a jellege, más a feladata s nem az idegenek utánzását tűzte ki czélul, hanem egyedül arra törekedett, hogy az irodalmat oda fejlessze, hogy attól a nemzet regeneratiója legyen várható. Gyengeségül rótták fel a romantikusoknak, hogy a kereszténység iránt lelkesültek. Talán — mondja Cantù — az is gyengeségünkül tudandó be, hogy az őssznmzet jóllétének előmozdítását tűztük ki czélul. Hát mit is akarnak a romantikusok? Nemesak azt akarják tenni, mit mindenki tesz, hanem ki akarják kutatni a valót, a szépet, gyakorolni a jót, azaz az irodalmat a szép által a jó s igaz útra téríteni. „El a kifényezett formák és classikus bóbiskolás üres cziczomáival — kiált fel Cantù — el kell térítenünk az elméket a hazug káprázattól a nemzeti haladás eszméi felé, Arcadia leégetéseitől s a bérenczek bűzös apotheosisaitól a gondolat változatos kifejezésére vezető helyes inductiókra. Romanticismus alatt tehát — folytatja Cantù — tán valami szigorúan megállapított dolgot kell-e értenünk? Nem. Ez nem egy megállapított alakja a fogalmazásnak és irálynak, hanem egy nagy, bár nem határtalan, sem nem szabálytalan tér. Célja feltüntetni a nemzet ideálját, beillesztetni azt az egyetemes művelődés keretébe, figyelemmel kísértvén minden korszakot, példát meríteni a multból, s a jelenben beszélve, előkészíteni a jövőt; az eszmék testvériségében egyesíteni a népeket, hogy egyesült erővel haladjanak egy jobb jövő felé.“

Igy vélekedett Cantù a romanticismusról, s ha e nézeteit kapcsolathozzuk mély vallásosságával, hajlíthatatlan vasakarátával: magyarázatát leljük a soha meg nem változott iránynak, mely szépirodalmi, történelmi s paedagogiai műveit egyaránt jellemzi.

Irodalmi kriteriumával Cantù egészen egyedül áll, s mint egyedüli példaképet, magában összepontosulva találjuk őt az irodalom mezején, hol azon magas találzatról, melyre fényes tehetségével emelkednie sikerült, törvényt szab, ítélt, büntet és dicsőít azon benne megrögzött elvek alapján, melyektől soha el nem

tántorodik. Cantù nem is alapított iskolát, mert gondolatai szorosán sajátjai valának, mert műveinek iránya s formája nem talált megfelelő visszhangra. Cantù valódi monolyt az irodalom terén s minden tevékenysége oda látszik irányozva lenni, hogy magát mentől inkább elszigetelje a többi írótól. Ő nem akar közösséget senkivel. Neki nem kellenek tanítványok, sem követők; s daczosan beburkolódzva fényes tudásának ragyogó palástjába, állja meg helyét önemelte talapzatán.

Cantù szerint az irodalomtörténet nem egyéb, mint a történelem philosophiája, mely megállapítja az emberiség haladásának és fejlődésének törvényeit. Az irodalomtörténetnek tehát, ki kellvén hatnia mindenre, mi az embert s a társadalmat érdekli, Cantù óriási tért szán, belefoglalván a művészetet, a politikát, a kor és a környezet tanulmányozását, mindent egyszóval, mi az élethez tartozik. Az irodalomtörténész feladataul tekinti Cantù, hogy ne az irodalmi művet bírálja meg, hanem egyedül annak leírására szorítkozván, bírálja meg a szerzőt. Ez adja magyarázatát, azon sajátyszerű olasz irodalomtörténetének, mely módszerre, felfogásra nézve egyedül áll az összes irodalomban.

E hatalmas könyvében ugyanis Cantù azt a rendszert követi, hogy a mennyiben heves természete megengedi, egyszerűen leírását adja egy-egy író művének; de aztán szigorúan bonczkése alá veszi magát a szerzőt, művéből földerített eszméit, érzelmeit, hitét, hibáit és erényeit, s a műből így kibontott szerzővel szemben tettenestelen bának el, oda hurczolván őt a maga hite s erénye által alkotott törvényszék elé, s mintegy a pellengérre feszítvén, a szó szoros értelmében megrakja. Úgy bának el Ariostóval, Macchiavellivel, Sarpival, Alfierivel, s nem is bocsátja ki kezei közül áldozatát, míg egész valláserkölesi s irodalmi dühét rajta ki nem töltötte.

Csak három ember van, kikkel szemben Cantù kivételt tesz: Alessandri Manzoni, kiben megtalálni véli az *embert*, kivel együtt él, gondolkodik, hisz és remél; benne lelkesedik a küzdelemre, a munkára. A második Comi Benand, a nagy jogász, s a harmadik Guiseppe Parini. Ez utóbbiról írt s már fentjelzett könyvében Cantù mély tudásának oly gazdag kincseit találjuk felhalmozva, irányának finomsága, elméjének meggyőző ereje itt a tökély oly magas fokára emelkedik, hogy az olasz írók ítélete szerint is Cantúnak e nagybecsű munkája egyedül áll a maga nemében. Hetvenkét éve, hogy Cantù megírta e munkát, a nélkül, hogy az reális értékben legkevesebbet is veszített volna; ennek okát abban kell keresnünk, hogy Cantù az irodalomban egy nagy eszméért küzd, melyért még ellenfelei is mindent megbocsátanak neki. Cantù az olasz irodalom demokratája. Kiszemeli magának a földhöztapadt szegénységű Parinit, kinek annyija sincs, hogy édes anyjának kenyeret adhasson, ki bájos költészetével könyö-

rületre indítani képes a gazdagokat a szegények iránt. Mesterileg rajzolja le életét a demokrácia ez előharczosának, ki „*Giorno*” című lapjában hallatta az első forradalmi szózatot.

A műbírálotól megkivánja Cantù, hogy ne csak bírálni tudjon, hanem saját alkotó erejéről is nyújtson bizonyítékot, hogy elmondhassa magáról, hogy „*Son pittore anch'io*”.

Hogy e mondást soha senki nem alkalmazhatta magára jobban, mint Cantù, azt önmunkáival fényesen bebizonyította. Különösen monumentális világtörténete 50 év óta elsőrangú helyet foglal el a történetirodalomban. E kitünő munkájában Cantù nem szorítkozik száraz tények krónikaszerű összehalmozására, hanem behatolva a történelem legtítkosabb rejtekeibe, fürkésző tekintete kihat az élet összes tényezőire, az irodalomra, művészetre, a gazdasági viszonyokra, a néptömegek érzelmeire; kikutatja az okokat, levonja a következményeket, valóságos történelmi encyklopaediát nyújtván az olvasónak. Munkája mindazonáltal különösen az olaszok részéről szigorú bírálókra talált; Bianchi-Giovini mindjárt megjelenése után egész könyvet írt róla: „*Studi Critici sulla Storia Universale di Cesare Cantù*” cím alatt, egytől-egyig feltüntetvén elkövetett hibáit; azonkívül Roux, Rovani, Settembrini, Niccolini, Monnier heves támadásokat intéztek ellene. De ez nem csüggesztette munkájában Cantut, ki az igazságos bírálatot mindig szívesen fogadta, maga is beismervén, hogy Világtörténete megindításakor ő még sokat nem tudott; de a történelmi tudomány haladásával lépést tartva, folyton javítgatva, pótolva adta ki Világtörténete újabb meg újabb kiadásait. Figyelemmel kísérte s méltatta a specialisták fáradhatatlan működését, kik szorgos levéltári buvárkodásaik révén kritikai vizsgálat alá vonnak minden történelmi mozzanatot, csak a megczáfolhatatlan történelmi tényeket ismervén el a történelem alapjául. De kárhoztatta azt a tizen-nyolczadik századbéli francia iskolát, mely a tények kutatásában annyira ment, hogy félredobván minden eddigi tant, egyedül a rombolást tűzte ki czélul. Ez a század oly század volt — írja Cantù — mely hitt mindeniben, a ki nem hitt semmit. Szerinte Mably, Raynal, Diderot, Hume, Millot, Gibbon, Bailly, Dupuy és mások dicsőítése csakis így magyarázható. És rámutatva a közép-korban elkövetett számos tévedésekre, a sivár buvárkodást s üres tanok felállítása körül szorgoskodást e kérdéssel dönti le: „Vajjon képes-e az ember fölfedezni a teremtes racionális elvét, az emberiség életének célját?” Csakhogy — folytatja Cantù — a scepticismus és hitetlenség nem bírták kipusztítani az emberi szellemből a pogányság bukása után elterjedt s mélyen meggyökerezett értelmi s erkölcsi elveket. És különös — folytatja — hogy a pseudo-filozofusok önkezőkkel rombolták le az alapot, melyen a szabadság, egyenlőség és egyeniségnek általok oly fenhangon hirdetett elvei

nyugodtak; a nélkül, hogy belátták s megértették volna, hogy ez elveket nem ők találták fel, miután a nemzetek századokon át azokban nevelkedtek. Jól tudjuk mi azt — folytatja Cantù — hogy a XVIII. század gazdag volt materialista tanokban, de nem ismerte az egységet, melyet csak a szellem adhat meg, s egyedül a szellem képezi a valódi társadalmi hatalmat. . . . A számbeli s értelmi többség tehát a keresztény művelődés mellett van, a népek érzik azt, hogy a felsőbbiséget nem az erő adja meg, hanem az erkölcsi s értelmi fejlődés, és sietnek célja felé juttatni azt a nagy mozgalmat, mely már az olasz községek idejében indult meg, s kiterjeszteni és érvényre juttatni a tudomány és művelődés uralmát a nyers erő fölött“. (Stor. Univ. I. 109.)

„A kereszténység emelte magasra s tette általánossá a történelmet; hirdetvén az egy istent, hirdette az emberi nem egységét, s megtanítván bennünket a Miatyánkra, megtanított egyszersmind arra is, hogy mindnyájan testvérek vagyunk.“ (Stor. Univ. I. 82.)

„Ily szempontból tekintvén, a történelem — mondja Cantù (Stor. Univ. I. 423.) — nem irodalmi gyakorlat többé, hanem társadalmi tudomány, mely nemcsak a tények láncolata, a népek viszonyai s politikai viszontagságainak kutatására szorítkozik, hanem ki kell kutatnia az emberiségi családban az élet problémáját s az anyagi tényekből kideríteni egy felsőbb, szabad és értelmes szervezetet; tanulmány tárgyává kell tennie nemcsak a népek politikai életét, de a társadalmi együttlét összes elemeit, kor és nemzetek szerint osztályozva, hogy földerítene sikerüljön az emberi nem egyidejű haladását. Nem elég tehát könyvekből, szobrokról, hagyományokból tanulmányozni a történelmet, hanem tanulmányozni kell a paleontológiát és paletnológiát, melyek régebbi tényekre vezetnek vissza egészen odáig, hol az ember állati fejlődését a szellemi fejlődés váltja fel.

Cantù megboesáthatatlan hibájául rója fel a felületes franczia történetírásnak, hogy megveti a középkor alkotásait, egyszerű megvetéssel fordul el, mintha a középkor félbeszakítását jelentené az azt megelőzőt civilizációnak. A történelem philosophiája nem ismeri el e tant, valamint a tények is határozottan megczáfoltják azt; mert alig hogy a tudós világ közelebből kezdte tanulmányozni e kort, bámulatra lett ragadtatva irodalmi s szépművészeti alkotásainak nagyszerűsége s eredetisége által. Világtörténete IV. kötetének bevezetésében Cantù mesteri képet fest a középkor alkotásairól, fényesen bebizonyítván az emberiség folytonos és soha félbe nem szakadt haladását, s hogy a modern tudás alapelemei már a középkori tudásban lelhetők fel.

Meg kell még emlékeznem Cantùról mint paedagogiai íróról is, a mint hogy, mint láttuk, a paedagogia terén kezdte meg nyilvános működését. A 30-as évek elején a milánói „*Indipen-*

dente“ és „Ricoglitore“ című folyóiratokban a népnevelésről hosszabb cikksorozatokot írt s 1837-ben bocsátotta közre paedagogiai munkáinak első orozatát „*Il buon fanciullo*“, melyet az elemi tanítóknak ajánlt, hogy, úgymond, értelmessé, felvilágosítottá, szorgalmassá és vallásossá neveljék a kedves haza ifjúságát; *Il giovinetto drizzato alla bontà, al sapere, all' industria*, a jóra, a tudásra és szorgalomra oktatott ifjú, hogy megtanulják a gyermekek, mit kell majd tenniök, ha emberekké lesznek; *Il galantuomo*, a becsületes ember, mely könyvében az ember jogait és kötelességeit ismerteti. Végül a *Bambino* és a *Fior di memoria* című művei, melyek összesen valódi nevelési encyclopaédiát alkotnak.

E hasznos és vonzó könyvecskék Cantù azon kedvenc eszményének köszönik létüket, mely szerint ő szükségesnek tartotta egy egészen új népet nevelni, mely tudatával bírjon emberi méltóságának. Míg mások a haza nagyságát az irodalom és szép-művészetek felvirágoztatásában s a függetlenségért való hősieks küzdelmekben keresték: Cantù az új nemzedék nevelésére gondolt, hogy ne találja magát készületlenül magas rendeltetésével szemben.

Cantù ifjúsági művei óriási feltűnést keltettek s több mint 30 kiadást értek; megjelentek franczia, sőt örmény fordításban is, s viszonyainkhoz alkalmaztatva, irodalmunkba is nagy haszonnal volnának átültethetők.

A második cikksorozatot 1870-ben adta ki Cantù. *Buon Senso e buon cuore*, könyv a nép számára, mely könyvet, mint szerző mondja, a nép számára írta, vezeklésül a tudósok számára írt munkáiért. Ezt követte „*Antologia Militare*“ című könyve, mely az olasz hadügyminiszter részéről díjjal lett kitüntetve s a katonák számára népszerű olvasmányul szolgál, s valamint „*Caratteri storici*“ című munkája a nagy történelmi eseményeket, a nevezetesebb alakokat ismertetvén, a hazaszeretetet ápolja az ifjú katonák keblében s mintegy bevezetésül szolgál a történelem tanulmányozásába. „*Esempi di bontà*“ jó szegényekről, jó királyokról, jó könyvekről szól. „*Attenzioni*“ című művével, mely 1876-ban jelent meg, azt czélozza, hogy megkedveltesse a néppel az erkölcsi rendet, fölébresztsze benne az észlelés tehetségét, melynek már annyi találmány köszönhető. Ismerteti az emberi jogokat és kötelességet, a természet és tudomány csodáit.

E műveken kívül egész halmazát adta Cantù a korszerű röpiratoknak. „*I doveri di scuola*“, „*La libertà d' insegnamento*“, „*Carta e libri*“, „*Lavoro e socialismo*“, „*Sulla quistione operaja*“, „*Franklin*“, „*Il socialista onesto*“. Cantù paedagogiai művei különösen méltatvák Emilio De Marchi „*Dizionario Illustrato di pedagogia*“ című, Milanóban Vallardi kiadásában megjelent művében.

Óváry Lipót.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ATHENAEUM harmadik számában Schneller István befejezi „Az egyetemi tanulmányozás feladata” című nagyobb dolgozatát. Tiltakozik az ellen, hogy az egyetemet szakiskolává degradálják, s az egyetemi vizsgálati rendszer kérdését fejtegeti. — Dr. Balogh Arthur „A személyes uralmi rendszerről és jelenkori maradványai”-ról értekezik. A személyes uralom jelenségei közé tartoznak mindazok az alkotmányjogi mozzanatok, melyek a fejedelmet, a parlament egybealkotása tekintetében, túlnyomó jogokkal ruházzák fel. Így a porosz alkotmánytörvény jogot ad a királynak, hogy a felsőházat királyi rendelettel alakítsa meg. A személyes uralomra, a túlerős királyi hatalomra mutat továbbá az is, midőn a legfőbb udvari hivatalok viselőinek eo ipso, már ezen állásuknál fogva, ülés és szavazat biztosítottak a parlamentben (az első kamarában), mint ezt ugyancsak Poroszországban a négy fő udvari méltóság viselőinél (Oberburggraf, Obermarschall, Landhofmeister és a cancellár), Bajorországban szintén több udvari méltóságnál (Kronoberst-Hofmeister, -Kämmerer, -Marschal, -Postmeister) szemléltethjük. Az uralkodóháznak, az udvarnak, a túlnyomó fejedelmi hatalomnak megfelelőleg, szertelen cultusa épp oly jellemző e rendszerre, mint a megkülönböztetett figyelem, melyben a fejedelem a haderőt részesíti, azt a haderőt, melyre bizton támaszkodhatik válságos pillanatokban is. A fejedelem személyes uralmát volt megtestesítendő, még pedig a legnagyobb mértékben, a második francia császárságnak (lényeges vonásaiban az első császárság 1804. május 18-iki alkotmányát lemásoló) kormány szervezete, melyet Bonaparte Lajos 1852. évi január 14-iki híres nyílt szövegében körvonalozott s ugyanazon évi december 20-án a nép leszavaztatásával elfogadtatott. A fejedelem személyes uralmát a nép-souverainitás színleges uralmával sajátságos módon kapcsolja össze ez az uralkodó. Címében is azt mondja magáról, hogy császár nemcsak Isten kegyelméből, de a nemzet akaratából is, („Par la grâce de Dieu et la volonté nationale Empereur des Français.”) Alkotmánya a fejedelem felelősségét állapította meg, de a minisztereknek csak azt a szerepet juttatta, hogy a fejedelmi akarat kivitelének híj elmozdítói legyenek, nem azonban önálló irányzói az államélet folyásának az uralkodó mellett. Hosszú alkotmánytörténeti multja van a személyes uralom rendszerének a svéd monarchiában. A tizenhetedik század vége és a tizennyolcadik eleje, az 1680-tól 1718-ig terjedő időszak a korlátlan királyi hatalom korszaka. Az 1713.

évtől azonban nevezetes fordulat áll be a svéd alkotmánytörténelemben, mely oda czéloz, hogy a királyi hatalom mind nagyobb megtisztításával a nemzét önrendelkezési joga megszereztessek. Az 1719-20. évi reformok pedig lényegesen átalakították Svédországban a királyi hatalmat, gátat vetvén a személyes uralomnak, midőn a királynak a birodalmi tanács szavazattöbbségéhez való kötöttsége, viszont a birodalmi tanácsnak a rendektől való függősége megállapított. Az újonnan szövegezett királyi esküben meg kellett ígérni a fejedelemnek, hogy a főméltóságokat a tanácsban a szavazattöbbség szerint köteles betölteni; ezenfelül a király megígéri, hogy mindazokban az ügyekben, melyek az alkotmány szerint a tanács tanácsával intézendők el, a szavazattöbbség szerint fog eljárni és csak a szavazatok egyenlősége esetében dönt saját szavazatával; országos ügyekben a tanácsüléseken kívül senki tanácsát meg nem hallgatja. Megígéri még a király, hogy a rendek határozatához hozzájárulását adja, minthogy azoknak jogukban áll törvényeket és rendeleteket hozni, a mint az ország jóllétére nézve leghelyesebbnek találják. A rendek pedig azonnal fel vannak mentve hűség esküjök alól, mihelyest a király megsérti ezt az esküjét és fogadalmát. A személyes uralom az osztrák államban annak a régi patrimoniális rendszernek maradványa, mely ezt az államot oly hosszú ideig kiválóan jellemezte. „Ausztria a legdynastikusabb hatalom Európában — mondja *Sorel* (Európa és a francia forradalom 569. l.) — főjellege az, hogy az uralkodó-ház s az örökösödési törvények végelmezésben az állam alaptörvényei. Ennélfogva egy udvar sincs annyira ráutalva, mint ez, a dynastikus jog végelmére és fentartására.“ *Roscher* szerint is (Politik 293. l.) „egy más nagyhatalom se olyan patrimoniális, mint Ausztia, mert itt az uralkodó-ház is sokkal magasabb fokban összetartója az egész államnak, mint azokban az országokban, melyekben van egységes nemzet, vagy legalább a többiek felett túlnyomóságra emelkedett nép. Az a nagy jelentőség, melylyel Ausztia nemességét felruházta, jobbára azon belátás következménye, hogy osztrák össznemzet nem lehetséges, de igenis lehetséges osztrák össznemesség“. Ennek a patrimoniális rendszernek nem egy maradványát szemlélhetjük az osztrák államban még mai nap is. A dynastikus házi és az állami ügyek összekeveredését mutató czim: „a császári ház és külügyek ministere“ egyik érdekes adalék ehhez. A személyes uralmi rendszer, mely mellett a souverainitás főszervei közt mindenkor a fejedelemnél van a döntő szó nemesak, hanem a nemzet szervezett képvisellete az irányadó befolyásból teljesen kizáratik, csak tökéletlen államszervezetnek adhat helyet. Mert a nemzeti élet nyugodt fejlődése csak oly kormányzati rendszer mellett biztosítható, midőn nem a fejedelem minden egyebet leigázó hatalma uralkodik az államéleten, hanem ezt a parlamenti többség kebeléből választott miniszterek a többség által helyeselt irányban vezetik, fenmaradván itt is a fejedelemnek vezető szerepe, felülemelkedése a pártokon és osztályokon.

részrehajlatlansága, fejedelmi állásának rendkívüli tekintélyénél, biztosítottságánál s az örökletességnél fogva. Csakis ezen kormányzati rendszer mellett érhető el, hogy az állami hatalmak (államfő, miniszterium, parlament) ugyanazon szellem uralma alatt fogják ténykedéseiket egységes, egyöntetű irányban tartani annál a kölcsönös egymásrautaltságnál fogva, hogy a fejedelem csak a parlamenti többségből vett férfiakra bízhatja sikeresen a végrehajtó hatalom kezelését. Ezek, a miniszterek csak a parlament bizalmával rendelkezve képesek feladatuknak megfelelni, viszont azonban a nemzeti képviselő, a parlament is rászorul egy vezérlő egyén befolyására, a ki mindenkor biztos irányt jelöl működésének. — Várnai Sándor „*Az összeférhetelenség és a Parlament*” cím alatt a törvényhozói incompatibilitás kérdését fejtegeti, történeti áttekintést nyújtván annak kifejlődéséről és különböző alkalmazásairól. — Huszárvilmos „*Echegaray: A kritikaíró és az irodalmi művészetről*” irt aesthetikai tanulmányából közli az első részt. — Kossutány Ignác „*Az egyházi vagyon tulajdonjogának általában és különösen Magyarországon*” című dolgozatából a harmadik közleményt vesszük, mely a keresztény magyar egyház birtokviszonyait tárgyalja, megalapításától kezdve Zsigmond királyig. Zsigmond királytól a Tripartitumig; s a magyar egyházi vagyon kérdését a XV. és XVI. században törekszik megvilágítani. — Stromplászló folytatja „*Apáczai Cseri János mint pedagógus*” cz. tanulmányát. „Az alkotások korá-t mutatja be. Behatóan foglalkozik a „Magyar Encyclopaediá”-val s megismerteti Apáczainak még Utrechtben irt „két rövid és kicsin munkácskáját” a „Magyar Logikátskát” s az ehhez csatolt munkát: Fortius Joachim „tanácsát — egy tanulásában elcsüggedt ifjunak”. — Az utolsó czikk: „*Észrevételek a legfőbb kegyúri jog mint fentartott királyi jog tekintetében*” (első közlemény). — Az „*Irodalom*” rovatban Pekár Károly ismerteti Le Dante-nek a „Revue Philosophique” ez évi áprilisi számában „Miért vénülünk meg” című cikkét. — Pekár Gyula pedig az „Indus evangélium”-ról irt dolgozatából közli a második részt.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma: Vámbéry Armin *Néprajzi mozzanatok a keleti kérdésben* című tanulmányában a keleti kérdés legújabb válságáról emlékezik meg s azon okokat sorolja fel, a melyek évszázadokon át a mai állapot tényezőiként hatottak a közellevő keleten, és a melyeknek az ottmán császárság hanyatlását és pusztulását legfőképen tulajdoníthatni. Főokául azt mondja, hogy az európai Törökország minden időben minden egyéb volt, csak nem török. A törökök száma európai Törökországban mindenkor csekély volt, és nagyobbára a városok lakóira szorítkozott, a kik eredetileg a tisztviselő-sereghez tartoztak. Az ország birtokos osztálya ugyan valószínűleg nagyobbára török volt, azonban a parasztnép kizárólag szláv elemből állott. S így a török nemzeti állam fogalma mindenha lehetetlen volt, mégha a törökök iparkodtak volna

is azt megalkotni. Törökország hanyatlása már évszázados és az utolsó eszköz, mely az ozmánok szerencsétlen népének még megmaradt, hogy a végső katastrophát elodázza, az mai napság abból áll, hogy a közigazgatás terén olyan reformok életbeléptetését kísértsék meg, a melyek mindenkinek egyenlő jogot biztosítva, a kormány túlkapásai ellen védelmet nyújtsanak, szóval, hogy olyan intézményeket szervezzenek, a melyekkel az európai hódítók a kormányzatuk alá vetett ázsiai birtokaikon élni szoktak és a melyeneket az ottani népesség javára megalapítottak. — Berzeviczy Albert a Szabad lyceumban az *ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül* czímmel tartott fölolvását közli. Szerző végig vezet az ismeretterjesztés iskolán kívüli eszközeinek során egész odáig, a hol azok már iskolaszerű alakot vesznek föl. Végül azon nézetét nyilvánítja, hogy szaporítanunk és fejlesztenünk kell múzeumainkat és könyvtárainkat, az államnak föl kell karolnia s jó irányba terelnie a vidéki színészetet, népkönyvtárakat kell állítanunk, a munkások képzésére megindult mozgalmat az ipari középpontokon nagyra növelnünk: gondoskodnunk kell a felnőttek elemi oktatásáról, meg kell valósítanunk a university extensiont, nemcsak itt a fővárosban, hanem éppen főleg a vidékre terjesztve ki és hazai viszonyainkhoz alkalmazva azt, az egyetemek szellemi vezetése mellett. Hogy mindezt elérjük, ahhoz nem annyira az anyagi eszközök, mint inkább a szellemi és erkölcsi erők bőségére van szükségünk. — Ifj. Návay Lajos *egy német tudós a szociális kérdéssről* czímű tanulmányában Schröder E. Ágost. „Das Recht der Wirthschaft“ munkáját ismerteti. Schröder e cím alá szorítja az emberi társadalom minden ágára kiható s előre bocsátott kritikáján alapuló reformterveit. Schröder munkáját az eredetiség jellemzi, eredetiség, mely a tárgy sokoldalúsága mellett is mindvégig nyilvánul s minek tulajdonítható, hogy a tárgyalt kérdések sokadalmának ellenére a mű egységesnek és következetesnek mondható. Szerző művét három főrésze osztja: a) alaptanok, b) jelenkor kritikája vonatkozással a helyeseknek fölismeret alaptanokra, c) e vonatkoztatott kritika által követelt jogrendszer. Czikkiró Schrödernek a munkabér-szerződéséről szóló tanulmányát, majd a szegényebb osztályok kölcsönügyleteire vonatkozó javaslatait tárgyalja. — Ezután Elliot György *a vízi malom* czímű regényéből a hatodik közlemény következik Váczy János fordításában. A költemények közt van Léva József *Zöld hegy oldalán* czímű eredetije és Sully-Prudhomme. *A mi nem mulik el* verse, ifj. Szász Béla fordításában. — Joób Lajos *Osztárk vélemények a valuta-reform folytatásáról* czímmel ismerteti azon véleményeket, melyeket az osztárk közigazdáknak Bécsben székelő társasága kiadott. E társaság ugyanis a valuta-reform folytatása iránt kérdőpontokat állított össze és véleményezés végett megküldötte szakértő tagjainak. A kérdőpontok az arany beszerzésére, az ezüstfémnek alkalmazására, a jegyforgalomra és a sóbánya-jegyek bevoná-

sára, a giró- és clearing-forgalomra, a készfizetések fölvételének idejére és az osztrák-magyar banknak a valuta-reformhoz való helyzetére vonatkoznak. Tizenöt szakértő küldött be rövidebb-hosszabb véleményt, tetszésükre lévén bizva, a kérdőpontok valamennyiére vagy csak egyikére-másikéra nyilatkozni. A véleményeket dr. Peez adta ki külön kötetben, záradékol közölve Benedikt Mórnak a bankkérdés tárgyában megjelent három hirlapi cikkét is. A vélemények röviden következők. A szakértők túlnyomóan az aranyvaluta álláspontján vannak: az esüstmének alkalmazása tisztán a nagy közönség kényelme és a ezélszerúség szempontjából oldandó meg. Az ezüst alkalmazásának kérdésével a jegyforgalom kérdése áll kapcsolatban. A szakértők véleménye megegyez abban, hogy az államjegyek bankszerűleg fundált bankjegyekkel helyettesítendők, és a mostani darabok körülbelül megtartandók. Már a sóbánya-jegyeket illetőleg a szakértők véleménye nem oly egyértelmű. A giró- és a clearing-forgalomra vonatkozólag a szakértők egy véleményen vannak. Mindegyik, a készpénzbeli szükségletnek apasztása céljából, kívánatosnak tartja a giró- és clearing-forgalomnak élénkítését és támogatását, de kényszerítő rendszabályok kizárásával. Egy kérdőpontnál sem nyilatkozik az a kétkedő hangulat oly határozottsággal és egyértelműséggel, mint a készfizetés fölvételére vonatkozó kérdőpontnál. A szakértők abbéli véleményüket nyilvánítják, hogy a készfizetést nem fogjuk föntarthatni, illetőleg, hogy az aranyat a készfizetés fölvétele után el fogjuk veszteni a forgalomból. — Az *Értcsítő*-ben Pósa Lajos: Édes anyám, Hankó Vilmos: A székelýföld (Téglás Gábortól), Heine's Familienleben, The Jesuit relations and allied documents (Kropf Lajostól) czimű munkák vannak ismertetve. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma. Szilasi Mór *A finn nép s hazája* czimű közleményében rövid vázlatos tartalmát adja azon gyönyörűen illusztrált műnek, melyben a legjelesebb finn írók megírták hazájok jelenlegi gazdasági helyzetét, tudományos és szépirodalmát, tanügyét, biztos kézzel megrajzolták népok természetét s jellemét s élénk színekkel ecsetelik a politikai, nemzeti s vallásos közvéleményt, valamint a culturalis eszmearamlatokat. — Ifj. Ná v a y L a j o s *egy német tudós a socialis kérdésről* szóló tanulmányában Schrödernek az örökösödésről, az iparüzésről és annak fönnálló korlátairól, hitelről és az adósságok elévüléséről, végre a vállalat és gazdaság közt fönnálló kapcsolatáról szóló fejtegetéseit bírálja. — Sz á d e c z k y L a j o s *Gróf Teleki Sándor, Liszt Ferencz és az oroszok* czimmal érdekes visszaemlékezést elevenít fel Teleki életéből, a ki a világosi fegyverletétel után éppen annak az orosz tábornoknak a fogságába került, a kinek feleségét néhány évvel az előtt a Liszt Ferencz számára megszöktette. Ez 1843 tavaszán művészi körútra indult Oroszországba a gr. Teleki Sándor társaságában, a kivel rendkívüli belső barátság fűzte össze. Tele-

kinek szüleihez intézett leveleiből is közöl néhányat; ezekben egyrészről élénken s lelkesedéssel szól arról a rajongó tiszteletről és önfeláldozásra kész barátságról, melylyel Teleki Liszt iránt viseltetett, másrészt Lisztnek iránta mutatott gyöngédségéről, figyelméről s mélyen érzett baráti vonzalmáról is. — Ezután Elliot Györgynek a *vizi malom* című regényéből a hatodik közlemény következik Váczy János fordításában. A költemények között van L é v a y J ó z s e f -nek *Emléklapok* című három kisebb költeménye és He i n e a *sápadt őszi félhold* című verse V a r g h a G y u l a fordításában. — Farkas Jenő a *magyar munkás táplálkozásáról* értekezik, az ország összes gazdasági tudósítóitól begyűlt adatok alapján. Az ország különböző vidékein különböző az arató munkás táplálkozása, sőt ugyanazon vidéken dolgozó, más és más helyről való munkásoknál is eltérő; de az ugyanazon vidékről való és egyforma körülmények között foglalkozó munkások táplálkozása, úgy látszik, nagyon megállapodott szokásokat követ, a mire mutat az, hogy több oldalról teljesen megegyező adatok érkeztek. A borsodmegyei mezőkövesdi matyó táplálkozása a legjobb. Ennek köszönheti, hogy hatalmas munkaereje van. Az északi vármegyék lakossága nagyon rosszul táplálkozik, s a miatt munkaereje is kevés. Különösen szomorú az a kép, a mit a beregvármegyei ruthén lakosság táplálkozására nézve mutatnak a begyűjtött adatok. A városokban lakó munkások táplálkozására vonatkozó adatok gyűjtése még csak kezdetén van. Annyit azonban a rövidebb idő alatt beszerezhető adatok is mutatnak, hogy a gyári munkások táplálkozása a különböző munkaágak-s főként a munkások intelligenciája szerint nagyon különböző. — I f j. R e m é n y i E d e *Anakreon szerelmeiről* értekezik, s ismertetésébe Anakreon több költeményét szövi be. — Az *Értesítő*-ben Haraszi Molière élete, Diaconovich Enciclopedia Romana (Réthy Lászlótól), Aischylos Orestie deutsch von Willamowitz-Moellendorff, Bartels: Die deutsche Dichtung der Gegenwart című munkák (Wollanka Józseftől) vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetében Forster Gyula A *katholikusok autonómiájáról* szóló alkalmyszerű taunlmányt kezd meg. Ez első közleményben e fontos ügynek egész történetét és előzményeit adja. — Angyal Dávid *Bethlen Gábor első támadásáról* értekezik. Az 1620-iki beszterezébányai országgyűlésről méltán mondja Bethlen, hogy ritkítja párját a magyar történetben. Megjelentek azon a lengyel király, a szultán, a német császár, Erdély s Pfalzi Frigyes országainak követei. Jelentékeny európai kérdés volt az, hogy Bethlen mire határozza magát. A cseh, morva, sziléziai s lausitzi követek a háború mellett izgattak, a szultán küldötte segítséggel bízta a rendeket, a lengyel követ a béke mellett szólt. Bethlen oly békét ajánlott a császárnak, mely Pfalzi Frigyes országait is magában foglalta volna. Ferdinánd követé ezt a békét

nem fogadhatta el, s alkudozásainak csak az volt a célja, hogy Bethlen mennél későbbben segítse Frigvest. Bethlen látta, hogy Ferdinándtól semmit sem várhat. Az országgyűlés kimondotta a teljes elszakadást Ferdinándtól, Bethlent királylyá választotta s törvényeiben szervezte a protestáns királyságot. — Stein Aurél az Akadémiában tartott székfoglalóját *a fehér hunok és rokon törzsek indiai szerepléséről* közli. Szerző azon vonatkozásokat ismerteti, melyek az oly távolnak látszó indiai világ és a nyugati műveltség között már régi időktől fogva kifejlődtek. E vonatkozások történetében talán legérdekesebb azon majdnem ezeréves korszak, mely a Krisztus előtt való első században az úgynevezett Indoszittyák birodalma megalapításával kezdődik s az Izlám győzelmes elterjedésével a Krisztus utáni 1000-ik évben ér véget. Három nagy művelődés — a klasszikus, az ind, és az iráni — kereszteződött azon a területen, melyet röviden India észak-nyugati határvidékének nevezhetünk, és mely az Indus melletti tájakon kívül magába foglalja a mai Afgánisztán keleti részét is. E művelődést nagyban előmozdította a khinai határvidékről származó Kusánnak épp akkor megalapított uralma. Szerző kimerítően ismerteti Kusánnak eredetét és történetét a khinai évkönyvekben és indiai forrásokban található adatok alapján. A nyugattal való érintkezés termékenyítő hatással volt az ind műveltségre; ennek tanújele azon számos szó, fogalom és ismeret, mely éppen e korszakban jutott a szanszkrit nyelv és irodalomba. De még jobb s valóban kézzel fogható bizonyosságát bírjuk e kölcsönhatásnak azon szép eredményekben és szoborművekben, melyek e korszak első századaiban a görög, a római művészet közvetlen befolyása alatt készültek a Kábul völgyben s az Ind partján. A fölíratoknál fontosabbak a nagy Kusán királyok érmei, mert meglepő világosságot vetnek az uralkodó törzset környező művelődési és vallási viszonyokra. Ezek a Kusán birodalomban elterjedt sokféle irani, indiai, sőt görög isten-cultussal is megismertetnek. A Kusán-fejedelmek uralmát az V. század közepe táján egy időre megszakította a fehér hunok vagy Epathaliták betörése. Ezek Kusánnak tulajdonképeni hazájával szomszédos északázsiai vidékekről jöttek és, mint előadó a khinai, görög és indiai források egybehangzó bizonyítékaiból kimutatja, az ugyanez időben Európában föllépő hunokkal szoros ethnikai rokonságban voltak. Valamint ez utóbbiak, úgy a „fehér hunok“ is a messze elterjedt török-tatár népesaládhöz tartoztak. Az újabban föltalált ind fölíratok érdekes fölvilágosítást nyújtanak Toromána és Mihirakula hun királyok idejéről, nemzetiségéről és uralkodásairól észak-nyugati Indiában. A Kábulvölgyben nem sokára a hunok betörése után egy új dynastia tűnik fel, mely „Kábuli török Sáhik“ név alatt ismeretes. E dynastiát a khinai és török tudósítások határozottan török nemzetiségűnek tartják. Mint-hogy régi és hiteles tradíciók a kábuli sáhik-at a régi Kusán-nemzetséggel hozzák kapcsolatba, nagyon valószínűnek látszik, hogy ez

utóbbi is török-tatár eredetű volt. A kábuli török sáhk két évszázadon keresztül vitézül folytatta a harczt a mind inkább előnyomuló mohammedán hatalom ellen. Utolsó sarja volt Trilokanopála, ki hősiess küzdelmek után a nagy Mahmúd Ghaznavitól több hadjáratban legyőzve, 1031 körül végleg elvesztette családjá birodalmát. Az Iszlám győzelmével India művelődéstörténetében új korszak kezdődik. — Szilasi Mór befejezi *A finn nép és hazájáról* szóló ismertetését. E közleményben a finn irodalommal foglalkozik. — A szépirodalmi részben a következők vannak: Elliot György *a vízi malom* regényéből Váczi János fordításában a hetedik közlemény. — Kozma Andor *Visszatérés* című eredeti költeménye. — Sully-Prudhomme *A Gönczöl-szekér* verse Vargha Gyula fordításában. — Ifj. Mitrovics Gyula *a képzőművészeti társulat tavaszi tárlatáról* irt tanulmányt, melyről megjegyzi, hogy „e tárlaton is feles számmal voltak az olyan festmények, melyek csak azért készültek, hogy a bravuros technikával kérkedjenek. Az ilyen festmény a technikán kívül egyebet nem is nyújt“. Két magyar művész festményét emeli ki, ezek Knopp Imre Mária-képe és Zemplény Tivadar „Az új kedvez-e“. A tárlat szobrászati része még mindig nagyon szegényes. — Ezt az elhunyt Brassai Sámuel *a magyar helyesírás módosításáról* szóló levele követi, melyet 1891-ben Volf Györgyhöz intézett. Ebben Simonyi Zsigmondnak a helyesírási szabályokhoz ajánlott módosítványát bírálja. Az *Értesítő*-ben Demolins „A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons“ Acsády a jobbhagy-adózás, Gárdonyi „Igazság a földön“ című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar művek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetében Lechner Károly az orsz. tanügyi congressuson *az egyetemek és a társadalom* címmel tartott előadását közli. Szerző föltárja azon okokat, melyek az egyetemek és a társadalom közötti termékeny érintkezést szükségessé teszik, valamint azon körülményeket, melyek ez érintkezés sikerének útját állják most. Az érintkezés termékenyítése, valamint a nemzeti kultúra emelése végett szükségesnek tartja, hogy az egyetemek autonóm szervezete törvény útján rendeztessék, az egyetemi oktatás és nevelés rendszere akként módosíttassék, hogy az eszmények és erkölcsök művelése kellő tért nyerjen benne, az egyetemek tekintélye emeltessék, végül az egyetemek, illetőleg a főiskolák szövetségre lépjenek egymással. — Forster Gyula *a katolikus autonómiáról* szóló tanulmányát folytatja. E közleményben különösen az erdélyi autonomia ügyével foglalkozik. — Jób Lajos *A socialismus mostani állása* címmel, Hamon francia socialista író legújabb munkáját ismerteti, mely a socialismus mostani állásáról és az 1896. évben Londonban tartott nemzetközi socialista-congressusról szól. E könyv bizonyos tekintetben forrásmunka, különösen abból a szempontból, a mennyiben a föld kerektségén elterjedt socialistáknak egyesületi és számbeli viszonyaival foglalkozik. Szerző közvetlen

adatok nyomán, szövetségi és társulati följegyzésekből, a napisajtó közleményeiből és magánúton szerzett értesülésekből dolgozott. A ciklikiró Hamon adatait veszi ismertetése alapjául, de mellőzi az ő társadalmi hitvallásából önkényt kifolyó fölfogását, sőt az ő magyarázatait és következtetéseit is tárgyilagosabb mértékre vonja le és ily módon az övétől eltérő, sőt velők ellentétes eredményekre jut. — **Angyal Dávid** befejezi *Bethlen Gábor első támadásáról* szóló tanulmányát. A besztérczebányai országgyűlés után Bethlen elindult a hadjáratra. Messze kalandozott, majdnem Horvátország határáig. Csapatái visszaverték Dampierre támadásait Pozsony ellen. De Pécsy, a kit Bethlen Pfalzi Frigyes segítségére indított, már elkészett. Bethlen nem érezte magát kötelezve arra, hogy feláldozza személyét és seregét a szövetségesek kedvéért. A fejrhegyi csata után nem csüggedt el, noha igen nagy volt a kedvetlenség az országban. Időnyerés s az udvar szándékainak kitudása végett Bethlen is elküldötte Haimburgba biztosait a békealkudozások céljából. A fejedelem Nagy-Szombatba hívta a rendeket, hogy az ország nevében kiadott nyilatkozataikkal támogassák az ellenféllel szemben. A rendek nagyon el voltak keseredve a mozgalommal járó áldozatok miatt és Bethlen haimburgi biztosai is cserben hagyták urukat, de a fejedelem nem hajolt meg Ferdinánd előtt. Jól látta, hogy Magyarország Csehország sorsára kerül, ha az udvar szabadon viheti végbe terveit. Tehát folytatta a harcát 1621-ben is. — A szépirodalmi részben van **Elliot György** a *vizi malom* regényének folytatása Váczy János fordításában. — **Lévay József**-től a *Köszönet* című eredeti költeménye és *Goethe a holdhoz* című **Kozma Andor** fordításában. — **Góbi Imre** *D'Annunzio Gábor regényeiről francia fordításban* ír ismertetést. Ciklikiró azt mondja, hogy a forrongás korszakán még nem esett túl. Költészete a naturalismus talajából sarjadt ki, de eszményi magaslatok felé tör; sok benne az érzékiség a görög művészet naivsága és derűje nélkül; világnézetében föl-fölbukkan egy-egy pogány, vagy ősemberi vonás. — Az *Értesítő*-ben **Morvay Győző** dicsérőleg ismerteti Bigault de Casanove-nak Madách az ember tragédiája francia fordítását. — **Schmidt Sándornak** és **Herman Ottónak** a Nemzeti Múzeum folyóirata ügyében írt nyílt levelei zárják be a füzetet. E levelekben kifogásolják azt, hogy a Természetrajzi Füzetek-ben a cikkek német nyelven terjedelmesebben jelennek meg, mint magyar nyelven.

3. Az ETHNOGRAPHIA 4. füzetében **Sebestyén Gyula** folytatja „*A székelyek neve és eredete*” című tanulmányát, ezúttal a nyugat-magyarországi végek legmesszebbre visszanyomozható történetét vázolja. Sorra veszi az e tájon található s Árpádkorinak igazolható *vár, őr, őrs, lövő, löd, vég, szeg, szék, csék, gyepű, sövény, vám, híd*-féle szavakkal szerkesztett összetételes helyneveket, továbbá a melyekben *bescnyő* és *székely* jelző szerepel s összevetvén ezeket a régi oklevelek s krónikások adataival, megállapítani

igyekszik hazánk védelmi határvonalait nyugat felé. Meglepő körülmény ennél, hogy a helynevekből újra megszerkesztett legrégibb határok több-kevesebb pontossággal azon a térképen is fölismerhetők, melyen Balassa József a dunántúli nyelvjárásokat föltünteti. Ez a találkozás maga elég arra, hogy a helynevekből kiolvasható határrendszer honfoglaláskori voltát elfogadjuk. S minthogy itt is, mint az ország többi határain igen gyakori a *csek*, *szék*, *szeg*-féle szavaknak alkalmazása, méltán föltehető a kérdés, hogy a *székely* név nincs-e valami összefüggésben azzal a fogalmi körrel, mely a viselői lakta határtelepeknek, végörségeknek jellemző, magyar neveket szolgáltatott? Ha igen, akkor föltétlenül ki fog derülni az a régen sejtett, de alapos okkal eddig még nem támogatott igazság, hogy a név tulajdonkép foglalkozást jelent. — A második közleményben Nagy Géza a *vogulok őskorához* nyújt orosz archaeologusok kutatásai alapján adalékokat, melyekből az derül ki, hogy a vogulok nyugat felől, a Volga tájékáról lassanként kerültek a permi területen át mai hazájukba. A mai vogul és osztják csak romja annak a nagy törzsnek, mely hajdan volt; a többi elsodorta a népvándorlás árja, egy jelentékeny része pedig a rokon magyar törzsszel egyesült s a testvérelemek összeolvadásából megalakult aztán a nagy magyarság, mely ily módon megerősödve, a török elemek magába vétele után is képes volt megőrizni ethnikai alapjellegét s mint államalkotó nemzet egy évezreden át fenn tudta magát tartani. A vogul beolvadás nyomait véli szerző fölismerhetni a *Тавы́х* és *Таври́х* törzsnevekben is, melyek közül amaz *Jänaх* alakban családnév gyanánt ma is él a vogulok közt, emez pedig az osztják *tūra*, vogul *térén* „fegyver“ és *jaх* „nép“ szó összetétele lehet, tehát annyi mint: „fegyveres nép.“ — Katona Lajos a magyar mythologia irodalmának ismertetése kapcsán *Ipolyi „Magyar Mythologia“* című művét méltatja tüzetesebben. Vázolja ama kritikai csatározás részleteit, mely a szerző s szigorú bírálója Csengery Antal közt nyomban a munka megjelenése után lefolyt s kiemeli a munkának azon kétségtelen nagy érdemét, hogy a legkülönbözőbb fajtájú forrásokból tömérdek mythologiai anyagot gyűjtött egybe. Ezen anyagra mindenkor hálásan fog visszanyulni az Ipolyi nyomdokairól letért kutatás is, mely az ezénél jóval szerényebb czélokat tűzött ki maga elé. Ez az óvatosabb és kritikaibb szellemű kutatás ma már nem tekinti feladatának azt, a mit Ipolyi a maga műve végső céljául kijelölt, hogy t. i. „sugár gyanánt szolgáljon, melynek világánál a *jövő homálya* földेरül; de midőn az ő merész és részben meddő vállalkozásának balsikerén okulva, ez a haladó bűvárlat a maga munkálataiban is minduntalan kénytelen ő reá hivatkozni, őt czáfolgatni és helyreigazítani: épp ebben ismeri el művének még tévedéseiben is termékenyítő hatását, a melylyel bírálójának akadémikoskodásai semmiképpen sem mérközhetnek. — A „Nyelvköltés“ rovatában Alexies György magyar-oláh balladai párhuzamai-nak

harmadik közleményét nyújtja. — A „Néphit és népszokások“ rovatában Richter M. István a *németprónai régi lakodalmi szokásokat* tárgyzó czikkelyének befejezését közli, Balási Dénes pedig *székely kincses babonákat* ismertet. — Új rovat az „Anthropologia“ című, melyben Semayer Vilibáld a *bácsbodroghmegyei sokaczkok anthropológiájához* közöl 12 kép kíséretében újabb adatokat — Az „Összehasonlító és történeti néprajz“ rovatában Krausz Sámuel „*A magyarok Gans Dávid krónikájában*“ czimvel Rechnitz Ignácznak ezen tárgyú régiebb közleményére tesz helyreigazító észrevételeket, Munkácsi Bernát pedig az *ugor-törökség szláv nyelvemlékeihez* csatol újabb adatot a szláv *gornostaj* „hermelin“ szó magyarázatával. — Az irodalomismertetések közt találjuk Balassa József közleményét *Zsilinszky Mihály „Csongrád vármegye története“, Galgóczy Károly „Nagy-Kőrös város monographiája“, Boncz József „Keszthely város monographiája“, Gajdács Pál „Tót-Komlós története“* című művéről. Ugyanitt H. A. az „*Am Urquell*“ folklorisztikai folyóirat 1896. évfolyamáról, Merza Gyulának „*A hazai örménység jövője és Török Ferencz-nek „A székely gyermekvilág“*“ című művéről szól. — A „Társulati Ügyek“ rovatában találjuk a Magyar Néprajzi Társaság 1897. évi rendes közgyűlésének tisztségviselői jelentését. A társaság az utóbbi évben 104 taggal gyarapodott s rendes tagjainak száma ez idő szerint: 478. Költségvetésének előirányzata: 3,332 frt. „Apróságok“ zárják be a füzetet. A borítékon *Strausz Adolf*-nak a társaság kiadásában megjelenő „*Bolgár néphit*“ című művére előfizetési felhívás olvasható.

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 3-ik füzetében Thaly Kálmán folytatja és befejezi „A trencsényi csatáról“ újabb adatok alapján írott dolgozatát. — Dr. Komáromy András „Balassa Zsigmond hűtlenségi pöréből“ közöl ismeretlen részleteket. Teuffenbach Rudolf dunáninneni főkapitány 1616. jan. 6-án éjjel nógrádi és gyarmati vezérekkel Kékkő alá szállott, hogy a vár urát, Balassa Zsigmondot, a ki éppen Lengyelországba készült, a király parancsára elfogja. Balassa már csak az utolsó pillanatban értesült a támadásról és komoly ellenállásra azért sem gondolhatott, mert — ha igaz — mindössze 15 hajdúja volt, azt pedig tudhatta előre, hogy a vármegyéket hiába szőlította volna fel segítségre. Másnap tehát — miután szökési kísérlete az elmúlt éjszaka kudarcot vallott — ki hagyta magát szép szóval beszéltetni a várból és Teuffenbachcal együtt — nagy öröme a generalisnak, ki az egész kalandot egy kardesapás és puskalövés nélkül hajtotta végre, a maga jószántából Érsekújvárra ment, a hol azután tisztességes őrizet alá tétetett. A hűtlenségi pört azért akasztották a nyakába, mert kiderült, hogy titkon a törökkel paktált s ennek segítségével összeesküvést akart szervezni, hogy kiszabadítsa az országot a német igájából. — Ezután Éble Gábor „Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben“ című dolgozat második közleménye következik. — Bodnár István „A győri csata 1809. jún. 14-én“ czimen kezd el egy

kimerítő tanulmányt. — Kropf Lajos „Magyar eredetű francia huszárezredek“ szereplését ismerteti. — A *Hadtörténelmi Apróságok* tartalma: „Az esztergomi hódoltság történetéhez“, „Bars, Hont és Nógrád 1630-iki sérelme a török végbeliektől“ s „Mehammed budai pasa négy levele gr. Eszterházy Miklóshoz 1625–26“ — mindhármát közli dr. Merényi Lajos; „Török-magyar jegyzékváltás 1571-ből“ s „Balassa-Gyarmat veszedelme 1639. szept. 28-án“ — mindkettőt közli Matunák Mihály; „A cigányok fővadjának pátense 1574-ből“. — Végül „Élismesterek reversalisa Apaffy Mihály erdélyi fejedelem idejéből, 1683-ból“, közli Koncz József.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE június havi füzetében Roszner Ervin br. „Magyar agrárpolitika és a magyar gazdaszövetség nézetei a buzaárak hanyatlásáról“ című értekezésének második közleményét veszszük. A czikk kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — Lers Vilmos dr. „A gyarmatügyről“ czim alatt fejtegeti a gyarmatosítás jelentőségét és hazánkra való aktuális fontosságát. A gyarmatosítás új vidékek gazdasági erőit vonja a gyarmatosító állam kötelékébe, új piacot nyit kereskedelme, ipara előtt, föllendítő hatással van egész közgazdasági életére. E mellett üdvös eszköz a népesedési politika kezében arra, hogy a helyi népfölöslegeket, a népesség azon részeit, a melyek szülőföldjükön nem találnak kellő megélhetést, kedvezőbb kereseti viszonyok közé és mégis olyan új hazába vezesse be, a hol gazdasági és kulturális kapcsolatban maradnak az anyaállammal. E szempont teszi első sorban aktuálissá a gyarmatosítás kérdését reánk nézve is. Tényleg erős kivándorlás folyik hazánkból, különösen a tengerentúlra, a mely végeredményben érzékeny népvészteséggel jár hazánkra nézve; időszerű volna immár tenni valamit, hogy a kivándorlók ne veszszenek el hazánkra nézve. Bizonyos, hogy nagyszabású gyarmatosítási politikára nem gondolhatunk. Sem eléggé jelentékeny tengerészetünk, sem eléggé nagy tüke-gazdaságunk nincs hozzá, de különben is alig találhatnánk ma már elfoglalható nagyobb földterületekre. De arra igenis gondolhatunk, hogy egyes tengerentúli helyeken kereskedelmi telepeket, fiókokat létesítsünk. E célra azonban a kivándorlást rendezni, összpontosítani és irányítani kellene, akként, hogy a kivándorlók területi együtt maradása és egyszersmind gazdasági fennmaradása biztosítva legyen. E feladat, a mely tehát nemcsak a kivándorlók szállításában állana, hanem egyenesen helyi letelepítésükkel, s így az alkalmas földterületek megszerzésével és megfelelő parcellázásával is járna, leghelyesebben egy állami felügyelet alatt működő nagyobb vállalatra volna bízandó. E telepek közgazdasági feladata volna hazai kereskedelmünket az alól a roppant saraz alól, a melyet ma a közvetítő külföldi kereskedelemnek fizet, felszabadítani. És annál nagyobb fontossággal bír e kérdés, mivel kereskedelmünk kilátásai a kivitel tekintetében egyre rosszabbodnak, a mennyiben helyzete eddigi fő piacain, a Levántában

és a kisebb Balkán államokban részben a külföldi verseny, részben ez államok saját iparának emelkedése következtében egyre nehezebb lesz, új piacokat pedig aligha találhat. — Az „*Irodalmi Szemlé*“-ben r. Göhre P.-nek „Die evangelisch-soziale Bewegung“, A, Meyerinek H.-nak „Praktische Massregeln zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit“ és gy. Gibbins B.-nek „Industry in England“ című művét ismerteti. — A „*Statisztikai Értesítőben*“ r. „A bér munkásnők sorsa“ cím alatt adja elő a bécsi bér munkásnők helyzetének kutatása érdekében rendezett enquete eredményeit. — A füzet végén hat oldalra terjedő *Könyvszemlé*t és a magyar közgazdasági társulat *Értesítőjét* találjuk.

Ugyane folyóirat július havi füzetében Roszner Ervin br. befejezi „Magyar agrárpolitika, és a magyar gazdaközönség nézetei a búzaárak hanyatlásáról“ című értekezését. A folyó elején Tisza István tollából egy közgazdasági tanulmány jelent meg, mely erős érveléssel azt bizonyítja, hogy nem az aranyvaluta és nem a terménytőzsde határidőüzletei, hanem a túltermelés idézte elő a búzaárak hanyatlását, és hogy a magyar mezőgazdaság helyzetének javítását csakis védvámok által érhetjük el, a melyek a monarchia fogyasztó piacát biztosítanak neki. A magyar agráriusok e röpiratra heves támadással feleltek, a melylyel Tisza István érvelését megdönteni igyekeztek. Értekező célja: e támadás ellenében Tisza érvelésének helyességét mutatni ki. Fejtegeti, hogy tényleg van túltermelés. A kérdés ugyanis nem a körül forog, hogy minő arányban áll a világ búzatermelése és búzaszükséglete, a mit helyesen meghatározni úgysem lehet, hanem, a mint Tisza formulazza, a körül, hogy az európai, még szorosabban a magyar gazda szempontjából van-e túltermelés vagy sem? És e részben teljesen szabatos alapon — a főbb bevívó államok búzaszükségletének alakulását a fő kivívó államok buzakivitelének fejlődésével állítva szembe — kimutatható, hogy az európai piacon a kínálat egyre nagyobb mértékben haladja meg a keresletet. Nyilvánvaló tehát, hogy ennek az árak hanyatlására kellett vezetni. Nem állhat meg tehát a túltermelés tagadása, a mint nem állhat meg az agráriusok azon állítása sem, hogy az ezüst demonetizálása és a pénzkészletnek innen származó csökkenése vezetett volna az árúk árának és nevezetesen a gabonaárak hanyatlására. Mert ezzel szemben utalni lehet az aranytermelés óriási növekedésére, másfelől pedig a pénzhelyettesítő eszközök használatának nagyfokú terjedésére. Pénzszerűről tehát szó sem lehet. De különben is — a mint értekező számos példával kimutatja — semmi összefüggés sem forog fenn az egyes államokban a forgalomban levő pénz mennyisége és az árúk árai között. Nagyon eltévesztett dolog tehát az aranyvalutának hazánkba való behozatala ellen érvelni. Valutánk rendezése ellenkezőleg éppen a magyar közgazdaság parancsoló érdeke, mivel az a magyar pénzpiacnak függetlenítését jelenti az osztráktól, a mennyiben megnyitja

hazánkat a külföldi tőke előtt. Egyenesen sürgetnünk kell tehát a rendezés végleges keresztülvitelét, annál inkább, mivel a helyzet erre határozottan kedvező. Nem bir helyes alappal végül az agráriusok támadása a tűzsdei gabona-határidőüzlet, nevezetesen a fedezetlen határidőüzlet ellen első sorban azért, mivel semmiképen sem igazolható, hogy a fedezetlen határidőüzletnek tényleg része volna a búzaárak állandó hanyatlásában. De elhibázott dolog azért is, mivel a határidőüzlet két neme: a fedezetlen és a kellő fedezettel bíró határidőüzlet a gyakorlatban nem választható szét. Az előbbi elleni harc tehát szükségképen az egész határidőüzlet megszüntetésére vezetne, a mi, a mint Németország példája bizonyítja, az árúkra ismét csak hátrányos hatással járna. Az orvoslásnak az agráriusoktól ajánlott módjai, szerinte, egyáltalában nem célravezetőek, míg a Tisza ajánlotta mód igenis az. Vállvetve kellene tehát a védvámokat előkészíteni és megteremteni. — Pótsa Ferencz befejezi „A szeszadó fejlődése Magyarországon” című dolgozatát. Az értekezés részletesen ismerteti a szesz megadóztatása ügyében tett kormányzati és törvényhozási intézkedéseket 1850-től kezdve, midőn az abszolút kormányzat az osztrák közvetett adókkal együtt a szeszadót is meghonosította hazánkban, a legújabb időkig, fejtegetve a hatásokat, a melyet azok a szesziparunk fejlődésére, de különösen állami bevételeinkre gyakoroltak. Az „Irodalmi Szemlében” r. A. G. Rannignak „Die Bedeutung der Industrie für Oesterreich” című művét ismerteti, gy. Mac Carty amerikai kiadónak „The Statistician und Economist” című kézikönyvéről számol be. — A „Statisztikai Értesítőben” r. az amerikai egyesült államok közoktatásügyi kormányának legutóbbi jelentését ismertette, érdekes képet nyújt az állam közoktatásügyi viszonyairól. A füzetet nyolcz oldalra terjedő „Könyvszemle” zárja be.

6. A MAGYAR NYELVŐR IV. füzetében Szilasi Móricz a *hagymáz* szót magyarázza: első tagját a vogul *zul*, verzehrende krankheit“, s a votják *kil* „krankheit, schwere krankheit” megfelelőjének tartja, a *máz* szótagban pedig a német *mase* szót keresi, melynek jelentései: 1. wundmal, fleck, cicatrix; 2. mal am leibe, das nicht von einer verwundung herrührt, fleck, muttermal oder *krankheitszeichen*. A német szó jelentésének nem azonos volta áthidalható a betegség jelenségeivel, melyek közt a *szeplők* is fontosak; de az is lehetséges, hogy a *mase* valahol „járványos betegséget” is jelentett. — Melich János befejezi a Szarvas Gábor hagyatékában talált *német jövevényszók* jegyzékének közlését s kísérő jegyzeteiben fölvilágosító és részben helyreigazító észrevételeket tesz az egyes tételekhez. — Pápay József a *gurgyal*, *gurdély*, *gurgyó*, *gurgyész*, *gurdaly*, *gurdalyos*, *gordon*, *gurdin* szavaknak eredeti összefüggését és változatos jelentésfejlődésüket kutatja. — Schmidt Mariska befejezi *Adalékok irodalmi nyelvünk fejlődéséhez az utolsó félszázadban* című szemlét, melyben a negyvenes évek prózáját a maival össze-

hasonlítja. — Lumtzer Viktor-tól, a korán elhunyt magyar germanistától egy kisebb cikket olvasunk, a melyben a *bitang* szónak alakját egy föltehető középfőlnémet **bietange* vagy **bietang-ra* (újfn. *beutung*) vezeti vissza. — Zolnai Gyula az *ön, maga* és *kegyed* megszólítások használatát állapítja meg s a neologia-alkotta *ön-t és kegyed-et* Tóth Bélával szemben védi; azonban megrója az ilyeneket: *Matild nagysád* vagy éppen *Matild nagysám* (magyarosan *Matild kisasszony*). — Az Irodalom rovatban Tóth Béla védelmére kel a Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonyában hibáztatott némely kifejezéseknek; Kiss Ernő Jókainak néhány újabb regényét méltatja nyelvi szempontból (folytatása és befejezése a VI. füzetben és Melich János a Herzfelder Armand Dezsőtől közzétett *Kolozsvári Czementes János-féle* XVI. századi kodexnek érdekesebb szavait ismerteti, Zolnai Gyulának magyarázó jegyzetei alapján. — Kisebb rovatok: Nyelvújítási adatok (a *gyílok* és *füvöla* szóról). A német-magyar szótárhoz. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek (*logika* vagy *logyika?* *kettő forint, kettőszáz v. két forint, kétszáz?* Egyveleg (a *danka* és *hőjeg* állatnevekről). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire s végül Népvelvahagyományok.

Ugyane folyóirat V. füzetében Horger Antal Ráskai Leának nyelvjárását kutatja s tanulmányában, mely a VI. füzetben fejeződik be, megállapítja, hogy e fáradhatatlan margitszigeti dömés apáczá, kinek másolatában több codexünk maradt fön, a zemplén-abauji nyelvjárást beszélte, s így nyelvi okokkal is támogatható Volf Györgynek sejtelve, hogy Soror Lea bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a zemplénmegyei két (Kis- és Nagy-) Ráska faluról kapta nevét. — Melich János a két különböző értelmű és eredetű *tarack* szónak eredetét kezdi fejtegetni; e füzetben a „mortarium, haubitz, mörser” jelentésű *tarack* származását állapítja meg s a bajor *durax* másának tartja, a melynek végső forrása a középlatin *terrata*. — Réthei Prikkel Marián történeti adatokkal teljesen megvilágítja a *fukar* szónak a német *Fugger* (*Fucker*) család nevéből való származását; a Fuggerek ugyanis a történelem tanúsága szerint állami bérlőink voltak s a *fukar* szó kezdetben publicanust, dardanariust azaz bérlőt, árendást, vámszedőt jelentett; e jelentésből később az „uzsorás”, majd végül a „fösvény” értelem fejlődött ki. — Regőci (Exner) Győző P. Thewrewk Emilnek és Gyulai Pálnak elnöki megnyitóiával foglalkozik; több észrevételt tesz amannak némely irodalmi kifejezéseket hibáztató megjegyzéseire, Gyulaival szemben pedig egyebek közt azt vitatja, hogy a hetvenes évek új orthologiai mozgalma mind a költői nyelvre, mind a szépprózára sok hatással volt. — Bély Mihály a magyar tolvajszavakat ismerteti. — Az Irodalom rovatban Zlinszky Aladár Morvay Győzőnek az Ember Tragédiájáról írt könyvét bírálja nyelv és stílus szempontjából, Harmat Géza pedig Szigeti József-

nek *Kerüljük a germanizmust* című könyvecskéjéről mondja el kifogásait. — Kisebb rovatok: Nyelvújítási adatok (a *gyilok* szóról). A német-magyar szótárhoz. Magyarázatok, helyreigazitások stb.

Ugyane folyóirat VI. füzetében Patrubány Lukács a *Türkány* helynevet s a *dévaj* szót magyarázza; amannak eredeti jelentése 'adómentes' volna, s a név azonos a hasonló jelentésű tatár *tárchán* és mongol *dárchán* szóval; a *dévaj*-t pedig a zend *daeva* szó ya képzős denominatív alakjából származtatja, úgy hogy *dévajkodik* eredetileg azt tenné: ördögi dolgokat végez, ördögösksödik; ez utóbbi magyarázatot támogatja a szerkesztő megjegyzése szerint az, hogy a *dévaj*-nak legrégibb példája a NySz.-ban 'gonosz' jelentésre mutat. — Joannovics György 'Birtokos és dativus' cízzel kezd nagyobb cikket, melyben a -nek ragnak sokszor érintkező genitivusi és dativusi funkciója között igyekszik határt vonni. — L. L. az eddig összegyűjtött nyelvújítási adatok folytatásául Molnár János 1777-ben megjelent *Magyar Fizikájának műszavait* állítja össze; Vozári Gyula pedig Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* cz. regényének érdekesebb szavait jegyzi ki. Az Irodalom rovatban Halász Ignác Szinnye Józsefnek *Magyar nyelvhasznítás* cz. 'finn-ugor kézikönyvét' üdvözlí elismeréssel. Kalmár Elek a Heinrich Gusztáv szerkesztésében *Régi Magyar Könyvtár* cím alatt megindult új irodalomtörténeti vállalatnak 4 első kötetét ismerteti és bírálja; e vállalat a régi irodalom fontosabb termékeinek magyarázó tanulmányok kíséretében való kiadását célozza olvasó kötetekben, hogy a tudományos kutatás számára könnyen hozzáférhetőek legyenek. Csendes Aladár Pekár Gyula *Aranykesztyűs kisasszony*-áról mondott véleményét erősíti újra, Zolnai Gyula pedig Gárdonyi Géza-nak egy néptypust utánzó munkáját (Göre Gábor tapasztalatai) dicsérez zamatos népiességeért. — A kisebb rovatokból megemlítjük, hogy Mikó Pál a palócz *gyntel* szót a tömést jelentő *gyöm* igéből származtatja, Simonyi Zsigmond pedig a *szonika* szót francia eredetűnek mutatja ki.

7. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY IV. füzetében tárgyalja ifj. Reményi Ede Homeros leíró művészetét, a nagy görög költő jelzőit, elbeszéléseit, tájképeit. Azt a tant, hogy Homeros a leírást mindig elbeszéléssé alakítja át, csak oly tárgyakra hiszi szerző megszorítandónak, a melyek részekre bonthatók, de nem állhat az pl. tájképek-nél, melyeknek leírásánál Homeros más mesterfogással él, t. i. szemlélő hősének vagy hallgatóinak bámulatát oly elevenen költi fel, hogy az ilyen leíró megszakítás epizódiként pihenőül szolgál. — Azután folytatja Hegedűs István az Aristophanes Madarairól szóló terjedelmes értekezése közlését. — Szegedy Rezső Kölcsey aesthetik a dolgozatait tárgyalja, ezúttal mint ezek első darabját: a Csokonai verseiről szóló bírálatot méltatva behatóbban, különös figyelemmel azon külföldi írókra vagy művekre, melyek Kölcseyre hatással voltak. — Bleyer Jakab folytatja a magyar vonatkozású régi német népénekek kritikai tárgyalását, cikkének e részletében már a török elleni küzdelmeink-

kel foglalkozó több költeményt fejtegetve, melyek közül az egyik a nikápolyi csatával (1396), a másik Bizancz bukásával, a harmadik általában a török vészszel (1458) foglalkozik, míg kettő már 1521 és 1522-iki évek eseményeit, öt pedig a mohácsi ütközetet tárgyalja. — Azután következik a munkába vett „Ókori Lexikon“ tervrajza, melyet a fontos vállalat szerkesztője, P e c z V i l m o s, dolgozott ki és H e g e d ű s I s t v á n néhány bevezető megjegyzéssel kísér. E nélkülözhetetlen és főleg iskolai szempontból rendkívül becses mű eszméje már 27 esztendeje foglalkoztatja a budapesti philologiai társaságot, míg az végre, első sorban Heinrich Gusztávnak, mint a közoktatásügyi tanács ügyvivő alelnökének erélyes kezdeményezésére, a közoktatási miniszter úr és a M. T. Akadémia pártfogásával, már legközelebb tényleg megindulhat. — A hazai irodalom rovatában P e c z V i l m o s igen elismerőleg nyilatkozik Kempf József Odyssea-kiadásáról, míg Kardos Albert sok tekintetben, mind tárgyi mind formai szempontból, kifogásosnak tartja Szigetvári Iván Coriolanus-kiadását (Shakespeare), melyet azonban mégis hasznávehető tankönyvnek mond, T ó t h K á l m á n pedig a Dávid István rövid latin nyelvtanát szintén még javításra szoruló könyvnek mutatja be. — A philologiai program-értekezések közül H e i n r i c h G u s z t á v behatóan ismerteti Bartha József értekezését Ilosvai és Arany Toldijáról. A két műnek részletes összevetését helyes fölfogáson és ítéleten alapuló sikerült dolgozatnak mondja, de már szerzőnek a monda eredetéről, illetve Ilosvai forrásáról kifejtett véleményét nem tartja elfogadhatónak, mert Bartha azt hiszi, hogy az Ilosvai művében egyes részletek határozottan népies eredetre vallanak, tehát Ilosvai népies forrást is használt, sőt az irott krónikák mellett még nagyobb mértékben használta azon népies dalokat és mondákat, a melyek a népszerű hősről a nép ajkán mindenütt jó keletnek örvendeztek s bizonyára széltében daloltattak. E fejtegetés bíráló szerint nem philologia, hanem mythologia, mert minderről semmit sem tudunk és Ilosvai maga, kinek szavahihetőségéhez kétség nem férhet, világosan mondja, hogy Toldiról szóló dalokat nem ismert. — B ó d i s s J u s z t i n érdekes és becses dolgozatnak mondja Vári Rezsőnek Böles Leó császár Hadi Taktikájáról szóló értekezését, melyben szerző VI. Leo életét és működését alaposan és vonzóan tárgyalja. Végre R e i b n e r M á r t o n ismerteti Liszka János értekezését: Adatok a magyarországi latinsághoz; e dolgozat becses anyagot szolgáltat a magyarországi latinság nagy szótárához. — Vegyes közlemények (ezekben Torma Károly meleg nekrológja K u z s i n s z k y B á l i n t-tól) és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1897. október 4-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Kautz Gyula, König Gyula, Pauler Gyula, Schwarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szinnyei József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. Acsády Ignác, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Marczali Henrik, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Pecz Vilmos l. tt. Jegyző Szily Kálmán főtítkár.

150. Elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitja meg:

T. Akadémia!

A szünet után első ülésünkön üdvözlöm a t. Akadémiát.

A viszontlátás e kedves perczében nem szólhatok örömről, hiszen azóta hogy elbucsúztunk, a kérlelhetetlen halál szokatlanul nagy pusztítást tett sorainkban, legjobbjaink sorában. A kegyelet azt parancsolja, hogy első szavam a gyászra emlékeztessen, melybe Akadémiánkat elnöktársamnak, Pulszky Ferencznek, szeptember 9-ikén bekövetkezett halála ejtette.

Pulszky Ferencz a művelődésnek hazánkban egyik előharczosa, majd fáradhatatlan munkása több mint egy félszázadon át szóval, tettel és soha nem csüggedő lelkesedéssel vett részt minden küzdelemben és minden munkában, mely úgy a politika, mint az irodalom, a tudományok és a művészetek terén korunknak haladását eredményezte. Fényes tehetségeivel elől járt a haladás csatarendjében, nyomon követte mindig a haladás zászlaját és mert másoknál többet küzdött, mondhatnám többet élt, több is jutott neki az élet küzdelmének örömeiből és keserűségéből is.

Itt a mi körünkben fejtette ki munkásságának java részét, a mi feladatunk lesz az ő pályafutását a jelen és a jövő nemzedékek tanulságára helyes világitásban előtűntetni és emlékét megőrizni.

Akadémiánk halála hírére kitzúzte gyászlobogóját, gyászjelentést adott ki, koszorút helyezett ravatalára és a mikor e ravatal körül egybegyűltünk, az Akadémia nevében annak főtítkára intézett a feledhetetlen halotthoz bucsúszavakat.

Felkérjük a II-ik osztályt, hogy a halotthoz méltó emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

Indítványozom, hogy Pulszky Ferencz arczképét termeinkben helyezzük el.

A Pulszky Ferencz arczképének lefötötése és fölfüggesztése iránt tett indítvány helyesléssel fogadtatván, a legközelebbi nagygyűlés napirendjére ki fog tűzteni.

151. Főtitkár megilletődéssel jelenti be Jakab Elek rt.-nak július 22-ikén, Volf György r. tagnak szeptember hó 13-án, Pólya Jakab l. tagnak július 31-ikén, Poor Imre l. tagnak augusztus 20-ikán, Kondor Gusztáv l. tagnak szeptember 16-án és Arneth Alfréd k. tagnak július 30-ikán történt elhunytát. — Az Akadémia ennyi nagyérdemű tagjának halálát elszomorodással veszi tudomásul s az osztályokat fölhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

152. Ezzel kapcsolatban Beöthy Zsolt rt. indítványozza, hogy Volf György r. tag arczképe a Képes Teremben függesztessék föl. — Ez indítvány is a legközelebbi nagygyűlés napirendjére tűzetik ki.

153. Özvegy Jakab Elekné és özvegy Volf Györgyné köszönetüket fejezik ki az Akadémiának bold. férjük temetésekor tanusított meleg részvételeért.

154. Bemutatja a szerb kir. Akadémia meghívóját Vuk Stefanovity Karadsity, az újabb szerb irodalom atyja hamvainak október 12-ikén a belgrádi székesegyházban leendő ünnepélyes eltemetésére. — A meghívó köszönettel vétetik és az Akadémia képviselőtére Vambéry Ármán ig. és t. tag kéri.

155. A vallás- és közoktatásiügyi Miniszterium értesíti az Akadémiát, hogy Petrovo-zello torontálmegyei község 1000 korona jutalmat ajánl fel egy nyelvtan iratására, a melyből a hazai nemzetiiségek a magyar nyelvet könnyen elsajátíthatnák. — Kiadatik véleményadás végett az I. osztálynak.

156. Szeptember 30. határnapig a hirdetett jutalmakra következő pályamunkák érkeztek be:

I. osztály.

I. Gróf Karátszonyi-jutalom (Vigjáték):

1. A túlművelt háziasszony. Vigjáték 4 felvonásban. Jelige: A jó háziasszony főzőkanállal hódít. — 2. Az újság. Vigj. 3 felv. Jelige: Tant de bruit stb. — 3. Váltó és szerelem. Vigj. 3 felv. Jelige: Per aspera ad astra. — 4. Reménykedők. Vigj. 16 jelenetben. Jelige: Ha a szél fúj, a nép kintornázik. — 5. Furesa választás. Vigj. 3 felv. Jelige: Et il se composita une physiognomie. — 6. A bátyja felesége. Vigj. 1 felv. Jelige: Nec pluribus impar. — 7. Az anyós. Vigj. 3 felv. Jelige: Aut — aut. — 8. Gavora. Szalon-vigj. 3 felv. Jelige: Fide vide. — 9. Az egyetlen mód. Vigj. 5 felv. Jelige: Hát én?

II. Gróf Teleki-jutalom (szomorújáték):

1. Anya és leánya. Tragédia 5 felv. Jelige: Nehéz pályán szép kezdeni. — 2. Venczel király. 3 felv. Dráma. Jelige: Megviradt a XIV. század. — 3. Poppaea Sabina. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Oderint dum metuent. — 4. Hűség és szerelem. Szomorúj. 4 felv. Jelige: Az emberi indulatok legszörnyűbb átká stb. — 5. Király és paraszt. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Omnia venalia. — 6. A vakbuzgók. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Fölvilágosultság. — 7. Az átok. Tragédia 3 felv. Jelige: Hitte, hogy van joga. — 8. Marco. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Arma virumque cano. — 9. Imre király. Szomorúj. 5 felv. Jelige: A haza minden előtt. — 10. Rombadölt boldogság. Tragédia 5 felv. Jelige: Végzetes szerelem. — 11. Arkádia. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Megsemmisültem elmulás előtt. — 12. A doge. Tragédia 5 felv. Jelige: Tragikum. — 13. Megölt szerelem. Szomorúj. versekben. 4 felv. Jelige: A szerelem mindent pótol stb. — 14. A szerelem. Tragédia 5 felv. Jelige: Sweet is true love. — 15. Dido. Szomorúj. 4 felv. Jelige: Adgnosco veteris vestigia flammae. — 16. Kiew gyöngye. Szomorúj. 5 felv. Jelige: „Hét“. — 17. Az áruló. Szomorúj. 5 felv. Jelige: A hetedikén megpihent. — 18. Delinquens nata. Trag.

3 felv. Jelige: Ha vétkezél stb. . . . 19. Rizpa. Tragédia 5 felv. Jelige: A bűn boesánata a bűnhődés. — 20. Az aranyalma. Tragédia 5 felv. Jelige: Rossz Páris stb. — 21. Alfréd király. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Mindenkinék a magáét. — 22. Camilla. Szomorúj. 5 felv. Jelige: A szenvedés szétrombolja stb. — 23. Széki Dóra. Szomorúj. 4 felv. Jelige: Szenvedélyek. — 24. Gyulai Pál. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Tenni, azaz rémitőt vétkezni. — 25. Lorenzo Magnifico. Szomorúj. 4 felv. Jelige: Dulce et decorum est stb. — 26. A áruló. Szomorúj. 4 felv. Jelige: Addig dolgozzunk stb.

III. *Bulyovszky-jutalom*:

1. Kossuth. Jelige: Szobrot Kossuthnak. — 2. A tetétleni halmon. Jelige: Árpád. — 3. Árpád. Jelige: Tied vagyok, tied hazám — 4. Pozsony-Szent-György. Jelige: Forgalom eszköze a pénz stb. — 5. Messiás. Jelige: Lesz még egyszer ünnep a világon. — 6. Ezredéves örömnünnepeinkre. Jelige: Isten áldd meg a magyart. — 7. A magyar nő. Jelige: Mit tettek rég fenszóval beszélnek. — 8. A magyar nemzet. Jelige: Hadd nézzelek stb. — 9. Az Isten fiához. Jelige: Léted világít stb. — 10. Óda Ferencz Józsefhez. Jelige: A legelső magyar ember a király. — 11. Hazaszeretet. Jelige: Hazám szeretlek. — 12. Zrínyi éneke. Jelige: Ne feledd a tért stb. — 13. Csillagos éjjel. Jelige: Mért bolygtok, forogtok stb. — 14. Meredély szélén. Jelige: Gloria in excelsis deo. — 15. Don Juan a templomban. Jelige: Szárnyalj s ragadj el stb. — 16. Kisértés. Jelige: Sappho. — 17. II. Rákóczy Ferencz. Jelige: Te sem haltál meg stb. — 18. Magyarország újjászületése. Jelige: Magyarország nem volt stb. — 19. A szabolesi várban. Jelige: És álljon a domb stb. — 20. Élő szobor. Jelige: Temesetek, vagy érezbe öntetek stb. — 21. A holt költő látogatása. Jelige: His whole life stb.

IV. *Farkas-Raskó-jutalom*:

1. Prolog. Jelige: La poésie stb. — 2. Báthori Erzsébet. Jelige: Báthori Erzsébet. — 3. Vid. Jelige: A ki másnak vermet ás. — 4. Koronás királyunk. Jelige: Király, nemzet és haza. — 5. Munkács. Levéllel, melyre a *jelige nincs ráírva*. — 6. Fiamnak. Jelige: Haza. — 7. Sőhaj. Jelige: A haza minden előtt. — 8. A bujdoso. Jelige: Hazánk szentje szabadság stb. — 9. Hontalan. Jelige: Nem kijátzásra stb. — 10. Tizenhárom tábornok. Jelige: Golgota. — 11. Új Magyarország. Jelige: Tied vagyok stb. — 12. Péter király. Jelige: Föl. támadott a tenger. — 13. Túri Ferke. Jelige: Mindenható vagy, szerellem — 14. Zeyk Domokos. Jelige: Még az ellenség is stb. — 15. Pozsony ostroma. Jelige: Celesztin. — 16. Intőszó. Jelige: Első legyen a magyarnak stb. — 17. Egy hős kapitány. Jelige: Életünket a hazáért. — 18. Rákóczi. Jelige: Ha még egyszer stb. — 19. Honszerzés. Jelige: Itt küzdenek honért stb. — 20. A kard. Jelige: Előre! — 21. Ezredi dal. Jelige: El magyar, áll Buda még! — 22. A magyar ifjakhoz. Jelige: Még jönni fog stb. — 23. Hymnus. Jelige: Egyszerű legyen stb. — 24. Tar Lőrincz. Jelige: Az isten nem segít stb. — 25. Krasznahorkán. Jelige: Vess lángot előttem stb. — 26. Ezer év. Jelige: Tíz százados tündéri álom. — 27. Egy ifjúhoz. Jelige: Hass, alkoss, gyarapíts! — 28. A haza. Jelige: Tied vagyok, tied hazám. — 29. Feleségemhez. Jelige: Ki kellene fosztani stb. — 30. Az ojtózi szorosban. Jelige: Székelyföld, mindig zöld stb. — 31. Anno 1711. Jelige: Hej Rákóczi, Bercesényi.

V. *Péczely-jutalom*: (regény-pályázat).

1. Hazáért minden. Aggteleki Ferencz. — 2. Fatum. Horváth Janka. — 3. Fény és árny. B. Szekrényesy Margit.

VI. *Marczibányi-jutalom* :

1. A magyar szórend történeti fejlődése. Jelige : A nyelv nem tiszta kész logika stb. — 2. A magyar szórend történeti változásai. Jelige: Semper idem.

II. osztály.

I. *Dóra-jutalom* : (meddő maradt).II. *Első Magyar Általános Biztosító-Társaság-jutalma* :

1. A jövedelem megoszlásának általános törvényei. Jelige: Az idő pénz.

III. *Vigyázó-jutalom* :

1. Az arany-bulla. Jelige: Megelégedésünk, emberi szerencsénk stb.

IV. *Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-jutalma* :

1. A kicsinyben való kereskedés különböző alakjainak stb. Jelige: Elmélet és gyakorlat. — 2. A kereskedés versenye. Jelige: Fac et spera.

V. *Lévay-jutalom* : (meddő maradt). Világgazdasági viszonyok és mezőgazdaság.

VI. *Pollák-jutalom* : (meddő maradt). Demographia feladata.

VII. *Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalom* : (Meddő maradt). Magyarország története 1301-től Mátyásig.

III. osztály.

I. *Gróf Széchenyi Béla adományából 200 arany jutalom* : A Duna balparti folyóinak geogr. leírására.

1. Sóbányi Gyula kézírata.

II. *Tomory-jutalom* :

1. Az analitikai függvények. Tervezet. Beke Manótól. — 2. Általános függvénytan. Tervezet Suták Józseftől. Jelige : A tudomány a legnagyobb hódító.

A jeligés levelek szabályszerűen, közös borítékokba foglalva, lepecsételtetnek s a pályamunkák az illető osztályokhoz megbirálás végett áttétetnek.

157. Főtitkár Kautz Gyula ig. és rt. részéről kérést terjeszt elő, hogy emlékbeszédét, melyet az Akadémia ünnepélyes közülésén 1887-ben Pauler Tivadar felett tartott, külön füzetben kiadhassa. — Az engedély megadatik.

158. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMAS és KÖNIG GYULA r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

VIII. KÖTET.

1897. November 15.

11. FÜZET.

Szarvas Gábor emlékezete.

(*Simonyi Zsigmond* rt. október 25-én mondott emlékbeszéde.)

Tisztelt Akadémia!

Némi aggodalommal teszek eleget a megtisztelő megbízásnak, hogy Szarvas Gábor emlékét beszéddel ünnepelem. Félek, hogy csekély szónoki képességgel messze mögötte maradok tárgyam nagy jelentőségének. De biztat az a körülmény, hogy Szarvas Gábor nevét a köztudat egy eszmével, egy korszakos mozgalommal azonosította, s így azon nevek közé emelte, melyek az eszmével együtt élnek és fönmaradnak, és ékesszóló magyarázatra, dicséretre nem szorulnak. Szarvas Gábor a romlatlan magyarság, a magyar észjárás szószólója s erős bajnoka volt. Ennek köszönhette népszerűségét, ez biztosítja halhatatlanságát.

I.

Szarvas Gábor elmondhatta magáról a költő szavaival:

Nevem kivívtam mély porából
S általadám maradékaimnak.

Ő is, mint szellemi életünk annyi jelese, alacsony sorsból küzdött föl magát s ezt ma kétszeres nyomatékkal kell kiemelnünk, az osztálygőg újjáéledése korában. Szarvas Gábor a nép fia volt, a népből emelkedett föl, hogy megbecsültesse a nép lelkében rejlő kincseket s a mit a néptől tanult, a nemzet közkincsévé tegye. Atyja kovácmester volt Ada városában, Bács megye tiszaparti részén. Ott született Gáborunk 1832-ben.

Egy-két évvel halála előtt egy humoros fölköszöntőjében fejtegette szűk baráti körnek, milyen nevezetes szerepe volt a kettes számnak az ő életében: 1832. márczius 22-én született; 1842-ben jutott be a tudomány előcsarnokába, a gimnáziumba; a szabadságharcz közbejötté miatt csak 1852-ben tett érettségi

vizsgálatot s ment az egyetemre, 1862-ben adták elő egy szín-darabját, 1872-ben indította meg a Magyar Nyelvört, 1882-ben nősült, 1892-ben készült el a Nyelvtörténeti Szótár.

Adán csak hat éves koráig laktak, akkor átköltöztek a Tiszától a Duna mellé, Bajára, mint önéletrajzi adataiban mondja, anyja unszolására, a ki belőle minden áron püspököt akart csinálni. Azt lehetne jelképesen mondanunk, hogy gyermekkori fejlődésére befolyással volt mind a Tisza, mind a Duna magyarsága.

A hat osztályt 1848-ban elvégezvén, a 16 éves gyermek be akart állni nemzetőrnek, de a kapitány összeszidta s kikergette. Akkor belépett a benczések rendjébe, de ezt négy év múlva ismét odahagyta s letévén az érettségit, öt féléven át jogot tanult. Tanulmányait azonban egy betegség miatt hosszabb időre félbe kellett szakítania. Ezt az időt Baján töltötte, ott összebarátkozott a gimnáziumi tanárokkal, köztük Klamarik Jánossal, s ennek rábeszélésére 1858-ban a tanári pályára szánta magát.

Először másfél évig Egerben tanárkodott a cistercieknél a tudós és szeretetreméltó Szvorényi Józseffel együtt, aztán ismét másfél évig Baján tanított, majd 1861-ben Pozsonyba került. Itt a többi közt reá bízták az intézet gazdag tanári könyvtára gondozását, s az ott talált külföldi tudományos munkák — mint maga beszélte — rendkívül nagy hatással voltak rá: megnyitották lelki szemeit s eszméltették a mi nagy szegénységünkre. Végre — miután első értekezéseivel föltűnést keltett — 1869-ben Budapestre nevezték ki a jelenleg V. kerületi gimnáziumhoz.

Magam is akkor kerültem ide mint tanuló, s áldom kegyes végzetemet, mely ugyanabba az intézetbe vezetett, az ő keze alá. Mindnyájunkra nagy hatással volt az ő tanítása, az ő okos és határozott egyénisége. Mély benyomást tett ránk az ő megbotrántkozása, mikor tudatlanságon kapott bennünket, kivált olyanon, melyben nem magunk voltunk a hibásak, pl. egy-egy divatos nyelvhibán vagy valamely elemi ismeret hiányán. Hiszen ő tőle hallottuk először, — a hetedik osztályban! — hogy a régi rómaiak nem magyarosan ejtették és hangsúlyozták szavaikat, s más efféle elemi dolgokat. Szigorú kritikája iszonyúan megrosta bennünket, úgy hogy egy év leforgása után 80-ból mintegy 30-an maradtunk meg.

Budapesti élete jobbra tudományos munkásságban folyt le. 1871-ben lett az Akadémia levelező tagja. 1872-ben alapította meg a Magyar Nyelvört. Ebben s a következő években több utazást tett a fontosabb nyelvjárásoknak a helyszínen való tanulmányozására stb. Első útjára *Budenz József* is elkísérte, kívül általában sürően érintkezett s kinek tanácsait és nézeteit a legnagyobb bizalommal fogadta. Ők ketten maguk köré gyűjtötték a többi fővárosi nyelvészeket is, nemcsak tudományos

munkára, hanem egy-egy vendéglő külön szobájában jóízű társas érintkezésre is. A szombat-esti Nyelvőr-társaság s a helyébe lépett Budenz-féle *ruszki kruzsok* (orosz kör) — később egyszerűen *kruzsok* — éveken át termékenyítő hatással volt tudományos életünkre, és nyelvészeink ma is igyekeznek ez üdvös társas érintkezést az alapítók szellemében föntartani és gyümölcsöztetni.

De nem soká folytathatta zavartalanul a tudományos munkát. 1877-ben s 1879-ben nagy betegségek érték. Az orvosok veszedelmes kórt állapítottak meg: a gerinczvelő volt megtámadva s ennek következtében szeme világa is hirtelen elgyöngült. Azért egy-két évi szabadság után 1881-ben iskolai pályájáról nyugalomba vonult. Szívós természete szerencsére igen soká ellenállt a betegség romboló hatásának, s kivált 1882 óta, mikor — ötven éves korában — megnősült, ismét nagyszabású működést fejthetett ki. A gondviselés egy őrangyalt adott melléje *Harrer Paula* személyében. Ez a fenkölt szellemű, lelkes önföláldozó nő életét annak a magasztos földadatnak szentelte, hogy mesterünket testileg, lelkileg ápolja és gyámolítsa: fölolvassott neki, leírta, a mit tollba mondott, sőt esze és műveltsége képessé tette arra, hogy maga is részt vegyen férje tudós munkásságában. S irodalmi köreink, látva Szarvas Gábor nagyszabású munkásságát s a Nyelvőr éberségét, mely kiterjedt a nyelvünket illető összes mozzanatokra, soká alig tudtak hitelt adni betegségéről s teste gyöngeségéről keringő híreknek.

1884-ben Akadémiánk rendes tagja lett, 1892-ben a helsingforszi Finn-ugor társaság választotta külső tagjai sorába. 1890-ben tanítványai és tisztelői ünnepelték, mikor érdemei elismeréseül a királyi tanácsos címét kapta, s akkor adták ki a *Nyelvőr-émlék* című füzetet arczképével s működése méltatásával. Jellemére s fölvilágosodott gondolkodására a legszebb világitást vetik azok a szavak, melyeket az ünnepi lakomán intézett barátaihoz: „A kitüntetésnek, a mely engem ért, van egy reám nézve igen fölemelő mozzanata, s ez a ma esti ünnep“.

Az utolsó években már ritkán járt ki a házból, még az operába sem ment, mely azelőtt egyik legkedvesebb élvezete volt. A pihenő estéket a látogató jó barátokkal vagy beszélgetésben töltötte (politizálni is nagyon szeretett) vagy pedig kártyajátékkal; éles esze ebben is nagy mesterré tette. Mint társalgó, sokoldalú műveltségével és ritka elmésségével tündökölt. Mint embernek pedig két fő jellemvonása volt: éles ítélő tehetsége és teljes erkölcsi függetlensége, mely bátran, minden melléktekintettől s kedvkereséstől menten, kimondatta vele meggyőződését.

Lelke erejét egészen az utolsó hetekig megőrizte s még csak panaszszót is ritkán lehetett tőle hallani. Az emésztő kór

1895. október 12-én oltotta ki életét. Temetésén ritka válogatott közönség volt együtt, a tudós és írói világ színe-java. A székes-főváros tanácsa hivatalból rendelt neki nyugalóhelyet a kerepesi-úti temetőben, „tekintettel a nemzeti nyelv művelés és tudomány terén szerzett hervadhatatlan érdemeire“. Az Országos Tanár-egyesületben azonnal testet öltött a gondolat, hogy emlékét művészi formában kell megörökíteni, s immár készülöben van a szép emlékmű, mely szintén az Akadémiánk előtti teret fogja díszíteni. És hasonló emléket állít neki szülővárosa Ada is, melynek a letűnt ezredévben ő volt legnagyobb szülötte.

II.

Szarvas Gábor nem mint nyelvész, hanem mint humorista kezdette irodalmi működését. 1858-ban Egerből a Hölgyfutárba írt Pap Rika (paprika) névvel, majd az első bajai hetilapnak, a Bajai Közlönynek volt dolgozótársa s utóbb társ-szerkesztője, 1865-ben pedig Pozsonyban indította meg a szabadságharc után az első magyar hírlapot, a Pozsonyi Lapokat, de a hazafias vállalkozás korainak bizonyult és lapjából csak két szám látott napvilágot. Időközben néhány színművet írt; az egyik nyomtatásban is megjelent (a Benkő-féle gyűjteményben: „Becsület és szerelem“), „Egy veszélyes csel“ című melodráma pedig 1862-ben a debreczeni színügy-egyesület pályadíját nyerte el, de az előadáson nem aratott sikert.

Nyelvészeti működése éppen az új idők hajnalán, a kiegyezés évében kezdődött. Akkor okozott föltűnést *Magyartalanságok* című értekezésével, mely a pozsonyi gimnázium Értesítőjében jelent meg.

Irodalmi prózáink talán soha sem volt olyan szánalmas állapotban, mint az ötvenes és hatvanas években. A nyelvújítás a helyett, hogy a magyar stílust magából a magyar nyelvkínésből iparkodott volna kifejleszteni, tudatosan idegen mintákat utánzott s így akarva és akaratlan idegenségekkel árasztotta el irodalmunkat, ezt az áradatot pedig a Bach-korszak német világa még tetemesen növelte. Másfelől a szócsinálás járványa, különösen a negyvenes évek Bugát-féle szógyártásának hatása leginkább a hatvanas években volt érezhető, mikor iskoláink ismét magyarrá lettek s a sok új iskolai könyv a mondván csinált szók özönét árasztotta nyakunkba. Ez a két veszedelmes irányzat úgyszólván körülfalazással fenyegette irodalmi nyelvünket, mert elzárta a valóságos magyar beszéd és eszjárás eleven forrásaitól. Prózánk sem magyaros, sem természetes nem volt többé. Egy mesterséges nyelv volt keletkezében, mely a nagy magyar közönségnek mindig érthetlenebb lett, s ez közművelődésünkre és

általában szellemi életünk fejlődésére a legnagyobb csapás volt. S ha már az előző évtizedekben is emelkedtek egyes hangok a nyelvrontás ellen, nem csoda, hogy a hatvanas években nyelvünk bajnokai egymásután szállottak síkra, hogy elhárítsák a veszélyt. Először Brassai szólalt föl Arany János folyóiratában, erre írta Arany az ő híres *Visszatekintés*-ét, melyben a többi között ezt olvassuk: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a *Carthaginem delendum*-ot“.

Aranyé után következett Szarvas értekezése a *Magyartalanságok*-ról, mely rendkívül kedvező fogadásban részesült. S midőn a szerző Budapestre került, a megkezdett tárgyat a latinosságokról szóló tartalmas akadémiai fölolvassással folytatta, mely az iskolai classicus-fordításokon tett sajnós tapasztalatokat foglalta össze s majdnem egész kis latin-magyar stilistika vázlatát állította össze. Így érett meg lassanként az a terv, hogy a nyelv-művelés folytonos, hathatós bírálására egy népszerű folyóiratot kell alapítani, s így keletkezett a *Magyar Nyelvőr*, melynek szerkesztését az Akadémia természetesen Szarvasra bízta.

A Nyelvőrnek sokkal nagyobb hatása volt, mintsem remélték. A szerkesztő igen sokoldalú és határozott programot állított föl s ennek földolgozásával hatalmas szellemi mozgalmat idézett elő. A folyóiratban fölvetett kérdések, a kifejlődött viták rendkívüli érdeklődést keltettek az irodalom s a nagy közönség körében. Ezt sz érdeklődést még csak fokozták azok a heves támadások, melyeket a nyelvújítás egyes hívei, főleg magában az Akadémiában (Toldy, Fogarasy, Ballagi, Brassai, Imre Sándor) intéztek ez ellen az új orthológia ellen. E támadások visszaverésében fejtette ki Szarvas legnagyobb erejét, e viharban volt ő még csak igazán elemében. Nyelvérzéke, erős logikája, satirikus humora és széleskörű ismeretei a polémia elsőrangú mesterévé avatták. S mentül több oldalról támadták, annál több bajtárs is sietett segítségére.

E hévvel folytatott elvi harczból s a kérdésben forgó ügynek nemzeti fontosságából magyarázhatjuk, hogy irodalmunkban a nyelvújítás kora óta nem volt korszak, melyben ehhez fogható mozgalom támadt volna a nyelv-művelés és nyelvtudomány dolgában a művelt közönségnek minden rétegében. A nyelvjavítás, nyelvtisztítás ügye valóságos közügyggyé lett s majdnem minden művelt ember pártállást foglalt a Nyelvőr mellett vagy vele szemben.

Hogy jogos és szükséges volt-e a Nyelvőr indította visszahatás, arról ma nem vitatkozunk többé. A mit Vörösmarty, Petőfi, Arany megkezdettek a költészetben, azt a Nyelvőr-mozgalom

kivívta egész irodalmunknak: visszavezette a néplélek és népnyelv ifjító forrásához. A mi jót, kedveset és szépet őseink gondoltak, a mennyiben a nyelv, a szájhagyomány fõntartotta, tovább is élni és hatni fog nemzetünk mûvelõdésében nemzedékrõl nemzedékre.

De egy szemrehányást tettek Szarvasnak azok is, a kik különben elvben egyetértettek vele: azt, hogy *tûlzó* volt, a mennyiben a nyelvújítás szabálytalan alkotásai közül azokat is rovásra tette s kiirtandóknak tartotta, a melyek közkeletûek s részint az irodalomban, részint az élõbeszédben meggyökeresedtek. Az ilyen tûlzást azonban minden agitátor elköveti. Valamint a politikai vezérembertõl megkívánja a nagy közönség a rendületlen elvhûséget, épp úgy megkívánja minden gyakorlati czélú társadalmi mozgalomtól a végletekig menõ következetességet, s úgyszólván ezt tekinti a czéltudatosság és megbízhatóság ismeretõ jelének. Az igazi agitátor talán mindig dogmatikus az õ tanításában, és Szarvas is — ki más, elméleti kérdésekben a kritikus, sõt skeptikus tudósnak mintaképe — a nyelvmûvelés gyakorlati kérdéseiben dogmatikus volt s meg nem alkudott senkivel és semmivel.

Azokat a meggyökeresedett nyelvújítási szõkat neveztem én egy akadémiai értekezésemben *pótolhatatlan szõknak*. Ezen nézetem ellen Szarvas Gábor nyelvérzéke s nyelvtörténeti ismeretei egész fegyverzetével sikra szállt. Bebizonyította, hogy a legközönségesebb, legszükségesebbnek látszó új szõk is nagyrészt csak a fordítók képzelt szükségét elégítették ki, csak idegen észjárást utánoztak, holott régi nyelvkincsünkben is megvoltak a megfelelõ kifejezések. Igaza is volt abban, hogy annak idején az olyan kifejezéseket, minõk *erény*, *szellem*, *hangulat* vagy pl. *szívar*, *mellény* és más effélék, könnyen el lehetett volna kerülni s vagy meglevõ, vagy helyesebben alkotott kifejezésekkel pótolni. De épp oly igaz az is, hogy ezek a szõk ma már nyelvünknek elidegeníthetetlen birtokához tartoznak s hogy helyettesítésükrõl, másokkal való pótlásukról mindenkorra le kell mondanunk.

Immár egy negyed század tapasztalata mutatja, hogy ezekkel szemben tehetetlenek vagyunk. Sõt voltak, a kik Szarvas Gábor halálakor azt állították, hogy a Nyelvõr megtett annyit, a mennyit tehetett s ezentûl nincs többé czélja és létjoga. Hiszen némely nyelvészek is helytelenítik, ha beleavatkozunk a nyelvmûvelés dolgába. Szerintük „nem a nyelvtudomány ítéli meg a kifejezésnek helyes vagy helytelen voltát, hanem a közhasználat. A nyelvtudomány elõtt nincs jó és rossz, helyes és helytelen. A nyelvésznek a megértés a fõadata, nem pedig a megítélés“ stb. Brassai is nemrég vitatta (Fõvárosi Lapok, 1895. III. 16),

hogy nyelvi kérdésekben „a norma az *usus*, és a grammatika szabályai nem kötelezők“.

Sok tekintetben igazuk van ezeknek a tudósoknak s igazuk van némileg abban is, hogy az irodalmi nyelvet nem a közbeszéd s különösen nem a népnyelv és a nyelvjárások mértékével kell mérni, hanem hogy az irodalmi nyelv mintegy külön nyelvjárás, melynek külön nyelvszokása s külön szabályai vannak. Valamint tehát egy-egy nyelvjárásban helyes az, a mit a helyi szokás elfogadott; épp úgy helyes — elméleti szempontból — az irodalmi nyelvben is minden, a mit az irodalmi szokás szentesített.

De vannak viszont olyan szempontok, melyekre az említett tudósok nem vetettek ügyet. Különösen kettőt kell kiemelniünk: az egyik a mellett szól, hogy az irodalomnak *több szabadsága* van a nyelv használatában, mint a nyelvjárásoknak; a másik ellenkezőleg azt mutatja, hogy az irodalomban vannak olyan *korlátok*, melyekkel a nyelvjárások nem törődnek.

Annnyiban van *nagyobb szabadsága* az irodalomnak, a menyiben fölvelhet a különféle nyelvjárásokból mindent, a mi neki tetszik, a mi céljainak megfelel, a mit pl. akár a művészeti stílusban, akár a tudományszakok műnyelvében hasznosíthat. Sőt, mivel az irodalom művelői és olvasói jobbra más irodalmi nyelveket is ismernek s értenek: az író idegen szókat és szólásokat is alkalmazhat, még olyanokat is, a mik a közbeszédben s népnyelvben szokatlanok.

Ellenben *korlátozza* az irodalom nyelvbeli szabadságát a *nemzeti közművelődés szempontja*, s különösen ez az, a mit azok az urak nem méltattak figyelemre. Az irodalom — kivált mai napság — nem kizárólag ama felső tizezernek készül, hanem azt akarjuk, hogy művelő, nemesítő hatása terjedjen ki az egész nemzetre, a népnek széles rétegeire. Már pedig, hogy remélhetjük ezt az eredményt, ha kerüljük azt, a mi a néplélekkel, a nép gondolatvilágával rokon, s ha Horatiussal (*Odi profanum vulgus et arceo*) és Kazinczyval lenézzük s távol tartjuk magunktól az „értelmetlen tömeget“?

De nemcsak a nemzetnek, hanem az egész emberiségnek is nagy szolgálatot teszünk, mert ezzel az általános művelődés tartalmasabbá, gazdagabbá, többoldalúvá lesz, ha sikerül „az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és kifejteni szeplőtelen minőségében“, — mint Széchenyi mondja a Kelet Népében. Más nagy szellemek is átlátták az evvel járó rendkívül nagy nyereséget. Humboldt Vilmos a többi közt Schillerhez intézett egyik levelében tanulságosan fejtegeti, hogy nem mindent tarthatni a nyelv javításának és gazdagításának, a mi első tekintetre annak látszik, mert nagyon kell ügyelni

az illető nyelvnek sajátosságaira. „Nemcsak hogy a nyelv, maga organikus egész, még a beszélők egyéniségével is oly szoros kapcsolatban van, hogy ezt a kapcsolatot semmiképen nem szabad szem elől tévesztetni.” (V. ö. Benfey : Geschichte d. Sprachw. 518.)

Látnivaló, az irodalmi nyelv fejlődésében minő ellentétes irányok érvényesülnek, pedig az említettekhez még más ellentétek is járulhatnak az egyes nemzetek sajátos viszonyai miatt. Nekünk például a másnyelvű népek áradatában rajta kell lennünk, hogy a magyarság erősen megállja helyét s híven megőrizze sajátos nemzeti jellemvonásait, melyeknek ezredéves létét köszöni.

A nyelvhelyesség kérdéseit tehát csakugyan nem pusztán a grammatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a czélszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek. Szóval : a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilistika kérdése. Azonban másfelől kétségtelen, hogy az egész stilistikának teljes és erős nyelvtani alapon kell állania, a nyelvtörténet s az élő nyelv teljes statistikáján s megértésén kell alapulnia.

Szarvas Gábornak tehát igenis igaza volt abban, hogy a nyelvművelést nem szabad egészen szabadjára hagyni, hanem ellenőrizni és bírálni kell nemzeti alapon, a nyelvtörténeti fejlődés s a nyelvjárások ismeretétől vezérelve. Talán csak azt nem méltatta eléggé, hogy az irodalmi nyelvnek *bizonyos fokig* mégis külön s a nyelvjárásoktól független élete van, — továbbá, hogy a mai irodalmi nyelv, noha sok tekintetben ragaszkodik a régi hagyományokhoz, nem szabályozható a régi nyelv mintájára, sem azokban az esetekben, melyekben a hagyomány megszakadt. Csálódott tehát akkor, mikor az *igeidők* rég elavult szabályos használatát újra föltámaszthatónak hitte, vagy mikor egyszer azt a nézetet hangoztatta, hogy a latin *nullus*-nak megfelelő régi *semegy* szót föl lehetne támasztani halottaiból. Ez ellen nem is kellene azt hangoztatnunk, hogy a latin *nullus*-t s a német *kein*-t sok más nyelv sem fejezi ki egységes szóval. Itt az a körülmény a döntő, hogy épen abból a régi *sem-egy*-ből lett a mai *egy sem*, s ha egyszer a régi kifejezés az összes nyelvjárásokban s az irodalmi nyelvben is így átalakult, ezt a fejlődést immár nem lehet visszafordítani s a mai formát újra a régivel helyettesíteni.

Így vagyunk az *igeidőkkel* is. Régi használatukat köznyelvünk már három század óta elhagyta, egész rendszerüket egyszerűsítette, és megkülönböztetésükre részben új eszközöket alkalmazott: igekötőket, szórendet stb. *Irاند* és *ir valu* ma már mesterkélt kifejezések, s a régi használat erőtetésével ma már megtagadnók a természetes fejlődés jogosultságát. Az *igeidők*éhez hasonló

nagy változás történt az *ikes igék* ragozásában, és itt már Szarvas is okadatoltnak és követendőnek ismerte el az újabb köznyelvi fejlődést.

A hosszas és helyyel-közzel szenvedélyes küzdelem a Nyelvőr diadalával és tudományos tekintélyének végleges megalapításával végződött. A Nyelvőr elérte azt, hogy az önkényes szógyártás — kivált az iskolai és tudományos irodalomban — teljesen véget ért, hogy az írók, a hírlapírók, a hivatalok sokkal több gondot fordítanak a stílusnak magyarosságára és iparkodnak kerülni az idegenséget, a németiséget.

Valóban tanulságos összevetni a Nyelvőr előtti prózát a maival. A XIX. század közepén nemcsak tudományos és politikai prózáink, hanem átlag véve szépprózáink is annyira ellapult s oly szintelen nemzetközivé lett, mintha csak szándékosan kerültek volna mindent, a mi a magyar nyelv kifejezése módjában egyedi, sajátosságos, egyéb nyelvekétől elütő. Mesterkéltté, természetellenessé tette prózáinkat egyrészt az *idegen szólásmódok* utánzása és az *idegenszerű mondatszerkesztés*, másrészt az a sok ezer *szabálytalan* képzésű és idegen szerkezetű szó, mely nélkül akkori íróink nem tudtak írni. Már csak ez utóbbiaknak nagy megritkítása minő nagy sikere volt a Nyelvőrnek! Hová lett a *gyár-nok*, *gyámmok* és *titoknok*? a *költész*, *festész* és *ttész*? a *jelv* és *védv*? a *lobor*, *imola*, *iroma*, *vigarda* és *növelde*? a *fősz*, az *íblany*, *bátrany*, *éreny*? a *nyarga*, *nyakorján*, *bögöncz* és *tár-saik*? a *-beni*, *-bőli*, *-róli*, *-tőli* melléknévképzők? a *hangulat-teljes*, *lendületteljes*, *kecsteljes*, *bájdús*, *reménydús*? a *vonzkór*, *kötjel*, *kötszó* és ezer más efféle fattyuhajtás?

Ezeket a melegházi virágokat elpusztította az a friss lég-vonat, mely a Nyelvőr nyitotta kapukon nyelvünknek szabad és eleven termőhelyeiről áramlott be az irodalomba. Az egészséges népnyelvnek prózai irodalmunkban leginkább a Nyelvőr mozgalma szerzett tért és érvényt.

A neológia védői szemére hányták a Nyelvőrnek egyrészt, hogy a népiesség túlzásával elmossa a stílusnemek közti különbségeket, másrészt pedig, hogy megszakította, megzavarta az irodalmi nyelvfejlődés folytonosságát. De a túlzások vele járnak minden erősebb mozgalommal, nem bizonyítják a mozgalomnak jogtalan vagy céltalan voltát és rendszerint csak mulékony bajt okoznak. A másik vád pedig, a nyelvfejlődés megakasztásának vádja a nyelvélet természetes föltételeinek teljes nem ismeréséből sarjadott. A Nyelvőr csak azért „rontott, mert építeni akart“, a nyelvet meg akarta menteni a körülalazás, a megdermedés veszedelmétől, és meg akarta neki szerezni a természetes, eleven fejlődés föltételeit és eszközeit. Hogy ezzel nem csekély forrongást, sőt ideig-óráig tartó zavart okozott, az nem baj. Forrongás

és pezsgés nélkül nincsen élet, s a zavarból tisztulva kél ki a nemzeti génius!

Szarvas Gábor neve és élete egészen összeforrt a Magyar Nyelvőrrel. S mintha nem is volna véletlen, hogy éppen halála idején támadt egy újabb nyelvújító kísérlet, mintegy utolsó föllobbanása, haza járó lelke a régi nyelvújításnak. Mint említettem már, voltak hangok, melyek Szarvas nélkül a Nyelvőrnek létjogát is megtagadták. Osztozunk a kegyeletben és mindnyájan valljuk s hálásak vagyunk érte, hogy Szarvas oly nagy munkát végzett. De nyelvünknek sajátos helyzete, a nyugati műveltség és irodalmak erős behatása és a második ezredév nagy és nehéz nemzeti föladatai kötelességünkkel teszik, hogy tovább is haszonra fordítsuk a mit tőle tanultunk, s lankadatlanul folytassuk a nyelvörzés és nyelvművelés munkáját.

III.

Szarvas Gábor neve egybeforrt ugyan az orthológiával, de Szarvasnak s a Nyelvőrnek munkakörét nem merítette ki a nyelvörzés és nyelvművelés. A nyelvhelyesség kérdései vezették működése két más ágához: a nyelvtörténethez s a népnyelv tanulmányához.

Éppen mikor első nagy értekezését megírta, tűzött az Akadémia pályadíjat a *magyar igeidők* tárgyalására. Ez kétségkívül azért keltette föl érdeklődését, mert itt is a nyelv helyességének egy fontos kérdéséről volt szó, az igeidők helyes használatáról, melyről akkor tájban erősen vitatkoztak Hunfalvy és Fogarasi. Ennek a körülménynek köszönhetjük, hogy Szarvas tüzetesen kezdett a nyelvtörténettel foglalkozni s ennek igen áldásos következményei voltak. Pályamunkája, ámbár az a célja nem sikerült, hogy az igeidők régi gazdagságát és szabatos használatát föllevenitse, a nyelvemlékek módszeres felhasználásával s a tárgynak éles elméjű fejtegetésével a nyelvtörténeti kutatásnak valóságos mintáját teremtette meg.

Áthatva attól a tudattól, hogy a mai nyelv tudományos megértésére is elkerülhetetlen szükséges a régi nyelv alapos ismerete. 1872-ben Budenz Józseffel és Volf Györggyel szövetkezett a régi kódexek kiadására. Ezt a vállalatot, még mielőtt megindult, az Akadémia vette át saját kiadásába, s így keletkezett belőle a *Nyelvemléktár*, mely immár egész kis könyvtárnyi terjedelemmel közel áll befejezéséhez, s melylyel különösen imént elhunyt kedves társunk, Volf György, állithatta magának a leg-szebb tudományos emléket.

Még meg sem jelentek a Nyelvemléktár első kötetei, már 1873-ban mozgalmat indított Szarvas Gábor a Nyelvör dolgozó

társaival a *Nyelvtörténeti Szótár* megteremtésére. E nagy mű elkészítésére önkéntes munkásokat toboroztak, s az anyaggyűjtés olyan biztatólag indult, hogy ezt a vállalatot is csakhamar Akadémiánk vette gondozásába és juttatta befejezésre. Szarvas Gábor csekély megszakítással elejétől végig, majdnem húsz évig, élén állt a vállalatnak, s e rendkívül elmemozdító szótári munka valóságos vigasztalója volt öreg, majdnem világtalan napjaiban.

A *Nyelvtörténeti Szótár* fontosságát nem kell e helyen bőven fejtegetnem. Mindenki elismeri, hogy e szótár nyelvészeti kutatásainknak legszükségesebb támasza, mely nélkül egy lépést is alig lehetne tenni a botlás kockázata nélkül. És egészen bizonyos, hogy a megalkotandó új nagy szótár csak az által lesz megbízhatóvá, hogy a *Nyelvtörténeti Szótárban* megadtuk neki a kellő történeti és tudományos alapot. Szarvas is a *Nyelvtörténeti Szótár* elkészítése közben írta meg a régibb nagy szótárról terjedelmes és tanulságos bírálatát.

Nyelvtörténeti tanulmányai vitték Szarvast munkásságának egyik legérdekesebb ágához, a *szófejtéshez*. Valóban élvezet azokat a kis remekműveket olvasni, melyekben egy-egy szónak vagy szólásnak eredetéről adott számot. Ezekben sokszor tisztán a nyelvtörténeti adatok alapján építette föl okoskodását, de legtöbbször fölhasználta a nyelvérintkezések tanulságait s a *jövevénysszók* fölismerésében gyakran bámulatos elmeélt tanusított. Mikor pedig megtámadták, hogy a legeredetibbnek látszó magyar szót is gyakran idegen nyelvből magyarázta: hangos szóval és meggyőző okokkal küzdött a „*nemzeti hiúság*“ ellen, mely tekintetünket elhomályosítja s képtelenné teszi az igazság fölismerésére. Sokszor fejtegette, hogy a tudománynak nem föladata a nemzeti hiúság dédelgetése, hanem az igazság keresése, s a nemzet dicsőségét és javát csak olyan tudomány gyarapíthatja, mely az igazság szolgálatában áll. Elrettentő például sokszor idézte az oláhok nyelvtudományát és történetírását, a melyet a nemzeti elfogultság az igazság kutatása helyett csupa csürés-csavarasra vezetett.

A nyelvtörténet mellett, természetes, hogy mindjárt kezdettől fogva nagy fontosságot tulajdonított Szarvas a *népnyelv* tanulmányának, mely általán természetesebben és szabadabban fejlődött az irodalmi nyelvnél, s mely ennek megítélésére új szempontokat, fölfrissítésére új eszközöket szolgáltat. A *Nyelvörben* megindította a népnyelv kincseinek nagyszabású gyűjtését. 1872 nyarán maga is útra kelt Budenz Józseffel s bejárták Göcsejt, részint hogy nyelvi anyagot gyűjtsenek, részint hogy gyűjtőket szerződtessenek s buzdítsanak. 1873-ban Moldvába utazott a csángók közé, 1875 nyarán pedig a szlavóniai magyarok nyelvét tanulmányozta a helyszínén. E két tanulmányút ered-

ményeit a Nyelvőrben közölte (III. s. V. k.), göcseji följegyzéseit később Kardos Albert használta föl a göcseji nyelvjárás ismertetésében.

Kevesebbet foglalkozott Szarvas a *nyelvhasználtással*, de azért ennek eredményeit is iparkodott hasznára fordítani. Már pályamunkájában érdekesen egybevetette a magyar igeidőket más, rokon és nem-rokon nyelvek igeidőivel. Később az ikes igék kérdésében Budenz alaktani magyarázatait is fölhasználta. Budenz tudománya iránt általában nagy, majdnem fültétlen bizalma volt; viszont Vámbéry nyelvészkedését nem egyszer maró gúnnyal ostorozta. A nyelvhasználtás iránti becslésének adta jelét azzal is, hogy tetemes összeggel járult a Reguly-alaphoz, melyet Budenz a rokon finn-ugor nyelvek kutatására létesített (1879).

A magyar nyelvészet mellett Szarvasnak igen nagy jártassága volt a classikus philológiában. Kiadott egy latin olvasókönyvet „magyaros fordításra vezető jegyzetekkel“ s lefordította Phaedrus verses meséit. Egy ideig erősen készült a latin-magyar stilistika megírására, mely iskolai irodalmunknak ritka nagy nyeresége lett volna (erről fogalmat ad a latinosságokról szóló akadémiai értekezése). Utolsó éveiben pedig egy fürdői tartózkodás pihenőjét arra használta föl, hogy elkezdte Homeros Iliását kötetlen beszédben fordítani, mert meg volt róla győződve, hogy olvasható és élvezhető Homerost, melyre oly nagy szükségünk volna, leghamarabb így lehetne közönségünk kezébe adni. (Fordítása töredéke most van sajtó alatt a Kisfaludy-Társaság Évkönyveiben.)

Ha most visszatekintünk a mondottakra, látjuk, milyen sokoldalú volt elhunyt mesterünk. A nyelvhelyesség kérdései, a nyelvtörténet, a nyelvjárások tanulmánya, a szófejtés — mindezek fölvaltva foglalkoztatták. Köszönhetünk neki néhány becses jelentéstani értekezést is, melyekben különösen a magyar s német szóhasználatokat vetette egybe mesterileg (pl. a mutató névmásról s a pótolhatalan új szókról való czikkeiben).

Igen erős volt a bírálatban s a tollharczban. Ezekre különösen alkalmassá tette egyfelől vas logikája és elmeéle, másfelől humora és szatírára való hajlandósága.

De mindenben, a mit írt s a mit tett, jellemző vonás volt az eredetiség. Nincs igazuk, a kik egész tudományunkat s a többi közt nyelvészetünket is a német szolgai utánzatának tartják. Bár jobban tudnók utánozni! De szolgai utánzásról egyáltalán nem beszélhet, a ki igazán ismeri a magyar nyelvtudományt. Révai nemhogy utánozta volna, sőt megelőzte Grimmet. Verseghy előbb fölismerte az előbeszéd irányadó fontosságát, mint az újabb nyelvészet. Brassai éppen abban volt túlzó, hogy a német módszerrel semmit sem akart tudni. Szarvas pedig, ámbár tanult a

németektől, olyan eredeti tehetség volt, melyet semmiféle mintakép nem tehetett volna a maga szolgájává.

Ez mindenesetre egyik fő tényezője volt a nagy sikernek, melyet tőle senki meg nem tagadhat. Bizonyos, hogy egy negyedszázadon át ő irányozta nyelvünk művelését. Valósággal *iskolát* nevelt e téren, és Budenz mellett első sorban neki köszönhetjük, hogy műveltségünknek legvirágzóbb, legtiszteltebb, külföldön is legtöbb elismerést arató ága a magyar nyelvtudomány.

Méltó, hogy a magyar nyelv bajnoka a Magyar Akadémia palotája előtt ércben legyen megörökítve és kötelességünk, hogy emlékét itt, az Akadémián belül is ápoljuk, hagyományait őrizzük, és példáját kövessük. „Az ő működéséből áldás fakadt a magyar nyelvre: a magyarság nyelvén fölhangzó áldás legyen az ő emlékezetén!”

Középkori nyelvemlékeink olvasása.

(Kivonat *Szinnyei József* rt. október 4-én tartott székfoglalójából.)

Körülbelül harmadfél évvel ezelőtt szerencsém volt e helyen egy dolgozatomat bemutatni, a melyben arra a kérdésre iparkodtam választ adni, hogy az Árpádok korában hogyan hangzott a magyar nyelv, s főképen mikép hangzottak a rövid magánhangzók. Ezzel a kérdéssel már korábban is foglalkoztak, nevezetesen Riedl Szende, Mátyás Florián és legtüzetesebben Simonyi Zsigmond, s az utóbbi tanulmányának megjelenése óta (1879) legalább a nyelvészek körében elfogadott tétel volt az, hogy az Árpádok korában „majdnem általános volt a rövid magánhangzóknek a mainál egy fokkal zártabb kiejtése“ (Nyr. 8 : 481), vagyis a hangfejlődés a következő volt: $u > o$, $o > a$; $ü > ö$, $i > ě$, $ě > e$. Ennek a tételnek az általános érvényességét vontam én kétségbe, s kételkedésemnek első oka az a hangjelölésbeli ingadozás volt, a melyet a régiek írásaiban kezdettől fogva észlelhetünk. Ez és a fennebbi tételnek ellenmondó egyéb adatok indítottak arra, hogy a kérdést még egyszer vizsgálat alá vegyem, s vizsgálódásom főeredménye az volt, hogy a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan. Bizonyára voltak, valaminthogy ma is vannak szavak és szóelemek, a melyekben egyik-másik nyelvjárás a többihez képest zártabb hangot ejtett; de hogy ez a zártabb kiejtés általános lett volna, azt semmi sem bizonyítja. S ha már most, — így fejeztem be — miután

lehullott szemünkről a hályog, melyet a régiek tökéletlen írása borított reá, tisztábban látva hozzáfogunk a részletek vizsgálatához, meggyőződésem szerint arra az eredményre fogunk jutni, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük.

Nagyon érdekes, hogy Munkácsi Bernát is, a ki velem egyidejűleg foglalkozott a rövid magánhangzók Árpád-kori zártabb voltának kérdésével, majdnem teljesen ugyanarra az eredményre jutott, mint én. „A magyar magánhangzók történetéhez” című nagyérdékű tanulmányában (Nyk. 25. k.), azt mondja: „Az ugor testvérnelvek és régi nyelvemlékeink egybevetéséből azon tanulság következik, hogy bár általában megvolt a magánhangzói hangemelkedés törvénye a magyar nyelv valamely ősi korszakában: e törvény jelenségeinek mégis már csak legvégső fejlődés-mozzanatai jelentkeznek a pozitív nyelvtörténet határánál. Az Árpád-kor hangzórendszere csak igen csekély fokban különbözött a maitól, mely főképen abból állott, hogy a nyiltabb *o, ö, é* hangok mellett, vagy talán azok helyett a zártabb hosszú *ó, ő, é* hangoknak megfelelő zártabb rövid *o, ö, é* hangok divatoztak, melyek a későbbi századokban nyiltabbá váltak” (NyK. 25:282—283).

Nagy örömemre nemcsak Munkácsi nézete találkozott az enyémmel, hanem a külföldről is kaptam pártoló szavazatot, még pedig olyant, a melynek nem csekély a nyomatéka. Setälä Emil ugyanis az „Archiv für slavische Philologie”-ban (18: 258—260) ismertetvén dolgozatomat, így nyilatkozott: „A végeredmény az, hogy a magyar hangzórendszer ezer év alatt nem szenvedett lényeges változást. A főeredményt, a melynek nagy jelentősége van, teljesen elfogadom, annnyival inkább, minthogy én is, legnagyobbbrészt más úton, arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar hangzórendszer nagyobb változásainak a történelem előtti időben kellett végbemenniük. Remélem, hogy e dolgozat ezen fontos kérdés földerítésével ösztönzésül fog szolgálni további vizsgálódásokra a magyar hangtörténet terén.”

Setälä nem is csalatkozott várakozásában, mert a fölvetett kérdéshez azóta többen hozzászóltak. Egyes mellékes megjegyzéseket és részletkérdésekre vonatkozó fejtegetéseket nem említve, két nagyobb dolgozat foglalkozik az egész kérdéssel behatóan.

Az egyik „A tihanyi apátság alapító levele, mint a magyar nyelv legrégebbi hiteles és egykorú emléke” című nagybecsű dolgozata egy fiatal társunknak, a ki mindnyájunk fájdalmára és a tudomány nagy kárára, időnek előtte köl-

tűzött el közülünk. A számos becses adalékot tartalmazó, lelkiismeretes gondossággal készült dolgozat (NyK. 25: 129—167) egy része a rövid magánhangzók nyitabbá válásának kérdésével foglalkozik (i. h. 154—167) s a korábbi elmélet mellett foglalt állást.

Mielőtt a részletes tárgyaláshoz fog, három pontban foglalja össze ellenvetéseit. Az első: „Igaz, hogy az oklevélbeli magyar szók írásmódjában vannak ingadozások és ellenmondások, de ezek aránylag csekély számmal találhatók, sőt inkább csak látszólagosak, mert többnyire átírt oklevelekből valók“ (i. h. 154).

E megjegyzés teljesen helyes, csakhogy utóbbi részét csupán a korábban közölt ingadozásokra és ellenmondásokra lehet vonatkoztatni, de nem a nálam (Nyr. 24: 154, 201) idézetekre, mert én — mint a hogy az előbbi helyen jegyzetben meg is említettem — „csak eredeti okleveleknek teljesen megbízható oklevél-olvasóktól származó másolatait használtam. A Jerney-féle Magyar Nyelvkinccset egészen mellőztem; részint azért, mert e gyűjtemény forrásai között sok a megbízhatatlan, részint pedig, mert az eredeti és a későbbben átírt oklevelekből való szavak vegyest vannak benne közölve, s ez sok tévedésre szolgáltat okot“. Hogy ingadozások és ellenmondások az eredeti oklevelekben „aránylag csekély számmal találhatók“, az a dolog velejét legkevésbé sem érinti. Elég az, hogy vannak, még pedig kezdettől (1055) fogva vannak, s a mi fő, nemcsak azonegy korban, hanem azonegy oklevélben is előfordulnak. A ki a Balaton nevét egyszer *Bolatin*-nak, másszor *Balatyn*-nak írja ugyanabban az oklevélben (1055), az e szó első tagjában bizonyára sem *o*-t, sem *a*-t nem ejtett vagy nem hallott, hanem a kettő között álló *a*-féle hangot. Ilyen bizonyíték nem kell sok; teljesen elegendő annak a ténynek kétségbekonthatatlan megállapítása, hogy az efféle ingadozások végighúzódnak az egész középkoron, körülbelül addig, a mikor a könyvnyomtatásnak szabályozó és kiegyenlítő hatása kezdődik. Hogy a mai *a*-nak megfelelő rövid hangot a középkorban (tudom, hogy nem egészen végig) legtöbbször *o*-val, a mai *o*-nak megfelelőt pedig *u*-val írták, s az ettől való eltérések „aránylag“ nem nagy számúak, abban én csak bizonyos helyesírási hagyományos megállapodottságot látok, a melynek eredetét a latinbetűs írás meghonosítóinak, a Velenceze-vidéki olaszoknak — az ő saját hangjaik alapján föltehető — hangfölfogásával, azt hiszem, elég valószínűvé tettem. Ezt az írásbeli ingadozások épen azért igazolják, mivel „aránylag“ csekély számúak; ha nagy számúak volnának, talán a rendszer írással majdnem fölérték, akkor inkább fokozatos hangfejlődés tüneteinek tekinteném őket. De ez már félig-meddig a következő ponthoz tartozik.

A második ellenvetés az, hogy „a nevezett hangok fokozatos átalakulása oly pontosan kimutatható, hogy el sem képzelhetjük, miért kezdtek volna pl. csak 1320 táján (sok szónál már előbb is) *magast, agyagot, homokot, vakot, nagyot, parlagot, asztalt, vadat, papot, szolgát* stb. írni, pedig ezeket az alakokat már a XI—XIII. századokban is így írhatták volna, mert azok a betűk szintűgy rendelkezésükre állottak akkor is, de azért a három első században a nevezett szókat csakis így találjuk: *mogos, ogog, humuk, vok, nog, porlog, oztol, vod, pop, zuluga* stb.“ (i. h. 154).

Az értekezésben összeállított példákból csak az tűnik ki, a mit már előbb is tudtunk (vö. Nyr. 24 : 154, 155), hogy a szóbanforgó hangok jelölésének átalakulása nagyobb mértékben a XIV. század második felében indult meg.

Már most az ismét a kérdések kérdése, hogy ez az átalakulás pusztán írásbeli-e, vagy pedig annak a tanúbizonysága, hogy a szóbanforgó hangoknak föltett átalakulása ebben a korban fejeződött be vagy legalább közeledett a befejeződéshez. Nekem erre nézve következő a nézetem. Tudjuk és valljuk mindnyájan, a kik a nyelvek életével foglalkozunk, hogy a hangok átalakulása nem máról holnapra történik. Az igen hosszú, alig észrevehető fokozatokban haladó folyamat. Ha tehát itt csakugyan *o* > *a* és *u* > *o* hangfejlődéssel volna dolgunk, a mely az írásbeli átalakulás korában jutott volna a befejeződés stádiumába, akkor annak a megindulását legalább is néhány századdal előbbre, jóval a legrégibb nyelvmemlékek kora előtti időre kellene tennünk. És akkor joggal elvárhatnók, hogy ennek a fokozatos átalakulásnak az írásban is találjuk nyomait. Pedig mit találunk? Az *o* betűvel váltakozó *a* és az *u*-val váltakozó *o* „aránylag csekély számmal található“ ; megvan ugyan kezdetől fogva, s a fönmaradt oklevelek számával arányosan szaporodik is, de mégis csak kivételes jelzés egész a XIV. század közepéig, a mikor egyszerre a másik fölé kezd kerekedni.

Mi lehetett ennek az oka? Első értekezésemben azt a föltevésemet fejeztem ki (Nyr. 24 : 197), hogy az illabialis *ā*, a mely a magyar nyelvben valamikor kétségkívül megvolt, s az én nézetem szerint, a melyet eddig meg nem czáfolt okadatokkal támogattam (Nyr. 24 : 148—154), még az Árpádok korában is megvolt, — hogy ez az *ā*, mondom, valószínűleg a XIV. század második felében ment át labialis *a*-ba, helyesebben mondva : ez az átmenet abban az időben fejeződött be, s így az *a* betűt, minthogy előbbi tiszte alól fölszabadult, lefoglalhatták az *a* hang jelölésére. „S így az *o* betű egészen az *o* hangnak maradt“, tettem akkor hozzá ; de ezt a mondásomat helyre kell most igazítanom, mert látom, hogy az *o* hangnak *u*-val jelölése még jó

ideig tartott. Azonban ez is csak az én föltevésém mellett szól. A míg ugyanis az *a* hangot rendszerint *o*-val jelölték, egész természetes volt, hogy az *o* hang jelölésére általában az *u* betűt alkalmazták. Hogy az utóbbi írásmód tovább tartotta magát, mint az előbbi, az könnyen érthető, mert az írásban az *u* > *o* átmenet csak akkor indulhatott meg nagyobb mértékben, mikor az *o* > *a* átmenet már meglehetősen általánosan megtörtént. Teljes befejezéséhez mind a kettő csak a könyvnyomtatás elterjedésével jutott.

Az ellenvélemény írójának nézete szerint „el sem képzelhetjük“, mért kezdték volna csak a XIV. században a korábbi *mogos*, *humuk*-féle írásmódot a *magas*, *homok*-félével fölváltani, hiszen ezeket már a XI—XIII. században is így írhatták volna, mert azok a betűk már akkor is rendelkezésükre állottak. Erre én már korábban megadtam a feleletet, mikor értekezésemben (Nyr. 24 : 194, 195 és 201, 202) a magyar és az olasz hangok egybevetésével kimutattam, hogy első írástanítóink a latin betűket minő hangértékkel alkalmazhatták a mi nyelvünkre. Főlőleges volna az akkor elmondottakat ismételnem; csak valamit akarok hozzáadni: egy érdekes kísérletről szóló tudósítást, a mely akár bizonyosság számba is mehet. Egy kiváló belletristánk, a ki Jaákh Béla álnév alá kíván rejtőzni, 1895. decz. 10-én kelt levelében az én magyar-olasz következtetéseimre reflektálva ezeket közölte velem:

„Én sok időt töltöttem Velenczében; egy ízben fél évig laktam ott. Koresmai pajtásom volt a kereskedelmi iskola egyik professzora. Néha tudományosféle dolgokról is beszélgettünk. Egyszer, a Volf György nevezetes értekezésének hatása alatt, eszembe jutott, hogy hátha magyar szokat diktálnék barátomnak; ugyan miképen írná le és miképen olvasná el?

„Olyan szavakat választottam, a melyekben nincsen olyan magyar hang, melyet az olasz ábécze nehezen adhat vissza... Én diktáltam: *vala*, a velencei leírta: *volo*; én diktáltam: *alom*, a velencei leírta: *olum*. Mikor pedig jóval később azt mondtam neki: „Adesso favorisca leggermi questa roba“, elolvasta: *vala*, *alom*. Hát persze nem volt az mégse magyar, a mit olvasott. Ajak, nyelv, gége, szájpadrás mind más! Megjegyzem még azt, hogy az én *o*-mat nem mindig írta *u*-nak; de vagy 25 szó közül legalább tizszer.

„De megtörtént a fontos dolog, hogy ő egy fokkal mélyebbnek hallotta az én rövid hangzóimat; én pedig egy fokkal magasabbnak hallottam az övéit. Szóval az esett meg rajtam, a mi üseinkkel, a kiknek a fülében a *templum* „*templom*“ lett, az *evangelium* (ez a *gy*-zés is velencei!) „*evangyéliom*“ etc.“

Harmadik ellenvetés: „A régi elmélet mellett bizonyítanak

a rokon és érintkező nyelvek, különösen áll ez a szláv nyelvekre nézve, mert itt nemcsak azokat a szokat hozhatjuk föl, melyeket a magyar nyelv vett át, hanem azokat is, melyek a magyarból kerültek az egyes szláv nyelvekbe. Itt azt találjuk, hogy a magyar ma már *a*-t, illetőleg *o*-t ejt azokban a szókban, melyekben középkori nyelvünknek megfelelőleg az átvevő szláv nyelvek *o*-t, illetőleg *u*-t mondanak. . .“ (i. h. 154.)

A rokon nyelvek és a jövevényszók tanúbizonyságára való hivatkozás nem új, csak ismételése annak, a mit a régibb elmélet mellett már korábban is fülhoztak (Simonyi: Nyr. 8: 486. és A m. nyelv 1: 154), de a példatár gazdagabb. Csakis a déli szláv nyelvekbe átment magyar szavak hangalakjára való hivatkozás új. Azonban nyolcz példája közül négyről (*baršun*, *čuntu*, *gumb* és *šipuš*) meggyőzően kimutatta Ásbóth Oszkár (NyK. 26: 468—472), hogy nem *u*-val vették át őket, hanem *u*-jok az illető szláv nyelvnek saját fejlesztése; sőt a *baršun*, *čunta* és *gumb* mellett *baršon*, *čonta* és *gomb* is előfordul. S „az *o*-nak régibb volta mellett — mondja Ásbóth — az is tanúskodik, hogy nem találunk helyette soha sem *ü*-t azokban a szlovén nyelvjárásokban, a melyekben régi és idegen *u* rendesen *ü*-vé lett“ (i. h. 479). Ehhez már most nekem csak annyi a hozzátenni-valóm, hogy ha így áll a dolog, s ha ezek a szavak csakugyan még a középkorban mentek át a szlávtságba, akkor határozottan a mellett szólnak, hogy a m. *barsun*, *chunt*, *gumb*, *sipus*-nak irt szavak *bárson*, *csont*, *gomb*, *sipos*-nak hangzottak a magyarban. A többi négy közül is (mint értekezésemben kimutatom), csak az egyetlen *uruzag* HB. (*vrzag* SchlSzj.): szl. *rusag* maradna kényszerítő bizonyítékaul az *u* > *o* hangfejlődésnek. De vajjon az-e csakugyan? Az én nézetem szerint egyáltalában nem. A magyar szó ugyanis számtalanszor mint összetétel utótagja fordul elő, s a szl. *rusag* ilyen összetételekből válhatott ki, t. i. úgy, hogy kezdő hangját (mely akár *o* is lehetett) az összetétel előtagjához tartozónak vették, pl. **Magyar-oruszág*, **Horvát-oruszág*: **Magyaro-ruszág*, **Horvátó-ruszág*.) Ezt a lehetőséget nem azért hozom elő, mintha semmiképen nem akarnám megengedni, hogy az *ország* szó valamikor **urság*, *uruság*-nak hangozhatott (hiszen én a nyiltabbá válásnak csak általános voltát tagadom (vö. Nyr. 24: 197., 201., 205.); de nem látok sem a régi írásmódban, sem a szl. *rusag* szó *u*-jában arra kényszerítő bizonyosságot, hogy a HB-beli *uruzagot* és a SchlSzj.-beli *vrzagot* (mely ötször fordul elő *orzag* mellett) *uruság*nak

*) Megjegyzendő, hogy a szerbben, valamint a szlávtságban általában, szeri-száma nincs az olyan összetételeknek, a melyeknek az előtagja *o*-végű.

kell olvasnunk. Tudnunk kell ugyanis, hogy az *u* (*v*, *w*) betűt a középkorban az *o* hang jelölésére is alkalmazták, mint alább kétségtelen példákkal meg fogom mutatni. Az pedig, a mi döntő lehetne, t. i. az *uruzagnak* az *úr* szóból származása, nem olyan bizonyos, mint eddig gondoltuk.

Ezzel végére értünk az ellenvélemény taglalásának és elbucuszhatunk a tárgyalat értekezéstől, a mely — bármily becses is máskülönben — a mi kérdésünket nem vitte közelebb a megoldáshoz. Az *o* > *a* és *u* > *o* hangfejlődés mellett már korábban fölhozott erősségeket gazdag példagyűjteménnyel iparkodik ugyan támogatni, de ezzel nem czáfolta meg az én ellenvetéseimet; új argumentumot csak egyet hozott föl: a magyarból a déli szláv nyelvekbe átment szavak tanúbizonyságát, de ez, mint láttuk, nem vált be. Az *i* > *ě* hangfejlődésre nézve velem egy nézetem van, az *ü* > *ö* hangfejlődésről pedig nem is szól.

A másik ellenvélemény a Nyr.-ben jelent meg „Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában?” czim alatt (25: 58—69, 151—159.). A szerző rövid bevezetés után először is annak a megállapításával foglalkozik, hogy miről van szó. Ezt pedig, úgy látszik, azért tartotta szükségesnek, mert szerinte a vitatkozás tárgyául szolgáló tételt, kogy t. i. „a mai magyar nyelv rövid magánhangzói az Árpádok korában általában egy fokkal zártabbak voltak”, ilyen alakban én előttem senki sem állította föl (i. h. 60); én — úgymond — megfordítottam a tételt, s így aztán czáfolnom kellett olyasmit is, a mit senki sem állított, s csakis ily módon fejezhettem be értekezésemet azzal, hogy a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan” (i. h. 62).

Nagyon különös volna, ha így állana a dolog; mert attól, a ki valamely állítással szembe száll, annyit legalább mindenesetre elvárhatunk, hogy a czáfolás alá fogott állítást ne értse félre. Ha én a tételt megfordítottam s így olyasmit is czáfoltam, a mit senki sem állított, akkor nagyot hibáztam. Azaz nagyot hibáztam volna, ha csakugyan azt cselekedtem volna, a mit t. ellenfelem a szememre vet. Annyi bizonyos, hogy a tétel dolgában egyikünk tévedett, mert félreértette a másikat; de (nem mondhatom: szerencsémre) én vagyok a másik. Íme a tények:

1. Mátyás Flóriánnak 1863-ban megjelent akadémiai értekezéséből ezt idéztem: „európai nyelvtörténetünk négy első századában az alhangúak a maiaknál egy fokkal többnyire alábbak valának, . . . tehát *vogy*, *vola*, *odutt*, *uruszág*, *nop*, *oz*” (Nyr. 24: 146.).

2. Simonyinak egy 1879-ben megjelent értekezéséből ezt

idéztam: „az Árpád-kori nyelvelméleknek pontos megfigyelése és összevetése arra a meggyőződésre juttat bennünket, hogy majdnem általános volt a rövid magánhangzók-nak a mainál egy fokkal zártabb kiejtése“ (Nyr. 24: 147).

3. Simonyinak „A magyar nyelv“ című munkájából (1889) ezt idéztam: „... más körülmények meg a mellett szólnak, hogy rövid hangzókink valóban egy teljes fokkal zártabbak voltak azelőtt“ (Nyr. 24: 147).

4. Idézem t. ellenfelem szavait, a ki éppen most szóban-forgó, sisakos, pajzsos, kardos mentőírásában mint „általánosan elfogadott véleményt“ említi azt, hogy „a régi magyar nyelv rövid magánhangzói a maiaknál rendesen egy fokkal zártabbak voltak“ (Nyr. 25: 60).

5. Idézem végül a magam szavait: „a magyar hangtan-nak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok ko-rában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan“ (Nyr. 24: 205).

Ezekből az idézetekből elég világosan kitűnik, hogy én a tételt nem fordítottam meg. De nem áll az sem, hogy olyas-mit is czáfoltam, a mit senki sem állított. T. ellenfelem félre-értett engem, a mint következő mondásából látom: „A kik eddig e kérdéssel foglalkoztak, mindig csak a régi magánhangzók nyil-tabbá válásáról szóltak, de soha sem állították, hogy mai nyel-vünk rövid hangzói mindig ily úton keletkeztek“ (Nyr. 25: 60). Hiszen én ilyen fölfogást nem is tulajdonítottam senkinek. Midőn a mai *a*, *o* stb. rövid magánhangzókra nézve kétségsbe vontam azt, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb hangot ejtettek helyettük, természetesen csakis azokat értettem, a melyekre a czáfolás alá vett tétel vonatkozott, t. i. a melyek abban a korban is rövidek voltak és a régi írásokban a mostanítól eltérő hangjelöléssel vannak írva (azaz a mai *a* betű helyett rendesen *o*-val, a mai *o* betű helyett *u*-val stb.); de eszem ágában sem volt valamennyit ide érteni vagy azt hinni, hogy a főnebbi tétel megállapítói valamennyit ide értették. Hiszen külön szoltam a következőt alkalmazott *a* betűnek föltehető hangértékéről (Nyr. 24: 148—154), s a mit erről írtam, az részben czáfolat ugyan, de nem annak a czáfolata, hogy ez az *a* betű is *o* hangnak a jele volt (a mit csakugyan nem állított senki), hanem czáfolata annak a véleménynek, a mely szerint ezt a betűt régebbi nyelvelméleinkben a szavak végén *á*-nak kell olvasni (v. ö. Nyr. 9: 3—6.). S azt, hogy „a mai nyelv *a* hangjára nézve nem áll az, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb hangot (*o*) ejtettek helyette“

(Nyr. 24 : 197.), közvetlenül azután mondom ki, miután kétségtelen bizonyosságait sikerült találnom annak, hogy az *o* betűt az *a* hang jelölésére is használták. Ebből világosan kiténik, hogy itteni tagadásom arra a mai *a*-ra vonatkozik, a melynek az előzőjét régi nyelvemlékeinkben rendszerint *o*-val találjuk írva. Ugyanez világlik ki abból is, a mit alább mondok, hogy „Árpád-kori szláv jövevényszavaink *o* betűjét se kell általában *o*-nak olvasunk“ (i. h. 201.).

T. ellenfelem a tételt, hogy világos legyen, így állítja föl: „A HB. kora óta az akkori felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal nyiltabbakká váltak, ha csak valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta“ (Nyr. 25: 62.), s azt hiszi, így talán nem is áll oly nagyon messze az én fölfogásomtól. Azonban én a tételnek ezen fogalmazása ellenében is föntartom az előbbi ellen tett ellenvetéseimet, s alább még meg is szerezem őket valami kevéssel.

A tétel föllállítása után a bizonyítékok következnek: először a nyelviek, azután az írásbeliek. Legyen szabad az utóbbiakkal kezdenem.

Értekezésemben azt iparkodtam kimutatni, hogy a régiek az *o* betűvel az *a* hangot is, az *u* (*v*, *w*) betűvel az *o* hangot is, s az *i* betűvel a zárt *ë* hangot is jelölték.

T. ellenfelem az elsőt elfogadja, sőt még saját magyarázatával is támogatja, „Az *o* betűnek kettős értékét különben is könnyen érthetjük: az *a* hang számára a latin betűsornak nincs jegye, így tehát mindenesetre valamely rokon hang jelét kellett számára lefoglalni. A *á* hanggal a nyelvállás, az *o*-val az ajakzárás tekintetében egyezik, úgy hogy nem csodálhatjuk, ha első könyvróink az *a* jelölésére a két szomszédos hang közül majd az egyiknek, majd a másiknak a jelét használták“ (Nyr. 25: 154.). Én azonban azt hiszem, az az olasz ember, a ki legelőször próbált magyar szavakat latin betűkkel leírni, sem nyelvállásra, sem ajakzárásra nem gondolt; neki volt a saját nyelvében egy nyílt *o* hangja, a mely nagyon közel állott a mi *a* hangunkhoz, s mint-hogy annak a hangnak *o* volt a jegye, természetes, hogy a magyar *a*-t is *o*-val írta (V. ö. Nyr. 24: 109.). Az *o* betű rendes jegye lett az *a* hangnak, s az maradt a XIV. század második feléig.

Hogy az *u* (*v*, *w*) betűt *o* hang jelölésére is használták, arról az értekezésemben (Nyr. 24: 201.) fölhozott okokkal nem sikerült t. ellenfelemet meggyőznöm. Talán most szerencsésebb leszek; s ha nem sikerül is olyan „legkényszerítőbb okokat“ fölmutatnom, a milyeneket tölem kíván, mégis találok olyan erősebb bizonyítékokat, a melyek mellett előbbi gyöngéltet okadataim is gyarapodnak erőben, s „legalább hihetővé“ teszem állításomat.

Íránytűnek megint azt a nyelvtörténet-igazolta tételt veszem, a mely már egyszer jól bevált, hogy t. i. a ragok és képzők magas- és mélyhangú alakjának magánhangzói a függőleges nyelvallás és az időmérték tekintetében szabályszerűen felelnek meg egymásnak; így: *a : e | o : ē : ō | ó : ô* stb. Ugyanez áll a rag- vagy képző-előtti tövéghangzókrol is, pl. szárazon: tengერեն: földön | százan: ezéren | írunk: kérünk | ironk: kérünk: győzőnk (Rég.) | tudonk: vetünk: szűrőnk (dial.) | ugr^oónk: mēn^oónk (dial.) | házank: kezenk (dial.) | vagyon: mēgyēn: mōnyōn (dial.) stb. Már most, ha így áll a dolog, akkor a Hl3-ben a *kegiggen* (olv. kēgyigygyēn) mellett a *iorgossun*, *oggun* alakokat, továbbá KT-ben ezen alakok mellett *sciulhessen*, *leyessen*, *legen*, *lescen* (olv. szűlilhessēn, lējessēn, lējyēn, lészēn) ezeket: *maradhassun*, *uagu(n)*, *wagun*, nem *u*-val, hanem csakis *o*-val szabad olvasnunk (azaz: —on); hasonlóképen az *ezen* mellett is az *ozun* nyilván így olvasandó: azon. (Egyúttal megemlítem, hogy ugyanebből következtetést lehet vonni a magashangú szavakbeli *u* hangzására is; így: minthogy a *vilagon* szóban *o* van az *-n* rag előtt, a *menyun* szóbeli *u*-t természetesen *ō*-nek kell olvasnunk: mēnyōn; a *cuetsegem* mellett a *cuetsegum* alak nyilván — köetségöm v. küetségöm; ebből tovább következtetve *esm(e)rum* is bizonyára = esmérőm, s így *tudum* is — tudom; a *rohtonc* mellett előforduló *nekunc*, *hyrunc* a fönnebbieket szerint = nekőnk vagy nēkőnk, hírőnk). De van a KT-ben még egy kétségtelen példája a *u* betű *o* hangértékének, s ez a *pustebe(lye* („posztóba“), a mely az ószl. *postavz* átvétele, s a mely sem más sláv nyelvekben (v. ő. szb., t. *postav*, or. *поставъ*), sem az egész magyar irodalomban, sem a nyelvjárásokban *u*-val sehol sem fordul elő.

Szolgálatok még két bizonyítékkal, a melyeket Zolnai Gyula a Szamota-féle hagyatékából volt szíves velem közölni. Az egyik a latin *cantor*-ból lett *kántor*, a mely két ízben, még pedig jó későcskén, előfordul *u*-val írva: Stephanum *Kanthur* 1329, Nicolai dieti *Kantur* 1352. A másik a kfn. *meier*-ből (őfn. *meior*-ból?) lett *major*, a melyet 1332-ben *moyur*-nak találunk írva; erről ugyan senki sem fogja állítani, hogy valamikor *moyur*-nak mondták.

Megemlíthetem még a német *Gregor*-ból lett *Geregur*-t (*Geregurlaka* 1332—7.), a mely az illeszkedés megtörténte előtt bizonyára *Geregor*-nak hangzott (*o*-val is előfordul: *Geregorfalva* 1248., 1347.).

Nyomós adatok azok is, a melyekben a mai *o* hang előzője egyszer *u*-val, másszor *a*-val, vagy pedig háromféleképen is: *u*, *o*, *a*-val van írva, pl. *Agyagus* és *Agyagas* 1415., 1416., *tuladunsag*, *tulaydonsag*, *tulaydansag* Ném. Gl. Amnyi bizonyos, hogy az az *u*-val jelölt hang, a melyet nemcsak *o*-val, hanem *a*-val is írtak, nem lehetett *u*, hanem csakis *o*.

Azt hiszem, ezek után nem lehet abban kételkedni, hogy nálunk a középkorban az *u* betűvel az *o* hangot is jelölték. De miért? T. ellenfelem szerint nem volt „semmi szükség arra, hogy írónk az *o* hangot *u*-val jelöljék, hisz a latin nyelvnek is megvolt e két külön hangja s mindegyik számára külön betűje. Miért kellett volna tehát a magyarban a két hangot összezavarni? Ezt az ingadozást csak valami fontos okkal lehetne valószínűvé tenni“ (Nyr. 25: 155.). Nem tudom, elég fontos-e, de oknak mindenestre ok szerintem az, hogy a latinbetűs írás legelső alkalmazásakor az *o* betűt az *a* hangra foglalták le, s ebből és a magyar *o* hangnak az olasz *o* és *u* közötti állásából következett az *u* betűnek reáalkalmazása. Az, hogy a latin nyelvnek is volt *o* és *u* hangja s mind a kettőre külön betűje, semmit sem határoz. A ki ilyen ellenvetéssel áll elő, az — sit venia verbo! — betűfonetikát űz. A mi eleink nem a rómaiaktól, hanem a velenzésektől tanulták a latinbetűs írást-olvasást. Hogy az *o* hangot nemcsak *u*-val, hanem *o*-val is jelölték, annak egyrészt az volt az oka, hogy a hozzá közel álló olasz zárt *o*-nak is az volt a jele; másrészt bizonyára az is közrehatott, hogy az írástudó emberek rendszerint latinul is tudtak, s így könnyen megeshetett, hogy a magyar *o* hang eredeti *u* jele helyett a latin *o* hang *o* jelét alkalmazták.

Van aztán t. ellenfelemnek még egy csattanós ellenvetése: „Vajjon képzelhet-e, hogy míg a hosszú magánhangzókat (*ó, ú, í*) állandóan egy és ugyanazon betűvel jelölték, a megfelelő rövid hangok mindegyike számára minden ok nélkül vegyesen használtak két betűt?“ (Nyr. 25: 155—156.). Erre ez a feleletem: Először is a rövid hangoknak kétféle jelöléséről már azok után is, a miket első értekezésemben előhoztam, nem lehet azt állítani, hogy „minden ok nélkül“ történt, mert jó oka volt biz annak. Másodszor: a mi a rövid hangok két-kétféle jelölésével szemben a hosszúknak változatlan jelölését illeti, annak megint megvolt a maga természetes oka. A hosszú mély hangok jelölésére három betűjük volt első írástanítóinknak: *a, o, u*. Az elsővel azt a hangjukat jelölték, a mely a mi *á*-nkkal teljesen azonos, azért természetesen az utóbbira is az *a* betűt alkalmazták. Hosszú *o* hangjuk az olaszoknak csak egy van, a zárt *o*; ez nagyon közel áll a mi *ó*-nkhoz, csak kevésbé nyiltabb, azért a mi hangunkra is a magukénak a betűjét alkalmazták. Így aztán az *ú*-nak, a mely az olasz *u*-nál jóval zártabb, ennek a jele, az *u* maradt. A rövideknél az ingadozásnak három főoka volt: 1. az, hogy az *o* betűt az *a* hang rendes jeléül alkalmazták, s ennek következtében az *o* hang jelévé az *u*-t tették; 2. az, hogy az olasz *o* betű két hangnak a jele volt (*q* és *o*), s ezért aztán rendes alkalmazásán (= *a*) kívül a magyarban is használták az *o* hang írá-

sára; 3. az, hogy az *a* hang közel állott az *â*-hoz, s azért az utóbbinak *a* jelét az előbbire is alkalmazgatták. Ezek az okok a hosszú hangok jelölésénél nem voltak meg, mert 1. nem négy, hanem csak három rendes hangra (*á, ó, ú*) kellett betű, az pedig megvolt és alkalmas volt; 2. az olaszban az *o* betű csak egyféle hosszú hangot (*ō*) jelölt; 3. a magyar és az olasz hosszú *á* és *ó* körülbelül egyenlő távolságban állanak egymástól, a magyar *ó* és *ú* meg távolabb vannak egymástól, mint a megfelelő olasz hangok, s ennél fogva a betűk váltogatására semmiféle alkalom nem kínálkozott.*

Már most térjünk át a nyelvi bizonyítékokra. Az első a legközelebbi rokon nyelvek tanuvallomása, a melynek alapján „Munkácsi is arra az eredményre jut, hogy a magánhangzó-emelkedés (illetve: nyiltabbá válás) törvénye megvolt a magyar nyelvnek valamely ősi korszakában“ (Nyr. 25:63.). De hát ez mit bizonyít? Hiszen, ha a (részleges) nyiltabbá válás „a magyar nyelvnek valamely ősi korszakában“ ment végbe, világos, hogy ez a hangváltozás nem az Árpádok korában történt, vagyis hogy a zártabb hangból fejlődött mai *a* akkor már nem volt *o*, s a zártabb hangból fejlődött mai *o* akkor már nem volt *u*. Ha pedig így áll a dolog, akkor a rokon nyelvek vallomása nem szolgálhat a fölállított tétel megerősítésére.

Ezután a török jövevényszavakra kerül a sor. T. ellenfelem szerint „megállapíthatunk legalább annyit, hogy az eredeti *u* hangnak a mai magyar nyelvben gyakran *o* felel meg.“ Négy példát idéz mint legtalálóbbat, de ezekről értekezésemben kimutatom, hogy éppenséggel nem találók. Nem is tudom, honnan vette t. ellenfelem azt az állítását, hogy ez a hangmegfelelés gyakori, mert én gondosan átvizsgáltam a magyar nyelv török jövevényeinek eddigi kimutatásait (NyK. 10, 20, 21. k.; Nyr. 11, 13. k. stb.), s azt találtam, hogy az *u: o* hangmegfelelés csak néhány esetre szorítkozik. A „legtalálóbbnak“ jelzett négyen kívül még csak nyolczat találtam, a mely szóba kerülhet. Ezek közül is szigorú bírálat után elesik vagy kétséges a *borsó, csomak, borít, tulok, koboz, botor*; s így mindössze kettő marad: *komló* és *orosz*, de ezeknél sem lehetetlen, hogy az átvett alak nem *u*-val, hanem *o*-val hangzott. Ennyiből áll tehát azaz *u: o* hangmegfelelés, a melyet t. ellenfelem szerint „gyakran“ találunk. S ha ehhez még hozzávesszük azon eseteket, a melyekben a köztörök *o*-nak a magyarban is *o* felel meg, a milyenek: *kos*,

* Nem kell ám azt képzelni, hogy a latin betűknek a magyar nyelvre való legelső alkalmazásakor az illető, mikor hosszú hangzó került a tolla elé, azon gondolkozott, hogy miképen is írta ő ennek a rövidjét. Dehogy! Egyszerűen azt a betűt alkalmazta, a melynek a hangértéke legjobban megfelelt a magyar hangnak.

borz, toklyó, koboz (első szótag!), *gyom, orv* (NyK. 25:274.), *bor, tor, torna* (NyK. 10: 78, 90; Nyr. 13:263.), *ok* (NyK. 10:106; Nyr. 26:80.), továbbá azt a tényt, hogy „a török-magyar elemek *a* hangja általában köztörök *a*-nak s nem *o*-nak felel meg“ (NyK. 25:274.), — akkor kimondhatjuk, hogy a török jövevényszavak vallomása sem szolgálhat a föllállított tétel megerősítésére.

Következnek a régi szláv jövevényszavak, a melyeket ismeretes okoknál fogva (vö. Ásbóth O. A szláv szók a magyar nyelvben) rövidség kedvéért ószlovéneknek szoktunk nevezni. Ezekről szólva azt a megokolt föltevésemet fejeztem ki, hogy az *o*-val jelölt ószlovén hang (legalább részben) a magyar *a*-hoz hasonló, az *u*-val jelölt pedig szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta (Nyr. 24:199, 203). Erre t. ellenfelem azt mondja: „Ha teljesen elfogadjuk Szinnyei állítását, s az ószlovén *o* hangot a szavak egy részében *o* és *a* között álló *o*-nak, az *u*-t pedig *u* és *o* között álló *u*-nak nézzük, még ez esetben is nyiltabbá kellett válniok, hogy a mai magyar *a* és *o* legyen belőlük“ (Nyr. 25:66). — Dehogyan is kellett! Hiszen tudvalevő dolog, hogy a jövevényszók átvételénél az olyan hangokat, a melyeknek teljesen megfelelők a mi nyelvünkben nincsenek, úgyyszólván lefordítjuk, vagyis a hozzájuk legközelebb álló hangot tesszük a helyükbe. Már most, ha valaki elfogadja az én föltevésemet, annak velem együtt azt kell hinnie, hogy az ószlovén *o*- és *u*-betűs hang helyébe mindjárt az átvételkor lépett az *a* és az *o*, ezeknek pedig nem kellett „nyiltabbá válniok“, „hogy a mai *a* és *o* legyen belőlük“.

A minket ez alkalommal érdeklő ószlovén betűk hangértékét t. ellenfelem Brugmann (Vergl. Grammatik d. indogerm. Sprachen) nyomán következőleg állapítja meg (a jövevényszavakban szerinte végbement hangfejlődést is mindjárt föltüntetve):

ószlovén <i>o</i> ,	hangértéke:	<i>o</i> ,	mai magyar nyelvben:	<i>a</i> ;
„ <i>u</i> ,	„	<i>u</i> ,	„	<i>o</i> ;
„ <i>ŭ</i> ,	„	<i>u</i> ,	„	<i>o</i> ;
„ <i>e</i> ,	„	<i>e</i> ,	„	<i>e</i> , (<i>ě</i>);
„ <i>i</i> ,	„	<i>i</i> ,	„	<i>i</i> , <i>ě</i> ;
„ <i>ĩ</i> ,	„	<i>ĩ</i> ,	„	<i>ě</i> .

Én szláv jövevényszavaink részletes megvizsgálása útján legnagyobbreszt más eredményre jutottam. Nevezetesen:

1. A mi az *i* betűt illeti, jövevényszavaink egyrészt kétségtelenné teszik az ószlovén *i*-betűs hangnak *i*-hangzását, de másrészt azt is világosan mutatják, hogy az átvett szavak *i* hangja a legeslegtöbb esetben nem vált egy fokkal nyiltabbá, hanem olyan maradt, a milyen volt. Ezek a szavak tehát a leg-

határozottabban ellene mondanak annak a tételnek, a mely szerint „a HB. kora óta az akkori felső- és középső nyelvállású rövid magánhangzók a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal nyiltabbakká váltak“, mert ez esetben nem lehet alkalmazni azt az óvatos záradékot sem, hogy „hacsak valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta“.

2. b. Leskien szerint: „b [ist] wahrscheinlich als kurzes geschlossenenes *e* oder kurzes offenes *i* (also ungefähr wie der Laut des deutschen stummen *e* oder kurzen *i* z. B. in *bitte*) anzusetzen“ (Handb. d. altbulg. Spr.² 5.). A mi jövevényszavaink vallomása alapján nagy valószínűséggel meghatározhatjuk, hogy a b zárt *ë*-féle hangot jelölt. E mellett szól az is, hogy a szláv szavak *i*-je általában *i* maradt a magyarban mind e mai napig; ha tehát a b betű *i*-féle hangot jelölt volna, akkor a *kérészt*, *len* stb. szavak ma *i*-hangúak volnának.

3. z. Leskien szerint „ist wahrscheinlich als kurzes offenes *u* oder kurzes geschlossenenes *o* (also ungetähr wie der Laut im deutschen *Butter*) . . . anzusetzen“ (i. h.). Jövevényszavainkban az ószl. z-nak a legtöbb esetben *o* a megfelelője. Tekintetbe véve már most, hogy a z-nak, ha ugyan teljesen el nem tűnt, az oroszban is következetesen *o* felel meg, nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy az ószl. z hangértéke *o*-féle volt.

4. Az *e*-ről azt mondja Leskien (i. h.), hogy „ist offenes *e* (*ä*)“, s ezt a mi szláv jövevényszavaink is igazolják. Természetes, hogy az ószlovén *e* nyíltságának a fokát teljes határozottsággal nem lehet megállapítani; a példák többsége azonban arra vall, hogy az *e* betű hangértéke a mi nyílt *e*-nkel egyenlő vagy hozzá közelálló (*e* ?) volt.

5. o. Brugmann (Vergl. Gramm. der indogerm. Sprachen 31.) azt mondja az *o*-ról, hogy nyílt („*e* und *o* sind offen“). T. ellenfelem egész pontosan meghatározza, hogy az ószl. *o* a mi *o*-nknál egy negyed fokkal nyiltabb s így a mi *a*-nknál három-negyed fokkal zártabb volt (Nyr. 25:67. első bekezdés). Nekem, sajnos, nem állott módomban, hogy az ószlovénnek nevezett kihalt nyelv hangzórendszere terén ilyen meglepő pontosságú méréseket végezzek, hanem csak következtetés útján jutottam arra a föltevésre, hogy az ószl. *o* a magyar *a*-hoz hasonló hang lehetett. Ezt a föltevésemet a következő tényekre alapítottam:

1. az ószlovénban *o* betűvel van írva a jövevényszavaknak az a hangja is, a mely az átadó nyelv *a* (*α*)-val jelölt hangjának felel meg, pl. *καμέρα* > *komora* „camera“; lat. *altare* > *oltár*; (Miklosich, Vergl. Gramm. 1:71);

2. a mi ószl. jövevényszavaink *o*-val írt hangjának nemcsak a mai nyelvben, hanem már századok óta általában *a* felel meg, sőt némelyeket már az Árpádok korában is *a*-val találunk

írva, pl. ószl. *tovarz*, **tovarnikz*: *Tawarnic* 1113. *tauarnicorum* 1135. *thawarnicus* 1249. *tavernici* 1262. *tawarnicus* 1269; ószl. *poganz*: *Pagandi* Sz. László oklevelében, stb.

Érdekes analogiaképen hivatkoztam a finnségnek közös és régebb orosz jövevényszavaira, a melyek az orosz *o*-val szemben álló nyílt *ó*-jakkal arra mutatnak, hogy azt az *o*-val jelölt hangot az átvétel korában az illető orosz nyelvjárásokban a magyar *a*-hoz hasonlóan vagy még ennél is nyíltabban ejtették. Pl.

ös-or. **okno* > finn *akkuna*, vö. ószl. *okno* > m. *akna*

or. *kosarz* „ „ *kassari*, „ „ *kosorz* „ „ *kacor*

„ *bobz* „ „ *papu*, „ „ *bobz* „ „ *bab*

„ *popz* „ „ *pappi* „ „ *popz* „ „ *pap*

„ *svobodz* „ „ liv *vabād* „ „ *svobodz* „ „ *szabad*

(Nyr. 24:199. 200).

Már most a fönnebbi két tényhez vegyük még hozzá azt, hogy

3. a honfoglalás előtt átvett török szavak rövid *o*-jának ma is *o* (nem *a*) felel meg a magyarban, már pedig ez nem volna lehetséges, ha az Árpádok korában az *o*-k *a*-vá változtak volna (NyK. 25:274);

4. az Árpádok korában az *o* betű az *a* hangnak a jele is volt, tehát abból, hogy az ószl. *o*-nak megfelelő hang *o*-val van írva, korántsem következik, hogy *o*-nak hangzott.

Mind ezeket tekintetbe véve, azt hiszem, nem nagyon mérés az a föltevés, hogy az *o*-val jelölt ószl. rövid hang a magyar *a*-hoz közelálló hang volt, a melyet így jelölhetünk: *a*. Ha pedig ilyen volt, akkor az átvételkor mindjárt a mi *a*-nk lépett a helyébe.

6. Az ószl. *u*-betűs hangnak jövevényszavaink nagyobb részében *u*, kisebb részében *o* felel meg. Már most mit lehet ebből az átadó nyelv *u*-betűs hangjára nézve következtetni? Az ószlovén nyelv *u*-betűs hangjáról korábban azt a nézetet vallottam, hogy az „szintén nyíltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta“ (Nyr. 24:203). Most azonban, a jövevényszavak pontos számbavétele után, ezt a nézetemet részben módosítanom kell. Ha ugyanis az *a* hang csakugyan olyan lett volna, a milyennek véltem, akkor a magyarba átkerült szavakban okvetetlenül több *u* és *o* közötti ingadozást kellene találnunk; mert az nem lehetséges, hogy azt a közepes hangot bizonyos szavakban mindig *u*-val, másokban meg mindig *o*-val helyettesítették volna. Az ingadozások száma azonban nagyon csekély, s bizonyára senkinek sincs esze ágában, hogy ezeket a szláv *u*-nak kétféle appericiálásából magyarázza. Ellenben az, hogy az ószl. *u*-betűs hangnak a jövevényszavak nagyobb részében *u* felel meg, valószínűvé teszi, hogy az az *u*-betűs hang,

ha nem volt is a mi *u*-nkkel azonos, mindenesetre közelebb állott hozzá, mint a mi *o*-nkhoz, vagyis *u*-féle lehetett. Ebből aztán az következik, hogy az ószl. *u*-nak ritkábban megfelelő magyar *o* korábbi *u*-ból fejlődött, tehát itten csakugyan nyiltabbá fejlődés történt.

Ez azonban korántsem bizonyítja a részemről el nem fogadott tétel helyes voltát. Ama tétel szerint bizonyos hangok, köztük az *u*-k is „a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal nyiltabbakká váltak, ha csak valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta“ (Nyr. 25:62). E szerint tehát azt várhatnók, hogy az *u: o* megfelelés legyen a rendes, az *u: u* megfelelés pedig csak kivételes. A példák azonban ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják, a nélkül hogy azt a bizonyos „gátló okot“ a legszorgosabb kutatással is föl lehetne fűdni, mert az *u: u* hangmegfelelést a legkülönbébb hangtani helyzetekben találjuk.

Itten tehát nem lehet szó egyébről, mint néhány szóban történt *u > o* hangfejlődésről, s erre semmiféle általános hangtörténeti tételt nem lehet alapítani.

Az elmondottak szerint meglehetősen megváltozik az ószl. betűk hangértékét és a nyelvünkbeli hangmegfeleléseket (részben hangfejlődéseket) föltüntető táblázat képe. Nevezetesen szerintem: ószlovén *o*, hangértéke *a*, mai magyar megfelelője: *a* (ritk. *o*);

„	<i>u</i> ,	„	<i>u</i> (<i>u</i> ?)	„	„	<i>u</i> („ <i>o</i>);
„	<i>ž</i> ,	„	<i>o</i> ,	„	„	<i>o</i> ;
„	<i>e</i> ,	„	<i>e</i> (<i>e</i> ?)	„	„	<i>e</i> (<i>ž</i> , <i>ö</i>);
„	<i>i</i> ,	„	<i>i</i> ,	„	„	<i>i</i> (ritk. <i>ě</i>);
„	<i>b</i> ,	„	<i>ě</i> ,	„	„	<i>ě</i> (<i>e</i> , <i>ö</i>).

Ezzel letárgyaltuk szláv jövevényszavainkat és áttérünk a németekre. „A német nyelvből legrégebben átvett szavakon — mondja t. ellenfelem — szintén meglátszik a rövid magánhangzók nyiltabbá válásának nyoma“ (Nyr. 25:67). Én az értekezésemben csak annyit mondtam mellékesen, hogy „a régi német *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta“ (Nyr. 24:203).

Erre t. ellenfelem kereken kijelenti, hogy „erről a lehetőségről a német nyelvészek mitsem tudnak“ (i. h.), ellenben hogy „a kfn. *u* és *o* a felső és középső nyelvállással ejtett rövid magánhangzók“, azt ő olyan bizonyosan tudja és olyan határozottsággal állítja, mintha az ú. n. középfőlnémet nyelven beszélők összességének a kiejtését a saját megfigyeléséből ismerné. Középfőlnémet *u* és *o*! Ez olyan általánosítás, a milyent egy specziális hangtörténeti kérdés tárgyalásánál semmikép sem lehet megengedni. Hiszen az, a mit középfőlnémetnek nevezünk, nem

valami egységes nyelv, hanem számos, egymástól részben nagyon eltérő nyelvjárásnak több századon át öröklődött és fejlődött alakja. A ki általánosságban „kfn.“ *u*-ról és *o*-ról beszél, az ismét betű-phonetikát üz, megfélekedezvén arról, hogy az írás nagyon tökéletlen mássa az élőlőszónak.

Azon „normalsprache“ mögött, a melyet a kfn. korszak klasszikus költőinek kritikai kiadásaiban találunk, gazdagon tenyésztek a nyelvjárási változatok; erről soha sem szabad megfélekedezni, mikor kfn. nyelvről van szó.

A mi pedig azt illeti, hogy az említettem lehetőségről „a német nyelvészek mitsem tudnak“, legyen szabad megjegyeznem, hogy az ilyen általános tagadás mindig kissé merész dolog, mert végre is — a hogy mondani szokás — nem káptalan az ember feje, hogy mindent tudjon. Lám t. ellenfelemnek is elkerülte a figyelmét Weinhold Károly kfn. nyelvtana (Mittelhochdeutsche Grammatik.² Paderborn, 1883), a melynek 63. §-ában (61., 62. l.) szó van „egy *o* és *u* között lebegő hang“-ról, a melyet a középnémet nyelvelmélekből lehet kimutatni; s a 74. §-ban azt mondja, hogy a középnémet nyelvjárásokban a régi *u* is (olyan esetekben, a melyekben hangtörésre nem lehet gondolni) *o* felé hajlott, úgyhogy hozzá hasonlóan hangzott és vele rímelt.

Íme tehát arról az *o*-felé hajló *u*-ról, a melyet én föltevés-kép említettem, mégis csak tudnak a német nyelvészek; az idézett munkában számos példája van felsorolva a középnémet nyelvelmélekből.

Igen, de hát mi közünk van nekünk a középnémet nyelvjárásokhoz? Mindjárt látni fogjuk, hogy van hozzájuk közünk. Azt eleve is valószínűnek tarthatjuk, hogy összes német jövevényszavaink nem kerülhettek az osztrák-bajor nyelvjárásból, mert az ezen beszélő németekkel csak a dunántúli magyarságnak volt és van folytonos érintkezése, s nagyon bajos elképzelni, hogyan jutottak volna el bizonyos régi jövevényszavak a nyugati részekből az ország minden zege-zugába. Hiszen a jövevényszavak nem úgy áradnak szét, mint a sugárzó hő vagy a fény! (Vö. a tót és az oláh jövevényszavak elterjedésének határoltóságát). Másrészt az is hihetetlen, hogy az ország különféle vidékeire beköltözött német telepítvényesektől a velük érintkező magyarság ne vett volna át szavakat. Vett bizony eleget tőlük is, mint bizonyos hangtani kritériumok mutatják.

Német jövevényszavainkat nagyon részletesen és alaposan tárgyalja Melich Jánosnak és néhai Lumtzer Viktornak nem-sokára megjelenendő munkája, a melyet a szerzők szivességéből kéziratban használhattam. Ennek terjedelmes bevezetésében behatóan foglalkoznak a szerzők a német helynevekkel is, s vizsgálódásaik eredménye az, hogy a tárgyalt 342 helynév közül

238 középnémet (ebből 147 frank), tehát német telepítvényeseink javarésze a középnémet nyelvjárások területéről való volt.

A középnémet nyelvnek pedig egyik jellemző sajátossága a fölnémet *u* helyett az *o* kedvelése (vö. Weinhold, Mhd. Gramm.² 2. 1.) Ezek után természetesen kissé más szemmel kell néznünk azon *o*-val való német jövevényszavainkat, a melyeken állítólag „szintén meglátszik a rövid magánhangzók nyiltabbá válásának nyoma.“ Az *ortály*, *torony*, *pont*, *font*, *ostrom*, *polgár* szavakat nem az *urtheil*, *turn*, *punkt*, *pfund*, *sturm*, *purger*, hanem a kn. *orteyll*, *torn*, *pont*, *font*, *storm*, *borger* szavakkal kell szembe állítani.

Nem sokat lendít ama bizonyos sarkalatos tétel veszendő ügyén az a három szál példa, a melyben *o* > *a* hangfejlődés mutatkozik: *bak* < n. *bock*, *lat* < n. *loth*, *lator* < n. *lotter* (Nyr. 25:67), mert ezekkel szemben egész csomó olyan áll, a melyben az eredeti *o*-nak a magyarban is *o* felel meg; ilyenek az imént felsorolt kn. eredetűeken kívül még: *mozsár*, *rostély*, *fortély*, *mord*, *mordály*, *fogoly*, *gyolcs*, *zsold*, *morzsol*, *borosta* stb. Végre azon példákról sem szabad megfeledkeznünk, a melyekben a német *u*-nak a magyarban *u* felel meg; ilyenek: *huta* (ófn. *huta*), *abruta* (kfn. *abrúta*), *zsufa* (ófn. *sûfa*), *ruta* (ófn. *rûta*), *tuba* (ófn. *tûba*), *fuvar* (kfn. *fuore*), *kudarcz*, *kuvarcz* MTsz. (osztr.-baj. *kuarz* „kurz“).

Azonban, vethetné ellenem valaki, hogy lehet kétségbe vonni az *u* > *o* hangfejlődést, mikor az eredetibb *u*-s alak még a magyarban is megvan némely példákban? Ilyenek: *font* és *funt*, *ortály* és *urtály*, *ostrom* és *strumlas*, *strumlottak*, *pont* és *punct*, *punt*, *torony* és *-thurnya*, *-turnia*. Erre egyszerűen azt felelem, hogy a „cum hoc v. post hoc, ergo ex hoc“ következtetés nem mindig helyes. A fölhozott alakok nem egymásból fejlődtek, hanem egymástól független külön átvételek: az *u*-hangúak az osztrák-bajorból, az *o*-hangúak a középnémetből.

A latin és az olasz eredetű szavakról maga t. ellenfelem is elismeri, hogy bennük nem váltak nyiltabbakká a rövid magánhangzók (Nyr. 25:67); ezekről tehát nekem fölösleges szólnom.

Ezzel befejeztük a jövevényszavak tanúságtételének latolgatását. Az eredmény az, hogy azon állítás, a mely szerint „a régiebb átvételekben a rövid magánhangzók általában egy fokkal nyiltabbakká váltak“ (Nyr. 25:68), teljesen alaptalan, s így jövevényszavaink tanúsága nem szól a mellett, hogy az a bizonyos „hangváltoztató hajlandóság tényleg működött a magyar nyelvnek egy régiebb korszakában“ (i. h. 69).

Miután mind az írásbeli, mind a nyelvi bizonyságok erejüket vesztetteknek bizonyultak, nincs egyéb hátra, mint ismétel-

nem, a mit már első értekezésemben kimondottam, hogy a magyar hangtannak az a sokat emlegetett sarkalatos tétele bizony teljesen tarthatatlan.

Már most az elért pozitív és negatív eredmények alapján középkori nyelvemlékeink olvasására nézve a következő szabályokat állapíthatjuk meg:

1. Az *o*-val nem váltakozó (rövid hangot jelölő) *a* betű körülbelül a XIV. század közepéig nagy valószínűséggel illabialis *â*-nak olvasandó.

2. A rövid hangot jelölő *o* és *u* (*v*, *w*) betűknek nem szabad általában mai hangértéküket tulajdonítanunk; az *o* hangértéke részint *a*, részint *o*, az *u* (*v*, *w*) hangértéke pedig részint *o*, részint *u* (magashangú szavakban, mint eddig is tudtuk, részint *ö*, részint *ü*).

3. Hogy mely esetben mikép olvasandó az *o* és az *u* (*v*, *w*), azt legfőképp a későbbi (nyomtatott) nyelvemlékekből és az élő nyelvből megállapítható közkiejtés szabja meg. E mellett némely esetekben tekintetbe jö:

a) a szónak olyan nyelvjárási kiejtése, a melyről ki lehet mutatni a nyomtatott nyelvemlékekből, hogy régente általános (v. általánosabb) volt;

b) a jövevényszónak az eredetije, ha meg lehet állapítani, hogy az átvételkor mikép hangzott;

c) a magyar szónak más nyelvbe átvett alakja, az illető nyelv hangtörténetének óvatos figyelembe-vételével.

Ellenben nem vehetjük tekintetbe a rokon nyelveket, még a legközelebbieket sem, mert az ezek hangalakjából vonható következtetés csak a történelem-előtti korra vonatkozhatik. (E tekintetben tehát megváltozott a Nyr. 24:198. l. kifejezett nézetem).

Mind ebből az következik, hogy középkori nyelvemlékeinkben a szóbanforgó betűkkel jelölt hangokat legtöbbször úgy kell olvasnunk, a hogy a mostani köznyelvben ejtjük őket; s ez az eredmény teljesen egybevág azzal, a mit első értekezésem végén mondtam, hogy t. i. „az Árpádok korabeli (vagy mondjuk most általánosabban: a középkori) magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük“ (Nyr. 24:205).

T. ellenfelem erre azt mondja: „Színnyeeinek ez az állítása azt a hitet kelti, mintha a mai felfogás szerint valami óriási különbség volna a XIII. és a XIX. század magyar nyelve között. Pedig az elfogulatlan vizsgálat ép az ellenkezőről győz meg. Hangalak tekintetében alig találunk egyéb különbséget e két kor nyelve között, mint hogy a rövid magánhangzóknak egy része egy fokkal zártabb volt, a másik részéről meg sejtjük, hogy ebben az időben valószínűleg még hosszán ejtették őket. A mássalhangzók kiejtésében pedig alig van számbavehető eltérés“ (Nyr.

25:158). Erre meg kell jegyezni, hogy az „óriási különbség“ kitétel határozott túlzás, mert ilyesmit az én szavaimból nem lehet kiolvasni. Másodszor határozott túlzás annak a különbségnek olyatén kicsinyítése is, a milyen t. ellenfelem szavaiban nyilatkozik. Végre is fölfogás dolga, hogy ki mekkorának nézi a különbséget. Persze, a XIII. és a XIX. század magyar nyelve között nincsen akkora különbség, mint pl. a HB. nyelve és a vogul nyelv között; hanem hogy a *nopun*¹ és *napon*, *ozuk* és *azok*, *úrot* és *urat*, *odjun* és *adjon*, *münyhi* és *mönny* (*mënnny*), *pur* és *por*, *chomuv* és *hamu*, *fú* és *fa*, *volá* és *vala*, *szokosztjá* és *szakasztjá*, *mülchotjá* és *mülhatja* stb. kiejtés között mégis tetemes a különbség, azt ép füllel nem lehet kétségbe vonni: s hogy t. ellenfelem, a ki mint ama „sarkalatos tétel“ védelmezője, a *nopun*-t *nopun*-nak, az *oggun*-t *odjun*-nak stb. olvassa, mégis így kiált föl: „valóban meglepő, mily nagy fókú az egyezés a HB. és a mai kor magyar nyelve között“ (i. h. 159), az valóban meglepő. „Ha — úgymond — tényleg sikerülne e két nyelvállapot hangzását még sokkal közelebb hozni egymáshoz, azt kellene megállapítanunk, hogy köztük semmi különbség sínes, s a magyar nyelv hangalakja hat századon keresztül semmit sem változott“ (i. h. 158). Ez megint túlzás, a mely az előbbi túlzásból következett; mert ha azt a fönnebb föltüntetett különbséget önkényesen alig vesszük is különbségnek, ennek a leszálítása után mégis csak marad valami különbség, s nem kell okvetlenül azt hinnünk, hogy „a magyar nyelv hangalakja hat századon keresztül semmit sem változott“, hanem csak azt mondhatjuk, hogy keveset változott, a mint hogy úgy is van.

De t. ellenfelem ezt sem engedheti meg. „Ha — úgymond — a többi európai nyelv fejlődését tekintjük, e több századra terjedő időszakon át, nagy változásoknak vagyunk szemtanúi. Németországban a XIII. század elején, midőn a Nibelung-ének keletkezett, a középfelnémet nyelvet beszéltek; Angolországban is ez a század a középfangol nyelv kezdő kora volt (Early Middle English); Franciaországban pedig az ó-francia nyelvet beszéltek egész a XIV. századig. S ezek a nyelvek annyira különböznek a maitól, hogy majdnem önálló nyelveknek tekinthetők, sőt az ó-franciaival szemben sokan valóban erre az álláspontra helyezkednek“ (i. h. 158.).

Erre sok-sok megjegyzést lehetne tenni; pl. csak az az egy mondas, hogy Németországban a XIII. század elején a középfelnémet nyelvet beszéltek, mi mindennek az elmondására nem adhatna alkalmat! Mi mindent nem lehetne elmondani holmi nyelvjárásokról, ezeknek külön életéről, középkori és mai alakjáról,

¹ Vö. Nyr. 9:148.

az írott emlékekhez való viszonyáról stb. ! De ez igen messzire eltérítene a tárgyamtól, azért úgy hagyom a fönnebbi állítást, a hogy van, s csak arra az egy megjegyzésre szorítkozom, hogy szerintem hangfejlődés tekintetében nem szabad összemérni olyan külön nyelvcsaládbeli nyelveket, a milyen egyrészt a magyar, másrészt a német, az angol meg a francia, a melyekben annyira más hangfejlesztő erők uralkodtak és uralkodnak. Csakis a rokonai-val szabad e tekintetben a magyart összemérnünk. Sajnos, hogy ezek nagyobb részének nyelvemlékei nincsenek, csak a finneké és az észteké találunk a XIII. század első felétől kezdve följegyzett szavakat (legnagyobb részét hely- és személyneveket). Ezek azt bizonyítják, hogy a finn és az észti nyelv hangzórendszere a legrégebb följegyzések korában is jóformán teljesen ugyanolyan volt, mint mai napság.

De a finnség hangtörténetét a legkorábbi írott emlékeknél jóval régebb korba is visszakisérhetjük. A régebbi korokból élő tanúink vannak: az ős-orosz, a germán (gót) és a balti (litván-lett) jövevényszavak, a melyek meghonosodásának kora meglehetősen pontosan meg van állapítva. A legrégebbi orosz jövevényszavak javarésze a finnségben mindenesetre még a finneknek mai hazájukba költözése előtt honosodott meg; ez a beköltözés pedig legkésőbb Kr. u. 800 táján már be volt fejezve, de valószínű, hogy a mozgalom már korábban kezdődött. A régi germán (gót) hatást Thomsen a mi időszámításunk első századaira teszi, s azon hangalakból, a melyben a régi germán jövevényszavak a finnségben megjelennek, Thomsen azt a nagyfontosságú következtetést vonja le, hogy a finn nyelv legalább másfél évezred alatt csak egészen jelentéktelen változáson ment át.

Hogy pedig ez az állandóság vagy fejlődésbeli lassúság még régebbi idő óta tart, azt a balti (litván-lett) nyelvekből átvett jövevényszavak bizonyítják, a melyek körülbelül két évezreddel ezelőtt honosodtak meg a finnségben.

Ezekből azt lehet következtetnünk, hogy a finn nyelv hangzórendszerében kétezer esztendő óta csak nagyon jelentéktelen változások történtek.

Hogy a többi finn-ugor nyelvek hangfejlődése szintén nagyon lassú lépésben halad, azt nyelvjárásaiknak egymáshoz való közeli állásából következtethetjük. S a hangfejlődésbeli lassúságnak még szembeötlőbb példái a többi ú. n. urál-altáji nyelvcsaládok, a melyekben a főnyelvek is jóformán csak a nyelvjárási eltérés fokán állanak, pedig réges-régi idők óta fejlődnek elkülönödvé. Nézzük csak a VIII. század első feléből való orkhoni török föliratokat, e legrégebbi urál-altáji nyelvemlékeket, a melyeket a lángeszű Thomsen Vilmosnak sikerült megfejtenie; vessük őket össze a mai török nyelvekkel, s világosan látjuk, hogy az a

körülbelül 1200 év előtti török nyelv, a mely az ujjurhoz áll legközelebb, a mai többi török nyelvekkel is mily meglepően megegyez.

Mind ebből az világlik ki, hogy az ú. n. urál-altáji és nevezetesen a finn-ugor nyelvek hangfejlődése történetében 1200, másfélezer, sőt kétezer esztendő olyan kis idő, a mely alatt a magánhangzó-rendszerben jelentékenyebb változások nem történnek.

Már most, ha csupán csak erre a tapasztalatra támaszkodunk is, elhihetjük-e, hogy a mi nyelvünkben (a melynek hangfejlődésbeli lassúságát hangosan bizonyítja nyelvjárásainknak egymáshoz való közelállása is) olyan jelentékeny hangzótávolságok, minők a fültett *mogos* > *magas*, *nopun* > *napon*, *pur* > *por*, *szüm* > *szöm*-félék, olyan rohamossággal mentek volna végbe? Rohamossággal, mondom, mert itt nem is néhány száz esztendőről van szó, hanem sokkal rövidebb időről. Az *a* helyetti *o* betű uralma a XIV. század közepéig egészen általános volt, s az *o* helyetti *u* betűé részben még jóval tovább tartott; és már a XV. század közepe táján a Bécsi- és a Münchener-codexben a rövidhangzós szótagokban majdnem teljesen a mai hangállapotot találjuk!

Nem, itten csak írásbeli átalakulás történhetett, nem pedig hangváltozás. És ha minden körülményt számba veszek s az összes fölhozott bizonyítékokat latba vetem, még jobban megerősödik bennem az a meggyőződés, hogy a magyar nyelv hangzórendszere a történelmi korban jelentékenyebb változáson nem ment át.

Az elmondottakra támaszkodva a *Halotti Beszéd* olvasását következőleg gondolom megállapíthatónak:

Látjátok, feleim, szömtökkal, mik vagymok! Isá por és hamuv vagymok! Ményi milasztben terömtévélélé mü isemökök, Ádámot, és adottá valá neki párádicsomot házoá. És mēnd párádicsomben valou gyimilesiktül monda neki élni, héón tilotaa út ily fá gyimilesétül, gye mondaa neki, mérētt nöm ēnnéik: Isá, ki napon ēmdöl az gyimilestül, hálálnek hálálál holsz. Hádálv holtát terömtévél Istentül, gye feledév. Engedē őrdöng intetvinek és évék az tilvott gyimilestül és az gyimilesben hálálót évék. És az gyimilesnek oly kesertiv valá vizē, hogy torkokát migē szakasztja valá. Nöm héón mogának, gye mēnd ű fajának hálálót évék. Haragovék Isten és vetévél ez monkas világbelé, és lön hálálnek és pokolnek fészé és mēnd ű nēmének. Kik azok, mü vagymok, hogy és tü látjátok szömtökkal. Isá, és nöm iggy embēr mülhatja ez vermöt; isá, mēnd azhoz járrou vagymok. Vimádjok uramk Isten kēgyilmét ez lélikért, hogy jorgasson ű neki és kēgyidjē és bolcsássá mēnd ű bünét. És vimádjok szent) álszin

Máriát és boudog Miháel arkangyelt és mēnd angyēlket, hogy vimádjának éréttē. És vimádjok szent Pétér urat, kinek adott hatalm oudaniā és kētniē, hogy oudjá mēnd ű bűnét. És vimádjok mēnd szentököt, hogy lēgyenek neki segéd uramk szine előtt, hogy Isten ű vimádságok miā bolcsássá ű bűnét és szabadúhá üt ördöng ildetvitül és pokol kinzatvjátül (-tül?) és vezessē üt páradiesom nyúgalmábeli és adjon neki mōnny-oruszágbelē utat és mēnd jouben részt. És kéátsátok Uramkhoz hármül: Kyrie eleison!

Szerelmes brátim, vimádjamok ez szēgin embēr lilkiért, kit Ūr ez napon ez hamos világ timnőczébelől mentē, kinek ez napon testét tömetjők, hogy Ūr üt kēgyilméhel Ábráám, Ízsák, Jákob kebélēben helyhēzjē, hogy bírságnap jutvá mēnd ű szentii és őnöttei közikōn jou felől jokatniā ileszjē üt. És tū bennetők! Clamate ter: Kyrie eleison!

Pogány szokások őseinknél.

Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról.

(Kivonat *Mátyás Flórián* lt. október 11-én olvasott értekezéséből.)

A történeti igazság felderítésére és megállapítására három irányban folytatott vizsgálat szükséges. Egykorú vagy közelkorú feljegyzés; ennek igazolása oklevelekből vagy egyéb feliratokból; végre a hazai adatok egybevetése a világtörténetiekkel.

I.

Pogány szokások őseinknél.

Béla király jegyzője két dolgot jelez, mint pogány szokást őseink műveleteiben: a Vérszerződést és a Lóáldozatot.

1. Vérszerződés.

Jegyzőnk szerint, még az őshazában választja magának fejedelmül Álmost a Hétmagyar, s véreeresztéssel esküszik neki hűséget. „Ekkor az említett férfiak megerősíték a hűségesküt Álmos fejedelem iránt, miután véröket folytatták egy edénybe. Kijelenték azután az esküforma 4-dik pontjában, hogy ha utódaik valamelyike hűtelen lenne a fejedelem személyéhez és háborúságot szerezne közte és rokonai közt, úgy ontassék a bűnös vére, mint az ő vérök ontatott az Álmos fejedelemnek tett eskü alkalmával. (V. és VI. Fej. Font. II. 6—7.)

Ezen pont szerint csak a hat választó eresztett vért az

edénybe; a fejedelem csak ígéretet tett, hogy az eskü föltételeit maga és utódai nevében elfogadja. Mert az esetleg esküszegő fejedelem az 5-ik pontban: nem az általa is történt véreresztésre vonatkozó véres megtorlással, hanem csak átokkal sujtatik.

A jegyző ezen előadása hiányos; mert nem jelzi: mire való a vért felfogó edény? Ha elég biztosíték maga a véreresztés, földre is folyhat a vér. Ezt és az esküforma 5-ik pontját, melyben fölösleges a becsúsztatott: „*alium personarum principalium*“ mondat, kijavítja vala a befejezetlen munka szerzője, ha ideje marad arra.

Bővebb tudomást nyerhetünk a vérszerződésekről, ha megtekintjük a világtörténetben előfordult hasonló eseteket.

A szittyákról írja Herodotosz: „Szövetségkötéskor nagy cserépedényben borral keverik a szövetkező felek szúrás vagy vágással vett vérét, s bele mártva fegyvereiket, átkot mondanak a megszegőre és kiűsszák azt“.

Ismételik röviden a szittyá szokást római írók, Mela és Solinus, bővebben adja Lucianus Toxaris című párbeszédében. Ez a szerződők újjjaiból csepegteti pohárba a vért. De mindhárman megelégednek a borról, mely lehetségessé teszi a véritalt.

A pogány dánoknál Saxo Grammaticus szerint, a szövetkezők nem itták, hanem ruhákra fecskendették állandó emlékül egymás vérét. Az arabok, Herodotosz szerint, éles kövel bocsátanak vért tenyerükből, s evvel a helyszínén felállított hét követ szoktak volt megkenni emlékül.

Az ázsiai kármánok homlokuk vérét csorgatták pohárba, s borral keverve iddógálták. Az örmények, lidiaiak és médusok a mindkét fél által megsebzett ujjaiak vagy karjaikból serkenő vért kölcsönösen nyalogatták. Így írják ezeket Herodotosz, Tacitus és Athenaios.

Az összeesküvők is embervér megízlelésével erősítik meg szerződéseiket; olykor kölcsönös sebzéssel, többnyire idegen emberből vett vérről.

A görög hősvilágban a Lemnoszi nők, Hypsipyle kivételével, legyilkolták az ott talált összes férfi nemet, s tettök végbevitelére elölt „Embervérrel telt poharat hordozának körül, és ivának abból“.

A száműzött Tarquinius római király érdekében szövetkezett Aquilius és társai megölt ember vérével áldoztak. Catilina is bűntársait borral hígított embervérrel itatta. Az örmény Sariaster apja ellen lázadást tervező társait úgy szerződette, hogy jobb kezöket megsebzették, s az abból fakadó vért kölcsönösen szörpölték.

Feltűnő, hogy fejedelem-választásra vagy alkotmányos törvényhozásra szolgáló vérszerződési példát, az őseinkről előadotton kívül, egyetlen egyet sem ismerünk.

Bosszúból történt vérivás. A honszerző Hétmagyarról szóló őshagyomány két egymástól különböző változatban szállott a késő utódokra. A királyi jegyző azt írja, hogy Álmos volt első köztők; öt választák fejedelmül az őshazában Előd, Kund, Ound, Tas, Huba és Tuhutum. Többi krónikásaink úgy vélekednek, hogy midőn a nemzet hazába jutott, csak maga Kund volt még életben, s négy társainak fiai és unokája. Ezek: Árpád Álmos fia, Szabolcs Előd és Lél Tas fiai, végre Gyula Tuhutum unokája. Bulesu magyar ugyan, de Bogát fia, Őrs-ur pedig kún fajzat, kinek apja Oucsád Kiev alatt szegődött Álmos fejedelemhez.

Ezen utóbbi kapitányok közt Bulesut vérengző embernek (vir sanguinis) nevezi jegyzőnk; Vérbulesunak krónikásaink. Kézai okát is adja: „Azt mondják, hogy bor gyanánt itta a német ellenség vérét“. A vérivásban csak a heves viadal közt történt elkeseredés jelképes kifejezését látjuk és könnyörületlen öldöklést értünk alatta. Erre mutat az 1355-ben vívott ütközetben győztes magyarok ily kifejezései a Dubnici krónikában: „iuttátok vérenköt, ma iszjuk vértetek“. Pedig nem ivott vért sem magyar, sem német.

Hanem ittak a bosszús görög zsoldosok Egyiptomban, midőn a szökevény és áruló Phanesz gyermekeit az apa szemeláttára leölték, a vért pedig felfogva borral és vízzel hígították s az edény tartalmából iddógáltak.

2. Lóáldozat.

Két ízben említ jegyzőnk többek által létesített lóáldozatot. Az elsőt Ound, Ketel és Turezol a tarczali hegytetőn, a másodikat Árpád és főemberei mutatták be a magyarok Istenének, midőn Tuhutum, Tas és Szabolcs a Meszes hegységnél kitűzött országhatárról megteszik jelentésöket. E vallási mívelt neve akkorban áldomás, *sacrificium* értelmében. A vendégséget *convivium* névvel jelöli a szerző, s tartama három nap, vagy egy egész hét. Lásd a „Gesta Hungarorum“ 16. és 22. fejezeteit.

A külföldi példák közt első a szittyák Herodotosz idézte lóáldozata. Találunk még Európában a méziaiaknál lóáldozatot ütközet előtt; a rómaiak is Marsnak lovat áldoztak. Ázsiában a perzsák tisztelték ily áldozattal a Napot, s a leölt lovat egészen elégették. Bizonyítja ezt Xenophon a Cyropaediában, és Ovidius Fastor I. 383.

Az indusoknál is előkelő családok áldozata az Aqamedha, mely ma csak jelképes vallási mívelt; hajdan véres áldozat volt. Részletesen le van írva a Rigveda I. 162. himnusában, hol a feláldozott és meg is főzött lovat biztosítja a látnok, hogy lelke nem hal meg, hanem könnyű utakon jut az istenekhez.

A nagy nemzeti éposz a Mahábhárata 14-ik könyve az eljárás módzatait adja elő. Ezen költőnél mennybe juthat ember és állat halál nélkül is. A 17. könyvben meghívja Indra isten ludhisthira királyt magához mennybe, mivel pedig ő vonakodik, mert nem akar megválni hűséges kutyájától; befogadja Indra vele együtt az ebet is a Szvargába.

A királyi jegyző elfeledé nyíltan kifejezni, étkeztek-e őseink a feláldozott ló húsából, vagy perzsa szokás szerint elégették azt teljesen. A vendégeskedések, az áldomásoktól elkülönítve, említetnek munkájában.

II.

Tamás és Roger esperesek a nagy tatárjárásról.

Mindketten egykorúak és részben szemtanúk, mégis mi késő utódok ki tudjuk ma mutatni oklevéli nyomozások alapján tévedéseiket, s képesek vagyunk azokat helyre is igazítani.

1. Tamás azt írja, hogy a király személyesen sietett az ország határait, hogy intézkedjék az ellenséges betörés megakadályozásáról. E nézetet későbbi írók egyike sem vallja. Mindnyájan Rogert követik, ki azt írja, hogy a nádort küldte Béla az északi hegyszorosok eltorlaszolására. Roger javára dönt e kérdésben az a körülmény is, hogy sok teendője akadt akkor a királynak a központban.

2. Tamás nem jól volt értesülve Roger Magyarországon töltött multjáról a tatárjárás idejében. Ő azt hiszi, hogy a *klerikus káplán* Tolet János kardinális ügyvivője volt, ki őt saját és az egyház ügyeiben küldözgette honunkba s ily alkalommal esett tatár rabságba 1241-ben; másfél év múlva pedig kiszabadulva visszatért gazdájához, Jánoshoz, ki őt bemutatatta és előléptetésre ajánlta Inceze pápának.

Ezen állítás czáfolatául kimutathatjuk oklevelekből, hogy Roger a prenestei választott püspök, Jakab de Pecoraria ügyvivője volt már 1233-ban Magyarországon. Ez a Jakab biboros pápai követséget viselt honunkban, Roger pedig mint nagyváradi esperes jutott tatár rabságba. IV. Inceze pápa jól ismerte őt, még Jakab szolgálatában, és érdemeiért kinevezte 1243-ban soproni esperesnek. Tolet János ekkor még egyszerű cisztercezi szerzetes volt, s csak a következő 1244-ben nyert biborosi méltóságot. Mivel pedig követséget nem viselt, nem is volt soha semmi dolga Magyarországon.

3. Roger azt állítja, hogy *csak* ezen három vár: Esztergom, Székes-Fejérvár és a pannonhalmi erődtett monostor menekült meg győztesen a tatárostrom alól. Ez hiányos tudósítás, mert Kemluk váráról oklevélben értesít Béla király, hogy Mátéfi Filep

várnagy ezt a tatár ellen győztesen megvédelmezte. A Némabarátok szépassági kolostorától pedig az oda menekült föld népe verte vissza az ostromló tatárokat, s e hadi tény miatt nyerte a kolostor a Menedék-kő, vagy Lapis refugii nevezetet. A várak száma tehát nem három, hanem öt. Mit Szabó Károly állít a Duna *jobb partján* épen maradt várakról: Trecsénről, Komáromról és Nyitráról, helytelenség, és nem a szóban forgó rovat alá tartozik. Mert először ezen várak nem a Duna *jobb*, hanem a *bal* részén fekszenek, s Komáromot kivéve nem *parti* városok; másodszer Szabó nem hozott fel adatot arra, hogy ezeket a tatár ostromolta. Mert ha ezt nem tette az ellenség, épen maradhattak azok az ország több más váraival együtt. Roger csak a meghiúsult ostromokra figyelmeztet.

De Roger állítása nemcsak hiányos, hanem igazság tekintetében sem állja ki a bírálatot. Roger rabságban volt azon ostromok idejében. Tamás esperes Spalatóban látta a menekülő királyt, s érintkezett udvari és más vele jött embereivel. Mégis csak Esztergom és Fejérvár győztes védelméről teszen említést, s az ezek közelében fekvő Pannonhalma felszabadulásáról mélyen hallgat. Pedig nem valószínű, hogy ha az megtörtént, nem tudták, vagy elhallgatták volna a menekültek; vagy ha közölték, nem tartotta volna Tamás feljegyzésre érdemesnek.

Történetíróink, az egy Katona kivételével, ki tekintettel van Tamás hallgatására, vakon hisznek Rogernak. Hiában fődözte fel Horvát István 1829-ben a pápai oklevelet, melyben maga az apát bizonyítja, hogy a szentmártoni monostort a tatárok lerombolták. Még 1861 után is, midőn azon oklevél akadémiái kiadásban megjelent, ismétli egy hírneves historikusunk a Katonánál kétesnek, Horvátnál tévesnek bizonyult Roger-féle adatot a három fűnmaradt várról. Pedig a soproni esperes azon közlése, hogy a tatárok önként elvonultak Szent-Márton alól, igaz lehet ugyan; de mégis az, hogy oda később visszatértek, éppen úgy mint a multkor Nagyváradra, s úgy lerombolták ott a monostort, mint emitt a várat, kiderül az idézett oklevél szövegéből.

*

Kanonokság, káplánság, esperesség a XIII. században. Rogert nagyváradi kanonoknak nevezték Bonfinitől fogva Szabó Károlyig historikusaink. Velők tart 1896-ban Magyarország történetírója is. Pedig Fejér már 1829-ben kiadta volt a Roger egymásután viselt két esperességére vonatkozó pápai oklevelet, melyből Pauler Gyula tagtársunk 1893-ban kitűntette Roger esperes voltát. De az egyháztörténetben járatlanok ezt számba sem vették, mert úgy vélekedtek, hogy valamint most nálunk a főesperes csak kanonok, káptalanbeli tag pedig csak misemondó

pap lehet, úgy volt ez Roger idejében is, ki mint esperes, nemcsak kanonok, hanem misemondó pap is lehetett. Ezen téves nézeteket egyháztörténeti előadással igyekeztünk helyreigazítani a kanonokság-, káplánságról és esperességről.

Kanonok lehetett azon időben bármely alsóbbrendű klerikus. Egy kalocsai kanonokot aldiakonushoz ezímez IV. Ince pápa. Székesfejérvárott 40 kanonok közt csak 17 misemondó volt 1234-ben. Kiskorú ifjú is lehetett kanonok azon reményben, hogy egykor jámbor és tudós férfiú lesz belőle, mint IV. Orbán pápa írja az esztergomi préposthoz intézett levelében 1264-ben. A kanonok prebendát kapott, s ha némely esperesnek keveset jövedelmezett fekvő vagyona, kanonoki prebendát kaplatott pápai engedéllyel; de ekkor helyetttest kellett tartania, ki olykor a szomszéd egyházmegyében végezte a kanonoki teendőket. Spalatói Tamás bizonyítja, hogy ő választás alkalmával együtt szavazott ugyan a kanonokokkal; de ezek teljes számmal huszan voltak és ő nem tartozott hozzájuk. Valamint tehát Tamás esperest nem lehet spalatói, úgy Roger esperest sem lehet minden ok nélkül nagyváradi kanonoknak nevezni.

A *káplán* azon században nem lelkeszi teendőkkel foglalkozó segédpap volt. hanem rendeletek fogalmazásával és végrehajtásával, jövedelmek beszerzésével megbízott alsóbbrendű klerikus. Így III. Honorius 1215-ben Acontius aldiakonust, mint káplánját bizza meg, hogy hajtsa be a magyar egyháznagyoktól a köteles római adót. Ezen római adócensus, mint új és nehéz teher miatt sóhajt fel Béla király névtelen jegyzője, hogy Pannónia földje a rómaiak legelője és rómaiak táplálkoznak Magyarország javaiból. Ezt ő csak 1215 körül írhatta és nem IV. Béla halála után 1270-ben, mikor ez az adózás már megszokott dolog volt.

IX. Gergely János káplán által vizsgáltatja, helyesen történt-e a fejérvári prépost-választás. Királyaink udvari irodája is *capella* nevet viselt a 12-dik században, főnökét pedig „capellanus, comes vagy magister capellae“ néven említik az oklevelek. III. Honorius 1222-ben János notáriust a király klerikusának nevezi. Fönmaradt maig ezen nevezet a franczia és angol nyelvben *clerk* kifejezéssel, s ezt a szótár *scriba*, *notarius* szókkal értelmezi. Kézai is IV. László király notáriusa, nem *udvari papja* volt, mint Szabó Károly véli, mert ő francziásan: „*fidelis clericus ejus*“. Különbőség volt egyébiránt a klerikus és a presbyter között. mert ezeket az 1222-ki pápai oklevél is megkülönbözteti: „*Presbyteros et clericos ipsius terrae*“.

Az *esperes* (archidiaconus) a 13-dik században felügyeletet gyakorolt az összes megyei vagy kerületi papság felett, és a püspököknek esetleg vikáriusa, rendesen pedig ellenőre volt. Neve mutatja, hogy ő csak diákonus, nem pedig misemondó pap, sacer-

dos vagy presbyter. Hivataláról ezt olvassuk IX. Gergely decretálisaiban: „A római rendszabály szerint az esperes, püspöke után, a legnagyobb, s magának a püspöknek helytartója; kinek nagy gondot kell fordítania mind a papokra; mind egyházaikra; mert számot fog adni Istennek azokról ítélet napján. Decretal. LXXIII. De officio. Archidiaconi c. 7.

Az esperest a káptalan választotta, a püspök pedig hivatalából tetszése szerint le nem tehetette. Szabadulni akart egykor. Natális salónai érsek alkalmatlan ellenőrértől, Honorátus esperestől, s rábeszélte, hogy szenteltesse fel magát presbyterré. Midőn ez megtörtént, kiadott rajta, mondván: „Presbyter nem viselhet diakonátusi hivatalt“. De a pápa visszahelyezé mégis Honorátust hivatalába.

Pápa vagy pápai követ káplánja, ügyvivője is lehetett az esperes. Így IV. Kelemen 1266-ban Demeter mestert, esztergomi esperest nevezi ki káplánjának. Hogy ez nemcsak titulus, hanem tényleges hivatal volt, kitűnik abból, hogy a biboros püspökök is használtak ily káplánokat. Ilyen volt Roger, és utána Robert pécsi esperes, ki 1264-ben a prenestei püspök ügyvivője. Végre Roger olasz Benevent vidéki, Tamás pedig spalatói, tehát magyar uraló város szülöttje volt, mint önmaga bizonyítja.

*

Mivel a tévedés emberi dolog, az útbaigazítás is felebaráti kötelesség, s a túlságos érzékenykedés e miatt nem dicséretes dolog. Illendő volna, hogy a tévedő megköszönné útbaigazítójának a szivességet, s ne viszonzná azt haraggal és gyűlöléssel. Hasonlít a tudomány hasznos növényekkel beültetett kerthez. Mi lesz e kertből, ha ott büntetés alatt tilos a felburjánzott haszontalan fűvek kigyomlálása?

Pályadíjak keveset lendítenek tudományos állapotaink javításán. Harmincz éve mult, hogy az egyetemi pályadíjat megnyerte Vass József tagtársunk azért, mert kimutatta, hogy királyi jegyzőnk *csak* I. Béla notáriusa lehetett. Manapság mégis a történet rendes tanára és egyetemi tanítványai IV. Béla udvarában működtetik a „Gesta hungarorum“ szerzőjét.

Történeti kútfők ismertetésére is volt pályázat, de eredményének nem nagy hasznát láttuk. Mert azon száz és több év óta divatozó nézet, hogy a bécsi udvari könyvtárban Kézai munkájának egy harmadik codexe is létezik, és hogy ezen codexet Endlicher ki is adta, föntartotta magát nálunk pályázat után is egész napjainkig. Csak tavaly közölt egyetemünk egyik híres tanára hasonmást ama codexek első lapjáról, Kézai szerzőségét állító felirattal. Pedig az a lap a Sambucus-féle codexhez tartozik, mely a Kézai prologusán kívül csupán a Budai krónika

másolatát tartalmazza. Endlicher eljárása okozta e félreértést, ki a bécsi kézirat megígért szövege helyett Horányi nyomtatott másolatával kedveskedik a „Monumenta Arpadiana“ czimű könyvben hiszékeny olvasóinak.

Böven értekeztünk mi ezen irodalmi ámitásról 1883-ban a „Historiae hungarica Fontes domestici“ II. kötete előszavában; de történetiróink némely kitünősége nem szerzett még magának tudomást felőle.

Végre is kérnünk kell Akadémiánk intéző köreit: szervezenek állandó bizottságot, ki a históriánkban időnként sikerült megállapításokat regisztrálja és jelezze az írói közönségnek. Mert alig lesz egyhamar alaposan megírt hazai történetünk, ha a közölt felfüdüzések *nyilvántartás hiányában* minduntalan nyomtalanul elenyésznek.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ folyó évi október hó 15-én megjelent 4. száma első helyen nekrológot tartalmaz Pulszky Ferenczről. — Br. Miske Kálmán „Edények és bronzemlékek a velem-szent-vidi őstelepről“ czimű dolgozatában egy őskori lakóhely és kiterjedett öntőműhely emlékeit mutatja be. — Dr. Pósta Béla „A lovasberényi (Fehérm.) úrnatemetőt“ írja le, részletesen megismertetvén az itt előkerült őskori edényeket. — Dr. Józsa András a „Szabolcsmegyei őshalmokat“ veszi vizsgálat alá. E halmok nem egyebek ősi sírhalmoknál s nem földtani képződések, mint Szabó József hírneves geologusunk állította. — Ezután Herepey Károly „Skytha leleteket“ ismertet. Ezek az idén Nagy-Enyeden kerültek felszínre. — Dr. Finály Gábor „Négy Minerva-szobrocskát“ mutat be, melyek egyike Kolozsvártt, másika a kolozsmegyei Ugruczon, harmadika és negyediké Ó-Szőnyön került felszínre. — Lehoczky Tivadar „Germánok emlékei Munkácsnál“ czimű közleményében quád-markomann nyomokra mutat rá. — Varju Elemér „A győri székesegyház középkori sírköveit“ írja le. A három sírkövet bemutatja rajzban is, s kettőről kideríti, hogy a Salamonai Bereczk prépost (1331—1364) és a Miklós ceretai püspök († 1428) hamvait jelölte. — Mihalik József „Felsőmagyarországi régi harangok és harangöntők“ czimű tanulmányában a kassai harangöntő ipar történetéhez szolgáltat adatokat. — Hpl. bemutat egy „Emlékérmet báró Berzeviczy Mártonra 1585-ből“. Berzeviczy Márton előbb a kir. magyar kancelláriánál hites jegyző volt s II. Miksa király udvarnokává nevezte ki. Végre mint erdélyi kancellár Báthory István udvarába került s elki-sérte Lengyelországba is, hol lovaggá, báróvá és stargardi kapitány-ná lett. Neve ismeretes volt a tudományos körökben is. Meghalt

1596-ban. A tiszteletére készült emlékérem 1585-ből való. — A *Levelezés* rovatban Darnay Kálmán sümegvidéki leletekről, Fetter J. Ferencz szilágysági régiségekről, dr. Könyöki Alajos a rékási sírleletről, dr. Jósza András a mándoki honfoglaláskori leletről, Halaváts Gyula a mező-somlyói várról, Mihalik Sándor a resiczai régi magyar templomromokról, Csoma József a lázonyi síremlékekről közöl tudósítást. Végül Kropf Lajos „Balbinus tudósítása a régi kún irás állítólagos maradványairól“ szóló czikkében a morva jezsuita író azon adatával foglalkozik, mintha az 1235-ben Morvaországban IV. Béla király kíséretében járt kúnok írásjelei még 1677-ben meglettek volna az Evancziczról és az oslovani zárdától nem messze fekvő templomban. Kropfnak a helyszinén tett tudakozódására kiderült, hogy a síremlékek, melyeken az ismeretlen formájú írásjelek voltak, az Ivancsicz közelében fekvő Ržeznovitz helység templomában lehettek, a hol még most is be van falazva egy ilyen rejtélyes kő. Ennek betűjegyei azonban nem hasonlítanak a csíkszentmihályi felirat betűihez s némelyek ősrégi glagolita betűket látnak benne. Az illető templomot e század eleje körül átépítették s ekkor pusztultak el a Balbinus-látta sírkövek is. — Az *Irodalom* rovat a következő könyvismertetéseket adja: „A nagyváradi püspökség egyházi emlékeinek statisztikája“, ism. Gohl Ödön; „Magyar Iparművészet“, „Adamklissi“, ism. mp.; „A német császári archaeol. intézet évi jelentése“, ism. Hpl.; Cumont „Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra“, ism. h. j. — A *Különfélék* tartalma: Balatoni múzeum, A győri múzeum, Moholi lelet, közli Dudás Gyula; Római felírású kő Szamos-Ujvárról, közli Ornstein József.

2. A BUDAPESTI SZEMLE okt. füzetének tartalma: Marczali Henrik a *Magyar birtokviszonyokról* (1711—1740) értekezik. Az egész politikai és társadalmi állapot különössége a Rákóczi-forradalom lezajlása után abban áll, hogy folytatják a harcztot a kurucok ellen, akkor is, mikor azok már rég letették a fegyvert. A Nádasdy-Zrinyi-féle összeesküvés, a bujdosók, Thököly fegyverfogása óta majdnem egy félszázadon át tartanak a fölkelések, szaporodnak a proscriptiók. Az elitáltak javai a királyi kincstárra szállanak. A töröktől visszafoglalt birtok szinte uratlan, mikor azt a császári és királyi seregek meghódítják. Arra is ráeszi kezét a királyi fiscus, legalább addig, míg a törvényes birtokos nem jelentkezik. A Rákóczi-forradalom újabb kiterjedt birtokszerzésre szolgáltatott alkalmat, s a próbált híveknek martaléka óriási volt. Pénzen is szereztek sokan új birtokot, részben a kamarától, részben a német adományosoktól. Ezek szívesen váltak meg magyarországi jószágaiktól. A vételeknél nemcsak a király kegye döntő, hanem a kamarai tisztviselőknek gyakran önérdékből sugalt jó akarata is. Így a földbirtok éppen nem volt biztos kezekben. Nem is szabad azon kor társadalmát valami megállapodottnak, a birtokállapotot rendezettnak képzelnünk. — Forster Gyula a *katholikusok*

autonomiájáról szóló tanulmányát folytatja. — Schmidt Sándor a *természet-kutatásról* szóló cikkében a kristálytan fejlesztésére vonatkozó kutatásokat ismerteti, a legrégibb időktől kezdve. E tan fejlesztésében ez évszázad első harmadában bizonyos megállapodás következett be. Azonban e század második felétől kezdve ismét új és sikerekben nem kevésbé gazdag időszak nyílt meg. Tudjuk már azt, hogy a kristályoknak szemmel soha meg nem látott legparányibb részecskéi milyen szabályosságokkal rendeződhetnek egymás mellé, látjuk a kristályok szabályos belső szerkezete és az ő összes physikai sajátásai között fönnálló bámulatos összefüggést. Azt is tudjuk, hogy nem a külső alak lényeges jegye a kristályoknak, sőt inkább ez a szabályos külső csak külső kinyomata a szabályos belső szerkezetnek, hogy a kristályok lényege az ő szabályos belső szerkezetükben van. — Gruber Lajos az *anthropometriai mérések* czimen azt az eljárást ismerteti, melyet a törvényszékek alkalmaznak, legújabbban, hogy a gonosztevőkről a fölismerés biztos adatait megőrizzék. Ez abból áll, hogy a test egyes tagjainak hosszát, területét megméri, minden jegyét följegyzik. — A szépirodalmi részben van Elliot György a *vizi malom* regényéből a tizedik közlemény Váczy János fordításában. — Vay Aladártól *Ha rád tekintek* kezdetű eredeti költeménye, továbbá Heredia öt szonetje Vargha Gyula fordításában. Vári Rezső a *philologiai szövegkritika fogalma, módszere és feladatairól* értekezik. Az *Értesítő*-ben Lampérth G.: Első könyvem, Vögl W.: Raffael u. Donatello és Wass M.: Székely Mózes élete című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi október hóban megjelent 4-ik füzetében Koncz József „Báthory István király hadjárata az oroszok ellen 1580-ban” című dolgozata bemutatja az egykorú Gyulai Pál erről irt latin munkáját magyar fordításban. E munka egyetlen ismert példányát a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őrzi s 21 lapra terjed; címe: „Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum, Anno 1. 5. 80. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Helti 1. 5. 81.” — Bodnár István befejezi „A győri esata 1809. június 14-én” című dolgozatát. Ebben a csapatok felállítását és magát az ütközetet írja le. — Dr. Komáromy András folytatja és befejezi a „Balassa Zsigmond hűtlenségi pörére” vonatkozó adatok közlését. A kihallgatott tanúk vallomása bőséges anyagot nyújtott ahhoz, hogy Balassa Zsigmond hűtlenség miatt kereset alá vonassék, de az udvar, különféle okokból, sokáig halogatta a pör felvételét, úgy hogy a főúr ellen csak 1618-ban adták ki az idéző parancsot. A pozsonyi országyűlés azonban, kivált a vármegyék gyakori sürgetésére, közbenjárta a királynál s II. Ferdinánd trónraléptével, negyedfél esztendei rabság után, 1619. szeptember havában, erős reversalis mellett végre szaba-

don bocsáttatott. De már akkor tájban Bethlen Gábor hadai előzőnlötték az országot, és Balassa attól való féltében, hogy a fejedelem most kitölti bosszúját rajta, kénytelen-kelletlen letette a hűségesküt. Bethlen azonban nem gondolt bosszúra, sőt inkább le akarta magának kötelezni a főurat és 1619. nov. 20-án kelt levelében különösen meghívta őt az országgyűlésre. De Balassa, a multak szomorú tapasztalatain okulva, nem vett részt többé az országos ügyekben s 1623. február havában meghalt. — É b l e G á b o r „Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben“ című tanulmányának harmadik és befejező közleményét tartalmazza a füzet. A gr. Károlyi család levéltára alapján írt dolgozat sok eddig ismeretlen részletet tartalmaz Mária Terézia korából. — I l l é s s y J á n o s „A nádor huszárezred szerepét ismerteti a hétéves háborúban“. Az ezred 1756-ban jász-kúnokból állított s eleinte insurreccionális jellegű volt; azonban 1763. végén a nádor közbenjárására állandósított. A hétéves háború folyamán ezredesei voltak br. Orczy Lőrincz és Török András; őrnagyai sorában ott találjuk gr. Gvadagni Józsefet. — A *Tárca* rovatban közli a füzet ő felsége a király f. évi szept. 25-iki elhatározását a tiz szobor felállítása tárgyában s kiemeli e fejedelmi tény nagy jelentőségét. — A Hadtörténelmi Apróságokban a következő kisebb cikkeket közli: „Egy császári követség a portához 1564—1565-ben“, közli G ö m ö r y G u s z t á v; „II. Rákóczy György fejedelem néhány levele 1658-ból“, közli K. J.; „Koppány megrohanása 1587-ben“; „Haller János levele gr. Rédey Lászlóhoz“, közli K. J.; „A füleki várórség panaszai 1669-ben“, közli dr. Merényi Lajos; „Hadi szabályzatok a XVIII. század első felében“, közli G ö m ö r y. — Az irodalmi rovatban ismertette vannak: „Magyarország 1848—49-iki függetlenségi harcának katonai története. Írta B. J. II. kötet“; Éble Gábor munkája: „A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája“; Dr. Oscar Malmström: „Nils Bielke och kriget mot Turkarna 1684—1687“ című művét ismerteti K r o p f L a j o s. — A füzethez József főherczeg nádor arcképe van mellékelve.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi negyedik füzetében dr. B a d i c s F e r e n c z befejezi Pápay Sámuelről „Az első magyar irodalomtörténetíró“ czimen írt értekezését. Pápay megérte még a magyar tudós társaság megalapítását s alapítókéje gyarapítására ezer ezüst-forint alapítványt tett. Meghalt 1827. május 31-én. — Ezután T h u r y J ó z s e f fejezi be „Krónikáink és a nemzeti hagyomány“ című dolgozatát. Részletesen megvizsgálván, hogy hazai krónikáink mit és mennyit tudnak a magyarok őstörténeteiről a mi hazánk elfoglalása előtt, arra a kettős eredményre jut, hogy azok nem „mesevilágban“ élnek és nem olyan „hasznavehetetlenek őstörténetünkre nézve“, a mint a német történeti iskola és annak növendékei szeretnék elhitetni a világgal; s hogy tartalmukból éppen azok a részek a legbecsesebbek történelmi szempontból, melyeket a nemzeti hagyománya-

ból vettek át — Nagy Iván „Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása“ czímen a Murányi Vénus híres dalnokának pályájához szolgáltat ismeretlen adatokat. Irodalomtörténet-íróink eddig azokra az adatokra támaszkodtak, melyeket Dugonics András használt föl „Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai“ című 1796-ban közrebocsátott kiadványában. Dugonics elmondja Előintésében, honnan vette adatait és mik voltak az ő forrásai. Landerer Mihály megbízván őt Gyöngyösi összes műveinek kiadásával, ő „gondolatait arra fordította, hogy a nevezetes verselőnek életét is előadhassa.“ Megkérte tehát a Gömör vármegyében birtokos Kornis József hétszemélyes táblai bírót, hogy ne sajnálná neki azon vármegye jegyzőkönyveiből megszerezni a Gyöngyösi Istvánról szóló adatokat. Kornis meg is tette; megkérte Szatmári Király Miklós alispánt, ez pedig megbízta a levéltárnokot, hogy a mit talál Gyöngyösi István nevére vonatkozót a jegyzőkönyvekben, azt írja ki. Ez is teljesült. Így jutott Dugonics az ő adataihoz. Természetes, hogy a levéltárnok, a mit talált egyre-másra a jegyzőkönyvekben a Gyöngyösi vagy Gyöngyösi István nevére, azt kiírta, bizonyára minden utasítás, minden összevetés és tekintet nélkül arra, illeti-e az éppen Gyöngyösi Istvánt a volt alispánt? vagy egy más Gyöngyösi családbelire vonatkozik? Ezekből az adatokból kellett Dugonicsnak megírni Gyöngyösi életrajzát. Nagy Iván bejárta Rimaszombatot, Rozsnyót, Csetneket, Krasznahorkát stb., kutatást indított az országos állami, az egri, jászói, leleszi, nagyvárad, székesi volt hiteles helyek levéltáraiban, valamint néhány magán-család levéltárában is. Ezekből szerzett adatok alapján állítja azután össze Gyöngyösi életpályáját. — Az *Adattár* tartalma a következő: „Döbrentei Gábor levele Bolyai Farkashoz“, közli K o n c z J ó z s e f; „Adatok Listi László életéhez“, közli dr. K o m á r o m i A n d r á s; „Fábián Gábor levelei Édes Alberthez (VI. közl.)“, közli L é v a y J ó z s e f; „Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz (X. közl.)“, közli dr. R é c s e y V i k t o r; „Tompának egy fiatalkori verse“, közli H e l l e b r a n t Á r p á d. Majd a Henrich Gusztáv szerkesztésében megjelenő „Régi Magyar Könyvtár“ van ismertetve s végül „Ad vocem“ című cikében S z. Á. mutatja ki, hogy a s z i t t y a i, s z i t t y i a szokat Dugonics csinálta. — A füzethez Repertorium és az egész évfolyamra szóló név- és tárgymutató van csatolva.

5. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ f. évi augusztus havi füzetében *Herczeg Ferencz* dr. „Fiume áru és hajó forgalma az 1896-ik évben“ czim alatt értekezik. A tervszerű és öntudatos tevékenység mellett, a melylyel kormányozatunk tengeri kereskedelmünk megteremtésén és föllendítésén mindenha munkálkodott, szinte érthetetlen az a mellőztetés, a melyben a fiumei áru- és hajóforgalomra vonatkozó statisztikának ügye napjainkig részesül. Már korán gyűjtettek ugyan adatok a fiumei forgalomra vonatkozólag, ez adatok azonban nem dolgoztattak fel eléggé használható alakban, mindennekeftől pedig nélkülözték a

teljes megbízhatóságot. Csak legújában, 1895. év végén nyert a fiumei forgalom statisztikája megfelelő szervezetet, midőn külön hivatal. az országos m. kir. statisztikai hivatal egy kirendeltsége állíttatott fel, a mely ez idő óta a fiumei forgalomra vonatkozó mindennemű adatot rendszeres ellenőrzés mellett gyűjt és állít össze. Az adatok az országos statisztikai hivatal által főbb vonatkozásokban havonként állíttatnak össze és közöltetnek, teljes részletességgel legújában az egész évre vonatkozólag dolgoztattak fel. A feldolgozás messze menő részletességgel ad számot a fiumei áru- és hajóforgalmáról; első sorban tengeri áruforgalmáról, a melyet mind mennyiség, mind értékre nézve, származási és rendeltetési országok, hajónemek, és a fontosabb árukat illetőleg hajózási vállalatok szerint is részletezve, mutat ki. Számot ad továbbá a hajóforgalomról lobogók és hajónemek, származási és rendeltetési országok hajózási vállalatok szerint, valamint számot ad végül Fiume vasúti áruforgalmáról és származási és rendeltetési országok szerint. Az adatok szerint 1896-ban a behozott áruk mennyisége 412 m. mmászát, értéke 45'19 m. frtot tett, a kivitt áruk mennyisége viszont 5'16 m. mm.-ra rugott 48'54 m. frt értékben. A behozott áruk között legfőbbek voltak: a bor (11'27 m. frt) mely kizárólag Olaszországból és Dalmáciából jött be, a dohány (5'52 m. frt) a mely főleg Törökországból, a nyers juta (3'37 m. frt) a mely Brit-Kelet-Indiából hozott be, továbbá a kávé (3.30 m. frt) a hántatlan rizs, a pamutfonál, nyers kőolaj, nyers pamut és nyers vas. A kiviteli áruknál legfontosabbak a liszt (12'94 m. frt), a mely főleg Angliába, a nyers cukor, a mely legnagyobb részt az Egyesült-Államokba, a dohány (4'61 m.), a mely csaknem teljesen Franciaországba vitetett ki, továbbá a keményfadeszkák és léczek, és még mintegy öt áru, a melyek 1 m. frtot meghaladó értékben vitettek ki. Országok szerint Fiuméba Ausztriából hoztak be legtöbbet (11'33 m. frt), azután Olaszországból (10'04 m. frt). Az Ausztriából való behozatalt csaknem egyenlő arányban osztrák és magyar hajók közvetítik, az Olaszországból való áruknak $\frac{2}{3}$ -át olasz hajók, de jelentékeny részt magyar hajók szállították. Jelentékeny még a behozatal Brit-Kelet-Indiából — főleg angol, a másod sorban magyar hajókon — továbbá Török- és Oroszországból. A kivitelnél Nagy-Britannia áll első helyen, (10'21 m. frt) — főleg angol, másod sorban magyar hajókon — következik a Franciaországba való kivitel (8'97. m. frt), a melynek zömét magyar lobogójú hajók közvetítették, azután az Ausztriába irányuló (7'50 m. frt) főleg magyar hajókon, és végül az Olaszországba való (6 m. frt), a melynek nagyobb részét magyar, kisebb részét olasz hajók közvetítették. A forgalmat hajózási vállalatok szerint tekintve, azt találjuk, hogy az idegen hajózási vállalatok vannak fölényben; a behozatalnál 66, a kivitelnél 45., az összes forgalomnál 54. % esik az idegen vállalatokra, melyek között az angol vállalatok állanak legelől (az összforgalomban 19'5%-kal részesedve) azután következnek az olasz vállalatok (18 $\frac{1}{2}$ %) az osztrákok

(közel 14%-kal). A hazai vállalatok az összforgalomnak 45·5%-át közvetítették, az Adria 27·5, a magyar-horvát társulat közel 9%-át. A hajóforgalmat illetőleg az érkezett gőzösök száma 4665 volt valamivel több, mint 1 m. tonnataralommal, a vitorlásoké 1492, 109 ezer tonnával. Az előző évekkal szemben a gőzösök számánál és tonnataralmánál emelkedés, a vitorlásokénál ellenben csökkenés mutatkozik, a vitorlások jelentősége tehát a gőzösökkel szemben állandóan háttérbe szorul. A gőzösöknek csaknem 95%-a terhelve érkezett, a vitorlásoknak azonban csak 77%-a. Az érkezett hajóknak legnagyobb része magyar lobogót viselt, tonnataralom szerint azonban a hazai hajók (46%) háttérbe szorulnak az idegen hajók mögött. — Az „*Irodalmi Szemlében*“ y. a Matlekovits Sándor szerkesztésében „Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezeréves kiállítás eredménye“ czimen megjelenő mű 1-ső kötetéről számol be. — Bokor Gusztáv Jellinek Lajos és Gonda József „A magyar vasutak díj szabás-ügyének fejlődése 1846-tól 1896-ig“ czimű művét, r. — C. Hugo-nak „*Städteverwaltung und Munizipal-Sozialismus in England*“ czimű könyvét ismerteti. — A „*Statistikai Értesítő*“-ben Buday László dr. „Házassági perek az új házasságjog első esztendejében“ czim alatt részletes rajzát adja az 1896-ik évi elválásoknak, Bokor Gusztáv Oroszország az 1897. évben megtartott első népszámlálásának szervezését és főbb eredményét ismerteti, Fenyvessy József dr. az ausztriai Raiffeisen-féle kölcsönpenztárakról ír. — A füzet 6 oldalra terjedő *Könyvszemle* után a magyar közgazdasági társaság *Értesítőjé*-vel zárul.

6. A MAGYAR NYELVŐR VII. füzetében Patrubány Lukács a *bűn* és a *bocsán*, *bocsát* szónak eredetét magyarázza. Szerinte a *bűn* egy föltehető perzsa **vina* alakra utal s az új perzsában mutatkozó *v > b* hangváltozásnál fogva közvetlenül egy *bina* alakból származhatott (vö. *bín* a régi nyelvben); a *bocsát* és a *bocsán*-at, *bocsánandó* szavakban még megőrzött régi *bocsán* ige pedig a török *boşatmak*, *boşalt-mak* elbocsátani és *boşan-mak* elválni (faire divorce) igeiknek másai, míg a *búcsú*, melyet eddig a *bocsát*-tal rokonítottunk, a török *bul-mak* „találkozni“ ige származéka, tehát eredetileg találkozt jelentene. — Joannovics György folytatja „Birtokos és dativus“ cz. cikkét. — Hevess Kornél az úgynevezett makaróniszókra idéz több példát, főkép a latin képzővel ellátott magyar szókat állítván össze, mint *patvaria*, *gabonórium* (gabonapálinka MTsz.), *vizsgámentum* stb. — Bartha József a „czím és rangsor“ kérdését fejtegetvén, azt állapítja meg, hogyan kell a czímet és rangot a nők neveinél alkalmazni; ha ugyanis a nő rangja nagyobb a férjeénél, akkor így kell írunk: *Almássy Sándor grófné hercegnő* (vagy a nő nevét is kitéve: *Almássy Sándor grófné, Esterházy Amália hercegnő*), *Tisza Kálmánné grófnő* (vagy: *Tisza Kálmánné, Degenfeld Ilona grófnő*); ha pedig a nő férjével egyenlő vagy alacsonyabb rangú, akkor így:

Bercsényi Sándor grófné (vagy a nő nevének kitételével: *Bercsényi Sándor grófné*, *Almássy Ilona grófnő*), *Károlyi Imre grófné bárónő* (vagy: *Károlyi Imre grófné*, *Majthényi Piroska bárónő*), *Ambrózy István báróné* (vagy: *Ambrózy István báróné*, *Antalfy Melinda*). — *Király Károly* „Nyelvújítási adatok“ czim alatt egy több füzetre terjedő sorozatot kezd meg azon új szavainkról, melyeknek alkotóját megállapíthatta; e füzetben mintegy 90 ma is használatban levő új szónak adja gazdáját és mondja el történetét. — *Füredi Ignác* „Egyről-másról“ czim alatt néhány idegenszerűséget ró meg, — *K* pedig a nagy kezdőbetűk sűrű használata ellen kel ki; fölveti a kérdést, nem kellene-e a czimekben, megszólításban és kettőspont után a nagy betűk használatát egyáltalában kerülni? — Az *Irodalom* rovatban *Zlinszky Aladár* *Géczy István* *Gyimesi vadvirág* cz. népszínművét bírálja s megrója virágos, keresett nyelvéért, mely nem lehet hű tükre a népszellemnek; *Kiss Ernő* pedig dicsérőleg nyilatkozik *Béldi Mihálynak* „A magyar helyesírás és a helyes magyarság“ (*Nagy-Kanizsa*, 1896) czimű könyvecskéjéről. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Magyarázatok, helyreigazítások. Idegen események, fattyuhajtások. Egyveleg (az alföldi tótságnak nyelvében levő számos magyar szóról). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népvilághagyományok.

Ugyanezen folyóirat VIII. füzetében *Sebestyén Károly* „Homeros-fordítások“ cz. cikkében Homerosnak hexameterben való átültetése mellett tör lándsát s egybevetvén *Baksay Sándornak* alexandrinos és *Kemp Józsefnek* hexameteres fordítását, úgy találja, hogy bár a *Baksay* kísérlete van hivatva a farsasztó és untató Homerosot kedvelteté s élvezetessé tenni: *Kemp József* fordítása mégis homerosibb, hívebben tükrözi az eredetinek szellemét. — *Balogh Péter* a „határozók osztályozásával“ foglalkozik. Tanulmányának ez első részében előbb az eddig fölmerült osztályozásokat bírálja, melyeknek az a hibájuk, hogy a határozókat nem közös alapon osztályozzák (egyrészt a *hely* és *idő*, másrészt az *eredet* és *vég* alapján), nem egyenlő rangú fogalmakon alapulnak (*hely*, *idő*, *körülmény*, *mérték*, *hasonlítás* stb.), sőt néha egészen erőszakosak. Majd a maga rendszerének kifejtésére térve át, általában két főcsoportra osztja a határozókat: a) azokra, a melyek első sorban a *létezőt* (vagyis az alanyt) és b) a melyek a *cselekvést* (vagyis az állítmányt) határozzák meg. A létezőre (alanyra) vonatkozó határozók az alanynak vagy *ideiglenes állapotát* (állapothatározók) vagy *helyzetét* (helyzethatározók) jelölik. Ez utóbbi új kategóriába azon határozókat sorozza, a melyek tulajdonkép szintén állapotot jelentenek, de már átmenetül szolgálnak a helyhatározóhoz (pl. *barátjával* sétál, *térdén* áll, *kézén* van, ne legyen harag *köztünk* stb.). — *Simonyi Zsigmond* a június hóban elhunyt magyar polyhistornak, *Brassai Sámuelnek* szentel kegyeletos sorokat, különösen mint magyar nyelv-

vészt méltatván őt. — Király Károly folytatja „nyelvújítási adatait“ (I. főtebb). — Munkácsi Bernát Patrubány Lukácsnak a *tárkány*, *dévaj*, *bűn* és *bocsát* szókról adott magyarázataira tesz helyreigazító és kiegészítő észrevételeket. — Vida Sándor a *taval* szóról mond új etymológiát, mely szerint így elemzendő: *tav-al* s előtagjában a több ugor nyelvben előforduló *taka*, *taga* „posticus, hinter“ szó lappang, ugyanaz, a melynek magashangú változatát a *tegnap* előrése mutatja; utótagja pedig az osztják *al év* szónak mása; a mint tehát *teg-nap* a. m. a megelőző nap, a *tav-al* (**tag-al*) is eredetileg „közvetlenül megelőző évet“ jelent. — Vozári Gyula „Kemény Zsigmond szókincseiből“ közöl érdekesebb adatokat. — A Magyarázatok, helyreigazítások között Jókai Mór és Beödi Gyula az *abcszug* szó eredetét mutatják ki; e szerint az *abcszug* a makaó és nasivasi nevű játékok műszava s innen terjedt el mai lehurrogató értelmében. — A Népnyelvhagyományok rovatából megemlítjük Terebesi László nagyobb közleményét, melyben a *ruházatok* népies neveit a Nyelvőr 25 évfolyamának adataiból egybeállítja.

Ugyanezen folyóirat IX. füzetében Balogh Péter befejezi a határozók osztályozásáról szóló cikkét, teljesen kifejtve a maga rendszerét. E szerint a határozók két főcsoportra oszthatók, ú. m.: 1. a *cselekvésre* 2. a *létezőre* vonatkozó határozók; amazok négyfélék, ú. m.: a) *helyhatározók*, b) *időhatározók*, c) *módosíthatározók* és d) *tárgyhatározók* (így azon határozókat nevezi, melyeket az eddigi rendszerek *kiegészítő*knak, *vonatok*knak vagy *függő határozó*knak neveztek, pl. bizik *vkiben*, hasonlít *vmihez*, gondolkodik *vmín* stb.); a létezőre vonatkozó határozók pedig kétfélék: a) *helyzethatározók* és b) *állapothatározók*; valamennyi határozót aztán az irányjelölés szerint az eddigi hármas (*hol?* *honnán?* *hova?*) főosztás helyett négy csoportba osztja: α) *tartam* (*hol?* *mikor?* stb.), β) *eredet* (*honnán?* *mitől* fogva? stb.), γ) *vég* (*hova?* *mire?* stb.) és *mérték* (*meddig?* *mennyire?*) alapján különböztetvén meg őket. — Patrubány Lukács a *pajtás*, *harács*, *ördög*, *kis*, *kicsi*, *ész*, *szeret*, *szerelem*, *tej* és *hét* szóknak eredetét magyarázza. A két elsőt a törökből, a *kis*, *kicsi* és *ördög* szót a perzsából (az utóbbit ebből * *aíro deng* „házi manó“, tulajdonkép „a ház gonosza“), a *szeret*, *szerelem*, *tej* és *hét* szókat az örmenyből származtatja, az *ész*-nek pedig a zendből mutatja ki eredetijét. — Király Károly folytatja Nyelvújítási adatait (I. fönt.) — Thalóczy Lajos közli, hogy V. Alfonz aragon király udvari bolondja Tallander Antal, katalon népies nevén Mossén Borra egy 1417-ben kelt levelének utóíratában két magyar kifejezést is följegyez, a melyeket Zsigmond király udvarában hallott, ezek: *sequin aqueb* vagyis szegény aggeb, és *beyl ca achat*, valószínűleg: melyik az atyád? — Vozári Gyula folytatja Kemény Zsigmond *Gyulai Pál*-jából való szótárlózatát. — Az Irodalom rovatban Melich János behatóan ismerteti Heyden Sebald *Puerilium Colloquiorum formulae* című mun-

kájának (1531.) magyar szövegét, melyet a Nemzeti Múzeumban őrzött egyetlen példányból Dézsi Lajos tett közzé, bevezetéssel és jegyzetekkel, az Irodalomtörténeti Közleményekben és külön is. Melich egyúttal azt is megállapítja, hogy e magyar szöveg Sylvestertől származhatik ugyan, a mit Dézsi Lajos vall, de némely jelenségekből következtetve, egy más nyelvjárást beszélő magyar ember is rajta hagyta munkája bélyegét. Ez ismertetést bővebb kivonat követi V o l f Gy ö r g y n e k *A honfoglaló magyarok műveltsége* című akadémiai előadásából (I. Akad. Értesítő 90. füz.), végül Jenő Sándor védi Géczy István Gyimesi vadvirágát Zlinszky Aladár bírálatával szemben. A kisebb rovatokban K a r d e v á n K á r o l y összeveti a *nevetés, takarékoság, bátorság és hazudás* magyar és német synonymait; L u k á c s L ő r i n c z a *kötény* szót a *Catholicon*-szójegyzékben (I. Akad. Értes. 1893. 694. l.) előforduló *kötingh*-ből (*köt'ing* = *kötő ing*; vö. *kötő-imög* MTsz.) származtatja; B á l i n t K e l e m e n kigúnyolja -n K-nak a nagy kezdbetűk ellen intézett támadását, T ó t h B é l a pedig a *hangulat* szó ellen kel ki, melyet a szerkesztő megvédelmez. — A Néprajz- és nyelvhasználati tanulmányokban egyebek közt Krizsa János hagyatékából is olvassunk székelly helyneveket.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az V. füzet első cikkében folytatja Hegedűs István az Aristophanes Madarairól irt terjedelmes tanulmányát. — Hornyánszky Gyula az aristophanesi „Eirene“ keletkezési idejét tárgyalja. Ezúttal e cikknek csak első fele van közölve. — Bleyer Jakab folytatja a magyar vonatkozású német történeti népénekek kritikai ismertetését. Első sorban a mohácsi vészre vonatkozó költeményeket tárgyalja; azután két igen szép lyrai népdalt ismertet, melyek az özvegyen maradt ifjú királynénak, Máriának gyászát és keservét mély érzelemmel és megindító bensőséggel juttatják kifejezésre; végre még 1526-ból származó három népéneket fejteget, melyek nem közvetlenül a mohácsi vészszel foglalkoznak, hanem leginkább azokat a vérlázító kegyetlenségeket írják le, melyeket a törökök hazánkban elkövettek. A többi tárgyalt költemények az 1529 és 1537 közti időre esnek. — Szegedy Rezső folytatja Kölcsény esztétikai dolgozatainak tárgyalását, ezúttal a Berzsenyi és Kis János verseiről irt bírálatok fejtegetésével. — Végre Vári Rezső egy kis latin cikkcskében helyreigazítja Nicander Schneider-féle kiadásának egy romlott olvasását. — A „Hazai irodalom“ rovatában ifj. Reményi Ede kedvező ítéletet mond Geréb Józsefnek „Személyek Herodotos, Xenophon és Platon irataiból“ című tankönyvéről; Huszár Vilmos dicsőrevel ismerteti Radó Antal olasz irodalomtörténetét, mely a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatában jelent meg és melynek egyik fő érdeme, hogy mindenütt feltünteti az olasz és a magyar irodalom közti kapcsolatot; Tóth Kálmán pedig, némely kifogásai mellett, jó iskolai könyveknek mondja Schmidt Attila Latin nyelvtanát és olvasókönyvét; végre Herrmann Antal behatóan ismer-

teti Margitai József Magyar ABC és olvasókönyvét a muraközi népiskolák számára és a hozzá tartozó Vezérkönyvet, melyeket igen jó és nemzeti szempontból nagyon érdemes könyveknek mond. Nyelvészeti érdeket kölcsönöz e kis könyveknek a minden rész végén nagy gonddal összeállított magyar-horvát, illetőleg magyar-vend szótár, mely különös tekintettel van a két nyelvben hasonló hangzású szókra és arra, hogy a magyar kifejezések mellé lehetőleg mindig az azon vidéken valóban élő és divó szláv idiotismust állítsa. — A „Külföldi irodalom“ rovatában Pecz Vilmos nagy jelentősége szerint méltatja Krumbacher korszakos művét, a bizanci irodalom történetét, melynek második kiadása (az első kiadás 494 lapjával szemben) már 1193 lapra terjed. — A philologiai program-értekezések sorából Bódis Juszti terjedelmesen ismerteti Rákóczy Géza értekezését a római hadügyről a császárok korában, melyet egyes sikerültebb részletek mellett is gyöngé dolgozatnak mond; ellenben kedvezően ítél Faragó János czikkéről, mely az objectivitást Homerosnál és Vergiliusnál szakismerettel és ügyesen tárgyalja. — Vegyes közlemények (ezekben Madvignak három levele Posch Árpádhoz) és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1897. október 4-én.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József rtt., Asbóth Oszkár, Badić Ferencz, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Zolnai Gyula l. tt. Más osztályokból: Kautz Gyula, König Gyula, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán rtt., Acsády Ignác, Nagy Gyula ltt. Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

159. SZINNYEI JÓZSEF r. t. felolvassa „Középkori nyelvemlékeink olvasása“ című székfoglaló értekezését.

160. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri SZÁSZ KÁROLY és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1897. október 11-én.

VÉCSEY TAMÁS r. t. elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Fejérpataky László, Hampel József, Hegedűs Sándor, Schvarcz Gyula rtt. Békeffy Remig, Concha Győző, Fayer László, György Endre, Kőrösi József, Mátyás Flórián, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Szentklá-

ray Jenő l. tt. Más osztályokból: Zichy Antal t. t. Heller Ágost, Szász Károly, Szily Kálmán rtt. Hegedűs István, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza l. tt. Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

161. SCHVARCZ GYULA r. tag felolvassa „Adalék a legújabb keletű Cicero-Cultus jellemzéséhez“ című értekezését.

162. MÁTYÁS FLÓRIÁN l. t. „Pogány szokások őseinknél“ címen értekezik.

163. A jegyzőkönyvet hitelesítik. HAMPEL JÓZSEF r. és MÁTYÁS FLÓRIÁN l. tagok.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1897. október 18-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő tt. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Ilgyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, Lipthay Sándor, Mihalkovits Géza, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos rtt. Bedő Albert, Daday Jenő, Ilsvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor ltt. Más osztályokból: Zichy Antal tt. Vécsey Tamás rt., Gaál Jenő lt. Jegyző König Gyula osztálytitkár.

164. LIPTHAY SÁNDOR r. t. székfoglaló értekezése, melyben „Vasútépítéstanának legújabb kötetét mutatja be.

165. ÓNODI ADOLF l. t. székfoglaló értekezése a hangképző központok körtanáról.

166. MOCSÁRY SÁNDOR l. t. „Magyarország hymenopterái.“

167. Jegyzőkönyvhitelesítők LIPTHAY SÁNDOR r. és MOCSÁRY SÁNDOR l. tagok.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1897. október 25-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Zichy Antal tt. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Heller Ágost, König Gyula, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. Acsády Ignác, Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Berczik Árpád, Fayer László, Hegedűs István, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Négyses László, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Vadnay Károly l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

168. SIMONYI ZSIGMOND rt. emlékbeszédet tart Szarvas Gábor r. tag felett. — Közrebocsáttatik.

169. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásügyi Minister úr október hó 11-én kelt következő leirata:

Minden ország akadémiaja kiváló gondot fordít, szótári munkássága által is, a nemzet nyelvének művelésére és fejlesztésére. Az Académie Française egyedüli feladata a franczia nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

A M. Tud. Akadémia elismerésre méltó munkásságot fejtett ki ez irányban is. Időnként, a mint a korlátolt anyagi viszonyok engedték, közrebocsátotta még a harminczas években a magyar nyelv zsebszótárát és a tájszótárt, huzamos szünet után a magyar nyelv nagy szótárát s a legutóbbi években a nyelvtörténeti szótárt és a tájszótár új kiadását. A szótári munkásságnak azonban folytonosnak kell lennie, valamint folytonosnak a történelmi, régészeti és természettudományi kutatások, a melyeket az állam állandó évi segélyben részesít.

Ez okból nagyon óhajtanónak vélném a M. Tud. Akadémia nyelvtudományi osztálya kebelében *egy állandó szótári bizottság felállítását*, melynek feladata lenne az irodalmi nyelv fejlődésének éber megfigyelése s irányítása, a mutatkozó szükségletek pótlása s a magyar nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

Ha e nézetemben a M. Tud. Akadémia is osztozik, hajlandó vagyok a fent jelzett szótári munkálkodás állandóságának biztosítására, a legközelebbi országos költségvetés tárgyalásakor a törvényhozástól *évenkénti 2000*, azaz kétezer forint államsegélyt kérni s már a jelen évben is tárczám terhére 500 frtot kiutaltványozni, még pedig az utóbbi összeget egy általánosan érzett s napról-napra érezhetőbb szükség sürgős pótlására.

Már az országgyűlési tárgyalások alatt is felszólalás tárgya volt a nyelvünkben mindjobban elharapódzó s közhasználatban megmaradó idegen szók és kifejezések kiküszöbölésének szüksége, természetesen nem értve ide a tudományos műnyelv szavait és kifejezéseit.

E végből legezelszerűbbnek tartanám, ha a M. Tud. Akadémia nyelvtudományi osztálya minél előbb egy oly kisebbfajta szótárt állítana össze és bocsátana közre, a melyben a leginkább lábrakapott idegen szók és idegenszerű kifejezések jó magyar egyértékesei elő lennének tüntetve. E szótárnak a gyorsan dolgozó hírlapirodalom is, melynek egyes szók és kifejezések általános elterjesztésében oly nagy szerepe van, különösen jó hasznát vehetné. — Hálás köszönettel vétetik és javaslatléttel végett kiadatik az I. osztálynak.

170. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr köszönetet mond a m. kir. Testőrség könyvtárának küldött akadémiai kiadványokért. — Tudomásul vétetik.

171. A barcellonai közsegótanács nemzetközi pályázatot hirdet *Spanyolország Archaeologiájának* megírására, 20,000 peseta jutalommal. — Kiadatik a II. osztálynak.

172. Bemutatattik MÁRKI SÁNDOR és SZÁDECZKY LAJOS I. tagok jelentése a toroztkó-sztgyörgyi Brassai-émléktábla július 18-án, Gyulai Pál rt. jelentése a segesvári Petőfi-szobor és Honvéd-émlék július 31-ikén, Hoffmann Pál rt. jelentése a nagyczenki Széchenyi szobor szeptember 13-ikán végbement leleplezéséről. — Nevezett tagoknak, kik az említett ünnepélyeken az Akadémia képviselőjében jelentek meg, az összes ülés köszönetet mond.

173. HEGEDŰS ISTVÁN lt., ki a rozsnyói Szabó István-émlék október 27-én történt leleplezésén az Akadémiát képviselte, jelentést tesz az ünnepély lefolyásáról. — Köszönettel tudomásul vétetik.

174. Az I. osztály: a) a *Karátsonyi-pályázatra*: Jókai Mór előklete alatt. Heinrich Gusztáv rt., Szigeti József, Vadnay Károly, Riedl Frigyes I. tt. — b) a *Teleki-pályázatra*: Zichy Antal tt. előklete alatt. Berezik Árpád és Rákosi Jenő I. tt. — c) a *Bulyovszky-pályázatra*: Lévay József rt. Hegedűs István és Badics Ferencz I. tt. — d) a *Farkas-Raskó-pályázatra*: Baksay Sándor, Arany László és Négysesy László I. tt. — e) a *Péczely-pályázatra*: Szász Károly, Beöthy

Zsolt, Gyulai Pál r. tt. — *f)* a **Marczibányi pályázatra**: Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. Zolnai Gyula I. tagokat küldte ki bírálókul. — Tudomásul szolgál.

175. A II. osztály előterjeszti az „Egyesült Budapest fővárosi Takarékpénztár“ alapítványának a Nemzetgazdasági Bizottságtól javasolt s az osztálytól egyhangúlag elfogadott ügyrendi szövegezését. — A szöveg végleg megállapittatik, s hozzájárulás végett átküldetik, az Akadémia köszönetének kifejezése mellett, az alapítványttevő Takarékpénztárnak.

176. A II. osztály felolvasási engedélyt kér Hodinka Antal úr részére. — Megadatik.

177. A II. osztály az I. Magyar Ált. Biztosító-Társaság pályázatára Földes Béla és Ráth Zoltán I. tagokat, a Vagyázó-pályázatra Pauler Gyula és Hajnik Imre r., a Kereskedelmi Csarnok pályázatára György Endre és Gaál Jenő I. tagokat küldötte ki bírálókul. — Tudomásul szolgál.

178. A III. osztály indítványozza: intéztessék kérelem a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumhoz, jelentené ki, a londoni osztrák és magyar nagykövetség útján, az angol külügyi kormánynak, hogy a Math. és Természettudományi irodalom nemzetközi katalógusának készítésében Magyarország is részt fog venni. Az osztály egyszersmind kijelenti, hogy a felmerülő költségeket (más fedezet hiányában) saját budgetjéből fogja fedezni. — Elfogadtatik s a fölterjesztés megtételére az elnökség fölkéri.

179. A főtitkár jelenti, hogy a Széchenyi-ereklyéket ZICHY ANTAL tt. Gr. Széchenyi Istvánnak a Történelmi Elettajzokban megjelent élettajzával, **Szilády Áron** rt. Széchenyi Istvánnak Steriőtől festett arczképével s **Guzmics Lajos** kir. törvényszéki bíró a soproni Széchenyi-szobor leleplezésekor mondott beszédek beküldésével gyarapították. — Köszönettel vétetnek s egyelőre az elnöki szobába tétetnek le.

180. Doby Antal halála jeléül, a Homonnai Drugeth-családról irt munkájának kéziratát az irattárnak ajándékozza. — Köszönettel vétetik.

181. Az utolsó összes ülés óta a könyvtár részére beérkezett ajándékok, ú. m.

Fridrik és Eugen főherczeg Ö fenségeiktől „Erzherzog Carl“ als Feldherr u. Heeresorganisator V Band.

M. k. földmívelésügyi ministertől „A magyar korona országainak mezőgazdasági statistikája“.

Az országos statistikai hivaltaltól „A magyar korona országainak 1896. évi kereskedelmi forgalma“.

A Franezia Közoktatásügyi ministertől „L'inventaire des Monuments civils de Province VI. vol.“

A bataviai kormánytól „Wind and weather, currents, tides and tidal streams in the Indian Archipelago“.

A bolgár közoktatásügyi ministeriumtól „Szbornik“ 14-ik kötet.

Osztrák kereskedelmi ministeriumtól: „Statistik des Auswärtigen Handels“ 1896. II Band.

Angol külügyi kormány „Statistical Abstract for the United kingdom“ from 1882—1896.

A cs. k. udvari könyvtártól, Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in bibliotheca palatina vindobonensi asservatorum, volumen IX.

A kazani egyetemtől A kazani egyetem Értesítője az 1871—1877 évekről.

Az angol külügyi kormánytól The Panjab Calendar for the year 1897—1898.

Pulszky Ferencz örököseitől „Magyarország Archaeológiája“ két kötet.

Téglás Gábor l. tagtól Dacia Délvidékének legrégibb feliratos emlékei s ezek történeti, helyrajzi jelentősége.

Korányi Frigyes l. tagtól. Az I. Belgyógyászati Kóroda személyzetének irodalmi működése 1896.

Badiés Ferencz l. tagtól: Az első magyar irodalomtörténetíró. Czobor Béla l. tagtól. Egyházi beszéd, melyet a mohácsi-vész 371. évfordulója alkalmával a mohácsi csatamezőn 1897. aug. 29-én mondott.

Körösy József l. tagtól. „Die Seculäre Weltzählung vom Jahre 1900.“

Szentkláray Jenő l. tagtól „A társadalom nemzeti feladatai Délmagyarországon“ 1897.

Kozáry Gyulától „Idealismus az irodalomban“.

Halavács Gyulától. „Die geologischen Verhältnisse des Alföld“. Papp Györgytől a) Lübsen Lehrbuch der Arithmetik und Algebra b) Logarithmisch-trigonometrische Tafeln.

Horváth Ödöntől A sárosvármegyei jótékony nőegylet múltja és jelene 1 kötet.

Benke Istvántól „Isten Országa“ Buxton H. I. Vilmos után.

Az evangélicse Glocken szerkesztőségétől „Die Gefangenschaft und Befreiung des ung. evang. Bekenner Tobias Masnicius von Stefan Kruec“ Pressburg.

Ernest Chantretől „Les Kurdes esquisse historique et ethnographiques.“

Az Adams Memorial Committée-től „The scientific papers of John Couch Adams I. kötet. — Köszönettel vétetnek.

182. Bemutattatik a június végétől október végeig megjelent akadémiái kiadványok jegyzéke:

Akadémiái Értesítő. 91., 92., 93., 94. füzet.

Rapport sur les travaux de l'Académie en 1896.

Athenaeum. VI. évf. 3. sz.

Nyelvtud. közlemények. XXVII. 3. füzet.

Magyar jogtörténeti Emlékek. IV. 2. fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték Kolosvári S. és Óvári Kelemen.

Erdélyi országgyűlési emlékek. XX. (1688—1691.)

PÓR ANTAL. Emlékbeszéd Dankó József l. tagról. (Emlékbeszéd. IX. 2. sz.)

Czimlap és tartalomjegyzék az Emlékbeszéd. VIII. kötetéhez.

NAGY ERNŐ. Az ausztriai császári czim felvételéről. Székfoglaló (Társadalmi Értekezések XII. 2.)

Mathemat. és természettudományi Értesítő. XV. 3. füzet.

Archaeologiai Értesítő. XVII. 4. szám.

Történelmi Tár. 1897. 3. 4.

Hadtörténelmi közlemények. 1897. 4. füzet. — Tudomásul vétetik.

183. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND és HAJNIK IMRE r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VIII. KÖTET.

1897. Deczember 15.

12. FÜZET.

Jelentés az 1897-i Kóczán-pályázatról.

(Előterjesztette *Vadnay Károly* lt. a november 29-i összes ülésen.)

A sekélyes eredmény, mely a történeti drámák pályázataival rendszeren együtt szokott járni, magas követelésekre nem ösztönözheti az akadémiai bírálókat. Ellenkezőleg, az éveknek rendszeren gyöngye termése szerény várakozásra szoktatta őket. Örvendhetnek, ha akad mű, mely legalább néhány estére a siker némi reményével vihető a színpadra. Maradandó becsü terméket folyvást csak a tán szerencsésb jövőtől kell várniok.

Ma már évek tapasztalása bizonyítja, hogy a *Kóczán-pályázat* hazafiisan áldozatkész alapítójának jó szándéka rossz időre esett. Drámairodalmilag mindenesetre rosszabbra, mint a gróf Teleki Józsefé, kinek alapítványa közéletileg nagyon sanyarú időszakban nem egy hatásos történeti drámával gazdagította a nemzeti színház műsorát s ragadta élénk tapsokra a multak iránt erősb fogékonyságú közönségét.

A változás főoka inkább az idő irodalmi törekvéseinek, mint a színműírói tehetségek különbözősége.

Midőn valamely nemzet méltán elégtelen a maga nyomott sorsával és dicstelen jelenével: költői és művészei egész lélekkel fordulnak a mult idők fényesb képeihez, hogy azok festésében nyujtsanak vigaszt és keltsenek reményt. Ezt tették a mi dráma-, regény- és éposz-íróink az elnyomatás szomorú idejében s a lengyel szomszédoknál ezt teszi ma is a Matejko képíró-iskolája. A politikailag rossz idő úgy szólván kedvez a történeti nagytűnek.

Politikailag szerencsésb korszakokban a szépműket sem annyira a mult képei, mint inkább a jövő fejleményei foglalkoztatják. A társadalom és a társadalmi ember javítása a főtörekvés. E végett a mai erkölcsöket bírálják és a mai testi, lelki

nyomort rajzolgatják, a kiválóbban hivatottak a tudománytól kölesön vett olyan elemzéssel, mely a költői ihlet légkörét meghidegíti.

Egy idő óta ily áramlat uralkodik Európa-szerte a színpadon és a regénypiacon. Attól nem lehet félni, hogy bármely lábrakapott áramlat kiolthatná az emberi szivekből a költészet iránti fogékonyságot. De megesorbitja általánosságát. Attól sem lehet félni, hogy bármely irányzat közepett ne akadjon itt vagy ott új költő, ki a legridegebb viszonyok rajzát is be ne tudná aranyozni költészettel: az igaz lélek és magas eszmény fényével, a mint ép napjainkban is egy műsáktól sugalt német drámaíró bearanyozta azt egy a nyomor tanyáján termett és szenvedt gyermek naiv és mély hitének sziveket megragadó festésével. De az ily kivételesség nem számíthat egyhamar színpadi iskolára. Ma a komoly drámában a pathologia, a komikumban pedig egy másik véglet: a bohózáti frivolság szertelensége vált színházi divattá. Történeti tárgy ma már ritkán kerül az írók tolla alá és a közönség szeme elé. Elszoktak attól, hogy drámákban a multak képein lelkesüljenek s folyvást csak a mai nyomorúságok realiztikus festésétől borzonganak, a mi egyben-másban javítólag hathat a gondolkozásra és társadalmi tevékenységre, de nem emeli a lelket.

Ebben esett rossz időre a Kóczán Ferencz jó szándéka, a ki pedig, midőn a történeti drámák állandó pályázatát megalapította, nemcsak a multak fényére, hanem a jelen és jövő érdekére is gondolt s a drámai művek élvezetét a hazafias érzés erősítésével kívánta egybekapcsolni.

Arra, hogy évenként megújuló pályázatai folyvást marandó műveket teremjenek, maga sem számíthatott. A jó dráma nagy nemzetek irodalmában is ritka jelenség. A jó tragédia pedig még ritkább. A francia irodalomtörténet egyik elsőrendű művelője írta:

„e fenséges műfaj nehézsége oly nagy, hogy még harmadrendű tragikái író sem lehet senki sok tehetség nélkül. A műbírálat szigorún bánhatik el a középszerű művekkel, midőn azokat az eszménynyel méri össze; de midőn szigorú a művel szemben, nem szabad tiszteletét megtagadni a munkástól és nem szabad felednie soha, hogy bárcsak középszerűt is alkotni e nemben már érdem“.

Oly igazság, melyet a pályázatok bírálóinak is okvetetlenül figyelembe kell venniök. De a miről az idézett sorokban szó van, annak mindenesetre műnek, alkotásnak kell lennie. S vajjon lehet-e műnek tekinteni az olyan próbálgatózást, mely egyaránt híján van eszmének, kikerekített terveknek, jellemrajznak, alakító észnek és az élet igazát tolmácsoló szívnek? S vajjon drámai

alkotás-e a kísérlet azon egy oknál fogva, hogy jelenetekben és párbeszédekben van megírva. Hisz mily özöne van az olyan vaktában beadott szárnypróbáknak, melyek csak a felfogás éretlen voltát bizonyítják, és csak szeszély s nem hivatás szüleményei. A bíráló szívesen nézne el nagyon lényeges hibákat, csak mellettük erőt és lelket is látna, néhány hü vonást kapna a régi multból s egy pár igaz kifejezést hallana az emberi szenvedély igazából. De legtöbbször csak azt láthatja, hogy a szerző mennyire nem bírt boldogulni sem az anyaggal, sem az alakokkal, sem a nyelvvel.

A jelenlegi pályázat termékeinek legnagyobb része szintén nem mű, hanem csak kísérlet. Szerzőik buzdító eszme és kigondolt terv nélkül dolgoztak. Cselekvényeiket logika nélkül, önkényesen, kuszában szőtték, munkáik szerkezetét lazán hagyták, személyeiket összeférhetlen vonások összekeverésével tették valószínűtlennek s nem gondolkozva a történeti dráma természetéről és e pályázat céljáról, olyan gyámoltalan királyokat és alacsonylelkű magyar urakat állítottak élénk, kik nem színpadra, hanem székény-padra valók.

A feladat bizonyára nem az Árpádházi királyok és régi magyarok par force dicsőítése. A hősköltemény, a panegyrikus táplálkozik a dicsőítésből s nem a dráma, mely romboló szenvedélyeket fest. A Shakespeare királydrámáiban sem csupa dicső alakot látunk, hanem jóban vagy rosszban *jelentékeny embereket*, kik valamely erőre mutató tulajdonságukkal vagy jellemző beszéddel élénken hatnak ránk. De e pályázat versenyművei legtöbbször röstellve látjuk, hogy az eszes, erélyes, vitéz Árpádház királyai mily vézna fonálon rángatott bábok vagy milyen lelki gyámoltalanságban sinylődő semmik. Lennének bár gonoszabbak, de valamiben kiválók.

A hazai történelem nem arra való a színműíró kezében, hogy alakjait lealacsonyítsa.

Az 1897-re szóló pályahirdetés három király: *Imre, II. Endre és IV. Béla* korát tűzte ki, mint a melyből az anyagot, akár drámait, akár vígjátékot vagy mondait, meríteni lehet. A kitűzött időkörbe esik a Bánkban tragédiája is, de a szerzők negatív érdeme gyanánt sietek megemlíteni, hogy — a Kátóna József lángesze iránti tiszteletből — ezt az alakot egyik versenyző sem kívánta a tollára venni. Érezték, hogy olyan hatalmasan kiformált szikla az, melyen vékony hajójuk nagy törést szenvedne.

A bíráló bizottság, mely Heinrich Gusztáv rendes tagból, Bánóczi József lev. tagból és e jelentés megbízott előadójából állt, bírálatra *tizenegy darabot* vett át.

Van köztük három, melyeknek szerzői teljességgel nem

kivántak a történelem könyvével bajlódni, s talán azon a réven, hogy a „mondai alapon írt mű“-nek sem tilos a bemenet, csupán a saját sekélyes képzelésükből mende-mondáztak. Ezek a verseny leggyarlóbb darabjai.

A VII. számú pályaműnek, mely köztük a leggyermekesebb, címe „A vas vitéz“, jeligéje: „Jön a tatár“. Három felvonásban, hol rimes, hol rímtelen, de mindenütt egyformán rossz versekben van írva. Hőse és tartalma egyaránt érthetetlen s az egész voltaképp csak éretlenségi bizonyítvány. A vas vitéz szidja a magyarokat, hogy villonganak, mikor egyesült erővel kellene a tatár ellen menniök, kardot is ránt, magasztalva a királyt; de midőn tette kerül a sor, ő elveti a kardját, össze-vissza beszél s a vész elől bebúvik a várába s ott bor és dal közt dőzsöl. Czimborál aztán a tatárral is, s bár veri a mellét, hogy ő nem lesz áruló, mihelyt a khán a magyar koronát igéri neki, szakít a hazafisággal s átadva az országnak nála levő pecsétjét, készül király lenni. De az össze-vissza beszélő és cselekvő, eszement embert elhagyják a hívei s még a szeretője is megátkozza árulásaért, a mikor aztán kétségbeesve, a megjelenő király előtt leteszi a kardját s maga egy ablakból a mélységbe ugrik. Mit akart a szerző e zagyvalékban festeni: nincs, a ki ki tudná találni. Ha csak egy népiskolai tankönyvet használ is, többet meríthetett volna a történelemből, s ha csak egy középszerű drámát is komolyan, tanulság kedvéért elolvasott volna: nem nyújtja be e furcsaságát pályázatra.

A X-ik és XI-ik pályaműveknek egy a címök: „Szent a király“ s egy a szerzőjük is. Csak jeligéjük más, egyiké: „IV. Béla“, másiké: „Emlékezzünk régiekről“. Történeti ezekben sincs s nagyon gyöngye tollpróbák.

A tatárok elől Dalmáczíába bujdosott IV. Béla a modrusi sziklavár urához kerül, a ki gyűlöli őt, mert azt hallotta róla, hogy egyetlenegy fiát, mint lázadót, a harcztéren megölette. A bujdosó király Modrus közelében megmenti a rablóktól e várúrnak vadászó leányát, ki rögtön beléje szeret. A várúr megtudva, hogy ki a vendége, meg akarja a királyt gyilkolni, míg a várúr lánya közbe veti magát, azt kiáltva: „Szent a király“. S midőn ez intés nem használ, a leány leszúrja atyját. Ez van megírva nagyon aránytalan három felvonásban. Az első huszonkilencz lap, a második csak harmadfél.

Úgy látszik, hogy a szerző maga is megijedt a rögtönítelő apagyilkosságtól s megírta művét szelíd változatban is, melyben a bűsz várúr enged a leánya intésének: „Szent a király“, leteszi kardját s engedi tovább bujdosni a királyt, a ki úgy sem vétkes a fiának önkozta elpusztulásában. De ha amabban szertelenül borzalmas a bevégzés, itt meg nagyon üresen lapsos.

A többi szerző többet forgatta a történelem könyvét, a nélkül azonban, hogy a régmúlt idő lelkét képzelzmökbe tudták volna varázsolni.

II. Endre királyról három pályamű beszél.

Az V-ik számú, „Endre herczeg“ című, Aranyból e jel-igével: „Egy régi levélen ezt írva találtam“, azt a sok régi és új levélen megírt híres jelenetet rajzolja, midőn Imre király egy lombos faággal megy ellene föltámadt testvére táborába s elvezetve őt lázadó hívei közül, vérontás nélkül győzi le. Ez a győzelem meg van okolva azzal, hogy Endre herczeg, kit főleg neje: a meráni bös Gertrud tüzelt a nagyravágyásra, akkor már tudja, hogy neje nem őt, hanem a nádort szerette és szerelmi sértődés miatt örült meg, s a lázadó herczeg így életkedvét veszítve, a hadakozás tüze is megcsappanhatott benne. De minden egyéb okotadás gyöngé e műben. A jóságos király, ki testvérét kétszer ítéli összeesküvésért halálra s mind a kétszer könnyűszerrel bocsát meg neki, nem férfias alak. És Endre herczeg sem az, mert csak báb a neje kezében. Gertrud hirtelen megőrülése valószínűtlen. A nagyravágyás bös asszonyának beszéde úgy tele van virágokkal, mint a szerelmi bánattól megzavarodott ártatlan Opheliáé. A nádor összevissza rajzolt alak. Általában hiányzik az erő mind az emberekben, mind a versek dialógjaiban. A nagyobb fordulatokat szolgálk beszéde idézi elő valószínűtlenül, mert azok semmikép sem szerepelhettek így egy királyi udvarban. Az utolsó felvonás épen csak ráadás. A foglyul esett Endre herczeg arra kéri testvérbátyját, hogy öltesse meg, mert meguntta életét. De a király büntetésül élni hagyja s ő így sóhajt fel: „Éljünk halálnál szörnyűbb életet“.

De e csüggedt végszókon csak mosolyoghatnának mindazok, kik a történelemből jól tudják, hogy ez az elcsüggedt herczeg Imre király után a trónon uralkodott, az e színműben megőrült Gertruddal együtt.

A VI-ik számú pályamű „Endre király“-a, melynek jel-igéje Szigligetiből ez: „Így büntet isten, érzem, por vagyok“, használ valamit, bár csak kuszált vonásokban, a „Bánk bán“ tragédia légköréből: a királyné meráni öccsei itt is tobzódva élnek s a kizsarolt nép inségéről itt is hangzik a panasz. A király szeretne segíteni, boldog lenni és boldogítani, de nem tud, mert nincs hozzá akarateréje. Csak el-elérzékenyül, búsul és áradozik a komoly helyzethez nem illő czifra szavakban.

Az első felvonásban sereg élén áll s bátyját a tróntól meg akarja fosztani, azt híven, hogy ő jobb uralkodó lesz. De Imre egymagában lefegyverzi és foglyul ejti, a mi itt elég valószínűtlenül van festve. Endre szeret is, de azért könnyen lemond a tárnokmester szép lányáról, midőn a magyar urak az ország

érdekében a meráni gazdag Gertrudot ajánlják neki. Ez az első felvonás nem expositió, hanem csak előzmény, mely a többivel nincs erős kapcsolatban. A második felvonásban Endre már király. De minő király! Az önző, kapzsi magyar urak, kik még rosszabbak a meráni tobzódóknál, mindjárt oda juttatják, hogy a királynak siralmas módon kell alkudoznia idegen kalmárokkal egy kis pénzért. A szégyen arczába kergeti a vért, de azért megteszi s aztán búsan áradoz. A harmadik felvonásban a tárnokmester átnyújtja neki a nemesség írott kívánatait s már-már azt hiszszük, hogy következni fog az „arany bulla“ megalkotásának érdekes története, de nem történik egyéb, mint hogy az íratot a király átadja érsekének: „Intézd el“, s többé nincs róla szó. Endrében a férj sem erélyesebb, mint a király. Hallja, hogy a deli pohárnok szerelemmel ostromolja nejét, Gertrudot, bánkodik is e miatt, de túri, mert érzi, hogy ő sem jobb; ő is találkozott titkon a lánynyal, a kit szeretett. De mind e viszonyokból nem fejlődik semmi drámai. A dráma végén Gertrud nagy vigasságot tart a palotában, míg Endre félrevonulva bánkodik sorsán, vádolva magát, hogy milyen kietlenné tette a maga és mások életét: jót akart, de keze nyomán virág helyett csalán nőtt. És csak bánkódni tud, mert nem Sámson, ki a meráni vigadók fejére tudná ontani a palotát. Katasztrófa helyett komor monológgal ér véget a dráma. S ez nem befejezés, hanem csak félbeszakítás.

A siránkozó királyt még siralmasb alakban mutatja a III. számú, „Beatrix“ című szomorújáték, melynek jeligéje: „Thereby hangs a tale“. Ebben a király már öreg, de „ifjúi hév vet lobbót szívében“, s nőül veszi (ez már a harmadik felesége) a fiatal, szép Beatrix olasz hercegnőt, kivel azontúl a legember telenebb igazságtalanságok történnek. Az udvarnak az a része, mely a már társkirályllyá tett Béla herceg kegyébe kíván furakodni, mindenféle alacsony fondorlatra képes, csakhogy e szegény királynét megbuktassa. Pedig e nőnek nincs bűne. Igaz, hogy gyötretései közben szerelem támad szívében egyetlenegy lovagias védője, a fiatal nádor iránt. De ez a szerelem tiszta érzés, feltétel nélküli ábránd csupán. El akarja őt magától távolítani, s az öreg királynak mindvégig hű hitvese marad. Ellenségei azonban, kiknek élén a jó indulatú, de tétlen társkirálynak önhaszonleső görög hitvese áll, a szegény Beatrixet a legrútabb gyanúba keverik, nyilvános vád és botrány martalékává teszik, hamis ígéretekkel gyalázatosan megcsalják s annyira kétségbe ejtik, hogy végre méreggel pusztítja el magát. A sokáig lassan haladó eslekvény folyásában szégyenkezve látjuk a vén bábkirályt, az igazságtalanságokat tétlenül nézni tudó fiatal társkirályt s a minden czudarságra képes nagyurakat, kik ily imposztorokká képesek válni királynéjuk ellen, ki mitsem vétkezett s csupán egy ter-

mészetes érzést táplál szívében, azt is minden legkisebb félrelépés nélkül. Nem a szenvedély tragikái áldozata ő, hanem a mások kegyetlenségének martaléka. Sívárrá tett sorsának nincs egyéb tanulsága, mint az a hétköznapi igazság, hogy a fiatal lány rosszul jár, ha vén emberhez megy férjhez. A vén férjek gyanakodó féltékenységét azonban helyesebb a komédia gyarló-ságai közt hagyni és festeni, s nem drámai motívummá emelni egy ártatlan asszony megbuktatására.

Ha azonban II. Endre királyt gyarló figurának látjuk is e versenyművekben: ez csupán a drámai érzéket háborgatja bennünk. Megütközünk a gyarló felfogáson és meddő törekvésen, mely gyámoltalan főalakkal drámai hatást vél előidézhetni. Történeti tudatunk közönyösen marad, mert II. Endre király, a jeruzsálemi vállalat daczára sem volt az Árpádok kimagaszló példánya. De az már nemzeti büszkeségünket is sérti, midőn történeti színműben IV. Béla királyt nyomorítják el, a mint elnevezték: „a haza atyjá“-t, a böcs és erélyes királyt, ki elébb a kényuraktól letiport királyi tekintélyt s utóbb a tatároktól feldúlt országot helyre birta állítani.

A többi versenymű ő vele foglalkozik, vagy mint főalakkal, vagy mint a főalakok egyikével.

Egyben azonban csak szenvedő alak. Ez az I. számú „IV. Béla“ című, „Il nostro esser insieme e raro e corto“ jeliségű pályamű. Két felvonásán át a király sok szerencsétlenséget szenved, a harmadikban intézkedik. Ebből áll a cselekvése. Különb sors és rossz emberek üldöztette. A kinek kardjára a tatár ellen nagy szüksége lett volna: Kuthen fejedelmet az ő fellázadt magyarjai megölik; önző, villongó nagyurak igazságtalanok vele, olyannal is vádolva, a mi érdeme; kaján szomszédja, Frigyes osztrák herceg, midőn a pusztító tatárok elől hozzá menekül, álnokul foglyul ejti, elveszi tőle kincseit és három vármegyéjét a határszélen s lealázó szerződést írat alá vele; csak az utolsó felvonásban látjuk különb színben, egy kis cselekvésben; akkor sem mint erélyes királyt, hanem legalább mint jó embert, ki a vele harczott kunoknak hazát ad s őket keresztényekké teszi, legyilkolt fejedelmök árva lányát pedig a saját fiának jegyzi el, hogy a két nép testvér legyen. De ez nem teszi őt dráma hősévé, a mint hogy a szerzőnek nincs is semmi ereje ahhoz, hogy a cselekvénybe és alakokba drámaiságot öntsön. Lényegileg a dráma hősnője a Kuthen özvegye, ki a kunok veszedelmét okozó Frigyes hercegen bosszút áll, e czéla mindent — még ámitást is — elkövet, regényes bátorsággal harczosnak öltözik s a harc hevében leszúrja az álnok herceget s nem törődik azzal, hogy maga is áldozatul esik. Ahogy róla mindez megírva van: abban kevés a valószínűség. De leg-

alább ez a nő indulattól ragadva cselekszik a — papíron s asszony létére több férfi, mint IV. Béla király. Az üres, hol homályos, hol terjengő versek sehol sem segítenek a vérszegény színművön.

A IX-dik számú, „Béla, ifjabb király“ című pályaműnek két jeligéje van. Egyik Rogerius krónikájából: „a nagyok az öreg király kedélyét egyre ingerelték Béla ellen, ettől minden tiszteletet megtagadtak, őt mindenképen sértegették“. A másik ez: „A rágalmak titkaiba hamar belátott az ifjú király s nejét ismét visszavette“.

A mint e jeligékből is sejthető, ez a dráma családi viszályt és udvari fondorlatot foglal magában. Látjuk ismét az öreg, tehetetlen II. Endrét, kivel a lelketlen nagyurak bábként játszanak, királylány koronázott fiával: Bélával össze-össze baragítják, vén korában fiatal hercegnővel házassítják meg s háta mögött „vén bolond“-nak nevezgetik. Kurta eszű és galád szívű országnagyok, kik még a hazaárulásra is képesek, midőn titkon az osztrák herceget hívják magukhoz magyar királynak. Mindent elkövetnek Béla ellen, arra nem is gondolva, hogy igen rövid időn ez lehet az egyedüli király, ki tönkre teheti őket. Bélában megvan a nagy törekvés, hogy e nagy urak fékezésére a köznemességet emelje, s öreg atyja előtt hévvel beszél egy erős „középrend“ megalkotásáról, mialatt természetesen nem „polgári rend“-et ért, mert akkor az Árpád-kor Siéyes abbéja lett volna, hanem a kisebb nemességet s kéri is atyját, hogy aranypecsétű törvényben adja meg a köznemesség szabadságait, mit az öreg király meg is ígér, de ennél több szó aztán nincsen is az arany bulláról. Családi viszály foglal el minden tért. Az özvegy szláv hercegnő szereti titkon Bélát s el akarja őt szeretett nejétől szakítani. Kezére játszanak a magyar urak, Béla nejét egy fiatal vitézzel ok nélkül hozva a hírbe. Béla hitét meg is ingatják jó neje büségében, ki büszke sértődéssel hagyja el a rossz udvart. De ártatlansága kiderülvén, férjével kibékülnek s a szláv hercegnő, látva, hogy nem érhet célra, azzal a méreggel veszti el magát, melylyel a Béla nejét készült elpusztítani. A hazaáruló nagyurak összeesküvése is kiderül s börtönbe jutnak. Béla pedig azontúl családi békében élhet népet boldogító terveinek. E pályamű szerzője nem bánt önkényesen a történelem adataival; egyes jelenésekben tanúsított tehetséget is, bár nem drámai nyelve és verselése figyelemre méltó; egészben véve azonban igen visszatetsző világításban mutatta be az udvart és magyar urakat s kevés történelmi és korrajzi érzéknek adta jelét.

A IV-dik számú, „IV. Béla király“ című szomorújáték is családi viszályokban tünteti fel főalakjait. Béla király itt is csak báb a nők kezében, de itt legalább nagy részben

saját igazságtalanságaival idézi magára a szerenesétlenséget. A Mózes könyvéből vett jelige ez: „megbüntetem az atyáknak vétkeiket a fiakban, harmad- és negyedigiglen“. De ez nem a keresztvén dráma, hanem az ó-héber biblia igazságszolgáltatása. Igaz, hogy egykor Béla is fegyverrel támadt atyjára, de ez a dráma kezdete előtt sok idővel, fiatal korában történt, míg most, e dráma kezdetén már öreg király. A szerzőnek volt érzéke ennél drámaibb alapot is vetni, mert a király szeszélyes igazságtalanságaival bősztíti föl maga ellen fiát: Istvánt. Asszonyok, neje és özvegy lánya ingerlésére sértegeti e nagyobbik fiát, elvéve tőle nagy birtokokat, kormányzást, hogy másnak ajándékozza s engedi kiméletlenül bántani István nejét: a rossz szemmel nézett kun leányt, kit az udvarnál ok nélkül kevernek hűtlenség gyanújába. Valószínűtlen nyilvánossággal foly a családi villongás, mely az István herczeg nejét is minden áron céljára törő, bős asszonygyűlölet teszi, ki most már nemcsak férjét lázítja apja ellen, hanem foglyul esett állapotában összeesküvést is sző az öreg király életének kioltására, de a mi nem történik meg. A vén király sorsa azonban utoljára igen siralmassá válik: nagyobbik fia István herczeg győzi le őt, bár ez nem bír örülni győzelmének, mert nejében nem tudván már bízni: életkedvét veszti; a kisebbik királyfit, kit apja nagyon szeretett, gonosz kéz mérgezi meg; özvegy leánya, ki a családi villongás fűszítőja volt, a király kincseivel és új kegyenczével megszökik; míg kisebb leánya: a jó lelkű Margit kolostorba vonulva bánatában hal meg. Az öreg királynak sok oka van kívánni, hogy ő is meghaljon. És meg is hal. Míg az udvar villongó két gonosz asszonyának további sorsával a szerző adós marad. Annyi szálát fogott a kezébe, hogy nem tudta azt jól összetartani, sem pedig az összekeverés után kibontani. Szerepelteti Margit királyleányt is, kinek kezét Ottokár cseh király kéri meg, de ki az udvar nyilvánossága előtt kap kosarat, mert Margit kolostorba készül, míg voltaképp titkon egy fiatal nemest szeret, a kit utóbb felindulás nélkül enged a halálba menni, a mi elég természetlen olyan leánytól, kinek szívét szerelem hatja át. A színmű meséje annyi-sokféle szálból szőtt, mint egy kímesterkelt regényé. Egyszerűbb tervvel talán szerzője különb drámát is bírt volna kikerekíteni, míg így törekvését főleg elágazó bonyolításra fordítva, saját erejét csökkenté s a jelenések hatását elaprózta.

Még két színmű foglalkozik a „boldogságos“ Margittal, IV. Béla apácza-lányával, kinek legendái egyszerű alakját mind a kettő szerelmi sóvárgásokkal regényesíté el.

Egyik, a VIII-dik számú, „királyleány“ című „Regina coeli“ jellegű, nem tehetség híján levő írónak gyöngye tervű munkája. Sok minden van benne együvé halmozva s a tarka

mese inkább való volna dalműszövegnek, mint történeti drámának. Nyelvi és technikai szempontból egyes jelenései méltányolhatók, de az egész nem tehet ránk drámai hatást.

E műben is Ottokár cseh király a Margit hercegnő kérője, ki őt, hire után, előbb látni óhajtja ismeretlenül. Sajkán kel át a Dunán, a nyulak szigetére, de sajkája felfordul s őt magát a habok közt majdnem megfojtja egy rá gonoszul leselkedő bűsz ellensége. A hullámok félholtan vetik ki a partra s Margit hercegnő, ki a kolostorban tartózkodik s minden szegénynyel és szenvedővel jót tesz, veszi ápolás alá. E részvétteljes ápolás és kitörő szerelmi elragadtatás közben meg is csókolja a neki szerelmet vallott deli idegent. S ezzel eljegyzi magát, de mégsem lehet a lovagias, erős érzésű cseh királyé, mert a kérés után megtudja atyjától, hogy a Krisztus menyasszonyának kell lennie, mert a tatárpusztítás viharaiban atyja őt Isten írgalmaért apácának ajánlotta fel.

Ily fogadalmat minden okos apa azonnal megmond lányának, hogy tanuljon lemondani a világ örömeiről és a szent életre készüljön. Mivel Margit mit sem tud rendeltetéséről: megtörténik a végzetes csók s aztán a kínos meglepetés.

Eddigélé a király hagyta lányát még az udvar politikai mozgalmaiban is részt venni, miközben Margit sok szeretettel csüng bátyján, Istvánon, védelmezi őt, ha vádolják s egyszersmind engeszteli, midőn a bántott királyfi lázadásra készül apjok ellen. Margit hercegnő különben sem tud rossz lenni még gonosz természetű nővére: Anna, a halicsi özvegy fejedelemnéhez sem, noha ez apját a fia ellen tüzeli s a tiszta szivű Margit hercegnőt szerelmi pletykába keveri. E gonoszságot ő azzal viszonozza, hogy nénjét kínos megaláztatástól menti meg, lánya, a vidor Kunigunda férjeül pedig Ottokárt nyeri meg, a kit ő maga szeret. Különös ötlet! A szenvedő szent lány, mint házasság-szerző. Operette-be való volna, ha divat lenne a legendák szentjeit is úgy parodiázni, mint a mythologia isteneit. Az is különös, hogy Ottokár király a Margit szavára és kérésére oly hamar rááll a nőcsérére, csak azért, mert Margitot szereti. Épen ez lehetne a természetes akadály. Szerepel a színműben egy cseh dalmok is, ki bosszúszomjában Ottokárt a Duna hajjai közt meg akarta fojtani. Folyvást leskelődik rá, mert azt hiszi, hogy apját és testvéreit a cseh király ölette meg s ezekért akar bosszút állni. Később megtudja, hogy a családi vérontást Prokop vezér követte el, kit a király ezért ki is végeztetett. Természetes, hogy e jobb értesülés után nagy híve lesz Ottokárnak. De az épen nem természetes, hogy azt sem tudta: ki ölte le az ő családját, holott az ilyet mégis csak tudni szokták az emberek, kivált mikor véritélet lett a nyilvános következménye. Ekkép az ádázan leskelődő dalmok

bosszúszomja sem komoly, hanem csak operette-beli indulat. Az öreg magyar király pedig e színműben is vajmi siralmas alak. Rossz szívű lányát, az özvegy fejedelemnét, vakon szereti, holott saját szemével látja és saját fülével hallja, hogy mennyire nem szeretetreméltó. Jó leányát pedig boldogtalanságra kárhoztatja a megfontolatlansággal, hogy elfeledte azt kellő időben értesíteni azon életbevágó fogadalomról, hogy apáczának van szánva.

Az eddig elősorolt versenyművek drámái értéktelensége teljességgel nem igazolná, hogy tartalmukról a jelentés ennyiben is számot adjon. De igazolja tán a jövőre szóló buzdítás szükségége. Lesz még sok pályázat s ok van rá: a versenyzőket arra figyelmeztetni, hogy a történeti dráma, valamint e pályázat elsőrendű követelése abban áll, hogy az alakoknak, legyenek akár erények, akár bűnök, jó vagy rossz indulatok képviselői: valami kiváló tulajdonsággal, észszel, erélylyel, bátorsággal okvetlenül kell bírniok, mert a színpadon csak jelentékeny alakokkal lehet hatást elérni; ügyefogyott, gyámoltalan vagy silány személyek senkit sem érdekelnek. A jellemfestés lélektani ereje s az emberi szenvedélyek logikája szerint fejlődő cselekvény: e kettő az, mely a drámának becsét ad akkor is, ha egyben-másban el is van hibázva. E kettőre és a korhűség szellemére kellene törekedniök a Kóczán-pályázatok komolyabb becsvágygyal bíró versenyzőinek is, hogy a nemzeti történelem valamelyik szakaszát maradandóbb hatással mutathassák be a színpadon.

Sajnos, hogy e tekintetben az idei pályázatnak aránylag legtöbb írói tehetséget mutató terméke is lényeges kifogások alá esik.

Ez a II-ik számú szomorújáték, melynek címe „*Szent Margit Asszony*“, jeligéje pedig a cím ódon írása: „Zent Margit achsin“.

Ebben sincsenek erős vonásokkal bíró igaz jellemek, lélektani alapon fejlődő, erősb szerkezetű cselekvény, korhű levegő és mélyebbre ható drámaiság. Mint történeti drámát nem is lehet díesérni; de mint színpadi költemény valamennyi versenymű közt leginkább ki van kerekítve. Színszerűsége és helyzetei elevenek. Szerzője jól ismeri a színpadot, de a világot jelentő deszkákka emelni nem bírja. Verselési könnyedség tekintetében is ez a mű figyelemre méltóbb a többinél, bár a nyelv nem a szomorújáték megragadó páthoszáat hangoztatja, hanem a lírai ékítések könnyűd s gyakran üres képeit csillogtatja. A drámaiság fogyatékát pedig, kivált a felvonások végén, ügyesen rendezhető képletek palástolják. A stíl romantikus, a zord idő szellemének és alakjainak rovására, úgy hogy sokszor teszi ránk az anachronismus kelletlen hatását.

Cselekvénye azon kezdődik, hogy Béla király palotájában a magyar urak keserűn panaszkodnak a kunok ellen, mint a

kik az udvarnál előnyben részesülnek, holott — a mint állítják — áruló faj, mely a tatárokkal czimborál. Nincs azonban igazságuk, mert a következő jelenések tanúságtétele szerint különbek és nemesebbek, mint az önző, villongó, összeesküvésre kész magyar urak.

Megjelen az udvarnál az ősz Julián szerzetes, ki messze keleten járt, fölkeresni az Ázsiában maradt magyar testvéreket, de kiket már nem talált s fáradtan, alétan térve meg, hosszasan áradó versekben mondja el a közelgető veszélyt: jön a tatár, hogy elpusztítsa az országot! Béla király rögtön felszólítja a köréje seregelt magyar és kun urakat, hogy félretéve minden viszályt, együtt induljanak az ádáz ellenség elé. Ekkor kilép Csanád vezér, a fiatal magyar úr, s mivel önhaszonleső, e fenyegető alkalmat arra igyekszik fölhasználni, hogy a szorongatott királytól kiesikarja azt, a mit ez tőle békésb napokban megtagadott. Föltétellel igéri meg segítségét, ha tudniillik a király neki adja a lánya: Margit hercegnő kezét. Így akar a trón közelébe jutni. Edömért, a kun király fiát, sérti e követelés, mert ő titkon szereti a királylányt, (s amint hamar kiderül: ez is őt,) s nemesen szólal föl, hogy midőn az ország veszélyben forog: ő nem ismer föltételt; föltétel nélkül fog tehát harcolni az országért, bár ez neki új hona, a keresztyén vallásért, bár ez új hite s a királyért, bár ez új fejedelme. Sokkal hazafiasb és keresztyénebb, mint a tősgyökeres magyar vezér, ki a hallott szavaktól felbőszülve karddal ront Edömérre, kit árulónak nevez. Margit hercegnő közéjük rohan s testével védi a kun királyfit, elárulva addig rejtgetett szerelmét. Csanád még inkább felháborodik, de a király kardot rántva követeli a fegyverek letételét s az udvar előtt kinyilvánítja, hogy Edömér magyar vezér lesz s egyszersmind lánya: Margit hercegnő jegyese. Csanád lobogó bosszúszomjjal távozik s az elég mozgalmas expositiót látványos csoportozat zárja be: az első tableau.

A második felvonásban Margit bánatosan töpreng a kitört viszályon s gondolkodó elméje kerekedik szerelmes szíve fölé, mert hogy a villongást elhárítsa, a haza üdvéért lemondani készül szerelméről. Bernát fiatal szerzetestől kér tanácsot, nem tudva, hogy ez az imént még fegyvert hordozó vitéz azért vonult a kolostorba, mert reménytelenül szeretett s épen őt szerette, s ez a nemesérzésű ifjú azt tanácsolja, hogy ne szakítson szerelmével s legyen boldog, Isten nem veszi azt neki rossz néven! Mind a mellett, midőn Edömér fölkeresi jegyesét, ez ismétli előtte a lemondás szándékát a veszély eltávolításaért; de az ifjú, ki hévvel ölelte magához a királylányt, nem akar erről hallani. Csanád vezér ezalatt odakünn hévvel szövi az összeesküvést a kunok ellen s egyszersmind párviadala is kihívhatja Edömért. Az össze-

esküvést a királynak és Margitnak Abigél árulja el, ez az exotikus kun leány, ki az udvarhoz és kolostorba is ki- s bejár s nagyon szerelmes Csanád vezérbe, kit a bajtól félt. S itt következik a színmű legdrámaibb jelenete, mely bár nem e korba és e helyhez való regényesség, mégis elismerésre méltó lelemény volna, ha a szerző sajátjának mondhatnók. De csupán másolat.

Margit hercegnő a párviadal és az összeesküvés kitérése küszöbén magához hivatja Edömért, hogy őt megmentse. A szerelem hevével tartja vissza, s midőn ez a künn zúgó zajból hallja a kunok veszedelmét és kötelessége szerint ki akar rohanni, hogy harezoljon a népével: Margit kétségbeesve küzd vele s útját állja. Végre eltaszítja a királylányt, hogy népének oltalmára siessen; de akkor már késő: megtörtént künn a kunok lemészárlása.

Kinek ne jutna itt eszébe a Scribe erőteljes drámai jelenete a „Hugenották“-ból, a küzdelem Raoul és Valentine közt?

Drámai remekiek költői is hódítottak anyagot és helyzeteket másoktól s azt szokták volt rá mondani: a tárgyat onnan veszik, a hol találják. Így Shakespeare és Moliére is mesterműveik anyagját és alakjait sokszor régibb színművekből és elbeszélésekből merítették. Voltak is, kik a „Fösvény“ nagy költőjére harsányan kiáltották ki a vádat, hogy lopott, mire újabb időnkben Nisard találólag jegyezte meg: „igen, rezeset lopott, hogy aranyat csináljon belőle!“ Az elhódítási viták kérdésében ez dönt: értékesebb tartozik tenni, a ki valamit mástól átvesz. De lehet-e valamit értékesebbé tenni olyan keretben, melybe sokkal kevésbé való, mint oda, a hol eredetileg áll. A Szent Bertalan éj vallási vérontásába a fanatizmus túlrágadtatása, a kereszttől áradó romantika volt egyik főmozgató; s vajjon a korhűség megengedi-e, hogy ezt a romantikát, melyet egy hatalmas és fényes egyház táplált viláгурalmi érdekből, áthelyezze valaki olyan régibb, zordabb, épen nem regényes korba, minő a tatárjárás ideje volt? A kunok 1241-diki pestmezei leöldöklését fajtagyűlölség okozta: irigységből támadt sivár gyanakodás. Nem lehet azt a magyar történelem Szent Bertalan éjszakájának tartani, sem pedig festésébe a francia felekezeti harcok romantikus jeleneteit vegyíteni, mert ezeknek már a színe is elűt ama komor időszak alaptonusától. S ha ezt egy szerző mégis megeselekszi, azt árulja el csupán, hogy minden áron keresi a regényes helyzetek színpadi hatását, alkalmazva ott is, hol kirívólag esnek a korhűség rovására.

Visszatérva a cselekmény folyásához, ismételnünk kell, hogy midőn Edömér kibontakozik a hercegnő utat álló karjaiból s mehetne véreinek oltalmára: akkor már késő. Az alatt, míg küzdelmök tartott, a kunokat leöldökölték.

Saját atyja is, a vérontásban halálos sebet kapott Kuthen király, tört karddal menekül a Margit hercegnő termébe. Meg-

látva ott fiát, azt hiszi, hogy boldog szerelmi perczek miatt szándékosan vált hűtlenné a népe iránti vitézi kötelességhez. Fájdalmas felindulásában árulónak nevezi Edömért, átkot mond rá és összerogyva, meghal. Edömér csüggedten omol atyjának holtteste mellé, Margit hercegnő pedig, látva, hogy jó szándéka mily rosszat szült, sikoltva esik térdre.

Csanád vezér ekkor tör be, kirántott karddal keresve Edömért, kire a szörnyű vádat kiáltja, hogy gyáván elrejtőzött. Margit ismét elszántan veti magát a két halálos ellenség közé, midőn kíséretével együtt belép Béla király, ki fölemelt karddal követeli a fegyverek letételét s megpillantva Kuthen király holttestét, rémülten ejti el fegyverét és felsóhajt:

„Künn ellenség, benn romlás és halál!
Ország! megásott sirod tárva áll.“

E hatásosan rendezhető csoportozat képe fejezi be a felvonást: a második záró tableau. És bizonyára a bős Csanád vezér is, kinek nem természete a királyi tekintély előtt hódolni, e képlet kedvéért bocsátja le kardját a király színe előtt, hogy festői részlettel járuljon a látványhoz.

E felvonás után, a színpadon kívül, zajlik le a tatárjárás áradata. A függöny felgördültével a nyúlak szigetén, kolostor közelében vagyunk. Megjelen Edömér, rajta sodrony ing, érc sisakján hollószárny: a tatár jelvény. Abigél jön vele, fényes lovagöltönyben, fején sisakkal. Tetszhetik neki ez öltözet, mert Bernát szerzetesnek, kivel először találkoznak, tetszelegve mondja el, hogy mi volt ő itt és micsoda most:

„Csúszó *hernyó* a Béla udvarában,
Ezüstös *lepke* most, mely röpkedik
A harez és pusztulás porfellegebén.“

E lány is szeret olykor keresett képekben beszélni. Elragadt rá a többi személytől, kik gyakran esnek a metaphorázás versenyébe.

Abigél különben a történeti szomorújáték legexcentrikusabb alakja. Annyi benne a modern világ vonása, hogy kéri a régi század egyszerűbb és komorabb keretéből. Orezátlanul mondja magáról, hogy ő az utca lánya, de ha az, hogyan járhat oly otthonosan a királyi palotába és a kolostorba? Abban az időben midőn vakbuzgó s nem kétkedő vagy hitetlen volt a világ, e lány mintegy kérkedik vele, hogy sem istennel, sem ördöggel nem törődik, neki szerelem az istene. Bele van szeretve Csanád vezérbe, bár ez nem törődik vele, de tán ép azért ragad belé, mint uszályba a bojtorján. Ám ha ideges felháborodása készíti, elárulja azt is, a kít szeret. Kun volna, de nem törődik fájával. Nincs hazája, mint egy mai szociálistának, sem vallása, mint

egy divatos szabad gondolkozónak. Vállalkozik kémszerepre is s egyik táborból a másikba jár: Béla királytól Batu khánhoz, majd ettől amahhoz. Meglehetős képtelenség lány alakjában. De legalább változatos szerep.

Most a tatároktól jön Edömérrel, kit követségbe küldtek a magyar királyhoz. A kun királyfi ugyanis, atyja átkától elrémlülve és magától megborzadva kerül a khán seregébe s ezzel harczol. Elridegült a magyaroktól, kik apját és véreit lekonzolták s Margit hercegnőrül is azt hiszi, hogy nem szerelemből, hanem számításból tartotta vissza köteletségének teljesítésétől. De azért szeretné még egyszer látni s e vágya teljesül is, mert a beteg lányt, a ki már apáca, kihozták a levegőre s most egy fa árnya alatt fenn hangon mereng, beszélve illatról, virágokról, sugarakról, mint egy mai világi kezdő lírikus. De beszél a szörnyű éjszakáról is, midőn a kunokat leöldösték. Emlegeti Edömért, ki erre eléje lép s a beteg hercegnő önfelcuden borul karjaiba. Edömér vádolja magát, hogy nem hárítá el magától a lányt, holott közöttük apjának véres árnya áll. Szemére hányja Margitnak, hogy nem engedte elhullni népével együtt, holott így mi lett belőle? Tatárok alvezére, magyarok ellensége, hűtelen kutya, ki gazdáját megmarja. E jelenet után következik az, melyben Bernát Margit előtt is elárulja, hogy ő miatta mondott le a világról, tudva hallgatni és tűnni. És annyi néma szenvedésért most van az az egy jutalma, hogy Margit részvéttel, áldólag teszi kezét a fejére, mondván: „Szegény jó testvérem!” Az Edömér keserves önvádaitól az apáca kinosan szenved, a padra rogy s szeretne meghalni.

Jön aztán a bujdosásából hazatért király, lerongyolt harczosokkal s lánya úgy üdvözli, mint „az elpusztult ország árva fejedelmét”. Majd Edömér leeresztett sisakkal lép a király elé, elmondva a khán üzenetét, hogy véget vet a harcznak s visszaküldi az ország pecsétjét, ha a király kiszolgáltatja neki azon áruló kém fejét, ki egy sziklavölgybe esalta az elvonuló tatár sereg egy nagy csapatját, mely ott el is pusztult. „Az én voltam!” — suttogja maga elé Abigél, ki a maga gonoszságával szeret legalább félhangon kérkedni.

Ekkor jelen meg Csanád vezér, kiről Abigél már előbb mondta Bernát szerzetesnek, hogy el fog jönni, mert a koronát el akarja venni a királytól.

Durva önhittséggel lép most a király elé, hogy számon kérje, mintha jogot szerzett volna rá, a nép nyomorát és a koronát. Úgy beszél, mintha ő volna a nemzet ítélőszéke. S mily szemtelen jogczímet farag magának, azt mondvá: őt illeti meg a korona, melyet a király nyomorultan eljátszott.

IV. Béla ekkor, a színmű dicséretére mondvá, az önha-

sonleső, botor követelésre, kiegyenesül s férfiasan védi jogát és tekintélyét. Csanád pedig, látva, hogy az ő szavának nincs visszhangja, nyomorultan alkudni kezd. Egyelőre beérné a Margit kezével, hogy általa a király trónutódja legyen! Erre sértődve lép elő Abigél, kit Csanád kiméletlenül félre taszít. A felháborodott kun leány ekkor bosszúszomjasan beszéli el, a mit saját szemeivel látott, midőn Csanád a maga rabló várából fosztogatta a népet. Erre saját hivei is röstelkedve fordulnak el tőle. Dühében Csanád karddal ront a királyra, de Edömér a háborgót szó nélkül levágja.

Érezzük, hogy itt természetlen hiány a szónélküliség, azt a gyanút keltve, hogy a szerző nem tudott a nagy elszántsághoz méltó szavakat mondatni.

Különben modora: szók tekintetében végleteken járni; vagy egy-egy szónyi s e miatt néha csak nehezen érthető párbeszédet hallunk, vagy oly neki eresztett zsilipű szóáradatot, melynek terjengésében meggyöngül a tartalom ereje.

Csanád meghal mély sebében, Abigél pedig, mint kinek nincs már miért élnie, elárulja magát, hogy ő volt az a kém, kinek fejét Batu khán követeli s ő azt most maga fogja elvinni a tatár táborba.

Már csak az utolsó tableau van hátra. Margit átszellemülten néz a jövőbe. Látja az újra fölépülő országot s templomi ének és nagy csoportozat közt indul a kolostorba meghalni, míg Bernát szerzetes térdén imádkozik:

„Szent Margit asszony, könyörögi érettünk!”

Ismételni kell, hogy ez sem igazi történeti dráma. Még kevésbbé szomorújáték, mert bár sok szomorú történik benne, a tragikumot hiába keresnők. A korhűség kívánatának sem felel meg, virágos nyelve pedig sokszor nincs összhangban a zord történetek komolyságával. De mint színmű, ki van kerekítve. színpadi jártassággal jelenetезve s helyzetei élénken színezve. És a mit méltányolni kell e pályázaton: a király itt nincs eltörpítve s csupán egy magyar vezér áll előttünk nyomorúságos színben, de ebben is van kiváló vonás: bátorság a düh merészségeig.

Az Ügyrend szerint e pályázaton a *színszerzésre* súlyt kell fektetni s ez is egyik oka annak, hogy a bíráló bizottság az *idei Kóczán-jutalmat egyértelműleg a II. számú „Szent Margit asszony”* című pályaműnek javasolja kiadni, hozzá téve, hogy e mű, melynek jobb tulajdonságait inkább fogja méltányolhatni az olvasó, mint a színházi néző, az ez alapítvánnyal kapcsolatos „Magyar Történelmi Színműtár”-ba is fölveendő.

Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai.

(Kivonat *Schönherr Gyula* lev. tag április 5-én olvasott székfoglaló
értekezéséből.*)

I.

Mily erős gyökeret vert az Anjouk idegenből átültetett törzse hazánkban, semmi oly ékesszólással nem hirdeti, mint az a forradalmi mozgalom, mely e család magyar fiágának örökségét a Nápolyban maradt sarjakra akarta átruházni. A nápolyi királyi ház igénye a magyar koronára évszázados hagyományt kelt új életre. A vérszerinti kapocs nemzeti királyainkkal az Árpádok kihaltakor oly erővel irányozta a nápolyi Anjouk hatalmi törekvéseit Magyarország felé, a minővel sem a vetélytársak hatalma, sem az oligarchia makacssága nem versenyezhetett. Hazánkra nagy szerencse rejlett e törekvések diadalában, mert az új uralkodóház jeles királyokat adott az országnak, a kik magukat a nemzet érdekeivel azonosítva, kárpótlást nyújtottak az első, az igazi magyar királyi család elvesztéseért.

A dinasztikus érzület és a haza sorsát biztosítani óhajtó törekvés sajátságos zürzavarban egyesültek egyrészt s állottak más oldalról harezban egymással, mikor az ország egy tekintélyes, része Nagy-Lajos leánya ellenében, a nápolyi Anjoukra vetette szemét. A lilíomos zászló kitűzése lázadás volt a korona törvényes viselője ellen, de e lázadás motivumai között nem lehet félreismerünk a hagyományos hűséget és ragaszkodást ahhoz a dinasztiahoz, mely Árpád véreből sarjadzott. S míg a törvényes párt hívei, Kis-Károly bukása után a trónra emelt királyi férj személyében keresték a béke biztosítékát, Zsigmonddal, az idegen fejedelmi ivadékkal szemben szinte természetesnek tartjuk azok felfogását, a kik biztosabbnak látták a nemzet jövőjét a régi dinasztiaival közös eredetű férfisarj kormányja alatt.

László nápolyi király és Zsigmond versengésének története nemcsak nagyjában, de részleteiben is egyike középkori történetünk legmegkapóbb fejezeteinek. Véres katasztrófák, Nápolyi Johanna királynő történetének évlapjaiból kölcsönzött vérengző jelenetek nyitottak utat a Luxemburg-ház ivadékának a magyar

*) Utólag küldetett be.

trónra. A Mária keze révén szerzett korona nem bizonyult elég-ségesnek arra, hogy Zsigmondot igazi úrrá tegye az ország felett. Idegenből beszakadva, idegenektől környezve, az ifjú király sem népével, sem a Máriához ragaszkodó, legitim alapon álló főurakkal nem tudja magát megkedveltetni. Népszerűtlensége, kormányának politikai hibái annál végzetesebbek az ország nyugalma nézve, mennél nagyobb egyetértésre van szükség a korona és a törvényes rend hívei között, hogy a forradalmi pártot megsemmisítsék.

Tudjuk, hogy a forradalom, mely Magyarországot pártokra szakgatta, két különálló forrásból merítette erejét. Míg Mária és Zsigmond ellenségei egyszerű trónváltozást akartak a nápolyi Anjouk behozatalával kierőszakolni, a határról, mely Magyarországot és kapcsolt részeit Boszniától elválasztotta, amannál sokkal veszedelmesebb merénylet indult ki a magyar birodalom területi épsége ellen. Tvardkó, a bosnyákok dicsőségre vágyó királya, a kit Lajos kegyelme növesztett nagygyá, az igazi délszláv hódító moráljával igyekezett jötevője halálát országa gyarapítására kiaknázni. Hódítási tervei első sorban Dalmácia megszerzésére voltak irányozva. A dalmát városok elszakadási törekvései éppen akkor léptek fel legerősebben, mikor a magyar koronának legnagyobb szüksége lett volna a törökök ellen erős déli határvéd felállítására. E törekvéseket kezdettől fogva Velence táplálja; a mikor idejét látja, az egész világ előtt, fegyverrel: most titokban, mert hiszen a büszke signoria a turini békében lemondott Dalmácia birtokáról és a magyar király adófizetőjévé lett. Nyíltan nem léphetvén fel, csöndes kárörömmel szemléli Tvardkó üzemeit, tudva jól, hogy azok sikere siettetni fogja az időt, mikor az érett gyümölcs az ő ölébe fog hullani. A bosnyák király terveinek rendkívül kedvez a Horvátiaktól szított forradalom. A nápolyi Anjouk pártja sehol sem vert olyan erős gyökeret, mint a dalmát tengerparton, a honnan a nápolyi királyság keleti partvidékét két napi hajózással el lehetett érni. A tenger nem elválasztó, hanem összekötő elemül szolgált a két szembenéző ország között, melynek lakosait a fajrokonság is összébb hozta egymással. Zárában nagyon jól ismerték Durazzo Károlyt, a ki szlavóniai herceg korában e városban székelt, oda hozta ifjú nejét, első gyermeke, Johanna is ott született. Károly tragikus vége után fiának párthívei a bosnyák királynál keresnek segítséget; a két forradalmi irány ekként egyesül a törvényes rend megdöntésére. Tvardkó régi politikájának diadalát látja ez egyesülésben és siet annak előnyeit kihasználni. Mint Kis-Károly örökösének, László királynak helytartója és zászlóvivője, lép fel Dalmáciában és a nápolyi király nevében birtokba veszi a tartomány déli városait. Halála után nincs méltó utóda, a ki hódító

politikáját folytassa; a Horvátiak pártját is megtöri Zsigmond erélyes fel-lépése. De Dalmáciában soha többé nem áll helyre a korona törvényes viselőjének régi tekintélye. A magyar tengerpart vidéke a forradalom állandó melegágyává válik; ez az első tényleges következménye annak a könnyelmű, kalandhajászó politikának, mely Zsigmond uralkodásának első korszakát jellemzi.

Ez a politika egyéb téren is megtermi a maga keserű gyümölcseit. A fiatal Zsigmond király egyéniségében sok a visszánhangzó vonás, jellemének sok olyan szöglete van, mely nekleszolásához hosszú tapasztalat iskolájára volt szükség. Uralma, bár törvényes forrásból származott, mindaddig nem verhetett gyökeret az országban, a míg nem igyekszik magát nemzetének érdekeivel, gondolkodásával, erkölceivel azonosítani. Mária halála után helyzete teljesen meginog, s míg a titkon lappangó elégtelenség országos mozgalommá fejleszti ki a nápolyi párt fészkelődéseit, ő maga lassanként pártkirály színvonalára süllyed; egy nagy és hatalmas érdekesoport uralkodójának szerepét játszsza, mely csoport megvédi ugyan őt a támadások ellen, de egyúttal feltétlen döntést követel magának a kormány vezetésében. Az ellentét, mely Zsigmond környezetét a nemzettől elválasztja, uralkodásának első tizenöt évét palotaforradalmak, titkos összeesküvések és nyílt fölkelések láncolatává teszi s nem a nemzet ragaszkodásába, hanem kegyeltjei: a gögös oligarchák és dús adományokkal hatalmasakká nevelt jövevények fegyvereibe veti reményét, midőn a trón roskadozni kezd alatta s a forradalom lángja az egész országot elborítja.

II.

Az ellenfél, kinek nevéhez a közel húsz évig tartó mozgalom fűződik, László nápolyi király, egyike a renaissance leg-érdekesebb alakjainak. A kényurak politikája által feldarabolt, állandó forrongásban levő Olaszország gyermeke; de még az olasz félsziget kalandos eredetű és változatos sorsú fejedelmei közt is kevés van, kinek élete folyása a szerencse annyi változását tüntetné fel. Még nincs tíz éves, mikor atyja, Kis-Károly erőszakos halála az egyházi átkot, egy pártvillongások által feldúlt ország trónját s egy másik, hatalmas, de távol fekvő ország koronájának követelését hagyta reá örökségül. E követelés érvényesítésétől visszatartja a vetélytársaitól meggyilkolt édes atya véres szelleme; az igazi, jogos családi örökséget, Nápolyt eljátszsza anyjának, Margit királynénak könnyelműsége, s az interdictum, melyet a gyűlölködő VI. Orbán pápa haragja az apáról az ártatlan utódra is kiterjesztett, megfosztja őt a királyság hűbérurának, a pápai székek támogatásától vesztett trónja visszaszerzésében. Az utolsó Anjou

udvara a számkivetett uralkodók szomorú, szegényes életét éli Gaeta várában, míg Nápolyban a forradalom a Provenceből behozott új Anjou-ház, a francia királyi törzs legifjabb hajtásának trónigényeit juttatja diadalra.

VI. Orbán halála s a nápolyi születésű Pietro Tomacelli, IX. Bonifác pápa megválasztása hozza meg az első kedvező fordulatot László helyzetében. Az új pápa pártfogásába veszi az ifjú királyt, kinek sikerei neki is biztos támaszt ígérnek az avignoni ellenpápával folytatott küzdelemben. Bonifácztól Nápoly királyául elismertetve s a pápa követe által királylányá koronáztatva, a mellé gyámolul rendelt Acciajoli bibornok felügyelete alatt várja be az időt, midőn személyesen vezethet hadat királysága visszahódítására.

A sürű érintkezésben, mely Bonifác és pártfogoltja között kifejlődött, a rokonszenv és érdekközösség különös kötelékei fűzik szorosabbá a világtörténelem e két érdekes alakjának egymáshoz való viszonyát. Természetükben sok a rokon vonás. Lászlóban az atyjától örökölt ravaszságot valóságos művészetté emeli az az iskola, melyen Gaetában átment. Az erőszakra való hajlam, az uralkodás vágya ősi Anjou tulajdonság, közös e családnak majdnem minden sarjával. Két hatalmas királyság örökségének tudatában, a sziklavár falai között, nélkülözésekkel töltve el gyermekéveit, Durazzo Károly fia válogatás nélkül kereste az eszközöket, melyek őt az atyai örökség birtokába juttathatják. Kortársai azt az ítéletet mondják ki fölötte, hogy szeret a zavarosban halászni. Bonifác nem sokban különbözik pártfogoltjától. A történelem uralkodásra termett, energikus, de e mellett kiváló gyakorlati érzékkel bíró politikusnak ismeri ezt a pápát; épp ezek a tulajdonságok juttatták a kevés iskolai műveltséggel dicsekvő nápolyi papot 30 éves korában a pápai székbe. Feljegyezték azt a mondását, hogy többre becsül egy halacsát a kezében, mint egy ezethalat a tengerben. Lászlót nemcsak erkölcsi támogatásban részesíti. Az ifjú király kieszközli tőle első házassága felbontását, midőn neje Constanza királyné atyjának, Manfredi Chiaramonte grófnak, Szicília leghatalmasabb főúrnak halála és házának bukása e szövetséget minden politikai előnyüktől megfosztotta. A pápa és a szent kollégium anyagi áldozatokra is készek voltak, midőn a nápolyi királyság visszahódítására indított hadviselési folyamán segiségért folyamodott hozzájuk.

László, a mint a fegyverforgatáshoz felserdült, korát meghaladó czéltudattal és kitartással fogott Nápoly meghódításához. Nyolcz éven át tavaszonként megújuló hadjáratokban lépésről lépésre szorítja ki az ellenséget a királyság területéről; de sikereit nem csupán fegyverei szerencséjének köszönhetette. A háborúhoz szükséges pénzt Bonifác és bibornokai adták Lászlónak; az ő diplomáciaiájok műve volt, hogy Anjou-Lajos legjobb hívei egy-

másután tértek meg László hűségére. Viszonzásul e szolgálatokért, a meghódítandó királyságból gazdag hűbéres uradalmak, grófságok és báróságok kecsegtették a nepotismusra hajló pápa rokonait és a bibornokokat.

Ámde Bonifác pápa politikájának kulcsa nem ily kicsinyes motívumokban rejlett.

A világot a XIV. század végén a nyugati egyházszakadás nagy kérdése foglalkoztatja. A római és avignoni pápák versengése Szent-Péter örökségeért az egész katolikus társadalmat két nagy táborra osztotta. A római birodalom felbomlása óta eladdig nem volt esemény, mely ezt világtörténeti jelentőségre csak meg is közelíthette volna. Róma és Avignon versengése, kiinduló pontjában, látszólag nem több, mint a két nagy latin nemzet, az olasz és francia küzdelme a pápaságért. Valójában pedig a világtörténelem legfontosabb kérdése, az egyházi és világi hatalom ősi harca jutott általa közelebb az eldőlés stádiumához. A Hohenstaufen császárok harca a pápasággal az elsőségért egyik felet sem juttatja győzelemhez. A császárság felemészti magát világhatalmi erőfeszítéseiben, de oly sebeket ejtett az egyházon, melyeket az sohasem volt képes kiheverni. Az egyház szerencsétlenségére a válság akkor tört ki, mikor a legnagyobb szüksége volt arra, hogy üdvös reformokkal újítsa meg elaggott szervezetét. A népek gondolkodásában óriási változást kellett előidézni annak a jelenségnek, hogy két pápa hirdeti magát Isten helytartójaként. Az erkölcsi alap megrendülésénél még közvetlenebbül sujtja a pápákat a világi uralkodókkal szemközt oly féltékenyen őrzött függetlenségük teljes megsemmisülése. VII. Kelemen és utóda, XIII. Benedek csupán világi támogatással voltak képesek magukat Avignonban fentartani. A mi a római kúria felsőbbbségét az avignonival szemközt biztosíthatta volna, a Patrimonium Petri, a teljes felbomlás állapotában maradt VI. Orbán pápáról utódaira. IX. Bonifác legfőbb fáradozása székfoglalásától kezdve a római birtokok visszaszerzésére irányult. És itt tűnik ki politikai éleslátása a maga teljes nagyságában.

Az általános bomlásban, mely az itáliai állapotokban jelentkezett, nagy jelentőséggel bírt a Rómában székelő pápára oly hű szövetséges, a minőnek László bizonyult Bonifác irányában. A nápolyi királynak köszönhetette a pápa legelső sorban, hogy a nép meg-megújuló forrongásával szemközt, magát Róma birtokában fentarthatta. A nagy sikerek, melyeket László Nápolyban az ő támogatásával kivívott, számára is megkönnyítették a Campagna és Latium visszahódítását. És László a legmesszebb menő hálára volt lekötelve irányában, midőn a század utolsó évében a pápai gályák segítségével megostromolt Nápoly megnyitotta előtte kapuit, és a nápolyi királyság visszahódításának évekig tartó munkáját teljes diadal koronázta.

III.

A nápolyi politika szempontjából tekintve László király szereplését, érthetőnek fogjuk találni azt az álláspontot, melyet a magyar trón kérdésével szemközt elfoglalt. A kettős örökség mindegyikénél fegyvereire levén utalva, természetes, hogy jogait előbb a hozzá közelebb eső nápolyi koronára igyekezett érvényesíteni. A multakban rejlő tanulság voltaképp ennél is határozottabb választást követelt tőle. A történelem elejétől fogva tagadólág válaszolt arra a kérdésre, remélhető-e tartós egyesülés közös uralkodó alatt két oly országnál, melyet a földrajzi fekvés, az égalji viszonyok, a lakosságnak gondolkozásban, erkölcsökben, egész életmódjában nyilvánuló fajkülönbsége annyira elválasztanak egymástól? A politikai okosság bámulatos mértéke nyilatkozik meg Róbert Károly királyunk nagyatyjában, mikor a magyar és a nápolyi koronák örökségét megosztja fiai között s az elsőszülöttet és ivadékait, a kiknek Magyarországot szánja, kizárja Nápoly trónjáról. És Nagy-Lajos hódító hadjárata nem változtathat az ősapa politikai végrendeletén. A hatalmas magyar király fegyverrel hódítja meg ősei királyságát, de önként lemond annak megtartásáról, mert belátja, hogy uralkodói gondjait nem terjesztheti ki sikeresen mindkét ország népeire.

Nem csodálkozhatunk, ha a hódítás vágyától duzzadó László nem mondott le annak a fényes koronának örökségéről, melynek megszerzéseért tulajdon atyjának vére folyt. De a viszonyok természetes kifolyása, hogy a míg Nápoly birtokában nem érzi magát biztonságban, semmi nagyobb áldozatot nem hozhat a magyar trónigény érdekében. Az a párt, mely Magyarországon nyíltan és titkon a nápolyi Anjouk örökösödési jogáért harezolt, évek hosszú során át a maga erejére van utalva. A nápolyi király fentartja vele az összeköttetést, helytartókat, bánokat nevez ki magyarországi ügyei kormányzására és jószágadományokkal, czímekkel tünteti ki azokat, a kik Magyarországból és a kapcsolt részekből udvarát fölkeresik. De egész tevékenysége ebben csúcsosodik ki s érdeklődésének a külső jelein kívül csupán a magyar király czíme, mit neve után első helyre tesz, mutatja benne a magyar trónkövetelőt. Készülődései, hogy átkel a tengeren és személyesen áll pártja élére, érvöl-évre megújulnak. De kivitelre sohasem kerül a dolog; ha a felbuzdulás nincs is őszinteség híján, egészében inkább csak ügyesen alkalmazott eszköznek bizonyul hívei buzgalmának ébrentartására.

Tartózkodó politikája akkor sem változik, mikor a forradalom országos méreteket ölt és a nemzet legjava egyértelműleg támad fel, hogy véget vessen Zsigmond önkényes uralmának.

Az alkalom sohasem látszott oly kedvezőnek az Anjou-ház

visszahelyezésére, mint az új század első éveiben. A nápolyi párt létjogosultsága mellett ékesen szól az a jelenség, hogy a magára hagyatott párt évről-évre gyarapszik és Zsigmondnak mindig nagyobb erőfeszítésébe kerül a védekezés a trónját fenyegető veszedelem ellen. Annak bizonyossága ez, hogy a forradalmi mozgalom immár nem egyes nyughatatlan pártvezérek műve; mélyen a nemzet szívében gyökereznek annak szálai, s a hogy a keserűség gyűl a törvénysértő király ellen, a közhangulatban mindinkább terjed a várakozás annak eljövetelére, kinek liliomos zászlai Nagy-Lajos fényes korszakának visszatértét ígéri a nemzetnek.

Eddig csak egyes területek lázadásával kellett Zsigmondnak megküzdeni; a forradalom most egyszerre általánossá lesz s a vihar, mely 1401 tavaszán elemi erővel tör ki, nemcsak szabadságától fosztja meg a királyt, de trónját is megsemmisítéssel fenyegeti.

Nápoly meghódítása már ekkor be volt fejezve, s azt hihetnők, hogy Zsigmond fogsága hírére a nápolyi király haladék nélkül siet a megnyílt örökség elfoglalására. Hogy a magyarországi mozgalom László behozatalára irányult, mutatta a forradalmi kormány magatartása, mely székhelyét mindközelebb hozta a déli határ felé. László jövetelére bizton számítottak a főurak; a nápolyi király azonban most sem mozdul ki országából. Nápolyi főemberei egyikét küldi helytartóul maga helyett; ő maga túl-hajtott óvatossággal Velenceze beleegyezésétől teszi függővé bejövetelét s addig alkuszik a signoriával, míg habozása ismét megmenti Zsigmondot a bukástól.

A válságot mindazonáltal Zsigmond kiszabadítása csak rövid időre odázta el. A bizonytalanság érzete, mely a nemzeten erőt vett, még jobban kiélezte az ellentétet a hazafiak zöme és az udvari párt főemberei között. Mentől erősebb lett amazok hatása a közvéleményre, annál szorosabb gyűrűt vontak ezek, a maguk érdekpolitikájával, a király személye körül. Ezt a helyzetet lehetlenség volt sokáig fentartani. Zsigmond maga érezhette ezt legjobban; hisz életének későbbi folyása eléggé megmutatta, hogy volt benne képesség és akarat az események tanulságainak levonására. Majdnem lemondás számba megy, hogy alig szabadul ki fogságából, minden igyekezetét az atyai örökség, Csehország megszerzésére fordítja, s hogy céljai elérésére a Habsburgok hozzájárulását biztosítsa, a velük kötött szövetségben Albert osztrák herczegre ruházza a magyar trónutódlás jogát.

Az idegenbe távozó király felett, a ki ily könnyen rendelkezik koronájáról, az egész nemzet felháborodása mondott ítéletet. Történelmünkben páratlan jelenet, midőn a váradi székesegyházban összegyűlt főpapok és zászlósurak, élükön az ország primásával, Szent-László ereklyéi felett megesküdtek, hogy Zsigmondot

nem ismerik el többé királyuknak. Jellemző a helyzet megítéléséhez, hogy a míg a korábbi mozgalmak számai a dalmát-horvát területen gyökereztek, most a magyarság fészke, a Tisza vidéke képezi a forradalom középpontját, s a legtisztább magyar elemek játszsák lefolyásában a vezérszerepet.

IV.

A mily azonosak voltak Bonifác és László érdekei Nápoly visszahódításában, épp oly ellentétes szempontok irányították mindkettő politikáját a magyar trónkövetelés kérdésének mérlegelésében. Habár Magyarországnak nem is jutott döntő szerep az egyházszakadás megszüntetésére irányuló nagy politikai műveletben, Bonifác pápára nem volt közömbös az a kérdés, ki ül Magyarország trónján. Az egyház jövője a világi hatalmaknak a két pápával szemközt elfoglalt magatartásától függött s minden változás az egész keresztény világ egyensúlyának megbomlását vonhatta maga után. Magyarország a szakadás első évétől kezdve határozottan a római kúria mellett foglalt állást. Ha az avignoni pápáknak voltak is mélyebben gyökerező összeköttetései hazánkban, mint a hogy azt a maig ismeretes adatokból gyaníthatnók, a korona álláspontjához semmi kétség sem férhetett. Annnyival nagyobb jelentőséggel bírt ez IX. Bonifácra, mert Zsigmond támogatásában egyúttal úgyszólván egyedüli biztosítékát látta a római királyhoz, Venczelhez fűzött várakozásainak.

Bármennyire súlyedt is a császári hatalom tekintélye, még mindig a római szent birodalom feje az egyedüli tényező, melyre a biráskodás nehéz feladata várakozik, a két pápa versengésében. Igaz, hogy Venczel a legkevésbé alkalmas e nagy feladat teljesítésére; a szakadással szemben tanúsított politikáját mégis az egész keresztény világ feszült figyelemmel kíséri és majdnem döntő szerep jut számára a cessio kérdésében, melynek útján az egyházi és világi tekintélyek az egység helyreállítását remélik.

Franciaországnak sikerült a XIV. század utolsó éveiben megnyerni Venczelt annak az eszmének, hogy igyekezzenek mind a két pápát lemondásra bírni és aztán zárják ki őket az új választásból. Bonifác megdöbbenését fokozta az a gyanú, hogy Zsigmond be van avatva bátyja terveibe és csatlakozni fog annak kiviteléhez. A francia király egy időre tényleg elszakadt XIII. Benedek obedienciájától, de nemsokára ismét visszatér hozzá, és sem Venczel, sem Zsigmond nem követték a római kúriával szemközt a példát, melynek erejét a francia király maga rontotta le meghátrálásával. Sőt az avignoni pápa részéről tett kecsgetető ajánlatok sem voltak képesek s magyar királyt IX. Bonifác pártjáról elvonni. Zsigmond bizonyára tudta, mit cselekszik, mikor

minden körülmények között Bonifác hívének mutatta magát, nem véve tudomást a nápolyi királyságban vetélytársának nyújtott támogatásról. S az a tekintet, hogy Zsigmondot s általa bátyját, Venczel hívei között megtarthassa, döntővé vált Bonifác pápának a magyar trónviszály kérdésével szemközt ez ideig követett politikájában.

A pápa nem hunyhatott szemet pártfogoltjának magyarországi trónigényei felett, de nem is nyujthatta hozzá azt a segítséget, melyben a nápolyi korona visszaszerzésére irányuló törekvéseit részesítette. A német birodalomban kitört villongás és Venczel trónvesztése ingatta meg először számításait. Bonifácznak nincs része Venczel megbuktatásában, sőt eleinte feltűnő melegséggel kél pártjára; de mikor az ellenkirály, a pfalzi Ruprecht helyzete a birodalomban erősödni kezd, gondolkozóba esik s a két római király közül annak támogatását határozza el, a ki előbb jelenik meg Olaszországban, hogy magát császárrá koronáztassa. A császári koronázás kérdésére Bonifác nagy súlyt fektetett. Az adott viszonyok közt rendkívül nagy erkölcsi támogatást várt, Avignonnal szemközt, attól a ténytől, hogy a kereszténység világi feje az ő kezeiből kapja meg Nagy Károly koronáját: arra is számíthatott, éppen a németországi válság idején, hogy az ő tőle megkoronázott császár a *cessio* kérdésében nem fog ellene fordulni.

Ámde az út Rómába Milanón át vezetett; ez az első állomás, a hol a leendő császár fejére teszik a vaskoronát. Lombardia fővárosában pedig Gian Galeazzo Visconti volt az úr, Olaszország leghatalmasabb és legveszedelmesebb fejedelme, igazi mintaképe a renaissance-kori olasz zsarnoknak. Milano első hercege, ki árulás és gyilkosság által jutott atyái örökségébe, Közép-Olaszország meghódítását tűzte ki életcéljául s a Venczeltől készpénzen megvásárolt hercegi méltóságot úgy tekintette, mint az első lépcsőfokot a királyi trónra. Venczel bünei lajstromában Ruprecht király hívei nem a legutolsó helyre tették Visconti herceggé tételét, melylyel Venczel mintegy szentesítette a birodalom régi területének elidegenítését. A Luxemburgok pártfogoltjának és barátjának területén Ruprecht csak fegyverrel törhetett utat magának. A firenzei köztársaság, mely az új német királyban természetes szövetségest látott veszélyes szomszédja ellen, minden erejével azon dolgozott, hogy a pápát és a nápolyi királyt szövetkezésre bírva, egyesült erővel lehetővé tegye Ruprecht bejövetelét. László nem nagyon hajlandó belemenni a ligába; fegyvereinek elég dolga van a pápa világi birtokain, hol a Colonnák és Bentivogliók lázadása ellen évek óta kell Bonifácot védelmeznie. 1402 elején úgy látszott, hogy Venczel fogja megelőzni Ruprechtet a koronázásban.

Annál váratlanabb fordulatot adott a politikai helyzetnek

a viszály, mely Venczel és Zsigmond között a cseh korona felett régóta lappangva, ez év tavaszán kitörésre jutott. A Luxemburg ház egész tekintélye kockán forgott; a két testvér czivódása egymással akkor, midőn közös erővel kellett volna házuk bukását feltartóztatni, a politikai belátás teljes hiányáról tanúskodott, s a császári korona nimbusa ellen határozott merényletnek tünt fel Zsigmond terve, hogy fogoly bátyját őrizet alatt viszi a koronázásra.

Bonifác arra a meggyőződésre jön, hogy sem Venczelt, sem a magyar királyt nem lehet többé komoly politikai tényezőnek tartania. Elejtve Venczel római királyságát, Zsigmondtól sincs többé mit várnia. Még a magyar forradalom nyílt kitörése előtt, 1402. augusztus havában komoly tárgyalás alá veszi László trónigényét és bűnbocsánatot ígér mindazoknak, a kiknek részük van Kis-Károly megöletésében, ha Zsigmondot elhagyják és a nápolyi királyhoz csatlakoznak.

Ez már határozott állásfoglalás László mellett s még inkább megerősíti benne a pápát Viscontinak augusztus 30-án váratlanul bekövetkezett halála. A fordulat hatása félreismerhetlen módon nyilvánul a forradalom kitörésében vezérszerepet játszó klérus magatartásán. De míg Magyarországon a papság a szentek ereklýeivel, templomi körmenetekben hordozza körül László király lobogóit, ezzel hirdetve, hogy az egyház, a törvényes hatalom legerősebb támasza, elfordult a korona viselőjétől: addig a kúria csak lépésről lépésre vallja be új politikáját. Lászlóhoz hű főpapokkal töltve be a megürült magyar püspöki székeket, kinevezéseiről még 1403. január havában is megküldi a szabályszerű értesítést Zsigmondnak. Márcziusban találkozunk első hivatalos ténykedésével, a melyben hallgatag tudomásul veszi Zsigmond trónvesztését s a trónt megüresedettnek tekinti. De óvakodik attól, hogy Lászlót magyar királynak cízmezze, nehogy eléje vágjon a dolgok törvényszerű lefolyásának; Jeruzsálem és Szicília királyának nevezi április 23-iki nagyfontosságú apostoli levelében is, melyben — még mindig gondosan kerülve Magyarország megnevezését — „országai visszaszerzésére“ irányuló hadjáratához segítségül neki adományozza a nápolyi királyság három évi egyházi tizedét.

László király ez év második havában ülte menyegzőjét Máriával, a ciprusi király testvérével. Ez a házasság, melyet Bonifác pápa hozott létre, jelentékeny anyagi segítséggel kecsegtette a nápolyi királyt. Ámde a menyasszonynyal kikötött 130,000 arany forintnyi hozományból az esküvőnél csak 9000-et adtak ki, s a pápa érdekében viselt közép-olaszországi hadjáratok meg lehetőszen kimerítették a nápolyi kincstárt. A pénzhány lehetett egyik oka László késedelmezésének; ezen a bajon akart Bonifác

a pápai tized átengedésével segíteni, de a tized behajtásához idő kellett. Rómában is újból megakadás áll be a dolgok folyásában. Zsigmond már kezdi kivonni hadi erejét Csehországból, barátai már több helyen sikereket vívnak ki, midőn június 1-én Bonifác pápa a nyilvános consistoriumban ünnepélyesen elismerte László jogát a magyar trónra és a király egykori gyámját, Angelo Acciaioli bibornokot pápai követül küldte Magyarországba, hogy az apostoli szék teljes tekintélyével lépjen fel László érdekében.

V.

Hogy László oly későn szánta magát a bejövetelre, annak oka első sorban kétségtelenül a kúria halogató politikájában rejlik. A mily érthetetlen a késedelmezés oly kérdésben, melynek minden sikere a gyors és határozott föllépéstől függ, épp oly világosan állanak előttünk annak hátrányos következményei. Egy hónap tölt el a consistorium óta, és László még mindig Barolióban tárgyal a meghívására küldött magyar követekkel. Július 17-én szállott végre hajóra és két nappal később érkezett Zarába, hol az összegyűlt magyar és bosnyák urak s a dalmata városi polgárság nagy ünnepséggel fogadták Magyarország leendő királyát.

Zsigmond párthívei azonban ekkorra már a végsőkéig megfeszítették erejüket, hogy a forradalom terjedésének útját állják. Az ő helyzetük nagyon is világos volt: mindenáron meg kellett akadályozniuk uruk bukását, mely az ő teljes bukásukat is jelentette volna. Feladatukat sokban megkönnyítette László eddigi késedelmezése. De a forradalom bukásának mégsem ez volt a közvetlen oka, hanem az a csalódás, melyet László és a forradalmi kormány első személyes érintkezése mindkét félre hozott.

László azt követelte az üdvözlésére siető primástól, hogy Zarában koronázza Magyarországot királyává, s ezzel elárulta, hogy a nemzet legszentebb hagyományai idegenek előtt. Erőszakos délvidéki természete kiméretlenül nyilvánulhatott a tanácskozásokban, melyeket a Zarában megjelent főurakkal, a primással, Bubek Detrével s a többi megannyi előkelő, nagytekintetű zászlósúrral e kérdés felett napokig folytatott. Maga az a körülmény, hogy a tanácsban László kísérte is részt vett — olasz főpapok, nápolyi és ciprusi főnemesek, hazánkra teljesen idegen elem — semmikép sem lehetett alkalmas, hogy a hatalmukra féltékeny, büszke magyar főurakban a lelkesedést fokozza új királyuk iránt.

A Zarában augusztus 5-én, idegen koronával, a hagyományos szertartások mellőzésével végrehajtott koronázás éppen az ellenkezőjét eredményezte annak, a mit László elérni remélt. S mialatt az országban Zsigmond fegyvereinek diadala leveri a forradalmat s kettévágja az összeköttetést a délvidék és a tiszai

részek között, a Zarában veszteglő László királyon megmagyarázhatatlan esüggedés vesz erőt: mintha balsejtelem tartaná vissza az úttól, mely atyját 17 év előtt a végső katasztrófába vezette. A dalmát városokkal is viszályba keveredik: nem érti meg féltékenységiüket, melylyel ellenzik, hogy hadai számára várakat építsen falaikon belül. Követeket küld Rómába Bonifác-hoz, hogy tanácsát és segítségét kérje a nehéz helyzetben. Ugyanazon a napon, a melyen a megbízólevelet kiadatja számukra, 1403 október 8-án hirdeti ki Zsigmond király Buda várából a bocsánatot mindazoknak, a kik a fegyvert leteszik és hűségére visszatérnek.

A Nápolyból érkezett hír, hogy néhány főúr Anjou-Lajos visszahozatalára összeesküvést szervezett, végkép elveszi kedvét a magyarországi hadjárat folytatásától. Ha Zsigmond király és olaszországi barátainak keze benne van e mozgalomban, a legügyesebb sakkhúzásnak tekinthetjük azt, melynek éle épp úgy irányul László, mint Bonifác ellen. László a váratlan hírré haladéktalanul visszatér Nápolyba: s ezzel magyarországi szereplése körülbelül be van fejezve.

A forradalom teljes leverése még sok gondot ad Zsigmondnak; évek múlnak el és még mindig van visszhangja Magyarországon László nevének. De a nápolyi király maga mondott le végül magyarországi trónigényéről, midőn magyar királyságának utolsó maradványát, Zárát és partvidékét készpénzen átengedte Velencének. Szívéhez sokkal közelebb álló eszmék fogadták az Anjou-ház utolsó férfisarját szolgálatukba. Fegyvereit nápolyi királysága gyarapítására fordítja, egymásután hódolnak meg előtte Közép-Olaszország apró államai. Néhány évvel a magyar trónkövetelés kudarcza után azon az úton van, hogy egész Itáliát egyesíteni fogja koronája alatt. Célját nyíltan hirdeti; annak elérésére harcra kel eddigi támaszával, a pápasággal, elfoglalja Rómát, és mikor az örök városba bevonul, a büszke jelszót iratja zászlajára: „Aut Caesar, aut nihil“. Úgy látszott, mintha a Caesarok szerencséje tényleg zászlai alá szegődött volna. Egész Európa reá függeszti szemeit, midőn egy rejtélyes merénylet 1414 augusztus 6-án, férfikora delén, 37 éves korában véget vetett világtörténeti szereplésének. De halála már semmi jelentőséggel nem bír Magyarország sorsára. A nemzet rég kibékült Zsigmonddal, a ki az élet iskolájában megszerezve az uralkodáshoz szükséges tulajdonságokat, jóvátette elkövetett hibáit, s nemcsak a belső nyugalmat adta vissza az országnak, de kifelé is új fényt szerzett koronájának.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma : Kresmarik János *Keleti benyomások* czimmal a Bosznia és Herzegovinában tapasztalt haladásokat ismerteti, melyek minden téren szembeszökők. Szerajevo városára alig lehet ráismerni. Sajnálatosnak mondja, hogy az új házak és paloták legnagyobb részben európai ízlésben épülnek s az ezelőtt itt kedvelt török és bosnyák stílus, a mely pedig az éghajlati és talajviszonyoknak s a nép életmódjának leginkább megfelelt, mindinkább háttérbe szorul. Az állami élet erkölcsi mozzanatai nem mutatnak oly örvedetes eredményt. Boszniában való tartózkodása alatt folytatott beszélgetésekből nyert benyomása az, hogy a hangulat általában nyomott, a sérelmek szaporodnak, s hogy a kormányzati apparatus nagy súlylyal nehezedik a társadalomra. A három nemzetiség körül a mohammedánok a békések, hallgatnak s még magok sem tudják, mit akarnak. Föcéljük vallásukat s mohammedán intézményeiket sértetlenül föntartani s ebben nem is gátolja őket senki. Jelenleg azonban teljesen magokra vannak hagyva. Nekünk Bosznia-s Herzegovinában a legtermészetesebb szövetségünk a mohammedán elem, s ezért okvetlenül meg kell nyernünk politikáinknak, a minek pedig legjobb módja az, hogy őket a kormányzat részeseivé tegyük. — Forster Gyula a *katholikusok autonómiájáról* szóló tanulmányát folytatja. Mielőtt szerző áttérne az 1869. és 1870. években az országos kath. autonomia létesítése czéljából folyamatba tett tárgyalásokra és ezzel kapcsolatban azon fontos kérdés fejtegetésére, hogy mily módon lehetne a kath. egyház és a királyi adományozásból eredő alapítványok vagyonának kezelését legalkalmasabban eszközölni olykép, hogy a kezelés módja egyaránt megnyugtatót szerezzen mind az államnak, mind az egyháznak, s mind az egyházi elemnek, mint a világinak, és megnyugtatót nyújtson abban az irányban is, hogy a vagyon föntartása és megóvása, valamint az egyházi vagyonhoz és alapítványokhoz kötött czélok megvalósítása mennél teljesebb mértékben biztosított legyen : szükségesnek tartja megismertetni részletesebben azt az egyházi vagyont, mely az autonomia szervezetének megállapításában a legfontosabb kérdést képezi. Egyúttal tájékoztat nyújt a lajtántúli tartományokban a kath. egyház és Angliában az anglikán egyház vagyonáról is. — Egy névtelen czikkíró a *kétezeréves Cicero* című czikkében Zielinsky orosz tudósnak 1895. január 3-án Cicero kétezredik születése napján a pétervári történelmi társulatban tartott felolvasását,

mely nem rég jelent meg, részletesen ismerteti. — Ezután Elliot György a *vízi malom* regényéből a tizenegyedik közlemény következik Váczy János fordításában. A költemények közt van Szász Károly *Élet-halál* című eredetije és Goethe *A választotthoz* című verse Léva József fordításában. Egy névtelen író *Babiloni és héber hagyományok* címmel Gunkelnek egy munkáját ismerteti, melyben szerző a babiloni hagyomány nyomait nemcsak a Genesis első fejezetében keresi, a hol azok didaktikus célú földolgozásban s mintegy rendszeres alakban lépnek eléünk, hanem keresi és találja nyomait a bibliai irodalom költészeti részeiben is, keresi és találja a próféták beszédeiben lépten-nyomon előforduló szónoklati képletekben, melyeknek egy egész csoportja csak úgy érthető meg teljesen, ha e képletek mythosi előzményeit ismerjük. — Thim József *az orvosi gyakorlatról* ír. — Az Értesítőben Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban (Téglás Gábertől), Szemere M.: Fialat véreim (Elemér Oszkártól), Imre S.: Irodalmi tanulmányok, Brandes: Shakespeare című munkák vannak ismertetve. — Méhely Lajos válaszol Schmidt Sándor és Herman Ottónak a Természettajzi Füzetek idegennyelvűségét támadó cikkére. E cikkekre a szerkesztő három megjegyzést tesz. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. Az ETHNOGRAPHIA ez idei 5. füzetében Sebestyén Gyula folytatja „*A székelyek neve és eredete*“ című tanulmányát. Utal arra, hogy a *székely* név viselőiről az 1221-iki hunn krónikás azt jegyezte föl, hogy a hunnoktól származó néptörödek csak *változtatott*, azaz újabb keletű névvel nevezte magát így, szószerint: „Maradt vala pedig a hunnokból három ezer ember, kik a Crumheld-esatából futással menekülvén, a *Chiglamezey*-re igyekeztek gyülekezni, kik is félvén a nyugati nemzetektől, hogy hirtelen rájuk ne rohanjanak, Erdélybe vonultak s magukat nem magyaroknak, hanem *változtatott néven szikölöknek* nevezték“. A hunn krónikás itt olyan XIII. századi szájhagyományt közölt, melynek származásáról már sejtelve sem volt. Nem tudta, mert a monda is végleg elfeledte, hogy mi lehetett a megváltoztatott régi név, s nem tudta, hogy az új név mögött valami értelem rejtezik. Ha sejtette volna, az etimológiával alig maradt volna adós. A Csigle-mező árpádkori nevét krónikáink még *Cigula*, *Csigla* és *Csiglad* változatokban közlik. Ma is nagy elterjedésű tájszók *csigolya*, *czigle* „parti fűz, kosárkötő fűz“ értelemben, miből jogosan következtethető, hogy *Csigle-mező* tulajdonképen fűz-gyepűvel határolt és megerősített foglalmi földet jelent, tekintetbe véve, hogy többek közt a veszprémmegyei határvonalon is szerepel egy 1274-beli oklevélben: *Chyggle*, később *Chegle*, ma *Csőgle* s szintűgy Sárosmegyében: *Czyla*, később *Cekla*, valamint a besenyő határországban *Czikola*, *Czikolka*. Egyezik e felfogással a vas megyei Órség *Gyepű-Füzes*, *Egyházas-Füzes* helynevezete. Mind az eddig tárgyalt adatok egybevetésével kétségtelennek vehető, hogy a *Székely* jelzőjű helynevek a vé-

geken, határőrségeken támadt legrégibb geográfiai emlékeink közül valók, s hogy mindegyik arra a legrégibb határra esett, a hol a honfoglaló törzsek szállásbirtokainak „vége“, más szóval „széke“ volt. A mi a *szék-ely* szó képzőelemét illeti, szerző Munkácsi Bernátnak azon nézetéhez csatlakozik, hogy az a *lengyel* szóban is szereplő török *-li, -li* melléknévi képző, mely megvan ezen török népvnevekben is: *ozmanli* „ozmán“, *mažarli* „magyar“. A véghangzó elestére nézve idézi a magy. *gyöngy, szatócs* és *szűcs* szónak a megfelelő török *jinži, satıucı, esuvas söße* alakokhoz való viszonylását. Abból pedig hogy a magyar birtok végein lakó népség törökös képzésű szóval jelöltetett meg, az következik, hogy ez a nép *már nem volt magyar, hanem török*. Ezt a föltevést a keletről hozott hadi taktika is teljesen igazolja. A nemzeti krónikák szerint az idegenek gyanánt szereplő székelyek és besenyők a háborúban mindig a magyarok előtt jártak. Anonymus szintén azt mondja, hogy a Körös vidékén talált székelyek a magyar hódítóknak kalauza, vezetője lett. Mivel egy hadi nép letelepedésében tulajdonképen a táborozási rendszer rögzítették meg, az következik, hogy azok, kik hadjáratok idején előrsi szolgálatot teljesítettek, békében is örök voltak s mint ilyenek az elfoglalt terület végein nyertek elhelyezést. Az oklevéltári adatok alapján újra megszerkesztett régi határok besenyő és székely telepei a föltevést tényleg megerősítették. Ha hát Konstantin a honfoglalást megelőző időkre vonatkozólag azt beszéli, hogy a magyarokhoz csatlakozó kozár nemzetiségű kabarok közös megállapodás szerint a háborúban előljárni voltak kötelesek: ugyanazt teszi, hogy béke idején szintén előőrsek, végbeliek maradtak. Ez még Etelközben történt. De a jellemző taktikai fogást ismerték a távolabbi keleti népek is. Julián barát is mondja, hogy a nagy-magyarországi rokonainkat leigázó tatárok szintén az idegeneket menesztették elül a háborúban s ugyanez a hunnokról és avarokról is bizonyítható. Mivel pedig a mi legrégibb török előőrseink és határőrségünk a *kabarokból* és *besenyőkből* került ki, a *sziköl* nevet a kottó között kellett valamelyiknek hozzánk átültetnie. A két nép közt választani nem nehéz; mert minden adat a mellett bizonyít, hogy a kabarokkal való belső viszony régibb keletű. A besenyőkkel már be volt fejezve az élet-halál harc, midőn a kabar szövetség létrejött, sőt az a tény, hogy a későbbi besenyő határőrök nálunk szikölökkel együtt szerepelnek, kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a XI. századi besenyő vendégnép alkalmazása előtt a foglalkozást jelentő *sziköl* szó már külön népnévvé változott. Az adott körülmények közt tehát *csakis a kabar nép lehetett az, mely a „végbeli, határőr“ török nevével nálunk forgalomba hozta*. Ha e teljesen megbízható nyomon tovább megyünk, rögtön szemünkbe ötlék az a másik jelenség, hogy a kabarok emlékének helyeinkben és krónikáinkban nem maradt nyoma. Ez a fentiek alapján úgy volna magyarázható, hogy az állandó foglalkozásukat jelző név elnyomta s idővel végleg elfeledtette ideiglenes törzsnevüket. E felfogással

egyeznek az a tény is, hogy a baranyamegyei három *Kozár* gyepűvonalán (mely név csakis a kozár-kabarok emléke lehet) Tolnamegyében *székely* helynevek keletkeztek. A székelyek eredetének illetén felfogása igen érdekesen magyarázza meg Anonymusnak *Ménmarót*-ról szóló közlését is. A soknejű bihari vezért ugyanis kútfőnk *kozár* fejedelemnek ismeri. Tudjuk, hogy nála a honfoglaláskor itt talált *székely* nép szintén a *bihari kozár birtok nyugati végein bukkannak föl*. Ha tovább menve, Biharmegye térképét is figyelembe vesszük, a keresett kabar és kozár emlékek helyén csupa székelyekről elnevezett községeket lelünk. Itt van *Székelyhid*, *Székelytelek* s alább Aradmegyében, a Fehér-Körös mellett *Szikula*. Az ilyen és ezekhez hasonló régi földrajzi adatokból azonban csak arra lehet következtetni, hogy itt hajdan székely örvonal, vagy örterület létezett. Honnan vette tehát az 1203 körül élt krónikás azt a meglepő adatot, hogy itt hajdan székely örvonal vagy örterület létezett? A felelet más egyáltalán nem lehet, mint a szájhagyományból. A népmonda még tudott arról, hogy a székelység ősei a kazárokkal valamikor a honfoglalás ideje táján ellenségeskedtek. Tudott a kozárság török voltáról is; mert fejedelmüket Marótot, a krónikás vallomása szerint azért nevezte ménnek, mivelhogy több ágyast tartott vala. Jól tudott arról is, hogy a magyarság feje hajdan ebből a hatalmas kozár nemzetből házasodott. Mindezt Anonymus úgy állította egybe, hogy a kozár birodalom ott volt, a hol a XII. századi erdélyi székelység a honfoglalást követő időkben tartózkodott. Ez pedig az ő értesülése szerint nem Erdélyben, hanem a Körösvidék békés-bihari részén lehetett. Számításai értelmében tehát a székelyekkel viszonyban álló kozár birtoknak is itt kellett lennie. Ezért talált Usubu és Velek Csongrád és Békés határán székelyekre, a kik aztán teljes erővel közreműködtek a kozárok leveretésében. Az összehasonlítás emlékét tartalmazza az a tudósítás, hogy Árpád kiskorú fia a megalázott kozár fejedelem leányát veszi el. Így maradt meg Anonymusban a viszonyba hozott székelység és kozárság emléke, miből egyéb pozitív adatok alapján az a hibátlan logikai következtetés vonható le, hogy a *bihari határőrség hajdan székelyeknek nevezett kabarok telepe volt*. — Ugyane füzetben Alexies György befejezi *Vadrózsapör* czímen közölt magyar-oláh ballada párhuzamait, melyek között itt a székely „*Kőműves Kelemenné*“ oláh „*Mánole mester*“ megfelelője kelt különös érdeklődést. — A „Néphit és Népszokások“ rovatában Istvánffy Gyula Nógrádból közöl ide vágó adatokat, köztük egy palóc *bethlehem*i *pásztorjátékot*. — Az „Anthropologia“ rovatban Seemayer Vilibáld folytatja a *bácsbodroghmegyei sokaczkok anthropológiájáról* szóló adatait, ezúttal bő méret-táblázatokat adva. — Az „Irodalom“ rovatban Bartha József bírálja *Pintér Sándornak* „Szécsény és vidéke a honfoglalás előtti korban“ czímű művét, melyet mint anyaggyűjteményt becsesnek ítél. — Melich János a túróc-zsentinártoni tót múzeumegylet

Sbornik folyóiratának II. évfolyamából mutat be egy füzetet; Herrmann Antal pedig több külföldi szakfolyóiratot ismertet. — *Technitz Ignác* *Gans Dávid krónikájának adataira* nézve közöl néhány megjegyzést Krausz Sámuelnek ugyane tárgyról írott minapi észrevételeivel szemben. — Múzeumi hírek és apróságok (az új alapító tagokról, a német anthropológusok vándorgyűléséről, az Oláh Nemzeti Múzeumról, a székely-mondagyűjtésről), végül a *gyermekjáték-szerek* gyűjtésére vonatkozó kérelem zárják be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE f. évi szeptember havi füzetében Buday László „Felekezeten kívüliek” cím alatt értekezik. Ismeretes, mily szenvedélyvel küzdöttek az egyházpolitikai reformok ellenzői különösen a legszabadelvűbb reform: a felekezeti kényszer eltörlése ellen, a fennálló egyházak és ezzel a mai hitélet romlását látván az elv megvalósításában. A reform mindazonáltal életbelépett. A panaszok, a melyek tömegesebb kilépések miatt főleg a református egyház kebelében ismételten felmerültek, és csak legújabbban is szélesebb körökben keltettek föltűnést, a felekezetenkülsőség ellenzőinek aggályait igazolni látszottak. Tényleg azonban nem így áll a helyzet; pozitív, számszerű adatok alapján megállapítható immár, hogy a mozgalom egyáltalán nem bír félelmes jelleggel. A statisztika által ez irányban gyűjtött adatok szerint ugyanis mindössze 3990 egyén lépett ki felekezetéből 1896-ban, az új rend első évében, a midőn pedig minden valószínűség szerint a mozgalom legerősebb megnyilatkozásától lehetett tartani. E csekély szám magában eléggé megnyugtató, még megnyugtatóbbak azonban a kilépések okairól nyert felvilágosítások. Ezek szerint ugyanis a mozgalom legfőbb forrása a vallási rajongás; a kilépettek legnagyobb része azért hagyta el egyházát, hogy áttérjen a nazarénus hitre, e tényező pedig a jövőben előreláthatólag csak gyengülni fog; a másik két tényező ellenben, a melynek romboló hatásától tartani lehetett: a vallási közönyösség és az anyagi érdek, a terhes egyházi adótól való menekülés vágya, alig játszik szerepet. Érdekes mindamellett az egyes egyházak veszteségét mérlegelni. Legnagyobb arányú a református egyház vesztesége, jelentékeny továbbá az ágostai és a görög keleti egyházaké, eléggé csekély ellenben a katolikus egyházé, különösen pedig a görög katolikus és az izraelita egyházaké. — Következik Fazekas Oszkár-nak „A közgazdaságtan módszer-kérdéséhez” című értekezése. A közgazdasági tudomány módszere körül régóta szenvedélyes harc foly, a nélkül, hogy a vitatkozás pozitív eredményre vezetett volna. E jelenség magyarázata első sorban abban rejlik, hogy a vitázó felek az egyik vagy másik tudományos módszer: az inductio vagy a deductio mellett foglalván állást, azt, a melyet előnyösebbnek vélték, hirdették az egyedül követendőnek. Pedig a két módszernek ily merev szembeállítására egyáltalában nem jogosult, helyesen csupán a két módszer váltakozó használatáról lehet

szó. Azt ugyanis, hogy melyik módszer alkalmazandó, mindig a szőnyegen forgó kérdés természete dönti el: az egyik kérdés az inductív, a másik a deductív módszerrel lesz csupán helyesen megoldható. Lehetséges azonban, hogy a tudományban megoldásra váró problémák többsége az inductív módszer alkalmazását fogja megkívánni, és ekkor e módszer lesz az uralkodó módszernek tekinthető. Viszont elképzelhető, hogy a tudomány előhaladásával más oly kérdések fognak felszínre jutni, a melyek többségükben a deductív módszer alkalmazását fogják szükségessé tenni. Hogy tehát az alkalmazandó módszert elbírálni lehessen, szükséges a megoldásra váró problémák tisztázása, természetöknök feltárása. És itt rejlik éppen a methodologiai viták eredménytelenségének tárgyi oka, hogy a közgazdasági tudomány sok nagy jelentőségű, sőt alapvető kérdése ma még eldöntve nincs, sőt nincsen tisztázva a tudomány természete és nincsenek szabatosan megállapítva feladatai. Ám van a vita eredménytelenségének alanyi oka is: a vitázó feleknek egymás ellenében való elfogultsága. Mindazonáltal ma már nem hiányzik a törekvés — több kiváló szakíró szolgálja az irányzatot — az ellentétek kiegyenlítésére. — F e n y v e s s y J ó z s e f „A nemzetközi szövetkezeti congressus“ czim alatt részletesen számol be a szövetkezeti ügy híveinek legutóbbi f. évi szeptember hóban Delftben tartott harmadik nemzetközi értekezletéről. Az értekezleten megvitatásra kerültek a szövetség szervezetének módozatai, a szövetkezés szerepe és gyakorlati alkalmazása (iparban és mezőgazdaságban), a szövetkezők között létesítendő nemzetközi üzleti összeköttetések, végül a szövetkezés nemzetközi statisztikájának kérdései, valamint ismertetve lőn a szövetkezeti ügy előhaladása a különféle országokban az illető ország kiküldöttjei által. Hazánk az értekezleten nem volt képviselve, a mit eléggé megmagyaráz az a körülmény, hogy a szövetkezeti mozgalom ma még sokkal csekélyebb fokú hazánkban, mint a külföldön. — Az *Irodalmi Szemlében* névtelen szerző számol be Láng Lajosnak „Javaslat a quota megállapítására“ czimű dolgozatáról, mely egyszerű és természetes kulcsot — a fogyasztási adókból és a monopoliumokból származó bevételek arányát — ajánlja a két állam teherviselő képességének mérésére. — Ugyancsak névtelen szerzők ismertetik Enrico Ferri-nek „Das Verbrechen als sociale Erscheinung“ és Spahr B. Ch.-nak „An essay on the present distribution of wealth in the United States“ czimű művét. — A *Statisztikai Értesítőben* „A közjótékonyág statisztikája“ és „A grafikus rajzok“ czimű cikkeket találjuk, szintén meg nem nevezett szerzőktől. — A füzet hét oldalra terjedő *Könyvszemle*-vel zárul.

4. A MAGYAR NYELVŐR X. füzetében, melyet a szerkesztőnek Volf Györgyről írt emlékezése nyit meg, Melich János a *főcs-tej* kifejezés eredetéről ír s kimutatja, hogy ez a német *biest-milch*-nek, a dialektikus változatok számbavételével, pontosan meg-

felel. — Balassa József a magyar nyelvbe jutott francia szókakkal foglalkozik, minők pl., a köznyelvben is használtakon kívül, a *bandsur* „dolmányforma kurta kabát“ (fr. *bon juor*), *kujón* „kópé, hunczut, gonosz, istentelen ember“ (fr. *couillon*), *melák* „málészájú, mafla, bamba“, másutt meg „otromba nagy ember“ (egy *Mélac* nevű francia tábornokról). — Joannovics György „Birtokos. és dativus“ cz. értekezését, Király Károly pedig Nyelvújítási adatait befejezi. — Trencsény Károly a bács megyei történelmi társulat évkönyve (XIII. évf. 1. f.) alapján Bács-Bodrog vármegye helyneveivel foglalkozik, melyek közül a mohácsi vész előttiek magyar (esetleg kún, bessenyő, bolgár) eredetűek, a mohácsi vész utániak ellenben nagy részt szláv, kisebb részben török hatást mutatnak; mindkét hatás részint új nevek keletkezésében, részint régiek elferdítésében nyilatkozik. — E nagyobb czikkek után a Magyar Nyelvőr pályázatáról szóló jelentés következik Balassa József-től, melynek alapján a szerkesztő a nyelvjárástanulmányok jutalmazására kitűzött díjak közül a másodikat (az első díjra egyik pályamű sem találtatott érdemesnek) Pályi Gyula tanárjelöltnek, a harmadikat Kalma István polgári iskolai tanítónak adja ki, s egyszersmind 1898. május 1-i határidővel újra egy 100 koronás és két 50 koronás díjat tűz ki valamely helyi nyelvjárás leírására. — A „Nyelvtörténeti adatok“ rovatban Deák Farkas hagyatékából találunk XVI. századi nyelvi jegyzeteket. — Az Irodalom rovatban Regőczy Győző Balog István költeményeit ismerteti, számos példát idézván az író régies és népies szavaiból és kifejezéseiből. — A kisebb rovatokból említésre méltó a *parától, porhanyó, porhál* szók fejtegetése Simonyi Zsigmond-tól, továbbá Kulcsár Endre közlése, a melyben kimutatja, hogy a Szarvas Gábortól hibáztatott „sok lúd farkast győz“ közmondás-változat már Fáy Andrásban előfordul, — és Székács Ferencz-nek észrevételei a *stilus curialis* hibáiról. Egyveleg. Kérdések és feleletek (itt egyebek közt Melich János a *tözsér* szó német eredetét bizonyítja). A szerkesztőség kérdései. Népnyelvhygományosok.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei III. füzetében Szinnyi József szerkesztőnek „Középkori nyelvmélekek olvasása“ czimű akadémiai székfoglaló értekezése nyitja meg a közlemények sorát (I. fönt 593—615. ll.). — Utána Erdélyi Lajos-nak tanulmánya következik „Az összevont mondatról“, melynek itt adott folytató része azon kérdések megfejtésével foglalkozik, hogy nevezhetők-e ezen mondatok, helyesebben mondatcsoportok összevont mondatoknak, vagy nem; helyeselhetőbb szempontból minő mondatoknak tekinthetők az egyes csoportok és minő helyekre oszthatók be a nyelvtanban, illetőleg hol tehetni benne róluk említést. — Harmadik nagyobb közlemény néhai Volf György az egyházi szláv nyelv hazájáról és a magyar honfoglalásról írt művének befejezése (I. fönt 67. l.). — Ezután Ásbóth Oszkár Simeon C. Măndrescu „Ele-

mente ungurești in limba română“ című, az oláh nyelvnek közkeletű magyar elemeit tárgyzó művét ismerteti, bőven megtoldva saját jegyzeteivel Végül Hellebrant Árpád *könyvészeti kimutatása* az 1896-ban megjelent germán, román, latin, görög, egyéb indogermán és sémni nyelvtudományi munkákról, továbbá *Brassai Sámuel és Volf György nekrológjai* következnek. — Hézagpótló kisebb közlemény Melich János-é az *esperest* szóról, melyben Szinnyeinek ide vonatkozó előbbi fejtegetését újabb adatokkal támogatja.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY VI—VII. kettős füzetében Vári Rezső szövegkritikai megjegyzéseket közöl Böles Leo Taktikájának egyes helyeihez, Hegedűs István pedig folytatja az Aristophanes Madarairól irt értekezését. — Brassai Sámuel-től hosszabb értekezés kezdete következik: „Vissza- és körültekintés nyelvünk ügyében“, mely Szarvas Gábornak 1880-ban megjelent egyik dolgozata, a „Magyar Nyelv Szótárának bírálata“ ellen van intézve, és első sorban Szarvasnak azon állítását czáfolja, hogy a magyar nyelvnek az árja nyelvek sorában egyáltalában nincsen helye. — Heinrich Gusztáv Bánk bán szereplését Collin Máté drámáiban tárgyalja. Collin darabja, melyben Bánk szerepel, kettős alakban maradt reánk: „Béla's Krieg mit dem Vater“, 1808., és „Dramatische Dichtungen“ III., 1817., melyekben Bánk bán, Gertrud királyné gyilkosa, aggkorában önvédelemből viszályt szít Endre király és fia Béla közt, mivel attól kell tartania, hogy Béla, ha trónra jut, megbosszulja rajta szeretett anyját. Mind a két darab gyöngye színművek, kellő középpont, egységesen megalkotott cselekvény, erőlyes jellemzés nélkül; de Bánk jelleme és szerepe helyesen van gondolva és a kivitelben is az epikusan szétfolyó darabnak legsikerültebb részlete. Eredetileg két darabnak tervezte Collin e színművét: a) „Vranko's Sturz“ és b) „Leopold der Versöhner“. De csakhamar észrevette, hogy két önálló darabra nincs elég anyaga és azért *egy* színművé gyúrta össze a tervezett vagy eshetőleg már elkészült két darabot. Grillparzer ismerte és rossz darabnak tekintette Collin Máténak 1808-ban megjelent színművét, mely azonban Grillparzer saját Bánk-tragédiájára („Ein treuer Diener seines Herrn“) alig volt befolyással, annál kevésbé, mert a két osztrák költő igen eltérő cselekvényt dolgozott föl, melyekben Bánk bánnak is lényegesen más meg más szerepe jut. — Hornyánszky Gyula befejezi az aristophanesi „Eirene“ keletkezési idejéről szóló értekezését (szerinte e darab 414-ből való), és Bleyer Jakabnak a magyar vonatkozású német népekekről szóló dolgozata szintén véget ér e füzetben. Bleyer e szakaszban az 1538 és 1551 közt keletkezett költeményeket ismerteti, melyek közül, szerzőjének egyéniségénél fogva, talán legérdekesebb Hans Sachsnek az 1541-iki budai csatára vonatkozó műve. — A „Hazai irodalom“ rovatában ifj. Reményi Ede kedvező ítéletet mond Baksay rimes Iliászfordításáról; Kardos Albert nagy örömmel üdvözli Heinrich Gusztáv „Régi Magyar Könyvtárát“, melynek célja: régebbi irodalmunknak

ritka vagy soha nyomtatásban meg nem jelent termékeit a szakköröknek pontos szövegekben hozzáférhetővé tenni; Mócs Szaniszló hasznavehető taneszköznek mutatja be Polgár Györgynek az ókori régiségeket feltűntető képgyűjteményét; Tolnai Vilmos pedig ügyes kis füzetnek mondja Szigeti József antibarbarusi könyvecskéjét: Kerüljük a germanismust — A „Külföldi irodalom“ rovatában Finály Gábor föl hívja figyelmet Havet jeles francia Phaedrus-kiadására, Melich János pedig nagy dicsérettel ismerteti a korán elhunyt derék Lumtzer Győzőnek a leibitzi nyelvjárásról írt igen sikerült dolgozatát, mely kétségtelenné teszi, hogy a szepesi németiségnek más vidékről kellett hazánkba bevándorolnia, mint az erdélyi szászoknak, és hogy a szepességi nyelvjárás nem tartozik a közép-frank nyelv köréhez. — A philologiai program-értekezések sorából Zlinszky Aladár behatóan ismerteti Török Konstant értekezését báró Orczy Lőrincz költészetének ethikus természetéről, s kiemeli azt a részletet, mely Orczynak az ember rendeltetéséről s boldogságáról való nézetét ismerteti, míg a dolgozatnak nagyobbik fele a költőnek és korának nem helyes fölfogása alapján több téves következtetést tartalmaz. — A füzetet vegyes közlemények és könyvészet után Hellebrant Árpád kimerítő bibliographiai kimutatása zárja be: „A magyar philologiai irodalom 1896-ban“, mely 2326 tétel alatt foglalja össze a hazánkban 1896-ban az általános nyelvészet, az aesthetika, a klasszikai és modern philologia terén megjelent könyveket és cikkeket.

FRANCZIA CZIKKEK A MAGYAR IRODALOMRÓL. Irodalmunk újabb termékeit a francziául olvasó közönségnek ez idén is *Kont Ignác* hazánkba mutatta be és pedig olyan folyóiratokban, a melyek az illető szaktudománynyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* ez évi 2-ik számában *Tököli Inre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyvét* (6-ik kötet) ismerteti, a melyet Thaly Kálmán közölt a „*Monumenta Hungariae Historica*“-ban. A kötet tartalmának vonzó elmondása után Kont úr felsorolja belőle azon levelek számát, a melyek Franciaország külföldi relatióira vonatkoznak.

Ugyancsak e számban emlékezik meg Thury József „Török Történetírók“ című kiadványának II-ik kötetéről és felsorolja azon török történetírók neveit, a kik munkáinak fordítását e kötet tartalmazza. — Ismertetését a *Corpus Statutorum IV. kötetének* szentelt sorokkal fejezi be. Itt elmondja, hogy e kötet mely vármegyék statutumait foglalja magában s megismerteti beosztását is.

A 3-ik számban Szilády Áronról, mint a XVI. századbeli magyar irodalom nagyérdemű ismertetőjéről megemlékezvén, áttér ezen irodalom méltatására, s elmondja, hogy a magyar irodalom első poetikus termékei a reformatio hatásának következményei. Főlemlíti, hogy Szilády ezeket grammatikai, irodalmi és történeti jegyzetekkel kíséri a „*Régi*

Magyar. Költők. Tárja-ban. E kiadvány 1886-ig megjelent öt kötetéből Tinódi Sebestyént, Kis Istvánt, Ráskait, Heltait és Szegedit emeli ki.

E számban találjuk Komáromy András „*Ugocsa vármegye keletkezése*” című akadémiai értekezésének ismertetését és a *Nyelvtudományi Közlemények* azon számának méltatását, melyben Alexics Györgynek a román nyelv eredetéről írt tanulmánya, Asbóth Oszkár cikke a magyar nyelv szláv eredetű szavairól és Munkácsi Bernátnak egy vogul etymologiai értekezése foglaltatik. Aztán az *Akadémiai Értesítő* 1896. évi füzetének nevezetesebb közleményeit sorolja föl.

A 10-ik számban Volf György „Első keresztény térítőink” című tanulmányát mutatja be s kiemeli belőle szerzőnek a legrégibb magyar nyelvmélekek írásmódjára vonatkozó észrevételeit, a mely szerint ezeken a velencei olasz dialektus kétségtelen nyomai látszanak. Ugyancsak ezen számban ismerteti meg a felsőbb oktatásügy története megírásának ügyét Magyarországon. Elmondja, hogy ez még mind-egyedül nincsen teljesen megírva, sőt a Budapesti Egyetemé sem készült még el. Pauler Tivadar 1880–1886 között három füzetet adta ki csak, s az irodalomnak ez ága csupán néhány monographiára szorítkozik. Ezekhez járul még a Vallás- és Közoktatásügyi Ministeriumnak „A felső oktatásügy Magyarországon” című millennaris kiadása, mely a felsőbb tanintézetek képét adja 1867-től 1896-ig. E kiadvány szerkesztésének ismertetése után áttér a középiskolák történetének irodalmára s elmondja, hogy ez behatóbban műveltetett, különösen Fraknoi Vilmos, Molnár Aladár, Pínáczy stb. urak által.

Itt találjuk még a *Budapesti Tudomány-egyetem* theologiai facultásának kiadványának, Pázmán Péter műveinek, a *Philologiai Társaság* működésének s Ponori Thewrewk Emil beszédeinek méltatását is.

E számban a magyar irodalmi termékeken kívül egy francziát is bemutat nekünk és pedig *Madách Imre*, „Az ember tragédiája”-nak franczia fordítását *Ch. de Bigault de Casanova* nantesi lyceumi tanártól.

A 11-ik számban Munkácsi Bernát emlékbeszéde Budenz József fölött van bőven ismertetve.

A 13. szám Szabó Károly és Hellebrant Árpád „Régi Magyar Könyvtára” III. kötet 1-ső részének ismertetését tartalmazza. Ez ismeretetés rövidsége mellett is világos képét adja bibliographiánk azon korának, a melyet e kiadvány eddig megjelent kötetei felölelnek. Ehhez sorakozik még a Horvát Ignác „*Catalogus Bibliothecae Musnat. Hungarici I. Incunabula*” és Zolnai Gyula „*Nyelvmélekeink a könyvnyomtatás koráig*” című munkáinak ismertetése.

A 19. számban a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent akadémiai kiadvány „*Monumenta Comitatus Regni Transylvaniae*” s Nagy Gyulának „*Vass György és László naplója*” című akadémiai kiadványának ismertetését találjuk. Ezekhez járul még Ortway Tivadar „*Temes vármegye és város monographiája*”-nak és Acsády Ignác

„A jobbágyadózás 1577—97-ben“ című, az Akadémia kiadásában megjelent munkájának bemutatását

Mátyás Florián nagyérdekű akadémiai értekezésében, a „*Történeti egyezések és tévedések*“ ben egy önálló gondolkozású történettudóst ismer fel, ki főleg a mások tévedéseit keresi. — Elismeréssel adózik Réthy László-nak „A romanismus Illyricum-ban“ és Gaál Jenő „Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere“ című akadémiai értekezéseinek. Ismerteti továbbá Radó Antalnak a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata kiadásában megjelent „Az olasz irodalom története“ című munkáját, Hegedűs István tanulmányát „Guarinus és Janus Pannoniusról“, Kunos Ignác „Kisázsiai török dialectusait“, továbbá Munkácsi Bernát „Vogul népköltési gyűjtemény“ című akadémiai kiadványait.

A 23. számban Beöthy Zsolt „A magyar irodalom története“ című két kötetes illusztrált munkáját méltatja s azt mondja róla, hogy a Magyarország ezredéves ünnepe alkalmából megjelent művek között kiváló helyet foglal el. Ez ismertetésben Kont úr nem szorítkozik a mű szerkezetének leírására, de jellemzésére is kiterjeszkedik E számban találjuk még Ferenczi Zoltán „Petőfi életrajza“ című három kötetes munkájának ismertetését.

A 33—34. számban hazai irodalmunk ismertetője, Haraszti Gyula „Molière élete és művei“ című munkájáról megjegyzi, hogy jó lett volna megírni Molière színműveinek hatását a magyarokra, s hozzáteszi, hogy e hiány mellett is nagy szolgálatot fog tenni.

A 39—40. szám Békefi Remig „A ciztercziek középkori iskolázása Párisban“, Volf György „Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás“ című akadémiai értekezésének jellemző ismertetését hozza.

A „Revue de Philologie“ 1897. évi folyamában az „Archaeologiai Értesítő“ és az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ című folyóiratainkat mutatja be a francziáknak.

Ezenkívül a „Revue des Revues“-ben is több cikket szentel a magyar irodalom megismertetésének.

Az 1897-ik évi 4. számban „Le Comte Etienne Széchenyi à l'armée des Alliés“ (1814) című cikket a „Széchenyi levelei szüleihez“ színi akadémiai kiadás alapján írta meg — A 17-ik sz. pedig „D'ou viennent les Roumains“ című cikket tartalmazza, a mely kivonata „A romanismus Illyricumban“ és az „oláhok itáliai eredete“ című értekezéseknek. Szerző a nélkül, hogy a két cikk szerzője végkövetkeztetéséhez csatlakoznék, világos képét adja annak, a mit mondott.

A 21. számban Ferenczi Zoltán műve nyomán közli „La vie intime de Petőfi“ című tanulmányát és a „Revue française et étrangère“ rovatban *Revue Hongroise* felirattal a Budapesti Szemlét, az „Irodalomtörténeti Közlemények“-et és az „Akadémiai Értesítő“-t mutatja be e nagyon elterjedt Revue olvasóinak. E kisebb közlemé-

nyekben találjuk a többek között Forster Gyula „A katolikus autonómia“, Stein Aurél „A fehér hunok szerepe Indiában“, Badics Ferencz „Az első magyar történetíró“, Volf György „A honfoglaló magyarok civilisatója“ stb. értekezéseinek jellemzését.

A 22. számban olvashatjuk folytatását a „La vie intime de Petőfi“ tanulmányának.

A *Revue internationale de l'enseignement* 1897. évi 1-ső és 2. száma „*L'oeuvre scolaire de la jeune Hongrie* (1868–1896) című czikkét hozza. E czikk, a bevezetés után, négy részre oszlik. A bevezetésben elmondja, hogy e tanulmányának alapjául az ezredéves kiállítási pavillonjában tett följegyzései s az ezredéves ünnep alkalmából kiadott okmányok szolgáltak. Az 1. rész címe: *L'enseignement supérieur*. Itt elmondja, hogy Magyarországon két egyetem és egy műegyetem van és hogy felsőbb oktatásban részesülhetni még 10 jogakadémián, 49 theologiai semináriumban, egy bányász-akadémiában, egy gazdasági akadémiában. A budapesti egyetem a világ egyetemei között az ötödik helyet foglalta el 1895/96-ban, a mi hallgatóinak számát illeti (Páris 11,010 Berlin 4807, Bécs 4536, Nápoly 4059, Budapest 4002). E mű további folyamán tájékoztatja az olvasót a *Budapesti Tudomány-egyetem* egyes facultásai fejlődésének történetében. Aztán áttér a *Kolozsvári Egyetem* méltatására s azt mondja róla, hogy ez teljesen a fiatal Magyarország teremtménye, mert 1872-ben szervezték. A *József-műegyetem* gyors fejlődését — melynek 1871-ben csak 511 és 1895-ben már 1041 hallgatója volt — jellemzően ismerteti.

A 2-ik rész „*L'enseignement secondaire*“ főleg Klamarik és Fináczy művei alapján a középiskolák szervezetét és életét ismerteti s kiterjeszkedik az 1883. évi XXX. törvényczikk beható vizsgálatára.

A 3-ik részben „*l'enseignement primaire*“ rámutat azon nehézségekre, a melyekkel ezen oktatás szervezete járt és azt mondja, hogy azon országokban, melyeknek ethnikai és vallási egysége évszázadok óta megformálódott, nem képzelhetik el, hogy mennyi esélyre és szívósságra volt szükség, hogy e különféle vallások és fajok keveredésével megértessék az iskolák államosításának hasznosságát.

A 4-ik rész a kereskedelmi és iparoktatást tárgyalja.

A „*Revue Archaeologique*“ 1897. januáriusi füzetében Hampel József „Újabb tanulmányok a rézkorról“ című akadémiai kiadványát s az *Archaeologiai Közlemények* XIX. kötetét méltatja.

A *l'Etranger* folyóirat 6—8. számaiban Madách Imre „Az ember tragédiája“ című drámai költeménye francia fordítását ismerteti.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1897. november 8-án.

ZICHY ANTAL t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György, t. t. Beöthy Zsolt, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Goldziher Ignác; r. tt. Bánóczy József, Badies Ferencz, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Pecz Vilmos, Riedel Frigyes, Vadnay Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból Heller Ágost, Pauler Gyula, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkári.

184. GOLDZIHHER IGNÁCZ r. t. fölolvassa jelentését az Orientalisták XI. congressusáról.

185. SIMONYI ZSIGMOND r. t. fölolvassa KALMÁR ELEKnek, mint vendégnek, „Alany és állítmány“ czimű értekezését.

186. Jegyzőkönyvhitelesítők: SIMONYI ZSIGMOND r. és KUNOS IGNÁCZ lev. tagok.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1897. november 15-én.

B. NYÁRY JENŐ t. tag elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fejérpataky László, Hajnik Imre, Hampel József, Schvarecz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Békefi Remig, Csánki Dezső, Concha Győző, Schönherr Gyula, Tagányi Károly l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt.; Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt.; Pasteiner Gyula l. t. — Jegyző: PAUER IMRE osztálytitkár.

187. HODINKA ANTAL vendég fölolvassása: „Tanulmányok a magyarországi bosnyák-diakovári püspökség történetéből“.

188. A jegyzőkönyvet hitelesítik: HAMPEL JÓZSEF és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagok.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1897. november 22-én.

THAN KÁROLY r. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Heller Ágost, Horváth Géza, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner Sándor, Lipthay Mihalkovics Géza, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Bedő Albert, Bókay Árpád, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Galgóczy Károly, Ilosvay

Lajos, Kétly Károly, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

189. MIHALKOVICS GÉZA r. t. „A Jacobson-féle szervről“.

190. LÖRÉNTHEY IMRE részéről: „Két új rövidfarkú rák a harmadkori képződményből“. Előterjeszti KOCH ANTAL r. tag.

191. LIEBERMANN LEO és BITTÓ BÉLA részéről: „A tömény-kén-sav hatásáról a cholesterin chloroformos oldatára“. Előterjeszti THAN KÁROLY r. t.

192. KÖNIG GYULA r. t. benyújtja „A határozott integrálok elméletéhez“ című közleményét.

193. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MIHALKOVICS GÉZA és KOCH ANTAL r. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ü l é s.

Báró EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Joannovics György, Zichy Antal, t. tagok; Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Lengyel Béla, Lévy József, Pauer Imre, Pauler Gyula, Vécsey Tamás r. tagok; Berezik Árpád, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Vadnay Károly, Zolnai Gyula l. tagok. — Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtitkár.

194. VADNAY KÁROLY l. t. felolvassa jelentését az 1897. évi Kóczán-pályázatról, melyben a bíráló bizottság a „Szent Margit asszony“ című szomorújátékot megjutalmazásra ajánlja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből VÁRADY ANTAL neve tűnt elő.

195. A Kereskedelemügyi miniszter úr megküldi az ezredéves országos kiállításon a M. Tud. Akadémia részére könyvkiadványaiért odaítélt elismerő oklevelet. — Tudomásul szolgál.

196. A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr Magyarország részéről megbizta a M. Tud. Akadémiát a nemzetközi tudományos katalógus készítésében való közreműködéssel, miről is az angol kormányt már értesítette. — Tudomásul szolgál.

197. Az I. osztály jelenti, hogy a Nyelvtudományi Bizottság GYULAI PÁL rendes tagot választotta elnökévé. — A választás megerősítettik.

198. Ugyancsak az I. osztály jelenti, hogy a Nyelvtudományi Bizottság tagjai sorába NÉGYESY LÁSZLÓ és RIEDL FRIGYES l. tagokat, segédtagjául pedig TÓTH BÉLA író-t beválasztotta. — A választás megerősítettik.

199. A Deák Ferencz életrajzára hirdetett pályázat majdani eredményének elbírálásával a II. osztály bizatik meg.

200. A III. osztály ajánlja, hogy a Tomori-féle nyílt pályázat eredményeképen dr. BEKE MÁNÓ egyetemi magántanár bizassék meg „a linear-differential-egyenletek elméletének alapjai“ című munka megírásával, a benyújtás határidejeül 1899. december 31-ike tűzetvén ki. — Elfogadtatik.

201. A III. osztály ajánlja, hogy a gr. Széchenyi Béla-féle nyílt pályázat eredményeképen SÓBÁNYI GYULA állami polg. iskolai tanár bizassék meg a „Duna-balparti folyók (Alsó-Morva, Vág, Nyitra, Garam

és Ípoly) és a Zagyva geographiai tanulmányozásával, s hogy a megbízott részére a pályadíj felé a szükséges utazások költsége fejében, előlegül kiutalványoztassék, határidőül 1899. december 31-ike tűzeten ki. — Elfogadtatik.

202. A III. osztály részletes indokolás mellett javasolja, hogy a Forster János nevére tett mezőgazdasági jutalom ügyrendi szövegében a 3. kikezdés a) pontja (Ügyrend. 101. l.) következőkép egészítettessék ki: „3. A pályadíj három évi időközökben és pedig felváltva akként adandó ki, hogy a) az első három évi 1500 forintossal, mint földművelési jutalom, (először 1897-ben) a megelőző hat évi időközben megjelent oly irodalmi művek vagy találmányok és fölfedezések kitüntetésére fordítottassék, melyek a matematikai és természettudományi osztály ítéllete alapján az Akadémia nagygyűlése által is önálló becsűeknek s egyszersmind jelentékeny haladást ígérőknek találtattak, vagy oly magyar állampolgárnak ítéltessek oda, a ki a földművelés terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett“. — Elfogadtatik.

203. A főtítkár bemutatja a M. Tud. Akadémia ülőórát 1898-ra. — Elfogadtatik.

204. MECHWART ANDRÁS, kit a jelen évi nagygyűlés a magyar ipar terén szerzett kiváló érdemeiért, a Wahrmann-éremmel tüntetett ki, 3000 frtnyi alapítvánnyal járul a M. Tud. Akadémia alapítékjéhez. — A nagyérdemű férfiú eme hazafias áldozatkésztségét az összes ülés éljenzessel veszi tudomásul.

205. Az utolsó összes ülés óta a könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.:

1. A m. kir. állami számvevőszéktől: „Jelentés az 1896. évi zárszámadásokhoz“.

2. Chyzer Kornél l. tagtól:

a) „A Torjai Büdösön levő Bálványos fürdőről“.

b) „Chyzer Kornél Balneológiai munkái“.

c) „Das Gesundheitswesen Ungarns“.

d) „L'hygiène publique de la Hongrie“.

3. A Szent Ferencz-rend tartományi főnökétől: „Schematismus Reformatae Provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci. 1897/8.“

4. Gróf Nugent Lavaltól: „Brescia 31. März 1849“.

5. Torna Zsófiától: „A tordosi őstelep és hazánk népe ősmythomarádványai“.

6. Öreg Jánostól: „A jog- és állambölcselet kézikönyve“.

7. Lando Landucci-tól: „Lex Aebutia“.

Köszönettel vétetnek.

206. Bemutatattik az 1897. november havában megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.:

Akadémiai Értesítő. 92. sz.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. XV. 4. füz.

Mathematikai és Természettudományi Közlemények. XXVII. 1. füz.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1897-iki évf. 4. füz.

Athenaeum. VI. évf. 4. füz.

Csánki Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt.

Fejérpataky László. Emlékbeszéd Alsószopori Nagy Imre rendes tagról. (Emlékbeszéd. IX. köt. 3. sz.).

Hegedűs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. (Székfoglaló. Nyelvtud. értekezések. XVI. köt. 10. sz.)

Croiset M. A görög éposz története. I. köt. (Könyvkiadó vállalat. Új foly. 32. köt.)

Laveleye, A tulajdon és kezdetleges alakjai. I. köt. (Könyvkiadó vállalat. Új foly. 33. köt.)

Gregorovius, Hadrián császár. (Könyvk. vállalat. Új folyam. 31. köt.)

Ruskin, Velenceze kövei. II. köt. (Könyvkiadó-vállalat. Új foly. 30. köt.)

207. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LÉVAI JÓZSEF r. és VADNAY KÁROLY l. tagot kéri föl.

Lejáró pályázatok.

A M. Tud. Akadémiának következő két nyílt pályázata jár le 1897. december 31-én:

1. Bükk László alapítványából 1000 frt. „Erdély historiája a nemzeti fejedelmek alatt, tekintettel a művelődés történetére.“ A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, küldendő be.

2. A Sztrokay-alapítványból 100 arany. A jog- és államtudományi szakban 1896. és 1897. évek alatt megjelent legkitünőbb munka jutalmazására. Minden rendű pályamunka a kitűzött határnapig az Akadémia főtitkári hivatalához címezve küldendő be. Részletes fölvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő ezidei májusi füzeté.

Budapest, 1897. december 9-én.

A M. Tud. Akadémia
FŐTITKÁRI HIVATALA.